JOHANN WILHELM
ZINKEISEN

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

YEDİTEPE

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ 5

Osmanlı İmparatorluğu'nun Venedik savaşının bittiği 1669'dan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar bilhassa Rusya'nın gittikçe artan nüfûzu karşısında çökmeye devam etmesi

YEDİTEPE

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ - 5

JOHANN WILHELM ZINKEISEN

Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa,* V, Gotha 1857

Editör
Erhan Afyoncu

Editör Yardımcıları
Ahmet Önal-Uğur Demir

Çeviri
Nilüfer Epçeli

Latince ve İtalyanca Çeviri: Erendiz Özbayoğlu
Fransızca Çeviri: Mustafa Daş
Yunanca Çeviri: Levent Kayapınar
İspanyolca Çeviri: Özlem Kumrular
İngilizce Çeviri: Nilüfer Epçeli

Çeviri Kontrol
Kemal Beydilli

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-4052-69-1 (cilt 5)
ISBN: 978-605-4052-64-6 (takım)

Yeditepe Yayınevi: 150
Araştırma İnceleme Dizisi: 128

1. Baskı: Eylül 2011

Baskı Hazırlık
İrfan Güngörür, Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. No:3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

(1669-1774)

5

JOHANN WILHELM ZINKEISEN

Çeviri
Nilüfer Epçeli

Çeviri Kontrol
Kemal Beydilli

Editör
Erhan Afyoncu

YEDİTEPE

İstanbul 2011

İÇİNDEKİLER

ALTINCI KİTAP / 165

YEDİNCİ KİTAP / 573

ÖNSÖZ

Eserimizin bu cildi, Osmanlı İmparatorluğu tarihini Joseph von Hammer'in büyük eserinin bittiği önemli döneme kadar götürmektedir.

Ben bu cildi hazırlamakla meşgulken, hayatının son anına kadar Şark biliminin bütün alanlarında yorulmak bilmeyen bir araştırmacı olan Hammer, Osmanlı devlet hayatına dair bize derin bir anlayış kazandırarak, oldukça ilerlemiş bir yaşta hayatının ve verimli faaliyetlerinin sonuna gelmişti.

Şahsî olarak hiçbir bağlantım olmamış olmasına çok pişman olduğum merhuma burada bir kez daha Osmanlı tarihinin bu ciltte ele alacağımız dönemi açısından bütün zamanlar için gösterdiği üstün hizmetlerden dolayı derinden teşekkür etmeyi borç bilirim. Bununla birlikte başka yönlerden (bk. *Göttinger Gelehrte Anzeige* 1857, 56. parça, 6 Nisan, s. 533) olduğu gibi, yeni kapanmış mezarına bir taş atmak yerine, verdiği hizmetleri de değerlendirme özgürlüğünü de kendimde buluyorum.

Başka işlerden dolayı kesintiye uğrayarak da olsa, Osmanlı İmparatorluğu tarihini incelemeye başlamamın üzerinden 25 yıl geçti; dolayısıyla Joseph von Hammer'in Osmanlı tarihi açısından verdiği hizmetleri gayet iyi değerlendirebilmekteyim. 1832'de "*Geschichte Griechenlands* (*Yunanistan Tarihi*)" adlı eserim (Leipzig, Barth yayınevi) yayınlandıktan hemen sonra, belki bunun için fazla genç olmama rağmen, değerli hocam Heeren, Ulkert ve Friedrich Perthes tarafından, o dönemlerde Perthes tarafından tasarlanarak, sağduyu ile olduğu kadar dayanıklılıkla da gerçekleştirilen ve yakın zamanda yayınladığı ha-

tıratında (*Friedrich Perthes Leben,* Cilt 3) ilginç bilgiler edindiğimiz "Avrupa Devletleri Tarihi" planını gerçekleştirmek için biraraya gelen değerli insanların arasına alındım. Böylece kendimi "Devletler Tarihi"nin en eski olmasa da, ilk katılımcılardan biri kabul edebilirim. Devletler Tarihi'ne dâhil edilen bu eserin ilk cildi, Paris'teki kütüphanelerde ve arşivlerde yıllarca ön incelemelerde bulunulduktan sonra, Paris'te yazılmıştır. 1840'ta yayınlanmıştır. Ancak çok hareketli geçen 13 yıl sonra, artık sonuna gelmekte olan ve çok sevdiğim bu işime geri dönme fırsatım oldu. Şimdiye kadar kamuoyuna sunduklarımın, kendimden beklediklerimin en az bir kısmını karşılayacağını umuyorum!

Bu beklentiler ve bu esnada gözönünde bulundurmak zorunda kaldığım diğer hususlar, ilk cildin önsözünde de dile getirdiğim ve bu eser üzerinde çalışmaya devam ederken onaylandığını gördüğüm üzere, Joseph von Hammer'in eseri hakkında da bir değerlendirmede bulunmamı sağladı. Hammer, adil bir biçimde değerlendirilmek için, kendi yapısının olağanüstülüğü ile ele alınmalıdır. Bütün üstün özelliklerinin ve verdiği üstün hizmetlerin yanısıra, hatalarını ve eksikliklerini de gözönünde bulundurmak zorundayız.

Hammer, Osmanlı tarihinin pragmatik bir tarihini yazmak istememiştir. Aksine çok geniş kapsamlı Osmanlı kaynaklarının ender zenginliğini ve bu alanda yıllardır biriktirdiği, ancak sonunda kendisinin bile zor hâkim olduğu geniş kapsamlı bilgisini kendi olağanüstü ruhuna uygun olarak kullanmak ve dünya ile paylaşmak istemiştir. Bu yüzden de eseri, planlı olarak düzenlenen bir tarih kitabından ziyade, gelişigüzel biraraya getirilmiş notlardan oluşan bir deponun tuhaf yapısına sahiptir. Onu bunun için suçlayabilir miyiz? Başka hiçkimsenin bilemeyeceği ve aktaramayacağı birçok değerli bilgiler verdiğini kim inkâr edebilir? Yine de bu bilgilerin iyice incelenip, dikkatle kullanılmalıdırlar. Zira eleştiri Hammer'in çok da güçlü bir tarafı değildi. Tıpkı zengin bir kapitalist gibi, bolca sahip olduğu hazinelerin üstünlüğünün tadını çıkartmaktan ve kendisini müsrif bir hevesle Şark'a özgü zengin hayal gücüne kaptırmaktan hoşlanıyordu. Zaman zaman ayrıntılara ve önemsiz bilgilere kaçması kaçınılmazdı.

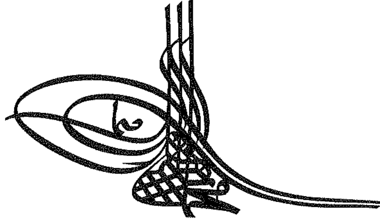
Ne yazık ki tek taraflı yazılan Osmanlı kaynakları kendisini zaman zaman yanıltmıştır da. Eserinde düzeltmek için ayrı bir kitabın gerekli olacağı önemli hatalar ve yanlışlıklar, Osmanlı kaynaklarına fazla ağırlık vermiş, buna karşın aynı dönemin batılı raporlarını yeterince incelememiş olmasından kaynaklan-

maktadır. Oysa bilhassa üzerinde durduğunuz Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri için batılı raporlar çok önemlidir. Zira Osmanlı tarihçileri birçok şeyi ya gerçekten bilmiyorlardı ya da sabit ve kibirli içine kapanıklılıkları dahilinde söylememeleri gereken şeyleri dile getirmemek, ancak söylemelerine izin verilenleri kendi görüşlerinin veya kendilerine hâkim olan çıkarların ve şahsiyetlerinin kisvesi altında aktarmak için daima iyi sebepleri vardı. *Hammer Tarihi*'nin tarafımca da daima titizlikle ve minnettarlıkla kullanılan ve göreceli yerini daima koruyacak bir kaynak eser olarak değerini oluşturan budur.

Burada Hammer'den ayrılarak, eserimizin devamında Osmanlı İmparatorluğu tarihinin yakın zamanlarda meydana gelen hâdiseler açısından artan bir değer ve önem kazanan dönemine geçiyoruz. Aslında bu dönem daha önce pragmatik bir gelişimin birbirine bağlantılı, geniş kapsamlı bir anlatıma konu olmamıştı. Üstlendiğimiz görevin zorluğu taleplerin ve beklentilerin doğasından ötürü daha da artmaktadır. Bu amaçla yıllardır biriktirdiğim zengin, çok az bilinen ve çok az kullanılan materyaller, belki bu dönemi layığıyla aktarmamı sağlayacaktır. Ancak aktarabileceklerim için daha şimdiden anlayışlı eleştirmenlerin merhametine sığınıyorum.

Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nın tarihini 1856'da akdedilen Paris Antlaşması'na kadar götürmeyi düşünüyorum. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek Avrupa devletleri ile ilişkilerinde, gerekse iç hayatında değişimler için kriz dönemidir. Bu dönemin hâdiseleri gelecekte belki de çok zorlu mücadelelere sahne olacak kaderini de belirleyecektir.

Berlin, Kasım 1857
J.W. Zinkeisen

BEŞİNCİ KİTAP

BEŞİNCİ KİTABIN SONU, ALTINCI VE YEDİNCİ KİTAPLAR: VENEDİK İLE 1669'DA YAPILAN BARIŞTAN SONRA 1774 KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI'NA KADAR OSMANLI GÜCÜNÜN SÜREKLİ AZALMASI VE RUSYA'NIN BÂBIÂLİ ÜZERİNDE ARTAN NÜFUZU

BEŞİNCİ BÖLÜM

VENEDİK SAVAŞININ 1669'DA SONA ERMESİNDEN 1699 TARİHLİ KARLOFÇA ANTLAŞMASI'NA KADAR AVRUPA'DAKİ DURUMLAR

1) Batılı Devletlerin Bâbıâli İle İlişkileri: Fransa ve İngiltere. Berberî Devletleri İle Anlaşmazlıklar ve Yeni Antlaşmalar

Kral XIV. Louis'nin Venediklilere Girit Savaşı'nın son yıllarında gizlice veya açıkça ve âdeta Vatikan'ın sancağı altında sağladığı yardım, tabii ki Fransa ile Bâbıâli arasındaki dostane ilişkileri, Cesy ve Marcheville dönemlerinde yaşanan anlaşmazlıklardan ve uğursuz Cizvit kavgalarından beri kötü etkilemiş[1] olumsuzlukları daha da zorlaştırmış ve daha karmaşık hâle getirmişti. Şahsî kızgınlık ve diplomatik alınganlık, bu ilişkileri Venedik ve Macaristan savaşları sırasında oldukça öfkeli bir yapıya kavuşturmuştu.

Gururlu ve zorba Köprülü Mehmed Paşa, Marcheville'nin halefi olan La Haye'nin (1639'dan beri) kendisi sadaret makamına getirildiğinde (1656) her zamanki huzura kabul ve onur hediyelerini takdim ederek gerekli biatlerini sunmayı ihmâl etmesini bir türlü affedememişti. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinin bu dalgalı dönemlerde çok uzun sürmeyeceğini düşünerek bu şekilde davranan La Haye, yaptığı hatayı öfkeli sadrazamı gücünü iyice tesis ettikten sonra ziyaret ederek ve daha önce sunmadığı hediyeyi vererek telafi

1 Karşılaştırma için bk. bu eserin IV. cildi.

etmeye çalıştı. Köprülü Mehmed Paşa, La Haye'yi soğuk karşılayarak, onur hediyesini her ne kadar kabul ettiyse de elçiye ilk fırsatta yeterince ağır hissettirdiği amansız öfkesini kalbinde taşımaya devam etti. Bu fırsat çok geçmeden eline geçecekti.

La Haye'nin talihsizlik yıldızı, 1658'de o dönemde Şark'ta bolca bulunan Fransız maceraperestlerden birini, Girit'te Venedik hizmetinde bulunmuş Vertamont'u elinde Venedik'in müzakerecisi Ballarino'ya ve Fransa elçisine teslim edilmek üzere, genel kaptanın tedbirsizlik ederek kendisine emanet ettiği bir paket şifreli mektupla padişahın o dönemde bulunduğu Edirne'ye getirdi. Devşirme olarak şansını denemek isteyen Vertamont, bu önemli mektupları adreslerine teslim etmek yerine, ihanet ederek sadrazama verdi. Köprülü Mehmed Paşa'nın nefret ettiği elçiye karşı kuşku dolu ruhunu bu gibi şifreli sırlardan daha fazla öfkelendirecek bir şey olamazdı. Bu sırların her ne pahasına olursa olsun ortaya çıkmasını istiyordu ve bu amaçla La Haye'yi İstanbul'dan Edirne'ye çağırttı. Oysa o dönemlerde böbrek taşlarından dolayı hasta yatan La Haye, bu emre itaat edemiyordu ya da etmek istemiyordu; sekreterlerinden ve tercümanlarından hiçbiri, edinilen tecrübelere göre özgürlüğü ve canı tehdit eden böylesine tehlikeli bir görevi üstlenmek istemediklerinden, sonunda bu görevi kendi oğluna vermek zorunda kaldı[2].

Beklenildiği üzere oğlu, sadrazam tarafından çok sıcak karşılanmadı; üstelik kibirli bir dille sadrazamın gözüne girmeye çalışmıştı. Köprülü Mehmed Paşa, gerçek bir elçinin bu gibi davranışının belki hoş görülebileceğini, ancak bu vekil oğlu bile olsa, vekilinin bu gibi bir davranışının hoş görülemeyeceğini düşünüyordu. Bunun üzerine vekili hemen tutuklattı ve öfkeden kaynaklanan kötü muamelelerle hapse attırdı. Mektupların şifrelerini çözememelerine rağmen, sekreterleri ve tercümanları serbest kaldılar. Aralarından biri korkudan neredeyse ölecekti.

La Haye, oğlunun talihsizliğini haber alır almaz, en azından sadrazamın planladığı Erdel seferine çıkmadan önce serbest bırakılmasını sağlamak için

2 Bu konudan en ayrıntılı olarak Chardin, *Voyages en Perse,* Amsterdam 1735, I, 11 ve devamında bahsedilir. Karşılaştırma için bk. Valiero, s. 471. Chardin'e inanmak gerekiyorsa La Haye bu gibi rahatsızlık verici hainleri ortadan kaldırmayı çok iyi biliyordu. Şifre çözmekte usta olup, elçiyi sadrazama hizmetlerini sunmakla tehdit ederek şantaj yapan başka bir maceraperesti yanına çağırtarak zorla misafirhanesinin balkonundan aşağı atmış; aşağıda da canını aldırtmış ve daha sonra cesedini kimseye farkettirmeden gömdürmüştü (?!).

bizzat Edirne'ye geldi. Oysa oğlunun serbest kalmasını sağlamak yerine, uğursuz mektupların şifrelerini kendisi de çözemediğinden, oğlunun bu arada biraz daha hafifletilmiş esaretini paylaşmak zorunda kaldı. Böylece baba oğul, Köprülü Mehmed Paşa Erdel'den muzafferane bir biçimde geri dönene kadar bütün halklar kanunu geleneklerine aykırı bir vaziyette kaldılar. Köprülü Mehmed Paşa, sanki hiçbir şey olmamış gibi, geri döndüğünde sahte bir hayretle onların hâlâ Edirne'de olduklarına şaşırdı; ikisini de serbest bıraktı ve rahatsız edilmeden İstanbul'a geri dönmelerine izin verdi[3].

Ondan önce ise kral nezdinde elçinin konumunu padişahın çıkarlarına ters düşecek şekilde kullandığına dair şikâyette bulunmak üzere Paris'e bir çavuş göndermişti. Oysa Kardinal Mazarin, hükümdarının bir elçisine uygulanan görülmemiş böyle bir hakaret için hemen telafi talep edebilecek durumda değildi. Görünüşe göre, bilhassa Bâbıâli ile ilişkilerin bozulmasından dolayı zaten Doğu Akdeniz'deki ticaretlerini büyük bir tehdit altında gören Marsilyalı tüccarlar, meseleyi mümkün olduğunca uzlaşarak çözmesi için kendisine baskı yapıyorlardı. Kardinal, bu amaçla en çevik diplomatlarından biri olan ve kendisine verilen talimatlar etkin bir biçimde telafi talep etmeye, fakat el altından bu husumeti barışçıl bir şekilde çözmeye yönelik olan dönemin Berlin elçisi Blondel'i İstanbul'a göndermek için acele etti.

Bunun üzerine başlatılan müzakereler hakkında sadece Blondel'in sadrazam ile dostane ilişkiler içine girmeyi başardığını ve meselenin sonunda Köprülü Mehmed Paşa'nın laf arasında, padişahın en fazla söz konusu elçinin geri çağrılmasını isteyebileceğini söylemesi üzerine Blondel'in bu fırsatı hemen kullanarak elçinin geri çağrılmasını talep etmesi ile sonuçlandığını biliyoruz. Köprülü Mehmed Paşa'nın ültimatomu: "Elçi gidebilir; onunla daha fazla uğraşmak istemiyoruz" oldu. Blondel bu cevapla Fransa'ya geri döndü ve akabinde La Haye de geri çağrıldı. La Haye, sırf bütün bağlantıları tamamen kesmemek ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız tebaa için cari işlerinde gerekli korumayı sağlamak üzere, İstanbul'da yaşayan Fransız tüccarlarından Roboly'yi daimî elçi olarak burada bırakma talimatını aldı[4].

---

3 Chardin, *aynı eser*, s. 12 ve devamı.

4 Valiero, s. 472, o dönemlerde Venedik'te Fransa ile Bâbıâli arasındaki ilişkilerin bozulması istendiğinden, bu hususu bilhassa ele almaktadır. Venedik'in Paris elçisi bu açıdan oldukça faaldi. Buna karşın Chardin, s. 14, Blondel'in sadrazam ile iyi ilişkiler içinde olduğunu belirtmektedir: "Onun büyük veziri [sadrazam] çok sevdiği ve onunla her konuda anlaştığı söyleniyor". Valiero'ya göre para da söz konusu idi.

İki taraf arasındaki bu gergin ilişkiler, bundan etkilenen çıkarların, bilhassa Doğu Akdeniz ticaretinin aleyhine olmak üzere, birkaç yıl sürdü. Her iki taraf da durumun sürdürülebilirliğinin imkânsızlığının farkındaydılar, fakat ilişkileri tamamen koparmaya meyilli değildiler: Paris'te böyle bir durumda Doğu Akdeniz ticareti tamamen kayıp sayılacağından ve İstanbul'da Fransa'nın kayser veya Venedik ile birleşebileceğinden korkulduğu için. 1662 başlarında Fransa sarayı, Bâbıâli ile dostane ilişkilerini Kral XIV. Louis'nin yeni Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'ya –babası Köprülü Mehmed Paşa 1661 Ekim'inde vefat etmişti– ve padişaha gönderdiği mektuplarla La Haye'nin ve oğlunun uğradığı hakaretin telafisi olarak, oğlu La Haye'yi kralın olağan elçisi olarak İstanbul'da gerekli onurlarla kabul etmeye meyilli olup olmadıklarını sorarak tekrar eski hâline getirmeye çalıştı. Şayet bu şekilde kabul edilecek olursa genç La Haye, kral ve padişah arasındaki eski dostluğu ve ezelden beri mevcut ittifakı yeniden sağlamlaştırmak için bir an önce yola çıkacaktı; şayet kabul edilmeyecek olursa Roboly de İstanbul'dan ayrılacak ve Fransa ile Bâbıâli arasındaki iyi ilişkiler tamamen kopmuş sayılacaktı.

İki elçilik sekreteri, Du Pressoire ve La Fontaine tarafından İstanbul'a getirilen bu yazılara kısa sürede ve tatmin edici bir cevap verildi. Fazıl Ahmed Paşa –padişahın Bâbıâli nezdinde daimî elçi aracılığıyla temsil edilmeyen bir hükümdara şahsen mektup yazması Osmanlı protokolüne aykırı olduğundan, padişah şahsen cevap vermedi– padişahın söz konusu elçiyi geleneksel onurlarla karşılamaya, eski kapitülasyonları yenilemeye ve iki hükümdar arasındaki dostluğu ebediyen sağlamlaştırmaya hazır olduğunu bildirdi[5]. Ancak padişahın bu kararının uygulanması beklentilerin aksine yine de gecikti.

Anlaşılan o ki, Macaristan'a gönderilen yardım ve Fransa'nın Kuzey Afrika sahilindeki Ciceli'ye saldırması (1664) –bu hususa birazdan döneceğiz– İstanbul'da Fransa'ya karşı yeniden öyle kötü hisler uyandırmıştı ki, XIV. Louis bile barışmak için elçi göndermekte acele etmek istemiyordu. Ancak Vasvar Barış Antlaşması'ndan ve Fransızların Macaristan'dan geri dönmesinden sonra, La Haye Vantelay'a –bu arada ölen babasından farklı olarak bu soyadını kullanıyordu– İstanbul'a gitme emri verildi. 1665 Kasım'ı sonunda İstanbul'a geldi, ancak sadrazamı yine de istediği gibi iyi bir ruh hali içinde bulamadı. Daha mümkün olduğunca görkemli hâle getirmeye çalıştığı şehre girişi sırasında ra-

5 Hem kralın (12 Ocak 1662), hem de sadrazamın yazıları için bk. Rycaut, I, 337 ve devamı.

hatsız edici husumetler meydana geldi. Saraydan talep ettiği top atışından imtina edildi. İngiltere ve kayser elçisine gösterilen onur işaretlerinin kendisine de gösterilmesini bile sağlayamadı ve teklif edildiği üzere yalnızca 10 çavuştan oluşan muhafız kıtasını kabul etmeyi onuruna lâyık görmediği için, herhangi bir tören olmadan sessizce misafirhânesine geçti[6].

Aynı şekilde sadrazamın ilk kabullerdeki tutumu soğuk, itici ve küstahça idi. Elçiyi oturarak karşıladı; doğru dürüst yüzüne bile bakmadı ve Fransa'nın Bâbıâli'nin düşmanları olan kaysere ve Venedik'e gönderdiği yardımlardan dolayı elçiye hakaretlerde bulundu. İkinci huzura kabulde tutku kabarmaları her iki tarafın da el hareketlerinde bulunmalarına sebep oldu. Sadrazam elçiyi bir kez daha hesaplı bir küçümseme ile karşıladığından, elçi kendisini tutamadı ve tercümanın elinden kapitülasyonları çekip aldığı gibi sadrazamın ayaklarının önüne attı. Bunun üzerine hazır bulunan hizmetlilerden biri elçiyi zorla oturduğu yerden kaldırdı ve ona daha kötü muamelede bulunmaya hazırlanmıştı ki, La Haye kılıcına davrandı ve oradan uzaklaşmak istedi. Çavuşlardan biri hemen peşinden giderek suratına bir tokat vurdu ve ön odada hemen tutuklattı.

Hiç de diplomatik olmayan bu sahne, sadrazamın elçiyi kralına ve kendisine borçlu olduğu onurlarla karşılamayı vadettiği ve her iki tarafın da önceki iki huzura kabulde olup bitenleri olmamış kabul etmeyi kabul ettikleri üçüncü bir huzura kabulde telafi edildi. Kabul, Ocak 1666'nın ilk günlerinde gerçekleşti. Fazıl Ahmed Paşa, La Haye'ye barışmak üzere dostane bir şekilde elini uzattı ve bozulan huzur tekrar yerine gelmiş gibi görünüyordu. Yaklaşık bir ay sonra La Haye hiçbir zorluk çıkartılmadan rütbesine uygun törenler arasında padişahın huzuruna da çıkartıldı[7].

Yine de La Haye'nin esas görevini oluşturan işlerin halli için bununla çok şey kazanılmamıştı. Aksine, sadrazam bütün çabalarına karşı sürekli olarak kasıtlı bir kötü niyet ve rahatsızlık verici bir hırçınlık sergiliyordu. Ne kapitülasyonların Fransa sarayı tarafından istenen değişikliklerle yenilenmesine ne de Fransa'nın bilhassa değer verdiği, Hindistan'a Kızıldeniz'den serbestçe geçme izni vermeye razı oluyordu. La Haye hiçbir şey elde edemeden, sadrazam Girit seferine çıktı. Bunun üzerine elçinin kaymakamla yürüttüğü müzakereler ise öncekilerden de beterdi.

6 *Aynı eser*, II, 148 ve devamı.

7 Rycaut, s. 155 ve devamı; Chardin, s. 15 ve devamı.

İlişkiler günden güne her zamankinden daha fazla gerginleşiyor, dayanılmaz ve devam ettirilemez hâle geliyordu. Elçi, o dönemlerde Cenevizlilerle Dıraç Marki aracılığıyla yapılan ve Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretini olumsuz etkileyen ticaret antlaşmasının tekrar kabul edilmesi için elinden gelen herşeyi yaptı ama başaramadı ve Fransa para yardımlarını ve yardımcı birliklerini Girit'e gönderirken, Fransız tüccarların Osmanlı İmparatorluğu'nun limanlarıyla ticaret yerlerinde maruz kaldıkları eziyetler zirveye tırmandı. İngilizler ve şimdi de Cenevizliler sadece yüzde üç öderlerken, Fransızların mallarından alınan gümrük vergilerinin hâlâ yüzde beş olması yetmiyormuş gibi, 1668'de Fransız ticaretinin yalnızca son üç yılda burada gördüğü zarar en az 200 bin livre olarak tahmin ediliyordu. Marsilyalı tüccarlar, bu yüzden hükümete sürekli şikâyetlerle baskı yapıyorlardı ve sadrazamın La Haye'ye karşı duyduğu öfkenin bu uğursuz durumun en önemli sebeplerinden biri olduğunu düşünerek onun geri çağrılmasında ısrar ediyorlardı[8].

XIV. Louis sonunda bu ısrarlara dayanamadı. La Haye 1668 sonuna doğru Fransa'ya geri dönme emrini ve Bâbıâli'ye kralın haklı talepleri yerine getirilmediği sürece yeniden daimî bir elçi göndermeye niyetli olmadığını bildirme talimatını aldı. O zamana kadar vekil olarak tayin edilen bir Fransız tüccar, elçiliğin işlerini yürütecekti. Aynı zamanda La Haye'yi gemiye bindirip Fransa'ya geri getirmek üzere 4 gemiden oluşan küçük bir filo İstanbul'a gönderildi.

Oysa Bâbıâli işlerin buraya kadar gelmesini istemiyordu. Girit mücadelesi henüz sona ermemişken Fransa ile ilişkilerin tamamen kopmasını, her ne pahasına olursa olsun, önlemek istiyorlardı. Bu yüzden La Haye'nin hemen gitmesini önlemeye ve kaymakam önce Girit'te bulunan sadrazamın da onayını alması gerektiğini ileri sürerek, onu oyalamaya çalıştılar. Sadrazamın cevabı ancak 1669 Mart'ında İstanbul'a ulaştı ve verilecek kararı beklemek üzere elçinin padişahın bulunduğu Yenişehir'e (Larissa) gitmesine yönelikti. İstanbul'dan ayrılmaya pek gönüllü olmayan La Haye sadrazamın emrine Nisan ayında itaat etti ve Yenişehir yakınlarında kaymakamla yaptığı müzakereler, Dış İlişkiler Sekreteri Lionne ile krala, kaymakamın ve padişahın, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız tebaasına bugüne kadar herhangi bir zarar verilmediğinin güvencesinin yanısıra elçinin neden geri çağrıldığına dair açık-

8 Chardin, s. 17 ve devamı.

lamaların da talep edildiği yazılarını götürmek üzere Bâbıâli'nin bir vekilini Fransa'ya göndermesine karar verilmesi ile sonuçlandı[9].

Bu çok önemli göreve zeki, çevik ve çok bilgili, ama aynı zamanda çabuk parlayan ve biraz kaba bir Boşnak olan Müteferrika Süleyman Ağa seçildi, ancak kendisine aslî bir elçi sıfatı ve yetkileri verilmedi. Yalnızca söz konusu nâmelerin ve Fransa Kabinesi'nin bunlara vereceği cevapların taşıyıcısı olacaktı. Daha sonra yüksek rütbeli bir elçinin uygun hediyelerle Fransa'ya mı gönderileceği, yoksa olayların içinde bulundukları kuşkulu durumda mı bırakılacağı, bu cevabın tutumuna bağlı olacaktı[10].

Süleyman Ağa'nın görevini mümkün olduğunca hızlandırmak için La Haye, yılın başlarında kendisini Fransa'ya götürmek üzere İstanbul'a gelen filoyu tahsis etmeyi önerdi. Bu amaçla Mayıs ayı başında geldiği Selanik Körfezi'nde Kuluz'a (Volo) çağrıldı ve burada 21 Haziran'da Anabolu'da (Napoli di Romania/Nauplia) Süleyman Ağa'yı gemiye bindirirken, kendisi bu elçilik görevinin sonucunu beklemek üzere İstanbul'a döndü. Gemiler İstanbul'dan ayrıldıklarından ve en azından kendi ifadesine göre, Bâbıâli tarafından konumuna lâyık bir muamele gösterildiğinden, Ekim ayında defalarca tekrarlanan derhal gemiye binerek geri dönmesine ya da engellenmesi hâlinde en azından elçi sıfatını bırakmasına dair emirlere itaat etmeye gerek görmedi[11].

Bu arada Fransa'ya gelişi büyük bir olay olan Süleyman Ağa, Ağustos ayı başlarında Tulon'a (Toulon) inmişti ve burada büyük onurlarla karşılandıktan sonra, ancak Kasım ayında varmayı başardığı ve önce Paris yakınlarındaki Issy Köyü'nde bir misafirhaneye yerleştirildiği Paris'e gitti. Biraz kuş-

9 Chardin, s. 18 ve ayrıca *Mémoire du Chevalier d'Arvieux,* Paris 1735, IV, 110 ve devamı. Burada d'Arvieux'nün bizzat tanıştığı Süleyman Ağa'nın Fransa görevi ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Kaymakam Mustafa Paşa'nın Lionne'ye gönderdiği yazıda (bk. *aynı eser*, s. 141), gerçeğe tamamen uyulmasa da şöyle denmektedir: "Büyük hükümdarın eyaletlerinde kara ve denizden seyahat eden başka tebaadan (Fransız) tüccarlar ticaretlerinden memnuniyetle kâr sağlasınlar, sulh ve selametlerini bozacak hiçbir sıkıntı çekmesinler". Ayrıca padişahın 1669 Haziran'ı başlarında krala gönderdiği mektupta (bk. *aynı eser*, s. 166): "Yenişehir yakınındaki kampımız Doğancı'dan"..."uzun zamandan beri aramızda mevcut olan samimiyet, sevgi, dostluk ve iyi niyeti zedeleyebilecek en ufak bir şey meydana gelmedi".

10 d'Arvieux, s. 124.

11 Chardin, *aynı eser*, s. 19. Emre itaat etmemesine dair gerekçe olarak Fransa'ya şunu yazmıştır: "Ona karşı Türkler büyük değer beslediğinden, saygıyla ağırlandı".

kulu olan diplomatik yapısından dolayı resmî çevrelerde ve sarayda onun karşılanıp karşılanmaması ve nasıl karşılanması gerektiğine dair şüpheye düşülmüştü. Sonuç olarak önce Lionne, kaymakamın mektubunu teslim almak üzere Surene'deki sayfiye sarayında 19 Kasım 1669'da resmî bir kabul töreni düzenledi. Bu esnada tercüman olarak görev yapan d'Arvieux, kabulü ayrıntılı olarak aktarmıştır.

Lionne'nin kabul sırasında Fransa'nın yönetim şekli hakkında bilgi vermek ve kendisinin, yani Lionne'nin bir sadrazam olmadığını kanıtlamak için Süleyman Ağa nezdinde yaptığı konuşma tamamen yersizdi. Süleyman Ağa'nın bu konuşmaya cevabı kısa ve özdü: "Buraya Fransa'nın nasıl yönetildiğini öğrenmek için gelmedim; Fransa imparatorunun (imparator kelimesi bilhassa kullanılmıştı) saygı duyduğum büyük ve güçlü bir hükümdar olduğunu bilmem yeterlidir". Ayrıca gönderilmesinin tek sebebinin, krala hükümdarının bir yazısını teslim etmek ve padişahın dostluğun ve iyi ilişkilerin devamını istediğine dair teminatlarını iletmek olduğunu ekledi. Kralın cevabını alır almaz geri dönecekti[12].

Bunun üzerine 5 Aralık'ta San Germain'de XIV. Louis'nin padişahın mektubunu teslim aldığı kabul töreni yapıldı. Anlaşıldığı kadarıyla kral bu esnada hükümdarlığının bütün azameti ile görünmeye çok önem verirken, Osmanlı elçisi tahta derin bir mütevazilikle yaklaştı ve önünde durduğu sürece, gözlerini kaldırmaya bile cesaret edemedi[13].

Daha sonra, bu elçilik hakkında yapılması gerekenlere dair müzakerelerde XIV. Louis'nin Kabinesi başlangıçta göründüğü kadarıyla hangi yolu izlemek gerektiğine dair şüphede idi. Girit'in düşmesi ve Bâbıâli'nin bunun sonucu olarak kullandığı ağır dil, dikkatli olmayı gerektiriyordu. Bu konularda gayet bilgili olan Chevalier d'Arvieux, Bakanların Şark siyasetini biraz daha kesinleştirmek için krala Ocak 1670'de Lionne'nin aracılığıyla, kısmen Fransa ile Bâbıâli arasındaki anlaşmazlıkların sebeplerini kısmen de iyi ilişkilerin nasıl tekrar tesis edilebileceğini ve bilhassa Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin çıkarlarının gelecekte nasıl daha iyi korunabile-

12 d'Arvieux, *aynı eser*, s. 133 ve devamı ve ayrıca s. 146-149.

13 d'Arvieux, *aynı eser*, s. 157 ve devamı. Kabul sırasında o da oradaydı ve bu kabulü de ilginç ayrıntılarla aktarmaktadır.

ceğini ve emniyet altına alınabileceğini gösterdiği bir rapor sunmayı uygun gördü[14].

Raporuna göre, kralın, bir taraftan elçilerinin uğradığı hakaretlerden; Fransız tebaasının Doğu Akdeniz'de sürekli gördükleri eziyetler ve zararlardan; Berberî korsanlarının daimî yağmalarından; yakın zamanda Cenevizliler ile yapılan ticaret antlaşması ve yüksek vergilerden; ayrıca mevcut kapitülasyonlara aykırı olarak diğer milletlere bundan böyle sadece Fransız bayrağı altında değil, herhangi bir bayrak altında padişahın denizlerinde ve ülkelerinde dolaşma izni verilmesinden ve nihayet söz konusu kapitülasyonların defalarca ihlâlinden dolayı Bâbıâli nezdinde şikâyette bulunmak için yeterince sebebi vardı; ama diğer taraftan yakın zamanda Ciceli'ye yapılan saldırının; Macaristan ve Girit'e gönderilen yardımların; Maltalı, Floransalı, İspanyol, Venedikli vs. korsanların gemilerinde Fransız tebaasının bulunmasının; Doğu Akdeniz istasyonlarında sahte paralarla yapılan suistimallerin ve nihayet padişahın yazısının kral tarafından sözde önemsenmemesinin vs, Bâbıâli'nin Fransa'ya karşı olumsuz bir tutum içine girmesine yol açtığı da inkâr edilemezdi. Yine de Bâbıâli'nin Fransa ile ilişkilerini keseceğinden endişe duyulmamalı idi. Osmanlı hazinesinin en büyük gelirlerinden biri olan Fransa ticaretine dair çıkarları, böyle bir şey yapmalarını engelleyecekti.

Bu yüzden Bâbıâli'ye karşı çok fazla uysallıkla davranmak da yerinde olmayacaktı; aksine kralın ilgisiz olduğuna dair küçük bir delille Bâbıâli'ye yakınlaşmak ve onları bütün eski dostane ilişkilerin tekrar tesisi için ilk adımı atmaya zorlamak çok daha iyi olacaktı. Söz konusu olan kralın onuru ve çökmekte olan Doğu Akdeniz ticaretinin ayağa kaldırılması idi. Ancak bunu yapabilmek için ille de gerçek bir elçinin tekrar İstanbul'a gönderilmesi gerekmediği gibi, bu, yerinde bir hareket de olmayacaktı. Şimdilik Bâbıâli nezdinde bilhassa Fransa ticaretinin çıkarlarını koruyacak ve ayrıca Fransa tarafından istenen ilaveler ve değişiklikler ile birlikte eski kapitülasyonların yenilenmesi amacıyla yapılacak müzakereleri yürütecek basit bir temsilciyi onaylamak sadece yeterli olmakla kalmayıp, yararlı da olacaktı. Bâbıâli ne zaman ki bu şartları kabul edecekti, temsilciyi gerçek bir elçi ile değiştirme vakti o zaman gelmiş olacaktı ve temsilcinin faaliyetleri bundan böyle yalnızca Doğu Akdeniz'in mesela İzmir,

14 *Mémoire presenté au Roi sur les affaires de Constantinople et sur le commerce, aynı eser*, s. 207-239.

Anabolu, Girit, Antalya, Kıbrıs, Halep, Trablusşam, Beyrut, Sayda, Mısır, vs. gibi değişik istasyonlarında ticarî ilişkileri düzenlemek ve daha iyi hâle getirmekle sınırlı olacaktı. Bu plan malî açıdan da tavsiye edilirdi. Böyle bir temsilcinin ücreti, Marsilyalı tüccarların her yıl İstanbul'daki sefaretin geçimi için gönderdikleri 16 bin livre tutarındaki katkı payları ve konsolosluk ücretleri ile karşılanabilirdi. Tabii ki bu temsilci, asla güvenilemeyen sadakatsiz ve sinsi tercümanların eline düşme tehlikesi ile karşı karşıya gelmemek için oradaki durumlar hakkında bilgi sahibi, Bâbıâli ile müzakere sanatında tecrübeli ve bilhassa dile vâkıf bir kişi olmalıydı.

Chevalier d'Arvieux'nün bu teklifi esas olarak iyi olmasına rağmen, diğer taraftan yalnızca özveri ile hazırlanmış bir teklif değildi. Göründüğü kadarıyla bu kadar ısrarla önerdiği temsilcilik makamına bizzat göz koymuştu. Bu arada yalnızca Lionne ve Colbert'i değil, kralı da kendi tarafına çekmeyi başarmıştı ki, bundan en fazla etkilenecek grup olarak bu hususta görüşleri alınan Marsilyalı tüccarlar ve o dönemde yeni kurulan Doğu Akdeniz Şirketi itirazlarını bildirdiklerinde bu göreve seçileceği neredeyse kesin gibi idi. d'Arvieux'nün görüşünün aksine, ticarî çıkarları açısından da daimî bir elçinin Bâbıâli nezdinde basit bir temsilciden daha fazla şey yapabileceği ve yapılmasını sağlayabileceği kanaatindeydiler. Dolayısıyla bu grubun düşüncelerine meylederek d'Arvieux'den vazgeçildi; La Haye'nin geri dönmesinde ısrar edildi ve yerine kralın Bâbıâli nezdinde daimî elçisi olarak Marki Nointel getirildi[15].

Bu seçim belki de çok talihli bir tercih olmamıştı. Paris Parlamento Üyesi Nointel Markisi Charles François Olier, daha önce Şark'ı gezmiş, karakteri açısından seçkin, bilgili ve klasik eğitime sahip bir adam kabul ediliyordu, ama bilhassa Bâbıâli ile ilişkilerde mevcut olması gereken diplomatik çevikliğe ve şahsî kararlılığa haiz değildi; üstelik de bunların büyük ölçüde bulunması gereken böylesine zor şartlar altında[16]. Yine de İstanbul'a girişinin mümkün olduğunca ihtişamlı geçmesi için herşey yapılmaya çalışıldı. Emrine dört savaş gemisi verildi ve bunlarla birlikte 20 Ağustos 1670'de, çok fazla bekletildiğin-

15 d'Arvieux, *aynı eser*, s. 239 ve devamı; Chardin, s. 19.

16 Chardin, s. 19, onu "Namuslu, bilgin ve meraklı ama Türkiye'yi tartışmak için çok yumuşak biri" olarak tanıtmaktadır. Bu hususta Rycaut, II, 335, biraz daha olumlu bir değerlendirme yapmaktadır: "Bu yapıdaki bir elçi için oldukça özel niteliklere sahipti, davranışlarında ciddi, hareketlerinde adil ve müzakerelerinde ihtiyatlı". Kendini çok fazla düşünen d'Arvieux ise kolayca anlaşılabileceği üzere, Nointel'i değerlendirirken çok tarafsız kalamamaktadır.

den İstanbul'a çok fazla olumlu izlenimlerle dönmeyen Türk elçi Süleyman Ağa ile birlikte top atışları arasında Tulon'da gemiye bindi. İki ay sonra, 22 Ekim'de İstanbul'a geldi ve buraya gelişini, mevcut şartlar altında Türklerin görüşlerine göre de çok yersiz olan diplomatik bir gösterişlilikle mümkün olduğunca görkemli bir hâle getirmeye çalıştı[17].

Elçi, Bâbıâli'yi bu sayede müzakerelerde çok daha uysal hâle getirebileceğini düşündüyse bile amacına hiçbir şekilde ulaşamadı. Kaymakam tarafından soğuk karşılanan Nointel, ancak La Haye İstanbul'dan ayrıldıktan ve yanında götürdüğü bazı kölelerle ilgili olarak Çanakkale Boğazı'nda bir süre daha tutulduktan sonra, sadrazam ve padişah nezdinde elçi olarak kabulünü yaptırmak için, o zamanlar padişahın sarayının bulunduğu Edirne'ye gitti. Oysa elindeki talimatlara uygun olarak, gönderilmesinin sebebi ve amacı hakkında kesin bir açıklama yapmaktan imtina ettiği için huzura kabulü reddedildi. Osmanlı devlet geleneklerine tamamen aykırı olarak, bu hususta yalnızca toplanan Divân-ı Hümâyûn ve bizzat padişah nezdinde açıklama yapmak istiyordu, zira Paris'te Bâbıâli'nin bu olumsuz tutumunun sadrazamın Fransa'ya karşı bu şekilde aşabileceklerini umdukları şahsî nefretinden kaynaklandığı düşünülüyordu. Oysa bu şekilde hiçbir şey halledilemezdi. Nointel, kısa bir tereddütten sonra, sarayının taleplerini sadrazama Bâbıâli Tercümanı Panagiotti ile gönderdiği bir raporda özetlemek zorunda kaldı.

Bilgili, oldukça çevik ve Bâbıâli işleri hakkında derin bilgiye sahip bir Rum olan Panagiotti, o dönemde gücünün ve sadrazam üzerindeki nüfûzunun zirvesinde idi. Daha önce hâlâ gizlice 1.000 taler tutarında bir yıllık ücret aldığı kayserin hizmetinde tercüman olarak sadece Vasvar Barış Antlaşması'nda ve karşılığında kendisini altın defterlerine kaydeden Cenevizlilerle yapılan anlaşmada arabuluculuk yapmakla kalmayıp, karşılığında ödül olarak Mikone Adası'nın yıllık 4 bin taler tutarındaki gelirlerine de sahip olduğu Kandiye'nin teslim oluşunda da arabuluculuk yapmıştı. Bu yüzden Nointel de davasına bu nüfûzlu adamın arabuluculuğuyla önemli bir destek sağlayabileceğine inanı-

---

17 Nointel'in resmî elçilik raporu "*Relation de l'entrée à Constantinople de M. de Nointel, Ambassadeur de France*", d'Arvieux, IV, 254-260'da aktarılmaktadır. Chardin, s. 20'de ise şöyle demektedir: "M. de Nointel İstanbul'a muhteşem bir giriş yaptı, fakat Türkler bunu zamanın işlerine ve şartlarına pek de uygun olarak görmediler". Kendi mektuplarından yola çıkarak, İstanbul'a girişi hakkında bazı değerli açıklamalar için bk. *Athènes aux XV., XVI. et XVII Siècles par le Comte de Laborde,* Paris 1854, I, 89 ve devamı.

yordu. Ancak raporunun içeriği hiç de sadrazamın isteği doğrultusunda değildi ve olumsuz karşılandı. Fransa'nın taleplerini küstahça ve gülünç, hatta yalnızca kasıtlı olarak ilişkilerin koparılmasına yönelik buluyordu. Esas olarak defalarca dile getirilen şu talepleri kapsıyordu: Resmen onaylanmayan temsilcilerle Bâbıâli nezdinde temsil edilmeyen bütün milletler, Fransa bayrağı altında Fransa kralının tebaasının sahip olduğu bütün hak ve özgürlüklere sahip olacaklardı. Fransızlar, tıpkı İngilizler, Hollandalılar ve Cenevizliler gibi, bundan sanra sadecce yüzde üç gümrük vergisi vereceklerdi. Hindistan'la Osmanlı İmparatorluğu ve Kızıldeniz'den geçerek ticaret yapmalarına yalnızca olağan gümrük vergileri karşılığında izin verilecekti. Kudüs'teki Kutsal Mekânlar 1638'den beri Rumlar tarafından yerlerinden edilen Roma Katolik keşişlerine geri verilecek, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Roma Katolik Hristiyanları, tek hamileri olarak Fransa kralının himayesi altına girecekler, bunlara önceden izin almak zorunda kalmadan kiliselerini tamir etme yetkisi verilecek ve Galata'daki Fransisken rahipleri de 15 yıl önce yanan kiliselerini tekrar inşa etme iznine sahip olacaklardı. Son olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Fransız köleler hemen serbest bırakılacaklardı.

Bütün bu talepler sadrazama öyle olağanüstü görünüyorlardı ki, kralın elçisine gerçekten böyle talimatlar vermiş olabileceğine inanmıyordu ya da en azından inanmak istemiyordu. Emin olmak için Nointel'den, kral tarafından bizzat imzalanmış olup, bu talepleri bariz ve açık bir biçimde tekrarlayan bir yazı istedi. Elçi bunun üzerine onaylarını ve yetkilerini gösterdi ama nafile. Altı ay içinde kralından böyle bir yazı getirmeye rıza göstermek zorunda kaldı. Bunun üzerine 1671 Şubat'ı sonunda nihayet huzura kabul edildi, ama yalnızca henüz askıdaki meseleler hakkında tek bir açıklamada bile bulunmaması şartıyla.

Konuşmalarında kralın gücünü ve Fransa ile Bâbıâli arasındaki "eski ve dürüst dostluğu" biraz fazla vurgulayarak, gerekli inceliği göstermeyen Nointel, bu esnada sadrazamdan acı gerçekleri dinlemek zorunda kaldı. Fazıl Ahmed Paşa, diğerlerinin yanısıra şunları söylüyordu: "Tabii ki Fransa imparatoru büyük bir hükümdardır, ama kılıcı daha yeni". Ayrıca: "Fransızlar tabii ki bizim arkadaşlarımız, ancak ne tuhaftır ki, onları her yerde düşmanlarımızın tarafında görüyoruz" ve benzeri. Padişah onunla fazla konuşmayarak onu doğrudan sadrazama gönderdi ve Nointel, sadrazamın huzuruna kabul edildikten sonra verilen onur ziyafetinde beceriksizce tekrar işlerden konu açınca Fazıl Ahmed Paşa, ona şu sözlerle haddini bildirmek zorunda kaldı: "Sayın

elçi, verdiğiniz sözü tutun; altı ay içinde dost mu düşman mı olduğumuzu anlayacağız"[18].

Bu hususta büyük kuşkular duyacak duruma gelinmişti. Nointel'in olup bitenler hakkındaki raporlarından sonra Fransa'da da ortam oldukça gerilmişti. Bâbıâli ile ilişkileri hemen kesmek mi yoksa herşeyi olduğu gibi bırakmak mı gerektiği sorusu, kralın meclisinde titizlikle inceleniyordu. Hiçbir şeyi ihmâl etmemek için, Doğu Akdeniz ticaretinde çıkarları olan Marsilyalı tüccarların da görüşleri alındı. Düşünceleri gayet savaş yanlısı idi: Provansa, Doğu Akdeniz'den gelen mallarla öyle dolu idi ki, Fransa'nın tamamını 10 yıl boyunca idare edebilirdi; kralın sadece Doğu Akdeniz sularına ve Çanakkale Boğazı'na 10 gemi göndermesi yeterli idi; İstanbul kısa sürede açlıktan kırılır ve Hristiyan halkın tamamı Fransa lehine ayaklanırdı. Bunun üzerine İstanbul'da ve Doğu Akdeniz'in tüm istasyonlarında kralın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı 50 gemilik bir filo donattığı söyleniyordu. Bâbıâli bu söylentiler üzerine endişeye düştü, fakat diğer elçilere de sorduktan sonra, hazırlıkların Hollanda'ya yönelik olduğunu öğrenince tekrar rahatladı.

O dönemlerde XIV. Louis'nin Kabinesi'nin Şark siyaseti, gerçekten de Hollanda'ya yönelik niyetlerine bağlı idi. Bâbıâli ile husumetleri bu şekilde oyalamak ve ilişkilerin bozulmasından her halükârda sakınmak istiyorlardı. Lionne, bu yüzden sadrazama, kısaca sadece kralın, elçisinin gerçekliğinden şüphe duyulmasına şaşırdığını yazdı; Nointel'den başka bir şekilde iradesini bildirmeyecekti; sadrazam ve vezirleri buna inanmak istemiyorlarsa hemen İstanbul'a bu yazıyı getiren firkateyne binebilsin diye elçisinin eline pasaportunun verilmesini istiyordu[19].

Chevalier d'Arvieux'ye bu mektupları Osmanlı payitahtına götürme görevi verildi. 6 Ekim'de Marsilya'dan yola çıktı, fakat şiddetli rüzgârın engellemesi yüzünden ancak kralın cevabı için tanınan altı aylık sürenin çoktan sona erdiği 1672 Şubat'ı sonunda İstanbul'a gelebildi. İçinde bulunduğu utanç verici duruma rağmen işleri hemen son raddeye kadar getirmek istemeyen ve bu yüzden d'Arvieux'nün görüşünün aksine, gemiye bindirilmesini mümkün olduğunca geciktirmeye çalışan Nointel, sadrazama hükümetinin uzun süredir beklenen cevabının geldiğini hemen bildirdi ve daha fazla açıklamalar ve ilgili müzakereler için tekrar Edirne'deki saraya gelme izni istedi. Bu izin, kendi-

---

18 Chardin, s. 21-23; d'Arvieux, s. 261-279, Nointel ve sadrazam arasındaki müzakereler ayrıntılı şekilde aktarılır.

19 Söz konusu yazı için bk. d'Arvieux, s. 300.

sine lâyık şekilde oraya gelebilmesi için gerekli bütün imkânlarla birlikte hiçbir zorluk çıkartılmadan verildi.

Nointel, aralarında Kutsal Mekânlar meselesini Rumlara karşı Katolikler lehine temsil edecek iki İspanyol keşişin, Doğu Akdeniz Şirketi'nin bir müdürünün ve bu geniş kapsamlı ve değerli raporları borçlu olduğumuz iki seyyahın, d'Arvieux ve Chardin'in de bulunduğu büyük bir maiyetle 29 Mart'ta İstanbul'dan ayrıldı ve altı gün sonra, dostane bir biçimde karşılansa da sadrazamla hiç görüşemediği Edirne'ye geldi. Sadrazam, meselenin tamamını yine güvendiği Tercüman Panagiotti'ye emanet etmeyi uygun gördü ve Nointel, bu adamı Rum patriğinin özel bir tavsiye mektubuyla ve bundan da ziyade büyük miktarda para vadederek kendi tarafına çekmeye çalıştı.

Fransa ile kapitülasyonların XIV. Louis'nin istediği şekilde yenilenmesini her ne pahasına olursa olsun engellemeye çalışan diğer devletlerin temsilcilerinden rüşvet almış olabilecek bu kurnaz Rum[20], göründüğü kadarıyla sahte bir oyun oynuyordu. Elçiye söz konusu kapitülasyonları majestelerinin istediği gibi onaylatmanın kendisi için büyük bir onur olacağına yemin ederken, işleri karmaşık hâle getirmek ve mümkün olduğunca uzatmak için elinden gelen herşeyi yapıyordu. Yukarıda belirtilen hususlardan her birinde daima yeni zorluklar çıkartılıyordu. Bazı hususlara hiç rıza gösterilmezken, kimisine yalnızca şartlı olarak rıza gösteriliyordu. Mesela iki İspanyol keşişin, buranın tekrar kendilerine verilmesi hâlinde, sadrazama 100 bin taler ve padişah için aynı değerde hediyeler teklif etmesine rağmen, Kutsal Mekânlar meselesinde tek bir geri adım bile atılmıyordu. Chardin, bu esnada Bâbıâli nezdinde birçok şeyin para ile elde edilebileceğini söylüyordu; ama bazı şeyler vardı ki, miktarı ne kadar büyük olursa olsun, para ile hiçbir şey yapılamıyordu ve Kutsal Mekânlar meselesi de bunlardan biri idi[21].

---

20 Buraya ait bütün belgeleri, bilhassa s. 367'de patriğin tavsiye mektubunu aktaran d'Arvieux, s. 38[illegible]'de şöyle demektedir: "Öyle görünüyor ki büyük maaşlar alan ve saygı gören bu görevli (Panagiotti) daha fazla başka milletlerin çıkarlarından yanadır, bizimkine dokunabilir".

21 Chardin, s. 27-31, bu meselenin o dönemlerdeki durumuna ayrıntılı olarak eğilmekte ve sonunda, Kutsal Mekânlar'ın bakımı için harcanan yüksek meblağdaki paranın büyük bir bölümünün İspanya'dan geldiğine dair ilginç bir açıklamada bulunmaktadır. Bu paralar yılda ortalama 100 bin livreyi buluyordu ve bunun üçte biri Türk resmî makamlarına verilen hediyelere harcanıyordu. Üç yılda bir değiştirilen her gardiyan, en az 10 bin livre tutarında hediye dağıtmak zorunda idi.

Neticede Nointel, bazı hususlarda, mesela Kızıldeniz'de denizcilikle ilgili birçok tavizde bulunmuş olmasına rağmen, henüz hiçbir şey elde edememiş sayılırdı ki, Mayıs ayı ortalarında, sadrazam Lehistan seferine çıkmak üzere olduğundan, müzakereler reis efendiye emanet edildi. Reis efendi başlangıçta şaşırtıcı bir uysallık gösterdi ve daha üçüncü görüşmede ana hususlar olan gümrük vergilerinin indirilmesi; Kızıldeniz'de ticaret; Galata'daki kilisenin tekrar inşası; kralın Katolik Hristiyanlar üzerinde himayesi ve kölelerin serbest bırakılması hakkında anlaşmaya varıldı. Oysa herşeyi kazandığını düşünen ve duyduğu sevinci çok erken belli eden Nointel, dikkatsizlik ederek reis efendinin onayını hemen yazılı olarak almayı ihmâl etmişti. Kendisine daha sonra verilen görüşme protokolünün metni çok farklı olunca ve buna yaptığı itirazlar da durumu eskisinden daha kötü hâle getirince çok büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Bu hususta başvurduğu sadrazam, doğrudan kendisine verilen tavizleri de tekrar geri aldığını ve onunla bundan böyle hiçbir şey hakkında görüşmeyeceğini bildirdi.

Nointel bunun üzerine büyük bir çaresizliğe düştü. Ne sözde İngilizlerin ve Hollandalıların kapitülasyonlarının yenilenmesi için ödedikleri 40 bin taler tutarında bir meblağı teklif etmek ne de nüfûzlu valide sultanın yaverine rüşvet vermeye çalışmak, Nointel'i bu utanç verici durumdan kurtaramazdı. Sadrazamın Lehistan'a doğru yola çıkmak üzereyken son sözleri, elçinin tekliflerini padişaha ve Divân-ı Hümâyûn'a sunacağına; ancak çıkılacak sefer yüzünden bunun çok kısa sürede yapılamayacağına; elçinin bu arada padişahın kararını beklemek üzere tekrar İstanbul'a dönmesine; kaymakamın da kralın burada bekleyen gemilerine verilecek geçiş belgeleri için gerekli emirleri aldığına yönelikti[22].

Nointel, bu uğursuz cevapla Haziran ayının ilk günlerinde İstanbul'a döndü. Oysa burada bulamadıkları, hemen İstanbul'dan ayrılmak için gerekli pasaportlardı. Kaymakam, durumlar hakkında hiçbir şey bilmiyordu ve Nointel'i kendi yetkisine dayanarak göndermeye cesaret edemeyerek, ölçülü ve akıllı bir adam olarak, biraz daha sabretmeye ikna etmeye çalışıyordu; bundan daha kötü meseleler bile başarıyla sonuca götürülmüşlerdi; bu kadar bekledikten sonra, biraz daha beklemek de zor gelmemeli idi, vs. Nointel, bunun üzerine sırf kendi ve kralının onurunu korumak için, 16 Haziran'da sadrazama ve Panagiotti'ye bir yazı yazarak, bir kez daha yola çıkmak istediğini bildirdi

22 Edirne'deki müzakereler hakkında oldukça ayrıntılı olarak d'Arvieux, s. 380-413; Chardin, s. 26-31.

ve pasaportların verilmesini rica etti. Pasaportları yine de alamadı ve kendisine kısaca sefer bittikten sonra mevcut zorlukları aşmak için çarelerin bulunacağını bildiren Panagiotti'nin tavsiyesine, belki de çok da gönülsüzce olmadan uyarak İstanbul'da sadrazamın dönüşünü beklemek zorunda kalırken, d'Arvieux Temmuz ayı sonunda saraya ve bakanlara görevinin memnun edici olmayan sonuçlarını bildirmek üzere gemiye tek başına bindi[23].

Sonuçları, mevcut durumu bir kez daha keskin ve kesin bir biçimde sunduğu ve aynı zamanda Bâbıâli'nin cüretkârlığını kırmak için kullanılabilecek araçları da belirttiği bir raporla krala bildirdi. Ona göre, 20 gemiden oluşacak silahlı bir filo ile yapılacak bir gösteri ve bunun etkisini göstermemesi hâlinde ilişkilerin tamamen koparılması, kralın ve ülkenin onuru ve çıkarları açısından en doğru çare gibi görünüyordu. Çanakkale Boğazı'ndaki hisarların ele geçirilmesi; halkı XIV. Louis'yi hükümdarları olarak kabul etmeyi bekleyen Takımadalar'a ait bütün adaların fethi; ilk top atışında teslim olacak İzmir'in ve Sakız Adası'nın işgalini dört ilâ altı hafta arasında tamamlanacak kolay bir iş olarak tanımlıyordu. Asya'nın tamamı o zaman Fransa önünde titreyecekti[24].

Oysa kral ve bakanları olaya daha soğukkanlı bakıyorlardı ve hemen bu kadar ileri gitmeye hiç niyetli değildiler. 1671'de Lionne'nin yerine gelen Pomponne, d'Arvieux'ye şimdilik komşu ülkelerde daha önemli meselelerle meşgul olduklarını, dolayısıyla majestelerinin şimdilik bu meselenin peşini bırakmayı ve Bâbıâli'den haklı intikamlarını almak için müsait bir fırsat beklemeyi daha uygun gördüğünü bildirdi[25]. Bu defa bu oyalama politikası, sadrazamın sonunda geri adım atmasını sağladığı için işe yaradı.

1673 başlarında Lehistan'dan geri döner dönmez, kapitülasyonların kralın talepleri esas alınarak yenilenmesini müzakere etmek üzere Nointel'i bir kez daha Edirne'ye çağırdı. XIV. Louis'nin Hollanda'da Nointel'in uygun bir biçimde aktarmayı ihmâl etmediği zaferleri ve bakanlarının sessizliği Bâbıâli'yi rahatsız etmeye başlamıştı. Kralın, son yıllarda maruz kaldıkları hakaretlerin öcünü almak için yakın zamanda Doğu Akdeniz'e önemli bir deniz gücü göndermeye niyetli olduğuna inanılıyordu. Oysa Lehistan savaşı devam ettiğin-

23 d'Arvieux, s. 416-422. Burada Nointel'in sadrazama yazdığı mektup da verilmektedir; ayrıca s. 432-435.

24 *Mémoire présenté au Roy par le Chevalier d'Arvieux à son retour de Constantinople le 24 septembre 1672*, d'Arvieux, *Mémoires*, V, 10-25.

25 d'Arvieux, V, 26.

den, böyle bir darbeden her ne pahasına olursa olsun sakınmak istiyorlardı ve sadrazam bu yüzden değiştirilmiş kapitülasyonları imzalayarak, bu yönden her türlü tehlikeyi önlemek için acele etti. Kapitülasyonlar, kısa süren müzakerelerden sonra 16 Nisan 1673'te Edirne'de onaylandılar.

53 madde hâlinde daha önceki kapitülasyonlarda güvenli ticaret, bağımsız yargı yetkisi, Fransız tebaasının ve Fransa himayesi altına girenlerin can ve mal güvenliği, Fransız elçilerin ve konsoloslarının öncelik hakları ve imtiyazları ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik Hristiyanların dinlerini serbestçe icra etmelerine yönelik mevcut hükümler tekrar kabul edildi. Yeni hükümlerin en önemlisi, Fransız tüccarlar ve Fransa bayrağı altında ticaret yapan diğer milletler için gümrük vergilerinin yüzde beşten yüzde üçe indirilmesi idi (madde 43 ve 45). Bununla bağlantılı olarak Fransızların İngilizlerle gelecekte aynı seviyede olmalarını sağlayacak bazı liman ve denizcilik harçları da indirildi (madde 46). Galata'daki Fransisken rahiplerine, Cizvitlere ve ayrıca Kudüs'teki keşişlere her türlü himaye tanındı ve Fransiskenlere ayrıca yanan kiliselerini tekrar inşa etme izni verildi; fakat Katolikler ve Rum Ortodokslar arasında Kutsal Mekânlar'la ilgili kavga hakkında herhangi bir karara varılmadı (madde 40, 41 ve 42). Son olarak başta Cezayir olmak üzere, Berberî korsanlara karşı eski zamanlarda çıkartılan kararlar da bir kez daha yenilendi. Köleler ve yağmalanan mallar hemen serbest bırakılıp geri verilecekti. Padişahın bu husustaki emirlerine aykırı davranışlar, Cezayir dayısının hemen görevinden alınması ile cezalandırılacaktı. Kral ayrıca onlara karşı hakkını savunabilecek, onları Fransız limanlarından men edebilecek ve Bâbıâli ile akdedilen antlaşmalar hiçbir şekilde bozulmadan her yerde takip edebilecekti (Traitez, madde 10)[26].

26 1673 tarihli kapitülasyonların ve padişahla sadrazamın bu esnada XIV. Louis'ye gönderdikleri yazıların (27 Nisan) Türkçe orijinalinden tam bir tercümesi için bk. d'Arvieux, V, 372-406: *"Capitulations accordées entre l'Empereur de France et le Grand Seigneur"*. Bu karmaşık durumlar hakkında bazı önemli yanlışlıklar yapan Hammer (bk. VI, 265), bu kapitülasyonlara istinaden Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız bayrağı altında ticaret yapmalarına izin verenler arasında "Amerikalılar"dan da bahsetmektedir. Oysa Amerika o zamanlar İstanbul'da hiç bilinmeyen bir ülke idi. "Amerikalılar" ibaresi hiçbir yerde geçmezken, muhtemelen madde 45'te bilhassa adı geçen "Ankonalılar"dan bahsetmek istemiştir. Dolayısıyla yalnızca bir basım hatası olabilir.

Kapitülasyonların imzalanmasından kısa bir süre sonra, klasik Antik Çağ uzmanı olarak bundan büyük bir heyecan duyan Nointel'e Osmanlı İmparatorluğu'nun muhteşem anılarla dolu topraklarını gezme izni verilmesi, Divân-ı Hümâyûn'da Fransa'ya karşı eski öfkenin yerine esen dostluk rüzgârlarının özel bir delili kabul edildi. Önce Sakız Adası'nı, Küçük Para'daki (Antiparos) ünlü mağarada Noel Bayramı'nı büyük bir görkemle kutladığı Takımadalar'ı; daha sonra Atina, Rodos, Antalya, Kıbrıs ve son olarak da Kutsal Topraklar'ı gezerek, bir kısmı hâlâ Fransa başkentinin büyük sanat koleksiyonlarını süsleyen zengin bir yazıt, sikke, çizim ve resim koleksiyonu ile 1675 Şubat'ında İstanbul'a döndü[27].

XIV. Louis'nin sarayında da Bâbıâli'nin bu olumlu değişimi sevinçle karşılandı. Nointel'in sekreteri De la Croix imzalanmış kapitülasyonları getirdiğinde, tellallar aracılığıyla büyük bir ihtişamla her yerde "Osmanlı sultanının kralla yenilenmiş ve yeni ittifakı ve Mösyö Nointel aracılığıyla Katolik mezhebinin Osmanlı İmparatorluğu'nda tekrar tesisi" başlığı altında bir yazı ilân ettirildi[28]. Başta kapitülasyonların aslında çekirdeğini oluşturan çökmekte olan Doğu Akdeniz ticaretinin tekrar kalkındırılması olmak üzere, geniş çevrelerde bu talihli hâdiseye haklı olarak büyük umutlar bağlanıyordu. Colbert, Fransa'nın millî refahının ve deniz gücünün artırılmasına yönelik olağanüstü faaliyetlerinde bu hususu uzun zamandır gözönünde bulundurmuştu ve d'Arvieux, Şark'ın ticaret şartları hakkındaki engin bilgisi ve tecrübesi ile defalarca yardımda bulunmuştu.

---

27 Rycaut, II, 361, Nointel'in bu seyahati hakkında şöyle demektedir: "Bu lütuf hiçbir zaman Hristiyan elçilere bahşedilmemişti. Fakat M. de Nointel için yapılan tamamen istisnaydı... Fransızlarla birlikte büyük önlemler alma amacını korumaları gerekir. Bu olmaksızın, bu denli büyük fark gözetmezler ve hiçbir zaman diğer Hristiyan bakanların boşuna iddia ettiklerine yeni bir şey katmazlar". Nointel'in bu seyahatine dair ne yazık ki burada pek fazla ele alamayacağımız en yeni ve en titiz incelemelerle, bu seyahatin neticelerini De Laborde, *Athenes*, Paris 1854, I, 105-174'te vermektedir. Gezisi görkemli, önemli güç ve imkânlarla gerçekleştirilmiştir. İhtişamı ve gösterişi çok seven elçinin 40 kişilik maiyetinde örneğin ünlü Şarkiyatçı Antoine Galland, ressamlar Jecques Carrey ve Rombant Faidherbde, geziyi ayrı bir eserde toplayan seyyah Cornelio Magni ve "*Histoire nouvelle des anciens ducs et autres Souverains de l'Archipel*" adlı eserin yazarı Cizvit Pere Sauger de vardı.

28 d'Arvieux, V, 54: "Ondan tıpkı harikulade bir şey gibi konuşuluyordu".

Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki ticaretini, o dönemlerde sadece Türk resmî makamlarının baskıları ve avantaları değil, aksine tüccarların kendi suçları, kötü bir konsolosluk idaresi, yolsuzluk, kısacası işlerin yürütülmesinde gösterilen yalan dolan, beceriksizlik ve sahtecilik oldukça kötü bir duruma getirmişti. Doğu Akdeniz'in birçok noktasında ticaret tamamen durmuştu veya zararla yürütülüyordu ve İngilizlerin, Hollandalıların, Venediklilerin ve kısmen de Cenevizlilerin ticaretinin çok arkasında kalıyordu. Zira işlerinin büyük bir bölümünü genç ve tecrübesiz insanlara emanet eden tüccar birlikleri kötü yönetimden dolayı borçlanmış, kendi aralarında parçalanmış ve tamamen demoralize olmuşlardı[29]. Ticaret hayatında o güne kadar görülmemiş büyüklükteki sahte para dolandırıcılığı da felaket verici bir etkiye sahipti.

Bir süre önce Şark'taki ticaret trafiği için Fransızlar, Hollandalılar ve İtalyanlar tarafından 5 sous değerinde, Avrupalılarca genelde luigini veya ottavi, Türkler tarafından ise timin diye adlandırılan bir sikke kullanılmaya başlanmıştı. Rahatlıklarından dolayı bu küçük sikkeler çok geçmeden Doğu Akdeniz'in her yerine olağanüstü şekilde yayılmıştı ve başlangıçta değerleri yüksek olduğundan yaygın olarak kullanılıyorlardı. Bozdurulurken büyük kayıplarla bile kabul ediliyorlardı. Yalnızca Halep'te ve daha doğuda pek kullanılmıyorlardı. Oysa dolaşıma girdiklerinde elde edilen yüksek gelirler, tüccarları büyük çapta kalpazanlığa teşvik ediyordu. Timinler, yasal ya da geleneksel değerlerinden daha düşük gümüş miktarı ile basılıyorlardı, hatta bu işte öyle ileri gidildi ki, sadece bakır kullanılarak üzerine ince bir gümüş kaplama yapılıyordu. Mesela Dombes, Ornage, Avignon, ayrıca Monaco, Floransa ve Ceneviz'in bazı uzak bölgelerinde âdeta sahte para fabrikaları vardı ve buradan Şark'a malların çoğunun bu paralarla ödendiği gemiler dolusu sikke gönderiliyordu[30]. Bu esnada elde edilen gelirler tabii ki muazzamdı. Neredeyse iflas etmek üzere olan birçok tüccar, sahte paralar sayesinde zengin oldu.

---

29 Fransa'nın bilhassa dönemin en önemli istasyonlarından biri olan İzmir'de Doğu Akdeniz ticaretinin çöküşü hakkında Chardin, I, 5, ilginç bilgiler vermektedir. Örneğin Sayda ve Halep'teki ticaretin durumu hakkında d'Arvieux, III, 341 ve devamı ile VI, 1 ve devamında bilgi alıyoruz. Kendisi her iki yerde Fransız konsolosu idi.

30 Chardin, s. 6 ve Rycaut, II, 280. Sahte sikkelerin dolaşımını desteklemek için, üstlerine cazip mühürler ve yazılar basılıyordu. Olağan sikkelerin üzerinde "Vera virtutis imago" mühürlü bir kadın başı vardı; bazıları "Currens per totam Asiam" veya "Voluit hanc Asia mercem" yazılarıyla Fransız armasını taşıyordu. 120 farklı sikke olduğu söyleniyordu.

Bu çirkin dolandırıcılık yıllarca büyük bir başarıyla sürdürüldü. Sonunda fazla göze batmaya başladı ve bilhassa Avrupa'daki pazarlar da bir anda Şark'tan gelen ve fiyatları da, mesela İngilizler gibi bu dolandırıcılıkla hiçbir âlakası olmayıp alışverişlerini gerçek para ile yapan milletlerin zararına, önemli ölçüde düşen ürünlerle dolup taşınca bu kalpazanlığın gizlenmesi artık mümkün değildi. Bu hususta ilk şikâyetler Livorno'da ortaya çıktı ve 1667'de İngiltere'nin İzmir konsolosu, Doğu Akdeniz Şirketi müdürlerinin kesin bir emrine istinaden bütün vatandaşlarına timinleri kabul etmelerini tamamen yasakladı. İngilizlerin başta pahalı ipek kumaşların alımından oluşan ticareti bu yüzden daha büyük zarar görüyordu, zira Fransızlar sahte paralarıyla bu ürünün fiyatını herhangi bir kayıpları olmadan çok yükseklere çıkartıyorlardı.

Nihayet Türklerin de gözü açıldı. Sahte timinler hakkındaki şikâyetler 1668'den itibaren ayyuka çıktı. Kurları öyle hızla düşmeye başladı ki, bir taler başına 9 ve 11 yerine artık 18 ve 20 timin ödenmek zorunda kalındı. Mîrî hazine de bu sikkelerle dolu olduğundan Türk resmî makamları işi sikkelerin tamamen yasaklanması gibi son raddeye henüz vardırmak istemiyorlardı. Sonunda gümrük vergisi tahsildarlarına ve gümrük makamlarına timinleri ödemelerde hiçbir şekilde kabul etmeme emri verildi. Başta Bursa ve Ankara olmak üzere, Anadolu'nun bazı yerlerinde bu yüzden ayaklanmalar ve bazı tahsildarların hayatlarını kaybettikleri kanlı kavgalar meydana geldi. Divân-ı Hümâyûn, timinlerin kurunu bir taler başına 30 timin olarak belirleyerek son bir çareye başvurdu. Oysa bu kur karşılığında da kimse timinleri kabul etmiyordu ve sonunda hepsini gerçek değerleri üzerinden kabul etmek ve darphanede eritmekten başka çare kalmadı.

Bu tedbirin uygulandığı 1669 başlarında İstanbul'a ve İzmir'e, tabii ki kabul edilmeyen, gemiler dolusu sikke geldi. Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin bundan dolayı maruz kaldığı zararlar, eskiden kazançları nasıl yüksekse şimdi de o denli muazzamdı. İflas kaçınılmazdı. Birçok ticarethâne tamamen battı ve bir taraftan sağlam bir işin tekrar kurulması için gerekli sermaye eksik olduğundan ve diğer taraftan herkesin güveni kırıldığı için hiçkimse Fransızlarla iş yapmak istemediğinden, bu darbenin olumsuz sonuçlarını önlemek çok zordu[31].

Colbert, kaybedilenleri tekrar geri kazanmak için herşeyi denedi. Aynı yıl içinde, 1669'da, Doğu Akdeniz ticaretini Marsilya'yı serbest liman ilân edip,

31 Chardin, s. 6; Rycaut, s. 280-285.

burayı Doğu Akdeniz'den gelen mallar için ana liman hâline getirip, serbest geçişe izin vererek ve yabancıların ticareti ve denizciliği üzerine yüzde yirmi harç uygulayarak kalkındırabileceğini düşünüyordu, ki bütün bu tedbirler 18. yüzyılın sonlarına kadar yeni zamanlarda Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaret sisteminin esasları olarak kaldı[32]. Daha sonra, bilhassa 1673 tarihli kapitülasyonun akdedilmesinden sonra, Doğu Akdeniz'deki konsolosluk sisteminin ve ticaret şirketlerinin malî durumlarının daha iyi hâle getirilmesini sağladı[33].

Ancak bir kez çökmüş Doğu Akdeniz ticaretini verimli bir seviyeye getirmek hiç de kolay değildi. Bu amaçla 1671'de Marsilya'da kurulan Doğu Akdeniz Şirketi başarılı olamadı. Az miktardaki imkânlarını kötü bir yönetime teslim etti ve kısa bir süre sonra büyük kayıplarla tasfiye edilmek zorunda kaldı[34].

Colbert'in bakışlarını buraya da çevirmesine rağmen, Berberî devletlerle ilişkileri düzeltmeyi ve Kuzey Afrika sahillerindeki ticaret için daha fazla güvenlik ve daha sağlam üsler kazanmayı bile başaramadılar. Zira Fransa'nın burada daha önce kaynağı ve en erken zamanlardaki akıbeti hakkında bilgi verdiğimiz[35] mevcut fabrikası olan "Fransız Bastiyonu" hiç iyi durumda değildi. Aslında yeterince verimli olan işleri, zamanla valilerin beceriksiz ve kötü yönetiminden dolayı çökmüştü. Birçok şirket ardı ardına bu yüzden batmıştı ve en kötüsü de içinde bulunduğu sarsıntı ve borçların bu fabrikayı zamanla Cezayir dayısına ve bu sayede içişlerine karışma fırsatını bulan kadiri mutlak milislere bağımlı hâle getirmiş olması idi. 1673'te dayının Bastiyon'un sahiplerinden 40 bin akçe alacağı vardı[36].

---

32 Beaujour, *Tableau du Commerce de la Grèce*, II, 226.

33 Bu açıdan Colbert'in 1675'te d'Arvieux'nün incelemesi için sunduğu bilhassa iki raporu çok önemlidir: "*Mémoire sur les Consulats de la Nation Françoise au Levant*" ve "*Mémoire sur les désordres qui arrivent aux Echelles du Levant*". Her ikisi de d'Arvieux'nün notları ile birlikte d'Arvieux, *Mémoires*, V, 319-349'da verilmiştir. Colbert'in Doğu Akdeniz ticaretinin kalkındırılmasına dair hizmetleri hakkında en iyi bilgiyi Felix Joubleau, "*Etudes sur Colbert*", Paris 1856, vermektedir (Birçok yeni elyazması kaynağın da kullanıldığı, Ahlak ve Siyaset Bilimler Akademisi ödüllü bir yazıdır).

34 Pouqueville, *Mémoire historique et diplomatique sur le commerce et les établissements français au Levant*, s. 63.

35 Karşılaştırma için bk. bu eserin IV. cildi.

36 Bu olumsuz durumları bilhassa 1674'te Fransa konsolosu olarak Cezayir'de Bastiyon'un çıkarlarını dayıya karşı korumak zorunda kalan d'Arvieux'den öğreniyoruz (bk. *Mémoires*, V, 57 ve devamı). "Bastiyon'un bütçesini" s. 143'te vermektedir.

Colbert'in bu Bastiyon'un yanına ve yerine, kısmen daha büyük avantajlarla ticaret yapılabileceği, kısmen de Fransız bayrağının onurunun Afrikalı korsanlara karşı şimdiye kadar olduğundan daha büyük bir başarı ile muhafaza edilebileceği daha sağlam bir üs kurma isteği, 1664'te XIV. Louis'nin emri üzerine Bugia'dan yaklaşık 48 kilometre (Fransız ölçü birimi: 12 lieues; 1 lieues = 4 kilometre) uzaklıkta, Fransız Bastiyonu'nun önemsiz bir şubesinin bulunduğu Ciceli'ye yapılan saldırının en önemli sebebi idi[37]. Olağanüstü limanı söz konusu amaç için genişletilmiş tesislere uygun bir fırsat sunmakta idi. Neticede söz konusu yılın yaz aylarında Beaufort dükü, açık denizlerde birkaç korsan gemisini ele geçirdikten sonra, 6 savaş gemisinden ve birçok yük gemisinden oluşan bir filo ile buraya geldi; hiçbir direnişle karşılaşmadan burada 6 bin kişiyi karaya çıkarttı ve hem karadan hem de denizden önemli istihkâmlar kurmaya başladı. Anlaşılan o ki, burada Fransız savaş gemileri için güvenli bir üs ve tabii ki rahat bir kış limanı kazanılmak isteniyordu[38].

Oysa böyle bir teşebbüs için gerekli ihtiyat gösterilmemişti. Çalışmalara henüz başlanmıştı ki, Cezayir'den buraya gönderilen ve deniz tarafından üç kadırga ile desteklenen bir Berberî birliği, geride bırakılan muhafız kıtasıyla işçilere saldırdı ve onları çaresiz bir mücadeleden sonra öldürdü veya köle olarak Cezayir'e götürdü. Fransız Bastiyonu yerle bir edildi ve oldukça ilerletilmiş olup, yakın zamana kadar Fransız Kalesi adını taşıyan kale, dayının azebleri veya deniz askerleri [leventler] tarafından işgal edildi. Dolayısıyla bu teşebbüsle, İstanbul'da başta La Haye ve Nointel olmak üzere Fransa elçileri nezdinde sürekli olarak barışın bozulması için bunun haklı bir gerekçe olarak ileri sürülmesinden başka bir şey elde edilememişti. Divân-ı Hümâyûn, Fransızları

---

37 Mesele o dönemlerde genel olarak böyle görülüyordu. Örneğin Valiero, bu hususta Colbert'in bu teşebbüsün asıl itici gücü olduğunu belirtmektedir (bk. *Guerra di Candia*, s. 613), "müzakereye ilişkin olarak sağlanmak istenen avantaj ve deniz üzerinde de getirilmek istenen Fransız egemenliğinin değerlendirilmesi açısından".

38 *Tableau de la situation des Établissements Français dans l'Algerie*, Paris 1838, s. 107 ve devamı. Burada Jijeli'de daha geniş liman tesisleri kurmayı amaçladıklarını gösteren, Denizcilik Arşivi'nden aktarılmış iki ilginç belge de mevcuttur. Birincisi ünlü Amiral Duquesne'ye, ikincisi de filo komutanlarından birine aitti: "*Sentiment de Mr. Duquesne sur ce qu'il faut faire au port de Gigery pour le metrre en état de tenir quelques vaisseaux*" ve "*Sentiment de Mr. de la Roche Saint-André, sur ce qu'il faudroit faire au port de Gigery*". Her ikisi de 1664 Eylül'ünün ilk günlerinde Jijeli'de bekleyen gemilerden yazılmışlardır. Bu arada Jijeli, 21 Eylül 1856'da korkunç bir depremden dolayı harabeye dönen yerdir.

Afrikalı korsanları takipten men etmek istemiyordu ama sahillerini de ellerine geçirmelerine izin veremezdi, zira onlar padişahın malı idi[39].

Bu arada kimsenin bu başarısız denemeyi tekrarlamaya niyeti yoktu. O tarihten sonra filosu ile Afrika sularında dolaşan Beaufort dükü, gelecek yıllarda faaliyetlerini yığınlarca korsan gemisi yakalamakla sınırladı. O dönemlerde Hollandalı amiral de Ruyter ile birlikte bilfiil Akdeniz'deki Berberîlerin korkulu rüyası olmuştu. Kısa sürede Cezayir dayısının 1666'da Fransa'dan barışın yenilenmesini talep etmesini sağlamıştı. Barış, "Grand-Maître, Chef et Surintendant général de la navigation et commerce de France" olarak dükün vekili François Trubert tarafından aynı yılın 17 Mayıs'ında Cezayir'de imzalanan resmî bir antlaşma ile yenilendi. Bu antlaşma Fransa ve Bâbıâli arasında daha önce akdedilen kapitülasyonlar esas alınarak, aslında 12 madde hâlinde Berberî devletlerle özel olarak ilgili hükümlerin daha geniş bir hâli idi.

Fransa ve Cezayir arasında ebediyen barış ve dostluk olacak; düşmanlıklar ve yağmalar tamamen kesilecek, köleler karşılıklı olarak geri verilecekti vs. Bu antlaşmanın ihlâli hakkında her türlü anlaşmazlığı bir an önce gidermek üzere dayının, Cezayir Divânı'nın ve milislerinin iki vekili (bu üçlü ittifakta hâkim olan güç sürekli olarak anılmaktadır) Marsilya'da daimî olarak ikamet edecekti ve Cezayir'deki Fransa konsolosuna bu hususlarda hakemlik yetkisi verilecekti (madde 6). Diğer maddeler konsolosların öncelik hakları ve konumları; gemileri karaya vuranlara karşı nasıl davranılacağı; imtiyazlı millet olarak muamele görecekleri "Cezayir Krallığı'nda" Fransız tebaasının nasıl vergilendirileceği ve dinin serbestçe icrası ile ilgiliydiler[40].

Kısa bir süre önce sürtüşmelerin ve anlaşmazlıkların asla tam olarak bitmediği Tunus'la benzer, ama çok daha geniş kapsamlı bir antlaşma yapılmıştı. Bu antlaşma da yine Beaufort dükünün arabuluculuğuyla 25 Kasım 1665'te

39 d'Arvieux, bu hususu 1670'te XIV. Louis'ye gönderdiği ve yukarıda da bahsettiğimiz raporunda bilhassa vurgulamaktadır (*Mémoires*, IV, 214). Burada Bâbıâli'nin Fransa'ya karşı şikâyetleri arasında bilhassa şöyle demektedir: "Majestelerinin ordularınca Ciğerci'nin zaptedilmesi" ve şöyle devam edilmektedir: "Bu zaptın, Berberîlerin bize yaptıkları kötülüklerin intikamı olmasını Büyük Hükümdar istiyor, fakat bu yerlere hükmetmemizi de istemiyor, çünkü buraları kendisine ait sayıyor". Ayrıca Sue, *aynı eser*, II, 65 ve devamı.

40 Anlaşmanın tamamı için bk. d'Arvieux, V, 209-217.

Halkulvad'da (Goletta) imzalanmış ve 4 Ocak 1666'da Paris'te XIV. Louis tarafından onaylanmıştı. 29 madde hâlinde esas olarak Cezayir ile yapılan antlaşmada geçen hükümleri içeriyordu; yalnızca birkaç husus daha kesin belirlenmiş ve genişletilmişti.

3. madde uyarınca mesela her iki tarafa, sınırlı da olsa, açık denizlerde arama hakkı tanınmıştı. Tunus'a Fransız bayrağı altında ithal edilen mallar için yalnızca olağan gümrük vergileri uygulanacak ve bunlar, satılamamaları hâlinde vergisiz olarak tekrar ihraç edilebileceklerdi (madde 8). Cezayir, Trablusgarb veya Fas'ta Sale'den gelen gemilerle Tunus'a getirilen Fransız tebaasının burada köle olarak satılmaları yasaktı (madde 12). Yabancı bandıralı gemiler ele geçirildiğinde, üzerlerinde bulunan tüccarlar ve yolcular derhal serbest bırakılacaklardı; yalnızca gemi mürettebatı, topçular, askerler ve denizciler, Fransız olsalar bile, köle olarak satılabilecekler, fakat adam başı 150 akçe karşılığında serbest bırakılabileceklerdi (madde 13). Tunus'taki Fransız konsolosu burada bulunan bütün konsoloslar karşısında öncelik hakkına sahip olacaktı (madde 15) ve kendisine bunun dışında da önemli imtiyazlar tanınacak olup, barışın bozulması hâlinde ailesi, hizmetlileri, hatta kendi seçeceği iki köle ile birlikte serbestçe gidebilecekti (madde 29). Fransız vatandaşları hiçbir şekilde Tunus çarşısında satılamayacaklardı ve mevcut bütün köleler derhal takas edileceklerdi (madde 2 ve 25). Bu arada, 2. madde takası yapılacak köleler için herhangi bir fidyenin ödenip ödenmeyeceği hususunu açık bıraktığından, 26 Kasım 1665'te ayrı bir gizli antlaşma ile takas edilen kölelerin sayısının üzerinde serbest bırakılan her Fransız köle için, İngilizlerin de daha önce ödediği 175 akçe tutarında fidyenin ödeneceği belirlendi[41].

Tabii ki kölelerin takası ve serbest bırakılması her zamanki gibi antlaşmanın yerine getirilmesi en zor bölümünü oluşturuyordu. Bu amaçla çevik ve tecrübeli d'Arvieux 1666'da, titiz ve ayrıntıları açısından oldukça ilginç bilgiler verdiği olağanüstü bir görevle Tunus'a gönderildi. Divân'da söz sahibi olan milisler, bilhassa Portekizli bir devşirme olan Küçük Murad Paşa'nın tahriklerine uyarak, barışı istemiyorlar ve köleleri geri vermeyi istemiyorlardı. İngilizleri ve Hollandalıları da teslim ettikten sonra şimdi de Fransızlar alınırsa, sonunda gemilerini yönetmek için ellerinde kim kalacaktı ki? Bu durumda köle yapabilecekleri az sayıda İspanyol ve İtalyan'la mı yetineceklerdi? Bu, sistemleri-

41 d'Arvieux, III, 524-545, hem esas antlaşmayı hem de gizli ek antlaşmayı vermektedir.

nin çöküşü olacaktı. Ayrıca sürekli tehdit eden, ancak yakın zamanda Ciceli'de görüldüğü üzere asla doğru dürüst bir şey yapamayan Fransa önünde neden küçük düşsünlerdi; sürekli Osmanlı sultanının düşmanları olan Venedikliler, Maltalılar, Floransalılar vs. ile işbirliği yaptığı için, Fransa'nın dostluğuna zaten önem verilmemeli idi. d'Arvieux, sonunda dirayetli dayanıklılığı sayesinde bu karmaşık işi sonuçlandırmayı başardı. 1666 Ağustos'unda Tunus'tan ayrılırken, 50.575 akçe karşılığında 289 köleyi serbest bıraktırmıştı; 85 kölenin fidyesi Fransa hazinesinden, tamamı Provansalı olan diğerlerinin fidyeleri de Provansa tarafından karşılanmıştı[42].

d'Arvieux, Tunus'tan ayrılmadan kısa bir süre önce, 2 Ağustos'ta Tunus ve Cezayir sınırındaki Negro Burnu'nda ve Funaire, Salade, Tabarque, vs. gibi komşu şehirlerde çökmüş Fransız ticaretinin, Colbert'in bilhassa önem verdiği gibi, tekrar tesisi için ayrı bir antlaşma yapılmasını sağlamıştı. Bu antlaşmanın esas hükümleri, benzer antlaşmaların tamamında geçen hükümlerdi. Ağırlıklı olarak buğdaydan oluşan ticaretin tamamı 20 yıllığına, karşılığında Tunus resmî makamlarına 35 bin akçe ödeyecek tek bir şirkete bırakılacaktı. Şirket, tahrip edilen binalarını tekrar inşa edebilecek ve atış menfezleri olmadan bunların etrafını bir duvarla çevirebilecekti. Tunus'a ithal ettiği mallar üzerinden yüzde 10 ithal vergisi, Tunus'tan ihraç ettiği ürünler için olağan vergileri ödeyecek, fakat Negro Burnu'ndan ithal edilenler için hiçbir vergi ödemeyecekti[43].

Tabii ki sırf bu antlaşmalarla uygulamada yerine getirilmeleri sağlanmadığı sürece hiçbir şey elde edilmiş sayılmazdı. Zira en eski musibet olan korsancılık, daha sınırlı kapsamda da olsa, hâlâ devam ediyordu. Bilhassa Cezayir ile gelecek yıllarda bu yüzden tekrar 1669'da korsanlara karşı mücadele ile görevlendirilen İkinci Amiral Kont d'Estrees'in filosunun öyle büyük bir gösterisini gerektiren ciddi sürtüşmeler meydana geldi ki, Cezayir dayısı 1670'de

42 d'Arvieux, s. 391'den cildin sonuna kadar ve ayrıca IV, 95. Burada Tunus'un o dönemlerdeki durumu ile ilgili bilgilerin yanısıra, kölelerin para karşılığı serbest bırakılmasına dair müzakereler hakkında da bilgiler verilmektedir. Bilhassa d'Arvieux, III, 157 ve devamı ile V, 5 ve devamında Hristiyan kölelerin Berberî devletlerinde gördükleri ve kasıtlı olarak yayıldığını söylediği "pieux measonges"ta yazılanların aksine hiç de insanlıkdışı olmayan muamele hakkındaki açıklamaları çok ilginçtir.

43 12 madde hâlindeki bu antlaşmayı da d'Arvieux, III, 547 ve devamı tam olarak vermektedir.

1666 tarihli barışın yenilenmesini talep etmek zorunda kaldı ve donanmanın koramirali Marki de Martel aracılığıyla barış yenilendi[44].

Oysa birkaç yıl sonra, 1674'te d'Arvieux, kısmen Bastiyon ile ilgili uğursuz anlaşmazlıkları nihayet sona erdirmek kısmen de mevcut antlaşmaların defalarca ihlali yüzünden hesap sormak için, sözde bazı kölelerin Fransız gemilerine kaçmasına yardımcı olduğu gerekçesi ile Cezayir dayısı tarafından ülke dışı edilen Fransız konsolosu Du Bourdien'in yerine geçmek üzere Cezayir'e gönderildiğinde dayı, cüretkâr damadı Baba Hasan ve kadiri mutlak milisler tekrar küstah bir dille konuşuyorlardı. Bu defa söz konusu olan, düşman gemilerinde, yani bayrakları antlaşmalarla Cezayir'de emniyet altına alınmamış gemilerdeki 25 Fransız'dı. Bu tür düşman milletler olarak bilhassa Floransalılar, Cenevizliler, Maltalılar, Portekizler ve İspanyollar kabul ediliyorlardı. d'Arvieux bu kölelerin antlaşmaya uygun olarak serbest bırakılması gerektiğini ileri sürerken, Cezayir dayısı ve Divân'ı büyük bir inatla aksini iddia ediyorlar ve bunu XIV. Louis'ye yazdıkları bir yazıda da belirtiyorlardı. Yalnızca yabancı bayrak altındaki bütün Fransızları değil, aynı zamanda Fransız gemilerinde bulunan üç kişiye kadar yabancıları da köle yapma hakkını savunuyorlardı. Kavga öyle büyüdü ve d'Arvieux, Fransa'dan da herhangi bir destek alamadığından, bundan dolayı öyle kötü ve tehlikeli bir duruma düştü ki, üç ay süren başarısız müzakerelerden sonra canını kurtarmış olduğuna seviniyordu[45].

d'Arvieux'e göre haklarını ve gerekli saygıyı kazanmak için tek çare bu barbarları dizginlemekti. Bu hususta bizzat şöyle demekteydi: "Yalnızca kralın gücü, bu halkları aşabilir ve daha akıllı olmalarını sağlayabilir. Lâkin bu durumda sadece onları dizginleyecek filoyu sahillerinde dolaştırarak kızılcık sopalarını göstermek yetmez; onlara gerçekten ders vermeli, gemilerini girip çıkarken ele geçirmeli ve korsanlıklarına daha fazla tahammül etmektense onlarla yapılan önemsiz ticaretten tamamen vazgeçilmelidir"[46].

---

44 Kont d'Estrees'in 24 Mart 1681'de Fransa mareşali tayin edildiği beratta, Cezayir, Tunus ve Sale korsanlarıyla mücadelede 1669 ve 1670 yıllarında verdiği üstün hizmetlerden özel olarak bahsedilmektedir, bk. Eugene Sue, *Histoire de la marine française*, Paris 1836, IV, 227. Barışın 1670'te yenilendiğinden XIV. Louis, 1674'te Cezayir dayısına yazdığı bir mektupta bilhassa bahsetmektedir (bk. d'Arvieux, V, 166).

45 d'Arvieux bu elçilik görevi hakkında da detaylı olarak bilgi vermektedir, V, 57-299. Dayının krala gönderdiği yazılar için bk. s. 104 ve 184.

46 *Aynı eser*, s. 187.

Kralın meclisinde ise farklı bir görüş hâkimdi. d'Arvieux elçilik görevinin başarısızlığına dair rapor verince, Colbert bile Cezayir'de olup bitenlere şimdilik göz yummak ve kral mevcut antlaşmaların bu korsanlar tarafından ihlâli hakkında daha fazla bilgi almayı uygun görene kadar barışı muhafaza etmek için ellerinden gelen herşeyi yapmak zorunda olduklarını belirtti. XIV. Louis de, d'Arvieux'ye aynı şekilde görüş bildirdi[47].

Dolayısıyla mesele d'Arvieux'nun 2 Aralık 1675 tarihli oldukça olağandışı bir yazıyla kralın Fransa'da esir tutulan 22 Türk'ün yukarıda belirtilen Fransız kölelerle takas edilmesine dair talebinin yerine getirilmesini emrettiğini ve Cezayir ile Fransa arasındaki barışın ve iyi ilişkilerin muhafazasını herşeyden çok istediğini Cezayir dayısına bildirmekle görevlendirilmesi ile sonuçlandı. Kralın sürekli olarak doğu ve batı denizlerinde tuttuğu büyük deniz gücü karşısında –bu alçakgönüllü yazıda mevcut tek örtülü tehdit– bu, dayının da yararına olacaktı. Yazının sonunda şöyle diyordu: "Bu takasla iyi ilişkilerin tekrar tesis edileceğini ve gelecekte efendim olan kralın tebaasının sizin tebaanızla memnun olacağını umuyoruz. Efendim olan kralın size tanımış olduğu barışın muhafaza edilmesini ne kadar çok istediğini kanıtlamak için elimizden gelen herşeyi yapacağız. Siz de antlaşma hükümlerinin tebaanız tarafından majestelerinin öfkesini kabartmak yerine, dostluğunu sağlayacak şekilde yerine getirilmesini sağlamalısınız". Köleler bunun üzerine bilfiil takas edildiler ve iyi ilişkiler en azından yakın gelecek için tamamen emniyet altına alınmış görünüyorlardı[48].

Cezayir ile yürütülen bu gevşek ve tereddütlü siyasetle oyalanmaya çalışırlarken, bu defa da Trablusgarb'la Fransa'nın Bâbıâli ile ilişkileri açısından da çok ciddi sorunlara yol açan sürtüşmeler meydana geldi. Trablusgarb, o güne kadar Akdeniz'in organize korsanlıklarına Cezayir ve Tunus'un aksine çok fazla katılmamıştı. Oysa şimdi Trablusgarb korsanları da bazı cüretkâr darbelerle kendilerini göstermeye ve Avrupa'nın Doğu Akdeniz ticaretini rahatsız etmeye başlamıştı. 1674'te iki Trabluslu korsan ve Nointel'in Takımadalar'ı gezmek için kullandığı gemi arasında Sakız Adası Limanı'nda ağır bir kavga cereyan etmişti. Gemiye aniden saldırmışlar, bayrağı yırtmışlar, kaptana ve denizcilere eziyet etmişler ve son olarak elçiyi evinde öyle köşeye sıkıştırmış-

47 d'Arvieux, V, 295 ve 300.

48 *Lettre de Day d'Alger Hagy Mehemed Tric-Ogli*, St. Germain, 2 Aralık 1675. *Aynı eser*, s. 352 ve devamı.

tılar ki, elçi kaleye sığınmak zorunda kalmıştı. Ancak İzmir'den acilen buraya çağrılan bir Fransız savaş gemisi sayesinde bazı kayıplar vererek tekrar uzaklaşmak zorunda kaldılar[49].

Birkaç yıl sonra, 1680'de Kıbrıs'ta Larnaka'nın Fransız konsolosu daha da kötü bir hâle düştü. Trabluslu korsanlar söz konusu yılda Salines Limanı'nda karaya çıkarak Larnaka'ya kadar ilerlediler ve kaçak Fransız köleleri barındırdığı bahanesi ile Konsolos Sauvan'ın evini bastılar. Oysa aradıklarını bulamadılar ve öfkelerini zavallı konsolostan çıkardılar. Kötü muamele ederek onu bağlanmış bir hâlde gemilerine götürdüler; burada sözde kaçan köle için zorla 500 akçe fidye aldılar ve nihayet adadan ayrılırken, konsolosu yarı ölü hâlde kıyıya attılar. Bu cürüm hakkında gerek Kıbrıs beylerbeyi gerekse Bâbıâli nezdinde yapılan şikâyetler, tabii ki hiçbir sonuç getirmedi[50].

Kralın meclisinde, İngiltere Elçisi Sir Thomas Roe'nin 50 yıl önce ifade ettiği gibi, bu barbarlarla "topların dilinden" konuşmak gerektiği kanısı ağır basmaya başlamıştı[51]. Söz konusu dönemlerde Akdeniz filosunu yöneten Amiral Duquesque'ye bilhassa Trabluslulara dikkat etmesi ve onlardan gördüğü her yerde intikam alması talimatı verildi. Kısa bir süre sonra beklediği fırsat eline geçti ve Duquesque bu fırsatı kullanacak adamdı. 1680'de Sale civarlarındaki korsanları dizginledikten sonra, 1681 Mayıs'ında Marki Anfreville emrindeki filoyu, o dönemlerde altı gemiden oluşan bir Trablus filosunun korsanlık yaptığı Mora sahillerine gönderdi. Anfreville, 56 topu olan tek bir gemi ile korsanlara saldırmakta tereddüt etmedi; korsanları bir ay boyunca her yerde takip ettikten sonra onlara büyük kayıplar yaşattı ve sonunda top atışları altında tamamen tahrip olmuş korsan gemilerini Hanya Limanı'na sığınmaya zorladı[52].

Bu arada sekiz Trabluslu korsan gemisi Sakız Adası açıklarında görünmüştü. Aynı dönemde 7 gemisi ile Malta önlerinde bulunan Duquesque, korsanları avlamaya karar verdi. Bu amaçla Burakreis (Sapienza) Adası'nda Marki Anfreville ile birleştikten ve Çuha (Cerigo), Değirmenlik (Milo) ve Nakşa adalarında keşifte bulunduktan sonra doğrudan, açık denizlerde karşısına çıkmaya cesaret edemeyen korsanların sığındığı Sakız Adası Limanı'na doğru yol aldı.

49 d'Arvieux, V, 316 ve VI, 192: "Bu Trablusluler krallığın ticaretine çok rahatsızlık verdiler ve sıklıkla büyük baskınlar yapıyorlar".

50 d'Arvieux, VI, 246.

51 Karşılaştırma için bk. bu eserin IV. cildi.

52 d'Arvieux, VI, 192 ve devamı.

23 Temmuz'da limana girdi ve kaleye tüfek atışı mesafesinde demir attıktan sonra, kalenin muhafız kıtası komutanından korsanları kendisine teslim etmesini istedi. Tabii ki talebi reddedildi ve aynı zamanda şiddete şiddetle cevap verileceği tehdidi eklendi. Duquesque böyle bir tehdit karşısında sinecek adam değildi. Hemen Trablusluların üzerine şiddetli ateş açtırdı ve limanda bulanan Osmanlı gemileri ile kale de bu ateşten nasibini aldı. 7 binin üzerinde güllenin hem limana, hem de şehre atıldığı dört saatlik bir bombardımandan sonra şehrin büyük bir bölümü, bilhassa birçok camii harabeye dönerken, kaleden Fransız gemilerine açılan ateş çok fazla zarara sebep olmadı.

Bir gün sonra, 24 Temmuz'da Sakız Adası sancakbeyi, Duquesque'ye elçileri olan iki Fransisken rahibi aracılığıyla bu hareketinden dolayı hesap sordu ve aynı zamanda bu anlaşmazlık, olup bitenleri bildirdiği Bâbıâli tarafından çözülene kadar ateşi kesmesini rica etti. Duquesque, niyetinin asla Sakız Adası'na veya sultanın gemilerine saldırmak olmadığını belirtti; yalnızca efendisinin emirlerine uyarak, Fransız gemilerine saldırmış olan Trabluslu korsanlara hadlerini bildirmek istemişti; ancak kaleden atılan toplar, onu da kaleye ateş etmeye zorlamıştı; Bâbıâli'nin kararını tabii ki bekleyebilirdi, fakat Trablus gemilerinden herhangi birinin hiçbir ceza almadan, abluka altına almaya devam edeceği limandan ayrılmasına asla tahammül gösteremezdi[53].

İstanbul'da bu mesele beklenildiği gibi oldukça ciddiye alındı. İlk öfke kabarması sırasında padişah, uzun zamandır devam eden bir protokol kavgası yüzünden zaten Bâbıâli ile gergin ilişkiler içinde bululan Fransız Elçi Guilleragues'in idamını istedi. Borçları ve sarayının hor görülmesinin baskısı altında İstanbul'dan ayrılan Nointel'den sonra 1679 sonunda İstanbul'a gelmiş, fakat bu yüzden resmî bir veda kabulü yapılmaksızın İstanbul'dan ayrılan Nointel'e de tanınmayan divanda oturma onurunu talep ettiğinden, sadrazam ile baştan beri gergin ilişkiler içine girmişti[54].

53 d'Arvieux, VI, 197. E. Sue, *Histoire de la marine française*, IV, 114 ve devamı. Gerçek bir tarih eseri kabul edilemeyecek kadar edebî ve roman şeklinde tutulmuş bu eser, bilhassa içindeki daha önce bilinmeyen belgelerden dolayı önemlidir. Onun dışında bildiğimiz kaynaklar kullanılmaktadır.

54 Nointel'in İstanbul'da kaldığı süre hakkında en iyi bilgileri veren De Laborde, *Athénes*, I, 133 ve devamı. Seyahati, sanat ve ihtişam sevgisi yüzünden öyle borçlanmıştı ki, 1677'de Hristiyanlara ve Yahudilere 24 bin akçe borcu vardı, ama ülkesi ona hiçbir yardımda bulunmadı. Maaşı bile düzenli olarak ödenmiyordu ve sırf yükümlülüklerini yerine getirmek için, Fransa'daki mülklerinin ve sanat eserlerinin bir kısmını sat-

Şark'a özgü protokolün katılığında bu gibi meselelere haklı olarak büyük bir önem veriliyordu. Protokoller, Bâbıâli'nin Hristiyan hükümdarlara temsilcileri şahsında gösterdiği itibarın ve saygının derecesini belirliyordu. Mesele, Fransız elçilerin resmî huzura kabullerde koltuklarının sadrazam ile aynı seviyede kurulmasında, yani divanın altına değil üzerine kurulmasında ısrar etmelerinden ibaretti. Bu husustaki kavgalar henüz devam ediyordu ki, Sakız Adası'ndan felaket haberi geldi ve buradaki hâdiseler hususunda uzlaşmaya varılmasını daha da zorlaştırdı.

Bâbıâli'nin attığı ilk adım, kapudan paşaya hâdiseyi yerinde incelemek ve gerekli tedbirleri almak üzere donanması ile derhal Sakız Adası'na gitme emrini vermek oldu. Kapudan paşa, 7 Ağustos'ta 42 kadırgayla buraya geldi. Duquesque, donanmanın rahatsız edilmeden, ama her zamanki selamlamada bulunmadan limana girmesine izin verdi ve demir alır almaz kapudan paşaya zararları telafi edilmeden hiçbir korsan gemisinin limandan çıkmasına izin vermeyeceğini bildirdi. Aksi takdirde yalnızca korsan gemilerini değil, padişahın limandaki kadırgalarını da ateşe verecek veya Fransız elçiyi Fransa'ya geri götürmek ya da sadrazamı elçiye nihayet reddedilen divan onurunu bahşetmeye zorlamak için doğrudan Çanakkale Boğazı'na doğru yol alacaktı[55].

Dolayısıyla öncelikli sorun, Trablusluları Fransız amiralin bu dirayetli tutumu karşısında sinen kapudan paşanın bizzat arabuluculuk yaptığı bir uzlaşma sağlamaktı. Birkaç müzakereden sonra 25 Ekim 1681'de 6 madde hâlinde uzlaşma sağlandı. Ana şartları, mevcut antlaşmalara kesin riayet ve bütün kölelerin teslim edilmesi idi. Korsan gemilerinde bulunan 127 Fransız ve 18 oğlan hemen fidyesiz geri verilecekti. Trablusgarb'ta bulunan diğerleri adam başı 100 veya 150 akçe karşılığında serbest bırakılacaktı. Yakın zamanda ele geçirilen bir ticaret gemisi de 125 kişilik mürettebatı ile birlikte hemen geri verilecekti. Mürettebatı ve yükü kısmen düşmanlarına ait olsalar bile, Trabluslular bundan böyle gemilerde arama yapamayacaklardı ve son olarak, sayılarının 10'un üzerinde olmaması şartıyla Trablusluların ele geçirdikleri düşman gemilerinde bulunan bütün Fransızlar hemen serbest bırakılacaklardı[56].

---

mak zorunda kaldı. Fransa'ya döndükten sonra, kralın nezdinde de gözden düştü ve böylece hayatının son yıllarını 31 Mart 1685'te ölene kadar Paris yakınlarındaki sayfiye yerinde, münzevî olarak ve oldukça zor şartlar altında geçirdi.

55 d'Arvieux, VI, 199 ve devamı.

56 d'Arvieux, VI, 203.

İstanbul'da kavganın çözülmesi için aslında henüz bir şey kazanılmamıştı. Sadrazam, Sakız Adası'nda Fransızların topları yüzünden ölen 250 Türk ve binalara, camilere ve istihkâmlara verilen zararlar için her biri 500 akçe tutarında 750 kese ya da 375 bin taler tazminat talep ediyordu. Elçi, bu meblağ karşılığında güvence vermeyi reddettiği takdirde ya Yedikule zindanlarına atılacaktı ya da ipek iple tanışacaktı. Oysa Guillerages, bu gibi tehditler karşısında hemen sinmedi. Tazminat ödenecekse bu, bütün bu anlaşmazlığı çıkartan Trablusluların sorunudur, diye cevap verdi. Asla tek bir kuruş bile ödemeyecekti; efendisi olan kralın kendisini mutlaka kurtaracağı Yedikule zindanlarına kapatılmayı yeğlerdi.

Sadrazam, olayların buraya kadar, yani Fransa ile ilişkilerin tamamen kopmasına kadar gelmesini istemiyordu. Elçiyi sarayda çavuşbaşının odalarında hafif göz hapsine alarak, uysallaştırmaya ve bir orta yol bulmaya çalıştı. Sonunda elçinin yazılı olarak, söz konusu meblağı ödemeye yanaşmasa da kralı adına değil ama kendi iyi niyetini göstermek için uygun bir hediye sunmayı kabul etmesini sadrazamın müzakereci olarak kullandığı Bâbıâli Tercümanı Mavrokordato'nun –Panagiotti, 1673 Ekim'inde ölmüştü– beceriklililiğine borçlu idi. Bunun üzerine elçi üç gün sonra serbest bırakılarak onurlandırıcı bir biçimde kaldığı hana kadar götürüldü[57].

Oysa yaşlı Amiral Duquesque bununla hiç tatmin olmamıştı. Aksine Guillerargues'in yalnızca söz verdiği hediyeyi bilfiil sunmaktan imtina etmekle kalmayıp, divan onurunun da kendisine verilmesinde ısrar etmesini istiyordu. Bu yöndeki telkinlerine gerekli ciddiyeti kazandırmak için de 1682 Yortu Bayramı'nda 10 savaş gemisi, bazı ateş gemileri ve bir dizi yük gemisi ile gerçekten Çanakkale Boğazı önlerine geldi ve sadrazama elçiyi geri götürmek üzere gemiye almak ya da divana dair haklarını toplarıyla desteklemek üzere geldiğini bildirerek gözdağı vermeye çalıştı. Elçi amirali durdurmamış ve Duquesque kısa bir süre sonra Cezayir üzerine harekâta geçmek üzere askerî kuvvetlerini donanmaya katmak için kralın emri ile geri çağrılmamış olsaydı, muhtemelen herşeyi deneyecek ve gemileri ile doğrudan İstanbul'a saldırmaya çalışacaktı[58].

57 d'Arvieux, VI, 205-220'de söz konusu müzakereler ayrıntılı olarak verilmiştir.

58 *Relation de ce qui s'est passé à Constantinople depuis l'arrivée de M. Du Quesque.* Pera'dan gönderilen 18 Nisan ve 24 Mayıs 1682 tarihli iki mektup, d'Arvieux, VI, 285 ve devamı.

Tabii ki bu hâdise ancak sadrazamın cüretkârlığını ve taleplerini arttırmaya yaradı. Hediyenin yerine yine 400 kese para veya hediyenin değerinin artırılmasını talep etti. Elçi her iki şartı da kabul etmedi. Yalnızca meseleyi iyice son safhaya getirmemek için, uzun süren müzakerelerden sonra, hediyenin değerinin 120 kese veya 60 bin akçe olarak belirlenmesine izin verdi. Sunduğu hediyeler kıymetli taşlarla bezenmiş bir kemerden, değerli iki sandalyeden, Venedik yapımı büyük bir aynadan, sanat eseri beş saatten, görkemli bir Gobelin halıdan ve bazı yün, ipek ve kadife Fransız ve Venedik kumaşlarından oluşuyordu. Hediyeler, bu amaçla saray bahçesinin deniz kenarındaki köşklerinden birine gelen padişah tarafından 23 Mayıs'da kabul edildi[59].

Bu hâdisenin en kötü tarafı ise hükümeti bu hediyenin masraflarını karşılamaya yanaşmadığından Guilleragues'in Doğu Akdeniz duraklarındaki tüccar birliklerine, söz konusu taahhüdünü yerine getirmesini sağlayacak olağanüstü vergi uygulamak zorunda kalması oldu. Mesela İstanbul'daki tüccarlar 20 bin; İzmir'dekiler 30 bin; Halep'tekiler yine 20 bin ve Kıbrıs'takiler 6 bin akçe ödemek zorunda kaldılar ki bu, huzursuzluklara sebep olan bir yüktü. Tüccarlar bu yüzden Colbert'e başvurdularsa da anlaşıldığı kadarıyla pek başarılı olamadılar[60]. Divan onuruna dair kavga ise çözülemedi. Ancak birkaç yıl sonra, 1684'te, Bâbıâli Viyana önlerindeki talihsizlikten sonra Kral XIV. Louis'nin gönlünü kazanmaya çalıştığında Guilleragues, Edirne Sarayı'nda huzura kabul edildiğinde, ölümünden kısa bir süre önce –1685'te İstanbul'da öldü– bu onura nail oldu.

Zaten o dönemlerde Hristiyan devletleriyle Berberîler arasındaki bitmek bilmeyen kavgalarla fazla uğraşamayacak kadar meşguldüler. Bu yüzden Fransa'nın 1682'de bütün antlaşmalara aykırı olarak, Cezayir korsanlarının gittikçe artan yağmalarını nihaî bir darbe ile sona erdirmeye teşebbüs etmesine göz yumuldu. Bu hususta hedefe ulaşılabilecek araçları defalarca araştıran Duquesque[61], daha önce gördüğümüz gibi, 1682 ilkbaharında bu yüzden Çanakkale Boğazı'ndan geri çağırılmıştı. Tulon Limanı'na geldiğinde, Cezayir

59 d'Arvieux, VI, 294.

60 *Aynı eser*, s. 297.

61 Duquesque, Berberî devletleriyle nasıl mücadele edilmesi ve bilhassa Cezayir'e nasıl saldırılması gerektiğine dair görüşlerini, ikisi E. Sue, *Histoire de la marine française*, IV, 126-131'de aktarılan birçok raporunda belirtmişti. Bu hususta en sevdiği fikirlerden biri, Cezayir Limanı'nın "vaisseaux maçonnes" diye adlandırdığı araçların batırılması ile kapatılması fikri idi; tabii ki bu fikir asla gerçekleştirilemedi.

seferine karar verilmişti bile. İlk kez, o zamana kadar imkânsız addedilmesine rağmen, denizden sahil kalelerine en ağır boş güllelerin atılabildiği bombardıman kalyonlarının kullanılması açısından bu deniz seferi, Avrupa deniz savaşları tarihinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu kalyonlar, genelde Küçük Reno (Petit-Renau) diye adlandırılan ve denizcilikle gemi inşaatçılığında önemli iyileştirmeler meydana getirerek tecrübeli Duquesque'nin gözüne giren genç bir adamın, Bernard Renau d'Elicigaray'ın icadı idi[62].

Duquesque, Renau'nun icadına güvenmek istemeyen rakiplerine rağmen, Colbert nezdinde, 12 Temmuz 1682'de Tulon Limanı'ndan ayrılan ve 23 Temmuz'da Cezayir Limanı'na demir atan 11 savaş gemisi ve 15 kadırgalık filoya ayrıca beş bombardıman kalyonunun katılmasını sağladı. Bütün beklentilerin aksine, bu kalyonlar Ağustos ayının son günlerinde başlatılan ve Eylül ayının ortalarına kadar süren bombardımanda kendilerini gösterdiler. Şehrin büyük bir bölümü, bilhassa ana camii, güllelerin etkisinden dolayı tamamen harabeye dönmüş ve harebelerin altında yüzlerce insan hayatını kaybetmişti ki, Cezayir dayısını ve milislerini barış yapmaya zorlamak üzere olan Duquesque, kötü rüzgârlar ve yaklaşmakta olan mevsim fırtınalarından dolayı, Cezayir önlerinde yalnızca küçük bir abluka filosu bırakarak, bu yıl için bütün harekâtlardan vazgeçmek ve donanmasının büyük bir kısmı ile Formantera Adası'nda güvenli kış karargâhına çekilmek zorunda kaldı[63].

Duquesque'nin planlarına göre bombardıman ertesi yıl yeniden başlatılacak ve şehir ele geçirilene kadar ya da istedikleri şekilde bir barış sağlanana kadar devam ettirilecekti[64]. Duquesque, 6 Mayıs 1683'te 6 savaş gemisi ise Tulon Limanı'ndan ayrıldı ve Formantera önlerinde bekleyen gemileri de yanına aldıktan sonra Haziran ayı ortalarında Berberîlerin başkentine saldırıları tekrar başlattı. Bombalarının etkisi bu defa öyle büyüktü ki, Cezayir Dayısı Baba Hasan 28 Haziran'da barış talep etti. Hâlbuki Duquesque, Cezayir'de bulunan bütün Fransız asıllı köleler teslim edilmeden, herhangi bir müzakereye girmeye yanaşmıyordu. Baba Hasan bu şartı da kabul etti, hatta sonunda bu önhazırlık şartının yerine getirilmesi için şehrin en soylu kişilerini rehine

62 Bu bombardıman kalyonlarının bilhassa uzmanların dikkatini çekecek ayrıntılı bir tarifi, orijinal belgelere dayanarak, E. Sue, *aynı eser*, s. 131 ve devamında verilmektedir.

63 E. Sue, *aynı eser*, s. 144-151.

64 1682 sonbahar aylarında Duquesque Cezayir'e karşı yapılacak bir sonraki sefere dair görüşlerini, *aynı eser*, s. 151-156'da aktarılan iki raporda belirtmiştir.

olarak vermeye bile rıza gösterdi. Ne var ki bu barış, başlarında en cüretkâr korsanlardan biri olan Mezemorta lakaplı Hüseyin Reis'in bulunduğu savaş yanlısı grubun hiç işine gelmiyordu. Kendisi de rehinelerin arasında bulunan Mezemorta Cezayir'e geri dönmek için çareler bulduğunda kölelerin bir kısmı teslim edilmişti bile. Kışkırttığı milislerin ayaklanması sırasında dayıyı kendi eliyle bıçakladı; yerine devletin başına kendisini seçtirdi ve Fransızlar tarafından istenen barışı imzalamaktansa birlikleri ile tahrip edilen şehrin harabeleri altına gömülmeyi yeğleyecekmiş gibi görünüyordu. Dolayısıyla bombardımanın yenilenmesi gerekti ve bu neredeyse tamamen harabeye dönmüş kaleden korkunç bir şekilde cevaplandı. Fransız Konsolos Levacher ve 10 Fransız köle parçalara ayrılıp, her bir parçası toplara doldurularak düşman gemilerine fırlatıldı. Ne yazık ki Duquesque bu defa da bu cürümün intikamını Fransa'nın onuruna lâyık bir biçimde alamadı. Yaklaşan kötü mevsim ve büyük bir cephane sıkıntısı, onu hedefine ulaşamadan geri çekilmeye zorladı. 15 Ekim'de tekrar Tulon Limanı'na girdi[65].

Barışın sağlanmasına dair müzakereler, Duquesque geri çekildikten sonra da Cezayir'de kalan Fransız temsilci De Saut tarafından devam ettiriliyordu ve kış ayları boyunca öyle ilerlemişlerdi ki, 1684 ilkbaharında Chevalier de Tourville, barışı sonuçlandırmak için geniş yetkilerle Cezayir'e gönderilebildi. Nisan ayının ilk günlerinde küçük bir filo ile limana geldi ve 25 Nisan'da her iki devletin ilişkilerini tekrar güvenli bir hâle ve sürekli dostluğa geri götürecek barış antlaşması imzalandı. Antlaşma aslında daha önceki antlaşmaların biraz daha kesinleştirilmiş bir tekrarı idi. Cezayir'de kalan Fransız asıllı bütün köleler tabii ki hemen serbest bırakılacaklardı ve yabancı veya düşman gemilerinde bile olsalar Fransız tebaasından hiçkimse asla köle yapılmayacaktı. Bundan böyle Cezayir korsanlarının Fransa sahillerinin 40 kilometre çevresinde –ki bu yeni bir şarttı– herhangi bir gemiyi ele geçirmelerine izin verilmiyordu. Cezayir dayısı, muhtemel bir savaş hâlinde, Fransa'nın düşmanlarına ve bilhassa diğer Berberî devletlerine himaye ve destek sağlamayacaktı. İki devlet arasındaki ilişkilerin herhangi bir şekilde bozulması hâlinde, Cezayir topraklarında bulunan bütün Fransız tüccarlarına işlerini düzenlemeleri ve nereye isterlerse rahatsız edilme-

65 Sue, *aynı eser*, s. 157-164. Cezayir bombardımanı tarihine dair en ilginç belgelerden biri, bombardıman kalyonlarının mucidi Petit-Renau'nun burada verilen günlüğüdür.

den oraya gitmeleri için üç ay mühlet tanınacaktı. Barışın süresi 100 yıl olarak belirlendi[66].

Temmuz ayı başında Cezayir dayısının özel bir temsilcisi Versailles Sarayı'na gelerek, resmî bir huzura kabulde XIV. Louis'ye yönelik çok mütevazi bir konuşma ile olup bitenler için ve bilhassa konsolosun öldürülmesinden dolayı özür dileyerek, yenilenen barışın onaylanmasını talep etti[67]. Bu barışla elde edilen kazanç, son iki yılın bombardımanının mâl oldukları karşısında çok önemsiz gibi görünmesine rağmen, her iki talebi anında yerine getirildi. Cüretkâr Mezemorta Hüseyin Reis, daha sonra Cezayir'de yaşayan Fransızlara şöyle bir açıklama yapacaktı: "Kralınız, bana bombardıman için kullandıklarının yarısını verseydi, şehrin tamamını yerle bir ederdim"[68].

Berberîlerin bu 100 yıllık barışı çok da ciddiye almadıkları kısa bir süre sonra ortaya çıktı. Yaşam kaynakları olan korsanlık, sonraki yıllarda tekrar baş gösterdi ve 1687'de yine öyle korkutucu bir boyut kazanmıştı ki, barışın tekrar silah zoruyla yenilenmesi gerekti. Mareşal D'Estrées, 1688 Haziran'ının sonunda 11 savaş gemisi, 10 kadırga ve 8 bombardıman kalyonu ile tekrar Cezayir önlerine geldi –Duquesque, Protestan olarak, 1685'te Ceneviz bombardımanından kısa bir süre sonra gözden düşerek, XIV. Louis tarafından azledilmişti ve 2 Ağustos 1688'de 78 yaşında ölene kadar münzevi bir hayat sürdü[69]–, şehrin büyük bir bölümünü bombalarıyla harabeye çevirdi ve tekrar Tulon'a geri döndü. Fransa'nın 17. yüzyılda Afrika sahillerinden kaynaklanan korsan tehdidini durdurmak için yaptığı bu son seferin en önemli sonucu, 1684 tarihli barış antlaşmasının ancak ertesi yıl, 25 Eylül 1689'da da olsa yenilenmesi oldu.

Tunus ve Trablusgarb, 4 yıl önce, 1685'te aynı şekilde Fransa ile aralarındaki defalarca ihlal ettikleri eski antlaşmaları yenilemeye zorlanmışlardı; tek fark, yağmaladıkları mülkler için büyük miktarda tazminat ödemek zorunda

---

66 Barış antlaşmasının şartları için bk. Sue, *aynı eser*, s. 165.

67 Cezayir elçisinin XIV. Louis nezdindeki bu olağandışı konuşması için bk. *Histoire d'Alger*, Paris 1830, s. 325.

68 E. Sue, *aynı eser*, s. 166.

69 Duquesque, 1685'te Ceneviz [metne göre Cezayir olmalı] bombardımanından sonra XIV. Louis'nin huzuruna çıktığında, şu soğuk sözlerle karşılandı: "M Duquesque, hizmetlerinizi lâyık oldukları gibi ödüllendirmekten alıkonulmamayı çok isterdim, fakat siz Protestansınız ve bu konudaki düşüncelerimi biliyorsunuz". Duquesque ise şu sözlerle karşılık vermekte gecikmedi: "Sör, ben Protestanım, doğru, ama yaptığım hizmetlerin Katolik olduğunu hep düşünmüşümdür", Sue, *aynı eser*, s. 225.

bırakılmaları idi. Mareşal d'Estrees, XIV. Louis'nin kendisine verdiği talimatlara uygun olarak, söz konusu yılın Haziran ayında donanması ile önce Trablusgarb önlerine gelmiş ve üç gün süren bir bombardımandan sonra Trablusgarb Dayısı Hacı Abdullah'ı yalnızca bütün köleleri serbest bırakmayı değil, aynı zamanda yağmalanan mallar için 200 bin akçe veya 500 bin livre tazminat ödemeyi taahhüt ettiği bir barış anlaşması imzalamaya zorlamıştı. Divân'ın en soylu üyeleri arasından seçilen 10 rehine, bu şartların yerine getirilmesini emniyet altına alacaklardı ve mesele bilhassa tazminatın ödenmesi hususunda öyle ciddiye alınıyordu ki, sırf Temmuz ayı içinde ödenen ilk taksit olan 140 bin akçeyi verebilmek için, Yahudi sinagoglarının lambalarına kadar Trablusgarb'ta mevcut bütün değerli eşyalar, değerli silahlar, mücevherat, altın ve gümüş sofra takımlarını biraraya toplamak zorunda kaldılar.

Mareşal d'Estrees, Trablusgarb'tan hemen sonra Tunus'a yöneldi ve burada görünmesi bile Fransa'nın bilhassa Negro Burnu'ndaki ticaretini de emniyet altına alan antlaşmaların dayı ve Divân tarafından yenilenmesinin yanısıra 60 bin taler tutarında tazminat ödemeyi kabul etmelerine yetti[70]. 25 Eylül'de mareşal tekrar Tulon'a dönerken, Berberî sahillerinde yalnızca Chevalier de Tourville'nin emrinde, o tarihten itibaren, her yıl artan korsanlığın, yukarıda belirtildiği gibi, Mareşal d'Estrees'in donanmasının tamamının 1689'da barışın yenilenmesi ile sonuçlanan müdahalesini gerektirmesine kadar Cezayir sularında dolaşan küçük bir gözetim filosu kaldı.

Ne Bâbıâli tarafından sanki gitgide kendi kaderine terkediliyormuş gibi görünen Berberî devletlerle ilgili daha ileriye giden planlar yapmak ne de başarısız da olsa kaynağını yüzyılın en aydın ve en basiretli zihinlerinden biri olan Gottfried Wilhelm Leibnitz'e borçlu olmasından ötürü büyük bir önem kazanan Mısır'ın fethine dair teklife daha derinden eğilmeyi uygun görmek, XIV. Louis'nin Şark siyasetinin düşüncesine ve ruhuna uygundu[71].

70 Mareşal d'Estrees'in –amiral olarak bu ünvanı taşıyan ilk kişi idi– 1685'te Trablusgarb ve Tunus üzerine yaptığı sefer ile ilgili bütün belgeler, XIV. Louis'nin talimatları, mareşalin Mayıs ayından Eylül ayına kadar mektupları ve son olarak tazminat meblağını temin etmek için Trablusgarb'da biraraya toplanan paraların ve değerli eşyaların listesi, Paris Dışişleri Arşivleri'ne dayanarak E. Sue, *aynı eser*, s. 230-262'de verilmiştir.

71 Leibnitz'in yalnızca siyasî bir hayal olan ve bu yüzden burada daha ayrıntılı olarak ele alınması gereksiz "*Consilium Aegyptiacum* " adlı raporu hakkında en iyi bilgi için bk. Guhrauer, "*Kurmainz*", III. kitap ve "*Gottfried Wilhelm von Leibnitz, eine Biographie*", Breslau 1842, I, 92 ve devamı ve Notlarda s. 17. *Mémoire de Leibnitz à Lo-*

Fransa'nın o dönemlerde Bâbıâli ile ilişkileri ne denli gergin ise, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile aynı dönemdeki ilişkileri genel olarak o denli dostane bir biçimde gelişiyordu. Doğu Akdeniz'in değişik duraklarında İngilizler ve Osmanlı memurları arasında çıkan ve İngiliz konsoloslarının becerikliliği ve dirayetli tutumları sayesinde genelde hızlı ve kolayca çözülen bireysel sürtüşmelerin dışında, her iki devlet arasındaki iyi ilişkiler asla ciddi bir biçimde bozulmamıştı. İngiltere'nin akıllıca davranarak Girit Savaşı sırasında gösterdiği çekingenlik, Divân-ı Hümâyûn'da daima büyük saygı görüyordu. Ayrıca İstanbul'daki İngiliz elçiler, diğer Hristiyan devletler karşısında bilhassa Sir Thomas Roe'nin onlara kazandırdığı nüfûzlu yeri korumayı biliyorlardı.

1661 başlarında monarşi tekrar tesis edildikten sonra Kont Winchelsea, Kral II. Charles'in ilk temsilcisi olarak Cromwell'in elçisi Sir Thomas Bendish'in yerine geçmek üzere İstanbul'a geldiğinde, 10 Mart'ta, Doğu Akdeniz Şirketi'nin zengin giysilerden oluşan hediyeler sunduğu padişahın huzuruna kabulünde yalnızca çok iyi karşılanmakla kalmayıp, eski kapitülasyonları da hiçbir zorluk çıkmadan birkaç ilâve ile birlikte onaylattırdı[72]. 1668'in sonuna kadar İstanbul'da kaldı ve daha sonra yerine ilk huzura kabulü, ertesi yılın sonunda Venedik savaşı bittikten sonra, IV. Mehmed'in Yenişehir'den dönüşünde ava çıkmak için bir süre kaldığı Selanik'te yapılan Chevalier Daniel Harvey geldi. Hatta padişah bu huzura kabul sırasında İngiltere'ye karşı iyi niyet gösterisinde, İngiltere ile Bâbıâli arasındaki antlaşmaların ihlalinin ölüm cezasıyla cezalandırılmasını isteyecek kadar ileri gitti. Oysa kaymakam, o dönemlerde henüz Girit'te bulunan sadrazamın rızası olmadan, böyle bir hükmü kapitülasyonlara dâhil etmeye cesaret edemedi ve padişahın önünde diz çökerek şimdilik bundan vazgeçmesini diledi.

---

uis XIV sur la conquête de l'Egypte publié par M. de Hoffmanns, Paris 1640, Guhrauer tarafından kanıtlandığı üzere, ilk olarak kendi eseri olan "*Kurmainz*", II, 140 ve devamında Latince orijinalinden aktarılan *"Epistola ad Regem Franciae de expeditione Aegyptiaca"* dan başka bir şey değildir.

72 Rycaut, *Histoire des trois derniers Empereurs*, I, 270. Kont Winchelsea'nin daha önceki kapitülasyonlara yapılmasını istediği ilâveleri Chalmers, *A Collection of Treaties between Great Britain and other Powars*, Londra 1790, II, 445-457 vermektedir. Madde 59-67 olarak, İngiltere'nin Kraliçe Elizabeth döneminden itibaren Bâbıâli ile ilk ilişkilerinden sonra zamanla oluşan ve genişletilen kapitülasyon antlaşmasına dâhil edilmiştir.

Bu hüküm ve sadrazamı geri döndükten sonra fazlasıyla meşgul eden Lehistan savaşı, şimdilik kapitülasyonun tekrar onaylanmasını geciktiriyordu. Daniel Harvey bu arada 1672 Ağustos'u sonunda İstanbul'da öldü ve eski kapitülasyonları oldukça avantajlı ilâvelerle onaylatmak ancak 1674 başlarında İstanbul'a gelen halefi Sir John Finch'e nasip olacaktı[73].

Tabii ki eski antlaşmaların yenilenmesinde ve genişletilmesinde daima İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki ticaretinin çıkarları gözetiliyordu. Bu husus, bilhassa eski kapitülasyonların 1662'de Kont Winchelsea ve 1675 Eylül'ünde Sir John Finch tarafından onaylatılması için geçerli idi. Bu iki yılda yapılan bütün ilâveler, İngiltere'nin bilhassa Venedik'in son savaştaki sıkıntısını ve yukarıda bahsettiğimiz gibi Fransız Doğu Akdeniz ticaretinin çöküşünü kendi çıkarına kullanmayı çok iyi bilmiş Doğu Akdeniz ticareti için elde edilen avantajlarını gelecek açısından emniyet altına almaya yönelikti. Mesela ithalat ve ihracat vergisinin genel anlamda yüzde üç olarak belirlenmesi ve özel anlamda İstanbul, Galata, İzmir, İskenderun, Halep, Şam, Kıbrıs, vs. gibi ana ticaret duraklarında Londra bezi, çinko, kurşun, çelik eşyalar, ipek, vs. gibi en önemli ticarî mallara dair harçların daha ayrıntılı olarak belirlenmesi; ayrıca hiçbir şekilde gemi başına 300 akçenin (o dönemlerde bir arslan tuğralı taler 70 akçe idi) üzerinde olmayacak demirleme ve liman ücretlerinin daha ayrıntılı olarak düzenlenmesi; İngiliz tüccarların Doğu Akdeniz duraklarında mülkiyet haklarının ve borç sisteminin daha iyi organize edilmesi ve son olarak, aralarındaki özel dostluk bağından dolayı, İngiltere kralının mutfağı için her yıl iki gemi dolusu incir, kuru üzüm ve kuru kara üzüm ihraç edebileceği gibi ilginç bir hüküm buraya aitti[74].

İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticareti, Fransa'nın düzensiz ve parçalanmış Doğu Akdeniz ticaretine kıyasla, daha önce dikkat çektiğimiz bazı eksikliklerine rağmen, Doğu Akdeniz Şirketi'nin daha kesin teşkilât yapısından ötürü önemli bir avantaja sahipti. Daima büyük bir dürüstlükle yürütülen işleri, oldukça genişlemişti. Şirket daha şimdiden 300 kadar üyeye sahipti ve yıllık cirosu 600-700 bin sterlin olarak tahmin ediliyordu. Yalnızca İzmir'de 20'yi aşkın şubesi vardı ve Şark ile ticarî trafiği yerinde öğrenmek için soylu ailelerden gelen birçok genç burada bulunuyordu[75].

---

73 Rycaut, *aynı eser*, II, 278, 319, 352, 367.

74 1675 tarihli ek maddelere göre Chalmers, *aynı eser*, s. 457-462.

75 Chardin, *Voyages en Perse*, I, 3. Burada Doğu Akdeniz Şirketi'nin o dönemlerdeki teşkilât yapısı ve ticareti hakkında bazı ilginç açıklamalar verilmektedir. Chardin, bu

Tabii ki İngiltere ile Bâbıâli arasında yapılan antlaşmalarda, korsanlıklarından bütün diğer milletlerinki gibi İngiliz Doğu Akdeniz ticaretinin de olumsuz etkilendiği Berberî devletleri ile ilişkiler de her defasında gözönünde bulunduruluyordu. 1662 tarihli eski kapitülasyonların ek maddelerinde Cezayir, Tunus ve Trablusgarb özel olarak ele alınmışlardı[76]. Ancak Bâbıâli'nin zayıflığı yüzünden bu yönde çok fazla şey kazanılmış sayılmazdı. Dolayısıyla hedefe ulaşmak için tek çare kendi kendisine yardım etmekti ve İngiltere için kullanılabilecek yalnızca iki yol vardı: Silah zoru ve Berberî devletleriyle ayrıca yapılacak antlaşmalar. Bilindiği üzere, ikincisi birincisi olmadan burada asla elde edilemiyordu. Aynı husus, Kont Winchelsea'nin 1662'de Cezayir, Tunus ve Trablusgarb ile yaptığı ilk antlaşmalar için de geçerli idi.

Amiral Lord Sandwich, 1661'de donanması ile Cezayir önlerine gelmiş ve burada bulunan korsanların sürekli yağmalarının telafisi için şehirde ve kalede bazı şiddetli top atışlarıyla önemli zararlara yol açmıştı. Dayının ve milislerin 1662 başlarında önemli hediyelerle İstanbul'a gelen temsilcileri, kendi çıkarları da söz konusu olduğundan, Bâbıâli nezdinde bu hususta şikâyette bulunabileceklerini düşünmüşlerdi. Oysa Kont Winchelsea, bilhassa İngiliz gemilerini arama haklarını bahane ederek yağmalarda bulunan Berberîlerin haksızlığını öyle etkileyici bir biçimde göstermeyi başardı ki, yeni atanan beylerbeyi Nisan ayında Bâbıâli'nin arabuluculuğuyla yapılan ve 25 Haziran'da Londra'da onaylanarak, diğer iki Berberî devleti için de geçerli olacak bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı[77].

Bâbıâli, barışın Berberîler tarafından bozulması hâlinde İngiltere kralının, kendisi ve Osmanlı sultanı arasındaki iyi ilişkiler bundan etkilenmeden, derhal savaş ilân edebileceği şartıyla birlikte bu antlaşmaya rıza göstermişti. En iyi bilgileri borçlu olduğumuz dönemin İstanbul elçilik sekreteri Rycaut, kral ve sultan tarafından onaylanan antlaşmaları Trablusgarb'a, Tunus'a ve Cezayir'e

---

şirkete çok büyük değer vermekte ve son kısımda şöyle demektedir: "Doğudaki ticarî dolaşım, bütün diğer milletlerden çok daha rahat ve kârlı biçimde yapılmakatadır". İngilizlerin dostu olmamasına rağmen d'Arvieux bile Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretine kıyasla İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretinin dürüstlüğünün hakkını vermekten kaçınamamaktadır. Doğu Akdeniz Şirketi'nin teşkilât yapısı ve en eski zamanlardaki durumu hakkında karşılaştırma için bk. bu eserin IV. cildi.

76 Chalmers Collection, II, 455.

77 Rycaut, I, 304 ve 347.

götürmek ve burada ilgili devletlerin yönetimine, yani dayıya ve Divân'a onaylanmak üzere sunmak gibi zor bir vazifeyle görevlendirildi.

1663'te İstanbul'dan ayrıldı ve ayın sonunda önce Dayı Osman Paşa'nın söz konusu antlaşmayı gereken saygı ile kabul ettiği ve gelecek için antlaşmaya riayet edileceğini vadettiği Trablusgarb'a geldi. Rycaut, hiç vakit kaybetmeden Eylül ayının ilk günlerinde ulaştığı Tunus'ta aynı iyi niyeti Tunus dayısında ve paşasında da gördü. Oysa Rycaut'nun 10 Eylül'de geldiği Cezayir'de durum farklı idi. Burada İstanbul'da barışın yapıldığı günlerde, barış tekrar bozulmuştu. Cezayirli korsanlar, sözde yeterli geçiş belgelerine sahip olmadıkları gerekçesi ile dokuz İngiliz gemisini ele geçirmiş ve iyi bir ganimet olarak limana getirmişlerdi. Bu gemilerden altısı, İngiliz konsolosun arabuluculuğu sayesinde tekrar geri verilmişti, fakat diğer üçü Rycaut buraya geldiğinde hâlâ kurtarılmayı bekliyordu.

Barış antlaşmasının onaylanması ve kabulü hususunda da hemen zorluklar çıkartıldı. Sadece bir gölge olmasına ve hiçbir şekilde belirleyici bir oya sahip olmamasına rağmen, Rycaut'nun beylerbeyi ile görüşmesine bile izin vermek istemediler. İspanyol asıllı bir devşirmenin başkanlık ettiği Küçük Divân, Büyük Divân'ın, yani milislerin çoğunluğu tarafından oluşturulan Halk Meclisi'nin onayı olmadan hiçbir şey yapmak istemiyordu. Büyük Divân her ne kadar başlangıçta gemilerin geri verilmesi ve antlaşmanın onaylanması yönünde oy kullandıysa da İngiliz gemilerine sahip olma hususunda en fazla çıkarları olan korsanlar tarafından kışkırtılınca hemen düşüncesini değiştirdi. Artık ne gemileri geri vermek ne de barış antlaşmasının bilhassa yabancı ve düşman malları açısından bile olsa İngiliz gemilerini arama hakkını tamamen ortadan kaldıran ikinci maddesini kabul etmek istiyorlardı. Daha ölçülü olan grup, ancak büyük zorluklardan sonra en azından gemilerin geri verilmesini sağlayabildi; ikinci maddenin kabulü ise söz konusu bile olamazdı. İngiltere ile ilişkilerini tamamen koparmayı yeğliyorlardı. Yine de ilişkilerin tamamen kopmasını önlemek için, bilhassa nefret uyandıran söz konusu maddenin kaldırılmasını sağlamak üzere, İngiltere kralı ile yeni müzakereler başlatılacaktı. Böylece Rycaut, Cezayir'i hiçbir şey elde edemeden terketmek zorunda kaldı ve beraberinde götürdüğü tek şey, İngiltere ve bu "eşkiya mağarası" arasında, devlet gücünü ayaktakımının, Türklerin ve devşirmelerin eline bırakan askerî demokra-

tik yönetim şekline bakılınca, sağlam ve kalıcı bir barışın mümkün olmadığı kanısı oldu[78].

O dönemlerde İngiltere ve üç Berberî devleti arasında yapılan antlaşmalar kendi içlerinde birbirinin aynı idi ve ana hükümleri açısından diğer Hristiyan devletleriyle yapılan antlaşmalara benziyorlardı. Belirli bir fidye veya satış fiyatı karşılığında bütün kölelerin serbest bırakılması –bu amaçla mesela Cezayir'le 1662'de yapılan barıştan sonra kralın talebi üzerine Parlamento tarafından 10 bin sterlin tahsis edilmişti–; ticaretin ve denizciliğin emniyet altına alınması; Berberîlerin topraklarında yaşayan İngilizlerin hak ve özgürlüklerinin belirlenmesi ve nihayet konsolosluk işlerinin daha ayrıntılı olarak düzenlenmesi, defalarca yenilenmeleri sırasında bile çok fazla değişikliğe uğramayan bu antlaşmaların esas içeriğini oluşturuyorlardı.

Bu Berberî devletlerinin Hristiyan devletleriyle olağanüstü ilişkileri ve Avrupa devletlerinin onlara karşı birlik içinde hareket etmede gösterdikleri kararsızlık karşısında başka türlü olamayacağı gibi, sürekli savaş ve barış arasında gelip giden bir hâlde, 17. yüzyıl içerisinde bu gibi yenilemeler defalarca tekrarlandı: Mesela 1668, 1672 ve 1686'da Cezayir; 1675'te Tunus; Amiral John Narborough komutasındaki İngiliz donanması Trabluslu bir korsan filosuna önemli bir mağlubiyet yaşattıktan sonra 1676'da ve daha sonra 1682, 1686 ve 1694 yıllarında Trablusgarb ile[79]. Aynı antlaşmaların defalarca yenilenmesi, etkilerinin yalnızca geçici olduğunu ve insanlığın utancı olacak şekilde Avrupa'nın Doğu Akdeniz ticareti üzerinde uzun süre dolaşan ve daha sonra göreceğimiz gibi, ortadan kaldırılması ancak Avrupa devletlerinin yeni ve daha yeni çağlarda artan kendine güvenine ve gelişmekte olan siyasî ahlakına nasip olacak bir musibeti ortadan kaldırmak için uygun bir araç olmadıklarını yeterince kanıtlıyordu.

78 Rycaut, *aynı eser*, II, 21-32'de görevinin ayrıntılı tarifini şu şekilde tamamlamaktadır: "Benim gördüğüm ve öğrendiklerim itibariyle İngilizlerin kalıcı ve istikrarlı bir barışı Cezayir'le yapmaları asla mümkün olmayacaktır".

79 Chalmers, *Collection of Treaties*, II, bu antlaşmaları tam olarak vermektedir: Cezayir, s. 360-374; Tunus, s. 391-395 ve Trablusgarb, s. 406-421.

2) Aynı Dönemde Kuzey Devletleri. Lehistan İle 1676 ve 1678 Tarihli İzvançe (Zuravna) ve İstanbul Barış Antlaşmalarına, Rusya ile 1681 Radzin Barış Antlaması'na Kadar Lehistan ve Rusya ile Savaş ve Barış

Batıda İngiltere gibi kuzeyde de Lehistan ve Rusya, Venedik'in bu iki devleti de savaşına katmak için elinden gelen herşeyi denemesine rağmen, Venedik'in Bâbıâli'ye karşı savaşına katılmaktan tamamen imtina etmişlerdi. Daha önce gördüğümüz gibi Venedik, bilhassa Rusya açısından Rus çarına ve onun genel kanıya göre çarın lehine ayaklanmak için böyle bir fırsat bekleyen Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumlarla arasındaki dindaşlığa güveniyordu[80].

Oysa Rusya'nın gücünü bu şekilde ve bu yönde genişletmek, henüz Rus hükümdarlarının düşüncesinde yoktu; önlerine çıkan her fırsatı hemen değerlendirmeyi, henüz fetih politikalarının bu kadar kesin bir düşüncesi hâline getirmemişlerdi. Düşünceleri ve güçleri başka yönlerde meşgul oldukları sürece, Bâbıâli ile Azak'ın Osmanlılar tarafından 1642'de geri alınmasından sonra gelişen barışçıl ilişkileri muhafaza etmeyi yeğliyorlardı. Bu yüzden her iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler, kimi zaman şekli açısından biraz kaba ve itici de olsa genel olarak dostane ve iyi niyet çerçevesinde devam ediyordu. Aynı şekilde Lehistan ve Bâbıâli arasındaki ilişkiler de uzun süre karşılıklı iyi niyet ve esirgeyici muamele çerçevesinde devam etti.

Ancak Venedik savaşının son dönemlerinde Bâbıâli'nin bu iki kuzey devletiyle ilişkileri, mevcut antlaşmaları Tatarların ve Kazakların defalarca ihlal etmeleri yüzünden karşılıklı şikâyetlerden ötürü biraz daha gergin ve tehdit edici bir hâl almaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarındaki bu iki güçlü devleti sürekli bir anlaşmazlık ve husumet unsuru hâline getiren değişken durumları burada tekrar ele almak gereksizdir. Yalnızca zamanla bu durumların ilişkilerin resmen kopmasına sebep olmasının nasıl kaçınılmaz olduğunu anlaşılabilir kılmak için, bir kez daha 1660'ta muazzam sayıda bir Tatar birliğinin Zaporog Kazakları ile birleşerek Rusya'ya akın ettiğini; her yeri ateş

80 Valiero, *Guerra di Candia,* s. 485, Venedik'in 1658'de "Moskova büyük dükü"ne Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifak kurmak için bir yazı yazdığını belirtmektedir: "Ayrıca o barbarların köleliğinden kurtulmaya can atan sonsuz sayıdaki Rum, zatalilerinin adını alkışlarla onaylayabilir, bütün gücüyle onun ordularının başarısına katkıda bulunup gücünü artırabilirdi".

ve kılıçla tahrip ettiğini; yaklaşık 120 kişinin canını aldığını ve 50 bin kadar insanı, taşınabilir mallardan oluşan büyük bir ganimetle birlikte alıp götürdüğünü; ertesi yıl Lehistan ile işbirliği içindeki Tatarlar ve Bâbıâli'nin emri üzerine Don Nehri ağzıyla ve Özü (Dinyeper) kıyılarında tahkim edilmiş iki kalenin inşa edilmesini engellemeye çalışan Don Kazakları arasında oldukça kanlı çatışmaların çıktığını; iki yıl sonra, 1663'te, aynı Kazakların, bir zamanlar olduğu gibi, 150 gemiden oluşan bir filo ile Karadeniz'e akın etmeye ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kıyı şehirlerini yağmalamaya çalıştıklarını, fakat çıkan bir kasırganın gemilerinin büyük bir bölümünü yok etmesi üzerine engellendiklerini; ayrıca 1667'de Tatarların Lehistan'a 100 bin kişinin canına ve özgürlüğüne mâl olan bir akın düzenlediklerini ve nihayet Aksu (Bug) ve Özü nehirleri arasındaki Ukrayna'da yaşayan ve o döneme kadar çoğunlukla Lehistan kralının hâkimiyetini tanımış olan birkaç kola ayrılmış büyük Kazak boyunun, 1668'de kendi içinde husumetler yaşarken, iç ve dış düşmanlarına karşı Bâbıâli'nin himayesine ve yardımına başvurduğunu hatırlatmak isteriz[81].

Boyunun içinde bulunduğu karışıklıklarda sonunda bu Kazakların büyük bir bölümünün hatmanı olmayı başaran Doroşenko, elçileri aracılığıyla padişahın makamını onaylaması ve vasal olarak hükümdarlık payesini vermesi hâlinde, kendisini ve Ukrayna'nın tamamını Bâbıâli'nin himayesine bırakmaya hazır olduğunu bildirdi. Tabii ki bu gibi talepler, Bâbıâli'nin geleneksel siyasetine göre asla geri çevrilmezdi. Doroşenko'ya yalnızca sancak, tuğ ve bozdoğan gönderilerek talep ettiği hükümdarlık payesi verilmekle kalmayıp, yeni kurulan ittifakın sağlamlaştırılması için kendi çavuşu emrinde gönderilen 6 bin kişilik bir yardımcı kıtayla desteklendi. O tarihten sonra Ukrayna, Bâbıâli'nin gerektiğinde silahlarıyla korumaya kararlı olduğu bir vasal ülkesi kabul edildi[82]. Bunun kaçınılmaz sonucu, bundan dolayı kendilerine sırt çe-

---

81 Kazakların oldukça karmaşık boy ilişkileri, kendi aralarındaki kavgalar ve o dönemde Lehistan, Rusya ve Bâbıâli ile münasebetleri hakkında en ayrıntılı bilgiler için bk. Scherer, *Annales de la petite Russie ou l'histoire des Cosaques Saporoques et des Cosaques d'Uccraine,* Paris 1788, 2 cilt. Almancası: Hammerdörfer, *Geschichte der Ukrainischen und Saporogischen Kosaken,* Leipzig 1789. Ayrıca Rycaut, *aynı eser,* II, 11, 227 ve 343 ve devamı ve M. C. Posselt tarafından yayımlanan "*Tagebuch General Patrick Gordon*", Moskova 1849, I, 325-332.

82 Scherer'e göre Hammerdörfer, *aynı eser*, s. 146 ve başta Doroşenko'nun elçisine Bâbıâli için verdiği talimatlar olmak üzere, Hammer, *aynı eser*, VI, 692 ve devamındaki diğer ilgili belgeler.

viren Kazaklarla, dolayısıyla Bâbıâli ile düşmanca bir konuma giren Lehistan ve Rusya ile ilişkilerin kopması idi. Yine de bilhassa Lehistan, barışçıl bir uzlaşmada bulunmak istiyordu.

Güçsüz Lehistan Kralı Jan Kazimir, Tatarların 1667'de Lehistan'a akın etmelerinden sonra, iki devlet arasındaki barış bu yüzden bozulmadan, ülkesine yaptıkları son akınlar için tazminat talep etmesi veya en azından silah zoruyla intikamını almasına izin verilmesi şartıyla barışı yenilemek istemişti. Kralın bu amaçla zengin hediyeler ve 150 kişiden oluşan ihtişamlı bir maiyetle sultanın sarayına olağanüstü elçi olarak gönderdiği yaşlı Litvanya Palatini Hieronymus Yunoşa Radzieyovski, padişah tarafından çok sıcak karşılanmadı, zira davasını daha başlangıçta kolay sinirlenen tutkulu yapısı ile mahvetti. 28 Haziran'da Dimetoka'da padişahın av otağında yapılan resmî kabul soğuk ve başarısız geçti ve kendisine karşı öfkeli olan Kaymakam Kara Mustafa Paşa ile geldikten hemen sonra evinde göz hapsine alındığı Edirne'de yürüttüğü müzakereler de istenen hedefe varmadılar. Hiçbir şey başaramadan, maruz kaldığı muameleye öfkelenerek, Ağustos ayında ateşli bir nöbet geçirip hayatını kaybetti.

Barış meselesini devam ettirmek, sekreteri Franz Visoski'ye kaldı. Oysa Visoski de kaymakamın geri adım atmasını sağlayamadı. Tatarların akınlarından dolayı herhangi bir telafi söz konusu bile olamazdı; aksine Lehistan'ın Bâbıâli'nin himayesinde olan Tatarları ve Kazakları bundan böyle rahat bırakmasını; Andrusov'da (30 Ocak 1667) daha yeni 13 yıllık bir mütareke imzaladığı Rusya'ya derhal savaş ilân etmesini, Türk tüccarlarına ülke içinde serbest dolaşım hakkı tanımasını ve ayrıca tüccarların orada maruz kaldıkları muhtemel zararlar için tazminat ödemesini talep etti. Neticede Franz Visoski, en azından eski antlaşmaları talep ettiği ilâveler yapılmadan büyük bir meblağ karşılığında onaylatabildiği için kendisini şanslı saymalı idi[83].

Lehistan o dönemlerde ne yazık ki, böyle küçük düşürücü bir muameleye eline silahlarını alıp, onurlu bir biçimde cevap verebilecek durumda değildi. Kral Jan Kazimir, yönetmekten yorgun düşmüş bir hâlde ertesi yıl tahttan feragat ederek (17 Eylül 1668) Fransa'ya taşınırken, beceriksiz halefi Mihail Koribut Visniovieski, Bâbıâli'nin de Lehistan tahtında yine bir Fransız'ı isteme-

83 Rycaut, *aynı eser*, s. 227-231. Rycaut, müzakerelerin durumunu Visoski'nin kendisinden öğrenmişti.

mesinden dolayı müdahalede bulunduğu şiddetli bir seçim sürecinden sonra, neredeyse zorla bu zorlu görevi kabul etmek zorunda kaldı (19 Haziran 1669)[84]. Başkomutan Jan Sobieski, o dönemlerde Lehistan için son bir destek, sıkıntılı anında bir yardımcı olmamış olsa idi, Lehistan belki de tamamen kaybolmuş olurdu. Asi ve refah içindeki sefih soylular sınıfı, Lehistan onuru adına silahlarına sarılmaya pek gönüllü değildi. 1667 yılı sona ermeden bir Rus birliği ile beraber Ekim ve Kasım aylarında Kırım hanının topraklarına akın edip burada 300 köyü ve küçük yerleşimi kül yığınına çeviren ve Kefe önlerine geldikten sonra binlerce köle ve muazzam ganimetlerle geri dönen bir akıncılar birliği, herşeyi daha da kötü hâle getirmişti[85].

Bu şartlar altında Visoski'nin 1672 başlarında ikinci kez temsilci olarak, Mihail Koribut'un cülusunu bildirmek, kapitülasyonları yenilemek ve aynı zamanda Hatman Doroşenko'ya Ukrayna'da hükümdarlık payesinin verilmesine ve vadedilen himayeye itiraz etmek üzere padişahın sarayına geldiğinde tabii ki sıcak karşılanmadı. Padişaha ve vezirlere sunulması gereken her zamanki onur hediyelerini getirmediği ve Nointel'in kasıtlı olarak XIV. Louis'nin Takımadalar'a 50 gemilik bir filo göndermek üzere olduğuna dair söylentiye güvenerek çok kibirli bir dil kullandığı için, söylediklerine kulak verilmedi. Kralına Ukrayna üzerindeki hâkimiyet hakkının geri verilmesine dair talebine, kaymakamdan kısa ve soğuk bir cevap aldı: Bâbıâli, kralın Ukrayna'yı ele geçirmesine ve Kazaklara karşı savaşmasına engel olmayacaktı, fakat şanı ve onuru Bâbıâli'yi alenen ve dünyanın gözü önünde himaye sözü verdiği Kazaklara bu himayeyi açıkça sağlamaya zorluyordu.

Visoski, bu savaş ilanına öyle öfkelendi ki, Divân-ı Hümâyûn'a, kralı ve meclisi kabul etse bile bu şartlar altında barışı yenilemeye bir Leh soylusu olarak itiraz edeceğini bildirdi[86]. Bu açıklama ile Varşova'ya geri dönen temsilcinin bu savaş yanlısı tutumu, böylesine güçlü bir düşmanın karşısına ba-

84 Bâbıâli, o zamanlar en çok Lehistan'ın Fransa ile birleşmesinden korkuyordu ve bu yüzden 1665'te, daha sonraki taht değişikliğinde Conde prensinin tahta çıkartılmasını engellemek için Varşova'ya bir çavuş göndermişti, bk. Valiero, *Guerra di Candia,* s. 626. Dönemin seçim kavgaları hakkında bilgi için bk. Coyer, *Histoire de Jean Sobieski,* Paris 1761. Alman versiyonuna göre (Leipzig 1762), III. cildin başında, s. 152 ve devamı.

85 Rycaut, *aynı eser*, s. 231.

86 Visoski'nin bu görevi hakkında en iyi bilgiyi Chardin verir (bk. *Voyages en Perse,* I, 32). Chardin o dönemlerde İstanbul'daydı.

şarılı bir şekilde çıkmak için gerekli imkânlara sahip olunmamasına rağmen, bilhassa bu şekilde Osmanlı fırtınasını kendi ülkesinden uzaklaştırabileceğini düşünen eniştesi Kayser Leopold tarafından Bâbıâli'ye karşı savaşa kışkırtılan kralının meclisinde ve meclisin güçlü bir grubunda yankı buldu. Bir önceki yıl Kazaklara karşı bazı zaferler elde etmesine, Çetverlinka, Bar, Braslav, Nemirov, Umman, Raskov, Mohilöv, vs. gibi neredeyse bütün sınır kalelerini ele geçirmesine ve Aksu ile Turla (Dinyester) nehirleri arasındaki toprakların tamamını tekrar Lehistan topraklarına katmasına rağmen Sobieski, son anda Kazaklar ve Bâbıâli ile barışçıl bir uzlaşma lehine konuştu. Ancak sultanın sarayına bir kez daha haber göndererek barışın muhafazasını denemeyi bile zor kabul eden savaş yanlısı grup tarafından bastırıldı[87].

Bu görev bu defa ihtişamsız ve sekiz kişilik mütevazi bir maiyetle, Visoski'nin geri dönmesinden altı hafta sonra, 23 Mayıs'ta Edirne'ye gelen basit bir tercümana verildi. Çok soğuk karşılanmamış olsa da talepleri fazla etkili olamadı. Zira o zamana kadar yalnızca Kral XIV. Louis'nin sözde hazırlıklarından dolayı biraz tereddütte kalmış olan Bâbıâli bu taraftan herhangi bir tehlikenin gelmeyeceğini anladığında, Lehistan'a karşı savaşa karar vermişti bile[88]. Bir zamanlar Genç Osman misali, IV. Mehmed de kuzeyde yapılacak bu savaşla ataları gibi kahramanlık şanını kazanmak istiyordu! Bu yüzden Leh elçi, kralın Hotin Barışı'nı yenilemeye ve bu amaçla tekrar olağanüstü bir elçi göndermeye hazır, fakat Bâbıâli'nin savaşta ısrar etmesi hâlinde kendisini savunmaya kararlı olduğunu ve barış ihlâline dair bütün suçu kendi üzerinden atacağını bildirmesi üzerine, yine eski cevabı aldı: Lehistan'ın zorba yönetiminden, baskılarından ve eziyetlerinden bıkan Doroşenko, Kazakları ile birlikte Bâbıâli'nin himayesine başvurmuş ve vasalı olarak kendisine hükümdarlık payesi verilmişti; dolayısıyla kralın iddialarının aksine, Ukrayna artık hiçbir şekilde Lehistan tacının mülkü değildi; buna göre barışı bozan sultan değildi; onun tek yaptığı, baskı altında bir halka talep ettiği himayeyi sağlamaktı; kral, savaşı önlemek için olağanüstü bir elçi göndermek istiyorsa, bu elçi iyi karşılanacaktı; aksi takdirde binlerce yıldır muzaffer İslâm'ın kutsanması için kılıç aracılığıyla alınacak so-

87 Coyer, s. 176-183.

88 Bu hususa bilhassa Rycaut, *aynı eser*, s. 338'de dikkat çekmektedir: "Bu hazırlıklardaki " (XIV. Louis'nin Hollanda'ya karşı hazırlıkları) "düşünce onlara (Türkler) karşı idi, onlar Polonya [Lehistan] ile savaşa girmeden önce Fransa'daki gelişmeleri takip ediyorlardı".

nuç, Allah'ın elinde idi; sultan, Safer ayının sekizinde (5 Haziran) muazzam ordusunun başına geçerek bizzat sefere çıkacak ve hiç vakit kaybetmeden Lehistan sınırına kadar ilerleyecekti; bu yüzden acele cevap vermek zorundaydılar. Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın son söz olarak Lehistan şansölyesine yolladığı ve getiren tercümanın yalnızca sekiz gün kaldıktan sonra geri gönderildiği yazının içeriği bu idi. Padişah ve sadrazam ordu ile birlikte neredeyse hemen bu tercümanın "peşinden geliyorlardı. Dolayısıyla herhangi bir cevap vermek mümkün değildi. Artık silahların talihi konuşacaktı[89].

Belirlenen gün olan 5 Haziran'da Sultan IV. Mehmed her zamanki ihtişamla törenler arasında Edirne'den ayrıldı. O zamanlar 38 yaşındaydı ve dış görünüşü tek tek bakıldığında çok olumlu sayılmasa da silahların görkemi altında büyüklüğün ve haşmetin de eksik olmadığı ihtişamlı bir hükümdar izlenimi veriyordu. O tarihe kadar genelde avcılıkla zaman geçirdiği için uzak kaldığı ordu bile padişahlarına güven duymaya başlamıştı. Peşinden Lehistan'a giden ordu, 150 bin kişi kadar tahmin ediliyordu ve bunlara ayrıca Boğdan, Eflak ve Tatar birlikleri de ekleniyordu.

38 yürüyüş ve aynı sayıda duraklamadan sonra, Ağustos ayı ortalarında Turla Nehri'nin sol kıyısındaki ilk Leh sınır kalesi Kamaniçe önlerinde ordugâh kuruldu ve hemen savunması zayıf kalenin muhasara başlandı. 35 bin kişi ile Lowicz'te bekleyen Sobieski, üstün güçteki düşmanla ne muharebeye girebiliyor ne de kaleyi kuşatmadan kurtarmayı deneyebiliyordu; üstelik elindeki az sayıdaki birlikle ülkenin iç kısımlarına kadar ilerleyen Tatarları da durdurması bekleniyordu. Kamaniçe'nin kurtarılması mümkün değildi. Sekiz gün sonra, muhafız kıtasının serbestçe gitmesi ve halka Hristiyan kiliselerinin esirgenmesi şartıyla teslim oldu. 30 Ağustos'ta resmî devir teslim töreni yapıldı. Podolya'nın tamamı bu şekilde kaybedilmiş sayılırdı. Osmanlılar, Tatarlar ve Doroşenko yönetimindeki Kazaklar, yağma seferlerini Lvov'a (Lemberg) kadar uzatmışlardı ki, burada Tatarlara Kabusz'ta saldıran ve 30 bin esiri tekrar özgürlüklerine kavuşturan Sobieski'nin yiğitliği sayesinde geri püskürtüldüler.

Lehistan'ı ancak onurlu olmasa da acil bir barış kurtarabilirdi. 18 Temmuz'da Kırım hanının arabuluculuğuyla Bucaş'ta* barış imzalandı. Antlaşmanın şartları

89 Chardin, *aynı eser*, s. 33. Sadrazamın ilgili yazıları, Osmanlı devlet raporlarına göre Hammer, *aynı eser*, V, 281 ve 286.

* Zinkeisen sehven Bucak yazmıştır (çn).

çok ağırdı. Podolya, Osmanlı'ya ve Ukrayna, Bâbıâli'nin hâkimiyeti altındaki Kazaklara kaldı; Lehistan her yıl 220 bin duka haraç ve Lvov ayrıca 70 bin taler tazminat ödeyecekti. Onun dışında eski antlaşmalar geçerli kalacaktı, yani Lehistan Tatarlara her zamanki haracı ödeyecekti ve karşılığında artık akınlara maruz kalmayacaktı. Ayrıca pençikten veya karşılığında uygulanan vergiden muaf olacaktı ve Lehlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda köle olarak satılmaları da yasaklanacaktı. Doroşenko, Podolya ve Ukrayna valisi olarak kaldı; Hüseyin Paşa, 12 bin yeniçeriden oluşan bir muhafız kıtası ile donatılan Kamaniçe komutanlığına getirildi ve fethedilen eyaletlerin korunması için, Turla Nehri'nin sağ kıyısında, Hotin yakınlarında tahkim edilmiş bir ordugâhta 80 bin kişilik bir muhafız birliği bırakıldı. 21 Ekim'de Sultan IV. Mehmed dönüş yoluna çıktı ve altı hafta sonra törenlerle, bu seferin parlak neticelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde olduğu gibi, üç günlük ziyafetlerle kutlandığı Edirne'ye geldi[90].

Varşova'ya büyük bir şaşkınlık ve çaresizlik hâkimdi. Yalnızca kral, onursuz bir barışla tacını kurtarmış olmanın utancını hazmedebiliyormuş gibi görünüyordu. Lehistan gerçekten de bundan daha utanç verici bir küçük düşürülüşü yaşamamış; hiçbir zaman durumu bu kadar karanlık, geleceği hiçbir zaman bu kadar ümitsiz olmamıştı. Ne talihtir ki bu durumu en derinden hisseden, kralın amansız bir nefretle takip ettiği kahraman başkomutan Jan Sobieski idi. İçinde bulunulan sıkıntı, araların düzeltilmesine sebep oldu ve kral vatanın kaderini bir kez daha Sobieski'nin eline verdi. Sobieski, 1673 Şubat'ında Varşova'da toplanan Meclis'e gözlerinde yaşlarla Bucaş Barışı'nı tanımamaları, aksine hemen geçersiz ilân etmeleri ve derhal Bâbıâli'ye karşı saldırı savaşını başlatmaları için yalvardı; söz konusu olan yalnızca Lehistan'ın iyiliği değil, Hristiyan âleminin tamamının kurtuluşu idi.

Çoğunluk, ülkenin aldığı yaralar henüz tazeyken böyle bir savaşın yükü karşısında korkuya kapıldı. Birlikleri nasıl toplayacak, gerekli parayı nereden bulacaklardı? Sobieski'nin bunun için de çaresi vardı. Osmanlılara Hotin'de saldırmak için yalnızca 60 bin asker istiyordu ve para temin etmek için Krakov sarayında ezelden beri toplanan küçük eşyalardan oluşan hazinelerin paraya çevrilmesini teklif etti; sonuçta oturup bu kurtuluş çaresinin de düşmanın ganimeti hâline gelmesini beklemektense bunları paraya çevirerek kölelikten kurtulmak daha iyi idi. Kahramanın etkileyici konuşması sonunda en tereddütlü-

90 Rycaut, *aynı eser*, s. 349; Coyer, s. 194-207.

leri bile ikna etmeyi başardı. Herkesin cesareti tekrar geri gelince, Bucaş Barış Antlaşması'nı yırttılar ve başkomutana Krakov'daki hazineyi tahsis ettiler[91].

Şimdi acele etmek gerekiyordu. Sobieski, 50 bin kişilik ordusunu biraraya getirene kadar mevsim hayli ilerlemişti; Hotin'deki ordugâhın takviyesi için güneyden taze birlikler yola çıkmıştı ki, korkak kralın meclisinde hâlâ savaşa cesaret edip etmeyeceklerine dair tartışmalar sürüyordu. Şansölye Andreas Olsovski'nin güçlü bir sözü, sonucu belirledi: "Rubicon'u aştık; artık geri dönmek mümkün değildir"! Zavallı kral böyle bir duruma dayanabilecek yapıda değildi. Ölümcül hasta bir hâlde Lvov'a çekildi ve ülkeyi Sobieski'nin yiğitliğine ve talihine terketti.

Sobieski bu arada küçük ordusu ile Turla Nehri kenarına kadar gelmişti ve burada uzun zamandır beklenen Başkomutan Mihail Paz yönetimindeki Litvanya ile kendi tarafına geçen Boğdan ve Eflak voyvodalarının birlikleri de ona katıldılar. Ardı ardına Salanov, Yarmolinsk, Zyukoviç ve Bar şehirlerini ele geçiren küçük bir akıncı birliğini Ukrayna'ya gönderirken, 11 Kasım'da asıl kuvvetleriyle Osmanlı'nın geniş çaplı ordugâhına saldırdı ve ölümcül bir çatışmada neredeyse Osmanlı ordusunun tamamını yok etti. Kurtulmayı başaranlar, dağınık bir şekilde Kamaniçe'ye doğru kaçmaya çalıştılar. Oysa nehrin üzerine inşa edilen köprü, kaçanların ağırlığı altında çöktü ve 10 binin üzerinde insan Turla Nehri'nin buz gibi sularında hayatlarını kaybederken, aralarında 8 bin yeniçerinin bulunduğu 20 bin kişi muharebe alanını kaplıyordu. Ancak 1.500 kadar insan Kamaniçe'ye sığınmayı başarmıştı. Hotin Kalesi de kısa bir süre sonra teslim olarak, 6 bin kadar kayıp veren galiplerin eline geçti. Zengin ganimetlerin arasında, Sobieski'nin şahsen ele geçirdiği ve zaferinin talihli bir işareti olarak, bu sancağı sonsuz bir hatıra anısına San Pedro Katedrali'ne astıran Papa X. Clemens'e gönderdiği büyük yeşil sancak da vardı[92].

Bu arada tazminatın 220 bin duka tutarındaki ilk taksitini talep etmek üzere Lvov'a giden Osmanlı temsilcisi hiçbir şey elde edemeden geri dönmek zorunda kaldığından, bu mağlubiyete dair haberler gerek padişah gerekse sadrazam üzerinde daha da olumsuz bir etki yarattı. Osmanlı temsilcisi, kralı ölüm döşeğinde bulmuştu. Mihail Koribut, 35 yaşında, Sobieski'nin Hotin önlerindeki parlak zaferinden bir gün önce, 10 Kasım'da ölümcül hastalığına ve

---

91 Coyer, *aynı eser*, s. 208-220, bilhassa Zaluski, *Epistolae historico-familiares*, I, Brunsberg 1709'da yayınlanan esere dayanarak.

92 Coyer, *aynı eser*, s. 221-239.

dört yıl süren sefil bir hükümdarlığın yüküne yenik düşmüştü. Bu arada yeni seçim sırasında vatanseverlerin bakışları Hotin fatihinden başkasına yönelebilir miydi? Yine de Sobieski'nin karşısına dikenlerle dolu bu tacı elde etmek için altı aday çıkmıştı. Şiddetli bir seçim sürecinden sonra, Reussen Voyvodası Stanislas Yablonovski'nin 19 Mayıs 1674'te yaptığı mertçe konuşma, meclisi Sobieski lehine çevirdi. Sobieski için bu arada Türk savaşının devam ettirilmesi, seçilmesinden daha önemli olmuştu. Tahta çıkartıldıktan sonra da öncelikli ve en önemli husus bu olacaktı[93].

Yine de kaybedilenleri mümkünse onurlu bir barış antlaşması sayesinde tekrar geri kazanmayı denemek istiyordu. Ülkenin gücü tükenmişti ve Hotin Zaferi'nden sonra hem Litvanya hem de Boğdan ve Eflak birlikleri geri çekildiklerinden düşmanın karşısına ancak az sayıda kuvvet çıkartabilirdi. Elde ettiği zaferden sonra hemen Kamaniçe'ye saldırmayı nasıl göze alamamışsa, Hotin de kış ayları içerisinde tekrar kaybedildi ve Ladizin ile birkaç küçük palanka, Kaymakam Kara Mustafa Paşa emrindeki Osmanlı ordusu 1674 Haziran'ı sonunda hiç rahatsız edilmeden Soroka'da Turla Nehri'ni aştıktan sonra, kısa bir direnişin ardından terkedilmek zorunda kalındılar.

Bu şartlar altında Sobieski, cülusunu bildiren elçileri aracılığıyla Ağustos ayında Timanovka'da ileri sürdüğü barış teklifine kulak verilmesini bekleyemezdi, zira ileri sürülen şartlar Podolya'nın ve Ukrayna'nın Lehistan'la tekrar birleştirilmesini öngörüyordu. Gerçi Ukrayna'nın bir bölümünü, bilhassa Bar, Nemirov, Braslav, Paliçe (Pawolocza), vs. gibi şehirleri aynı yıl içinde tekrar geri kazanmıştı. Fakat Kara Mustafa Paşa'nın Eylül ayında ülkenin başkenti olan Umman'a (Human) yaşattıkları, taleplerine verilen kanlı bir cevaptı. Umman, taarruzla ele geçirilerek birkaç gün boyunca kanlı olaylara sahne oldu. 20 bin kişilik nüfusu kısmen korkunç işkenceler altında öldürüldüler. Bunun üzerine Özü ve Turla nehirleri arasındaki toprakların tamamı tekrar Osmanlı hâkimiyetine girerken, Osmanlı'nın Eylül ayında geri çekilmesinden sonra Ukrayna'nın yine de büyük bir bölümü Lehlerin elinde kaldı[94].

93 Kral Mihail'in ölümü ve Sobieski'nin seçilmesi hakkında bk. Coyer, *aynı eser*, s. 239-270. Tahta aday olan diğer altı kişi şunlardı: Savoy Prensi Thomas, Modena dükü, Danimarka Prensi Georg, Erdel voyvodası, Loren Prensi Şarl ve Neuburg Prensi Wilhelm; hepsi Türk savaşının devam ettirileceğine dair büyük vaatlerde bulunmuşlardı. Örneğin Neuburg prensi Türklere karşı hemen 20 bin İsveçli ve 6 bin Brandenburg askeri kiralamayı taahhüt ediyordu.

94 1674 olayları hakkında bilgi için bk. Coyer, *aynı eser*, s. 273-280

Sobieski, Braslav'da kış karargâhına çekilip, birliklerini Ukrayna'nın diğer ana şehirlerine dağıtırken, barış müzakereleri tekrar başlatıldı, fakat bunlar başarısız olmaya mahkûmdu. Sebebi ise, Sobieski Podolya'nın ve Ukrayna'nın kayıtsız şartsız geri verilmesinde ve bilhassa Kamaniçe'nin hemen boşaltılmasında ısrar ederken, Bâbıâli'nin Bucaş Barışı'nın onaylanmasından daha ileri gitmeyi düşünmemesi idi. Bu amaçla sultanın sarayına ayrı bir temsilci gönderen Fransa'nın Varşova elçisi Marsilya Piskoposu Kont Forbin'in arabuluculuğu bile başarısız kaldı. Ne yazık ki Sobieski, taleplerini oldukça zayıflamış ordusuyla destekleyemiyordu. Osmanlılar, 1675 yılı yaz aylarında Serasker Şişman İbrahim Paşa komutasında Podolya üzerinden Volhinya ve Galiçya'ya kadar ilerleyerek her yeri ateş ve kılıçla harap edip doğrudan o dönemlerde ülkenin son kalesi sayılan Lvov üzerine yürüdüklerinde, sırf Lehistan'ı korumak için Ukrayna'dan bütün birliklerini çekmek zorunda kaldı.

Sobieski hemen buraya geldi. Ancak 15 bin kadar silahlı adamı vardı. Yine de Ağustos ayı sonunda tahrip edici bir fırtına gibi akın ettiğinde, kendisinden çok daha üstün düşmanın karşısına çıkmaya cesaret etti. Ne de olsa herşey tehlike altında idi; söz konusu olan Lehistan'ın kurtuluşu idi. Göründüğü kadarıyla elementler de bu defa vatanının ve Hristiyanlığın davasını destekliyorlardı. Korkunç bir dolu fırtınası Osmanlı ordusunun bir kısmını Lvov önlerinde muharebe cereyan etmeden yok etti. Muharebenin kendisi ise Hristiyan devletlerin İslâm'ın gücüne karşı devasa savaşındaki en parlak, en belirleyici zaferlerden biri idi. Her iki tarafın aynı şiddetteki hücumları karşısında zafer başlangıçta değişkenlik gösterdi; ancak sonunda başlarındaki soylu liderlerinin becerikliliği ile birliklerinin kararlılığı ve dayanıklılığı Lehlerin günü galip kapatmalarını sağladı. Düşman safları yarıldı ve 15 bin Osmanlı kısmen Lehlerin kılıçları altında kısmen de kaçarken kendilerini attıkları bataklıklarda can verdiler[95].

Muharebeye katılmamış olan Şişman İbrahim Paşa, bu mağlubiyetin öcünü Volhinya'da bazı tahkimi zayıf kaleleri ele geçirerek ve Podolya sınırında Hristiyan devşirmesi bir Yahudi olan Samuel Hrazonovski tarafından savunulan Trembovla üzerine bir teşebbüste bulunarak alabileceğini düşünüyordu. Oysa burada henüz bir şey yapamamıştı ki, Sobieski yardıma gelerek, sıcak bir çatışmada 7 bin Osmanlı daha öldürüp İbrahim Paşa'yı ordusunun

95 Muhtemelen en doğru tarih olarak 24 Ağustos 1675'te cereyan ettiği kabul edilebilen Lvov Muharebesi, Coyer, s. 288-291'de ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

kalanı ile Kamaniçe'ye kadar geri sürdü ve çok geçmeden Volhinya'nın diğer yerlerinde tutunamayan zayıf Osmanlı birlikleri de kendiliğinden buraya döndüler. Sobieski, Kamineçe'ye yine de saldıramazdı. Kuvvetleri bunun için fazla zayıftı. Güçlü bir muhafız kıtasına sahip olup nehir tarafından kolayca iaşesi sağlanabilen kalenin en azından çevredeki açık arazilerden iaşesini mümkün olduğunca zorlaştırmakla yetinmek zorunda kaldı[96].

Bütün olarak alındığında bu seferin sonuçları ne kadar parlak, ne kadar umut dolu olsa da Lehistan'ın geleceği hususunda gönülleri sakinleştirmesi mümkün değildi. Lvov'daki mağlubiyetin padişahın öfkesini son raddeye getirdiği ve bir sonraki seferde Lehistan'ın gücünü yok etmek için elinden gelen herşeyi yapacağı biliniyordu. Ayrıca el altından bilhassa B●ğdan ve Eflak voyvodalarının arabuluculuğuyla devam ettirilen barış müzakerelerinden bir şey beklemek mümkün değilken, Bâbıâli hazırlıklarını çok geniş bir kapsamda devam ettiriyordu. Hariçten yardım beklemek de mümkün olmadığından, Lehistan olağanüstü bir gayret göstermek zorunda idi. Kral III. Johann –Sobieski için seçilen Lehistan kralları arasında genel olarak kullanılan isim budur– 1676 Şubat'ında Krakov'daki taç giyme töreninden sonra, meclisin nihayet 100 bin kişilik birlikler ve bunların geçimi için gerekli vergileri tahsis etmesini sağladı. Oysa tükenmiş bu ülkede biraraya getirilebilenler, soyluların temin etmek istediklerinin ne kadar gerisinde kalıyordu!

Kral, Lvov ovalarında ancak 40 bin kadar asker toplayabilmişti ki, Ağustos ayında yeni tayin edilen Serdar Şeytan İbrahim Paşa, Tatarlarla birlikte yaklaşık 200 bin kişi olarak tahmin edilen bir ordunun başında Hotin yakınlarında Turla Nehri'ne yaklaştı. Sobieski, böyle bir güç karşısındaki kuvvet eksikliğini, hareketlerinin sürati ve cüretkârlığı ile telafi edebileceğini düşündü. O yüzden İbrahim Paşa'nın Hotin'de Turla Nehri'ni geçmeye değil, aksine Bukovina üzerinden Pokuzya'ya akın etmeye niyetli olduğunu öğrendiği anda hemen onu karşılamaya gitti; Turla Nehri'ni geçti ve diğer kıyıda Szeviç Nehri'nin bu nehre aktığı yerde bulunan küçük İzvançe Kenti'nde ormanlar ve bataklıklar tarafından korunan bir konum aldı. Düşmanın öncü birliklerine saldırıp onları geri püskürttükten sonra, düşmanın üstünlüğü karşısında korunaklı ordugâhına geri çekilmek zorunda kaldı ve burada hemen her yönden kuşatma altına alınarak çok geçmeden çaresiz bir duruma düştü.

---

96 Coyer, s. 291-298.

Sobieski'yi ve Lehistan'ın umudunu, artık yalnızca cüretkâr ve talihli bir huruç harekâtı veya mümkün olduğunca onurlu bir barış kurtarabilirdi. Birincisi her ne kadar düşmanın bu küçük kahraman grup karşısında saygı duymasını sağlayacak şekilde başarı ile denendiyse de düşman ablukayı resmen kuşatmaya çevirdiği için baskı altındaki ordunun düşman saflarını tamamen geçmesini sağlayamadı. Lehlerin içinde bulundukları sıkıntı dorukta idi. Erzak, barut ve cephane eksikliği baş gösterdi ve her türlü iaşe yolu kesik olduğundan, oldukça büyük insan kayıpları da hiçbir şeyle telafi edilemiyordu. Sobieski ise hâlâ kahraman cesaretine dayanarak, cüretkâr düşmanına barış şartlarını dikte edebileceğine inanıyordu[97].

Kırım hanı ile yaptığı ilk müzakereler sırasında, Osmanlı'nın işgali altındaki bütün yerlerin, bilhassa Kamaniçe'nin hemen boşaltılmasını ve Bâbıâli'nin Kazaklar üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçmesini talep etti. İbrahim Paşa ise Bucaş Barış Antlaşması'nın yerine getirilmesini istiyordu ve bilhassa, Lehistan kralını tıpkı Kırım hanı ve Kazak hatmanı gibi Bâbıâli'nin haraca tâbi vasalı hâline getiren 220 bin duka tutarındaki haracın derhal ödenmesinde ısrar ediyordu. Sobieski'nin buna cevabı, kendisini ve ordusunu kurban etmeyi ve vatanının kaderini bir kez daha silahların eline bırakmayı yeğlemekte olduğu idi. Bu kararlı tutumu serdarı etkiledi ve barışı istemek için başka ağırlıklı sebepleri de olduğundan daha uysal hâle getirdi.

Ordunun başında ne padişahın ne de sadrazamın bulunmamasına tahammül edemeyen yeniçeriler, yararsız seferin zorlukları hakkında homurdanmaya başlamışken ve hanlarının ayrıca Sobieski'den rüşvet aldığı söylenen ganimet düşkünü Tatarlar, düşman ordugâhının verimsiz kuşatması sırasında bir şey kazanamamaya ve bu yüzden zorluk çıkartmaya başlarken, Ukrayna'ya akın ederek Lehleri kurtaracak güçlü bir Rus ordusunun yaklaştığına dair bir söylenti yayılmaya başladı. Oysa mevsimin ilerlemiş olmasından ötürü kendisi için de erzak temini gittikçe zorlaştığından İbrahim Paşa artık böyle bir çatışmayı göze alamazdı. Böylece her iki taraf, sonunda 27 Ekim 1676'da imzalanan tatmin edici olabilecek bir uzlaşmaya varabilmek için, mecburen başlangıçtaki yüksek taleplerinin bir kısmından vazgeçmek zorunda kaldı.

İbrahim Paşa –ki Lehistan'ın gelecekte Bâbıâli ile ilişkilerinde en önemli husus bu oldu– 220 bin duka haraçtan vazgeçti ve Sobieski Podolya'nın ve

97 Coyer, s. 307-315.

Ukrayna'nın bölüşülmesine rıza göstermek zorunda kaldı. Kamaniçe dâhil olmak üzere Podolya'nın büyük bir kısmı Bâbıâli'ye ve Bâbıâli'nin hâkimiyetindeki Kazaklara kaldı; en önemli sınır kaleleri olarak Bucak, Bar, Byalov ve Çerkov belirlendi; sınırların daha kesin olarak belirlenmesi daha sonraya bırakıldı. Ayrıca Ukrayna topraklarından da sadece Piyerzako (Byalaçerkiyev) ve Paliçe, civarları ile birlikte Lehlere kalacaktı. Bunun dışında Bucaş Antlaşması ve daha önceki Hotin kapitülasyonları geçerli olacaktı. Barış antlaşması, Bâbıâli'ye gönderilecek bir büyükelçilik heyeti aracılığıyla yapılacaktı. Sobieski, başlangıçta Ruslara karşı savaşmak için Tatarlarla hemen bir silah ittifakı kurma teklifini kınayarak geri çevirmişti[98].

Büyükelçilik heyeti ancak ertesi yıl İstanbul'a gönderildi. Elçilik, Kulm Palatini Jan Gninski'ye emanet edildi ve büyük bir ihtişamla donatıldı. Elçinin 700 kişiden oluşan maiyeti sadrazama bile biraz abartılı geldi ve bazı iğneleyici sözlerde bulunmasına sebep oldu. Yine de 1677 Ağustos'unda İstanbul önlerine geldiğinde şehre törenle giriş yapmasına izin verildi. Yalnızca bandoya ve divanda oturmasına, tıpkı diğer elçilerde olduğu gibi, baştan beri izin verilmedi. Barışın onaylanması ve İzvançe Antlaşması'nın bazı hükümlerine dair müzakereler biraz uzadı, fakat barışçıl geçti ve sonunda 8 Mart 1678'de, 8 maddede kısmen İzvançe'deki uzlaşmanın hükümlerini onaylayan kısmen de bazı genişletici ilaveler içeren yeni bir antlaşma belgesi meydana getirildi. İlaveler arasındaki en önemli hükümler, Bâbıâli'nin bundan sonra Tatarlarla Kazakları Lehistan'a akın ve yağmalardan uzak tutma (madde 4) ve Kudüs'teki Kutsal Mekânlar'ı tekrar Fransisken rahiplerine geri verme (madde 5) taahhüdünden oluşuyordu[99].

Bunun dışında Leh büyükelçi âdeta barış antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesi için rehine olarak sekreteri Mihail Rzevuski ile birlikte İstanbul'da tutulmasına göz yummak zorunda kaldı. Yeni tayin edilen Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa –Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa İzvançe Barış Antlaşması'nın imzalanmasından üç gün sonra, 30 Ekim 1676'da Burgaz yakınlarında 41 yaşında vefat etmişti–, büyükelçiyi Rusya'ya yapacağı seferde Çehrin önlerine kadar kendisine refakat etmeye zorlamak istiyordu. Gninski bu talebe direndi ve

98 Barış müzakerelerine ve İzvançe önlerinde imzalanan barış antlaşmasına dair ayrıntılar için bk. Coyer, s. 316-326.

99 İstanbul'da 8 Mart 1678'de imzalanan barış antlaşmasının metni için bk. Hammer, VI, 726.

padişaha sadece Silistre'ye kadar refakat ederek, burada yerine elçi olarak yeğeni Kont Proski Osmanlı ordusunun yanına refakatçı olarak verildi.

Gninski, bütün itirazlara ve maruz kaldığı bütün acılara rağmen –maiyetindekilerin büyük bir bölümünü salgın hastalıklardan dolayı kaybetti– çok geçmeden İzvançe ve İstanbul barış antlaşmalarının yerine getirilmesinden dolayı büyük anlaşmazlıkların çıktığı Silistre'de kalmak zorunda bırakıldı. Sadrazama göre, Bâbıâli'ye devredilen sınır kaleleri yeterince hızlı boşaltılmazken, diğer taraftan Leh elçi, Rusların tarafına geçen Doroşenko'nun yerine Kazak hatmanlığına getirilen Hmielnitski'nin (Chmielnecky) cüretkârlığından dolayı şikâyette bulunuyor ve sadrazama birsürü başka şikâyeti ve talebi de, tabii ki başarısız bir şekilde, ayrı bir raporda sunuyordu. Sınırları düzenleme işi de her zamanki gibi yavaş ilerliyordu ve bilhassa Kamaniçe'de büyük anlaşmazlıklara sebep oluyordu. Rusya'ya karşı savaş, Bâbıâli'nin güçlerini yeterince meşgul etmemiş olsaydı, ilişkiler tekrar bozulabilirdi[100].

Rusya ve Bâbıâli arasındaki iyi ilişkiler bilhassa Ocak 1667'de Andrusov'da Lehistan ve Rusya arasında akdedilen ve 1671 Nisan'ında yenilenen mütareke yüzünden önemli ölçüde bozulmuştu. Hiçbir şey Divân-ı Hümâyûn'un bu yöndeki siyasetine, bu iki kuzey ülkesinin er veya geç Osmanlı İmparatorluğu'nun felaketine sebep olabilecek birleşmesinden daha aykırı olamazdı. Dolayısıyla Çar [Feodor] Aleksey'nin 1672'de gönderdiği ayrı bir elçilik heyeti aracılığıyla âdeta tehditkâr bir biçimde Bâbıâli ve Lehistan arasında yapılacak barış için arabulucu olarak hareket etmeye çalışması, kötü karşılandı[101]. Daha sonra Lehistan savaşı sırasında, 1674'te Tatarlar ve Kazaklarla birleşerek Çehrin'i tehdit eden Ruslar arasında önemli sürtüşmeler meydana geldi. 1676'da Bâbıâli tarafından terkedilmiş bir hâlde Çehrin'de kuşatma altında kalan Doroşenko, kendisini Rusların kollarına atmayı yeğleyerek bu şehri Ruslara bırakınca aradaki ilişkiler tamamen bozuldu. O zamana kadar Yedikule zindanlarında tutulan genç Yorgi Hmielnitski, hemen Ukrayna'daki Kazakların hatmanlığına getirildi ve 1677 Mart'ında Rusya'ya savaş ilân edildi.

Savaş, Bâbıâli için çok talihli geçmedi. Serasker [Şeytan] İbrahim Paşa'nın Ağustos ayında 60 bin Rus ve Kazak tarafından savunulan, ulaşımı zor Çehrin'e

---

100 Leh elçinin aynı dönemdeki çeşitli şikâyet yazıları Hammer, VI, 715 ve 717-723'te aktarılmıştır.

101 Çarın, sultana gönderdiği yazı ve sadrazamın cevabını Hammer, *aynı eser*, s. 690 ve devamında Kraliyet Arşivleri'nden aktarmaktadır.

yaptığı ilk saldırı, büyük kayıplarla geri püskürtüldü. İbrahim Paşa, ordusunun büyük bir kısmını muharebe alanında bıraktı ve Bender'e geri çekilirken toplarının ve eşyalarının tamamını kaybetti[102]. Padişahın bu mağlubiyet karşısında duyduğu öfke inanılmazdı. Öfkesine ilk maruz kalan yaşlı serasker İbrahim Paşa, sultan kızlarından biri olan eşinin ağırlığını koyması ile Yedikule zindanlarında utanç verici bir esaretten kurtuldu. Bu mağlubiyetin hemen ertesi yıl intikamını almak için herşey seferber edilecekti. Padişah, Enderûn Hazinesi'nden 2 milyon duka feda etti ve kış ayları boyunca seferin hazırlıklarını büyük bir gayretle yürüttü[103].

Bu yüzden 1678'de Çar III. Feodor'un (1676'dan beri) barışı sağlamak için İstanbul'a gelen elçisi oldukça soğuk karşılandı. Çehrin'in teslim edilmesini söz konusu bile etmediğinden, elçilik görevinin amacına ulaşması da mümkün değildi. Padişahın, ateşle ve kılıçla fethedilen bir ülke olarak ancak Ukrayna'nın tamamının teslim edilmesi şartıyla, hem de yalnızca olumlu cevabı getirecek olan elçi yola çıkmış olan orduyu Turla Nehri'nden 10 günlük yürüyüş mesafesinde yakaladığı takdirde barış yapmayı düşünebileceği cevabı ile geri gönderildi.

Böyle bir şey tabii ki imkânsızdı. 80 bin kişiden oluşan ve ayrıca 30 bin Tatar'ın da katıldığı Osmanlı ordusu, elçinin hemen peşinden geliyordu. 3 Temmuz'da Turla Nehri'ne ulaşmıştı ve 20 Temmuz'da çok başarılı olmasa da hemen kuşatmaya alınan Çehrin önlerine geldi. Sadrazam, Turla Nehri'nin diğer kıyısında General Ramadanoviç'in [Romodonovsky] emrinde bekleyen Ruslara teklif ettiği bir muharebe ile kalenin teslim edilmesini sağlayabileceğini düşünüyordu. Muharebe 12 Ağustos'ta cereyan etti, fakat Osmanlılar için çok uğursuz geçti. Bu amaçla nehri geçen birliklerin neredeyse tamamı yok edildi. Ne yazık ki, görünüşe göre, zafer sarhoşluğu Rusların dikkatsiz davranmasına sebep oldu. Zira muharebeden yalnızca dokuz gün sonra, muhafız kıtasının kendisini Aziz Mathias Bayramı'nın coşkusuna bıraktığı ihtiyatsız bir anda Çehrin Kalesi cesur bir hücumla Osmanlıların eline düştü. Akıllıca yerleştirilen iki lağım, hücum kıtalarının hemen şehri ateşe vermek için geçtikleri geniş bir gedik açtı. Muhafız kıtası kaçarak kendisini kurtarmaya çalışır-

---

102 Çehrin'in Osmanlılar tarafından ilk kuşatmasına dair en detaylı bilgiler için bk. Gordon, *Tagebuch*, I, 419 ve devamı ve bilhassa s. 434-448.

103 Hammer, kısmen kayser elçisi Kindsberg'in basılmamış elçilik raporlarına istinaden, *aynı eser*, VI, 341.

ken, şehir birkaç saat içinde kül yığınına döndü. Surlardan ve istihkâmlardan geriye kalanlar hemen yerle bir edildi[104].

Kalenin düşüşünden sonra süregelen kavgalar, her iki taraf için herhangi bir kazanç ve savaşın sonucu için herhangi bir netice getirmeden büyük kayıplara sebep oldu. Sadrazam, ordusunun ancak dörtte birini tekrar Turla Nehri'ni geçerek geri götürebildi ve Rus ordusunun sayısı en az yarıya kadar düşmüştü. Bu arada ordular kendi ülkelerinde çok daha kolay dinleniyorlardı ve Bâbıâli, çok fazla kazanç getirecekmiş gibi görünmeyen yeni bir Ukrayna seferi için gerekli imkânları sağlamakta zorlanıyordu. Rusya, barış için el uzatırken, İstanbul'da Rusya'nın çok sayıda askerî kuvvetlere sahip olduğu ve hazırlıklarını geniş bir kapsamda sürdürdüğü biliniyordu. Harap edilen Çehrin'in yerine aceleyle, sadece üç mil uzaklıktaki Krilev Kalesi tamir edilmişti; sınırda savaşmaya hazır 60 bin Kazak bekliyordu ve yağma akınlarını kısmen Ukrayna'nın iç kesimlerine kadar genişletirken, Bâbıâli Kazakların denizdeki akınlarını Özü Nehri'nin ağzına iki kale kurarak engelleme planını bile gerçekleştiremiyordu. Kalelerin inşaatına henüz başlanmıştı ki, Zaporog Kazakları koruma için buraya yerleştirilen Tatarlara saldırmışlar ve onları inşaat işçileri ile birlikte öldürmüşlerdi[105].

Oysa 1679 Mayıs'ında çarın elçisinin İstanbul'a getirdiği barış teklifleri de istenen sonucu vermedi. Ne de olsa Rusya'nın Ukrayna üzerinde eski haklarını ileri sürmenin yanısıra, Çehrin'in de yeniden inşa edilmesini ve Özü Nehri ağzına asla kalelerin kurulmamasını talep ediyordu. Bâbıâli kesinlikle bu gibi taahhütler altına giremezdi ve girmek de istemiyordu. Hükmedici konumunu korumak için, 39 kadırgadan oluşan bir filoyu Karadeniz'e gönderdi ve Rus elçisini hiçbir cevap vermeden geri gönderdi[106].

Her ne kadar müzakereler elçi gittikten kısa bir süre sonra Kırım hanının arabuluculuğuyla Rusların Putil ordugâhında tekrar başlatıldıysa da söz konusu hususlarda bir türlü anlaşmaya varılamadığından sonuca götürülemeden ertesi yıl boyunca uzadı. Ancak 11 Şubat 1681'de Radzin'de Rusya'nın avantajlı olduğu 12 maddelik bir barış antlaşması imzalandı. Kiev, köyleri ve

104 Hammer, s. 346 ve devamı, 350 ve devamı. Kesin ve ayrıntılı bir biçimde Gordon, *Tagebuch,* I, 465-558.

105 Hammer, s. 355 ve devamı.

106 Hammer, s. 354 ile çarın sadrazama ve Moskova patriğinin şeyhülislâma gönderdikleri yazılar, s. 723-726.

palankalarıyla birlikte Ruslara bırakılıyordu. Kazaklara Karadeniz kıyılarına kadar serbestçe balıkçılık yapma hakkı ve Rusya'nın himayesi altında tuz ihracatı izni veriliyordu; Rus tebaaya ayrıca Özü Nehri'nin ötesindeki topraklarda odun kesme ve saman toplama izni veriliyordu. Aksu ve Özü nehirleri arasında taraflardan hiçbiri kale kurmayacaktı (madde 4). Tatarlar akınlardan vazgeçeceklerdi. Bâbıâli, Moskova büyük düküne padişaha yazdığı mektuplarda Osmanlı sultanı için kullandığı ünvanı tanımayı taahhüt ediyordu (madde 9). Köleler geri verilecekti ve Kudüs'e yapılacak hac yolculukları engellenmeyecekti. Barış antlaşması şimdilik 20 yıllığına akdedilecek, bu tarihten sonra tekrar yenilenebilecekti. Sınırlardaki anlaşmazlıklar barışı bozmayacak, elçiler aracılığıyla çözülecekti[107].

Antlaşma, bir büyükelçi aracılığıyla onaylanacaktı. Oysa büyükelçi yolda öldüğünden, yerine sekreteri geçmek zorunda kaldı. 1682 Mart'ında gerekli onurlarla karşılandığı ve tekrar azledildiği İstanbul'a geldi. Bâbıâli'nin kuzey devletlerine karşı göstermeye başladığı barışçıl tavırda aynı dönemde Habsburg ile ilişkilerinin tekrar gerginleşmesinin payı oldukça büyüktü. Bu husus bizleri tekrar Vasvar Barışı'ndan ve Kont Leslie'nin büyükelçilik görevinden sonra Bâbıâli ile Avusturya, Macaristan ve Erdel arasındaki ilişkilerin nasıl geliştiğine geri götürmektedir.

3) Viyana'nın 1683'te Kuşatmadan Kurtarılmasına ve 1684'te Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Kutsal İttifak'ın Oluşumuna Kadar Avusturya, Macaristan ve Erdel

Saint Gotthard'daki zaferden sonra Vasvar'da Avusturya ve Bâbıâli arasında akdedilen, fakat aslında bu türdeki bütün antlaşmalarda genelde olduğu gibi taraflardan hiçbirini tatmin etmeyen barışın Macaristan'da emniyeti tesis etmeye veya burada mevcut karışıklıkları sona erdirmeye uygun olmadığını göstermek için özel bir delile gerek yoktu. Birbirlerini sıkça takip eden kayser elçileri, Her yıl İstanbul'da, silah zoruyla ve keyfî davranışlarla ihlal edilen mülkiyet hakkına dair her zamanki yararsız şikâyetleri tekrarlamak zorunda kalıyorlardı; uclarda ve kalelerdeki küçük savaş hâlâ gündemde idi; köyler ve palankalar için yapılan uzlaşma kavgaları hiç sona ermiyordu ve hoşnut olmayan soylu sınıfının entrikaları gittikçe daha belirleyici ve tehlikeli bir hâl almaya başladı.

107 Barış antlaşmasının İtalyanca'dan çevirisi Hammer, s. 729'da verilmektedir.

Habsburg sarayının Bâbıâli ile ilişkilerinde en önemli husus, hiç şüphesiz sonuncusu olmaya başlamıştı. Macar milletinin çıkarlarının ve imtiyazlarının önemli ölçüde ihlal edildiğine inanılan Vasvar Barış Antlaşması, ülkenin üzerinde dolaşan direniş ve ayaklanma ruhunu yeniden besliyordu[108]. Her yere hâkim huzursuzluğun daha derininde yatan sebepler pekâlâ biliniyordu. Macaristan'da kalan Alman birlikleri ve Protestanlara uygulanan baskılar ve takipler hakkındaki şikâyetler hiç bu kadar çok ve bu kadar ağır değildi. Halklar arasındaki husumetlerin en büyük kolu olan millî nefret ve dinî fanatizm, burada da isyan hareketinin itici gücü idi.

En itibarlı ve en zengin Macar soyluları olan Vesselinyiler, Zrinyiler, Rakoçiler, Nadasdyler, Frangipaniler, ister vatanseverlikten ister hırslı amaçlarını gerçekleştirmek için olsun, bu hareketi sahiplenmeye kalkınca durum çok daha kesin bir hâl aldı. Ancak hemen açık bir mücadeleye başlayacak cesarete ve imkânlara sahip değildiler. Ayaklanma bu yüzden öncelikle entrika kisvesi altında başladı ve bilhassa Bâbıâli'nin yardımına güveniyordu. Birkaç yıldır sessizce bu ayaklanmanın hazırlıkları yapılıyordu ve Rakoçi, hepsi işe yaramaz ayaktakımı olsa bile Boğdan'da, Eflak'ta ve Erdel'de 8 bin süvari ve 4 bin piyadeden oluşan bir silahlı kuvvet toplamıştı ki, isyanın elebaşları Peter Zrinyi, Macaristan'ın en büyük toprak sahiplerinden biri olan Franz Nadasdy –yıllık geliri 189.558 gulden tutarında idi–, Kont Frangipani ve diğerleri, 1666'da Erdel Prensi Apaffy'nin arabuluculuğunda Bâbıâli'den yardım istemeye karar verdiler. Bâbıâli kendilerini himaye ettiği ve ülkeyi ele geçirmek için 100 bin kişilik bir ordu gönderdiği takdirde, Macaristan için yıllık 60 bin taler haraç ödemeyi kabul ediyorlardı; Osmanlı'nın 200 yılı aşkın bir süredir ele geçirmek için mücadele ettiği Macaristan, bu şekilde kendi eliyle teslim oluyordu[109].

O dönemlerde anlaşmazlık hâlindeki bazı sınır boyları ve çok da düzenli olarak ödemediği haraç yüzünden İstanbul'la ilişkileri pek iyi gitmeyen Apaffy, böyle bir küstahlığı başlangıçta şaşırarak karşıladı, fakat sonunda İstanbul'da birkaç yıl kalmış olmasından dolayı Şark Meselesi'ne aşinâ olan Ladislas Ballo'yu temsilcisi olarak meseleyi sunmak üzere o dönemlerde Girit'te bulunan Sadra-

108 Katona, *Hist. crit. reg. Hung.*, XXXIII, 697'de Bethlen: "Macar kralının Türklerle uygun gördüğü barış, yabancılaşan bu ruhları teselli etti".

109 Katona, *aynı eser*, s. 698-701'de Bethlen ve *Histoire d'Emeric Comte de Tekeli*, Köln 1693, s. 57.

zam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın yanına göndererek arabuluculuk yapmayı kabul etti. Ballo, 1667 Haziran'ında Girit'e geldi. Sadrazam onu her ne kadar iyi karşılamış olsa da, meseleyi kayser ve Bâbıâli arasında mevcut barışa ve henüz sona ermemiş Venedik savaşına istinaden geleceğe erteledi[110].

Ballo'nun şanssızlığına, meselenin görüşüldüğü toplantıya Bâbıâli Tercümanı Panagiotti de katılmıştı. Kayserden para alan Panagiotti tabii ki olup bitenleri hemen kayserin İstanbul elçisi Casanova'ya aktardı ve o da Viyana'ya haber verdi[111]. Bu durum, Habsburg Kabinesi için bütün bu hâdiseleri biraz daha derinden gözlemek ve el altından incelemek için bir sebepti. Ne var ki asilerin cesareti hiç de kırılmadı. Aksine Apaffy'yi daha 1667 Ekim'inde Peter Intzedi'ye emanet edilen ikinci bir gizli elçi heyetini Girit'e göndermeye ikna ettiler. Oysa birinci elçilik görevi gibi, ikincisi de başarılı olamadı. Sadrazam, Apaffy'ye doğrudan Bâbıâli'nin yakın zamanda kayser ile yapmış olduğu barışı ihlâl etmeyi uygun görmediğini bildirdi[112].

Tabii ki bu şartlar altında Zrinyi'nin sonraki yıllarda kendi temsilcileri, bilhassa Franz Bukovatski aracılığıyla aynı düşünce ile İstanbul'daki teşebbüsleri başarısız kalmaya mahkûmdu. Bu arada entrikanın gidişatı ve elebaşlarının davranışları da, Bâbıâli'nin meselelerine güven duymasını sağlayacak gibi değildi. İsyanın asıl elebaşı olan Vesselenyi, 1667 Mart'ında ölmüştü. Diğer asilerden hiçbiri, bu planın büyüklüğüne uygun değildi. Kendi aralarında husumete düşerek, ardı ardına tutuklandılar, mahkemeye çıkartıldılar ve bütün suçu üstlerinden atmak için ellerinden geleni yapmalarına rağmen vatan haini olarak idam edildiler: Nadasdy, 30 Nisan 1671'de Viyana'da; Zrinyi ve Frangipani aynı tarihte Neustadt'ta; entrikaya dâhil edilmiş dördüncü kişi olan İstiryalı (Stiryalı) Tattenbach, yedi ay sonra, 1 Aralık'ta Graz'da idam edildiler. Yalnızca genç Franz Rakoçi, annesinin arabuluculuğu sayesinde affedildi[113].

110 Bethlen, *aynı eser*, s. 703.

111 *Aynı eser*, s. 710.

112 Katona, *aynı eser*, s. 714'te Bethlen ve sadrazamın Apaffy'ye gönderdiği yazı, s. 780.

113 Komplonun ortaya çıkartılmasına, duruşmalara ve suçluların idamına dair bütün kaynaklar Katona, *aynı eser*, s. 770 ve devamında verilmiştir. Bilhassa Zrinyi ve Nadasdy'nin, s. 833-845, savunma yazıları çok ilginçtir. Mailath, *"Geschichte des österreichischen Kaiserstaates"*, Hamburg 1848, IV, 58 ve devamında Viyana'daki Kraliyet Gizli ve Devlet Arşivleri'ndeki komplo dosyalarını kullanarak, bu tuhaf hâdiseler hakkında bazı yeni bilgiler vermiştir.

Ne var ki elebaşların ölümü bile söz konusu komplonun ortadan kaldırılmasını sağlayamamıştı. Bu şekilde akıtılan kan ve Habsburg'un Macaristan'daki Protestanları amansız takibi –yüzlerce Protestan rahibi mahkemeye çıkartılıp azledilmişti– komployu ancak besliyordu. Bratislava'da yerleşik kanlı engizisyon mahkemesinin hükmünden kurtulmayı başaran takipteki Macar soyluları, aralarında babasının Kus Kalesi'nin kayser orduları tarafından kuşatılması sırasında ölmesinden sonra büyük sıkıntıya düşen, elinden bütün malları alınan ve kadın elbiseleri içinde kendisine ait Likava Kalesi'nden kaçmayı başaran genç ve cesur Kont Tökeli İmre de dâhil olmak üzere, Apaffy'ye sığınmak üzere Erdel'e kaçtılar[114].

İsyanın elebaşları Erdel'den de Bâbıâli ile irtibata geçtiler. Temsilci olarak görevlendirilen yukarıda adı geçen Ladislas Ballo, daha sonra Stefan Petroçi ve Paul Szegesi, aynı yıl içinde ve bilhassa ertesi yıl (1672) İstanbul'da oldukça hareketli bir faaliyet gösterdiler. Sadrazama bir kez daha 50 bin taler haraç ve savaşmaya hazır 18 bin kişilik bir ordu teklif ettiler. Oysa Bâbıâli, asilerden tamamen elini çekmek istememesine ve bu yüzden temsilcilerini çok daha dostane bir biçimde karşılamasına rağmen hâlâ kararsız ve mesafeli idi. Sadrazam, temsilcileri gelecek için teselli edici vaatlerle huzurundan ayırdı, fakat diğer taraftan da Apaffy'nin meselelerine karışmasının Divân-ı Hümâyûn tarafından pek istenmeyen bir hareket olduğunu da hissettirdi. Bilhassa Yanova bölgesinde hâlâ anlaşmazlık konusu olan mülkiyet hakkından dolayı kavgalı olduğu Apaffy'yi defalarca Macaristan'daki huzursuzluklara karışmaması ve kayser ile Osmanlı sultanı arasında mevcut barışa uyması yönünde uyardı. Lehistan savaşı, şimdilik Bâbıâli'nin bu asi Macar soylularına karşı ihtiyatlı davranmasını gerektiriyordu[115].

Bu arada Habsburg ve asilerin birlikleri arasındaki düşmanlıklar başlamıştı bile. Asiler anlaşıldığı kadarıyla Fransızların ve Lehlerin de yardımlarına güveniyorlardı. Fransızlardan yardım için Zrinyi ve Nadasdy, Fransa'nın Ve-

114 *Histoire d'Emeric Tekely*, s. 68-70.

115 Bâbıâli'nin o dönemlerde sadrazam ile Macar ve Erdel temsilcileri arasındaki müzakerelere dair tutumu hakkında en iyi bilgiyi Katona, XXXIV, 116 ve devamında Bethlen tarafından aktarılmıştır. Sadrazam, örneğin Ladislas Ballo'yu şöyle tarif ediyordu: "Hükümdarına söyleyesin, Macaristan'da ortaya çıkan huzursuzluklara karışmasın, çok güçlü Türk imparatorunun Alman'la başlayan barışına ciddiyet ve vakarla saygı göstersin". Macar temsilciler tarafından Bâbıâli'ye yapılan teklifler hakkında Hammer, *aynı eser*, VI, 268'de kayser elçisi Casanova'nın raporu.

nedik ve Viyana elçileri Briziers ve Gremonville ile gizli görüşmelerde bulunmuşlar, fakat çok önemli sonuçlar elde edememişlerdi. Şimdi ise Sobieski'nin eniştesi olup, göründüğü kadarıyla Macaristan tacının yem olarak kullanıldığı Fransız elçi Bethune arabuluculuk yapıyordu. Fransa aylık 5 bin taler para yardımı ve 6 bin kişiden oluşan bir süvari birliği vadetti. Ancak süvari birliği hiç gönderilmedi ve para yardımı da çok az ve düzensiz olarak ödendi. Kendi savaşlarıyla fazlasıyla meşgul olan Lehistan ise Erdel'deki Macar soylularının ordusuna Lehlilerin gönüllü olarak katılmalarına izin vermekten başka bir şey yapamazdı[116].

Macar ordusunun harekâtları öncelikle, Fransa ile bizzat irtibata geçen ve asilerin başkomutanı rolünü üstlenmiş olan Erdel Kabine Başkanı Mihail Teleki yönetiminde Yukarı Macaristan'a yapılan talihli akınlarla sınırlı kaldı[117]. Oysa her iki tarafın büyük bir öfke ile yürüttüğü savaş, ancak 1678'de 23 yaşındaki genç Kont Tökeli İmre, asiler ordusunun başına geçtiğinde daha planlı ve kararlı bir hâl aldı. Habsburg hanedanına karşı amansız bir nefret ve şahsî cesaretin de desteklediği kararlı bir başkomutanlık yeteneği sayesinde böyle bir isyanın başına geçecek en iyi adaydı. 12 bin kişiden oluşan becerikli birliklerle aynı yıl içinde Yukarı Macaristan'a akın ve kayser ordularını her yerde mağlup etti; ardı ardına Torna, Erdel Banatı? (Eperies), Rosenberg, Neusohl ve bir dizi başka küçük şehri ele geçirdi ve çok geçmeden Karpat Dağları'nın tamamına hâkim olup elinde tutarken, kayserin komutanları Kont Wurmb ve Kont Leslie mütareke teklifini kabul etmek zorunda kaldılar[118].

Tabii ki Tökeli'nin silahlarının talihinde, Bâbıâli'nin tutum ve davranışlarının Macar asiler lehine dönmesinin de büyük bir payı vardı; üstelik kısa süre önce sadarete getirilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (Kasım 1676'dan itibaren), Avusturya hanedanının en amansız muhaliflerinden biri idi ve aynı dönemde sınır eyaletlerindeki sürtüşmeler yine daha ciddi bir hâl almaya başlamıştı. Macar soylularının temsilcileri 1677'de bir kez daha İstanbul'a geldiklerinde Kara Mustafa Paşa tarafından dostane bir biçimde karşılanırlarken,

---

116 Hammer, *aynı eser*, s. 307'de kayser elçisi Kindsberg'in raporlarına göre ve Katona, *aynı eser*, s. 271'de Cornelius, *Fragm. hist. hungar.*

117 1674-1677 yılları arasındaki Macaristan savaşı hakkındaki detaylar için bk. Katona, *aynı eser*, s. 201, 210, 239 ve 271 ve devamı. Karşılaştırma için bk. *Hist. de Tekeli*, s. 77 ve devamı.

118 *Hist. de Tekeli*, s. 84-92. Katona, s. 315 ve 333 ve devamı.

onların Bâbıâli ile görüşmelerine itiraz etmek isteyen kayser elçisi Kindsberg sınırlarda meydana gelen düzensizliklerden dolayı sitemlerle huzura kabul edilmemişti. Yalnızca Rusya savaşı Kara Mustafa Paşa'nın şimdilik Avusturya'ya karşı kısmen uysal görünmesine sebep olmakta idi.

Oysa 1681'de kendisini bu yönde güvenceye aldıktan sonra, kaysere karşı daha açık bir tavır takınmakta ve Tökeli'nin davasını kendi davası hâline getirmekte artık bir sakınca görmüyordu. Geçen yıl, Tökeli'nin genelde mücadelelerde başarılı olduğu ve ayaklanmasını kalkanının üzerindeki "Comes Tekeli Qui Pro Deo et Patria Pignat" sloganı ile âdeta kutsadığı 1680'de Kara Mustafa Paşa, kayserin asilerle barış yapma teşebbüslerini Tökeli'ye Bâbıâli'nin yardımını vadederek engellemeye çalışmaktan yorulmamıştı. Ayrıca Tökeli, kayserin bütün tekliflerini Bâbıâli'nin izni olmadan herhangi bir uzlaşmaya gitme yetkisine sahip olmadığını ileri sürerek geri çeviriyordu[119].

1681'de kayser gittikçe daha ısrarcı olmaya başlayıp, Tökeli sunulan büyük tavizler karşısında sanki karar değiştirecekmiş gibi görününce Bâbıâli, Erdel tahtını ve padişahın himayesi altında Orta Macaristan hükümdarlığını vadederek ve aynı zamanda Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'ya Rumeli, Tımışvar, Eğri beylerbeyleri ve Silistre ile Niğbolu sancakbeyleri ve Erdel prensinin birlikleriyle biraraya gelip gerekli silahlı yardımda bulunma emrini vererek Tökeli'yi kendisine bağlamaya çalıştı[120].

Bu arada İstanbul'da hırsı Bâbıâli'nin teklifini kabul etmesini sağlayan Tökeli'nin temsilcileri ile müzakereler büyük gayretle devam ettiriliyordu. Kayserin Tökeli'ye bu durumda verdiği son tavizler, bilhassa o tarihe kadar reddedildiği üzere, Rakoçi'nin zengin dul eşi ile evlenmesine rıza gösterilmesi, bir anlığına tereddüt göstermesine sebep olsa da müzakerelerin başarısını gölgeleyemedi. 1682 Temmuz'unda Tökeli ve Bâbıâli arasında 14 maddede Tökeli'ye padişahın himayesi altında Yukarı Macaristan'daki hükümdarlık payesinin verildiği bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmanın en önemli maddeleri Protestanlara, Luthercilere ve Kalvinistlere tam dinî özgürlük ve gelecekte de hiç artırılmayacak olan 40 bin taler tutarındaki yıllık haraçtı. 10 Ağustos'ta bu antlaşmanın onayı mahiyetinde İstanbul'da hazırlanan bir berat, Tökeli'ye Eylül

---

119 *Hist. de Tekeli,* s. 97.

120 Asiler savaşının ve kayser ile Tökeli arasında 1679-1681 yıllarındaki müzakerelerin akıbeti için bk. Katona, *aynı eser*, s. 342, 360, 363 ve devamı ve *Hist. de Tekeli,* s. 98-107.

ayı sonunda sancak ve tuğ ile birlikte her zamanki törenler eşliğinde, henüz fethettiği Fülek'te teslim edildi[121].

Budin beylerbeyinin emrindeki Osmanlı yardımcı kıtaları ilkbaharda Peşte'de toplanarak Onod (Khonad), Kosice, Szatmar ve Erdel Banatı'nı ele geçirmişler ve daha sonra Tökeli ile birleşerek, kayser komutanı Stefan Kohary'nin kahramanca direnişine rağmen 17 gün süren bir kuşatmadan sonra teslim olmak zorunda kalan Fülek önlerine gelmişlerdi[122]. Hâl böyleyken kayser ve Bâbıâli arasında bundan böyle uzlaşmaya varmak nasıl mümkün olabilirdi?

Kayserin elçisi Khuniz, 1681'de en azından bilhassa Uyvar dolaylarında her iki tarafın da hak iddia ettiği köyler ile ilgili anlaşmazlıkları nihayet sona erdirmek ve 1684'te sona eren 20 yıllık barışın yenilenmesini sağlamak için elinden geleni yaptı ama nafile. Savaşa kesin karar vermiş olan sadrazam, elçinin önüne sürekli olarak son 20 yıl içinde Macaristan sınırında barışın ihlâline dair gelen şikâyetlerin uzun listesini koyuyordu ve devamını imkânsız hâle getirmek için barış, yenilenmesi kayserin kabul etmesi mümkün olmayan şartlara bağlandı. Bilhassa Tökeli'nin 1682 Temmuz'unda ciddi olmaktan ziyade sadece görünüşte müzakerelere girdiği Budin beylerbeyi aracılığıyla, kayserin Macaristan'daki topraklarını tekrar 27 yıl önceki hâline getirmesi, her yıl bir milyon gulden haraç ödemesi, Waag Nehri kenarındaki Leopoldstadt ve Göle (Gyula) kalelerini yerle bir etmesi, asiler için genel af çıkartması ve nihayet sınırsız din özgürlüğü tanıması isteniyordu[123].

Kayseri ancak 20 yıl önce hiç beklenmedik şekilde ağır bir savaşa sürükleyen kesin barış siyaseti, Habsburg Kabinesi'nin yakın gelecekteki akıbetini bir kez daha İstanbul'a gönderilen olağanüstü elçilik heyetinin ellerine teslim etmeye sebep olabilirdi. Büyük bir ihtişamla hazırlanan elçilik heyeti, kayser vekili olarak Caprara Kontu Albrecht'e emanet edildi, fakat bekleneceği üzere bu, hiçbir başarı getiremezdi. 1682 Mayıs'ında İstanbul'a gelen Caprara, her ne

121 1682 Temmuz'unda akdedilen antlaşmanın metni, ilk kez tam olarak Karlruhe Kraliyet Arşivi'nden aktarılmıştır: Röder, "*Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*", Karlsruhe 1839, I, *Urkunden*, s. 3. 10 Ağustos tarihli beratı Hammer, *aynı eser*, s. 731'de aktarmaktadır.

122 Katona, s. 732 ve devamı. *Hist. de Tekeli*, s. 107-113.

123 Kayser elçisi Khuniz'in raporlarına göre Hammer, *aynı eser*, s. 376 ve devamı. Katona, *aynı eser*, s. 388 ve devamında 1681 yılı altında, ancak tarihsiz olarak verilen, Vasvar Barış Antlaşması'nın yenileme belgesi muhtemelen asla gerçekleşmeyen bir taslaktı.

kadar gerekli onurlarla karşılandıysa da yaz ayları boyunca süren bütün müzakereleri faydasızdı. Önüne sürekli olarak Tökeli'nin geçen yıl Budin beylerbeyi ile müzakere ettiği barış şartları konuluyordu[124]. Hatta 1682 Ekim'inde Edirne'ye geçmek, buradan da 1683 Mart'ında Macaristan ordugâhına giden sultanın olağanüstü ihtişamla donatılmış seferine katılmak ve güçlü bir yeniçeri kıtasının gözetiminde, padişahın Belgrad'a kadar eşlik ettiği ordu ile gitmek zorunda kaldı.

Padişah burada Mayıs ayında Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya ihtişamlı törenler eşliğinde seraskerlik payesini devretti. Yürüyüş daha sonra hiç vakit kaybedilmeden, kayser vekilinin serbest bırakıldığı ve Osmanlı'nın elinden hükümdarlık payesini aldığından beri alayla "Haçlıların kralı" olarak anılan Tökeli'nin huzura kabul edildiği Osek (Essek) üzerinden Raab Nehri'ne doğru ilerledi. Hiçbir yerde direniş görmedi. Pesprim (Vesprim/Veszprem) daha ilk saldırıda ele geçirildi ve Yanıkkale, yakınlarda bulunan San Marton Manastırı havaya uçurulduktan ve kenar mahalleler ateşe verildikten sonra teslim olmaya davet edildi. Kalenin Habsburglu komutanı teslim olmaya yanaşmayınca ve sadrazama, tabii ki alaylı bir biçimde, Viyana'ya saldırmasını, zira başkent ele geçirildikten sonra Yanıkkale'nin de kendiliğinden teslim olacağı tavsiyesinde bulununca burada daha fazla kalmak önemsiz hâle geldi[125].

---

124 Katona, XXXV, 26'da Wagner'e göre Caprara'dan bir milyon gulden haraç ve ayrıca Tisa Nehri'nin bu kıyısında Uyvar ve Trenşin arasındaki topraklar talep edilmişti. Caprara'nın elçilik görevinin tam bir tarifini sekreterlerinden biri olan Benaglia yayımlamıştır: "*Ausführliche Reißbeschreibung von Wien nach Constantinopel und wieder zurück in Teutschland deß Hochgebohrnen Grafen und Herrn, Herrn Albrecht Caprara, welche Er als Ihro Röm. Kayserl. Maj. Extraordinari Gesandter und Gevollmächtigter, den Stillstnad mit der Ottomanischen Pforten zu verlängern, verrichtet. Beschrieben von Ioanne Benaglia, Gesandtschafts-Secretario. Aus dem Italienischen übersetzt*", Frankfurt 1687. Bu, Caprara'nın Bâbıâli ile müzakereleri hakkında çok az bilgi bulunan bir seyahat günlüğüdür. Günlüğün ilginç yanı, elçinin Viyana üzerine yürüyen ordu ile birlikte yapmak zorunda kaldığı ve Benaglia'nın böylece şahit olarak aktarabildiği geri dönüş yolculuğudur. Sonunda, bir tanığın ifadelerinden yola çıkarak, Viyana'nın kuşatılmasına ve kuşatmadan kurtarılmasına dair kısa bir rapor verilmektedir. Caprara'nın kendi raporu, henüz basılmamış olarak Viyana Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

125 Bu hususlar hakkında en ayrıntılı bilgiler için bk. Benaglia, *Reissbeschreibung*, s. 97 ve devamı. Bilhassa elçinin ve maiyetinin gördükleri iyi muameleyi ve ne kadar iyi bakıldıklarını öve öve bitirememektedir. İstedikleri herşey hemen ve fazlasıyla temin edili-

Zaten Viyana seferine çoktan karar verilmişti bile ve Yanıkkale önlerinde toplanan harp şurasında aleyhte önemli sayıda oylar kullanılmasına rağmen, seferin hemen gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Yaşlı ve tecrübeli Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa, en azından bu yıl için yalnızca çevredeki düşman topraklarını ele geçirmekle yetinip ertesi yıl Viyana üzerine sefere çıkılması yönünde bilgece bir tavsiyede bulundu. Ancak bu tavsiyesi ile yalnızca kararında ısrar eden Kara Mustafa Paşa'nın öfkesini üzerine çekti. Zaten hiçbir yerde direniş görmediğinden veya görmesi muhtemel olmadığından, neden tereddüt etsindi? Yanıkkale ve Rinçe (Rabnitz) arasında Loren Dükü Şarl'ın emri altında bulunan az sayıdaki kayser birlikleri, mücadele etmeden hemen geri çekilmişlerdi ve 7 Temmuz'da Leytha Nehri kenarındaki Petronel'de ana ordunun önünden giden Tatarların saldırısı ile büyük bir mağlubiyete uğradılar. Bazı kaçaklar, muharebe alanından, hemen peşlerinden ana ordudan kalanların da geldiği Viyana'ya devasa düşmanın şehre ilerlemekte olduğu haberini getirdiler.

8 Temmuz'da Raab Nehri'ni bizzat geçen Kara Mustafa Paşa, önünde, birliklerinin her yönde akın ettikleri ve Avusturya ile İstirya'ya (Stirya) kadar ateş ve kılıçla talan ettikleri açık ve savunmasız bir arazi buldu. Tökeli'nin de nihayet destek verdiği bu barbar savaşından henüz geri gelinmemişti. Tata, Papa, Altenburg ve Haimburg neredeyse tek bir kılıç darbesine bile gerek kalmadan düştüler; Yanıkkale ile Viyana arasında yüzlerce köy ve palanka ateşe verildi ve her yerde korku ve dehşet, acı ve sefalet kol geziyordu. Mesela Bruck, Ödenburg ve Eisenstadt gibi, sadece birkaç yer esirgendi, zira Tökeli'nin himayesine girmişlerdi. Yalnızca kendi savunma imkânlarıyla yetinmek zorunda kalan Melk, Lilienfeld ve Klosterneuburg manastırlarının başrahiplerinin yönetiminde Osmanlı sipahilerine başarılı bir şekilde direnirken gösterdikleri cesaret, mucize kabul ediliyordu.

---

yordu. Bu yüzden, s. 103'te şöyle diyordu: "Çabalarını ve ayrıca orduda uyguladıkları iyi kuralları takdir etmek gerekir. Gerçekten de vekilin savaşın kesin olmasına rağmen gördüğü muamele, kendisine duyulan takdir ve itibardan kaynaklanıyordu". Aynı şekilde karargâhtaki düzen ve disiplin de defalarca takdirini kazanmaktadır. Şöyle demektedir (bk. s. 120): "Öyle bir itaat, akıl ve huzurla hareket ediyorlar ki, Hristiyanların da onlardan biraz alçakgönüllülük, itibar ve saygı öğrenmeleri gerektiğini düşünüyorum". Elçinin Harp Şurası Başkanı Baden Kontu Hermann'ın sadrazama gönderdiği yazılı talebi üzerine nihayet serbest bırakılması hususuna s. 131'de değinmektedir. Ancak, geri dönmeden önce, s. 132'de ayrıntılı olarak tarif edildiği üzere, Tökeli'nin törenler eşliğinde karargâha gelişini izlemek zorunda kalmıştı.

14 Temmuz'da Kara Mustafa Paşa Viyana önlerindeki tepelere ordugâhını kurdu. Buraya topladığı askerî güç 200 bin asker, 300 top ve 60-70 bin kişilik bir maiyet olarak tahmin ediliyordu. Yürüyüşü birkaç gün daha az sürmüş olsaydı Viyana belki hemen kaybedilmiş olacaktı. Zira imparatorluğun, hatta Hristiyan âleminin tamamının kurtuluşu kendisine bağlıymış gibi görülen bu başkent, ancak son zamanlarda güçlü bir muhafız kıtası ve gerekli savunma imkânlarıyla donatılmıştı[126].

Viyana Kabinesi'nin çaresizliğini ve güttüğü tereddütlü ve kararsız siyaset yüzünden kibirli ve son raddeye kadar götürülen barış umutlarından ötürü içine düştüğü umutsuzluğu burada ayrıntılı olarak ele almak istemiyoruz. Kabinenin durumu hakkında en iyi bilgileri, en derin görüşlü ve en aydın Avusturyalı devlet adamlarından biri olan Aşağı Avusturya Valisi Kont Johann Quintin Jörger'in aynı dönemde hazırlanan, ancak yalnızca alıntılar hâlinde bilinen raporu vermektedir[127]. Bu rapordan, 1683'ün ilk günlerinde başlarına nelerin geleceğinin artık şüphe götürmediği dönemde, hâlâ işin ciddiyetinin farkında olmadıklarını ve böyle bir savaşın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için hiç hazırlık yapılmadığını ya da çok az hazırlık yapıldığını anlıyoruz. Para, birlik ve

126 1683 tarihli sefer, Viyana'nın kuşatılması ve kuşatmadan kurtarılması dahil olmak üzere, ayrıntılarıyla eski ve yeni kaynaklarda ve tarihlerde öyle çok ve teferruatlı bir biçimde anlatılmıştır ki, burada ayrıntılara fazla girmeden, söz konusu eserlere dikkat çekmek isteriz. Baelkeren, *Vienna a Turcis obsessa,* Viyana 1683; Hocke, *Beschreibung der Wiener Belagerung,* Viyana 1683; Huhn, *Umständliche Beschreibung, was Anno 1683 vor, bei und in der Belagerung Wiens vorgelaufen, von einem Teste oculato,* Breslau 1717 ve Uhlich, *Geschichte der zweiten türkischen Belagerung Wiens,* Viyana 1783; ayrıca daha genel eserler olan Contarini, *Istoria della guerra di Leopoldo Primo Imperadore e de' Principi collegati contro il Turco dali Anno 1683 sino alla pace,* Venedik 1710, I, başlangıç; Beregani, *Historia delle guerre d'Europa dalla comparsa dell'armi Ottomane nell' Hungeria l'anno 1683,* Venedik 1689, I, başlangıç ve nihayet Katona, XXXV, 23 ve devamındaki özetlemeler gibi, aynı döneme ait ve daha sonraki özel eserlerin yanısıra iki eserin daha gözönünde bulundurulması gerekir: Daha önce de adı geçen Röder, *Des Markgrafen L.W. von Baden Feldzüge,* 2 cilt ve Arnetlı, *Das Leben des kaiserl. Feldmarschalls Grafen Guido Starhemberg,* Viyana 1853.

127 Jörger'in basılan, ancak yayınlandıktan hemen sonra Viyana Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan tek bir örnek dışında baskılanan bu önemli eserinden burada değinilen alıntıları Mailath, *Geschichte des österreichischen Kaiserstaates,* IV, 160-166'da vermektedir. Eser hakkında Mailath, s. 10'daki önsözünde bahsetmektedir. Önsözünü uyarı mahiyetindeki şu sözlerle bitirmektedir: "Viyana kaybedildi mi, herşey kaybedilir".

hariçten yardıma ihtiyaç duyuluyordu, fakat ne ilk ikisi yeterince temin edilebilmişti ne de sonuncusu zamanında yapılan ittifak antlaşmaları ile emniyet altına alınabilmişti. En değerli zaman, gereksiz tavsiyeler ve subayların ücretlerinin kesilmesine ve askerlerin tayınının azaltılmasına kadar gidilmeye çalışılan malî açıdan önemsiz tedbirlerle harcandı[128].

Zorluklar altında ilkbahara kadar 71 bin askerden oluşan bir ordu biraraya getirilebildi ve bunların 28 bini Adriyatik Denizi'ndeki Karlopa'dan (Carlopago) Silezya sınırındaki Yablunka Geçidi'ne kadar geniş bir alana yayılan sınırları korumak için kullanılırken, Loren dükü emrindeki ana ordu yalnızca 43 bin kişiden oluşuyordu. Mayıs ayında sadece 33 bin kişi kalan ana ordu, Komorn'a ilerlemiş ve Haziran ayının başında Uyvar'a saldırmayı denemiş, fakat yukarıda da gördüğümüz gibi, düşmanın yaklaşması üzerine hiçbir şey başaramadan hemen Viyana'ya geri dönmüştü[129].

Viyana'da aynı dönemde herkes korku, hareketsizlik ve umutsuzluğa varan bir çaresizlik içinde beklemekte idi ve avâm takımı, zaman zaman tehlikeli hoşnutsuzluk gösterilerinde bulunuyordu. Bilhassa kayser, uzun bir tereddütten sonra, 7 Temmuz'da Petronel önlerindeki mağlubiyetin haberi üzerine saray efradı ile birlikte Viyana'dan ayrılarak Linz'e ve buradan Passau'a geri çekildiğinde bu hoşnutsuzluk daha da arttı. Viyana'dan ayrılışı, genel bir kaçışın göstergesi idi. Her sınıftan binlerce insan, ağıtlar yakarak ve söylenerek, uzaklarda bir yerlere sığınmak üzere, eşyaları ile birlikte büyük bir karışıklık içinde Viyana kapılarından çıkıyordu. Bu şekilde yarım günde Viyana'dan 60 bin insanın ayrıldığı söyleniyordu[130].

Şanslarına şehrin kaderi bu çaresiz anlarda üstlendiği zor görevin altından kalkabilecek ve üstesinden gelebilecek çok az kişiden biri olan bir adamın ellerine teslim edilmişti. Kayserin şehirden ayrılmadan önce başkomutanlığı teslim ettiği General Kont Ernst Rüdiger Starhemberg, en önemli anlarda en büyük tehlikelerin üstesinden gelmesi gereken bir komutanın sahip olması gereken soğukkanlılığa, basirete, kararlılığa ve şahsî hareket gücüne sahipti. Aynı dönemde sivil idareyi yönetmek üzere General Kont Cappliers başkanlığında tayin edilen meclisten her yönde tam destek alan Starhemberg, göreve getirildikten sonra Türklerin Viyana önlerine gelmesine kadar geçen beş gün

128 Röder, I, 18.

129 Röder, I, 19-23.

130 *Aynı eser*, s. 30 ve Arneth, *Starhemberg*, s. 16.

içinde, şehir için son aylarda yapılandan çok daha fazlasını yaptı. Muhafız kıtasını, 13.800 piyadeden, 9 alay ağır zırhlı süvari, 7.500 silahlı vatandaş ve 700 kişilik üniversite öğrencisi grubu olmak üzere savaşabilecek durumda 22 bin kişiye çıkarttı. Loren dükü, Tabor Nehri kıyılarında karargâh kurmak için 9 Temmuz'da sayısı oldukça azalmış ordusu ile Viyana'dan geçmişti[131].

Sonunda böyle bir askerî güçle devasa düşmanın karşısında direnemeyeceklerini anlamışlardı. Bu yüzden hariçten yardım almak için, Alman soyluları ve Lehistan Kralı Jan Sobieski başta olmak üzere, yılın başından beri hararetli müzakereler yürütülmüştü. Alman soyluları arasında bilhassa Bavyera Elektörü Maksimilyan Emanuel ile Saksonya Elektörü III. Johann Georg ve birkaç Frank hükümdarlar övgüye değer çabalar gösterirken, mesela Brandenburg Elektörü Frederik Wilhelm gibi başkaları, bilhassa Fransa ile aralarındaki siyasî gerginlikler yüzünden şimdilik çekincede kalıyorlardı.

Saksonya elektörü, komşusu olan Brandenburg elektörününü Türklere karşı yapılacak sefere katılmaya ikna etmek üzere bizzat çaba gösterdi ve Frederik Wilhelm de "ateşe ve savaşmaya alışık eski birliklerden 15 bin ve daha fazla askeri ezelî düşmanın üzerine kendi yönetimi altında göndermek için" hevesliydi, fakat Fransa'ya güvenemiyor ve topraklarının bu yönde güvenliği tamamen emniyet altına alınmadan ülkesini savunmasız bırakmak istemiyordu. Kendisinden Türklere karşı yapılacak sefer için talep edilen yardım ile ilgili olarak 15 Temmuz'da Saksonya elektörününe şöyle yazdı: "Ne yazık ki benden istenen yardımlar konusunda Fransa ile husumetimizin nasıl gelişeceğini beklemek zorundayım; zira Fransa, Ren bölgesinde hareket ettiği ve komşularımız tıpkı benim gibi endişe içinde oldukları sürece, ekselanslarının da anlayış göstereceği üzere, çok fazla insandan yoksun kalmam mümkün olmayacaktır ve önce kendi evimde güvenliği sağlamak zorundayım vs"[132].

Saksonya Elektörü Johann Georg da aynı endişeler içinde idi. Ancak kayser tehlikenin gittikçe büyümesi karşısında ısrar edince, sonunda Türklere karşı kendi yönetimi atında 10 bin kişi göndermeye karar verdi. Oysa bu yardım da içinde bulunan sıkıntının gerektirdiği ve kayserin arzu ettiği kadar hızlı gele-

---

131 Arneth, *Starhemberg*, s. 16-19.

132 İki hükümdar arasındaki ilginç yazışmalar için bk: "*Kurfürst Johann Georg III. bei dem Entsatze von Wien im Jahre 1683. Nebst einem Anhang, den Antheil Sobiesky's an dem Entsatze und eine Darstellung der Ereignisse bis zum Schlusse des Feldzugs enthaltend*", Raumer, *Historisches Tagebuch*, 1848, s. 226 ve devamı.

medi. Yaz aylarının büyük bir bölümü hazırlıklarla geçti. Saksonya yardımcı kıtaları ancak 11 Ağustos'ta Dresden'deki ordugâhtan yola çıktı ve yolda neredeyse geri döneceklerdi. Bohemya'ya kadar ancak gelebilmişlerdi ki, Viyana sarayı ve elektör hâlâ yardımcı kıtaların masrafları hakkında pazarlık yapıyorlardı. Ayrıca Saksonya elektörününün bilhassa Lehistan kralı ve Bavyera elektörü nezdinde şahsî konumu henüz tam bir açıklığa kavuşturulmamıştı. Kayser ancak geri adım attıktan sonra Saksonya elektörü ilerledi ve zamanında, tehlikenin en son anında, Viyana önlerine gelerek Sobieski ile birleşeti[133].

Üç ay süren müzakerelerden sonra, Lehistan kralı Sobieski ile Vatikan'ın himayesi altında nihayet Bâbıâli'ye karşı 31 Mart'ta akdedilen ve kayser tarafından 2 Mayıs'ta onaylanan resmî bir saldırı ve savunma ittifakı kurulabilmişti. Bu antlaşmaya göre, kayser 60 bin ve kral 40 bin asker sağlayacak ve kayser, krala ayrıca birliklerin ilk teçhizatları için hemen 100 bin taler ödeyecekti. İttifakın ana amacı olarak bir taraftan Macaristan'daki kalelerin ve diğer taraftan Kamaniçe'nin, Podolya ve Ukrayna'nın geri alınması belirlendi. İki payitaht, Viyana veya Krakov, Türkler tarafından kuşatıldığı takdirde, her iki tarafın da karşılıklı olarak bütün kuvvetleri ile yardıma gelecekleri bilhassa vurgulandı. Ayrıca her iki taraf başka hükümdarları da, bilhassa "Rusların çarlarını" bu ittifaka dahil edebileceklerdi[134].

Hiçkimse bu davayı Jan Sobieski'den daha ciddiye alamazdı. Zira, Viyana düştüğü takdirde, Lehistan'ın başına neler geleceğinin pekâlâ farkında idi. Ancak hazırlıklarını sıkıntının gerektirdiği kadar hızlı tamamlaması mümkün değildi. 25 bin kişinin başına geçerek, ancak 15 Ağustos'ta Krakov'dan ayrılabildi. Oysa Viyana daha o zaman neredeyse kaybedilmişti. Böylece Sobieski de en büyük sıkıntı anında bir kurtarıcı gibi Viyana'ya geldi.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa, nasıl ki Drava Nehri kenarında Darda'daki ordugâhında 15 Haziran'da Macaristan'ın tamamının Tökeli'ye tâbi olmasını istediği bir manifesto yayınlamışsa[135], Viyana kuşatmasına da komutandan iki kez şehri teslim etmesini talep ederek başladı. Ancak Kont Starhemberg bu taleplere cevap vermeye bile tenezzül etmedi, şehri son ana kadar korumaya ka-

133 *Aynı eser*, s. 234, 244, 249, 254; kayserin elektörün talepleri üzerine kesin kararı bildirilmektedir.

134 Antlaşmanın tam metni için bk. Katona, XXXV, 15-22. Rusya ile ilgili olarak burada şöyle denmektedir: "Her iki taraf anlamlı bir şekilde Rusların (Moskovalıların) çarlarını büyük bir özenle bu ittifaka davet edecek ve ikna edecektir".

135 Röder, I, *Urkunden*, s. 8.

rarlı idi ve birliklerini tamamen asıl kalede yoğunlaştırabilmek için, bütün kenar mahalleleri ateşe verdi. Leopoldstadt, 17 Temmuz'da kaderine terkedildi ve bu günden sonra, her yönden kuşatılan şehrin muhasarası resmen başladı.

Kuşatma baştan beri büyük bir enerji ile yürütülüyordu, ama muhafız kıtalarının cesareti ve Kont Starhemberg'in sarsılmaz bir cesaret ve yorulmak bilmeyen bir çabayla önderlik ettiği komutanlarının basireti ve kararlılığı, düşmanın her yöndeki çabalarını başarıyla baltalıyordu. Bu büyük zaferin sayısız tarifleri, bireylerin isimlerini ebediyete taşıyan nadir görülen bir cesaretin ve aşılmaz bir fedakârlığın örneklerinden oluşmaktadır. Şanslarına düşman ateşi çok hafif etkiler bırakırken, ellerinde silahlarla savaşmaları gereken yerlerde zafer neredeyse tamamen kuşatma altındakiler lehine gerçekleşiyordu. Bütün taarruzlar, muhasaracılara büyük kayıplar verdirilerek geri püskürtülüyordu ve lağımların istihkâmlarda açtıkları zararların sonuçları ilk anda düşünüldüğünden de azdı.

Oysa dur durak bilmeyen aşırı gayretler karşısında en iyi kuvvetler bile sonunda tükenmeye mahkûmdu. Altı hafta süren kuşatmadan sonra, Ağustos ayı sonunda sıkıntıları son raddeye gelmişti. Artık herşey beklenebilirdi. Muhafız kıtası 6 bin kişi kaybetmişti ve her gün birçok insanı alıp götüren salgın hastalıklardan dolayı büyük sıkıntılar çekiyordu. Erzak ve cephane azalmıştı ve büyük bir kısmı terkedilmek zorunda kalınan dış surlarda hizmet etmek gittikçe zorlaşıyordu. 4 Eylül ve 6 Eylül'de iki devasa lağım patlatılıp muhasaracılar günlerce ardı ardına şiddetle açılan gediklere yüklendiklerinde, artık yalnızca insanüstü çabalarla düşmana başarıyla direnmek mümkün olabilirdi. Kurtuluş imkânsız gibi görülüyordu ki, dışarıdan uzun zamandır özlemle beklenen yardım, şehre kurtuluşu ve Hristiyan âlemine Osmanlı'ya karşı yüzyıllarca süren mücadelesinin en parlak ve sonuçları açısından en önemli zaferlerinden birini getirdi.

6 ile 9 Eylül tarihleri arasında Alman ve Leh yardımcı kıtaları Loren Dükü Şarl'ın ordusu ile Tuln Ovaları'nda başarılı bir şekilde birleşmişlerdi. Osmanlılar, anlaşılmaz bir şekilde, Tuna Nehri'ni geçmelerini engellemeye bile çalışmamışlardı. Viyana'yı kuşatmadan kurtaracak ordu, 186 topla birlikte 84 bin kişiden oluşuyordu: Loren dükünün emrinde 27 bin Avusturyalı, Elektör Johann Georg'un emrinde 11.400 Saksonyalı, Elektör Maksimilyan Emanuel'in emrinde 11.300 Bavyeralı, Waldeck prensinin emrinde 8 bin Frenk birlikleri ve bundan böyle başkomutanlığı üstlenen Kral Sobieski'nin emrinde 26 bin

Leh. Ordu, iki ana grup hâlinde 10 Eylül'de Kahlenberg'e doğru yola çıktı ve 11 Eylül'de Kahlenberg Tepeleri'ne vardı. Yükseklerde dalgalanan sancaklar ve akşam vakti atılan fişekler, sıkıntı içindeki şehre kurtuluşu müjdeliyordu. Düşmanın ovaya yayılmış ordugâhına ilk saldırının 12 Eylül'de yapılmasına karar verildi[136].

Türklerin uzun bir sıra hâlindeki saflarına ilk saldırıyı yapma onuru, Habsburg ve Alman yardımcı kıtalarına bırakıldı. Düşmanın üstünlüğü ve şiddeti, birlikleri defalarca sarstıysa da sonunda çetin mücadelelerle kazandıkları konumlarını elde tutmayı başardılar ve öğle vakti Sobieski'nin bizzat yönetimi altındaki Lehler de muharebe alanına gelerek, sıcak çatışmaya katılana kadar mevkiilerini korumayı başardılar. Mücadele, başlangıçta dalgalanarak, zafer Hristiyanlar lehine dönene kadar daha altı saat sürdü. Osmanlılar, yavaş yavaş bütün mevkilerini kaybederek, hiçbir yerde tutunamıyorlardı. Geri çekilmeleri kısa sürede Yanıkkale yönünde durdurulması mümkün olmayan bir kaçışa dönüştü. En iyi birliklerini defalarca durdurmayı deneyen Kara Mustafa Paşa, kaçanlarla birlikte sürüklendi. Osmanlıların devasa ordugâhı –Sobieski bizzat 100 bin çadır saymıştı– nakit para, altın, gümüş, değerli eşyalar, atlar, silahlar ve her türlü cephane ve savaş araç gereçlerinden oluşan paha biçilmez hazine, akşama doğru galiplerin eline geçti[137].

Kurtarılan başkentteki sevinç inanılmazdı. Sobieski, sadrazamın ihtişamlı otağında Starhemberg tarafından en büyük sıkıntı anında kurtarıcı olarak karşılandı. Saksonya ve Bavyera elektörleri ile birlikte Starhemberg'in yanında, önce bir vaizin, "Tanrı tarafından Johann adında bir insan gönderildi" yazısı üzerine derinden etkileyen sözler sarfettiği Aziz Stefan Katedrali'nde muharebenin zaferle sonuçlanmasını sağlayan Tanrı'ya şükranlarını sunmak üzere büyük bir zafer töreni ile şehre girdi.

Ne yazık ki her yere hâkim sevinç havasına, savaşın gidişatı üzerinde de olumsuz etkiler yapan husumetler de karıştı. İster beceriksizlik ister çekememezlik veya haset ya da şanlarına ve güçlerine duyduğu kıskançlık olsun, neticede muharebenin sonucunu Dürenstein'da bekleyen ve ancak 14 Eylül'de

136 Arneth, *Starhemberg*, s. 23 ve devamı. *Churfürst Iohann Georg bei dem Entsatze von Wien, aynı eser*, s. 264 ve devamı.

137 *Churfürst Johann Georg, aynı eser*, s. 276-284. Burada ordugâhta ele geçirilen cephanenin ve diğer savaş araç gereçlerin eksiksiz bir listesi verilmektedir.

etrafında savaşta kendilerini gösteren hükümdarlardan ve beylerden oluşan görkemli bir maiyetle Viyana'ya giren kayser, yardımcı kıtaların komutanlarını, hakettikleri şükranlarını ve teveccühünü sunmak yerine, bilhassa günün kahramanları olan Saksonya elektörü ve Lehistan kralı başta olmak üzere, soğuk ve hakarete varan bir hor görme ile karşıladı.

Johann Georg, bu harekete öylesine sinirlendi ki, kendisi ile 14 Eylül'de elektörü yemeğe davet eden kayser arasında neler olup bittiğini anlamalarına fırsat bile bırakmadan, 15 Eylül'de sabah erkenden hiçkimseyle vedalaşmadan, "rahatsız" olduğu bahanesiyle birliklerinin tamamını yanına alarak, Viyana önlerindeki karargâhını bozup acilen Saksonya'ya geri döndü. Elektörü takip eden birlikler, Ekim ayında Saksonya-Weissenfels dükünün yönetiminde tekrar Dresden'e geldiler[138].

Başkaları da aynı hoşnutsuzluğu hissediyordu. Orduya gönüllü olarak katılan Alman ve Leh soylularının birçoğu, elektörün yaptığını yaptılar. Sobieski, bu günlerde kraliçeye şöyle yazıyordu: "Herkesin cesareti kırıldı ve kötü düşüncelere kapıldı. Almanlar, kaysere yardım etmiş olduğumuzdan pişmanlık duyma derecesine kadar geldiler; bu kibirli hanedanın bir daha ayağa kalkmamak üzere yok olmasını isterlerdi"[139].

Daha iyi muamele görmemesine rağmen Sobieski, mümkün olduğunca dayanmakta kararlı idi. Kayserin meclisinde önce bu "seçilmiş kralı" nasıl karşılayacağına dair tartışmalar yapıldı. Nihayet protokol ve teşrifat hususlarında anlaşmaya varılınca, kayserin 15 Eylül'de Schwechat Köyü'nde açık arazide iki hükümdar arasında atlar üzerinde yapılan görüşmede Sobieski'ye ve oğluna karşı öyle soğuk, itici ve hakaret dolu bir davranışı vardı ki, Sobieski sinirlenerek ve kendisinin bizzat belirttiği üzere, "yıldırım çarpmış gibi" ordugâhına geri döndü ve duyduğu hoşnutsuzluk burada birliklerine de sıçradı. "Adamlarımız, kendilerini hakarete uğramış hissettiler ve kayserin bu kadar çabalara ve fedakârlıklara karşı bir teşekkür bile etmediğinden şikâyet ettiler. Bu ay-

---

138 *Churfürst Johann Georg*, s. 285 ve devamı. Elektör, kaysere ancak Klosterneuburg'a geldiğinde gönderdiği ve burada verilen oldukça kısa ve özlü bir yazıda, "rahatsız" olduğu için yola çıktığını bildirdi. Sobieski, mektuplarında bu husustan açıkça bahsetmektedir. 17 Eylül'de kraliçeye şöyle yazıyordu: "Saksonya elektörü, kaysere hoşnutsuzluğunu açıkça gösterdikten sonra, birlikleri ile vatanına geri dönüyor". Neden ve nasıl sorusuna burada cevap verilmemektedir, bk. *aynı eser*, s. 314.

139 *Aynı eser*, s. 318.

rılıştan sonra, herşey değişiverdi; sanki kim olduğumuzu hiç bilmiyorlarmış gibi görünüyor", diye devam ediyordu sözlerine[140].

Yalnızca Viyana'nın kahraman müdafii Kont Starhemberg hakettiği mükâfatı aldı. Kayser kendisine değerli bir yüzük, hediye olarak 100 bin taler ve hanedanının armasında Stefan Kulesi'ni kullanması iznini verdi; kulenin resmi ayrıca içindeki panterin pençelerinden birine bir Türk'ün kafası ve diğerine defne tacı taşıyan bir kılıç verilerek ve altına L harfi ile birlikte kayser tacının resmi çizilerek değiştirildi[141].

Sobieski bu arada kendisine yapılan hakareti bir kenara bırakarak, herkesin iyiliği için düşüncelerini yalnızca elde edilen zaferin hemen kullanılması ve kaçan düşmanın takip edilmesi üzerinde yoğunlaştırdı. Ona göre hemen Budin'e saldırmak ve bu başkenti ele geçirerek Macaristan'ın kaderini belirlemek gerekiyordu. Oysa Viyana Kabinesi'nde yine kararsızlıktan, endişesizlikten ve Tökeli ile kayser arasında arabuluculuk yapmasına bile izin verilmeyen Lehistan kralının gittikçe artan gücü karşısında kıskançlıktan başka bir şey yoktu. "Kaysere bu hususta (Tökeli ile barışması) haberler gönderdim, fakat umrunda olmadığımı gördüm. Eski kibirlerine geri döndüler ve sanki üstlerinde bir Tanrı olduğunu unutmuş gibiler", diye yazdı kraliçeye.

Kayserin Budin'e yapılacak bir saldırıya dair tereddütlerini ortadan kaldıramadıklarından, Sobieski mümkünse Uyvar üzerine bir taarruz teşebbüsünde bulunmak üzere 17 Eylül'de tek başına yola çıktı. Ancak Lehistan ordusu salgın hastalıklardan dolayı oldukça zayıfladığından ve Habsburg ile Alman birlikleri yeterince destek vermediklerinden, bu plandan vazgeçmek zorunda kaldı. Sobieski bunun üzerine öncü birlikleri ile Ciğerdelen'e (Parkany/Sturova) kadar ilerledi. 7 Ekim'de Ciğerdelen yakınlarına vardı. Fakat tedbirsiz davranarak talihine çok fazla güvendi. Ancak 5 bin kadar süvari ile cüretkârca ilerledi; 6-7 bin kişilik becerikli Türk birliklerinin tuzağına düştü ve 1.500 kişi

140 *Churfirst Johann Georg,* s. 314. Burada Sobieski bu görüşmenin ayrıntılarını bizzat vermektedir. Yine de olup bitenler, kralın muhtemelen sinirli bir anında yazdığı bu mektuplarla açıklığa kavuşmamaktadır. Başka kaynaklara göre, olaylar çok daha ılımlı bir hâlde görünmektedir. Tabii ki kayseri haklı çıkartmak mümkün değildir. Gerçek olan şu ki, iki gün sonra kralın oğlu Prens Jakob'a değerli bir kılıç gönderdi. Kayser lehinde ve aleyhindeki çeşitli raporlar için bk. Mailath, *Geschichte des österreichischen Keiserstaates,* IV, 192 ve devamı.

141 Arneth, *Starhemberg,* s. 31.

kaybettiği bir mağlubiyet aldı. Kendisi ise oğlu ile birlikte mucize eseri ölümden kurtuldu[142].

Cesaretini yine de kaybetmedi. Hemen birliklerini topladı; ertesi gün Habsburg ve Alman birliklerini de yanına aldı ve 9 Ekim'de 20 bin kişiye kadar artırılan Osmanlılarla Ciğerdelen önlerinde ikinci bir muharebeye girdi. Oldukça sıcak ve kanlı geçen bir muharebe oldu. Zafer uzun süre bir o yöne bir bu yöne kaydı, fakat sonunda Osmanlılar mağlup olarak Tuna Nehri üzerinden, Estergon'a giden gemi köprüsünden kaçmaya başladılar. Oysa köprü, daha başlangıçta kaçanların ağırlığı altında çöktü ve böylece kıyıda oluşan kargaşadan dolayı, daha sonra hiç direniş göstermeden teslim olan Ciğerdelen muhafız kıtasına kadar uzayan korkunç bir katliam baş gösterdi. 15 binin üzerinde Türk, o gün Hristiyanların kılıçları altında veya Tuna Nehri'nin dalgalarında hayatlarını kaybettiler. Sobieski'ye göre bu zafer, Viyana önlerindeki zaferden bile daha önemli idi. Zira Sobieski'nin görüşüne göre, Macaristan'ın tamamının fethine giden yolu açıyordu[143].

Bu zaferin en yakın sonucu, 140 yılı aşkın bir süredir Türklerin elinde bulunan Estergon'un düşmesi oldu. Tuna üzerinde yıkılan köprü onarılır onarılmaz, kral ve Loren dükü, o dönemde Waldburg Kontu Wolfgang Truchsess[144] yönetiminde 8 bin Brandenburglu ile takviye edilen Habsburg ve Alman birliklerini hemen diğer kıyıya geçirdiler ve bu önemli sınır kalesinin kuşatmasını başlattılar. 20 Ekim'de hendekler açıldı ve 25 Ekim'de aşağı şehir ele geçirilerek, iki gün sonra kalenin 6 bin kişilik muhafız kıtası Budin'e serbestçe çekilme hakkı karşılığında teslim olurken, 1.000 kişilik bir Habsburg birliği onların yerine geçerek kaleyi zaptetti[145].

Osmanlılara uğursuzluk getiren 1683 seferi bu şekilde sona erdi. Oysa Sobieski, savaşa devam etmeyi ya da en azından birlikleri ile Macaristan'da er-

142 Sobieski, kraliçeye yazdığı bir mektupta bu mağlubiyetin ayrıntılarını bizzat vermektedir, bk. *Churfürst Johann Georg*, s. 319 ve devamı. Bu mağlubiyeti, kendi cüretkârlığının ve askerlerinin günahlarının Tanrı tarafından verilen cezası olarak görüyordu. Ayrıca Röder, *Die Feldzüge des Markgrafen L. W. von Baden*, I, 66 ve devamı.

143 Yine kendi mektuplarına göre, *aynı eser*, s. 322 ve devamı. Ayrıca Röder, *aynı eser*, s. 68 ve devamı. Burada bilhassa Habsburg birliklerinin bir kısmının komutanlığını sürdüren markinin yazısı çok ilginçtir.

144 Von Schöning, *Des General-Feldmarschalls v. Natzmer Leben und Kriegsthaten*, Berlin 1838, s. 29.

145 Röder, *aynı eser*, s. 73 ve Katona, XXXV, 70-94.

tesi ilkbaharda seferi var gücüyle tekrar başlatmak üzere kış karargâhına yerleşmeyi ne kadar isterdi! Sanki kendi onuru, Hristiyan davasının iyiliği ve Lehistan'ın menfaatleri de bunu gerektiriyordu. Ancak Lehistan'da geri dönmesi için baskı yapan güçlü bir grubun uyarıları, Macaristan halkının birliklerine karşı düşmanca tutumu ve iaşe temininin zorlukları karşısında geri çekilmek zorunda kaldı ve Karpatlar'dan geçen çok zorlu bir yürüyüşten sonra ancak Aralık ayında Krakov'a vardı. Alman birliklerinin de büyük bir bölümü ülkelerine geri döndüler ve yalnızca Habsburg birlikleri Yukarı ve Aşağı Macaristan'da ve komşu Habsburg topraklarındaki bazı tahkim edilmiş yerlerde kışı geçirdiler[146].

Kara Mustafa Paşa bu arada Budin ve İstolni Belgrad'a güçlü muhafız kıtaları yerleştirdikten sonra, ana ordusunun kalanı ile Belgrad'a geri çekilmişti. Yoldayken, padişahın Osmanlı silahlarının talihsizliği karşısında duyduğu öfkeyi, Budin beylerbeyinin ve Estergon komutanlarının başlarını alarak dindirebileceğini ve kendi üzerinden çekebileceğini düşünüyordu. Başlangıçta bununla başarılı da oldu. Oysa padişah, kısa bir süre sonra sarayın ve ordunun, devletin ve Osmanlı'nın namına böylesine büyük bir utanç getiren bu kibirli ve tiran sadrazam hakkındaki şikâyetlerine boyun eğmek ve halkın hoşnutsuzluğunu onun başını alarak gidermek zorunda kaldı. Kara Mustafa Paşa, 25 Aralık'ta Belgrad'da idam edildi ve 1688'de Belgrad'ın fethi sırasında Bavyera elektörününün eline geçen kafatası bugün bile –kaderin bir cilvesi– Viyana'daki cephanelikte Hristiyanların Osmanlılara karşı mücadelede cesaretlerinin bir simgesi olarak muhafaza edilmektedir[147].

Savaşın ertesi yıl birleşik ve mümkünse takviye edilmiş kuvvetlerle devam ettirileceği, yukarıda temas edilen bütün husumetlere rağmen, artık Hristiyan âleminin baş savaşçıları olarak kutlanan iki hükümdarın, kayser ve Lehistan kralının kesin ve karşılıklı kararı idi. Ne İstanbul'da ne de Viyana ve Varşova'da barışın tesisi düşünülmüyordu. Tökeli'nin ve kayserin barışmaları bile artık mümkün değildi. Aksine Bâbıâli'ye karşı kurulan ittifaklar gittikçe genişletiliyordu ve ittifak içindeki hükümdarlar, bu dava ile özel olarak ilgilenen Papa XI. Innocent (1676'dan itibaren) ile işbirliği içinde, gözlerini bilhassa Venedik'e dikmişlerdi, zira o dönemlerdeki zayıflığına rağmen, hâlâ muzaffer başlayan kara savaşının başarılı bir deniz savaşı ile birleştirilebileceği tek devletti.

146 Sobieski'nin mektupları, *aynı eser*, s. 326. Röder, *aynı eser*, s. 75.

147 Röder, s. 74.

Ayrıca Venedik'in Bâbıâli ile uzun zamandır dostane ilişkiler içinde olmadığı biliniyordu. Her iki devlet arasında 1670'te yapılan barıştan beri süregelen anlaşmazlıklar, asla tam olarak halledilememişti. Bilhassa Bâbıâli, hiçbir zaman esirleri antlaşmaya uygun olarak teslim etmeye yanaşmamıştı[148]; daha sonra Venediklilerin ezelden beri üzerinde hak sahibi oldukları ve son barış antlaşması ile yeniden onaylanan ticarî imtiyazların ihlali hususunda defalarca anlaşmazlıklar çıkmıştı ve son olarak, son zamanlarda Dalmaçya'da Urana, Obrovaz (Obrovazzo) ve Skardin'e (Scardona) yerleşen ve buradan Osmanlı topraklarına akına çıkan Morlakların yeniden ayaklanmaları, İstanbul'da Venedik'e karşı büyük bir hoşnutsuzluğa sebep olmuştu. Öç almak için sadece daha iyi bir zaman bekleniyordu[149].

Dolayısıyla kayser, 1683 yılı sona ermeden Venedik elçisi Kont Thurn aracılığıyla Venedik'i papanın himayesi altında kurulacak Kutsal İttifak'a davet ederken, verimsiz toprağa basmamış oldu. Venedik'in Viyana'daki temsilcisi Domenico Contarini, müzakereleri bu yüzden hemen devam ettirdi ve Pregadiler Konseyi'nde bu husustaki karar başlangıçta değişkenlik göstermesine rağmen –Mihail Foscarini şiddetle karşı çıkarken, Pietro Valiero aynı şiddetle lehte konuşmalar yapıyordu[150]– 1684 ilkbaharında yine de istenen kararı aldılar. Kayser adına Kardinal Pio, Lehistan kralı adına Kardinal Barberino ve Venedik adına Kardinal Ottoboni tarafından papanın ellerine teslim edilen, törenlerle yemin altına alınmış Kutsal İttifak'ın imzalandığına dair haberlerin tam da San Marko Günü'nde (25 Nisan) şehirdeki herkes Venedik'in koruyucusunu kutlamak [kutsamak] için San Marko Tapınağı'ndaki ayine katıldığı sırada Venedik'e ulaşmış olması, olumlu bir işaret kabul ediliyordu. Halk arasında da bu mutlu hâdise büyük bir sevince sebep oldu. Anlaşıldığı kadarıyla ilk heyecanda önlerindeki savaşın ne büyük fedakârlıklar gerektireceğini kimse düşünmüyordu.

İttifak antlaşması, yine önceki yıl kayser ve Lehistan kralı arasında imzalanan antlaşmanın esaslarına dayanıyordu. Nasıl ki kayser ve Lehistan kralı kara kuvvetleri ile savaşa katılıyorlarsa, Venedik de donanması ile savaşa ka-

148 Venedik Elçisi Quirini bu hususta daha 1671'de İstanbul'da istenen başarıyı sağlamayan müzakerelerde bulundu (bk. Chardin, *Voyages en Perse*, I, 33).

149 Garzoni, *Istoria della Repubblica di Venezia in tempo della sacre lega contra Maometto IV. E tre suoi Successori,* Venedik 1705, s. 43-47.

150 Söz konusu konuşmalar için bk. Garzoni, s. 48-57.

tılacak ve karadan bilhassa Dalmaçya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na saldıracaktı. İttifak, başka bir hükümdara değil, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik olacaktı. Müttefikler, düşman tarafından tehdit edildikleri ve tehlikeye düştükleri anda karşılıklı olarak birbirlerine yardımcı olacaklardı. Sefer planı her yıl karşılıklı olarak görüşülecekti. Antlaşma taraflarından hiçbiri, tek başına barış yapmayacaktı. Taraflardan her biri, yapılan fetihlerden daha önce de sahip olduğu kısımları alacaktı. Bu yüzden bilhassa kayserin Macaristan'daki kaleleri, Lehistan kralının Podolya'daki yerleri ve Ukrayna ile Kamaniçe'yi, Venedik'in Doğu Akdeniz'de eskiden sahip olduğu yerleri geri kazanmasına dikkat edilecekti. Hristiyan âleminin bütün hükümdarları, özellikle de "Rus çarları", hamiliğini Papa XI. Innocent'in yapacağı Kutsal İttifak'a katılmak üzere davet edileceklerdi[151].

Bu şekilde zamanla kaybettiği sömürgelerini tekrar geri alabilme ve Doğu Akdeniz'deki gücünü ve hâkimiyetini tekrar kazanarak eskiden önemli olan konumunu ve son zamanlarda Avrupa âleminde kaybettiği siyasî itibarını tekrar tesis etme imkânı, Venedik'in ezelden beri Habsburg hanedanına duyduğu kini bir kenara bırakarak Kutsal İttifak'a gönüllü olarak katılmasının muhtemelen en önemli sebebi idi. Başarılı olmak için şartlar hiç bu kadar olumlu ve cesaret verici olmamıştı. Bâbıâli, umut edildiği üzere, Macaristan'da, Lehistan'da ve Dalmaçya'da üç koldan karada ve denizde aynı anda saldırıya uğradığında başarılı bir direniş gösteremezdi. Dolayısıyla 15 Temmuz 1684'te ilk kez, ama sefer başladıktan sonra, İstanbul'da bulunan Balyos Capello aracılığıyla Bâbıâli'ye resmen savaş ilân edildi. Capello, tutuklanmadan Sakız Adası'na kaçmayı başardı. Oysa tercümanları kaçamadılar. Girit Savaşı'nı başarılı olmasa da onurlu bir biçimde tamamlayan Francesco Morosini, bu Kutsal İttifak'ta bir kez daha denizlerin genel kaptanı olarak San Marko'nun zafer bayrağını taşımak üzere seçildi. Kont Strasoldo, kara kuvvetlerinin komutanı olarak kendisine yardımcı olacaktı[152].

---

151 Garzoni, s. 57 ve buna uygun olarak: Contarini, *Istoria della guerra di Leopoldo I. contro il Turco*, I, 260.

152 Garzoni, s. 62, 63. Savaş ilanı ve Capello'nun kaçışı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Beregani, *Hist. delle guerre d'Europa*, I, 141. Kutsal İttifak ayrıca nadir olduğu düşünülen bir hatıra sikkesinin basılması ile kutlandı. Ön yüzünde "Die Eintrachts Treu Dis Helden Drey Mit Sieg Erfreu (Bu Üç Kahramanın Sadık İttifakı Zaferle Sonuçlansın)" yazısının altında, kılıçları havada, ittifakı yemin altına alan Kayser Leopold, Lehistan Kralı Iohann ve Venedik doju görülmektedir. Yan kısmında ise şu yazı vardır: "Con-

Kutsal savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki konumu açısından çok önemli bir yer tutan Karlofça Barış Antlaşması'na kadar üç yönü ile takip etmeye devam edeceğiz. Bu arada öncelikle Macaristan'ı tekrar ele alacağız.

4) Kutsal Savaşın 1699 Tarihli Karlofça Barış Antlaşması'na Kadar Gidişatı

Viyana'nın kurtarılmasından sonra, Habsburg silahlarının bir sonraki en önemli hedefi ancak Macaristan'ın başkenti Budin olabilirdi. Sobieski bunu baştan beri doğru farketmişti. Ancak 1684'te yaptığı teşebbüs başarılı olmayacak ve Hristiyan âleminin davası ve kayserin şanı için olumsuz sonuçlanacaktı[153].

Söz konusu yılın Haziran ayı ortalarında Loren dükü, hemen Budin'e saldırmak üzere, Ciğerdelen'de kış karargâhlarından gelen 70 büyük top ve 48 kuşatma topu ile birlikte 26 bin piyade ve 17 bin süvariden oluşan 43 bin kişilik bir ordu topladı. Ordu, 13 Haziran'da biraz daha az bir sayıda Estergon'da Tuna Nehri'ni geçti; 18 Haziran'da muzaffer bir süvari çatışmasından sonra, Estergon'dan çok uzak olmayan Vişegrad'ı neredeyse hiç direnişle karşılaşmadan ele geçirdi; 27 Haziran'da Budin Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa yönetiminde yolunu engellemeye çalışan 15 bin sipahi ve 2 bin yeniçeriden oluşan bir Osmanlı birliğini Vaç'ta geri püskürttü ve Vaç'ı da işgal ederek, 30 Haziran'da Osmanlıların kendiliğinden terkettikleri ve ateşe verdikleri Peşte'yi ele geçirdi; 10 Temmuz'da Serasker Mustafa Paşa'nın San Andre'ye kadar ilerlettiği orduyu Kataz'a kadar geri püskürttü ve bir yıl önce Viyana

---

federatıo Et Concordıa (İttifak Ve Anlaşma)". Arka yüzünde ise "Durch Dıesen Bund Der Türcken Hund Muss Gehn Zu Grund. A. 1684 (Bu İttifakla Türk Köpeği Yok Olacaktır. Yıl 1684)" yazısının altında, uluyan bir köpeği parçalayan iki kartal ve bir aslan görülmektedir. Kenarında ise şu yazı vardır: "Durch Gottes Hand. Dıs Dreyfach Band. Hab Lang Bestand. (Tanrının Yardımıyla Bu Üçlü İttifak Uzun Sürsün)". Röder, I, 77.

153 Macaristan'da ileriki yıllarda yapılan savaşlar için daha eski kaynaklardan alınan özetlerin yanısıra Katona, Cilt XXXV (1696'ya kadar) altında verilen bilgilere ve bu önemli eserin ana amacı olan salt askerî hâdiselere girmeden, Röder'in çok değerli, bugüne kadar bilinmeyen belgelerle dolu, 1692'ye kadar giden, *Des Markgrafen L. W. von Baden Feldzüge wider die Türken* adlı eserine başvuruyoruz. Tek tek kaynak belirtmek zorunda kalmamak için burada genel olarak söz konusu eserlere dikkat çekmek istiyoruz.

kuşatmasının başladığı 14 Temmuz'da, hemen saldırıya geçilen Budin'in kenar mahallelerine ulaştı.

Budin'in muhafız kıtaları, Kara Mehmed Paşa emrinde 10 bin kişilik seçkin birliklerden oluşuyordu ve surların üzerine 200'den fazla top yerleştirilmişti. Oysa yalnızca şehrin yukarı kısmı iyi tahkim edilmişti; şehrin alt kısmı ise ciddi bir saldırıya dayanamazdı. 19 Temmuz'da şiddetli bir hücumla alındı ve büyük bir bölümü ateşe verildi. Büyük bir beceri ile savunulan asıl kalenin direnişi ise o denli muazzamdı. Şehri kuşatmadan kurtarmaya çalışan Serasker Hamza Bey'in 22 Temmuz'da yaptığı saldırıyı muzaffer bir süvari muharebesi ile geri püskürtmeyi başarmış olmalarına rağmen, kuşatma çok yavaş ilerliyordu ve büyük çabalarla büyük kayıplara sebep oluyordu. Kuşatma ordusu dört hafta içinde yaklaşık 10 bin kadar piyade ve 3 bin süvari kaybetmişti. Başlangıçtaki 34 bin kişiden, Eylül ayı başlarında savaşabilecek durumda ancak 12 bin kadar asker kalmıştı, fakat bunlar da hastalıklardan ve atlar için yem sıkıntısından dolayı gittikçe zayıflıyorlardı. Takviye gerekiyordu.

Bütün bunlara bir de, hasta yatan Loren dükü ve Viyana'da geri çekilme fikri "aceleci ve Habsburg silahlarının itibarı için olumsuz ve utanç verici" addedilirken daha Eylül ayı başlarında muhasaranın kaldırılmasında ısrar eden Kont Starhemberg başta olmak üzere komutanlar arasında kuşatma çalışmaları üzerinde olumsuz etkiler bırakması kaçınılmaz anlaşmazlıklar eklenmişti. Sonunda Eylül ayı içinde Bavyera markisinin yönetiminde 8 bin kişilik Bavyera yardımcı kıtasının ve Baden-Durlach elektörününün yönetiminde 4 bin kişilik Frenk ve birkaç taze Habsburg birliklerinin gelişi de Budin önlerindeki durumda önemli bir değişiklik yaratmadı. Zira Osek'ten buraya gelmekte olan, kaleye takviyeler yerleştirmeyi başaran ve kuşatma altındakilerin yarma hareketlerine destek veren Osmanlı ordusu da endişe yaratmaya başlamıştı.

Ekim ayı başlarında Loren dükü de nihayet geri çekilmeyi kabul etti, fakat kayser kuşatmanın devam ettirilmesinde ısrar etti ve yönetimi devralmak üzere Harp Şurası Başkanı Baden Markisi Hermann'ı buraya gönderdi. Oysa Hermann Budin önlerine geldiğinde, geriye sadece neredeyse tamamen yok olmuş ordudan kalanları ve çok sayıdaki kuşatma malzemelerini kurtarmak kalmıştı. Böylece 29 Ekim'de toplar Tuna Nehri üzerinden Estergon, Yanıkkale ve Komorn'a götürülmek üzere gemilere yüklendi ve ordunun kalan kısmı ertesi gün Vişegrad üzerinden Estergon'a geri çekildi. Kuşatma tam 109 gün sürmüş ve en iyi birliklerden 23 bin kişiye mâl olmuştu.

Aynı dönem Yukarı Macaristan'da da Habsburg silahları için pek talihli geçmiyordu. General Schulz her ne kadar ayrı bir birlikle Tökeli'ye Erdel Banatı önlerinde (17 Eylül) önemli bir mağlubiyet yaşatmış ve birkaç palankayı ele geçirmişse de sonbaharın sonlarına doğru Erdel Banatı üzerine saldırıya geçtiğinde ağır kayıplarla geri çekilmek zorunda kalmıştı. Slovenya'daki küçük sınır kalesi Berovitiça'nın Kont Leslie tarafından ele geçirilmesinin, Budin ve Erdel Banatı önlerindeki mağlubiyetleri telafi etmesi mümkün değildi.

Ertesi yılki sefer hem Tuna kıyılarındaki ana ordu, hem Yukarı Macaristan ve Slovenya'daki yan kollar için daha talihli geçti. Kayser, önceki yıl verilen ağır kayıplara bakmaksızın, Tuna ordusunu kış ayları boyunca 60 bin kişiye çıkartmış ve bu ordunun sayısı, Bavyera'dan 8 bin, Kolonya'dan 6 bin, Braunschweig'dan 11 bin, Frankonya ve Yukarı Ren bölgesinden 8 bin ve Şuvabya'dan katılan 4.500 kişilik Alman birlikleri ile neredeyse 100 bine kadar çıkmıştı. Yine de hepsi Estergon ve Ciğerdelen'deki toplanma yerlerine gelene kadar yaz aylarının büyük bir kısmı geçti. Bu yüzden hemen Budin'e saldırmak uygun görülmedi. Bazı tereddütlerden sonra, daha yakınlarda bulunan ve savunması daha zayıf olan Uyvar'a saldırmaya karar verildi.

Viyana'da ve Varşova'da Sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın bilhassa Budin beylerbeyinin ve Erdel Prensi Apaffy'nin arabuluculukları ile teklif edilen barış önerileri gözönüne alınmayınca, Loren dükü 1685 Temmuz'u başlarında 24 bin kişi komutasında, o dönemlerde yalnızca 3 bin kişilik bir muhafız kıtasının bulunduğu Uyvar'a doğru ilerledi. Oysa kuşatma henüz başlatılmıştı ki, aynı yıl için Macaristan seraskerliğine getirilen Şeytan İbrahim Paşa'nın 40 bin askerle Osek üzerinden Estergon'a doğru ilerlemekte olduğu haberi geldi. 30 Temmuz'da Vişegrad'a ve Estergon'a varmıştı. Dolayısıyla öncelikle âdeta Budin'in öncü kalesini oluşturan Estergon'un kurtarılması gerekiyordu. Loren dükü, Uyvar önlerinde General Caprara komutasında sadece 16 bin kişi bırakarak, 40 bin kişiden oluşan ana ordu ile 7 Ağustos'ta, Vişegrad ele geçirildikten sonra serasker tarafından resmen kuşatılan Estergon'u kurtarmak için harekete geçti. Ancak Şeytan İbrahim Paşa, Habsburg ordusunun gelmesini beklemeden onları karşılamaya gitti. 16 Ağustos'ta Tatlı bataklıkları yakınlarında Osmanlıların mağlup edildikleri, çok sayıda ölü verdikleri ve top kaybederek Budin'e geri püskürtüldükleri bir muharebe meydana geldi.

Estergon bu şekilde kurtarılırken, üç gün sonra Uyvar'ın da kaderi belli oldu. 19 Ağustos'ta hücumla alındı ve bu darbe, Osmanlı'nın kuzeyde Alman toprak-

larına karşı en uçtaki kalesi kabul edildiğinden ve Köprülü Ahmed Paşa'nın 22 yıl önce [1663] Uyvar'ı almak için gösterdiği çabalara dair anılar hâlâ taze olduğundan, Hristiyan âleminde çok büyük sevinç yarattı. Bâbıâli'nin bu kaybı oldukça ağır hissettiği, seraskerin Eylül ayının ilk günlerinde Budin'deyken barış teklifinde bulunmasından anlaşılıyordu ama nafile[154]. İbrahim Paşa, çok geçmeden başka hiçbir harekette bulunmadan Macaristan'dan geri çekilirken, Loren dükü birliklerinin bir kısmını Yukarı Macaristan'a gönderdi ve asıl kuvvetlerle Raab ve Eupel nehirleri boyunca uzanan hatları koruma altına aldı.

Yukarı Macaristan'da da bu yıl herşey kayser lehinde gelişiyordu. Yalnızca Erdel Banatı, Tokay (Tokai) ve başkent Kosice (25 Ekim), daha sonra Solnuk (Szolnok), Szarvar ve Tisa Nehri boyunca birkaç palanka ardı ardına ele geçirilmekle ve Munkaç ile Eğri ciddi bir biçimde tehdit edilmekle kalmayıp, Macar asilerin manevî gücü de Tökeli'nin aniden sadrazamın emri üzerine tutuklanması ve sözde Bâbıâli'ye ihanet gerekçesi ile –Osmanlı'nın Macaristan'daki talihsizliklerinin suçu Tökeli'nin hareketsizliğine bağlanıyordu– zincirlere vurularak Edirne'ye götürülmesinden dolayı kırıldı. Tökeli, şahsî muhalifi Kara İbrahim Paşa'nın aynı yıl içinde sadaretten alınmasıyla her ne kadar tekrar özgürlüğüne kavuştuysa da onur gösterileri arasında gönderildiği Macaristan'a geri döndükten sonra, kendi taraftarlarının derinden sarsılan güvenini geri kazanmakta ve gücünü yeniden tesis etmekte hayli zorlandı. Birliklerinin bir kısmı, Petroczi'nin liderliğinde, kayserin kendilerine sunduğu affı kabul ederek, General Kont Caprara'nın birliğine katılmışlardı; Habsburg hanedanına karşı ezelden beri sürdürülen şikâyetleri tekrarlayarak, özgürlüklerini ve imtiyazlarını korumak için sancağının altında toplanmaya çağırdığı Macar halkına yönelik uzun bir manifesto da istenen etkiyi vermedi. Büyük zorluklar altında küçük bir birlik toplayabildi, fakat bununla Habsburg birliklerine dayanması mümkün değildi. Caprara ve Carassa, Tökeli'yi gittikçe Erdel sınırına doğru geri püskürtürlerken, 1686 ilkbaharında Habsburg birlikleri tarafından iki ay boyunca sonuç alınamadan kuşatılan Munkaç, Yukarı Macaristan'daki tek sağlam üssü olarak kaldı[155].

Kont Leslie, bu arada Slovenya'dan 1685 yaz aylarında 6 bin kişi ile Osek'e doğru başarılı bir akında bulundu; küçük Mikolaç Palankası'nı ele geçirdi ve

---

154 Daha ayrıntılı bilgilerin Katona, *aynı eser*, s. 171 ve devamında bulunabileceği bu barış teklifleri ile ilgili olarak serasker ve Baden Markisi Hermann arasında Röder, I, 160 ve devamında verilen yazışmalar da çok ilginçtir.

155 *Hist. de Tekeli*, s. 173-197. Burada manifestonun da tamamı verilmektedir.

14 Ağustos'ta Drava Nehri üzerinden geçen uzun köprünün büyük bir kısmını ateşe verdi. Aynı dönemde Türk toprakları Hırvatistan yönünde de banları yönetiminde bilhassa Unna Nehri boyunca buraya yerleştirilen milisler tarafından talan edildi ve böylece Habsburg silahları bu yıl içinde çok az sayıda kayıplar vererek her yerde avantajı ellerinde tuttular. Bu başarılar, kayserin Budin'i fethederek Osmanlı'ya son ve en ağır darbeyi vurma fikrini daha da kesinleştirmesine sebep oluyordu. Bu amacı gerçekleştirmek, 1686'da yapılan seferin ana amacını oluşturacaktı.

Kayser, bu hedefine ulaşmak için, aralarında Bavyeralılar ve Saksonlardan başka artık Elektör Frederik Wilhelm ile 1685 ilkbaharında yapılan anlaşma sayesinde orduya katılan, fakat ancak Nisan ayında Crossen'de toplanan ve Haziran başında Korgeneral Hans Adam von Schöning emrinde Budin önlerine gelen[156] ve 16 topla birlikte aralarında 8.200 Brandenburg askerinin de bulunduğu Alman birlikleri de hesaba katıldığında 98 bin kişi olarak tahmin edilen bir orduya sahipti. 60 bin asker, 186 topla birlikte Loren dükü ve Bavyera elektörü yönetiminde Vişegrad, Vaç ve Peşte üzerinden Budin'e ilerleyen ve Haziran ayının ikinci yarısında kalenin önünde çadırlarını açan kuşatma ordusunu oluşturuyordu. Hemen hendekler açıldı ve üç gün sonra, 24 Haziran'da Habsburg birlikleri savunması zayıf aşağı şehri ele geçirdiler.

Bunun üzerine [Arnavut] Abdurrahman [Abdi] Paşa emrindeki 10 bin asker tarafından savunulan yukarı şehrin ve kalenin düzenli kuşatması hiç vakit kaybetmeden ve büyük bir enerji ile başlatıldı. Fakat kuşatma altındakilerin direnişi de kahramanca ve kararlı idi. Neredeyse bütün yarma hareketleri talihli geçti ve hücumlarında her adımları büyük kayıplara mâl olan muhasaracıların ancak ağır kayıpları ile geri püskürtülebiliyordu. 22 Temmuz'da kalenin büyük cephaneliğinin yeri sarsarak ve surların büyük bir kısmını yıkarak havaya uçması bile Abdurrahman Paşa'nın sarsılmaz cesaretini kıramadı. Ertesi gün teslim ol çağrısını "Allah'ın ve Peygamber'in yardımlarına güvenerek" gururla geri çevirdi. Dükün bunun üzerine 27 Temmuz'da her yönden aynı anda emrettiği bir taarruz, sonucu belirleyecekti. Muhasaracılarda 3.300 ölü ve yara-

156 Elektör Frederik Wilhelm tarafından akdedilen antlaşma hakkında bilgi için bk. Katona, *aynı eser*, s. 233 ve devamı. Brandenburg yardımcı kıtalarının Macaristan seferine çıkışları, Budin kuşatmasına ve fethine katılmaları, arşiv raporlarına göre von Schöning, *Des General-Feldmarschalls Hans-Adam von Schöning Leben und Kriegsthaten*, Berlin 1837, s. 73-145'te verilmektedir.

lıya mâl olan dört saatlik ölümcül bir mücadeleden sonra, ele geçirdikleri ana surları ellerinde tutmaya devam etmelerinden başka bir başarı getirmedi.

Dört gün sonra yapılan teslim ol çağrısı da birincisi gibi başarısız oldu. Abdurrahman Paşa, yalnızca Budin yerine Macaristan'da başka bir kaleyi devretmeyi veya genel bir barış yapmayı kabul ediyordu. Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın bizzat yönetiminde Belgrad'dan Osek'e kadar ilerlemiş olan güçlü bir Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olduğuna dair güvenli bir kaynaktan gelen haber, cesaretini daha da artırıyordu; üstelik dük, Yukarı Macaristan ve Erdel'den buraya çektiği birliklerle takviye ettiği askerî kuvvetlerinin önemli bir kısmını, güneyden gelmekte olan düşmanın üzerine göndermek zorunda idi.

Dük, 3 Ağustos akşamı yine başarısız bir şekilde yapılan hücumdan sonra, 12 Ağustos'ta Budin önlerinde küçük bir kuşatma birliği bırakıp, 40 bin kişinin başında, emrinde 50 bin kişilik birlik bulunan sadrazamın ilerleyişini durdurabilmek için, güneye doğru hareket etti. Yalnızca sadrazamın kuşatma altındaki kaleye özlemle beklenen takviyeleri gönderme teşebbüslerinin tamamını engellemekle kalmayıp –yalnızca 300 atlı yeniçeriden oluşan cüretkâr, küçük bir birlik, beş katı kayıplar vererek, muhasaracıların saflarından geçebildi– Budin'i kuşatmadan kurtarmak için buraya gelen birliklerin tamamını birkaç talihli çatışmadan sonra Hamzabey'e kadar geri püskürterek bu amacına tamamen ulaştı.

Sadrazamı beceriksizliği ve tereddütleri, bu kritik anda Budin'in kaderini belirledi. Abdurrahman Paşa'nın, en az yarısının savaşamayacak durumda olduğu 2 bin kişiye kadar azalan muhafız kıtası ile muhasaracıların üstünlüğüne artık tek başına direnmesi mümkün değildi. 2 Eylül öğleden sonra yapılan ve korkunç bir çatışma sırasında muhafız kıtasının neredeyse tamamının öldürüldüğü genel bir hücum, Macaristan'ın başkentinin 145 yıl Osmanlı yönetiminde kaldıktan sonra tekrar kayserin eline geçmesini sağlayan bu kanlı felaketi tamamladı. Abdurrahman Paşa, bu hücumdan sağ çıkamadı. Cesedi, her yeri yaralar içinde, öldürülen diğer askerlerin cesetlerinin arasında bulundu.

Bu felaketi önlemek için tek bir teşebbüste bile bulunmayan sadrazam ise ertesi gün İstolni Belgrad'a birkaç takviye gönderdikten sonra, acilen Savitz Nehri'ne doğru geri çekilmeye başladı. Loren dükü, Budin'e 6 bin kişilik bir muhafız kıtası bıraktıktan sonra, kayserin emri üzerine ana ordusu ile sadrazamı takip ediyordu. Hiçbir düşmana rastlamadan Hamzabey, Erçin, Adoni

ve Földvar (Foeldward) üzerinden Tolna'ya kadar ilerlerken, Baden Markisi Ludwig'e Hırvatistan'dan General Scharffenberg emrinde buraya çekilen birliklerle takviye edilen ayrı bir birlikle Peç'e ilerleme emri verildi. Yolda Şimotorna (Simontornya) Palankası'nı ele geçirdi ve Drava Nehri kenarındaki Barç'ta Schaffenberg'in birlikleri de kendisine katıldıktan sonra 16 Ekim'de, kısa bir kuşatınada akabinde 22 Ekim'de teslim olan Peç önlerine geldi. Daha sonra Sikloş Kalesi'ni de ele geçirerek, Darda'ya kadar ilerledi, fakat mevsimin ilerlemiş olması ve Drava Nehri'nin aşılmaz bataklıkları yüzünden geri çekilmek zorunda kalarak, dönüş yolunda 12 Kasım'da ayrıca Kaposvar Palankası'nı da ele geçirdi.

Ordusu Eylül ayı sonunda Alman birliklerinin terhis edilmesinden sonra oldukça zayıflamış olmasına rağmen, Loren dükü bu arada hareketsiz kalmamıştı. Ekim ayı başlarında Tolna'daki ana ordugâhını nehrin diğer kıyısındaki Kolaça'ya aktarmış ve buradan hemen, Petervaradin'den gelen bir Osmanlı birliği Zenta Ovası'nda tamamen mağlup edildikten ve kısa bir kuşatmadan sonra Habsburg birliklerinin eline geçen Segedin üzerine 10 bin kişilik bir birlik göndermişti. Sonuçları açısından talihli ve başarılı 1686 seferi bu şekilde sona erdi[157].

Bâbıâli, savaşı devam ettirerek, Macaristan'ın tamamını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmamak için, bu ağır savaşı mümkün olduğunca hafif bir barışla sona erdirmeyi ne kadar isterdi! Ancak sadrazamın bu amaçla Varadin ve Belgrad'daki kış karargâhlarından Baden markisine gönderdiği teklifler, Viyana'da hiç kaale alınmadılar, zira belirsiz ve iki anlamlı hazırlanmışlardı ve Bâbıâli'nin geniş kapsamlı olarak devam ettirdiği hazırlıkları, yalnızca daha önemli darbeler için zaman kazanmak amacını güttüğü izlenimini veriyordu. Ayrıca kayserin meclisinde bir kez adım atılan zafer yolunda devam etmek gerektiği düşüncesini onur meselesi hâline getiren grup, üstünlüğünü koruyordu[158]. Şanslarına bu defa gerekli imkânlara da sahiptiler.

1687'de yapılan sefer yine savaşta tecrübeli komutanların yönetiminde 60 bin kişilik bir ordu ile başlatılabildi. Ancak ilk başlarda harekât planı üze-

157 Bütün ayrıntılar için bk. Katona, *aynı eser*, s. 232-307 ve Röder, I, 169, sona kadar. Buraya ait özel yazılar, bilhassa Budin kuşatması ve fethi ile ilgili olanlar için bk. Hammer, *Osmanische Geschichte*, VI, 736.

158 Katona, *aynı eser*, s. 319 ve *Briefwechsel zwischen dem Großwesir und dem Markgrafen Hermann von Baden*, Röder, II, 2-8.

rinde anlaşmaya varılamıyordu ve bu anlaşmazlık, Habsburg birliklerinin ilk hareketleri üzerinde olumsuz bir etki bırakarak düşmanın kuvvetlerini belirli noktalarda yoğunlaştırmasını sağladı.

Sadrazam [Sarı Süleyman Paşa], 40 bin kişilik ordusu ile Belgrad'dan Petervaradin üzerinden Osek'e kadar ilerlemiş ve Osek önlerinde sağlam bir ordugâh kurmuştu ki, Loren dükünün ve Bavyera elektörününün yönetimindeki 75 bin kişilik Habsburg ordusu, sadrazama saldırmak üzere Temmuz ayının ilk günlerinde Valpo'da Drava Nehri'ni geçti. Saldırı tamamen başarısız oldu. Habsburg birlikleri 1.000 kadar kayıp verip nehri geçerek geri çekilmek zorunda kaldılar ve sadrazam buradaki sağlam konumunu sürdürmeye devam etti. Oysa burada kaybedilen, çok geçmeden Mohaç Ovası'nda iki üç kat fazlasıyla geri kazanıldı. Zira Habsburg birliklerinin geri çekilmesi üzerine 60 bin kişi ile Drava Nehri'ni geçmeye karar veren sadrazam, burada 12 Ağustos'ta ağır bir mağlubiyet aldı. 8 bin ölü ve yaralı verdi, 2 bin esir ve Baranyavar'da depolanan bütün savaş araç gereçleri ve erzaklarla birlikte 78 top kaybetti ve ordusunun tamamen yok edilmesini ancak acilen Osek bataklıklarının arkasına geri çekilerek önleyebildi[159].

Zaten kendi içinde parlak bir zafer olan bu galibiyet, sonuçları açısından kayserin davası ve gittikçe uzayan bu savaşın kaderi açısından belirleyici bir öneme sahipti. Osmanlı silahlarının bu yıl için bütün hareketleri çok geçmeden sadrazamın ordusunda baş gösteren isyandan ve bununla bağlantılı olarak İstanbul'daki taht değişikliğinden dolayı tamamen felç olurken, Loren dükü fetih planlarını geniş bir kapsamda gerçekleştirme fırsatını buldu. Planları şimdilik Erdel ve Slovenya'ya yönelikti.

Dük, ana ordusu ile Solnuk üzerinden Erdel'e saldırdı; Mihail Apaffy Erdel'in devralınması ile ilgili olarak Habsburg birliklerinin ileri sürdükleri şartları kabul etmeyince, 13 Ekim'de hiçbir kılıç darbesine bile gerek kalmadan Samlyo'yu ve daha sonra 18 ve 20 Ekim'de Kluj ve Szamos-Uyvar'ı işgal etti ve sonunda 27 Ekim'de Erdel prensinin ve Erdel soylularının temsilcilerini, Maroş Nehri kenarındaki Balasfalva yakınlarına kurulan ordugâhta, Erdel'i tamamen kayserin ellerine teslim eden o tuhaf antlaşmayı imzalamaya zorladı. Bu antlaşmaya göre Mihail Apaffy, kendisi ve oğlu adına hükümdarlık payesine sahip olmaya devam edecekti ve ülkenin hak ve özgürlüklerini kullan-

159 Katona, *aynı eser*, s. 369 ve devamı; Röder, II, 8-37.

ması ve bilhassa kabul dilen dört dini istedikleri gibi icra etme hakları hiçbir şekilde engellenmeyecekti; Apaffy, karşılığında ülkenin bilhassa Hermanştad (Hermannstadt), Kluj (Kolojvar/Klausenburg), Karlsburg, Bistriz, Szaszvaros, Szazssebes, Vasarhely, Çestar (Deva), Samlyo, Szamos-Uyvar, Bethlen, vs. gibi bütün önemli şehirlerine hemen Habsburg birlikleri yerleştirmeyi, bunların bütün masraflarını karşılamayı ve katkı payı olarak 700 bin gulden ödemeyi kabul edecekti[160].

Bâbıâli tarafından iyice yalnız bırakılmış bu zayıf hükümdar, buna nasıl direnebilirdi ki? Kont Schaffenberg'e Erdel'deki başkomutanlık ve antlaşmanın icrası görevi verildi ve Loren dükü zaferle Viyana'ya geri döndü.

Dükün Mohaç'taki zaferden sonra General Dünewald emrinde 10 bin kişilik ayrı bir birlikle döndüğü Slovenya da aynı dönemde Habsburg birlikleri için çok kolay bir av oldu. Sadrazamın isyan hâlindeki ordusu Belgrad'a geri çekildikten sonra, yalnızca Osek ve Valpo değil, Slovenya ve Hırvat sınırında Pojega (Posega), Wuchin, Czernek, Drahoriça, vs. gibi bütün diğer önemli yerler de herhangi bir direnişle karşılaşmadan Habsburg birliklerinin eline geçti. Sonunda Yukarı Macaristan'daki asiler de bu yılın sonunda ve ertesi yılın başlarında güçlerinin son üslerini de kaybettiler. Eğri 17 Aralık'ta ve ele geçirilmesi imkânsız görülen Munkaç, dört hafta sonra aç bırakılarak, General Carassa emrindeki kayser birliklerine teslim olmaya zorlandılar ve Tökeli'nin kahraman ruhlu eşi, iki çocuğu ile birlikte esir olarak Viyana'ya götürüldü[161].

Neticede Macaristan'ın tamamı, Osmanlı'nın elinde kalan birkaç tahkim edilmiş yer dışında, 1687 yılı sonunda tekrar kayserin eline geçti; kayser ise Macaristan'ı gelecekte de hanedanı için emniyet altına almak için, en büyük oğlu Arşidük Josef'e, yıl sonu gelmeden miras hakkı ile birlikte Macaristan kralı olarak taç giydirdi. Miras hakkına haiz böyle bir krallığın tesis edilmesinin Ekim ayı sonunda bu amaçla Bratislava'da toplanan mecliste imparatorluğun anayasasını ihlal eden bir yenilik olarak direnişle karşılaşacağı bekleniyordu. Ancak şartların gerektirdiği zorunluluklar, sonunda bu direnişi de kırmayı başardı. Kayser, soyluları sonunda tahtı hanedanda ilk doğan çocuğa miras bırakma hakkının Macaristan'ı Osmanlı boyunduruğundan kurtarmak için harcadığı kuvvetlerin ve imkânların yalnızca haklı bir ödülü olmakla kal-

160 Antlaşmanın tam metni için bk. Katona, s. 393-403.
161 *Hist. de Tekeli*, s. 222 ve 227.

mayıp, gelecekte bütünlüğü ve gelişimi için de en önemli güvence olduğuna ikna etmeyi başardı. Ayrıca Kral II. Andreas'ın (1222) altın fermanına göre yapılması gereken taç giyme yemininden, her soyluya taç giyme yemininin ihlal edildiğini düşünmesi hâlinde krala elinde silahlarıyla karşı çıkma hakkını veren itiraz maddesinin çıkartılmasını da kabul ettirdi ki, bu hak ezelden beri isyan ve direniş için kullanılırdı ve en son Tökeli tarafından isyanını haklı çıkartmak için suistimal edilmişti. Bunun üzerine görkemli bir törenle 9 Aralık'ta Bratislava'da taç giydirme merasimi gerçekleştirildi[162].

Macaristan'daki durumların değişmesinin İstanbul'daki etkileri tamamen farklı idi. Burada hoşnutsuzluklar ve endişeler çok daha büyüktü, zira son yıllarda Venedik de Hilâl'e karşı yürüttüğü mücadelede neredeyse her yerde başarılı olmuştu ve tıpkı Macaristan'da olduğu gibi, artık Dalmaçya, Yunanistan ve Mora da tehlike altına girmişti. Venedik gerçekten de hariçten yardım ve büyük fedakârlıklarla bir kez daha önemli bir savaş gücü hâline gelmişti ve bu olağanüstü cumhuriyetin zayıflığı ve çöküşü uzun zamandan beri sır olmaktan çıktığından, bütün dünya bu olaya şaşırıyordu. Girit savaşı sırasında en iyi kaynakları tüketen ve devlet yapısını temelden sarsan, makamların ve rütbelerin satışı, soyluluk ünvanının para karşılığında verilmesi, sürgünlerin geri çağrılması, hazine arazilerinin israfı vs. gibi zorlu tedbirler, şimdi de boş kasaları doldurmak zorunda idi ve Venedik topraklarında yeterli sayıda birlik temin edilemediğinden, bu açık o dönemlerde gözden çıkartabilecekleri birliklerin bir kısmını para karşılığında kiralayan küçük Alman hükümdarlar başta olmak üzere, yabancı ülkelerle yapılan kiralık birlik anlaşmaları ile kapatılmaya çalışıldı. Hannover, Braunschweig, Hessen, Saksonya ve Württemberg askerleri o dönemde San Marko Sancağı'nın altında Venedik silahlarının şanını ve onurunu kurtarmaya yardım ettiler ve Francesco Morosini'nin yanısıra, komutanlar arasında bilhassa İsveçli General Kont Köngismark'ın adı ön plana çıktı[163].

162 *Hist. de Tekeli*, s. 217-223; Katona, s. 427 ve devamı; Contarini, II, 19 ve devamı.

163 Venedik'in aldığı malî tedbirleri bilhassa Garzoni, s. 91 ve devamında ele almaktadır. Daha yeni iki askerî özel yazı, Alman yardımcı kıtalarının Venedik savaşına katılmalarına dair ilginç bilgiler vermektedir: Schwencke, *Geschichte der hannoverschen Truppen in Griechenland, 1685-1699*, Hannover 1854 ve Pfister, *Der Krieg von Morea in den Jahren 1687 und 1688, besonders als Beitrag zur hessischen Kriegsgeschichte*, Kassel 1845. Kont Königsberg'in Venedik hizmetinde etkinliğine dair aynı şekilde ilginç bir katkı, generalin eşine Yunanistan seferi sırasında eşlik eden Anna Akerhjelm'in

Venedik savaşı, 1684'te Dalmaçya'da bir yıl öncesinden beri Urana, Ostroviça (Ostroviz), Karin (Carino), Nadin (Nadino), Skardin ve Mokar'ı (Kakarska/Macarsca) ellerinde tutan ve bu yıl Duare ve Risano kalelerini ele geçirerek, Kotorlu (Kattarolu) Hayduklarla birleşip, bilhassa Licca ve Corbavia kontluklarında, Bosna ve Arnavutluk içlerine ve Clin ile Kastelnova (Castelnuovo) önlerine kadar her yeri ateş ve kılıçla talan eden asi Morlakların talan ve fetih akınları ile başlamıştı. Morosini de donanması ile Kastel'e saldırmayı düşünüyordu, fakat harp şurası, inatçı bir direniş gösterdikten sonra 8 Ağustos'ta teslim olan ve bunun üzerine sekiz günlük kuşatmadan sonra karşısındaki savunması zayıf Preveze'nin de ele geçirildiği Ayamavra'ya saldırılmasına karar verdi[164].

Morosini, Albay Ohr'un komutasında, aralarında 2.400 kişilik bir Hannover birliği bulunan Alman ve İtalyan yardımcı birlikleri ile takviye edildikten sonra, ertesi yıl bilhassa isyan hâlindeki Manyalıların (Mainalılar) desteğine güvendiği güneye, Mora'ya yöneldi. Manyalılar, Mora beylerbeyi ile mücadele ederek kanlı bir çatışmada 10 bin kişilik ordusundan 2 bin kişiyi öldürmüş ve Morosini, kıyılarında göründüğü anda genel bir ayaklanma sözü vermişlerdi. Oysa Morosini donanması ile 1685 başlarında Burakreis Adası açıklarına geldiğinde, şimdilik dağlarının eteklerinde karaya çıkmaktan imtina etmesini rica ettiler, zira İsmail Paşa yakın zamanda 10 bin askeri ile kalelerine ve köylerine saldırmış, kısmen ateşe vermiş ve kadınları ile çocuklarını rehine olarak alıp götürmüştü. Dolayısıyla silahlarına sarılacak durumda değildiler.

Hâlbuki Morosini bir kez bu sulara girdikten sonra, hiçbir şey başarmadan çekip gitmek istemiyordu. Dolayısıyla Koron önlerine demir attı; o dönemlerde hâlâ güçlü olan bu kaleyi kuşattı ve kaleyi kurtarmak için buraya gelen Osmanlıları birkaç muzaffer çatışmada mağlup ettikten sonra, 47 günlük bir kuşatmanın akabinde teslim olması üzerine kaleyi 12 Ağustos'ta ele geçirdi; kalenin teslimatı ise korkunç bir kan gölüne dönüştü[165]. Daha sonra cesaretlerini

---

önce Giörvell, *Det svenska Bibliotheket,* Stockholm 1759, tarafından yayınlanan ve son zamanlarda de Laborde, *Athenes aux XV, XVI et XVII siecles* adlı eserinin ekinde, II, 255 ve devamında Fransızca tercümesi ile birlikte eksiksiz olarak yayınladığı mektupları ve günlüğüdür.

164 Garzoni, s. 64-74. Buna uygun olarak Contarini, Beregano ve Locatelli, *Racconto historico della Veneta guerra in Levante,* Kolonya 1661.

165 Schwencke, s. 27-43. Hannover yardımcı kıtalarının Koron'un kuşatmasındaki katkıları çok büyüktü.

tekrar toplamış olan Manyalıların daveti üzerine yine Manya (Maina) dolaylarına geldi; Kalamata'da bizzat kapudan paşanın emrinde üzerine gönderilen küçük orduyu mağlup etti ve ardı ardına Kalamata, Zernata, Chielasa ve Passava kalelerini ele geçirdi. Manya bölgesinin (Braccio di Maina) tamamı o dönemden sonra Venedik mülkü kabul edildi ve başına bir rettore (vali) getirildi. Korfu'nun karşısındaki muhafız kıtaları tarafından terkedilmiş sahil kalesi Gomenizza, donanma İyon Adaları'ndaki kış karargâhlarına dönerken ele geçirilerek havaya uçuruldu.

Morosini'nin harp şurasında hemen Girit Adası'nın geri alınmasını talep eden seslere rağmen, bir sonraki seferin amacı tabii ki Venedik'in Mora Yarımadası'nda hâkimiyetini genişletmesi olmalı idi. Bilhassa kara kuvvetlerinin başkomutanlığını üstlenmiş olan Kont Königsmark'ın ağırlığı, bu yönde bir kararın alınmasını sağladı. Elde ettikleri başarı, onları haklı çıkardı. Navarin, Modon ve Arhos (Argos), Haziran ve Temmuz aylarında kısa bir direnişten sonra; Anabolu ise inatçı bir direnişten sonra 1686 Ağustos'u sonunda, Königsmark'ı 6 bin duka değerinde altın bir kap ve Morosini'yi ailesindeki ilk doğan çocuğa miras bırakabileceği şövalyelik onuru ile ödüllendiren Venedik'in eline geçti.

Bâbıâli tarafından teklif edilen barış geri çevrildikten sonra, 1687 Temmuz'unda Balyabadra'ya ve İnebahtı Körfezi'ndeki palankalara yapılan saldırı ile başlayan bir sonraki seferin sonuçları çok daha parlaktı. Her iki palanka, Balyabadra'da önlerinde Alman yardımcı kıtalarının yine kazandıkları sıcak bir çatışmadan sonra Osmanlılar tarafından terkedildi ve kısmen havaya uçuruldu. Güçlü İnebahtı Kalesi bunun üzerine teslim oldu ve İslâm dinine mensup herkesin kışkırtılan Rumlar tarafından büyük bir öfke ile takip edildiklerinden korku ve dehşet içinde kaçtığı Mora'nın kuzey sahil şeridinin tamamı, Gördüs (Korint) önlerine kadar Venedik'in eline geçti. 9 Ağustos'ta ordunun tamamı Gördüs önlerinde ordugâh kurduğunda, sakinleri tarafından terkedilerek ateşe verilmiş şehir, birkaç hane dışında kül yığınına dönüşmüştü ve hâlâ sağlam duran Akrokorint Kalesi, muhafız kıtaları tarafından terkedilmişti. Hemen 500 Venedikli tarafından işgal edildi.

Morosini'nin Venedik'in Mora'daki hâkimiyetini hemen İsthmus Derbendi'ni geçerek daha da sağlama almaya yönelik cüretkâr düşüncesi, defalarca boş yere denenen bu teşebbüsün aşılması imkânsız zorluklarından dolayı, gerçekleştirilmeye çalışıldığı anda başarısız oldu. Harp şurasında görüşüldüğü üzere, aynı yıl içinde Eğriboz'a saldırma planlarından da, mevsimin ilerlemiş olmasından

dolayı, vazgeçilmek zorunda kalındı. Mesela Zenta'nın karşısındaki Castel Tornese ve Salona (Spoloto) gibi birkaç daha küçük sahil kasabası, Venedik bayraklarını gördükleri anda kapılarını açtılar. Son olarak harp şurasında bazı tereddütlerden sonra, aynı yıl içinde Atina'ya saldırmaya karar verildi.

Morosini bunun üzerine 26 Ağustos'ta donanması ile İnebahtı Körfezi'nden ayrıldı ve Benefşe'yi (Malvasia) başarısız bir şekilde ateşe tuttuktan ve Mezistre dolaylarında talanlarda bulunduktan sonra, 13 Eylül'de Egin (Aegina) sularına vardı. 20 Eylül'de Atina üzerinde yapılacak sefer için öngörülen birlikleri, bilhassa Königsmark emrinde kara yoluyla İsthmus Derbendi'nin güney kıyısına kadar ilerlemiş olan Alman birliklerini gemilere bindirdi ve ertesi gün sabah Porto Leoni Limanı'na, yani eski Pire Limanı'na demir attı. Burada da direnişle karşılaşmadılar. Türkler tarafından terkedilmiş Atina hemen işgal edildi. Yalnızca iyi tahkim edilmiş Akropol'de kendilerini son ana kadar savunmaya kararlı 600 kişilik bir muhafız kıtası vardı. Kuşatma kaçınılmazdı ve 22 Eylül'de başladı.

Dört gün sonra kuşatmayı başarıyla sona erdiren o hazin felaket genel olarak bilinmektedir. 26 Eylül'de o uğursuz Venedik bombası, korkunç bir darbe ile Akropol'e düştü ve talihsiz bir şekilde barut deposu olarak kullanılan Parthenon'un, en muhteşem eski Helenistik sanat çağından kalma, o güne kadar neredeyse hiç zarar görmemiş o muhteşem anıtın büyük bir bölümünü, 200 kadar Türk'e de mezar olan bir harabeye çevirdi. Königsmark'ın bile neredeyse ele geçirilemez addettiği, yüksek tepenin üzerine kurulu kale, bunun üzerine 29 Eylül'de teslim oldu. Buna göre 500 kişiden oluşan muhafız kıtası ve de buraya sığınan 2.500 kadar Türk erkek ve kadın, bütün eşyaları ile birlikte serbestçe gidebilecekti. 4 Ekim'de, öfkeli galiplerin işkenceleri altında Pire'ye götürüldüler ve burada İzmir'e gitmek üzere gemilere bindiler. Yalnızca 28 topun bulunduğu Akropol, hemen Venedikliler tarafından işgal edildi. İlk Venedikli komutanları, Kont Tomaso Pompei oldu. Şehir, bilhassa aralarında Hannover, Hessen ve Würrtemberg birliklerinin bulunduğu Alman askerlerine kış karargâhı olarak tahsis edildi[166].

---

166 Örneğin daha önce de defalarca temas edilen Foscarini, Garzoni, Contarini, Locatelli, Beregani, Morosini'nin biyografisini hazırlayan Arrighi ve coğrafyacı Coronelli'nin dikkatli kullanılması gereken sayısız yazıları gibi, daha eski Venedik kaynaklarında 1684-1687 yılları arasında yapılan Venedik seferleri tabii ki ayrıntılı olarak tarif edilmiştir. Oysa Atina'nın fethi ve Parthenon felaketi ile ilgili herşey, örneğin Ross tarafından biraraya getirilen Alman kaynakları da dahil olmak üzere, yakın zamanda bu hususta yapılan bütün incelemeler de eleştirisel bir bakışla kullanılarak De Laborde, *Athenes*,

Fakat burada çok hoş zamanlar geçirmediler. Kış ayları boyunca sıkıntılar, salgın hastalıklar ve kısmen düşmanın İstife (Thebes) ve Eğriboz'dan verdiği rahatsızlıklardan dolayı çok eziyetler çektiler. Atina düştükten hemen sonra aslında Eğriboz'a saldırmaya niyetli olan ama bilhassa Kont Königsmark'ın direnişi ile karşılaşan Morosini, yıl sonuna doğru Atina'yı bile ellerinde tutup tutamayacaklarından emin değildi. Atina'nın yerle bir edilip edilmemesi meselesi, 31 Aralık'ta toplanan harp şurasında ciddi bir biçimde dile getirildi. Sonunda Atina'nın boşaltılmasına karar verildi, zira şehri ya tahkim etmek ya da savunmasız şehir sakinlerinin korunması için buraya yeterli sayıda bir muhafız kıtası bırakmak için gerekli imkânlar mevcut değildi.

Sıkıntı içindeki şehir sakinleri, bunun için her türlü fedakârlığı yapmayı teklif ettiler ama nafile. Her yıl 20 bin real para ödeyecekler ve muhafız kıtasının bütün masraflarını karşılayacaklardı. Oysa vebadan dolayı oldukça zayıflamış ordu, bunun için yeterli değildi. 1688 Nisan'ının ilk günlerinde şehir boşaltıldı. Halkın tamamı ağıtlar yakarak ve üzüntü içinde ister istemez Gördüs'e, Egin'e, Salamis'e ve Doğu Mora'ya ya da Takımadalar'a göç ettiler. 9 Nisan'da donanma ve kara ordusu da Poros Limanı'na doğru hareket etti ve burada gelecek sefer için takviyeleri beklemeye koyuldular[167].

Atina'dan çekilmeleri, Venedik silahlarının talihinin ve çok geçmeden ordunun ve donanmanın başkomutanlığını da muhafaza ederek Venedik doju seçilen ve böylece Venedik'in vatandaşlarına güveninin ve şükranlarının işareti olarak vereceği en büyük gücü ve itibarı tek bir şahsiyette birleştiren Morosini'nin savaşta kazandığı şanın dönüm noktası oldu. Aynı yıl içinde Eğ-

---

II, 98 ve devamında biraraya getirilmiştir. Bilhassa Morosini'nin Venedik arşivlerinden burada ilk kez aktarılan mektupları ve Mühendis Kaptan Vernada tarafından Akropol kuşatmasının yerinde kaydedilen planları çok ilginçtir. Bu arada o uğursuz topu Parthenon üzerine çeviren bir Venedikli değil, Lüneburglu bir Alman topçu teymeni idi (de Laborde, s. 151). Sanatsal açıdan, bütün arkeologların üzüntü ile karşıladıkları bu hâdise, büyük bir anlayış ve uzmanlık bilgisi ile E. Beule, *L'acropole d'Athenes*, Paris 1853, I, 52'de ele alınmaktadır.

167 Bu durumlar hakkında bilhassa Morosini'nin de Laborde, II, 162, 191, 198'de verilen kendi mektupları çok önemlidir. Atina'nın tamamen harap edilip edilmemesi meselesi, bilhassa askerî açıdan 12 Şubat 1688'de toplanan harp şurasında ciddi bir biçimde ele alındı. Ne talihtir ki, böyle bir şey için zamanları ve imkânları yeterli değildi. Alman birliklerinin o dönemlerde Atina'da bulunmaları hakkında bilhassa Pfister, s. 152 ve devamı ve Schwencke, s. 96 ve devamında çok etkileyici tariflerde bulunmaktadırlar.

riboz üzerine yapılan saldırı büyük kayıplara sebep oldu ve Venedik silahlarının onuru ve avantajı aleyhine sonuçlandı.

Morosini, en az 200 gemiden oluşan ve 30 bin kişilik bir mürettebattan başka, aralarında 12 bin kişilik yeni yardım kıtalarını da barındıran 24 bin kişilik kara birlikleri, kısacası Venedik'in o güne kadar birarada görmediği askerî kuvvet taşıyan donanmanın başında, daha önce Girit üzerine başarısız bir akında bulunduktan sonra, 7 ve 8 Temmuz'da Poros Limanı'ndan ayrıldı ve büyük zorluklar atlatıp, ağır kayıplar vererek, 12 Temmuz ile 24 Temmuz tarihleri arasında Eğriboz'da karaya çıktı.

Güçlü kalenin hemen başlatılan kuşatması oldukça talihsiz geçti. Hendekler henüz açılmıştı ki, baş gösteren veba ve yüksek ateşli hastalıklar binlerce insanın canını aldı. Kont Königsmark hastalandı ve 15 Eylül'de bu ölümcül hastalığa yenildi. Kuşatma, büyük çabalar ve hiçbir başarı elde etmeden bir ay daha devam ettirildi, fakat 12 Ekim'de gerçekleştirilen ve 1.000'den fazla askerin canına mâl olan başarısız bir hücum sonunda Morosini'nin de cesaretini kırdı. Geri çekilme kararı alındı ve bu 19 ile 21 Ekim tarihleri arasında gerçeğe dönüştürüldü. Kuşatma yaklaşık 100 gün kadar sürmüştü ve 20 bin kadar insan, hastalıklara ve düşman mermilerine maruz kalarak, neredeyse harabeye çevrilmiş kalenin surları altında can vermişti. Osmanlılarda ise kayıpların yalnızca 6 bin civarında olduğu tahmin ediliyordu. Venedikliler tarafından kaderlerine terkedilen yerliler, arkalarından kovalayan Türk sipahiler tarafından öldürüldüler veya denize sürüklendiler. 25 Ekim'de Venedik donanması ordudan kalanlarla Hydra Adası tarafından korunan Kastri Koyu'na demir attı ve çok geçmeden tamamen dağıtıldı. Alman yardım kıtalarının tamamı, hepsi önemsiz sayıda küçük gruplar hâlinde, yıl sonunda ülkelerine döndüler[168].

Venedik silahlarının Dalmaçya'da talihi bu arada en azından yaver gitmişti. Her ne kadar Proveditore Pietro Valiero'nun Hersek sınırındaki Sinj Kalesi'ne 1685'te yaptığı saldırı başarısız olmuştuysa da proveditore, Narenta'daki Norin Palankası'nı ele geçirmeyi ve buradan Ciclut (Siklut) sancakbeyini gözetim altında tutmayı başarırken, Morlaklar her yönde akın-

168 Venediklilerin dışında bilhassa iki askerî yazar, Pfister, s. 162 ve devamı ve Schwencke, s. 137 ve devamında Eğriboz kuşatmasından ayrıntılı olarak bahsetmektedirler. Her ikisi de Alman birliklerinin ülkelerine geri dönüşleri ile değerli eserlerini bitirmektedirler. 1687'de 1.300 kişilik bir Lüneburg birliğinden, 1689 başlarında yalnızca 80 kişi tekrar Hannover'e döndü!

larını başarı ile devam ettiriyorlardı. Sinj Kalesi ertesi yıl Proveditore Girolama Cornaro tarafından ele geçirildi ve son olarak, Atina'nın teslim olduğu gün olan 30 Eylül 1687'de, önemli bir sahil kalesi olan Kastel de 30 gün süren bir kuşatmadan sonra zaptedildi. 1688'de, daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Kerka Nehri kıyısında, Girit Savaşı sırasında Leonardo Foscarini tarafından yerle bir edilen ve daha sonra Türkler tarafından tekrar tesis edilen Knin Kalesi de düştü ve akabinde birkaç palankanın kansız bir biçimde teslim olması ile Venedik'in Dalmaçya'daki hâkimiyeti daha da sağlamlaştırıldı[169].

Mora Yarımadası, Venedik mülkü olarak, zaferleri ve fetihleri sayesinde "Moralı" lakabına lâyık görülen Morosini tarafından, geçen yıl içinde başkentleri Anabolu, henüz fethedilmemiş olan Benefşe, Navarin ve Balyabadra olan Romania, Lakonia, Messenia ve Akhaia olarak dört bölgeye ayrılmıştı ve Giacomo Cornaro'nun getirildiği genel proveditore makamı ile kendi idarelerine sahip olmuşlardı[170].

Kutsal İttifak'ın üçüncü müttefiki olan Lehistan kralının teşebbüsleri o kadar talihli geçmemişti. İttifakın ilk yılı olan 1684'te Sobieski, Kamaniçe'yi ele geçirmeye çalışmıştı ama nafile. İkinci yılı olan 1685'te ise hastalıklara yakalanarak, muzaffer ordularının başında bizzat sefere çıkamamıştı. En sevdiği planlardan biri olan Boğdan'ı ele geçirme ve buradan Podolya'yı kendisine tâbi etme planını, başkomutanı Yablonovski'ye bırakmak zorunda kaldı. Oysa beklentileri karşılanamadı. Yablonovski Turla Nehri üzerinden Boğdan'a akın ettiyse de çok geçmeden ağır kayıplarla geri çekilmek zorunda kaldı. Ordusunun başında bizzat Boğdan'a girip Yaş'a kadar ilerleyerek, şehri kısa bir süreliğine elinde tutmayı başarmasına rağmen her taraftan Tatarların saldırısına uğrayınca ve ayrıca açlıktan ve hastalıklardan muzdarip olunca büyük zorluklar altında geri çekilmek zorunda kaldığı 1686 yılı ise Lehistan kralı için çok daha talihsiz geçti. Son olarak kralın en büyük oğlu Jakob, 1687'de birkaç gün boyunca başarısızca ateşe tutulan, fakat daha sonra Tatarların üstün gücü karşısında tutunamayacak kadar zayıf olduklarından acilen terkettikleri Kamaniçe'yi ikinci kez ele geçirmeye çalıştı[171].

169 Garzoni, s. 123-127, s. 176, 224 ve 288 ve devamı.

170 Garzoni, s. 261.

171 Coyer, *Geschichte des Johann Sobiesky*, VIII, 464 ve devamı; Garzoni, s. 79, 127, 194 ve 231.

Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Kutsal İttifak akdedilirken, bilhassa bu devleti ittifaka katılmaya ikna etmeye çok büyük bir önem verilmesine rağmen, Rusya şimdiye kadar bu savaşa neredeyse hiç katılmamıştı. Rusya ve Lehistan arasında süregelen toprak anlaşmazlıkları böyle bir katılımı henüz engelliyordu. Ancak 1686'da (eski takvime göre 26 Nisan) Lehistan'ın Smolensk, Kiev ve Ukrayna üzerindeki haklarından 1,5 milyon gulden karşılığında vazgeçtiği ebedî barış antlaşmasına istinaden çar, Bâbıâli'ye savaş ilân etmeyi ve hemen Kırım Tatarlarına karşı bir ordu gönderip, Bâbıâli ile asla tek taraflı olarak barış yapmamayı, sadece bütün müttefiklerin katılımı ile genel bir barış yapmayı taahhüt ediyordu[172].

Tabii çar, Osmanlı'nın Karadeniz'e doğru ilerlemesini silah zoruyla engellemek için yeterince sebebi olmasına rağmen, bu taahhüdünü yerine getirmek için pek acele etmiyordu. İstanbul'da Rusların Çehrin'deki mağlubiyetlerine bakılmaksızın, Radzin Barışı'ndan sonra nihayet çarın kaçınılmaz olarak güneye doğru gittikçe güçlenmesinin Osmanlı İmparatorluğu için tehlikeli olabileceği anlaşılmıştı. Bu yüzden yalnızca Don Nehri kenarında Azak'ı güçlü istihkâmlarla donatmak ve daha yukarıda Kalancı Palankası'nı ve Lyutik Kalesi'ni kurmakla kalmayıp, Özü Nehri ağzında Kılburun ile Özü kalelerini ve daha yukarı doğru Gazikirman Kalesi'ni kurmuşlar ve güçlü istihkâmlarla donatmışlardı ki, bunların hepsi de bu kuzey devletinin, Kazak seferleri sırasında tecrübe edildiği üzere, Osmanlı payitahtına birkaç gün içinde varabilecekleri anlaşılan Karadeniz kıyılarına yerleşmesini önlemek için yapılan yeni kalelerdi. Ayrıca mevcut barışa rağmen, Bâbıâli tarafından el altından devamlı olarak Rus topraklarına yeni akınlarda ve talanlarda bulunmaya kışkırtılan Tatarlarla süregelen sürtüşmeler de sona ermek bilmiyordu. Bu Tatarları yarımadalarına geri göndermek, hatta belki de onları buradan tamamen sürmek,

172 Garzoni, s. 194. Antlaşmanın ana şartları olarak şunlar verilmektedir: "(Moskova) Büyük Dükalığı ile (Polonya) Cumhuriyeti arasında ebedî barış. Moskovalıların savaş ilân edecekleri Türk'e karşı ittifak; Kiev ve Smolensk'in devredilmesi, ama adı geçen kentlerin bir semtinde Katolik dininin icrası ile; Polonyalılardan alınan diğer yerlerin geri verilmesi; Polonyalılara 1,5 milyon florin ödenmesi; Tatarların bastırılması için bir Moskova ordusu misyonu; karşılıklı savunma". Biraz daha ayrıntılı olarak Contarini, I, 490. Burada bilhassa şu şart da eklenmektedir: "Bir gücün, diğerinin onayı olmaksızın Büyük Efendi'yle barış ya da ateşkes yapamaması".

daha o dönemlerde çarın meclisinde Rus silahlarının bu yöndeki başlıca ve en önemli görevi addediliyordu[173].

Yapılacak seferin esas amacı, bu meselenin çözülmesi olacaktı. Oysa sefer ertesi yıla kadar ertelendi ve büyük imkânlarla yapılmasına rağmen Ruslar için talihsiz sonuçlandı. Bu talihsizliğin sebeplerini Kırım hanının rüşvet verme sanatında ve en az 200 bin kişiden oluşan, ancak kimileri tarafından abartılarak 300 bin olarak tahmin edilen piyade, 100 bin süvari, 1.200 top ve yük hayvanı olarak cephaneyle erzakların taşınması için kullanılan neredeyse bir milyon kadar attan oluştuğu tahmin edilen ordunun başkomutanlığını hiç istemeyerek üstlenmek zorunda kalan Şansölye [Vasily Vasilyeviç] Golitsin'in açgözlülüğünde aramak gereksizdir[174]. Çok geçmeden böylesine büyük kalabalıkların hiçbir şey sunmayan ve büyük bir bölümü çorak olan bir ülkede kendi dikkatsizliğinden dolayı yok olmak zorunda kalacakları kendiliğinden anlaşıldı. Ordunun öncü birlikleri 1687 Haziran'ı ortalarında Kanskaya Voda Çayı yakınlarında Ukrayna sınırına henüz ulaşmışlardı ki, su, odun ve bilhassa atlar için yem sıkıntısı baş göstermeye başladı. Bunun için bozkırlarda bulmayı umdukları otlar, Tatarlar tarafından ateşe verilmişti ve böylece önlerinde küllerle ve dayanılmaz dumanla kaplanmış bir ova uzanıyordu. Her gün binlerce insan ve hayvan, açlıktan ve hastalıklardan kırılıyordu; açlıktan ölmek üzere olan atlar, topları çekebilecek güçte olmadıkları için toplar sürekli gözetilmek zorundaydı ve uzaklardan buraya getirilen erzaklar da sona ermeye yüz tutmuştu.

---

173 En ayrıntılı biçimde anlatım için bk. Dr. E. Hermann, *Beiträge zur Geschichte des russischen Reiches*, Leipzig 1843, s. 119 ve devamında *"Tagebuch des russ. Keiserl. General-Feldmarschalls B. Ch. Grafen von Münnich über den ersten Feldzug des in den Jahren 1735-1739 geführten russisch-türkischen Krieges"* adlı günlük. Burada şöyle denmektedir: "Rus Kabinesi, asla Bâbıâli'ye savaş ilân etmek için gerekli imkânlardan yoksun değildir ve bu uğursuz Tatarların Rus yönetiminin ortadan kaldırmak veya en azından azaltmak için, Azak'ı ele geçirmekten ve sınırları Kırım'a daha da yaklaştırmaktan veya yarımadayı Tatarlardan tamamen temizlemekten ve Özü ile Don Nehirleri arasındaki toprakları Rusya'ya bağlamaktan başka bir çaresi olmayan önemli ve en ağır endişeleri arasında olduğunu söyleyebiliriz ki, Bâbıâli bunu kanının son damlasına kadar engelleyecektir. "

174 Münnich, *aynı eser*, s. 121'de Golitsin'in Kırın hanından rüşvet aldığını ve bu esnada Kırım hanının kendisine yalnızca üst kısmı dukalar ile örtülmüş olan Nürnberg kuruşları ile doldurulmuş bir fıçı göndermesi üzerine çok kötü kandırıldığını iddia ediyor!

Üstelik yalnızca Tatarlarla değil, Kazakların kendi aralarında görülen düşmanca tutumlarla da mücadele etmek zorundaydılar. Rusya ve Lehistan arasında yapılan son barış antlaşmasından sonra, çara tâbi olmayı kendisine yediremeyen ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesiyle son bağımsızlığını da kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalacağını düşünen Hatman İvan Samoyloviç, Bâbıâli'den rüşvet yemek ve bozkırların ateşe verilmesine bizzat ön ayak olmakla suçlanıyordu; dolayısıyla en tehlikeli düşman muamelesi göreceğinden endişe etmek için yeterince sebebi vardı. Sıkıntı içindeki ordunun bir bölümüne komutanlık eden ve günlüğünde seferin acılarını ve sıkıntılarını derinden etkileyen bir gerçeklikle anlatan General Patrick Gordon, 17 Haziran tarihi altında "bu seferin esas amacı olan Kırım'ın fethinin ya da en azından daha fazla ilerlendiği takdirde, bariz ve kaçınılmaz bir yok olma tehlikesinden kurtulmanın nasıl mümkün olacağına" bir türlü karar verilemediğini yazıyordu[175].

Dolayısıyla aynı gün harp şurasında geri çekilme kararı alındı ve 18 Haziran'da ricat başladı. Geri çekildiklerini gizlemek için, aynı sayıda Kazaklarla birleşen 20 bin kişilik bir birlik, Osmanlı'nın buraya inşa ettiği kalelere saldırmak üzere, Özü Nehri'nden aşağı doğru ilerledi. Oysa bu kalelere kadar bile varamazlarken, asıl kıtalar düşmanla hiçbir temasta bulunmadan, geri dönüş yollarında büyük zorluklar altında yine büyük miktarda insan, at ve top kaybettiler[176].

Yine de Kırım'ı ele geçirme planlarından vazgeçilmedi, zira Tatarlar, düşmanlarının utanç dolu geri çekilmelerinden dolayı cesaretlenerek, akınlarında gittikçe daha cüretkâr ve çekilmez hâle geldiler. 1688'de bilhassa Volinya'ya şiddetli talanlarda bulundular; talanlarını Poltava bölgesine kadar genişlettiler ve Golitsin'in tavsiyesi üzerine aynı yıl içinde Samara Nehri'nin Özü Nehri'ne aktığı yerde yeni kurulan ve gelecek yıl Kırım üzerine yapılacak seferde ana üs olarak kullanılması düşünülen Bogorodiza Kalesi'ni tehdit ettiler. Oysa ertesi yıl için karar verilen ikinci Kırım seferi de yine büyük miktarda askerî kuvvetlerle ve birincisinden çok daha büyük bir ihtimam ve dikkatle hazırlanmış

---

175 Gordon'un Posselt tarafından yayınlanan günlüğü *Tagebuch*, II, 176 ve devamı. Burada Rusya'nın Kazaklarla ilişkileri hakkında da ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Ayrıca Contarini, I, 741 ve devamı.

176 Gordon, *Tagebuch*, II, 181-200; Garzoni, s. 232.

olmasına rağmen, sonuçları açısından, 1687'de yapılan ilk seferden çok daha talihli geçmedi.

1689 Mart'ında Samara kıyılarına toplanan ordu, bilhassa yine su ve atlar için yem sıkıntısından kaynaklanan büyük zorluklar ve her yönden saldıran Tatarlarla mücadeleler altında Orkapı (Perekop) yakınlarına kadar gelebildi; ama öyle zayıflamıştı ki, yine başkomutanlığı üstlenmiş olan Golitsin, Tatarların kısmen ateşe verdikleri ve cesurca savundukları kaleye saldırmaya cesaret edemediği gibi, bütün ikmalinin kolayca kesilebileceği yarımadada daha fazla ilerleyerek herşeyi tehlikeye sokmak istemedi. Ruslar bu yüzden bu defa da acilen geri çekildiler ve Samara Nehri kıyılarına kadar üç hafta süren dönüş yolunda daha ağır kayıplar verdiler[177]. Bununla Rusya'nın şimdilik başta Lehistan olmak üzere, müttefiklerin beklentilerini karşılamadan, kutsal savaşa katılımı sona erdi.

Gerçi Bâbıâli'nin şimdilik bilhassa Tatarlar sayesinde bu şekilde kuzeyde elinde tutmayı başardığı üstünlük, Macaristan'da, Mora'da ve Dalmaçya'daki kayıplar karşısında önemli sayılmazdı. Bundan dolayı duyulan hoşnutsuzluk, Mohaç'taki mağlubiyet ve Atina'nın düşmesinden sonra, 1687 yılı sona ermeden korkunç bir biçimde patlak verdi. Öfkeleri son raddeye kadar gelmiş olan yeniçerilerin ve sipahilerin Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın Macaristan'daki ordugâhından en korkunç biçimde imparatorluğun payitahtına kadar taşınan isyanının kaynağı, bu seraskerin sert yönetimi karşısında uzun zamandır gevşek bir yönetime alışmış birlikler arasında baş gösteren hoşnutsuzluktu. Mohaç'taki mağlubiyet, ondan kurtulmak için bahane oldu. Kargaşanın içinde görevden alınmasını istediler ve yerine bir başkasını, Halep Beylerbeyi Abaza Siyavuş Paşa'yı seçtiler. Sarı Süleyman Paşa, Petervaradin ve Belgrad üzerinden İstanbul'a kaçarak, çok daha kötü bir felaketten kurtulabileceğini düşünüyordu. Ama kader burada da yakasını bırakmadı.

Asiler, ulûfelerin azaltılması, bütün hakların ihlali, ordugâhtan korkakça kaçışı, vs. gibi sadrazama karşı bütün şikâyetlerini sıraladıkları padişaha hitaben hazırlanan bir talep yazısı ile birlikte temsilcilerini hemen Süleyman Paşa'nın ardından İstanbul'a gönderdiler ve resmen görevden alınmasını talep ettiler. Padişah, yalnızca kendi seçtikleri paşayı serasker olarak kabul etmekle yetinmedikleri için, asilere Sarı Süleyman Paşa'nın başını ve Siyavuş

177 İkinci Kırım seferi hakkında yine en ayrıntılı bilgiler Gordon, *Tagebuch*, II, 215-265'te verilmiştir. Ayrıca Cotarini, II, 201 ve devamı.

Paşa için sadaret mührünü gönderecek kadar zayıftı. Yanlış olan bu uysallığın acısı padişahın kendisinden çıktı. Asiler, isyanın kötü ruhunu ordugâhta birkaç idamla daha tatmin ettikten sonra, padişahın tahttan indirilmesini talep etmek için gözlerini bu defa da payitahta çevirdiler. Bundan böyle padişahları, IV. Mehmed'in en büyük kardeşi* [Şehzâde] Süleyman olacaktı. Harem grubunun IV. Mehmed'in oğlu Şehzâde Mustafa'yı boşalmak üzere olan tahta çıkartma planı, şeyhülislâmın bu hususta fetva vermemekte direnmesi üzerine başarısız oldu.

Belgrad'dan Edirne'ye kadar gelmiş olan asilerin, ava düşkünlüğü yüzünden devletin sıkıntılarıyla hiç ilgilenmediğini ileri sürdükleri padişahın resmen tahttan indirilmesini talep etmeleri üzerine, ulemâ gönüllü olarak buna izin verdi. İsyancılar her an payitahtın ve sarayın önünde belirebileceklerinden, artık direnişi düşünmek mümkün değildi. Ulemânın 8 Kasım 1687'de Ayasofya'da yaptığı tek bir toplantı, taht değişikliğini belirledi. II. Süleyman hemen kafesten çıkartılıp padişah olarak karşılanırken, IV. Mehmed hiçkimse onu kurtarmaya veya tekrar tahta çıkartmaya teşebbüs etmeden, ancak beş yıl sonra, 17 Aralık 1692'de hayata veda ettiği zindana gönderildi.

Taht değişikliği herhangi bir karışıklık çıkmadan yapılır yapılmaz Abaza Siyavuş Paşa, asi ordusunun başında İstanbul'a girdi. İçlerindeki isyan ruhunu artık kim bastırabilirdi! Yeniçeriler ve sipahiler bir kez daha sınırsız güce sahip olmak istiyorlardı. Eskiden olduğu gibi cülus bahşişinin ve ulûfelerinin artırılmasını; kendileri için makamlar ve memuriyetler, nefret ettikleri memurların ve makam sahiplerininse başlarını istediler. Birkaç kararlı vezirin salt direnme teşebbüsleri bile isyan ateşini daha korkunç bir şekilde alevlendirdi. Bütün vezirlerin konakları hücuma uğradı, soyuldu ve tahrip edildi. Kendi konağını cesurca savunan Sadrazam Abaza Siyavuş Paşa, sonunda yanındakilerle birlikte üstün güçteki asilerin darbeleri altında can verdi.

Göründüğü kadarıyla yeniçeri isyanı bununla 24 Şubat 1688'de sona erdi. Bu cürüme çok öfkelenen halk, biraraya toplandı ve Sancak-ı Şerif'in koruması altında asilerden intikam alınmasını istedi. Elebaşlarından birkaçı hemen öldürüldü; diğerleri mahkeme kararıyla ölüme mahkûm edildi. Yavaş yavaş huzur geri geldi. Böyle bir yükü taşıyamayacak kadar yaşlı olan kaymakama

---

* Zinkeisen sehven ağabeyi demektedir (çn).

[Nişancı Ayaşlı İsmail Paşa] sadaret mührü ve bununla birlikte, Kutsal İttifak'ı kurarak, Osmanlı'nın sanki Avrupa'daki hâkimiyetini tamamen sona erdirmek istiyormuş gibi görünen Hristiyan âlemine karşı mücadeleyi devam ettirme görevi verildi[178].

Bu savaş, değişken bir biçimde daha 10 yıl sürdü ve bu arada nihaî sonucun ağırlığı yine Macaristan ve kayserin gücü olarak kalmaya devam etti. Salankamen (1691) ve Zenta (1697) muharebelerindeki iki büyük zafer sonucu belirlerken, aynı dönemde müttefiklerin silahları ile kazanılan herşey daha önemsiz görünüyordu.

1688 ve 1689 yıllarındaki iki sefer, Habsburg silahlarının bu Türk savaşlarında cereyan eden en parlak seferleriydi. Bavyera elektörü, 1688 yaz aylarında 33 bin kişilik ana ordu ile doğrudan, kayserin konumundan dolayı Macaristan'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmak için fethini kaçınılmaz addettiği Belgrad'a saldırdı. Habsburg birliklerinin yaklaşması ile kaleyi korumakla görevli serasker [Osman Paşa], hiçbir direniş göstermeden önce Semendire'ye ve daha sonra Niş'e geri çekildi. Dolayısıyla kuşatmaya Ağustos ayının ilk yarısında hemen başlanabildi ve muhafız kıtasının kaleyi kahramanca savunmasının ardından 6 Eylül'de elektörü birkaç saat içinde bu önemli sınır kalesinin efendisi hâline getiren bir hücumla sona erdi. Bu fethin en yakın sonuçları, Semendire'nin ve Güvercinlik'in (Galamboç) da düşmesi oldu.

Aynı esnada, mareşal tayin edilen Baden Markisi Ludwig, ayrı bir birlikle Bosna'ya akın etmiş; Ağustos ayı içerisinde ardı ardına Kostainiça'yı, Yassenovaç'ı, Dubiça'yı, Gradiska'yı ve Brod'u ele geçirmiş ve 5 Eylül'de, Belgrad düşmeden bir gün önce, Derbend'de yapılan ölümcül bir muharebede Bosna beylerbeyinin 15 bin kişilik ordusunu neredeyse tamamen yok ederek, akabinde İzvornik'i (Zvornik) de ele geçirmişti. Lipova'nın (Lippa) General Carassa emrindeki Erdel birlikleri tarafından fethi, Habsburg silahları için 1688 yılı seferinin muzaffer hâdiselerini tamamladı[179].

Bu zaferler, Viyana sarayının aynı yılın sonunda Bâbıâli'den gelen barış teklifine kulak asmasını sağlayacak nitelikte değildi. Artık daha büyük başa-

178 Burada Osmanlı kaynaklarından alınan Hammer, VI, 490 ve devamındaki ayrıntılı anlatımları takip ettik. Bu eser, bu hususta yine çok iyi bilgi sahibi olan Contarini, II, 1-16, 26 ve devamı ile karşılaştırılmalıdır.

179 Daha fazla ayrıntı için bk. Katona, XXXV, 581 ve devamı ve bilhassa Röder, II, 52-93.

rılara imza atılacağını düşünen ve hiçbir şeyi imkânsız görmeyen Viyana'daki ruh hâli, savaşa yönelikti. Gerçekten de o dönemde kayser ve kabinesi, imparatorluk sınırlarının Trajan'ın kapılarına mı yoksa İstanbul'a mı kaydırılmasının daha uygun olacağı sorusu ile yakından ilgileniyorlardı. Yunan devletini fethetmenin ve her iki kilisenin kaysere ebediyen şan kazandıracak şekilde birleştirilmesinin sonunda İslâm'ın artan gücüne karşı verilen bu uzun mücadelenin ödülü olacağından kuşku duymak, âdeta Hristiyan davasına ihanet sayılıyordu. Bâbıâli'nin içinde bulunduğu sıkıntının asla bu kadar büyük olmadığı; hâkimiyetini, en azından Avrupa'da tamamen yok etmek için asla bu kadar iyi bir fırsatın gelişmediği düşünülüyordu. Bu yüzden Bâbıâli ile asla müzakerelere girilmemeli idi; aksine, herşeyi silahların bariz bir şekilde kayserin ve Hristiyan davasına meyleden talihine bırakmalı idi[180].

Bu yüzden, Sultan II. Süleyman'ın cülusunu haber verme bahanesi ile yılın sonuna doğru Bâbıâli Tercümanı Mavrokordato ile birlikte Viyana'ye gelen Osmanlı temsilcisi Zülfikâr Ağa ile yürütülen müzakerelerin, yalnızca kayserin değil müttefiklerinin de Bâbıâli'nin mantıklı taleplerine karşılık olarak ileri sürdükleri abartılı talepleri yüzünden başarılı olmamasına şaşmamak gerekiyordu. Bâbıâli yalnızca mevcut statükonun muhafaza edilmesini isterken, kayser ayrıca Yanova'yı (Jenö), Göle'yi, Varadin'i ve Tımışvar'ı; Venedik ayrıca Eğriboz'u, Benefşe'yi, Bar'ı (Antivari) ve Ülgün'ü (Dulcigno) ve son olarak Lehistan da Ukrayna'yı ve Kırım'a kadar Besarabya'yı, hatta bütün Tatarların Avrupa'dan Asya'ya gönderilmelerini talep ediyordu ki, bunların hepsi, gücü olduğundan daha fazla zayıflamış olsa bile, Bâbıâli'nin asla kabul edemeyeceği, kabul edilmesi mümkün olmayan taleplerdi. Dolayısıyla Zülfikâr Ağa, müzakereler 1689 ortalarına kadar boşuna uzadıktan sonra, hiçbir şey elde edemeden tekrar geri dönmek zorunda kaldı[181].

Kayserin abartılı talepleri, bu yıl için de en azından silahlarının talihi ile destekleniyorlardı. Fransa'ya karşı gönderilen ordunun başına başkomutan olarak getirilen Loren dükünün yerine Macaristan'daki Habsburg birlik-

---

180 En ciddi ve en olağanüstü Avusturyalı devlet adamları o dönemlerde böyle düşünüyorlardı. Bilhassa daha önce adı geçen Kont Quintin Jörger, bu hususta Mailath, *Geschichte des österreichischen Kaiserstaates*, IV, 230'de bazı alıntılar yaptığı ayrı bir hâtırât hazırlamıştır. Ayrıca savaş taraftarı idi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yok oluşunu kaçınılmaz görüyordu.

181 Barış müzakereleri hakkında bilgi için bk. Katona, *aynı eser*, s. 612 ve Garzoni, s. 320.

lerinin başına getirilen Baden Markisi Ludwig, savaş meydanını Bosna'dan Sırbistan'a kaydırmış; Pasarofça'da Morava Nehri'ni geçmiş; Serasker Arap Receb Paşa'yı Fethülislâm (Gladova), Batucina (Batotschina) ve Niş'te (24 Eylül) cereyan eden üç muzaffer muharebede mağlup etmiş; daha sonra Rumeli sınırlarından Hersek'e kadar Balkan geçitlerini işgal etmiş ve son olarak Vidin'den Niğbolu'ya kadar bütün Tuna kalelerini de ele geçirmiş ve böylece tam bir güvenlik içinde Eflak'taki kış karargâhına geri çekilebilmişti. Seferin hemen başında Zigetvar da teslim olmuştu[182].

Oysa bu tarihten sonra kayserin silahlarının talihi sanki döner gibi olurken, diğer taraftan Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın sadarete getirilmesiyle (Kasım 1689) Osmanlı devlet yapısının her yerinde kendisini hissettirmeye başlayan ve yeniden canlandıran olumlu ruh hâli, padişahın ordularına da bir kez daha zafer getirecekti. 1690 tarihli sefer, Habsburg birlikleri için oldukça talihsiz geçti. Açlıktan dolayı teslim olmaya zorlanan Kanije, bu seferin tek getirisi idi. Bunun dışında, önceki seferde kazanılan herşey tekrar kaybedildi.

Habsburg ordusu daha kış aylarında Tatarlar ve Türkler tarafından Sırbistan ve Eflak'taki kış karargâhlarından çıkartıldılar. Daha sonra, sadrazamın Apaffy'nin 15 Nisan'da ölümünden sonra Erdel Prensliği'ne getirdiği Tökeli, 16 bin kişilik bir ordu ile Terzburg Geçidi'nden Erdel'e akın ederek, yolunu kapatmaya çalışan bir kayser birliğini Tohani'de 12 Ağustos'ta yapılan ölümcül bir muharebede neredeyse tamamen yok etti ve hemen ardından Braşov'a saldırdı. Bu arada Sırbistan'da Yagodina'da Habsburg ordugâhına gelen ve tekrar başkomutanlığı üstlenen Marki Ludwig, Erdel soylularının acil çağrıları üzerine gerçi hemen elindeki bütün birliklerle buraya doğru yola çıktı ve Tökeli'yi yavaş yavaş Eflak'a kadar geri püskürttü. Ama burada oyalanırken, sadrazam 80 bin kişilik bir ordunun başında Filibe'den Sırbistan'a doğru yola çıkmış; 29 Ağustos'ta Vidin'i, 8 Eylül'de Niş'i ele geçirmişti ve Tuna boylarındaki diğer kaleleri, Orsova, Güvercinlik ve Semendire'yi tekrar geri aldıktan sonra, 1 Ekim'de 60 bin askerle ulaştığı ve hemen her yönden kuşatmaya aldığı Belgrad'a ilerlemişti. Kont Apremont ve Mareşal Croy dükünün emrinde sadece 6 bin kişiden oluşan güçsüz bir muhafız kıtası barındı-

182 Katona, *aynı eser*, s. 622 ve devamı. Cildin sonunda, *Urkunden*, s. 3-198'de markinin bu sefer sırasında kayser ile yazışmaları başta olmak üzere, ilginç yazışmaların bulunduğu Röder, *aynı eser*, s. 94-119.

ran Belgrad'ın kurtulması mümkün değildi. 8 Ekim'de baş gösteren korkunç bir barut patlaması bütün direniş imkânlarını yok etmemiş olsaydı, belki de kahramanca savunularak, daha uzun süre elde tutulabilirdi. Üç büyük barut deposu, ihanetten dolayı veya tesadüfen bir anda havaya uçtu ve askerleri alaylar hâlinde altına gömdü. Taş yığınına dönüşen kale, hemen Osmanlılar tarafından işgal edildi. Osmanlı kılıçlarından kurtulan muhafız kıtaları, panik hâlinde Osek'e kaçtılar.

Şanslarına ilerlemiş olan mevsim, sadrazamın fetihlerini kuzeye doğru genişletmesine engel oluyordu. Hiçkimse başarılı bir direniş gösterebilecek durumda değildi. Hayallerinde, padişahın tekrar büyük bir karmaşanın yaşandığı Viyana önlerine geldiğini tasavvur ediyorlardı. Bir sonraki seferde Macaristan'ın tamamını tekrar kaybetmek istemiyorlarsa büyük çaba göstermeleri gerekiyordu. Kış aylarında gönderilen 10 bin kişilik bir akıncı birliği Tımışvar'ı ve Varadin'i kuşatmadan kurtarmış ve başarısız olmalarına rağmen Osek'e saldırmış, daha sonra Lugoş, Karansebes ve Lipova'yı ele geçirmiş ve son olarak muhtemelen aynı anda Eflak'tan ikinci kez Erdel'e akın eden, fakat sonunda bu şekilde en azından Erdel'i kurtaran Marki Ludwig tarafından Tatarlarla birlikte sınırın ötesine geri atılan Tökeli ile birleşmek üzere Szekelhid ve Somlyo üzerinden Erdel'e akın etmişti[183].

Sadrazamın ertesi yıl için büyük planlar kurduğu âşikârdı. Zira sefere çıkartmayı düşündüğü ordunun en az 120 bin kişiden oluşacağı tahmin ediliyordu. Yeni bir taht değişikliği, bu sefer için yapılan hazırlıklar sırasında neredeyse hiç dikkat çekmedi. Sultan II. Süleyman, 23 Haziran 1691'de Edirne'de nikristen öldü ve kardeşi II. Ahmed, her zamanki törenlerle hiçbir rahatsızlıkla karşılaşmadan cülus etti. Bir ay sonra, yine sadarete getirilen Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, 100 bin askerle Zemun'un (Zemlin/Semlin) önlerinde idi. Baden markisinin ise yalnızca Petervaradin'de topladığı 45 bin askeri vardı.

Salankamen Ovası'nda 19 Ağustos'ta her iki ordu nihaî muharebe için karşı karşıya geldiler. Muharebe Osmanlı aleyhine dönmüştü ki, sadrazamın çatışmanın ortasında düşman mermisi ile şehid olması sonucu belirledi. Osmanlı'nın tam mağlubiyeti ve Habsburg birliklerinin bu en parlak zaferi, çok ağır kayıp-

183 1690 tarihli sefer hakkında bilgi için bk. Katona, *aynı eser*, s. 655-705; Röder, *aynı eser*, s. 120-153 ve *Urkunden*, s. 198-373. Tökeli ile ilgili bilgi için bk. *Hist. de Tekeli*, s. 258 ve devamı ve Contarini, II, 226 ve devamı.

lara mâl olmasına rağmen, o gün Baden markisinin komutanlık şanını zirveye taşıdı ve bu kutsal savaşta önemli bir dönüm noktası oldu[184].

Kayser sadece 7.300 kişi kaybederken, Bâbıâli en iyi birliklerinden 20 bin kişiye ve 154 topa mâl olan bu darbeyi kolay atlatamadı. Baden markisinin aynı yıl içinde saldırdığı Varadin, ertesi yıl yapılan seferin başında, 6 Haziran 1692'de teslim olmak zorunda kaldı. Lipova, Karansebes ve Lugoş, tıpkı Slovenya'da Pojega, Brod ve Berbir (Gradiska) gibi, Habsburg birlikleri tarafından gecen yıl içinde geri alınmışlardı. Bunun dışında savaş yönetimi sonraki yıllarda her iki tarafta gittikçe daha ilgisiz ve kararsız bir niteliğe büründü. Şimdilik büyük darbelerin vurulmasına izin vermeyen bir yorgunluk dönemi başladı. Ayrıca batıda Hollanda'da, Ren boylarında ve İtalya'da Fransa'ya karşı yürütülen savaş kayserin ve imparatorluğunun dikkatini ve en iyi birliklerini yeterince meşgul ettiğinden, doğuda savaşı enerji ve dayanıklılıkla başarılı bir sonuca götürebilecek durumda değildiler. Bu kritik anlarda Bâbıâli'nin de Macaristan'daki savaşı kuvvet ve enerji ile devam ettirebilecek durumda olmaması, Avrupa âlemi ve Hristiyanların davası için bir talihti.

1692'de aynı korkunç biçimde salgın hastalıklardan muzdarip iki ordu, Belgrad ve Petervaradin'de hiç hareketsiz beklediler. Habsburg ordusu için ayrıca Salankamen kahramanı Baden Markisi Ludwig'in Yukarı Ren bölgesindeki ordunun başına geçmek üzere yılın sonuna doğru Macaristan'dan geri çağrılmış olması büyük bir kayıptı[185]. Halefi Mareşal Dük Croy, markinin çözümünü kendisine bıraktığı bu büyük görevin üstesinden gelebilecek yapıya sahip değildi. 1693'te Belgrad'a başarılı olamadan saldırıya geçtikten sonra, kayserin hizmetinden ayrıldı[186].

Yerine Macaristan'da başkomutanlığa getirilen Mareşal Caprara da, en az onun kadar, kayser silahlarının onurunu taşımayı beceremedi. Bu savaşa dair tarihin Caprara hakkında anlattığı tek şey, 1694'te Petervaradin'deki siperli ordugâhında Türkler tarafından çepeçevre sarıldığı ve kendisine emanet edilen ordunun kurtuluşunu yalnızca muhasaracıları geri çekilmek zorunda bırakan kötü hava şartlarına borçlu olduğu idi. Bu utanç verici hareketten sonra, başkomutanlığı devam ettirebilecek durumda olmadığına karar verildi. Ola-

---

184 Salankamen Muharebesi'nin en iyi anlatımı Röder, II, 154-174 ve *Urkunden*, s. 374 ve devamı ile Katona, *aynı eser*, s. 727 ve Contarini, 286 vermektedir.

185 Röder, *aynı eser*, s. 193.

186 Katona, *aynı eser*, s. 811 ve devamı.

ğanüstü kuvvete sahip ve iyi bir içici olan, fakat iyi bir komutan olmayan Saksonya Elektörü (Güçlü) Frederik August, 1695'te Caprara'nın yerine, savaşın bir kez daha beklenmedik bir biçimde hareketlendiği Macaristan'daki Habsburg ordusunun başına geçti.

Güçsüz II. Ahmed'in ardından 1695 Şubat'ında Osmanlı tahtına cülus eden, dirayetli bir yapıya sahip Sultan II. Mustafa, Osmanlı silahlarının o güne kadar maruz kaldıkları utancı daha fazla hazmedemedi ve büyük atası Kanuni Sultan Süleyman'ı örnek alarak, kutsal savaşta şahsen yer almakta ısrar etti[187]. Başarıları, en azından başlangıçta sefere şahsen katılarak kazanacaklarına dair beklentileri karşılıyordu. Aynı yıl içinde (25 Ağustos) Belgrad'da Tuna Nehri'ni geçti; 7 Eylül'de Lipova'yı hücumla fethetti; birkaç gün sonra Tisa ve Tuna nehirlerinin birleştiği yerde bulunan Titel Kalesi'ni teslim olmaya zorladı ve 22 Eylül'de Lugoş'ta cereyan eden ölümcül bir muharebede, General Veterani'nin 6 bin kişilik birliğini yok etti; Veterani ise bu esnada hayatını kaybetti. Lugoş ve Sebeş bunun üzerine galiplerin eline geçtiler[188].

Muzaffer olarak payitahtına geri dönen, imparatorluğun ve silahların eski şanını yeniden tesis eden kişi olarak kutlanan padişahın tekrar ordularının başına geçtiği ertesi yıl zafer yine Osmanlı'dan yana idi. 1696 Ağustos'u ortalarında 50 bin kişilik bir ordu ile Tımış (Temes) Nehri'ne kadar ilerlediğinde, o dönemlerde Tımışvar önlerinde bulunan Saksonya elektörü [Frederik August] kuşatmayı hemen kaldırdı ve Ulaş (Olaş) yakınlarında, Bega Nehri kıyılarında, Habsburg birliklerinin tamamen mağlup oldukları muharebe teklifinde bulundu. II. Mustafa'nın zaferlerini hemen ileri götürmek için gerekli komutanlık becerilerine ve imkânlara sahip olmayışı, kayser için büyük bir talihti ve Saksonya elektörününün, Sobieski'nin ölümünden sonra (17 Haziran 1696) Lehistan kralı seçilmesinden dolayı,

187 Cülusundan üç gün sonra padişahın çıkarttığı hatt-ı hümâyûna göre Hammer, VI, 600. Garzoni, s. 651. Contarini, II, 461 ve devamı.

188 Katona, *aynı eser*, s. 866 ve devamı. Garzoni, s. 656. Contarini, II, 466-480. İstanbul'da padişahın ilk zaferleri üzerine duyulan sevinç inanılmazdı. Contarini, şöyle demektedir: "Büyük sevinç gösterileriyle ve halkın neşeli alkışlarıyla bayram yaptılar; Tanrı'ya şükranlarını sunmak için mescidlerde toplanan halka vaizler, Padişah Mustafa'nın Allah tarafından, gerilemekte olan monarşinin onarıcısı olarak seçildiği, doğunun tahtına, Hristiyanlığın bastırılmasıyla Müslümanların eski şanını yeniden yerleştirmek üzere imparatorluğun kumandanlığına yükseltildiği konusunda bilgiler verdiler".

Macaristan'daki birliklerin başkomutanlığını bırakmak zorunda olması da bir talih sayılırdı[189].

Hristiyanların davası ve bu ağır ve uzun savaşın muzafferane bir biçimde sona erdirilmesi için kritik bir anda 34 yaşındaki Savoy Prensi Eugen, elektörün halefi tayin edildi. Sultan II. Mustafa'ya denk bir rakipti. Zamanının en büyük komutanı, dehası ile yönetimi devralınca, kayserin çökmekte olan ordusu bambaşka bir ruhla canlandı. Çok az imkânlarla kısa sürede inanılmazı başardı. 1697 Ağustos'unda sultanın 100 bin kişilik ordusu tekrar Tuna Nehri'ni geçmiş ve Varadin'i tehdit etmeye başlamıştı ki, Eugen acilen biraraya topladığı ve 11 Eylül'de Tisa Nehri'nin bataklık kıyılarındaki Zenta'da üstün güçteki düşmanla muharebeye girişmeyi göze alabildiği disiplinli ve savaşmaya uygun bir ordu ile karşısına çıktı[190].

Muharebe öğle vakti başladı ve güneş batarken, Osmanlı'nın tamamen mağlup olması ile sona erdi. Eugen, 15 Eylül'de Zenta ve Küçük (Avusturya) Kanije arasındaki ordugâhtan kaysere gönderdiği muharebe raporunda şöyle diyordu: "Bu muzaffer hareket, günün ve gecenin ayrıldığı vakitte sona erdi ve o gün sanki güneş bile ekselanslarının silahlarının zaferini parlayan gözlerle görmeden batmak istemedi". Kendisini "başlarındaki mütevazi kul" olarak tanımlayan ve kendi hizmetlerini önemsiz addeden bu muzaffer komutan, hepsi de bir kahramanlık mucizesi gerçekleştiren birliklerini ve ayrıca Leh ve Alman yardımcı kıtalarını, Saksonya ve Brandenburg birliklerini övmekle bitiremiyordu[191]. Düşmanın kayıpları ise muazzamdı. Aralarında sadrazamın [El-

189 Katona, *aynı eser*, s. 899 ve devamı; Garzoni, s. 702-708; Contarini, II, 517 ve devamı.

190 Askeri açıdan da bu Türk savaşlarında en olağanüstü ve en ilginç muharebelerden biri olan Zenta Muharebesi ve öncesinde ve sonrasında cereyan eden herşey için ana kaynaklardan biri, Katona, XXXVI, 24-51, Garzoni, s. 731 ve devamı ve Contarini, II, 574 ve devamındaki genel anlatımlardan başka, Eugen'in başta kayser olmak üzere, kendi yazdığı raporlardır: *Histoire du Prince François Eugene de Savoy,* Viyana 1741, I, 220 ve devamında, ayrıca muharebenin kötü çizilmiş bir planı verilmektedir; Alman orijinalinde daha ayrıntılı olarak Heller, *Militärische Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen*, Viyana 1848, I, 115-174.

191 Eugen, kaysere gönderdiği mektupta bu hususta bizzat şöyle demektedir (bk. Heller, *aynı eser*, s. 160): Ekselansları, kalemim bütün generallerin, subayların ve erlerin kahramanca ruhunu anlatmaya yetersiz kalıyor ... Üzerine düşeni yapmayan tek bir kişi bile yoktu ve gerek Lehler ve Saksonyalılar gerekse Brandenburglular olmak üzere, müttefiklerimizin bütün generalleri, subayları ve erleri de kahramanca çarpıştılar ve kendilerini gösterdiler".

mas Mehmed Paşa] ve diğer komutanların büyük birçoğunluğunun da bulunduğu 20 bin kişi muharebe alanında can verdi ve 10 bin kişi, kaçarken Tisa Nehri'nin dalgalarına ve bataklıklarına sürüklendi; cesetleri burada bilhassa köprübaşında –muharebe raporunda tarif edildiği üzere– neredeyse bir ada oluşturuyordu. Ancak 2 bin kadar Osmanlı'nın kurtulabildiği söyleniyordu ve birçoğu arkalarından gelen Husarlar tarafından ya öldürüldüler ya da esir alındılar. Muharebe alanının yakınında bu mağlubiyete bizzat tanık olan padişah, ordusundan kalanlarla ertesi gece "büyük bir hayal kırıklığıyla" Tımışvar'a ve burada da kalamayarak Belgrad'a geri çekildi.

Ordugâhın tamamı galiplerin eline geçti. Ganimet muazzamdı. Aralarında padişahın görkemli otağının da bulunduğu bütün çadırlar, 87 top, 58 çift kanca, ne yazık ki talihsiz bir patlamadan dolayı büyük bir kısmı yok olan muazzam bir barut, cephane ve her türlü erzak stoku, 15 bin öküz, 7 bin at, binlerce deve, 6 bin araba, yüzlerce sancak, bayrak ve savaş işareti, askerî bandonun [mehter] tamamı ve son olarak içinde 3 milyon guldenden fazla para bulunan savaş kasası ve –o güne kadar Osmanlı'ya karşı kazanılan hiçbir zaferde görülmemiş bir şey olarak– sadrazamın göğsünde taşıdığı sadaret mührü, galiplere yalnızca 1.500 kişiye mâl olan bu görkemli günün zafer işaretleri idi[192].

Ne yazık ki Eugen'in elinde bu belirleyici zaferden hemen daha büyük avantajlar ele etmek için gerekli imkânlar yoktu. Para ve erzak sıkıntısı, kaçan düşmanın arkasından gitmesini ve başlangıçta bu seferin asıl hedefi olarak belirlenen Belgrad'a saldırmasını engelliyordu. Bu amaçla toplanan harp şurasında iyice düşünüp taşınıldıktan sonra, doğrudan Tımışvar'a saldırma planlarından bile vazgeçmek zorunda kalındı. Zira birliklerin tedariki hiçbir şekilde emniyet altına alınmamıştı; yollar sürekli yağan yağmurlardan dolayı geçilmez hâle gelmişlerdi ve ordu odun, erzak ve temiz içme suyu sıkıntısından dolayı, salgın hastalıklardan çok çekiyordu[193]. Kararlı olduğu ka-

---

192 Eugen'in kendi raporuna göre Habsburg birliklerinin ölüleri ve yaralıları toplam 1.448 piyade ve süvariden, 48 topçudan, 52 attan ve 11 öküzden oluşuyordu (bk. Heller, *aynı eser*, s. 162).

193 Heller, I, 169 ve devamında kaysere gönderdiği 27 Eylül tarihli bir yazıda, Eugen başlangıçta neden Tımışvar'a saldırmaktan vazgeçtiğini ve orduyu yalnızca acilen Tuna kıyılarına geri çekerek kurtarmayı düşündüğünü açıklamaktadır. Yazının sonunda şöyle demektedir: "Bütün mütevaziliğimle gerçi muzaffer ve haklı silahlarımızın bu parlak zaferini daha da büyüterek, düşmanı daha da endişelendirmeye, zarar vermeye ve yok etmeye devam edemediğime çok üzüldüğümü itiraf ediyorum, ama bunun imkânsız olduğu âşikâr ve kaçınılmazdı; dolayısıyla buna itiraz edilemez", vs.

dar ihtiyatlı bir komutan olan Eugen, bu yüzden bu yöndeki harekâtı ertesi yıla ertelemeyi daha uygun görerek, ordusunun büyük bir kısmını Erdel'de ve Tuna boylarındaki kış karargâhlarına gönderdi ve yalnızca 4 bin süvari, 2.500 piyade ve 12 hafif toptan oluşan küçük bir birlikle Bosna'ya ayrıca bir akın düzenledi.

12 Ekim'de Brod'da Sava Nehri'ni geçti; hiçbir yerde direnişle karşılaşmadığından ardı ardına Dobay, Magloy, Şebze ve Brandak palankalarını ele geçirdi ve o dönemlerde 6 bin hane, 150 camii ve 30 bin nüfustan oluşan zengin ve canlı bir ticaret şehri olan Saraybosna önlerine kadar geldi. Eugen bu şehri esirgeyebilmeyi ne kadar çok istiyordu. Oysa gönül rızasıyla teslim ol çağrısına, elçisini vurarak cevap verildiğinden, talihsiz şehri bu harekete öfkelenen ve Eugen engelleyemeden, birçok yerde şehrin en büyük kısmını 24 saat içinde kül yığınına çeviren ateşler yakan birliklerinin talanına maruz bırakmak zorunda kaldı. Türk muhafız kıtalarının geri çekildiği iyi tahkim edilmiş kaleye yapılacak bir saldırıya, mevsimin ilerlemiş olması yüzünde, Eugen'in elinde mevcut az sayıdaki askerî kuvvetlerle cesaret edilmesi mümkün değildi. İster istemez geri çekilmek zorunda kaldılar ve geri dönerken daha önce ele geçirdikleri palankaları da yerle bir ettiler[194].

Aslında yalnızca 18 gün kadar süren ve hiçbir yarar getirmeyen bu akın, en parlak sonucu olan Zenta Muharebesi'nin özel olarak basılan bir sikke ile kutlandığı 1697 tarihli seferi sona erdirdi[195]. Oysa ertesi yıl da çok önemli hâdiseler cereyan etmedi. Zenta Muharebesi'nin en önemli ve sonuçları açısından en ağır neticesi, barışın tekrar tesisi oldu. Gerçi Prens Eugen, kendisi ve Viyana sarayı arasında şahsî rakiplerinin kıskançlığından ve hasedinden kaynaklanan bazı anlamazlıklar kendisi için en onurlu biçimde halledildikten sonra, tekrar Husarlar ve Macar milislerin haricinde, Ryswick Barışı'ndan sonra (30 Ekim 1697) kısmen Hollanda'dan ve Ren bölgesinden buraya kaydırılan 50 bin kişilik Alman çekirdek birliklerinden oluşan Macaristan'daki ordunun başına geçti; ama bu yılın harekâtları genelde Erdel'de, Hırvatistan'da, Slovenya'da

194 *Histoire de Prince Eugene*, I, 239-248. Yazışmalarında belki de hiç yapılmamış olması daha iyi olacak bu Bosna akını hakkında hiçbir bilgi yoktur.

195 Sikkenin tarifi için bk. *aynı eser*, s. 248. Üzerindeki yazı şöyledir: "Büyük Leopold'un öngörüleriyle. Komutan Eugen Savoy'un [Savoylu Eugen'in] yiğitlikle Türklere karşı düşmanların 20.000 askeri öldürüldü, önde gelen komutanlar imha edildi, bütün kaleler, 98 mancınık ve bütün savaş silahları etkisiz hâle getirildi, kesilip bitirildi".

ve Bosna'da anlatılmaya bile değmez bireysel akınlar, sürtüşmeler ve küçük çaplı çatışmalarla sınırlı kaldı[196].

Geçen yılın mağlubiyetinin hatırası henüz taze olduğundan, yeni Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın ikinci bir muharebede bir kez daha herşeyi tehlikeye sokmak üzere Belgrad'daki siperli ordugâhından çıkarılması mümkün görünmüyordu. Ana ordusu ile Salankamen önlerinde bulunan Eugen'in bu amaçla Tuna ve Sava nehirleri yönündeki bütün hareketleri boşuna idi. Diğer taraftan kendisini kış aylarında yeni birlikler ve yeni istihkâmlarla donatılan güçlü Tımışvar'a, hatta bizzat Belgrad'a saldıracak kadar güçlü de görmüyordu; üstelik geçen yıl olduğu gibi, birliklerinin iaşesi de neredeyse hiç sağlanmamıştı[197]. Birkaç aydır ödenmeyen maaşlar, bazı Alman birlikleri arasında, şanslarına daha başlamadan keşfedilen ve bastırılan çok tehlikeli bir komploya sebep olmuştu. Söz konusu olan, bütün subayların öldürülmesi, eşyalarının talan edilmesi ve kalabalıklar hâlinde Türk tarafına firar etmekti. Genel ayaklanmanın başlayacağı gün olarak 18 Ağustos tarihi belirlenmişti. Bu arada bir kadın, komployu zamanında ihbar etti. Başlarında er olarak Almanların arasına sızan Macar bir soylunun bulunduğu elebaşları, ip ve tüfekle idam edilerek, diğerleri sıra dayağından geçirildiler ve bunun üzerine herkese hâkim olan korku, düzeni ve itaati tekrar tesis etti[198].

Bu şartlar altında, böyle bir ruh hâli hâkimken, bu arada başlatılan barış müzakerelerinin nihayet istenen sonucu vermesi, Eugen'i bile sevindirdi. 19 Ekim 1698'de Petervaradin'de ve kayserin Kovila'daki ordugâhında, şimdilik Tuna ve Sava boylarında bütün düşmanlıkları durduran ve barış kongresinin yapılacağı bölgenin tamamını tarafsız bölge ilân eden ateşkes antlaşması törenler eşliğinde resmen ilân edildi. Eugen, birliklerini kış karargâhlarına gönderdi ve devam etmekte olan barış müzakereleri sırasında sesini duyurmak üzere Viyana'ya geri döndü[199].

---

196 1698'e ait bütün bu küçük savaş hâdiseleri için bk. Contarini, II, 664-674.

197 Contarini, bununla ilgili olarak s. 670'te şöyle demektedir: "Kayser yanlıları, benzer şekilde, Hussarlar ve Rosciani'den başka 50.000 kıdemli Alman askerlerini aşsa da yiyecek sıkıntısı çekmediler, kayda değer bir operasyona koyulmak durumunda da tedariklerini üç günden fazla sağlama yoluna gitmediler". Birkaç iaşe komiseri gerçi yolsuzluktan dolayı cezalandırılmışlardı, ama şimdilik bununla bir şey kazanılmamıştı.

198 *Aynı eser*, s. 699 ve *Hist. du Prince Eugene*, I, 262 ve devamı.

199 Prens Eugen'in ateşkes antlaşmasının ilân edilmesi ile ilgili olarak, "19 Ekim 1698'de Kovila'daki Habsburg ordugâhında ilân edilmiştir" başlığı altındaki günlük emri,

Kayserin müttefikleri, savaşın son yıllarında savaşa çok ilgisiz ve fazla başarı elde edemeden devam ettikleri için, şimdi barışa bir o kadar sevinçle katılıyorlardı.

Venedik, 1688'deki Eğriboz talihsizliğinden sonra, ne önemli fetihlerde bulunmuş ne de deniz savaşında ezici bir üstünlük sağlayabilmişti. Bilhassa malî açıdan büyük zorluklar ve en ağır fedakârlıklar altında, savaş, burada da yıllarca harcanan kuvvet ve imkânları hiçbir şekilde karşılamayan bir kazanç sağlamadan sürüklendi. Donanmanın ve ordunun her yıl gerektirdiği ve gittikçe artan masraflarını karşılamak için bile büyük çabalar harcamak gerekiyordu. Bu hususta hariçten yardım alınacağınq uzun zamandır güvenilemiyordu.

Vatikan bile sonunda verdiği paraları ve destekleri azalttı ve bu hususta mesafeli davranmaya başladı. 1689 Ağustos'unda XI. Innocent'in halefi olarak VIII. Aleksander adı altında papalık makamına oturan Venedikli Pietro Ottoboni'nin, tabii ki Hristiyanlığın davası için sıkıntı altına giren vatanından desteğini çekmesi mümkün değildi. Venedik'e yalnızca Türk savaşının devam ettirilmesi için ruhban vergilerinin yüzde onunu almaya devam etmesine ve maliye lehine zengin Kamaldulense Manastırı delle Carceri'nin tasfiye edilmesine izin vermekle kalmayıp, nihayet 5 kadırgadan ve birkaç küçük gemiden oluşup toplam 2 bin kara birlikleri taşıyan ve Cenevizlilerin 2 kadırgası ve Maltalıların 8 kadırgası ile birleşerek ertesi yıl Venedik donanmasına katılan bir Vatikan filosu oluşturdu[200]. Ancak halefi XII. Innocent (1691'den itibaren) bu hayır işinde aynı hevesi ve yardıma muhtaç Venedik'e karşı aynı gönüllülüğü göstermedi. Venedik'in Roma elçisi Con-

---

"Gründ- und umständlicher Bericht von denen römisch-Kaiserlichen wie auch Ottomanischen Botschaften, wodurch der Frieden zu Carlowicz bestätigt worden. Wien 1702", s. 2'de verilmektedir. Kayser, Eugen'den Ağustos ayında, yapılacak barışın şartları hakkında görüşlerini bildirmesini istemişti. Eugen, konuya dair görüşlerini, 28 Ağustos'da kaysere gönderdiği ve bilhassa gelecekteki Habsburg ve Macaristan sınırını ve bu sınırı korumak için gerekli imkânları ele aldığı raporunda bildirdi. Bilhassa Tımışvar'a sahip olmayı vazgeçilmez görüyordu. Ancak artık silahlarla ele geçirilmesi mümkün olmadığından, barışın temeli olarak ileri sürülen "uti possidetis" olarak yine Bâbıâli'ye kalacaktı. Prensin bilhassa stratejik açıdan çok ilginç olan bu raporunun tamamı Heller, *Militärische Correspondenz*, I, 175'te verilmiştir.

200 Garzoni, *Istoria della Repubbl. Di Venez. In tempo della sacra lega*, s. 335 ve 358: "Kilise malları Venedik hazinesi kanalına aksın diye, bu kadar yüzyıl hak ederek sahip olunmuş yüzde onların *breve*'sini [papalık belgesi] yeniledi ve Camaldoli rahipleri tarafından yararlanılan zengin Carceri Manastırı'nın tasviyesini bahşetti".

tarini ancak büyük zorluklardan sonra, ancak 1695'te, Sakız Adası'nın Venedik tarafından ele geçirilmesinin akabinde, papanın o güne kadar inatla imtina ettiği, Venedik bölgesindeki ruhban mülklerinden olağanüstü savaş vergisinin alınmasını sağladı[201].

Vatikan kasalarının sürekli olarak sıkıntı içinde olduğu bir kenara bırakılırsa, Venedik'in ilgisiz, kararsız ve başarısız savaş yönetimi de papanın bu tutumu üzerinde etkili oluyordu. Eğriboz mağlubiyetini, Venedik'e geri döndükten sonra, zaten omuzlarındaki yılların yükünü taşırken, uzun ve ağır bir hastalığa yakalanacak kadar ciddiye alan Morosini, 1689'da yapılan sefer için Venedik'in askerî kuvvetlerini ancak 11 bin kişiye kadar çıkartabilmişti. Zira Alman hükümdarlar birliklerine Den (Ren) boylarında ve Hollanda'da Fransa'ya karşı ihtiyaç duyduklarından ve doğuda son seferler sırasında yaşadıkları ağır kayıplardan dolayı Venedik'le uğraşabilecek durumda olmadıklarından Alman yardımcı kıtaları artık hiç gelmiyordu; yalnızca İtalya'da birkaç kiralık birlik temin edilebilmişti. Kara kuvvetlerinin başkomutanlığını Königsmark kontunun yerine bu defa Guadagni Dükü Carlo Felice üstlenmişti ve yanında Harcourt Prensi Henri de vardı[202].

Morosini hemen Eğriboz'a bir kez daha saldırmak istiyordu. Oysa elindeki askerî kuvvetler –kendisinin de kabul ettiği gibi– bunun için yeterli değildi. Bu adanın muhafazasına bilhassa büyük önem veren Bâbıâli'nin kale muhafızlarını kış ayları boyunca 6 bin kişilik taze birliklerle takviye etmesinin ve tahrip edilen istihkâmları onarmasının dışında, bu defa serasker de 10 bin asker ve Bâbıâli tarafından kazanılıp Manya sancakbeyliğine getirilen reisleri Liberaçi lakaplı Liberio Gerarchari komutasında 5 bin Manyalı'dan oluşan bir yardım kıta ile Gördüs Derbendi'ni tehdit ederken, kapudan paşa 30 kadırga, 10 mavna ve Cezayir ile Trablus'dan gelen 20 Berberî gemisi ile Eğriboz'u deniz yönünden koruyordu. Dolayısıyla Venedik birliklerinin büyük bir bölümü, Gördüs Boğazı'nı korumak ve Mora'yı güvenceye almak için kullanılıyordu. Ayrıca do-

201 1697 başlarında, *aynı eser*, s. 617: "Roma'daki Büyükelçi Contarini, papadan henüz Kilise malî destek *breve*'sini yalvarıp isteyememişti; *breve*, ender olarak Hristiyan adının düşmanına karşı kullanma amacıyla papanın selefleri tarafından reddedilmişti".

202 Garzoni, s. 325. Alman yardımcı birlikleri hakkında şöyle denmektedir: "Hristiyan hükümdarlar arasında çıkan savaş yüzünden Almanya bu yıl Cumhuriyet'e her zamanki yardımcı birlikleri bahşetmek istemediğinden Levant'a olan asker sevkiyatı İtalya'dan olan birkaç kiralık birlikle sınırlı kalmıştı".

jun meclisinde aynı yıl içinde yapılması gerekenlere dair görüşler birbirlerinden oldukça farklı idi. Girit'te Kandiye, Arnavutluk'ta Avlonya (Valona), Benefşe, ayrıca Selanik ve son olarak kapudan paşanın Foça Limanı'nda bulunan donanması, yapılacak seferin hedefleri olarak teklif ediliyor, fakat fazla zorlu oldukları için tekrar vazgeçiliyordu. Sonunda Morosini'nin tavsiyesi üzerine, en kötü ihtimalde aç bırakarak teslim olmaya zorlamayı ve böylece en azından Mora'nın fethini tamamlamayı düşündükleri Benefşe'nin ablukaya alınmasına karar verildi[203].

Oysa burada da büyük zorlukların aşılması gerekiyordu. İlk yıl olan 1689'da karada, kısmen yarısı denize uzanan şehirden anakaraya giden uzun köprüyü ateşe tutacak, kısmen de düşman nakil gemilerinin limana girmesini engelleyecek iki palanka inşa etmekten daha ileriye gidilemedi. Hâlbuki topları şimdilik fazla etki göstermediler ve deniz yönünde kurulan abluka da başlangıçta amacına ulaşmadı. Limanın açıklarında ve Takımadalar'da Berberî gemileri ile girişilen birkaç küçük çatışmaların neredeyse tamamı Venedikliler aleyhine sonuçlandı ve önemli kayıplar verdiler. Buna karşın en azından seraskeri İsthmus Derbendi'nin başarı ile savunulması sayesinde, aynı yıl içinde zaten veba belasına maruz kalan Mora'dan uzak tutmayı başardılar. Morosini'nin tekrar Venedik tarafına çekmeye çalıştığı ama başaramadığı Liberaçi ise çeteleri ile İsthmus Derbendi'nin dışındaki bölgelerde, bilhassa Livadya'da her yerde talanlarda bulunuyordu. Ödenmeyen haracı tahsil etme bahanesi ile Salona yakınlarına kadar her yeri talan etti, fakat sonunda birkaç Venedik birliğinin

203 Garzoni, s. 326 ve devamı ve Contarini, II, 177 ve devamı. Burada Manyalı reis Liberaçi'nin Bâbıâli ile ilişkileri hakkında bilgiler de mevcuttur. Girit savaşı bittikten kısa bir süre sonra, ülkesini Bâbıâli'ye bağımlı hâlde tutmak için kullanılmıştı ve bilhassa bu amaçla Manya sınırına inşa edilen palankaların yapımı sırasında yardımcı olmuştu. Oysa Bâbıâli daha sonraları Liberaçi'ye duyduğu güveni kaybetti ve onu zincire vurarak İstanbul'da zindana attı. Bunun üzerine özgürlüğünü tekrar geri vermeleri hâlinde, Mora'ya giderek, Venedikliler tarafından işgal edilmiş yerlerde gizli görüşmeler hâlinde olduğunu ileri sürdüğü yerli halkı ayaklandırmayı ve tekrar Osmanlı sultanına tâbi kılmayı önerdi. Böylece serbest bırakıldı ve önce seraskerin Teb'deki (Theben) ordugâhına gönderilerek, burada Manya beyliğine getirildikten sonra, faaliyetlerine bilhassa Egin ve Coluri adalarındaki göç etmiş Atinalıları, örneğin vergi muafiyeti gibi birçok vaatle veya reddetmeleri hâlinde tehditlerle anavatanlarına geri dönmeye ikna etmeye çalışarak başladı. Daha sonra, seraskerin Mora üzerine harekâtta bulunacak ordusunu 5 bin kişi ile takviye etmeyi teklif etti.

yardımlarına koştuğu köylüler tarafından ağır kayıplar verdirilerek, seraskerin İstife'deki ordugâhına kadar geri sürüldü[204].

Benefşe ancak ertesi yıl olan 1690'da, silah zorundan ziyade açlıktan dolayı –Venedikliler burada da ağır kayıplar vermişlerdi– teslim olmaya zorlandı. Yalnızca 300 kişi kalan muhafız kıtaları ve 900 kadar Türk nüfusa götürebildikleri kadar eşya ile birlikte Girit Adası'na gitme izni verilirken, bütün top, cephane, erzak ve Hristiyan kölelerle devşirmeler Venediklilere bırakıldı[205].

Savaşta Venedik'in bu yöndeki son önemli kazanımı buydu. Bu başarıyla Venediklilerin gittikçe ülkenin efendileri olarak yerleşmeye çalıştıkları Mora'nın fethini tamamlanmış oldukları için önemli bir yer tutuyordu. İleride Mora Yarımadası'nda Venedik hâkimiyetinin türünü ve karakterini daha yakından tanıma fırsatımız olacaktır. Şimdilik yalnızca Venedik'e bu bölgede sınırsız hâkimiyet sağlayan barıştan önce cereyan eden savaş hâdiselerini hatırlatmak istiyoruz.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu savaşlar, Venedik'e en azından Yunanistan'da ve Takımadalar'da kalıcı bir kazanç getirmediler. Sonraki iki yılda Girit Adası'nı veya en azından Hanya Kalesi'ni tekrar geri alma teşebbüsleri çok talihsiz geçti. Venedik'in 1669 tarihli barış sırasında Girit'te kurtarmayı başardığı üç yerden biri olan Karabusa sahil kalesi, daha 1691'de zayıf muhafız kıtalarının yarı çaresizliğinden yarı ihanetinden dolayı kaybedildi ve neredeyse hiç direniş gösterilmeden Hanya sancakbeyine teslim edildi. Muhafız kıtalarını değiştirerek ve hainlerin cezalandırılması ile ihaneti zamanında önlememiş olsalardı, Suda ve İspirlonga (Spinalonga) da belki aynı akıbete uğrayacaktı[206].

---

204 Bütün bu hâdiseler Garzoni, s. 327 ve devamı ve Contarini, II, 189-196'da ayrıntılı olarak anlatılmakla birlikte, Contarini ayrıca Morosini ve Liberaçi arasındaki ilginç müzakereleri de vermektedir. Müzakereler, Liberaçi'nin Venedik hizmetinde bulunan eski bir silah arkadaşı olan ve İstanbul'daki esaretini paylaşan Giovanni Danmbi'nin arabuluculuğuyla Brachori'de gerçekleşti. Morosini, 1657'de denizlerin genel kaptanı olarak Manya sularına geldiğinde Liberaçi'nin vaftizinde bizzat bulunduğundan, bu müzakerelerin başarılı olacağından umutlu idi. Oysa bu zeki Manyalı Venedik'in davasına pek güvenmiyordu ve entrikalarından haberdar olunca, Liberaçi'yi zehirle ortadan kaldırmaya niyetli olduğu söylenen seraskerin intikamından korkuyordu.

205 Garzoni, s. 360-365; Contarini, *aynı eser*, s. 250-254.

206 Garzoni, s. 431-435.

Genel Kaptan Mocenigo, yine de ele geçirilmesi adanın tamamının tekrar geri alınması anlamına gelecek –en azından böyle umuyordu– Hanya'ya saldırmaktan vazgeçmedi. Herhangi bir zorluk çekmeden karaya çıkıldıktan sonra yapılan saldırı, büyük imkânlar ve az da olsa başarı ile gerçekleştirildi, fakat muhafız kıtalarının direnişi de kahramanca ve çaresizdi. Birkaç kanlı çatışmada dış surlar ele geçirildi ve tekrar kaybedildi; ama sonunda büyük bir kısmı yine de Venediklilerin elinde kaldı. Hanya'nın daha fazla tutunmasının mümkün olmadığından artık neredeyse hiç şüphe duyulmadığı bir anda, yerli halkın birçoğu, bilhassa 500 Sfakiyot tam tekrar Venedik tarafına geçmişler ve hizmetlerini sunmuşlardı ki, seraskerin İsthmus Derbendi üzerinden Mora'ya akın ettiğine ve Arhos ile Anabolu'ya kadar ilerlediğine dair felaket haberi, kuşatmanın kaldırılmasını beklenmedik bir şekilde hızlandırdı.

Genel kaptan, zaten zayıflamış olan askerî kuvvetlerini, salt Venedik'in bu savaştaki en önemli fethini kurtarmak için buraya yöneltmeyi artık kaçınılmaz görüyordu. Harp şurasında mesela birleşik Vatikan ve Malta yardımcı filolarının kaptanları gibi önemli sesler aceleye getirilen bu geri çekilmeye itiraz etmelerine rağmen beş gün içinde karada ve kale önlerinde bulunan herşey, toplar, hücum araç gereçleri, cephane ve birlikler, geride bırakılmak zorunda kalan savaş araç gereçleri açısından önemli kayıplarla tekrar gemilere bindirildiler. Venedik tarafına geçen ve böylece Osmanlıların intikamından kurtulabileceklerini sanan 2 bin kadar Rum, eşyaları ve aileleri ile birlikte gemilere bindirildiler ve o dönemlerde fazlasıyla mevcut sahipsiz topraklarda yeni haneler kurdukları Mora'ya geçirildiler[207].

Oysa Venedik donanması San Teodoro'dan henüz ayrılmıştı ki, Hanya sancakbeyi bir kez daha ihanet aracılığıyla İspirlonga'yı ele geçirmeyi denedi. Kandiye'nin Fransa konsolosu Fabres, genel olarak bunun için aracı olmakla suçlanmaktadır. Ancak bütün bu entrikalar kalenin Venedikli proveditoresi Vincenzo Pasta'nın sarsılmaz sadakatinden dolayı başarısız oldu. Daha sonra bu yüzden Venedik ve XIV. Louis'nin Dışişleri Bakanı Bay Croissy arasında tatsız tartışmalar meydana geldi. Oysa konsolosun gizlice Venedikli komutanla

207 Garzoni, s. 451-452. Sonunda donanma ile birlikte 2 bin Rum'un da gittiği belirtilmektedir: "Onlar, hem boyundurluklarını sarsmak hem de Venedik adına bağlılıklarını sürekli ilân etmekle Osmanlıların katında sahip oldukları kışkırtıcı nefretten kurtulmak için aileleriyle birlikte yerleşmek üzere Mora'ya geçtiler". Daha ayrıntılı olarak Contarini, *aynı eser*, s. 335-351.

yürüttüğü ileri sürülen yazışmalara ait mektupların orijinallerini bulmak artık mümkün olmadığından, konsolosa karşı bu hususta bir şey yapılmadı. Fransa yönetimi ise adı geçen konsolosu çok geçmeden azlederek Venedik'e borçlu olduğunu düşündüğü telafiyi sağlamış oldu[208].

Bu arada Mora'daki durumlar, ilk anda endişe edildiğinden daha iyi bir hâle gelmişti. Serasker nezdinde Mora Yarımadası'nda Venediklileri buradan kolayca ve tamamen sürebilecek kadar önemli bir nüfûza ve önemli gizli bağlantılara sahip olmakla övünen Manyalı Reis Liberaçi[209], donanmanın Hanya'ya doğru yola çıkmasından kısa bir süre sonra, Megara'daki karargâhından 5 bin kişi ile İsthmus Derbendi'ndeki siperlere doğru yola çıkmıştı. Rumlardan oluşan az sayıdaki muhafız kıtaları daha ilk hücumda kaçmışlardı ve akın eden düşmanın üzerine cesaretle saldıran Venedikli süvari birlikleri de ölümcül bir çatışmada önemli sayıda ölü ve yaralı ile geri püskürtüldüler. Bunlar panik içinde Anabolu'ya kaçarlarken, üstün güçteki düşmanla açık alanda karşı karşıya gelmeye cesaret edemeyen Proveditore Marino Michele yanındaki yaklaşık 3 bin kişilik bütün birliklerle erişimi zor, kayalık Akrokorint Kalesi'nin güçlü surlarının arkasına sığındı.

Bu yüzden Liberaçi de silahlarını öncelikle buraya çevirdi. Zayıf bir surla çevrili ve halkı tarafından terkedilmiş Gördüs, hemen işgal edilerek ateşe verildi. Seraskerin 5 bin kişilik taze birliklerle Liberaçi'nin hemen arkasından gelmesine rağmen, yanlarında top bulunmadığı için ele geçirilmesi zor kaleye karşı hiçbir şey yapamadılar. Kaleyi 400 adım ötedeki kaynaktan gelen suyunu keserek teslim olmaya zorlama teşebbüsü de sonuçsuz kaldı. Serasker bunun acısını açık arazilerden çıkarttı. Ateşe verilen Arhos'a ve Anabolu önlerine kadar her yer kılıçla ve ateşle çöle çevrildi. Osmanlı sipahileri tam Vonitsa (Vostizza), Balyabadra, Kalavrita ve Tripolis'e (Tripolizza) kadar uzanan dağ geçitlerini de aşmaya yeltendiler ki, Venedik donanmasının Hanya yönünde Benefşe ve Anabolu açıklarında göründüğü haberleri, seraskerin Akrokorint kuşatmasını 17 gün sonra kaldırmasına ve birliklerini acilen İsthmus Derbendi üzerinden geri çekmesine sebep oldu. Genel kaptanın İsthmus Boğazı'nda dönüş yolunu kesebileceğinden endişe ediyordu;

---

208 Garzoni, s. 482 ve devamı.

209 *Aynı eser*, s. 473: "Krallıktaki zekâlara umut bağlıyordu ve zekâlarda da ellere, ya onu bütünüyle yeniden elde etmek için ya da ayağını, Venedik kolu onu uyandırmaya yetemeyecek kadar büyük bir güçle, dikmek için".

böyle bir durumda yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış olurdu; üstelik Liberaçi'nin halkın ruh hâli ve nüfûzlu bağlantılarından dolayı seraskerde yarattığı beklentiler hiçbir şekilde karşılanmamışlardı[210]. Rum halkı, onun hiçbir vaadine kulak asmamış, aksine düşmanın yaklaşması üzerine dağlara kaçarak kendilerini kurtarmaya çalışmıştı. Serasker bu yüzden yanında bu defa çok az köle götürüyordu. Venedik, vergi kolaylıkları, yıkılan şehirlerle köylerin tekrar inşası ve tarlaların yeniden ekilmesi sırasında büyük desteklerde bulunarak, bu Osmanlı akınına maruz kalan toprakların geri dönen yerlilerinin yaralarını sarmaya çalıştı[211].

Seraskerin aynı yıl içinde İnebahtı üzerine düzenlediği saldırı, başarı ile geri püskürtüldü. Yanya Sancakbeyi Halil Paşa, Ekim ayı başlarında 6 bin kişi ile bu sahil kalesi önlerine geldi ve Proveditore Marco Veniero kendisine yapılan teslim ol çağrısını geri çevirdikten sonra hemen kuşatmayı başlattı. Kuşatma hayli ilerlemişti ki, Adaların Genel Valisi Vendramino, Genel Kaptan Mocenigo ve Balyabadra Proveditoresi Francesco Faliero, ellerindeki bütün birliklerle zor durumdaki İnebahtı'nın yardımına koştular. Muhafız kıtalarını birkaç bin askerle takviye etmeyi başarırlarken, deniz yönünde muhasaracılara gemilerden atılan toplarla öyle büyük zarar verdiler ki, Osmanlılar hendekleri terketmek zorunda kaldılar. Muhafız kıtasının cüretkâr bir yarma hareketi, 1.000 kadar askerini ve galiplerin eline geçen büyük bir silah, savaş araç gereci ve erzak stokunu kaybederek, İstife ve Megara arasındaki ordugâhına geri çekilen düşmanın mağlubiyetini tamamladı[212].

Bu başarıları müteakiben Venedik'in bir sonraki sefere çıkarken beklentileri oldukça yüksekti. Kayser Leopold'un yüzyılın kahramanı olarak nitelediği 74 yaşındaki Doj Francesco Morosini, birkaç tereddütten sonra, bir kez daha genel kaptan olarak Venedik'in silahlı kuvvetlerinin başına geçmeye karar verdi. Tabii ki en yüksek sivil makamın en yüksek askerî güçle birleştirilmesine itirazlar eksik değildi, fakat Morosini adının hâlâ büyük bir etki

---

210 Garzoni, s. 174-178. "Krallıktan çıkış sebebi Liberakis (Liberaçi) tarafından sözü verilen ayaklanmaların meyvelerinin ortada olmayışıyla çıkan anlaşamazlıkta ve ansızın donanma geri verilerek boğaza çıkışla onların dönüşünün engellenmemesiyle beliren kuşkuda aranmalı ve var sayılmalıdır".

211 Garzoni, s. 479.

212 *Aynı eser*, s. 479-481; Contarini, II, 352-355.

bıraktığı halk kitlesi, bu seçimi, bu hususta haberdar edilen yabancı devletlerin saraylarında bile cesaret verici bir karşılık bulan büyük bir sevinçle karşıladı[213].

Venedik tebaasının fedakârlıklarda bulunmaya hazır oluşu da bu defa halkın umut dolu sevincine uygundu. Anakaradaki şehirler gönüllü olarak savaş kasasına 100 bin duka gönderdiler ve Korfu, Kefalonya ve Zenta adaları bile aynı şekilde ellerinden geleni yapıyorlardı. Yaşlı doj, 1693 Mayıs'ı sonunda Venedik'in en parlak ve en şanlı zamanlarını hatırlatan bir ihtişam ve törenle sefere çıkarak gemiye bindi. Bu hususta hiçbir şeyi eksik bırakmamak için, 230 yıl önce, 1464'te Doj Kristoforo Moro'nun Papa II. Pius'a Osmanlı İmparatorluğu'na karşı haçlı seferine katılmak üzere, Ankona'ye gitmek için uyguladığı törenin aynısına uyuldu[214]. Oysa bazı tereddütlü zihinler, yine dojun sağ elinde komutanlık asası ve etrafı silahlı kalabalıklarla dolu hâlde zafer takları ile süslenmiş San Marko Meydanı'nı geçerek Bucentauro'ya doğru ilerlemesini çekemiyorlardı. Bu haraketin, gözbebekleri gibi korumak zorunda oldukları özgürlüklerini tehlikeye attığını ileri sürüyorlardı; Konstantiniyye'yi fethettiğinde, Henrico Dandolo bu şekilde yola çıkmamıştı; o zamanlar sağ elinde taşıdığı tek silahı küçük bir haçtı[215]. Ne yazık ki Morosini'nin bu son seferi sonuçları açısından da Doj Henrico Dandolo'nun en görkemli zaferler ve fetihlerle ebedileştirilen seferinden ziyade Papa II. Pius'un talihsiz haçlı seferine benziyordu.

Morosini ancak Haziran ayı sonunda Benefşe önlerinde bekleyen donanmanın yanına varabildi ve başkomutanlığı Genel Kaptan Domenico Mocenigo'nun elinden aldı. Şimdi de en sevdiği düşünce olan Eğriboz'un fethini, hayatı sona ermeden nasıl da gerçekleştirmek isterdi! Morosini ile bu savaşın şanını ve zorluklarını paylaşmış kaptanlardan biri olan Francesco Muazzo: "Ölürken bile

---

213 Garzoni, s. 502: "Hükümdarın ne kadar coşkuyla karşılandığı, ne kadar alkış aldığı inanılır gibi değil, ihtiyat teşvik ettiği için de senatonun, ne kadar mutluluk dilekleri tasavvur edildi ve serpilip saçıldı...ve her bir hükümdar ne kadar övgü yağdırdı Cumhuriyet'e [Venedik] sakınımlı seçimi için ve doja, rıza gösterdiği için; hepsi ünlü ve İmparator Leopold'un yüzyılın kahramanı ilân ettiği kaptanı kutluyordu". Contarini, *aynı eser*, s. 387'de Morosini'nin seçilirken Pregadiler Konseyi huzurunda yaptığı konuşmayı vermektedir.

214 Karşılaştırma için bk. bu eserin II. cildi.

215 Garzoni, s. 504, o dönemlerde uygulanan ve 1464'tekinin arşivlerde mevcut kurallarına tamamen uyularak gerçekleştirilen törenin detaylı bir tarifini vermektedir.

son nefesinde [Eğriboz'a] saldırırdı"[216], demektedir. Hâlbuki elindeki askerî kuvvetler yine yeterli değildi. Birliklerin büyük bir bölümünü yine seraskerin 15 bin askerle İstife yönünden tehdit ettiği İsthmus Derbendi'ni korumak için kullanmak zorunda idi. Morosini, Egin (Aegine), Salamis (Coluri), Hydra ve Spezzia adalarının daha iyi savunulmasını sağladıktan sonra, Takımadalar'a tamamen gereksiz bir sefer düzenledi. Oysa ne İskenderiye'den İzmir'e gitmekte olan zengin yükler taşıyan kervanı kaldırmayı ne de kapudan paşayı Sakız Adası Limanı'ndan çıkartmayı başarabildi. Hasta ve tükenmiş bir hâlde, Anabolu'ya geri döndü ve kış aylarını bu önemli yerin istihkâmlarını ve İsthmus Derbendi'nin siperlerini mümkün mertebe sağlamlaştırarak geçirdi.

Gerekli takviyeleri aldıktan sonra, ertesi yıl Eğriboz'a başarıyla saldırabilmeyi umuyordu. Ancak gönlündeki bu son ve özlem dolu isteğini gerçekleştirmek kendisine nasip olmayacaktı. Hayal kırıklığı içinde, son nefesine kadar anavatanının hizmetinde sadakat ve itaat güvencesi vererek, Venedik'e yıl sona ermeden kendi ölümünü haber verdi. 6 Ocak 1694'te Anabolu'da 76 yaşında öldü. Kalbi, genel bir yas havası içinde gerekli törenler eşliğinde Anabolu'da Aziz Antonius Kilisesi'nde defnedilirken, cesedi çok geçmeden Venedik'e getirildi ve Augustin Kilisesi'nde defnedildi[217].

Ordunun ve donanmanın başkomutanlığını, Venedik tarafından yeni bir genel kaptan seçilene kadar, geçici olarak donanmanın olağanüstü providitoresi Marino Michele üstlendi. Genel kaptanlığa Mora Genel Valisi Antonio Zeno seçilirken, resmî bir kararla Venedik'in en üst askerî gücünün bundan böyle asla Venedik doju makamı ile birleştirilmeyeceğine karar verildi. Venedik dojluğuna Silvestro Valiero, çok zor bir makam olan Mora genel valiliğine ise Zeno'nun yerine Marino Michele getirildi.

Hüzünlü geçen 1693 seferinden sonra, 1694 yılı da Venedik için olumlu başlamadı. Padişahın yılın başlarında çıkartılan bir fermanı, aniden Venedik tüccarlarının Osmanlı İmparatorluğu'nun limanlarına ve ticaret merkezlerine girişlerini yasaklıyordu. O güne kadar, tıpkı Girit Savaşı sırasında da olduğu gibi, Venedik ticaret gemilerinin Fransız, İngiliz ve Hollanda bandıraları altında limanlara girmelerine izin verilmesine rağmen, hiçbir Venedik ticaret

216 Ranke'nin, *Die Venezianer in Morea 1685-1715* (*Historisch-politische Zeitschrift*, II, 429, Berlin 1833-1836) adlı yazıdaki "*Guerra della Morea dal 1684 sin al 1696*" başlıklı elyazması eserinde verilmiştir.

217 Garzoni, s. 507-511; Contarini, s. 388-391 ve 428-431.

gemisi, başka bir ülkenin bandırası altında bile limanlara ve ticaret merkezlerine giremeyecek ve ticaret yapamayacaktı. Yalnızca Fransa'nın Bâbıâli nezdindeki elçisi Castagueres'in arabuluculuğu sayesinde, kendilerini ayarlayabilmeleri için iki aylık bir süre tanındı. Oysa Venedik'te kısmen –ve belki de haklı olarak– Venedik'in ticaret gücüne düşmanlık besleyen yabancı devletlerin etkilerine atfedilen bu darbeye duyulan öfke ne kadar büyük ise, Venedik bu uğursuz savaşı önemli ve belirleyici teşebbüslerle sona erdirmeye o denli özen göstermek zorunda idi[218].

Orası fethedilmeden Mora'nın ilhakının güvence atında olmadığı düşünülen Eğriboz'un zaptı, bu teşebbüslerden biri kabul ediliyordu. Ayrıca Morosini'nin hatırası, en iyi biçimde bu son isteği gerçekleştirilerek taze tutulabilirdi. Ancak ilkbaharda çok sayıda gemi ve birlik takviyeleri almış olmasına rağmen, yeni genel kaptan kendisini hâlâ bunu yapacak kadar güçlü hissetmiyordu. O dönemlerde Bâbıâli'nin en önemli ticaret merkezlerinden biri kabul edilen Sakız Adası'nı ele geçirmeyi daha kolay ve daha avantajlı görüyordu. Harp şurasında, bilhassa Bâbıâli'nin kolayca gözden çıkartmayacağı böyle bir yeri kalıcı olarak elde tutmaları mümkün olmayacağı gerekçesine dayanarak, en ağırlıklı oylara sahip kişiler, bu karara itiraz ediyorlardı. Oysa Zeno, Sakız Adası'nın muhafız kıtalarının büyük bir bölümünün yakın zamanda Venediklilerin öncelikle hedefi olan –en azından İstanbul'da böyle düşünülüyordu– Eğriboz'a kaydırıldıklarını öğrendiği için, teklifinde ısrar ediyordu[219].

Böylece İsthmus Derbendi'nin yeterince savunulmasını sağladıktan ve seraskeri Livadiya bölgesine kadar geri püskürttükten sonra, Ağustos ayı başlarında aralarında papanın ve Malta'nın yardımcı filolarının da bulunduğu 93 büyük ve küçük gemiden oluşan bir donanma ile Sakız Adası'na doğru yola çıktı. Gemilerle taşınan 8 bin piyade ve 400 süvariden oluşan kara kuvvetlerinin başında, Macaristan'da Habsburg topçu sınıfının komutanı ve son olarak Flandern'deki Bavyera birliklerinin komutanı olarak kendisini göstermiş olan ve yakın zamanda Venedik hizmetine giren General Baron Heinrich von Steinau vardı. Kötü hava şartları ve ters rüzgârlardan dolayı oldukça geciken bir yolculuğun akabinde,

---

218 Garzoni, s. 547'de bu emrin, "Venedik denizciliğinin daha da sınırlanmış olmasını ve ticaretini başka yöne çevirmesini arzu edenlerin etkisiyle" çıkartıldığını söylemektedir. Bununla bilhassa İngilizler ve Fransızlar kastediliyordu.

219 *Aynı eser*, s. 573-577; Contarini, II, 432'de Sakız Adası seferinden önce harp şurasında yapılan görüşmeleri ayrıntılı olarak vermektedir.

yaklaşık bir ay sonra adanın başkentinden yalnızca iki mil uzaklıktaki St. Elena Burnu yakınlarında karaya çıkıldı. Kadırgalardan yapılan birkaç top atışı, az sayıdaki Türk sahil muhafızlarını kaçırmaya yeterken, yerli halkın oluşturduğu Rumlar ve Latin kökenliler, ilk korkuyu atlattıktan sonra, Venediklileri sevinçle kucakladılar ve genel kaptana hizmetlerini sundular[220].

Ciddi direniş göstermek artık mümkün değildi. 23 ağır topla donatılmış olan, fakat yalnızca 200 kişi tarafından savunulan liman kalesi, tersane ve limana demirlenmiş bulunan bütün gemilerle birlikte daha ilk hücum sırasında alındı ve kuşatma başladıktan sekiz gün sonra, kalenin Osmanlı komutanı, padişahın damadı [Silahdar] Hasan Paşa, şehri ve adanın tamamını da Venediklilere teslim etti. Muhafız kıtalarına ve yaklaşık 5 bin kişiden oluşan Türk nüfusa silahları ve eşyaları ile birlikte karşıdaki Çeşme'ye serbest geçiş hakkı tanınırken, bütün Hristiyan köleler, Berberîler, Yahudiler ve devşirmeler, tam teçhizatlı üç kadırga ve 27 başka gemi, 212 kullanılabilir ve 67 kullanılamaz durumdaki topların tamamı ve son olarak büyük miktarlarda silah, barut, cephane ve erzak stokları, ancak 200 kadar adam kaybetmiş olan Venediklilerin eline geçti[221].

Osmanlı donanması ancak herşey olup bittikten sonra Midilli'den kanalın girişinde Koyun (Spalmador/Spalmatori) Adaları açıklarında göründü. Genel kaptan, filo komutanlarının ısrarlarına rağmen, onlara açık denizlerde saldırmaya cesaret edemedi. Yalnızca kanalın girişini kapatmak ve daha sonra, Osmanlı donanmasını o dönemlerde oldukça verimli bir ticaret şehri olan İzmir'in bombardımana tutulması ile Avrupa ticaretinin menfaatlerini son derece tehlikede gören Fransa, İngiltere ve Hollanda konsoloslarının itirazlarından dolayı hiçbir teşebbüste bulunmadan geri çekilmeyi kabul etmemiş olsaydı kolayca yerle bir edebileceği İzmir Limanı'na kadar takip etmekle yetindi[222].

Tabii ki, Antonio Zeno'nun da Venedik'e görkemli bir rapor gönderdiği[223], Sakız Adası'nın hızlı ve hiç beklenmedik şekilde ele geçirilmesine dair haber-

---

220 Garzoni, s. 581: "Hükümeti değiştirme yönündeki şiddetli arzuyu dile getirmeyen kimse yoktu ve kuşatmayla meşgul Türklerin gözü önünde köylülere kadar adamlarını sergilediler".

221 Garzoni, s. 581-585; Contarini, s. 439-442.

222 Garzoni, s. 586-590

223 Elyazması olarak Venedik arşivlerinde mevcut olup, Ranke tarafından keşfedilerek, *"Die Venezianer in Morea"* başlığı altında, *aynı eser*, s. 429'da kullanılmıştır. Rapor, şu sözlerle başlamaktadır: "Majestelerinin krallık tahtı önünde geniş, verimli ve kalabalık adanın egemenliğini takdim ediyorum".

ler, yalnızca Venedik'te değil, müttefik devletler tarafından da coşku ile karşılandı. Uzun süren bu savaşta en önemli ve sonuçları açısından en zengin hâdiselerden biri olarak, her yerde şükran duaları, sevinç ateşleri ve çanların çaldırılması ile kutlandı. Venedik, genel kaptana şövalyelik ünvanını ve General Steinau'a pırlantalarla süslenmiş değerli bir kılıç hediye ederek şükranlarını sundu. Oysa çok geçmeden, ilk heyecanın yerini sakin düşünceler ve ciddi endişeler aldı. Haklı olarak, son savaş sırasında, 1656'da ancak birkaç ay ellerinde tutmayı başardıkları Gökçeada ve Limni Adası'nın kaderi hatırlatıldı. Mevcut imkânlarla Mora'nın yanısıra, Bâbıâli nezdinde tekrar geri almak için var gücünü ortaya koyacağı kadar önemli olan Sakız Adası'nı nasıl elde tutacaklardı? Sonuçta Venedik için, kapudan paşanın emrindeki donanmaya açık denizlerde saldırmış ve mümkünse yok etmiş olsalardı çok daha iyi olmuş olacağına karar verildi; bu durumda en azından Takımadalar'a sahip olmuş; düşmanı başkentine kadar tehdit etmiş ve daha avantajlı barış şartlarına zorlamış olabileceklerdi.

Bu yönde genel kaptanın böyle bir fırsatı kaçırmış ve bilhassa İzmir'deki konsolosların kendi menfaatlerini düşünen itirazlarını bu kadar kolay kabul etmiş olmasını âdeta bir suç gibi göstermeye çalışan birçok ses yükseldi. Bunun hesabı hemen sorulmalı idi. Olayların gidişatı ise bu endişeleri ve suçlamaları sanki haklı çıkartıyordu. Zira Sakız Adası'nın fethine dair sevinç nidaları daha sona ermeden, seraskerin Bâbıâli'nin kesin emri üzerine bir kez daha İsthmus Derbendi üzerinden Mora'ya akın ettiğine ve talanlarını Arhos'a kadar genişlettiğine dair endişe verici haberler gelmeye başladı. Şanslarına serasker bu defa da Petri Köyü yakınlarında yapılan sıcak bir çatışmadan sonra acilen geri çekilmeyi uygun bulmuştu. Zira Anabolu, Akhaia ve Lakonya rettoreleri birlikleri ile yolunu kapatmak için Gördüs Boğazı'na doğru yola çıkmışlardı bile ve genel kaptan da gerektiğinde İsthmus Derbendi'ndeki muhafız kıtalarını top ateşi ile desteklemek üzere donanmasından 10 kadırgayı buraya göndermekte acele etmişti[224].

Bu şartlar altında Sakız Adası'ndan vazgeçmeli miydi, yoksa ada ne olursa olsun savunulmalı mıydı? Venedik, sonuncusunu onur meselesi hâline getirdi; üstelik genel kaptan ve General Steinau da raporlarında Venedik tarafından gerekli desteğin sağlanması hâlinde, şehrin ve adanın kolayca elde tutulabileceklerine dair büyük bir umut besliyorlardı. Dolayısıyla Ekim ayı sonunda Bar-

224 Garzoni, s. 590-596.

tolomeo Ruzzini emrinde büyük bir nakil filosu para, silahlar, cephane, erzak ve her türlü savaş araç gereçleri ile Sakız Adası'na gönderildi. Oysa lagünden daha henüz çıkmıştı ki, sonbahar rüzgârlarından dolayı kısmen Dalmaçya kıyılarına, kısmen de Aşağı İtalya kıyılarına sürüklendi ve burada Brindisi ve Otranto limanlarında kışı geçirmek zorunda kaldı. Bu yüzden tek bir gemi bile Takımadalar'a ulaşamadan, Sakız Adası tekrar Osmanlı'nın eline geçti.

Beklenebileceği üzere, İstanbul'da uzun zamandır hiçbir şey, bilhassa Mısır'dan payitahta yapılan tedarik için çok büyük bir önem taşıyan bu zengin ve verimli adanın kaybı kadar büyük bir etki bırakmamıştı. Daha kış aylarında –o dönemde ölüm döşeğinde yatan Sultan II. Ahmed'in kesin isteği üzere– Venediklileri burada tekrar çıkartmak için gerekli her türlü hazırlık yapılacaktı[225]. Ayrıca bu teşebbüsün asıl ruhu olarak yanında ünlü korsan Mezemorta Hüseyin'in* de bulunduğu Kapudan [Amcazâde] Hüseyin Paşa, Kasım ayının ilk günlerinde, doğrudan Sakız Adası'na saldırmak üzere, 20 savaş gemisi ve 24 kadırga ile Çanakkale Boğazı'ndan geçti; aynı zamanda Serasker Genç Mehmed Paşa'ya da hemen Çeşme'ye hareket ederek, burada Anadolu'nun komşu bölgelerinden, bilhassa Saruhan, Aydın, Menteşe, Biga, Hüdavendigâr, Karesi, Kastamonu, Bolu, vs. gibi sancaklardan eli silah tutan herkesi, 100 bin kişiye kadar artırılacak ordu için askere alma emri verildi. Daha önce terhis edilen yeniçeriler, gaziler, erler ve elleri yeni yeni silah tutan asker çocukları da askere alınacaklardı. Donanma Sakız Adası Kanalı'na girdiği anda, bu birlikler de ada tamamen güvenceye alınana kadar adayı terketmemek üzere, karşıya geçirileceklerdi.

Kışın ilk ayları bu hazırlıklarla geçti ve kapudan paşa [Amcazâde Hüseyin Paşa] bu esnada İzmir Limanı'nda mürettebatını limanda bulunan İngiliz ve Hollanda ticaret gemilerinden kimi yarı yarıya zorla kimi de gönüllü olarak yüksek ücretler karşılığında hizmetine giren denizcilerle takviye etti. Şiddetle Sakız Adası Kanalı'na girmek için, ancak 1695 Şubat'ında tekrar demir aldı. Bilhassa atalarının dinini yok etmek ve genel kaptanın donanmasına âdeta papanın vekili olarak eşlik eden Nakşa arşidükü aracılığıyla Roma Katolik inancını sınırsız olarak tesis etmekten başka bir amaç gütmediklerinden

225 Garzoni, s. 620: "İstanbul'da, silahları Sakız'a çevirmek ve onu yeniden imparatorluğa katmaktan daha hararetli bir dilek, daha ateşli bir tavsiye, bilinen daha gerekli bir teşebbüs yoktu".

* Zinkeisen sehven Hasan yazmıştır (çn).

endişe ettikleri için Venediklilerin yönetiminden nefret eden ve bu durumdan rahatsız olan Rumlar, kapudan paşaya adaya başarıyla saldırmak için en iyi zamanın karnaval vakti olduğunu bildirmişlerdi. Bu dönemde efemineleşmiş ve zaten zevküsefaya düşmüş olan Venedikliler, kutlamaların sarhoşluğu içinde silahlarına sarılmaya çok hevesli olmayacaklardı ve bu Latinlerin tiranlıkları yerine Osmanlı hâkimiyetini yeğleyen Rumların ciddi bir direniş göstermeyecekleri aşikârdı[226].

Göründüğü kadarıyla kapudan paşa bu gibi telkinlere pekâlâ kulak veriyordu. 8 Şubat'ta donanmasının tamamıyla Koyun Adaları açıklarında göründü, fakat genel kaptanı yine de karşısında beklediği kadar hazırlıksız bulmadı. Sahip olduğu kuvvetler ve imkânlar elverdiği ölçüde, kış ayları boyunca başkentin istihkâmlarını takviye etmeye ve güçlendirmeye çalışmakla kalmayıp, düşmanın en azından ilk saldırısını karşılayabilmek için kanalın girişinde sürekli büyük bir gözetim filosu da bulundurmuştu. Şimdi ise düşman donanmasının geldiğine dair işaretler üzerine donanmasının kalan kısmı ile Koyun Adaları'na doğru hareket etti ve ertesi gün olan 9 Eylül'de kapudan paşanın yaklaşık aynı kuvvetlerle teklif ettiği muharebeyi kabul etti. Muharebe oldukça ısrarlı ve kanlı geçti ve Venediklilerin lehine sonuçlanmadı. En büyük ve en güzel üç gemilerini ve 1.500 kişilik bir mürettebatla birlikte en iyi kaptanlarını kaybettiler. Ancak Osmanlıların kayıpları da öyle büyüktü ki, kapudan paşa hemen kanala girerek adaya saldırmaya cesaret edemedi. Akşamüstü Eğriliman'a geri çekilirken, genel kaptan tekrar Koyun Adaları'ndaki mevkiine geri döndü[227].

Ancak 10 gün sonra, 18 Şubat'ta çatışma aynı şiddetle ve Venedikliler için çok daha aleyhte yenilendi. Kayıplarını kısa sürede telafi eden düşmanın üstünlüğü karşısında Venediklilerin henüz kullanılabilir hâldeki gemilerinin direnmesi mümkün değildi. Kahramanca bir cesaretle gün boyunca mücadeleye dayandılar, lâkin kanalın girişindeki mevkilerinde daha fazla tutunabilecek güçte değildiler. Genel kaptan, gemilerinin kalanı ile ertesi gece Sakız Adası'na

---

226 Garzoni, s. 622, "Adada, sevgi ve nezaketle davranılması şartıyla, Katolikten çok Müslüman egemenliğine yatkın birçok Rum yaşıyordu. Bunun sebebi araştırılırsa, Nakşa episkoposunun Venedik donanmasıyla gözükmesinden oldukça rahatsız oldukları söylenebilir. Onun, karşıt duygular besledikleri papanın maşası olarak, [bu adayı] alma kararını desteklediği kuşkusu yer alıyordu".

227 *Aynı eser*, s. 622-628.

geri dönmek zorunda kaldı. Oysa burada üstün güçteki düşmana nasıl direnebilirlerdi ki? 20 Şubat'ta toplanan bir harp şurasında kısa sürede şehirden ve adadan bir an önce ayrılmaktan başka yapılacak bir şeyin kalmadığına karar verildi. Zira Sakız Adası ve Mora aynı anda elde tutulamazdı ve bu durumda Mora'yı ve donanmayı kurtarmak için Sakız Adası'ndan vazgeçmek daha uygundu. Yalnızca adadan ayrılmadan önce mevcut cephane stoklarını yok etmek, topları çivilemek ve istihkâmları yerle bir etmek gerekiyordu[228].

Bu karar, bilhassa bu şekilde Osmanlıların korkunç intikamına maruz kalacaklarını düşünen Katolikler arasında büyük bir paniğe sebep oldu. Nadir görülen bir kararlılığa sahip Proveditore Giustino Riva, son ana kadar bu kararı geri aldırmak için elinden geleni yaptı. Herşeyden bir anda vazgeçilmemeli idi; henüz herşey kaybedilmiş sayılmazdı; birliklerin ücretlerini ödemek için hâlâ yeterince paraları vardı ve itaatkâr bir halkın desteğine güvenilebilirdi; Katolik inancına mensup 600 köylü, muhafız kıtalarını takviye ve hayatlarını Venedik'in onuru ve adanın özgürlüğü için feda etmeye hazırdı; kaleyi son ana kadar, masraflarını da üstlenerek savunmaya hazırdı. Oysa artık çok geçti. Ağıtlar ve şikâyetler arasında Katolik halkın tamamı Venedik gemilerine doğru hareket ediyorlardı, ama tabii ki yalnızca küçük bir bölümü gemilerde yer buldu. 21 Şubat akşamı acilen yola çıkıldı. Yola çıkmadan kısa bir süre önce istihkâmlar ve cephanelikler ateşe verildi. Oysa Venedikliler limandan ayrılır ayrılmaz, Rumlar buraya gelerek ateşi söndürdüler. Böylece silahlardan, toplardan, cephanelerden, savaş araç gereçlerinden ve erzaklardan oluşan zengin stoklar, geride bırakılmak zorunda kalınan birkaç yüz atla birlikte neredeyse hiç zarar görmeden, Osmanlı'nın eline geçti. Aynı şekilde, topları ve silahları taşıyan ve bu kargaşa içinde limanın dalgakıranına çarptıktan sonra, tekrar çalıştırılamayan tek nakliye gemisi de Osmanlıların oldu.

Venedik donanması, Anabolu yönünde tam açık denizlere başarılı bir şekilde ulaşmıştı ki, kapudan paşa adanın kanalına girerek, şehri ve adaşı hiçbir direnişle karşılaşmadan teslim aldı. Venediklilerin dostları olan Katolikler, ağır bir ceza muhakemesine tâbi tutuldular. Bu inanca mensup soylulardan dördü hemen idam edilerek mallarına el konuldu. Bundan böyle adada Kato-

228 Harp şurasının nihaî kararı şöyle idi (bk. Garzoni, s. 629): "Sakız Adası'nı ve tehdit altında olduğu kastedilen Mora'yı savunmak için bu kadar çok asker bulundurmamak; daha önemlisi, Krallık'ın sürdürülüp korunmasına çağrı yapma ihtiyadını elden bırakmamak ve orduyu korumak".

lik inancına izin verilmeyecekti. Hristiyan kalmak isteyenler, Rum Ortodoks inancını benimsemek zorunda idi. Katolik katedrali camiye dönüştürüldü ve Katoliklerin bütün diğer kiliseleri imtiyazlarını ve gelirlerini kaybederek, kapatıldılar veya yerle bir edildiler. Yalnızca Venedik gemilerine binmeyi başaran ve daha sonra Mora'da Modon yakınlarına yerleştirilen az sayıda aile, yaklaşık 500 kişi, bu felaketten kurtulabildi[229].

Adanın kaderi hakkında uzun süredir endişeler duyulan Venedik'te adanın düştüğüne dair haberler gerçi acıyla ve aynı zamanda sükunetle karşılandı. Pregadiler Konseyi'nde uzun süren müzakerelerden sonra, sırf kamuoyunu tatmin etmek için, talihsiz Genel Kaptan Antonio Zeno'nun görevden alınmasına ve donanmanın iki proveditoresi Pietro Quirini ve Carlo Pisani'nin başka birkaç gemi kaptanı ile aynı zamanda mahkemeye çıkartılmasına karar verildi. Zeno ve Quirini, mahkeme kararı açıklanmadan önce, üzüntülerinden zindanda öldüler. Diğerleri, uzun süren bir mahkûmiyetten sonra, berat ettiler[230].

Genel kaptan olarak Venedik bayrağının onurunu muhafaza etmek üzere Alessandro Molino seçildi. Olağanüstü bir denizci olan Molino, Koyun Adaları'nda cereyan eden çatışmalarda gösterdiği cesaret ve basiretten ötürü kaptanıderyalığa getirilmiş olan korsan (Mezemorta) Hüseyin Paşa'nın şahsında kendisine lâyık bir rakip buldu. Bu yüzden ağır kayıplar ve değişken bir talihle yürütülen deniz savaşı, gelecek yıllarda da neredeyse tamamen sonuçsuz kaldı ve Venedik'in ne gücünü ne de şanını artırdı. Sakız Adası'nı tekrar geri almayı düşünmek bile imkânsızdı. 1695'te adanın yakınlarında meydana gelen birkaç çatışmada, Molino her ne kadar sonunda üstünlük sağladıysa da sonraki yıllarda neredeyse her defasında dezavantajda kaldı. 1696'da bilhassa İstendil Adası'na göz diken ve muhtemelen Mora'da karaya çıkmaya niyetlenen Kapudan Hüseyin Paşa'yı, Andıra (Andros) Adası açıklarında şiddetli bir çarpışmadan sonra, Çanakkale Boğazı'na geri dönmeye zorlayabilmiş olması büyük bir talih sayılırdı. Molino ertesi yıl Çanakkale Boğazı'nda kapudan paşanın karşısına çıkmayı düşünüyordu, fakat Limni Adası açıklarında ağır bir mağlubiyet yaşadı ve ciddi kayıplarla Andıra'ya geri çekilmek zorunda kaldı. Son olarak 1698'de barış müzakereleri tam hızla sürerken, kapudan paşa ve

229 Garzoni, s. 630-632.

230 Garzoni, s. 633-638'de o dönemlerde Zeno lehinde ve aleyhinde yapılan konuşmaları vermektedir. Burada takip ettiğimiz bu savaşın tarihçisi Pietro Garzoni, Zeno'nun en önemli rakiplerinden biri idi ve bu kararın çıkmasında payı büyüktü.

Molino'nun halefi Giacomo Cornaro arasında Midilli Adası açıklarında meydana gelen deniz muharebesinde, kazanılan zaferin ödülünün Hilâl'e mi, yoksa San Marko Sancağı'na mı ait olduğu şüpheli idi[231].

Söz konusu dönemde artık sırf denizden de olsa Kapudan Hüseyin Paşa tarafından tehdit edilirken, seraskerin aynı zamanda karada İstife'den her yıl akınlarını yarımadanın kalbine ilerleyecek kadar yenilediği Mora'yı bile muhafaza etmekle yeterince meşgul olunuyordu. Zira Venedik, İsthmus Derbendi'nin etkin ve kalıcı bir biçimde savunulması için gerekli tedbirleri bir türlü alamamıştı. Bunun için hem birlikler hem de sağlam istihkâmlar kurmak için gerekli imkânlar eksikti. Liberaçi bu yüzden 1695'te çeteleri ile bir kez daha hiçbir engelle karşılaşmadan Tripolis ve Veligosti (Leondari) bölgelerine kadar ilerlerken, serasker de aynı dönemde Arhos'u tehdit ediyordu. Hâlbuki General Steinau ve Mora Genel Valisi Agostino Sagredo, adı geçen şehir ve Anabolu arasında bulunan Paleokastro'da az sayıdaki askerî kuvvetlerle Osmanlılara öyle büyük zararlar verdiler ki, serasker önemli kayıplarla –700 ölü, 400 yaralı ve büyük miktarda erzak, kesimlik hayvan ve eşyalarla birlikte arkasından gelen Arnavutlar tarafından elinden alınan 200 esir– Derbend'in diğer tarafına geri çekilmek zorunda kaldı[232].

İsthmus Derbendi'nin daha iyi savunulması ancak şimdi düşünülmeye başlandı. Venedik hizmetinde bulunan en olağanüstü mühendislerden biri olan Sigismondo Alberghetti'nin planlarını hazırladığı etkili bir istihkâm sistemine, masrafları yüksek olmasından dolayı bir türlü karar verilemedi. General Steinau'nun tavsiyesi üzerine ana geçitleri, büyük bir kısmı 1696'da inşa edilen birkaç nöbetçi kulesi ve siperlerle korumakla yetinmek zorunda kaldılar. General Steinau, aynı zamanda burada güçlü bir daimî birlik bulundurulması üzerinde durdu ve bunun için yine birkaç Alman birliği buraya getirildi. Bu geçici savunma sistemi, ana hatları ile amacını yerine getiriyordu. En azından serasker, sonraki iki yıl içinde sipahileri ile Megara'nın ilerisine geçmedi ve burada, Venedik birliklerini gördüğü anda her defasında İstife'ye geri çekildi[233].

---

231 1696'da donanmanın Takımadalar'daki kötü durumunu müfettiş olarak ciddi bir incelemeye tâbi tutmakla görevlendirilen (bk. s. 696) Garzoni, denizlerdeki bütün bu çatışmaları ayrıntılı olarak anlatmaktadır (bk. s. 644-648, 691-695, 748-759 ve 775-779).

232 Garzoni, s. 639-644.

233 Garzoni, s. 687 ve devamında İsthmus Derbendi'nin o dönemde sağlamlaştırılmasına dair ayrıntılar verilmektedir; ayrıca s. 754 ve 775.

Manya Reisi Liberaçi'nin nihayet Venedik tarafına geçerek hizmetlerini sunması açısından da Venediklilerin Gördüs Boğazı'nda gösterdikleri daha kararlı tutum bir işe yaradı. Genel Kaptan Molino, 1696'da bu amaçla Liberaçi ile gizli müzakerelere girişti. Taraf değiştirmesi ile ilgili şartlar kısa sürede belirlendi ve hiç tereddüt edilmeden kabul edildi. Kendisi için San Marko şövalyelik ünvanını, ünvanına uygun bir gelir ve Venedik ordusunda uygun bir komutanlık makamı ile maiyetinden 15 kişi için koruma ve para istiyordu. Genel kaptan ayrıca kaçışı sırasında kendisine mümkün olduğunca yardımcı olacaktı. Kaçışı kolay oldu. İnebahtı bölgesine akın düzenleme bahanesi ile bir gün aralarında kardeşi Georg'un da bulunduğu 30 kişiyi hemen gemiye bindirerek yarımadanın karşı tarafına geçiren iki Venedik kadırgasının hazır beklediği kıyıya yaklaştı. Ancak Liberaçi'yi bir kez ele geçirdikten sonra Venedikliler ona pek güvenmek istemediler. Onu sürekli olarak düşmanla hain ilişkiler içinde olmakla suçladılar. Bu yüzden Anabolu'da bir süre onurlu bir esarette sıkı gözetim altında tutulduktan sonra, Liberaçi'nin kardeşi ile birlikte Venedik'e gönderilmesi daha uygun bulundu ve buradan devletin esiri olarak Brescia Kalesi'ne götürülürken, kardeşi Palma Kalesi'nin zindanlarında bir daha güneşi görmemek üzere sanki canlı canlı gömüldü. Altı yıl büyük acılar çektikten sonra canına kıydı; Liberaçi ise hayatının sonuna kadar Brescia zindanlarında çürüyüp gitti. Venedik'in amansız kuralları o dönemlerde böyle idi[234].

Aynı dönemde Dalmaçya'da ve Arnavutluk'ta yürütülen kara savaşı, Takımadalar'daki deniz savaşından daha talihli geçti ve sonuçları açısından da daha önemli oldu. Venedik'in silahları burada Morlaklar ve Arnavutlar tarafından desteklenerek, bilhassa kararlı ve basiretli bir komutan olan Genel Vali Daniello Delfino yönetiminde, komşu bölgeler olan Hersek ve Bosna sınırı ile Arnavutluk sınır bölgelerinin Osmanlı sancakbeylerine karşı neredeyse sürekli bir üstünlük sağlamıştı. Avlonya, Kanina, Bergovaz, Ciclut, Clobuch, Gliubuski, Gabella, Edella ve birçok palankayla kule 1689'dan itibaren Venedikliler tarafından ele geçirilmişlerdi ve böylece, barışın sağlanması ciddi olarak

---

234 Garzoni, s. 689'da Liberaçi hakkında yalnız sonunda şöyle diyerek, meseleye fazla değinmemektedir: "Sonra kıskançlıklarını yenmesi için geri kalan günlerini İtalya'da geçirmeye çağrıldı". Contarini, II, 536'da Venedik'e sadakat ve inançla teslim olan bu iki Manyalı reisin gördükleri utanç verici muameleyi gizlememektedir ve iki esiri sonunda şöyle anlatmaktadır: "Manyalılar arasında büyük yakınlık gören ve Türkler katında büyük değer verilen insanlar; Türkler onları uzun bir süre geçerli aracı ve o eyaleti (Mora) kendi lehlerine ayaklandırmak için en iyi vasıta olarak tuttular".

düşünülmeye başlandığında, aslında kuzeydeki Karadağ Dağları'ndan Hırvatistan sınırlarına ve Unna kıyılarına kadar uzanan sahil şeridinin tamamı, bilhassa Zagabia, Popovo, Trebigne, vs. eyaletleri, Venedik'e ait kabul ediliyordu. Yalnızca iyi tahkim edilmiş Benefşe üzerine 1696'da başarısız bir saldırı düzenlendi. Hâlbuki elde edilen bütün bu yerlerin masrafları öyle büyüktü ve muhafazası Venedik'in malî gücünü öyle zayıflatıyordu ki, Venedik sırf bu yüzden bile barış istiyordu ve bu barışı onurlu ve verimli bir şekilde elde edilebildiği takdirde seve seve kabul etmeye hazırdı[235].

Son olarak kuzeydeki iki müttefik Lehistan ve Rusya da benzer sebeplerden dolayı, bu uzun savaşı avantajlı bir barışla sona erdirmek gerektiğine ikna oluyorlardı. Para sıkıntısı ve meclisin gerekli imkânları sağlamakta zorluk çıkartması, en azından Kral Johann'ın (Sobieski) savaşı Hristiyan davası ve milletinin şanı için istediği gibi sürdürememesine sebep olmuştu. Daha 1692'de özel temsilcisi olarak buraya gönderdiği Cizvit Carlo Maurizio Valla aracılığıyla Vatikan'dan para yardımı talep etmek zorunda kaldı. Oysa Vatikan kasalarının bilindiği üzere boş olması yüzünden, buradan da çok fazla işine yaramayacak 15 bin skudiden başka bir şey elde edilemedi[236].

Ayrıca karşılıklı güvensizlikler ve anlaşıldığı kadarıyla bu iki kuzey devleti arasında Bâbıâli tarafından mahir bir biçimde beslenen kıskançlıklar da ortak düşmanlarına karşı harekâtları üzerinde felç edici bir etki gösteriyordu[237]. Bu yüzden öncelikle Podolya, Boğdan ve Kırım üzerine her yıl yenilenen yararsız seferlerle sınırlı kalmaları çok doğaldı. Kralın 1692'de yakınlarına, Kutsal Üçleme'ye adadığı bir palanka yaptırdığı Kamaniçe'ye defalarca başarısızca saldırıldı ve Lvov yakınlarına kadar akınlar düzenleyen Tatarlardan çok çeken Lehler, yalnızca Boğdan'daki Soroka Kalesi'ni ellerinde tutabildiler. Tatarla-

235 Dalmaçya ve Arnavutluk'taki savaşları yine Garzoni, ilgili yıllar altında detaylı olarak anlatmaktadır (bk. s. 333, 367, 484, 514, 679, 780, vs).

236 Garzoni, s. 488: Cizvit Valla'nın gönderilmiş olması hakkında şöyle demektedir: "Roma'ya gelince, papadan 15.000 skudilik cılız yardımdan başka bir şey alamadı. Ricalar, ileri sürülen sebepler ve merhamet gerektiğine dair deliller yararsız oldu". Ayrıca Lehistan'ın o dönemde genel olarak tutumu hakkında, s. 603: "O Cumhuriyet'in iç çatışmaları, tutkuları, savaş yardımlarına zarar verdiğinden İttifak çok az yarar sağlıyordu ve ulusun elde ettiği şanın parlak ışığı karartılmış oluyordu". Ayrıca bk, s. 652.

237 Bu hususa bilhassa Contarini, II, 308 dikkat çekmektedir: "Moskovalıların çarların ruhuna işleyen kıskançlıkları, Osmanlılar tarafından Polonya'ya karşı kışkırtılmış olarak, o gücün sınırdaş Tatarlara karşı doğrulttuğu silahları durdurdu".

rın 1695'te sadece Lehistan'da 10 bin kadar köyü talan ettikleri ve 30 binden fazla insanı köle olarak alıp götürdükleri söyleniyordu. Sobieski'nin ertesi yıl 17 Haziran 1696'da ölümü ve Kral II. August olarak Lehistan tahtına çıkan Saksonya Elektörü Frederik August'un seçim vaatlerinde birlikleri ile en azından Kamaniçe'yi ele geçirmeyi taahhüt etmek zorunda kalmasına rağmen, bir yıldan fazla süren kral seçimi, doğal olarak Türklere karşı savaşı bu yönde tamamen durma noktasına getirdi. Oysa taahhütlerini yerine getirme zamanı gelmeden, barış müzakereleri Lehistan'ın bu önemli kaleyi kan dökmeden ele geçirmesini sağlayacak derecede ilerleme göstermişti[238].

Aynı şekilde Çar Petro'nun hükümdarlığının (1689'dan itibaren) ilk yıllarında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı teşebbüsleri Tatarların gerekli görüldüğü kadar geri püskürtülmesi ve Orkapı Boğazı üzerine birkaç başarısız hareketten daha ileri gitmedi. Savaş burada ancak bu ileri görüşlü hükümdar, gözünü Don Nehri kıyısında önemli bir yer olan Azak Kalesi'ne çevirdiğinde daha ciddi ve daha kararlı bir hâl almaya başladı. Oysa 1695'te burada yapılan ilk teşebbüs başarılı değildi. Belki de bunda, Bâbıâli'nin bu seferi engelleme çabalarının da büyük bir etkisi vardı. Zira o dönemlerde gözünü Macaristan'a diktiği bilinen savaş yanlısı Sultan II. Mustafa'nın, zengin hediyelerle donatılmış bir heyeti İstanbul patriğinden Moskova patriğine göndererek çarı bu zorlu seferden vazgeçirmesini sağlamaya çalıştığı bilinmektedir[239]. Hâlbuki Çar Petro, bu telkinlere kulak asmak yerine, aksine hazırlıklarını daha da hızlandırdı.

Aynı yılın Mart ayında en iyi birliklerinden 100 bin kişi, 80 ağır top ve uygun sayıda kuşatma topu ile birlikte en tecrübeli generallerden Aleksey Semonoviç Schein, Artamon Mihayloviç Golovin, çarın dostu ve musahibi Cenevreli Franz Le Fort ve geniş kapsamlı günlüğünde bu sefer hakkında da en

---

238 Ayrıca Garzoni, s. 699-701 ve 742 ve devamı ve Contarini, *aynı eser*, s. 553-564 ve 607-625. Seçim kapitülasyonu vaatlerinde çok daha ileri gidiyordu. Elektörün Lehistan'ın 10 milyon gulden tutarındaki borçlarını ödemek zorunda kalmasının yanısıra, Ukrayna'yı ve hatta Boğdan ile Eflak'ı da tekrar geri alması isteniyordu: "Kamaniçe'yi yeniden ele geçirmek ve Ukrayna, Boğdan ve Eflak'ı tekrar Polonya egemenliğine kazandırmak için her türlü düzeni denemiş olması, onun, savaş durumunda masraflarını kendi karşıladığı 10.000 savaşçıyla yardım etmesi ve kalelerini güçlü savunma haline getirmesi".

239 Bu ilginç ayrıntıyı yalnızca Contarini, *aynı eser*, s. 512 ve devamı vermektedir.

ayrıntılı ve en ilginç haberleri aktaran İskoçyalı Patrick Gordon'un[240] emrinde Moskova'dan Azak'a doğru yola çıktı. 28 Nisan'da çar, Preobrajenski alayının başına geçerek başkentten ayrıldı. Oysa bu zorlu yürüyüşün ihtiyaçları ile uzun ve zorlu olacağı tahmin edilebilen bir kuşatmanın ihtiyaçları emniyet altına alınmamıştı. Kara saldırısını denizden desteklemek üzere, Voroneş tersanelerinde hazır bulunması gereken gemilerin yalnızca küçük bir bölümü denize açılmaya hazırdı. Ayrıca birlikleri, cephaneyi ve erzakı taşımak için yeterli sayıda nakil araçları da yoktu. Güvenli bir tedarik ve ordunun iaşesi bu şartlar altında sağlanamazdı. Kuşatma toplarının bir kısmı geride bırakılmak zorunda kalındı ve orduda eksik olan becerikli mühendislerin çabaları ile yeri doldurulamadığından çok daha derinden etkili olan önemli bir cephane eksikliği hissedilmeye başladı.

Bu yüzden yürüyüş çok yavaş ve büyük zorluklar altında ilerledi. Ancak Haziran ayının sonunda hedeflerine varabildiler. Kalenin yaklaşık çeyrek mil ötesinde âdeta kalenin öncülerini oluşturan ve bu yönden tedariki kesecek olan kalın zincirlerle birbirlerine bağlanan iki küçük kale, Temmuz ayı ortalarında büyük çabalara gerek kalmadan ele geçirildi. Birisi 14 Temmuz'da General Gordon emrindeki Kazaklar tarafından hücumla alınırken, diğeri toplar ve cephaneler geride bırakılarak, Türkler tarafından gönüllü olarak terkedildi. Her yerle bizzat ilgilenen ve müdahalede bulunan Çar Petro, ordugâhını buraya kurdu[241].

Artık her yönden saldırıya maruz kalan, fakat gemilerin eksik olmasından dolayı deniz tarafından kuşatmaya alınamayan kalenin muhasarasının gidişatı, çarın gençliğin verdiği sabırsızlığına uygun değildi. Ancak 6 ilâ 8 bin kişilik muhafız kıtaları, olağanüstü komutanların yönetimi atında beceri ile olduğu kadar yiğitlikle de kendilerini savunuyorlardı. Buna karşın muhasaracıların neredeyse bütün saldırıları başarısız oluyordu; doğru yerleştirilmemiş lağımları genelde etkisiz kalıyordu ve kalenin istihkâmlarından ziyade, kendi ordugâhlarında daha fazla zarara yol açıyordu[242] ve son ola-

240 *Tagebuch des General Patrick Gordon.* İlk kez Dr. M. C. Posselt, St. Petersburg 1851, II, 515 ve devamında, Azak Kalesi'nin ve Don Nehri ağzındaki diğer tesislerin iyi bir haritası ile birlikte yayınlanmıştır.

241 *Aynı eser*, s. 573 ve 576.

242 Gordon, s. 602 ve devamında 16 Eylül'de tavsiyesine aykırı olarak, devasa bir lağımın patlatıldığını, ancak bu lağımın patlama sırasında hendeklerde 30 kişiyi öldürüp ve 100'ün üzerinde insanı yaralarken, kalenin istihkâmlarında hiçbir zarara yol açmayacak kadar beceriksizce döşendiğini anlatmaktadır.

rak cephane ve erzak sıkıntısı da çok geçmeden rahatsız edici boyutlara ulaştı. Binlerce insan ve hayvan, açlık ve salgın hastalıklardan olduğu kadar, kaleden açılan ateşle ve ordugâhın etrafında dolaşan Tatarların kılıçlarıyla can verdiler.

Petro, kaleyi ne pahasına olursa olsun ele geçirmek istiyordu. 5 Ağustos'ta, başta Patrick Gordon olmak üzere, generallerin sağduyularına ve kati itirazlarına rağmen, verdiği kesin emir üzerine, çok talihsiz sonuçlanan bir genel taarruz yapılacaktı. Ruslar her ne kadar olağanüstü bir cesaretle saldırdılar ve kısmen surları ele geçirdiyseler de hiçbir yerde tutunamadılar. Gordon'un ifadesine göre, "çaresiz insanlar gibi savaşan" Türkler tarafından her yerde geri püskürtüldüler. Yalnızca ölülerin sayısı bu uğursuz günde, subaylar hariç 1.500 kişiyi bulurken –Gordon bu sayıyı muhtemelen hiç de abartmıyordu– Türkler ancak 200 kadar asker kaybetmişlerdi.

Ayrıca aynı akşam bundan sonra ne yapılacağını görüşmek üzere çarın huzurunda toplanan harp şurasında "öfkeli bakışlardan ve üzgün yüzlerden başka hiçbir şey" görülmüyordu[243].

Oysa Petro, bu cesaret kırıcı tecrübeden sonra bile kaleyi ele geçirmeden buradan ayrılmak istemiyordu. Generalleri geri çekilmeyi uygun görmelerine rağmen, aşılmaz bir inatla muhasaraya devam edilmesinde ısrar etti. Kuşatma, büyük zorluklar altında iki ay boyunca tek bir adım ileri gidilemeden devam etti. 14 Eylül'de Türkçe ve Rusça olarak, üç farklı yerden kaleye oklarla fırlatılan bir teslim ol çağrısı, herhangi bir cevaba bile lâyık görülmedi[244]. 25 Eylül'de çarın gözetimi altında inanılmaz bir maharetle, fakat yine başarı elde edilemeden yapılan son bir hücum, nihayet sonucu belirledi. Toplam 96 gün süren ve 30 binden fazla insanın hayatına mâl olan kuşatmayı, Ekim ayı başlarında kaldırmaya karar vermek zorunda kaldılar. Don Nehri kıyılarında yukarıda adı geçen ve bundan böyle Novosergiyev (Novoy Sergeyev) diye anılan iki palankanın muhafız kıtası olarak yalnızca 3 bin kişi bırakıldı. Buradan kaleyi kış ayları boyunca biraz olsun ablukaya alabiliyorlardı. Onun dışında geri çekilme mevsimin ilerleyen zamanlarının getirdiği kaçınılmaz zorlukları altında, oldukça iyi bir düzen içinde ve önemli kayıplar verilmeden yerine getirildi. Petro, Voroneş'te sonraki sefer için ge-

---

243 Gordon, *aynı eser*, s. 584-588 ve Türklerin kayıpları hakkında, s. 590.

244 Gordon, s. 601: "Muhasaracıların geri adım atmalarını bekliyorduk, ama bize bir cevap bile vermeye tenezzül etmediler".

rekli talimatları bizzat verdikten sonra, 10 Ekim'de büyük törenlerle karşılandığı Moskova'ya vardı[245].

Çar Petro, ilk denemenin başarısız olması ile cesareti kırılacak bir adam değildi. Azak'ı her ne pahasına olursa olsun ele geçirmeli idi. İleri görüşlülüğü, Azak'ın imparatorluğunun büyük geleceği için en önemli güvencelerinden biri olduğunu keşfetmişti. Bu yüzden sonraki seferin başarısını önceden sağlamak için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmadı. Bilhassa Voroneş tersanelerinde hummalı bir çalışma vardı. Kış ayları boyunca tam teçhizatlı en az 30 kadırga, 2 büyük baştarde veya firkateyn ve 1000 nakil gemisi inşa edildi[246]. General Le Fort, amiral olarak bu muazzam Don donanmasının başkomutanlığına getirildi ve 1696 Mart'ında Voroneş'e gelen Çar Petro tamamlanma çalışmalarını şahsen denetledi. Denizlicikte henüz fazla tecrübe sahibi olmayan amiralin yanına asıl denizcilik hizmetleri için iki olağanüstü deniz subayı, koramiral olarak Cenevizli Georg Lima ve kontramiral olarak Alman Karl Lofer verildiler.

Son kuşatma sırasında çok fazla hissedilen becerikli mühendislere, topçulara ve tecrübeli lağımcılara duyulan eksiklik, bu defa yabancılarla kapatıldı. Osmanlı silahlarını bu savaş sayesinde Karadeniz kıyılarında Macaristan'dan ve Habsburg topraklarından uzak tutmaya çok önem veren kayser, ayrıca Hollanda ve son olarak Brandenburg Elektörü III. Frederik, çara talebi üzerine bu hususta tecrübeli bazı subaylar ve mürettebat göndermeye razı oldular. Böylece Rusya, Bâbıâli'ye karşı savaşlarında genelde isimleri hâlâ belleklerde dolaşan Alman ve Prusyalı subayları, tıpkı bizim zamanlarımızda Bâbıâli'nin Rusya'ya karşı savaşlarında olduğu gibi, eğitmen olarak kullanmıştı. Söz konusu subaylar ve maiyetlerindekiler, orduya ancak Azak önlerinde katılabildiler[247].

245 Son hücum ve nihaî geri çekilme hakkında bilgi için bk. Gordon, *aynı eser*, s. 608 ve devamı. Bu günlük, Azak üzerine yapılan üç seferde, bu günlüğün basiretli yazarına, örneğin A. Petermann'ın 1855'te Gotha'da Justus Perthes Yayınevi tarafından yayınlanan harita gibi, en yeniler ve en iyiler dahil olmak üzere, Rusya'ya dair bildiğim bütün haritalarda üzerinde çok fazla durulmayan söz konusu bölgelerin topoğrafyasına ve coğrafi şartlarına daha derinden bakma fırsatını sağlamıştır. Coğrafyacılara tavsiye edebileceğimiz değerli notlar ve açıklamalar mevcuttur.

246 Gordon, II, 639 ve III, 16'da bu gemilerin donanımı hakkında bilgiler verilmektedir.

247 Garzoni, s. 697 ve Contarini, II, 514. Gordon, III, 46 ve 51'de Brandenburg ve Habsburg mühendislerinin, lağımcıların ve topçuların Azak önlerindeki Rus ordugâhına 25 Haziran ve 9 Temmuz 1696'da geldiklerini belirtmektedir. Kayserin gönderdiği kişiler arasında örneğin Topçu Albay Casimir de Garga ve askerî yazar olarak da bilinen

Çar bu defa da seferi hızlandırarak, düşmanın karşı çabalarını mümkün olduğunca önlemeye çalışıyordu. Boyar Aleksey Semonoviç Schein, ordunun başkomutanlığına getirilmişti. Son sefere katılan generaller Le Fort, Golovin ve Gordon, bu defa da yanında olacaklardı. Çar Petro tabii ki sefere bizzat katıldı ve bu seferin âdeta ruhu idi. Kuşatma ordusu 64 bin kişilik çekirdek birliklerden oluşuyordu; donanma mürettebatı 10 bin kişi kadardı. Bu kez tedarik ve iaşe önceden hazırlanan muazzam miktarda stoklarla sağlanmıştı. General Petroviç Şeremetyev emrinde 40-50 bin kişilik ayrı bir birlik, Özü'den buraya gelmesi muhtemel Türkleri engellemek ve Azak üzerine yürüyecek ordunun arkasını ve yanlarını serbest tutmak için, aynı zamanda Özü Nehri'ne ve Ukrayna'ya doğru harekete geçmişti.

Ordu, 8 Mart'ta Moskova'dan yola çıktı ve 23 Mart'ta Çar Petro'nun donanmanın yola çıkması için son talimatları verdiği Voroneş'e ulaştı. 15 Mayıs'ta 4 kadırga ile Çerkask'a geldi ve 19 Mayıs'ta kara ve deniz kuvvetleri Novosergiyev Palankaları'nda birleşti ve kaleye birlik, cephane ve erzak götüren 18 kadırga ve 24 yük gemisinden oluşan bir filo, Don Nehri çıkışında birkaç araç haricinde Kazaklar tarafından yok edildikten sonra 26 Mayıs'ta kuşatma resmen başlatılabildi[248].

Kuşatma büyük bir çaba, geçen yıldan çok daha büyük bir beceri ve ileri görüşlülükle başladı. Oysa yalnızca 4 bin kişiden oluşan muhafız kıtası da başlangıçta kararlı bir direniş gösterdi. 16 Haziran'da yapılan teslim ol çağrısına, arabulucuya ve elindeki beyaz bayrağa ateş edilerek cevap verildi. Tabii ki muhasaracıların ateşi bunun üzerine daha şiddetli olmaya başladı. Ay sonunda ikinci teslim ol çağrısına, oldukça zayıflamış olan ve şimdi de cephane ile erzak sıkıntısına maruz kalan muhafız kıtası tarafından bir kez daha "top-

---

Başmühendis Baron Borgsdorf (Gordon, s. 52'de Borgstorff demektedir) ve Brandenburgluların arasında mühendisler Rose ve Holtzmann ve topçular Schuster, Kober ve Gisewetter adları ile sayılmaktadır. O dönemlerde Azak önlerinde Ruslara Türklere karşı yardım eden Alman subayların arasında, yakın zamanda Silistre'nin kahramanca savunulması sırasında (1854) Bâbıâli hizmetinde en olağanüstü Prusya subaylarından birinin adı olarak sıkça geçen aynı ismin, Topçu Albay Grach'ın isminin geçmesi, kaderin bir cilvesidir. Zira Gordon, s. 52'de Azak önlerindeki büyük istihkâmların kurulması sırasında olağanüstü hizmetlerde bulunan Alman bir mühendis olan Albay Kraghe'den bahsetmektedir.

248 Azak'ın ikinci kuşatması için yine Gordon'un günlüğü, *Tagebuch*, III, 38 ve devamı ana kaynağımızdır.

ların ağzından" cevap verildi[249]. Muhafız kıtası ancak Gordon'un tavsiyesi üzerine, surlarla aynı yükseklikte, kalenin iç kısmına tamamen hâkim olunmasını sağlayan devasa bir seddin kurulması ile çaresizliğe itildi. Gece gündüz üzerinde binlerce insanın canla başla çalıştığı bu dev eser, birkaç hafta içinde ciddi bir direnişi mümkün kılmayacak kadar büyümüştü. Zira, hendekleri tamamen doldurmak ve toplarla düşman istihkâmlarını kolayca yerle bir edebilecek duruma gelmekle kalmayıp, şehir de artık buraya istiflenen toprak yığınlarından dolayı toprağın altına gömülme tehlikesi ile karşı karşıya idi. Kalenin gerek karadan, gerekse denizden bütün ikmal yolları da bu şekilde kesildiğinden ve Tatarların Rus ordugâhına yaptıkları saldırılar sürekli olarak geri püskürtüldüğünden, büyük bir kısmı teslim olmakta ısrar eden muhafız kıtalarının komutanlarının, teslim olmayı teklif etmekten başka çareleri kalmamıştı.

18 Temmuz'da teslim oldular. Eşleri ve çocukları, silahları ve eşyaları ile birlikte, Kapalnik Nehri'nin diğer kıyısındaki sipahi ordugâhına serbestçe gitme hakkından başka bir şey istemediler. Ruslar yalnızca gemi ve araba hususlarında yardımcı olacaklardı. Tabii ki bütün Hristiyan esirleri geride bırakmak zorundaydılar. Çar ayrıca geçen yıl Rus ordugâhından firar ederek, yeniçeri ocağına kaydolan ve Ruslara ihanet ederek –en azından iddia edilen bu idi– ilk kuşatmanın başarısız olmasında büyük bir rol oynayan bir devşirmenin kendisine teslim edilmesinde ısrar etti. Teslim olma belgesi ancak bu şart kabul edildikten sonra imzalandı ve icrası rehineler verilerek emniyet altına alındı. Osmanlılar hemen ertesi gün, 19 Temmuz'da iyi bir düzen içinde kaleyi terkettiler. Yalnızca Temmuz ayında 2 bin kişilik bir yardımcı kıta göndermiş olan Çerkeslerin dizginlenemez talan arzusu bazı düzensizliklere sebep oldu. Zamanından önce şehre girdiler, gitmekte olan Türklere saldırdılar ve hiçkimse onları durduramadan ellerine geçen herşeyi talan ettiler[250].

Giden Türklerin sayısı yaklaşık 6 bin civarında idi ve aralarında silah tutabilecek durumda 3.600 kişi vardı. Onların yerine hemen 8 bin kişilik 10 alay Rus tamamen harabeye dönüşmüş şehri işgal etti. Gordon, "şehirde tek bir ev, tek bir kulübe sağlam kalmamıştı. Türklerin hepsi toprak seddin altında veya yakınında bulunan kulübelere veya mağaralara yerleştirilmişlerdi" diyor. Bu

249 Gordon, s. 42 ve 47.

250 Gordon, *aynı eser*, s. 54-57. Çerkeslerin anlaşmaya aykırı bu hareketlerinden şikâyet etmekted ve hemen akabinde şunları eklemektedir: "Onları engellemek için her türlü tedbirler alınmasına rağmen, hiçbir şekilde muvaffak olunamadı".

yüzden çarın ilk işi, şehrin tekrar inşası ve tahkimi oldu. Bu amaçla yabancı mühendislere hemen geniş kapsamlı planlar yaptırdı ve önemli çalışmalar başlattı. Camiler Ortodoks Rum kiliselerine dönüştürüldü ve 8 Ağustos'ta şehrin onarım çalışmaları öyle ilerlemişti ki, aynı gün ordugâhın ve donanmanın bütün toplarının atışları altında ve büyük törenlerle ana cami çarın huzurunda ana kilise olarak açılabildi[251].

Oysa gelecekte de bu kaleye sahip olabilmek için, yakınlarında kalenin korunması için önemli noktaların da ele geçirilmesi kaçınılmazdı. Don Kazaklarının Azak Denizi'ne ve Karadeniz'e akınlarını engellemek için, Azak Kalesi'nin hemen karşısına 1663'te Sultan IV. Mehmed'in emri ile Kırım Hanı Mehmed Giray tarafından inşa edilen Lutina ya da Lyutik Palankası, 21 Temmuz'da teslim oldu. Burada 31 adet pirinçten dökülmüş top, büyük miktarda cephane ve üç ay yetecek kadar erzak ele geçti. 115 kişiden oluşan muhafız kıtasına serbestçe geçiş hakkı tanındıktan sonra, 300 kişilik bir streliz muhafız kıtası tarafından işgal edildi[252]. Aynı zamanda Don Nehri'nin diğer kıyısında, Azak'ın hemen karşısında, ertesi yılın Temmuz ayında tamamlandıktan sonra, Petropolis adı verilen geniş kapsamlı bir istihkâmın kurulmasına dair planlar yapıldı[253]. Çar Petro son olarak gelecekte henüz oluşum aşamasındakı donanmasının ana üslerinden biri hâline getireceği Tayran Limanı'nın tahkim edilmiş tesislerinin genişletilmesine ayrı bir ihtimam gösterdi. Temmuz ayı sona ermeden generalleri ile yeri görmek ve talimatlar vermek üzere bizzat buraya geldi. Bu önemli çalışmaları mümkün olduğunca desteklemek için Kasım ayı başlarında Preobrajenski'ten 20 bin kişilik Ukraynalı kara milislerinin bu iş için kullanılmasına ve en geç 1 Mayıs 1697'de Tayran'da bulunmalarına dair emir verildi.

Ayrı zamanda soyluların imkânları donanmanın inşası ve iaşesi için şu şekilde kullanıldı: 10 bin köylüye hükmedenler masrafları kendilerine ait olmak üzere bir gemi inşa edecek, bunu tam olarak teçhiz edecek ve devamlı olarak iaşesini sağlayacaktı; daha az servete sahip, yani daha az köylüye hükmeden soylular, aynı hizmeti vermek üzere aynı sayıyı toplamak için biraraya geleceklerdi; 100 köylüden azına hükmeden soylular ise her hane veya köylü başına yalnızca yarım ruble tutarında bir vergi ödeyecekti. Bu vergiyi ödemeye

---

251 Gordon, *aynı eser*, s. 57, 59, 62.
252 *Aynı eser*, s. 57 ve devamı.
253 Gordon, *aynı eser*, s. 120.

aynı şekilde mecbur edilen ruhban sınıfının toprakları dahil olmak üzere, ilk iki sınıfın köylü sayısının en az 480 bin olduğundan emin olunduğu için, bu şekilde kolayca 48 savaş gemisinden oluşan iyi bir donanma kurulabileceğine ve iaşesinin sağlanabileceğine inanılıyordu[254].

Çar Petro'nun hayalinde Karadeniz'e hâkim olduğu genç donanmasına gösterdiği özen bununla kalmadı. 30 Eylül'de muzaffer ordusunun başında zaferle girdiği[255] Moskova'ya döndükten hemen sonra, müttefikleri olan kayser ve Venediklilere seferinin parlak sonuçlarını bildirmiş ve eski şartlar altında sultana karşı silah ittifakını üç yıllığına yenilemişti ki, Venedik'ten tersanelerinde çalışan birkaç becerikli gemi mühendisi göndermesini talep etti. Venedik'te haklı olarak önceleri güçlü ve yükselmekte olan bu hükümdarın talebini yerine getirmekte tereddüt edildi. Venedik tebaasının bu kadar uzaklarda başka bir inanca mensup insanlar arasında çok uzun bir süre kalmasının uygun olmadığı ileri sürülerek dinî sebepler bahane edildi. Oysu bu gibi itirazlar, çarın söz konusu Venediklilerin dinlerini istedikleri gibi icra edebileceklerine ve hizmet süreleri bittikten sonra, ülkelerine hiçbir engelle karşılaşmadan dönebileceklerine dair verdiği güvencelerle bertaraf edildi. Birkaç yıl önce Amsterdam'dan Arkangel'e gelen Hollandalı gemi mühendisleriyle de aynı şey yapılmıştı. Venedik bunun üzerine geri adım atmak zorunda kaldı ve çarın şimdilik en fazla Kazakları Karadeniz'e yönelik akınlarında destekleyebileceği birkaç küçük nehir gemisinin inşasından başka bir şey amaçlamadığını düşünerek kendisini teselli etti. Böylece nezaretleri altında çok geçmeden Voroneş tersanelerinde 9 kadırga, 14 büyük gemi ve 40 brik inşa edilen 13 seçkin Venedikli gemi mühendisi Rusya'ya gittiler[256].

---

254 *Aynı eser*, s. 60 ve 79. Gordon, hem Tayran Limanı ziyaretine hem de buradaki köylüler ve donanmanın inşası ile ilgili kararların alındığı Preobrajenski Kabine toplantısına katıldı.

255 Gordon, II, 74'te ayrıntılı olarak tarif edilmiştir.

256 Garzoni, s. 701: "Bu isteğe karşı kuşkular belirdi; bu kadar gücü olan ve öyle bir sanatı bu kadar yüksek düzeyde araçları olan bir Yunan hükümdarına [çar] öğretmek ve tâbilerine karşı olan merhameti onları çok uzak bölgelere göndermeye ve kendilerininkinden farklı bir ayin usûlü altında yaşamaya izin vermek durumunda mı kalmak". Gordon, III, 88, Venediklilerin 8 Ocak 1697'de Moskova'ya geldiklerinden bahsetmektedir.

Rusların deniz gücünün Karadeniz sahillerindeki bu ani yükselişi, İstanbul'da Azak'ın kaybından bile daha kötü bir izlenim bıraktı. Azak'ı tabii geri almak isterlerdi ve bu amaçla gelecek ilkbaharda yapılacak büyük bir seferden de bahsedilmeye başlanmıştı bile. Oysa aynı zamanda askerî kuvvetlere Macaristan'da da ihtiyaç duyulduğundan, Karadeniz'deki savaşın neredeyse tamamı, Azak'ın düşmesinden sonra Kuban Nehri üzerinden geri çekilen Tatarlara bırakılmak zorunda idi. Gerçi bu nehir boyunca Temrük'te kalan Türklerle birleşerek, 1697 yaz aylarında defalarca kaleye yaklaştılar; ama kale yeniden tamamen tahkim edildiğinden ve sadece altı alay streliçli ile takviye edilen becerikli bir muhafız kıtası tarafından savunulmakla kalmayıp dışarıdan da büyük bir birlik tarafından korunduğundan kaleye ciddi bir biçimde saldırmaya cesaret edemediler. Zira, Çar Petro, Azak'ın tehdit edildiğine dair haberler üzerine, generallerine üçüncü kez acilen buraya doğru yola çıkma emrini vermişti. 1697'ye ait bu sefer ise Kuban Nehri kıyılarındaki korunaklı mevkilerinden nadiren ayrılan Tatarlarla küçük çatışmalarla sınırlı kaldı[257].

Söz konusu yıl içinde Özü Nehri ve Özü önlerindeki çatışmalar çok daha tehlikeli hâle gelecekmiş gibi görünüyordu. Türkler buraya en az 30 bin kadar asker yığmışlardı ve bu ordu ile önce Özü Nehri kenarında Ruslar tarafından işgal edilen Tavan ve Gazikirman kaleleri üzerine harekâtta bulunduktan sonra, Tatarlarla birleşerek, Ukrayna'ya akın etmek istiyorlardı. Prens Jakob Fedoroviç Dolgoruki ve Kazak Hatmanı İvan Stefanoviç Mazepa, burada kendi birlikleri ile karşılarına çıkacaklardı. Ancak Türkler, onlar engelleyemeden Tavan önlerine geldiler ve Eylül ayının ilk günlerinde burayı her yönden kuşatmaya aldılar. Petro, bu yerin elde tutulmasını öyle önemli addediyordu ki, henüz Azak önlerinde bulunan generallerine Tavan'ı kurtarmak üzere hemen buraya hareket etmeleri emrini verdi. Şanslarına 6 bin kişilik muhafız kıtası, Türkler mevsimin ilerlemiş olması yüzünden kuşatmayı kaldırmak ve Özü'ye geri dönmek zorunda kalana kadar kendilerini kahramanca savundular. Türkler Gazikirman önlerinden de 7 bin kişilik bir kayıpla geri püskürtüldüler ve Azak'tan Özü boylarına gönderilen birlikler buraya varamadan, sefer burada da Rus silahlarının lehine sonuçlandı. Dolgoruki ve Gordon'un komu-

---

257 Azak üzerine yapılan üçüncü sefer hakkında bk. Gordon, III, 97, 109, 115, 118-126. Petro, generallerine Azak'a hızlı yürüyüşleri için daha sonraki özel bir yazı ile teşekkür etmiştir. Kaleyi ele geçirmiş olmalarını geçen yılın Noel Bayramı'nda şanına yakışır şekilde ödüllendirmişti, bk. *aynı eser*, s. 85.

tasınada kaleyi muhasaradan kurtarmak için gönderilen birlikler, Ekim ayı sonunda terhis edilerek kış karargâhlarına gönderilebildiler[258].

Savaş bu yönde neredeyse sona ermiş gibi idi. Çar Petro, Bâbıâli'nin ciddi ve kalıcı bir direniş göstermeyeceğinden öylesine emindi ki, aynı yılın Mart ayında o ünlü yurtdışı seyahatlerine çıktı. Karadeniz kıyılarındaki fetihlerinin muhafazasını ve barış akdi sırasında menfaatlerinin korunmasını generallerine ve bakanlarına emanet etti. Azak'ta komuta Aleksey Petroviç Prosorovski'de, Özü boylarında ise Prens Feodoroviç Dolgoruki'de idi. Burada başka önemli hâdiseler cereyan etmedi. Bâbıâli hazırlıklarını büyük çabalarla devam ettirirken ve bilhassa savaşı ertesi yıl Karadeniz yönünde iki kat güçlerle tekrar başlatmaya niyetlenirken, Azak'ın kaybı ve Zenta mağlubiyeti gibi önemli iki darbe, Osmanlıların da barışın nihayet sağlanması yönünde eğilim göstermesine sebep olacaktı. Göründüğü kadarıyla barışsever Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa, artık savaş yanlısı Sultan II. Mustafa'yı da daha fazla sürmesi hâlinde Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesine sebep olabilecek bu ağır savaşın yükünden, büyük fedakârlıklarla bile olsa kurtulmak zorunda olduğuna ikna edebildi.

Gerek Divân-ı Hümâyûn'da gerekse orduda, savaşın daha fazla devam etmesi hâlinde daha çok şey kaybedebileceklerini, fakat artık hiçbir şey kazanamayacaklarını anlayan güçlü bir barış grubu, ikna çabalarını destekliyordu. Söz konusu barış grubu, Zenta'da en iyi birlikleri kaybettikten; kayser ise Ryswick Barışı'nın (Eylül ve Ekim 1697) akabinde bütün kuvvetlerini Macaristan'a çekebilecek duruma geldikten sonra, barış yapılarak kolayca kurtarılabilecek Belgrad'ı ve Tımışvar'ı, Sırbistan'a ve Eflak'a açılan bu kapıları da mı gözden çıkartmalı diye mantık yürütüyordu. Yoksa ülkeyi koruyan hiçbir kalenin olmadığı Kırım'ı Ruslara kaptırmayı da mı göze almalı idi? Zaten Rum Ortodoks inancına bağlı Osmanlı tebaasının, tıpkı bu Rus gibi, onlarla aynı inanca sahip bir hükümdara tâbi olmak için can attıklarından yeterince endişe duymak gerekmiyor muydu? Bilhassa Mora'yı ele geçirdikten sonra, Bâbıâli'yi donanmayı Rusya'nın muazzam hazırlıklarından dolayı büyük bir tehlike altında olan Karadeniz'den Takımadalar'a çekmeye zorlayan Venedik'in deniz gücü de

258 Gordon, *aynı eser*, s. 121, 126, 137-153. Ayrıca Garzoni, s. 744 ve Contarini, II, 655-658. Burada Rusların 1697'de Azak önlerindeki harekâtları, bu harekâtlarda önemli bir payı olan Gordon'un sade bir biçimde verdiği bilgilere kıyasla gerçekte olduğundan çok daha görkemli olarak anlatılmaktadır.

azımsanmamalı idi. Hatta İran'ın bile tekrar şahlanmasından korkulmalı idi. Oysa şu anda bu kadar çok düşmana karşı ayakta durmak mümkün değildi ve bu yüzden barışın ne pahasına olursa olsun, sağlanması şarttı. Şu anda en önemlisi, kayseri kendi taraflarına çekmekti; hatta İspanya kralının ölüm döşeğinde olmasından dolayı, bu yöndeki haklarını gerektiğinde korumak için silahlarını serbest tutmak zorunda kaldığı gözönünde bulundurulursa, kayseri kendi taraflarına çekmek gayet kolay olacaktı. Kayser kazanıldıktan sonra, diğer müttefiklerini de barışa kolayca ikna edebilirler ve avantajlı şartlara zorlayabilirlerdi[259].

II. Mustafa, diğer taraftan hüküm sürme hırsıyla yanıp tutuşan ve kendi nüfûzunu korumak için en güvenilir araç addettiği savaşı sürdürmesi için baskı yapan valide sultan [Emetullah Gülnûş] tarafından kışkırtılmasına rağmen, sonunda ileri sürülen bu sebeplere hak vermek zorunda kaldı. Tabii ki sultanın talepleri, muzaffer düşmanlarından bekleyebileceği tavizlerden çok daha büyüktü. En azından Erdel'i kurtarmak; Macaristan'da sağlam bir mevki edinmek ve ne Lehistan'a Kamaniçe'yi ve Rusya'ya Azak'ı ne de Venedik'e Gördüs Boğazı'nı vermek istiyordu. Bu açıdan mümkün olan en iyi şartları elde etmenin en iyi yolu, Divân-ı Hümâyûn'da, ezelden beri Hristiyan devletlerinin oldukça gevşemiş olan ittifaklarının her bir devlete diğerlerinden ayrı olarak avantajlı bir barış teklif ederek çözülmesini sağlamak olarak görülüyordu.

Bu açıdan gözler bilhassa İstanbul'da artık bir sır olmayan içerideki bunalımları ve gün geçtikçe artan malî sıkıntıları ile birlikte kayser ve Rusya ile oldukça bulanık ve gergin ilişkiler içinde bulunan Lehistan'a çevrilmişti. Kral Jan'a 1692'de Kırım hanının [Hacı Selim Giray] arabuluculuğuyla Kutsal İttifak'tan ayrılması ve Bâbıâli ile ayrı bir barış yapması hâlinde, yalnızca Kamaniçe'nin değil, Podolya'nın tamamının ve Ukrayna'nın da Lehistan'a bırakılabileceğine dair cazip bir teklif götürülmüştü. Oysa yaşlılığında savaşı başlangıçta gösterdiği dirayetle başarılı ve onurlu bir sonuca götürememekte olmayı kendisine yediremeyen Kral Johann, bir defasında kayserin Bâbıâli tarafından aynı dö-

259 Barış grubunun bu düşüncelerini bilhassa Contarini, II, 661 ve devamında ayrıntılı olarak vurgulamıştır. Ne tuhaftır ki bu esnada yine Rusya'nın Bâbıâli'nin Rum Ortodoks tebaası ile dinî ilişkilerine büyük bir ağırlık veriliyordu. Bu konuda şöyle düşünülüyordu: "Moskovalıların dini, Büyük Efendi'nin [sultan] tâbileri Rumlarınkiyle bağlantılı olduğundan, aynı inançtan bir hükümdar arzu etmelerinden, bunun sonucu, böyle ihtimal ortaya çıktığında, bir kez ayaklanınca onlara her tür yardımı sunmalarından korkmalıydılar".

nemde aynı amaçla kaysere götürdüğü gizli tekliflere sıcak baktığı şüphesini ortaya atmasına rağmen[260], böyle bir sadakatsizlik yapacak adam değildi. Kaysere daha aynı yıl içinde müttefikleri olmadan asla barış yapmayacağına dair güvence vermişti. Bu yüzden nasıl ki Viyana sarayını Bâbıâli'nin yaptığı tekliften derhal haberdar ediyorsa, ertesi yıl İstanbul'dan benzer adımlar atılmaya çalışıldığında Venedik'e karşı da aynı dürüstlüğü gösteriyordu ki, Meclis'in baskı yapmasına rağmen kral hiçbir şart altında ayrı bir barış yapmayı kabul etmediğinden ve en fazla müttefikleri nezdinde genel bir barışın sağlanması için arabuluculuk yapabileceğini bildirdiğinden bu teşebbüslerin tamamı başarısız oldu, zira Bâbıâli de arabuluculuk yapmasını istemiyordu[261].

Aynı şekilde Kırım hanının 1697'de bu amaçla kralın ölümünden sonra Lehistan ordusu başkomutanı Yablonovski ile giriştiği müzakereler de istenen sonucu getirmediler; üstelik barışın sağlanması artık müttefiklerin ortak davası hâline gelmişti[262]. Ayrıca ikincil derecede menfaatler bu barış meselesini, bununla doğrudan ilişkili olmayan devletlerin entrikalar oyununa âlet etmişti. Yakın zamanda İspanya tacı ile ilgili çıkması muhtemel taht kavgasında Fransa'ya karşı kayserin yardımını emniyet altına almak isteyen İngiltere ve Hollanda, barış meselesini mümkün olduğunca teşvik etmeye çalışırlarken, Fransa öncelikle Habsburg hanedanına karşı ve daha sonra İspanya yönünde daha büyük bir hareket alanı sahip olabilmek için, barışın sağlanmasını mümkün olduğunca engellemeye ve zorlaştırmaya çalışıyordu.

Kral III. William, 1691'den beri Bâbıâli ve Kutsal İttifak'ın müttefikleri arasında barışı sağlamak için ne çabalar göstermişti! Önce aynı yıl içinde Bâbıâli'deki elçisi Sir William Hussey'i olağanüstü yetkilerle Viyana'da ve İstanbul'da bu yönde müzakerelerde bulunmakla görevlendirmişti. Daha o zamanlar, kralın telkinleri üzerine Viyana, Varşova ve Venedik arasında barışın temelleri ile ilgili müzakereler yapılmıştı; oysa anlaşmazlığa konu menfaatleri uzlaştırma çabalarının tamamı, kayser başta olmak üzere, müttefiklerin fazla yüksek olan taleplerinden ve Bâbıâli'nin uzlaşmazlığından dolayı başarı-

260 Garzoni, s. 488 ve devamı: "Kral, ittifakı, başlatılan ün ve şanla bitirmek arzusundaydı, ancak Cumhuriyet'inin israf karşısındaki aczi, daha önce edindiği coşkuyu azaltıyordu". Ayrıca: "Kral Johann, kayserin, Bâbıâli'deki İngiliz elçiler aracılığıyla barış yapmasından ve ittifakla bağlı olanların, iradelerine karşın, şartları imzalamaya zorlanmalarından kuşkulanıyordu".

261 *Aynı eser*, s. 530 ve devamı ve 547 ve devamı.

262 Contarini, II, 653.

sız olmuştu. Üstelik Hussey aynı yıl içinde hiçbir şey başaramadan İstanbul'da öldü. Halefi olarak ertesi yıl müzakere teşebbüslerini tekrar başlatacak olan Lord William Harbond, ancak Belgrad'a kadar gelebildi ve burada ölümcül bir hastalığa yakalanarak hayatını kaybetti. Kral bunun üzerine vakit kaybetmemek için, ertesi yıllarda yeni atanan İngiltere Elçisi Lord William Paget ve İstanbul'daki meslektaşı Jakob Colyer ile birlikte barışın sağlanmasında başarıdan çok salt çaba gösteren Viyana sarayındaki Hollanda Elçisi Baron von Heemskerke'ye vekâlet verdi[263].

En önemli rakipleri, Kral XIV. Louis'nin Bâbıâli nezdinde, sadrazamı ve Divân-ı Hümâyûn'u savaşı devam ettirmeye kışkırtan ve bilhassa Tökeli'nin davasını üstlenen elçisi Castagnieres Markisi Chateauneuf idi. Tökeli, Macaristan'da ve sadrazamın ordugâhında Marki de Loras ünvanı altında Tökeli'nin küçük ordusunda birliklere komuta eden Fransa temsilcisi Feriol'dan büyük destek görüyordu[264]. Fransa'nın bir diğer müzakerecisi olan Feuquieres de, 1692'de bir defasında Kutsal İttifak'ın gücünü ve birliğini Venedik'i ayrı bir barış yapmaya ikna etmeye çalışarak zayıflatıp yok etmeyi denemişti, fakat böyle bir barış Bâbıâli'nin işine gelmiyordu[265].

Şimdi ise Azak'ın kaybı, Zenta'daki mağlubiyet ve Ryswick Barışı'ndan sonra Lord Paget ve Jakob Colyer, Bâbıâli'ye devletlerinin arabuluculuğunu kabul ettirme çabalarını iki katına çıkarttılar. Teklifleri her yerde esen barış rüzgarlarına da uyun olduğundan, İngiltere elçisi 1698 ilkbaharında kendisine Kral III. William tarafından verilen ve ilgili devletler tarafından da onaylanan talimatlara istinaden resmî olarak meseleyi Hollandalı meslektaşı ile tekrar ciddi bir biçimde takip etmek ve yakın zamanda açılması beklenen barış müzakerelerine katılmak üzere yetkili kılındı[266].

Oysa en büyük rakipleri olan Fransa da sonunda geri adım atmasına rağmen, bu arabuluculuk görevi biraraya getirilmesi gereken taleplerin ve menfaatlerin çokluğundan ve çeşitliliğinden dolayı hiç de kolay değildi. Barışın temeli olarak şart koşulan mevcut toprak hakkı, "uti possideti, ita porro

---

263 Garzoni, s. 411-416. Ayrıca bk. s. 422, 444-447, 490 ve 520.

264 De La Motraye, *Voyages en Europe, en Asie et en Afrique.*

265 Contarini, II, 334.

266 Kral III. William, Hollanda, kayser, Lehistan kralı ve Çar Petro arasında Mart ve Nisan 1698'de yapılan ilgili yazışmalar için bk. Katona, *Hist. crit. reg. Ungar.*, XXXVI, 78 ve devamı.

possideatis", yani taraflardan her birinin mevcut fetihlerini elinde tutması şartı, birçok kişi tarafından sakıncalı bulundu ve bu kimseyi tatmin etmiyordu. Lehistan, Bâbıâli'nin yerle bir edilmesini talep ettiği Kamaniçe'yi ve 200 milyon civarında bir harcama ve 30 milyon gulden borç yapmasına sebep olan savaş masrafları için uygun bir tazminat olarak istiyordu. Aynı şekilde Rusya, Karadeniz'deki fetihlerine bir de Kerç'in eklenmesini istiyordu, zira aksi takdirde Tatarların komşu ülkelere akınları için sürekli bir kapı açık kalacaktı. Son olarak Venedik, elindeki toprakları Gördüs Boğazı'nın ötesine kadar genişletmek isterken, kayser tabii ki Erdel'in tamamına sahip olmak istiyordu, ancak Bâbıâli bunu kabul etmeye pek gönüllü değildi. Bu durum, ilgili devletlerin olağanüstü temsilcilerinin Viyana'da yaptıkları ön müzakereleri oldukça zorlaştırıyordu. Müzakereler yaz boyunca devam etti. Sonunda yine "uti possidetis" şartının aynen kabulüne ve toprak hakkı, sınırların düzenlenmesi, tahkim edilmiş yerlerin takası veya yerle bir edilmesi hususlarında ortaya çıkacak muhtemel değişikliklerin müzakerecilerin toplantısına bırakılmasına karar verildi[267].

Ayrıca müzakerelerin nerede yapılacağı hususunda da tartışmalar çıktı. Kayserin önerdiği Viyana, Debreçin ve Salankamen, müzakerelerin tarafsız topraklarda yapılması gerektiği gerekçesi ile Bâbıâli tarafından geri çevrildi. Neticede Sava Nehri'nden Varadin'e kadar ve Zemun'dan İllok'a kadar uzanan bölgenin tamamının tarafsız ilân edilmesine ve temsilcilerin toplanması için, tamamen yerle bir olan Karlofça Kalesi'nden yaklaşık yarım saat mesafede uygun bir yerin bulunmasına karar verildi. Buraya hemen kayserin elçileri için gerekli binaları ve ayrı bir müzakere binasını inşa etmeleri için mühendisler gönderildi. Bilhassa sonuncusunun inşasına çok büyük özen gösteriliyordu. Öncelik ve teşrifat hakkında çıkabilecek muhtemel anlaşmazlıkları peşinen engellemek için, ikisi kayser elçilerinin, ikisi Osmanlı elçilerinin ve diğer ikisinin de müzakerelere katılacak diğer devletlerin temsilcilerinin toplantı salonuna aynı anda girmelerini sağlamak üzere, birbirlerine çapraz karşılıklı kapılar yapıldı. Müzakerelerin yapılacağı binanın etrafındaki alanda çadırların nereye kurulacağı ise ilgili elçilik heyetlerinin takdirine bırakıldı. Bekleneceği gibi, başta Venedikliler, Lehler ve Ruslar arasında olmak üzere, öncelik hakkı hususunda müzakere alanının hiçbir şekilde öncelik hakkına sahip olmadığı-

267 Garzoni, s. 767-774; Contarini, II, 707 ve devamı. Burada taraf devletlerden her birinin neden barış istediği de anlatılmaktadır.

nın, aksine bütün yerlerin birbirlerine eşit olduğunun ilân edilmesi ile zamanında uzlaşarak çözülen rahatsızlık verici tartışmalar çıktı[268].

Artık acele etmek gerekiyordu. Batıda İspanya Kralı II. Carlos'un her an beklenen ölümünden dolayı çıkabilecek karışıklıklar, buna bağlanan umutlar ve endişeler, Şark'ta acil bir sonucu gerektiriyordu. Her halükârda hazırlıklı olunmalı ve rahat hareket edilebilmeli idi[269]. Ekim ayı içerisinde tarafların temsilcileri Karlofça yakınlarına geldiler. Barış meselesinin en üst yönetimini Bohemya Kançılaryası Kont Kinski'ye emanet etmiş olan Kayser Leopold, müzakereler sırasında Saray Şurası Başkanı Öttingen Kontu Wolfgang ve Tisa boylarındaki birliklerin komutanı Schlick Kontu General Leopold tarafından temsil ediliyordu. Yanlarında daha sonra yapılacak sınır düzenlemelerinin komiseri olarak Osmanlı ordu sistemi hakkında çok değerli bir eser yazan Albay Kont Luigi Marsigli, sekreter ve protokol kâtibi olarak da Par Şurası Üyesi Till bulunuyordu. Venedik, daha önce Viyana'daki toplantılarda haklarını savunan Cavaliere Carlo Ruzzini'yi gönderdi ve yanına sekreter olarak Giovanni Batista Ricolosi'yi ve Dottore Lorenzo Fondra'yı verdi. Lehistan, Palatin Kont Stanislas Mihelovski tarafından, Rusya ise Gizli Servis Üyesi Prokopios Begdanoviç Vosnizin ve son olarak Bâbıâli de kendisine tercüman olarak Avrupa diplomasisinin bütün sırlarına vâkıf olan [İskerletzâde] Aleksander Mavrokordato'nun eşlik ettiği Reis Rami Mehmed Efendi tarafından temsil ediliyordu. Arabulucu devletlerin temsilcisi olarak tabii ki Lord Paget ve Hollandalı Jakob Colyer hazır bulunuyorlardı.

Kendilerinin ve efendilerinin itibarını korumak için Habsburg elçileri ve Venedikliler, Osmanlı temsilcileri Sava Nehri'ni geçmeden Tuna Nehri'ni geçmemeyi kararlaştırmışlardı. Dolayısıyla Petervaradin'in üst tarafında yaklaşık iki saat mesafede küçük bir köy olan Fülek'te beklerlerken, Lehler ve Ruslar Petervaradin Kalesi'ne gelmişlerdi. Osmanlıların Karlofça'daki karargâha geldiklerine dair kesin haberler ulaştıktan sonra, 23 ve 24 Ekim tarihlerinde diğer elçiler de gerekli törenler ve Varadin Kalesi'yle Tuna filosunun top atışları

268 Garzoni, s. 774 ve 786. Oldukça ilginç ve önemli olan bu haricî olaylar en ayrıntılı olarak *"Grönd- und umständlicher Bericht von denen römisch-Kaiserlichen wie auch Ottomanischen Botschaften, wodurch der Frieden zu Carlowicz bestätigt worden"*, Viyana 1702, s. 2-7'de çadırların kurulduğu yerlerin, müzakere binasının ve toplantılar sırasında içerideki düzenin tarifi ve resimleri ile birlikte verilmiştir.

269 Garzoni, kayser hakkında "Katolikin [İspanya Kralı II. Carlos] sallantıdaki sağlığıyla ilgili sorunun hızla sonuçlanmasını önemsiyordu" diyor (bk. *aynı eser*).

eşliğinde buraya doğru hareket ettiler. Habsburg'un Corbelle ağır zırhlı alayı, Karlofça Kongresi'nin onur alayı görevini görüyordu, fakat çok geçmeden yem sıkıntısından dolayı 300 kişiye kadar indirilmek zorunda kalındı. Çadır yerleri, takip edilmesi gereken diplomatik protokol, vekâletnâmelerin alınıp verilmesi, karşılıklı resmî onur ziyaretleri, vs. gibi küçük kaçınılmaz anlaşmazlıklar halledildikten sonra, müzakereler 13 Kasım'da törenler eşliğinde oldukça resmî ilk toplantı başladı. Daha sonraki toplantılarda ise müzakerelerin gidişatını geciktirmemek için, katı diplomatik teşrifatlardan kasten vazgeçildi. Yalnızca 26 Ocak 1699'da ilgili barış antlaşmalarının imzalanması sırasında teşrifata tekrar tam olarak uyuldu[270].

Sonunda barış antlaşması ile neticelenen ve bilhassa bu hususla ilgili bütün ayrıntılara vâkıf arabulucuların ön plana çıktıkları müzakereleri burada ayrıntılı olarak ele almayacağız. Bâbıâli, tıpkı silahlarla olduğu gibi, şimdi de kendisine karşı ittifak kurmuş Hristiyan diplomatların üstünlüğünden dolayı bütün talepleri açısından mağlup edildi. En az bunlar kadar önemli birkaç avantaj elde edebilmek için ardı ardına, 1696'da genç Apaffy ile yapılan antlaşmaya istinaden tamamen kayserin eline geçmiş olmasına rağmen[271], daha önceki durumun tesis edilmesini istediği ya da en azından yıllık haraç talep ettiği Erdel'den; kurtarmayı umduğu Gördüs ile birlikte Mora'nın tamamından ve son olarak Kamaniçe ve Azak'tan feragat etmek zorunda kaldı. Dünya tarihi açısından çok önemli sonuçlar doğuran bu üç buçuk aylık diplomasi mücadelesi sırasında gerçekten de her adım toprak için kıyasıya bir mücadele veriliyordu[272].

En zoru, daha başta Rusya ile anlaşmaya varmaktı. Rusya, bilhassa Özü boylarındaki kalelerin boşaltılması gibi, ileri sürülen şartları hiçbir şekilde kabul etmeye yanaşmadığından, barışın sağlanmasını bundan dolayı gereksiz yere geciktirmemek için, 25 Aralık'ta iki devlet arasında Kırım hanının [Hacı Selim Giray] da dahil edildiği iki yıllık geçici bir mütarekenin imzalanmasına karar verildi. Bu hususta Rusça ve Türkçe hazırlanan belgede, bu süre zarfında barışın mütarekenin yenilenmesi ile ya temelli ya da en azından uzunca bir süre için sağlanacağı ve emniyet altına alınacağı belirtiliyordu[273].

---

270 Ayrıntılı olarak bk. *Gründ- und ümständlicher Bericht,* s. 4-9.

271 Antlaşmanın tamamı için bk. Katona, XXXV, 890 ve devamı.

272 Müzakerelerin en önemli kısımlar için bk. Katona, XXXXVI, 88 ve devamı. Garzoni, s. 787 ve devamı ve Contarini, II, 71 ve devamı.

273 Muhtevaları aynı olan her iki belgenin Latince tercümeleri için bk. *Gründ- und umständlicher Bericht,* s. 29-31. Mütarekenin sebepleri hakkında şöyle denmektedir:

Arabulucular bu sayede en azından diğer devletlerin meselelerini bir an önce hedefe götürme fırsatını buldular. Rusya ile yapılan mütarekenin imzalanmasından bir ay sonra, müzakereler öyle ilerleme göstermişti ki, bir tarafta Bâbıâli ve diğer tarafta kayser, Lehistan kralı ve Venedik arasındaki üçlü barış antlaşması 26 Ocak 1699'da imzalanabildi. Diğer müttefikler tabii ki kaysere öncelik tanımışlardı. Önce kayserin antlaşması imzalandı. Yirmi maddeden oluşan antlaşmanın en önemli hükümleri şöyle idi[274]:

Bâbıâli'ye ait olacak Tımışvar Banatı hariç, Macaristan'ın ve Erdel'in tamamı, Unna Nehri'ne kadar Slovenya ve Hırvatistan'ın büyük bir kısmı, bu amaçla tayin edilecek komiserler aracılığıyla düzenlenecek sınırların kesinleşmesinden sonra, kaysere bırakılacaktır. Tisa ve Maroş Nehri boylarında, Banat yönündeki kaleler, bilhassa Karansebes, Lugoş, Lipova, Çanad (Csanad), Küçük Kanije, vs. yerle bir edilecekler ve kayser birlikleri başta Novi, Dubizza, Yessoniviza, Doboy ve Brod olmak üzere, Bosna'daki sınır kalelerinden geri çekileceklerdir (madde 1-6). Bunun dışında her iki taraf mevcut sınır kalelerini iyi bir savuma durumda muhafaza edebileceklerdi; ancak bu tür yeni istihkâmlara izin verilmeyecektir (madde 7). Karşılıklı bütün akınlar ve talanlar, bilhassa özgür Haydukların akınları ve talanları bundan böyle kesinlikli yasaktır ve cezalandırılacaktır (madde 8, 9, 10). Muhtemel sınır anlaşmazlıkları yasal, dürüst ve tecrübeli komiserler aracılığıyla çözülecektir ve bunların hakem kararı yeterli olmadığı takdirde meseleler karar alınmak üzere her iki tarafın yönetimlerine havale edilecektir. Sınırlarda karşılıklı çatışmalara bundan böyle hiçbir şekilde izin verilmeyecektir (madde 11). Esirler karşılıklı olarak takas edilecek veya uygun bir fidye karşılığında serbest bırakılacaktır (madde 12). Bâbıâli'nin

---

"Kısa zamanda zorlukların aşılıp dostluğun ve komşuluğun yararlarının kusursuz biçimde ve gerektiği gibi bir düzene sokulması kolay olmadığından, o iyi niyetli müzakerecilerin çalışması yarıda kesilmesin, müzakereyi sürdürüp sonuca ulaşsınlar diye, her iki tarafça karşılıklı muvaffakat yoluyla 25 Ocak 1690'dan itibaren iki yıllık süre kararlaştırdı. Bu süre içinde, kuşkusuz, bu verimli anlaşma iyi bir düzene sokulabilsin ve barış, ister ateşkes yoluyla ister kalıcı nitelikli olsun, kök salsın ve eski dostluk yenilensin". Rus elçisi, mütarekeyi ancak yetki aldıktan sonra, 24 Ocak 1699'da imzalamıştır.

274 Bu "*Instrumentum Pacis Caesareo-Ottomanicum, subscriptum 26. Januarii 1699* (26 Ocak 1699 tarihli Kayser-Osmanlı Barış Belgesi)"nin tamamı için bk. *Gründ- und umständlicher Bericht*, s. 10-24; s.7'de ise imza töreni sırasında uygulanan teşrifat da ayrıntılı olarak tarif edilmiştir. Kayserin 16 Şubat 1699 tarihli onayı ile birlikte antlaşmanın metni için bk. Katona, *aynı eser*, s. 106-125.

Katolik tebaa hususunda daha önceki kapitülasyonlarda belirtilen hükümler aynen muhafaza edilecektir. Ancak Bâbıâli'ye gönderilen Habsburg elçisi, din meseleleri ve bilhassa Kudüs'teki Kutsal Mekânlar açısından uygun taleplerde bulunabilecektir (madde 13). Her iki tarafın tebaası, ticarette eski özgürlüklerini ve imtiyazlarını kullanmaya devam edeceklerdir (madde 14). Daha önceki kapitülasyonlardaki bütün hükümler, antlaşmaya aykırı olmadıkları sürece, aynen muhafaza edilecektir (madde 15). Aynı şekilde Habsburg elçilerinin, konsoloslarının ve diğer diplomatik temsilcilerinin de daha önceki hükümler uyarınca öncelik hakları muhafaza edilecektir (madde 17). Barışın ve tekrar kurulan dostluğun sağlamlaştırılması için her iki taraf, her iki hükümdarın itibarına lâyık gönüllü hediyelerle birlikte en geç ertesi yılın Haziran ayı içerisinde karşılıklı olarak sınırı geçecek olan resmî elçilik heyetleri gönderecektir (madde 16). Sınır düzenlemeleri en geç ertesi yılın 22 Mart'ına kadar bu amaçla tayin edilen komiserler tarafından başlatılacak ve iki ay içinde tamamlanacaktır (madde 18). Onaylar antlaşma imzalandıktan sonra 30 gün içinde alınıp verilecektir (madde 19). Barışın süresi 25 yıl olarak belirlenecek olup, bu süre bitiminden önce taraflardan her biri barışın uzatılmasını talep edebilecektir. Kırım hanı ve hangi isim altında olursan olsun bütün Tatar boyları, bu barışa uyacaklardır ve ihlâli hâlinde ağır cezalara çarptırılacaklardır. Barışın akdedildiği, sınır komutanlarına derhal bildirilecek ve barış ilân edildikten 20 gün sonra, barış hükümlerinin yürürlüğe gireceği ve herhangi bir ihlâlin bu tarihten itibaren aman verilmeden cezalandırılacağı duyurulacaktır (madde 20).

Lehistan ile öncelikle imzalanan 11 maddelik[275] barış antlaşmasının ana hükümleri, bir taraftan Boğdan'ın Leh birlikleri tarafından boşaltılması ve diğer taraftan Podolya ile birlikte Kamaniçe'nin ve Ukrayna'nın Lehistan'a devredilmesi ile ilgili idi. Bâbıâli, Podolya ve Ukrayna üzerinde bundan böyle hiçbir hak talep edemezken, Boğdan ve Lehistan arasındaki eski sınırlar tıpkı savaştan önce oldukları gibi yeniden tesis edileceklerdi. Her iki taraf, boşaltma işlemlerini en geç ertesi yılın Mart ayı başına kadar başlatacaklar ve 15 Mayıs'a kadar tamamlayacaklardı. Kamaniçe'nin boşaltılması sırasında Lehler, buradan ayrılan Osmanlıları araba ve yük hayvanları ile destekleyeceklerdi. Her iki

275 *Gründ- und umständlicher Bericht*, s. 25-28: "Barış antlaşması, Venedik ve güçlü kral ve Polonya Cumhuriyeti ve Yüce Osmanlı İmparatorluğu arasında, Sirmio'daki Karlofça'da (Karloviç), tam yetkili konfederasyon temsilcilerinin genel toplantısında yapıldı".

tarafta gitmek isteyenler eşyaları ile birlikte gidebilecekti; kalmak isteyenlerin ise mal ve can güvenlikleri sağlanacaktı (madde 1-3). Tatarların ve Kazakların düşmanca hareketlerinin durdurulması, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik Hristiyanların korunması, her iki ülke arasındaki güvenli ticaret trafiği, esirlerin serbest bırakılması veya fidye karşılığında serbest kalmaları, hainlerin teslim edilmesi ve huzuru bozanların cezalandırılması ve nihayet ilân tarihinden itibaren yürürlüğe girecek barışın geçerliliği, onayların alınıp verilmesi ile barışın ve dostluğun sağlamlaştırılması için karşılıklı elçi heyetlerinin gönderilmesi ile ilgili hükümler, kayser ile yapılan antlaşmanın hükümleri ile aynı idi.

Son olarak Venedik elçisi bütün hususlar için gerekli vekâletlerle donatılmamış olduğundan, geçici olarak kayser ve Lehistan elçileri tarafından imzalanan Venedik Antlaşması'nın içeriği, her iki ülke arasında mülkiyet hakkının düzenlenmesine atfedilmişti. 16 maddede aşağıdaki hükümleri içeriyordu[276]:

Birinci madde şöyle diyordu: "Mora, bütün şehirleri, kaleleri, palankaları, toprakları, köyleri, dağları, nehirleri, gölleri, ormanları, limanları ve Venedik'e şu anda ait yerlerin sınırları dahilinde bulunan herşeyle birlikte denizin ve eski duvarın izlerinin görüldüğü Germe Hisarı'nın duvarının çizdiği sınırlar dahilinde, bundan böyle de hiç rahatsız edilmeden Venedik hâkimiyeti altında kalacaktır ve böylece ne Mora'dan anakaraya ne de anakaradan Mora'ya doğru Mora sınırlarını aşacak şekilde bir genişletme yapılmayacaktır". Buna karşın, ikinci madde uyarınca, Yunanistan anakarasının tamamı, son savaşın başında bulunduğu statüko dahilinde Bâbıâli'nin hâkimiyetinde olacaktır. Venedik, İnebahtı Kalesi'ni boşaltacaktır; İnebahtı Kalesi'nin yakınlarındaki Rumeli Palankası ve Preveze Kalesi yerle bir edilecektir. Ayamavra Adası, kalesi ve karşısındaki köprübaşı ile birlikte Venedik hâkimiyetinde kalacaktır (madde 3). İnebahtı'nın boşaltılmasına ve Rumeli Palankası ile Preveze'nin yıkımına Dalmaçya'daki sınırların belirlenmesinden hemen sonra başlanacak ve o zamana kadar anakaraya yönelik bütün düşmanlıklar kesilecektir. Söz konusu yerlerin nüfusu, hiç rahatsız edilmeden kalabilecek veya gidebileceklerdir (madde 4). Mora ve anakara arasındaki körfez, her iki tarafça ortak olarak kullanılacaktır ve her iki taraf, körfezi korsanlardan ve huzuru bozanlardan temiz tutmayı taahhüt edeceklerdir (madde 5).

276 *Gründ- und umständlicher Bericht*, s. 32-35: "Yüce Osmanlı İmparatorluğu ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki barış antlaşması".

Takımadalar ve denizlerdeki diğer adalar, tıpkı savaştan önce olduğu gibi, Bâbıâli hâkimiyetinde kalacaklardır. Venedik, savaş sırasında buralardan tahsil ettiği vergilerden feragat edecektir (madde 6). Bâbıâli, bundan böyle Zenta Adası için Venedik'ten haraç almayacaktır. Egin Adası, Venedik'e ait olacaktır (madde 7). Aynı şekilde Dalmaçya'da Knin, Sinj, Ciclut ve Gabella kaleleri de Venedik'e ait olacaktı. Bu kaleler arasında Knin'den Verlika'ya kadar ve buradan Sinj Duare, Verkoraz ve Ciclut üzerinden Gabella'ya bir sınır hattı çizilecektir ve böylece buradan denize kadar uzanan bölgenin tamamı Venediklilere, çizginin diğer tarafındaki topraklar ise Bâbıâli'ye kalacaktır. Venedik, yukarıda adı geçen kalelerin her birinin çevresinde bir saat çapında topraklar alacaktı. Sınır ihlâlleri her iki tarafça ağır şekilde cezalandırılacaktır, ama sınır anlaşmazlıkları, kayserin, İngiltere kralının ve Hollanda'nın Bâbıâli nezdindeki elçilerinin arabuluculuğuyla dostane bir uzlaşma ile çözülecektir; barış bundan dolayı hiçbir şekilde bozulmayacaktır (madde 8). Dubrovnik'in (Ragusa) toprakları asla Bâbıâli'nin topraklarından araya giren bölgelerle ayrılmayacaktır (madde 9). Ayrıca Kotor yakınlarındaki Kastel ve Risano kaleleri de toprakları ile birlikte Venedik hâkimiyetinde kalacaktır (madde 10). Dalmaçya'da her iki tarafın dürüstlükleri tecrübe edilmiş kişileri tayin edecekleri sınır düzenleme meselesi, ertesi yılın 22 Mart'ında başlayacak ve iki ay içinde ya da mümkünse daha da erken bitirilecektir (madde 11). Sınırlarda huzuru bozanlar cezalandırılacak ve burada kalmalarına izin verilmeyecektir (madde 12). Her iki taraf mevcut sınır kalelerini iyi savuma durumunda muhafaza edebileceklerdi; ancak bu tür yeni istihkâmlara izin verilmeyecektir (madde 13). Din meseleleri, kölelerin takası, Venedik tebaasının ticaretinde imtiyazlar ve özgürlükler, vs. açısından önceki kapitülasyonlar aynen geçerli olacaktır (madde 14). Barış antlaşmasının hükümleri Dalmaçya, Bosna ve Arnavutluk için imzalandıktan 30 gün sonra; Girit Adası ve Mora için 40 gün sonra yürürlüğe girecektir. Savaş sırasında işlenen bütün cürümler için genel af geçerli olacaktır (madde 15).

Antlaşmaların imzalanması her yerde büyük coşku ile karşılandı. Temsilciler karşılıklı olarak birbirlerini barışı kutlamak için öperlerken, "coşkuyu arttırmak için" kızarmış bir öküz ve bolca şarap ikram edilen halkın da Varadin ve Belgrad'daki toplarla surlardan ilân edilen bu büyük eserin şahidi olması için konferans salonunun dört kapısı açıldı. Diplomatik ziyafetler ve elçilerin resmî veda ziyaretleri ile kongre sona erdi. Temsilciler, barış belgelerini ülke-

lerine götürmek için acele ediyorlardı. Sınırların tekrar onaylanması ve kesin olarak düzenlenmesi ile büyük elçilik heyetleri ve ilgili komiserler tarafından halledilmesi gereken diğer meselelerin mümkün olan en kısa zamanda halledilmesi şartıyla onaylar verildi[277].

Savaş sona erdirildikten sonra, bu savaşın sebebi ve en önemli itici gücü olarak kabul edilebilecek Erdel'in asi hükümdarı Tökeli İmre'nin akıbeti ise üzücü, oldukça üzücü idi. Karlofça Kongresi'nde kendisinden, sözde haklarından ve taleplerinden neredeyse hiç bahsedilmemişti. Bütün dünyaca terkedilmiş ve hor görülmüş bir vaziyette 1695'ten beri İstanbul'un dışında küçük bir evde Bâbıâli'nin kendisine tahsis ettiği ve Anadolu'daki bazı köylerin gelirinden oluşan küçük bir günlük harcırahla, Tökeli'yi burada birkaç kez gören De La Motraye'nin ifade ettiği gibi, gut hastalığının ağrıları olduğu kadar, kaderin de acıları içinde yaşıyordu. İhtiyatsız davranarak, günlük 60 taleri bulan harcırahının büyük bir kısmını Macaristan'ın tamamında artık ne yazık ki hiçbir işine yaramayan bağlantılar kurmak için harcadı[278].

Lord Paget, kendisine Karlofça Kongresi'nin başında Fransa'dan tamamen vazgeçmesi hâlinde barışa dahil edileceğine dair umut vermişti. Oysa daha sonra Fransa sarayı tarafından aldatıldığına ve kendisine tahsis edilen yıllık 400 bin taler yardım paralarından en fazla üçte ikisini teslim aldığına dair ağır sitemlerde bulunmasına rağmen, Feriol'un de kışkırtmaları ve göz boyamaları ile böyle bir şeye rıza göstermedi. 1701'de Feriol'un arabuluculuğu hakkında De La Motraye'ye şikâyette bulundu: "Kral, bütün avantajları elinde tutuyor; ben ise bütün bunlardan dolayı yalnızca talihsizlikler yaşadım; zira onun (Feriol'un) tavsiyelerine uyduğum için, burada ihmal edilmiş, hor görülmüş ve sürgün bir vaziyetteyim; beni işe yaramaz

---

277 *Gründ- und umständlicher Bericht*, s. 7-10.

278 Contarini, *aynı eser*, s. 482; 1695 yılı başlarında şöyle demektedir: "Macaristan'da yararsız kişi olarak görülüp kampanya başında İstanbul'da ikamet etmeye gönderilen Tökeli'ye, sultan tarafından kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak için Asya'da birkaç küçük köyün gelirleri tahsis edildi, öyle ki, saygınlığını yitirdiğinde ve gözden düştüğünde Türkler tarafından pek az dikkate alınıyordu". De La Motraye, *Voyages*, s. 199'da günlük harcırahını detaylı olarak vermektedir ve Tökeli ile defalarca son akıbeti hakkında burada kullandığımız detaylı bilgileri vermemizi sağlayacak temaslarda bulunmuştur. Karakteri hakkında şöyle demektedir: "Dünyanın en mutlu çehrelerinden birine sahipti, seyahatlerim sırasında karşılaştığım insanlar arasında Latince'yi en iyi konuşandı, dahası kaderin darbelerine çok maruz kalmış biriydi".

addettiklerinden beri, sarayından benim için 10 taler fazladan destek bile temin etmedi”[279].

Şimdi ise sadece Lord Paget değil Bâbıâli de Tökeli’den tamamen yüz çevirmişti. 1701 Temmuz’unda yine kısa bir süre önce İstanbul elçisi tayin edilen Feriol’un tavsiyesi üzerine davasını şahsen sunmak ve mümkünse Macaristan’daki savaşı tekrar başlatmaya ikna etmek üzere, padişahın bulunduğu Edirne’ye geldiğinde, şehre girmesine bile izin verilmedi; aksine muhtemelen kayserin de talebi üzerine, padişahın iznini almadan yola çıkmaya cüret ettiği bahanesi ile hemen İznik’e sürgüne gönderildi ve kendisine burada Çiçek Meydanı isimli küçük bir kasabada yaşaması için mütevazi bir köy evi verildi. Kahraman ruhuna sahip eşi de bir sekreter, bir şansöyle, bir danışman ve bir kâhyadan oluşan maiyeti ve ilk kocası Prens Georg Rakoçi’nin mirasından kalan küçük değerli eşyalardan oluşan hazinesinden kalanlarla birlikte arkasından buraya geldi[280].

Tökeli, hayal kırıklığına uğratılmış umutların kurbanı olarak, hareket etmesine neredeyse hiç izin vermeyen gut hastalığına rağmen, atlar tarafından çekilen tekerlekli sandalyesinden su çulluklarını, sülünleri ve keklikleri avlamaya çalışarak kısaltmaya çalıştığı çok zor günler geçirdi. Ne talihsizliktir ki hastalığını iyileştirebileceğine ve altın yapabileceğine dair aldatmacalarla, anlaşıldığı kadarıyla adamlarının iyi gelir getiren şarap ticareti ile tekrar kazanmaya çalıştıkları paralarının büyük bir kısmını dolandıran şarlatan bir hekimin eline düştü. İki kez De La Motraye’nin arabuluculuğuyla önce Lord Paget’in ve daha sonra İstanbul’daki halefi Sir Sutton’un durumunun düzeltilmesi ve en azından İstanbul’a geri çağrılmasını sağlamaları için araya girmeleri amacıyla yaptığı teşebbüsler de başarısız oldu. Zira De La Motraye akıllı davranarak, böylesine umutsuz bir dava ile fazla derinden ilgilenmek istemiyordu ve Lord Paget’in değerli eşyalarla rüşvet vermeye çalıştıkları metresi Madam Pearse bile bu zamansız husumetlere müdahale edip lord üzerindeki nüfûzunu tehlikeye atmayı uygun görmedi[281].

Talihsizliğini tamamlamak için Tökeli ayrıca Cizvitlerin ağına da düştü. İyi bir Katolik olan eşi, uzun zamandır Cizvitlerle iyi ilişkiler içinde idi. “Ruh iyileştiricileri” idiler ve onlara güvenini özel olarak göstermek için,

279 Contarini, s. 287 ve 310.

280 De La Motraye, *Voyages*, s. 281 ve devamı.

281 *Aynı eser*, s. 286, 294 ve 309.

Galata'daki kiliselerine kısmen Kudüs'e yapmaya niyetlendiği hac yolculuğunun masraflarını karşılamak kısmen de ölümünden sonra kendisi için duaların okunmasını sağlamak amacıyla içinde 4 bin duka ve bazı değerli eşyaların bulunduğu bir kutuyu emanet etmişti. Koyu bir Luteryen olan Tökeli, bu küçük hazinenin varlığını bilmiyorduysa da eşi ölüm döşeğindeyken, bu küçük sırrı bilen bir hizmetliden öğrendi. Hizmetlinin yardımıyla eşinin kutuya daha bazı eşyalar eklemek istediği bahanesiyle kutuyu Cizvitlerden aldı. Eşi, kısa bir süre sonra, 17 Şubat 1703'te yüksek ateşten öldü. Gönlünü vermiş olduğu Cizvitler tabii ki kutuyu da geri istediler. Oysa Tökeli, "eşinin bu parayı dünyadaki Kudüs'te hacca gitmek için kullanmaya niyetli olduğunu, ancak şimdi yola çıktığı ruhanî Kudüs'te bu paraya ihtiyacı olmayacağını" ileri sürerek tabii ki kutuyu Cizvitlere teslim etmekten imtina etti[282].

Cizvitlerin geri adım atmaya niyetleri yoktu. Yalnızca hazineleri değil, Tökeli'nin ruhunu da ele geçirmeye çalıştılar. Çok geçmeden, bilhassa Başpapaz Pere Brançonnier'in sıkça Galata'dan İznik'e yaptığı seyahatlerin, Tökeli'yi Katolikliğe döndürmekten başka bir niyeti olmadığı anlaşıldı. Anlaşıldığı kadarıyla Tökeli'ye en zayıf yönünden saldırıyorlardı. Hapisten çıkarak Macaristan'daki asilerin başına geçen –bundan daha sonra bahsedeceğiz– Franz Rakoçi'yi destekliyorlarmış gibi göründüklerinden, Fransa sarayına hâlâ kızgın olmasına rağmen, her türlü sapkınlıktan vazgeçerek tek gerçek kiliseye geri dönmesi hâlinde, Kral XIV. Louis ve papa üzerindeki nüfûzları sayesinde bu yönden son günlerini huzur içinde makamına lâyık bir şekilde Fransa'da veya İtalya'da yaşamasını sağlayacak iyi bir maaş almasını sağlayabileceklerine ikna etmeye çalışıyorlardı.

Hasta ve zayıf olan ve çaresiz durumundan çekilip alınmaktan başka bir şey istemeyen Tökeli, Cizvitlerin hemen uygun miktarda para ve maiyeti ile birlikte söz konusu ülkelerden birine gidebileceği bir gemi temin etmeleri hâlinde istediklerini yapmayı kabul etti. Oysa el altından Tökeli'nin Katolik inancına döndüğünü yaymaya başlamış olan Cizvitlerin bu şartları yerine getirmeleri mümkün değildi. Tökeli, sonunda kandırıldığını kabul etmek zorunda kaldı. Bu, onun ölümü oldu. Bir daha hiç iyileşmeyeceği ağır bir hastalığa yakalandı. 1704 Eylül'ü sonunda da hayata veda etti. Ölüm döşeğinde, Cizvitler tarafından kandırıldığını, asla Protestan inancından vazgeçmeyi dü-

282 De La Motraye, *Voyages*, s. 298.

şünmediğini, daima bu inançla yaşamaya ve ölmeye kararlı olduğunu açıkladığı resmî bir açıklama imzaladı.

"Bu papazların beni boş vaatlerle kandırmaya çalıştıklarını öğrendikten ve bana vadettikleri avantajlardan hiçbirini, hatta Fransa kralının veya papanın bir davetiyesini bile temin edemezken, Hristiyan Avrupa'da onların inancına döndüğümü yayma cüretinde bulunduklarını anladıktan sonra, yalnızca Tanrı ve insanlar huzurunda aksini ispatlamak için değil, aynı zamanda onlar istediğim şartları yerine getirmedikleri için, onlara karşı her ne türde olursa olsun, benim üzerimde artık hiçbir bağlayıcı gücü olmayan bütün yükümlülüklerimi resmen geçersiz kılmak için bu belgeyi hazırladım. Dinimi asla değiştirmediğimi ve asla böyle bir niyet içinde olmadığımı beyan ederim ve talihsiz kaderin onlara umut vermek gibi bir zaaf göstermeme sebep olduğu için Tanrı'dan bütün kalbimle af dilerim. Protestan Luther inancı ile yaşamaya ve ölmeye kararlıyım ve bu hususu imzam ve mührümle onaylarım". Onunla birlikte, sürgündeki yaşantısını paylaşmış olup, daha sonra Macaristan'a dönen maiyetindeki dört hizmetkârı da belgeyi imzaladılar[283].

Bu şekilde Tökeli İmre'nin talihsiz kaderi sona ererken, Karlofça Barışı'na taraf olan devletler, ilgili meseleleri büyükelçilik heyetleri aracılığıyla düzenlemeyi ihmal etmemişlerdi. Kayser bu görevi barışı imzalayan Kont Wolfgang von Öttingen'e emanet etmişti. 20 Ekim 1699'da aralarında en itibarlı ailelerden olan Dietrichstein, von der Lippe, Sprinzenstein, Sinzendorf, Thun, Kuefstein, Rostiz ailelerinden genç soyluların ve Holstein-Plön dükünün de bulunduğu 279 kişilik ihtişamlı bir maiyetle Viyana'dan ayrıldı. Yanına esirlerin takası için ayrıca İstanbul'a vardıktan kısa bir süre sonra, 25 Mayıs 1700'de ölen Kont Adolf von Sinzendorf ve sınırların düzenlenmesi için Albay Kont Marsigli verilmişti. Padişaha ve Bâbıâli'nin yüksek mevkiinde bulunan kişilere verilecek hediyeler, maiyetin görkemine uygundu. Yalnızca gümüş takımlarının ağırlığının değeri 3 bin mark olarak tahmin ediliyordu[284].

---

283 De La Motraye, s. 373 ve s. 376'da Tökeli'nin son beyanı tam olarak verilmektedir.

284 Öttingen kontunun büyükelçilik görevi ie ilgili herşey iki ayrı yazıda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır: "*Gründ- und umständlichen Berichte*" ve "*Diarium oder ausführliche curiose Reißbeschreibung von Wien nach Konstantinopel und von da wieder zurück in Teutschland, beschrieben von* Simbert, *des löbl. Gotteshaus Reresheim*

7 Aralık'ta Salankamen'de Viyana'ya gidecek Osmanlı elçisi, Cenevizli bir devşirme olan Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa ile bir tarafta Slovenya Komutanı Guido von Starhemberg ve Petervaradin Komutanı Baron de Rehm ile diğer tarafta Belgrad beylerbeyi yönetiminde sınırlar geçildi. Her iki elçilik heyetlerinin Viyana'ya (30 Ocak) ve İstanbul'a (8 Şubat 1700) girişleri, her iki payitahtta o güne kadar görülen bütün ihtişamı aştı. Kont Öttingen, 16 Şubat'ta Bâbıâli'nin hâlâ büyük olan askerî gücüne ve Osmanlı devlet ihtişamına dair gösterilerle padişahın huzuruna kabul edildi.

Elçilik heyetinin görevini oluşturan asıl meseleler halledilirken Bâbıâli bu defa şaşırtıcı bir uysallık gösterdi. Esirlerin takası, Kont Adolf von Sinzendorf'un ölümünden sonra kuzeni Karl Ludwig tarafından başarı ile sona erdirildi. Haziran ayının başlarında İstanbul hapishanelerinden 375 esir tahliye edilerek, Almanya'ya geri gönderildi. Yaklaşık bir ay sonra Viyana'da kayserin topraklarından gelen bütün kölelerin, hangi milletten veya cinsiyetten olursa olsunlar, hatta kölelikleri zamanında Hristiyan cariyelerin doğurdukları çocukların bile fidye karşılığında serbest bırakılmalarını sağlayan özel bir antlaşma yapıldı.

Ayrıca 1616 tarihli Viyana Barışı sırasında elde edilen ticaret serbestliklerinin ve Kont Leslie'nin 1665'te büyükelçilik görevi sırasında Katolik ruhbanların elde ettikleri haklar ve imtiyazlar ile Kudüs'teki Kutsal Mekânlar'ın mülkiyet haklarının düzenlenmesi ile ilgili zorluklar çıkartılmadı. Rum Ortodoks, Sırp ve Bulgar piskoposların Katolik ruhbanlarına uyguladıkları baskılara ve şantajlara, artık hiçbir şekilde tolerans gösterilmeyecekti. Kutsal Mekânlar'a gelince, Kudüs'teki Katoliklerin Aziz Johann Kilisesi'ne, Sion Dağı'ndaki mezara, mezarları ve bahçeleri ile birlikte Beytüllahim ve Nazaret manastırlarına, ayrıca Safed, Sayda ve Ramla'daki kutsal yerlere, Aziz Meryem Şapeli'ne ve son olarak o güne kadar Kutsal Mezar'ın etrafında önceden sahip oldukları yerlere yine sahip olacakları belirlendi. Ayrıca sahip oldukları yerleri devamlı iyi durumda tutmalarına, burada rahatsız edilmeden ayinlerini yapmalarına ve Kudüs, Şam, Beytüllahim, Nazaret ve Sayda manastırlarında hacıları barındırmalarına ve misafir etmelerine izin veriliyordu[285].

Ord. S. Bened. Abbten, als J.E des H. Groβbotscahfters Prealeto domestico", Augsburg 1701. Burada seyahat ve İstanbul'da olup biten, yenilen, içilen herşey hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

285 Bu hususla ilgili Kraliyet Arşivi'nde bulunan belgeler, Hammer, VII, 24. Ayrıca De La Mortaye, *Voyages*, I, 277, Kont Öttingen'in araya girmesi ile Katolik ruhbanlar lehine

Asıl mesele tabii ki Kont Marsigli'ye emanet edilen sınır düzenlemeleri idi. Bu düzenlemelerin barış antlaşmasının 18. maddesinde belirtilen süre içinde bitirilmemiş olmasının sebebi, diğerlerinin yanısıra, bilhassa Marsigli'nin Keşkemet ve Budin arasında, komiserlerin toplanacakları yere giderken, bir Husar çetesinin saldırısına uğraması ve iyileşmesi uzun süre alacak kadar ağır yaralanması idi. Nihayet 1700 Nisan'ı sonlarında, kendisi gibi 200 sipahiden oluşan bir maiyetle buraya gelen Osmanlı temsilcisi İbrahim Efendi ile Slovenya'da biraraya gelebildi[286].

Bu sınır belirleme çalışmalarının ne kadar büyük zorluklara bağlı olduğunu ve her köyün, her palankanın, her taşın, hatta her parça toprağın bile sonsuz anlaşmazlıklara ve düşmanlıkların hemen yeniden başlatılmasına nasıl sebep olabileceğini hepimiz çok iyi biliyoruz ve yakın zamanda da tekrar yaşadık*. Bu durumda da Boğdan'dan ve Erdel'den başlayarak, Banat boyunca Sava ve Tisa nehirlerinden Unna Nehri'ne kadar Slovenya'nın, Hırvatistan'ın ve Bosna'nın tamamını kapsayan ve Venedik'e ait Dalmaçya topraklarına kadar uzanan sınır hattının tamamını belirlemek ve çizmek hiç de kolay bir görev değildi. Bu dev eserin yılın ortalarına doğru ana hatları bitirilecek şekilde tamamlanmasını ancak her iki tarafın akıllıca uysallık göstermeleri sağlayabilirdi.

25 Temmuz 1700'de sınır komiserlerinin karargâhında kayserin toprakları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları arasında gelecekte geçerli olacak sınırları kesin bir biçimde belirleyen ve muhafaza edilecek ya da boşaltılarak yerle bir edilecek bütün kaleleri, palankaları ve kuleleri isimleri ile tanımlayan anlaşma imzalandı. Yalnızca tek bir nokta; savaş sırasında kayser tarafından Bosna ve Hırvatistan sınırı arasında kurdurulan ve Osmanlıların boşaltılarak yerle bir edilmesini talep ettikleri Yeni Pazar (Novibazar) ve civarı hususunda anlaşmaya varılamadı ve daha sonra alınacak karara bırakıldı. 18 Ağustos'ta Bosna sınırındaki Brod'da bu sınır antlaşması top atışları eşliğinde ilân edildi. Knin Kalesi yakınlarında Habsburg, Venedik ve Osmanlı topraklarının birleştiği noktada yerlilerin Metvidia Klavissa, İtalyanların Bellobardo diye andıkları Veliko Birdo Tepesi'ne dört kulaç genişliğinde ve iki kulaç yüksekliğinde bir taş piramidi kuruldu; bu piramitten sınırın her iki yöndeki yönünü gösteren iki küçük duvar çıkıyordu. Bu taş, İslâm'ın Avrupa

---

çıkartılan hatt-ı hümâyûnu vermektedir.

286 Daha fazla ayrıntı için Katona, XXXVI, 129.

* Zinkeisen kendi dönemini kastetmektedir (çn).

topraklarındaki gücüne âdeta yüzyıllardır Hristiyan âlemine tehditkâr bir biçimde uzanan Hilâl'in ilerlemesi için "Buraya kadar; bundan ötesi yok" diyen bir sembol olarak 18. yüzyılın eşiğinde bütün gelecek için çekilen sed oldu[287].

Novi ve Erdel, Boğdan ve Eflak arasındaki sınırlara dair küçük anlaşmazlıklarda da çok geçmeden istenen hedefe varıldı. İspanya Kralı II. Carlos'un 1 Kasım 1700'de ölümü, işleri son aşamada daha da hızlandırdı. Bu yüzden Marsigli'ye Viyana'dan mümkün olduğunca uysal davranması talimatı verildi[288]. Böylece 5 Mart 1701'de sınır komiserlerinin Pistra Nehri kenarındaki karargâhında, son sınır anlaşmazlıklarını da ortadan kaldıran ve Karlofça Barış Antlaşması'nı tamamlayan nihaî antlaşma akdedildi[289].

Kont Öttingen, ilk sınır antlaşması akdedildikten sonra, 11 Ekim 1700'de, onur gösterileri ve zengin hediyelerle buradan ayrıldı ve Karlofça'da Meryem Ana'ya barış için ithaf edilen bir şapele dönüştürülen konferans binasında törenler eşliğinde bir şükran ayini yaptırdıktan sonra, 29 Ocak 1701'de Viyana'ya ihtişamla girdi. Yolculuğu sırasında daha bin kadar köleyi özgürlüklerine kavuşturmuşu. Bâbıâli Tercümanı Mavrokordato'nun yakın akrabası olan şövalye Leopold Mamurca della Torre, Habsburg elçisi olarak İstanbul'da kalmıştı[290].

Aynı zamanda, Ekim ayı sonlarında, Osmanlı Büyükelçisi İbrahim Efendi de bütün onurlarla ve aynı zenginlikte hediyelerle çok iyi bir muamele gördüğü kayser sarayı tarafından azledilmişti. Yolculuğunun ve Viyana'da kalışının Habsburg hazinesine 300 bin guldene mâl olduğu tahmin ediliyordu. Harb Şurası Başkanı Kont Starhemberg'e yaptığı veda ziyaretinde 25 yıllığına yapılan barışın ebediyen sürmesi dileğinde bulunmuştu[291].

---

287 Gerek 25 Temmuz tarihli sınır antlaşması gerekse 18 Ağustos 1700 tarihli ilanın tamamı *Gründ- und umständlicher Bericht*, s. 93-98'de verilmektedir. Burada sınır piramidinin kurulmasından da bahsedilmektedir.

288 Katona, *aynı eser*, s. 136. Marsigli'ye II. Carlos'un ölümünden sonra verilen talimatlar şöyle idi: "Onuruyla olduğu sürece huysuz ya da çok fazla titiz olmasın, mutlu ve kolay ulaşılan bir sona ulaşmayan işlere girişmesin".

289 "Barışın tam yetkiyle yerine getirilmesi için olan beyan, yüce Roma imparatorunun adı altında ve yine onun çadırları altında, meslektaşı Osmanlı komiserinin de hazır bulunmasıyla çıkarıldı", bk. *Gründ- und umständlicher Bericht*, s. 130. İmza: "Kayserin Pistra'daki karargâhı, 5 Mart 1701".

290 *Gründ- und umständlicher Bericht*, s. 114 ve devamı.

291 *Gründ- und umständlicher Bericht*, s. 104 ve devamı ve s. 115.

Karlofça Barış Antlaşması'nın iki arabulucusu olan Jakob Colyer ve Lord Paget, daha sonra kayser tarafından özel olarak ödüllendirildiler. Her ikisine de zengin hediyeler verildi ve Lord Paget, İstanbul'dan geri çağrıldığında, 1702'de Viyana'dan geçerken, kayser yalnızca Rus ve Türk elçilerine tanınan bir hak olan, Viyana'ya kadar bütün yolculuk masraflarını ödemekle kalmayıp, özel bir huzura kabul sırasında da tekrar şükranlarını sundu[292].

Tıpkı kayser gibi Venedik de arabuluculara minnettarlığını gösteriyordu. Daha önce gördüğümüz üzere, Karlofça'da akdedilen barış antlaşmaları yalnızca geçici olarak diğer yetkililer tarafından imzalanmıştı. Yine de Venedik, barış belgesini hemen onaylamakta herhangi bir sakınca görmedi ve meseleyi tamamen halledecek yetkililerini tayin etmek için acele etti. Bu kişiler, Bâbıâli nezdinde olağanüstü elçi vazifesini üstlenecek Şövalye Lorenzo Soranzo ve padişahın da Osman Ağa'yı görevlendirdiği Dalmaçya sınır düzenlemeleri için Giovanni Grimani idi. Soranzo, 1699 Eylül'ünde Venedik'ten ayrıldı ve Kasım ayında en onurlu biçimde karşılandığı İstanbul'a vardı[293].

Oysa kendisine verilen talimatlara göre, geçici antlaşmanın 14. maddesinde eski kapitülasyonlarla ilgili yalnızca genel olarak tanımlanan hususların nihaî antlaşmaya resmen ve kelimesi kelimesine dahil edilmesini istemek zorunda olduğu için, barışın onaylanması hususunda bazı zorluklarla karşılaştı. Bu hususla ilgili müzakereler, nihayet sona erdirilene kadar bir yıl daha geçti. Tabii ki bütün bunlara bir de Dalmaçya ve Arnavutluk'ta bilhassa Habsburg ve Osmanlı komiserleri arasında çıkan bazı anlaşmazlıklardan dolayı da zorlaşan sınır düzenlemelerinin kötü gidişatı da eklendi. Meselenin halli daha iki yıl sürdü ve sınırlar düzenlenmeden, Bâbıâli hiçbir tavizde bulunmak istemiyordu. Sonunda Dalmaçya'daki sınırlar, Karlofça Barış Antlaşması'nda belirlenen şekilde çizilebildi[294].

Mora'da ve Yunanistan'da Serasker İsmail Paşa'ya ve Denizlerin Genel Proveditoresi Girolamo Delfino'ya emanet edilen uzlaşma işi çok daha kolay halledilebildi. Germe Hisarı'nın (Heksamilion) eski surları, Mora'nın sınırı olarak kaldı; İnebahtı Venedikliler tarafından boşaltıldı ve Preveze, Rumeli Pa-

---

292 *Aynı eser*, s. 131 ve Katona, *aynı eser*, s. 126.

293 Garzoni, s. 820 ve devamı.

294 Garzoni, s. 821-824 ve Contarini, II, 737, 739 ayrıntılı olarak bundan bahsetmektedir.

lankası ile birlikte yerle bir edildi. Preveze sakinleri Ayamavra Adası'na; İnebahtı sakinleri de Mora'ya taşındılar[295].

Başlangıçta barışın belirli bir süre ile mi sınırlanacağı yoksa ebediyen mi geçerli olacağı hususunda antlaşmaya varılamamıştı. Sonunda barışın hükümleri ihlal edilmedikçe geçerli kalacağı belirlenerek, bir orta yol bulunmaya çalışıldı ki bu, barışın sürdürülebilirlik güvencesi için çok esnek bir formüldü. Soranzo sonunda eski kapitülasyonların nihaî barış antlaşmasına kelimesi kelimesine dahil edilmesini sağladı ve bu yüzden 16 maddeden 33 maddeye çıkan antlaşma, 15 Nisan 1701'de İstanbul'da imzalandı. Venedik barışı bu sayede kesinleşti[296].

Nasıl ki Venedik müzakerelerin bu kadar başarılı bir sonuca ulaşmasını bilhassa Lorenzo Soranzo'nun diplomatik çevikliğine, enerjisine ve zamanında uysallık göstermesine borçlu ise, tam aksine Lehistan Kralı II. August'un büyükelçisi, daha sonraki Kral Stanislas'ın babası, Lehistan Palatini Rafael de Viniava Leçinski (Lesczynski), konumunu 1700 Nisan'ında geldiği İstanbul'da kibirli ve görgüsüz davranışları ile heba etti. 600'ün üzerinde kişiden oluşan maiyeti defalarca göze battı. Bunun dışında, şehre girerken adamlarından birçoğuna Sobieski tarafından Viyana önlerinde öldürülen veya esir alınan sipahilerin ihtişamlı zırhlı gömleklerini giydirmiş olması kınandı. Bu hareketi, bilhassa talihsiz kuşatmaya bizzat katılmış olan yaşlı sipahilerin gururunu kırıyor ve öfkelerini kabartıyordu[297].

Huzura kabullerde kendisine, zengin hediyelerle gelmiş olmasına rağmen, kayserin büyükelçisine gösterilen onurlar gösterilmedi. Yanında maiyetinden yalnızca beş kişi ile padişahın huzuruna çıkmasına izin verildi; Divân-ı

---

295 Garzoni, s. 825; Contarini, s. 740.

296 Hammer, VII, 24'te "hiçbir yerde bir bilgiye rastlanamadığından, Venedik bu genişletilmiş barış belgesini sanki büyük bir devlet sırrı addediyordu", derken büyük bir yanılgıya düşmüştür. Böyle bir şey söz konusu değildir. Gerek Garzoni, s. 827 gerekse Contarini, s. 740, bu hususta ayrıntılı bilgiler vermektedirler. Dolayısıyla Hammer'in Kraliyet Arşivi'nde bulduğu kopya yeni bir keşif değildir. Ayrıca bu belgede Karlofça Barışı için ilaveler yoktur; aksine, yukarıda belirttiğimiz gibi, yalnızca eski kapitülasyonların kelimesi kelimesine barış antlaşmasına dahil edilmesidir.

297 De La Motraye, *Voyages*, I, 277: "Bu olay bu milletten olanlara çok ağır göründü, özellikle bu kuşatmada (Viyana) bulunmuş olan kimi yaşlı sipahilere, ne kadar da elim onlar için. Bu zırhlarda öldürülen veya esir edilen yoldaşlarını görüyorlardı".

Hümâyûn'da daha alçak bir koltuğa oturtuldu ve daha sade bir ziyafetle yetinmek zorunda kaldı. Padişaha ve sadrazama yönelik konuşmalarında kibirli bir dil kullanması da olumsuz karşılandı. Haziran ayı sonunda payitahttan ayrılırken, onu huzura kabul etmek bile istemiyorlardı. Yine de kralının onurunun gerektirdiklerini bildiğini ve böyle bir hakarete uğraması hâlinde yerinden bile kıpırdamayacağını ve bunun yerine İstanbul'da ölmeyi yeğlediğini söyleyerek kendisini zorla huzura kabul ettirdi[298].

Şansına bu diplomatik ihtilâf, önceden halledilen daha önemli meseleleri olumsuz etkilememişti. Leçinski, Bâbıâli ile yalnızca ek olarak yapılacak bazı sınır düzeltmeleri için bir komisyonun tayin edilmesi hususunda görüşmekle görevliydi ki, bu mesele kısa sürede halledildi. Kral, Karlofça Barışı'na rağmen, Tatarların Lehistan topraklarındaki akınlarının devam ettiği geçen yıl içinde, Chelm Starostu Stanislas Rzevuski'yi acilen barışı akdetmesi için elçi olarak İstanbul'a göndermişti. Rzevuski, 1699 Haziran'ında İstanbul'a geldi.

Bâbıâli, Tatarlar meselesinde hiç zorluk çıkartmadı. Kırım hanına Lehistan'ı hemen tamamen Tatar çetelerinden temizleme ve esirlerle gasp edilen malları iade etme emrini verdi. Bunun üzerine yaklaşık 3 bin Leh hemen iade edildiyse de gasp edilen mallar hususunda hiçbir şey yapılamadı. O zamana kadar Tatarların işgali altındaki Bucak bölgesini de boşaltmak zorunda kaldılar. Rusların himayesine girdiler ve Rus topraklarında kendilerine yeni iskânlar verilecekti, fakat karşılığında bundan sonra silahları bırakacaklar ve toprakla uğraşacaklardı. Oysa savaşçı ruhları buna izin vermiyordu. Aynı düşüncede Kazak çeteleri ile biraraya gelerek direniş gösterdiler, ama ertesi yıl silah zoruyla Bucak'tan sürüldüler[299].

Bâbıâli, Kamaniçe'nin antlaşmaya uygun olarak boşaltılmasına bu kadar kolay rıza göstermek istemiyordu. Padişah, bu önemli yeri elden çıkartırken gerçekten çok zorlandı. Binlerce kez çürütülmüş olmasına rağmen, bir kez daha İslâm'da camiler kurulduğu takdirde, bir kez fethedilen yerlerden vazgeçilmesine izin vermeyen kural ileri sürüldü. Ancak göründüğü kadarıyla Lord Paget'in araya girmesi ve Kamaniçe'yi işgal edecek Lehistan Başkomutanı Yablonovski'nin Osmanlı komiseri İbrahim Paşa'yı, Boğdan Palatinini ve

298 Simbert, *Diarium,* s. 264: "Böyle bir hakarete tahammül etmektense İstanbul'da ölmeyi yeğliyordu". 4 Mayıs'da huzura kabulde yaptığı konuşmalar için bk. *Gründ- und umständlicher Bericht, s. 88.*

299 Contarini, *aynı eser*, s. 726 ve devamı.

Kırım hanını yüksek miktarda bir para hediyesi ile uysal hâle getirmesiyle sonunda geri adım atılmak zorunda kalındı. Kale, 22 Eylül 1699'da boşaltıldı. 6 bin yeniçeriden oluşan muhafız kıtası 148 pirinç, 122 demir top ve 23 bomba kazanı ile birlikte Bender ve Akkirman'a taşındı. Lehlerin hemen sonra buraya gelişleri sırasında kanlı çatışmalar meydana gelmişti, zira Katoliklerin ve Rum Ortodoksların piskoposları, boşalan kiliseleri kendileri için istiyorlardı. Rum Ortodoks piskopos, adamlarının başına geçerek, bir elinde haç, bir elinde kılıçla Katolikleri zorla kovalamak için hazır bekliyordu ki, anlaşmazlığı tabii ki Katoliklerin tarafında olan kralın ve meclisin kararına bırakmaya karar verildi[300].

Kamaniçe'yi bir kez ele geçirdikten sonra Lehistan da, Boğdan'ın boşaltılması ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmekte acele etti ve barış bu yönde de yıl daha sona ermeden tamamlandı.

Peki, ikinci kuzey devleti olan Rusya hedefine nasıl ulaşmıştı? Çar Petro, yurtdışında olmasına rağmen, kesin barışa dair müzakereleri yürütmek üzere temsilcilerini İstanbul'a göndermeyi ihmal etmemişti. Asıl elçinin yalnızca habercisi olan ilk temsilci, 1699 yılının yaz aylarında, Azak Limanı'nda inşa edilen ve Hollandalı bir kaptan tarafından yönetilen, 36 topa sahip bir savaş gemisi [kryepost/kale] ile Osmanlı payitahtına geldi. Bu devletin İstanbul'a gelen ilk gemisi olduğundan, oldukça dikkat çekti. İstanbul'a girdiğinde, gelecekte bu yönden neler beklenebileceği tahmin edilebiliyordu ve Azak'ın ne kadar büyük bir kayıp olduğu hissedilebiliyordu. Bu yüzden Azak'tan kolay vazgeçmemeye karar verildi[301].

Birkaç ay sonra asıl müzakereciler Dukrainzov ve Çereyedov İstanbul'a geldiklerinde, sadrazam kalenin iadesini ve Don ile Özü nehirleri kenarındaki diğer bütün müstahkem yerlerin yerle bir edilmesini talep ederken, çar Azak bölgesinin genişletilmesinde ısrar ediyordu. Rusların bu taleplerini mümkün olduğunca azaltmak için, elçiler sıkı gözetim altına alındılar. Oysa Çar Petro

300 Cantarini, s. 728; Garzoni, s. 816.

301 O dönemlerde İstanbul'da bulunan De La Motraye, ilk Rus savaş gemisinin yarattığı izlenimi şu kelimelerle anlatmaktadır (bk. *Voyages*, I, 266): "İlk bozuşmada çarın az yada çok sivil içerikli ziyarette onları korkutmak için, bu milletin [Rusların] göndermiş olduğu ilk gemi, ilk Moskova gemisi İstanbul'a Azak Limanı'ndan geldi, bu Türkleri çok şaşırttı ve kaybettikleri yerin yol açtığı önemli sonuçlar konusunda onların gözlerini açtı".

da geri adım atmak niyetinde olmadığından, arabulcular Lord Paget ve Colyer bir kez daha olaya el atmamış olsalardı, çok daha kötü hâdiseler cereyan edebilir, hatta belki barış da sağlanamayabilirdi.

Sadrazama imparatorluğun içinde bulunduğu kötü durumu, ordunun ve maliyenin tükenmiş halini, Asya'da yer yer çıkan ayaklanmaları, sarayında Bağdat'a saldırması için kendisini kışkırtmak üzere bir Rus elçisinin bulunduğu İran şahının şüpheli tutumunu vs, öyle ikna edici bir şekilde ileri sürdüler ki padişah bile daha uysal hâle geldi. Azak'tan vazgeçmeyi kabul etti, fakat önce Rusların buraya inşa ettikleri tahkimatların yerle bir edilmesini, Karadeniz'deki savaş gemilerinin 15 toptan fazlasını taşımamasını ve hiçbir şekilde Çanakkale Boğazı'nı geçip Ege Denizi'ne inmemelerini şart koştu. Oysa Rus elçisinin, aldığı talimatlar doğrultusunda inatla üzerinde durduğu noktalar bunlardı. Çar, Karadeniz'den Akdeniz'e geçişin serbest olmasını ve Avrupa'nın en önemli kalelerinden biri hâline gelmiş olan Azak'ın hiçbir şekilde yerle bir edilmemesini istiyordu. Bunun yerine başka fedakârlıklarda bulunup, Özü boylarındaki kalelerden vazgeçmeyi yeğlerlerdi. Çar Petro, ne kadar ağır gelirse gelsin, Azak'ta yine büyük bir birlik toplayıp Bâbıâli'yi de daha uysal hâle getirerek sonunda bu fedakârlıkta bulunmayı kabul etti. İki yıl süren müzakerelerden sonra nihayet 25 Temmuz 1702'de Rusya ve Bâbıâli arasında, 14 maddede aşağıdaki hükümleri içeren 30 yıllık barış antlaşması akdedildi[302]:

Özü boylarındaki Tavan, Gazikirman, Şahinkirman ve Nusretkirman kaleleri yerle bir edilecek ve bir daha asla inşa edilmeyecek olup, bu bölge Bâbıâli'ye ait

---

302 Müzakerelerin gidişatı hakkında en iyi bilgileri verenler Contarini, *aynı eser*, s. 730-732 ve 740 ile Garzoni, s. 828-830'dir. Her ikisi de barış antlaşmasının imzalandığı tarih olarak 25 Temmuz 1702'yi vermektedirler. Contarini, 15 Nisan 1701'de imzalanan Venedik barışı ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Moskova temsilcisi Bâbıâli'deki görüşmelerini bir yıl sonra bitirdi". *Gründ- und umständlicher Bericht,* s. 92, gerçi Osmanlı-Rus barışının akdedildiğine dair haberin 15 Ağustos 1700'de Viyana'ya geldiğinden bahsetmektedir. Oysa şartları yanlış verildiğinden, bu haber muhtemelen ilk müzakereler üzerine kurulan bir söylenti idi. Örneğin Hammer, VII, 25 ve Herrmann, *Geschichte des russischen Staates*, IV, 96'da kesin barış antlaşmasının 13 Haziran 1700'de imzalandığına dair genel olarak geçerli varsayım yanlıştır. O tarihte barışın en önemli şartları üzerinde bile henüz anlaşmaya varılamamıştı. Padişahın 1710'da barışın yenilenmesi sırasında verdiği onay belgesinde barışın akdedildiği tarih olarak Hicrî 26 Muharrem 1112 verilmekte olup, bu tarih Temmuz 1701'e denktir (bk. Lamberty, *Memoires pour servir à l'hist. du XVIII. Siècle,* VI, 419 ve 421). Belki burada da bir yanlışlık vardır.

olacaktır. Ancak her iki taraf, tüccarların korunması için uygun bir mesafede, surlarla çevrilmiş köy kurabileceklerdir (madde 2). Azak, bütün tahkimatları, toprakları ve limanları ile birlikte çara ait olacak ve ayrıca Kuban Nehri'nin sol kıyısında bir atın 12 saatte dolaşabileceği kadar bir toprak bırakılacaktır takriben 80 mil). Bu amaçla tayin edilecek iki komiser, sınır düzenlemelerini yapacaklardır (madde 7). Rus ticaret gemileri, Karadeniz'den Akdeniz'e serbestçe geçebilecekler ve savaş gemileri Karadeniz'de serbeste dolaşabileceklerdir[303]. Tatarların ve Kazakların, Rus ve Osmanlı topraklarında ve Karadeniz'de bütün karşılıklı akınları, barışın süresi boyunca yasaktır ve cezalandırılacaktır (madde 8). Çar, bundan sonra Kırım hanına haraç ödemeyecektir.

Diğer maddeler, her iki tarafın tebaasına denizlerde ve Azak Limanı'na kadar uzanan sahada tanınan serbest balıkçılık hakkı, serbest ticaret hakkı, Rusların Kudüs'e engellenmeden ve vergi ödemeden hacca gitmeleri, esirlerin takası ve son olarak çarın Bâbıâli nezdinde Avrupa'nın diğer hükümdarlarının temsilcilerine eşit bir konumda bulunacak diplomatik temsilcisinin hak ve özgürlükleri ile ilgili idi (madde 13). Son olarak, 6 ay içinde barışın onay belgesini ve tasdikini sunmak üzere bir Rus büyükelçi İstanbul'a gelecekti.

Rus büyükelçinin aynı yılın Eylül ayında padişahın o dönemlerde bulunduğu Edirne'ye gelişi ve her zamanki törenler eşliğinde 25 Temmuz tarihli barışın onaylanması, Karlofça Barış Antlaşması'nın yürütülmesi ile yakından ilgili son resmî faaliyetti[304]. Avrupa'nın siyasî dünyası o dönemlerde çok daha başka menfaatler ve çabalarla harekete geçmişti ve gerginlik içindeydi ve böylece Şark'tan bir süreliğine uzaklaştı. Birçok yönden dünya tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan 18. yüzyılın başlangıcı, üç olağandışı ölümle de kendisini göstermektedir. 1700'de dört ay gibi kısa bir sürede Venedik Doju Silvestro Valiero, daha sonra Papa XII. Innocent (27 Eylül) ve İs-

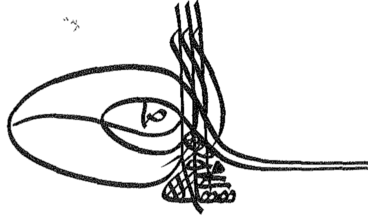
---

303 Contarini, bu maddeyi şöyle belirtmektedir: "Silahlı gemilere Karadeniz'de serbest yolculuk ve ulusunun ticaret gemilerine Takımadalar'a çıkış izni verildi". Aynı şekilde Garzoni, *Gründ- und umständlicher Bericht,* s. 92'ye göre Ruslar, "Karadeniz'de serbest ticaret yapabilecekler ve savaş gemileri olmadan ya da ticaret gemisi ünvanı altında 6 savaş gemisi ile Takımadalar'a veya istedikleri her yere inebilir ve malları ile istedikleri her yerden geçebilirler ki, Bâbıâli'nin böyle bir şeye izin vermesi birçok kişiyi şaşırtmıştır". Bu ise barış antlaşmasının yalnızca ilk taslağı idi.

304 Garzoni, s. 830.

panya Kralı II. Carlos (1 Kasım) ardı ardına öldüler. Bilhassa İspanya kralının ölümü, Avrupa devletlerinin faaliyetlerini ve güçlerini meşgul eden en önemli hâdise idi ve Osmanlı'nın hayrına dikkatleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan başka bir yöne çekti.

Bu sayede, Osmanlı İmparatorluğu'nun bilhassa büyük sarsıntılar ve burada anlatmaya çalıştığımız 17. yüzyılın ikinci yarısındaki ağır savaşların sonucunda içerideki oluşumuna bir göz atma fırsatı bulacağız.

ALTINCI KİTAP

1739 BELGRAD BARIŞI'NA KADAR BÂBIÂLİ VE AVRUPA'NIN DİĞER KISMI ARASINDA DALGALI İLİŞKİLER VE RUSYA'NIN ŞARK SİYASETİ ÜZERİNDE ARTAN NÜFUZU

BİRİNCİ BÖLÜM

17. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA VE 18. YÜZYILIN BAŞLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İÇ YAŞAMI

1) II. Mustafa'nın Sonuna ve III. Ahmed'in Cülusuna Kadar Osmanlı Sultanları

Bâbıâli, daha önce hiç 17. yüzyılın sonlarında kendisine karşı Kutsal İttifak'ta birleşen devletlerle uzun yıllar süren ve Karlofça'nın çorak topraklarında sona erdirilen savaşta olduğu gibi, böylesine büyük fedakârlıklarla utanç verici ve dezavantajlı bir barış sağlamamıştı. Bu barıştan dolayı Avrupa'daki topraklarının neredeyse yarısını, Avrupa'daki en iyi ve en verimli eyaletlerini ve bunlarla birlikte tabii ki malî kaynaklarının ve askerî gücünün büyük bir bölümünü kaybetmişti. Tımışvar Banatı haricinde Macaristan'ın tamamı ve Erdel'in tamamı, Mora ve Dalmaçya, Ukrayna ve Podolya Osmanlı Devleti'nden kopartılmıştı ve batıdan her yöne doğru açık duran sınırlardan Hristiyanların üstün güçteki silahları payitahta gittikçe daha da yaklaşırken, Kamaniçe ve Azak kaleleri kuzeydeki en tehlikeli düşmanlarının uzun süre mücadele ettikleri öncü kaleleri idi.

Bâbıâli'nin gururu da asla böylesine derinden kırılmamıştı. Gücünün ve yüzyıllardır Hristiyan âlemine karşı talih ve başarı ile ileri sürdüğü taleplerinin hiçliği asla bu barışta olduğu kadar gün ışığına çıkmamıştı. Osmanlı Devleti'nin dayandırıldığı İslâmî fetih politikasının iki kuralı, ilk defa geniş kapsamlı olarak çiğnenmişti. Müminlerin bir kez namaz kıldıkları ve camilerini kurdukları

yerlerde asla hiçbir güç karşısında geri çekilmeyecekleri söylenmiyor muydu? Oysa yıkılan hilâl artık bütün mabetlerde Hristiyan hâkimiyetinin tekrar tesis edildiğinin işareti olarak Hristiyanların muzaffer haçına yer açmak zorunda kalıyordu. Aynı şekilde bağımsız Hristiyan devletlerinin Bâbıâli'ye karşı haraç ödeme yükümlülüğü de artık Osmanlı devlet ve halklar hukukunun kuralı olarak geçerli olmaktan çıkacaktı. Sadece Erdel'in ve Zenta'nın haracından değil, ezelden beri Lehistan'ın ve Rusya'nın da Kırırn hanının sahte sessizliğini satın aldıkları utanç verici yıllık ücretten de tamamen vazgeçilmek zorunda kalınıyordu. Dolayısıyla manevî mağlubiyet, maddî kayıplardan fazla idi.

Bu yüzden Karlofça Barışı yalnızca Avrupa devletlerine karşı konumu açısından değil, iç yaşamının şekillenmesi açısından da Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişim tarihinde en önemli yapıtaşlarından biridir. Tarihinin bu dönüm noktasında yok edici gücü ile Osmanlı İmparatorluğu'nu son 50 yıl içerisinde dışarıdan etkileyen sarsıntılar altında içte yapıcı ve muhafaza edici unsurların durumunu anlayabilmek için, dikkatimizi bilhassa Osmanlıların iç yaşamına yöneltmenin zamanı gelmiştir. Zira söz konusu dönem içerisinde önce 25 yıl süren Venedik savaşını ve Macaristan savaşını Vasvar Barışı ve Girit'in ele geçirilmesi ile muzafferane bir biçimde sona erdirmesi ve daha sonra Kutsal İttifak'ın müttefik çabalarına dört yönde 16 yıl boyunca direnmesi, maruz kaldığı yıpranmaya rağmen, canlılığının ve Hristiyan Avrupa âlemine karşı gösterebilecek durumda olduğu imkânların kesin bir delilidir.

Burada önce IV. Murad'dan sonra ruhu, karakteri ve şahsiyeti ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi üzerinde yapıcı ve yükseltici bir nüfûza sahip olabilecek tek bir sultanın tahta çıkmamış olması gibi olağanüstü bir olgu ile karşı karşıya kalıyoruz. Aralarından hiçbiri, irade veya hareket gücü ile makamlarının getirdiği talepleri karşılayabilecek kadar makamlarının büyüklüğünün nüfûzu altında değildi ve böyle bir imparatorluğu bu zamanlarda yönetmek ve eski büyüklüğüne geri götürmek için gerekli özelliklere sahip değildi.

Dirayetli Sultan IV. Murad'ın halefi, korkak ve sefih bir mizaca sahip Sultan İbrahim'in neredeyse zorla ve istemeyerek atalarının tahtına çıkartıldığında sınırsız gücün getirdiği mutluluğu yalnızca kaprisli bir tiranlıkta ve dizginlenemez bir zevküsefada bulduğunu; Harem'in iğrendirici despotluğunun sonunda kendisini kadınların ve musahiblerin kölesi hâline getirdiğini; imparatorluğun gücü olan hazinelerini, delilik derecesinde tutkun olduğu değerli taşlar, kürk-

ler ve güzel tatlar için harcamaktan başka bir şey yapmadığını zaten biliyoruz. Böylesine zevke ve hiçliğe kendisini bırakmış olan ve imparatorluğu tamamen çöküşe götürecekmiş gibi görünen bir tiranın, bir kez daha en azından gelecekle ilgili beklentilerin üzerinde yoğunlaştığı bir çocuğa yerini bırakmak için, sonunda hâkimiyet hırsı ile yanıp tutuşan tarafların ve kurumların mücadelesinde halkın öfkesine yenik düşmesi şaşırtıcı olmamalı idi[1].

Oysa yedi yaşında tahta çıkartılan IV. Mehmed de, Osmanlı sultanları arasında en uzun hükümdarlıklardan biri olan 40 yıllık hükümdarlığı sırasında mizacının başlangıçta uyandırdığı beklentileri yerine getiremedi. Kendisi gibi çocuk yaşta cülus eden ataları Genç Osman ve IV. Murad gibi IV. Mehmed de büyüdüğünde Harem'in sakinliğinden ve sinirleri yumuşatan zevkü sefasından fazla zevk almamıştı. Çok erken yaşlarda her türlü ata sporu ile uğraştığı açık alanları tercih ediyordu. Bu sporlarda nadir görülen bir çeviklik gösteriyordu. Bilhassa okçuluk ve cirit atmada tıpkı bir zamanlar IV. Murad gibi mükemmel bir ustalık sergiliyordu.

Hâlbuki çok geçmeden dur durak bilmeyen hareketli mizacı, onu da yanlış ve en az diğerleri kadar zararlı bir yöne çekti. Kendisini avcılığa öylesine kaptırdı ki, halk arasında, babası İbrahim'in, katillerinin elinde can verirken beddua ederek oğlunu tıpkı vahşi bir hayvan gibi ormanlarda ve açık alanlarda gezmeye mahkûm ettiği söyleniyordu. Engin topraklara sahip imparatorluğu, sonunda sanki büyük bir av sahnesinden başka bir şey değildi[2].

Bu zevkinin tadını rahatça çıkartabilmek için, İstanbul'da kol gezen vebayı bahane ederek, payitahtı yakınlarında ezelden beri sultanların av gezileri için büyük bir hayvan stokunun hazır tutulduğu Edirne'ye taşıdı. Buradan âdeta seferlere benzeyen av gezilerini öncelikle Tunca ve Meriç nehirleri boyunca ve Yanbolu'ya, Dimetoka'ya, Aydos'a, Kırkkilise'ye (Kırklareli), Filibe'ye ve sair yerlere kadar genişletti. Av gezileri daha sonra gittikçe genişleyerek, imparatorluğun av hayvanları açısından zengin daha uzaktaki bölgelerine kadar yayıldı.

1 Sultan İbrahim'in cülûsu, karakteri ve akıbeti hakkında daha fazla bilgi için bk. cilt IV.

2 Tullio Miglio, *Particolaritá del Imperio Ottomano,* s. 7. IV. Mehmed'in meşguliyetleri hakkında şöyle demektedir: "Meşguliyetleri, cirit oyunu ve avdır; ava o kadar düşkündür ki, sık sık bütün gününü avda geçirir; ava sadece kavuğuyla gider, uzun saatler boyunca sıcağın ve güneşin verdiği rahatsızlıklara katlanır". Karakteristiği hakkında ayrıca De la Motraye, *Voyages,* I, 346 ve devamı.

Kimi zaman Selanik dolaylarında, Rodop Dağları'nda veya Despot Dağı'nda, kimi zaman Eğriboz ormanlarında ve nihayet Venedik savaşı sırasında sözde Dalmaçya ve Takımadalar'daki savaş mekânlarına daha yakın olmak için gittiği Yenişehir ovalarında avda görülüyordu. Hanya'nın düştüğünü ve Venedik savaşının başarıyla tamamlandığı haberini vermek için kendisini Livadiya ormanlarında aramak zorunda kaldılar.

Büyük bir ihtişamla donatılmış av ekipleri arkasından her yere geliyorlardı. Avcıların başı olarak av işlerinden sorumlu olan bostancıbaşı hele ki herşeyi iyi düzenlemesin veya av hayvanlarının eksikliği yüzünden hele ki verimli bir av geçirilmesin! Av hayvanlarının doğru yerde toplanması için tıpkı IV. Murad zamanlarında olduğu gibi, kimi zaman 20-30 bin kadar insan çalıştırılıyordu ve bunlardan bir kısmının bu zorlu görevde hayatlarını kaybettikleri oluyordu. Kendisi de yetenekli bir okçu olan ve sultanla birlikte ava çıkan Tarihçi [Abdurrahman] Abdi'nin efendisinin şanlı hükümdarlığı sırasında en önemli hâdiselerden biri olarak yıllıklarında ayrıntılı ve geniş kapsamlı olarak tarif ettiği bu av gezileri, savaş belasından dolayı yeterince yıpranmış devletin asıl belası hâline geldiler.

Tabii ki IV. Mehmed av tutkusundan dolayı zaten hiçbir zaman çok da hevesli görünmediği önemli devlet işleri ile ilgilenecek vakit bulamıyordu. Devlet işlerini Valide Tarhan'a ve en büyük oğlu Mustafa'nın annesi, Resmolu bir Rum olan Haseki Rabia Gülnuş [Emetullah] Sultan'a ve vezirlerine bırakmıştı. Yalnızca yabancı elçileri kaçınılmaz olarak huzuruna kabul ediyordu ya da ara sıra suçlular veya suçsuzlar için hükümler veriyordu. Yine de IV. Mehmed asla kana susamış bir tiran kabul edilmiyordu. Av merakını bile IV. Murad'da olduğunun aksine tiran bir mizacın yığınlarca öldürülen hayvanların kanı karşısında duyduğu zevke mâl etmek istemiyorlardı. Daha ziyade dur durak bilmeyen, dizginlenemez mizacının bir ihtiyacı idi.

Hükümdarlığının sonuna kadar ruhunu tek bir endişe kemiriyordu: Kardeşleri Süleyman ve Ahmed karşısında duyduğu korku. İkisi de ruhen ve bedenen sefih bir hâlde, anneleri valide sultanların himayesi altında hiçkimseye bir zarar vermeden Harem'in en ücra köşesindeki şehzâde odalarında yaşıyorlardı. Buna rağmen IV. Mehmed onları daima tahtının ve hükümdarlığının en tehlikeli düşmanları olarak görüyordu. Bilhassa halefliğini ancak bu şekilde emniyet altına alabileceğini düşündüğü en büyük oğlu Şehzâde Mustafa'nın

doğumundan (1664) sonra, kardeşlerinin ortadan kaldırılmasını istedi. Ancak annesinin kararlılığı ve kardeş katlini bu durumda kanunlara aykırı ilân eden şeyhülislâmın direnişi, IV. Mehmed bir seferinde öfke krizi sırasında kardeşlerine karşı bizzat hançerini çıkarttığı ve toplanan Divân-ı Hümâyûn huzurunda resmen idam edilmelerini istediğinde, her ikisinin de hayatını kurtardı. Yine de zihnini sürekli meşgul eden bu felaketten kurtulamayacaktı. Daha önceki bölümlerde Macaristan savaşının talihsiz geçmesinin sonucu olarak çıkan bir isyandan dolayı böylesine zor bir zamanda devletin dizginlerini elinde tutma beceriksizliğinin sonunda nefret ettiği kardeşlerinin yine de eline geçen tahta nasıl mâl olduğunu gördük (1687).

Her ikisi de oldukça ileri yaşlarda ve iyi huylu olan, ancak bilhassa şimdi Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümdarlarında gerekli olan özelliklere sahip olmayan kardeşler, cülusları borçlu oldukları iktidar gruplarının iradesiz birer oyuncağı hâline geldiler. Tahta çıktığında 45 yaşında olan II. Süleyman, yine de belli bir karakter bağımsızlığına ve iradeye sahipti, hatta asil bir ruha ve savaşçı bir heyecana da sahipti. En azından, övgüyle imparatorluğun içinde bulunduğu sıkıntıyı gerçekten ciddiye aldığı, başa geçtiğinde verdiği vaatleri gerçekleştirmek, yani halkının babası olarak kanun ve adalet getirmek istediği ve ülkesinin hazinelerini ilgisizlik ve zevküsefa için israf etmek istemeyerek ülkenin korunması ve savunması için harcamak niyetinde olduğu söyleniyordu. Harem'in ve avcılığın zevklerine düşkün olmayan II. Süleyman, bilhassa Harem'in lüks içindeki yönetimine ve çok tabakalı olduğu kadar, pahalıya da mâl olan avcılığa önemli sınırlamalar getirdi ve tasarruflara gitti. Odalıkların ve cariyelerin sayısı önemli ölçüde düşürüldü ve avcılık personeli en gerekli ve kaçınılmaz olan kişilerle sınırlandırıldı. IV. Mehmed'in ülkenin her yerine yaptığı av gezileri tamamen durduruldu[3]. Ancak Sultan II. Süleyman yine de bu zor zamanlarda imparatorluğun şanını ve refahını yalnızca dört yıl süren hükümdarlığı sırasında (23 Haziran 1691'de nikristen dolayı vefat etti) daha yüksek bir seviyeye getiremedi. Onun yapamadığını, hareketli bir hayattan ziyade rahat bir hayata meyilli, efemineleşmiş ve erkeksi olmayan ve yine kısa

3 De la Motraye, *Voyages*, I, 351. "O kendisinden istenilen herşeyi vadetti, 40 yıldan fazla annesinden başka kadın görmeksizin kapalı kalmış olan bu kardeş aynı şeyi taklit etme niyetinde değildi veya daha ziyade aynı eğilimlere sahip değildi ..... Hatta sultan seksten daha çok avcılığa eğilerek bunu göstermişti, zira saltanatı boyunca ava gitmekten bir defa bile olsun kendisini alamadığı görülmektedir".

bir hükümdarlıktan sonra aynı hastalıktan ölen II. Ahmed (6 Şubat 1695) nasıl yapabilecekti ki?

Fazla bir şeyin yapılmadığı bu iki hükümdarlıktan sonra, IV. Mehmed'in 30 yaşındaki oğlu II. Mustafa'nın dirayetli davranışları, tabii ki ülkenin ciddi olarak kalkınmasını isteyenlerde büyük beklentilere sebep oldu. Hükümdarlığının başında çıkarttığı hatt-ı hümâyûn en azından ne yapılması gerektiğini bildiğini ve demir gibi bir iradeyi buna uygun hareketlerle tamamlamaya kararlı olduğunu gösteriyordu. "Rahman olan Allah", diyordu bu hatt-ı hümâyûnda, "bu nacizâne kuluna halifeliği bahşetmiştir. Allah'ın kulları, kendilerini zevke ve uykunun sakinliğine bırakan hükümdarların idaresi altında asla huzur bulamamışlardır. Zevk, sefa ve rahatı kendimize haram eylemişizdir. Haşmetli atamız Mehmed'den beri hüküm süren padişahlar zevke ve sefaya, ilgisizliğe ve tembelliğe düştüklerinden, bütün dünyaca ve bizce de bilindiği gibi, kâfirler İslâm âleminin bütün sınırlarında haksızca ve zorla birçok toprağı ele geçirdiler ve Muhammed ümmetinin malını mülkünü çaldılar, talan ettiler ve onları aileleri ile birlikte köleliğe sürüklediler. Allah'ın yardımıyla cehennemde yanmalarını dilediğim bütün kâfirlerden öcümüzü almaya ve bizzat cihada çıkmaya niyet ettim, vs."[4]. Muhteşem atası Kanuni Sultan Süleyman en şanlı örneği olacaktı. Bu arzusuna görüş bildirmeleri için sunuldukları Divân-ı Hümâyûn'un karşı çıkması bile onu kararlılığından vazgeçiremedi.

Yine de Macaristan'da elde ettiği ilk muzafferane başarılardan sonra İstanbul'un camilerinde toplanan halkın önünde, çökmekte olan Osmanlı hanedanının ve müminlerin uzun zaman önce azalan şanını kurtarmak üzere Allah tarafından gönderilen kurtarıcı olarak yüceltilmesi aceleci bir karar olacaktı[5]. Silahların talihi ile birlikte halkının gönlü ve umutları da tekrar tersine dönecekti. Karlofça Barışı'ndan sonra, 10 Eylül 1699'da başkente muzafferane bir edayla girerken sergilediği ihtişam[6], savaşın imparatorlukta açtığı derin yaraları örtemediği gibi, iyileştirmesi de mümkün değildi. Huzursuzluğun ve hoşnutsuzluğun çok geçmeden isyan şeklinde dönüşerek alevlenecek ateşi, daha o zaman küllerin altında yanmaya devam ediyordu.

4 Hammer, IV, 600.

5 Contarini, II, 430. Ayrıca yukarıda ilgili yer.

6 De la Motraye, I, 243 ve devamında ayrıntılı olarak tarif edilmiştir.

Bu ateşten kurtulmak için, Sultan Mustafa çok geçmeden geçirdiği panik benzeri bir korku nöbetinden sonra gece vakti tekrar Edirne'ye çekildi ve kendisini burada tıpkı babası gibi öncelikle avın zevkine ve Harem'in sefasına teslim etti[7]. Devlet işlerinin yönetimi ile de ilgilenmemeye başladı. Devlet işlerini güvendiği danışmanlarına, yani birbirini ardı ardına takip eden sadrazamlara ve bilhassa ruhu ve hareketleri ile kararları üzerinde tahrip edici bir nüfûza sahip olduğu söylenen Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'ye bıraktı. Şeyhülislâm, ülkenin refahından ziyade devletin ve gerçekten hizmet verenlerin hakları hesabına kendi hazinelerini çoğaltmak ve kalabalık ailesi –30'un üzerinde oğlu ve aynı sayıda kızı vardı– ile kendi musahiblerinin rahatını sağlamakla ilgilenen hırslı, zorba ve açgözlü bir adam olarak kabul ediliyordu.

Bilhassa ulemâ sınıfı, mesela Rumeli kadıaskerliğini, hatta en yüksek kanun makamı olan şeyhülislâmlık gibi en iyi ve en verimli makamları, bütün kanunlara aykırı olarak neredeyse tamamen kendi oğullarına, damatlarına ve yeğenlerine peşkeş çekerken, en itibarlı ve en yetenekli mollaların basit birer kadılık makamı ile yetinmek zorunda kalmalarından dolayı şeyhülislâma karşı öfke içindeydiler. Diğer çevrelerde, bilhassa orduda, son barış sırasında Kamaniçe'nin yalnızca şeyhülislâmın verdiği bir fetva yüzünden sonunda Lehistan'a bırakılmak zorunda kalınması affedilemiyordu. Ayrıca herkes padişahın Edirne'de kalmasının sebebinin şeyhülislâm olduğunu düşünüyordu, zira burada padişahı başkentteki güçlü silahlı ve silahsız kurumlar, yani yeniçeriler, sipahiler ve ulemâ olmadığından çok daha iyi idare edebiliyordu[8].

1703'te bu yüzden önce halk ve İstanbul'daki birlikler arasında şikâyetler yükselmeye başladı. Mayıs ayı sonunda kaymakamdan [Abdullah Paşa], padişahı yazılı olarak başkente geri dönmeye davet etmesi istendi. Oysa genelde çok sevilen Köprülüler Ailesi'nden iyi niyetli ama zayıf bir adam, üstelik bir de şeyhülislâmın damadı olan kaymakam, padişaha bizzat yazma cesaretine sahip değildi. Verdiği sözün aksine sadece şeyhülislâma yazdı ve tabii ki olum-

7 Paul Lucas, *Voyage de Levant*, Paris 1731, II, 482 ve devamında: *Relation des troubles qui sont arrivez dans l'Empire Othoman, écrite le dix-neuvième Septembre 1703.* "Sultan Mustafa Edirne'ye çekileli yaklaşık üç yıl olmuştu, İstanbul'daki bir terör sebebiyle bir gece panikle Edirne'ye ikamet için gitmişti, halkı arasında bu gidiş hoş karşılanmamış ve zihinlerde ona karşı düşünce doğmuştu".

8 II. Mustafa'nın 1703 yılında tahttan indirilmesi ve III. Ahmed'in tahta çıkartılmasıyla sonuçlanan isyanın sebepleri ve gidişatı hakkında Paul Lucas'ın adı geçen eseri "Relation"un yanı sıra De La Motraye, Voyages, T. I, s. 323-336 en iyi ve ayrıntılı bilgileri verir. De La Motraye o dönemlerde İstanbul'da bulunmuş olup, hadiselerin çoğunun tanığı olarak konuşmaktadır ve birçok hususta bilhassa Hammer, *Osmanische Geschichte*, VII, s. 71 ve devamında aktarılan Osmanlı kaynaklarından bile daha fazla bilgiye sahiptir.

suz bir cevap aldı, fakat bu cevap sanki kış gelmeden Edirne'den ayrılmaya niyeti olmayan Sultan Mustafa'nın iradesi gibiymiş gösterildi. Bu hâdise zaten öfkeli olan insanları daha da öfkelendirdi ve daha öncesinden de bilindiği gibi sürekli olarak meydana geldiği üzere, ödenmemiş ulûfelerden dolayı kendisine bir zemin bulan ayaklanmayı daha da hızlandırdı.

Ayaklanma, Haziran ayı ortalarında Tophane'de ve Baruthane'de çalışan yaklaşık 300 cebecinin, demircinin ve topçunun Gürcistan'a götürülmek üzere gemilere bindirilirken, 30 aydır almadıkları ulûfeleri talep etmeleri ile başladı. Para bu defa hemen temin edildi ve asiler hiç vakit kaybetmeden gemilere bindirildiler. Oysa bu yumuşakbaşlılık Edirne'deki güç sahiplerinin işine gelmiyordu. Kaymakam ve cebecibaşı bu yüzden azledildiler, fakat bu, söz konusu birliklerin hoşnutsuzluğunu daha da artıran ve öfkeyi en son raddeye getiren yanlış bir tedbirdi.

Daha henüz bir ay geçmişti ki, 15 Temmuz'da bu defa da cebeci ocağının tamamı yalnızca ulûfelerini talep etmek için değil, Edirne'deki yönetime, bilhassa nefret ettikleri ve bilindiği üzere gerçek dinin düşmanları, sapkın kabul edilen İranlıları küçültmek için kullanılan Kızılbaş lakabını taktıkları şeyhülislâma resmen savaş ilân etmek üzere ayaklandı. Yeni kaymakam asilere yalnızca üç buçuk yıldır ödenmeyen ulûfeleri değil, ayrıca bir de 20 keseden [altından] oluşan olağanüstü bahşiş teklif ederek isyanı bastırmaya çalıştı. Ancak artık çok geçti. Yeniçeriler tarafından kışkırtılan cebeciler, ulûfelerle bahşişleri reddettiler ve asilerin genel olarak toplandıkları Etmeydanı'na* sancaklarını diktiler. Parolaları, kanunlara riayet edilmesini, devlet düzeninin ihlal edilmemesini ve halkın haklarının korunmasını isteyen her gerçek müminin kendilerine katılması idi.

Uzun zamandır uzaktan hazırlanan isyan yıldırım hızı ile büyüdü ve yetenekli elebaşlarının nüfûzu altında çok geçmeden daha belirli bir biçim ve kararlı bir yön aldı. Bütün birlikler, topçular, yeniçeriler, sipahiler hemen taraf oldular ve kalabalıklar hâlinde savaşmaya hazır diğer insanların da bulunduğu Etmeydanı'na akın ettiler. Her türlü aşırılıklar artık kaçınılmazdı. Hapishanelerin kapıları açıldı ve saraya sığınan yeniçeri ağası ile kaymakamın konakları başta olmak üzere, zenginlerin konakları asilerin talan hırsına maruz kaldı. Yeniçerilerin ikinci komutanı ve şeyhülislâmın taraftarı olarak sadık adamlarından

* Zinkeisen sehven Atmeydanı demektedir (çn).

oluşan küçük bir birlikle asileri durdurmaya çalışan sekbanbaşı, anında öldürüldü. Komutanlık görevinin işareti olarak yanında taşıdığı küçük sancak, koynundan çıkartıldı ve asilerin bayrağına dönüştürüldü. Bu bayrağı kabul etmeyenler ebediyen eşinden boşanmış ve iktidarsız sayılacaktı ki bu, müminler üzerinde etkisini gösteren büyük bir beddua idi[9]. Sadece diğer birlikler değil, bostancılar, ulemâ sınıfı, emirler, sûhteler vs. de asilerin tarafına geçtiler. Neticede ayaklanma tam bir başarıya ulaşmış, İstanbul halkının neredeyse tamamı isyanın tarafını tutmuştu.

Bu silahlı kalabalık önce yönetimin merkezini ve kaymakamı ele geçirmek için saraya doğru harekete geçti. Sarayı korumak için buraya bırakılan az sayıda bostancı, hiç direniş göstermedi. Kaymakam ve bostancıbaşı arka kapıdan kaçtılar ve asiler sarayı ele geçirdiler. Kaymakam kendisini takip edenlerden kurtulmayı başardıysa da bostancıbaşı yakalandı ve hayatını asilere katılıp Edirne yönetiminin karşısında yer alarak kurtarabildi. Kalabalıklar bu arada saraya küçük bir muhafız birliği bırakarak, karşı yönetimi resmen ilân etmek üzere tekrar Etmeydanı'na dönmüştü. Zira henüz isyanın lideri ve daha sağlam bir organizasyonu eksikti.

Karar verici en yüksek geçici iktidar olarak bir nevi Divân toplandıktan sonra, hemen sadrazamın seçilmesine geçildi. Sadrazamlığa, kalan günlerini Boğaz'daki yalısında sessiz sakin bir şekilde geçirmeyi planlayan, Ankara eski sancakbeyi Gürcü Ahmed Paşa uygun görüldü. Ahmed Paşa, sırf Şeyhülislâm Feyzullah Efendi taraftarı olduğu şüphesinden kurtulmak için Etmeydanı'na çağrıldığında zorunlu olarak ve istemeyerek buraya geldi. Daha sonra aynı şekilde Şeyhülislâm Paşmakçızâde [Seyyid Ali] Efendi, yeniçeri ağası, reis efendi, kubbe vezirleri, kadıaskerler ve diğer devlet erkânı seçildi.

Yeni kurulan asiler yönetiminin ilk resmî işi, padişaha, kendisini Allah huzurunda muhakemeye, yani mümin halkın huzurunda hesap vermeye çağırmak ve şeyhülislâmı azlederek kendilerine teslim etmesi için bir mahzar göndermek oldu. Padişah bu talepleri yerine getirmediği takdirde, Edirne'ye bizzat gelerek, kendisini buna zorlayacaklardı. Baş âlim ve çeşitli birliklerle odaların her birinden ikişer vekile önce ordunun tamamı huzurunda da sevinç nida-

9 De la Motraye, I, 325: "Karısından ayrılmış sayılsın ve başka biriyle oturmaya muktedir olmasın. Halka açık biçimde veya molla ya da imamlar tarafından yahud dinî yetkililerce yüksek sesle ifade edildiği zaman bu, Hristiyanlar arasında afarozdan daha geri olmayan bir aşağılamadır".

ları arasında açıklanan bu mahzarı hemen Edirne'ye götürme görevi verildi. Cevap gelene kadar herkes sakin davranacaktı.

Hareketin tamamı bunun üzerine daha sakin, oturaklı ve daha düzenli bir hâl almaya başladı. Aşırılıklar artık neredeyse hiç görülmüyordu. Sürtüşmeleri önlemek için bütün reâya, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler, silahlarını uygun bir ücret karşılığında teslim etmeye ve evlerinden çıkmamaya çağrıldılar. Yabancı elçilere adamlarını toplamaları ve himayeleri altındaki kişilerin dışarı çıkmalarını şimdilik yasaklamaları emri verildi. Aynı zamanda muhtemelen İstanbul'daki durumlar hakkında Edirne'ye ve yurtdışına haince haberlerin gitmesini önlemek için ihtilâl sona erene kadar her türlü haberleşme durduruldu[10].

Meyhaneler ve kahvehaneler tamamen kapatıldı ve buralara gitmek ağır cezalarla yasaklandı. Tekrar yapılan bir çağrı üzerine dışarıdan, bilhassa Anadolu'dan gelen birliklerle 50-60 bin kişiye kadar çıkmış olan asi ordusunda artık disipline de çok büyük önem veriliyordu. Ordunun masrafları kısmen camilerin hazinelerinden, kısmen payitahtın ve çevresinin zengin insanlarının yarı zorla yarı gönüllü olarak verdikleri paralarla karşılanıyordu. Her duruma hazırlıklı olabilmek için, 26 Temmuz'da cephanelikten 70 top çıkartılarak bunlar, önemli miktarda barut ve cephane ile birlikte gemiyle Edirne'ye daha kolay ve daha kısa bir sürede erişilmesini sağlayan Silivri'ye gönderildi. Atmeydanı'na artık sığmayan ordu, Davudpaşa yakınlarına ordugâh kurdu.

Böylece gergin bir bekleyiş içinde herşey 8 Ağustos'a kadar tamamen sakin geçti. Çok büyük bir düzenin hâkim olduğu başkente ancak özel izinle girilebiliyordu. Yönetimin ve ordunun organizasyonu bir kez tamamlandıktan sonra, şehirdeki alışılmış trafiğe tekrar izin verildi; asayiş hiç olmadığı kadar iyi işliyordu ve hukuk, daha önce hiç görülmemiş biçimde hiçbir rahatsızlığa mahal vermeden işletiliyordu. Zira isyanın imamları ve elebaşları halka ve askerî birlikleri camilerde ve meydanlarda sürekli olarak daha başlangıçta saçmalıklarla ve yanlış adımlarla bozulmaması gereken iyi bir dava için çalıştıklarını anlatmayı ihmal etmiyorlardı[11]. Neticede

---

10 De la Motraye, s. 327. Elçilere verilen emir şöyleydi: "İhtilal boyunca hiçbir yere yazmamaları için, mektupların yakalanması hâlinde veya onları koruyanları cezalandırma tehdidiyle".

11 Bu olayları s. 329'da anlatan De la Motraye "Burada şu söylenmeli, ihtilal sırasında İstanbul'da böylesi bir güvenliği görmemiştim, her zaman açık olan dükkânlar kapan-

Osmanlı payitahtında bir ayaklanma asla böylesine yetenekli ve kararlı bir biçimde başlatılmamış ve hedefine doğru götürülmemişti. Bu, salt yönetimden hoşnut kalmayan birliklerin isyanı değil, tahtı ve Osmanlı hanedanını daha önce belki hiç bu kadar tehdit altında bırakmamış olan en tehlikeli türde bir ihtilâldi.

Peki, bu ayaklanmanın etkilerini başarıyla bertaraf etmek ve yaklaşmakta olan fırtınayı önlemek için Edirne'de ve padişahın Divân'ından neler yapılıyordu? Görünüşe göre, burada başlangıçta kapsamı tam olarak idrak edilemeyen bu harekete gereken önem verilmemişti. Bu ayaklanmayı, kötü yönetimlerin kendilerini genelde iyice batırdıkları her zamanki çarelerle ve yanlış oyunlarla bastırabileceklerini düşünüyorlardı. Mesela casuslar aracılığıyla padişahın nefret edilen şeyhülislâmı azlettiğine ve halkın ve birliklerin isteklerini tamamen yerine getirmek için bizzat İstanbul'a gelmeye niyetli olduğuna dair söylentiler yayılıyordu. Daha sonra şeyhülislâmın asilere hakettikleri cezayı vermek için yola çıktığı söyleniyordu. Oysa Edirne'den İstanbul'a kaçanlar çok geçmeden yalnızca zaman kazanmak için yayılan bu yalanların asılsız olduklarını anlattılar[12].

Şeyhülislâm ve keyfî zorbaca tedbirlerle yeniçerileri kendisine düşman ettiği için isyanın yöneldiği bir diğer kişi olan Sadrazam Rami Mehmed Paşa, isyanın boyutlarını tam olarak kavradıktan sonra, kararlı bir biçimde direnmeye niyet etmiş görünüyorlardı. Yalnızca her kaybedilmiş davanın laneti olduğu üzere, amaca götürecek araçları şimdi de doğru seçemediler. Asilerin mahzarlarını teslim edecek olan heyeti Edirne'ye varamadan yolda yakalattılar ve Eğridere Palankası'nda hapse attırdılar. Daha sonra, gerektiğinde şiddete şiddetle karşılık vermek için, şehrin yakınlarında toplayabildikleri kadar birlikler topladılar. Birkaç gün içinde Rumeli sipahileri ile 10 bin Arnavut sayesinde 60-70 bin kişilik bir ordu toplamayı başardılar. Törenler eşliğinde, kılıç ve Kur'ân üzerine ettikleri yemin ile kanlarının son damlasına kadar padi-

---

mıştı, bunda cami imamlarının ve ihtilalin elebaşılarının birlikleri taşkınlık yapmaktan, kötü davranmaktan veya imparatorluğun dostlarına ve halka kötülük yapmaktan sakınmaya özendirmeleri de katkı sağlamıştı" diye ekliyor.

12 Paul Lucas, I, 488: "Müftü ve temsilcileri zaman kazanmak için çeşitli söylentiler çıkartıyorlardı". De la Motraye, s. 327: "Bu söylenti" (padişahın geri dönmesi ve şeyhülislâmın teslim edilmesi) "bu söylentiler sadece, gayr-i memnunları uyutmak için yayılmıştı".

şahı asilere karşı savunmak için ant içtiler. Şeyhülislâm ayrıca özel bir fetva ile asileri lanetledi ve bütün müminleri, asilerin tamamını ve bilhassa rakibi Paşmakçızâde [Seyyid Ali] Efendi'yi öldürmeye çağırdı[13].

Yine de şiddetin yanısıra hile ve rüşvet imkânlarından da vazgeçmek istemiyorlardı. Asiler ordusunun yeniçerilerine, isyanın asıl sebebi olan cebecileri yok etmeleri karşılığında 700 kese [altın] teklif ettiler. Oysa bu teklif, şeyhülislâma karşı öfkelerini daha da kabarttı ve padişahın davasını tamamen çökertti. Zira şeyhülislâm hakkında, mesela adamları aracılığıyla İstanbul'a gelen su hatlarındaki suyu zehirlemeye kalkıştığı gibi inanılmaz suçlamalarda bulunulurken, nefret ettikleri vezirlerinin hileleri ve sahtekârlıkları olduğu düşünüldüğü için padişahın iyi niyetli tekliflerine de artık kulak asılmıyordu.

Sultan II. Mustafa, gerçekten de annesinin [Gülnuş Emetullah Sultan] halkın sesine kulak vermesi ve kendisini kurtarması için şeyhülislâmı ve ailesini feda etmesi gerektiğine dair telkinleri üzerine sonunda geri adım atmış ve şeyhülislâm ile dört oğlunu azlederek Erzurum'a sürgüne göndermişti. Ancak ne bunun üzerine silahları bırakmaları şartıyla asilere teklif ettiği af ne de seçtikleri şeyhülislâmı ve diğer devlet erkânının tanıması, asilerin bir kez yıkılmış olan güvenlerini geri getirmeye yaramadı. Asilerin temsilcilerini sonunda serbest bırakmakta geç kalmışlardı ve bu istenen etkiyi göstermedi. Silahları bırakmaya hiçbir şekilde yanaşmıyorlardı, zira padişahın niyetleri için yeterince güvence verilmemişti. Aksine padişahın derhal Allah'ın huzurunda muhakeme edilmesi için İstanbul'a geri dönmesinde ısrar ediyorlardı. II. Mustafa her ne kadar geri dönmeyi vaat ettiyse de zayıf durumda olduğundan ve danışabilecek kimsesi bulunmadığından, bu defa da vaadini yerine getirme cesaretine sahip değildi. Kendisine yapılan ilk talebin üzerinden üç Cuma geçmesine rağmen, isteklere riayet etmediğinden, toplanan Büyük Divân'da azledilmesine ve ordunun derhal Edirne'ye hareket etmesine karar verildi. Burada yerine bir başkası padişah ilân edilecek

---

13 De la Motraye, s. 328: "Feyzullah Efendi bütün Edirne'ye ve orduya bir fetva yayınlayarak İstanbulluları ve onları destekleyen asileri münafık ve eşlerinden boş saydı ... bütün gerçek Müslümanları onlara karşı silaha sarılmaya ve onlarla birlikte sahte müftülerini de yok etmeye teşvik etti".

ve daha sonra İstanbul'a getirilecekti. Şeyhülislâmın fetvası, bu kararı haklı göstererek kanunun koruması altına aldı[14].

Ancak ordu yürüyüşe geçmeden önce kimin padişah olacağına karar verilmeli idi. Divân'da bu hususta farklı sesler çıkıyordu. Bir kısmı II. Ahmed'in oğlu Şehzâde İbrahim'in, bir kısmıysa IV. Mehmed'in oğlu ve Mustafa'nın kardeşi Şehzâde Ahmed'in boşalan tahta çıkmasını istiyordu. İbrahim'in yaşı küçüktü –10 yaşında idi– ve böylece daha uysal olacağı umut ediliyordu; Ahmed'in ise yaşı –30 yaşında idi– ağır basıyordu ve tahtı en büyük şehzâdeye bırakan veraset kanunu Ahmed lehine işliyordu. Kaymakamlık makamına getirilen Firarî Hasan Paşa'nın ağırlıklı oyu üzerine halefiyet kanunu durumu belirledi. İyi bir davayı hukuku çiğneyerek berbat etmemeliydiler. Böylece Şehzâde Ahmed, sözde tutkulu, intikam ve gaddarlığa meyilli karakteri hâlâ Hasan Paşa'nın bertaraf etmeyi başardığı endişelere sebep olmasına rağmen, padişah seçildi ve o günden sonra hutbelerde Mustafa'nın adı değil Ahmed'in adı geçmeye başladı[15].

Bu önemli nokta da halledildikten ve taht değişikliği âdeta yasal bir biçim aldıktan sonra, ordu 12 Ağustos'ta Edirne'ye doğru yola çıktı. Sadece 25 bin asker, kaymakamın emri altında başkenti korumak üzere Davudpaşa'da kaldı. Sadrazamın [Gürcü Ahmed Paşa] Silivri'de yaptığı yoklamaya göre, asi ordusu 65 bin kişiden oluşuyordu. Bir kez daha tekrarlanan yemin, Şehzâde Ahmed'in atalarının tahtına çıkartılmasını ve azledilen Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin cezalandırılmasını bu ordunun en kutsal görevi hâline getirdi. Ancak Edirne'de bu arada toplanan silahlı kuvvetler 80 bin kişilik yetenekli birliklere kadar çıkmıştı, dolayısıyla asi ordusu ile baş edecek kadar güçlü idi.

Tahttan indirilen padişah tam da bu önemli anda cesaretten ve kesin kararlılıktan mahrumdu. Davaya güvenini kaybetmiş olan Rami Mehmed Paşa, silahlı direniş ve tahtın Sultan Mustafa için kurtarılması hususunda artık eskisi kadar ciddi değildi. Birliklerin yerine asilere Çorlu'ya kadar geldiklerinde müzakerecilerini gönderdi. Düşmanla her türlü çatışmadan kaçınma ve zor durumda kalmaları hâlinde çatışmaya girmektense Edirne'ye geri dönme emrini alan 20 bin kişilik bir birlik, müzakerecilerin ikna güçlerini uzaktan destek-

14 Şeyhülislâmın, De la Motraye'nin ve Paul Lucas'ın yeterince bilgi sahibi olmadıkları azli ve sürgün edilişi Hammer, VII, 79'da hiçbir şüphe götürmemektedir.

15 De la Motraye, s. 330: "Firarî Hasan Paşa bunun cülus düzeninin ihlali olacağını ve çok güzel sebep sayılacağını vs. söyledi".

leyecekti. Bütün ricalar ve telkinler, asilerin geri dönmesini sağlayacak bütün hak ve yükümlülüklere dayalı sebepler, bu durumda zaten çok zayıf olacağından, tamamen başarısız olmaya mahkûmdu. Asilerin sadrazamı Gürcü Ahmed Paşa, bütün bu sebepleri şeyhülislâmının fetvasının ikna edici gücü ve elindeki silahlı kuvvetler ile çürütmeyi başardı. Müzakerecileri, müzakereler için artık çok geç olduğu gerekçesi ile geri gönderdi ve ordusu ile onları takip etti[16].

Rami Mehmed Paşa ancak şimdi sanki tahtın kaderini silahları ile belirlemeye çalışıyormuş gibi son bir çaba gösterdi. Ordusunun başına geçerek Havsa'ya kadar ilerledi ve Sultan Mustafa'yı da ordugâhta şahsen görünerek, kısmen birliklere cesaret vermek kısmen de mümkün olması hâlinde asileri silahsız bırakmak üzere kendisini buraya kadar takip etmeye ikna etti. Ancak artık çok geçti. Herhangi bir çatışma bile meydana gelmedi. Zira her iki ordu birkaç gün boyunca hareketsiz bekledikten sonra tam saldırıya geçilecekti ki, Sultan Mustafa'nın asiler tarafından peşinen kendi taraflarına çekilen yeniçerileri ve sipahileri, herhangi bir padişah veya şeyhülislâm için kendi kardeşlerine karşı savaşmaya niyetli olmadıklarını bildirdiler. Bu, taraf değiştirmek için verilen bir işaretti. Birkaç bin Arnavut dışında ordunun tamamı büyük sevinç gösterileri ve ateşleri arasında asilerin tarafına geçti; Rami Mehmed Paşa kaçtı ve Sultan II. Mustafa sadık adamlarından kalanlar ile Edirne'ye geri döndü; birleşik ordu ise hemen ardından geliyordu[17].

Her türlü direniş boşuna olacağından artık şiddete başvurmak gerekmiyordu. Ordu, sakince Edirne kapılarının önünde beklerken, yeniçerilerin, sipahilerin ve cebecilerin ağaları yönetiminde yalnızca 8 bin kişi Sultan Mustafa'nın gizlendiği şehre ve saraya gönderildi. Burada bir yeniçeri sesini yükselterek, şöyle dedi: "İstanbul halkı ve ordu tarafından padişah seçilen Sultan Ahmed; dışarı çık ve halkını kanun ve geleneklere göre yönet"! Ancak bu çağrı üzerine Sultan Mustafa sarayın kapılarında göründü. Oysa Mustafa artık istenmiyordu. "Artık padişahımız değilsin", diye seslendi yeniçeri ağası. "Tahtı kaybettin. Kardeşini istiyoruz ve şayet onu bize göndermezsen, onu zorla almaya geleceğiz". Sultan Mustafa bunun üzerine endişe içinde ve tek bir kelime etmeden, asiler

16 De la Motraye, s. 331: "Vezir ve yeniçeri ağası bütün ordu adına cevapladı: Sultan uzun zamandır şikâyetlerimizin konusunu biliyor, ne paşalarla ne de kendisiyle anlaşmak istemiyoruz; artık çok geç".

17 *Aynı eser*, s. 331: "Kimileri Müslüman kardeşlerine karşı hiçbir imparator ve müftü için savaşmayacakları cevabını verdiler".

tarafından "Sultan Ahmed, padişahımız çok yaşa!" sevinç nidaları ile karşılanan Ahmed'i asilere şahsen götürmek üzere şehzâde odasına gitti. Sultan III. Ahmed, kendisinden istenen herşeyi, devletin kanunlara göre yönetilmesini, İstanbul'a geri dönmeyi ve barış zamanlarında burada yaşamayı, Divân tarafından tayin edilen memurların ve devlet erkânının onaylanması ve Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin teslim edilmesini hiç zorluk çıkartmadan kabul etti. Bunun üzerine zafer sarhoşluğu içinde, zengince süslenmiş bir at üzerinde ordugâha getirildi ve ordunun "Allah Sultan Ahmed'i korusun; uzun ömürler ve mutlu bir yönetim versin!" nidaları eşliğinde sadrazamın ve devlet erkânının biatlarını kabul etti. Aynı şekilde tekrar saraya geri götürüldü[18].

Tabii ki başlangıçta kendisini tahta çıkartanların iradesiz bir oyuncağından başka bir şey olması mümkün değildi. Nefret ettikleri şeyhülislâmı ele geçirememiş olmaktan hoşnut olmayan huzursuz birlikler, verimli makamları kendilerine almak için, tahttan indirilen padişahın bütün hizmetlilerinin ve musahiblerinin de azledilmelerini talep ettiler. Daha sonra bilhassa ödenmemiş ulûfelerinin ve cülus bahşişinin derhal ödenmesini istediler. Ulûfeler, yalnızca taht değişikliğinin yaratıcıları oldukları için kendilerine imtiyazlı davranılmasını bekleyen cebeciler için 250 kese tutarında idi ve cülus bahşişi toplam 3.680 kese ya da neredeyse 2 milyon akçe tutuyordu ve bu paraların temini, çekilen para sıkıntısına rağmen hemen sağlanmak zorunda idi[19].

Hemen ilk günlerde talihsiz şeyhülislâma yönelik ceza muhakemesi korkunçtu. Daha önce bahsettiğimiz gibi, Sultan Mustafa tarafından sürgüne gönderilmişti ve Erzurum'a gitmek için gemiye bineceği Varna'ya henüz ulaşmıştı ki, yeni padişahın emri üzerine yakalanarak Edirne'ye geri getirildi ve burada hapse atıldı. Üç gün süren işkenceden sonra, haksız olarak yığdığı ve asi ordusunun geçimini sağlamak üzere camilerden alınan paraların en azından bir kısmını tekrar yerine koymak için kullanılacak hazinelerinin yeri söyletildi. Daha sonra yeni Şeyhülislâm Mehmed Efendi –Paşmakçızâde [Seyyid Ali] Efendi Edirne'ye hareket edilmeden önce makamından çekilmişti– selefinin idam fetvasını vermeye zorlandı ve bu fetva en korkunç şekilde hemen yerine getirildi. Başında büyük bir sarık olan yaşlı adam eşeğe ters bindirildi ve yırtık elbiseler içinde bir Yahudi tarafından şehir sokaklarında gezdirildikten sonra başı vuruldu ve son olarak, cesedi bilhassa Kamaniçe'yi bütün cami-

18 De la Motraye, s. 332.

19 Cülus bahşişinin tutarı için bk. Hammer, s. 88.

leri ile birlikte Lehlere veren fetvasından dolayı ordugâhta gezdirilip akabinde Tunca Nehri'ne atıldı. Oğullarından ikisi, bilhassa ödenmemiş ulûfelerinin son kuruşu ödenene kadar yerlerinden kıpırdamaya niyetleri olmayan birliklerin dizginlenemez taleplerini yerine getirmek için paraya ihtiyaç duyulduğundan hemen boğduruldu[20].

Bu arada Sultan III. Ahmed, varlığı ile birliklerin vahşi ve yine isyan etmeye hazır ruhlarını düzene ve itaate çağırmak için Tunca Nehri kenarındaki ordugâha şahsen gelmişti. 7 Eylül'de buradan İstanbul'a doğru yola çıktı. 15 Eylül'de Davudpaşa ordugâhına gelindi ve üç gün sonra Sultan III. Ahmed, Eyüp Camii'nde merasimle kılıç kuşandı ve ihtişamla saraya geldi.

Talihsiz Mustafa –dört yıl önce Karlofça Barış Antlaşması'ndan sonra muzafferane bir biçimde yaptığı girişin aksine– parmaklıklı [bir arabada] ve etrafında yalnızca birkaç akağa ve güçlü bir yeniçeri ağası birliğiyle birlikte alayın başını çekiyordu. Annesinden, kız kardeşinden ve kızından oluşan haremi, kara hadımağalarının koruması altında aynı şekilde arkasından geliyorlardı. Sultan Mustafa, dört oğlu ile birlikte yeni sarayın en iç odalarındaki şehzâde kafesine kapatılırken, kadınlar Eski Saray'da emniyet altına alındılar. Hiçkimse Sultan Mustafa'nın sefil canını zorla almayı düşünmüyordu. Oysa çok geçmeden tahttan indirilmiş olmanın utancı ile kahrından öldü. 31 Aralık 1703'te, henüz 40 yaşını bile doldurmadan tabii bir ölümle hayata veda etti. Doğası gereği yumuşak huylu ve çok zeki, ama karakteri açısından zayıf olan ve hükmetmesi gereken şartların zorluğu ile başa çıkabilecek yapıya sahip olmayan Sultan Mustafa, halklarının kaderini yöneten hükümdarların başına gelebilecek en kötü felaketlerden birine maruz kaldı: Hükümdarlığının başında gösterdiği dirayetli davranışlardan dolayı meydana gelmesine sebep olduğu beklentileri, sonunda kendi çaresizliği ve acizliği yüzünden yalancı çıkartmak zorunda kaldı[21].

Sultan III. Ahmed'in tahta çıkmasını borçlu olduğu saltanat değişikliği böylece sona erdi. Sebepleri ve akışı açısından çok tuhaf gelişen bu taht değişikliği –XVI. Louis, Versailles ve 6 Ekim 1789 tarihini hatırlatmıyor muydu?–, bilhassa yan şartları bakımından da Osmanlı tarihi yıllıklarının bu gibi felaket-

20 Aynı kaynaklar, s. 89 ve bunlara uygun olarak De la Motraye, s. 332-334. Burada bilhassa birliklerin parasını ödemek için şunların kullanıldığı söylenmektedir: "Müftü ve iki oğulu sakladıkları büyük miktarda paranın bulunması gerekçesiyle boğuldular".

21 De la Motraye, s. 334 ve devamında ayrıca Sultan [III.] Ahmed'in her zamanki merasimler arasında kılıç kuşanma töreni de tarif edilmektedir.

ler açısından çok zengin anlatımlarının en tuhaflarından biridir. Şeyhülislâmın daha önce hiç görülmemiş korkunç ölümü, bu felaketin karakterini ve siyasî anlamını padişahın tahttan indirilmesinden çok daha fazla belirliyordu. Böylesine korkunç bir cürümü işlemek için, Osmanlı gücünün ve büyüklüğünün dayandığı en kutsal kuruma ve bu kurumun makam sahiplerinin dokunulmazlıklarına duyulan inancın bir hayli azalmış olması gerekiyordu!

Tıpkı daha önce en yüksek dünyevî gücün temsilcileri gibi, bu defa da en yüksek ruhanî makamın temsilcisi, kendisine kanunun tanıdığı dokunulmazlığa rağmen, kendi suçu bile olsa, halkın öfkesinin oyuncağı ve kurbanı olmuştu. Padişahı tahttan indirerek intikamının alınması gereken anda bile onun şahsında kanun ihlâl edilmişti. Dolayısıyla tahrip edici iç anlaşmazlıklar, Osmanlı Devleti'nin bu temel unsurunu içten içe kemirmeye başlamıştı. Bu yüzden içte ve dışta gittikçe ilerleyen yıkıma karşı devletin geleceğini hangi muhafaza edici unsurların koruduğunu hatırlatmak, burada bir o kadar önem kazanmaktadır. Bu bağlamda bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini neredeyse yarım yüzyıl boyunca belirleyen Köprülülerin yönetimi dünya tarihi açısından çok önemli bir yer tutmaktadır.

2) Köprülüler, Yönetim Sistemleri ve Islahatları

Sadaret makamı, belki de hiçbir zaman 17. yüzyılın ikinci yarısında âdeta Köprülülerin mirası hâline geldiği zamanlardaki gibi, daha önce anlatmaya çalıştığımız üzere[22], Osmanlı devlet yaşamının tamamı için önemi açısından bu kadar kararlı ve sonuçları açısından böylesine zengin bir biçimde ortaya çıkmamıştı. Hatta Kanuni Sultan Süleyman ve iki halefi döneminde kibirli ve kadiri mutlak İbrahim Paşa'ya, sert ve kapalı Rüstem Paşa'ya ve son olarak basiretli ve dur durak bilmeden çalışan Sokollu Mehmed Paşa'ya emanet edildiğinde bile. Daha önceki dönemlerde, 16. yüzyılda bilhassa Kanuni Sultan Süleyman'ın mutlak hükümdar olarak Osmanlı tahtında oturduğu dönemlerde, veziriazamın, yani "devlet yükünü taşıyan kişi"nin konumu, padişahların tamamının hiçliğe kadar düşmüş zayıflığı ve devletin devasa adımlarla ilerleyen çöküşü yüzünden içine düştüğü durumdan çok farklı bir konumdu. Gerçekten de tahtın acizliği karşısında devletin muhafazası ve kurtarılması için bambaşka bir gücün ortaya çıkmasının zamanı gelmişti de geçiyordu bile; bu ise ancak Köp-

22 Karşılaştırma için bk. Cilt III.

rülüler tarafından tanımlandığı üzere ve şahsiyetleri nazarında sallanan tahtın en önemli dayanağı hâline getirdikleri sadaret makamı olabilirdi. Köprülü adını taşıyanların ilkinin farklılığının, sonuncusunun farklılığını ve sonuçlarını etkilemesi kaçınılmaz olsa da karakterlerinin ve yönetimlerinin büyüklüğü, bu yöndeki görevlerini hemen farketmelerinde ve ellerindeki bütün imkânları bu görevi yerine getirmek için kullanmalarında yatıyordu.

Köprülülerin ilki olan 80 yaşındaki Köprülü Mehmed Paşa'nın gönülsüz de olsa devlet yönetiminin yükünü hangi zor şartlar altında üstlendiğini daha önce gördük. Uzun süre önce Anadolu'ya göç etmiş ve Amasya'dan yaklaşık 12 saat uzaklıkta, Halis Nehri kıyısındaki Köprü Kasabası'na yerleşmiş Arnavut bir ailenin oğlu idi. Aile, Köprülüler olarak biliniyordu, yani yerleştikleri kasabanın adını almıştı ve nüfûzlarının zirvesine ulaştıklarında gösterdikleri ihtimam ve cömertlik sayesinde canlanan bu kasabaya, artık kamu binalarının, camilerin, hamamların, hanların, sarayın ve mabetlerin ihtişamından ve miktarından anlaşılan zenginliği uzun zaman önce yok olmasına rağmen, küçük ve önemsiz bir komşu kasaba olan Taşköprü'den ayrılabilmesi için Vezirköprü adını vermişti.

Köprülü Mehmed Paşa, belki de pençik olarak küçük yaşta İstanbul sarayına getirilmişti. Kaba ve eğitimsiz olmasına rağmen –sadrazam olduğunda bile okuma yazması yoktu– ruh çevikliği ve zekâ keskinliği sayesinde kısa zamanda kendisini göstermeyi başardığından, Sadrazam [Boşnak] Hüsrev Paşa onu sarayın mutfağından kendi hizmetine aldı ve hazinedarı yaptı. Köprülü Mehmed Paşa bunun üzerine basamak basamak yükseldi. Önce Sadrazam [Kemankeş] Kara Mustafa Paşa tarafından mirahurluğa getirildi ve daha sonra iki tuğlu paşa olarak ardı ardına Şam, Trablus ve Kudüs beylerbeyliği yaptı, nihayet sadrazam olmadan beş yıl önce kubbe veziri olarak İstanbul'a geri çağrılmıştı.

Ancak sarayın gevşek yönetimine karşı kararlılığından dolayı göründüğü kadarıyla burada da pek dost edinemedi. 1651'de Harem içindeki gruplaşma mücadelesi, yaşlı valide sultanın [Kösem Sultan] hayatına mâl olan ve devleti uçuruma sürükleyecekmiş gibi görünen hadımağaların ve içoğlanlarının korkunç ayaklanmasına kadar geldiğinde, Köprülü Mehmed Paşa dostları tarafından böyle bir fırtınada dümeni sağlam bir kolla ele alacak ve devletin gemisini dalgalardan geçirebilecek kişilerden biri olarak gösteriliyordu. Oysa rakipleri hâlâ çok güçlüydüler ve sadaret mührü

zayıf Gürcü Mehmed Paşa'ya teslim edilirken Köstendil'e sürgüne gönderilmesini sağladılar[23].

Oysa devletin sıkıntısı günden güne artıyordu. Sonu gelmeyen Venedik savaşının talihsiz geçmesi güçleri tüketirken ve hoşnutsuzluğu artırırken, kuzeyden de güçlü bir savunma gerektiren yeni bir fırtına yaklaşıyordu. Çanakkale Boğazı'ndaki talihsiz deniz muharebesi ve 1656'da Bozcaada ile Limni Adası'nın kaybedilmesi, krizi nihaî sona yaklaştırıyordu. Bu çaresizlik içinde devletin kaderi hâlâ yeteneksiz kişilerin acizliğine ve kaprislerine bırakılabilir miydi? Sarayda bile sonunda bunun yalnızca felakete yol açabileceğine kanaat getiriliyordu ve Köprülü Mehmed Paşa'yı bir kez daha tahtın ve devletin düşmanları ile içte ve dışta başarı ile başa çıkabilecek tek kişi olarak ileri sürdüklerinde, Köprülü Mehmed Paşa'nın dostlarına kulak veren ilk kişi, nüfûzlu genç valide sultan [Tarhan Sultan] oldu.

Oysa Köprülü Mehmed Paşa bu ağır yükü hafife alarak üstlenmek istemiyordu. Mevcut şartlar altında bu zor görevi yerine getirmek için şart olduğunu düşündüğü bazı güvenceler istedi. Öncelikle, tahtın söz konusu bile edilmeyecek hakları saklı kalmak üzere, yalnızca amaçlar için değil araçların seçimi için de mutlak yetki istiyordu. İleri sürdüğü şartlar, aldığı bütün tedbirlerin kayıtsız şartsız onaylanmasını; devlet makamları, memuriyetler ve rütbeler üzerinde başkalarının ister hatır ister para ile müdahalesi olmadan kendi istekleri doğrultusunda tasarrufta bulunma hakkını; üçüncü kişilerin devlet işlerine müdahalesinin tamamen ortadan kaldırılmasını; ve son olarak, kendi kişiliğine veya faaliyetlerine atılacak iftiraların reddedilmesini de kapsıyordu. Şartları-

---

23 Karşılaştırma için bk. Cilt IV. Osmanlı kaynaklarına göre Köprülü Mehmed Paşa'nın gerçeğe uygun olarak geldiği yer ve geçmişi bu şekildedir. Bilhassa gerçek dışı bilgilerin ve doğruların çarpıtılmasının bir karışımı olan "*Histoire des Grands Vizirs Mahomet Coprogli Pacha ect.* (Chassepol), Paris 1676" olmak üzere, Batılı kaynaklarda bu hususta yazılanlar tamamen değersizdir. Bunlara göre Köprülü Mehmed Paşa örneğin Fransız asıllıdır, sadaret mührünü 1649 Şubat'ında aldı ve 1663 Mart'ında, ama 57 yaşında ölmüştür ki, buna göre 14 yıl boyunca yürüttüğü sadaret makamına getirildiğinde ancak 40 yaşlarında idi; gerçekte ise devleti 1656'dan 1661'de ölümüne kadar 5 yıl boyunca yönetmişti. Ayrıca oğlu ve halefi Köprülü Fazıl Ahmed Paşa hakkında söylenenler de kasıtlı olarak uzatılmış bir romandan başka bir şey değildir. d'Arvieux, *Mémoires*, IV, 556'da Köprülü Mehmed Paşa'yı yanlışlıkla bir Bosnalı hâline getiriyor ve Valero, *Guerra di Candia*, s. 528'deki bir masala göre, menşeini şimdiki Papa IX. Pius'un da mensubu olduğu ünlü Perugialı Ferretti ailesine dayandırmaktadır.

nın tamamı kabul edildi. Sultan IV. Mehmed, Köprülü Mehmed Paşa'ya sadaret mührünü şu kelimelerle şahsen uzattı: "Talep ettiğin şartlar altında seni kadiri mutlak vezirim yapıyorum; nasıl hizmet ettiğini izleyeceğim; bütün iyi dileklerim seninle olsun"[24].

Daha önce zor zamanlarda asla daha büyük bir gücün, kayıtsız şartsız güven ve umutlarla dolu olarak, tek bir kişinin eline verilmemiş olduğunu kabul etmek zorundayız. En önemlisi ise Köprülü Mehmed Paşa'nın bu gücü doğru kullanmak için gerekli araçlara sahip olması idi. Oldukça ilerlemiş yaşına rağmen, kendisini bütün karakterinde belli eden bir dinçlikte idi. İnce ve uzun boylu bir adam olan Köprülü Mehmed Paşa, insanları keskin hatları ve insanın içine işleyen bakışları ile etkiliyordu. Öne doğru uzanan iki dişi, yüzüne çirkinlik yerine, güçlü ve biraz da boğuk olan sesinde de hissedilen bir dirayet ve sağlamlık ifadesi veriyordu. Zekâsının üstünlüğü, enerjisinin tükenmezliğine ve iradesinin eğilmezliği, devlet işlerinde edindiği derin tecrübeler sayesinde daima devletin ihtiyaçlarına uyumlu hâle getirmeyi başardığı amaçlarının kesinliğine uygundu. Bir kez gerekli ve doğru kabul ettiği herşeyi, hiçkimseye boyun eğmeden, öfkelendiği anlarda her zaman adil davranması mümkün olmasa da, gaddarlığa ve kimi zaman zorbalığa varan bir kararlılıkla yerine getiriyordu[25]. Daima devletin refahını düşünse de, kimi zaman suçsuz kişiler de şanı üzerinde kara bir leke gibi dolaşan şahsî intikamına kurban gitmek zorunda kalıyorlardı.

Buna örnek olarak zamanının en iyi Osmanlı komutanlarından biri olarak 12 yıl boyunca Girit Savaşı'nda şan ve parlak zaferler kazanan Serdar Deli Hüseyin Paşa gösterilebilir. Ancak Köprülü Mehmed Paşa onu en tehlikeli rakiplerinden biri olarak görüyordu. Deli Hüseyin Paşa, daha önce sadaret mührünü bir kez almıştı. Ayrıca sarayda ve Divân'da güçlü dostları ve destekleyicileri vardı. Valide sultan, Deli Hüseyin Paşa'yı himaye ediyordu. Ancak Köprülü Mehmed Paşa, Deli Hüseyin Paşa'nın yok olması gerektiğine çoktan karar vermişti bile. Bu kararı uygulamak için bahane bulmak kolaydı. Deli Hüseyin Paşa'nın adanın zenginliklerini haksız yere kendi çıkarına kullandığı ve adanın, bilhassa başkent Hanya'nın fethini gereken kararlılıkla yürütmediği ileri sürüldü. Dostları, kinci sadrazama aksini ispatlamaya çalıştılar ama nafile.

24 Hammer, V, 656'da Naima ve bu eserin IV. cildi.

25 Köprülü Mehmed Paşa'nın şahsiyeti ve karakteri hakkında örneğin kendisini defalarca görme fırsatı olan d'Arvieux vermektedir, *aynı eser*, s. 557.

Felaketi, ancak bir süreliğine daha Deli Hüseyin Paşa'nın kapudan paşa tayin edilmesini sağlayarak geciktirebildiler. Gönlünde uzlaşmaz bir öfke taşıyan Köprülü Mehmed Paşa, suistimallere çok açık olan bu makamda Deli Hüseyin Paşa'dan kanunun ışığı altında hesap sorabileceğini umut etmişti. Oysa Deli Hüseyin Paşa akıllı davranarak, tetikte idi ve ciddi şikâyetlere mahal vermedi. Bunun üzerine Köprülü Mehmed Paşa, Deli Hüseyin Paşa'yı aynı şekilde tehlikeli bir makama tayin etmeye karar verdi ve Rumeli beylerbeyliğine getirdi. Hiçbir şeyden haberi olmayan Deli Hüseyin Paşa, kendisine kurulan tuzağa düştü. Aslında çok önemsiz olan bir yolsuzluk ve rüşvet şikâyetinden dolayı İstanbul'a çağrıldı ve sadrazam tarafından sahte bir nezaketle, ama yine sadrazamın kışkırtmaları üzerine padişah tarafından oldukça hoşnutsuzca huzura kabul edildi. Ne Deli Hüseyin Paşa'nın tahtın önünde ileri sürdüğü erkekçe ve onurlu savunma ne de valide sultanın telkinleri ve çocukça bir hayranlıkla kendisine itaat eden birliklerin seslerini yükseltmeleri onu kurtarabildi. Hemen Yedikule zindanlarına atıldı ve iki gün sonra idam edildi[26]. Bu gibi hâdiseler, Köprülü Mehmed Paşa'nın beş yıllık yönetimine ancak bütün rakiplerinin, bütün taht ve asayiş karşıtlarının yok edilmesi ile tatmin edilebilecekmiş gibi görünen sınırsız zorbalık karakterini vermiştir.

Devlet devam ettirilecek ve dışa karşı güçlü olacaksa –uyguladığı politikanın temeli bu idi– bilhassa devletin içerideki muhafaza edici ve yaratıcı güçlerini kemiren isyan, ayaklanma ve direniş ruhunun kırılması gerekiyordu. Bu amaca hizmet eden her aracı kullanıyordu. Bir kez karar verdi mi bu kararı demir gibi ve acımasızca bir irade ile uyulamaya koymasını da biliyordu. Mevcut durumlar karşısında en yüce bilgelik, sıkıntının gerektirdiği tek çare olarak bunu görüyordu. Musibetleri kökünden halletmek istiyordu. Aynı sertlikle ve soğukkanlılıkla sarayın musahiblerinin, payitahttaki isyankâr birliklerin ve asilerin bilhassa Anadolu'daki elebaşlarının idamları bu yüzdendi. Sistemini uygulamasına engel olmaya çalışanları, salt şüphe üzerine bile kurban ediyordu. Bu sayede kendisini sürekli makamından etmeye çalışan, ama hepsini de Makyavelizm'e benzer bir zekâ ile kandırdığı ve kendisine vurmaya ça-

26 Hammer, VI, 37 ve 52'de Naima'nın ve Panagiotti'nin henüz basılmamış raporları. Bilhassa sonuncu raporda bu idamın askerler arasında yol açtığı hoşnutsuzluğa dikkat çekilmektedir: "Deli Hüseyin [Paşa] sadrazam tarafından kabul edildikten sonra Yedikule'ye hapsedildi, askerlerin tehdidiyle serbest bırakılacakken, ertesi gece askerlerin üzüntüsüyle boğduruldu". Oysa Köprülü Mehmed Paşa böyle bir cinayetten çekinecek bir adam değildi.

lıştıkları darbeyi icra edemeden yok ettiği açık ve gizli düşmanlarının da üstesinden gelebildi. En ince ayrıntılarına kadar iyi düşünülmüş bu terör, hayatının sonuna kadar mutlak gücü elinde tutmasını sağladı; sallanan tahtı sağlamlaştırdı; –kullandığı araçları lanetleyenler bile bunu itiraf etmek zorundadırlar– devletin içeride huzurunu ve düzenini tesis etti; bu, devletin dışa karşı da güçlü ve kuvvetli olmasına sebep oldu.

Bunları genel olarak kabul ettikten sonra, kanlı yönetimini adım adım takip etmek veya bu yönetimin en önemli kurbanlarını burada tek tek saymak gereksizdir. Daha baştan, bütün destekçileri ile birlikte askerî birliklerin, yani yeniçerilerin, sipahilerin, cebecilerin ve topçuların isyana ve direnişe meyilli bütün subaylarını, daha sonra zamanla Bâbıâli hizmetinde olup, yönetim sistemine karşı çıkan bütün diğer kişileri ve son olarak da eyaletlerde direniş gösteren ve istemediği bütün sancakbeyleriyle memurları yok ettirdiğini hatırlamak yeterlidir. Beş yıllık yönetimi sırasında en az 36 bin kişiyi kurban ettiği hesaplanmıştır. Bu şekilde boşalan makamları, en yetenekli addettiği ve sadakatlerinden, tâbiyetlerinden ve idaresine uygun olarak itaat edeceklerinden emin olduğu veya ara sıra verdiği ödüller ve kimi zaman önemli miktarlarda bağışlarla kendisine bağlamayı başardığı adamlarına veriyordu[27].

Hiçbir şekilde rüşvete meyletmeyen Köprülü Mehmed Paşa, verilen hizmetleri ödüllendirerek başkalarını nasıl etkileyebileceğini çok iyi biliyordu. Sağduyulu politikasının ikinci ve en önemli temellerinden biri olan mantıklı ve düzenli bir maliye yönetimi ise bunun için gerekli zengin imkânları sağlıyordu. Bilhassa birçok kez ihmal edilse de, aslında birlikleri dizginlemenin ve onları eskiden olduğu gibi tahtın asıl bekçileri hâline getirmenin en iyi yolu olan düzenli ulûfe ödemelerine özen gösteriyordu.

Mîrî hazinenin para sıkıntısını, padişahın hâlâ zengin Enderûn Hazinesi'nden –Sultan İbrahim tahta çıktığında, Enderûn Hazinesi'nin muhtemelen biraz abartılarak, her biri 15 bin duka değerinde 4 bin kese altın, yani 360 milyon

27 d'Arvieux, I, 559: "Kendisine üzüntü verenlerden ve üzenlerin hepsinden yavaş yavaş yetkilerini ve görevlerini söküp aldı; makamları güvendiği insanlarla doldurdu ve kısa sürede devletin tam sahibi haline geldi, öyle ki ne imparatoru ne de kendisine eşit birini tanıyordu". Benzer şekilde De La Motraye, *Voyages*, I, 347. Köprülü Mehmed Paşa'nın emri üzerine yapılan idamların sayısını Rycaut, Knolles'in İngilizce baskısından vermektedir, II, 104.

livre tutarında olduğu söyleniyordu[28]– resmî olarak borç alarak gidermeyi başardı. Daha sonra kamudaki yolsuzlukları, rüşvetleri ve mîrî hazinenin musahiblere ve haketmeyenlere israf edilmesini suçluları ağır cezalara, genelde ölüme cezasına çarptırarak durdurdu, Harem'deki israfı sınırladı ve tüm idarî birimlerde önemli tasarruflarda bulundu. Son olarak, ulemâ sınıfını kendisine düşman etmek pahasına olsa bile, camilerin zengin gelirlerine devlet adına el koymaktan da çekinmedi. Diğer taraftan bu tedbiri ulemânın gururunu kırmak ve huzursuz ruhlarını mütevazilik ve itaat sınırlarına geri götürmek için bir çare olarak görüyordu.

Kadılık makamlarının, müderrisliklerin ve müftülük makamlarının tahsisinde ölçüsüz bir keyfiyetten dolayı herkesin nefret ettiği Şeyhülislâm Balizâde'nin görevden alınarak, yerine kendisine bağlı Rumeli Kadıaskeri Bolevî Mustafa'nın getirilmesi, bu yönde daha cüretkâr ve etkili adımlar atabilmesini sağladı. Bu yönde aldığı en cüretkâr ama aynı zamanda en etkili malî tedbir, Mekke'nin sınırsız gelirlerini mîrî hazine lehine oldukça sınırlaması ve daraltması oldu. Daha sonra aynı amaçla devletin en önemli camilerinin hazinelerine de el koydu ve bunların hizmetlilerinin, vaizlerin ve müderrislerin zaman içerisinde haksız olarak oldukça önemli oranlarda artırılmış olan maaşlarını ve gelirlerini olması gereken yasal seviyeye çekti.

Tabii ki bütün bu tedbirler, oldukça nüfûzlu bir sınıf olan ulemâ sınıfı arasında düşmanlar kazanmasına sebep oldu. Oysa Köprülü Mehmed Paşa, aralarında en isyankâr olanlara kanlı muhakeme kılıcının ışığında sözünü hiç sakınmadan, padişahın, Allah ve gerçek inanç için savaşan, kâfirlerden şehidlerin akan kanının öcünü almak için yaratılmış ordusunun geçimini sağlamak ve bu askerleri ödüllendirmek, yani bir bakıma kendi çıkarlarını gözetmek için ihtiyaç duyduğunu anlattı. Gelirler bundan daha iyi bir yere kullanılamazdı; ayrıca bilhassa müderrisler ve kanun koruyucuları bu kurallara uymalıydılar, zira Peygamber'in örneğine uygun olarak fakirliği ve sade bir hayatı yeğlemeliydiler. Bazı yerlerde bu yüzden endişe verici hareketler, hatta Mekke'de resmen ayaklanma çıktı. Ancak Köprülü Mehmed Paşa bu gibi durumlar için gerekli tedbirleri aldığından, bunlar her yerde kolayca bastırılabildiler, hatta elebaşları idam edildiğinde bütün mal varlıkları hazineye kaldığından veya idam edilmeseler bile ağır para cezalarına çarptırıl-

28 Tavernier, *Nouvelle Relation de l'interieur du Serrail du Grand Seigneur,* Amsterdam 1678, s. 146.

dıklarından hazine için yararlı hâle bile getirildiler. Bu malî tedbirin gelirleri bu yüzden oldukça yüksekti[29].

Köprülü Mehmed Paşa, timar sisteminin ıslâhını ve bununla bağlantılı olup uzun zamandır çökmüş vaziyette olan timarlı sipahi sistemini de malî açıdan kullanmayı başardı. Bütün toprak sahipleri, ister timarlar ister zeametler olsun, beratlarını yenilemek ve bunun için eskiden sadece taht değişiklikleri sırasında alınan harcı ödemek zorunda kaldılar, ancak yükü hemen baştan ağırlaştırmamak için yalnızca yarısını.

Bu şekilde elde ettiği paraların çoğunu tabii ki ordunun ve donanmanın yeniden yapılanması ve geçiminin sağlanması için harcadı ve savaşçı ruhlarını onları sürekli faaliyet hâlinde tutarak arttırmaya ve beslemeye çalıştı. Köprülü Mehmed Paşa ne bir kahraman, ne de büyük bir komutandı; ama silahlarının talihi yaver gitti ve böylece en azından yetenekli bir savaşçının şanını kazandı. Daha ilk yılında Bozcaada ile Limni Adası'nı tekrar geri aldı ki, Venedikliler bu kaybı kolay kolay hazmedemediler ve daha sonra Macaristan'daki ve Erdel'deki savaşa Rakoçi'yi yenip Varadin'i fethederek başladı.

Bilhassa devletin korunmasına ve şanına yararlı oldukları sürece, kamu binalarına büyük ihtimam gösterdi ve büyük paralar harcadı. Gerek Çanakkale Boğazı'ndaki yeni Kilitbahir ve Seddülbahir kalelerinin inşası, gerekse Don ve Özü nehirlerinin çıkışında Azak yakınlarında bilhassa Kazakların Karadeniz'e akınlarını önlemek için kurulan Seddülislâm ile Özü Nehri kenarında Tatarları, Kazakları ve Lehleri dizginlemek için kurulan Doğan Geçidi, Köprülü Mehmed Paşa'nın eserleri idi. Büyük bir insan gücü –bunun için yüz binlerce Tatar kullanıldı– ve diğer imkânlarla kısa bir sürede, bir yıl bile geçmeden tamamlandılar. Aynı zamanda bilhassa kendi adını taşıyan bir han, bir kütüphane ve kendi türbesi gibi önemli eserlerle payitahtın güzelleştirilmesine de katkıda bulundu[30].

Köprülü Mehmed Paşa, sadece hayatının sonuna kadar bütün düşmanlarına karşı kendisine emanet edilen gücü elinde tutmak ve tabii bir ölümle hayata veda etmekle kalmayıp, Osmanlı Devleti'nin uygulamaları arasında daha

29 Bundan en ayrıntılı olarak bahseden d'Arvieux, I, 559-562.

30 Bu eserler hakkındaki ayrıntılar Hammer, VI, 64 ve 86 ve devamındaki Osmanlı kaynaklarında verilmiştir.

önce hiç görülmemiş ve örneği olmayan bir biçimde[31], daha kendisi hayattayken, henüz 26 yaşında bile olmayan oğlu Fazıl Ahmed'in aynı sınırsız yetkilerle devletin en üst makamı olan sadarete geçmesini emniyet altına alarak eserini taçlandırdı. Hiç şüphesiz kendisine yalnızca "baba" diye seslenen zayıf padişah nezdinde kendisini sevdiren karakteri sayesinde sağladığı sınırsız güven duygusunun da bunda büyük bir payı vardı[32]. Son günlerinin yaklaştığını hissettiğinde verdiği hizmetlerinin bir ödülü, ama aynı zamanda devletin gelecekte refahının sürdürülebilmesi ve tahtın güvenliği için bir zorunluluk olarak, bu olağanüstü teveccühü talep etme cesaretini gösterebildi.

Ayaklanmalardan dolayı sinmiş Sultan IV. Mehmed'e ölüm döşeğinde devleti beş yıl boyunca başarı ile yönettiğini hatırlattı. Yönetimi, asilerin öfkesinin zirveye çıktığı ve devlet uçurumun dibine geldiği en zor ve en çaresiz dönemde devralmıştı. Yine de isyanı bastırmayı ve yönetimden hoşnut olmayanları itaate zorlamayı başarmıştı. Padişah artık tahtın güvenliğini düşünmek zorunda kalmadan geleceğe güvenle bakabilir ve kendi zevklerini yaşayabilirdi. Asilerden dolayı tahtını ve hayatını kaybeden babasının kaderini paylaşmayacaktı. Devlet, kendisi tarafından tesis ve sürekli takip edilen yönetim kurallarına uyduğu sürece, bu huzur dolu ortam sürecekti. Bu yüzden oğluna her türlü iyiliği beklediği politikasının sırlarını açıklamıştı. Hazırlıklı olan oğlunun, devleti kendisinin de kanun saydığı aynı sadakatle, akıllılıkla ve sağduyu ile yöneteceğinden emindi. Padişaha herşeyden önce –bu, siyasî vasiyeti idi– üç tavsiyede bulunuyordu: Birincisi, asla kadınların tavsiyelerine kulak asma ve kadınların yönetimine bir son ver; ikincisi, daima ve her halükârda hazinenin dolu olmasını sağla; üçüncü olarak kendini ve askerlerini sürekli hareket hâlinde tut[33].

Köprülü Mehmed Paşa bu bilgece tavsiyelerle farklı biçimlerde değerlendirilen faaliyet alanından çekildi. Bu hususta nasıl düşünürseniz düşünün, niyetlerinde dürüstlükten şaşmadığını, keskin bir zekâya ve olağanüstü bir iradeye sahip olduğunu inkâr edemezsiniz. Bütün bunlar, yönetmek için yaratıldığı durumlarda, mevcut şartların zorunluluğu mazeret olarak kabul edi-

31 Tavernier, "Bu Türkler arasında tamamen mucize kabul edilen bir şey haline geldi" diyor (bk. *Nouvelle Relation*, s. 231). "Bu şimdiye kadar görülmemiş ve bir daha görülmeyecek eşi benzeri olamayan", d'Arvieux, I, 562.

32 "Kendisine baba dedirtecek kadar bilgeliği ve güzel davranışlarıyla sultanın güvenini kazanmayı bilen sevimli bir ihtiyardı", De La Motraye, I, 346.

33 Rycaut, *Hist. de trois dernien Empereurs*, I, 297. d'Arvieux, I, 565 ve devamı.

lebilse bile kolayca lanetlenebilecek zayıflıklara ve eksikliklere karşı daima kefenin diğer ucunda ağır basan siyasî erdemlerdi. Dolayısıyla mizacı gereği çok yumuşak başlı ve iyi huylu olan ve gençliğinde merhamet ve müsamahacı bir adalet duygusu ile övgüyle anılan bu ihtiyarın, devletin en üst makamını eline geçirdikten sonra, Osmanlı devlet adamları arasında en zorbalarından biri olarak kötü bir şöhret kazanmasına sebep olan yollara nasıl saptığı da gayet iyi anlaşılabilir. Belki de bu tehlikeli yolda attığı ilk adım, en zor mücadelesi olmuştu. Oysa bir kez bu yola girdikten ve bu yolu doğru kabul ettikten sonra sınırı nerede olacaktı? Bu yol onu hedefe götürdü ve böylece en azından devletin refahı için istediklerini esas olarak başarmış olmanın verdiği bilinçle hayata veda edebildi. Bunun dışında ahlakî açıdan dünya düzeninin daha yüce güçleri ile yetinmek zorunda kaldı.

Köprülü Mehmed Paşa, 31 Ekim 1661'de Edirne'de yaşlılıktan dolayı öldü. Buna eklenen kötü bir nikris, ölümünü hızlandırdı. Kısa bir süre önce, kendisi eğitimsiz olmasına rağmen, özenli bir bilimsel eğitim sağladığı oğlu Fazıl Ahmed Paşa'yı yönetim sanatının ruhunu ve özelliklerini anlatmak için, Şam'daki beylerbeyliğinden yanına çağırmıştı[34]. Ölümünden kısa bir süre önce padişahla birlikte Edirne'ye gitmek zorunda kaldığında, Fazıl Ahmed Paşa'nın payitahtın kaymakamlığına [sadaret kaymakamı] getirilmesi, ona en yüksek makama giden yolu açtı. Babasının hastalığının ilerlemesi üzerine Edirne'ye çağrılan Fazıl Ahmed Paşa, ölmek üzere olan sadrazama verilen söze istinaden, Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümünün ertesi günü olan 1 Kasım 1661'de bir hatt-ı hümâyûn aracılığıyla sadaret mührünü teslim aldı[35]. Herkesin beklentilerini boşuna çıkartması, ne yasalara ne de geleneklere uygun olmasına rağmen, hiçkimse bu seçime karşı sesini yükseltmeye cesaret edemedi. Babasının her yere korku salan gölgesi, sanki mezarından bile talihli oğlunu koruyordu. Oğlu en azından Köprülü Mehmed Paşa'nın gözlerini kapatırken beslediği büyük umutları yerine getiriyordu.

Zeki ve bilgiye aç bir çocuk olan Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın ilk başlarda ne orduda görev alması ne de yönetimde daha yüksek bir kariyer

---

34 d'Arvieux, s. 566: "Ondan devletin bütün sırlarını öğrendi, onu kendisinin yerine koydu ve bu geniş imparatorluğu yönettirdi".

35 Hammer, VII, 93'teki Osmanlı kaynaklarına ve Rycaut, s. 298'e göre. d'Arvieux, s. 568 ise padişahın sadaret mührünü Fazıl Ahmed Paşa'ya babasının telkinleriyle ve babasının huzurunda, babasının ölümünden birkaç gün önce şahsen verdiğini belirtmektedir.

yapması öngörülmüştü. Ulemâ sınıfına dahil olması bekleniyordu ve gençlik hırsı ile ancak bir müderrisin veya bir kadının mütevazi makamına sahip olabilirdi. Dönemin en ünlü bilginleri ve kanun adamları, tarihçi olarak da bilinen Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi ve bu sayede Köprülü'nün hocası olarak onurlu bir lakaba sahip olan Osman Efendi, öğretmenleri idi. Fazıl Ahmed Paşa'ya verdikleri eğitim verimli meyveler oldu. Genç Fazıl Ahmed, kısa sürede Osmanlı biliminin, teolojinin, hukukun ve kanun bilgisinin, felsefenin, astronominin, tarihin ve şiir sanatının bütün dallarında aynı şekilde başarılı oldu. Sadrazam olduğunda döneminin en bilgin ve en eğitimli Müslümanlarından biri kabul ediliyordu[36].

Daha 16 yaşında Fatih Camii'nin medresesinde müderrislik makamına getirildi. Ancak 10 yıl sonra, muhtemelen kendisini daha yüce mevkiler için seçmiş olan babasının isteği üzerine, devletin daha yüksek devlet makamlarına geçmek için müderrislikten ayrıldı. Bu yeni alanda da olağanüstü yetenekleri ve nadir görülen karakter özellikleri şaşırtıcı bir hızla ve en parlak başarılarla gelişti. Önce Erzurum, daha sonra Şam beylerbeyliğine getirilen Fazıl Ahmed Paşa, çok yetenekli bir devlet adamı ve olağanüstü bir komutan olduğunu kanıtladı.

Adalet, merhamet ve özveri, sağduyulu yönetiminin olağanüstü özelliklerini oluşturuyordu ve bu sayede kendisine emanet edilen eyaletlerin sevgisini ve güvenini öyle önemli bir derecede kazanmıştı ki, mesela babasının çağrısına kulak vermek üzere Şam'dan ayrıldığında, o dönemlerde Şam konsolosu olan d'Arvieux'nun şahit olarak şahsen anlattığı üzere, halk buradan ayrılan Fazıl Ahmed Paşa'yı ağıtlarla uğurladı ve arkasından uzun süre övgülerde ve hayır dualarda bulundu. Zira halkı ezenlere karşı katı ve amansız olan Fazıl Ahmed Paşa, fakirlerin babası ve dullarla yetimlerin koruyucusu kabul ediliyordu. Eyaletin savaştan dolayı artan vergi yükünü hafifletmek için, kendi yıllık gelirinin 300-400 bin akçesinden gönüllü olarak feragat etmişti. Aynı zamanda ilk defa kılıcını başarılı bir şekilde kınından çıkartmış ve ayaklanan Dürzîleri itaate zorlamıştı. Sayda, Safed ve Beyrut bölgelerinin birleştirilerek Osmanlı

36 Şam beylerbeyliği sırasında Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa ile defalarca irtibata geçme fırsatı bulan d'Arvieux, şahsiyeti hakkında da en iyi bilgileri vermektedir. Örneğin s. 571'de şöyle demektedir: "Bütün dünya şahittir, asrının en büyük Müslüman bilginlerinden biriydi. İlahiyatı, sarayının geleneklerini ve kanunlarını, astronomi, tarih ve doğu şiirlerini çok iyi biliyordu. Ve gözünü budaktan sakınmayacak kadar cesurdu".

beylerbeyliği hâline getirilmesi, kendi aralarında anlaşmazlık içindeki bu dağ halklarına karşı yaptığı seferin meyveleri idi[37].

Bu hizmetler, Köprülü Mehmed Paşa'ya, anlatıldığı üzere, padişah nezdinde Fazıl Ahmed Paşa'yı kendi oğlu olmasa bile halefi olmaya en uygun ve en lâyık kişi olarak göstereceğini söyleme hakkını verdi. Neticede Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa bu zor zamanlarda kaderin önceden belirlediği bir sadrazam oldu. Mizacı, bu yüce makama tamamen uyuyordu. Gösterişli ve geniş yapılı, dolgun ve esmer bir yüze, siyah bir sakala, keskin bakışlı küçük gözlere, biçimli dudaklara ve burna sahip Fazıl Ahmed Paşa, şerefli ve heybetli bir görüntü ile göz dolduruyordu. Yüz hatları ciddiyet ve asalet yayıyordu ve mizacının görünüşteki katılığı açıkça görülen bir merhamet duygusu ve asil bir ruh ile yumuşatılmasına rağmen, görüntüsüne güç ve kararlılık ifadesi veriyordu. Kanunları ve düzeni çiğnedikleri için suçluları amansız bir katılıkla cezalandırmak zorunda kaldığında, kendisini zorladığı söyleniyordu. Konuşkan ve tutkulu olmaktan ziyade düşünceli ve içine kapanık bir kişilik olan Fazıl Ahmed Paşa, genelde sessiz ve ölçülü bir sesle kısa ve kesin cümleler kurardı. Kendisine tamamen hâkimdi ve çok nadiren ani öfkelere ve tutkulara kapılırdı. Böyle zamanlarda bile kendisini düşündüğünden değil, daima yürüttüğü politikanın sarsılmaz temelleri ve ulaşılması gereken son hedef olarak asla gözden çıkartmadığı tahtın muhafazasının sağlamlaştırılması ile devletin refahı için öfkeye veya tutkuya kapılırdı[38].

Bu açıdan bilgece öğretilerine daima kulak astığı babasının adımlarından gidiyordu. Yine de çok geçmeden araçların seçiminde merhamet ve insanlık duyguları ön plana çıktı. Yaşlı Köprülü Mehmed Paşa'nın tahtı ve gücünü sağlamlaştırmak ve muhafaza etmek için kullandığı sürekli kan akıtmayı, sonunda en iyi kuvvetleri tükettiği için kötü bir yönetim aracı kabul ediyordu. Yalnızca en başlarda makamına lâyık olmadığı ve merhametinin zayıflıktan kaynaklandığı görüntüsünü vermemek için her zamanki katılıktan ayrılmaması gerektiğini düşünmüştü. Bilhassa valide sultanın ve kızlarağasının kendisini ölümcül bir nefretle takip ettikleri, kendisine düşman Harem'in ve sarayın nüfûzunu

37 d'Arvieux, s. 564 ve 565: Şam'dan ayrılışı sırasında şöyle demektedir: "Halk sokaklarda ardından koşuyordu, Türkiye'de duyulmadık övgüler ve methiyeler düzüyorlardı".

38 d'Arvieux, s. 570: "Öngördükleri ve başladıklarının tek bir amacı vardı, efendisini korumak ve devletlerinin refahını korumak".

kararlılıkla kırmayı zorunlu görmüştü. Tam zamanında yapılan birkaç idam ve yerinde bazı sürgünler, rakiplerini dizginlemeye ve çaresizliklerinin sınırları içine hapsetmeye yetmişti[39].

Babasının siyasî öğretilerinden bilhassa birliklere hâkim kötü ruh ile onları sürekli hareket hâlinde tutarak mücadele etmesini tavsiye eden öğretiyi uygulamaya çalıştı. Böylece ordunun ve donanmanın düzenli teşkili ile ilgili herşeye azami özen gösteriyordu ve devletin düşmanlarının karşısına her yönden kararlılıkla çıkılmasında ısrar ediyordu. Mizacı gereği olağanüstü savaşçı özelliklere sahip olmamasına rağmen, ordunun başına daima şahsen geçen, hiçbir çabadan kaçınmayan ve zamanla şahsî yiğitliğini askerî stratejilere karşı yüksek derecede anlayışla birleştiren Fazıl Ahmed Paşa, yalnızca olağanüstü değil, aynı zamanda talihli bir komutan hâline geldi. Çok büyük kurbanlara mâl olmasına rağmen, bütün savaşları zaferle sonuçlandı ve Osmanlı silahlarının şanını artırdı. Birkaç parlak zaferden sonra, Saint Gotthard Muharebesi'nde kaybedilenlerin Vasvar Barışı'nda tekrar geri kazanıldığı Macaristan savaşı, Girit'in ve nihayet Kamaniçe'nin fethi ile akabinde İzvançe Barışı, 15 yıllık devlet yönetiminin en görkemli üç zaferi idi.

Bu arada, gerektiğinde asil bir cömertlik sergilemesine rağmen daima babasının örneğini takip ederek bilgece bir tasarruf ve idarede katı bir düzen sayesinde devletin güçlerini birarada tutmaya özen gösteriyordu. Mesela gücünün zirvesinde bile asla bilime duyduğu sevgiyi inkâr etmiyordu. Silahlar altında dahi kendisine daima şairler, tarihçiler, kanun adamları eşlik ederdi ve bunlar en cömert biçimde teveccühüne, korumasına ve desteğine nail oluyorlardı. İstanbul'da bir kütüphane kurarak bilimsel eğitime duyduğu sevgiyi anıtlaştırmıştır ve teveccühüne nail olan bir dizi olağanüstü şair ve bilimin değişik dallarından âlimler, bugün bile Osmanlı edebiyatının övünç kaynakları arasında sayılmaktadır[40].

Bilhassa Batılı yazarlar, yabancı devletler ile bir kez yemin altına alınan antlaşmaları gözetmekteki sadakatini ve titizliğini övmektedirler ki, Fazıl Ahmed Paşa diğer zamanlarda da Bâbıâli'nin yabancı devletler ile temaslarında daima her iki taraf için onurlu bir eşitlik sağlamaya çalışırdı[41]. Fransa

39 Rycaut, I, 298 ve 305-314.

40 En ünlüleri Hammer, VI, 325-330'da verilmiştir.

41 Rycaut, II, 406'da bilhassa İngiltere ile ilgili olarak bu yönünü övmekte ve şöyle demektedir: "İngiltere'nin geçmişindekiler beni şunları eklemek zorunda bırakıyor;

ile aralarında, daha önce gördüğümüz gibi, De La Haye'nin ve De Nointel'in cezasını çekmek zorunda kaldıkları gergin ilişkiler, babasının oğluna bıraktığı kötü bir mirastı. Oysa sonunda yine de Fransa'nın Bâbıâli ile ilişkilerinin 1673'te yenilenen kapitülasyonlar sayesinde tekrar dostane bir saygı seviyesine getirilmesi Fazıl Ahmed Paşa'nın anlayışlı uysallığı sayesinde gerçekleşmişti[42].

Neticede sadrazamlığı Osmanlı tarihinde görülen en uzun sadrazamlık olsa da [14 sene 4 ay] –Sokollu Mehmed Paşa bile sadaret mührünü dokuz ay daha az taşımıştı– Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın olağanüstü etkinliğinin erken ölümü ile sona ermesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi için bir felaket kabul edilebilir. Girit seferi sırasında harcadığı aşırı çaba, güçlü bünyesini önce önemli bir biçimde zayıflatmıştı. Hekimler, güçlensin diye o güne kadar ağzına koymamasına rağmen şarap içmesini tavsiye ettiler. Oysa bu asil üzüm suyunun bir kez tadına vardıktan sonra –belki de en büyük zaafı bu idi– sanki ölçüyü biraz kaçırmıştı. Sonunda en ağır şaraplar bile yetmemeye başlamıştı. Ruhunu tekrar canlandırmak için daha ağır içkilere başvurmak zorunda kaldı[43]. Bu ise ailesinin kalıtsal hastalığı olan nikrisi ölümcül hâle getirdi. İzvançe Barışı akdedildikten üç gün sonra, 30 Ekim 1676'da, İstanbul'dan Edirne'ye giderken, Burgaz Kasabası'nda henüz 41 yaşında hayata veda etti. Hemen başkente geri götürülen naaşı, babasının türbesinde babasının yanına defnedildi[44]. Sultan IV. Mehmed'in ölümünden sonra ailesinin, yani çocuksuz öldüğü için erkek kardeşlerinin ve kızkardeşlerinin elinden mallarını almaması, bu sadık ve kendisini kanıtlamış kuluna ölümünden sonra bile büyük bir saygı ve teveccüh göstergesi idi. Ancak talihli mirasçıları gerek duydukları minnettarlıktan gerekse iftiralardan kaçınmak için, Fazıl Ahmed Paşa'nın geride bıraktığı

İngiltere'nin anlaşmaları dikkate alması istisnaîdir ve antlaşmaların maddelerini ihlal etmek için serbest bırakılan devlet görevlilerinin adaleti sağlamaları da... Türkiye'nin komşu hükümdarlara yaklaşımları ise, hem veziriazam hem de onun seleflerinin yönetiminde imandan bu kadar yoksun olunduğunun görüldüğünü sanmıyorum".

42 Bk. cildin başındaki ilgili yer.

43 d'Arvieux, I, 571: "Çok üzüntüler ve sıkıntılar geçirdiği Kandiye'den dönüşünde, bunların yok olması için ona az miktarda şarap içme izni verildi". Daha sonra Rycaut, I, 379: "Çok ölçülü biçimde izin verilen vezirin, çok şarap içe içe midesinin doğal sıcaklığı bozuldu, yeniden ısınması için zorunlu olarak su yerine şarap içmeyi alışkanlık edindi".

44 Rycaut, I, 405: "Hastalığı ırsîydi, zaten babası da nikristen ölmüştü. Fakat aşırı biçimde tükettiği şarap ve sıcak likör de onun ölümüne az katkı sağlamış değildi".

oldukça yüklü malların bir kısmını Mekke hazinesine vakıf malı olarak bağışlamayı uygun gördüler[45].

Fazıl Ahmed Paşa'nın hayatı ile birlikte sanki Osmanlı devlet yönetimini son 20 yılda canlandıran ve devlet için daha iyi bir gelecek vadeden ruh da gitmişti. Kardeşi Köprülüzâde Mustafa Paşa, hall olmuş sadaret mührünü padişaha getirdiğinde, beklentilerin aksine mühür kendisine değil, eniştesi ve ikinci evliliği sayesinde padişahın damadı olan Kaymakam [Merzifonlu] Kara Mustafa Paşa'ya teslim edildi. Kara Mustafa Paşa, sanki Fazıl Ahmed Paşa'nın içinde yetiştiği yönetim sistemini yürütmeye devam edecekmiş gibi görünüyordu. Oysa çok geçmeden kötü mizacı iyi niyetine galip geldi. Kolay sinirlenen, kibirli, öfkeli ve gaddarlığa meyilli idi. Faaliyetlerini hukuk, adalet ve mantık temellerine göre düzenlemek yerine, zorba kaprislerinin ve sınırsız açgözlülüğünün getirdiği anlık duyguları takip ediyordu[46].

Devletin daha yeni yeni kapanmaya yüz tutmuş yaraları, tekrar ve bu defa daha da korkunç bir şekilde açılmaya başladı. Aynı zamanda mutlak hâkimiyetini sürekli olacak şekilde sağlamlaştırmak için iyi bir araç olarak gördüğünden, Harem'in ve sarayın lüksüne ve israfına göz yumuyordu. Bütün kaçınılmaz sonuçları ile birlikte en fazla ödeyene makamların ve rütbelerin satılması, rüşvet, yolsuzluk, tebaaya yapılan baskılar, devlet gelirlerinin ve verimli kaynakların musahiblere ve kadınlara israf edilmesi, vs. tekrar gündeme geldi. Artan malî sıkıntılar bir kez daha artan sefaletle birlikte kol kola gidiyordu. Bütün bunları tamamlamak için, [Merzifonlu] Kara Mustafa Paşa sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nu Viyana surlarının önünde askerî kuvvetlerinin büyük bir bölümünü kıran ve kendisinin de hayatına mâl olan o uğursuz savaşa soktu (1683).

Bu felaketin hemen ardından gelen dönemler, Osmanlı tarihinin en uğursuz dönemlerinden biridir. Her yöne doğru talihsiz bir biçimde yürütülen savaş, devletin gücünü tamamen tüketirken ve daha önce de gördüğümüz gibi, daha o zamanlar Macaristan'ın büyük bir bölümü ile Erdel, Mora

45 *Aynı eser*, s. 408.

46 Rycaut, s. 107 ve devamı. De La Motraye, *Voyages*, I, 348. [Merzifonlu] Kara Mustafa Paşa hakkında burada şöyle denmektedir: "Mutlu vezir, hayatı boyunca özendiği seleflerinin erdemlerini takip ediyormuş gibi yapsa da, maskesini kaldırdı ve o zamana kadar sakladığı kendi doğal halini gösterdi; yani en iğrenç tamahkârlığa kadar uzanan adaletsizlik, acımasızlık ve kötülük".

ve Dalmaçya kaybedilirken, birbirini ardı ardına takip eden Kara İbrahim Paşa, Kara Süleyman Paşa, Abaza Siyavuş Paşa, Ayaşlı İsmail Paşa ve Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa gibi beceriksiz sadrazamların iktidarı altında içteki çözülme süreci sürekli hareket hâlinde idi. Köprülü Mehmed Paşa'nın Sultan IV. Mehmed'e ölüm döşeğinde hayatının sonuna kadar tahtta kalacağına dair vadettiği talihli kaderi değişecekti. IV. Mehmed, tıpkı babası Sultan İbrahim gibi, devletin sıkıntı içinde olmasından kaynaklanan ayaklanmaya kurban gitti (1687) ve görünüşe göre, gittikçe artan uğursuzluğa hem içeriden hem dışarıdan bir set çekmek için yine bir Köprülü'nün güçlü koluna ve sağlam iradesine gerek duyuluyordu.

Bu kişi, Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu ve ağabeyi Fazıl Ahmed Paşa'nın 13 yıl evvel ölümünden sonra sadaret mührü kendisine verilmeyen kardeşi Fazıl Mustafa idi. Sultan II. Süleyman, 1689'da devlet büyük bir sıkıntı içindeyken kendisine başvurduğunda, 52 yaşında idi ve soyunun olağanüstü özelliklerinin haklı mirasçısı kabul ediliyordu. Ağabeyi Fazıl Ahmed Paşa gibi, Fazıl Mustafa da devlet hizmetinde faal bir yaşam yerine bilimsel faaliyetleri yeğlemişi. Bu bilgi ve kanuna riayet ile büyük bir sadeliği ve geleneklere bağlılığı birleştiriyordu; siyasete de uzak değildi, fakat savaş sanatından pek bir şey anlamıyordu. Bu yönde bildikleri, ağabeyine eşlik ettiği Hanya kuşatması sırasında öğrendikleri idi[47].

Oysa devletin en üst makamına getirildikten sonra, tıpkı ağabeyi gibi, Fazıl Mustafa Paşa'yı da müthiş bir devlet adamı ve komutan hâline getiren olağanüstü ruh ve karakter özellikleri inanılmaz bir hızla gelişti. Toplanan Divân-ı Hümâyûn nezdindeki ilk konuşmasında amansız bir katılıkla bütün musibetlerin kaynağına; yani Allah'ın ve kulların kanunlarının ihlaline değindi ve herşeyden önce asayişin ve düzenin tekrar tesis edilmesini ve devleti hariçten çökertme tehdidinde bulunan tehlikeleri savuşturmak için herkesin güçlerini birleştirmesini talep etti. Düşman öyle ilerlemişti ki –Habsburg birlikleri Niş ve Üsküb'ü işgal etmişlerdi ve Eflak ile Balkan geçitlerine hâkimdiler– bir sonraki seferde yaklaşmakta olan felaketi güçlü bir biçimde ve kararlılıkla karşılamak

47 Mesela Hammer, *aynı eser*, s. 547'te aynı döneme ait bir elyazmasında Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın karakteristiği hakkında şöyle denmektedir: "Bu sadrazama, dininin bir aziz kişisi, bilgini olarak değer veriliyordu; siyaset adamıydı ama hiç savaş deneyimi yok; bütün deneyimi, kardeşi Ahmed Paşa'yla Kandiye altındaki kuşatmaydı, o sırada da insanlardan çok kitaplarla meşgul oluyordu".

için gerekli bütün tedbirler alınmadığı takdirde, İstanbul'un kurtarılması bile zor olacaktı[48]. Bu ağır sözlerin hemen ardından gerekli faaliyetlere başlandı.

Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, hedefe ulaşmak istiyorsa öncelikle savaşı başarılı bir biçimde devam ettirmek için gerekli imkânları sağlamak zorunda olduğunu gayet iyi anlamıştı. Bu yüzden etkin bir malî reforma öncelik verdi. Seleflerinin koydukları ve mîrî hazine için önemli bir kazanç getirmeden sadece devletin muhafaza edici ve yaratıcı güçlerinin hesabına açgözlü vergi memurlarının ve vicdansız sancakbeylerinin keselerini doldurmaya yarayan ağır vergiler hemen kaldırıldı ve karşılığında aralarında Kaymakam Çelebi Mehmed Paşa'nın da bulunduğu halka baskı yapan kişilerden en tanınmışları, açgözlülüklerini hayatları ile ödediler. Bu sayede bile önemli miktarlarda para elde edildi; mesela idam edilen kaymakamın ve makamından alınarak Malkara'ya sürgüne gönderilen sadrazamın [Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa] el konulan varlıklarından 200 ve 400 kese altın elde edildi. Daha sonra mesela çeşitli gümrük vergileri ve tütün vergisi gibi daha ucuz ve daha az rahatsızlık verici vergiler önemli ölçüde artırıldı ve idarenin bütün kollarında tekrar bilgece bir tasarruf sistemi uygulanmaya başladı[49].

Fazıl Mustafa Paşa bu açıdan en büyük mücadeleyi her zamanki gibi devletin malî sıkıntısını asla gözönünde bulundurmayan Harem'in ve sarayın ölçüsüz ve bencil taleplerine karşı yürütmek zorunda kaldı. Para sıkıntısının zirvede olduğu bir zamanda, odalıkların başı olan kâhya kadına hâslardan yıllık 15 kese tutarında bir ödemenin yapılmasını onaylamak zorunda kalmıştı! Oysa sonunda burada da amansız bir katılıkla istediğini yaptırmayı başardı. Düşmanı ve bu alanda mantıklı bir malî reformun en büyük engeli olan kızlarağası yerinden alındı ve Fazıl Mustafa Paşa'nın seçtiği dürüst bir defterdar, sarayın masraflarının tesisinde, bilhassa mutfakta ve ahırlarda yıllık 500 kesenin üzerinde bir tasarrufun yapılmasını sağladı[50].

Fazıl Mustafa Paşa bu yönde ilerlemeye devam etti. Padişaha devletin içinde bulunduğu sıkıntı için sarayın bütün fazladan gümüş takımlarını kur-

48 Yine Hammer, *aynı eser*'deki bir elyazması rapordan: "Konuşma üç temel hususa dayalıydı: İlki, Allah onu cezalandırmak istemişti; ikincisi, eğer Müslüman adını taşımak istiyorlarsa inançlarının şevkiyle yükümlülük altında olmalıydılar; üçüncü olarak, gücü tükenmiş gözüken vatanın savunması için cesaret gerekirdi",

49 Osmanlı kaynaklarına göre Hammer, *aynı eser*, s. 548 ve 554.

50 Aynı kaynaklara göre *aynı eser*.

ban etmesi gerektiğini anlattı. Padişahın buna itiraz etmesi mümkün değildi, dolayısıyla daha o zamanlar bilhassa Avrupa devletlerinin elçilerinin ezelden beri sarayın hazinesini hediye olarak doldurdukları değerli gümüş takımlar, her türlü kâseler, su takımları ve taslar, avizeler ve şamdanlar, masalar ve sandalyeler, binlerce başka eşya, uzun zamandır sıkıntısı çekilen tam değerde gümüş sikkeler hâline getirilmek üzere darphaneye gönderildi. Fazıl Mustafa Paşa, bizzat böyle bir fedakârlıkta bulunmaktan da çekinmedi. Aralarında yüksek değerde iki masif sofranın da bulunduğu kendi gümüş takımlarını da darphaneye gönderdi ve bundan sonra sofrasında ve evinde yalnızca çinko kaplı bakır takımları kullanmaya başladı[51].

Bu tedbirin en önemli sebeplerinden biri dolaşımda bulunan paranın büyük değer kaybı idi. Tam değerde altın ve gümüş sikkelere artık neredeyse hiç rastlanmıyordu. Buna karşın, yukarıda gördüğümüz gibi, batıdan kaçak yollarla getirilen düşük değerli timinler piyasadan çekildikten sonra, piyasa bilhassa Arnavutluk'ta üretilen düşük değerli ve sahte bakır mangırlarla öyle dolup taşmıştı ki, ticarete duyulan sadakat ve inanç temelden sarsılmıştı. Bu malî musibet, tam değerde sikkeler basılarak ve buna uygun bir ayarlama yapılarak giderilecekti. Fazıl Mustafa Paşa, akçenin yasal değerini 120 akçeden 160 akçeye, dukanın değerini 270 akçeden 360 akçeye ve nihayet paranın değerini 3 akçeden 4 akçeye çıkartmakla aşırıya kaçmadığını düşünüyordu[52].

Bu tedbir sayesinde para trafiğinde tekrar güven ve düzen sağlanırken, mîrî hazinenin gelirleri ayrıca Fazıl Mustafa Paşa tarafından daha yüksek devlet memurları olan vezirlerden, paşalardan ve sancakbeylerinden bir nevi olağanüstü gelir vergisi alınarak ve ulemâ sınıfının zengin vakıfları dahil olmak üzere, bütün kapıkullarına ödenen ulûfeler, babasının örneğine göre, hazinenin içinde bulunduğu sıkıntıya uygun bir ölçüye çekilerek arttırıldı. Böylece

---

51 De La Motraye, *Voyages*, I, 357. Garzoni, I, 355: "Sultan, hükümdarlık ailesine ve saray lüksüne getirilen yenilemelerden memnundu".

52 Hammer, *aynı eser*, s. 555'te Osmanlı kaynakları. Osmanlı İmparatorluğu bilhassa Mustafa Ağa adını alan Livornolu bir devşirmenin, hazinenin malî sıkıntısını padişah fermanı ile akçe değerinde piyasaya sürülecek yığınlarca mangır bastırarak gidermeyi teklif etmesi yüzünden düşük değerli bakır paralarla dolup taşmıştı. Bu malî tedbirin yaratıcısı bu işten çok iyi para kazanırken, bunun sonucu tabii ki kalpazanların bu hadiseyi büyük ölçekli olarak ele alması ve daha önce de bahsettiğimiz gibi, yalnızca Arnavutluk'tan değil, batıdan da bu tip sahte bakır paraların yığınlarca kaçak olarak getirtilmesi oldu (bk. De La Motraye, *Voyages*, I, 355).

yılda en az 10 bin kese tasarruf ediliyordu ve Fazıl Mustafa Paşa, bu yönden devletin diğer makam sahiplerine iyi ve etkin bir örnek olmak için, kendi gelirleri üzerinden de gelirlerinin oranını aşan bir miktarda vergi ödedi[53].

Böylece kısa zamanda askerî kuvvetleri de tekrar durumun zor şartlarına uygun bir seviyeye getirmek için gerekli imkânlara kavuştu. Bu alanda da köklü reformlara ihtiyaç duyuluyordu. Genelde genç ve tecrübesiz erlerden oluşan birliklere daha iyi bir duruş ve daha savaşçı bir ruh sağlamak amacıyla gerek yeniçeriler gerekse sipahiler arasında daha önce terhis edilen savaşta tecrübeli askerler tekrar geri alındılar ve kendisini kanıtlamış komutanların emrine verildiler. Aynı zamanda donanmanın yönetimi ve denizcilik idaresi daha becerikli ellere teslim edildi. Daha sonra Venediklilerin en tehlikeli düşmanı ve kapudan paşa olarak ünlenen Cezayirli Gazi Hüseyin (Mezemorta) Paşa o dönemlerdeki karışıklıklardan dolayı çok önemli bir yer tutan Tuna filosunun başına getirildi[54].

Fazıl Mustafa Paşa, Bâbıâli makamlarında ve en önemli sancakbeyliklerinde yaptığı değişiklikler ile sivil idarede de hakkın, adaletin ve merhametin temellerini tesis etmeye ve uygulamaya koymaya çalıştı. Bu esnada devletin baskı altındaki halkının ve aynı zamanda Hristiyan halkın da yüzyıllardır üzerindeki yükleri kolaylaştırarak ve onlara daha yumuşak bir muamele göstererek, devletin menfaatleri ve refahı için çalışmalarını sağlamaya çalışması, dönemin Batılı tarihçileri tarafından bile aydın bir insanlık tedbiri ve zeki bir siyaset olarak övgü ile kabul edilmektedir.

Gerçekten de Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri Osmanlı İmparatorluğu'nun tekrar bu önemli hususu daha ayrıntılı olarak dikkate alan ve doğru bir biçimde devletin gücünü ve verimli bir biçimde gelişmesini şekillendiren en önemli unsurlardan birinin Osmanlı'nın Hristiyan halkı olduğunu fark eden ilk yöneticisi idi. Fazıl Mustafa Paşa'nın düşüncesine ve iradesine göre artık kimse dininden dolayı baskı altında tutulmayacak ve takip

53 De La Motraye, I, 357.

54 Hammer, *aynı eser*, s. 547'de elyazması rapor: "Sadrazam onların savaş uygulamalarından bir sonuç çıkmadığını görünce –hepsi göreve yeni gelmişlerdi–, uzun köleliklerinin ve cesaretlerinin hakettiği karşılığı olarak günümüzde istirahat ve maaştan yararlanan bütün eski subayları İstanbul'a çağırma kararı aldı; onlar, [aralarında] sipahiler kadar yeniçeriler de olan deneyimli kişilerdi". Dolayısıyla burada yalnızca subaylardan bahsedilmektedir; ancak erler için de aynısı geçerli idi.

edilmeyecekti ve padişahın bütün tebaası aynı yükleri taşıyacak, fakat aynı zamanda aynı haklara ve kanunların sağladığı korumaya nail olacaktı. Ne yazık ki, "Nizam-ı Cedid" adlı eserinde en azından ilk temellerini attığı ve kendisine en aydın Osmanlı devlet adamlarından biri olma şanını ve "Fazıl" lakabı ile "imparatorluğu yenileyen kişi" ünvanını kazandırsa da ömrü bu köklü ve bilgece yönetim sanatını hedefe götürmeye yetmedi. İki muzaffer seferden sonra, daha önce de gördüğümüz gibi, Salankamen muharebe alanında uğursuz bir mermi hayatını ve faaliyetlerini zamansız bir biçimde sona erdirdi (19 Ağustos 1691)[55].

Fazıl Mustafa Paşa'nın hayırlı siyasetinin ruhunu ve karakterini yaşatmak ve bütün gücünü bu siyasetin gerçekleştirilmesine adamak, sadaret mührüne ancak 6 yıl sonra, Zenta'daki (11 Eylül 1697) talihsiz muharebenin hemen ardından nail olan yakın akrabası Amcazâde Hüseyin Paşa'ya nasip olacaktı; Hüseyin'in babası Hasan, Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi idi ve daha Fazıl Ahmed Paşa zamanında ayırt edilebilmek için kendisine Amcazâde lakabı verilmişti. Bu arada geçen zaman, tıpkı Köprülüzâdeler Fazıl Ahmed Paşa ile Fazıl Mustafa Paşa'nın sadaretlerini birbirinden ayıran 13 yıllık süre gibi, devletin iç idaresi için uğursuz bir dönemdi.

Fazıl Mustafa Paşa'nın hemen ardından sadaret makamına getirilen ve Kara Mustafa Paşa'nın okulundan yetişmiş kaba mizaçlı bir adam olan Kaymakam Arabacı Ali Paşa, beceriksizliği ve uyguladığı zorbaca tedbirlerden dolayı herşeyi tekrar uğursuz bir karışıklığa sürükledi[56]. Yine malî amaçlar için idamlar gündemde idi ve hazinenin sıkıntılarını gidermek ya da kendi kesesini doldurmak amacıyla hiçbir şeyden çekinmiyordu. Ertesi yılın (1692) Mart'ında Rodos'a sürgüne gönderildiğinde, el konulan servetinin arasında en az 1.500 kese nakit para ve değerli eşyalar vardı.

Yerine sadaret mührünü teslim alan Hacı Ali Paşa, geride en azından Köprülülerin yürüdüğü yoldan gitmek istiyormuş gibi bir görüntü veren asil

55 Fazıl Mustafa Paşa'nın olağanüstü özelliklerinin hakkını tamamen veren Garzoni, onun hakkında *aynı eser*, s. 355'te şöyle demektedir: "Yöneten kişinin en etkin araçları adalet ve doğruluk olduğuna göre o, barbarların alışık olduklarından fazlasını gerçekleştirdi, hiçbir zaman halkların haksızlığa uğramalarına izin vermedi". Ayrıca ölümünden sonra, s. 420: "Bu yüzden 'onarıcı' lakabını kazandı".

56 De La Motraye, I, 359: "Mühür, Ali Paşa adlı birine verildi, bu kişi Kara Mustafa Paşa'nın hanesinde yetişmiş veya daha ziyade onun danışmanlığında bulunmuş her türlü kötü niteliklere sahip biriydi".

ruhlu ve fedakâr bir adamın itibarını bırakmıştı. İyi niyetini göstermek için, tıpkı Fazıl Mustafa Paşa gibi, düşük değerde bütün gümüş eşyalarını darphaneye gönderdi. Oysa içinde bulunduğu durumun zorluğunun üstesinden gelebilecek yapıda değildi. Ne devlet adamı ne de komutan olarak tutunabildi ve bu yüzden bir yıl sonra (Mart 1693) daha mütevazi bir makam olan kaymakamlığa geri döndü[57].

Halefleri Halil Paşa'nın ve yine Kara Mustafa Paşa'nın izinden giden, üstelik devletin içinde bulunduğu sıkıntının tam zıttı olan gereksiz ihtişam tutkusundan dolayı herkesin nefretini üzerine çeken Bozoklu Mustafa Paşa'nın yönetimleri de daha uzun sürmedi. Bozoklu, 1694 Mart'ında sadaret mührü ile birlikte özgürlüğünü ve mîrî hazineye 217 kese nakit para kazandıran servetini de kaybetti[58].

Bunun üzerine devlet yönetiminin yükünü üstlenen dönemin Trablusgarb Beylerbeyi Sürmeli Ali Paşa, muharebe alanından ve Divân'dan ziyade Harem'inde yaşamayı seven iyi huylu bir müsrifdi. Sultan II. Mustafa'nın köpüren enerjisine ise yetişmesi mümkün değildi. 1695 Nisan'ında yönetiminin gevşekliğinden kaynaklandığı söylenen bir yeniçeri ayaklanması sırasında makamını ve hayatını kaybetti[59].

Halefi Kaymakam Elmas Mehmed Paşa kendisinde, en azından efendisinin kaprislerine dayanma gücünü bulmuştu ve savaşı talihli bir biçimde devam ettirdi. Ayrıca devletin gittikçe artan çöküşüne yine iç idarede daha kararlı tedbirler alarak, dur demeye özen gösterdi. Padişahın emri üzerine timar ünvanlarını genel olarak ciddi bir incelemeden geçirdi ve görevlerini yerine getirmeyen timar sahiplerinin timar yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağladı. Hazinenin sürekli sıkıntısını gidermek için, tütün vergisini artırdı ve darphaneyi yeniden ayarlamaya tâbi tuttu. Oysa her iki tedbir, hazinenin muazzam ihtiyaçları karşısında beklentilerine uygun değildi. Bu yüzden, herşeyi bitirip tüketen savaşın artık devam ettirilmesinin mümkün olmadığı kanaatine varıldı. Macaristan'a 1697'de ancak büyük zorluklarla yapılabilen sefer, bardağı taşıran son damla oldu. Zenta Muharebesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun akıbetini ve sadrazamın sonunu belirledi. Herşeyin kaybedildiğini gördüğü anda, şerefli bir ölüme nail olmak için kendisini savaşanların arasına attığı söyleni-

57 De La Mortaye, s. 360.

58 *Aynı eser*, s. 361.

59 Hammer, VI, 602'deki Osmanlı kaynakları.

yordu. Başkalarına göre ise muharebe alanında öfkeli yeniçeriler tarafında öldürülmüştü[60].

O dönemlerde Belgrad beylerbeyi olan Amcazâde Hüseyin Paşa'nın, muharebeden hemen sonra padişah tarafından boşalan sadaret mührünü teslim almak üzere Tımışvar'a çağrılması, oldukça büyük bir telâfi idi. Zira Tisa Nehri kenarındaki bataklıklara yapılan uğursuz sefere karşı çıkan ve bunun yerine Vardin'e saldırılmasını tavsiye eden kendisi idi. Ayrıca kapudan paşa sıfatıyla Sakız Adası'nı geri alarak padişahın teveccühüne ve güvenine nail olmuştu. Gerçekten de gerek savaş meselelerinde gerekse devlet işlerinde tecrübeli ve denenmiş bir adam; soyunun önemli özelliklerinin ve olağanüstü konumlarının lâyık bir mirasçısı idi. Kara Mustafa Paşa ile Viyana önlerine kadar gitmiş, daha sonra Asya'da birçok beylerbeyliğini yürütmüş; ayrıca Çanakkale Boğazı komutanı ve kapudan paşa makamlarına getirilmiş ve son olarak o dönemlerde önemli bir makam olan Belgrad beylerbeyliğine terfi etmişti.

Artık devletin en üst makamında devletin Zenta Muharebesi'nden dolayı içine düştüğü durumu ve ihtiyaçlarını derhal keskin bir bakışla açık ve doğru bir biçimde anlaması önemli bir adımdı. Savaşın aynı şekilde ve mevcut şartlar altında devam ettirilmesinin imkânsız olduğunu anladı. Bu yüzden devletin tekrar kalkınması için ve Fazıl Mustafa Paşa'nın bu kalkınmayı amaçlayan yönetim sistemine uygun reformların zorunlu temeli olarak barıştan yana oy kullandı. Ancak silahları korkakça elinden bırakmaya hiç niyeti yoktu. Aynı yıl içinde Prens Eugen'e karşı Bosna'da başarı ile savaştı ve bunun üzerine ertesi yıl için de herşeye hazırlıklı olmaya büyük bir özen gösterdi.

Yine de Karlofça Barışı esas olarak Hüseyin Paşa'nın eseri idi. Zira orduyû ve donanmayı kış ayları boyunca yine saygı uyandıracak bir seviyeye getirdikten –1698 ilkbaharında 50 binin üzerinde piyade ve 40 bin sipahiden oluşan iyi donanımlı ve gerekli toplar ile birlikte, yardımcı kıtalar da hesaba katılarak, Tatarlar hariç, neredeyse 140 bin kişiyi sefere çıkartabilecek, Karadeniz'e 45 ve Takımadalar'a 35 gemiden oluşan bir filo gönderebilecek ve Tuna filosunun sayısını 200 küçük gemiye kadar takviye edecek durumda idi[61]– ve Haziran ayında bizzat sefere çıktıktan sonra, silahlar altındayken barış için daha

60 Birincisi için bk. Hammer, VI, 602'deki Osmanlı kaynakları. İkincisi için ise bk. örneğin De La Motraye, s. 364: "Vezir yeniçeriler tarafından katledildi".

61 Amcazâde Hüseyin Paşa'nın kara ve deniz kuvvetlerinin tam bir listesini Hammer, *aynı eser*, s. 755'teki Osmanlı kaynakları vermektedir.

iyi şartlar temin edebileceğini düşündüğünden ve reformları için her ne olursa olsun ona ihtiyacı olduğundan barışı sağlamak için elinden gelen herşeyi yapması gerektiği düşüncesinde idi. Barışı, büyük fedakârlıklarla bile olsa, bir kez elde ettikten sonra, reformları iç idarenin bütün alanlarını kapsayacak şekilde genişletti: Ordu ve donanma, maliye, eğitim, tedrisat, bilim, milletin manevî değerleri ve bilhassa Hristiyan tebaanın durumu. Selefleri olan Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa paşaların faaliyetlerini belirleyen, devlet adamlarına has anlayış ve kesin bir katılık, ama aynı zamanda adalet, merhamet ve uzlaşma duyguları tarafından yönetiliyordu.

Önce, uzun süren savaşlardan dolayı iyice tükenmiş ve morali bozulmuş askerî kuvvetleri tekrar ayağa kaldırmak, güçlendirmek ve yeniden canlandırmak için, öncelikle daimî ordunun, bilhassa yeniçeri ocağının askere alma işlemlerinde uzun süredir görülen suistimallere dur demek gerekiyordu. Daha önce de gördüğümüz gibi[62], uzun süre önce kaldırılan pençik kanununun ve acemioğlanlarının ser okulunun tekrar geri getirilmesi artık düşünülemezdi. Zira bu, Köprülülerin yönetimine has düşüncelere tamamen aykırı idi, üstelik bunun için kullanılan eyaletlerin büyük bir bölümü artık Osmanlı İmparatorluğu'na ait değildi. Ayrıca daha sonraları, mesela 1703'te Sultan III. Ahmed dönemindeki gibi, yapılan bütün teşebbüsler de başarısız oldu[63]. Acemioğlanlar kurumu gerçi hâlâ devam ediyordu, ama padişahın hizmetine girmek için çabalayan ve çok azı yeniçeri ocağına kaydolan Türk çocuklarının bir eğitim kurumu hâline gelmişti[64].

Yeniçeri ocağından ayrılanların yeri uzun zamandır gönüllü olarak ocağa yazılanlarla dolduruluyordu. Yeniçerilere ihtiyaç duyulduğunda –alı-

62 Bk. Cilt III.

63 Sultan III. Ahmed, 1703'te tahta çıktıktan hemen sonra, yeniçeriler olmasa da direnişçi bostancı ocağının 1.000 Hristiyan çocuk toplayarak, yeniden oluşturulmasını emretti. Oysa görünüşe göre bu teşebbüs tamamen başarısız oldu ve bildiğimiz kadarıyla daha sonra tekrar böyle bir teşebbüse başvurulmadı. Hammer, VII, 91 ve ayrıca daha sonraki bir teşebbüsten de bahsediyormuş gibi görünen Venedik Balyosu Emmo'nun yayınlanmamış raporu, 1703'te yeniçeri ocağı için 1.500 Hristiyan çocuğun toplanmasından bahsetmektedir. *Aynı eser*, s. 555.

64 Acemioğlanları ocağının o dönemdeki durumu hakkında bir not, örneğin De La Motraye, I, 340, Not bölümünde, bilgi vermekte ve şöyle demektedir: "Ailelerinin devlet kapısına [saray] hizmet etmeleri için adadıkları genç Türk çocuklar veya çocukluklarından Muhammed dinine sokulmuş esirler orada yetiştirilirler". Yalnızca 700-800 kadar oldukları söyleniyordu.

şılmış bir terim olduğu üzere– "kapıya çıkılırdı". Ocağa girmek isteyen herkesin adını yazdırması yeterli idi. Hatta hangi odaya girmek istediğini bile kendi seçebiliyordu. Kaydını yapan subayın ensesine hafifçe bir şamar atması ile seçtiği odaya gönderilirdi ve bunun üzerine bir yeniçerinin avantajlarına ve imtiyazlarına sahip olurdu, ancak ağır hizmet yükümlülüğünü yerine getirmek yerine diğer işleri ile ilgilenmeye devam ederdi[65]. Bunlar gibi yeniçeriler bilhassa barış zamanlarında yığınlarca mevcuttu, üstelik seçimde ve ocağa kayıtta çok büyük bir ciddiyet gösterilmiyordu. Sadece Çingeneler, Mısırlılar [Kıptîler] ve Araplar, geleneksel olarak ocağa alınmıyordu. Bunların dışındaki bütün ülkelerden ve milletlerden her türlü avâm takımı hiç zorluk çıkartılmadan ocağa kabul ediliyordu. Oysa savaş zamanlarında boşalan safları savaşa uygun yeniçeriler ile doldurmak çok zordu. Salankamen Muharebesi'nden sonra mesela, 1691'i 1692'ye bağlayan kış mevsiminde, İstanbul'da gereken sayıda yeniçeri toplanamadı. Günlük 8 akçe gibi en yüksek ulûfenin ve sefer bittikten hemen sonra oturakların arasında emekliye ayrılmalarının teklif edilmesi bile, tıpkı cihad için azalan heyecanı yeniden canlandırma teşebbüsü gibi, işe yaramadı. Kayıpları mümkün olduğunca kapatabilmek için, o dönemlerde daha sonra genel olarak "Arnavutlar" diye anılan ve Osmanlı ordusunun ayrılmaz bir parçası hâline gelen Bosnalıları

65 Rycaut, *Hist.*, II, 254 ve Marsigli, *L'état militaire de l'empire ottoman,* Lahey 1732, Bölüm II, s. 6, yeniçeri ocağına yeniçeri alınmasını birbirlerine uygun olarak anlatmaktadırlar. Marsigli, henüz 20 yaşındayken Venedik Balyosu Ciurani eşliğinde İstanbul'a gelmiş ve burada 11 ay kaldıktan sonra, Avusturya ve Bâbıâli arasındaki savaş başladığında Kayser Leopold'un hizmetine girmiş, Yanıkkale'de Tatarlar tarafından esir alınmış ve köle olarak, beraberinde Viyana kuşatmasına da katıldığı Tımışvar beylerbeyine satılmış ve beylerbeyinin ölümü üzerine Dalmaçya'ya kaçırılarak, sonunda hamisi Balyos Ciurani'nin arabuluculuğuyla para karşılığı serbest kalmıştır. Bunun üzerine ikinci kez Kayser Leopold'un hizmetine girmiş, Karlofça Barışı'na kadar bütün seferlere katılmış ve barış sağlandıktan sonra, kayserin temsilcisi olarak sınırların düzenlenmesi ile görevlendirilmiştir. Bütün bu zaman zarfında Osmanlı ordusunun o dönemdeki durumu hakkında bilgi edinme fırsatına sahip olmuştur. Yine de şunu belirtmek zorundayız ki, eserinin ilk bölümü yalnızca ilgili kanunnâmeyi ele almaktadır ve bu yüzden durumları gerçekte olduklarından ziyade, olması gerektiği gibi anlatmaktadır. Ancak ikinci bölümde uygulamaya ağırlık vermektedir ve bilhassa 1683-1698 yılları arasında süren savaşın en önemli hâdiseleri hakkında çok değerleri bilgiler vermektedir. Ocağa alınan yeni yeniçeriler hakkında şöyle demektedir: "Dahası, yeni yeniçeriler daha ziyade alınmıyorlardı, bunlar askerî talimler yapmak yerine, gündelik işlerini devam ettiriyorlar veya başka işlerle uğraşıyorlardı".

ve Arnavutları büyük paralar karşılığında orduya almak zorunda kaldılar. 1683'te Viyana önlerinde her biri 40 ilâ 60 taler para alan 15-20 bin kişilik bir Arnavut birliği vardı[66].

Sıkıntıdan kaynaklanan bu askere alma sisteminin kaçınılmaz sonucu, yeniçeri ocağının ulûfe defterlerinin daima dolu olması, ancak ocağın tamamının aktif olarak görev yapacak çok az sayıda asker çıkartabilmesi idi. Mesela 1680'de defterlerde 1140 kese ve 4.777 akçe ulûfe ile toplam 54.222 yeniçeri kayıtlı idi. Sınır kalelerinde ve üç başkent İstanbul, Edirne ve Bursa'da görevli muhafız kıtaları, gaziler, oturaklar ve yetimler düşüldükten sonra, savaşabilecek yalnızca 19.346 yeniçeri kalıyordu. 16 yıl süren savaş sırasında ve hemen sonrasında bu sayının artmasının mümkün olmayışı da Bâbıâli'nin askerî kuvvetlerinin tamamının her yönde kaybedilen gelirlerden ve topraklardan dolayı oldukça zayıflamış olması gibi tabii bir durumdan kaynaklanıyordu. Marsigli, hassas bir hesaplama ile ocaktan ayrılışları, toplam 248.400 kişilik savaşmaya hazır ordunun karşısında 16.108 kişi olarak vermektedir, ki böylece asıl daimî orduyu, düzensiz birlikler ve yardımcı kıtalar hariç, ancak 102.623 kişi olarak tahmin etmektedir[67].

Malî tedbirler ve ordunun ruhunu tekrar canlandırma zorunluluğu, bu yüzden Amcazâde Hüseyin Paşa'nın gerçekleştirmek istediği reformların ana temelleri idi. İşe yeniçeri defterlerini ciddi bir incelemeye almak ve gerçek anlamda savaş hizmetinde bulunmayanların veya silah taşıyabilecek durumda olmayanların silinmesini emretmekle başladı. Aynı tedbir, o dönemlerde yaklaşık 15 bin kişiye karşılık 2 bin kesenin üzerinde altın alan sipahiler başta olmak üzere, muhtemelen ordunun bütün diğer sınıflarında da uygulandı. Tabii ne derece başarılı olduğu hakkında bir şey söylemek zordu. Zira Hüseyin Paşa, bilhassa burada nüfûzlu sınıfların menfaatlerinin devamını sağlayan köklü musibetler ile mücadele etmek zorunda kaldı. Bilinen bir şey varsa o da orduyu barış sağlandıktan sonra bile saygı uyandıran bir seviyede tutmayı başardığı idi. O dönemlerde ordunun gücü 137.209 kişi olarak hesaplanırken, savaşmaya uygun 18 bin yeniçeri ve 11.670 ulûfeli sipahi [kapıkulu sipahisi] mevcuttu[68].

---

66 Marsigli, I, 6 ve 7.

67 Eserinin sonunda, s. 178'den itibaren ayrıntılı tablolara istinaden.

68 Aynı tablolara uygun olarak, Hammer, VI, 755'te eyaletlerdeki timarlı sipahilerin de sayısı verilmiştir.

Daha önceleri kapudan paşa olarak da görev yapmış olan Hüseyin Paşa, tıpkı kara kuvvetlerinde olduğu gibi, reformlarında hemen donanmayı da ele aldı. Bu esnada Kasım 1700'de ölen dönemin kapudan paşası Mezomorto Hüseyin Paşa, sadık ve sağduyulu yardımcısı oldu. Denizcilik alanı için çıkartılan ve Sultan II. Selim dönemlerinden beri gemilerin rütbelerini ve kaptanların birbirleri ile ast üst ilişkilerinin kesin olarak düzenlendiği tamamen yeni bir kanunnâme, onun eseri idi[69]. Rusya, Karadeniz kıyılarına indikten sonra, Osmanlı donanmasının artan önemi karşısında, donanmaya özen göstermek kaçınılmaz bir zorunluluk hâline gelmişti. Donanma, son zamanlarda oldukça güçlendirilmişti ve gerek rıhtımlarda, gerekse tersanelerde sürekli bir faaliyet görülüyordu.

Her zamanki gibi o dönemlerde de gemi inşası ve denizcilik ile ilgili herşey Batılıların elinde idi. Daha önce para trafiğinde uğursuz bir karışıklığa sebep olan düşük değerli mangırların mucidi olarak tanıdığımız Livornolu devşirme Mustafa veya Mehmed Ağa, 1692'de neredeyse yalnızca Avrupa Hristiyan âleminin bütün ülkelerinden, bilhassa deniz devletlerinden zanaatkârların ve işçilerin çalıştığı İstanbul Tersanesi'nde gemi inşaatı işlerinin başına getirilmişti. Sayıları o dönem burada çalıştırılan azebler ile birlikte ortalama 1.360 kişi dolaylarında idi ve tersanenin yıllık maliyeti 959 kese olarak hesaplanıyordu[70].

Livornolu bu devşirme, hâlâ biraz ağır olan gemilerinin yapısını ve donanımını, Avrupa'da kullanılan gemilere denk hâle getirmeye çalışarak ve o dönemlerde Avrupa'da gemi inşaatı sanatında yapılan bütün ilerlemeleri Osmanlı rıhtımlarına ve tersanelerine getirerek Osmanlı donanmasına büyük hizmetlerde bulundu. Osmanlı'nın savaşın sonlarına doğru Cezayirli Hüseyin Paşa yönetiminde Venediklilere karşı başarı ile savaşan filoları Takımadalar'a gönderebilmesini bilhassa bu devşirmeye borçluydular. Bu sayede Bâbıâli nezdinde kazandığı itibar ve teveccühü ne yazık ki daha sonra değeri düşük mangırlarla

69 Osmanlı kaynaklarına göre Hammer, VII, 45.

70 Marsigli, Bölüm I, s. 43 ve Bölüm II, s. 169: "Türklerin tersanelerinde, git gide bana daha fazla inanılmaz görünen, her milletten Hristiyanın Bâbıâli'ye hizmet etmek için savaş gemilerinin inşasını yönetmeleriydi. Bunların bizzat kendileri Türklere çeşitli savaş gemileri yapıyorlardı, gemi inşasını bilmeyen Türklerin, bilgilerinden istifade etmeleri için çalışıyorlardı". Daha sonra devşirme Mehmed Ağa'nın Osmanlı donanması için verdiği hizmetleri ve sonunda üzücü akıbeti hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermektedir.

yaptığı spekülasyonlarla tekrar kaybetti. Bundan dolayı öfkelenen halk, başını talep etti ve böylece Edirne'de bir kargaşa sırasında yakalanarak idam edildi. Muazzam serveti ise hazineye kaldı[71].

Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sürekli olarak savaşa hazır tutmaya çalıştığı donanma, üç ana bölümden oluşuyordu: Karadeniz filosu, Akdeniz veya Takımadalar filosu ve Tuna filosu. Kanunnâmeye göre sayıları son savaşın başlangıcında aralarında 11.500 forsanın ve 7.300 deniz askerinin bulunduğu 16.400 kişilik bir mürettebat ile yalnızca 40 kadırgadan, 6 baştarde veya mavnadan ve Takımadalar ile Berberî beylerinin 20 gemisinden oluşuyordu[72]. Oysa savaş sırasında, daha önce de bahsettiğimiz gibi, sayıları önemli ölçüde artırılmıştı ve Amcazâde Hüseyin Paşa döneminde genelde Taman ve Kerç'te demirleyen Karadeniz filosu çeşitli büyüklüklerde 45 gemiden, Akdeniz filosu 35 gemiden ve son olarak Tuna filosu değişik büyüklüklerdeki kalyonlar, küçük firkateynler, şaykalar ve gambotlar olmak üzere, neredeyse 200 gemiden oluşuyordu[73].

Geçen savaşta önemi daha iyi kavrandığından bilhassa Tuna filosuna büyük özen gösteriliyordu. Zira 1689'da yalnızca 3 küçük kadırgadan, 6 guletten ve az sayıda gambottan oluşuyordu. Daha sonra yıldan yıla yukarıda belirtilen sayıyı bulana kadar takviye edildiler ve bilhassa Belgrad ve Varadin (1694) kuşatmalarında önemli hizmetlerde bulundular. En önemli unsurları, en fazla 8 ilâ 10 kürekten oluşan ve yalnızca 8,6 kalibre ve 2,5 libreye kadar iki topla donatılan küçük ve kolay hareket eden gambotlardı. Genelde oradan buradan toplanan avâm takımından oluşmasına rağmen mürettebatı oldukça yetenekli idi, zira büyük bir bölümü Tuna nehirciliğinin zorluklarına aşina kıyı halklarından alınıyorlardı. Tuna Nehri kenarındaki Rusçuk'ta Tuna filosunun inşası ve bakımı için, sürekli büyük bir faaliyet görülen ve yakınlarında filonun kışı

71 Marsigli, I, 170.

72 *Aynı eser*, Bölüm I, s. 147.

73 Hammer, VI, 756'da Amcazâde Hüseyin Paşa dönemindeki toplam kara ve deniz kuvvetlerine dair tablolara göre. De La Motraye'ye (*Voyages*, I, 206) göre, donanma 1699'da Takımadalar'ın kadırgaları da dahil, 32 savaş gemisinden, 34 kadırgadan ve olağanüstü donanımları ile bilhassa çok sayıda Batılı sanatçın eserleri olan sanatsal ve zengin altın kaplamalı heykellerden kaynaklanan görkemli dış görünüşlerinden dolayı övmekle bitiremediği bir dizi guletten oluşuyordu Marsigli, Bölüm II, s. 192, aynı dönemde Osmanlı donanması mürettebatının sayısını, levendler ve tersanelerde çalışan işçiler ile birlikte en az 60 bin kişi olarak tahmin etmektedir.

geçirdiği ayrı bir tersane kurulmuştu. Tersanenin başında, sürekli orada yaşayan bir gemi kaptanı bulunuyordu ve yargı yetkisi, bölgesi ile birlikte komşu kıyı şehirlerine kadar uzanıyordu[74].

Tabii ki askerî kuvvetlere gösterilen ihtimam, bunları muhafaza etmek için gerekli malî güce de gösterilmeli idi. Hüseyin Paşa'nın bu yönde karşı karşıya kaldığı sorunun çözümü ise oldukça zordu, zira yorucu bir savaştan sonra mevcut kaynaklar çok yavaş akıyordu ve yaratıcı güçlerin gelecek için kullanılacaklarsa aşırı derece tüketilmekten ziyade esirgenmesi gerekiyordu. Hüseyin Paşa'nın bilhassa vergi yükünün daima en ağır kısmını taşımak zorunda olan tebaa ile ilgili aydın malî sisteminin temelde karakteri bu idi.

Nasıl ki Köprülü Mehmed Paşa daha 1690'da ıssızlaşan Sırbistan'ı buradan göç eden insanların geri dönmeleri hâlinde genel bir af ile birlikte, yalnızca topraklarına rahatsız edilmeden sahip olmakla kalmayıp uzun yıllar boyunca vergiden de muaf tutulacaklarını vadederek tekrar iskân etmeye çalıştı ise[75], artık sınır meselesi halledildiğine göre ıssız toprakların tekrar ekilmesi için insan toplamak üzere, kuzeydeki sınır ülkelerinde savaş sırasında Venedik veya Habsburg topraklarına geçen herkese, geri dönmeleri hâlinde 5 yıl boyunca tam vergi muafiyeti vadedildi. Görünüşe göre bu bilgece tedbir, amacına ulaştı. Göç edenler bilhassa Bosna'ya ve Sırbistan'a kalabalıklar hâlinde geri döndüler, zira Hilâl sancağının altında vergi muafiyeti haçın, kayserin çift kartalının veya San Marko'nun kanatlı aslan sancağının himayesi altındaki vergilerin yükünden çok daha iyi geliyordu[76].

Bu genel imtiyazları, bazı eyaletler için özel kolaylıklar takip etti. Mesela barışın daha ilk yılında Sırbistan'da ve Banat'taki Hristiyan tebaanın cizyesi tamamen kaldırıldı ve bu kolaylıklar daha da genişletilerek Avrupa'daki bü-

74 1691'de Rusçuk Tersanesi'ni bizzat ziyaret eden ve bir yıl önce Tuna filosunun harekâtlarını karşılamak üzere Tuna şelalelerinin yakınındaki küçük adayı tahkim etmek için kullanılan Marsigli, Bölüm II, s. 175'te tersanenin ilginç bir tarifini vermektedir.

75 Contarini, *Istoria della guerra di Leopoldo,* I, II, 269. Burada Fazıl Mustafa Paşa hakkında şöyle demektedir: "Eyaletten hakettikleri cezalar sebebiyle uzaklaşan tebaaya duyuru yaptı. [Duyuruda] yeniden orada yaşamaya geldikleri takdirde uzun yıllar için bütün vergilerden muafiyet bildiriyordu".

76 *Aynı eser*, s. 726: "Önceki savaşlar ekin ekmeyi bitirdiğinden ve çevredeki ülkelerin nüfusu boşaldığından Türkler, beş yıl boyunca oralara dönüp yerleşen herkes için vergi muafiyeti getirdi. Bu cazibe unsuruyla, kayserin egemenliği altına sığınan çok sayıda Sırp ve Bosnalı yeniden o imparatorluğun itaati altına girdi".

tün topraklardan alınacak toplam 3.085 kese, yani yaklaşık 1,5 milyon akçe gibi yüksek bir tutardaki ödenmemiş savaş vergisinden bile feragat edildi[77]. Tabii ki devlet gelirlerinde bu gibi açıkların başka bir şekilde kapatılması gerekiyordu; üstelik en verimli eyaletlerden birkaçının kaybından dolayı hazine gelirleri oldukça azalmıştı.

Bu açıkların, 1683'te hâlâ her biri 120 akçe değerinde 500 taler içeren keseler olarak hesaplanan 33.398 kese ve 22.606 akçe, yani yuvarlak olarak 16.700.000 taler tutarındaki toplam devlet gelirleri ile karşılaştırıldığında ne kadar yüksek olduğu kesin olarak belirlenememektedir. Ancak bilhassa savaş hazinesi için oldukça yüksek olduğu, kaybedilen topraklardan, yani Macaristan, Erdel, Slovenya ve Dalmaçya'dan elde edilen cizye, öşür, gümrük vergileri ve kumaşların, tuz madenlerinin, balıkhanelerin, yol ücretlerinin, vs. gibi ana gelirlerin savaş hazinesine tahsis edilmesinden anlaşılmaktadır[78].

Anlaşıldığı kadarıyla Hüseyin Paşa mevcut kaynakları daha iyi ve daha katı bir yönetim ile daha verimli hâle getirerek bu sıkıntıdan kurtulmaya çalıştı. Vergiler, icarlar, gümrük vergileri, öşürler, vs. daha düzenli bir biçimde tahsil edildi, yolsuzluklar ve dolandırıcılıklar mümkün olduğunca engellendi ve ağır cezalarla cezalandırıldı, her türlü tasarruf tedbiri alındı ve devlet varlıklarının bireysel kolları öncekinden daha büyük bir özenle muhafaza edildi. Hüseyin Paşa, bilhassa Erzurum eyaletindeki Maden ve Selanik yakınlarındaki Sidrekapısı (Siderokastron) madenleri olmak üzere, o güne kadar ihmal edilen altın ve gümüş madenlerine ihtimam gösteren ilk kişi oldu. Bu esnada mîrî hazinenin sıkıntısını gidermek için, giren paraları daha sonra dolaşıma çıkartıldıklarında olduğundan daha düşük bir kurdan alması daima kötü bir

---

77 Hammer, VII, 44'teki Osmanlı kaynakları.

78 Bu bilgilerde yine Bölüm I, s. 45'te önce o dönemde geçerli para değerini tespit eden ve daha sonra bölüm II, s. 178 ve 188'de devlet gelirlerinin tutarını ve bunların Karlofça ve Pasarofça Barışları akdedildikten sonra düşüşlerini konu alan Marsigli'yi takip ediyoruz. O dönemlerde dolaşımdaki sikkeler ve değerleri şöyle idi: 4 mangır değerinde akçe, 3 akçe değerinde para, 5 akçe değerinde beşlik, 10 akçe değerinde onluk ve 80 akçe değerindeki zolota. Bunların hepsi gümüş paralardı. Şerif ya da Macar dukası 260 akçe, zolota olarak da anılan Macar guldeni 80 akçe, taler veya kara kuruş 120 akçe, Alman dukası 270 akçe ve Venedik altını 300 akçe olarak hesaplanıyordu. Tabii ki bütün bu paraların savaş sırasında kurları sürekli değişiyordu ve bu, bilhassa ticareti etkileyen ve her türlü dolandırıcılığa yol açan bir musibetti. Bunun sonucunda ayrıca günlük hayatta da iyi para ve kötü para diye bir ayrım yapılmaya başlanmıştı.

çare olmuştu. Mesela taler, Bâbıâli tarafından daima 80 akçe olarak hesaplanırken, ödemelerde 120 akçe, hatta sınır eyaletlerinde 140 ve 160 akçe olarak hesaplanıyordu[79].

Hüseyin Paşa, bu ve benzer çarelerle padişahın Enderûn Hazinesi'ne akan paralarla birlikte 1699'da yine 36 milyon akçeye kadar çıkan[80] devlet gelirlerini, birkaç yıl içinde yalnızca devlet idaresinin cari ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, bunların büyük bir bölümünü mesela resmî binalar gibi olağanüstü harcamalar için bile kullanılabilecek duruma getirdi. İmparatorluğun neredeyse bütün kesimlerinde bu türde birçok anıt, köprüler, kuyular, su hatları, camiler, kışlalar ve türbeler, Hüseyin Paşa'nın adını ve çok yönlü faaliyetlerini ebedileştirmiştir. Ayrıca savaş sırasında Belgrad, Tımışvar, hatta bunun için tahsis edilen büyük bir tutar olan 360.345 akçenin yeterli olmadığı Niş gibi sınır kalelerinin tahkimatlarının yenilenmesi ve ayrıca başta Karadeniz'de Özü'de, Kerç'te ve Taman'da yeni tahkimatların tesisi de büyük paralara mâl oldu[81].

Ciddi araştırmaların dostu ve kendisi de şiire yatkın olan Hüseyin Paşa, bilim ve gençlerin eğitimi için de severek ve asil bir cömertlikle çok şey yaptı. İnşa ettirdiği bütün camilerin yanına, mesela İstanbul'da, Edirne'de, Berbir ve İnebahtı'da genelde idadîler, sıbyan mektepleri ve medreseler kurdurdu ve bunlara kendi imkânlarından bağışlar aktardı. Zira yönetim sisteminin en önemli temellerinden biri, halkın manevî unsurlarını da yükseltmek ve güçlendirmekti. Dinî inancın son zamanlarda sarsıldığını doğru anlamıştı ve bu inanç İslamî devlet düzeninin direklerinden biri olduğundan, inancı ciddi bir eğitim ve dinî vecibelerin İslâm'a uygun olarak yerine getirilmesi ile yeniden canlandırmaya ve güçlendirmeye özen gösterdi[82].

Sultan II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi vesilesiyle trajik sonunu daha önce ele aldığımız Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, bu hususta kendisine yardımcı oldu. Sadrazamın telkinleri üzerine, kanunu öğretenlerin ve cami hizmetlilerinin öğretinin saflığına ihtimam göstermeleri, geleneksel disipline uymaları ve görevlerini hassas bir biçimde yerine getirmeleri yönünde uyarıldıkları ciddi bir fetva verdi. Bilhassa idadîler [sıbyan mektepleri?] ile medreselerdeki

79 Marsigli, Bölüm I, s. 46 ve Hammer, *aynı eser*, s. 44'teki Osmanlı kaynakları.

80 De La Motraye, I, 255.

81 Hammer, *aynı eser*, s. 47'deki Osmanlı kaynakları. De La Motraye, *aynı eser*, s. 269.

82 Osmanlı kaynakları, *aynı eser*, s. 5 ve 46.

eğitim daha ciddi bir biçimde yürütülecek ve sadece yetenekli, kendini kanıtlamış öğretmenlere emanet edilecekti. Camilerdeki vaizler, birçok kez olduğu gibi, mihrapları artık uygunsuz vaazlarla kirletmeyecekler ve müminleri dualar, oruç, hac, çocukların eğitimi, camilerin inşası, okullar ve vakıflar kurarak ve sadaka vererek, vs. dinî vecibeleri yerine getirmek üzere uyaracaklardı. Hüseyin Paşa, her gün fakirlere 1.000 akçe sadaka vererek ve İstanbul'daki şeyhlere 500 kese yıllık ücret tahsis ederek, herkese örnek oldu.

Bu esnada kendisi asla kör bir fanatik olmadığı gibi, halk arasında din fanatizmini desteklemeye niyetli değildi. Bunu, daha önce de ima ettiğimiz gibi, Osmanlı'nın Hristiyan tebaasına gösterdiği ve onların dinî menfaatlerine de gösterilmesini istediği esirgeyici ve yumuşak muamele ile ortaya koydu. Mesela bunun delillerinden biri, 1700'de kayserin olağanüstü elçisi Öttingen kontunun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik ruhban ve tarikat mensuplarının daha önceki kapitülasyonlara istinaden dinlerini serbestçe icra etmelerine izin verilmesine, hak ve imtiyazlarının ise hiçbir şekilde sınırlandırılmamasına dair talebini kabul etmesi idi. Bu amaçla çıkartılan hatt-ı hümâyûnla, ister kiliselerde ister kendi evlerinde olsun, ayinleri sırasında ve yolculuk ederken hiçbir şekilde rahatsız edilmemeleri ve bundan böyle de gümrük vergileri hariç olmak üzere, vergi muafiyetinden yararlanmaları belirlendi. Bu esnada bir kez daha bilhassa Sırbistan'daki ve Bulgaristan'daki Rum piskoposlarının onların haklarına ve dinî faaliyetlerine hiçbir şekilde müdahale etmelerine izin verilmeyeceği ve onlardan hiçbir şekilde yasal olmayan harçlar toplamayacakları vurgulandı. Son olarak bu hükümlere uyulması emredildi ve bu hükümlere aykırı davrananların bunları bilmemeleri bile mazeret olarak kabul edilmeyecekti[83].

---

83 İlgili hatt-ı hümâyûnun tamamı için De La Motraye, I, 277'de şöyle demektedir: "Roma dininin papaz ve keşişleri artık hiç endişeli değillerdi. Ne ikametlerine giderlerken ne de denizde ve karada seyahat ederken endişe duymuyorlardı. Tam tersine dinî ibadet ve törenlerini yapmada, hem halka açık biçimde hem de kişisel olarak, sokakta veya başka yerlerde, harac ödemeksizin ve hangisi olursa olsun her türlü gümrük vergisinden muaf biçimde tam bir serbestlik görebiliyorlardı ..... Bulgaristan, Sırbistan ve Rum piskoposlarına onların törenlerini ve ibadetlerini karıştırmalarına, ne de başka birinin onlara hakaret etmelerine ve haksızlık yapmalarına izin veriliyordu". Daha sonra bu imtiyazların onayı verilmektedir: "Biz onlara, bu imtiyazlara, aksine hiçbir değişiklik yapılmaksızın, kimsenin bilmemezliğini iddia etmeksizin, eksiksiz biçimde tam ve saygıyla uygulanmasını emreden hatt-ı hümâyûn ile onaylıyoruz".

Diğer taraftan mesela Fransız Hugenotlar gibi Protestanlar da Bâbıâli'nin aynı himayesine nail oluyorlardı ve bu yönde hâlâ düzensizlikler meydana geliyorsa bunların sebebi, Divân-ı Hümâyûn'un çekememezliğinden ve Osmanlı makamlarının kötü niyetinden ziyade çeşitli Hristiyan mezheplerinin kendi aralarındaki düşmanlık ve husumetti. Bilhassa Cizvitlerin Bâbıâli'nin kimi zaman ciddi müdahalesini gerektiren entrikaları ve dalavereleri asla son bulmuyordu.

Daha onları özel himayesine alan Elçi Nointel zamanında, Türklerin Cizvitler için kullandıkları tabirile Kara Papazlar, Hugenotların İstanbul'dan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan gönderilmeleri için teşebbüste bulunmuşlardı. Gerçekten de elçinin kendi hükümetinden söz konusu Protestanların aileleri ile birlikte onları çok da iyi bir akıbetin beklemediği muhakkak olan Fransa'ya gönderilmelerine dair bir emir almasını başarmışlardı. Hugenotların bir kısmı gerçekten de tutuklandı. Ancak takip altındaki bu insanlar, en büyük sıkıntı anında Bâbıâli'ye başvurdular ve saatçisi bu Protestanlardan biri olan sadrazam bunun üzerine elçiye derhal tutukluları tekrar serbest bırakmasına dair emir gönderdi. Dolayısıyla Nointel, Cizvitlerin öfkesini yatıştırmak ve kendi sarayından tutuklama emrinin geri alınmasını istemek zorunda kaldı. Anlaşıldığı kadarıyla Kral XIV. Louis, bilhassa günah çıkarma papazı olan Pere La Chaise'nin arabuluculuğu sayesinde bu takipten vazgeçmeye ikna oldu ve böylece o dönemden sonra İstanbul'daki Hugenotlar, Fransız elçinin ve Bâbıâli'nin dünyevî himayeleri altında huzur içinde yaşamaya devam ettiler[84].

Daha sonraları 1695'te Cizvitler Sakız Adası'ndaki Rum ruhbanlarla benzer anlaşmazlıklar içine düştüler ve yine Bâbıâli'nin müdahale etmesi gerekti. Adanın Osmanlılar tarafından geri alınmasından sonra, Katoliklerin burada maruz kaldıkları takibe rağmen, Cizvitler yine de din değiştirme hevesleri için verimli bir zemin bulabileceklerine inanmışlar ve Rumları tekrar kalabalıklar hâlinde tek hayırlı kiliselerinin kucağına geri getirebilmek için teşebbüslerde bulunmuşlardı. Rumların bu hususta paşa nezdindeki şikâyetleri, önceleri yalnızca paşanın Cizvitlerin başı olan ve Cizvitleri savunmaya cüret eden dininden dönmüş Rum'u tutuklatıp falakaya yatırtması ile sonuçlanmıştı. Bu şekilde cezalandırılan Rum, Bâbıâli nezdinde şikâyette bulundu ve burada da yine Ciz-

84 De La Motraye, I, 222. "Sarayın cevaplarına bir karşı emir eşlik etti, eksalansları" (elçi) "Hugenotları inançlarından endişe duymaksızın dünyevî olarak himaye etmeye devam edecekti".

vitleri savundu. Ancak İstanbul'daki Rumların ve Ermenilerin ruhbanları, bilhassa Rum patriği, aynı dönemde "Kara Papazların" benzer entrikalarına dair şikâyette bulundukları için hiçbir şey elde edemedi. Cizvitlerin, Hristiyan tebaanın Osmanlı'ya sırt çevirmesini sağlamak için papanın hizmetindeki casuslardan başka bir şey olmadıklarına dair eski şikâyetler, her zamankinden daha ağır basmaya başladı. Zaten kolay öfkelenen bir mizaca sahip Sultan II. Mustafa'nın Cizvitlere karşı, Bâbıâli'nin bütün Hristiyan tebaasının, Ermenilerin, Süryanilerin ve Marunîlerin, Katolik mezhebine geçmelerinin ağır cezalar, hapis ve para cezaları ile yasaklandığı ve bu amaçla düzenlenecek gizli entrikaların elebaşlarına ve destekçilerine aynı cezaların uygulanacağına dair uyarıların bulunduğu sert bir hatt-ı hümâyûn hazırlaması için bu kadarı bile yeterli idi. Dönemin Bâbıâli nezdindeki Fransa elçisi ve Cizvitlerin hamisi Chateauneuf, bu hususta hiç yorum yapmamayı ve Cizvitlere sakin olmayı ve heveslerini biraz dizginlemeyi tavsiye etmeyi daha uygun buldu. Aksi takdirde, onları kendisinin bile koruyamayacağı daha kötü şeyler olabilirdi[85].

Oysa Cizvitleri, ne Bâbıâli'nin tehditleri ne de elçinin iyi niyetli uyarıları, artık bilhassa Ermenilere yönelik olan din değiştirme işlerinden vazgeçirmeye muvaffak olabilmişti. Cizvitler ve Ermeniler arasında birkaç yıl sürecek ve sonunda her iki tarafın da aleyhine ancak Bâbıâli'nin zorla müdahalesi ile çözülebilecek husumetler daha Amcazâde Hüseyin Paşa hayatta ve yönetimdeyken başlamıştı.

Husumetlerin başlangıcı, Cizvitlerin yalnızca Ermeni kiliselerine sızıp kürsüden öğretilerini Türkçe olarak yaymakla kalmayıp, Ermenilerin ailelerine de sızıp din değiştirme işlerini büyük bir başarı ile gerçekleştirmeleri oldu. Din değiştiren kişilerin sayısı hayli yüksekti, zira akıllı davranarak, ruhların kurtuluşunun yanısıra din değiştirmenin maddî avantajlarını da vurguluyorlardı. Daha fakir sınıfa, bunun kiliselerinin ve papazlarının geçimlerini sağlamak için ödemek zorunda oldukları ve büyük bir kısmı patriklerinin satılık olan makamını satın almak için kullanılan ağır vergilerden kurtulmanın en kolay ve en güvenilir yolu olduğunu telkin ediyorlardı. Zenginleri ise, Ermeni Kilisesi'nde neredeyse yılın üçte birini kapsarken, Katoliklerde yalnızca toplam 40 gün süren oruçların ne kadar rahatsız edici olduğunu anlatmaya çalışarak kendi taraflarına çekmeye çabalıyorlardı. Bunun dışında ise Ermenistan'ın şu andaki hükümdarlarını ülkeden kovacak ve bu milletin eski bağımsızlığını ve büyük-

85 De La Motraye, I, 192-194'te 1695 Mayıs'ı sonuna ait bu hatt-ı hümâyûn da verilmiştir.

lüğünü tekrar tesis edecek savaşçı bir Frenk halkının geleceğini anlatan eski bir kehaneti de gayet başarılı bir şekilde kullanıyorlardı. Bilhassa bu kehanet, Ermenilerin zaten kararsız olan ruhları üzerinde büyük bir etki bırakıyor, fakat aynı zamanda bütün bu din değiştirme işlerine, Bâbıâli'nin bu davaya oldukça şüpheli ve tehlikeli bir mesele gibi yaklaşmasına sebep olan siyasî bir karakter veriyordu[86].

Neticede bilhassa 18. yüzyılın ilk üç yılında Katolikliğe geçen Ermenilerin sayısı yalnızca İstanbul ve çevresinde değil, Ermenistan'da, bilhassa Erzurum'da öyle yükselmişti ki, sürtüşmeler ve Bâbıâli'nin müdahalesi kaçınılmaz hâle geldi. Tabii ki bu arada hemen birbirlerini düşmanca karşılayan ve ölümcül bir nefretle takip eden iki grup oluşmuştu: Cizvitlerin tarafını tutan bir Katolik grubu ve atalarının geleneksel inançlarını sonuna kadar savunan ve başlarında dogmalarının öğretmenleri olan Vertabiet'in bulunduğu Ortodoks Ermeni grubu. Ermeni patrikliğine dair mücadele, 1703'te kavgayı daha da alevlendirdi ve Bâbıâli'nin önüne getirdi.

Eski inancı muhafaza etmek isteyen Ermeni Patriği Avedik, cemaatinden Katolikliğe geçen bazı ruhbanları kendi iradesini kullanarak zincirlere vurdurmuş ve hapse attırmıştı. Yine Katolikliğe dönen dostları, onları zorla hapisten çıkarttılar, patriğe işkence ettiler ve bunun için Bâbıâli nezdinde intikam istemeye yeltenince patriği zorbalıklarından dolayı Amcazâde Hüseyin Paşa'nın halefi, kolay öfkelenen bir mizaca sahip bir Sırp devşirme olan Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'ya şikâyet ettiler. Sadrazam, Ermeni patriğinin kendi hapishaneleri olamayacağını söyleyerek, davacılara hak verdi: "Senin gibi bir it, hapishanelere neden ihtiyaç duysun? Bunların sadece padişaha ait olabileceklerini bilmiyor musun"? Bunun üzerine patriği hemen ağır hapse mahkûm etti ve patrik ancak şeyhülislâmın gücünü kullanarak araya girmesi ile buradan kurtulabildi. Bunun üzerine aynı sadrazam, sırf Katolikliğe geçtikleri için, tanınmış dört Ermeni'yi forsa olarak kadırgalara gönderdi[87].

Bu hâdise, bir sonraki patrik seçiminde grupların öfkesini artırdı ve adeta krize sebep oldu. Katolik grubu, artık zaferi kazanacak ve tabii ki onların lehine karar verecek adayları Suphi'yi patrik koltuğuna oturtacak ka-

86 De La Motraye, I, 303, bu durumu en iyi şekilde anlatmaktadır. Sonunda şöyle demektedir: "Cizvitlere karşı olan bunca insanın zihnininde böylesi kehanetin nasıl olduğunun bilinmesi inanılır değil".

87 Paul Lucas, *Voyage au Levant*, Paris 1731, II, 411.

dar güçlü idi. Yeni patrik, Ortodoks inancın müdafii olan rakibi Edirne Piskoposu Efraim'in görevden aldığı Katolikliğe geçmiş üç papazı, onları tekrar görevlerine iade etmek üzere Edirne'ye bizzat geri getirdi. Efraim'in grubu bunun üzerine sadrazamın divânında da yankı bulan büyük bir yaygara kopardı. Suphi'nin Cizvitlerin taraftarı olduğu ve Ermeni Kilisesi'ni papanın üç kuruşu karşılığında satmaktan başka bir amaç gütmediği söyleniyordu. Bu şüpheyi çürütmek için patrik her ne kadar Ermeni kiliselerinde Cizvitlerin vaaz vermesini yasaklamış olsa da sadrazamın öfkesini dindiremiyordu. Karşı tarafın 16 ruhbanının, Cizvitlerle ilişki içinde olduklarına dair ifadesi üzerine, patriğin tekrar görevlerine iade ettiği üç papazı huzuru bozan kişiler olarak kadırgalara gönderdi ve benzer inanca sahip bütün Ermeni vaizler, aynı akıbete uğramamak için kaçtılar[88].

Cizvitler, bunun üzerine kendileri ve davaları için bütün bu kavgaların sebebini Ermenilerin yanılgılarına ve kendi aralarındaki husumetlere dayandırmaya çalıştıkları uzun bir bildiri ile devreye girdiler. Ermeniler, Kalkedon Konseyi'nin kararlarını kabul etmek istemeyen tek Hristiyanlar olduklarından, sapkın kabul edilmeliydiler ve Cizvitler, söz konusu konseyi inancın gerçek temeli kabul edenleri, gerçeklerden dolayı takip edilen Hristiyan kardeşleri kabul ederek ve koruyarak yalnızca görevlerini yerine getiriyorlardı. Bâbıâli bunu kabul etmek zorunda idi ve bütün Hristiyan hükümdarlar, Türklere belki yalnızca küçük bir mesele gibi görünen bu önemli meselede yapılanlara karşı taraf tutmakla yükümlüydüler. En azından Hristiyan devletlerinin elçileri, İstanbul'da sadrazama ve kaymakama bugüne kadar bütün dinlere müsamaha gösteren ve din için hiçkimseyi rahatsız etmeyen Bâbıâli'nin aniden yanılgıları açıkça görülebilen sapkınları desteklemek ve korumak için dürüst insanları takip ettiğini tuhaf bulduklarını anlatmak zorundaydılar[89].

Oysa bu bildiri amacına ulaşamadı. Bu bildiriyi alan elçiler, gerek Katolik gerekse Protestan olanlar, bu hassas meseleye daha fazla eğilmeyi uygun bulmadılar. Fransız elçi ve Cizvitlerin hamisi Feriol bile davalarını Bâbıâli'nin huzuruna getirmeyi kabul etmeyerek, daha sakin zamanları beklemeleri tavsiyesinde bulundu; zira bir hükümdardan, kendi lehine olmadığı takdirde, tebaasının dinlerini değiştirmelerine izin vermesini istemek büyük bir arsızlıktı. Cizvitler aynı şekilde sadrazamın kethüdasına rüşvet vererek, sadrazam

88 De La Motraye, *aynı eser*, s. 299 ve 303.

89 Bu bildirinin tamamı için bk. *aynı eser*, s. 299-302.

ile daha iyi ilişkiler içine girmeyi de başaramadılar. Ne de olsa rakipleri de bu arada uyumamışlardı.

Bu kimseler başında Efraim'in bizzat bulunduğu ve patrik ile onun desteklediği Cizvitlerin entrikalarının tehlikelerini bir kez daha ayrıntılı bir biçimde anlatacak bir heyeti Edirne'ye aynı kethüdaya göndermişlerdi. Kethüda, heyeti başta ilgisizce karşıladı. "Katoliklerden bahsediyorsunuz", diye seslendi Efraim'e sinirli bir şekilde, "Onlar kâfir değil midir?". "Doğru", diye cevap verdi Efraim. "İyi öyleyse", dedi kethüda, "ister beyaz, ister siyah, ister kırmızı olsun, domuz daima domuzdur; Bâbıâli için bir kâfirin Katolik mi Ermeni mi olduğu önemli değildir; kâfir kâfirdir".

Hâlbuki Efraim, bu sert konuşma karşısında sinmedi ve bu kavgayı becerikli bir şekilde kendi menfaatleri lehine Bâbıâli nezdinde dile getirdi: Atalarının inancını koruyan Ermeniler olarak, Bâbıâli'nin bütün milletlere tanıdığı vicdan özgürlüğünden başka bir şey talep etmiyorlardı. Hâlbuki Bâbıâli, "Kara Papazların" zamanla bütün Ermenileri kendi kiliselerine çekmesine ilgisiz kalmamalı idi, zira Ermeniler bu yüzden yakında öyle fakirleşmiş olacaklardı ki, papazları haracı bile toplamakta zorlanacaklardı. Ayrıca Osmanlı'nın birçok tebaasından da kendi taraflarına çektikleri genç insanları, eğitim için, daha sonra herhangi bir yabancı elçinin himayesi altına girmek üzere "Frenk" olarak geri döndükleri, Fransa'ya ve İtalya'ya göndererek, bu kimselerin Bâbıâli'ye sırt çevirmelerine sebep oluyorlardı. Patrik Suphi, görünüşe göre papadan para alıyordu ve bütün bu musibetlerin asıl sebebi idi.

Özel bir bildiri ve sözde büyük miktarda bir para ile desteklenen bu gibi telkinler, kethüdayı biraz yumuşattı. Meseleyi sadrazama davacılar için en olumlu şekilde anlattı ve bunun neticesi, Suphi'nin makamından alınarak, en soylu taraftarları ile birlikte hapse atılmasıyla sınırlı kalmayıp, sadrazamın emriyle, kendi kiliselerinden Cizvitlerin tuzaklarına düşürdükleri birçok Katolik Ermeni'nin de dinlerinden dönmelerinin bedelini hapis cezası, falaka veya ağır para cezaları ile ödemek zorunda kalmaları oldu.

Bunun üzerine boşalan patriklik koltuğuna dindar bir Ermeni olarak tanınan Vertabietlerden Avedik getirildi. Cizvitlerin, yeni patriği seçilmesini sağlamak için kullandığı büyük miktarda para ile en azından din değiştirme faaliyetlerine bir engel teşkil etmeyecek derecede kendi taraflarına çektiklerine dair söylentilere rağmen, Avedik, patriklik koltuğuna oturtulduktan sonra Ciz-

vitlere karşı kesin düşmanca bir tavır aldı. Bütün kiliselerinde bundan böyle Frenk papazları, yani Cizvitleri evlerine alan veya onların kiliselerini ziyaret eden Ermenilerin hepsini aforoz ettirdi. Bâbıâli aynı dönemde Cizvitlere ve Erzurum'daki dinlerinden dönmüş Ermenilere aynı sert muamelede bulunduğundan, bu şekilde Bâbıâli'nin de istediği gibi hareket etmiş olduğunu düşünüyordu.

Erzurum'da 1703 Mart'ında Cizvitlerin dinden döndürdükleri yaklaşık 300 kadar genç Ermeni ile Ortodoks inançlı soydaşları arasında kavgalar baş göstermişti. Ortodoks Ermeniler Bâbıâli nezdinde şikâyette bulundular ve Bâbıâli bunun üzerine hemen buradaki Cizvit konseyini kapattırdı. "Kara Papazlar", taraftarları ile birlikte sessizce buradan ayrıldı ve bazısı İran'a bazısı da İstanbul'a sığındı[90].

Ortodoks Ermeni grubunun bu görünüşte tam zaferinden sonra uzun bir süre huzur hâkimdi. Ancak bu huzur, Cizvitler tarafından faaliyetlerini gizlice çok daha büyük bir çabayla ve daha büyük bir güvenlik içinde sürdürmek üzere kullanıldı. Onlar için en önemli şey, Katoliklerin ezelî düşmanı olan ve kendisinden nefret ettikleri Patrik Avedik'i yok etmek veya ele geçirmekti. Bunun için çok dikkatli hareket ettiler ve yavaşça, fakat bir o kadar da başarıyla hedefe ulaştılar. Fransız Elçi Feriol'un da onlara yardım ettiği hiç şüphe götürmemektedir. Feriol'e bu sapkın patriği bir büyücü, bir Somodit, aşağı tabakadan onursuz ve şerefsiz bir adam ve –en önemlisi– Şark'taki misyonlarının en tehlikeli düşmanı olarak göstermeyi başarmışlardı[91]. Feriol bu yüzden muhtemelen sarayından Cizvitlerin planlarına en azından el altından gerekli yardımları sağlamasına dair talimat almıştı. Bu planlar ise tabii ki Avedik'i ele geçirmeye yönelikti.

Bunu nasıl başardıkları tam olarak bilinmemektedir. Bazılarına göre, patriği sahte dostlar aracılığıyla Bâbıâli'nin sözde takiplerine karşı uyararak sindirmeye ve onun Girit'e veya Mora'ya kaçmasını sağlamaya çalışıyorlardı[92]; başkalarına göre ise, makamından alınarak sürgüne gönderilmesini, yani bir nevi düşmanlarının eline teslim edilmesini para ile sağlamışlardı. Gerçekten

90 Bunların hepsi için bk. De La Motraye, *aynı eser*, s. 302-305.

91 Feriol, De Taules, *L'homme au masque de fer.*, Paris 1825, s. 200'deki 6 Ocak 1709 tarihli mektubunda, gösterilen muameleden dolayı kendisini haklı çıkartmak için onu böyle tarif etmektedir.

92 De La Motraye, *aynı eser*, s. 345.

de öyle olmuştu. Zira Bâbıâli 1706'da talihsiz patriği sürgün yeri olarak gösterilen Sakız Adası'na göndermek üzere gemiye bindirdiğinde, Feriol, patriği Sakız Adası'na götürecek çavuşa rüşvet vererek, onu bu amaçla hazır bekleyen bir Fransız gemisine bindirmesini sağladı; gemi, Avedik'i Sicilya üzerinden Marsilya'ya getirdi ve burada öyle katı bir hapse alındı ki, son zamanlarda Avedik, tabii ki yanlış bir şekilde, Bastille Hapishanesi'nin sözde demir maskeli o gizemli adamı hâline getirilmeye çalışıldı[93]. Oysa Avedik'in bir sü-

93 Bütün bu bilgiler Feriol'un Taules, *aynı eser*, s. 196 ve devamındaki kendi ve yine *aynı eser*, s. 19'da İstanbul'daki halefi Marki de Bonnac'ın mektuplarından açık ve net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Marki de Bonnac'a göre, Avedik'in azledilmesi Cizvitlerden gelen "paranın gücü" ile gerçekleşmişti ve Fransa'ya kaçırılmasının asıl elebaşları, Sakız Adası'nda olduğu sürece kendilerini yeterince güvencede hissetmedikleri için, Braconnier ve Terrillon idi. Feriol'un raporlarına göre Kral XIV. Louis'ye yukarıda belirtildiği şekilde 1706 Mayıs'ı ortaları ve Haziran başlarında bizzat başvurmuşlardı ve aynı elçi, "Latinlerin tiranı, imanımızı Türklere pazarlayan ve kiliselerinde günah işleyen bu adamın Türk olması Romalı olmasından daha iyidir" dediği bu adamı Fransız hükümetine teslim ettiği için kendisi ile gurur duyuyordu. Ayrıca krala, Avedik'i ciddi bir biçimde hapis altında tutmasını tavsiye ediyor ki, "Artık Türkiye'ye yazamaz, demir maskeli adam". Önce San Marguerite Adası'na ve oradan da Bastille Hapishanesi'ne götürüldüğü, kanıtlanmış bir olgudan ziyada Marki de Bonnac'ın tahminidir. Chevalier de Taules, Avidek'in "demir maskeli adam" olduğu fantezisini bu olguya dayandırmaktadır. "*L'homme au masque de fer*" adlı kitabı, yanılgılarla dolu delillerin gerçek bir örneğidir ve yalnızca sabit bir fikri tarihsel bir olgu olarak kanıtlamak istenince, ne tür saçmalıklara düşülebileceğini göstermek açısından ilginç bir kitaptır. Dönemin Bastille Komutanı Dujorca'nın tutuklularının girişleri ve çıkışları hakkında tuttuğu, Paris Kütüphanesi'nde bizzat incelediğimiz defterlere göre, örneğin "demir maskeli adamın" daha 1698 Eylül'ünde Bastille Hapishanesi'ne geldiği ve 1703 Kasım'ında burada öldüğü şüphe götürmemektedir. Oysa bu bilgi, ancak 1706'da Fransa'ya gelen Avedik'i demir maskeli adam hâline getirmeye uygun olmadığından, Taules söz konusu defterleri sahte ve sonradan düzenlenmiş defterler kabul etmektedir. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nde bu hususla ilgili olan ve hipotezini çürüten diplomatik belgeler de oldukça zeki ve inatçı eleştirileri karşısında geçersiz hâle gelmektedir. Aynı dönemde meseleyi yerinde inceleme fırsatına sahip olan ve Bastille Hapishanesi hakkında hiçbir şey bilmeyen, ancak söylentilere dayanarak "Bagnos de Marseille'den (Marsilya zindanlarından)" bahseden (*aynı eser*, s. 371 ve 380) De La Motraye'den bir kez bile bahsetmemesi doğaldır. Oysa en akıl almaz olanı, Hammer'in VII, 125'te Taules'in tutunması tamamen imkânsız olan iddiasını, nasıl olup da Avedik'in demir maskeli adam olabileceği görüşünü "en muhtemel" görüş beyan edebildiğidir. Taules'in yazısı bu arada ölümünden uzun süre sonra yayınlanmıştır ve göründüğü kadarıyla bu yazı ile Cizvitler, nüfûzlarından yine her zamankinden fazla korkulduğu bir dönemde (1825) karalanmaya çalışılıyordu. Önsözde bu husus açıkça belirtilmektedir.

reliğine ağır hapiste tutulduğu, ama daha sonra Katolik inancına geçerek özgürlüğünü geri aldığı ve sonunda hiçkimsenin gözüne batmadan Paris'te öldüğü kanıtlanmıştır[94].

Sonuçta kesin olarak bilinen şu ki, Cizvitler ve elçi Feriol, bilhassa İstanbul ve Sakız Adası Cizvit misyonerliklerinin iki başrahibinin, Braconnier ve Terrillon'un ve ayrıca Sakız Adası Konsolosu Bonnal'ın aktif bir rol oynadıkları, patriğe karşı entrikalarında tamamen başarılı oldular, fakat bunun bedelini daha sonra çok ağır ödemek zorunda kaldılar. Avedik'in kaçırıldığı veya ortadan kaldırıldığı İstanbul'da duyulur duyulmaz, karşı gruba mensup Ermeniler dönemin sadrazamı Çorlulu Ali Paşa'yı tekrar Cizvitlere karşı kışkırttılar ve onu bilhassa, daha sonra da göreceğimiz gibi, Bâbıâli ile zaten çok iyi ilişkiler içinde olmayan Feriol'un Avedik'in ortadan kaldırılmasının asıl sorumlusu olduğuna ikna etmeye çalıştılar.

Sadrazam, Feriol'den patriğin tekrar geri getirilmesini talep ederken, Cizvitlere ve onların Ermeniler arasındaki taraftarlarına karşı takipler yeniden ve her zamankinden daha ağır bir biçimde başladı. Sadrazam, patrik hemen geri getirilmezse, Cizvitlerin başının patrik geri getirilene kadar ağır hapis cezasına çarptırılacağını duyurdu. Her ne kadar para ve uygun telkinler bu niyetinden vazgeçmesine sebep oldularsa da "Kara Papazlara" ve genel olarak Ermeni Katoliklere karşı o denli ağır tedbirler alındı. Fransız elçinin himayesi altında Ermeni dilinde kışkırtıcı yazılar yazdıkları iddia edilen Pera'daki matbaaları kapatıldı ve sadrazamın çavuşları hâlâ burada görülen bütün Ermeni-

94 Ünlü kitapsever Paul Jakob'un (Delacroix) Fransızca'dan çevrilen incelemelerine istinaden: "*Der Mann mit der eisernen Maske*" (Demir Maskeli Adam), Quedlinburg 1838, 2 Cilt. Burada II, 28'de Avedik'in ölüm belgesinin hâlâ Paris Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerinde bulunduğu kanıtlanmaktadır. Tarihi ise ne yazık ki verilmemiştir. Bu yazı ayrıca bu tarihsel ilginçlik hakkında yayınlanan önceki eserleri de eleştirmektedir, örneğin St. Mihiel (*Le véritable homme dit au masque de fer*, Strasburg 1790) ve Taules (*Hist. de l'homme au masque de fer*, Paris 1825) ve demir maskenin altında ardı ardına Girit'te kalan Beaufort dükünü, Avusturya Prensesi Anna'nın bir oğlu olan Vermandois kontunu, Montmouth dükünü, Henry Cromwell'i ve Mantua dükünün sekreteri Kont Mathioli'yi arayan farklı görüşleri çürüttükten sonra, Bastille Hapishanesi'nin tahrip edilmesinden hemen sonra ortaya atılan, demir maskeli adamın Kral XIV. Louis'nin Maliye Başmüfettişi Fouquet'nin olduğuna dair görüşte ısrar etmektedir. Bu konu ile ilgilenenlere "*Archiv für Geschichte und Literatur von* Schlosser *und* Bercht", II, 193 ve devamındaki "*Der Gefangene mit der eisernen Maske*", Frankfurt 1831, makalesini tavsiye edebiliriz.

leri tutuklayarak, ancak büyük paralar karşılığında tekrar serbest kalabildikleri zindanlara götüreceklerdi[95].

1707 yılı başlarında, Cizvitler herşeye rağmen yalnızca İstanbul Ermeni patriğini değil, Kudüs patriğini de kendi taraflarına çekmeyi ve tekrar Ermeni kiliselerine girmeyi başardıklarında, fırtına her zamankinden daha güçlü koptu. Rakipleri, vaazlarının tek amacının Osmanlı'nın bu sadık tebaasına devletlerine sırt çevirtmek olduğunu iddia ederek, Bâbıâli nezdinde ateşi körüklediler; söz konusu iki patrik ve taraftarları zaten papa tarafından satın alınmışlardı bile. Artık Avedik'in Sakız Adası'ndan zorla kaçırıldığından ve önce Engizisyon'un Palermo'daki hapishanelerine götürüldüğünden ve burada Apostolik Roma Katolik inancının yayılmasını engelleyen kişi olarak korkunç işkencelere maruz kaldığından emindiler. Burada üç ay kaldıktan sonra, Ceneviz üzerinden Marsilya zindanlarına götürülmüştü ve burada ekmekle su karşılığında en adi forsa gibi çalışmak zorunda idi.

Bu şikâyetin neticesi, Bâbıâli'nin, Pera'daki Katolik Kilisesi'ne devam eden bütün Ermenileri tutuklatması, İstanbul patriğini en soylu 40 taraftarı ile birlikte zindanlara göndermesi, Kudüs patriğini azletmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde Katolik inancını kabul eden bütün Ermenilerin en ağır cezalara çarptırılacağını açıklayan sert bir hatt-ı hümâyûn çıkartması oldu[96]. İstanbul patriği, taraftarlarından altı kişi ile birlikte "Frenk" oldukları anlaşıldığından idam edilecekti. Büyük bir sıkıntı içindeyken, Müslümanlığı kabul ederek kendilerini kurtardılar. Aralarından yalnızca birisi, Vertabietlerinden Der Komidas, tek gerçek inanç beyan ettiği Roma Katolik inancını savunarak şehid oldu[97].

Aynı şekilde inançlarından dönmeyen birkaç kişi, aynı ceza muhakemesinden geçtiler. Direniş ruhu ve gücü yavaş yavaş bu şehidlerin kanları içinde boğuldu. Cizvitler sakin davranıyorlardı ve dönmeler açıkça ortaya çıkmaktan çekiniyorlardı. Oysa Bâbıâli, kaçırılan patrik geri getirilene kadar meselenin peşini bırakmaya niyetli değildi. Bu yüzden bilhassa patriği ortadan kaldırarak Tanrı yolunda bir iş yaptığını ve Katolik inancına büyük bir hizmet verdiğini düşünen elçi Feriol'u sıkıştırıyordu[98].

95 De La Motraye, *aynı eser*, s. 371.

96 De La Motraye, s. 380-382'de ilgili hatt-ı hümâyûn tam olarak verilmektedir.

97 *Aynı eser*, s. 399'da Komidas'ın idamı etkileyici ayrıntılarla tarif edilmektedir.

98 1 Haziran 1706'da Kral XIV. Louis'ye bu mesele ile ilgili olarak şöyle yazıyordu (bk. Taules, s. 197): "Bu zalimin (Avedik) ülke dışına uzaklaşmış olması, Tanrı'nın dinimize bundan daha büyük bir hizmetinin olduğuna inanmıyorum".

Sadrazam, Fransa'ya karşı savaş ilân etmek gibi ciddi bir biçimde ileri sürülen bir tehdide kadar varan soruları ile Feriol'u neredeyse çıldırtıyordu. 1706'da Torcy'ye şöyle yazıyordu: "Avedik meselesi beni büyük sıkıntıya soktu. Sultan bundan beni sorumlu tutuyor. Bu mesele yüzünden sadrazama 20'nin üzerinde mektup yazdım. Sonunda sadrazam ile ekselansları kraldan İspanya kralına Avedik'i Messina Hapishanesi'nden tahliye ederek, İstanbul'a geri gelmesine izin vermesi için bir yazı yazmasını talep etme hususunda anlaşmaya vardım". Oysa Feriol bu meselede anlaşıldığı kadarıyla ikiyüzlü davranıyordu. Zira aynı mektupta Avedik'in asla ve hiçbir surette serbest bırakılmaması ve İstanbul'a gelmemesi gerektiğinde ısrar ediyordu[99].

Bu yüzden büyük bir sıkıntıya düşen hükümeti, bu talepleri kabul etti ve kendisini Bâbıâli'yi Avedik'in akıbeti hakkında hiçbir bilgisi olmadığına, patriğin muhtemelen İspanya kralının elinde olduğuna inandırmayı deneyerek korumaya çalıştı; yine de yerini tespit etmek ve teslim edilmesini sağlamak için ellerinden geleni yapacaklardı. Bu sayede en azından zaman kazandılar ve Avedik'in ölmesi üzerine zaten kendiliğinden hallolan bu mesele, Bâbıâli'nin ara sıra 1713'e kadar uzayan uyarılarına rağmen, çok daha önemli meseleler karşısında unutulup gitti[100].

Bu uğursuz kavgalar üzerinde biraz uzunca durmamızın sebebi, Osmanlı'nın Hristiyan tebaasının Bâbıâli nezdindeki konumunun olumsuz etkilenmesinin kimin suçu olduğunu göstermekti. Bütün bu anlaşmazlıklar kesinlikle Amcazâde Hüseyin Paşa'nın yönetim düşüncesine uygun değildi. "Frenklerin" düşmanı değildi ve bilhassa Hüseyin Paşa'nın yönetimi altında özellikle Hristiyan elçilerin, konsoloslarının ve bunların himayesi altında bulunanların çok rahat ettikleri bir gerçektir. De La Motraye, 1699'da şöyle demektedir: "Elçiler ve konsoloslar, Türkiye'de prensler ve burada bulunan bütün tüccarlar arasında en zengin ve çoğunlukla kendileri de lordların oğulları veya kardeşleri olan İngilizler başta olmak üzere, tüccarlar büyük birer bey gibi

---

99 1 ve 16 Eylül 1706 tarihli mektuplar, *aynı eser*, s. 178. İkincisinin sonunda şöyle demektedir: "Dinin selameti için, Avedik'in bir daha İstanbul'a dönmemesi önemlidir".

100 Dönemin İstanbul Elçisi Kont Alleurs, Taules, s. 201'deki mektuplarına göre, 1710 ve 1713 yıllarında sadrazama bu yüzden sert bir şekilde hesap vermek zorunda kalmıştı. Oysa sonunda bütün bu meseleler halefi Marki de Bonnac'ın 1724'te dediği gibi, "zaman geçtikçe tamamen unutuldu" (*aynı eser*, s. 20). Bâbıâli, 1709'da bu mesele ile ilgili olarak Paris'e özel bir temsilci göndermiş, ama hiçbir şey elde edememişti. Hammer, VII, 151'de kayser elçisi Talman'ın raporu.

yaşamaktadırlar"[101]. Ayrıca Bâbıâli ile artık sıkça Hristiyan tercümanlar, Fenerli Panagotaki, Mavrokordato vs., tarafından yürütülen diplomasi trafiği de, Hristiyan halkın durumuna da olumlu bir şekilde yansıyan daha yumuşak ve daha müsamahacı bir karaktere bürünmüştü. Yine de göze çarpan bir gerçek vardı ki, o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nda yalnızca bireysel olarak değil, bilhassa Avrupa'da Hristiyan unsurunun hâlâ yoğunlukta olduğu Arnavutluk'ta, Dalmaçya'da, Bosna'da, Sırbistan'da ve Bulgaristan'da çok geniş bölgelerde Hristiyanların Müslümanlığa geçişleri azalmaktan ziyade yükselmekte idi. Bu din değiştirmeler 17. yüzyıl içerisinde ve bilhassa yüzyılın sonlarına doğru kalabalıklar hâlinde gerçekleşiyordu. Bilhassa uzun savaş yıllarında ağır vergi yükünden kurtulma ve bazı siyasî öncelik haklarına sahip olma isteği ve zorunluluğu gibi maddî sebepler de muhtemelen tesirlerini göstermişti. Bu hususta az olmakla beraber, ilginç ve kesin olgular mevcuttur.

Mesela o dönemde nüfusu 400 bin olan Arnavutluk'ta 17. yüzyılın ilk çeyreğinde hâlâ 350 bin Katolik varken, 1651'de ancak 50 bin Katolik kalmıştı. Oysa Hristiyanlığın bu dağlık ülkede çığ gibi çöküşü bununla da sınırlı kalmadı. 1671'de neredeyse 14 bin mensubu olan Dıraç başpiskoposluğu, 1703'te 8 bin kişiye kadar düşerken, aynı dönemlerde Sappa piskoposluğu 9.230 kişiden 7.971 kişiye ve İşkodra Piskoposluğu 20.270 kişiden 12.700 kişiye düşmüştü[102].

Aynı durumlar, yukarıda adı geçen ve muhtemelen aynı etkiler altında bulunan diğer eyaletlerde de geçerli idi. Oysa bu fikir değişiklikleri, Amcazâde Hüseyin Paşa gibi halkın Hristiyan unsurunun aynen muhafaza edilmesini ve devletin idaresi için kullanılmasını isteyen aydın Osmanlı devlet adamlarının düşüncelerine çok da uygun değildi. Bu yüzden nasıl ki 16. yüzyılda pençik ka-

101 De La Motraye, I, 184'te diplomatların o dönem İstanbul'daki hayatları cezbedici bir şekilde anlatılmaktadır.

102 Ranke'nin "Die Letzten Unruhen in Bosnien (Bosna'daki Son Karışıklıklar)" adlı makalesinde (bk. *Historisch-politische Zeitschrift,* Berlin 1834, II, 299 ve devamı) papa vekillerinin aynı döneme ait elyazması raporlarından derlediği "Über die Abnahme der christlichen Bevölkerung in der Türkei (Türkiye'de Hristiyan Halkın Düşüşü Hakkında)" adlı bildirisindeki ilginç notlarından alınmıştır. Katoliklerin o dönemlerde İstanbul'da sıkça Müslümanlığa geçişleri, De La Motraye'nin 1703'te şu açıklamayı yapmasına sebep olmuştur (bk. I, 308): "Katolik dinine karşı bu yıl bir komplo kurulacağı sanılıyor".

nununa göre oğullarını toplayabilecekleri Hristiyan ailelerin azalmasından endişe duyulduğu için bu gibi din değiştirmelerin durulması istenmiş ise[103] bunun sonucunda kaçınılmaz olarak devletin ana malî kaynaklarından biri olan cizyenin önemli ölçüde azalmasına ilgisiz kalınamazdı. Daha önce de gördüğümüz gibi, barıştan sonra öncelikle göç eden Hristiyan halkı tekrar eski topraklarına çekmek için mümkün olan herşey yapılmıştı ve 1703'te birçok açıdan Amcazâde Hüseyin Paşa'nın yolunu takip eden Sadrazam Rami Mehmed Paşa döneminde yalnızca Tımışvar Banatı'na 8 bin Hristiyan göçmenin iskân edilişi, bilgece tedbirlerle bu hususta başarılı olunduğunu kanıtlıyordu[104].

Oysa Amcazâde Hüseyin Paşa'ya da iyileştirici yönetim sistemini kararlı bir şekilde yürütmek nasip olmayacaktı. Beş yıl sadrazamlık yaptıktan sonra, 1702'de zamanından önce kendisine ve yürüttüğü aydın politikalara muhalif olan ve merkezleri her zamanki gibi sarayda bulunan düşmanca etkilerin kurbanı oldu. Ezelî düşmanı olan kızlarağası, yalnızca sürekli olarak yönetim tedbirlerini engellemeye çalışmakla kalmayıp, Hüseyin Paşa'yı şahsen de küçük düşürüyordu. İyi niyetli bu yaşlı adam, bu hakaretlere dayanamaz oldu. Ayrıca bedensel rahatsızlıkları da olan Hüseyin Paşa, azledilmesini istedi ve aynı yılın Eylül'ünde şerefli bir biçimde görevinden azledildi. Servetinin büyük bir bölümünü padişaha bıraktı ve birkaç hafta sonra hayata veda ettiği Silivri'deki mütevazi kır evine çekildi.

Muhtemelen gerçek payı olmayan kötü niyetli söylentiler, ölümünü kadiri mutlak Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin bir yaratığı olan halefi, Sırp devşirmesi Daltaban Mustafa Paşa'nın kendisine verdiği zehre atfetmeye çalışmışlardı. Ayrıca aynı şeyhülislâmın, Hüseyin Paşa'nın mallarına haksız yere el koymaktan çekinmediği söyleniyordu. En güzel atlarından 60 tanesi ve 100 kese altının üzerinde değere sahip bütün kıymetli taşları ve eşyaları, mirasından zorla kaçırılmıştı. Naaşı, sessizce ve hiçbir gösterişe yer vermeden, ölümünden kısa bir süre önce 100 suhte alabilecek bir medrese ile birlikte İstanbul'da yaptırdığı caminin yanındaki türbeye defnedildi[105].

103 Karşılaştırma için bk. Cilt III.

104 Hammer, VII, 65'teki Osmanlı kaynaklarına göre.

105 Paul Lucas, *Voyage*, II, 394: "Herkesin kendisinden bahsettiği çok namuslu bir adam. Bir yıldan fazla bir süredir görevden alınmasını talep ediyor, son olarak ortaya çıkan büyük bir hastalık onun işlerle uğraşmasını engelliyordu". La Motraye, I, 296: "Bu vezir içinden çıktığı aileden gelen bir namusluluğa sahipti".

Amcazâde Hüseyin Paşa, aslında ünlü Köprülüler ailesinden Osmanlı İmparatorluğu'nun gittikçe ilerleyen çöküşünü daha iyi bir yönetim ve köklü reformlar ile durdurmaya çalışmak için ciddi bir iradeye sahip olan ve büyük birçoğunlukla doğru tedbirleri de alan son kişi idi. Zira ne Köprülülerin yolunda ilerleyerek devleti yönetmek isteyen veya bilhassa amaca uygun malî tedbirler ile büyük hizmetler veren Rami Mehmed Paşa ne de sekiz yıl sonra beşinci Köprülü olarak sadaret mührünü kısa bir süreliğine teslim alan Fazıl Mustafa Paşa'nın iyi niyetli ama güçsüz oğlu Köprülüzâde Damad Numan Paşa, Amcazâde Hüseyin Paşa'nın ölümünden hemen bir yıl sonra Sultan II. Mustafa'nın tahtı kaybetmesine sebep olan beceriksiz sadrazamların gittikçe hâkim olmaya başlayan kötü yönetimlerine etkin bir sed çekmeyi başarabildi.

Babası Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın olağanüstü yeteneklerinin lâyık bir mirasçısı olarak her yerde büyük itibar gören ve yönetimin başına getirilmesi büyük beklentilere gebe olan Damad Numan Paşa, ne devletin iç idaresinin zorluklarının ne de ileride göreceğimiz gibi, o dönemlerde Bâbıâli'nin dış politikasında içine çekildiği önemli karışıklıkların üstesinden gelebilecek bir adamdı. Bilhassa durumları daha geniş bir perspektiften ele alma anlayışından ve bir devlet adamının keskin bakışından yoksundu ve böylece her ne kadar niyetlerinde dürüst bir adam olsa da, çok geçmeden hep bağımsız olma hevesi yüzünden herşeyi iyileştireceğine daha da kötüye götüren kararsız, ikilemli ve kılı kırk yaran bir mizaca dönüştü. Saraydaki düşmanları karşısında ancak iki ay kadar kısa bir süre dayanabildi ve sonunda sağ salim Eğriboz'daki sancakbeyliğine geri gönderilmesini kaderin bir teveccühü olarak kabul etmek zorunda kaldı[106].

Yarım yüzyıl içinde ardı ardına devletin en yüksek makamını yöneten Köprülüler silsilesi onunla sona erdi. Köprülüler daha sonra, mesela İran savaşlarında Damad Numan Paşa'nın Hemedan Muharebesi'nde (1727) şehid düşen ağabeyi Köprülüzâde Abdullah ve sekiz yıl sonra Arpaçay Muharebesi'nde

106 De La Motraye, I, 421: "Türkler arasında, [Köprülü]zâde Numan Paşa, hem köklü bir aileye mensup olmasıyla hem de devlet ve halkın hukukuna ilişkin bilgisi ve dürüstlüğü ile tanınıyordu". Fabrice, *Anecdotes du sejour du Roi de Suede à Bender ou Lettres pour servir d'eclaircissement à l'histoire de Charles XII.*, Hamburg 1760, s. 31, ise şunları söylemektedir: "Halkın ona sevgisi o denliydi ki onu bir aziz gibi övüyorlardı". Anlaşılan bu yüzden saray ve Osmanlı sultanı da kendisini pek istemiyordu.

(1735) şehid düşen oğlu Abdurrahman gibi, bilhassa komutanlar olarak nam saldılar*.

Neticede aynı aileden ve aynı düşüncede bir dizi adamın, farklı imkânlarla ve birbirine eşit olmayan başarılarla bile olsa, devleti güçlü bir şekilde çökertmesi kaçınılmaz olan bir felakete karşı durmaları, Osmanlı tarihinin en ilginç hâdiselerinden biridir. Yine de iradede ve dirayette kararlılık ile birleşen yönetim sanatının ve en derin anlayışın bile artık hiçbir şey yapamayacağı köklü ve iyileştirilmesi imkânsız musibetlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Hele ki Osmanlı İmparatorluğu'nun iç yaşamından ziyade Avrupa devletleri ile ilişkilerinin bundan sonraki gelişimine bağlı geleceği üzerinde hüküm sürmek, onların tamamen kontrolü dışındaki bir şeydi. Dolayısıyla şimdi bu ilişkilere geri döneceğiz. Bu esnada ise öncelikle Bâbıâli'nin kuzey devletleri ile ilişkileri karşımıza çıkar.

---

* Zinkeisen yanlış bilgi vermektedir. Köprülüzâde Abdullah Paşa, Hemedan Muharebesi'nde (1727) değil Arpaçay Muharebesi'nde (1735) şehid olmuştur. Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın büyük oğlu olan Abdurrahman Paşa ise, vezirlik rütbesiyle Van valisi ve 1140'da (1727/1728) Trabzon valisi olup 1146'da (1733/1734) ölmüştür (Sicil-i Osmanîl, III/319) (çn).

İKİNCİ BÖLÜM

BÂBIÂLİ'NİN KUZEY DEVLETLERİ İLE İLİŞKİLERİ. PRUT (1711) VE İSTANBUL (1713) BARIŞI'NA KADAR ÇAR (DELİ) PETRO VE İSVEÇ KRALI XII. (DEMİRBAŞ) ŞARL

1) Asya'ya ve Bâbıâli'nin Avrupa Dışındaki Diğer Topraklarına Bakış. Kırım Hanları ve Batılı Devletlerle İlişkiler

Bâbıâli, barışı sağladıktan sonra Avrupa'daki topakları ile tekrar ilgilenmeden önce, Avrupa'daki büyük savaşlarda daima görüldüğü gibi, bu defa da Avrupa dışındaki topraklarda baş gösteren isyan ruhunu bastırmak zorunda idi. Amcazâde Hüseyin Paşa, 1701'de bu bağlamda, Cezayir ile kavgalı olan ve Bâbıâli'den arabuluculuk yapmasını isteyen Fas Hükümdarı Mevlay İsmail'e şöyle yazıyordu: "Barışı sağladığımıza göre ilk amacımız topraklarımızın refahı ve tebaamızın huzurudur"[1]. Bunun için öncelikle bakışlarını Anadolu ve Asya'ya çevirmek zorundaydılar.

Anadolu'da gerçekten de Avrupa'daki son savaşın sıkıntıları arasında hiçbir eyalet yoktu ki, orada silah zoruyla padişahın hâkimiyet haklarını ihlal eden ve Osmanlı yöneticilerinin baskısı altında acı çeken halkı önce kendi tarafına çekip sonra da daha büyük bir yük ve zulüm altında ezen küçük bir tiran veya cüretkâr bir maceraperest çıkmasın. Bâbıâli'nin şansına aralarından

---

1 Hammer, *aynı eser*, VII, 31'de Osmanlı kaynağı.

Abaza Paşa ayarında, daha yüksek amaçlar için gösterdiği çabalarla Bâbıâli'ye zarar verebilecek hiçbir adam çıkmıyordu. Bütün bu isyanların olağanüstü bir planı, önemli imkânları ve becerikli bir yönetimi eksikti. Bu yüzden, beklenilenden çok dala kolay bastırılabildiler.

Doğuda Karahisar'da toplanan böyle bir eşkiya çetesi, 1695'te Yusuf Paşa komutasında üzerlerine gönderilen birliklerle girdiği ölümcül bir çatışmada tamamen yok edilmişti. Şimdi, 1702'de ise yalnızca Aydın'da ve Denizli'de en önemli asilerden ikisi hile ve zorla ortadan kaldırılmakla kalmayıp, Sivas, Karaman, Ilgın ve Aksaray civarlarında dolaşan eşkiya çeteleri de kolayca yakalanıp, yok edilebildiler. Kürdistan'da da yine bu gibi isyan hareketleri, Şehrizor Beylerbeyi Hasan Paşa'nın isyanın lideri Bebe Süleyman Bey'i ele geçirip, hepsi Kürt beyleri olan 17 yandaşı ile birlikte idam ettirmesiyle hızlı bir biçimde sona erdirildi[2].

Güneye doğru, Arabistan'da, bilhassa Basra civarlarındaki isyan çok daha tehlikeli boyutlara ulaşmıştı. Burada 17. yüzyılın son on yılında Muntefik boyundan cüretkâr bir çete reisi olan Şeyh İbn Mani kendisini bağımsız hükümdar ilân etmiş ve kendi adına icarları ve vergileri toplatmıştı. Yanında Rumahiye, Kişe, Haske ve Beni Malek civarlarını talan eden Şeyh Abbasoğlu; Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki Kudes, Solbona, Sib, Abade civarlarında dolaşan Abbas Anuri ve Necef dolaylarında dolaşan Selman gibi elebaşları da vardı. Emri altında 100 bin civarında silahlı Arap birlikleri vardı ve en kötüsü de Basra'nın hemen doğusundaki Dorak'ta her an yardımlarına koşacak 40 bin kadar İranlı hazır bekliyordu. Fırat ve Dicle nehirlerinin arasındaki Diab Kanalı'nın uzun süredir ihmal edilen seddinin kırılması ile meydana gelen seli Osmanlı'ya karşı doğal bir istihkâm gibi kullandıklarından, bunlarla başa çıkmak bir o kadar zorlaşıyordu.

İbn Mani, 1693'te bölgenin beylerbeyi Paşazâde Osman Paşa'yı öldürdükten sonra, Basra'ya yerleşmişti. Üzerine gönderilen, ancak çok az sayıda birlikleri bulunan komşu eyaletlerin beylerbeyleri, hiçbir şey yapamadılar. Bâbıâli, Basra halkına 25 bin akçelik vergi indiriminde bulunmak zorunda kaldı. İki yıl sonra, Rakka ve Bağdat beylerbeyleri bir kez daha bu asilerin üzerine gitmeyi denediler. Bağdat beylerbeyinin Basra'yı ele geçirmek için ne parası ne

2 Hammer, VI, 619 ve VII, 39. Bu hâdiseler hakkında detaylı bilgiler tabii ki yalnızca Osmanlı kaynaklarında var. Batılı kaynaklarda bundan neredeyse hiç bahsedilmemektedir.

de birlikleri vardı ki, İbn Mani komşu İran'ın Huveyse hanı ile girdiği bir çatışmada mağlup edildi. Bunun üzerine Basra'nın şeyhleri ve emirleri kendiliğinden tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmeyi teklif ettiler. İbn Mani Basra üzerindeki zorba hükümdarlığını tamamen sona erdirmeyi istemese de Basra'yı yine adı geçen İranlı hana bırakmak zorunda kaldı.

Ferecullah Han –adı bu idi– önemli bir askerî güçle şehrin önlerine geldi, Mani'yi şehirden kovdu ve tahkim edilmiş komşu Kavarna Kalesi ile birlikte Basra'yı bu defa da kendisi işgal etti. İran Şahı Hüseyin, her ne kadar bu yerleri işgal edip Osmanlı topraklarına saldırmayı düşünmediğinin delili olarak, bu arada cülus eden Sultan II. Mustafa'yı tebrik etmek üzere Edirne'ye gönderdiği elçi heyeti aracılığıyla padişaha zengin hediyelerin yanısıra Basra'nın anahtarlarını da sunduysa da, şahın Basra'nın başına getirdiği Vali Davud Han, Mani'nin yönetiminde tekrar biraraya toplanan asilerle el altından işbirliği içine girdiğinden, İran'ın sunduğu bu yardım gittikçe daha şüpheli ve rahatsız verici bir hâl aldı. Buradaki isyan bastırılamayacak boyutlara ulaşmadan önce bu gidişata kararlı bir şekilde dur demek gerekiyordu.

Böylece 1700'de Amcazâde Hüseyin Paşa'dan sonra sadaret mührünü alan ve kararlı olduğu kadar sert bir adam olan Bağdat Beylerbeyi Daltaban Mustafa Paşa'ya elindeki bütün Diyarbekir, Musul, Şehrizor, Sivas, Amasya, Maraş, Karaman, vs. timarlı sipahileri, Kürt beylerinin birliklerini, bu amaçla donatılmış küçük bir filo ile desteklenen Bağdat, Sivas ve Tokat yeniçerileri, leventleri ve sipahilerini toplayarak Basra'daki asilerin üzerine yürüme emri verildi. 1701'in ilkbahar aylarında 40 bin kişi ile sefere çıktı; Rumahiye yakınlarındaki Suveyta'daki muharebede asileri mağlup etti; Mani, teslim olmayı bizzat talep ettikten sonra herhangi bir kılıç darbesine gerek kalmadan Kurna Kalesi'ni işgal etti ve son olarak İranlıların gönüllü olarak boşalttıkları ve Mart ayında Ali Paşa'nın Osmanlı valisi olarak göreve getirildiği Basra'yı ele geçirdi. Üç ay gibi kısa süren bu muzaffer sefer ve şimdilik Basra'daki asilerin isyanı bu şekilde sona erdi[3].

Dört yıl sonra, 1705'te, aynı isyan tekrar baş gösterdi, zira Montezik boyundan çöl Arapları, kendilerine bırakılan köyler ve topraklar için ödemeyi reddettikleri vergileri ve icarları zorla ödemeye mecbur tutuluyorlardı. Bu yüzden Basra beylerbeyi ve asilerin başı olan Şeyh Maphanis ile tartışmalar çıktı;

---

3 Basra'da ve dolaylarındaki bu huzursuzlukların gidişatına dair detaylar için bk. Hammer, VI, 582, 618, 645; ve VII, 31 ve devamı.

şeyh her ne kadar üç kez mağlup edilse de sonunda başarılı oldu ve çeteleri ile Basra'ya kadar ilerleyerek, Basra çevresini korkunç bir biçimde talan etti. Dolayısıyla Bağdat beylerbeyi bir kez daha bu asi Araplara karşı var gücüyle savaşmak zorunda kaldı ki, bu bölge kendi himayelerine aldıkları bu Arap boylarını sürekli olarak komşu Osmanlı topraklarına karşı kışkırtan İranlıların tehdidi altında olduğundan, bu Arap boyları ileriki yıllarda da Bâbıâli'nin başına bela olacaklardı[4].

Ayrıca Mekke'nin şerifleri ve emirülhacları, yani hac kafilelerinin başları ile 10 yılı aşkın bir süredir devam eden husumetin de artık sona erdirilmesi gerekiyordu. Bâbıâli, daha ziyade teveccüh ve para ile bu kârlı makamları ele geçirmeyi başaran şeriflerle genelde Mekke sakinlerinin ve hacıların haklarına ve mallarına yasal olmayan bir şekilde müdahale ettikleri için husumet içinde idi; kervanların emirleri ise hac kervanlarını eşkiya çetelerinin saldırılarına karşı koruyamadıkları ve her halükârda hacıların güvenliklerini sağlayamadıkları için, görevlerini her zaman yerine getirmiyorlardı.

Bu iki hâdise, Bâbıâli'nin mesela 1695'te büyük hac kafilesinin yanına, bununla görevlendirilen Şam beylerbeyinin [İsmail Paşa] kendi birliklerinin yanısıra Kudüs, Nablus, Gazze ve Cidde birliklerini ve Habeşistan beylerbeyinin birliklerini de dahil ettiği bir orduyu vermesine sebep olmuştu. Yaptığı baskılardan dolayı Bâbıâli'ye şikâyet edilen Şerif Saad Efendi, bu ordu yaklaşır yaklaşmaz kaçarken, başka bir şerif olan Abdullah Efendi'ye Cidde beylerbeyinin himayesi altında kutsal Kâbe emanet edildi. Oysa Saad Efendi gittiği Yemen'den çok geçmeden 12 bin kişilik bir birliğin başında geri döndü, Abdullah Efendi'yi kaçırdı ve tekrar Kâbe'yi ele geçirdi. O anda karşısına silah gücü ile çıkabilecek durumda olmayan Bâbıâli, şimdilik ses çıkaramıyordu, hatta şeriflik payesini resmen tekrar onaylayacak kadar da zayıftı[5].

Hac kervanlarının güvenliği ise bundan da kötü durumda idi. Her yıl Receb ayında İstanbul'dan büyük törenler eşliğinde kutsal topraklara gönderilen surre, yani sırf Mekke ve Medine'deki fakirlere dağıtılmak üzere hazırlanan ve büyük bir kısmı Mısır'ın gelirlerinden oluşan nakit paranın 65 bin duka olduğu hazine, son yıllarda hedefine varamadan düzenli olarak soyulmuştu. Bunun sebebi, çöldeki Beni Mahmur, Vahidan, Samar, Gazze, vs. gibi

4 *Aynı eser*, s. 116 ve 192.

5 Hammer, VI, 566, 595 ve 603.

vahşi Arap boylarına surrenin güvenliği için ödenen paraların oldukça büyük bir miktarının son zamanlarda kesilmiş olması idi. Daha önceleri bu miktar 20 bin akçe civarında idi; ancak daha sonraları ilgili boylar arasındaki dağılımı tamamen Mekke şerifine bırakılan 111 bin akçeye kadar çıkmıştı. Oysa Mekke şerifi, bu paranın yalnızca büyük bir kısmını kendisine ayırmakla kalmayıp, surrenin korunması için hazır bulundurması gereken birliklerin sayısını da azaltmıştı. Çöldeki boyların sürekli hoşnutsuzluğu ve zavallı emirülhaccın bedelini ödemek zorunda kaldığı bitmek bilmeyen soygunların sebebi bu idi. Emirülhac, bundan dolayı Bâbıâli'ye şikâyette bulunduğunda öncelikle kendisi sorumlu tutuluyor, başı alınıyor veya sürgüne gönderiliyordu. İşte bu yüzden bütün bu karışıklıkları sona erdirmek için 1701'de Trablusşam Sancakbeyi Arslan Paşa, uygun imkânlar ve yetkilerle emirülhac ya da kervanbaşı ilân edildi. Suçlu olan Şerif Saad Efendi bunun üzerine daha sert bir akıbetten kurtulmak için makamından kendi oğlu Said lehine feragat etti ve böylece uzun zamandır baş gösteren bu musibet de en azından şimdilik barışçıl bir şekilde sona erdirilmiş oldu[6].

Suriye ve Şam'da baş gösteren birkaç asi hareket bu kadar önemli değildi. Bireysel mahiyette olan ve fazla kuvvetli olmayan bu isyanlar zamanında yapılan birkaç idamla kolayca bastırılırken, Mısır'daki milisler ve yeniçeriler arasında baş gösteren ve kimi zaman iç huzuru tehlikeli bir biçimde tehdit eden isyan ruhunu bastırmak daha zor oldu. Valilerin sayısız baskıları, birliklerin sürekli çağırıldıkları Avrupa savaşlarına katılmaktaki isteksizlikleri ve her zaman görülen zorluklar, veba ve açlık, bütün musibetlerin kaynağı idi. İsyan ruhu bir şekilde su yüzüne çıktı mı birlikler ayaklanıyor ve huzursuzluklarını talanlar ve hıdivin makamından alınması ile söndürüyorlardı. Mesela 1695'te Kahire'de baş gösteren veba ve açlık, bundan daha da felaketti. Dönemin valisi, iyi niyetli ama kolay sinirlenen bir adam olan İsmail Paşa, sıkıntıları savmak için elinden gelen herşeyi yapıyordu. Fakirleri doyuruyor ve giydiriyor, Kahire'de vebanın kol gezdiği dönemde en az 28.200 olduğu söylenen cesetleri masraflarını bizzat karşılayarak defnettiriyor, çocuklarını besliyor, medreseler yaptırıyor ve vergi lükünü hafifletmeye çalışıyordu. Yine de bunların hiçbiri işe yaramadı. Bir tarafta yaptığı iyilikleri, diğer tarafta mesela sikkelerin değerini düşürmek gibi yanlış tedbirlerle ve sinirli hâli ile tekrar bozuyordu. 1697'de birlikler isyan ettiler, İs-

6 Hammer, VII, 34-38.

mail Paşa'yı makamından aldılar ve kendi aralarından birini [Mustafa Bey] başa getirdiler.

Bâbıâli tarafından yeni tayin edilen Vali Firarî Hüseyin Paşa, gücü eline aldı, ancak bu zor durumlar altında bu gücü muhafaza etmeyi başaramadı. Çok kötü bir yönetici olarak yerini borçlarının yükünden ötürü, en azından bozulmuş para yönetimini biraz olsun tekrar düzene sokmayı başaran ve anlayışlı bir adam olan Kara Mehmed Paşa'ya bırakmak zorunda kaldı.

Daha sonra şüpheli de olsa birkaç huzurlu yıl görüldü ki, birkaç küçük sarsıntıdan sonra sonunda 1711'de Kahire'de eski birer grup olan Kasımîler ve Zülfikârîler [Fakarîler] arasında huzursuz birlikler tarafından kışkırtılan ve Mısır'ı birkaç yıl boyunca tehlikelerin sahnesi hâline getiren husumet baş gösterdi. Verdiği vaazlarla halkın kutsal kişilere saygı gösterilmesi gerektiğine dair inançlarını sorgulamaya çalışan bir fanatiğin ortaya çıkışı ile ortalık daha da karıştı. Dönemin valisi Halil Paşa, bütün bunlarla başa çıkabilecek durumda değildi. Grupların kaprislerinin ve değişen güçlerinin bir oyuncağı hâline gelmişti. Halefi Veli Paşa da isyanı temelli ortadan kaldıramadı. Ancak 1714'te Mısır hıdivliğine getirilen ve yanına dinî konulardaki husumetlerin çözülmesi için kadı olarak Feyzullah Efendi'nin verildiği Abdi Paşa, dirayetli bir biçimde müdahalede bulunarak, kendi aralarında kavga içindeki birlikleri barıştırabildi ve gerek şehre gerekse ülkeye uzun süredir yoksun kaldığı huzuru tekrar geri kazandırabildi[7].

Kuzey Afrika sahillerindeki Berberî ülkelerinde ise daha önce de belirttiğimiz gibi[8], Bâbıâli'nin nüfûzu neredeyse hiç denecek kadar azalmıştı. 1695'te aralarındaki gerginlik resmen savaşa dönüşüp Cezayir ve Trablus birleşerek Tunus'a saldırdıklarında, aynı dönemde Sakız Adası'nı tekrar geri almak için bunların yardımlarına ihtiyaç duyan Bâbıâli, *Kur'ân*'a dayandırdığı iyi niyetli birlik, adalet ve erdem çağrılarından başka bir şey yapamıyordu ve bu çağrılar, hâlâ oraya göndermekte olduğu çaresiz beylerbeyleri tarafından hayata geçirilemiyordu. Böyle bir durumda o dönemde Cezayir ve Fas arasındaki husumeti silahlarla müdahale ederek gidermeyi nasıl başarabilecekti? Ancak 1702'de, Trablus'un huzursuzluk çıkartan ve Tunus ile Cezayir tarafından geri

7 Hammer, VI, 647; VII, 38, 133 ve 167 ve devamı. Osmanlı kaynaklarına göre detaylı.

8 Karşılaştırma için bk. bu eserin IV. cildi.

püskürtüldükten sonra, Mısır'a sığınan beyi Halil'i ülkeden kaçırttıktan sonra barış sağlanabildi[9].

Bâbıâli, batıdaki bu vassallarını gittikçe daha fazla kendi hallerine bırakırken ve onlardan ara sıra yardım almakla yetinirken, Rusya Karadeniz kıyılarına yerleştiğinden beri, doğuda Rusya'ya karşı en güçlü müttefiki olan Kırım hanı ile ilişkilerine o denli daha fazla özen göstermek zorunda idi. Herşey Kırım hanı ile ilişkileri sıcak tutmaya ve gerektiğinde sürekli silahlarına sarılıp, yardıma gelmesini sağlamaya bağlı idi. Hüküm süren Giray hanedanının kendi arasındaki husumetlerden dolayı hanın ve halefleri olan kalgay ile nureddinin, hatta sadrazamları olan altalıkın [atalık] seçimi ve tahttan indirilmesi zaten Bâbıâli'nin elinde olduğundan, buradaki işi kolaydı.

Hanların sıkça değiştirilmesinin Bâbıâli'nin buradaki gücünü gittikçe daha da zayıflatmaya, ama yine de hanın elindeki önemli silahlı kuvvetleri daima Bâbıâli'ye bağımlı kılmaya nasıl yardımcı olduğunu göstermek için, hanların sıkça değiştirilmesini Osmanlı'nın akıllıca ve rahat bir tedbiri hâline getiren hâdiselere girmemiz gerekmez. Oysa Divân-ı Hümâyûn'da nasıl en ufak bir bahanede bile hanlar değiştiriliyorsa, yeni seçilenlerin de bilhassa son zamanlarda daima büyük törenler eşliğinde padişahın sarayında yapılan cülusları sırasındaki merasimlerin ihtişamı ile asıl güçsüzlükleri kapatılmaya ve Bâbıâli'nin çıkarlarına o denli bağlanmaya çalışılıyordu[10].

Karlofça Barışı'ndan kısa bir süre sonra, 1699'da, üç kez hanlık payesini almış olan yaşlı Selim Giray, gönüllü olarak hanlıktan feragat etti. En büyük oğlu Devlet Giray, Bâbıâli'nin onayı ile halefi oldu. Ancak Edirne'de törenler eşliğinde hanlık payesini henüz almış ve babası yıllık 800 bin akçe ücretle Silivri civarına yerleşmişti ki, Devlet Giray kendi kardeşleri ile çok kötü bir husumete düştü.

Manevî üstünlüğünden çekindiği en büyük kardeşi Kalgay Şehbaz Giray'ı zehirleyerek ortadan kaldırttı. Buna öfkelenen ikinci kardeşi Gazi Giray, benzer bir akıbete uğramamak için ağabeyine karşı silahlara sarıldı, Anapa'nın No-

---

9 Hammer, VI, 596; VII, 39.

10 Aslında çok önemli olmayan, örneğin 1678, 1684, 1691 ve 1692 yıllarındaki bu değişiklikler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Hammer, VI, 343, 432, 550, 567 ve 575. Hanların tayini esnasındaki merasimi De La Motraye, *aynı eser*, Bölüm I, s. 297'de verirken, daha sonra Bölüm II, s. 38-78'de 1711'deki Tatarlar arasında ve bozkırlarda yaptığı gezi sırasında tanıma fırsatı bulduğu gerek Kırım Tatarlarının gerekse Nogay Tatarlarının gelenekleri, görenekleri ve durumları hakkında bilgiler vermektedir.

gay Tatarlarını da kendi tarafına çekti ve Besarabya'yı kendisine üs edinerek, kendisi ya da sakin bir hayat yaşamakta olan babası için hanlık payesini talep etti. Oysa Bâbıâli, Devlet Giray'dan yana tavır aldı, Özü ve Kefe beylerbeylerini yardıma gönderdi ve kısmen Kırım'a yerleştirilen Nogay Tatarlarını da iyi niyetli bir uzlaşma ile kendi tarafına çektikten sonra Gazi Giray'ı Rodos'a sürgüne gönderdi.

Çok geçmeden Devlet Giray'a isyan eden ve kendi atalığı Hacı Merdan Ali'nin yardımıyla ağabeyini yerinden etmeye çalışan üçüncü kardeşi Kaplan Giray da aynı akıbete uğradı. Komploları daha uygulamaya konulamadan ortaya çıkartıldı. Her ikisi de yeniçerilerin himayesine girdikleri Kefe'den İstanbul'a kaçarak kurtulmayı denediler, ancak burada da hemen tutuklandılar. Kaplan Giray, hisarın zindanlarına atıldı ve Hacı Merdan Ali, Limni Adası'na sürgüne gönderildi. Böylece Devlet Giray şimdilik barışçıl Amcazâde Hüseyin Paşa'nın himayesi altında şüpheli de olsa iktidarını devam ettirdi[11].

Oysa Amcazâde Hüseyin Paşa'nın halefi, kısa süren sadrazamlığı sırasında sözde Fransa'dan aldığı rüşvet yüzünden Rusya ile derhal savaş yapılması için ısrar eden savaş yanlısı Daltaban Mustafa Paşa döneminde herşey değişiverdi. Belki de Devlet Giray Han'ın kuzeye yönelik barışçıl tutumu da tahttan indirilmesi için ana sebepti. Daltaban Mustafa Paşa, Aralık 1702'de Devlet Giray Han'ı hiçbir gerekçe göstermeden tahttan indirdi ve dördüncü kez, dünyevî zevklerden uzun zamandır imtina etmiş ve bu arada Mekke'ye giderek hacı ünvanını almış olan babası Selim Giray Han'ı tahta getirdi. Törenler eşliğinde hanlık payesini almak üzere, Yanbolu yakınlarındaki Fındıklı'daki mütevazi evinden neredeyse zorla Edirne'ye getirildi. Hâlâ tutuklu bulunan iki oğlu Kaplan Giray ve Gazi Giray serbest bırakılıp, kalgay ve nureddin olarak yanına verildiler[12].

Oysa Devlet Giray'ın savaşmadan mücadeleyi bırakmaya niyeti yoktu. Dördüncü kardeşi Saadet Giray ile birlikte, çoğunlukla Nogay Tatarlarından oluşan 30-40 bin kişilik bir ordunun başına geçerek hemen Akkirman ve İsmail'e saldırdı. Daltaban Mustafa Paşa, Rumeli'de sözde Devlet Giray'ın üzerine göndermek için muazzam bir ordu gücü topladı, ancak –en azından İstanbul'da o dönemde en büyük endişe bu idi– asıl niyeti bu ordu ile Habsburg'a veya Rusya'ya savaş açmaktı. Hatta Budin'in ve Macaristan'ın tamamının tekrar geri alınacağının hayalini bile kurmuştu.

11 Hammer, VII, 40-43.

12 Hammer, s. 58 ve devamı ve De La Motraye, I, 296.

Divân-ı Hümâyûn'da başında şeyhülislâmın ve Karlofça Barışı'nın iki arabulucusu Rami Mehmed Paşa ve Bâbıâli Tercümanı Mavrokordato'nun bulunduğu barış yanlısı grup, hâlâ çok güçlü idi ve ellerindeki bütün imkânları artık sadrazamı düşürmek için kullanıyordu. Sadrazam, açıkça Devlet Giray'a karşı hazırlıklar yapmaktan uzak, aksine Devlet Giray ile gizli bir anlaşma içinde olmakla itham edildi; ayrıca bu hain güç sahibi olduğu sürece, Tatarların sakinleştirilmesi düşünülemezdi bile. Bu, sadrazamın ölüm fermanı oldu. O dönemlerde artık kendisinin bile efendisi olmayan Sultan II. Mustafa, barış yanlısı grubun telkinlerine kulak vererek, savaş yanlısı ve ayrıca kaba, sinirli ve eğitimsiz karakterinden –Köprülü Mehmed Paşa gibi okuma yazması yoktu ve ilk padişahlar ve vezirleri gibi elini mürekkebe daldırarak imza atıyordu– ötürü gözden düşen Daltaban Mustafa Paşa'dan Ocak 1703'de sadaret mührünü geri aldırdı ve onu birkaç gün sonra idam ettirdi. O dönemlerde Bâbıâli'nin barış siyasetinin ruhu olan Rami Mehmed Paşa, onun yerine sadrazam olarak devletin yönetimine getirildi[13].

Genel durumlar ve bilhassa Bâbıâli'nin o dönemlerde Rusya ile ilişkileri için oldukça önemli olan bu değişiklik, tabii ki Kırım'daki durumları da yakından etkiliyordu. Devlet Giray ve Saadet Giray, Rami Mehmed Paşa'nın güçlü bir ordu ile üzerlerine yürümeye hazırlandığına dair söylentiler üzerine kaçtılar. Bunlar Kuban'daki Çerkeslere sığınırlarken, Özü Beylerbeyi Yusuf Paşa, Nogay Tatarlarına saldırarak, onları üç ay boyunca kovaladı ve sonunda Osmanlı'ya sırt çevirdikleri için olağanüstü bir vergi ve muazzam sayıda buğday ve kesimlik hayvan temin etmeye zorladı. Ayrıca bu amaçla özel olarak kurulan bir mahkeme tarafından Akkirman ve İsmail üzerine yapılan seferde ele geçirilen bütün malları geri vermeye veya tazmin etmeye mahkûm edildiler[14].

Böylece Selim Giray Han, Aralık 1704'deki ölümüne kadar kendisine zorla dayatılan Kırım hanlığını huzur içinde yürüttü. Zira Devlet Giray, Çerkeslerin arasında tutunamamıştı ve kısa bir süre sonra babasının eline düşe-

---

13 Hammer, *aynı eser*, s. 61. De La Motraye, Daltaban Mustafa Paşa'yı şöyle tarif ediyor: "Gözüpek, girişken, mağrur, hiçbir kibarlığı ve okuryazarlığı olmayan bir adam. Adını yazmasını bile bilmiyordu ve Osmanlıların ilk imparatorları ve vezirlerinin eski geleneğine göre parmak basıyordu". Mirasında bulunan 1.500 kese de –en azından Ruslar ve Habsburglular tarafında yayılan söylentilere göre– güya Fransız parasından oluşuyordu.

14 Hammer, *aynı eser*, s. 61.

rek İstanbul'a götürüldü ve Rodos'a sürgün edildi[15]. Kalgay Gazi Giray, babasından sonra Kırım hanlığına getirildi. Bilhassa Rus sınırındaki hareketlere dikkat etmesi ve birliklerden kendisine düşen payı, o dönemlerde Rusların Kamaniçe'ye saldıracaklarından endişe edildiği için, Özü beylerbeyinin Bender'de toplanan gözlem birliklerine katması istendi. Oysa diğer taraftan, Çar (Büyük) Petro'nun, Kırım hanının Nogay Tatarlarının Rus topraklarına akınlarını yeterince engellemediğine dair şikâyetlerine de kulak veriliyordu. En azından 1707'de Gazi Giray Han'ın tahttan indirilmesinin sebeplerinden biri olarak bu gösteriliyordu[16].

Gazi Giray'ın yerine kardeşi Kaplan Giray, Kırım Hanlığı'nın başına getirildiyse de ancak bir yıl kadar bu makamda tutunabildi. Kabartay boyundan Çerkesler ile ağır bir mücadeleye girişen Kaplan Giray Han, Balhancan Geçidi'nde öyle ağır bir mağlubiyet aldı ki, neredeyse 20 bin kişiden oluşan ordusunun tamamı yok oldu. Bu yüzden ve Rusya'ya karşı ayaklanan asi Kirman Kazakları ile işbirliği yaparak bunların kaçaklarının Tevru'da barınmalarını sağladığı için, Aralık 1707'de tahttan indirildi ve atalarının sallantıda olan hükümdarlığını ikinci kez üstlenmek üzere Devlet Giray Han geri getirildi[17]. İleride göreceğimiz gibi, Bâbıâli'nin Rusya ile ilişkilerinde ve İsveç Kralı Demirbaş Şarl ile ilgili husumetlerinde önemli bir rol oynayan Kırım hanı bu Devlet Giray'dı. Zira yerine yine kardeşi Kaplan Giray'ın kendisini üç yıllığına takip ettiği 1713 Mart'ına kadar hanlıkta tutundu. Nihayet üçüncü kez Kırım hanlığına getirildikten sonra, daha 1716 yılı sona ermeden hayata veda etti.

Kırım hanlarının durumları hakkındaki bu birkaç imadan bile Bâbıâli'nin dış politikasının artık ağırlıkla kuzeye yöneldiği ve bu tarafta bilhassa tutumu ve artan gücünden ötürü meşgul olduğu, zaman zaman endişe duyduğu devletin Rusya olduğu anlaşılıyor. Oysa aynı dönemde Bâbıâli, Avrupa'nın batısında İspanya'daki veraset üzerinde yoğunlaşan büyük siyasî hareketlerden fazla etkilenmemişti ve diğer taraftan bu kavgaya taraf olan devletler için de bu yönde ağır bedeller ödeyerek elde ettikleri huzuru mümkün olduğunca uzun süre korumak kendi çıkarlarına idi. Batı'nın büyük devletleri için, İstanbul'daki siyasî

15 De La Motraye, I, 297.

16 Hammer, *aynı eser*, s. 114, 115 ve 127.

17 Hammer, *aynı eser*, s. 127. Hammer'in şu anda elimde bulunmayan en yeni ve en son yazısı: "*Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft*", Viyana 1856, elime geçen ilanlardan anlaşıldığı üzere, Tatarların tarihinin bu ilginç kısmına dair çok önemli değişiklikler içermemektedir.

nüfûzlarını korumak, Bâbıâli'nin kuzeye yönelik çıkarlarını korumasına yardımcı olmak ve bilhassa buna bağlı maddî avantajları korumak önemli idi.

Bilhassa İngiltere'nin bu bağlamda Karlofça Barışı sırasındaki etkin arabuluculuğuyla Bâbıâli nezdinde edindiği konum çok avantajlı idi. 1702'de Lord Paget'in halefi Şövalye Robert Sutton elçi olarak İstanbul'a geldiğinde, olağanüstü bir şekilde karşılandı. Mart ayında huzuruna çıktığında padişahın Osmanlı teşrifatına aykırı olarak elçi ile bizzat konuşması, İngiliz ulusuna gösterilen teveccühün bir göstergesi idi. Yüksek ve anlaşılır bir sesle elçiye şöyle hitap etti: "İngilizler eski ve iyi dostlarımızdır ve düşüncemizin değişmediğini onlara her fırsatta göstereceğiz; bilhassa krallarına bize gösterdiği büyük hizmetler için şükran duyuyoruz ve dostluğuna verdiğimiz değeri kendisine kanıtlamayı ihmal etmeyeceğiz"[18].

Şövalye Sutton, Bâbıâli'nin bu müspet tutumunu kendi sarayının ve ulusunun avantajına kullanmayı çok iyi bildi. İngiltere yalnızca Divân-ı Hümâyûn'da nüfûzlu konumunu korumakla kalmayıp, Doğu Akdeniz'deki ticareti için –ki o dönemde en önemlisi de bu idi– gittikçe daha fazla yer açıyordu. Defalarca şikâyetlere maruz kalan eksikliklere rağmen sağlam bir teşkilâtlanmaya sahip olan İngiliz Doğu Akdeniz Şirketi, o dönemlerde Avrupa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin en önemli limanlarında pazara hâkimdi. Mesela İngiliz tüccarlar, o dönemlerde Şark'tan gelen malların ve önemli ticarî bağlantıların toplanma yeri olan İzmir'den, burada şubeleri olan bütün diğer Frenk ulusların toplamından daha fazla İran ipeği çekiyorlardı. İthalata gelince, kurşun, çinko, çelik eşyalar, bilhassa sarayda ve devletin ileri gelenleri arasında oldukça rağbet gören ve göründüğü kadarıyla zamanla pahalı Venedik kumaşlarının yerine geçen değerli kumaşlar açısından piyasayı ellerinde tutuyorlardı. Yalnızca daha değersiz kumaşlarda, hammaddesi daha ucuz olan ve çok daha yakın olmasından dolayı çok daha düşük fiyatlarla satış yapan Fransa ile rekabet edemiyorlardı. Zira Fransız üreticiler, Midilli Adası'nın ve komşu adalar ile sahil boylarının kötü kalitede, ama sudan ucuz yünlerini yığınlar hâlinde satın alıyor, Fransız yünü ile karıştırıyor, bunları işliyor ve tekrar bu hafif ama yine de güzel görünen kumaşların muazzam miktarlarda satıldığı Türkiye'ye getiriyorlardı[19].

---

18 De La Motraye, *Voyages*, I, 294.

19 Bu ticarî ilişkiler hakkında herşeyi ince detayına kadar inceleyen De La Motraye, I, 179'da çok ilginç açıklamalarda bulunmaktadır: "İngilizler İzmir'den bütün Frenk tüccarların hepsinden daha fazla İran ipeği, Ankara tiftiği ve pamuk yüklüyorlardı ve oraya

İngiliz Doğu Akdeniz Şirketi'nin yaptığı işlerin ne kadar geniş kapsamlı olduğu, ayrıca İstanbul'daki büyükelçiliğinin ve Doğu Akdeniz'in değişik yerlerindeki konsolosluklarıin, memurlarının ve tercümanlarının harcamaları için ödedikleri paylar ve ayrıca Bâbıâli'nin ileri gelenlerine ve hizmetlilerine verdikleri hediyelerin her yıl en az 100 bin sterlin civarında gerçekleşmesinden anlaşılabiliyordu ki, katî surette riayet edilen kuruluş sözleşmelerinden dolayı hareket alanları kısıtlı olduğundan, bu miktar oldukça önemli sayılırdı. Mesela şirketin hiçbir üyesi veya komisyoncusu kredili satış yapamıyordu ve aynı şekilde Osmanlı tebaasından kadınlarla evlenmeleri yasaktı. Zira her iki durumda da varlıkları tehlike altında addediliyordu. Kredili satışlar, şirketin en fazla iş yaptığı devletin ileri gelenlerinin sıkça değişmesinden ötürü yasaktı, zira bu kimseler bir kez makamlarını kaybettiler mi yükümlülüklerini yerine getirmeleri zordu; evliliklerde ise erkeğin ölümünden sonra bütün mal varlığı dul eşine kalıyordu. Yine de bu rahatsızlık verici yasakları aşmanın bir yolunu buluyorlardı[20].

En önemlisi, Şövalye Sutton'un şirketin hak ve imtiyazlarını en son 1675'te yenilenen ve genişletilen kapitülasyonlar ile Bâbıâli'ye karşı dirayetle muhafaza etmeyi başarması idi. Mesela 1708'de Halep'teki İngiliz konsolosu, burada yerleşik İngiliz ve Hollandalı tüccarlar ile birlikte, Halep beylerbeyinin ve vergi memurlarının gümrük vergilerini ve harçları kapitülasyonlarda belirtilen oranların üzerine çıkartmaya çalışmaları üzerine İstanbul'a şikâyette bulunduğunda nüfûzunu göstermişti. Bâbıâli bazı zorluklar çıkardı, fakat Sutton sonunda davalıların haklarını almalarını ve kendilerine gelecek için güvence verilmesini sağladı[21].

---

son derece değerli kumaşları indirenler de onlardı". Değerli İngiliz kumaşların önemli miktarlarda tüketimi hakkında ise başka bir yerde şöyle demektedir (s. 254): "Ticarette, yakınlarında bulunan Fransız tüccarların onlar üzerinde büyük avantaja sahiptiler ve günümüzde de onlardan ve bütün diğer milletlerden iki kat daha fazla kumaş sağlarlar. Büyüklük bakımından olduğu kadar nitelik bakımından da onlar pazarın yarısından fazlasına mal verirler". Elçilerin eskiden genelde zengin ve değerli Venedik kumaşlarından oluşan, padişaha ve vezirlere verdikleri resmî hediyeler için de artık bu değerli İngiliz kumaşlar kullanılıyordu ve kadınlar arasında elbise ve kürk mantolar da çok revaçtaydılar. Aynı dönemde neredeyse aynı şekilde Marsigli, *De l'Etat Militaire*, P. I, s. 48 ve devamında Doğu Akdeniz ticareti hakkında yaptığı açıklamalar da karşılaştırılmalıdır.

20 De La Motraye, I, 179'da evlilikle ilgili yasağa sebep olan hâdise detaylı olarak anlatılmaktadır.

21 De La Motraye, I, 383 ve 401. 1675'te yenilenen kapitülasyonlar için bu cildin ilgili bölümüne bakınız.

Ayrıca İngiltere ve Berberî devletleri, bilhassa Cezayir ile yapılan antlaşmalar, yüzyılın başlarında yenilendi ve avantajlı ilavelerle genişletildi. İngiltere'nin Akdeniz filosunun komutanı John Munden'in ve İngiltere'nin Cezayir Konsolosu Robert Cole'nin arabuluculuğu ile 1700 Ağustos'unda 1682 tarihli kapitülasyonlara ek olarak yapılan antlaşmanın ana hükmü, bundan böyle Cezayir gemilerinin İngiltere Kanalı'na girmelerinin ve İngiltere kralının devletlerinin yakınlarında görünmelerinin yasaklanması idi. İngiltere daha sonra Utrecht Barışı sayesinde Cebelitarık'a ve Minorka Adası'na sahip olduğunda bu yasak, 1716 Ekim'i sonunda Kaptan Coningsby Norbury ve İngiltere'nin Cezayir Konsolosu Thomas Thompson tarafından ayrıca akdedilen bir antlaşma ile İngiltere'nin bu yeni edindiği toprakları da kapsayacak şekilde genişletildi. Ayrıca uygun geçiş kâğıtları olmayan İngiliz gemileri, ganimet olarak muamele görebilecek ve malları ellerinden alınabilecekti, ama gemiler mürettebatın tamamı ile hemen serbest bırakılacak ve kaptanlara navlunları hiç kesinti yapılmadan gidecekleri yere kadar ödenecekti. Son olarak, son zamanlarda görüldüğü gibi, Cezayir tersanesinde ve limanında İngiliz gemilerine ve tebaasına kötü muamele, büyük cezalarla yasaklandı ve bütün gemiler için burada kaldıkları sürece bu amaçla ayrı bekçiler tahsis edildi[22].

İngiltere ve Cezayir arasındaki ticaret trafiği için 1703'te Amiral George Byng'in çabaları ile akdedilen bir yenileme antlaşmasında İngiliz emtialar için ithalat vergilerinin yarı yarıya, yani yüzde 10'dan yüzde 5'e indirilmesi çok daha önemli idi. Ayrıca bu antlaşmayla ilk defa İngiltere'nin Amerika'daki kolonilerinden gelen gemilerin, salt yetkili valinin onayıyla, anavatan İngiltere'nin resmî geçiş kâğıtlarıyla donatılmış gemileriyle aynı seviyeye getirilmiş olmaları da çok önemli idi[23].

Tunus ve Trablusgarb ile daha önce yapılan antlaşmalar 1699'da bazı ilavelerle genişletilmişti ve en önemli hükümleri, her iki ülkeye İngiliz gemiler ile ithal edilen İngiliz malları için ithalat vergileri yüzde 3'e indirilmesi ve bü-

22 Ek antlaşma için bk. Chalmers, *A Collection of Treaties*, II, 386 ve devamı. Daha ilk maddede, "bu emirler gelecekte bütün komutanlarımıza (Cezayir dayısının komutanlarına) verilecektir ki, belirli bir ceza altında ne İngiltere kanalına girecekler, ne de Büyük Britanya kralının herhangi bir sömürgesinin önünde belireceklerdir". Cebelitarık ve Minorka Adası için 1716'da yapılan antlaşma için bk. *aynı eser*, s. 376. Önceki antlaşmalar için önceki bölüme bakınız.

23 Bu antlaşmanın metni için bk. Chalmers, II, 388.

tün resmî işlemlerle ilgili olarak İngiliz konsolosunun Fransız konsolos karşısında önceliğe sahip olması idi[24].

Aynı dönemde Fransa'nın Bâbıâli ile ilişkileri bu kadar olumlu gelişmemişti. Castagnières Markisi Chateauneuf, selefleri De La Haye, Nointel ve Guillerages'in Divân-ı Hümâyûn'da bıraktıkları kötü izleri tamamen silmeyi başaramamıştı. Son ana kadar Kutsal İttifak devletleri ile barış yapılmasını engellemek için gösterdiği çabalardan ötürü Bâbıâli'de güvenilirliğinin ve nüfûzunun önemli bir bölümünü kaybetmişti. Mesela İngiltere Kralı III. William'ın Bâbıâli tarafından tanınmaması için elinden gelen çabayı gösterince de Bâbıâli tarafından kim İngiltere'de kral kabul ediliyorsa Bâbıâli'nin de o kişiyi İngiltere kralı kabul edeceğine dair açıklama ile geri çevrildi. Hele ki halefi Feriol sinirli, uyumsuz ve beceriksiz karakteri ile konumunu nasıl da tamamen yok etmişti! 5 Ocak 1700'de daha ilk huzura kabulü sırasında diplomasi dünyasında skandal olarak nitelenen ve utanç verici bir iz bırakan en tuhaf görüntülerden biri meydana gelmişti.

Bâbıâli gerçi geldiğinde selamlama amacıyla atılan topa saraydan karşılık vermemişti, ama bunun dışında rütbesine lâyık bir karşılamaya nail olmuştu. Sadrazam, elçiyi resmî olarak selamladı ve yukarıda söz konusu edilen huzura kabulde selefi ve yanındaki 36 kişilik maiyet ile birlikte, tıpkı diğer dost devletlerin elçileri nasıl karşılanıyorlarsa öyle karşılandı. Onay belgelerinin ve değerli aynalardan, sanatkârane saatlerden ve değerli İngiliz kumaşlarından oluşan hediyelerin verilmesi, maiyetine hilat giydirilmesi, padişahın huzuruna çıkmadan önce Divân-ı Hümâyûn'daki resmî ziyafet, kısacası böyle bir karşılamada yapılması gereken herşey düzenli ve her zamanki törenlere ve teşrifata uygun olarak yapıldı.

Oysa elçi nihayet padişahın huzuruna çıkartılırken, çavuşbaşı elçinin kaftanının altında bariz bir şekilde görünen uzun bir kılıç taşıdığını farketti. Bilindiği gibi, bu tür silahlarla padişahın huzuruna çıkmak kesinlikle yasaktı. Endişe içindeki çavuşbaşı hemen Bâbıâli Tercümanı Mavrokordato'nun dikkatini Osmanlı saray teşrifatının bu ihlaline çekti ve kılıcıyla padişahın tahtına yaklaşması yasak olduğundan elçiye kılıcını bırakmasını söylemesini istedi. Oysa Feriol, bu yöndeki bütün telkinlere bozuldu, kılıcının üzerine vurdu ve bağırarak, bu kılıcı belinden sadece kralının alabileceğini ve kralından başkaları-

24 Bu antlaşmalar Chalmers'te yoktur, ama içerik olarak "*Neueröffnete Osmanische Pforte*", Augsburg 1700, II, 830'da verilmiştir.

nın silahlarını almaktansa canını almaları gerektiğini, zira silahlarının asker olduğu için kıyafetinin en önemli kısmını oluşturduğunu ve kıyafetini ülkenin gelenek ve göreneklerine bakmaksızın asla çıkartmayacağını söyledi.

Bunun üzerine sadrazamın devreye girmesi gerekti ve bir kez daha kılıcını bırakmasını istedi; aksi takdirde huzura kabul edilmeyecekti. Feriol bunun üzerine kendisinden önce İngiliz Elçi Turnbull'un, Hollandalı Colyer'in, hatta kendi selefi Chateauneuf'un bile kılıçları ile padişahın huzuruna çıktığının bilindiği cevabını verdi; kendisi neden onlardan farklı bir muamele görecekti ki? Oysa sadrazam, şayet selefi Chateauneuf gerçekten böyle bir ihlalde bulundu ise kılıcının kaftanın altında görünmeyecek kadar küçük olması gerektiğini söyleyerek, böyle bir hadisenin varlığını inkâr etti. Feriol yine de geri adım atmadı, hatta ne sadrazamın, ne kendisinin, ne de devletin başka bir ileri geleninin padişahın odalarına silahla giremeyeceklerini belirten yeniçeri ağasına: "Siz tebaasınız; ben ise beni böyle bir itaatten muaf tutan ve böyle bir itaati benden talep etmeyen büyük bir kralı temsil etme onurunu taşıyorum", diyerek hakarete varan bir tutum içine girdi.

Sadrazam ile birlikte bildikleri kadarıyla bugüne kadar hiçbir elçinin kılıcı ile padişahın huzuruna kabul edilmediğine dair yazılı bir açıklamaya imza atan kubbealtı vezirlerinin ve kadıaskerin inatçı elçinin geri adım atmasını sağlamak için gösterdikleri bütün çabalar boşuna idi. Bu nafile görüşmeler bir süre daha devam ettikten sonra, anlaşıldığı kadarıyla sadrazam ikna ederek yapamadığını sonunda hile ile yapmaya karar verdi.

Elçiye sanki kılıcı ile huzura çıkmasına izin verilecekmiş gibi bir intiba oluşturuldu. Ancak her zamanki gibi iki kapıkulu koluna girerek kabul salonuna götürürlerken, üçüncü bir kapıkulu elçinin kılıcını almaya çalıştı. Bunun üzerine ne elçinin karakterine ne de bulundukları yere yakışmayan bir sahne yaşandı. Çok öfkelenen Feriol, kapıkullarını ayakları ile iterek kılıcını yarıya kadar çıkarttı ve şöyle bağırdı: "Hukuk burada böyle mi çiğneniyor? Dost muyuz, düşman mı?". "Dost", diye cevap verdi Mavrokordato, "fakat kılıcınızla içeri girmenize izin veremeyiz". Kabul odasında bulunan sadrazam, Feriol'dan bir kez daha odaya kılıçsız girmesini isteyen ve aynı zamanda bunu yapmaması hâlinde gidebileceğini söyleyen bir kapıkulu ağasını göndermemiş olsaydı, belki olaylar daha da büyüyecekti. Feriol tabii ki sonuncusunu kabul ederek hemen kaftanını çıkarttı, yanındakilere aynısını yapmalarını emretti ve daha fazla rahatsız edilmeden, ancak çavuşbaşı ve adamlarının korteji ol-

madan, kaldığı misafirhâneye geri döndü. Padişaha gönderdiği hediyeler ertesi gün iade edildi[25].

Ne tuhaftır ki bu olağandışı hâdise önceleri ciddi bir sonuç doğurmadı. Feriol bunun üzerine padişahın huzuruna çıkmadıysa da Bâbıâli ile hiçbir engel olmaksızın irtibat hâlinde kaldı ve Kral XIV. Louis'nin sarayında, diğer tarafta çok daha önemli sorunlar varken, İstanbul'daki elçilerin bu gibi şahsî anlaşmazlıklarını pek dikkate almamak, uzun zamandır devlet politikasının bir parçası hâline gelmişti. De La Motraye, Kral XVI. Louis'nin, bu açıdan benzer bir hâdisede hemen İstanbul'u bombardımana tutması tavsiye edildiğinde soğuk bir biçimde, "Türklerden ne çok büyük bir onur bekleyebilirsiniz ne de çok büyük bir onursuzluk göstermelerinden endişe etmelisiniz"[26] cevabını veren İngiltere Kralı III. William ile hemen hemen aynı düşüncede olduğunu belirtmektedir.

Feriol ve Bâbıâli arasındaki ilişkiler tabii bu hâdiseden sonra hep gergin kaldı; üstelik ihtişamı seven ve çok gürültücü bir karaktere sahip olan Feriol daha sonraki zamanlarda da kibirli tutumu ile birçok kez dikkatleri üzerinde toplamıştı. Kimi zaman bütün müminlerin öfkesini çekecek şekilde yalnızca padişahın kullandığı bir kayıkla sarayın önünden geçiyordu, kimi zaman İstanbul'da heyecan yaratacak kadar gürültücü ve dikkat çeken ziyafetlerle Divân-ı Hümâyûn'un hoşnutsuzluğunu üzerine çekiyordu.

Mesela 1704'te Burgond dükünün oğlu, Kral XIV. Louis'nin torunun çocuğu Brabant dükünün doğumunda top atışları ve havai fişekleri ile öyle büyük bir gürültü yaptı ki, sadrazam, Mavrokordato aracılığıyla yalnızca yakınlardaki sarayda hamile olan bazı hanım sultanların rahatsız edildikleri gerekçesi ile ateş etmesini tamamen yasaklatmakla kalmayıp, akşam olduğunda bostancıbaşının emrinde lambalarını ve havai fişeklerini söndürmek üzere güçlü bir zabıta ekibini de gönderdi. Oysa Feriol böyle bir muamele görmeyi kendisine yediremediği için, mutfaktaki aşçı yamağına kadar herkesi silahlandırdığından, neredeyse çatışma çıkacaktı. Bostancıbaşı, elçilik misafirhânesinin sımsıkı kapatılan kapılarını açmak için iki top ve 100 topçuyu henüz getirtmişti ki, elçinin bazı ölçülü dostları kapının arkasın-

25 Bu durumlar hakkında ayrıntılı olarak bilgi verenler: De La Motraye, *Voyages*, I, 267-272. *Die neueröffnete Osmanische Pforte*, II, 852 ve bilhassa Lamberty, *Mémoires pour servir à l'histoire du XVIII. Siècle*, Lahey 1731, I, 41-46.

26 De La Motraye, *aynı eser*, s. 273.

daki ışıkları tek tek söndürdüler; bostancıbaşı ise bunun üzerine sessizce geri çekildi[27].

Feriol daha ciddi işlerde de Bâbıâli'yi zaman zaman rahatsız etti. Barışı engellemeyi ve Tökeli lehine Macaristan'daki savaşı tekrar başlatmayı başaramamış olsa da şimdi de kayser ve Bâbıâli arasındaki sınır düzenlemelerini her şekilde zorlaştırmaya ve engellemeye çalışıyordu[28]. Cizvitler ve Ermeni Patriği Avedik arasındaki ölümcül anlaşmazlıklarda Bâbıâli'yi ne kadar rahatsız ettiğini daha önce görmüştük. Son olarak, Divân-ı Hümâyûn, daha ileride ele alacağımız üzere, Rakoçi'nin ve Macar asilerin desteklenmesine dair sürekli telkinlerinden de hiçbir şey duymak istemiyordu.

Feriol'un tutkusu sürekli heyecana sebep oluyordu ve defalarca dalgınlığının delillerini gösterdikten sonra, sonunda resmen deliliğe dönüştü. Feriol'un 1709 yazında her zamanki ihtişamla İstanbul'da Belgrad Köyü yakınlarındaki çiftlikte bazı beylere ve eşlerine verdiği bir ziyafet sırasında deliliği su yüzüne çıktı. Dönüş yolunda delice konuşmaya başladı. En ufak itiraza bile sinirlenerek hemen öyle tehlikeli bir öfke krizine kapıldı ki, misafirhâneye döndükten sonra âdeta bağlanması gerekti. Bu, deliliğini çok geçmeden öyle korkunç bir öfke nöbetine dönüştürdü ki, en çılgınca hareketlerde bulundu. Mesela İngiliz Elçisi Şövalye Sutton'a resmen meydan okudu. Zira İngiliz elçi aldığı talimatlar uyarınca Rusya'nın Bâbıâli ile müzakerelerini mümkün olduğunca desteklerken, kendisi, yani Feriol, bu müzakereleri elindeki bütün imkânlarla engellemeye çalışıyordu. Çok sakin bir diplomat olan Sutton, bu meydan okumayı tabii ki duruma uygun bir biçimde karşıladı ve Feriol'e şöyle dedirtti: "Feriol'e musallat olan hastalığa kendisi de yakalandığında, Feriol'e hemen bilgi verecekti"[29].

Talihsiz Feriol daha sonra tekrar iyileştiyse de makamında kalabilecek kadar düzelmedi. Hekimi Portekizli Yahudi Fonseca'nın İstanbul'da yerleşik diğer Fransız tüccarların da katıldığı onayı ile nihayet azledildi. Voltaire'nin bir akrabası olan tercümanı Brun, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'ya efendisinin kötü

27 De La Motraye, I, 369'da bu ihtişamlı ve ilginç ziyafet ayrıntıları verilmiştir ve bostancıbaşının elinden aldığı kayık ile kürekçilerine verdiği 50 falaka cezası hakkında bk. *aynı eser*, s. 281.

28 *Aynı eser*, s. 281'de Karlofça Barışı'ndan sonraki sınır düzenlemelerinin "özellikle imparator nezdinde engellemek için Mr. Feriol'ün çabalarına rağmen" başarı ile sonuçlandırıldığı belirtilmektedir.

29 De La Motraye, I, 410.

hastalığına dair üzücü haberi verdiğinde, sadrazam buna pek şaşırmış görünmüyordu. Zira yukarıda tarif edilen huzura kabul sırasında yaşanan sahneden dolayı Feriol'un bu hastalığa çok uzun zaman önce yakalandığını söylüyordu; İstanbul'a daha ilk gelişinde çılgın gibi hareket ediyordu[30]. Bu şartlar altında halefi Clinchamp Senyörü Kont des Alleurs'un Bâbıâli nezdindeki konumunun ne kolay ne de çok zevkli olacağı söylenebilirdi.

Aynı dönemde İngiltere'nin yanısıra Hollanda da Karlofça Barışı sırasındaki arabuluculuğu sayesinde İstanbul'da nüfûzlu bir mevkii edinmişti. Bu, bilhassa Hollanda'nın Bâbıâli nezdinde uzun yıllar temsilciliğini yapan, o dönemde Osmanlı payitahtında en akıllı, en çevik ve en tecrübeli diplomatlardan biri sayılan Jakob Colyer sayesinde olmuştu. 1688'de babasının ardından İstanbul'a gelmiş ve bu uzun süre boyunca başkenti ve kişileri çok iyi tanıma fırsatı bulmuştu. Kayser, barışın sağlanmasında gösterdiği hizmetleri Colyer'i kontluğa yükselterek ödüllendirdi ki, bu onur Lord Paget'e de verilecekti, oysa Paget bunu geri çevirdi. Kont Colyer, daha sonra göreceğimiz gibi, kuzey devletleri ile yapılan müzakerelerde ve Pasarofça Barışı'nın akdedilmesinde de oldukça etkindi. Pasarofça Barışı'ndan sonra birkaç yıl daha yaşadı ve ancak 1725'te hayata veda etti[31]. Colyer tabii ki yüksek diplomatik nüfûzundan dolayı Hollanda'nın, Fransızların ve İngilizlerin ticareti ile rekabet edemeyecek kadar çökmüş olmasına rağmen, Doğu Akdeniz ticaretinin menfaatlerini de koruyordu[32].

Batı Avrupa'nın Bâbıâli ile ilişkilerinde İspanya'nın artık adı bile geçmiyordu. Bir zamanların muazzam donanması karşısında duyulan korku İstanbul'da artık o kadar azalmıştı ki, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa uzun zamandan sonra ilk kez

30 De La Motraye, *aynı eser*, s. 411 ve daha önce s. 273.

31 Hakkındaki notlar için bk. De La Motraye, I, 197. Hammer, *aynı eser*, IX, 308'de ölümünü iki yıl daha geç 1727 olarak vermektedir. Ayrıca burada yine yanlışlıkla adı verilen Heemskerke asla Hollanda'nın İstanbul elçisi olarak görev yapmamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi, Salankamen Muharebesi'nden sonra (1691), Hollanda'nın Viyana sarayı nezdindeki temsilcisi olarak bilhassa İngiltere Kralı III. Willliam'ın isteği üzerine, mümkünse barış için arabuluculuk yapmak üzere olağanüstü elçi olarak Belgrad'a ve Edirne'ye gönderilmişti. Bu başarısız görev hakkında detaylı bilgi için bk. *Neueröffnete Ottomanische Pforte*, II, 607 ve devamı, 657 ve 688 ve devamı.

32 De La Motraye, I, 182 ve 383'te konu hakkında imalarda bulunmaktadır. 1715'te Hollanda, Berberîlere karşı tedbirler almak zorunda kaldı. İlgili emirler için bk. Lamberty, *Memoires*, I, 333.

1707'de bir Osmanlı donanmasını Takımadalar'dan Akdeniz'e gönderdi. Donanma aniden Mayorka Adası açıklarında belirdi. Burada bir manastırı ve sahil kalesini tahrip ederek 300 esir aldı. Daha sonra şövalyeler saldırmaya cesaret edemeden birkaç gün Malta açıklarına demir attı ve sonunda Para (Paros) Adası açıklarında zaferle İstanbul'a götürülen iki Maltalı savaş gemisini ele geçirdi.

Cezayir dayısı aynı dönemde İspanya'nın çaresizliğini, tamamen ihmal edilen ve sadece güçsüz bir muhafız kıtası tarafından korunan Oran'a karşı uzun zamandır düşündüğü bir planı gerçekleştirmek için kullandı. Uzun süredir hükümdarlığını Fas yönünde genişletmek için kendisi açısından çok önemli olan, ancak İspanyollar için neredeyse kaybedilmiş bu yeri ele geçirmeyi planlıyordu. İspanya'nın veraset kavgası ile bu denli yorulduğu ve kendi içinde bölünerek Afrika'daki topraklarını neredeyse tamamen başıboş bırakmak zorunda kaldığı bu dönemden daha iyi bir fırsat olamazdı. Oran eyaletinin Maskara'da oturan beyi Mustafa Boğu Helagam'a 1707'de buraya bütün askerî birlikleri ile kara tarafından saldırma emri verilirken, Cezayir'den buraya gönderilen bazı kadırgalar bu teşebbüsü deniz tarafından destekleyeceklerdi. V. Felibe gerçi son anda küçük bir filo toplamıştı ve bu filonun kısa sürede geleceği beklentisi, muhafız kıtasını da canlandırmıştı, ama filonun komutanı Kont Vera Cruz, hainlik ederek filoyu Arşidük Şarl'a teslim etti ve muhafız kıtası böylece her türlü destekten yoksun kalarak, uzun süreli çaresiz bir direnişten sonra 1708'de teslim olmak zorunda kaldı. Dayı, kalenin anahtarlarını, biat edişinin göstergesi olarak üç amiral gemisi kapudana, patrona ve riale aracılığıyla İstanbul'a Osmanlı padişahına gönderdi[33].

O tarihten itibaren batı beyliğinin merkezi ilân edilen Oran, 24 yıl Cezayir dayısının elinde kaldı. Ancak 7 Haziran 1732'de çıkartılan bir kararnâme ile V. Felibe, Avrupa'nın tamamı nezdinde kutsal Katolik dininin yayılması için bu yeri tekrar kâfirlerin elinden almayı görev addettiğini açıkladı[34]. Hazırlıklar teşebbüsün amacı için sanki fazla olağanüstü idi. 15 Haziran 1732'de 12 savaş gemisi, 2 firkateyn, 14 küçük gemi ve Kont Mortemart emrinde en seçkin birliklerden 25 bin kişi taşıyan yaklaşık 500 nakil gemisi, Alicante Limanı'ndan ayrıldı. 25 Haziran'da Oran Kalesi önlerinde demir atıldı ve hiçbir direnişle

33 Resmî bir eser olan *Tableau de la situation des établissements français dans l'Algérie,* Paris 1840, s. 353'te: *De la domination esgagnole en Algérie.*

34 *Aynı eser*, s. 354. Bildiri şu sözlerle başlıyordu: "Ben kral, bu şehir [Oran] Afrikalı barbarların hakimiyetinde olduğundan bunun benim kutsal dinimin yayılmasına kapalı bir kapı olduğunu öncelikli bir şekilde düşünüyorum".

karşılaşılmadan karaya çıkıldı. İspanyolların çevredeki tepelerde hiç beklenmedik bir anda belirmesi Arapları öyle korkuya düşürdü ki, öncü birlikler ile birkaç çatışmadan sonra, kaleye geri çekildiler ve 30 Haziran'da kaleyi bütün yan kaleler ile birlikte savaşmadan boşalttılar. 146 top ile birlikte muazzam zenginlikte bir cephane ve erzak stoku, sadece 150 adamını kaybeden fatihlerin eline geçti. İspanyollar Oran'ı, daha sonra göreceğimiz gibi, ancak 1790'da ikinci kez ve bu defa da ebediyen kaybettiler[35].

Bâbıâli ise zaten yalnızca gölge bir hükümranlık sürdürdüğü bu batı topraklarına çok fazla ilgi göstermeyecek veya elde tutulmaları için fazla çaba sarfetmeyecek kadar az değer veriyordu. 1708'de Cezayir dayısı Oran'ın anahtarlarını padişahın tahtının önüne bıraktığında, Bâbıâli'nin kuzey devletleri ile ilişkileri bütün düşüncelerini ve siyasî faaliyetlerini bu yönde yoğunlaştırmak zorunda kalacağı derecede gelişmişti. Bu yüzden biz de bu ilişkileri biraz daha ayrıntılı olarak değineceğiz.

2) Kral XII. Şarl'ın Ortaya Çıkışma ve 1710'da Osmanlı-Rus Savaşının Meydana Gelişine Kadar Kuzey Devletlerinin Bâbıâli Nezdinde Konumları

Rus Çarı Petro, 1702'de İstanbul'da 30 yıllığına imzalanan barış antlaşması ile gerçekten de savaş gemilerinin Karadeniz'de serbest dolaşması için izin alabilmiş miydi? Kimileri bunu iddia ederken, kimileri de reddetmektedir[36]. Oysa bu ileri görüşlü hükümdarın bir kez Azak'ı ele geçirilir geçirilmez

35 *De la domination ..., aynı eser*, s. 355.

36 Daha önce belirttiklerimize dayanarak, 30 yıllığına akdedilen barışın metninde gerçekten de bundan bahsedildiği ve ayrıca bu barışın kesin olarak 25 Temmuz 1702'de imzalandığı şüphe götürmez. Ayrıca bu son husus da her zaman tartışılmıştır. Bunun sebebi ise dönemin insanları olarak Karlofça Barışı ile ilgili herşey hakkında detaylı bilgi sahibi olan ve bu hususlarda hassas davranan Venedikli Contarini ve Garzoni'nin hiçbir yazar, hatta Hammer tarafından bile bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. 30 yıllık barışın 3 Temmuz 1702'de imzalandığına dair varsayımda genelde "*Journal de Pierre le Grand depuis 1698 ect., Stockholm 1774*" adlı seyahatnâme esas alınmaktadır; bu seyahatnâmenin 16. sayfasında çarın varsayılan tarihte yapılan barışın haberini İstanbul'dan aldığı ve ancak bunun üzerine İsveç'e savaş ilân ettiği söylenmektedir. Zira çar, Demirbaş Şarl'a karşı iki müttefiki olan Lehistan ve Danimarka ile sırasıyla akdedilen 11 Kasım ve 16 Haziran 1699'daki antlaşmalarda ek hükümler ile bu savaşı Türklerle barış imzalanana kadar başlatmamayı taahhüt etmiştir (*aynı eser*, s. 8, 10 ve

Karadeniz'deki hâkimiyeti herşeyi kapsayan politikası hâline getirdiği, hemen gerekli tedbirleri aldığı, bu yüzden çok geçmeden Bâbıâli ile Rusya arasında büyük anlaşmazlıkların ve rahatsızlık verici sürtüşmelerin meydana geldiği kuşkusuzdu.

Kuzeyde Baltık Denizi üzerinden olduğu gibi güneyde de Karadeniz üzerinden kendisine dünya siyasetine giden yolu açmak istiyordu. Bütün düşüncesi sürekli olarak buna yönelikti ve her iki yöndeki filolarını güçlendirmek, gerçekleştirmek için sürekli çaba gösterdiği, en sevdiği düşüncesi ve kalbinin en derindeki isteği idi. Bunu asla saklamadı. Daha önceki bölümlerde, Azak'ı ele geçirdikten sonra söz konusu sularda deniz gücünü arttırmak için faaliyetlerde bulunduğunu ve bu amaçla soyluların ve ruhbanların vergi gücünü nasıl kullandığını, her türlü savaş gemisi inşa ettirmek üzere Venedikli zanaatkârları Voroneş tersanelerine çektiğini ve Taygan'daki büyük liman tesislerinin [Taganrog tesisleri] planlarını nasıl yerinde tasarladığını gördük[37].

1697'de Almanya seyahati sırasında, diğerlerinin yanısıra iki soylu kadına Karadeniz'deki filosunu 75 savaş gemisine çıkartmak niyetinde olduğunu açıkladı. Kendisini o dönemlerde gören, ancak kendisi ile yakın bir ilişki kurmamış olan Leibnitz, 24 Ağustos 1697'de dostu Thomas Burnet'e çar hakkında şöyle yazıyordu: "Biraz Flemenkçe veya Almanca konuşan çar, Koppenbrück Şatosu'nda verilen yemek esnasında Brandenburg ve Braunschweig elektörlerinin eşlerine Karadeniz'de kullanılmak üzere 75 savaş gemisi inşa ettirdiğini

17). Oysa Çar Petro'nun aldığı haberler yalnızca Özü Nehri kenarındaki kalelerin yerle bir edilmesi ve Azak'ın kesin olarak Rusya'ya verilmesi ile ilgili iki ana noktayla alakalı idi. Çar için bu yeterli idi. Diğer hususlarda müzakereler devam ettirildi ve ancak iki yıl sonra Contarini ve Garzoni'den detaylarını öğrendiğimiz antlaşmanın tamamının kesin olarak imzalanması ile sonuçlandı. Garzoni'ye göre Osmanlı padişahı barış antlaşmasını ancak 1702 Eylül'ünde Edirne'de onayladı ve Rusya'nın barış meselesinin tamamlayacak olan olağanüstü elçisi Tolstoy ancak Ocak 1701'de 150 kişilik ihtişamlı bir maiyetle İstanbul'a gelmişti. De La Motraye, *Voyages*, I, 281. Schoell, *Hist. abrégée des traités de paix*, XIV, 283 (Paris 1818), bu durumlar hakkında yalnızca yüzeysel bilgiye sahiptir. Yakın zamanda yayınlanan ve aslında oldukça ilginç bir eser olan "*Der Eintritt der Türkei in die Politik des achtzehnten Jahrhunderts von* Herrmann Abeken", Berlin 1856'da detaylı kaynakların eksikliğinden dolayı esas meseleler hakkında bir belirsizlik görülmektedir. Yazarı ne Venedik ne Rus barışını ne de akdedildikleri tarihleri bilmekte ve bu yüzden s. 37 ve 38'de bunlarla boşuna boğuşmaktadır.

37 Karşılaştırma için bk. yukarıdaki bölümler.

söylemiş. Tek düşüncesi, Türkleri rahatsız etmektir. En büyük eğlencesi, eğitimini aldığı ve Karadeniz'in hâkimi olmak niyetinde olduğu için öğrenmeye devam ettiği denizciliktir"[38].

Çar Petro'nun, Rusya'ya döndükten sonra, 1699'da, yani daha iki yıllık mütareke sırasında, Azak'tan 10 savaş gemisi ve 2 firkateyn ile yola çıkıp Kerç Boğazı'nı geçerek, olağanüstü elçisi Dukraintsov'u barış müzakerecisi olarak kendi savaş gemisi ile Karadeniz'den İstanbul'a göndermek üzere Kırım'a doğru hareket etmesi bu yöndeki ilk zaferi idi. Bâbıâli, söz konusu elçinin, her zaman olduğu gibi, karayolu ile gelmesini talep etmişti. Oysa o dönemde 4 savaş gemisi ve 9 kadırga ile Kerç önlerinde bulunan Kapudan Hasan Paşa, çarın filosunun geçişini engellemeye cesaret edemedi ve geçmesine izin verdi. Rusların bu ilk savaş gemisinin aniden İstanbul önlerinde belirmesinin nasıl bir etki bıraktığına daha önceki bölümde değinmiştik[39].

O tarihten itibaren Rus çarı dur durak bilmeden yalnızca Karadeniz'deki filosunu güçlendirmekle kalmayıp, bu yönde Azak'ta, Orkapı yakınlarındaki Taygan'da ve Özü Nehri kenarındaki kalelerini de genişletmeye devam ederken, Bâbıâli de tabii ki Rus çarının saldırılarına karşı direnebilmek için tedbirler almak zorunda kaldı. Kolay öfkelenen Daltaban Mustafa Paşa, Divân-ı Hümâyûn ve sarayda daha güçlü olan barış yanlısı gruba karşı üstünlüğü sağlayabilmiş olsaydı, belki de 30 yıllık mütareke akdedildikten hemen sonra Rusya ve Bâbıâli arasında savaş başlamış olurdu. Oysa çok geçmeden azledilmesi, iki devlet arasındaki barışı muhafaza etti. Divân-ı Hümâyûn öncelikle Kerç Boğazı'nı yeni kaleler inşa ederek mümkün olduğunca kapatmaya ve İstanbul'daki temsilcilerini çarın limanlardaki gemilerinin sayısını çoğaltmasından ve Karadeniz kıyılarında kaleler inşa etmesinden dolayı kınamakla yetindi.

---

38 Suhrauer, *Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibnitz. Eine Biographie.* Breslau 1842, II, 272. Leibnitz ve Çar Petro arasındaki nüfûzlu ilişkiler hakkında çok fazla mantık yürüten ve çok az gerçek açıklamalar getiren ayrı bir eser mevcuttur: *Peter der Grosse und Leibnitz von* Dr. Moritz C. Posselt, Dorpat 1843. Çar Petro'nun Şark politikasına çok az değinilmektedir.

39 *Journal de Pierre le Grand*, s. 7. Çar Petro'nun Karadeniz'e yönelik bu ilk deniz seferi hakkında şöyle denmektedir: "Majesteleri, Kaptan Paşa Hasan'ın dört gemi ve dokuz kadırga ile bulunduğu Kerç Şehri'ne geçti, burası denize geçişe imkân veriyordu. Rusya'nın olağanüstü elçisi M. Oukraintzow, İstanbul'a gitmesi gerekiyordu. Fakat Türkler onun denizden gitmesini istemiyorlardı, karadan yolculuk yapmasını istiyorlardı". Ayrıca bk. önceki bölümlerdeki açıklamalar.

Böylece 1702'den itibaren kısmen büyük maliyetler ve harcamalarla Akıntı Burnu eteklerine, topları ile Kerç Boğazı'nı tarayıp, Rus gemilerinin Azak'tan çıkmalarını engellemek üzere Taman, Temrük ve Yenikale'de geniş kapsamlı istihkâmlar ve bataryalar kurulmuştur. Ayrıca az sayıda da olsa buraya birkaç bölük yeniçeriden oluşan daimî muhafız kıtaları yerleştirildi ve her yıl, kısmen istihkâmların inşasını denetlemek, kısmen de Kerç Boğazı'nda devriye gezerek, daha sonra Kerç ve Taman'da konuşlanmak üzere birkaç savaş gemisi gönderildi[40].

Sadrazam ayrıca 1702'de ve daha sonraki yıllarda Edirne'deki Rus elçisinden çarın Azak önlerindeki filo ve Orkapı yakınlarındaki istihkâmlar ile ne yapmaya niyetlendiği hakkında açıklamalar istedi. Tolstoy, bunun üzerine söz konusu istihkâmların Don Kazaklarını dizginlemekten başka bir amaç taşımadığını, Azak'taki filoya gelince, yalnızca savaş zamanından kalma 12 eski gemiden oluştuğunu ve istenirse bu gemilerin padişaha satılabileceğini –ki bu hususta tabii ki ciddi değildi– ileri sürerek sadrazamı sakinleştirmeye çalıştı. Oysa Bâbıâli'nin sakinleşmeye hiç niyeti yoktu, zira 30 yıllığına yapılan barışın sonucunda hâlâ askıda kalan sınır meseleleri de henüz açıklığa kavuşturulamamıştı. İki sınır komiseri, Dukraintsov ve Mehmed Efendi arasında ilk sınır kazığının Aksu Nehri kenarına mı yoksa Özü Nehri kenarına mı dikileceği hususunda uzun süre tartışmalar yaşandı. Özü Nehri'ni sınır olarak belirleyen antlaşma ancak 1705 Ekim'inde kesinleştirilebildi[41].

Bu arada Bâbıâli, Voroneş tersanelerinde devam eden gemi yapımı ve Azak ile Özü Nehri kenarında kurulmaya devam edilen istihkâmlar ile ilgili şikâyetlerini Moskova'ya 1704 Şubat'ında Sultan III. Ahmed'in cülu-

40 Yenikale, Taman ve Temrük istihkâmlarının durumu hakkında kendi tanıklığı ile De La Motraye, *Voyages*, II, 59-62'de bilgi vermektedir. İstihkâmların durumunu beğendiği pek söylenemez. Yenikale Hisarı, tek avantajı konumundan kaynaklanan düzensiz bir taş yığınından başka bir şey değildi. Boğazı geçmek isteyen her gemi, burada kullanılan muazzam büyüklükteki taş güllerle kolayca batırılabiliyordu. Burada bir paşa oturuyordu ve tıpkı Taman ve Temrük gibi, muhafız kıtası yalnızca tek bir bölük yeniçeriden oluşuyordu. Taman ve Temrük'ün istihkâmları ise çok önemli değildi. Temrük Hisarı'nda yalnızca altı top vardı. Her iki kalede genelde Ermeniler, Gürcüler, Mingreller ve Çerkesler yaşıyordu ve bunlar önemli bir havyar, bal, deri, köle ve at ticareti yapıyorlardı. Bu ticaret Osmanlı padişahına yılda 35 bin taler, Kırım hanına ise 7-8 bin taler gelir getiriyordu.

41 Hammer, VII, 64 ve 123'teki Osmanlı kaynaklarına göre.

sunu resmen bildirmek üzere oraya giden temsilcisi Mustafa Ağa aracılığıyla tekrar bildirmişti. Çar Petro, elçiye cevap vermek için kendisini Kasım ayına kadar bekletti ve nihayet elçinin çarın arkasından gitmek zorunda olduğu Narva'daki veda kabulünde yazılı olarak ne gemi yapımının ne de kale inşasının ileri sürüldüğü gibi Rusya ve Bâbıâli arasındaki barışa aykırı olduğunu ve bu açıdan elçi Tolstoy'un verdiği açıklamalara güvenebileceklerini bildirdi[42].

Tabii ki böyle bir bildiri, Bâbıâli'nin çarın niyetleri hakkında sakinleşmesi için uygun değildi. Sadrazam, ayrıca elçiye aynı yıl içinde, Bâbıâli'nin bir taraftan barışı korumak için iyi niyetini Rus elçisinin Tatarların ve 1708'de hatmanları Bulavin'in yönetiminde Azak'a bile saldıran[43] Don Kazaklarının devam eden akınlarına dair şikâyetlerini dinleyip Özü ve Kefe beylerbeylerine Rus topraklarında alınan esirlerin geri verilmesini sağlamalarına dair emirler vererek göstermesine rağmen, diğer taraftan açıkça Rusya'nın dostluğuna artık güvenemediğini açıkladı.

Bu arada Kırım hanına da komşu beylerbeyleri ile birlikte Rusya'ya karşı tetikte ve sürekli savaşa hazır durumda olmalarına dair emir gönderen Bâbıâli'nin bu barış yanlısı tutumu, tabii ki Çar Petro'nun gemi ve kale yapımını her zamanki gibi hevesle devam ettirmesini engellemedi. Bu durum engin imparatorluğunun kuzeyindeki savaş o dönemlerde faaliyetlerini kısıtlamasına ve en iyi askerî birliklerini meşgul etmesine rağmen, güney yönündeki büyük planlarını sürekli hazırlıklarla en azından gelecekte gerçekleştirmeye daha da yakınlaştırmak üzere zaman ve imkân yaratıyordu. Zaman zaman savaş gemilerinin yapımını bizzat yönetmek ve denetlemek üzere Voroneş'e ve Azak'a geliyordu.

Mesela 1705 ilkbaharında 22 Şubat'tan 19 Nisan'a kadar neredeyse iki ay boyunca Voroneş'te kaldı ve bu arada 8 top taşıyan üç katlı muazzam bir

---

42 *Journal de Pierre le Grand*, s. 110 ve 139'da kalelerin ve gemilerin yapımı hakkında şöyle denmektedir: "Esas itibarıyla bizim Osmanlı Devleti'nin nezdindeki elçimiz Tolstoy'a referans yaparak, bunun Rusya ile Bâbıâli arasındaki barışa ters düşmediği ona gösterildi".

43 *Journal de Pierre le Grand*, s. 207 ve 212. Bulavin, emrindeki 5 bin kişi ile Azak önlerine kadar gelmiş, ama üzerine gönderilen muhafız kıtasının albayı Prens Dolgoruki tarafından büyük kayıplarla geri püskürtülmüştü. Adamlarının yarısı muharebe alanında kalmış ve kendisi de kaçarken, beklentilerinde hayal kırıklığına uğramış Kazaklar tarafından öldürülmüştü; kalanlar ise çara tekrar biat ettiler.

geminin denize indirilmesine tanıklık etme sevincini yaşadı[44]; dört yıl sonra, 1709'da ise ezelî düşmanı Demirbaş Şarl'ın zaferle Ukrayna'ya girerek hain Kazak Hatmanı Mazepa ile bağlantıya geçmiş olmasına ve Poltava'yı tehdit etmesine rağmen, çarı yine Voroneş'te faaliyetlerini devam ettirirken görüyoruz. Burada biri 80, ikisi 70, biri de 50 top taşıyan dört büyük savaş gemisini denize indirmiş; daha sonra tersaneleri ve Voroneş Nehri'nin Don Nehri'ne aktığı yerde yine birçok büyük savaş gemisinin bulunduğu Tavrov Limanı'nı ziyaret etmiş; buradan da istihkâmlarını ve limanlarını incelemek üzere, Don Nehri'nden aşağı doğru Azak'a ve Troitsk'e kadar devam etmişti[45].

Karadeniz'de uzun zamandır istediği hâkimiyeti kurmak için Bâbıâli ile ilişkilerini koparmak, şimdilik Çar Petro'nun tabii ki işine gelmiyordu. Çar, çok geçmeden kuzey devletlerinin akıbetini uzun bir süre için belirleyen, Bâbıâli ile gelecekteki ilişkileri için de çok büyük bir önem arz eden, dünya tarihi açısından belirleyici olan nihaî sonucun zarlarının Poltava Ovası'nda atıldığı kuzeydeki savaş alanına geri dönmesine sebep olan ve ordusunun durumu hakkında endişe verici haberleri aldığında, henüz Troitsk'te idi. Çar Petro, başlatılan denizcilik işlerinin devam ettirilmesine dair birkaç emir verdikten sonra, 27 Mayıs'ta Troitsk'ten ayrıldı ve 4 Haziran'da Poltava yakınlarındaki ordusunun yanına geldi. Gelişi, hemen bütün faaliyetlerde bir canlanmaya sebep oldu ve olayları nihaî krizin dönüm noktasına götürdü[46].

Öncesinde yaşanan karışıklıkları ve hâdiseleri burada ayrıntılı olarak bütün dönüm noktaları ile kaynağına kadar inerek ele almak bizim işimiz değildir. Burada yalnızca Bâbıâli'nin ilgili devletler ile özel ilişkilerini anlamak için genel olarak bu hâdiselerin değinmemiz gereken kısmını hatırlatmak istiyoruz.

17. yüzyıl henüz sona ermeden Rusya, Danimarka ve Lehistan arasında 17 yaşındaki İsveç Kralı XII. Şarl'a (1697'den beri) karşı, başlıca amacı İsveç'in sahip olduğu ülkeleri kralın elinden almak ve büyüyen gücünü yalnızca İsveç toprakları ile sınırlayarak kuzey ülkeleri arasındaki siyasî nüfûzunu azaltmak olan bir ittifak kurulduğu bilinmektedir. Çar Petro, adil olmayan bu ittifakın ruhu, yönetici düşüncesi, canlandırıcı ve etkin unsuru idi. Hâkimiyetini Karadeniz üzerinde olduğu kadar, aynı zamanda Baltık Denizi üzerine yaymak istiyordu. Bunun için Finlandiya Körfezi'nde ve Baltık Denizi'nde o dönem-

44 *Journal de Pierre le Grand*, s. 141.
45 *Aynı eser*, s. 248-250.
46 *Aynı eser*, s. 254 ve 255.

lerde İsveç'in hâkimiyeti altında bulunan ülkelere, İngermannland, Karelya, Estonya ve Livonya'ya ihtiyaç duyuyordu.

Hâlbuki ruhunun gücünün ve imparatorluğunun gelişiminden kaynaklanan siyasî zorunluluğun kendisini sürekli olarak zorladığı bu olağanüstü planları gerçekleştirmek için, 17. yüzyıl yerini 18. yüzyıla bırakırken, Batılı devletler İspanya'daki taht kavgası ile meşgul olduklarından, Kuzey ve Şark meselelerini hiç dikkate almadıkları dönemden daha iyi bir fırsat olabilir miydi? O zamanlar Rusya'nın gücünü her iki yönde genişletmesinin ileride Avrupa'nın huzuru, bağımsızlığı ve refahı için getirebileceği tehlikeleri, Rusya'nın karşısına kararlılıkla çıkabilecek kadar idrak edememişler miydi? Uyarıcı seslerini yükseltmiş olan derin anlayışa sahip, kehanette bulunan kişiler tabii ki vardı. Burada yalnızca çok ileri siyasî görüşlü Gottfried Wilhelm Leibnitz'in, 30 yıl önce, 1669'da Lehistan kral seçimi sırasında yazdığı olağandışı bir sözü hatırlatmak isteriz.

Neuburg kontuna o dönemde yazdığı ve bir Rus prensinin Lehistan tahtına çıkartılması hususunda uyarıda bulunduğu bir mektupta, şöyle diyordu: "Diğer Hristiyanların kollarını bağlayıp, sessiz kalacaklarına, kiliseye ve devlete ne gibi bir yük yüklendiğini görmeyeceklerine mi inanıyoruz? Türkün iki katına çıkacağına; Avrupa'yı boyunduruğu altına alabilecek kadar güçlü bir güç mü doğduğuna ve Almanya'nın Lehistan yönünde çok açık kaldığına ve barbarlara Avrupa'nın kalbine giden yolun açılacağına mı inanıyoruz? Dolayısıyla ateşi söndürmek için herkes toplanacak; komşu ülkeler dizginlerinden kurtulmuş gibi üzerimize akın edecek; ovalarımızda Türkler, Ruslar ve Almanlar hükümdarlık, hatta refahımız için kavga edecek: Kavga edenler için bir engel; galipler için ganimet; bütün komşularımızın mezarı olacağız; Barbarlar, gönüllü olarak boyun eğdiğimizde bizi hor görecek; aptallığımızdan dolayı büyük bir tehlikeye attığımız Hristiyanlar, bizden nefret edecek; özgürlük, güvenlik, insanların göçü, onur, zamansal ve ebedî refah bu şekilde bozulacaktır"[47].

Oysa şimdi Avrupa'nın siyasî dünya düzeninde bambaşka hususlar söz konusu idi. Hiçkimse Petro'yu engellemiyordu. Leibnitz bile daha sonraları ruhunun gücü ve karakterinin sağlamlığı karşısında pes etti. Aklı ve geniş kapsamlı bilgisi ile ona gönüllü olarak yardımcı oldu, zira Petro'nun ülkesi ve halkı için yaratmaya çalıştığı bu büyük medeniyet eserinden Avrupa'nın eğitimli âlemi

---

47 Suhrauer, *Leibnitz*, II, 270.

için uğursuzluktan ziyade hayır bekliyordu[48]. Hatta bilgisinin alışılmış alanından bir kez öyle uzaklaştı ki, Türklere karşı nasıl en iyi şekilde savaşılacağına dair özel tavsiyelerde bile bulundu[49].

Çar Petro, kuzeyde bu yüzden yalnızca tek bir düşmanla savaşmak zorunda kaldı: Genç ama savaştan korkmayan ve çılgın, ama en azından herkesin inanmak istediği gibi, aynı zamanda tecrübesiz olduğu kadar düşüncesiz ve bu yüzden kolayca yenilebilecek İsveç kralı. Çar, henüz karşısında kendisine neredeyse eşit ve muazzam imkânlar, dolu bir hazine, olağanüstü bir ordu ve iyi bir donanmaya sahip olan bir rakip olduğunu bilmiyordu. Ayrıca müttefikleri Lehistan Kralı II. August (1696'dan itibaren) ve Danimarka Kralı IV. Frederik (1699'dan itibaren) şimdilik yalnızca kendi amaçlarına hizmet edeceklerdi. Zaaflarını kullanmayı çok iyi biliyordu; onlara para yardımı yapıyor ve karşılığında onları işaretlerini ve telkinlerini takip etmeye zorluyordu.

Metresleri ve musahibleri ile ahlakî ve siyasî bir hiçliğe düşmüş olan Kral August, seçimle geldiği, ancak gruplar arasında parçalanmış ve sarsılmış olduğundan tamamen güçsüz kaldığı krallığında, Letonya ve Estonya ile birleşme vaadine güvenerek, elektörlüğünün en iyi askerî birliklerinin Lehistan'a getirilmesine izin verdi ve böylece yalnızca Leh ulusunun güvenini kaybetmekle kalmayıp, zavallı Saksonya'yı da güçlü ve muzaffer bir düşmanın intikamına terketti. İsveç'in kuzey devletleri arasındaki ağırlığını en fazla hisseden ve bundan en fazla korkması gereken Kral Frederik, Demirbaş Şarl'ı gerek yaşı, düşüncesi ve davranış şekli gerekse kan bağı ve devlet menfaatleri ile kendisine bağlı bulunan Holstein-Gottorp dükü Frederik'in –Demirbaş Şarl'ın eniştesi idi– topraklarına akın ederek en zayıf yerinden vurabileceğini düşünüyordu ki, Holstein'a İsveç yardımcı birliklerinin gelmesi ve Tönningen'de siperlerin kurulması da eline görünüşte hukukî bir sebep veriyordu.

48 Leibnitz, örneğin 1696 başlarında, Habeşistan medeniyeti ile ilgilenen dostu Hiob Ludolf'a gönderdiği bir mektupta şöyle diyordu (bk. *aynı eser*, s. 271): "Senin Etyopyalılar arasında yaptığını keşke Ruslar arasında da yapabilecek tek bir kişi olsa! Bu sonsuz imparatorluk, eğitimli Avrupa gibi yönetilmiş olsa, Hristiyanlık bundan çok daha fazla yarar görürdü; ancak, zamanla uyanacaklarına dair hâlâ bir umut var. En azından Çar Petro halkının hatalarını anlıyor ve barbarlığın zamanla yok edilmesini istiyor. Canlı ama biraz fazla ateşli bir ruha sahip olduğu söyleniyor".

49 Viyana'dan 18 Aralık 1712'de Çar Petro'ya gönderdiği ve Türklerin dizginlenemez saldırılarına karşı daima arabalardan oluşan bir çember ile korunmalarına ağırlık verdiği bir mektup (bk. Posselt, *Peter der Große und Leibnitz,* s. 232).

Dolayısıyla savaş, Danlar 1700 Nisan'ında Schleswig'e girip Tönningen'i kuşatma altına alırken, Patkul tarafından kışkırtılan Kral August'un aynı dönemde Riga'ya saldırmak üzere Saksonyalıları Letonya'ya göndermesi ile başladı. Oysa hem orada hem burada karşılarındaki düşmanın kim olduğunu öğrenmek zorunda kaldılar. Onlar daha ne olduğunu anlayamadan, Demirbaş Şarl üstün bir güçle Seeland Adası'na çıktı, Tönningen'i kuşatmadan kurtardı ve Kral Frederik'i deniz devletlerinin arabuluculuğuyla 28 Ağustos'da Kopenhag yakınlarındaki Travendahl'da akdedilen bir antlaşma ile Holstein-Gottrop dükünün 20 Haziran 1689 tarihli Altona Antlaşması ile emniyet altına alınan haklarını tanımaya ve İsveç'e karşı kaldırılan silahları indirmeye zorladı. Daha sonra aynı hızla ve hiç beklenmedik bir şekilde Parnava'da karaya çıktı, hemen Riga'ya yönelerek, burayı kuşatmadan kurtardı ve Kral August'u Lehistan'a geri çekilmeye zorladı.

Henüz kılıcına sarılmamış olan Çar Petro, başta Kral August olmak üzere, müttefikleri tarafından sıkıştırılarak savaşa aktif olarak katılmak zorunda kaldı. Bâbıâli ile barışın ana hususları hakkında kesin haberler alır almaz, Ağustos ayında İsveç'e savaş ilân etti. Düşmanı kuzeyde aniden ortaya çıkmamış olsaydı, Çar Petro asla Özü Nehri kenarındaki kalelerin yerle bir edilmesini kabul etmezdi. Zira, henüz düşmanının karşısına başarılı bir şekilde çıkmaya hazır değildi. Önce kuzeydeki birliklerini, güneyde boşta kalan birlikleri ile güçlendirmek zorunda idi. Yine de tek bir an bile tereddüt etmeyerek, hemen İngermannland'a akın etti ve Narva'yı ablukaya aldı. Demirbaş Şarl, mevsim ilerlemiş olmasına rağmen, yıldırım hızıyla buraya geldi; ancak 8 bin kadar adamı ile Rusların siperli ordugâhına saldırdı ve 20 Kasım'da Ruslara öyle ağır bir mağlubiyet yaşattı ki, ordularının tamamından yalnızca birkaç kaçak kurtulabildi. Oysa Şarl, topların tamamı, muazzam bir cephane ve erzak stoku, 150 sancak ve savaş işareti ve de savaş hazinesi ile birlikte eline düşen 30 bin kadar esiri, komutanları ve üst düzey subayları hariç olmak üzere, kısmen silahları ve eşyaları ile birlikte vatanlarına geri gönderecek kadar yüce gönüllü, hatta belki biraz da dikkatsizdi. Bunlardan birçoğu ile kalplerinde nefret ve intikam ateşi ile yanarak, dokuz yıl sonra Poltava ovalarında tekrar karşı karşıya geldiği söyleniyordu[50].

50 Narva'daki hâdiseler hakkında en iyi bilgiler, *Journal de Pierre Le Grand*, s. 26-38'de, bilhassa notlarda bulunur. Petro, İsveçlilerin kayıplarını 3 bin kişi, kendi kayıplarını ise çok az bir şekilde 5.800-6.000 kişi olarak vermektedir. Esaretten ise Petro'ya göre

Demirbaş Şarl, Narva'daki parlak zaferden sonra silahlarını Petro'ya karşı Rusya'nın içlerine doğru taşımaya devam etmiş olsaydı, muhtemelen onu kısa bir süre içinde Moskova'da barış yapmaya zorlayabilirdi. Oysa bunun yerine, Rusya'nın şansına, önce en nefret ettiği düşmanı Lehistan Kralı August'a karşı savaşı devam ettirmeyi daha uygun buldu. Dolayısıyla generalleri Cronhiort ve Schliepenbach emrinde yalnızca iki ayrı birliği ve İngermannland ile Finlandiya'nın korunması için Peipus Gölü'nde küçük bir filoyu geride bırakarak, yeni birliklerle takviye edilmiş ana ordusunun başına geçip 1701 ilkbaharında düşmanı ile kendi topraklarında karşılaşmak ve yok etmek için, Kurland ve Litvanya üzerine yürüdü.

Her yerden galip olarak çıktı. Temmuz ayında Prens Repnin'in emrindeki Rus yardımcı kıtaları ile birleşen Mareşal Steinau komutasındaki Saksonyalıları Riga'da mağlup etti; daha sonra, Ruslar tekrar sınırın öteki tarafına geri çekilir ve Psikov'da General Şeremetyev'in emrindeki ana ordu ile birleşirlerken, ilerlemeye devam etti ve başlarında Primas Radziekovski'nin ve Kont Sapieha'nın bulunduğu yönetimden hoşnut olmayan Leh yanlıları tarafından her yerde açık kollarla karşılanıp her türde desteklenerek yıl sonuna kadar Kurland ve Litvanya'nın tamamını ele geçirdi. Kral August'u her ne pahasına olursa olsun, tahtından ve devletinden edecekti; kendisine sunulan bütün barış tekliflerini geri çevirdi; 19 Temmuz 1702'de Klissov'da Saksonyalıları mağlup etti ve Varşova'yı ele geçirdikten hemen sonra, Sapieha'nın grubu ile birlikte Kral August'un tahttan indirilmesi planını yaptı.

Kralın Lehistan'da kendisine sadık kalan bir avuç insanla veya yabancı devletlerin yardımıyla ayakta kalma çabalarının tamamı boşuna idi. 1 Mayıs 1703'te Mareşal Steinau emrindeki ordusu, Pultusk yakınlarında Narev Nehri kenarında bir kez daha genç krallarının emrinde, bunun üzerine Lehistan'ın Prusya kısmının tamamına hâkim olan ve aynı yıl içinde çok önemli bir yer tutan Marienburg, Elbing ve Thorn kalelerini ele geçiren İsveçlilere tamamen mağlup oldu. Bu zaferlerin Demirbaş Şarl'ın gözlerini çılgınlığa varacak kadar kör etmesine şaşmamalı idi. Ne 22 Ağustos 1703'te Sendomir'de akdedilen konfederasyonla kurulan ve kendisine karşı ayaklanan ulusal Leh grubunun

yaklaşık 23 bin kişi Novgorod'a dönmüştü ki, bu hesaba göre Narva önlerindeki aktif askerî birlikleri ancak 30 bin kadardır. Oysa, ordusunu 80 bin kişiye kadar çıkartan ve kayıplarını en az 20 bin kişi olarak gösteren başka raporlar bununla çelişmektedir.

gücünü, ne de arkasında Rusların kuzeyde İngermannland, Karelya, Estonya ve Livonya'da ilerleyişlerini dikkate alıyordu. En tecrübeli danışmanlarının ve generallerinin bütün telkinleri, bütün uyarıları genç ve inatçı ruhu üzerinde etkisiz kaldı. Talihten gözleri kör olmuş bir şekilde yalnızca tek bir hedefe odaklanmıştı: Düşmanı Kral August'u tamamen yok etmek.

Ocak 1704'te Varşova'da toplanan İsveçlileri, neredeyse herkes tarafından terkedilmiş bir hâlde Krakov'a çekilen Kral August'un tahttan indirilmesini ve yerine başka birinin seçilmesini ciddi bir şekilde düşünmeye ikna etti. Şarl, öncelikle gözlerini Viyana kahramanı, son kral Jan Sobieski'nin en büyük oğlu Jakob Ludovik'e çevirmişti. 2 Ocak 1704'te çıkartılan bir bildiride, açıkça Lehistan'ın yalnızca bu seçimle tekrar huzura kavuşabileceğine inandığını ve bu yüzden yeni seçilecek kişiyi elindeki bütün imkânlarla desteklemeye ve muhafaza etmeye kararlı olduğunu açıkladı[51]. Oysa aslında çok beceriksiz bir insan olan ve tacın yükünü taşıyabilecek biri olmayan Jakob, üstelik kardeşi Konstantin ile birlikte, onları Braşov'dan Ohlau'ya giden yol üzerine yerleştirilen birliklerin kurduğu bir tuzakla haince ele geçiren ve önce Leipzig yakınlarındaki Pleissenburg'da, sonra da Königstein Kalesi'nde kilit altında tutan Kral August'a esir düşmek gibi bir talihsizliğe maruz kalınca ve Lehistan'a kaçmayı başaran üçüncü kardeşleri Aleksander de seçimi reddedince, Şarl da Sobieskilerden tamamen vazgeçti ve grubunun başları olan Kardinal Primas Radzieyovski ve Başkomutan Lubomirski'nin karşı çıkmalarına rağmen, dostu olan Leh Voyvoda Stanislas Leçinski'nin seçilmesinde ısrar etti. Bu seçim, Şarl istedi diye, 12 Temmuz 1704'te Varşova'da toplanan meclis tarafından bu şekilde gerçekleştirilirken, Sendomir'deki konfederasyon tarafından geçersiz ilân edildi.

Oysa Demirbaş Şarl, kendi gücüne ve Kral August'u sonunda tamamen alt etmeyi umduğu silahlarının talihine inanıyordu. Bu yüzden yeni kralını korumak için Varşova'da General Horn emrinde yalnızca 1.500 kişilik küçük bir muhafız kıtası bırakırken, Galiçya'ya doğru ilerledi ve neredeyse hiçbir kılıç darbesine bile gerek kalmadan Lvov'u ele geçirdi. Ancak buraya daha yerleşemeden, Kral August aniden Varşova'ya saldırdı; General Horn'u İsveçlileri ile birlikte iç kalede esir aldı ve Stanislas'ı Lvov'a hâmisinin yanına kaçmaya zorladı. Şarl tabii ki böyle bir saldırıya sessiz kalamazdı. Hemen Varşova'ya

51 Gerçekliği haklı olarak sorgulanan bu bildiri, Lamberty, *Memoires*, III, 332'de verilmiştir.

geri dönerek, bir kez daha Krakov'a kaçan August'u buradan kovdu ve Rusların İsveç'in Baltık Denizi'ndeki eyaletlerindeki başarılarını gözardı ederek, ertesi yıl da Lehistan'daki oldukça plansız seferlerine devam etti.

31 Temmuz 1705'te Krakov'dan Varşova'ya giden yol üzerindeki Vohla'da İsveçlilerin Lehistan Saksonya ordusu karşısındaki galibiyeti, Şarl'ın en azından kendi seçtiği krala nihayet Eylül ayında Varşova'da taç giydirebilmesi, kutsanmasını sağlaması ve daha sonra onunla Lehistan kralı olarak Kasım ayında resmî bir antlaşma imzalayabilmesi açısından önemli idi. Tabii ki General Rhenschöld'ün 13 Şubat'ta 1706 yılının seferini açtığı Pozenya'da Frauenstadt yakınlarındaki zafer, çok daha belirleyici idi. Zira yılın büyük bir bölümünü Litvanya'da geçiren ve bütün gücünü Rusları tekrar Kurland'dan çıkartmaya harcayan Şarl'ın nihayet macera dolu olduğu kadar başarılı da olan Saksonya seferine giden yolu açtı. Lehistan'a General Mardefeld emrinde yalnızca küçük bir birlik bırakarak, Ağustos ayında 22 bin askeri ile hiçkimse karşısına çıkmaya cesaret edemeden, Silezya üzerinden Saksonya'nın kalbine kadar girdi.

Burada çatışmasına bile gerek kalmadı. Üstün güçteki düşmana karşı duyulan korku ve panik, direnme güçlerini felç ediyordu. Saksonya'nın tamamı herhangi bir kılıç darbesine gerek kalmadan İsveçlilerin eline geçti. Demirbaş Şarl'ın ordugâhını kurduğu, Leipzig yakınlarında küçük bir köy olan Altranstedt'te elektörün temsilcisini 24 Eylül'de yalnızca Lehistan tacından vazgeçmesini ve Stanislas'ı ebediyen yasal kral olarak tanımasını değil, bütün ittifaklardan ve bilhassa Çar Petro ile kurulan ittifaktan ebediyen vazgeçmesini de öngören o utanç verici barışa zorladı. August ayrıca bütün esirleri, bilhassa 400 bin taler de ödemek zorunda olduğu Sobieski prenslerini serbest bırakmayı; bunun karşılığında bütün hainleri, bilhassa talihsiz Patkul'u teslim etmeyi; son olarak İsveç ordusunun Saksonya'da kış karargâhlarını, ücretlerini ve geçimlerini sağlamayı da taahhüt etmek zorunda kaldı[52].

Lehistan ve Saksonya ile Mençikov emrinde birleşen Rusların hemen ardından 29 Ekim'de Kaliş'te Lehistan'da bırakılan General Mardefeld karşısında elde ettikleri bir zafer, bu ağır şartlarda hiçbir değişikliğe sebep olmadı. Aksine herkesin korktuğu İsveç kralının inatçı ruhunu körüklemekten başka bir işe yaramadı. Elektör August, kralın önünde bizzat boyun eğdi; acilen Saksonya'ya gelerek, barışı onayladı; Stanislas'ın cülusunu resmen tebrik

52 Altranstedt barışının metnini Lamberty, IV, 273'te vermektedir.

etti, hatta Patkul'u teslim etmekten bile çekinmedi ki, onun idamı Şarl'ın başkomutanlık şanına silinmez bir utanç lekesi sürdü.

Artık tek bir düşmanı kalmıştı: Rus Çarı Petro. Ancak Petro da Narva'daki mağlubiyetle Kaliş'teki galibiyet arasında zamanı boş geçirmemişti. Düşmanına yalnızca galip gelmeyi bildiğini göstermekle kalmayıp, artık karşısına nihaî sonucu getirmek için donanımlı bir ordu da çıkartabiliyordu. 1701 ve 1703 yılları arasında Şeremetyev'in General Schliepenbach komutasındaki İsveçlilere karşı zaferleri ve önemli birer kale olan Marienburg, Nötteburg (Schlüsselburg) ve Ryenschanz'ın (Ağustos ve Ekim 1702 ve 1 Mayıs 1703) alınması, çarı Karelya'nın ve İngermannland'ın efendisi hâline getirmişti. Hemen akabinde gururla ve hiçbir engelle karşılaşmadan, Neva Nehri'nin çıkışında gelecekteki başkentinin ilk binaları yükselmeye başladı.

Dorpat, Narva ve İvangorod'un alınması, ertesi yıl (1704) Livonya'nın ve Estonya'nın fethini tamamladı. Daha sonra 1705 ilkbaharında, cesur General Lewenhaupt'un Gemauerthof'ta (15 Temmuz) Şeremetyev'e karşı parlak zaferinin bile Demirbaş Şarl'ın davasına hiçbir kazanç getiremediği Litvanya ve Kurland'a doğru ilerledi. Zira Lewenhaupt, muzaffer ama oldukça zayıf düşmüş ordusu ile Riga'ya geri çekilmek ve Kurland'ı mağlup olan düşmana bırakmak zorunda kaldı. Çar Petro henüz Riga'ya saldırmayı göze alamıyordu; Rimlau ise komşu Bauske Kalesi ile birlikte Eylül ayında eline geçti. Grodno ve Tikoçin de hemen akabinde işgal ve tahkim edilerek Lehistan'a karşı yapılacak teşebbüslerin üssü hâline getirildiler. Aynı yıl içinde Mençikov, buradan yola çıkarak, seferlerini Varşova önlerine kadar genişletti ve 7 Ekim'de Kral Stanislas'ın birliklerini Praga Mahallesi'nde tamamen mağlup etti. Çar Petro ve Kral August ayrıca Grodno'da biraraya gelerek, İsveç'e karşı Altranstedt Barışı'nın tekrar ebediyen ortadan kaldıracağı silah ittifakını yenilediler[53].

Demirbaş Şarl, 1705 yılını 1706 yılına bağlayan kış aylarında, Kral August'un bizzat emrindeki Rusları ve Saksonyalıları tekrar Grodno'dan uzaklaştırmak için herşeyi denemişti ama nafile. Bir ay süren başarısız bir ablukadan sonra, Rhenschöld'ün Fraustadt'taki zaferinden cesaret alarak, Saksonya'ya

53 Bu yıllara dair burada yalnızca genel olarak değindiğimiz savaş hâdiseleri hakkında en kesin, ancak bilhassa karşılıklı kayıpların miktarları açısından her zaman tam tarafsız olmayan haberler, ilgili yıllar ve günler altında "*Journal de Pierre le Grand*"'da verilmekte olup, notlarda kimi zaman İsveç raporlarından alınmış değerli düzeltmeler de bulunmaktadır.

yapacağı seferle intikamını almak için tekrar geri döndü. Lehistan'da bıraktığı küçük kıtasının Kaliş'te mağlup olması bile, zafer sarhoşluğu içerisinde gerçek durumu ve geleceği hakkındaki hayallerini bozmayı başaramadı. Aksine Petro'nun da kendisine boyun eğeceğinden ve tıpkı Altranstedt'te Kral August'a yaptığı gibi, Moskova'da da Çar Petro'yu barış yapmaya zorlayacağından kesin emindi. Bu inançla her yerden kendisine sunulan biatları kabul ederek, neredeyse bir yıl boyunca hiçbir şey yapmadan Saksonya'da kaldı ve böylece o büyük düşmanına toplanma ve bilgece tavsiyeleri gerçekleştirme fırsatı verdi.

Şarl, ancak 1707 Ağustos'u sonunda 40 bin kişiye kadar yükselen iyi donanımlı, fakat rahat ve zevküsefa yüzünden biraz yumuşamış ve morali çökmüş ordusu ile Lehistan'a gitmek üzere Saksonya'dan ayrıldı. Talih yıldızı kendisini henüz terketmemiş gibi görünüyordu. Petro, gruplar arasında her zamankinden daha fazla parçalanmış ve Ruslara karşı tutumların çok da müspet olmadığı bu ülkede, Şarl'ın karşısına çıkmayı uygun bulmadı. En tecrübeli generallerinin onayı ile birliklerini Rusya'ya geri çekmek ve arkasından gelen düşmanın ilerleyişini toprakları talan ederek ve iletişim imkânlarını yok ederek zorlaştırmayı daha akıllıca buldu.

Demirbaş Şarl bu arada hiç durmadan Visla Nehri'ne kadar ilerledi, kışın nehrin buz tabakası üzerinden karşıya geçti; ancak 6 bin kadar askerden oluşan öncü birlikleri ile Grodno'da Niemen Nehri köprüsünden zorla karşıya geçti ve bu kaleyi neredeyse hiçbir kılıç darbesine gerek kalmadan hemen ele geçirdi. Ancak her yeri talan edilen bu topraklarda daha fazla ilerlemekten vazgeçmek zorunda kaldı. Açlıktan ve hastalıklardan muzdarip olan birliklerinin en asgari ihtiyaçlarını karşılamakta bile zorlanıyordu.

Yine de bütün bunlar cesaretini kırmıyordu. Kafasını meşgul eden tek soru, Moskova'ya ulaşmak için hangi yoldan gideceği idi. Aslında bunun için yalnızca iki ana yol vardı: Biri doğrudan Smolensk üzerinden, diğer ise Livonya'yı geçerek Novgorod ve Psikov üzerinden geçen yoldu. Oysa her ikisinden de vazgeçti. Birincisinden, etrafı düşman birlikleri ile çevrili ordusunu tamamen talan edilmiş topraklardan geçirmeyi göze alamadığı için vazgeçti. Henüz Kurland'da General Lewenhaupt'un emrinde bulunan birlikleri ve deniz yönünde hâlâ açık olan temin hattı ile tekrar buluşturabileceği için çok daha avantajlı olağanüstü ikinci yoldan ise hedefinden çok fazla sapmış olacağı için vazgeçti. Kendisini en az bekledikleri, ama bu verimli ülkede, tükenme noktasına gelmiş birlikleri

için yeterince erzak ve bakım sağlayabileceğini umduğu için, Ukrayna'dan geçen üçüncü bir yolda karar kıldı.

Uzun zaman önce gizlice irtibata geçtiği hırslı Kazak Hatmanı Mazepa'nın yanlış telkinleri, bu uğursuz kararını daha da güçlendirdi. Henüz belirsiz dahi olsa, ortak zafer hâlinde Ukrayna hükümdarlığı veya Kurland Düklüğü verileceği umuduyla neredeyse 80 yaşında olan hatman, Demirbaş Şarl'ı yalnızca 30 bin kişilik bir yardımcı kıta ile desteklemekle kalmayıp, birliklerinin geçimini de sağlamayı kabul etti. Bu amaçla başkenti Buturin'de gerçekten de büyük depolar ve her tür gıda maddelerinden muazzam bir stok hazırlamıştı. Oysa Demirbaş Şarl, bu ittifakın şimdilik gizli kalmasını ve düşmanı mümkün olduğunca gerçek niyeti hakkında yanıltmak istiyordu.

Bu yüzden Mazepa sanki hâlâ çarın emirlerine uygun olarak, birlikleri ile General Goltz'un Mohilöv'de bulunan birliklerine katılacakmış gibi görünürken, Şarl 1708 Mayıs'ında aniden Visla Nehri kenarındaki kış karargâhından Minsk'e doğru yola çıktı; Borissov'da yakın zamanda Napolyon'un geri çekilmesinden dolayı ün kazanan Beresina Nehri'ni zorla geçti; 25 Haziran'da geçilmesi çok zor Bibiç Çayı kenarındaki Golovçin'de Rusları ölümcül bir muharebede Özü Nehri'nin diğer tarafına kaçırdı ve daima düşmanın bu yoldan Moskova'ya ilerleyeceğini sanmasını sağlamak niyetiyle hiç vakit kaybetmeden, Mohilöv üzerinden Smolensk yakınlarına kadar geldi[54].

Petro'nun düşmanını tamamen yok etmeye çalıştığı akıllıca düşünülmüş ve başarılı taktiği, Şarl'ın zorunlu bir geri çekilme olarak gördüğü dikkatli bir geri çekilme ile kralı kasten talan edilmiş ülkenin daha da içlerine doğru çekmek; her türlü mücadeleden özenle kaçınmak ve bütün birliklerini mümkün olduğunca birarada tutarak, tek bir darbeye yoğunlaştırmaktı. Bu taktik Şarl'ı çok geçmeden büyük sıkıntılara düşürdü. Birliklerin en acil ihtiyaçlarını bile zor karşılıyordu. İnsanlar ve atlar, yığınlar hâlinde açlıktan, yürüyüşün inanılmaz zorluklarından ve salgın hastalıklardan dolayı ölüyordu.

Şarl, erzak sıkıntısını biraz olsun gidermek, ölen insanlardan ve yük hayvanlarından boşalan yerleri biraz olsun doldurmak için, Kurland'da kalmış General Lewenhaupt'a taze birlikle ve mümkün olduğunca büyük bir erzak kervanı ile hızlı bir yürüyüşle acilen arkasından gelmesini emretmişti. İsveçli komu-

54 Petro, günlüğünde bu hususta şöyle demektedir: "Bu yürüyüşün Smolensk'e ulaşmak gibi bir amacı yoktu. Bu sadece, işgal ettiğimiz geçitlerden geçtikten sonra Mazepa hainine ulaşmak ve daha kolay biçimde Ukrayna'ya girmek için bir strateji idi".

tanların beceriklilerinden biri olan bu yiğit general, sıkıntı içindeki efendisinin emrini yerine getirmekte gecikmedi. 15 Ağustos'ta yaklaşık 12 bin kişi ve 7-8 bin erzak arabası ile Riga'dan yola çıkmış ve olukça zorlu bir yürüyüşten sonra tükenmiş ana ordu ile birleşmek için 2 Ekim'de Mohilöv'de Özü Nehri'ni başarı ile geçmişti. Tabii ki Petro'nun en büyük düşüncesi, bu birleşmeyi engellemekti. 25-30 bin kişilik bir birliğin başına geçerek, onları, generali beklemeden Ukrayna yolunu tutmuş olan Demirbaş Şarl ile buluşamadan, General Lewenhaupt'un üzerine gönderdi. Lesnaya ve Propoysk arasında Ekim ayının ilk günlerinde iki gün süren ve yiğitlik İsveçliler tarafında, ancak sonunda üstünlük Ruslarda olduğundan Ruslar lehine sona eren oldukça kanlı bir muharebe meydana geldi. General Lewenhaupt, en azından bir şeyleri kurtarabilmek için, muharebe alanında ve galiplerin ellerine birliklerinin büyük bir bölümü ile bütün topları ve böyle bir sıkıntıda yeri doldurulamaz bir kayıp olan erzak kervanının neredeyse tamamını bırakmak zorunda kaldı. Mücadeleyi bırakmayarak, yalnızca birkaç bin adam ve aralarında şanslarına savaş hazinesinin de bulunduğu az sayıda araba ile kralının ordusuna kadar ulaştı[55]. Oysa bu ağır darbenin ardından en az ilki kadar yıkıcı ikinci bir darbe gelecekti.

Demirbaş Şarl, daha önce de belirttiğimiz gibi, mevcut şartlar altında doğrudan Moskova'ya giden yolu çok daha avantajlı gören bakanlarının ve generallerinin tavsiyelerini dikkate almayarak, Smolensk'ten güneye yönelmiş ve Sessa Nehri'ni geçerek, Ukrayna'ya girmişti. Kazak hatmanının kesin yardımına duyduğu güven, onu bu çaresiz ve biraz da aceleci adımı atmaya itmişti. Ağır bir mücadele vererek, Desna Nehri'ni geçtikten sonra, Mazepa kendisini Çernigov eyaletindeki Novgorod Severskoy'da para ve tavsiyelerle, ama vadedilen birlikler ve özlemle beklenen erzaklar olmadan karşıladığında hayal kırıklığı ne kadar büyüktü! Mazepa, kendi gücü ve nüfûzu hakkında fazlasıyla yanılmıştı. Gerçekten ihtiyacı olduğu anda, İsveç kralının menfaati için kendi tarafına çekmeyi umduğu bütün Kazak reisleri kendisine sırt çevirmişlerdi. Kaybedilmiş addettikleri bir dava için kendilerini ateşe atmak istemiyorlardı ve hükümdarları Çar Petro'ya yeniden sadakat yemini etmişlerdi. Bu yüzden Mazepa ancak 1.500 kadar adamı ve hazinelerinin bir kısmı ile Demirbaş Şarl'ın

---

55 Petro, *aynı eser*, s. 226-230'da detaylı olarak anlattığı bu zafere bilhassa Ruslarının böyle bir düşmana karşı düzenli saflar hâlinde elde ettikleri ilk zafer olduğu için bu kadar önem vermektedir. Bu hususta şöyle demektedir: "Poltava Savaşı'nın asıl kazancı bu oldu, denebilir ki bu dokuz yıl sonra doğacak olan ikinci zaferin anası oldu".

karşısına güçlü bir müttefik olarak değil, himaye için yalvaran bir kaçak gibi çıktı. Ayrıca çara sırt çevirmenin bedelini de ağır bir şekilde ödemek zorunda kaldı. Petro, ordusunun bir tümenini hatmanın başkenti olan Buturin'e gönderdi; burada bulunan depoları tahrip ettirdi ve şehri, Şarl buraya ulaşamadan ateşe verdirdi. İbret olsun diye, hain Mazepa daha sonra aforoz edilerek resmî cellat tarafından darağacına asıldı[56].

Sıkıntıları tamamlamak için, her türlü eksikliklere ve yokluklara bir de bu verimsiz ülkede kendilerini korumak için gerekli imkânlara sahip olmadıkları için, İsveçlileri çok ağır vuran alışılmadık derecede ağır geçen bir kışın zorlukları ekleniyordu. Romni'de ve civarında kurdukları kış karargâhlarında herşey, giyecek, yiyecek ve sığınabilecekleri kapalı yerler eksikken, düşmanlarının Lebedin'de herşeyleri fazlasıyla vardı ve meydana gelen muhtemel kayıpların yeri de hemen dodurulabiliyordu[57]. Yalnızca çekilen sıkıntıların yarattığı bir çaresizlik, Demirbaş Şarl'ı Ocak 1709'da, dondurucu soğuklarda bir Kazak şehri olan Veprik'e saldırmaya itti. Burada zafer değil, yalnızca ekmek istiyorlardı. Açlık, İsveçlileri birer kahraman hâline getirdi; kızgın aslanlar gibi dövüştüler ve şehri ele geçirdiler.

Artık yalnızca zamanında yapılan becerikli bir geri çekilme onları kurtarabilirdi. En cesur generallerin, hatta ülkeyi iyi tanıyan Mazepa'nın bile düşüncesi bu yönde idi. Kralı, Özü Nehri'nin diğer tarafında taze güçler toplayabileceklerine, Lehistan, Kurland ve denizle irtibatı tekrar sağlayabileceklerine ve bu şekilde güçlenerek seferi daha sonra en azından daha büyük bir başarı elde etme umuduyla devam ettirebileceklerine ikna etmeye çalıştılar. Oysa bu gibi bilgice tavsiyeler, gözleri hırstan körelmiş bu kahraman için kendisine lâyık olmayan bir cesaretsizlik gibi görünüyordu. Kendisini tutamıyordu. Âdeta tıpkı bir felaket gibi, kaçınılmaz yok oluşa doğru itiliyordu. İlkbaharda tekrar sefere çıktığında, her biri becerikli ve savaşta deneyimli 60 bin kişilik Rus birliklerinin karşısına ancak 25 bin kişi çıkartabiliyordu ki, bunların büyük bir bölümü tükenmiş vaziyette idi. Bu büyük sıkıntı anında, Petrikovo'da bir meclis toplamayı deneyen, ama başaramayan ve Kaliş'ten kovularak, kendisi de büyük bir sıkıntı içinde olan[58] Kral Stanislas'ın kendisine Lehistan'dan taze birlikler göndermesini istemek, kibirli bir istekten başka bir şey değildi. Şarl, her-

56 *Journal de Pierre le Grand*, s. 238, 240.

57 "Soğuk öylesine şiddetliydi ki kuşlar havada ölüyordu", bk. *Journal de Pierre le Grand*, s. 242.

58 *Aynı eser*, s. 242.

şeye rağmen, Rus çeteleri ile birçok insanın hayatına mâl olan çatışmalardan sonra, Mazepa'nın ifadesine göre zengin depoların ve büyük miktarlarda paranın bulunduğu küçük Poltava Kalesi'nin önlerine kadar ilerledi.

Oysa yalnızca zayıf bir muhafız kıtası –ancak 4 bin kadar savaşabilecek durumda kişi vardı– tarafından korunan kaleye saldırıda başarılı olamadı. Kuşatma kararı almak zorunda kaldılar, fakat kuşatma topları ve saldırı araçları mevcut olmadığından, bu muhasaranın başarılı olması da beklenemezdi. Surlara çevrilen az sayıda top neredeyse hiç etki göstermedi. Herşeye rağmen Petro, burada da nihaî bir darbeye artık dayanamayacak güçte olan düşmanını önce küçük bir çatışma ile iyice yormak ve azaltmak sisteminden vazgeçmedi. 1 Mayıs'ta siperler açıldıktan sonra, neredeyse her gün İsveçlileri her ne kadar meşgul etse de diğer taraftan kaleyi çemberi gittikçe daralan bir kuşatmaya almalarını engellemeyen küçük çatışmalar meydana geliyordu[59].

Erzakları ve cephaneleri tükenmek üzere olan muhafız kıtası, artık endişeye düşmeye başlamıştı. Yukarıda da gördüğümüz gibi, Voroneş ve Azak'taki tersaneleri ve limanları gezmek için Şubat ayında ordunun yanından ayrılmış olan Petro, generallerinden gelen raporlar üzerine artık daha kesin adımlar atmak zorunda kaldı. Savaş alanına geri döndü ve inatçı düşmanına karşı yapılacak harekâtın yönetimini devraldı. Düşmanın yok edilmesi ve kalenin muhasaradan kurtarılması artık yalnızca nihaî bir muharebe ile mümkün görünüyordu. Böylece Petro, İsveçlilerin siperlerine saldırmak üzere, 30 Haziran'da ordusunun tamamını Poltava'nın iki saat yukarısındaki Vorskla Çayı'ndan karşıya geçirdi ve 6 Temmuz'da her iki ordu muharebe düzeninde karşı karşıya geldiler.

İsveçlilerin kazanması imkânsızdı ve en iyi durumda bile kurtulmalarını sağlayamazdı. Ne talihsizlikti ki muharebe günü Şarl, daima kendi kahramanca cesareti ile örnek olduğu ordusunun başına bizzat geçemedi bile. Birkaç gün öncesinde yapılan bir keşif gezisi sırasında düşman mermisi ile bacağından öyle ağır yaralanmıştı ki, birliklerinin hareketlerini ancak sedye üzerinde takip edebiliyordu[60]. Ordunun yönetimini en tecrübeli komutanları Rhenschöld, Lewenhaupt, Schliepenbach, Rosen, Lagercron, vs. bırakmak zo-

59 Poltava önlerindeki hâdiseler ve nihaî muharebe hakkında bilgiler, *Journal de Pierre le Grand*, *aynı eser*, s. 250-269'da verilmiştir.

60 Çar Petro, günlüğünde, s. 257, bazıları tarafından yanlışlıkla Poltava Muharebesi'nde olduğu ileri sürülen yaralanma gününü kesin olarak vermektedir. *Remarques d'un*

runda idi; bunların karşısında ise en iyi Rus komutanlar Şeremetyev, Mençikov, Repnin, Dolgoruki, vs. duruyordu. Çar Petro, başkomutanlığı bizzat üstlenmişti ve en büyük tehlikelere şahsen bulunarak göğüs germek gereken her yerde, en kalabalık çatışma alanlarında, görkemli Türk savaş atının üzerinde boy gösteriyordu. Muharebenin önemi, her iki orduyu da aynı kahramanlık ruhu ile dolduruyordu.

8 Temmuz'da Schliepenbach komutasındaki İsveçlilerin Rusların sağ kanadına başarılı bir taarruzu ile başlayan muharebenin devamı, özel savaş tarihine aittir. Muharebe yalnızca birkaç saat sürdü. Zafer başlangıçta iki taraf arasında gidip geliyordu ki, sonunda düşmanın üstünlüğü karşısında ezilen İsveçliler –mesela karşılarına 25 bin askerle birlikte yalnızca dört muharebe topu çıkartabilmişlerdi– muharebe alanından ayrılmak zorunda kaldılar. İçlerinden yaklaşık 9 bin kişi kahramanca öldü; aralarında Petro'nun büyük gönüllü bir galip olarak çok iyi muamele gösterdiği generaller Rhenschöld, Schliepenbach, Rosen, Stackelberg ve kralın danışmanları Piper, Sederholm ve Düben'in de bulunduğu 3 bin kişi kaçarken esir alındı[61].

Mağlup olan İsveç ordusunun General Lewenhaupt yönetiminde kalanı kısmı, yaklaşık 14-15 bin kişi, Mençikov emrindeki Rus süvari birlikleri tarafından takip edilerek, oldukça iyi bir düzen içinde Vorskla Çayı boyunca geri çekildi. Üç gün sonra, tamamen tükenmiş bir vaziyette, Vorskla Çayı'nın Özü Nehri'ne döküldüğü yerde bulunan Perevoloçna Köyü'ne vardılar. Burada da uzun süre direnmek mümkün değildi. General Lewenhaupt, kısa süren müzakerelerden sonra, çoğunluğu süvarilerden oluşan 14.030 kişi, bütün silahlar ve sancaklar ve içinde hâlâ birkaç milyon bulunan savaş hazinesi ile birlikte Ruslara teslim oldu. Çar Petro için yalnızca 6 bin kişiye mâl olan, fakat bir seferde İsveç'in bütün savaş gücünü ve bununla birlikte doğal olmadığı kadar korku salan büyüklüğünü de yok eden bu zaferin meyveleri, toplam 19 bin esir, 264 sancak ve işaret ile Poltava önlerinde kalan 32 top olmuştu[62]. Bu arada bütün

Seigneur Polonois sur l'histoire de Charles XII (Poniatovski, Lahey 1741, s. 34) adlı hâtırâta göre Şarl, Rusların Vorskla Çayı'nı geçtikleri gün yaralanmıştı.

61 Generalleri ve kralın danışmanlarını kendi masasına oturttu, bilhassa General Rhenschöld'ün yiğitliğini ve basiretini övdü ve saygısının bir göstergesi olarak ona kendi taşıdığı kılıcını hediye etti, bk. *aynı eser*, s. 262.

62 *Journal de Pierre le Grand*, s. 263-265. Burada her iki tarafın kayıpları da daha kesin rakamlarla verilmiştir. Poltava Muharebesi ile ilgili bazı ilginç hâdiseleri ayrıca De La Motraye, *Voyages*, II, s. 412 ve devamında, muharebeye bizzat katılan ve daha

bunların yaratıcısı olan Kral XII. Şarl nerede idi? İşte tam bu noktada, bu felaketin bizi tekrar kendi konumuza yaklaştıran olağandışı devamı başlıyor.

Henüz kapanmamış yaraların verdiği acı ile yoğun mermi yağmuru altında muharebenin gidişatını izleyen kralın sedyesini, düşman mermileri ile delik deşik olmuş bir hâlde muharebe alanında buldular. Sedyesinden yoksun kaldıktan sonra, ancak büyük çabalarla binebildiği at, kral henüz üstündeyken hemen öldürüldü. En sadık adamları, Şansölye Müllern ve Leh Poniatovski, kralı ancak zorla hayatı ve özgürlüğü için en büyük tehlikelerden kurtarabildiler. Sonunda telkinlerine kulak vererek, neredeyse iradeden tamamen yoksun olarak, Özü Nehri'ne doğru genel kaçışa katıldı. Arkalarından gelen Rus süvarileri bu nehrin kıyılarına gelmeden üç saat önce, büyük zorluklarla ve kısmen dalgalara kapılarak ölen, kısmen de kendilerini bekleyen Ruslar tarafından öldürülen 1.800 kişilik küçük muhafız alayından birkaç yüz kişi kaybederek, bu nehri geçmeyi başarmıştı. Lâkin nereye gidecekti? En kolay ve en yakın yol, Kırım'a gitmek olacaktı, ama Kırım hanına güvenmiyordu ve bu yüzden, kendisini misafirperverliğine ve hatta silahlı yardımına kesin olarak güvenebileceğini düşündüğü Bâbıâli'nin kollarına atmayı tercih etti[63].

Şimdilik dolaylı da olsa, Bâbıâli ile uzun zaman önce, silahlarının talihinin ve savaş şanının zirvesinde olduğu dönemlere dayanan daha yakın ilişkiler içine girmişti. Rus çarının Karadeniz'e muhtemel saldırılarına karşı, kuzeydeki bu güçlü düşmanı ile gönüllü bir müttefik edinmek için ilk Bâbıâli'nin Şarl'a el uzattığı söyleniyordu. İstanbul'da İsveç kralının silahlarının ilerleyişi ezelden beri dikkatle izlenmişti ve Lehistan'ın Prusya bölgesine girerek, Kral August'u tahttan indirmeyi başarınca, Özü Beylerbeyi Yusuf Paşa aracılığıyla iki devlet arasında akdedilecek bir dostluk ittifakı ile ilgili ilk açıklamaları yapan gizli bir casus gönderilmişti.

Demirbaş Şarl, böyle bir teklife şaşırmasına rağmen, tabii ki kendisine uzatılan bu eli geri çevirmeyi düşünmüyordu. Ancak bu dostluğu kendi tarafında da bazı şartlara bağlamak istiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ge-

sonra İstanbul ve Bender'de karşılaştığı İsveçli subayların ifadelerine dayanarak vermiştir. Hammer'in, VII, 138'de ileri sürdüğü gibi, muharebede 25 bin İsveçli'nin yanında ayrıca neredeyse aynı sayıda Zaporog Kazakları'nın da bulunduğunu, güvenilir kaynaklardan hiçbiri onaylamamaktadır. 30 Haziran 1709 tarihli Perevoloçna teslimiyeti için bk. Aulander: *Der nach der Pultawischen Schlacht in dem türkischen Bender sich aufhaltende Karl XII.*, s. 27.

63 *Journal de Pierre le Grand*, s. 261, De La Motraye'ye uygun olarak, II, 413.

mileri ve tebaası için bilhassa Berberîlere karşı güvence istiyordu ve ardından, Bâbıâli'nin kendisine Rusya'ya karşı yardım etmeye meyilli olup olmadığına dair oldukça tedirgin edici bir soru sordu. Oysa Bâbıâli temsilcisinin yetkileri, belirli bazı açıklamaların ötesine geçmiyordu. Konuyu dağıtmaya çalışarak, mesafenin uzun olmasından dolayı Bâbıâli'nin krala ordu gücü ile destek vermesinin imkânsız olduğunu ileri sürdü. Kral bunun üzerine, bunun sorun olmadığını belirtti; kendisi şimdi Kamaniçe'ye doğru yola çıkacaktı ve Bâbıâli de birliklerini oraya göndermekte zorlanmayacaktı. Akabinde, yapılacak ittifak antlaşmasının en önemli esasları olarak her iki devletin tebaasının serbestçe ve güvenle ticaret yapabilmelerini; Berberîlerin aldıkları İsveç gemilerini iade etmelerini; Stanislas Leçinski'nin Bâbıâli tarafından Lehistan kralı olarak tanınmasını ve Rusya'ya karşı bir Osmanlı yardım kıtasının gönderilmesini şart koştu. Bâbıâli bunu kabul ettiği takdirde, yalnızca kendisi değil, Kral Stanislas da İstanbul'a elçilerini gönderecekti.

Oysa Bâbıâli, Divân-ı Hümâyûn'da o dönemde esen barış rüzgarlarından dolayı henüz bu kadar ileri gitmek istemiyordu. Serbest ticarete karşı çıkmıyordu, ancak Berberîlerin aldıkları İsveç gemilerinin iadesi hususunda elinden bir şey gelmezdi ve bir yardımcı birlik vermek, Rusya ile barışın muhafazası şimdilik İsveç ile kurulan yeni dostluktan daha önemli olduğundan, işine hiç gelmiyordu. Sadrazam yalnızca el altından ve padişahtan bunun için yetki almadan kralı, Kırım hanının kendisine büyük bir birlikle yardım edeceğine dair umut vererek oyalamaya çalıştı. Anlaşılan o ki, Demirbaş Şarl Ukrayna'ya yaptığı sefer sırasında son ana kadar buna güvenmişti; oysa Bâbıâli, kralın talihi ne kadar dönerse, kendisini o denli geri çekiyordu ve Kırım hanına hareketsiz kalmasına dair emirler veriyordu[64].

Neticede Poltava felaketi yaşandığında, Bâbıâli ne belirli bir vaatte bulunmuş ne de resmî bir ittifak antlaşması yapmaya yanaşmıştı. Yine de duruma göre kendi amaçları için kullanmak üzere, krala topraklarında sığınma hakkı vermeyi uygun görüyordu. Dolayısıyla kendisini takip eden Ruslar tarafından sıkıştırılan kral, oldukça zorlu altı günlük bir yürüyüşten sonra, aralarında Şansölye Müllern, sekreterler Neugebauer ve Klinkowström, generaller

64 Demirbaş Şarl ve Bâbıâli arasındaki bu ilk müzakerelerin büyük bir bölümü, kral ve Bâbıâli arasında bir sırdı. Dolayısıyla Batılı kaynaklarda bu müzakereler hakkında fazla bilgi yoktur. Yalnızca Hammer, *aynı eser*, s. 136 ve devamındaki Osmanlı kaynakları sayesinde bu müzakereler hakkında ayrıntılı bilgiler öğreniyoruz.

Sparre ve Lagercron, Leh topçu generali Poniatovski ve yeğeni Voniarovski ile birlikte yaşlı Kazak Hatmanı Mazepa'nın bulunduğu az sayıdaki adamları ile Aksu Nehri'ni Özü'nün yaklaşık üç mil ötesinde, gemileri olmadığı için Rusların eline düşen 500 kişilik bir kayıp vererek geçtikten sonra, Babadağ komutanı, muhtemelen Bâbıâli'nin de onayı ile kralı Osmanlı topraklarında karşılayan ve içinde bulunduğu sıkıntılı durumun gerektirdiği herşeyle, bilhassa kendisine ve yanındakilere yemek verilmesi ile ilgilenen bir ağa gönderdi. Hemen akabinde Özü Beylerbeyi Yusuf Paşa, otağına bizzat gelerek, Osmanlı topraklarında gideceği her yerde lâyık olduğu şekilde karşılanması için gereken emirleri vermekten imtina etmeyecek olan padişahın teveccühlerini bildirerek, hizmetlerini sundu ve kralı, kendisi için en güzel evin hazırlandığı Özü'ye gelmeye davet etti. Oysa kral, burada uzun süre kalmak niyetinde olmadığını ileri sürerek, bu daveti geri çevirdi, ama çok geçmeden Besarabya'da Bender seraskerinin görkemli bir Türk otağı ile birlikte yaptığı benzer bir daveti kabul etti[65]. Ancak buraya doğru yola çıkmadan önce, padişaha bizzat yazarak,

---

65 De La Motraye, *Voyages*, I, 411 ve devamı. O dönemlerde İstanbul'da bulunan ve daha sonra defalarca Bender'e giden De La Motraye, burada Demirbaş Şarl ile ilgili herşey hakkında bilgi sahibidir. Oldukça hareketli ve çevik bir adam ve her yere girmeyi başaran, Bender'deki saraya çeşitli fırsatlarda bazı hizmetlerde bulunan ve yaşadıkları ile gördüklerini açık ve dikkat çekici bir biçimde aktarma yeteneğine de sahip olan çok bilgili, ince ve bir dereceye kadar da tarafsız bir gözlemci idi. Mektuplarını Edirne'den Hamburg'a göndermek için De La Motraye'yi kullanan Baron Fabrice, bir keresinde Baron Görtz'e onun hakkında şöyle yazmıştı: "Bu ülkede bana birçok defalar hizmet etmiş olan, entrikacı ve sadık biri. Komik biri, şakası eksik olmuyor, en kötü şartlar içinde dahi şakalar yapabilir ve sizi güldürür, üstelik yaptığı nükteler zihinde kalıcı, düşündürücüdür". Başka bir yerde ise De La Motraye'yi Holstein düküne, "Bu ülkenin insanlarını ve ülkede olup bitenleri çok iyi tanır ve bunları İsveç sarayındaki konjontürün şartlarında çok iyi kullanmış biri" olarak tavsiye etmektedir: *Anècdotes du sejour du Roi de Suede à Bender ou Letrres de M. le Baron de Fabrice pour servir d'éclaircissement à l'histoure de Charles XII,* Hamburg 1760, s. 262 ve 263. Bu mektuplar, De La Motraye'nin yanısıra, kralın Osmanlı İmparatorluğu'nda kalışı ile ilgili ana kaynaklardır. 1710 Mayıs'ında başlayıp, 1714 Kasım'ında sona ermektedirler. Aynı dönemde İstanbul'daki müzakereler ve diplomatik entrikalar hakkında en iyi bilgiyi W. Theyls, *Mémoires pour servir à l'histoire de Charles XII.*, Leyde 1722 vermektedir. Theyls, Hollanda elçisi Kont Colyer'in baş tercümanı ve şansölyesi idi ve kral ile Bâbıâli arasındaki arabuluculuk işinde birçok kez bizzat faaliyet göstermiştir. Belirtilen iki kaynağın dışında, Nordberg'in *Leben Karl's XII.*, 3 Cilt, Hamburg 1745 ve Adlerfeld, *Histoire militaire de Charles XII.*, 4 Cilt, Amsterdam 1740, ancak ikincil kaynak olarak kullanılabilir. Voltaire, *Histoire de Charles XII.*, ne Fabrice'yi, ne de Theyls'i

Osmanlı İmparatorluğu'na geldiğini bildirmeyi ve kendisinden himaye istemeyi uygun gördü ve hemen akabinde Rusya'ya karşı silah ittifakı önerdi. Bu yazıda, Kral August'u Lehistan tacından vazgeçmeye zorladıktan ve müttefiki ve sadakatsizliğinin ortağı olan çarı bu ülkeden kovduktan sonra, Poltava'da yaşadığı talihsizlik üzerine ekselansların ülkesine sığınmak zorunda kaldığını bildiriyordu. Lehistan'da ülkeye lâyık bir kralın emri altında, tahtını elinden aldığı kişinin tahtı tekrar geri almaya teşebbüs etmemesi için, Lehistan'ı korumak amacıyla orada bıraktığı ordusuna geri dönmek için gerekli imkânlardan başka bir şey istemiyordu.

"Bunun dışında", diye devam ediyordu, "en içten bağlılığımızı sunduğumuz ve vadettiğimiz majestelerinin yalnızca dostluğunu rica ediyoruz. Majestelerine bağlılığımıza dair verebileceğimiz ilk delil, çara talihsizliğimizin yarattığı avantajları kullanması için zaman verildiği takdirde, sadakatsiz müttefikleri ile bize karşı barış zamanında ve hiçbir savaş ilanında bulunmadan yaptığı gibi, aniden eyaletlerinizden birine saldıracağına dikkatinizi çekmek olacaktır. Bu hükümdarın Don Nehri ve Azak Denizi kıyılarında inşa ettiği çeşitli kaleler ve yeni donattığı donanması, sadakatsizliğinin diğer delilleri olmasa da imparatorluğunuza karşı yıkıcı niyetlerini yeterince açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Hâl böyleyken, bütün bunların imparatorluğunuz için yarattığı tehlikeleri yok etmek üzere, yüce Bâbıâli ve sarayımız arasında, majestelerinin, yiğit süvarilerinizin koruması altında, ittifakımıza seve seve katılacak bilge ve sadık bir kralın emrindeki ordumuzu tekrar güçlendirmek ve çarın hırsını ve hükümdarlık arzusunu nihayet sona erdirmek amacıyla silahlarımızı haklı olarak bir kez daha Moskova'nın kalbine taşımak üzere, güvenlik içinde Lehistan'a ve kendi topraklarımıza geri dönmemize vesile olacağı bir ittifaktan daha iyi ve daha uygun bir şey göremiyoruz. Majestelerinin bize gösterdiği teveccühü asla unutmayacağız. En içten şükranlarımızı göstermek için her fırsatı ve imkânı değerlendireceğiz".

---

yeterince kullanan Hammer'in kısmen yaptığının aksine kaynak olarak kullanılmamalıdır. De La Motraye ve Leh Poniatovski bile Voltaire'yi özel yazılarda düzeltmeyi ve çürütmeyi gerekli görmüşlerdir: De La Motraye, *"Remarques historiques et critiques sur l'histoire de Charles XII."*, Londra 1732; Poniatovski ise anonim olarak yayınlanan "*Remarques d'un Seigneur Polonois sur l'histoire de Charles XII.*", Lahey 1741. Bu iki nadir eser, çok değerli açıklamalar içermektedir, ama Hammer tarafından kullanılmamıştır. Aulander, "*Der nach der Pultawischen Schlacht über eine fünfjährige Zeit in dem Türkischen Bender sich aufhaltende König von Schweden, Karl XII.* ", 1716 ise fazla bir değer taşımamaktadır.

Kesin ama yine de alçakgönüllülükle yazılmış bu yazıya, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'ya verilmek üzere, kralın Lehistan'a dönmesi ve Rusya'ya karşı silah ittifakı konusunda padişah nezdindeki bütün nüfûzunu kullanması ricasını içeren ikinci bir yazı daha eklenmişti. Şansölye Müllern de bu yönde sadrazama bir yazı yazdı. Buna göre, kralının Bâbıâli'ye gösterdiği dürüstlük ve açıksözlülük, majesteleri sultan ve bütün Müslümanlar, Hristiyan âleminde bütün diğer uluslardan önce bu asil erdemlerle kendilerine göstermiş olacaklarından, önerilen ittifak için güvenli bir zemin oluşturacaktı[66].

Doğuştan Danzigli olan ve eskiden küçük çarın öğretmeni olarak Rusların hizmetinde bulunan, ancak daha sonra kralın tarafına geçen Sekreter Neugebauer, bu mektupları İstanbul'a götürme ve kendisine verilen özel talimatlara dayanarak Bâbıâli ile müzakereleri mümkünse hemen sonuçlandırma görevini üstlendi. Özü beylerbeyinin bir ağası ve tercümanlık görevini üstlenen bir Kazak, maiyetinin tamamını oluşturuyordu[67].

Kral, temsilcisi ayıldıktan üç gün sonra, Özü'deki ordugâhtan Bender'e doğru yola çıktı. Bozkırlardan geçen yolculuğunun rahatlığı ve bakımının sağlanması için her yerde gerekli tedbirler fazlasıyla alınmıştı. Yolda, Özü'den iki günlük yolculuk mesafesindeki Palanka yakınlarında, Kırım hanı, dört atlı görkemli bir araba ve değerli bir otağ ile birlikte bir mirzası tarafından biatlarını sundu. Bender seraskeri [Yusuf Paşa], bir günlük yürüyüş mesafesine kadar kendisini karşılamak üzere 300 sipahi gönderirken, Turla Nehri'ne geldiğinde kalenin toplarının sesi ve saflara dizilmiş yeniçerilerin nidaları eşliğinde kralı bizzat törenlerle karşıladı, hatta biatının bir işareti olarak Bender Şehri'nin anahtarlarını teslim etti. Ancak kral, ne anahtarları teslim aldı ne de iç kalede kendisine sunulan evi kabul etti. Ordugâhını kalenin toplarının altında, Turla Nehri kıyılarında ağaçlıklı bir yeşilliğe kurmakta ısrar etti[68].

66 Kralın ve Şansölye Müllern'in üç mektubunu De La Motraye, *Voyages*, I, ekte s. 20-22'de vermektedir. Üçüncü mektupta şöyle demektedir: "Şunu ekleyeceğim ki, İsveçli majesteleri ve halkının dürüstlüğü ve iyi niyeti, Müslümanların ve sultanın [nezdinde] ve hatta bütün Hristiyan dünyasında meşhurdur. Onlar bu özellikleriyle diğer milletlerin tümünden ayrılırlar, bu güvenilirlik ve dürüstlük onlarla ittifak için sağlam bir zemin oluşturuyor, bu ittifakın ihtiyacını karşılıyor". Sıkıntıları demek ki öyle büyüktü ki, burada övülen erdemleri hemen en utanç verici şekilde yalancı çıkartmaktan çekinmiyorlardı!

67 De La Motraye, *Voyages*, I, 115; Poniatovski, *Remarques*, s. 56.

68 De La Motraye ve Poniatovski, *aynı eser*, s. 416 ve 54.

Kral burada ilk başlarda yalnızca basit bir otağla yetindi ve yanındakiler de bu örneği ister istemez takip etmek zorunda kaldılar. Subaylar ve danışmanlar, kralın otağının etrafındaki otağlarına ve hizmetliler ile askerler, bugün hâlâ orada bulunan yarı zemine kurulmuş toprak evlere yerleştirildiler. Ancak kışa doğru kral, hava alan otağını soğuk hava şartlarına karşı tahtalardan yapılmış bir çatı ve tuğlalardan küçük bir duvar ile korumaya aldı. Tabii ki subaylar da aynısını yaptılar ve böylece burada otağlardan ve binalardan her gün eklenen yeni binalarla biraz da alayla "Karlopolis (Şarl Şehri)" adı verilmeye çalışılan tuhaf küçük bir şehir oluştu. Ne yazık ki Turla Nehri'nin kavis çizmesinden dolayı bu yerleşim, kralı boşuna uyardıkları sellere de maruz kalıyordu. 1711 Temmuz'unda neredeyse yanındakilerle birlikte selin kurbanı olacağı zaman bunu bizzat tecrübe etmek zorunda kaldı. Düşmanlarına olduğu gibi doğaya da karşı çıkmak istiyordu. Sel zamanında sonunda çadır şehrinin tamamını yutan sellerden yüzerek çıkan son kişi kral olmuştu[69].

Dolayısıyla bu yerleşimi biraz daha yukarıya, Boğdanlıların yaşadıkları Varnitsa Köyü yakınlarına taşımak zorunda kaldı. Yakındaki adamların büyük birçoğunluğu köye yerleşirlerken, kış başlangıcında sadece zemin katından oluşmasına rağmen, kendisinin ve mareşalinin evinden ve bir şapelden başka yaklaşık 1.000 kişilik bir muhafız kıtasının da yerleştiği oldukça güçlü ve geniş bir bina yaptırdı. Dışarıdan bir kralın sarayından çok küçük bir kaleye benziyordu, fakat içi, kralın geleneklerinin ve yaşam tarzının biraz da kibirli sadeliği ile çelişen bir lüksle döşenmişti.

Bütün mobilyalar, Türk tarzına uygun olarak, en değerli ve en zengin kumaşlar, ipek, kadife, altın işlemeli brokar ve en değerli kilimlerle kaplanmışken, kral her zamanki pirinç düğmeli mavi süvari üniformasını, geyik derisinden pantolonlarını ve eldivenlerini, mahmuzlu büyük süvari çizmelerini, daima kolunun altında taşıdığı süssüz küçük şapkasını ve üzerine dayandığı büyük muharebe kılıcını asla çıkartmıyordu. Yemek sofrası öylesine sade ve mütevazi idi ki, sofraya çağrılma onuruna erişen subaylar, önce yaveri Grothusen'de daha zengin ve görkemli ikinci bir yemek ile karınlarını doyurmayı tercih edi-

---

69 Fabrice, *Lettres*, s. 167'de şöyle demektedir: "Hatırlıyorum, yüzerek kurtulmuştuk ve kral sonuncuydu. Ben ve Mösyö Grothusen yanındaydık". Fabrice, 1710 Haziran'ında Holstein dükünün elçisi olarak Bender'e geldi. Kısa sürede kralın güvenini kazandı ve İsveç'e dönene kadar neredeyse sürekli kralın yanında idi.

yorlardı ki, bu ziyafetlere kimi zaman görünmeden seyirci olan kral, onlarla çok eğleniyordu. Sofrada asla yarım saatten fazla kalmıyordu ve tek içeceği su idi. Yatağı, kaba bir süvari paltosu ile üstünü örttüğü sert bir asker yatağından oluşuyordu. Nerdeyse kel kalmış başını geceleri bile örtmüyordu. Gece şapkasını, peruğunu, sabahlığını ve terliklerini Stockholm'da bıraktığını söylüyordu; onları tekrar orada bulacaktı[70].

Kral, kale sarayının biraz uzağına Poltava Muharebesi'nden kurtulan 500 askeri için birkaç baraka yaptırmıştı. Zamanla bu binalara kralın en soylu danışmanlarının ve subaylarının, Şansölye Müllern'in, kralın çok sevdiği Albay Grothusen'in ve bazı generallerin binaları da eklendi. Yerleşimin onur kıtası başlangıçtan beri 500 yeniçerinden oluşuyordu ve kral ile maiyetine mîrî hazineden büyük bir bölümü et, tavuk, şarap, kahve, şeker, baharatlar ve atlar için yemden oluşan günlük 500 taler harcırah veriliyordu[71].

Bunun dışında Bender'deki küçük saraydaki yaşam, tabii ki oldukça tek tip ve sıkıcı geçiyordu. Kral, başlangıçta buna kangren de eklendiğinden, çok tehlikeli bir karakter alan yarasından dolayı bayağı zorlu anlar geçirdi. Ancak hekimi Newman söz konusu olanın bacağının kesilmesi olacağını anlattıktan sonra, o güne kadar korkudan değil, inadından dolayı ısrarla reddettiği kaçınılmaz ameliyata rıza gösterdi. Daha sonra Stockholm'a geri gönderilen ve naaşının yanına konulan birkaç kemik parçasının alınması gerekti[72]. Onun dışında gayet sağlıklı bedeni öyle hızla iyileşti ki, Ağustos ayı ortalarında tekrar yürüyebildi ve her zamanki meşguliyetlerine devam edebildi.

---

70 Kralın Bender'deki tesisleri ve yaşam tarzı hakkındaki en detaylı bilgileri verenler: Fabrice, *Lettres*, s. 167 ve devamı. Poniatovski, *Remarques*, s. 54 ve devamı ve De La Motraye, *Voyages*, I, 416 ve devamı ve II, 10 ve devamı. De La Motraye ayrıca Bender'deki yerleşimin detaylı bir planını ve kralın tipik hâle gelen tam boy portresini eklemiştir. Bilindiği gibi, XII. Şarl hiç resmini yaptırmazdı. De La Motraye'nin muhafaza ettiği resim, yüz hatlarını ilk bakışta hemen kâğıda geçirmek gibi nadir bir yeteneğe sahip İngiltere'deki İsveç Sekreteri Baron Wrangel'den kaynaklanıyordu. Bunun dışında İsveç kralının yine gizlice İsveç saray ressamı Crafts'ın hazırladığı tek bir resmi mevcuttur. Ancak, kral onu resmi yaparken yakaladı ve resmi kendi eliyle kesti. Crafts daha sonra resmin parçalarını tekrar birleştirdi ve şu anda İngiltere'de bulunan birkaç kopyasını hazırladı. De La Motraye, "*Remarques historiques*", s. 59'da bundan detaylı olarak bahsetmektedir.

71 Fabrice, *Lettres*, s. 166, 168; Poniatovski, *Remarques*, s. 55.

72 De La Motraye, *Remarques*, s. 26.

Bunlar, cüretkâr olduğu kadar gösterişli de bir binici olduğundan[73], günde iki kez yanında seçkin insanlarla birlikte, nöbetçi yeniçeri subayının da hiç eksik olmadığı, ancak yanında muhafız kıtaları olmadan, at üzerinde uzun turlar atmaktan; 500 askerine yeniçerilerin de hoşuna giden talimler yaptırmaktan ve mektuplar yazmaktan; en sevdiği yazar olan Quintus Curtius'u okumaktan; muharebe planları ve istihkâmlar çizmekten; zaman zaman satranç oynamaktan ve neşeli olduğu zamanlarda ara sıra subaylarının ve Fabrice'nin sohbetlerine katılmaktan oluşuyordu. Böyle zamanlarda konuşkan, hatta esprili olabiliyordu[74]. Onun dışında çok fazla konuşmazdı, bilhassa daha ciddi konularda. Hiçkimse, bundan sonraki planları hakkında bir şey öğrenemiyordu. Herşeye rağmen neşesini ve şövalye ruhunu kaybetmiyordu. Asla yüz hatlarında bir değişiklik görülmüyordu ve etrafındaki herkes şüpheye düştüğü zamanlarda bile bir kahraman gibi dimdik duruyordu[75]. Duruşu, çok büyük bir saygı göstermelerine, hatta korkmalarına sebep olduğu Türklerde saygı uyandırıyordu. Hatta Voltaire'nin masallarından birinde valide sultan bile kralın kahramanca cesaretinden öyle etkilenmişti ki, padişahı güya "ayıcığım" diye adlandırdığı kralı sonunda çarı yutması için desteklemesi için kışkırtıyordu[76].

Bir tek Perevoloçna'da teslim olunduğunda savaş hazinesinin tamamını kaybettiği için[77] kendisini evinde şiddetli bir şekilde hissettiren para sıkıntısı ağır geliyordu. Başlangıçta arkasında yeğeni Vonioravski'nin kralın tasarrufuna verdiği nakit 80 bin duka geride bırakan Kazak Hatmanı Mazepa'nın çok geçmeden ölmesi yardımına koştu[78]. Holstein dük temsilcisi Lübeck piskoposu, Fabrice aracılığıyla

73 Onun hakkında De La Motraye (bk. II, 13), "At üzerinde ondan daha iyi birini asla görmedim" diyor.

74 De La Motraye, *aynı eser*, s. 11'de birkaç örnek vermektedir.

75 Fabrice, *aynı eser*, s. 14'te 1710 Temmuz'unda onun hakkında şöyle demektedir: "Çok iyi huylu biriydi ve her ne olursa olsun doğrusunu söyler ve iyi konuşurdu. Şunu da söyleyeceğim ki, bu hükümdar mutlulukda da büyüktür. Felaket anında ise daha fazla büyüktür. Dört günden beri onunla bir hayli konuşuyorum. Onun niyetlerini anlamak için neredeyse Latincemi kaybettim. Dün otağında tek başına iki saat boyunca konuştum".

76 Bu gibi saçma uydurmalar, De La Motraye, *Remarques*, s. 33'de çoktan çürütülmüş olmasına rağmen, Hammer, VII, 141'de bu hikâyeyi Voltaire'ye dayanarak anlaşılmaz bir biçimde anlatmaktadır. XII. Şarl'ın Türkler nezdinde gördüğü saygı ve itibar hakkında bk. Fabrice. *Lettres*, s. 14 ve Poniatovski, *Remarques*, s. 55.

77 Teslimiyet belgesinin 4. maddesi, savaş hazinesinin "olduğu gibi" teslim edilmesini kesin olarak belirliyordu (Aulander, s. 28).

78 Fabrice, s. 10. De La Motraye, *Voyages*, II, 303.

krala 100 bin taler gönderdi ve daha sonra kralın kendisine gösterdiği teveccüh ile birlikte haznedarlık görevini de üstlenen çevik Grothusen, en sıkıntılı anında Yahudilerden ve Hristiyanlardan yüksek faizli paralar alarak bu sıkıntıdan kurtulmaya çalıştı. İstanbul'daki İngiliz Doğu Akdeniz Şirketi'nin iki bankeri, James ve Thomas Cook kardeşler, bu hususta önemli hizmetlerde bulundular. Krala zamanla 200 bin talere kadar yükselen önemli miktarlarda avanslar verdiler[79]. Yine de Bender'dekiler bu açıdan öncelikle Bâbıâli'nin yardımına ve cömertliğine güveniyorlardı. Herşey Bâbıâli'nin nasıl bir tavır alacağına bağlı idi.

Sekreter Neugebauer'in İstanbul'a Bâbıâli'nin kralla Rusya'ya karşı hemen bir silah ittifakı yapmasına dair kesin bir istekle gelişi, sadrazamı oldukça zor bir durumda bıraktı. Öncelikle kralın mektubunu bizzat vermek isteyen Neugebauer'in padişahın huzuruna çıkışını, resmî diplomatik bir sıfat taşımadığı gerekçesi ile doğrudan reddederek zaman kazanmaya çalıştı. Bu sorun ancak kralın Neugebauer'i Bâbıâli nezdinde olağanüstü elçisi olarak onaylaması ile aşılabildi. Bender'den ancak 8 Eylül'de ayrılan General Poniatovski, istenen onay belgelerini getirdi. Sadrazamın bu arada krala ve Şansölye Müllern'e gönderdiği mektuplar ise tabii ki çok genel ve dikkatli yazılmıştılar ve padişahın kralın getirdiği bazı önerilere olumlu bakıyormuş gibi göründüğünden başka bir şey söylemiyordu[80].

Bâbıâli şimdi de Rusya'nın İstanbul'daki elçisi Pyotr Andreyeviç Tolstoy'un İsveç kralının temsilcileri ile müzakerelerine karşı her şekilde düşmanca bir tutum sergilemesi ile zor bir duruma düştü. Sadrazama çarın İsveç kralının Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süre kalmasına kesinlikle göz yummayacağını ve kralın Bâbıâli tarafından silahlarla desteklenmesini barış ihlali addedeceğini bildirdi. Rus silahlarının kuzeyde, Lehistan Kralı August'un tekrar tahta çıkartılması ve 1709 Ekim'i başlarında Rusya, Lehistan ve Danimarka arasında, Prusya Kralı I. Frederik'in de katıldığı ittifakın yenilenmesi ile sonuçlanan ilerleyişleri, elçinin sözlerine ağırlık kazandırıyordu.

Meseleyi defalarca ciddi bir biçimde ve enine boyuna ele alan Divân-ı Hümâyûn, yine de sinmedi ve elçiye padişahın krala istediği korumayı sağ-

79 Bu para sıkıntısını Fabrice mektuplarında defalarca dile getirmektedir. Örneğin s. 24, 132, 135, vs. Belirtilen son sayfada şöyle demektedir: "Albay Grothusen'in majestelerine hizmet maksadıyla müzakere için birkaç ton altını temin etme imkânını bulmuş olması bir mucizeydi". Cook kardeşlerin kendisine gösterdikleri oldukça özverili hizmetlerden De La Motraye, *Remarques*, s. 48'de bahsetmektedir.

80 Söz konusu mektuplar için bk. De La Motraye, *Voyages*, I, ekte, s. 22 ve devamı.

lamaktan imtina edemeyeceğini, fakat barışın bu yüzden ihlal edilmiş sayılamayacağını bildirdi. Zira en son imzalanan barış antlaşmasında böyle bir durum ile ilgili hiçbir hüküm yoktu. Aksine elçiye aslında çarın yakın zamanda Osmanlı topraklarını açıkça ihlal ederek, barışı da ihlal ettiği bildirildi. Demirbaş Şarl, Ağustos ayı başlarında, iddia edildiği üzere, güya kasten Rusya ile Bâbıâli arasındaki ilişkilerin kopmasını kaçınılmaz hâle getirmek için, Albay Güldenkrock emrinde 1.000 kadar kişiden oluşan küçük bir akıncı birliğini Boğdan üzerinden Lehistan sınırına göndermişti. Ancak bu küçük birlik fark edilir edilmez yakınlarda bulunan bir Rus keşif birliğinin saldırısına uğramış ve Osmanlı topraklarındaki Çernoviç yakınlarında kısmen öldürülmüş kısmen de esir alınmıştı[81].

İsveç yanlıları tabii ki bundan dolayı Divân-ı Hümâyûn'da yanmaya başlayan ateşi körüklemeyi ihmal etmedi. Bilhassa çok çevik ve resmî bir sıfata sahip olmamasına rağmen, gizli talimatlarla donatılmış olan ve aslında bütün bu müzakerelerin asıl ruhu olup, sadrazamın gözüne girmeyi başarmış olan Kont Poniatovski, bu açıdan oldukça dirayetli ve başarılı bir faaliyet gösterdi. Neugebauer'in 27 Eylül'de resmen padişahın kendisinin de katıldığı huzuruna kabul edilmesini sağladı ve 9 Ekim'de Bender'e geri dönmek üzere sadrazam ile vedalaşırken, hem padişahın hem de sadrazamın kralın dostluğuna ve rahatına önem verdiklerine dair bir güvence de aldı; yine de Bâbıâli, kralın kendi menfaati için, kendisini tehlikeye atmamak için gitmekte acele etmemesini daha uygun görüyordu; zira padişah, kralın daha sonra güven içinde olmasını sağlamaya yeterli sayıda bir muhafız kıtası ile topraklarına geri götürülmesini sağlamak niyetinde idi. Rusya'ya karşı kurulacak ittifak ve para meselesi bu arada hiç konuşulmadı. Yalnızca kont, padişahın özel bir teveccühü olarak kabul edildiğinden, geri çevirmeyi başaramadığı 1.000 duka tutarında bir onur hediyesini kabul etmek zorunda kaldı[82].

Demirbaş Şarl, Bâbıâli'nin Bender'e komşu eyaletlerin paşaları aracılığıyla harekete geçirdiği birlikler, vaatleri yerine getirmek için gösterilen iyi niyeti kanıtlıyormuş gibi göründüğünden, bu genel vaatler karşısında artık rahatlayabileceğine inanıyordu. Böylece sonbahar ve kış ayları boyunca Bender yakınlarında yaklaşık 7-8 bin asker toplanırken, İsveçlilerin İstanbul'daki kışkırtmaları

81 De La Motraye, *Voyages*, I, 116.

82 Daha ayrıntılı olarak Poniatovski, *Remarques*, s. 57-63. Ayrıca De La Motraye, *aynı eser*, s. 417.

da bazı sonuçlar getiriyordu. Oysa Tolstoy, Bâbıâli kendisine toprak ihlalinden dolayı hâlâ kızgın olmasına rağmen, ikna kabiliyeti, hediyeleri ve parası –İsveçlilerin karargâhında sadrazamı aylık 40 bin duka rüşvetle kandırdığı söyleniyordu[83]– ile yıl daha sona ermeden, uzun zamandır ön çalışmaları yürütülen 30 yıllık barışın tekrar yenilenmesini başaracak kadar nüfûz kazanmıştı.

Uzun süren müzakereler sonunda her iki taraf geri adım attı. Bâbıâli, Azak'ın iadesine ve yeni kurulan kalelerin yerle bir edilmesine dair oldukça zamansız ileri sürdüğü talebinden vazgeçti ve çar, Kudüs'teki Kutsal Mezar'a ait anahtarların Rum Ortodoks Kilisesi'ne teslim edilmesine dair isteğinin daha sonra yapılacak müzakerelere bırakılmasına rıza gösterdi. Tabii ki müzakerelerin başlıca meselesi, İsveç kralı ile ne yapılacağı sorusu idi. Tolstoy, yenilenen barış antlaşmasına İsveç kralının yalnızca kendi adamları ile birlikte ve yanında başkaca hiçbir refakatçı, bilhassa kralın tarafına geçen Kazaklar olmadan, Bender'den ayrılmasına izin veren bir hükmün eklenmesini başarmıştı. Yanına verilecek Türk muhafız kıtası 500 kişiyi geçmeyecekti ve Lehistan sınırına varır varmaz, bir Rus subayı kralı uygun sayıda bir Rus birliği ile karşılayacak ve taraftarları ile temasa geçemeyecek ve hiçbir şekilde karışıklık yaratmayacak şekilde Lehistan'dan geçirecekti. Ayrıca bütün hain Kazaklar –bu bilhassa Mazepa ve adamları için geçerli idi– Osmanlı topraklarından kovulacaktı. Kral, kendisine Bâbıâli tarafından bildirilecek bu hükümlere uymadığı ve Lehistan'ı belirtilen şekilde geçmediği takdirde, Bâbıâli kralı tamamen terkedecek ve güvenliğini tamamen kralın kendi ellerine bırakacaktı[84].

---

83 Fabrice, *Lettres*, s. 12. Diğerleri bundan şüphe duymuşlardır.

84 1709'da yenilenen barış antlaşmasının hükümleri hem *Journal de Pierre le Grand*, s. 285'te hem de Lamberty, *Mémoires*, VI, 415 ve 432'de çarın 1711 başlarında savaş başladığında çıkarttığı iki bildiride verilmektedir. Burada şöyle denmektedir: "Öte yandan, İsveç kralıyla ilgili olarak Sadrazam Ali Paşa ile anlaşmaya varılmıştı. Onu 500 kişiye ulaşan Türk muhafız asker bölüğü Polonya boyunca kendi bölgelerine kadar eşlik edecekti. Güvenlik için majesteleri çarın askerleri, askerî görevli ve sınırlardaki Rus ordugâhındakiler tarafından alınacak ve oraya sevkedilecekti, ama hain Kazaklar Türkler tarafından kovulacaktı". "*Journal*" daha da detaylıdır. Hammer, VII, 142 ve devamında buraya ait olup, ileride tekrar ele alacağımız böylesine önemli ve ilginç belgeleri nasıl tamamen gözardı edebildiğini, dolayısıyla da örneğin Osmanlı kaynaklarına göre –ki bunların daima objektif davranmaması çok doğaldır– yenilenen barış antlaşmasında yalnızca "İsveç kralının istediği yoldan vatanına dönmesine izin verildiği" gibi büyük bir yanılgıya düştüğünü anlamak mümkün değildir. Oysa bu ibare hiç de Hammer'in dediği gibi değildi.

Yenilenen barış antlaşması 1709 Kasım'ında bu şekilde akdedildi ve 3 Ocak 1710'da Tolstoy padişahın huzuruna çıkarak, antlaşmanın resmen onayını aldı. Osmanlı sultanı, ancak Mayıs ayında çara Nisan ayında hazırlanan barış belgesini ek bir onay belgesi ile birlikte gönderdi[85]. Artık herşeyi yapabileceğini düşünen ve daha önce hiçbir Rus elçiye izin verilmemesine rağmen Pera'da ayrı bir otele yerleşmesine rıza gösterilerek padişahın ayrıca tevceccühünün bir delilini görmüş olan Tolstoy, bu arada Mazepa'nın ve Kazaklarının teslim edilmesini de talep etmişti. Sadrazam, krala bu tuhaf talebi de bildirecek kadar bu meseleye eğilim göstermişti. Tabii ki bu talep, büyük bir hoşnutsuzlukla geri çevrildi ve hatmanın erken ölümü, bu husustaki bütün müzakereleri sona erdirmemiş olsa bile hiçbir şekilde sonuca varamazdı[86].

Demirbaş Şarl tabii ki Bâbıâli'nin gösterdiği riyakârlığa ve sadakatsizliğe çok sinirlendi. Bender'e gönderilen birliklerin aniden durdurulması, Rus yanlılarının, burada toplanan 8 bin kişinin yalnızca kralı adamları ile birlikte esir tutmak için buraya gönderildiklerine dair yaydıkları söylenti yüzünden kralı daha da öfkelendirdi. Sadrazam Ocak 1710 başlarında el altından krala Lehistan'a kadar eşlik edecek muhafız kıtasının kaç kişiden oluşmasını istediğini sordurduğunda, 30 bin sipahi ve 20 bin yeniçeri istedi. Oysa böyle büyük bir birliğin sınırda belirmesi bile Lehistan ve Rusya ile yapılan barışın ihlalini kaçınılmaz hâle getireceğinden, Divân-ı Hümâyûn için böyle bir ordu endişe verici idi. Kral, sonunda barışın gerçek mahiyetini ve barış antlaşmasına kendisi için ne kadar aşağılayıcı ve onur kırıcı hükümlerin konulduğunu öğrendiğinde, öfkesi artık sınır tanımıyordu.

İstanbul'da menfaatlerini çok kötü koruyan Neugebauer hemen geri çağrıldı ve olağan işlerin yönetimi Albay Funk'a emanet edildi. Kral aynı zamanda

---

85 Barışın 1709 Kasım'ında yenilendiği, Lamberty, VI, 432'de verilen bildiriden anlaşılmaktadır. İmzalanan belge ve Osmanlı sultanının ilgili yazısı için bk. *aynı eser*, s. 418 ve 420.

86 De La Motraye, *Voyages*, I, 419. Rus grubu, Mazepa'nın kendisini çaresizlikten zehirlediği söylentisini yaymıştır. "Mazepa Bender'de zehirlendi, ve Judas'ta gerçekten öldü" (*Journal de Pierre le Grand*, s. 283). Daha sonra yeğeni Voniarovski onun yerine bedelini ödemek zorunda kaldı. Zira krala verilen avanslar üzerindeki hakkının yerine getirilmesini sağlamak için İsveç'e yaptığı bir yolculuk sırasında Hamburg'da Rus elçisinin eline düşmek gibi bir talihsizliğe uğradı. Buradan hemen Petersburg'a ve oradan da sonunda sefalet içinde öldüğü Sibirya'ya gönderildi (De La Motraye, *Voyages*, II, 303).

kendisini çara satan sadrazamı baş düşmanı ve kendi efendisinin davasına ihanet eden bir hain olarak gösterdiği ve son olarak azledilmesini talep ettiği bir muhtıra hazırlattı. Kont Poniatovski, bir kez daha İstanbul'a gitmek ve sadrazamın bilgisi olmadan bu muhtırayı padişaha iletmek gibi zor bir görevi üstlendi. Bender'den Ocak ayı ortalarında ayrıldı ve 23 Ocak'ta muhtırayı Cuma Namazı'ndan sonra camiden çıkan padişahın eline bizzat teslim etmeyi başardı. Tabii ki bu yazı etkisini gösterecekti.

Padişah, muhtemelen kralı biraz olsun yatıştırmak için, çok geçmeden birinin üzerinde çok değerli bir eyer bulunan 25 seçkin at ve onur hediyesi olarak 20 bin taler nakit gönderdi. Kral, her ikisini de padişahın bir teveccühü olarak kabul etti, ama sadrazamın kendi ahırından eklediği diğer beş atı, düşmanlarından, hele ki padişaha bizzat şikâyet ettiği bu sadrazamdan hiçbir hediye kabul edemeyeceğini söyleyerek gururla geri çevirdi[87]. Poniatovski'ye ayrıca sadrazamın azledilmesi için ısrar etmesi emredildi. Tabii ki Rus elçisi, bu yöndeki bütün çabalarını yok etmeye çalışırken, diğer taraftan sadrazamın saraydaki düşmanları kralı destekliyorlardı.

Haziran ayında saraydakilerin yardımı ile nihayet Çorlulu Ali Paşa'nın Kefe'ye sürgüne gönderilmesini ve sadaret mührünün baştan beri İsveç dostu kabul edilen, sadık ve iyi niyetli Eğriboz Sancakbeyi Köprülüzâde Damad Numan Paşa'ya emanet edilmesini başardı. Bu zafer karşısında duyulan sevinç, gerek Bender'de gerekse İstanbul'da bulunan İsveçliler arasında büyük, ama biraz da aceleci idi. Zira İsveçlilerin ve Kral Stanislas taraftarlarının çar ve müttefiki Kral August'a karşı yapılacak bir savaşın avantajlarını en parlak şekilde göstermeye çalıştıkları Köprülüzâde Numan Paşa, barışçıl bir insandı ve şu veya bu tarafa yönelik hızlı bir karar alınması ve uygulanması gereken bir zamanda ve şartlar altında, söz konusu taraflardan hiçbiri ile ilişkilerini bozmak istememek gibi büyük bir zaafı vardı. Tolstoy'u yatıştırmaya çalıştı ve aynı zamanda Poniatovski'yi de umut vererek oyaladı[88].

Tolstoy'a Bender'de toplamaya niyetli oldukları birliklerin –Kırım hanının 150-200 bin süvari ile Ukrayna'ya gireceğinden bahsedilmeye başlanmıştı bile– Bâbıâli'nin misafiri olan İsveç kralını Lehistan'dan geçirerek vatanına geri götürmekten başka bir amaç gütmediğini bildirdi; hiçkimsenin bu yüzden

87 De La Motraye, *Voyages*, I, 420; Fabrice, *Lettres*, s. 30.

88 De La Motraye, *aynı eser*, s. 421 ve bilhassa Poniatovski, *Remarques*, s. 71 ve devamı.

olumsuzluk yaşamamasına özen göstereceğini de söylerken, çarın buna karşı çıkmamasını da ön şart olarak ileri sürdü. Tolstoy bunun üzerine efendisinin kralın Lehistan'dan geçişine engel olmaya niyeti olmadığını bildirdi; ancak yapılan antlaşmalara uygun olarak Kral August'a muhtemelen düşmanının ülkesinden geçmesini engellemek için kullanacağı 40 bin kişilik bir birlik göndermek zorunda idi. "Öyleyse", dedi sadrazam, "geçişini zorla sağlamak için 100 bin kişilik bir ordunun başına geçeceğim". Tabii bunda ciddi değildi. Yalnızca Poniatovski'ye iyi niyetinin bir delilini sunmak için böyle konuşuyordu ve ayrıca padişahın krala 800 kese, yani 400 bin taler tutarında faizsiz kredi vermesini sağlayarak da Poniatovski'ye iyi niyetini kanıtlamaya çalıştı[89].

Kral, her ne kadar bu yardıma minnettar olsa da sadrazamın Rusya'ya resmen savaş ilân etmemesine ve kendisini Lehistan'dan geçirecek 50 bin kişilik birliği temin etmemesine oldukça içerledi. Köprülüzâde Numan Paşa, bunun çok tehlikeli olduğunu ve krala önerdikleri gibi, Habsburg topraklarından geçmesi her halükârda en uygun ve en güvenli yol olacaktı. Oysa Köprülüzâde Numan Paşa'nın dikkatsizlik ederek sebep olduğu ve İsveç yanlıları tarafından sürekli beslenen savaş yanlısı tutum, çoktan yaygınlaşmıştı. Yeniçerilerin Rusya ile savaş yapılmasına yönelik baskıları, Bender'dekilerin işine geliyordu. Barışı korumayı bir vicdan meselesi hâline getiren Köprülüzâde Numan Paşa, bununla başa çıkamayacak kadar zayıftı. Kılıçtan ziyade *Kur'ân*'a dayandırmaya çalıştığı ikili siyasetinin ilk kurbanı yine kendisi oldu. Ağustos ayı başlarında sadaret mührünü teslim etmek ve Eğriboz'daki görevine geri dönmek zorunda kaldı. Yerine savaş yanlısı Halep Beylerbeyi Baltacı Mehmed Paşa getirildi[90].

Bu değişikliklerde, oluşumlarında başka etkenler de rol oynamasına rağmen, İsveçlilerin ikinci ve bu defa çok daha belirleyici bir zaferi asıl etken kabul ediliyorlardı. Tolstoy, çaresizlik içinde idi. Demek ki parasını ve ikna kabiliyetini boşuna harcamıştı. En azından nefret ettiği ve hâlâ İsveç entrikalarının ruhu ve en tehlikeli rakibi olan Poniatovski'yi alt etmeyi başarmış olsa idi! Poniatovski'yi önce rüşvet vererek etkisiz hâle getirmeye çalıştı. Demirbaş Şarl'dan ayrılması hâlinde, çar adına 100 bin ruble, topçu generali

89 Poniatovski, *Remarques*, s. 78 ve devamı.

90 De La Motraye, *aynı eser*, s. 422: "Bu sırada yeniçeriler savaş istiyorlardı ve vezir bunun kanuna [*Kur'ân*] aykırı olacağını sanıyordu. Çok da kuruntuluydu ama aynı zamanda çok iyi yorumcuydu. Savaş için kamuoyunun isteğine uyarsa bu kanunu ihlal etmekle suçlanacağını sanıyordu".

rütbesini ve Ukrayna'da önemli topraklar teklif etti. Oysa Poniatovski satın alınabilecek bir hain değildi. Bu gibi teklifleri tiksinerek geri çeviriyordu. Tolstoy bu defa onu zehirle ortadan kaldırma fikrine kapıldı. Gerçekten de Kont Poniatovski'ye zehri verecek adamlarından birini kendi tarafına çeknıeyi başardı. Oysa şeytanca planları, tam yerine getirilecekken başarısız oldu. Poniatovski, meseleyi Divân-ı Hümâyûn'a getirdi ve bunun tatmin edici tek telafisi olarak Tolstoy'un görevinden hemen uzaklaştırılmasını talep etti. Hâlbuki kaymakam ve şeyhülislâm, bundan böyle ne Tolstoy'a ne de bir başkasına ihtiyaç duyacaklarını söyleyerek, Poniatovski'yi sakinleştirdiler; belirleyici faaliyetlere geçmek için yalnızca yeni sadrazamın gelişini bekliyorlardı. Dolayısıyla Poniatovski, elçinin bu zehirleme işine karışan adamlarından birinin beş yıl küreğe mahkûm edilmesi ile yetinmek zorunda kaldı[91].

Hâlbuki Tolstoy'un İstanbul'daki konumu bundan dolayı hiç de iyileşmedi. Aksine çar tarafından Divân-ı Hümâyûn'a ve padişahın kendisine sürekli olarak gönderilen şikâyetleri bile şahsen boy göstererek gerektiği gibi savunabilecek durumda değildi. Çar Petro, Temmuz ayında padişaha ardı ardına gönderdiği iki yazı ile (15 ve 28 Temmuz) en son yenilenen barış antlaşmasındaki hükümlerin hiçbirinin henüz dikkate alınmadığına ve yerine getirilmediğine dair ağır sitemlerde bulunmuştu[92].

Mektupta[93], padişahın en azından, çarın ezelî düşmanı olan İsveç kralını ve müttefikleri olan asi Kazakları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kovarak, çıkabilecek her türlü anlaşmazlığın sebebini ortadan kaldırmaya çalışacağını umduğunu belirtiyordu; uluslararası hukuka göre, herkes düşmanını istediği yerde arayıp takip etme hakkına sahip olmasına rağmen, 500 kişilik bir muhafız kıtasının koruması altında Lehistan'dan geçmesine izin vererek, aslında bunun yolunu da açmıştı. Oysa büyük bir endişe ile bırakın kralın ve asi Kazakların Bender'den ayrılmasını, aksine Bâbıâli'nin ve Kırım hanının burada toplanan birliklerinin günden güne artmakta olduğunu öğrenmişti; hatta padişahın sırf kral istedi diye barışı ihlal etmek ve çara

91 Göründüğü kadarıyla bu zehirleme hikâyesine De La Motraye (*Remarques,* s. 35) dahil olmak üzere, birçok kez şüphe ile bakılmıştır. Oysa Poniatovski, *Remarques*, s. 81-84'te bu hâdiseyi tam yan olayları ile birlikte anlatmakta ve Fabrice, *Lettres*, s. 20 ve 31 hâdiseyi onaylamaktadır.

92 Her iki mektup için bk. Lamberty, Bölüm VI, s. 241 ve s. 421.

93 Lamberty, *Mémoires,* VI, 424.

savaş ilân etmek niyetinde olduğu söylentileri dolaşıyordu. Ayrıca Tatarlar ve Kazaklar, sınır eyaletlerinde akınlarına ve talanlarına tekrar başlamışlardı ve Kazaklar, Mazepa'nın yerine başlarına kötü ün salmış Orlik'i getirmişlerdi. Güya yeni sadrazam Köprülüzâde Numan Paşa, krala kendisini 40 bin kişilik bir birlikle Lehistan'a geri götürmeyi vadetmiş ve Bâbıâli'ye kralın böylesine büyük bir ordu ile Lehistan'a gelmesinin hem çar, hem de müttefiki Kral August tarafından barış ihlali kabul edileceği bildirilmiş olmasına rağmen, karşılığında bütün Rus birliklerinin Lehistan'dan çıkartılmasını talep etmişti. Görünen oydu ki İsveç kralı, Rusya ve Bâbıâli arasında savaş çıkartmaktan başka bir amaç gütmüyordu. Aksi takdirde, hiçbir düşmandan korkmasını gerektirmeyen Macaristan ve Almanya üzerinden yoluna gidebilirdi. Oysa ille de Lehistan'dan geçmek istiyorsa çar, izin verilen muhafız kıtasının sayısını 500'den 3 bin kişiye, hatta 5 bin kişiye kadar yükseltmeye hazırdı; ancak bu muhafız kıtası Tatarlardan değil, yalnızca Türklerden oluşacaktı, zira Tatarlar daima talanları ile barışı bozmaya meyilliydiler. Kral, bu şekilde engellenmeden ve karşısında bir Rus, Leh veya Saksonya ordusu görmeden ya Lehistan ve Pommern üzerinden ya da Macaristan ve Silezya üzerinden yol alabilirdi. Uluslararası hukuka göre düşmanına bu gibi tavizlerde bulunmak zorunda olmamasına rağmen, bütün bunlara yalnızca padişaha karşı iyi niyetinden dolayı rıza gösteriyordu. Padişah, bu oldukça olumlu şartları kabul etmediği takdirde, anlaşmazlıklar çıkar ve kan dökülürse bu padişahın kendi suçu olacaktı. Zira çar, müttefiki Lehistan Kralı August'la yaptıkları antlaşma gereğince 30 bin kişi, hatta gerektiğinde silahlı kuvvetlerinin tamamı ile bütün düşmanlarına karşı yardımına koşmak zorunda idi. Barışsever ve adil bir hükümdar olan sultanın artık İsveç kralının kışkırtmalarına kulak vermemesini ve böylesine felaket getirici hâdiselere kalkışmamasını umuyordu. Acele ve olumlu bir cevap bekliyordu. Bunun dışındaki açıklamalar için elçisi gerekli yetkilere sahipti.

Oysa Tolstoy, böyle bir cevap alabilecek kadar bile nüfûza sahip değildi. Çarın önerilerine hiçbir cevap verilmedi. Bu yüzden, üç ay geçtikten sonra, Ekim ayı sonlarında padişaha eski şikâyetlerini tekrarladığı ve kesin bir cevap istediği bir hatırlatma mektubu göndermeyi zorunlu gördü: Bâbıâli'nin haklı taleplerini yerine getireceğini ummuştu; oysa şimdi herşey durma noktasına gelmişti. Sultan, misafirperverliğin dışında İsveç kralına ayrıca önemli

miktarda para –daha önce bahsedilen 800 kese–, bir birlik ve Rus topraklarına akın etme izni vermişti. Bu yüzden, sultanın akdedilen ve yemin altına alınan yenilenmiş barışı tutup tutmayacağını kesin olarak bilmek istiyordu. Barışa riayet edecekse İsveç kralı hemen daha önce belirtilen şekilde Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmalı idi. Aksi takdirde, kralı gelecek ilkbahardan sonra da Osmanlı İmparatorluğu'nda tutması ve gerek para gerekse silahlarla desteklemesi hâlinde, çarın kendi güvenliği için silahlarına sarılmasını ve müttefiki olan Lehistan kralı ve ülkesi ile birleşerek düşmanlarının entrikalarını yok etmek için elinden gelen herşeyi yapmasına da hak vermeli idi. Barışı hâlâ ciddi olarak istiyordu, fakat sultan barışı herhangi bir şekilde ihlal ettiği takdirde Tanrı ordusunun haklı davasına mutlaka yardım edecekti.

Çar Petro, Bâbıâli ve İsveç kralına karşı şikâyetlerini daha önce de Eylül ayında dost devletlere, bilhassa Viyana ve Berlin Kabinesi ile Hollanda'ya gönderdiği bir nota ile dile getirmişti[94]. Aynı notada Demirbaş Şarl'ın Bender'de yalnızca Rusya ve Bâbıâli arasında bir savaş istediği ve Stanislas Leçinski'nin Lehistan tahtına tekrar zorla getirilmesini arzuladığı için bu kadar uzun kaldığını belirtirken, üç nokta üzerinde bilhassa duruyordu: Kralın Franz Rakoçi ve Macar asilerle bağlantısı, Fransa tarafından bilhassa önemli miktarlarda para ile desteklenmesi ve son olarak Bâbıâli'ye Lehistan'ın bir kısmını, bilhassa önemli bir yer tutan Kamaniçe Kalesi'ni tekrar geri vereceğine ve Kral Stanislas'ın her yıl 300 bin duka tutarında haraç ödemesini sağlayacağına dair vaadi.

Bender sarayındakiler ise bu iftiraların yalan olduğunu kolayca kanıtlayabileceklerini düşünüyorlardı. Diğerlerinin yanısıra Fabrice, Baron Görtz'e yazdığı mektuplarında kralın asla Rakoçi ile irtibata geçmediğini; aksine, İsveç yanlılarının Lehistan'daki en önemli dayanaklarından biri olan Kiev palatininin birliklerine karşı düşmanca bir tavır aldığı için Rakoçi'ye öfkeli olduğunu yazıyordu; bunun intikamını almak için fırsat kolluyordu. Ayrıca kralın Fransa'dan büyük miktarlarda para yardımı aldığı ve karşılığında yardım vadettiği iddiaları da gülünçtü. Sürekli okuma fırsatı bulduğu İsveç'in Paris Elçisi Cronström'ün mektuplarında bu yönde ufacık bir ima bile yoktu. Feriol'un yerine gelen Fransız Elçi des Alleurs'un İstanbul'a giderken Bender'den geçtiği doğru idi; ancak bu esnada Fransa Kralı XIV. Louis'nin çar ve İsveç kralı arasında arabuluculuk yapmayı teklif ettiğinden başka bir şey konuşulmamıştı ki,

---

94 Lamberty, *Mémoires*, IV, 310.

İsveç kralı bu teklifi geri çekmişti. Son olarak, kralın güya Bâbıâli nezdinde Lehistan ile ilgili taahhüdü de kötü niyetli bir uydurmadan başka bir şey değildi. Kral, talihinin yaver gittiği günlerinden çok daha fazla gurur ve karakter sağlamlığı gösterdiği talihsizliğinde bile şanını lekeleyecek adımlar atmazdı[95].

Bu arada İstanbul'daki durumlarda önemli bir değişiklik olmuştu. Poniatovski ve ayrıca Fransa Elçisi des Alleurs tarafından kışkırtılan savaş yanlısı grup, İsveç kralının menfaatine olmak üzere, üstünlük kazandı. Çarın son mektuplarını getirecek olan kuryeler, padişahın ordugâhına kadar gelemediler bile. Sınırlarda durdurularak, Prut Barışı'ndan sonrasına kadar hapse atıldılar[96]. Tolstoy, Ekim ayında daha savaşın kaçınılmaz olduğundan emindi ve Viyana'daki meslektaşına bu yönde bir mektup yazdı[97]. Savaş meselesi hakkında kesin bir karar almak üzere, yeni sadrazam geldikten kısa bir süre sonra toplanan Büyük Divân'a Kırım Hanı Devlet Giray Han da davet edildi. Selefi Kaplan Giray Han, kısmen, Çorlulu Ali Paşa'nın kışkırtması ile Demirbaş Şarl karşısında takındığı ikili tutumundan dolayı azledilmişti. Devlet Giray Han ise güya, Rus grubunun iddialarına göre kraldan rüşvet aldığı için –oysa Bender'den o dönemde bu paralar nasıl gelecekti ki?– İsveçlilerin ve davalarının kayıtsız şartsız taraftarı kabul ediliyordu. Bu yüzden İstanbul'da Rusya ile ilişkilerin bozulması beklentisi karşısında bilhassa Kırım hanının yardımlarına güveniliyordu ve bu yüzden Divân-ı Hümâyûn'da reyine de ağırlık veriliyordu[98].

Padişahın bizzat onurlandırarak karşıladığı ve zengin hediyeler verdiği –değerli bir kürkün ve zengin süslemeli silahların dışında kendisine 200 kese nakit para da verilmişti–Devlet Giray Han, Bâbıâli'nin Hristiyan tebaası ile anlaşma içerisinde Rumeli'nin tamamını ele geçirmekten başka bir amaç gütmeyen Rus çarına karşı savaş yapmak zorunluluğu lehine rey kullandı. Aynı za-

95 Fabrice, *Lettres*, s. 37. Bu suçlamalar, *Journal de Pierre Le Grand*, s. 330'da daha da vurgulanmaktadır ve burada elçinin krala teslim ettiği, ancak bunun dışında hiçkimsenin haberinin olmadığı "önemli miktarda para"dan bahsedilmektedir; ayrıca ne Feriol'un ne de des Alleurs'un bu sonucun kendi çabalarından kaynaklandığını söylememelerine rağmen, Rusya ve Bâbıâli arasındaki ilişkilerin bozulmasında Fransa'nın nüfûzu fazla abartılmıştır. Karşılaştırma için bk. De La Motraye, *Voyages*, I, 465.

96 *Journal de Pierre le Grand*, s. 331.

97 Mektup için bk. Lamberty, *aynı eser*, s. 318.

98 De La Motraye, *Voyages*, II, 1. Kırım hanının XII. Şarl'dan "mevcut gücünden dolayı" kazanıldığı, bilhassa *Journal de Pierre le Grand*, s. 330'da belirtilmekte, ancak herhangi bir delil getirilmemekte ve daha sonra çarın bildirisinde de tekrarlanmaktadır.

manda sınır eyaletlerinden de Rusların Osmanlı topraklarına yaptıkları bazı saldırılara dair haberler gelmişti ve bu haberler hem hanın ifadesini destekliyordu hem de Divân-ı Hümâyûn'a delil olarak sunuldu. Çarın Boğdan ve Eflak ile irtibata geçtiği ve Arnavutluk'taki Rum Hristiyanları ayaklandırmaya çalıştığı –eskiden İngiltere elçiliğinde tercüman olarak görev yapmış Sava adında bir Dubrovnikli, burada Rusların ajanı olarak çalışıyordu[99]– hiç şüphe götürmezdi. Daha neyi bekleyeceklerdi ki?

Büyük Divân'ın 20 Kasım tarihli oturumunda padişahın, dünyevî ve ruhanî âlemin, kılıcın ve hukukun temsilcileri huzurunda Rusya'ya karşı savaş ilanına resmen karar verildi. Şeyhülislâm da aynı zamanda Rus elçinin hemen tutuklanarak, maiyetinin tamamı ile birlikte Yedikule zindanlarına götürüldüğü bir fetva çıkartmakta hiç tereddüt etmedi. Aynı dönemde Kral August'un, Bâbıâli'nin Lehistan kralının tekrar tahta çıkmasını tebrik ettiği özel bir heyete cevaben, Mazovya Palatini Hometovski'nin yakında büyükelçi olarak geleceğini bildirmek üzere İstanbul'a gelmiş olan bir temsilcisi de aynı akıbete uğradı. Bakovski –temsilcinin adı bu idi– her ne kadara savaş ilanından önce gerekli bütün onurlarla karşılanmış ve padişahın huzuruna bile kabul edilmişse de Poniatovski, bu temsilcinin de tutuklanmasını ve Demirbaş Şarl'ın tasarrufuna bırakılmak üzere, devletin esiri olarak Bender'e gönderilmesini sağladı[100].

Bu ilk belirleyici adımların ardından bir genelge şeklinde bütün beylerbeylerine, sancakbeylerine ve komutanlara gönderilen bir ferman yayınlandı ve bu ferman aynı zamanda Çar ile ilgili olarak savaş ilanının temelini ve gerekçesini oluşturan bütün şikâyetleri de içeriyordu. Orkapı yakınlarındaki Taygan'da ve Kamaniçe yakınlarında inşa edilen yeni istihkâmlar; Kamaniçe'ye ve bazı başka yerlere Rus muhafız kıtalarının yerleştirilmesi ile gerçekte Ukrayna'nın ele geçirilmesi; Osmanlı topraklarının insanların ve hayvanların alınıp götürüldüğü Çernoviç'teki hâdiselerden ve diğer saldırılardan dolayı ihlali ve son olarak Rus birliklerinin Lehistan'da ve Boğdan'ın bazı sınır bölgelerinde bulunması ve zorba davranışları, Bâbıâli'nin bütün telkinler ve uyarılar boşa çıktıktan sonra, sadakatsiz çarın haince planlarını nihayet sona erdirmek için silahlara sarıl-

99 Poniatovski, *Remarques,* s. 90.

100 Poniatovski, *Remarques,* s. 89. Kral August'un ülkesine geri dönüşünü kutlamak üzere Varşova'ya gelen bir Türk elçisinin 1709 Ekim'inde buraya ulaştığını *Journal de Pierre le Grand,* s. 277'den öğreniyoruz.

masına yol açan haklı hoşnutsuzluğunun en önemli sebepleri olarak gösteriliyordu. Gelecek sonbaharda sadrazam, en az Viyana önlerindeki ordu kadar güçlü bir ordu ile sefere çıkacaktı ve bu yüzden her beylerbeyi tam ve iyi donanımlı birlikleri ile Nisan ayı ortalarında Edirne Ovası'nda toplanacaktı[101].

Bu sefere katılacak olan aktif ordu en az 200 bin kişi olarak tahmin ediliyordu ve Azak'ı tekrar ele geçirmek üzere Karadeniz'e gönderilecek donanmanın da 300 gemiye kadar çıkartılması düşünülüyordu. 5 bin seçkin yeniçeriden oluşan bir birlik hemen Babadağ'a gönderildi ve Tatarlara hemen Lehistan ve Rusya içlerine doğru akınlarına başlama emri verildi. Bir elinde kılıcı, diğer elinde İsveç kralı olduğu hâlde Lehistan ve Rusya'dan geçeceğine dair kendisini övmesine rağmen, durumun daha derin idrakinden ve savaşın becerikli, hızlı ve kararlı bir biçimde yürütülmesinden yine de yoksun görünen Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın yanına, kethüdası olarak basiretli ve çevik Gümrükler Başmüfettişi Osman Ağa verildi. Gerçekten de o dönemlerde imparatorluğun en tehlikeli düşmanı ile savaşacaklarının ve büyüyen gücünü ve hükmetme hırsını gelecekte köreltmenin üstün bir güç gerektireceğinin bilincindeymişler gibi görünüyordu[102].

Hâdiselerin bu şekilde geliştiğine duyulan sevinç, hiçbir yerde Bender'de olduğu kadar büyük değildi. Uzun süren müzakerelerin bu sonucunu bilhassa kralın direnişine ve Poniatovski'nin dur durak bilmeyen faaliyetlerine borçlu olduklarını düşünüyorlardı. Kırım hanı, 10 Aralık'ta tekrar İstanbul'dan Bender'e döndüğünde, büyük törenler ve halkın sonsuz sevinç nidaları eşliğinde krala götürüldü. İkisi arasında dört saat süren gizli bir görüşmede savaşın planları ve alınacak tedbirler detaylı olarak görüşüldü. Han, birliklerinin yola çıkması için gerekli emirleri vermek üzere, ertesi gün Kırım'a geri döndü. Kış aylarında, Moskovya'ya hareket edecek 200 bin kadar Tatar toplanacaktı[103].

---

101 Hicrî 1122 Zilkade'sinin başında (Aralık 1710) hazırlanan bu bildiriyi De La Motraye, *Voyages*, II, 2 ve Theyls, *Mémoires pour servir à l'histoire de Charles XII*, s. 17'de birbirlerinden biraz farklı çeviriler olarak vermektedirler.

102 De La Motraye, II, 3, İstanbul'da o dönemlerde hâkim ruh hali hakkında, Bâbıâli'nin "son bir sertlikle savaşa girerek çarın gücünü, çok yakınlarda hiçbir biçimde rahatsızlık veremeyecek veya karışıklık çıkartamayacak bir hâle indirmeye" kararlı olduğunu söylemektedir.

103 Fabrice, *Lettres*, s. 41: "işte ne mutlu ki sona eren büyük hadisenin sonu, sadece kralın kararlılığı ve birçok defalar öldürülme ve zehirlenme badiresi atlatan inanılmaz General Paniatowsky'nin dikkatleriyle".

Dışarıda, bilhassa Fransa'ya karşı ittifak kurmuş devletlerde ve Alman hükümdarlar arasında, Bâbıâli'nin bu tehlikeli savaş hareketleri, Bender'deki tahtından indirilmiş kahramanın Fransa lehine Habsburg topraklarına karşı bir ayaklanmaya niyetlendiğine dair endişeler yaratıyordu. Gerçekten de bu tür söylentiler, zaman zaman kralın düşmanları ve Fransız casuslar tarafından yayılıyordu. Oysa Demirbaş Şarl'ın böyle bir niyeti yoktu. Ne Habsburg'a karşı bir harekette bulunmaya niyetli idi ne de Fransa ile ittifak kurmayı düşünüyordu. Tek amacı, çarı ezmek, Kral August'u tahttan indirmek ve Danimarka'yı barış yapmaya zorlamaktı[104]. Niyetleri hakkında hiçbir şüpheye mahal bırakmamak için, Bâbıâli'nin Viyana sarayına silahlarına kaysere karşı değil, yalnızca çara karşı sarıldığını bildirmesi gibi, Ocak 1711'de çıkarttığı bir bildiride açıkça kendisinin de yalnızca sadakatsiz Kral August'u kovmayı ve çarın gerçekte ülkenin tamamını boyunduruğu altına almaktan başka bir amaç gütmediği talihsiz Lehistan'ı Rusların zorba yönetiminden kurtarmayı düşündüğünü açıkladı[105].

"Çarın müdahaleleri öylesine barizdir ki, böylesine açık bir durumda hiçkimsenin bunun bilincinde olmaması mümkün değildir; öylesine önemli ve bu ülke için öylesine yıkıcıdırlar ki, sinesinde bir kalp taşıyan her vatandaş buna son derece öfkeli olmalıdır". Sırf bu büyük suçu üzerinden atabilmek için çar, akla gelebilecek her türlü iftirayı, bilhassa sultana Lehistan'ın bölünmesini ve haraç ödenmesini teklif ettiğine dair iftirayı üzerine atmıştı. Bu yalanları çürütmeyi ise onuruna yakıştıramıyordu. Bütün dünya, Lehistan için bugüne kadar neler yaptığını biliyordu: "Bu soylu ulusun talihsiz akıbetine ilgisiz kalamayız; hele ki bu kadar büyük tehlikeler ve çabalarla muhafaza ettikten ve bunun için bu kadar çok İsveç kanı döktükten sonra, bu ulusun Kral August'un çaresiz hükümdarlığı altında inlemesine seyirci kalamayız. Hâlâ aynı düşüncedeyiz ve Lehistan'ı çok sayıdaki düşmanlarından kurtarana kadar, tam bağımsızlığına kavuşturana kadar ve gerçek kralı olan I. Stanislas'a gönül rahatlığı içinde geri verene kadar hiçbir çabadan ve masraftan kaçınmayacağız". Bu amaçla Lehistan'a karşı aynı duygular içinde olan Osmanlı sultanı ve Tatarla-

104 Fabriçe, s. 42: "Onun tek amacının çarı düşürmek olduğundan eminim". Fransa kralı ile ilişkileri hakkında ise şöyle demektedir: "O, ne Türklerle ne İsveçlilerle imparatorluğa karşı bir teşebbüste olmayacaktı". "Dikkat çekici olan burada kral artık Fransız değildi Saks'dı".

105 "Verilsinler Bender kentine, 28 Ocak 1711" diye imzalanmış olan bu bildiri için bk. Lamberty, *Mémoires*, VI, 434.

rın büyük hanı ile silah ittifakı kurmuştu. Kiev palatini, Lehistan başkomutanı olarak muazzam bir ordu ile oraya doğru yola çıkmıştı bile; kendisi ise gerektiğinde daha büyük silahlı kuvvetler ile arkasından gidecekti. Vatanın, kadınların ve çocukların iyiliğini ve atalarından kalan bağımsızlığı önemseyen herkesin yardım edeceğini umuyordu. Haklı davayı koruyan Tanrı'nın da yardımıyla bu iyileştirici eser çok geçmeden ve kolayca yerine getirilecekti.

Çar Petro bu arada düşmanlarının bütün bu hareketleri ve açıklamaları karşısında ne yapıyordu? Bâbıâli'nin barış ihlali ve hazırlıklarına dair haberi, 22 Aralık'ta St. Petersburg'daki sarayında aldı[106]. Güneyde muhtemelen ağır geçecek bir savaşa girmeden önce, kuzeyde gücünü daha da yaygınlaştırmak ve sağlamlaştırmak istemesine rağmen, bu haber cesaretini kırmaya yetmiyordu. Kuzeyde silahları hep talihli olmuşlardı. Karelya, Estonya ve Livonya'nın efendisi idi; gemileri Baltık sularına hâkimdi ve Lehistan neredeyse tamamen elinde idi. Lehistan'ın resmen Rusya, Prusya ve Saksonya arasında dağılımı, aslında daha o zamanlar dile getirilmişti[107] ve Çar Petro bilhassa Litvanya'yı kendisine istemişti. Çar tabii ki bu yöndeki planlarını gerçekleştirmek için zaman kazanmak isterdi. Bu yüzden en azından Bâbıâli'yi tekrar barışa geri dönmeye ikna etmek için son bir teşebbüste bulundu. 17 Ocak 1711'de padişaha gönderdiği mektubun amacı bu idi[108].

Bu mektupta öncelikle, daha evvelki mektuplarına hiçbir cevap alamadığına, hatta ne elçisi aracılığıyla ne de başka bir şekilde bu mektupların padişahın eline geçip geçmediğine dair bir haber alamadığına dair sitemde bulunuyordu. Şimdi ise aniden İstanbul'daki elçisinin hapse atıldığını; Bâbıâli'nin resmen savaş ilân ettiğini ve yalnızca hazırlıklarını büyük çabalarla devam ettirmekle kalmayıp, Kırım hanına da sefere çıkıp silahları ile İsveç kralını Lehistan'a götürmek ve Rusya'ya saldırmak için emirler verdiğini öğreniyordu. İmkânsız gibi görünmesine rağmen, yine de gerek bu mektubu gerekse önceki mektupları ile ilgili olarak sultanın daha bir yıl önce yenilenen 30 yıllık barışa mı uyacağına, yoksa çarın hiçbir suçu olmamasına rağmen, barışı ihlal mi edeceğine dair kesin bir açıklama bekliyordu. Böyle bir açıklama yapılmadığı takdirde,

---

106 *Journal de Pierre le Grand*, s. 343.

107 Petro'nun kendisinden kaynaklanan bu "*Projet pour un partage de la Pologne par Mr. Marschall*", Kont Flemming'in Dresden'deki ana devlet arşivindeki belgeleri arasında muhafaza edilmiştir. Karşılaştırma için bk. Herrmann, *Geschichte des russischen Staates*, IV, 250.

108 Lamberty, *Mémoires*, VI, 425.

Bâbıâli'nin hazırlıklarını ve savaşa yönelik planlarına dair söylentileri açık bir barış ihlali kabul etmek ve buna göre gerekli tedbirleri almak zorunda kalacaktı. Ayrıca barışın muhafaza edilmesini gönülden arzu etmesine rağmen, kendi birliklerini de sınıra doğru yola çıkarmıştı bile. Barışın muhafazasına dair tam ve olumlu bir güvence veren bir cevap aldığı anda, onları herhangi bir duruma karşılık olarak hazır tutacağı bu yerden hemen geri çekecekti. O zamana kadar, birliklerinin bulunduğu konum barış ihlali kabul edilemezdi.

Bâbıâli tabii ki buna hiçbir cevap vermedi. Zaten Petro da bir cevap beklememişti. Mektubu gönderdiği gün, Bâbıâli'nin davranışlarını ortaya koyduğu ve kendisini haklı çıkartmaya çalıştığı geniş kapsamlı bir muhtıra hazırlattı[109]. Osmanlı'nın büyüdüğü ilk zamanlara birkaç kelime ile değiniyordu; Bâbıâli'nin Hristiyan tebaasının, Rumların, Eflakların, Bulgarların, Sırpların, hatta kısmen Macarların altında ezildikleri ağır baskıyı bilhassa vurguladı[110] ve Rusya'nın Ukrayna'da Kazak Hatmanı Doroşenko ile yaşanan anlaşmazlıklardan, Çehrin için verilen mücadeleden ve 1681'de yapılan Radzin Barışı'ndan beri Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerine değindi. Bâbıâli'ye karşı Kutsal İttifak'a katılımına dair kısa bir gerekçeden sonra, müttefiklerinin 25 yıllık barışından hariç tutulmasının ve daha sonra 30 yıllığına ayrı bir mütarekeyi kabul etmek zorunda kalmasının tek sebebinin Karlofça Barış Kongresi'ne katılan Osmanlı müzakerecilerinin kurnazlığından kaynaklandığını ifade ediyordu. Bâbıâli bu mütarekeyi bilhassa Tatarlarla Kazakların akınları ve talanlarıyla defalarca ihlal etmesine rağmen, kendisi bu mütarekeyi daima ciddi bir biçimde muhafaza etmişti. Burada verilen detaylı bir liste, yalnızca 1699 ile 1708 yılları arasında Azak dolaylarında ve deniz kıyısında en az 48 kişinin öldürüldüğünü, 49 kişinin yaralandığını, 1.098 kişinin köle olarak alındığını ve neredeyse 10 bin baş hayvanın götürüldüğünü

109 Başlığı şöyledir: "Orduların adaleti, Büyük Rusya'nın İmparatoru Kutsal Majesteleri Çar I. Petro, Türklerin barışı bozan kurnaz sultanı Ahmed'e karşı olan savunmasına, açıkça bildirilmiş olarak, girişti. Aynı majestelerinin emrine göre işaretlerle açıklandılar. Birkaç özel elyazma kopyayla". Tamamı Lamberty, *Mémoires*, VI, 411-426'da verilmiştir. Ne Hammer ne de Herrmann, *Geschichte des russischen Staates*, bu önemli belgeyi dikkate almamışlardır.

110 Muhtıradaki bu yer tam olarak şöyledir: "Barbarların boyunduruğu altında ezilmiş olan Rumlar, Eflaklılar, Bulgarlar ve Sırplar inliyorlar; onlar için, anlaşmalara gösterilen titizliğin ne kadar olduğunu en kötü sefaletiyle yaşayıp görüyorlar, ne de Macar Krallığı daha az kayda değer zarar gördü".

kanıtlamakta idi. İstanbul'daki Rus elçisinin defalarca şikâyetlerine rağmen, bunun telafisi asla yapılmamıştı.

Çar daha sonra en yeni hâdiselere, Poltava'daki olaylara, İsveç kralına tanınan himayeye, Tatarların devam eden düşmanlıklarına ve son olarak Demirbaş Şarl'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan nasıl gönderileceği kesin olarak belirtilmiş olan yenilenen barış antlaşmasına geçiyordu. Oysa Bâbıâli bunu hiç dikkate bile almamış, aksine çarın defalarca yazdığı mektuplara cevap vermek yerine, bütün uluslararası hukuka aykırı olarak ulaklarını zincire vurmuştu. Şimdi ise Osmanlı sultanı savaş ilân etmişti ve var gücüyle hazırlıklar yapıyordu. Sadakatsizliğini bununla yeterince kanıtlamıştı. Çar yine de, muhtemelen boşuna olsa dahi, son mektubu ile barışı muhafaza etmek için son bir teşebbüste bulunmuştu. Dürüst ve tarafsız dünya, Bâbıâli'nin bildirisinde yanlış olduğu kadar beceriksizce ileri sürülen hususları ve suçlamaları dikkatle incelemeli idi.

Bâbıâli'nin bu savaşı yalnızca Lehistan'dan gelen bir heyetin bariz talebi üzerine, çarı birliklerini bu ülkeden çekmeye ve Kral August'u tahttan indirmeye zorlamak için Stanislas Leçinski lehine yaptığı iddiası âdeta bir uydurma değil miydi? Sanki Lehistan'ın tamamı ve Litvanya onu yasal kralları olarak kabul etmiyorlarmış, dolayısıyla da Rus birliklerini yardım için ülkede tutmak zorunda kalmıyorlarmış gibi! Zira ortak düşmanları olan İsveç kralının ve Leh asilerin Bâbıâli'den himaye talebinde bulunmalarının tek amacının, Lehistan'da ve Rusya'da savaşı yeniden körüklemek olduğu gökyüzündeki güneş kadar açıktı. Ya çar da birliklerini Lehistan'dan geri çekecek olursa ne olacaktı? Bir taraftan İsveç kralı ve diğer taraftan Stanislas Leçinski ülkeye akın edecekler ve her ikisi de Türklerle birlikte her zamankinden daha fazla talana ve zarara sebep olacaklardı. Hâlbuki İsveç kralı, çarın istediği gibi Osmanlı İmparatorluğu'ndan gönderilmiş olsa idi, kendisi de birliklerini Lehistan'dan hemen geri çekmiş olacaktı.

Bâbıâli'nin çarın Osmanlı sınır bölgesinde yeni istihkâmlar kurduğu suçlaması da aynı şekilde kibirli idi. Zira bu istihkâmlar yalnızca kısmen 30 yıllık barış kısmen de 1704 ve 1705 tarihli ek sınır antlaşmaları ile Rusya'ya açıkça verilen yerlerde yapılmışlardı. Ayrıca Bâbıâli nasıl Rusların zaman zaman Osmanlı topraklarına akın edip, birkaç insanı öldürdüklerine veya alıp götürdüklerine dair şikâyette bulunabiliyordu? Savaş gelenekleri bunu gerektiriyordu ve bunun dışında bu türde meydana gelen bütün hâdiseler yenilenen barışla tamamen telafi edilmiş ve unutulmaya bırakılmıştı.

Bâbıâli'nin savaş ilanında ileri sürdüğü hususları çürütmeye bile gerek yoktu. Zira aslında istedikleri, en derindeki ve gerçek niyeti zaten gün gibi ortada idi. Kral August'u Lehistan'dan kovmak, bu ülkenin bir kısmını ele geçirmek için tekrar Stanislas'ı tahta çıkartmak, buradan haraç alarak, müttefikleri İsveç kralı ve Leçinski ile birlikte Cermen İmparatorluğu'nda savaş başlatarak, İsveç ve asi Kazaklar ile ittifak hâlinde Rusya'ya saldırmak ve bu şekilde Hristiyan âleminin tamamına karşı kurduğu yıkıcı planlarını gerçekleştirmek istiyordu.

Muhtıra şöyle bitiyordu: "Herkes majesteleri çarın barışa ne kadar meyilli olduğunu rahatlıkla görebilir; burada açıklanan meselede atılan bütün haklı ve ölçülü adımları bizzat inceleyebilir ve majestelerinin barışın ihlali için herhangi bir sebep verip vermediğini kolayca değerlendirebilirler. Önümüzdeki savaşın majesteleri çara antlaşmalara ve verilen yeminlerin kutsallığına aykırı olarak ilân edildiğini göreceklerdir. Sadakatsiz düşmanı, Osmanlı sultanı ve müttefikleri ile yardımcılarına karşı en yüce varlığın yardımı için dua ettikten sonra, kendisini savunmak üzere sınırlara ordularını göndermeye ve çok geçmeden arkalarından bizzat oraya gitmeye karar vermiştir. Tam alçakgönüllülüğü ile davasının haklılığını Tanrı'nın muhakemesine bırakarak, silahlarına sarılmaktadır".

Takriben bir ay sonra yayınlanan bildiri ise muhtıranın biraz değiştirilmiş hâlinden başka bir şey değildi. 25 Şubat'ta Moskova'daki katedralde çarın huzurunda büyük törenlerle ilân edildi. İki alay muhafız, törenler sırasında kilisenin önüne dizilmişlerdi. Her zamanki beyaz sancaklarının yerine, "İsa ve Hristiyanlık adına" yazısını taşıyan kırmızı sancakları vardı. Üzerinde bugünlerde çifte önem kazanan "In hoc vinces! (Fethedeceksin!)" ibaresini taşıyan ışık çemberli bir haç vardı[111].

111 Bu "*Manifestum seu Declaratio de perfide Pacis violatione Sultani Turcarum Achemetis contra suam Czaream Majestatem. Ad mandatum Suae Majestatis in lucem data anno 1711 Februarii die 22. Interpretata ad norman Originalis*" için bk. Lamberty, *Mémoires*, VI, 427-434. Bu muhtıranın törenlerle ilanı hakkında bk. *Journal de Pierre le Grand*, s. 348. Daha 1711 yılbaşında St. Petersburg'da yapılan kutlamalar sırasında Bâbıâli'ye karşı bu yönde bir protesto gösterisi yapılmıştı. Havai fişek gösterisi sırasında "Türklere karşı savaşın işaretinde", "Tanrım bize yollarını göster" ibaresini taşıyan ışıklı bir yıldız görünüyordu ve yüksek bir sütunun üzerinde, etrafında "Adaletin olduğu yerde Tanrının yardımı da vardır" ibaresinin görüldüğü bir kılıç ve bir anahtar duruyordu (bk. *aynı eser*, s. 346).

Kilisedeki kutsama ayininden hemen sonra bu birlikler, Mareşal Kont Şeremetyev emrindeki ana orduya katılmak üzere, Lehistan'a doğru yola çıktılar. Kuzeyden Boğdan sınırına doğru birlik hareketleri yılın başlarından beri yapılıyordu. Prens Mihail Galitzin, 10 ağır zırhlı süvari alayı ile Lehistan'dan, Kont Şeremetyev ise 22 piyade alayı ile Livonya'dan buraya geliyordu. Türklerin ve Tatarların hareketlerini izlemek ve Ukrayna ile Lehistan'a onlardan önce girmek için yürüyüşlerini hızlandırmaları yönünde emirler aldılar. Bilhassa İsveç kralının Lehistan'dan önemli bir askerî güçle geçişini her halükârda önlemeliydiler. Kiev Valisi Prens Dimitri Galitzin'e bilhassa Zaporog Kazaklarını ve komşu Tatarları dizginleme emri verildi[112].

Aynı zamanda Başamiral Kont Apraksin, çarın emri üzerine, Osmanlıların deniz tarafından muhtemel bir saldırılarına karşı gerekli savunma tedbirlerini almak için Azak'a geldi. İlkbahar başlarında bilhassa Don Kazakları ve Kalmitler, Türkleri ve Tatarları duruma göre karada veya denizde rahatsız etmek üzere harekete geçirileceklerdi. General Butturlin, Kazak Hatmanı Skoropatski ile 10 alayın başında Kammenoi-Saton'a gönderildi[113].

Yalnızca General Şeremetyev için geçerli olmasına rağmen, başkomutanlığı ve seferin tamamının yönetme hakkını kendisi için saklı tutan Çar Petro, 17 Ocak'ta St. Petersburg'dan ayrılmış ve 21 Ocak'ta Moskova'ya gelerek Mart ayı başlarına kadar savaş hazırlıkları ile meşgul olmuştu. Mareşal Prens Mençikov, çarın yokluğunda yeni kurulan senatonun yardımı ile devlet işlerini yürütmek üzere St. Petersburg'da kalmıştı. Petro, o dönemde Slucsk'a ilerlemiş olan Kont Şeremetyev'in ana ordusuna katılmak üzere 6 Mart'ta Moskova'dan ayrıldı. Yakın zamanda meşru eşi kabul edilen Çariçe Katerina Alekseyevna, bakanları ve saray efradı ile ona eşlik ediyordu. Mevsimin ilerlemiş ve yolların kötü olması, çarın yolculuğunu ve çeşitli birliklerin ilerleyişini oldukça zorlaştırıyordu.

Çar Petro'nun ağır bir hastalığa yakalandığı Luck'da ancak Nisan ayı başında, seferin son hazırlıklarının tamamlandığı harp şurası toplanabildi. Savaşın her yönde başlatılacağı tarih olarak 10 Nisan tespit edildi. Çar, Mayıs ayı sonuna kadar Yavorov'daki ana ordugâhında kaldı. 23 Mayıs'ta Yaroslav'da Lehistan Kralı August ile görüştü ve her iki hükümdar bu toplantı sırasında, Kral

112 *Journal de Pierre le Grand*, s. 346.

113 *Journal de Pierre le Grand*, s. 350.

August'un Pommern'in İsveç'e ait bölgesine akın ederek, Stralsund'u kuşatma altına alırken, ordusunun bir kısmının Litvanya Başkomutanı Potzei emrinde, daha önce Bâbıâli'ye karşı Kral Jan Sobieski ile akdedilen ve şimdi de yenilenen silah ittifakına dayanarak, güneydeki Rus ordusuna katılmasını kararlaştırdılar. Bu arada Prens Konstantin Sobieski ve Franz Rakoçi de çara biatlarını sunmak üzere Yavorov'daki ana karargâha gelmişlerdi[114].

Kral August ile ittifak yenilendikten sonra, Yaroslav'da borazan ve davul sesleri arasında Bâbıâli'ye resmen savaş ilân edildi. Çar Petro, bu savaşa muhtemelen kesin zafer umudu ile giriyordu ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rum Ortodoks halkının tutumu ve yardımı açısından, İstanbul'un fethi ve Bizans İmparatorluğu'nun tekrar tesisi bile o zamanlar ulaşılabilir bir hedef olarak görünmüş olabilirdi. En azından mezarının orada olmasını istediğini söylemişti. Poniatvski, şayet sadrazam kendisinin, yani Poniatovski'nin tavsiyelerine kulak asmış olsa idi, çarın bu şehri fethetmeden de mezarını oraya, ama tabii ki bambaşka bir anlamda, yaptırmış olacağını söylüyordu[115].

3) Rusya İle Savaş ve Barış ve XII. (Demirbaş) Şarl'ın Eve Dönüşü

Çar Petro henüz Moskova, Luck ve Yavorov'da oyalanırken, düşmanlıklar daha Şubat ayında Tatarların akınları ile başlamıştı. Kalgayın emrindeki 20 bin süvari, Hatman Orlik'in komutasındaki 4 bin Leh ve 12 bin Kazak ile birleşerek Raskov ve Braslav üzerinden Kiev dolaylarına kadar ilerlemiş; burada toplanan Rus birliklerini geri püskürtmüş ve sürüleri ile birlikte yaklaşık 5 bin Kazak'ı esir almıştı. Nureddin'in emrindeki aynı sayıda bir birlik ise bu esnada Azak dolaylarındaki Rus topraklarını talan etmişti ve mümkünse Voroneş'teki

114 *Journal de Pierre le Grand*, s. 347-355.

115 Poniatovski, *Remarques*, s. 90: "Bizzat kendisi müstakbel zaferlerini hesap ediyordu, İstanbul'da gömülmek istediğini söylüyordu. Eğer sadrazam, Kont Poniatovski'nin öğütlerini dinlemiş olsaydı bu, belki de şehir fethedilmeden olacaktı", diyor Petro hakkında. O dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hristiyan halkın ruh hali ve umutları için tipik bir gösterge, çarın Yavorov'daki ana karargâhına Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinden, ordu İstanbul'dan çıkarken, büyük bir fırtına koptuğu ve yeniçerilerin önünde taşınan sancak-ı şerifi parçaladığı için, Osmanlı ordusunda büyük bir paniğin ve cesaretsizliğin yaşandığını belirten mektupların gelmesi idi (bk. *Journal de Pierre le Grand*, s. 354).

Rus donanmasını yok etmek ve hâlâ burada bulunan 4 bin İsveçliyi kurtarmak için, 80 bin Çerkes de Don Nehri'nden yukarı doğru ilerleyecekti[116].

Mareşal Şeremetyev bu arada ordunun öncü birlikleri ile Mayıs ayı içerisinde Turla Nehri'ne kadar gelmiş; burada bulunan Tatarlar hemen geri çekildikleri için nehri Raskov Şehri'ne yakın bir yerde hiç engellenmeden geçmiş ve çar ile önceki yılın sonuna doğru gizli bir ittifak kurmuş olan Boğdan Prensi Dimitri Kantemir'in de rızası ile Prut Nehri'ni geçerek, Yaş'a kadar ilerlemişti. Oysa bu ilk talihli başarı, seferin gidişatı ve sonucu için felaket getirdi.

Zira Şeremetyev, birliklerini birarada tutarak ve belki de Bender üzerine belirleyici bir saldırıda bulunmak ve Tuna Nehri boylarında sadrazamın karşısına geçmek yerine daha başlangıçta, her biri 7-8 bin kişiden oluşan iki ayrı birliği generaller Rhenne ve Yanus emrinde öncelikle ordunun erzak ikmalini sağlamak amacıyla Boğdan ve Eflak'a göndererek zayıflattı ve böldü. Ne yazık ki öngörülen amaca bile ulaşamadılar. Boğdan ve Eflak prenslerinin dolu olduklarını söyledikleri depolar ortada yoktu ve her iki ülkenin insanları da Rusları destekleyerek daha sonra Bâbıâli'nin öfkesine maruz kalmaya pek hevesli görünmüyorlardı. General Rhenne, duyduğu kızgınlıktan ötürü birkaç köyü bile ateşe verdiği seferinden ancak birkaç sefil büyükbaş hayvan getirdi[117].

Dolayısıyla çar, ana ordusu ile ilerleyip, Soroka'da Turla Nehri'ni geçtiğinde erzak eksikliği kendisini hissettirmeye başlamıştı bile. Birçok asker, daha şimdiden açlıktan, daha da kötüsü, sıcakların artması ve suyun tamamen eksik olması yüzünden birçoğu için anında ölümcül hâle gelen korkunç susuzluktan öldü[118]. Çar, 23 Haziran'da Boğdan ve Eflak prensleri tarafından karşılandığı ve iki prensin de her türlü destek vaadinde bulundukları Yaş'a geldiğinde ilk işi ordunun erzak ikmalini sağlamak için gerekli tedbirleri almak oldu. Yaş yakınlarında büyük depolar kurulacaktı ve Türklerin güya Seret Nehri kenarındaki İbrail'de bulunan ve koruması zayıf depoları ele geçirilecekti. Bunun için gerekli imkânlar mevcut olsaydı bile bu gibi planları gerçekleştirmek için zaman yoktu. Zira 40 bin Türk'ün İsakça'da Tuna Nehri'ni aştıkları ve sadrazamın da ana ordusu ile hemen peşlerinden geldiğine dair haberler ulaştı. Do-

116 Fabrice, *Lettres*, 48, 53; De La Motraye, *Voyages*, II, 3.

117 De La Motraye, *aynı eser*, s. 14.

118 *Journal de Pierre le Grand*, s. 358: "Aşırı sıcak ve korkunç susuzluktan birçok asker kan kustu. Kimileri ortalıkta ölürken, kimileri [sadece bu] kanamayla kurtuldu".

layısıyla Yaş'tan hemen hareket ederek düşmanı Prut Nehri'nin sağ kıyısında Falcı dolaylarında karşılama kararı verildi[119].

Bir savaş kahramanı olmayan Baltacı Mehmed Paşa, yürüyüşünü çok fazla hızlandırmamıştı. Sefere çıkacak birliklerin Davudpaşa Kışlası'nda ve Edirne Ovası'nda toplanması hayli uzun sürmüştü. Ordunun tamamı en az 200 bin kişi ve çeşitli çaplarda 350 top olarak tahmin ediliyordu. Mart ayında her zamanki törenler eşliğinde Davudpaşa'dan yola çıkılmış ve nihayet Mayıs ayı sonunda ordunun tamamı Tuna Nehri'ne doğru harekete geçmişti. Aynı dönemde toplam 360 gemiden oluşan ve 35 bin kişi taşıyan donanma, Kaptanıderya İbrahim Paşa emrinde Azak'a saldırmak üzere Karadeniz'e açılmıştı[120].

Rus ordusunun 150 bin kişiden oluştuğuna ve yanında 600 top bulundurduğuna dair yanlış söylentiler, anlaşılan o ki, sadrazamı da sindirmişti. Hatta çara Eflak prensi aracılığıyla daha Yaş'ta barış teklif ettiği söyleniyordu. Ancak ordunun yanında bulunan ve sadrazamın zayıf ruhu üzerinde büyük bir nüfûza sahip olan Kont Poniatovski bu söylentilerin yanlış olduğunu kanıtladıktan sonra yürüyüşü hızlandırdı ve Haziran ayının son günlerinde, hiçbir engelle karşılaşmadan, İsakça'da Tuna Nehri'ni geçti.

Ponitaovski, ordunun hareketleri üzerinde biraz daha baskı yaratmak için, XII. Şarl'ın bizzat sadrazamın ordugâhına gelmesini uygun görüyordu. Bu amaçla sadrazamın da rızasıyla Bender'e geldi. Oysa kral, böylesine maceraperest bir planı kabul etmeye meyilli olmasına rağmen, danışmanları, oraya gerekli görkem olmadan gitmesinin veya sadrazamın ordusunda âdeta "gönüllü" olarak hizmet vermesinin yakışık almadığını düşünüyorlardı. Dolayısıyla bundan da vazgeçildi; oysa beklendiğinden bile daha hızlı felakete doğru sürüklenen olaylara belki de çok daha farklı bir yön vermiş olacaktı[121].

Osmanlı'nın öncüleri olan Tatarlar Prut Nehri'nin sol kıyısında, Huş dolaylarında göründüklerinde ve nehri geçmeye teşebbüs ettiklerinde, Çar Petro

119 *Journal de Pierre le Grand*, s. 359.

120 Osmanlı'nın bu savaş için harekete geçirilen kara ve deniz kuvvetlerinin gücüne dair daha detaylı bilgi için bk. örneğin Fabrice, s. 58 ve 67. Donanmanın sayısını 400 gemi olarak vermektedir. *Journal de Pierre le Grand*, Prut Nehri kenarındaki ordunun sayısını, Tatarlar hariç 100 bin piyade ve 120 bin süvari olarak vermektedir.

121 Poniatovski, *Remarques*, s. 92-96. Bu yazı, Poniatovski'nin Kral Stanislas'a yazdığı rapor, De La Motraye, I, 25-28, ile birlikte Prut Nehri kenarındaki hâdiseler ve sonuçları için kullanılan ana kaynak olup, buna ait olan ve daha önce de adları geçen diğer kaynaklarla da karşılaştırılmaktadır.

General Rhenne'nin birlikleri ile birleşmeyi umduğu Falcı'ya doğru daha fazla hareket etmeyi uygun görmedi. Zira kuzeye ve güneye doğru her türlü iletişimden tamamen kopma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. İlk düşüncesi, sağa doğru Seret yönüne dönerek kendisini kurtarmaktı. Oysa tükenmiş bir hâlde olan birliklerin ne suyu ne de erzakı olmadığından ve bilhassa atlar, son parçasına kadar çekirgeler tarafından yendiği için yemden tamamen yoksun kaldıklarından, bu planın da gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Her gün yüzlerce at ölüyordu. Dolayısıyla Huş yakınlarında sağlam bir konum alıp, belki de nihaî bir muharebede zafer kazanmayı denemek üzere, kuzeye doğru geri çekilmeye karar vermek zorunda kaldılar.

Lâkin daha Huş'a bile varamamışlardı ki, artçı birlikleri nehri yüzerek geçen Tatarların saldırısına uğradı. Preobrajenski alayı, bu ilk çarpışmaya beş saat boyunca inanılmaz bir cesaretle dayanabildi. Ancak aynı günün akşamında, yani 19 Temmuz'da, bu arada nehrin üzerine kurulan köprülerden karşıya geçen Osmanlı'nın asıl ordusu çatışmayı yeniden başlattı. Muharebe oldukça şiddetli ve kanlı geçti, fakat sonunda –Ruslar için tam bir mucize– Ruslar lehine sonuçlandı. Zira Rus çarı Osmanlı'nın yüz binlerce askerinin karşısına ancak 31.554 piyade ve çoğu atsız 6.692 süvari çıkartabilmesine rağmen, Ruslar toplarını becerikli bir şekilde kullanarak Osmanlıları 7 bin kişi kayıp verdirip geri püskürttüler. Çarın iyice tükenmiş hâldeki birliklerinden bekleyebileceği son çaba da bu idi zaten. Kaçan düşmanı takip etmeye bile cesaret edemezdi ki, ertesi gün çatışmaya devam etmeyi düşünmesi imkânsızdı; üstelik düşman da gece boyunca toplarını buraya getirmiş ve henüz nehrin diğer tarafında bekleyen taze birliklerini karşıya geçirmişti[122].

Bu yüzden 20 Temmuz sabahında, elde edilen zafere rağmen, Rus ordugâhında çarı bile etkileyen büyük bir cesaretsizlik baş göstermişti. Petro, bir çaresizlik anında herşeyden vazgeçti, çadırına çekildi, hiçkimseyi ne görmek ne de konuşmak istedi ve ağır titremeler altında, acı ile "kardeşi" XII. Şarl'ın Poltava'daki akıbetini hatırladığı söylenen ağır bir depresyona düştü[123].

Böyle bir krizde onları ancak hızlı bir karar kurtarabilirdi. En cesur generallerin tekrar savaşmaya cesaret etme önerileri, toplanan harp şurasında daha sakin düşünenlerin çoğunluğu tarafından çılgınca ve yararsız bulunarak reddedildi. Zira yalnızca sefil bir araba çemberi ve birkaç İspanyol süvari ta-

122 *Journal de Pierre le Grand*, s. 360-364. Poniatovski, *Remarques*, s. 98-109.
123 De La Motraye, *Voyages*, II, 19.

rafından korunan karargâhta her türlü erzaktan ve başarılı bir geri çekilme güvencesinden yoksun bir hâlde, herşeyi, hatta çarın özgürlüğünü ve hayatını riske atmamalıydılar. Bu son çareye başvurmadan önce, diyordu İkinci Şansölye Şafirov, ateşkes antlaşması yapmayı ve daha sonra en azından geri çekilmeyi emniyet altına alacakları bir teslimiyeti kabul ettirmeyi denemeliydiler. Çariçe Katerina, bu bilgece tavsiyeyi gönülden destekliyordu. Çarı, kurtulmak için bunun son çare olduğuna ikna etmeyi bizzat üstlendi. Petro, biraz tereddüt ettikten sonra, bu kaçınılmaz çareye rıza gösterdi. Tekrar ayağa kalktı, kendisini soyluca inkâr ederek hemen Senato'ya bir mektup yazdı ve ölümü ya da esir düşmesi hâlinde kendisini değil yalnızca ülkenin iyiliğini gözetmelerini bildirdi. "Önümde tamamen yok olmaktan veya Türklere esir düşmekten başka bir şey göremiyorum", diyordu mektubunda. "Türklere esir düşecek olursam, beni artık çarınız ve hükümdarınız olarak görmeyin ve sizden bizzat isteyecek olsam bile, tekrar sizin yanınıza gelene kadar, talep ettiğim hiçbir şeyi yerine getirmeyin. Ölecek olursam ve ölümüm kesinleşirse aranızda en lâyık olanı halefim olarak seçin"[124].

Bu arada Katerina, sadrazama giden yolu açmanın ve yapılacak müzakerelerde onu daha uysal ve ılımlı hâle getirmenin yollarını arıyordu. Sadrazamın ve kethüdasının uygun hediyelere karşı hassas oldukları sır değildi ve bu Tolstoy'un mektuplarından biliniyordu. Katerina bu yüzden Türk ordugâhına göndermek üzere, kendi değerli kürklerinin ve değerli eşyalarının tamamını biraraya topladı. Daha sonra anlatıldığı gibi, gerçekten subaylardan ve askerlerden de bir şeyler toplamak için ordugâhın içerisinde at üzerinde dolaşıp dolaşmadığı belli değildir. Yoksunluklar ve çabalardan dolayı iyice tükenmiş bu orduda büyük hazineler bulmak zaten mümkün değildi. Ayrıca sonunda toplanabilen hediyelerin değerinin de 200 bin ruble olduğu söylenmesine rağmen bu, elde etmek istenen amaç için yeterli değildi[125].

124 De La Motraye, *Voyages*, II, 19 ve Petro'nun Staehlin, *Anecdotes originales de Pierre le Grand*, Strasburg 1787, s. 45'teki yazısı.

125 Bu rüşvet hikâyesi ve Katerina'nın gösterdiği kahramanca cesaret, daha sonra defalarca süslenmiş ve saptırılmıştır. Le Clere, *Histoire de la Russie moderne*, Versailles 1784, III, 324-334, bu hususta söylenen hemen herşeyi biraraya toplamıştır. Schlosser'in Paris'teki bir elyazmasından aktardığı (*Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts,* Heidelberg 1843, I, 180) Villebois'in tanıklığı bile şüphelidir. Buna karşın, aynı döneme ait daha iyi kaynakların, Prut Barışı ile ilgili herşeyi detaylı olarak ele almalarına rağmen, rüşvet verildiğine dair tek bir kelime etmemeleri dikkate değer bir husustur. Ör-

Sadrazamı barışa meyillettiren çok daha önemli sebepler de vardı: Kendi kararsızlığı, 19 Temmuz'daki çatışmadan sonra savaşmayı reddeden yeniçerilerin inatçı tutumu ve seraskerin bu seferi çok sayıda kurban vermeden nihaî ve muhtemelen parlak bir harekâtla bir an önce sona erdirme isteği. Nitekim Kont Poniatovski'nin huzurunda daha sonraları bunu defalarca tekrarlayacaktı[126].

Neticede hediyeler toplanır toplanmaz beyaz bayrak çekildi ve parlamenterlerden birinin, Mareşal Şeremetyev'in Bâbıâli'nin daha önce yaptığı barış tekliflerine istinaden müzakereleri tekrar başlatmaya hazır olduklarını bildiren yazısı ile birlikte sadrazama gönderildi. Hediyeler kabul edildi, fakat sadrazam sanki ilk başlarda müzakereleri kabul etmekte tereddüt ediyordu. Rus karargâhında yapılan küçük bir gösteri –gerekirse herşeyi göze alarak, birkaç alay ileri sürüldü–çok geçmeden sadrazamın daha ılımlı olmasına sebep oldu. İkinci Şansölye Baron Şafirov ve mareşalin oğlu olan Tümgeneral Şeremetyev'den oluşan ve 20 Temmuz akşamı Osmanlı karargâhına gelen Rus müzakerecilerini kabul etmeye rıza gösterdi.

Teslimiyet, 24 saatten kısa bir zaman içinde sonuca götürüldü. Kont Poniatovski, müzakereleri engellemek için herşeyi denedi ama nafile. Sadrazama bu şartlar altında yapması gereken tek şeyin çarı esir alıp İstanbul'a göndermesi ve ordusunun tamamının silahlarını teslim etmesini sağlaması olduğunu telkin etti; hatta yeniçerileri aralarında dağıttığı birkaç bin duka ve düşman karargâhında bulacakları milyonlara dair sözlerle tekrar savaşmaya çağırmayı denedi. Hepsi nafile! Yeniçeriler parayı aldılar ama yerlerinden bile kıpırdamadılar ve sadrazam şaşırtıcı bir ılımlılık gösterdi. Mesela topların teslim edilmesine dair talebinin, Ruslar tarafından reddedilmesine hiç ses çıkarmadı. Dünyayı bile şaşırtacak şekilde daha ertesi gün olan 21 Temmuz'da aşağıdaki 7 maddelik teslimiyet belgesi imzalandı ve onaylandı.

neğin De La Motraye, Poniatovski'nin *Remarques* adlı eseri ve Kral Stanislas'a gönderdiği rapor ve *Journal de Pierre le Grand*. Yalnızca Fabrice bir defasında (s. 73), genel olarak "sadrazamın doymak bilmeyen açgözlülüğünün" barışa en fazla katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Bu hususu daha detaylı olarak ele almış olabileceği sonraki mektupları ne yazık ki kayıptır. Theyls, *Mémoires*, s. 14'te Kethüda Osman Ağa'nın Hollanda elçisine Prut'taki olayları bildirdiği raporu vermekte, ancak o da bu husus hakkında hiçbir şey söylememektedir.

126 Poniatovski, *Remarques*, s. 109-129. Burada müzakerelerin gidişatı hakkında en iyi ve en detaylı açıklamalar verilmiştir.

Azak, Rusların eline geçtiği durumda, topları ve toprakları ile birlikte Bâbıâli'ye geri verilecekti. Tayran, Kamenka ve Şamar kaleleri yerle bir edilecek ve bir daha asla kurulmayacaktı. Ayrıca burada bulunan toplar, cephaneleri ile birlikte Osmanlılara teslim edilecekti. Çar, bundan böyle Lehistan'a tâbi olup, Kırım hanına biat eden Kazakların hiçbir meselesine müdahale etmeyecekti. Çar, gelecekte İstanbul'da hiçbir elçi veya temsilci bulundurmayacaktı. Yalnızca Rus tüccarlar, iş için burada serbestçe dolaşabileceklerdi. Bütün Türk esirler iade edilecekti. İsveç kralının kendi ülkesine dönmesi Ruslar tarafından engellenmeyecekti. Her iki ülkenin tebaası, karşılıklı olarak bundan böyle rahatsız edilmeyecekti. Padişahtan çarın uygunsuz davranışlarını affetmesi istendikten; antlaşma çar tarafından onaylandıktan ve şansölyesi ile birinci sekreteri, Baron Peter Şafirov ve mareşalin oğlu Mihail Şeremetyev, antlaşmanın yerine getirileceğine dair rehine olarak arkada bırakıldıktan sonra çarın ülkesine dönmesine izin verilecekti. Adı geçen rehineler, çar söz konusu antlaşmanın gereklerini yerine getirdikten hemen sonra serbest bırakılacaklardı[127].

Çar Petro, bu antlaşmayı kabul etmekte hiç tereddüt etmedi. Zira kendisini, ordusunu ve ülkesinin geleceğini kurtarıyordu. Ertesi günün sabahında ordunun tamamı davul sesleri ve havada uçuşan sancakları ile neredeyse bir zafer havasında, yanında yeterince erzak ile birlikte ve umut ettikleri ganimetler açısından kandırılmış olduklarından, bu barışa kesinlikle rıza göstermeyen Tatarların saldırılarına karşı 3 bin sipahinin koruması altında kuzeye doğru hareket etmek üzere karargâhtan ayrıldı. Tatarların eline yalnızca at eksikliğinden dolayı götürülemeyen birkaç araba geçti.

Henüz gitmekte olan ordunun artçı birlikleri gözden kaybolmamıştı ki, Poniatovski'nin durumlar hakkında acilen bilgi gönderdiği Demirbaş Şarl, Petro'nun esir olarak İstanbul'a götürüleceğine tanıklık edeceğine emin bir şekilde ordugâha geldi. Uğradığı hayal kırıklığından ötürü, olduğu gibi, ayağında büyük ve kirli süvari çizmeleri ile hemen sadrazamın otağına giderek, divana çöktü ve böyle bir sadakatsizlikten dolayı ağır sitemlerde bulundu: En büyük düşmanını ele geçirmek ve bütün gücünü yok etmek için böylesine büyük bir fırsat asla bu kadar düşüncesizce yok edilmemişti. Kendisine, yani krala 20-30 bin kişi vermeleri hâlinde, çarı yakalayıp ordusunun tamamı ile esir ederek geri

127 Prut teslimiyet belgesinin metni, birkaç farkla De La Motraye, *aynı eser*, s. 20 ve Theyls, *Mémoires*, s. 17'de verilmektedir.

getirmeyi ve en azından daha iyi ve onurlu bir barışa zorlamayı vadediyordu. İlk davetine riayet etmediği için krala zaten kızgın olan ve şimdiki kaba halini hiç de hoş görmeyen Baltacı Mehmed Paşa, akdedilen antlaşmaların geçerliliğine dayanarak, krala öyle soğuk ve kısa cümlelerle muamele etti ki, kral geldiği gibi hızlı bir şekilde, hiçbir kelime etmeden ve yüzünde alaycı bir gülümseme ile sadrazamın otağından çıktı ve Rus karargâhını ziyaret edip, Kırım hanını da sadrazama karşı kışkırttıktan sonra hemen Bender'e geri döndü[128].

Burada, sadrazamın azledilmesini ve Rusya ile yapılan barışın bozulmasını hedefleyen entrika oyununa başladı. Yapılan barış İstanbul'da büyük bir sevinçle, hatta padişahın kendisi tarafından bile sevinçle karşılandığından, birincisini başarmak zordu. Resmî raporu getiren Kethüda Osman Ağa'ya zengin hediyeler verildi, kendisi mirahur tayin edildi ve ardı ardına altı gün boyunca payitahtın surlarından ve istihkâmlarından atılan üç pâre top bu mutlu hâdiseyi ilân ediyordu.

Kral ise, Poniatovski'nin desteği ile hedefini o denli ısrarla takip ediyordu. Poniatovski, doğrudan padişaha ulaştırmayı başardığı bir takrirde Prut Nehri kenarındaki hâdiseleri kralın menfaatine yönelik ve sadrazamın anlattıklarından farklı bir biçimde aktarırken, Demirbaş Şarl, çar ile yapılan antlaşmada belirtildiği gibi, engellenmeden Lehistan'dan geçerek ülkesine geri dönmek üzere Bender'den ayrılma emrini reddetti. Hâlâ ancak Türklerden ve Tatarlardan oluşan güçlü bir birlik ile ülkeden ayrılmakta; sadrazamın hemen azledilmesinde ve Rusya'ya karşı savaşın tekrar başlatılmasında ısrar ediyordu. 6 bin sipahi ile 3 bin Tatardan oluşan bir birlik ve borçlarını ödemek üzere 600 bin taler tutarında kredi verilmediği sürece yerinden kıpırdamayacağını açıkça belirtti. Hâlbuki Bâbıâli yanına yalnızca 6 bin kişi vermeye rıza gösteriyordu ve kredinin sözünü bile etmiyordu. Hatta günlük 500 taler tutarındaki harcırahını kesecek kadar bile ileri gittiler. Tabii ki bu tür zoraki tedbirler, kralı daha da kızdırıyordu ve onu zorla göndermeye çalıştıklarında, adamlarına ordugâhına düşmanca yaklaşan veya hakettiği saygıyı ihlal edecek herhangi bir şey yapmaya cesaret eden her Türk'ü hemen vurmalarını emretti[129].

Bu tedbir, etkisini gösterdi. Bâbıâli daha ılımlı olmaya başladı; üstelik İstanbul'da da aynı zamanda kralın menfaatleri için olumlu değişiklikler mey-

128 Bu sahneleri yine orada bulunan Poniatovski en ayrıntılı olarak anlatmaktadır (*Remarques*, s. 129-132). Karşılaştırma için bk. De La Motraye, *aynı eser*, s. 23-27.

129 Fabrice, *Lettres*, s. 84; Poniatovski, s. 140-145.

dana gelmişti. Kral, sadrazamın azledilmesini talep etmişti ve sadrazamın öldürtmeyi bile düşündüğü söylenen Poniatovski'nin takririn ve sadrazamın saraydaki düşmanları ile birlikte sadrazamı Prut Barışı'nı âdeta arabalar dolusu altına satmış olmakla suçlayan Kırım hanının kışkırtmalarının sonucu olarak, sadrazam gerçekten de daha Kasım ayında azledildi. Önce Midilli'ye, oradan da Limni Adası'na sürgüne gönderildi ve ertesi yıl burada hayata veda etti. Barışın akdedilmesinde yardımcı olan düşük rütbeli memurlarla birlikte idam edilen Kethüda Osman Ağa'nın akıbeti çok daha kötü oldu. Osman Ağa'nın mirasında suçunun delili olarak çariçenin bir yüzüğü ile üzerinde Rus ve Saksonya baskılarının olduğu 2 bin kadar duka bulundu[130].

İstanbul'da yine Poniatovski'nin başını çektiği İsveç grubunun artık Rusya'ya tekrar savaş ilân edilmesini sağlaması da kolaydı. Padişahı büyük zorluklar altında Prut ve Turla nehirlerini geçerek yavaşça ilerleyen Çar Petro'nun barış şartlarını yerine getirmeye niyetli olmadığına ikna etmeye çalıştılar; ne Azak'ı boşaltacak, ne birliklerini Lehistan'dan geri çekecek, ne de Ukrayna'yı Kazaklara bırakacaktı. Barış hususunda dürüst olduğunu düşündüğümüz ve General Rhenne'nin barış yapılmadan kısa bir süre önce ele geçirdiği İbrail'i de hemen boşalttıran[131] çarın emirlerinin yavaş yerine getirilmesi ve sınırda tekrar birlikler toplamaya başladığına dair söylentiler, bu gibi telkinleri daha da pekiştiriyordu. Başında padişahın, yeni Sadrazam Ağa Yusuf Paşa'nın ve şeyhülislâmın bulunduğu savaş yanlısı grup, üstün geldi. Sadrazam, Rus rehinelere, Azak belirlenen zamanda boşaltılmadığı takdirde kendilerini sallandıracağını söylüyordu. Şimdilik onları daha ağır bir göz hapsine almakla ve Edirne'den İstanbul'da Tolstoy'un da ister istemez gitmek zorunda kaldığı Yedikule zindanlarına göndermekle yetindiler[132]. Bunun üzerine Büyük Divân toplandıktan sonra, Aralık ayında gerçekten de savaş ilân edildi. Dünyaya bir kez daha neden tekrar silahlara sarılmak zorunda olduklarına dair gerekçeler ve bütün paşalarla vezirlere ertesi yılın Mayıs ayında birlikleriyle İsakça'ya gelmelerine yönelik emir bir hatt-ı hümâyûn ile bildirildi. Padişah bu defa geçen seferkinden daha büyük ve güya 400 bin kişiye kadar yükseltilecek muzaffer ordusunun başına bizzat geçecekti[133].

130 Poniatovski, *Remarques*, s. 136-140 ve s. 116 ve devamı.

131 *Journal de Pierre le Grand*, s. 370 ve devamı.

132 Fabrice, *Lettres*, s. 80, 87.

133 İlgili hatt-ı hümâyûn için bk. Theyls, s. 23 ve Fabrice, s. 100.

Bender'de ne yazık ki yine fazla aceleci ve geçici olan bir sevinç baş gösterdi! Zira böylesine görkemle ilân edilen seferin hazırlıkları henüz tamamlanmıştı ki, savaşa karşı tepkiler de tekrar başladı. Divân-ı Hümâyûn'da güya Rusların altınlarını rüşvet olarak aldığı için artık bizzat başlarında bulunan sadrazamdan, yeniçeri ağasından ve ulemâdan oluşan barış yanlısı grup ve diplomasi, karşılıklı olarak birbirlerine yardımcı oluyorlardı. Fransız Elçi des Alleurs, İsveç kralının menfaati için savaş ateşini mümkün olduğunca körüklemeye ve beslemeye çalışırken, İngiltere ve Hollanda temsilcileri Robert Sutton ve Jakob Colyer, barışın en ateşli müdafiileri olarak ortaya çıkıyorlardı. Artık Rus grubunun en önemli dayanaklarıydılar.

Aralık ayında Yedikule zindanlarındaki Rus temsilcileri, onlara başvurarak sadrazam nezdinde arabuluculuk yapmalarını istemişlerdi ve elçiler, bu yönde herhangi bir talimatları olmamasına rağmen, bu talebi kabul etmişlerdi. Bunun üzerine yapılan görüşmelerde, bilhassa Hollanda elçisi ile reisülküttab ve bizzat sadrazam arasındaki görüşmelerde barışla ilgili bütün noktalar tekrar ciddi bir biçimde gözden geçiriliyordu: Azak'ın boşaltılması; Taygan'ın yerle bir edilmesi; Rusların Lehistan'dan çekilmeleri; Ukrayna'nın ve Kazakların durumu ve son olarak İsveç kralının ülkeden ayrılması. Colyer'in, çarın Prut Barışı'nın bütün şartlarını dürüstçe yerine getirmeye kararlı olduğuna, hatta Azak'ı boşaltmaya ve Taygan'ı yerle bir etmeye başladığına dair güvence vermesini sadrazam iyi karşılıyordu. Bilhassa zorla ülkeden çıkartılmasını ya da kendi kaderine terkedilmesini istediği İsveç kralının kesin bir muhalifi idi. Bu inatçı adam, diyordu, Bâbıâli'ye hiçbir yarar getirmemesine rağmen 3 milyon guldene mâl oluyordu; bu artık tahammül edilemez bir hâl almıştı. Oysa savaş yanlısı grup, bilhassa padişahın kendisi, yine de Rusların barışçıl telkinlerine inanmak istemiyordu ve arabulucuların çabalarını her şekilde engelliyordu[134].

Ancak sınır komutanlarından Azak'ın gerçekten boşaltıldığına ve Taygan'ın yerle bir edildiğine dair haberler geldikten sonra, genel tutum Ruslar lehine döndü. Hemen toplanan Büyük Divân, çarın Azak ve Taygan hususunda gösterdiği iyi niyetin, henüz yerine getirilmemiş diğer hususlarda da Bâbıâli'nin haklı taleplerini yerine getireceğine dair umut beslenmesini haklı kılacağına, dolayısıyla savaş planlarını daha fazla takip etmek için artık bir sebebin olma-

134 O dönemde İstanbul'da yapılan görüşmeleri en detaylı olarak Colyer'in 16 Ocak 1712'de Hollanda'ya gönderdiği mektuplar anlatmaktadır (Theyls, s. 27-43).

dığına dair görüş bildirdi. Bunun üzerine hemen arabulucular ve Rus temsilcilerle müzakerelere tekrar başlandı. Müzakereler kolayca Prut Barışı'nın 15 Nisan 1712'de imzalanan ve yedi maddede aşağıdaki ek ve açıklayıcı hükümleri içeren bir antlaşma ile yenilenmesi, daha doğrusu onaylanması ile sonuçlandı.

Antlaşmanın imzalanmasından sonra 30 gün içinde ve daha uzak yerlerde üç ay içinde çar, Lehistan'dan bütün birliklerini geri çekecekti. Çar, yalnızca İsveç kralının, çarın topraklarına da savaş getirmek üzere Lehistan'a elinde silahlarla girmesi hâlinde krala, Bâbıâli tarafından bir barış ihlali kabul edilmeksizin, burada saldırabilecekti.

Bâbıâli, İsveç kralının ülkesine dönmek için kullanacağı yolu ve gideceği zamanı belirleme hakkını saklı tutuyordu. Şayet Rusya'dan geçecek olursa çarın tebaasının ve ülkelerinin bundan dolayı herhangi bir olumsuzluk yaşamamaları sağlanacaktı ve karşılığında İsveçlilere ve onlara eşlik eden Osmanlılara da hiçbir zarar verilmeyecekti.

Kiev ve Ukrayna'nın Turla Nehri'nin diğer kıyısındaki kısmı çara ait olacaktı, ancak nehrin bu tarafındaki topraklar Kazaklara verilecekti. Kazaklar, Ruslar tarafından hiçbir şekilde rahatsız edilmeyecekleri gibi, Kırım Tatarları ve Bâbıâli'nin diğer tebaası da asla rahatsız edilmeyecekti; karşılığında Bâbıâli, Tatarları ve Kazakları dizginlemeyi taahhüt ediyordu. Her iki tarafta barışı ihlal edenler, ağır cezalara çarptırılacaklardı.

Azak ve Rus sınırındaki Cirkaski arasına hiçbir yeni kale kurulmayacaktı. Azak'ın bronz topları eksiksiz olarak teslim edilecek ya da değeri para ile tazmin edilecekti. Kamaniçe ve Şamar'a kadar hiçbir yeni istihkâm kurulmayacaktı. Bu barışın süresi 25 yıl olacak ve her iki taraf, bu süre bitmeden önce barışı yenileyebileceklerdi[135].

Tekrar yanılmış olmanın İsveç taraftarları ve Bender'dekiler üzerindeki etkisini tahmin etmek zor değildir. Demirbaş Şarl, padişahın kendisine Rusya ile barışı yenilemeye iten sebepleri anlattığı ve seraskerliğe getirilen Bender Sancakbeyi İsmail Paşa'yla Kırım hanının Lehistan'dan geçerek ülkesine gitmesini sağlamaları ve bu amaçla birlikler, atlar ve arabalar açısından gerek duyduğu herşeyi temin etmeleri için gerekli emirleri aldıklarını bildirdiği yazıyı, soğuk bir biçimde ve kendisine verilecek birliklerin sayısı belirtilme-

135 Antlaşmanın tam metni için bk. Theyls, s. 46-56 ve Fabrice, s. 120-126.

diği ve para meselesine hiç değinilmediği için büyük bir kuşku ile karşıladı. Yazıya kısaca cevap verdi ve padişaha gösterdiği özen için teşekkür ederek, kendisinin de ertesi kış iyi bir koruma eşliğinde varlığının artık çifte önem taşıdığı ülkesine geri dönmeyi istediğini bildirdi; zira yenilenen barış sayesinde çar, silahlarını artık kendisinin, yani kralın bugüne kadar haksız saldırılarına ve işgaline maruz kalmamış olan ülkelerine çevirme fırsatını elde etmişti. Ayrıca temsilcisine de diğer önerilerini sözlü olarak sunma talimatını vermişti ki, geri dönüş yoluna bir an önce çıkabilmek için bu önerilere kesin bir cevap bekliyordu[136].

Temsilcisi Albay Funk'un talepleri, tabii ki daha önceki taleplerden oluşuyordu: en az 20-30 bin kişilik bir birlik; 1.200 kese veya 600 bin taler tutarında bir kredi; subaylarının eşyaları için 400-500 at ve kendi eşyaları için 200 araba. Oysa Bâbıâli'nin bunları kabul etmeye hiç niyeti yoktu. En fazla 10 bin kişilik bir birlik ve padişahın kralın bütün borçlarını ödemeyi üstleneceğine dair vaadin yanısıra, 100 bin taler nakit para verilebilirdi[137].

Hâlbuki bunlar Demirbaş Şarl için yeterli değildi. Çarın barışa aykırı olarak hâlâ birlikleri ile beraber Lehistan'da bulunduğu ve şimdilik birliklerini oradan çekmeye niyetli görünmediği bariz bir şekilde ortadayken, bu kadar küçük bir birlikle Lehistan'dan ve Pommern'den geçmeye nasıl cesaret ederdi? Ayrıca ülkeden ayrılmak için gerekli hazırlıkların masraflarını bile karşılamaya yetmeyecek bu denli küçük bir para bağışı ile ne yapılabilirdi? Dolayısıyla kral, padişaha tekrar gönderdiği sert bir notada Ruslar tarafından ya kandırılmış ya da rüşvet almış olan sadrazam hakkında ağır ithamlarda bulunuyordu. Çarın yemin altına aldığı antlaşmalara uymaya hiç mi hiç niyeti olmadığını iddia ediyordu; çar, bununla sadece Bâbıâli'nin sırtında iş çevirmek için zaman kazanmak istiyordu. Kral August ise yalnızca Lehistan tacını kendi hanedanına miras bırakmaya çalışarak değil, ayrıca şu anda Habsburg tahtında oturan kişinin ardında mirasçı bırakmadan ölmesi hâlinde, gözlerini kayser tahtına dikerek de bütün bunlara rıza gösteriyordu. Çarın bütün düşüncesi ise İstanbul'da Bizans İmparatorluğu'nu tekrar kurmaktan başka bir şey değildi. Bu, ikisini de ayrılmaz birer müttefik

136 Osmanlı sultanının 19 Nisan tarihli yazısı ve kralın 8 Mayıs 1712 tarihli cevabını De La Motraye, *Voyages*, II, 113-115 vermektedir. Bender sancakbeyine ve Kırım hanına verilen emirler için bk. Theyls, s. 56, 62.

137 Fabrice, s. 119 ve 131.

ve Bâbıâli'nin en amansız düşmanları hâline getiriyordu, vs. Ayrıca padişahın gerek birlikler, gerekse para hususunda daha önce verdiği vaatleri yerine getireceğine güveniyordu[138].

Bu notanın sonucu da sultanın ve Kırım hanının, yenilenen barışın ilk maddesinin çar tarafından yerine getirilip getirilmediğini bizzat görmek için, gözcülerini iki İsveç subayı eşliğinde Lehistan'a göndermeleri oldu. Raporları olumsuz ve kralın lehine idi. Petro, Azak'ı boşalttıktan sonra, Bâbıâli'nin hazırlıklar yaptığı ve İsveç kralının halkı Kral Stanislas lehine ayaklandırmak için ajanlarını Lehistan'a gönderdiği haberleri üzerine, Boğdan sınırına yalnızca Saksonya ve Leh birliklerini göndermeyi uygun görmekle kalmayıp, General Şeremetyev'e de Ukrayna'da bulunan birlikleri takviye ederek İsveç kralının atacağı adımları dikkatlice izleme emrini vermişti. Lehistan'dan barış içinde geçişini engellemeyecekti; fakat kral düşmanca bir harekette bulunduğu, birlikler toplamaya ve huzursuzluk yaratmaya yeltendiği takdirde, hemen Lehistan'a girecek ve onu geri püskürtecekti. İsveç birliklerinin Kurland veya Prusya'da belirmeleri hâlinde de aynı şekilde hareket edecekti. Çar ise o dönemlerde Danimarka ve Lehistan'ın İsveç ile yapacağı söylenen ayrı bir barış antlaşmasını zamanında engellemek üzere, uygun bir birlik ile Pommern'e gitti. Kralın Lehistan'daki en iyi taraftarlarından biri olup, 15 bin Leh, Kazak ve Tatardan oluşan bir birlik toplamayı başarmış olan Rava Starostu Grudşinski ile Rus birlikleri arasında yaz aylarında gerçekten de bazı kanlı çatışmalar meydana gelmiş ve Grudşinski sonunda Silezya'ya kaçmak zorunda kalmıştı[139].

Bu haberler, sultanın çara son derece öfkelenmesine yol açıyordu. Hemen Büyük Divân'ı topladı; şeyhülislâmdan Rusya'ya karşı savaşın bu şartlar altında tamamen haklı olduğuna dair bir fetva istedi; yalnızca Rus müzakerecileri değil, Leh elçilerini de tekrar Yedikule'de hapse attırdı; Sadrazam Ağa Yusuf Paşa'yı azletti ve 20 Kasım'da her zamanki gibi bütün paşalara gönderdiği ve ilkbaharda birlikleri ile beraber Edirne Ovası'nda toplanmalarını istediği bir hatt-ı hümâyûn ile çara savaş ilân etti. Sultan bu defa da sefere bizzat çıkacaktı[140].

---

138 De La Motraye, *aynı eser*, s. 118'den derlenen özetlere göre verilmiştir. Ayrıca Fabrice, s. 131 ve 137. Burada bu nota "sadrazama karşı düşmanca bir bildiri" diye adlandırılmaktadır.

139 *Journal de Pierre le Grand*, s. 380-384.

140 Fabrice, s. 139, 145: *Relation du 20. Novembre 1712.* Paşalara gönderilen hatt-ı hümâyûn için bk. Theyls, s. 63-66.

Divân-ı Hümâyûn'da çara karşı öfke ne denli artıyorsa İsveç kralına karşı uysallıkları da tekrar o denli artıyordu. Talep edilen eskort –artık 50-60 bin Tatar ve 5-6 bin Türk'ten bahsediliyordu– ve istenen 1.200 kese altın da verilecekti; üstelik Stanislas'tan başka bir Lehistan kralı kabul edilmeyecek ve Bender'de bulunanlardan başka bir kimse Lehistan temsilcisi olarak tanınmayacaktı. Bu gibi tavizlerde bulunarak artık kralın da ülkeden ayrılmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Zira ülkede kalması artık günden güne daha rahatsız edici ve tahammül edilemez oluyordu. Bender sancakbeyine ve Kırım hanına bu yönde kralın ilk soğuklarla birlikte yolculuğa çıkabilmek için gerekli hazırlıkları yapmasını sağlamak üzere uygun emirler verildi; bu yöndeki telkinlerini desteklemek için, ancak kral gerçekten de yola çıktığı anda kendisine verilmesi talimatıyla birlikte, kralın talep ettiği 1.200 kese altın da yanlarına verildi[141].

Böylece para meselesi bütün bu davada ön plana çıktı ve sonuç üzerinde etkili oldu. Zira büyük bir para sıkıntısı içinde olan kral, 1.200 kese altının Bender'e getirildiğini, fakat yola çıkmadan kendisine verilmeyeceğini öğrendiği anda, hazinedarı Grothusen'i hana ve paşaya göndererek öyle ısrarlarda bulundu ki, sonunda kendi sorumlulukları altında, ama yalnızca defalarca tekrarlanan artık gerçekten gideceğine ve Lehistan'da her türlü rahatsızlıktan ve kışkırtmalardan imtina edeceğine dair vaatler karşılığında parayı kendisine vermeye ikna etti[142].

Ne yazık ki bu para da hiçbir şeye yetmiyordu. Geldiği gibi gitti! Grothusen, sırf en acil borçları kapatmak için toplam 600 bin talerin 250 binini ve İstanbul'daki entrikaları için sürekli büyük miktarlar da sarf etmek zorunda kalan Poniatovski de 125 bin taler harcadı. Bunun üzerine bir de kötü bir para yönetimi ve yanlış cömertlik eklendi. Musahiplere, bilhassa Lehistan'a büyük miktarlarda paralar israf edildi. Kral, paşanın bandosuna tek bir serenat için 400 duka, padişahın son mektubunu getiren ulağa 500 duka verdi; kralın subaylarından birine 30 taler gerektiğinde hemen tefecilere 100 taler tutarında senet veriliyordu, vs.[143] Birkaç gün sonra kasaların boşalmış olmasına tabii ki şaşmamalı

---

141 Padişahın Kırım hanına ve Bender sancakbeyine gönderdiği yazı için bk. De La Motraye, *aynı eser*, s. 120-122.

142 De La Motraye, *aynı eser*, s. 123. Paşa, kendisi de kralın alacaklılarından biri olduğu için bu parayı vermeye ikna olduğu söylenmektedir. En kolay bu şekilde tekrar geri alabileceğini düşündüğü 37 bin taler borç vermişti.

143 Fabrice, s. 152, 155; De La Motraye, s. 113.

idi ve kral, bu boşluğu Bâbıâli'den elçisi Funk aracılığıyla tekrar 1.000 kese altın talep etmesini isteyerek doldurmaktan başka bir çare görmüyordu[144].

Bu arada don başlamıştı ve Kırım hanı tarihi 15 Aralık olarak belirlenen yolculuğa çıkması için krala baskı yapıyordu. Kral, Edirne'ye gönderdiği son mesajına dair cevabı beklemek zorunda olduğunu bildirerek bu talebi yine reddetti. Bunun üzerine hanın sabrı taştı ve kral ile Şansölye Müllern'e gönderdiği ve kralın Bâbıâli'nin emrine uyarak yola çıkmasını kategorik ve hatta tehdit edici bir biçimde istediği iki yazı ile hoşnutsuzluğunu bildirdi. Özellikle şansölyeye yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Sizlere dostça padişahın majestelerinin yola çıkmasını sabırsızlıkla beklediğini, aksi bildirildiği anda bize kralı yola çıkmaya zorlamamıza dair emir vereceğinden endişe edildiğini ve direniş gösterildiği takdirde, çok üzülerek zorlu tedbirler almak zorunda kalacağımızı bildirmek isterim".

Tabii ki Demirbaş Şarl, böyle bir dile sessiz kalacak bir adam değildi. Hemen ölçülü, ama keskin sözlerle cevap verdi:

"Sizlere bu yazıyı yalnızca Bâbıâli'nin bize dostluğunu ve teveccühünü defalarca kanıtlamış olmasına ve defalarca bizleri istenebilecek bütün onurlarla ülkemize geri götüreceğine dair vaatlerde bulunmasına rağmen, sizlerin neden bizi aniden yola çıkmaya zorlamaya çalıştığınıza şaşırdığımızı bildirmek için gönderiyoruz ki, henüz bunun için gerekli hazırlıkları yapmadığımızı dikkate almadan ve bunun için gerekli zamanı tanımadan, bizi bu şekilde yola çıkmaya zorlamaya çalışmanız, verilen vaatlere aykırı olarak, bizleri onurlu ve güvenli bir şekilde ülkemize göndermekten ziyade sanki bizleri kovmak istiyormuşsunuz gibi bir izlenim bırakmaktadır. Buna bir tek, hiçkimsenin şanımıza ve verilen sözlere aykırı hususlarda bizden imkânsızı isteyemeyeceğini; ayrıca yolculuğumuz için gerekli herşeyi temin etmek için gerekli zamana ihtiyaç duyduğumuzu ve bunun için padişaha gönderdiğimiz en son yazının cevabını beklediğimizi ve son olarak, Şansölye Müllern'e yöneltmiş olduğunuz tehditler hususunda, herşeyi göze aldığımızı ve bizleri zorla kovmaya çalıştığınız takdirde, şiddete şiddetle cevap vereceğimizi eklemek isteriz. Zira bize karşı bu gibi tehditlerde bulunmaya cüret edenlerin, bizleri ülkemizin sınırlarına emniyet içinde götürmek yerine, bizleri düşmanımızın eline bırakmak niyetinde olduklarını düşünüyoruz"[145].

---

144 De La Motraye, s. 121.

145 Kırım hanının 12 ve 13 Aralık 1712 tarihli iki yazısı ve kralın cevabı için bk. De La Motraye, s. 125, 126.

Bu son cümleler, gerçekten de kralın en büyük endişelerinden birini dile getiriyordu. Kırım hanının ve paşanın kendisini Ruslara ve Kral August'a teslim etmeye niyetli olduklarına ciddi bir biçimde inanıyordu. Türkler ve Tatarlar, böyle bir niyetlerinin olmadığına yeminler ediyorlardı ama nafile. Lehler, kendisine bir şey olmayacağının, hatta Kral August'un krala payesine yakışır bir şekilde hakettiği bütün onurları göstereceğinin bir güvencesi olarak rehine vermeyi teklif ettiler, fakat bu da boşunaydı. Bir türlü ikna olmuyordu. Hatta yanına verilecek 5-6 bin sipahinin ve 20 bin Tatarın, kendisini Ruslara karşı korumak için yeterli olmadığını söylüyordu. Kısacası, yola çıkmayı reddediyordu[146].

Han ve paşa, çaresizlik içindeydiler. Zira Bâbıâli'nin emrinin aksine parayı da teslim ettiklerinden, söz konusu olan paşa için kendi başı ve han içinse en az Rodos'a sürgündü. Dolayısıyla kralı bir kez daha yola çıkması için ikna etmeye çalıştılar. Hepsi boşuna: Önce İstanbul'dan gelecek 1.000 kese altını beklemek zorunda idi.

Bender'de olaylar bu şekilde son raddeye varırken, Edirne sarayında da sinirler iyice gerildi. Kralın 1.000 kese altına dair ölçüsüz talebi, padişahın öfkesini iyice kabarttı. Talebi geri çevirdi ve 21 Aralık'ta toplanan Divân'da, Bâbıâli'nin krala o güne kadar yaptığı büyük iyilikleri vurguladıktan sonra, âdeta bu durum karşısında kralı yola çıkmaya zorlamalarını uygunsuz ve haksız bulabilecek herhangi bir Bâbıâli'ye dost Hristiyan hükümdar var mıdır sorusunu ortaya attı. Divân-ı Hümâyûn, bu soruya oybirliğiyle "Hayır" cevabını verdi ve şeyhülislâm, verdiği sözü bozduğu için artık padişahın teveccühüne lâyık olmadığından, kralın bundan böyle nankör ve düşman olarak muamele görebileceğine dair fetva verdi. Buna uygun olarak, Kırım hanına ve Bender sancakbeyine hiç vakit kaybetmeden kralı yola çıkmaya zorlamaya yönelik emirler verildi.

Aynı zamanda Edirne'deki İsveç temsilcisi Funk ve ayrıca Kont Poniatovski tutuklanarak hapse atıldılar[147].

Paşa, krala Edirne'den gelen emri 2 Ocak 1713'te bildirdiğinde ve hemen yola çıkarak, zorlayıcı tedbirlerin alınmasından kaçınmasına dair ricasını yenilediğinde, kral tarafından huysuzca geri çevrildi: Paşa, sultanın itaatkâr kulu

146 *Aynı eser*, s. 130; Fabrice, s. 162.
147 De La Motraye, s. 127; Fabrice, s. 163.

olarak ne yapması gerektiğini bilirdi; kendisi, yani kral, hazırlıklarını tamamlayana kadar yola çıkmayacaktı; tehditler işe yaramazdı; saldırıya uğradığı takdirde ise kendisini savunacaktı. Ayrıca sanki Bâbıâli'nin bu emrini sahteymiş de kendisini kandırmaya çalışılıyorlarmış gibi bir tavır takındı. Oysa paşanın aksini ispat etmek için Edirne'ye gönderdiği ikinci bir yazı, 29 Ocak'ta önceki emri yalnızca onaylamakla kalmayıp, kralın ölü ya da diri, padişahın belirleyeceği bir yere götürülmesine dair bir ilave ile birlikte geldi[148].

Kriz, sona yaklaşıyordu. Açık mücadele başlamıştı. İngiliz Elçi Jeffereys ve hâlâ İsveç kralı üzerinde en fazla nüfûza sahip Fabrice, defalarca meseleye barışçıl bir çözüm bulma ve kralın geri adım atmasını sağlama teşebbüsleri karşılığında yalnızca kötü ve iğneleyici sözler duymuşlardı. Kral, İngiltere ve Hollanda elçilerinin yetkileri olmamasına rağmen, Bâbıâli ve Rusya arasında yapılan barışta arabuluculuk yaptıklarını hatırlatarak, kendilerini zorla kabul ettirmeye çalışan bu arabulucularla işi olamayacağını söylüyordu[149]. Sonunda kendisine ne şan ne de onur getirecek bir teşebbüsün çılgınlığını ve tamamen umutsuzluğunu gözler önüne sermeye çalışan subaylarını da sertçe payladı ve yaşlı General Daldorf, korkak olmadığının bir delili olarak, yaralarla dolu göğsünü açtığında, ona da nâmert diye hakaret etti[150]. XII. Şarl, felaketinden kaçmak istemiyordu. Savaş onun yaşam biçimi idi ve gerçekten de ancak siperlerin arkasına geçtiğinde ve etrafında mermilerin vızıltısını duyduğunda canlanıyordu. Ancak yanlış yerde kahramanlık cesareti göstermesi, bu trajik oyunda çocukça ve komik görünüyordu[151].

Zira ilk saldırıyı bile karşılayacak ne yeterli birliklerine ne de diğer savunma gereçlerine sahipti. Dondan dolayı toprak bile siper kazmak için uygun olmadığından, ordugâhının ve sarayının etrafına, başka malzemeler eksik olduğundan, el altında bulunan herşeyi –arabaları, tahtalar, yataklar, oturaklar, masalar, eski fıçılar vs.– buraya getirterek bir barikat kurdurdu. Kral, kendisi de var gücüyle çalışıyordu. Oysa bu tuhaf istihkâmların müdafaası için ancak 500 kadar eli silah tutan adamı vardı. Askerî kuvvetlerini takviye etmek için de aşçı

---

148 De La Motraye, s. 134.

149 Bu nafile çabaları hakkında en iyi bilgiyi Fabrice kendi mektuplarında vermektedir (s. 170-179 ve 185 ve devamı).

150 De La Motraye, s. 135.

151 Fabrice, s. 174: "Kral herşeyi son noktaya götürmekte çözümü bulmuştu ve onun hayal gücü çok sıradışı bir savaşı ilerleterek daha şimdiden hoşa gitmişti".

yamaklarına ve kalem memurlarına kadar, zavallı Şansölye Müllern'in yönetmek zorunda olduğu bütün hizmetlilerini mümkün olduğunca silahlandırdı.

Bu arada hiç erzakları yoktu. Padişahın emri üzerine, yeniçeri nöbetçileri gibi, günlük harcırahlar ve erzak teslimatları da Ocak ayının başından itibaren geri çekilmişlerdi. Grothusen, bazı yeniçerilere ve Tatarlara gece vakti gizlice erzak getirmeleri için rüşvet vererek bu meseleye bir çare bulmamış olsaydı, belki de daha ilk günlerde açlıktan öleceklerdi. Zira kuşatma durumu Bâbıâli'nin ilk emri geldikten hemen sonra başlamıştı ve öyle ciddiye alınıyordu ki, karargâhın dışına çıkan herkes Tatarlar tarafından tutuklanıp esir ediliyordu. Yalnızca kral, hâlâ devam ettirdiği at gezintileri sırasında düşman saflarına kadar ulaşsa bile özellikle esirgeniyordu. Kralın kaprislerinin ve o dönemlerde tuhaf ruh halinin bir örneği olarak, Bâbıâli ile ilişkileri kesin olarak koptuğunda, kısmen padişahın kısmen de Kırım hanının hediyesi olan en güzel atlardan 19'unu ahırdan çıkarttırıp vicdansızca vurdurduğu gösterilebilir. Ne erzaklarına, ne de atlarına ihtiyaç duyduğunu söylüyordu. Ancak paralarına oldukça değer veriyordu[152].

Bâbıâli'nin ikinci emrinin geldiği günün ertesinde gerçek mücadele başladı. Bender'den 3 bin yeniçeri, 12 top ve her zamanki savaş nidaları ile Varnitsa'daki karargâha doğru yola çıktı. Saldırı ise oldukça hafif ve berabere geçti ve o gün sonuç getirmedi. Yeniçeriler arasında oldukça çok dostu olan ve birkaç bin dukayı da gözden çıkartan Grothusen, bu durumu yeniçerileri savaştan vazgeçirecek ağaları ile irtibata geçmek için kullandı. Onları gerçekten de paşaya İsveçlilere artık saldırmayacaklarını açıklamalarını sağlayacak kadar kendi tarafına çekmeyi başardı. Paşa, açık bir isyandan kaçınmak için, gitmelerine izin vermek zorunda kaldı ve asiler giderken naralar eşliğinde tüfekleri ile havaya ateş ettiler. Hâlbuki gece vakti en tehlikeli asilerden 30'unu yataklarında boğdurarak cesetlerini nehre attırdı[153]. Birkaç yeniçeri subayının bunun üzerine kralı barış içinde yola çıkmaya ikna etme çabaları tamamen başarısız geçti. Kendisine artık zor hâkim olan kral, onları dinlemek bile istemedi. Onlara, hemen uzaklaşmadıkları takdirde, sakallarını ateşe vereceğini ya da kestireceğini söylettirdi ki bu, bir Müslüman'a söylenebilecek en ağır hakaretti[154]. Osmanlıların artık bu Demirbaş ile işleri bitmişti. Delirdiğini söylüyorlardı.

152 De La Motraye, s. 129.

153 Fabrice, s. 191, 198.

154 *Aynı eser*, s. 200.

Dolayısıyla ertesi gün olan 1 Şubat'ta savaş bütün hızıyla tekrar başlatıldı. Başarılı bir direniş göstermek aslında artık mümkün değildi. Dış barikatlar daha ilk saldırıda geçildi ve barikatları savunanlar esir alındı. Kral, büyük zorluklar altında son raddeye kadar savunmaya niyetli olduğu kalesine kaçabildi.

Oysa arkasından gelen yeniçeriler ve Tatarlar oraya da girmişlerdi. Burada bulunan ve ancak 100 kadar kişiden oluşan muhafız kıtası teslim olmak zorunda kaldı. Kralın yanında sadece 42 kişi kalmıştı. Buna rağmen teslim olmak yerine yok olmayı yeğliyordu. Çıldırmış bir hâlde adamlarının başında yeniçerilerle dolu odaya daldı, birkaç tanesini bizzat öldürerek diğerlerini kaçmaya zorladı; daha sonra 300 yeniçerinin ortalığı talan etmekle meşgul oldukları ana salona girerek, onları da kendisinin de birkaç kez mucize eseri ölümden kurtulduğu ölümcül bir çatışmadan sonra geri dışarı attı ve hafif yaralı olmasına rağmen mücadeleye devam etmek için kendisini içeri kapattı.

Hücum edenleri de iyi beslenen bir ateş ile kaçırmayı başardı. Toplar bile işe yaramıyordu. Bunun üzerine Tatarlar, akşam üzeri evi uçlarına kolay yanan malzemelerin takıldığı oklarla ateşe vermek gibi şeytanca bir fikir ortaya attılar. Birkaç dakika içinde zayıf tahta çatı büyük bir ateş sütununa dönüştü. Ateşi söndürmek için, su olmadığından, dikkatsiz davranılarak alevleri daha da besleyen şarap ve içki kullanılarak yapılan bütün teşebbüsler boşuna idi. Kalenin tamamı ateş aldı; düşen çatının altında birçok kişi hayatlarını kaybettiler; yanan parçalar kralın ayaklarının önüne düşmeye başladılar, ama o hâlâ sağa sola terfiler dağıtarak ve büyük ödüller vadederek yerinden kıpırdamayı reddediyordu. Ne zaman ki sıcaklık artık dayanılmayacak hâle geldi ve yaverlerinden biri olan Axel Rosen, burada alevlerin içinde sefil bir şekilde ölmektense elde silahlarla teslim olmanın daha iyi ve onurlu olduğunu söyledi, kral da kuşatmacıların arasından geçerek mücadeleyi başarı ile sürdürebilecekleri küçük ve hâlâ sağlam duran küçük bir taş binaya geçme teşebbüsüne rıza gösterdi. Oysa bu çılgınca teşebbüs de artık başarılı olamazdı. Kral, yanan evden dışarı daha birkaç adım atmıştı ki, talihsiz bir tesadüften dolayı yere düştü; ayağa kalkamadan 20 kadar yeniçeri üzerine çullandı, silahlarını aldılar ve zaferle esir olarak, kendisini mağlup edilen bir kahramana lâyık bütün onurlarla karşılayan paşanın otağına götürdüler. Maiyetindekiler de aynı akıbete uğradılar[155].

---

155 De La Motraye, s. 134-143 ve Fabrice, s. 202-208, Varnitsa'daki "kalabalık" diye adlandırılan bu çatışmanın gidişatını ve sonucunu birbirlerine uygun ve yalnızca ikin-

Kralın tutumu ise oldukça tuhaftı. Nasıl ki elinden silahları alınınca kendisini yeniçerilere sakince teslim etmişse bu muazzam heyecandan sonra sükûnetini ve aynı zamanda inadını da tekrar kazandı. Fabrice, yalnızca bir mucize eseri kurtulduğunu söylediğinde, olanların aslında çok önemli olmadığını ve dışarıdan olduğundan daha tehlikeli göründüğünü söyledi. Daha sonra Türkiye'den yanına 100 bin kişilik bir Türk ve Tatar birliği verilmeden ayrılmamakta ısrar etti[156]. Oysa Fabrice'nin çizdiği görüntüsü insanı duygulandırıyordu ve çok da cesaret verici değildi.

Birçok yeri delinmiş ve kanla kaplanmış elbiselerini, darbelerden delinmiş kürk şapkasını ve büyük binici çizmelerini çıkartmak istemiyordu; sol elinde, burnunda ve kulaklarından birinde, dikkate bile almadığı hafif yaralar vardı; kaşları, barut tozundan yanmıştı. İlk günlerde yataktan çıkmasını engelleyen ateş nöbetlerine tutuldu. En büyük endişesi, aralarında bütün saray efradının ve generallerinin tamamının bulunduğu esirleri kurtarmaktı. Yalnızca para karşılığı kurtulabilirlerdi. Bu zorlu görevi verdiği Fabrice, bunun için muazzam miktarda paralar buldu ve çok geçmeden hepsi de ellerinde avuçlarında ne varsa alındığı için sefil bir durumda olan 1.000 kadar esiri kurtardı[157].

Anlaşılan o ki, Bâbıâli kralın akıbeti hakkında ilk başlarda kesin bir karara varamıyordu. Selanik'e gönderilmesinden veya Takımadalar'ın bir adasında borçları ödenene kadar tutulmasından ya da gemi ile doğrudan Marsilya'ya gönderilmesinden bahsediliyordu. Sonunda kralın öncelikle Edirne'ye götürülmesine karar verildi. Altı gün boyunca Bender sancakbeyinin sarayında kaldıktan sonra, kapalı bir araba ile –oldukça esef verici bir şekilde– geri verilme talebi reddedilen kılıcı olmadan, 200 sipahi eşliğinde oraya götürüldü. Para karşılığında serbest bırakılan subaylarından 60 kadarına krala at üzerinde, lâkin silahları olmadan eşlik etme izni verildi. Edirne'de padişahın huzuruna çıkabilmeyi ummuştu, fakat bu umudu gerçekleşmedi. Bunun dışında gereken saygı ile muamele gördü.

cil öneme sahip hâdiselerde birbirlerinden farklılık göstererek anlatmaktadırlar. Her ikisi de olayların tanıklarıydılar ve sürekli oradaydılar. Küçük boylu De La Motraye, Tatar kıyafeti giymiş ve sürekli çatışanların arasındayken, Fabrice durumun ciddiyeti karşısında birçok Tatarın İsveç subaylarından aldıkları üniformaların ceketlerini ve şapkalarını takmalarının oldukça güldürücü sahnelere sebep olduğunu belirtmektedir: "Benzedikleri söylenebilen büyük maymunlar gibi giyinmişlerdi". De La Motraye ayrıca Varnitsa'daki çatışmanın bir planını da vermektedir.

156 Fabrice, s. 220.

157 Fabrice, s. 211. 214, 228.

Önce Edirne'den altı saat uzaklıktaki Dimetoka'da bir saray veya daha sonra bu şehrin yakınlarındaki Demirtaş'da bir çiftlik evi hazırlandı ve burada da geçimi sağlandı. Gümüş takımlarını Banker Cook krala kendi isteği ile verdi[158].

Bâbıâli'de yine kral lehine bir kıpırdanma başlamıştı. Buna, o günlerde yaşanan bir hâdise de önemli katkılarda bulundu. Kral, henüz Bender'deyken, Kral Stanislas'ın bir İsveçli albayın adıyla sahte kimlikle Yaş'a geldiğine, fakat tanınarak, o dönemlerde –Varnitsa'daki çatışmanın olduğu günlerdi– Bâbıâli ile iyi ilişkiler kurmak isteyen hükümdar tarafından tutuklandığına dair şaşırtıcı bir haber gelmişti. Poltava Muharebesi'nden sonra Pommern'e geri çekilen Stanislas, bu macera dolu yolculuğa sırf Bender'deki İsveç kralını menfaatlerinden vazgeçmeye ve belirli şartlar altında Kral August ile uzlaşmaya gitmesine izin vermeye ikna etme arzusu ile çıkmıştı. Kendisine atfedilen sefil rolden bıkmış bir hâlde, Pommern'deki İsveç birliklerine komuta eden Mareşal Kont Steenbock ve Kral August'un temsilcisi Kont Flemming ile geçici bir anlaşma imzalamıştı ve şimdi de bu anlaşmayı İsveç kralına bizzat onaylatmak istiyordu.

Oysa içinde bulunduğu durumda dünyanın gözünde çifte zayıflık olarak kabul edileceğinden, Demirbaş Şarl bunu duymak bile istemiyordu. Dolayısıyla Stanislas'a mümkün olduğunca çabuk geri dönmesini bildirdi; kral olmak istemiyorsa yerine bir başkasını Lehistan kralı yapacaktı; August'un tahtta oturmasına asla izin vermeyecekti. Bâbıâli ise tam tersini düşünüyordu ve bu arada tekrar savaş ilân edilen Rusya'ya karşı gerektiğinde kullanmak üzere, Kral Stanislas'ı ele geçirmeye çalışıyordu. Dolayısıyla Stanislas'ı serbest bırakmak yerine, kralı 1 Mart'ta sancakbeyi tarafından onurlu bir biçimde karşılandığı ve sıkı bir göz hapsi altında ister istemez kendisine tahsis edilen eve yerleştiği Bender'e getirildi[159].

Bu hâdise, padişahın İsveç kralına karşı tutumuna da yansıdı. Son zamanlarda gördüğü muamelenin biraz olsun telafi edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı ve bu yüzden Varnitsa'daki hâdiselerde araç olarak kullanılanlar bu defa suçlu duruma düştüler ve ağır cezalara çarptırıldılar. Kırım Hanı Devlet Giray, Rodos'a sürgüne gönderildi ve kardeşi Kaplan Giray, oradan geri getirilerek tahta oturtuldu; Bender Sancakbeyi İsmail Paşa, Sinop'a sürgüne gitmek zorunda kaldı; Rus dostu olan çavuşbaşı idam edildi; şeyhülislâm, İsveç kralına karşı fetvasından dolayı azledildi; son olarak, İsveç muhalifi olduğu için Sadrazam Silahdar Süleyman Paşa da aynı akıbete uğradı. 4 Nisan'da azledi-

---

158 Fabrice, s. 221, 226; De La Motraye, *Remarques*, s. 48.

159 Fabrice, s. 217, 230 ve devamı; De La Motraye, *Voyages*, II, 145.

lerek, Rodos'a sürgüne gönderilirken, yerine İsveç kralının dostu olan Kaptanıderya Hoca İbrahim Paşa'ya sadaret mührü teslim edildi[160].

İsveçliler ve hâlâ Fransız Elçi des Alleurs'un davalarını Bâbıâli nezdinde temsil ettiği yandaşları olan Fransızlar arasında yine büyük bir sevinç baş gösterdi. Ama bu sevinç de kısa sürdü. Kaba bir denizciden başka bir şey olmayan Sadrazam Hoca İbrahim Paşa'nın ne bu karışık durumlara ne de padişahın kaprislerine aklı eriyordu, dolayısıyla da makamında tutunacak durumda değildi. Aynı ayın sonu gelmeden tekrar azledildi ve sözde İsveç kralının meselesini konuşmak üzere onu Demirtaş'ta yapılacak bir görüşmeye ikna edemediği için idam edildi. Sadrazam, tuğlarını birkaç gün boyunca buraya dikti ama nafile. Kral, inatla gelmemekte ısrar ediyordu, zira bağımsız bir hükümdar olarak bu şekilde Bâbıâli'nin iradesine boyun eğmeyi kendisine lâyık görmüyordu. İbrahim Paşa hiçbir şey yapamadan geri dönmek zorunda kaldı ve hemen ardından düşmanlarının alaylarına ve takiplerine yenildi[161].

Rus yanlıları da o dönemlerde oldukça ilerleme kaydetmişlerdi. Gözünü aslında daha ziyade Mora'yı tekrar geri almaya dikmiş olan Bâbıâli, kuzeyde savaş konusunda çok da ciddi değildi. Hazırlıklar çok yavaş gelişiyordu. Diğer taraftan çar, Lehistan'da kalan birliklerine dair padişahtan gelen şikâyetlere, Türklerin ve Tatarların sürekli olarak Rus topraklarına yaptıkları akınları ve talanları ileri sürerek karşılık veriyordu. Sadece 1713'te, Don kıyılarından ve Ukrayna'dan 15 bin kadar insan ve 100 bin kadar hayvan götürdükleri, birçok köyü yaktıkları, 2 bin kadar insanı öldürdükleri söyleniyordu[162].

Ayrıca Rusların büyük bir sevinç ve büyük umutlarla karşıladıkları Varnitsa'daki hâdiselerden hemen sonra, el altından barışın yenilenmesine dair müzakereler yeniden başlatılmıştı. Yedikule zindanlarındaki Rus temsilciler, yine Hollanda Elçisi Jakob Colyer'i kullanıyorlardı ve Colyer, fazla ön plana çıkmamak için, şansölyesi Theyls'i ileri sürüyordu. Theyls sayesinde biz de bu müzakereler hakkında sağlam bilgilere sahibiz[163].

Theyls, Mart ayı sonunda Rus müzakereciler Tolstoy, Şafirov ve Şeremetyev'in Yedikule zindanlarından çıkartılarak, müzakerelerin yapıldığı yere daha

160 Fabrice, s. 238; De La Motraye, s. 153.

161 Theyls, *Mémoires*, s. 84.

162 *Journal de Pierre le Grand*, s. 419.

163 Theyls, *Mémoires*, s. 67 ve devamında bu karışık müzakereler hakkında detaylı bilgiler veren bütün yazışmaları ve belgeleri aktarmaktadır. Biz burada yalnızca genel bilgilere bağla kalacağız

yakın olmaları için Edirne'ye getirilmelerini sağlamıştı. Her ne kadar tutumların tekrar İsveç kralı lehine dönmüş olması müzakereleri biraz engelliyorduysa da tamamen durmasına asla sebep olmadı. Aşılması gereken iki zorluk vardı: Kırım hanının Rusya'nın uzun zaman önce kaldırılan 80 bin taler tutarındaki haracı tekrar ödemesini istemesi ve İsveç kralının yola çıkmayı inatla reddetmesi. Kral hâlâ 40 bin Türk ve 30 bin Tatardan oluşan bir ordu isterken, Bâbıâli koruma olarak yanına en fazla 5 bin kişi vermeye yanaşıyordu, zira yakın zamanda Tökeli için giriştiği, ancak Macaristan'a ve Mora'ya mâl olan savaş gibi bir savaşa İsveç kralı için de girmeye pek hevesli değildi. Kralın daha sıkı bir muamele ile daha uysal hâle getirebileceği düşünülerek, Demirtaş'taki nöbetçiler iki katına çıkartıldı, erzak temini azaltıldı ve dostu olan Fransız elçi Edirne'den uzaklaştırıldı. Bu tedbirler de işe yaramayınca, kralın şimdilik tamamen oyun dışında tutulmasına karar verildi. Bu arada Pommern'de General Steenbock yönetimindeki ordusunun tamamının savaş esiri olarak alındığı haberi, kralın durumunu yine olumsuza çeviriyordu.

Başlangıçta 180 bin taler tutarında bir tazminatta ısrar eden Kırım hanı da sonunda bütün taleplerinden vazgeçmeyi kabul etti. Bu olumlu gidişatta Rusların, meselelerini başarı ile sonuçlandırdığı takdirde, 10 bin taler tutarında bir hediye ve değerli bir samur kürk vadederek, kendi taraflarına çekmeyi başardıkları şeyhülislâmın nüfûzunun da katkısı vardı. Bunu gerçekten de başardı. Bazı formaliteler hakkında önemsiz birkaç anlaşmazlıktan sonra, 3 Temmuz 1713'te Sadrazam Şehid Ali Paşa'nın, şimdilik yalnızca rehine olarak katılan Rus temsilcilerinin de bulunduğu Büyük Divân'ında yenilenen barış belgesi imzalandı[164].

Aslında bu antlaşma, 11 maddede kelimesi kelimesine buraya aktarılan Nisan 1712 tarihli barışın yenilenmesinden başka bir şey değildi. Yalnızca Orel ve Şamar nehirleri arasındaki bölgenin ve Azak bölgesinin sınırları daha kesin olarak belirlenmişti (madde 7) ve Kazakların, Tatarların, Kalmukların, vs. barış ihlallerine verilecek cezalar bir kez daha vurgulanmıştı (madde 8 ve 9). Rusya ile Kırım hanı arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, daha sonra yapılacak müzakerelere bırakılmıştı (madde 10). Süresi yine 25 yıl olarak belirlenen ve çar tarafından onaylanacak barış belgesi, rütbeli bir elçi tarafından 90 gün içinde Bâbıâli'ye teslim edilecek ve her iki taraf daha sonra birkaç ek madde ilave edebileceklerdi.

164 Tam metni Theyls, "*Instrument de la Paix et d'amitié conclue entre la Porte et Sa Majesté Czarienne le 3 juillet 1713*", s. 129-140'ta verilmiştir.

Belgeyi hiç tereddüt etmeden onaylayan çar, elçi olarak Andreoviç Bestuov'u tayin etti. Elçi, 36 kişilik maiyeti ve değerli kürklerle nadir güzellikte üç adet şahinden oluşan zengin hediyeleriyle birlikte Eylül ayı başlarında Edirne'ye vardı ve burada makamına uygun bütün onurlarla karşılandı. 13 Eylül'de, serbest bırakılan rehineler eşliğinde sadrazamın huzuruna kabul edildi ve altı gün sonra, padişah elçinin elinden onaylanmış barış antlaşmasını her zamanki törenler eşliğinde kabul etti[165]. Ekim ayında her iki tarafın sınırları belirleyecek yetkilileri tayin edildi: Rusya tarafında Voroneş Vali Yardımcısı Stefan Kotiçev ve Bâbıâli tarafında Defterdar Hacı Mehmed Efendi ile İbrahim Ağa. Tabii ki bu zorlu görev her zamanki gibi uzadı ve ancak ertesi yılın yaz aylarında sona erdirilebildi[166].

Bu arada Kırım hanı da taleplerini tekrar ileri sürmüştü; dolayısıyla Bâbıâli de onaylanmış barış belgesini Rus elçisine hemen teslim etmekte tereddüt ediyordu. Böyle bir durum için talimatları olmayan temsilciler, sadrazamın yine Yedikule zindanları ile tehdidine rağmen, bu hususta geri adım atmıyorlardı. Sonunda Bâbıâli bu hususta geri adım attı ve resmen imzalanan barış belgesi hazırlandı. Padişah, 7 Kasım'da barış belgesini, çara yazılan bir mektup ile birlikte, huzuruna kabul ettiği Rus elçisine bizzat teslim etti. Ancak henüz elçinin ve diğer temsilcilerin geri dönmesine izin verilmedi. Aksine Aralık ayında İstanbul'a dönen padişahla birlikte İstanbul'a gelmeye ve sınır düzenlemeleri yapılana kadar burada kalmaya davet edildiler. Tabii ki Ruslar, bu daveti kabul etmek zorunda kaldılar[167].

Temsilciler henüz İstanbul'dayken, Ocak 1714 başlarında, Rusya'nın olağanüstü elçisi ayrıldıktan sonra kendisini Rusya'nın Bâbıâli nezdinde daimî elçisi olarak onaylayan belgeleri ile birlikte Kiev valisinin sekreteri Laurent Protopapou İstanbul'a geldi. Oysa daha önce yapılan barış antlaşmasında (Prut Antlaşması'nda) çarın Bâbıâli nezdinde elçi bulundurmayacağı kesin olarak belirtildiği için sadrazam gelen kişiyi elçi olarak kabul etmeyi reddetti[168].

165 Theyls, s. 148-151.

166 *Aynı eser*, s. 151, 158; *Journal de Pierre le Grand*, s. 464.

167 Theyls, s. 155-158.

168 Theyls, s. 159 ve 161. Tayin edilen bu daimî elçi hakkında şöyle demektedir: "Gelişi Bâbıâli'nin hoşuna gitmemişti. Daha önceki anlaşmada çarın Bâbıâli nezdinde hiçbir şekilde elçi bulundurmayacağı şartı konduğundan hiçbir vezirin karşısında kalamadı". Prut Barış Antlaşması'nın 4. maddesi bu yönde idi; 1712 ve 1713 tarihli barış antlaşmalarında ise bu noktaya hiç değinilmemişti.

Elçiler, yola çıkmak için acele etmelerine rağmen, sınır düzenlemeleri bütün yaz ayları boyunca sürdü. İşler ancak Ağustos ayında, Rus elçileri Eylül başlarında yolcu edecek kadar ilerlemişti. Bâbıâli, elçilere veda ederken 26 hilat hediye etti, eşyalarını taşımak için gerekli arabalarla atları temin etti ve bir kapıcıbaşı ile birkaç çavuş eşliğinde gönderildikleri Bender'e kadar bütün yolculuk masraflarını karşıladı. Tolstoy ve Şafirov, 4 Aralık 1714'te onaylanmış barış antlaşması ile St. Petersburg'a vardılar; Şeremetov ise yolda ölümcül bir hastalığa yakalanarak hayatını kaybetmişti. Çarın sözde sırf sınır düzenlemelerini kolaylaştırmak ve elçilerinin İstanbul'dan dönüşlerini hızlandırmak amacıyla Ukrayna sınırlarında beklettiği 200 bin asker, sadrazamın bu yöndeki talebi üzerine iç kesimlere geri çekildi[169].

Çar Petro bu şekilde başarı ile hedefine ulaşırken, İsveç kralı ve menfaatleri ne durumda idi? Rusya ile Temmuz 1713'te yapılan barış antlaşması ve ardından gelen olaylar, aslında Demirbaş Şarl'ın cesaretini tamamen kırmaya ve onu nihayet bir karar almak zorunda bırakmaya uygun gibiydi. Oysa Bâbıâli'nin Kral Stanislas'ın davasını ciddi bir biçimde benimsemesi umudu ile cesaretini muhafaza ediyordu ve daha inatçı olmaya başladı. Bâbıâli, sanki Stanislas'ı zorla Lehistan tahtına çıkartacakmış gibi görünüyordu; Kırım hanını Stanislas ile birlikte Hotin'e doğru yola çıkardı ve söylendiğine göre, bu yöne doğru 40 bin kişilik Türk birliği göndermek niyetindeydi.

Oysa bütün bu hareketlerin İsveç kralının menfaatlerini desteklemekten ziyade, krala karşı yapıldığı biliniyordu. Zira General Steenbock ile Kral August arasında Pommern'de akdedilen barış antlaşmasının Kral August, çar ve Prut Barış Antlaşması sırasında Bâbıâli tarafından hor görülmüş olduğunu hâlâ unutmamış olan Demirbaş Şarl arasında, padişaha savaş ilân etmek için bir ittifak kurmaktan başka bir amaç gütmediğine dair söylentiler yayılmıştı ve Bâbıâli de bu söylentilere inanmıştı; kral, bu amaçla yeni müttefiklerinin birliklerini bekliyordu ve Bender'den de bilhassa bu yüzden ayrılmak istemiyordu. Bu söylenti muhtemelen Bâbıâli'nin Varnitsa'daki çatışma ile sonuçlanan adımları atmasına da sebep olmuştu[170].

---

169 Theyls, s. 166-168; sonunda elçiler hakkında şöyle demektedir: "Kendilerine kötü davranan bu milletin ülkesinde kendilerine sunulan felaketlerden ve işlerden topladıkları meyveleri oraya ulaştırmak için ülkelerine döndüler". Ayrıca *Journal de Pierre le Grand*, s. 464 ve 470.

170 Fabrice, s. 265; Theyls, s. 140; Poniatovski, s. 160, 162.

Hâlbuki bu söylentinin asılsız olduğu kanıtlanınca, Bâbıâli Lehistan sınırından birliklerini acilen geri çekti, zira Kral August'un müttefikleri olan kayser ve çar ile savaşa girmeye hiç hevesli değildi. Dolayısıyla Bâbıâli, Stanislas'ı tekrar gözden düşürdü ve bunun yerine Kral August'un temsilcileri Baron Goltz ve Masovya Palatini Kommentovski ile Karlofça Barışı'nın Lehistan ile ilgili hükümlerini muhafaza etmek ve Kral August'tan İsveç kralının 6 bin kişilik bir eskort ile birlikte Lehistan'dan geçmesine engellememesini talep etmek amacıyla müzakerelere girişti.

Yalnızca Bâbıâli'nin Kamaniçe ile birlikte Ukrayna'nın Lehistan'a ait kısmının devrini talep etmesi üzerine, bu hususta hemen anlaşmaya varılamadı. Leh müzakereciler bu açıdan da Karlofça Barışı'nı harfiyen ileri sürüyorlardı. Müzakereler ertesi yıla kadar uzadı ve sonunda kayserin Bâbıâli karşısında elini rahatlatan Utrecht Barış Antlaşması'nın haberi üzerine nihayet 22 Nisan 1714'te imzalanan ve bir kez daha artık Lehistan'da Rus birliklerine asla müsamaha gösterilmeyeceğinin vurgulandığı, fakat ne Ukrayna'dan ne de Kral Stanislas'ın ve taraftarlarının menfaatlerinden bahsedilmeyen bir antlaşma ile sonuçlandırıldılar.

Stanislas ve taraftarlarından artık tamamen vazgeçildi ve buna uygun olarak Bender sancakbeyine hemen, Stanislas'ın da aralarında bulunduğu, bütün Leh "hoşnutsuzların" Bender'den ayrılmalarını sağlaması yönünde emir verildi. Stanislas bunun üzerine önce Erdel'de Braşov'a (Kronstadt) çekildi ve sonunda, bütün dünya tarafından terkedilmiş bir hâlde, sadık yandaşı Kont Poniatovski'nin de kendisine Macaristan, Avusturya ve Almanya üzerinde güvenli bir şekilde eşlik ettiği Zweibrücken'e sığındı. Eylül ayı başında Kral August, Bâbıâli tarafından onaylanan antlaşma ile onurla azledildiler[171].

Böylece Demirbaş Şarl'ın son umudu da kayboluyordu. Rusya ve Lehistan ile müzakerelerin istenen sonuca varılacağı kesinleştikten sonra, 1713 sonbaharında açıkça Bâbıâli'nin gerçek düşüncesi kendisine bildirilmişti. Riayet etmediği ve hızlı bir karar almadığı takdirde, kendisini de Kral Stanislas gibi kendi kaderine terkedeceklerini açıkça belirtiyorlardı. Bunu yeterince açık belirten tedbirler bile alınmaya başladı. Eylül ayında en kararlı yandaşlarına, mesela Bâbıâli nezdinde menfaatlerini en fazla koruyan Kont Poniatovski ve Albay Funk'a hemen Demirtaş'tan ayrılma emri verildi; Alman bir devşirme olan ve efendisi için biraz fazla kibirli bir dil kullanan tercümanı, hemen tutuklandı

171 Theyls, s. 144-148, 152-154, 162 ve 166; Fabrice, s. 296, 305, 312; Poniatovski, s. 183.

ve Anadolu'ya sürgüne gönderildi; son olarak da kral, kendisini daha uzak tutmak için, tekrar Demirtaş'tan Dimetoka'ya gönderildi ve burada kendisi ve küçük maiyeti için günlük harcırahı 85 talere kadar indirildi[172].

Bu şartlar altında hâlâ bazılarının iddia ve bazılarının inkâr ettiğinin aksine sarayla ve bilhassa valide sultan ile gizli irtibatlar içinde olup olmadığı kesin değildir[173]. Bilinen o ki bununla hiçbir şey elde edemediği gibi, Berlin sarayının kendisine sahip çıkmak istiyor gibi görünmesi de hiçbir yarar getiremezdi. Prusya yalnızca kendi avantajını kolladığı ve bilhassa Stettin'den vazgeçmeye niyeti olmadığı için, bu yönde başlatılan müzakereler hiçbir sonuç getirmedi[174].

Dimetoka'daki yaşam ise günden güne daha karanlık ve tahammül edilemez hâle geliyordu. O dönemlerde kol gezen vebaya benzer bir salgın, buraya kadar uzanmıştı ve kralın ancak 150 kişi kadar kalan maiyetinden her gün birkaç kişiyi öldürüyordu[175]. Kral sürekli hastalanıyordu ve haftalarca yataktan çıkamadı. Ayrıca günden güne artan korkunç parasızlık da ruh halini olumsuz etkiliyordu. Nakit para bulmak mümkün değildi ve kralın borçları yarım milyon taleri bulmuştu; Bâbıâli ise bu hususta hiçbir şey yapmaya niyetli değildi ve Banker Cook'un yardımları olmasa idi kralın sofrasının masrafları bile karşılanamazdı. Üstüne üstlük kral gittikçe daha kaprisli ve kararsız hâle gelmişti. Asla bir karar alamıyordu ve içinde bulunduğu sıkıntıdan dolayı nihayet bir karar vermek zorunda kalana kadar, karar vermeyi günden güne erteliyordu[176].

1713 Ekim'inde Bâbıâli'nin, Kral August ile Karlofça Barış Antlaşması'na istinaden bir uzlaşmaya varıldığı takdirde ne yapmayı düşündüğü ve bu du-

172 Fabrice, s. 277; Theyls, s. 150, 157.

173 Fabrice, s. 255'te Temmuz 1713'te Baron Görtz'e "çok önemli" bir sırrı bildirmektedir: "Son önemli şey, Poniatovski vasıtasıyla kral, herşeyin iyiye gideceğini söyleyen sultanın annesiyle haberleşti". De La Motraye, *Remarques*, s. 33'te ise bunun doğru olmadığını kanıtlamaya çalışıyor.

174 Fabrice, s. 299'da Mart 1714'te Baron Görtz'e bu hususta şöyle yazmaktadır: "Prusya ile ittifaka gelince, bana öyle geliyor ki şimdiye kadar bu ittifak çok da arzu edilmedi; ya Stettin'in feda etmek istenmemesinden ya da Berlin'de hiçbir zaman asıl olmamış Bakan'ın atılmaması ilişkin sebeptendi. Prusya sarayının tek amacı hiçbir şeyi riske etmeden kazanmaktı".

175 Fabrice, s. 279.

176 Fabrice, s. 299.

rumda Lehistan'dan barış içinde geçişi hakkında, Bâbıâli'yi rahatsız edici şartlar ileri sürmeden, Kral August ile müzakerelerde bulunup bulunmayacağı sorusu üzerine, artık Kral Stanislas'ın tahta çıkartılmasında ısrar etmeyeceğini ve ülkesine geri dönüşü hakkında Bâbıâli'nin kararlarına uyacağını bildirmişti; Bâbıâli'ye o güne kadar yük olmaktan başka bir işe yaramadığına üzülerek, artık hiçbir şey istemediğini, aksine ihtiyaçlarının farkında olan, dolayısıyla ülkesinden onurlu bir şekilde ayrılarak, kendi ülkesine emniyet içinde dönmesini sağlayacak padişahın soylu cömertliğine güveniyordu[177]. Ancak Lehistan'dan geçerek âdeta Kral August önünde kendisini küçük düşürmek fikrinden nefret ediyordu. Bunun dışında herhangi bir başka yolu tercih ederdi. Kayser, kralın bu sorununa deva oldu. Krala ve Bâbıâli'ye Aralık ayında daimî elçisi Fleischmann aracılığıyla kralın kendi topraklarından geçmesini önerdi. Oysa kral, Pommern'de olayların nasıl gelişeceğini beklemek istediği gerekçesi ile şimdilik bu öneriyi kabul etmekte tereddüt ediyordu[178].

Bu arada artık yalnızca Bâbıâli'nin tavrı ve kralın Dimetoka'daki rahatsızlık verici durumu değil, İsveç'te bulunma zorunluluğa da gitmesini gerekli kılıyordu. 1714'ün başlarında General Liewen, halkı adına kraldan bir an önce ülkesine dönmesini istemek üzere, kralın kızkardeşi Prenses Ulrike Eleonore ve Senato adına Stockholm'dan Dimetoka'ya geldi. Uzun süre ülkesinden uzak kalmasından dolayı ordu ve yönetimde meydana gelen çöküşün, ülkenin dış düşmanlarının güçlerini arttırmasının ve içeride yaşanan cesaretsizliğin, ancak kralın varlığı ile yok edilebileceğine dair telkinleri –bir cumhuriyet yönetimi kurmaktan bile bahsediliyordu– gerçek olduğu kadar etkileyici idi. Artık yalnızca üç çıkış yolu kalmıştı: Ya kral acilen geri dönecek ya Prenses Ulrike yönetime geçecek ya da ülkenin düşmanları ile uzlaşmaya gidilecekti ki, bunlar da en ağır şartları ileri süreceklerdi. Kral bunun üzerine hemen yola çıkmayı vadetti, ama bu kararını geçekleştirmeyi yine uğursuz para meselesine dayandırdı. Son ana kadar bu açıdan Bâbıâli'nin desteğine güvendi[179].

Bu niyetle Haziran ayında, kayserin ülkelerinden geçmeye hazır olduğunu bildirerek, geçiş belgelerini istedi. Padişahın bunun üzerine kendiliğin-

177 *Propositions de la Porte Ottomane auf Roi de Suède faites le 6 Octobre 1713 á Demirtasch* (Bâbıâli'nin İsveç kralına Demirtaş'ta 6 Ekim 1713 tarihli önerileri) ve kralın cevabı, bk. Fabrice, s. 283.

178 Theyls, s. 159; Fabrice, s. 290.

179 General Liewen'in görevi hakkında en fazla detayı veren: De La Motraye, *Remarques*, s. 45.

den 1.000, hatta 2 bin kese altın vereceğini umuyordu. Oysa Bâbıâli, önce isteklerini resmî ve yazılı olarak bildirmek üzere, İstanbul'a bir olağanüstü elçi göndermesini talep etti. Bu göreve, para konularında çok çevik olan Grothusen seçildi. Gönderilen heyet, para sıkıntısı dikkate alındığında çok zamansız da olsa, büyük bir ihtişamla donatıldı[180]. Grothusen, 72 kişilik maiyeti ile Temmuz sonunda İstanbul'a geldi ve 21 Ağustos'ta padişahın huzuruna kabul edilerek, kralın kendisine gösterilen ve ülkesine döndükten sonra karşılığını vermeyi unutmayacağı iyi muamele (Varnitsa!) için teşekkür ederek, genel olarak Macaristan ve Almanya üzerinden ülkesine geri dönmek istediğini ve bu amaçla padişahtan, bilhassa geri dönmek için gerekli olanlar hususunda elçisinin ricalarını dinlemeyi talep ettiği mektubunu teslim etti[181].

Bunun üzerine geçiş belgeleri hemen hazırlandı ve Erdel sınırına kadar uygun bir muhafız kıtasının tahsis edileceği sözü de verildi. Grothusen, büyük çabalar göstermesine ve İsveç'e gittiklerinde geri ödeneceğine dair her türlü teminatı vermesine rağmen, para konusunda hiçbir şey yapamadı. Bâbıâli, 2 bin kese altın, yani 1 milyon taler tutarındaki talebi biraz abartılı buldu ve Hristiyanlara borç vermesini yasaklayan *Kur'ân*'a dayandırarak, her türlü talebi geri çevirdi. Sonunda Cook, 100 bin taler kredi vermemiş olsa idi yolculuk yine başlayamayacaktı[182].

Grothusen, Eylül ayı ortalarında kralın ve maiyetinin geçiş belgeleri ile Dimetoka'ya geri geldi. General Sparre emrinde Boğdan'da bulunan 700 İsveçli'nin de serbestçe gitmelerine izin verildi. Kral, Kırım hanına bir mektup yazarak, kendisini daimî dostluğa ve en fazla kendisinin, yani hanın çekinmesi gereken ortak düşmanları Rus çarına karşı silah ittifakına davet ettikten sonra[183], 1 Ekim'de gerçekten de yola çıktı. Bir kapıcıbaşının ve altı çavuşun emrindeki 300 süvariden ve 60 arabadan oluşan Osmanlı onur kıtası, kralı

180 Bu konuda Fabrice bile bu lüksü kınıyordu. "Fakat eğer majesteleri böyle dilediğene göre, gönderilen elçi asla hayır demedi, özellikle gereksiz masraflar söz konusu olduğu zaman ve denilebilir ki, kral ve o bunun üzerine iki ahbap çavuş gibi anlaştılar" diyor (s. 322).

181 Fabrice, s. 322'deki alıntılara göre.

182 *Aynı eser*, s. 327, 331; De La Motraye, *Remarques*, s. 47.

183 27 Eylül 1714 tarihli bu olağandışı yazıyı De La Motraye, *Voyages*, II, 213 vermektedir ve şöyle demektedir: "ne olursa olsun, bizim devletlerimizle bu imparatorluk arasında terketmemiz gereken geniş bir mesafe vardır, bununla birlikte çar bakımından durumları, bu hırslı ve hareketli komşular, karşılıklı bizim güvenliğimiz için her za-

Erdel sınırına kadar götürdü. Kral, topraklarına ayak basarken, kayserin kendisi için hazırladığı karşılama törenini reddetti. Boğdan sınırındaki Pedesty'de General Dühring ve üç refakatçı ile birlikte İsveçli bir çalgıcı kıyafeti içinde tanınmadan yoluna tek başına devam etmek üzere yanındakilerden ayrıldı. Yolculuğu onu Erdel, Macaristan ve Avusturya'dan geçerek, Nürnberg, Kassel ve Braunschweig üzerinden 14 gün sonra, 22 Kasım'da vardığı Stralsund'a götürdü. Kralı burada terkederek, kendisini dört yıl sonra (11 Aralık 1718) Friedrichshall siperlerinde uğursuz bir merminin hareketli yaşamını sona erdirdiği kaderine bırakıyoruz[184].

İsveç'in Avrupa Şarkı ile ilişkileri için neticeleri açısından önemli bu dönemin kötü bir sonucu, kralın Türkiye'de geride bıraktığı borçların ödenmesi oldu. Kral, yola çıkmadan önce bu yöndeki bütün yükümlülüklerini yerine getireceğini özellikle belirtmişti. Yeniçerilerin, Rum ve Yahudi tefecilerin sıkıntı içindeki subaylardan aldıkları bütün senetler –yalnızca 10 taler ödenen yerde karşılığında sıkça 100 taler tutarında senetler alınmıştı– mevcut tefecilik yasalarına rağmen, geçerli sayılacaktı. Tasfiye işlemleri kralın ölümünden sonra da devam etti. Bâbıâli ancak 1740'ta bir İsveç savaş gemisi ve 30 bin tüfek ile tazmin edildi. En büyük sıkıntı anında krala yardımcı olan Banker Cook, yalnızca tamamen tazmin edilmekle kalmayıp, Kraliçe Ulrike Eleonore tarafından, ağabeyine verdiği hizmetlerden dolayı İngiltere Kralı II. George'a özellikle tavsiye edildi[185].

Böylece Kral XII. (Demirbaş) Şarl'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda beş yıl süren ikametinin sonuna geldik. Artık gelişiminin son aşamalarına birçok kez destekleyici ve zorlayıcı bir biçimde müdahale etmiş olan batıdaki hâdiselere geri dönüyoruz.

---

man ordular toplayabilirler". Sonunda Kral Stanislas'ın menfaatlerini de korumasını bilhassa tavsiye etmiştir.

184 Kralın yolculuğu hakkında detaylar için bk. *aynı eser*, s. 210 ve Fabrice, s. 337 ve devamı.

185 Borçlar hakkında bilhassa De La Motraye, *Remarques*, s. 49, bilgi vermektedir. Rusya'nın itiraz etmeye kalkıştığı savaş gemisinin ve tüfeklerin teslimatından Hammer, VII, 526 ve VIII, 8'deki Osmanlı kaynakları da bahsetmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1718 TARİHLİ PASAROFÇA BARIŞI'NA KADAR VENEDİK VE MACARİSTAN SAVAŞLARI

1) 1716'da Habsburg İle Savaşa Kadar Venedik ve Bâbıâli

Bâbıâli'nin son zamanlarda kuzeydeki meseleleri halletmek, Rusya ile anlaşmaya varmak ve rahatsızlık verici misafiri, İsveç kralını nihayet gitmeye ikna etmek için acele etmesinin sebebinin, batıya doğru uzun zamandır gizlice hazırladığı başka büyük bir teşebbüs için elinin boş kalmasını sağlamak olduğu düşünülüyordu. Ancak bu hazırlıkların kim için yapıldığını ve Bâbiâli'nin silahlarını kime yönelteceğini kimse bilmiyordu. Divân-ı Hümâyûn'da bile görüşler anlaşıldığı kadarıyla başlangıçta farklı yönlerde idi.

Bir grup, Karlofça Barışı sırasında kaybedilenleri henüz içlerine sindiremediklerinden, en azından Kamaniçe'yi geri almak için Lehistan'ı bir sonraki seferin en uygun ve en önemli hedefi olarak gösteriyordu. Burada işlerinin çok kolay olacağını ve en güvenilir başarılara ulaşacaklarını düşünüyorlardı. Zira bu ülke yalnızca içte husumetlerden, açlıktan ve vebadan muzdarip olmakla kalmayıp, şu anda gerekli savunma imkânlarından da yoksundu. Kaleler tahkim edilmemişti ve kral, Ruslar gittikten sonra, sırf sınırlarını korumak için bile olsa gerekli askerî kuvvetleri nereden bulacaktı?

Diğerleri ise hemen Erdel'e ve Macaristan'a saldırmayı ve kaysere savaş ilân etmeyi çok daha kolay ve daha avantajlı buluyorlardı. O dönemde Habsburg da başarılı bir şekilde direnç gösterebilecek durumda değildi. Si-

lahlı kuvvetleri, Almanya'da ve İtalya'da yaşanan savaşlardan dolayı henüz dağınık bir haldeydiler; hazinesi boştu; kaleleri son savaştan sonra henüz tahkim edilmemişlerdi; ne tutunabilecek surları, ne de yeterince muhafız kıtaları vardı; dolu depolar yoktu ve halkın ruh hali şu anda kayserin yönetimi lehinde değildi. Oysa kayser, İstanbul'daki hazırlıklardan haberdar olduktan sonra, daha 1714 yılı içerisinde Macaristan'a ve Erdel'e 50 bin kişilik savaşta tecrübeli birlikler gönderince, Divân-ı Hümâyûn'da bu yönde bir savaş fikrinden vazgeçildi.

Bunun üzerine bir kez daha bütün bu hazırlıkların Malta'ya yönelik olduğu konuşulmaya başlandı. Sonunda ise bu hazırlıkların Venedik'e, bilhassa kaybı Kamaniçe'den ve Azak'tan bile daha ağır hissedilen Mora'nın tekrar geri alınmasına yönelik olduğu şüphesi ağırlık kazanmaya başladı. Azak tekrar geri alınmıştı; öyleyse sözde Venedik tarafından işgal edilen yarımadaya karşı neden teşebbüste bulunmasınlardı[1]?

Divân-ı Hümâyûn'da ve sarayda, şeyhülislâmın ve valide sultanın da dahil olduğu barış grubu, yine 1645'te Girit Savaşı çıktığında ileri sürülen tereddütlerin benzerlerini ileri sürdü: Venedik ile barışı bozmak ve sadakat yeminini bozarak, ağır olduğu kadar tehlikeli bir savaşa girmek için adil ve yeterli bir sebep yoktu; bu, Osmanlı devlet uygulamalarına tamamen tersti. Venedik üzerine yapılacak böyle bir saldırı, Hristiyan âleminin bütün diğer hükümdarlarını onları kurtarmak üzere biraraya getirecekti. Böyle bir gücün karşısına muzafferane bir şekilde nasıl çıkacaklardı? Kayserin, İtalya'nın ve Rusya'nın ayaklanmasından ve bilhassa Rusya'nın Karadeniz kıyılarındaki eyaletlere ordularıyla akın edip Azak'ı tekrar geri almayı deneyeceğinden korkmak gerekmez miydi? Sonunda, talihsiz bir savaştan sonra, barışta da en ağır şartlarla karşı karşıya gelmeyi gözönüne almak zorundaydılar. Bu yüzden hiçbir şekilde başarılı geçmesi mümkün olmayan böyle bir savaşı başlatmak delilik olacaktı, vs.

Başlarında cüretkâr Sadrazam Damad Ali Paşa'nın bulunduğu savaş taraftarları ise buna itiraz ettiler: Dünyanın yarısına ve Hristiyan hükümdarla-

1 Giacomo Diedo, *Storia della Repubblica di Venezia della sua fondazione sino all'anno 1747*, Venedik 1751, IV, 73: "Mora'nın yitirilmesi Türklerin onuruna batan bir dikendi; Türkler, uğradıkları hasardan dolayı heyecandan titreyerek, bu kadar belirgin zarara maruz kalarak barış yapmak zorunda kalmanın yakışıksızlığı yüzünden intikam için, kaygıyla, uygun anı bekliyorlardı".

rının tamamına kafa tutabilecek bir güce; mükemmel bir orduya, dolup taşan depolara ve cephanelere sahipken, Osmanlı İmparatorluğu ile karşılaştırıldığında bir avuç dolusu insandan başka bir şey olmayan bu küçük Venedik Cumhuriyeti'nin karşısına bile çıkmaya cesaret edememek, haklı bir korku değil, ancak utanç verici bir kendini küçük düşürme olabilirdi. Mora'nın kaybı, daha Sultan IV. Mehmed'e büyük bir acı vermişti ve şu andaki Sultan [III.] Ahmed'in endişe dolu ruhunu sürekli en kötü düşüncelerle karartıyordu. Mora'yı tekrar geri almanın tek yolu ise silah zoru idi ve Venedik'in yeni tebaası olan Rumlar, tekrar eski efendileri olan sultanın hâkimiyetine girmek istediklerinden, bu o denli kolay olacaktı. Venedik, daha önceki savaşlarda büyük kayıplara maruz kalmıştı ve hiçkimse tarafından desteklenmemişti. Dünyanın şu anda içinde bulunduğu durumda bu neden farklı olsundu ki? Rusya'nın, Osmanlı ile son savaştan dolayı cesareti kırılmıştı ve İsveç ile yeterince meşguldü; kayser öncelikle imparatorluğunun kuzeye doğru uzanan sınırlarını korumayı düşünmeli idi ki, Almanya'daki savaş ateşi bu yönden tekrar alevlenmesindi; Hollanda yalnızca barışı nasıl muhafaza edeceğini düşünüyordu ve nihayet İspanya'nın, İtalya'da kaybettiği yerleri tekrar geri alma isteğinden başka bir endişesi yoktu. Dolayısıyla Venedik'in tek umudu, çok zor elde edilebilen, hatta elde tutulmaları çok daha zor olan az sayıdaki yardımcı birliklerdi. Bu yüzden bu kadar farklı unsurlardan oluştuğu bu dönemde, Venedik'in elinden haksız yere ele geçirdiği herşeyi tekrar geri almak ve Venedik'i daha şanlı ve avantajlı bir barışa zorlamak kadar kolay bir şey yoktu[2].

Divân-ı Hümâyûn'da sonunda ağır basan ve savaşa bir kez karar verildikten sonra, sarayının emri ile son anda her iki devlet arasında barış için arabuluculuk yapmak gibi nankör bir rolü üstlenmeye çalıştığında, kayserin İstanbul'daki elçisi Fleischmann'ı yatıştırmak için ileri sürülen düşünceler bunlar oldu. Zira Bâbıâli, bu yönden kendisini güvene almak için, 1715 başlarında bir ağayı, o dönemlerde harp şurasının başkanı olan Prens Eugen'e gönderilerek sadrazamın neden silahları Venedik üzerine yöneltmeyi uygun gördüğünün ve Bâbıâli'nin, kayserin de mutlaka isteyeceği gibi, Karlofça Barışı'nın

---

2 Bu hâdiselerin en iyi anlatıldığı yer Girolamo Ferrari, *Notize storiche della lega tra l'imperatore Carlo VI e la repubblica Venezia e il Gran Sultano Acmet III*, Venedik 1723. Aktarıldığı yer: Giuseppe Cappelletti, *Storia della Repubblica di Venezia dal suo principio sino al suo fine*, Venedik 1854, XI, 151 ve devamı.

muhafazasından başka bir şey istemediğinin açıklandığı bir yazı ile birlikte olağanüstü elçi olarak Viyana'ya göndermeyi uygun bulmuştu.

Yine de Viyana Kabinesi, ancak Mayıs ayında Viyana'ya ulaşan ve en iyi şekilde karşılanan ağa ile bu hususta fazla ayrıntıya girmek istemiyordu. Elçiye yalnızca Bâbıâli'ye derhal kayserin arabuluculuk yapmasını teklif etme emri verildi[3]. Böylece Fleischmann, sadrazama oldukça sert bir nota gönderdi ve bu notada Bâbıâli'nin sürekli hazırlıklarına dikkat çekerek, kayserin, kendisi ve Venedik arasında mevcut ittifaka istinaden, sultanın Venedik'e savaş açma kararında diretmesi hâlinde Karlofça Barışı'nın garantörü olarak Venedik'i savunmak için silaha sarılmak zorunda olduğunu açıkladı.

Sadrazam bunun üzerine reis efendi aracılığıyla elçiye şu cevabı verdi: "Karlofça Barışı, sultanın kanaatine göre hiçbir şekilde ihlal edilmemiştir; barış antlaşmasında Habsburg ve Venedik arasındaki bir ittifaktan bahsedilmiyordu ve kayser, mevcut antlaşmaların birçok maddesini ihlal eden bu barış bozgunlarını herhalde korumak ve desteklemek istemeyecekti; bu meseleye hiç karışmamakla en iyisini yapardı; yine de Bâbıâli'nin beklentilerinin aksine, bu meseleye karışmayı düşünüyorsa, Bâbıâli kendisini korumasını bilirdi ve meseleyi barışı bozanları cezalandıran Allah'ın adil kararına havale ederdi". Elçinin sadrazam nezdinde yaptığı diğer itirazlar da farklı bir sonuç doğurmadı. Damad [Silahdar] Ali Paşa, savaşın adil ve sultanın Venedik'in haksız yere işgal ettiği Mora'yı tekrar kendi topraklarına katmak konusunda kararlı olduğu açıklamasında ısrar ediyordu[4].

Venedik'in şanssızlığına, kayserin bu tehditlerde ciddi olmadığı çok geçmeden ortaya çıktı. Zira Fleischmann, İstanbul'da böylesine kibirli bir biçimde konuşurken, Venedik'in Viyana elçileri Pietro Grimani ve Michele Morosini, kayserin kabinesini savaşa daha aktif ve daha kararlı bir biçimde katılmaya ikna etmeye çalışıyorlardı ama boşuna. Kayser, Avrupa'daki diğer meselelerle,

---

3 Osmanlı elçisinin Viyana'ya gelişi ve karşılanması hakkında en iyi açıklamalar için bk. *Histoire du Prince François Eugene de Savoye*, Viyana 1741, V, 3 ve devamı. Karşılaştırma için bk. Diedo, *aynı eser*, s. 79.

4 Fleischmann'ın Bâbıâli ile müzakereleri hakkında en iyi bilgileri bütün diplomatik entrikalara karışan Theyls, *Mémoires curieux de la guerre dans la Morée et en Hongrie l'an 1715 ect. Entre la Porte, les Venetiens et l'Empereur*, Leyden 1722, s. 177 ve 182 vermektedir.

İspanya ve İtalya'da, Hollanda'da ve kuzeydeki meselelerle hâlâ öyle meşguldü ki, Bâbıâli ile bir savaşa girmek, Venediklilere dolaylı olarak bile yardımda bulunmak istemiyordu.

4.500 kişiden oluşan Saksonyalı kiralık birlikleri Licca ve Corbavia düklüklerinden geçirme izni için yaptıkları başvuru, böylesine fakir bir bölgenin böyle bir yükü taşıyamayacağı bahanesi ile geri çevrildi. Ayrıca Venedik'in Napoli Krallığı'ndan peksimet yapmak üzere belirli bir miktar buğday tedarik etme talebi de, bu krallığın zaten huzursuz olan halkının bu şekilde kendi geçimlerinin azalacağı endişesi ile daha da huzursuz edilmemesi gerektiği bahanesi ile reddedildi. Milano'da ise asker toplamaya çalışan bazı Venedik casusları tutuklandılar. Habsburg Kabinesi'nin kabul ettiği tek şey, Varşova'ya gönderilecek Venedik Elçisi Giovanni Delfino'ya Viyana'dan geçerken, kendisini Kral August nezdinde mümkün olduğunca destekleme sözü vermek oldu. Oysa burada hiçbir şey elde edilemeyeceği, Viyana'da en az İstanbul'da olduğu kadar iyi biliniyordu[5].

Rusya da Hollanda elçi heyetinin şansölyesi W. Theyls aracılığıyla daha kısa bir süre önce yenilenen barışı muhafaza edeceğine ve Venedik Cumhuriyeti ile asla ittifaka girmeyeceğine dair güvence verince ve Bâbıâli de bunun karşılığında Azak'ın ve Karadeniz kıyılarındaki diğer kalelerin valilerine ve yine birkaç saldırıda bulunmuş olan Kırım hanına bundan böyle bu yönde bütün düşmanlıkları yasaklayınca, Venedik savaş başladığında yine yalnız kalmış oldu[6].

Zira batının diğer devletlerinden ve bilhassa ileride göreceğimiz gibi, o dönemlerde gizlice Venedik'in tamamen çökmesi için çaba gösteren ve Bâbıâli'yi sürekli olarak Venedik'e karşı savaş başlatması için kışkırtan Fransa'dan artık hiçbir şey beklenemezdi. Yalnızca Papa XI. Clemens, Venedik Elçisi Niccolo Dido'nun ısrarları üzerine manevî destek sözü verdi. Yalnızca kayseri ve Lehistan kralını savaşa katılmaları yönünde ikna etmeye çalışmakla kalmayıp, İtalyan hükümdarları da birlikler, gemiler ve para göndererek, savaşa katılmaya çağıracaktır. Ayrıca Venedik'e manastırlar dahil olmak üzere, ruhban sınıfına ait bütün mülklerden savaş amaçlı olağanüstü bir vergi toplama yetkisi veren belgeyi de yeniledi[7].

5 Diedo, *aynı eser*, s. 77.
6 Theyls, s. 180 ve daha sonra s. 187-189 bundan bahsetmektedir.
7 Diedo, s. 84.

Bu arada İstanbul'da, tıpkı Girit Savaşı'nda olduğu gibi, Venedik'i sahte sözlerle mümkün olduğunca oyalamaya ve uyutmaya çalıştılar. Hristiyanların yaklaşması yasak olan tersanelerde ve rıhtımlarda hazırlıklar geniş çaplı olarak devam ederken; Selanik, Eğriboz, Kuluz ve Yenişehir'deki büyük erzak dairelerinde gece gündüz çalışılırken; her türlü buğday ihracı yasaklanırken ve bu amaçla nöbetçi gemiler sürekli olarak Girit sularında, Arta önlerinde, Yanya'dan Avlonya'ya kadar, İnebahtı'dan Kuluz'a kadar dolaşırlarken; nihayet Eğriboz Kalesi yeni burçlarla güçlendirilirken, yerle bir edilen Rumelihisarı'nın barışa aykırı olarak tekrar inşası ile uğraşılırken, Bosna beylerbeyi Arnavutluk ve Dalmaçya sınırlarına her gün sayıları gittikçe artan birlikler gönderirken, Venedik'i hâlâ bütün bu hazırlıkların Malta'ya ve asi Karadağlılara yönelik olduğuna inandırmaya çalışılıyordu. Karadağlılar, sonunda ilişkilerin tamamen koparılması için en azından görünürdeki bahane olarak kullanılacaktı[8].

Bâbıâli, bu vahşi ve dizginlenemez dağlılarla son zamanlarda ciddi anlaşmazlıklar yaşamıştı. Sözde Ruslar tarafından kışkırtılarak, Osmanlı hâkimiyetinden çıkma ve borçlu oldukları haracı ödememe teşebbüsünde bulunmuşlardı. Bosna Beylerbeyi Köprülüzâde Damad Numan Paşa'ya onları silah zoruyla tekrar itaate zorlama emri verildi. Numan Paşa, üstün bir kuvvetle dağ ovalarına akın etti; Karadağlılara 1714'te İzvornik'te büyük bir mağlubiyet yaşattı ve kaçarlarken onları, Kotor (Cattaro) yakınlarında bazı mağaralara sığındıkları Venedik topraklarına kadar takip etti. Hâlbuki burada da kendilerini takip eden Osmanlıların saldırısına uğradılar ve büyük bir bölümü öldürüldü. Yalnızca çok azı ruhanî ve dünyevî liderleri olan vladikaları ile birlikte, Kotor'a kaçıp, Venedik'in himayesi altına girerek kurtulabildiler. Beylerbeyinin teslim edilmelerine dair talebi geri çevrildi. Paşa, bunun intikamını ise Karadağlıların topraklarını ateşle ve kılıçla harap ederek aldı[9].

Venedik topraklarının Osmanlı birlikleri tarafından ihlal edilmesi, aslında Bâbıâli nezdinde haklı itirazlara sebep olmalı idi. Ancak Dalmaçya Genel Valisi Angelo Emo'nun kaçakların himaye edilmesini yalnızca reddetmekle kalmayıp, barışı ihlal etmemek için kesinlikle yasaklamış olduğu kesin olarak kanıtlanabilmesine rağmen, bu hâdisenin tamamı İstanbul'da Venedik'e karşı ilk ve en önemli itiraz meselesi hâline geldi. Venedik gemileri ve sınırlarda bazı önemsiz sürtüşmeler, ikinci planda idi. Yine de savaş resmen ilân edilmeden önce

8 Diedo, s. 74 ve devamı.

9 Diedo, s. 75.

kapudan paşa [Canım Hoca Mehmed Paşa], sultanın izni ile körfezin yakınlarındaki en korku salan topluluk olan Ülgünlülere (Dulcignolulara) korsanlık serbestiyeti verdi. Hemen Venedik ticaretini çok önemli bir şekilde rahatsız eden küçük ve hafif kalyonlarından bazılarını denize indirdiler. İstanbul'daki Venedik balyosunun bu yöndeki şikâyetleri, sadrazamın bu hususta hiçbir bilgileri olmadığına dair sahte açıklamalarından başka bir şey getirmedi[10].

Bu sahte oyun artık daha fazla sürdürülemezdi. 8 Aralık 1714'te sadrazam, Balyos Andrea Memo'yu kapıcıbaşı aracılığıyla neredeyse zorla Bâbıâli'ye getirtip, balyosu diplomasi kurallarına aykırı olarak saatlerce kaleminde beklettikten sonra, sert bir dille ve dolaysız olarak, Venedik'in Karadağlıları silah, cephane ve para ile destekleyerek ve vladikalarını Kotor'da himaye ederek barışı ihlal ettiğini açıkladı; Venedik ayrıca Mora Krallığı'nı hak ve hukuka aykırı olarak ele geçirmişti; buna artık tahammül etmeleri mümkün değildi; sultan bu yüzden Mora'yı tekrar geri almaya karar vermişti; bunu ilk yıl içinde başaramadığı takdirde, iki yılını, üç yılını, hatta hayatının kalanını bunun için harcayacaktı ve Venediklilerin son izleri de bu topraklardan silinene kadar durmayacaktı.

Endişe içindeki balyosun bazı yatıştırıcı itirazları, öfkeli sadrazamın, üç gün içinde İstanbul'dan ayrılmasını ve bütün Venedik tebaasının 21 gün içinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarını terketmelerini emretmesi ile cevaplandırıldı. Sadrazam, balyosu bunun üzerine 200 yeniçeri eşliğinde tekrar misafirhanesine geri gönderdi. Burada İstanbul'dan ayrılmak için tam hazırlıklara başlamıştı ki, Venedik'in kendi topraklarında Bâbıâli'nin tebaasına nasıl davranacağını beklemek gerektiği bahanesi ile, zavallı balyosun önce Tophane'de özel bir hapishanede ve daha sonra Çanakkale'deki hisarlardan birinde sıkı bir gözetim altında tutulmasını emreden bir karşı emir çıkartıldı. Maiyetindekilerin tamamı Yedikule'ye götürüldüler ve iki Venedik kadırgasına yüklenmiş malları tekrar indirildiler. Ancak ertesi yılın Temmuz'unda, Venedik topraklarında bulunan Türkler sağ salim sınırdan geçtikten sonra, padişahın verdiği bir emirle Yedikule zindanlarında bulunan 42 Venedikli serbest bırakıldılar ve balyos ile birlikte Venedik'e giden bir Fransız ticaret gemisine bindirildiler. İstanbul'da ve İzmir'de ikamet eden Venedikli tüccarlar, yılın başlarında malları ile birlikte hiç rahatsız edilmeden ülkeden ayrılmışlardı[11]. Balyos tutuk-

10 Theyls, s. 172.

11 Diedo, s. 75; Theyls, s. 176, 183 ve 197. Burada sultanın serbest bırakma emri aynen aktarılmaktadır.

landıktan hemen sonra, yukarıda belirtilen şikâyetlerin teker teker sayıldığı 14 maddelik bir manifesto ile Venedik'e resmen savaş ilân edilmişti.

Venedik'te son ana kadar hep kayserin başarılı bir şekilde arabuluculuk yapacağına güvenilmiş, dolayısıyla hazırlıklar çok gevşek ve yalnızca görünüşte, yetersiz bir biçimde yürütülmüştü[12]. Bâbıâli'nin muazzam hazırlıklarına; bilhassa Morlaklar* ve Türkler arasında olmak üzere, sınırlarda başlamış olan düşmanlıklara, son olarak balyosun tutuklandığına ve resmen savaş ilân edildiğine dair gelen haberler, mevcut durum hakkında artık hiçbir şüphe bırakmayınca yaşanan panik o denli büyüktü. Hâlbuki Pregadiler Konseyi'ndeki çekimser grup hâlâ hiçbir şekilde başa çıkamayacakları bir savaşa girmektense barışı muhafaza etmek için herşeyi yapmak gerektiğini savunuyordu. Belki de Dalmaçya genel valisine [Angelo Emo], Moralıları, Karadağlıları ve Arnavutları sert bir biçimde dizginleme emrini vererek, fırtınayı engelleyebileceklerine inanıyorlardı[13].

Oysa artık çok geçti. Her geçen gün her yönden tehdit altındaki yarımada için acil birlik, gemi, savaş araç gereçleri ve erzak yardımı talep eden ulaklar geliyordu. Mora'da ve adalarda herşeyin kötü durumda olduğunu söylüyorlardı; hiçbir yerde yeterince muhafız kıtaları, kalelerde topları kullanacak topçular yoktu; kalelerin büyük bir bölümü henüz tamamlanmamıştı ya da yeniden çökmüştü; her yerde barut, kurşun ve gıda eksikti[14]. Venedik'in uzun zaman önce tahmin etmesi gereken bir savaşa böylesine hazırlıksız girmesinin, son savaşta ağır fedakârlıklarla elde ettiği ve 30 yıl boyunca büyük çabalarla muhafaza etmeyi başardığı en parlak kazanımlarını şimdi muzaffer düşmanına neredeyse hiçbir kılıç darbesine bile gerek kalmadan, daha ilk saldırıda teslim etmesinin sebebi ne olabilirdi? Venedik'in Mora'daki yönetimine bir göz atmak, bu sırrı çözmeye yardımcı olacaktır.

---

12 Diedo, s. 77'de şöyle demektedir: "Asker yığıldı ve levazım biriktirildi ama kök salmış alın yazısı boş umut yüzünden büyük bir çaba gösterilmedi; boş umut da, Türklerin barışı bozmak üzere olmadığı, hatta, yeni âcil ihtiyaçların kaysere sunulup, Elçi Fleischmann'ın Bâbıâli ile iyi ilişkiler kurması ve değişiklikleri belirlemek için imparatorun aracılığını sergilemesi emirlerini vermiş olmasıydı".

* Morlak (= Mora-wlachi), Denizci Ulahlar. Dalmaçya'nın kuzey doğu kısmında mekân tutan, korsanlık yapan Hristiyan halk (çn).

13 Diedo, s. 81.

14 Diedo, s. 82. Delfino'nun verdiği haberler hakkında şöyle denmektedir: "Krallığın, adaların, denizin karşı karşıya olduğu kamu güçlerindeki zayıflık üzerine bilgi veriyordu: Top kullanmasını iyi bilen topçu kalmamıştı, istihkâm büyük bir bölümünde kusurluydu, gıda, kurşun, barut depoları çok az dolu, neredeyse boşalmış durumdaydı".

Bu esnada bu yönetimin ayrıntılarına girmek istemiyoruz. Girit Savaşı sırasında Venedik'in koloni siyasetinin, karakterinin ve aydınlık yönleri ile karanlık yönlerinin ayrıntılı ve mümkün olduğunca gerçek bir resmini çizmeye çalıştık[15]. Bu, zaman ve mekân açısından görülen bazı farklılıkların dışında hep aynı kalmıştı. Venedik, anlaşıldığı kadarıyla, o dönemden sonra hiçbir şey öğrenmemiş, hatta bazı şeyleri de unutmuştu.

Mora'daki Venedik yönetimi hakkında özel olarak söylenebilecekler, Leopold Ranke tarafından kendisine has siyasî bakış açısıyla mükemmel bir şekilde biraraya getirilmiştir. Elimizde mevcut çok sayıda basılmış ve basılmamış kaynaklardan ve kendi geniş çaplı incelemelerimizden birçok şeyi ekleyebiliriz belki, ancak sonuçta yine aynı görüşlere ve yargıya varırız. Burada ise mümkün olduğunca genele bakmak zorundayız[16].

Venedik'in devlet bilgeliğinin o dönemlerde, koloni siyaseti de dahil olmak üzene, artık iyice eskimeye başladığını varsaymakla yanlışa düşmediğimize inanıyoruz. Siyasî âlemin önceleri hayran kaldığı Venedik devlet yönetimi, en azından bizim kanaatimize göre, artık iyice küçülerek, dışarıdan gelecek ilk rüzgârda kendi içine çökecek boş bir kemik yığını; eti, kas gücü, sağlıklı bir kan dolaşımı olmayan ve herşeyden önce canlandırıcı bir ruhtan yoksun korkunç bir iskelet hâline gelmişti. İçten çürümüş bu devlet makinesi karmaşık çarklı mekanizması ile hâlâ varlık göstermeye devam ediyordu ve büyük bir çaba ve sıkı bir gözetim ile mekanizmayı devam ettirmeyi de başardılar; ama bununla sonunda ne elde ettiler?

Venedikliler, Mora gibi bir ülkeyi fethettikten sonra, buraya hemen fethedilen ülkeyi eski Venedik tarzına göre düzenlemek, yönetmek ve idare et-

---

15 Karşılaştırma için bk. cilt IV, "Venedik Hâkimiyeti Altında Girit Adası".

16 L. Ranke, *Die Venezianer in Morea 1685 -1715*, Historisch-politische Zeitschrift, Berlin 1833-1836, II, 405 ve devamı. Ranke'nin kullandığı elyazması kaynakların Kraliyet Kütüphanesi'nde ve Paris Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nde mevcut suretlerinin büyük bir bölümünü bizzat inceleme fırsatı buldum. Ayrıca söz konusu arşivlerde bu dönemden kalma geniş kapsamlı konsolosluk yazışmaları da, bilhassa Dalmaçya, Yunanistan, Mora ve Takımadalar'ın küçük konsoloslukları ile ilgili olanlar ve Dıraç, Arta, Anabolu, Preveze, Atina, Missolonghi, Tine (İstendil), Nakşa, Rodos vs. konsolosluklarının yazışmaları ve nihayet Girit Adası'nda Suda ve İspirlonga'nın durumu ile ilgili olarak, Kandiye ve Hanya konsolosluklarının yazışmaları zengin bilgiler sağladılar. İçerikleri esas olarak Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki ticareti ile ilgilidir, ancak bilhassa Venedik savaşı sırasında, siyasî açıdan önemli bilgiler ve açıklamalar sağlamaktadırlar.

mek üzere memurlar gönderiyorlardı. Burada yine her zamanki gibi, ülkenin ve halkın asıl kan emicileri olarak büyük nefret uyandıran en alt sınıf olan capitani contra fureslere kadar genel, olağan ve olağanüstü valileri, rettoreleri, camerlenghileri, gümrük ve vergi memurlarını, sindicileri, catasticadorleri, juquisitoreleri ve sairleri, hatta talepleri, gizli ve açık tahrikleri ile bilhassa Rumlar arasında kışkırtmalara sebep olan rahipleri ve keşişleri görüyoruz. Kendi içinde aslında bozulmuş olup, karşılıklı şüphe ruhunun taşıdığı bu memurluk sistemini sağlıklı, canlandırıcı ve yaşayabilecek unsurların mevcut olmadığı yerlerde bile uygulamaya çalışıyorlardı. Tıpkı basınç ve karşı basınç gibi, bilhassa Osmanlı'nın despotizmine inat, özgürlük ve bağımsızlık bilincini muhafaza etmeyi başaran ve kendilerine özgü bir biçimde devam ettirmeye çalışan Moralılar, Arnavutlar ve Manyalılar gibi yönetilmesi zor bir halkın nezdinde, sonunda kötü niyetli dirence, her türlü kışkırtmalara ve anormal zorbalıklara sebep olan sürekli yönetme oyunu buradan kaynaklanıyordu.

Ranke: "Venedikliler hakkında tebaasına doğru muamele etmeyi bildiği söyleniyordu", demektedir. Bu açıdan ele alınması gereken şeylerin geniş çaplı bir incelemesi, bizi bu önermenin gerçekliğine inandıramadı. Uygulamada, ki en önemlisi budur, en azından Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetinde hiçbir yerde kendisini gösteremedi. Burada doğru, esas olan "Verdiği meyvelerden onu tanıyacaksınız" önermesidir. Venedik, neredeyse 300 yıl önce, yani Osmanlı gücünün henüz bu kadar korkunç olmadığı bir dönemde, kolayca ele geçirdiği ve Bizanslı Dukas'ın dediği gibi, ikinci bir Venedik hâline getirmeyi düşündüğü Selanik'te neden sekiz yıldan fazla tutunamamıştı[17]? Kıbrıs'a ve Girit'e sahip olmak, Venedik için neden yalnızca korkunç bir zorbalık sistemi ve ancak bu iki adanın kaybı ile sona eren bir dizi isyanlardan ve halk ayaklanmalarından başka bir şey olamamıştı? Neden son savaşta Sakız Adası birkaç ay sonra tekrar kaybedilmişti[18] ve neden Mora, en iyi güçleri buraya göndermelerine rağmen, kurtarılamıyordu?

Bunun başlıca sebebi, asla yerli halka doğru muamele etmeyi bilmemeleri, onları kazanmak yerine düşmanca bir tavır içine sokmaları ve hâkimiyet altına alınan ülkelerde gerçekte mevcut olan güçleri, halkının iyiliği ve devlet açısından kolonileri müşterek menfaatler bağı ile ana şehir Venedik'e, yani Dominante diye adlandırılan imparatoriçesinin akıbetine daha sıkı bağlaya-

17 Karşılaştırma için bk. cilt I.

18 Karşılaştırma için, bu hususla ilgili daha önceki yerler.

cak daha yüksek emeller için kullanmayı başaramamaları idi. Yine de bilhassa Mora'da, başka yerlerle karşılaştırıldığında, mevcut kötü şartları zamanla dengeleyecek birçok hâdisenin meydana geldiğini ve burada gerçekten başarılanların ve elde edilenlerin, aşılması gereken zorluklar ne kadar büyük ise o denli takdire şayan olduğunu kimse inkâr edemez.

Gerçekten herşeyin en iyisini istediğini; yönetiminin düzen, merhamet, iyi niyet ve bilgece geri adım atma hissine dayalı olduğunu varsayarak, Venedik'e adil davranabiliriz. Ayrıca hâlâ fikirlerini yetenek ve basiret ile gerçeğe dönüştürecek adamları bulacak kadar talihli idi. Mükemmel Venedikli devlet adamlarının soyu henüz tükenmemişti. Mora'nın genel ve olağanüstü valileri, Giacomo Cornaro, Taddeo Gradenigo, Antonio Molino, Antonio Zeno, Francesco Grimani, Angelo Emo, Marco ve Antonio Loredano ve nihayet Girolamo Delfino, derin bir anlayışa, çok yönlü tecrübeye, yüksek derecede idarî zekâya, iyi niyete ve disiplinli bir adalet duygusuna sahip adamlardı. Faaliyetleri hakkındaki raporlarında, kendilerine bizzat referans olmuşlardır. Oysa bütün hâdiselere hâkim olmak; bu karmaşık yönetimin bütün iplerini daima ellerinde tutmak ve yönlendirici nüfûzlarını taşıyıcılarının en alt sınıflarına kadar yaymak ne yazık ki onların elinde değildi.

Mora'nın Venedik yönetimi, sık sık bugünkü Yunanistan'ın ve İyon Adaları'nın şimdiki yönetimi ile karşılaştırılmaktadır* –ki bu karşılaştırma çok yerindedir– ve Venedik yönetiminin şimdiki yönetime göre daha avantajlı olduğunu söylemekten çekinmiyorsak, bu da Venedik'in burada karşı karşıya kaldığı sorunu nasıl çözmeye çalıştığına dair haklı bir göstergedir[19]. Kesin olan bir şey varsa o da bugünkü Alman hükümdarların karşılaştıkları büyük sorun-

* Zinkeisen kendi dönemini kastetmektedir (çn).

19 Örneğin böyle bir karşılaştırmayı kısa bir süre önce Finlay en son eserinde yapmıştır (*The History of Greece under Othoman and Venetian Domination,* Londra 1856). Kendi tecrübelerini yansıtabilmiştir, ama yargısında kimi zaman fazla serttir. Örneğin s. 236'da şöyle demektedir: "Venedik hükümetini adil olarak yargılayabilmek için, İngiliz hükümeti, İyon Adaları ve Bavyera'nın Yunanistan'daki hâkimiyeti ile karşılaştırılması gerekir, ama bu karşılaştırmadan kesinlikle zararlı çıkmayacaktır". Ayrıca s. 248: "Venedik'in genel proveditoreleri, Kral Louis tarafından seçilen hükümdarlardan çok daha yetenekli ve takdire şayan idarecilerdi: Venedikliler, Rumların ihtiyaçlarını gerçek hayatta incelerken, Bavyeralılar daha ziyade Doğu Akdeniz hakkındaki bilgileri diplomatik düzenlemelere, devlet kâğıtlarına, bakanlık bürolarına ve emniyet dairelerine dayanan ve odalarda oturan devlet adamlarıydılar". Venedik yönetiminin sonuçları ise bu görüşleri pek desteklememektedir.

larla karşı karşıya geldikleridir. Burada söz konusu olan, oldukça zayıflamış ve cesareti kırılmış; şüphe ve kötü niyetle dolu, kamusal alanda harap olmuş; savaştan, açlıktan ve vebadan korkunç bir biçimde etkilenmiş, tahrip olmuş bir ülke idi. Yalnızca ilk yaraları sarmak için bile hemen büyük bir enerji ve sağduyu ile müdahale etmek gerekiyordu. Buraya biraz olsun yerleştikten sonra, bu müdahale anında yapıldı.

Giacomo Cornaro, ilk kez 1687'de Mora'ya yeni kurulacak yönetimin en üst idaresini ele alacak genel vali olarak atandı. Önce genel bir fikir edinmek ve düzeni az da olsa sağlamak için, sindici ve catasticador olarak, fethedilen ülkenin ilk kurumlarının açılmasını ve en önemli ihtiyaçlarının giderilmesini sağlamak üzere, yanına üç senatör verildi: Girolamo Renier, Domenico Gritti ve Marino Michele. Bilhassa terkedilmiş ve sahipsiz arazileri kaydedecek; mülkiyet kayıtlarını inceleyecek; kadastro defterlerini hazırlayacak; vergi sistemini, yüzde onluk vergileri, gümrük vergilerini, harçları düzenleyecek; şehirlerde hemen Latin kültüne uygun bütün kiliselerle manastırlara ve idarî merkez, kışla ve depo olarak kullanılabilecek bütün binalara el koyacaklar; en sonunda bir halk sayımı yapacaklardı. İnsanları ve hayvanları çeyrek kafalar olarak hesaplayan, buna göre ülkelerin ve halkların refahını, mutluluğunu ölçen ve modern devlet düzeninde çok büyük ilerlemeler kaydeden istatistik sanatı, daha o dönemlerde Venedik devlet bilgeliğinin en önemli unsurlarından biri idi. Siyasi tablolar sistemi, Venedik bürolarında daha o zamanlar mükemmel bir seviyeye getirilmişti.

Ayrıca Donanma Başkomutanı Morosini'nin tavsiyesi üzerine, henüz tam olarak fethedilmemiş yarımada, yeni yönetim için eyalet başkentleri Anabolu, Benefşe, Navarin ve Batrasso olmak üzere, Romania, Laconia, Messenia ve Akhaia olarak dört eyalete bölündü. Eyalet başkentlerinden her biri, sivil idare için bir rettorenin; askerî yönetim için bir proveditorenin ve bir Hazine Dairesi'nin ikameti hâline getirildi[20].

Venedik ne kadar kaçınmak isterse istesin, sürtüşmeler, hatta zorbalıklar tabii ki eksik olmuyordu. Yeni tebaasına karşı mümkün olduğunca yumuşak

20 Mora'daki ilk kurumları en iyi anlatan Garzoni, *Istoria della Repubblica di Venezia in tempo della sacra lega,* s. 260; Contarini, *Istoria della guerra di Leopoldo Primo,* II, 335'de Mora'nın eyalet dağılımı ancak 29 Haziran 1692 tarihli hükümle belirlenmişti.

bir biçimde ve talepleri ile menfaatleri gözetilerek hareket edilecekti. Adaletsizlikler ve zorbalıklar kesinlikle kınanıyordu. 1692'de Genel Proveditore Zeno, kötü yönetimden dolayı mahkemeye çıkartıldıysa da kendisini haklı çıkartmayı başardığı için –söz konusu hâdise, astı olan bir subayın kendisine mâl edilmeye çalışan yolsuzlukları idi– onurlu bir şekilde beraat etti[21]. Ayrıca savaştan en fazla etkilenen yerli halkın sıkıntılarını acilen gidermek için de birçok şey yapıldı. Osmanlıların kuzeyden akınlarından dolayı en fazla etkilenen Arhos ve Gördüs kazalarının sakinlerine mesela 1695'te vergi muafiyeti ve sahipsiz arazilerin dağıtılması ile önemli kolaylıklar sağlandı[22].

Oysa bu gibi kısmî ve geçici çareler ile asıl musibetlerin ortadan kaldırılması mümkün değildi. En önemlisi, terkedilmiş toprakları tekrar ekecek insan bulmaktı. Zira yerli halk, daha önce de bahsettiğimiz gibi, oldukça azalmıştı. Giacomo Cornaro'nun yaptırdığı ilk genel sayım sırasında Manya ve Gördüs kazaları hariç olmak üzere, yarımadanın tamamında aralarında yalnızca 20.128 eli silah tutabilecek erkek olmak üzere, sadece 86.468 nüfus görünüyordu. Türk yönetimi altında var olan 2.115 yerden 656'si harabeye dönmüştü[23].

Zamanı geçmiş ve Girit'te çok kötü meyveler vermiş, mevcut arazilerin Venediklilere timar olarak verilerek, toprakları tekrar insanlarla doldurma sistemi, burada tabii ki uygulanamazdı. Öncelikle Osmanlı'nın hâkimiyetinde kalan bölgelerden Rumları buraya geri çağırarak çözüm bulmaya çalışıldı. Daha önce de bu şehirlerden ayrılırken tamamen terkedilmiş Atina, Hanya, Sakız ve İnebahtı Rum halkının büyük bir bölümünü Mora'ya nasıl yerleştirdiklerini görmüştük[24]. Daha sonra başta Rumeli, Arnavutluk ve İyon Adaları olmak üzere komşu eyaletlerden göçün mümkün mertebe teşvik edilmesine çalışıldı. Yeni gelen göçmenlere araziler verildi ve vergi muafiyeti tanındı. Böylece bu bölgelerin nüfusu zamanla önemli bir ölçüde arttı. 1692'de 116 bin nüfusa kadar çıkmış ve sonunda 200 bin nüfusu bulmuştu[25].

---

21 Garzoni, s. 453 ve daha ayrıntılı olarak Contarini, *aynı eser*, s. 346. Zeno yine de kaderinden kaçamadı. Daha sonra donanma başkomutanı olarak Sakız Adası'nın kaybedilmesinden dolayı hapse atılan ve burada ölen aynı kişi idi.

22 Garzoni, s. 644.

23 Cornaro'nun kendi raporuna göre bk. Ranke, *aynı eser*, s. 435.

24 Karşılaştırma için bk. yukarıda bu hususla ilgili yerler.

25 Ranke, *aynı eser*, s. 439 ve sonunda, s. 502'deki istatistiki tablo.

Artık insan bulunduğuna göre, sıra mülkiyet haklarını düzenlemeye gelmişti. Bu esnada önemli olan araziler ve topraklar üzerinde tasarrufta bulunmaktı. Yerel halkın hakları korunmalı; göçmenlerin talepleri de gözönünde bulundurulmalı idi. Tabii ki bilhassa bu hususta çok büyük zorluklar çıktı. İlgililerin haklı taleplerini yerine getirmek ve güvenli bir mülkiyet hakkını temin etmek için ellerinden geleni yaptılar, ama sonunda yine de iyi niyetlerine rağmen, birçok hoşnutsuz kişi yarattılar. Az çok tatmin edici bir sonuca ulaşana kadar yıllar geçti. Ancak mülkiyetin sürekliliğini kanun hâline getiren 18 Temmuz 1699 tarihli hüküm sayesinde belirsizlikten kaynaklanan anlaşmazlıklar ve husumetler biraz olsun hafifletildi[26].

Yeni kurumların avantajlarının tadını çıkaranlar, şimdi de bütün bu sistemin muhafazası için kaçınılmaz yükleri de taşımak zorunda idi. Zira Venedik, zaten kendisine yeterince pahalıya mâl olan bu topraklar için daha fazla fedakârlıklar yapabilecek durumda değildi. Dolayısıyla idarî ve ülkenin savunulması için gerekli masrafları kendi imkânları ile karşılamak; yardımcı kaynakları mümkün olduğunda verimli hâle getirmek ve etkili bir vergi sistemi uygulamak zorundaydılar.

Oysa bu tedbirlerle çok dikkatli olunması gereken en hassas yere temas ediliyordu. En keskin türde maddî menfaatlerin gözönünde bulundurulması gerekiyordu. Herşeyin neredeyse yeniden yaratılması gereken, tamamen tükenmiş ve sarsılmış bir ülkede, başlangıçta hiçkimse ödeme yapamıyordu ve yapmak da istemiyordu. Bu yüzden gelirleri idarenin ve kamusal hizmetlerin ihtiyaçları ile uyumlu hâle getirmek oldukça zor olmuştu. Benzer şartlar altında her zaman olduğu gibi, vergi oranları fazla yüksek belirlendi; kâğıt üzerinde gerçekte elde edilebileceğinden çok daha fazlası hesaplanıyordu ve daha sonra önemli bir açığın yarattığı acı hayal kırıklığı yaşanıyordu. 1705-1708 yılları arasında genel proveditore görevini sürdüren ve bu hususlarda oldukça ileri görüşlü olup Mora'da düzenli bir maliye sistemi temin etmek için birçok şey yapan Angelo Emo: "Gelirler, ancak kasaya giren meblağ kadardır; gerisi hayal", derken oldukça haklı idi[27].

Gelirlerin ana kaynakları olan yüzde onluk vergiler, gümrük vergileri, arazilerin değerlendirilmesi, yayla vergileri ve şarap, yağ, tütün, tuz ve sair kalem-

26 *Aynı eser*, s. 443. Eyaletlerin bu dağılımı hakkında Ranke bilhassa titiz bilgiler vermektedir.

27 Ranke, s. 449.

lerden alınan dolaylı harçlarla az çok tatmin edecek bir sonuca ulaşana kadar sonsuz zorluklarla boğuşmak zorunda kaldılar. Ancak Emo'nun önerisi üzerine, yüzde onluk vergilerin tahsilini icarla belediyelere bıraktıktan ve arazilerin süreli icarını daimî bir miras harcına dönüştürdükten sonra, maliyenin bu en önemli iki yardımcı kaynağının gelirleri daha yüksek ve daha güvenilir hâle geldiler. Yine de bu sistemin kalıcı bir şekilde uygulanması mümkün değildi.

Mesela ne Venedik ne de Osmanlı yönetimine boyun eğmek isteyen Manyalılar[28], asla yüzde onluk vergiyi ödemeye yanaşmıyorlardı. Maclu diye adlandırdıkları, ancak yine de düzenli olarak ödemedikleri düşük miktarda yıllık bir tazminat bedeli ödemeleri bile sevindirici bir hâdise idi. Manyalılara karşı zor kullanmak mümkün değildi ve her halükârda bununla hiçbir şey elde edilemezdi. Daha ziyade incelikle ve dikkatli bir sertlikle karışık akılcı bir yumuşaklıkla bir şeyler elde edilebilirdi. Burada daha önce Girit'teki Sfakiyotlarda gördüğümüze benzer durumlarla karşılaşıyoruz. Nasıl ki 16. yüzyılın sonlarına doğru Girit Genel Proveditoresi Giacomo Foscarini nezaketle karışık muamelede bulunarak, sadece direnişçi Sfakiyotları ezelden beri kendi aralarında ikiye bölen anlaşmazlıkları ortadan kaldırmayı değil, bunların Venedik'e itaat etmelerini ve haraçlarını düzenli olarak ödemelerini sağlamayı başardıysa[29], şimdi 18. yüzyılın başlarında Francesco Grimani de aynı görevde aynı çarelerle kavgacı Manyalıları sakinleştirmeyi ve Venedik'in hâkimiyetini kabul etmelerini sağlamayı başardı. Hatta haleflerinden biri olan Marco Loredano, sonunda yıllık haraçlarını düzenli olarak ödemelerini bile sağladı[30].

Ana şehri, yani Venedik'i kolonilerin aleyhine olmak üzere, bütün ticarî trafiğin tek merkezi hâline getirmeye yönelik eski Venedik ticaret sisteminden vazgeçilemediği için, gümrük vergilerinden elde edilen gelirler çok düşük kalıyordu. Bu sistemden ötürü yalnızca yün, pamuk, ipek, şarap, yağ, buğday, kuru üzüm, boya maddeleri, balmumu, bal gibi her türde ürün açısından zengin Mora Yarımadası'nın hareketli bir ticaret için yaptığı her hamleyi engellenmekle kalmayıp, başta İngilizler ve Fransızlar olmak üzere ihtiyaçlarını komşu Osmanlı eyaletlerinden görmeyi yeğleyen yabancı tüccarlarla bağlantıları da gittikçe azalıyordu. İleri görüşlü genel proveditorenin bu yanlış tica-

28 Grimani, Ranke, s. 475'te aktarılan raporunda şöyle demektedir: "Bütün diğer eyaletlerden çok Manya'yı karışık durumda buldum, Türklere baş eğmemekle majestelerine de itaat etmekte serbest olduğu söylenebilir".

29 Karşılaştırma için bk. cilt IV.

30 Ranke, s. 473-477.

ret siyasetine karşı bütün itirazları boşuna idi. Tabii ki bu şartlar altında ticaretle her zaman paralel yürüyen sanayinin de kalkınması mümkün değildi. Mesela ipek imalathâneleri açmak için defalarca teşebbüslerde bulunuldu, ancak ana şehrin böyle bir rekabete tahammülü olmadığından bütün bu teşebbüsler başarısız oldu.

Bu şartlar altında gelirlerin zamanla yine de belirli bir seviyeye getirilmiş, hatta sonunda, en azından iddia edildiği üzere, kamusal hizmetlerin ihtiyaçlarını tamamen karşılayacak bir seviyeye kadar çıkartılabilmiş olması çok şaşırtıcı idi. 1692'den 259.564 real tutarında gelir elde edilmişti ve daha sonra, mesela 1708-1710 yıllarında gelirler ortalama yarım milyona kadar çıkmıştı ki bu, göründüğü kadarıyla gelirlerin Venedik yönetiminin sonuna kadar muhafaza edildiği bir seviye idi. Bu meblağın yalnızca yarısı, yaklaşık 250 bin real, cari hizmetlerin olağan giderleri için kullanılıyordu; 30 bin real mesela kale yapımı gibi olağanüstü giderlere ayrılmıştı; oysa bu meblağ ile çok fazla şey yapılamazdı. Kalanı ise Denizcilik Hazinesi'ne aktarılıyordu. San Marko, yani Venedik hazinesine ise bundan hiçbir şey kalmıyordu[31].

Resmî gelirler arttıkça, ülkede belirli bir refah seviyesi de kendisini göstermeye başladı. Şehirlerde kimi zaman Venedik'in lüks düşkünlüğü bile baş göstermeye başlamıştı, ama bununla birlikte kaçınılmaz olarak ahlak bozuklukları da sinsice yerleşiyordu. Genel proveditorenin ve merkezî hükümetin merkezi olarak kısa zamanda canlanmaya başlayan Anabolu'nun bu hususta hiçbir Avrupa şehrinden geri kalmadığı anlatılıyordu[32].

Daha çok maddî olan bu menfaatlerin yanısıra, ülkenin sosyal ve manevî ihtiyaçları ile sıkı bir ilişki içinde olan diğer meselelerine de bir göz atmak gerekiyor. Venedikliler bilhassa bu alanda olağandışı zorluklarla boğuşmak zorunda kalıyorlardı. Venedik yönetimi boyunca hukuk sistemi hep kötü işlemişti, zira hukukî şartları düzenleyerek, sağlam bir temel oluşturmayı başaramamışlardı ve hukuk uygulamaları genelde Rumların mahkemeler nezdinde kavga etme ve sonsuz davalar yürütme eğilimlerini kendi çıkarları için kullanmayı çok iyi bilen beceriksiz ve vicdansız insanların eline bırakılmıştı. Adaletin

31 Ranke, s. 455 ve 461.

32 Diedo, *aynı eser*, s. 83. "O mutlu havanın etkileri ve bol ürün veren verimli toprağı sebebiyle büyük zenginlik yarışına girerek, görkemlilik ve şatafatta daha kültürlü başkentleri kıskanma yolunda Romania piyasasından başkasına sahip olmadığından, lüksün ölümcül zehirine girdi".

satın alınabilirliği, daha Osmanlı zamanından beri bu topraklarda kök salmış ezelî bir musibetti ve Venedikli hâkimler ve avukatlar bu musibeti kökünden kazımayı düşünmüyorlardı bile.

Din meselesi ise daha da kötü bir durumda idi. Venedik'in karşı tarafı esirgemek ve dikkatlice davranarak, aralarındaki husumeti dengelemek ve yumuşatmak için büyük çabalar göstermesine rağmen, Doğu Akdeniz'in her yerinde olduğu gibi, Rumlar ve Latinler arasında her ikisinin de ciğerlerine kadar işlemiş eski nefretin tekrar en korkunç biçimde ortaya çıkması çok doğaldı. Venedik, bu nefreti kimi zaman daha yüksek sınıflarda, daha eğitimli ve daha yüksek rütbeli ruhbanlar arasında yumuşatmayı başarsa da, daha alt sınıflarda, daha düşük rütbeli ruhbanlar ve bunlar tarafından fanatik derecesine kadar kışkırtılmış halk arasında bunu başaramıyordu. Dört eyalette Roma Katolik piskoposlukları kurulurken, Latin manastırları açılırken ve bütün bunlar merkezî olarak Gördüs başpiskoposluğuna bağlanırken, Rumlar o denli daha içten, büyük bir kısmı maddî haklardan oluştuğu için, ezelden beri sahip olduğu haklarından vazgeçmeye hiç niyeti olmayan İstanbul'daki patriklerine bağlanıyorlardı. Rum patriği, tayinlerini yapma hakkına sahip olduğu piskoposların ve başrahiplerinin gelirlerinin büyük bir bölümü alıyordu.

Venedik, gerek bu tayin hakkını gerekse haraca tâbi oluşunu haklı olarak hâkimiyetine engel olan olağandışı bir durum olarak görüyordu. Bu durumdan piskoposların seçimini cemaatlere bırakıp, patriğin vekilleri aracılığıyla para toplanmasını yasaklayarak ve çıkarttığı bütün fermanların geçerliliğini kaldırarak kurtulabileceklerini düşünüyorlardı. Oysa bununla hiçbir şey düzeltilemediği gibi, düşmanca tutum daha da gergin hâle geldi. Cemaatler tarafından yapılan piskopos seçimlerinde makam pazarlıkları son raddeye ulaştı; "Kutsal makam", diyor Emo, "en alçakça ticaretin metası hâline geldi"[33].

Paralar patriğe yine, ama bu sefer gizlice, bilhassa Balyabadra (Patras) başpiskoposunun arabuluculuğuyla gönderildi ve patrik hâlâ para ödemeyenlere ve fermanlarına itaat etmeyenlere karşı aforoz gibi güçlü bir silahı elinde tutuyordu. Bu gücü Venedik'in aleyhine olacak şekilde kullandığı ise savaş çıktığında, Venedik'in hizmetinde silahlarına sarılacak bütün Rumları aforozla tehdit etmiş olmasından anlaşılmaktaydı[34].

33 Ranke, *aynı eser*, s. 481. Burada temas edilen herşey ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

34 Diedo, *aynı eser*, s. 85: "Venedik parası karşılığında hizmet veren Rum tebaaya karşı Rum patriğinin afarozu yayımlanmıştı".

Bütün bunlardan Venedik yönetimine karşı mevcut nefret karşısında benzer çarelerle ülkenin her yerinde sürekli tehlikeli bir huzursuzluk yaratmanın ne kadar kolay olduğunu ve diğer taraftan Venedik'in Mora'yı savunmak için az çok yeterli bir sistemi oluşturmasının ve muhafaza etmesinin ne kadar zor olduğunu anlayabiliriz. Ayrıca Venedik'in savunma sistemi gerçekten çok kötü bir durumda idi ki, krizde en önemlisi de bu idi. Ülkenin kendi kuvvetlerine böyle bir şey için asla güven olmazdı. Yerli halk, gerek vahşi Arnavut çobanlar gerekse efemineleşmiş Rum şehirliler, ezelden beri, ama en çok da sağlanan barış kendisini savunma zorunluluğunu ortadan kaldırdıktan sonra, orduda düzenli hizmette bulunmaya karşı kararlı bir direniş göstermişlerdi. Bir tek Manyalılar doğuştan askerdiler ve birkaç bin iyi donatılmış kişiden oluşan görkemli bir ordu oluşturacak durumdaydılar; ama onları bile artık yönetemiyorlardı.

Venedik tarafından özenle muhafaza edilen cemaatler kanunu bunun için iyi bir zemin oluşturmasına rağmen düzenli bir kara milisi bile kurmayı başaramadılar. Zaten en iyi ihtimalle bile bununla çok fazla şey başaramazlardı. Girit'te bu hususta yeterince tecrübe edinmişlerdi ve sadakatlerine tam güvenemeyecekleri tebaanın eline silah vermeyi çok da uygun görmüyorlardı.

Bu yüzden ülkenin savunulması için Venedikli paralı askerler ve yabancı kiralık birlikler kullanma sistemini uygulamak zorunda kaldılar. Savaş başladığında bu birliklerin sayısı ancak 7 bin kadardı ve bu birlikler de Mora'yı dışardan gelecek düşmana karşı korumaktan ziyade, Venedik'in tebaasını dizginlemek için, yarımadanın her yerinde en önemli yerlere dağıtılmışlardı[35]. Bu birliklerin sayısı da yine firarlardan dolayı azaldı ki, bunda hariçten kışkırtmaların da büyük bir payı vardı. Mesela Fransa'nın sırf Venedik'in Doğu Akdeniz'deki savaş gücünü tamamen yok etmek için bu firarları sistematik olarak teşvik ettiği bir gerçektir. Yunanistan'daki bütün Fransız konsoloslarına bu amaçla büyük miktarda paralar tahsis edilmişti ve bu paralarla Venedik muhafız kıtalarından mümkün olduğunca çok kişiyi kaçmaları için teşvik ediyorlar ve Fransa'ya götürmek üzere gemilere bindiriyorlardı. Bu işler, Kandiye ve Hanya'dan Suda ve İspirlonga'ya karşı büyük çapta ve büyük bir başarı ile yürütülüyordu[36].

35 Diedo, s. 83: "Askeri alanlara, belli yerlere dağıtılmış, sayısı 7 binden fazla olmayan askerler, tebaayı itaat altında tutabilseler de, devletleri işgale kalkan zayıf bir güç olarak endişe yaratamazlardı".

36 Kullandığım Paris Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'ndeki konsolosluk yazışmalarında bu husus hakkında olağanüstü açıklamalar mevcuttur. Bu gibi firarîler için harcanan para-

Bu kiralık birliklerle ne yazık ki savaş sırasında da çok acı tecrübeler yaşandı. 1716'da Korfu'ya ve Dalmaçya'ya gidecek bazı Alman alayları, daha yolculuk sırasında isyan çıkarttılar; subaylarını ve gemi kaptanlarını kendilerini Manfredonya'da karaya çıkartmaya zorladılar ve daha sonra büyük kalabalıklar hâlinde kaçtılar. Zara'da aynı yılın Temmuz'unda Alman muhafız kıtaları arasında ancak zorla bastırılabilen büyük bir isyan çıktı. Teğmenler de kapitülasyonlarına riayet etmekle pek ilgilenmiyorlardı. Bölükleri için tam ücret alıyorlardı, ama aralarında en yararsız avâm takımının bulunduğu firarîlerin yerine başkalarını getirmeye hiç niyetleri yoktu. Alman alaylarından birinde bir defasında asker kıyafetleri içinde, cellât tarafından süpürge ile kovulmak zorunda kalınan tam yedi fahişe bulunmuştu[37].

Mora'da neredeyse bütün kalelerin eksik bir durumda olması da büyük bir dezavantajdı. Bu hususta birçok şey başlatılmış ama sona erdirilememişti. Zira kısmen gerekli imkânlar yoktu, kısmen de her genel proveditore kendi yolundan gidilmesini istiyordu ve selefinin başlattıklarını, başka bir şey yapmak için yarım bırakıyordu. Göründüğü kadarıyla burada bütünlük içinde bir plan, etkin bir üst yönetim ve bu planı yürütme becerisi eksikti. Öncelikli olarak ele alınması gereken İsthmus Derbendi'nin tahkimâtı için, yukarıda bahsedildiği gibi[38], 1696'da hafif istihkâmlar inşa edildikten sonra neredeyse hiçbir şey yapılmamıştı. Yalnızca Anabolu'daki Palmida muazzam masraflar yapılarak, büyük istihkâmlarla donatılmıştı, fakat bu istihkâmlar henüz tamamlanmamışlardı ve en iyi ihtimalle bile

ların hesapları ile doludurlar. Hanya Konsolosu De Lane'nin 7 Ekim 1707 tarihli mektubunda örneğin İspirlonga'dan bu şekilde Fransa'ya firar eden bazı askerler hakkında şöyle denmektedir: "Diğerlerini kesin biçimde uyandıracak ve olumlu sonuç verecek olan şey firar için bir imkân aramaktı. Garnizonda bulunan Fransız askerlerini kaçışa hazırlamak için hava değişimi gibi yeni önlemler alacağım, onların kaçışını temin etmek için hiçbir şeyi ihmal etmeyeceğim". Venedikliler, bu kişileri evlilik bağı ile zincire vurmaya çalışmak gibi tuhaf çarelere başvurmuşlardı. Aynı konsolos 1 Eylül 1708 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Suda ve İspirlonga kalelerindeki Fransız askerlerini buradan çıkarmak maksadıyla onları teşvik için çok az bir şeyler yapabildim; fakat onları gözetim altında tutmanın dışında Venedikliler, yeni bir politka geliştirerek onları evlenme yükümlülüğüne sokmuşlar. Bu evlilik bağı vasıtasıyla onları tutuyorlar, öylesine ki bu garnizonu gözeten çok az kişi var, iki aydan beri beklenilen haberi yazmak için can atıyorum, elde ettiğim anda majestelerini haberdar edeceğim".

37 Diedo, *aynı eser*, s. 117, 123,h 136.

38 Karşılaştırma için bk. yukarıda bu hususla ilgili yerler.

gerekli muhafız kıtaları mevcut olmadığından savunulmaları mümkün değildi[39].

Her yerde cephanenin, barutun ve erzakın eksik olduğunu, Genel Proveditore Delfino'nun acil yardım çağrısından biliyoruz. Yarımadayı deniz yönünde koruyacak bir deniz gücü ise tamamen eksikti. Yalnızca iyi mürettebatla donatılmamış toplam 11 kadırga ve sekiz silahlı gemi, oradaki sularda dolaşıyorlardı veya kullanılmaz bir halde Anabolu Limanı'nda yatıyordu[40].

Bütün bunlara bir de yerel halkın yararsızlığı ve birçoğunda Venedik'in çaresiz ve nefret uyandıran yönetimi altında daha fazla kalmak yerine tekrar Türk yönetiminin özlemini çekecek derecede gelişen[41] kötü ruh hali de eklenenice, bu savaşın nasıl umutlarla başlatıldığını ve bundan ne gibi başarılar beklenebileceğini kolayca anlayabiliriz. Savaş, ileride göreceğimiz gibi, uzun sürmedi. Hamle üzerine hamle, çok geçmeden, Mora Yarımadası'nın kaybından ve Venedik'in Doğu Akdeniz'deki bir zamanlar çok güçlü hâkimiyetinin en son zayıf dayanak noktasının kaybından başka bir şey olması mümkün olmayan nihaî sonucu belirledi.

---

39 Diedo, *aynı eser*, s. 83 ve 92; Anabolu'nun istihkâmları ve Palmida burada ayrıntılı olarak tarif edilmektedir.

40 Diedo, s. 83: "Gemilerdeki manga, sayıları az ve gemicilerle iyi donatılmamış olduğundan, savunma için uygun olmaktan çok, onun sancaklarına dekor oluşturuyordu".

41 Bununla ilgili diğer belgelerin yanısıra, örneğin 1710'da Modon'daki Rumların seyyah De La Motraye'ye yaptıkları itiraflar da önemlidir: "Türklerin egemenliği altına dönme arzusu taşıyanlar ve Rumları yaşadıkları kaderden çıkarmayı dileyenler". Osmanlı yönetimi altında karşılığında şahısları ve mülkleri için tam bir güvenlik elde ettikleri birkaç kuruşluk haraçlarıyla, Venediklilerin baskıcı, keyfî ve pahalı yönetimi altında olduğundan çok daha iyi durumda bulunduklarını söylüyorlardı. Burada en iyisi sözü onlara verelim: "Venedikliler keyfî biçimde evlerimizde ve bahçelerimizde yaşıyorlar, kendilerine uygun olup olmadığını sormuyorlar bile, eğer şikâyet edersek bize kötü davranıyorlar. Askerleri evlerimize yerleşti; komutanlar karılarımızı veya kızlarımızı kaldırıyor; papazları bizim dinimize karşı konuşuyor, sürekli biçimde dinimizi değiştirip kendilerinin inancına girmemizi istiyorlar, bunu Türkler hiçbir zaman istememişti. Tam tersine Türkler bize istediğimiz her türlü serbestliği tanımışlardı ve bu bakımdan her gün onları özlüyoruz". De La Mortraye'nin karşılığında yaptığı anlayışlı itirazlar, düşüncelerini değiştirmeye yetmedi. Yalnızca Zenta'da da aynı ruh halinin hâkim olduğunu söylüyorlardı (*Voyages*, I, 462). Genel proveditorelerin raporlarında bu karanlık yönlere çok az temas ediliyor ya da hiç değinilmiyordu ve belki de bu yüzden Ranke tarafından yeterince vurgulanamamışlardır.

Balyosun ve Genel Proveditore Delfino'nun korkunç haberleri Venedik'te hâdiselerin gerçek durumu hakkında artık hiçbir şüphe bırakmayınca, tabii ki acilen sıkıntıları gidermek için gerekli olup, mevcut imkânların izin verdiği herşeyi yapmak için çaba gösterildi. Alessandro Bono, genel proveditore ile savunma için gerekli en acil ihtiyaçları görüşmek üzere, derhal olağanüstü komiser olarak gönderildi. Birlik, cephane ve erzak olarak temin edilebilen herşey hemen gemilerle Mora'ya gönderildi. Ayrıca en önemli yerlerin en acil ihtiyaçlarını gidermeyi de zamanında başardılar. Mesela Anabolu ve Gördüs, takviye birliklerle ve iki yıllığına erzakla donatıldılar. Donanma kısa zamanda 22 savaş gemisi, 15 kadırga, 10 galyot ve 2 baştarda ile takviye edildi. En yetenekli kaptanlar, gemilerin ve yarımadanın en fazla tehlikede olan yerlerinin başına getirildiler.

Daha sonra yerinde yapılan bir harp şurasında hemen eksiksiz bir savunma planı da geliştirildi. Yarımadanın tamamını aynı şekilde savunmak için gerekli imkânlar mevcut olmadığından, kuvvetleri belirli bazı ana noktalarda yoğunlaştırma ve diğer yerleri tamamen boşaltma kararı verildi. Boşaltılacak yerler arasında mesela Mezistre, Kalamata, Kalavrita, Kastuni, Arkadia ve Eski Balyabadra vardı ve burada yaşayan insanlar, toplar ve savaş araç gereçleri ile birlikte daha güvenli bir yere taşınacaktı. Buna karşın Anabolu, Benefşe, Modon, Mora Kalesi ve Manya'nın iki ana kalesi olan Chielasa ve Zarnata mümkün olduğunca uzun süre elde tutulacaklardı. Navarin ve Koron hakkında, duruma göre daha sonra karar alınacaktı. Arhos'un muhafız kıtaları birkaç bölük kiralık birliklerle takviye edildiler. Nihayet Eski Navarin ile Yeni Navarin'in yerle bir edilmesine ve muhafız kıtalarını Gördüs'e çekmeye karar verildi. Oysa ne tuhaftır ki, İsthmus Derbendi'nin daha iyi savunulması için hiçbir şey yapılmamıştı. Donanma ise Klimino Limanı'nda gözcü konumunu aldı[42].

---

42 Diedo, s. 83 ve 86. Bu savunma planının yanısıra ikinci seferde Venedik için Korfu'yu ve Dalmaçya'yı kurtaran bu büyük komutanın, Mareşal Kont Schulenburg'un Mora'nın belki de nasıl muhafaza edilebilmiş olabileceğine dair düşüncelerini öğrenmek ilginç olabilir. Elde mevcut az sayıdaki silahlı kuvvetlerle yarımadanın yalnızca bir kısmının savunulmasının mümkün olduğunu kabul ediyordu, ama düşmanın yarımadaya girişini engellemek için bilhassa İsthmus Derbendi etrafındaki ovaların harap edilmesi gerektiğini vurguluyordu. Ayrıca Anabolu'nun yalnızca 3 bin kişi, Benefşe, Modon ve Mora kalelerinden her birinin yalnızca 600 kişi ile savunulabileceğini; Gördüs, Koron ve diğer küçük kalelerin ise yerle bir edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Donanma, Modon İskelesi'nde olayların gidişatını bekleyecekti. Kendi kâğıtlarına göre bk. *"Leben und Denkwürdigkeiten Johann Mathias Reichsgrafen von der Schulenburg"*, Leipzig 1834, II, 6.

Bütün bu savunma tedbirleri hiçbir yerde üstün güçteki düşmanın karşısına başarılı bir şekilde çıkmak için yeterli değildi. Daha kış aylarında 300 deve yükü erzak Yenişehir'e ve 6 bin yeniçeri İstife'ye gönderilmiş ve buradan komşu Vonitsa, Kseromero, İnebahtı, Livadya, Salona ve Eğriboz'a dağıtılmıştı. Söylenenlere göre 200 bin kişiden oluşan asıl kuvvetler, sadrazamın yönetimi altında Nisan ayında Edirne'den ayrılmış ve Selanik üzerinden kısa günlük yürüyüşlerle Haziran ayı başlarında Gördüs Boğazı'na kadar gelmişti.

Aynı anda Kaptanıderya Canım Hoca [Mehmed Paşa] 35 padişah kadırgası, 20 kadırga, 15 Berberî gemisi, birçok yük gemisiyle daha küçük silahlı gemilerle Çanakkale Boğazı'nı geçmiş ve Selanik önlerinde kısa bir süre kaldıktan sonra, Eğriboz'da Karisto Limanı'na gelerek, buradan hemen Andıra üzerinden İstendil (Tine) Adası'na yönelmiş ve 5 Haziran 1715'te buraya demir atmıştı. Askerler hiçbir direnişle karşılaşmadan karaya çıkartıldılar. Proveditore Balbi, anlaşıldığı kadarıyla her yere hâkim cesaretsizliğe kapılarak, tamamen deliye dönmemiş olsaydı, iyi tahkim edilmiş, uzun süre yetecek erzaklarla donatılmış ve gerek konumu, gerekse hâlâ itaatkâr tamamen Katolik bir nüfus tarafından güvence atında olan bu dağ kalesi, muhtemelen çok uzun bir süre için tutunabilecek durumda olurdu. Balbi, kapudan paşanın daha ilk çağrısında Mora'ya veya Korfu'ya silahlarıyla ve mallarıyla birlikte serbest geçiş hakkı karşılığında teslim oldu. Kale hemen yerle bir edildi ve adanın 15 bin kişilik nüfusundan en itibarlı ve Venediklilere an sadık ailelerden 200 kişi Berberî ülkelerine sürgüne gönderildi.

Balbi, korkaklığının bedelini ağır ödedi. Harp mahkemesine çıkartıldı ve ömür boyu hapse atıldı. Oysa İstendil'in bu şekilde kurtarılması artık mümkün değildi; ebediyen kaybedilmişti. Bu ilk darbe, Doğu Akdeniz'de en eski ve en sadık mülklerinden birisi olduğundan, Venedik'i iki kat sarstı. Bu hâdise savaşın gidişatı için kötü bir işaret sayıldı ve genel olarak hâkim olan cesaretsizliği daha da arttırmaya yaradı[43]. Artık hiçbir yerde ciddi bir direniş düşünülemiyordu. Yalnızca birbirini kovalayan talihsizlikler için ağıtlar yakılmaya başlandı.

Kapudan paşa [Canım Hoca Mehmed Paşa], İstendil'in ele geçirilmesinden sonra, önce Porto Kolonna ve Porto Poro arasındaki sularda dolaşırken

43 Diedo, s. 86. İstendil'in kaybı burada "ardından gelen felâketlerin uğursuz başlangıcıyla birlikte savaşın başlaması" olarak tanımlanıp, bu önemli yerin elden çıkması "uzun bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezine saplanmış bir diken olarak kalmış" olduğundan çok ağır bir kayıp kabul edilmeli idi.

ve öncelikle Egin Adası'nın fethine göz dikmişken, 20 Haziran'da sadrazam [Silahdar Ali Paşa], en az 100 bin kişi olarak tahmin edilen ve her gün yeni katılanlarla sayısı daha da artan bir ordunun başına geçerek, hiçbir direnişle karşılaşmadan, uçuşan sancaklar ve mehter müzikleri ile İsthmus Derbend'i üzerinden yarımadaya akın etti. Korku ve dehşet ondan önce gidiyordu. Böyle bir gücün karşısına çıkmaya kim cesaret ederdi! Kaçabilen herkes, ailesi ve taşınabilir malları ile birlikte dağlara kaçtı[44]. Issız köyler hemen ateşe verildiler ve büyük bir kısmı hâlâ ekili olan tarlalar çöle çevrildi.

Sadrazam hemen asıl kuvvetleriyle tepede duran Akrokorint dağ kalesinin her hücuma en azından uzun süre direnebilecek kadar iyi tahkim edilmiş ve erzakla donatılmış gibi görünen Gördüs önlerine geldi. Ne kibirli umutlarmış! Önceleri Gördüs'ü son raddeye kadar savunmaya kararlı olan Olağanüstü Proveditore Giacomo Minotto, Osmanlılar beş gün boyunca dört top ve tek bir havanla kalenin ana kapısını ağır bir top ateşine tutunca, herşeyden vazgeçti. Beyaz bayrağı uzattı ve muhafız kıtasının silahsız olarak ve taşınabilir mallarından yalnızca her birinin sırtında taşıyabileceği kadarını alarak serbestçe geçmelerine izin verilen utanç verici bir teslim oluşu kabul etmek zorunda kaldı. Oysa bu sözler de tutulmadı. Talihsiz bir tesadüf, kaleyi boşaltırlarken cephane dolu bir deponun barutun patlaması ile havaya uçmasına sebep oldu; buna öfkelenen yeniçeriler, suçu kaleyi terketmekte olan muhafız kıtalarında buldular; üzerlerine saldırdılar ve neredeyse son adamına kadar öldürdüler. Sadece çok azı hayatlarını kurtarabildiler, fakat özgürlüklerini kaybettiler; aralarında köle olarak Asya'ya gönderilen ve daha sonra İzmir'deki Hollanda Konsolosu Colyer'in eşinin yumuşak kalpliliği sayesinde para karşılığında serbest bırakılan Proveditore Minotto da vardı[45].

Gördüs'ün düşmesinin yarattığı dehşet hemen meyvelerini verdi. Egin Proveditoresi Francesco Bembo, kapudan paşa daha adanın önlerinde belirmeye başlayınca teslim oldu. Muhafız kıtaları ile birlikte Benefşe'ye gitmek

---

44 Diedo, s. 83 ve 87: "Doğası aşağılık olan Rumlar ailelerini ve mallarını başka yerlere taşımaya çalışıyorlardı ve şaşırmış olan halk kendisi için ve ortak bir savunma yolunda silaha sarılmaktan çok kurtuluşu dağlardaki sığınaklarda arıyordu". Yarımadaya akın eden ordunun büyüklüğü hakkında Genel Proveditore Delfino bizzat raporunda şöyle demektedir (bk. Ranke, *aynı eser*, s. 493): "Sadrazam 1.100 askerle kıstağa girdi, asker sayısı daha sonra artarak akıl almaz ve inanılmaz bir sayıya ulaşıyordu".

45 Diedo, s. 89-90.

üzere gemiye bindirildi ve burada gösterdiği kahramanlıktan dolayı hemen zindana atıldı[46].

Mora Yarımadası'nın sıkıntı içindeki halkı, kurtuluşlarını güçlü galibe teslim olarak aramaya başladılar. İtaat edenlere verilen vaatler ve direnenlere yapılan tehditlerin etkili olmaması mümkün değildi. Birçoğu, Osmanlı'ya bilhassa Vonitsa'da kurulan büyük depoların inşasında yardımcı olmak üzere, saklandıkları yerlerden çıktılar. Venedik donanma başkomutanının buradaki toprakların 30 mil çevresini Slovenyalı birlikleri tarafından ateşle ve kılıçla çöle çevirmesi ise tamamen gereksiz bir zorbalıktı.

Sadrazam, Gördüs'ü bir kez ele geçirdikten sonra, gözünü tabii ki başkent Anabolu'nun fethedilmesine çevirmek zorunda idi. İstihkâmların sağlamlığı, hâlâ güçlü ve kararlı bir muhafız kıtasının varlığından dolayı –1.700 daimî piyade, 1.000 İtalyan gönüllü ve çok fazla işe yaramayan birkaç yüz Rum'dan oluşuyordu– burada önemli bir direniş beklenebilirdi. Ayrıca burada başkomutanlığı yürüten Genel Proveditore Alessandro Bono –Delfino, donanma başkomutanı ve San Marko vekili tayin edilmişti– Venedik'in yarımadadaki bu son kalesini korkakça ve utanç içinde düşmana teslim etmektense onurlu bir şekilde yok olmaya kararlı idi. 9 Temmuz'da sadrazamın muazzam sayıdaki birlikleri Arhos'tan şehrin surları altına geldiğinde, aynı düşüncede olan herkes kahramanca savunmaya hazırdı. Oysa böyle üstün bir güce karşı uzun süre direnmek mümkün müydü?

Palamida'nın dış surlarına yapılan ilk saldırıda her iki taraf yiğitçe ve değişken başarıyla adam adama çatıştı. Ancak yeni inşa edilmiş ve bu yüzden fazla dayanıklı olmayan surlara, zekice yerleştirilmiş bir lağım ile geniş bir gedik açıldıktan, aynı zamanda yeniçeriler de gözetlenmeyen bir yerden surlara tırmandıktan ve şehre girdikten sonra, herşeyden vazgeçmek zorunda kaldılar. Bono, beyaz bayrağı çekti ama artık çok geçti. Bayrağa kimse bakmıyordu. Zira kuşatmacıların dizginlenemez kalabalıkları şehre ve kaleye girmişlerdi bile. Parolaları ölüm ve talan oldu. Korkunç bir kan banyosu ile kendilerine yol açtılar. Muhafız kıtalarının neredeyse tamamı ve halkın büyük bir bölümü öldürüldü. Venedik'in en iyi subayları ve birçok soylu Venedikli ellerinde silahları ile çatışarak onurlu bir ölüme gittiler. Yalnızca kadınlar ve çocuklar esirgendiler ki, daha sonra köle olarak götürüldüler. Yeniçeriler, belki de Rumların

46 Diedo, s. 91.

da kışkırtmasıyla Katolik ruhbanlara ve keşişlere saldırdılar. Ölenler arasında Başpiskopos Carlini de vardı.

Palmida'nın komutanı Albay Cardosi, ne yazık ki daha ilk saldırı sırasında hayatını kaybetmişti ve halefi Albay La Gala, dehşete düşerek, başka tek bir gülle bile atmadan topları, güya Türkler tarafından kullanılmasınlar diye çivilettirdi. Oysa bu hareketi ihanet kabul edildi ve hemen zindana atıldı. Genel Proveditore Alessandro Bono, General Zacco ile birlikte canlı, ama ağır yaralı olarak yeniçeriler tarafından tutsak edildi. Her ikisi de zincirler içinde sadrazamın ölüm saçarak fethedilen şehre zafer nidaları eşliğinde girişini süslediler.

Bahsettiğimiz gibi, Mora'nın burada toplanan büyük zenginlikler, canlı bir ticaret, büyük bir canlılık ve hatta lüks düşkünlüğü sayesinde verimli bir hâle gelmiş başkentinde elde edilen ganimetler muazzamdı. Sadrazamın bütün esirleri huzuruna getirtip, gözlerinin önünde idam ettirmesi, üzücü akıbetinin devamı idi. Sadrazam, her baş için 30 solota ödedi[47].

Anabolu'nun ele geçirilmesi ile yarımadanın tamamı neredeyse kaybedilmiş gibi idi. Venediklilerin hâlâ elinde bulunan az sayıdaki yerlerin, bilhassa burada bulunan muhafız kıtaları arasında bir de direniş ve isyan ruhu en korkunç şekilde ortaya çıktığından, artık muhafaza edilmesi mümkün değildi. Sadrazam, Anabolu'dan sonra güneye yönelerek, Modon önlerine geldiğinde, buradaki birlikler itaat etmeyi reddettiler; silahlarını attılar ve cüretkâr bir onbaşının Olağanüstü Proveditore Vincenzo Pasta'nın göğsüne silahını dayaması ile kaleyi teslim etmesini talep ettiler. Teslim olacakları resmen açıklanmadan, asiler deniz tarafındaki kapıları kırdılar ve deliler gibi burada demir atmış kapudan paşanın galyotlarına hücum ettiler. Yeniçeriler bunun üzerine onları vazgeçirebilecek tek bir kurşun bile atılmadan surlara tırmandıklarında, şehirde yalnızca 14 kişi vardı. Vincenzo Pasta, son anda ağır yaralı olarak şehrin diğer subayları ile birlikte kapudan paşanın gemisine kaçmış ve burada, minnettar-

47 Diedo, s. 92-95. Burada Anabolu'nun Doğu Akdeniz'de en verimli şehirlerden biri hâline gelmesi için gerek devlet daireleri, gerekse özel şahıslar tarafından çok şey yapıldığı vurgulanmaktadır: "Görkemin parıltısını, süslemeleri ve ticaret trafiğini geliştirip büyütmeye yönelik, kamu uygulamalarıyla özel kişilerin çalışmalarının yarıştığı, haklı bir şekilde, çok büyük zenginlikte bir ticarethâne denilebilirdi, kaderin, barbarların açgözlülüğünü doyurmak için biraraya topladığı". Anabolu'nun ve Palmida'nın fethi hakkında İstanbul'da açıklanan resmî raporun tercümesi için bk. Theyls, *Mémoires curieux*, s. 201. Burada bulunan topların, 147 toptan ve 14 havan topundan oluştuğunu öğreniyoruz.

lıkla kapudan paşanın bir zamanlar eski bir forsa olarak kendisinden gördüğü iyi muamelenin hatırına merhametle ve nezaketle karşılanmıştı[48].

Güneyde bunlar olurken, daha önce Ağustos ayında kuzeyde Mora Kalesi benzer şartlar altında Serasker Kara Mustafa Paşa'ya teslim olmuştu. Düşman ateşi ancak dört gün kadar sürdükten sonra, burada da isyan eden muhafız kıtası zorla kalenin teslim edilmesini talep etti ve komutanları Üsteğmen Castelli, Proveditore Pietro Marcello'nun itirazlarına rağmen, şiddetli taleplerine boyun eğecek kadar zayıftı. Castelli, mümkün olduğunca lehte bir teslimiyet sağlamak için, Kara Mustafa Paşa'nın karargâhına bizzat gitti. Oysa muhafız kıtalarına silahları ve eşyalarıyla birlikte serbest geçiş hakkının tanınmasını bile sağlayamadı. Yalnızca kendisine ve diğer komutanlara kılıçları bırakıldı, bütün diğerleri silahlarını bırakmak ve yalnızca kendi kişisel eşyaları ile gitmek zorunda kaldılar. Burada da yine verilen sözlere ihanet edildi. Muhafız kıtasının yarısı henüz gemilere bindirilmişti ki, yeniçeriler kaleye girdiler ve burada bulunan herkesi ya öldürdüler ya da zincire vurdular. Marcello ve Castelli de zincire vuruldular, ama en azından bu sadakatsizliği kınıyormuş gibi bir tutum takınan serasker tarafından hemen serbest bırakıldılar. Castelli tabii ki daha sonra yaklaşık 1.100 kişilik eğitimli birlikler tarafından savunulan ve bolca cephane ve erzakla donatılmış bir şehirden bu kadar kolay vazgeçmekten dolayı ağır bir suçla itham edildi. Bunun için ağır hapis ile cezalandırıldı[49].

Nihayet ele geçirilmesi zor sanılan Benefşe de aynı akıbete uğradı. Buranın komutanı Olağanüstü Proveditore Federico Badoaro, kaleyi kurtarmak için teşebbüste bile bulunmayarak, hatta denizden ve karadan aynı anda kuşatılınca tek bir kurşun bile atmadan, muhafız kıtası birkaç gün daha direnmiş olsaydı bu sularda mevsimin ilerlemiş olmasından ötürü ortaya çıkan güvensizlikte bu dağ kalesini alabilecek durumda olmayacağını açıklayan kapudan paşaya teslim etti. Badoaro, kaderleri kendilerini bu kriz döneminde elde tutulması mümkün olmayan bu ülkeye atan diğer Venedikli komutanlarla aynı kaderi paylaştı: En karanlık zindanda ömür boyu hapse mahkûm oldu[50].

Mora artık tamamen kaybedilmişti. Kalan bütün diğer yerler gönüllü olarak teslim oldular. Manyalılar bile, sadrazam Modon önlerindeyken, Venedik'e

48 Diedo, s. 99 ve 101.
49 Diedo, s. 99 ve 100.
50 Diedo, s. 102.

bağlı olduklarını defalarca kanıtladıklarını, ancak ülkelerini bu durumda üstün güçteki düşmanın talanına terkedemeyeceklerini açıkladılar; bu yüzden tekrar Bâbıâli'nin hâkimiyetine gireceklerdi. Diğer taraftan, Venediklilerin buradan kovulmasından sonra, ganimetlerden pay almak üzere, kuzeyden gelen göç öyle büyüktü ki, sadrazam İsthmus Derbendi'ne bu sele karşı sağlıklı bir set oluşturacak güçlü bir birlik yerleştirmek zorunda kaldı[51].

Denizlerde ise hiçbir hareket görülmemişti. Venedik donanması, başkomutanı Delfino'nun emri altında bütün bu süre zarfında sakince Burak Reis Adası önlerinde beklemişti. Yalnızca bir kez, Ağustos ayı ortalarında, kapudan paşaya Kalamata Körfezi'ne geldiğinde saldırmak üzere harekete geçecekmiş gibi göründü. Oysa Delfino bu konuda ciddi değildi. Bizzat yaptığı açıklamada, karadaki felakete bir de denizlerde bir felaket eklemek istemediğini belirtti; birinci vazifesi donanmanın muhafazası idi. Bu bahane ile düşman donanmasını görünürde üç gün boyunca takip ettikten sonra, Suda ve İspirlonga'nın düşüşünü hızlandırmak için tam zamanında vardığı Girit sularına doğru yol almasına izin verdi[52].

Venedik'in Girit'teki hâkimiyetinin son kalıntıları olan bu iki sahil kalesi, savaş başladığında adanın Osmanlı komutanının sert ama başarısız saldırılarına maruz kalmıştı. Burada komutanlık yapan iki proveditore, İspirlonga'da Francesco Giustiniano ve Suda'da Luigi Magni, nadir görülen bir kararlılığa sahip adamlardı ve vazifelerine onurlu bir şekilde ölene kadar sadık kalmayı onur meselesi sayıyorlardı. Ancak burada tutunabilmek için desteğe ve adadan gelen her türlü ikmal yolları kesildiğinden bilhassa erzaka ihtiyaçları vardı. Bunun için donanma başkomutanına müracaat ettiler, fakat kolayca anlaşılabilecek sebeplerden dolayı hiçbir şey elde edemediler. Hiçkimse iki kaleyi deniz tarafından abluka altına almış düşman gemilerini yarmaya cesaret edemezdi.

Osmanlı komutanının her bir kale için yalnızca sekiz top kullanabildiği kuşatma böylece yaz ayları boyunca herhangi bir ilerleme göstermeden sürdü. Suda'ya yalnızca yarım tüfek atış boyu uzaklıktaki küçük bir adadan saldırma

---

51 Diedo, s. 97 ve 99.

52 Diedo, s. 98. Delfino, Senato'ya sunduğu raporunda kendisini şöyle savunmaktadır (bk. Ranke, *aynı eser*, s. 495): "Ben samimiyetle temin ederim ki, kuraldışı bir göreve büyük ateşli bir istekle sürüklenmiş olsam bile, o zamanlar çok zayıf olan bu ordunun kolaylıkla başına gelebilecek tehlikeli çatışmaların tepkisi ve öngörüsü olmadan, beni vatana karşı, başkalarının toprağının uğursuz olaylarına denizin daha az talihsiz olmayan olaylarını da katma suçlusu yapabilirdi".

teşebbüsü başarısız oldu. Kaleden açılan ateş burada konuşlanmış yeniçerileri öyle zor duruma soktu ki, hiçbir şey yapamadan geri çekilmek zorunda kaldılar[53]. Kapudan paşa donanması ile birlikte buraya gelmemiş olsaydı, kalenin ele geçirilmesi zor olacaktı. Ayrıca 11 Eylül'de nihayet taze birlikler, cephane ve erzak temin etmeyi başaran proveditore, her türlü teslim ol çağrısını gururla geri çevirmişti. Osmanlı komutanına yalnızca Venedik'in emri üzerine, sadakatine ve yiğitliğine emanet edilen bu kaleyi teslim edeceği cevabını verdi[54].

Hâlbuki 18 Eylül'de kapudan paşa 43 gemi ile Suda açıklarına geldiğinde ve surları yarım menzil uzaklıkta oldukça ağır bir top ateşine tutmaya başlayınca, artık direnmek mümkün değildi. Proveditore, iki gün sonra, Korfu'ya serbest geçiş hakkı karşılığında teslim oldu. Muhafız kıtalarının tamamı ve kendisiyle gelmek isteyen insanlarla birlikte Fransız gemilerine bindirilerek, Korfu'ya gönderildi. Kalmak isteyenler, haracı ödedikleri sürece adada kalabilirlerdi. Hâlbuki teslimiyet antlaşmasının bu noktasına daha sonra uyulmadı. Zira Girit'teki bu iki kalenin fethine özel bir önem veriyormuş gibi görünen padişah, daha sonra sadakat ve inanç içinde burada kalan bütün Rumları ya köle yaptı ya da kısmen astırdı[55].

53 Diedo, s. 91. Son kuşatma ve Suda ile İspirlonga'nın nihaî düşüşlerine dair en kesin ve ilginç haberleri, Paris'te Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nde yukarıda adı geçen konsolosluk yazışmalarında bulduk. Mesela Hanya Konsolosu De Lane'nin 27 Ağustos 1715 tarihli mektubunda şöyle denmektedir: "Bu krallığın iki Venedik kalesi hâlâ iyi durumda, çünkü zayıf biçimde saldırıya maruz kalmışlar, her ikisinde de bulunan sadece sekiz parçalık iki batarya da kötü kullanıldığından mazgallarda dahi değiller". Daha sonra, 9 Eylül tarihli mektupta da devam eden, Suda'ya başarısız bir şekilde deniz tarafından saldırma teşebbüsünü tarif etmektedir. Aynı zamanda konsolosun kaleyi mümkün olduğunca kısa bir sürede düşürmesini sağlamak için, paşaya sürekli olarak tavsiyelerde bulunduğuna dair ilginç bir gerçeği de öğreniyoruz. Bu amaçla defalarca paşanın karargâhına gitmiş, ama son ana kadar kendisi de çabalarının başarısına inanmamıştı.

54 9 Eylül 1715 tarihli konsolosluk raporları. Şu sözlerle kapanmaktadır: "Sonuç olarak, eğer erzak ve cephane sıkıntısı çekmezlerse, onlar (Venedikliler) Türkleri tamamen bıktırırlar".

55 28 Eylül 1715 ve 15 Şubat 1716 tarihli konsolosluk yazıları. Sonuncusunda şöyle denmektedir: "Bu Krallık'a ve Mora'ya bağlı Suda ve İspirlonga kalelerinin fethi Büyük Sultan'ın çok hoşuna gitti. Burada bulunan birçok Rum'un asılması emrini verdi ve aynı şeyi anlaşmalara karşı çıkan bütün esirlere de yaptırdı. Eğer Venedikliler üstün gelirlerse, bu zalimliğin ve Mora'da işlenen diğerlerinin intikamları alınacaktır". Konsolosun bu esnada bizzat ziyaret ettiği Osmanlı donanmasının durumu hakkında ver-

Suda teslim olduktan sonra İspirlonga'nın da daha fazla tutunması mümkün değildi. Kapudan paşa, buraya gemilerini göndermeye bile gerek duymadı. Hâlâ tereddüt eden proveditoreye çağrıda bulunmakla yetindi. Oysa proveditorenin değiştiremeyeceği bir kadere boyun eğmekten başka bir çaresi yoktu! Ekim ayı başlarında Suda'nın komutanına tanınan aynı şartlar altında teslim oldu. Ancak kapudan paşa gidecek olan muhafız kıtaları için tahsis edilecek gemileri şimdilik donanmada tutmayı daha uygun gördüğünden, bu şartların yerine getirilişi de şüpheli idi[56].

Kapudan paşa, önce Girit'ten tekrar Takımadalar'a döndü ve burada küçük ve savunması zayıf Çuha Adası'nı ele geçirdi. Adanın komutanı Sebastiono Marcello, az sayıda muhafız kıtalarına yiğitçe sözler söyledi ama boşuna: Direnmeyi düşünmüyorlardı ve boyun eğerek en azından onurlu bir teslimiyet elde ettiler. Kapudan paşa, onlara silahları ve eşyaları ile birlikte Venedik donanmasına serbest geçiş hakkı tanıdı[57].

Aynı yıl içinde ayrıca Ayamavra da tehlikeye düşürüldü. Mora Kalesi ele geçirildikten hemen sonra Serasker Kara Mustafa Paşa, kuzeyden Preveze'de toplanan başka bir birlik ile takviye edilecek 30 bin askerle adaya saldırı emrini aldı. Adada başlangıçta direniş gösterme kararı alındı. Muhafız kıtası mümkün olduğunca takviye edildi; cephane ve erzak temini sağlandı; sahillerin uygun bir şekilde savunulmasına özen gösterildi ve olağanüstü bir ücret verilerek, birliklerin cesareti arttırılmaya çalışıldı. Aynı anda deniz tarafından adaya saldıracak olan kapudan paşanın Girit'e doğru gittiğini öğrenince, derin bir nefes aldılar.

Oysa Çuha düştükten sonra Osmanlı silahlarının bir sonraki hedefi Ayamavra olacakmış gibi görünmeye başlayınca, durum o daha çaresiz bir hâl aldı.

---

diği bilgiler de oldukça ilginçtir. Amiral gemisi 120 adet top taşıyan üç katlı bir kalyondu ve ayrıca Venedik'te artık bulunmayan 6 adet altmışdörtlük vardı. Ayrıca iyi durumda 30 yolcu gemisi mevcuttu; donanmanın kalanı kötü durumda idi ve denize pek elverişli değildi. Bütün gemiler Mora'dan getirtilen her yaşta ve cinsiyette köle ile dolu idi ve bunların arasında Venedik hizmetinde bulunan birçok Fransız da vardı. Bunların para karşılığında serbest bırakılması oldukça zor oldu.

56 28 Eylül ve 15 Ekim 1715 tarihli konsolosluk yazıları. Sonuncusunda kapudan paşanın gemilere bindirilen muhafız kıtalarını kendisine sakladığı söylenmektedir: "onları serbest bırakmadan önce sadrazamın inceleme yapacağı bahanesiyle". Konsolos, olay mahallinde, örneğin *aynı eser*, s. 105'te bazı şeyleri yanlış aktaran Diedo'dan daha iyi bilgi edinebilmişti.

57 Diedo, s. 106.

Zira en becerikli mühendislere yaptırılan incelemeler sonucunda surların birçok yerde yetersiz ve bilhassa dış surların başarılı bir şekilde tutulmak ve savunulmak için fazla geniş olduklarının farkına varıldı. Adanın müdafaası için yapılan muazzam masraflardan sonra karar vermek ne kadar zor da olsa, eşit olmayan bir savaşta çok daha büyük fedakârlıklarla adanın tamamını kaybetme bilincine teslim olmaktansa kaleyi yerle bir etmenin gerekliliğine boyun eğmek zorunda kaldılar. Karar hemen uygulandı. Surların üzerinde bulunan 56 bronz top, hâlâ mevcut cephane ve muhafız kıtaları ile birlikte Korfu'ya gönderilmek üzere gemilere bindirildi ve zekice yerleştirilmiş birkaç lağım, düşmanın gözü önünde değerli istihkâmları korkunç bir gürültü eşliğinde birkaç dakikada geniş bir harabeye çevirdi[58].

Esas amaca bu şekilde ulaşıldı. Zira Osmanlılar harabeleri ele geçirmek için hiçbir heves göstermiyorlardı. Kapudan paşa, Takımadalar'da bir süre dolaştıktan sonra, Sakız Adası Boğazı'na geri çekildi ve Venedik donanması başkomutanı, Bâbıâli'nin ertesi yıl yapılacak seferin hedefi olarak belirlediği –ki buna artık hiç şüphe yoktu– Korfu'da kış karargâhına çekildi.

Bu talihsiz seferin çok sayıda kurbanları ve geri gelmesi mümkün olmayan büyük kayıpları karşısında Venedik için silahlarının onurunu en azından Dalmaçya'da az çok kurtarmış olmak çok büyük bir teselli değildi. Kısmen kötü silahlanmış, disiplinsiz Tatarlardan oluşan 40 bin kişilik bir ordu, yaz aylarında Dalmaçya'ya akın etmiş; Zara, Verlika, Dernis ve Knin yakınlarına kadar her yeri yağmalamış, ateşe vermiş ve nihayet Ağustos ayı başlarında iki top ve bir havan topu ile kuşatmayı başlatmak üzere Sing önlerinde kalmıştı. Saldırılar vahşice idi, fakat kahraman Proveditore Giorgio Balbi'nin komutası atındaki küçük muhafız kıtası tarafından kuşatmacılara büyük kayıplar verdirilerek geri püskürtüldüler. Mücadeleler neredeyse hiç kesintisiz ancak yedi gün ve yedi gece kadar sürdü ve Osmanlılar geride birçok cephane, savaş araç gereçleri ve defnedilmemiş ölüler bırakarak gece vakti ve büyük bir karmaşa içinde geri çekildiler. Selina Nehri kıyılarında tekrar biraraya toplandılar, ancak aynı yıl içinde geri dönmeyi düşünmediler[59].

Bu ilk uğursuz savaş yılından sonra Venedik'te sıkıntı içindeki insanların üzerine sinen kötü ruh halini burada anlatmaya çalışmayacağız. Gelecek için

58 Diedo, s. 103-107,

59 Diedo, s. 95-97.

üzerlerine çöken acı hayal kırıklıklarını ve uğursuz endişeleri kolayca tasavvur edebiliriz. Halkın, bu sonsuz talihsizliğin bütün suçu bilhassa donanma başkomutanı zavallı Delfino'ya atarak en azından biraz rahatlamaya çalışması gayet doğaldı. Suçlama ve savunma, böyle durumlarda hep olduğu gibi, yine tarafların siyasî mücadelesi hâline geldi. Bilhassa seferin tamamı boyunca donanması ile neredeyse hiçbir şey yapmamış olmakla ve hiç hareket etmeyerek, şehirleri ve toprakları birer birer düşmanın gücüne ve keyfiyetine terketmekle suçlanıyordu.

Delfino'yu savununlar ise haklı olarak baştan beri içinde bulunduğu durumun zorluğunu ve sürekli olarak çaresizliğini ileri sürüyorlardı; ama boşuna. Venedik, verdiği hizmetleri ne kadar övse de kamuoyunun gücüne boyun eğmek zorunda kaldı ve Delfino'yu görevden aldı. Yine de bu şartlar altında Delfino için bir halefbulmak zordu. Hiçkimse böyle bir yükün altına girme cesaretine sahip değildi. Sonunda Adaların Genel Proveditoresi Andrea Pisani, uzun süren tereddütlerden sonra vatanı için bu fedakârlığı yapmaya karar verdi. Göreve ise ancak ertesi yıl Şubat ayında başladı ve Delfino bu süre zarfında Venedik silahlı kuvvetlerinin başında kaldı[60].

Barış, hele ki onurlu bir barış artık mümkün olmadığından Venedik, yakın gelecekteki kaderinin karşısına dayanıklılık, kararlılık ve kendine güven ile çıkabilmek için, büyük geçmişinin en zor zamanlarında kendisini defalarca kanıtlamış cesaretine ihtiyaç duyuyordu. Zira İstanbul'daki ruh hali hâlâ savaşa yönelik ve son derece gergindi. Nasıl ki İngiltere'nin ve Hollanda'nın temsilcilerinin barış için arabuluculuk yapma teşebbüsleri savaşın ilk yılında tamamen başarısız olduysa, Hollanda Elçisi Kont Colyer'in sadrazam nezdinde barış için arabuluculuk yapmak için benzer zayıf bir teşebbüsü kısaca ve soğuk bir şekilde Bâbıâli'nin Venedik ile bir barışı yalnızca Osmanlıların kısa bir süre önce yaptıkları fetihlere, Dalmaçya'da Karlofça Barışı sırasında Venedik'e bırakılan birkaç önemli yerin eklenmesi hâlinde yapabileceği açıklaması ile geri çevrildi[61].

Göründüğü kadarıyla İstanbul'da artık hiçbir şeye imkânsız gözüyle bakılmıyor, büyük hayaller kuruluyordu. Tanrı'nın lütfunu Osmanlı silahlarına yöneltmesi için geçen yıl içinde haftada iki kez yapılan toplu dualarda ciddi

60 Diedo, s. 108-112. Delfino'nun lehine ve aleyhine söylenebilecek herşey burada toplanmıştır. Ayrıca Pisani'nin seçilmesi hakkında, s. 117, 119.

61 Theyls, *Mémoires curieux*, s. 189, 194 ve 219.

olarak Viyana'nın ve Roma'nın fethinden bahsediliyordu[62]! Ayrıca Kasım ayı başlarında muzaffer ordusu ile Edirne'ye gelen sadrazam [Ali Paşa], 2 Aralık'ta padişahla birlikte törenler eşliğinde İstanbul'a giriş yaptıktan sonra, son seferin parlak zaferleri yedi gün süren törenlerle yüceltildi.

Tabii ki bundan sonra Venedik adını taşıyan herşeye karşı sert bir tavır başladı. Sokağa çıkan Venedikli bir tercüman hemen tutuklandı ve bulunduğu yerde idam edildi. Sırf üzerinde Venedik Cumhuriyeti'nin bir kontu hâline geldiğini gösteren bir berat bulunduğu için Benefşeli talihsiz bir Rum hekim de aynı akıbete uğradı. Ceneviz elçisi bile alacaklılarının bütün itirazlarına rağmen, bütün soydaşları ile birlikte İstanbul'u 24 saat içinde terketmek zorunda kaldı, zira Ceneviz'in Venedik'i üç gemi cephane ile desteklediği ortaya çıkmıştı. En kötü muameleyi Venedikli esirler görüyordu. Ermenilerin, Rumların ve Yahudilerin, muhtemelen yalnızca bu talihsizlerin yakınlarının aracıları olarak hareket ettiklerinden endişelendikleri için, bu esirleri satın almaları ölüm cezası altında yasaktı. 1.000'in üzerinde esirin çaresizlikten Müslümanlığa geçtiği söyleniyordu; Anabolu'nun fethi sırasında esir düşen dokuz Venedikli soylu, Yedikule zindanlarına atılarak, daha sonra tersanelerde çalışmaya zorlandılar; bu durumdan ancak büyük miktarda paralar karşılığında kurtulmayı başardılar[63].

Buna karşın, savaş sırasında İstanbul'a yerleşmek üzere Mora'dan ayrılan bütün Rumların bulunmasına ve Mora'ya geri gönderilmesine dair bir emir çıktı. Terkedilmiş topraklara mümkün olduğunca hızlı bir şekilde insan yerleştirmek istiyorlardı[64]. Yine de bu esnada silahlı bir direnişten de çekiniyorlardı. Zira aynı zamanda Bâbıâli'nin bütün tebaasının, bilhassa Ermenilerin ve Yahudilerin, silahlarını teslim etmeleri emredildi. Bu amaçla defalarca aranan evlerde kimde silah bulunuyorsa, o hemen ölüm cezasına çarptırılıyordu[65].

Venedik'e bundan böyle vurulabilecek en büyük darbe, hiç şüphesiz yılın sonlarına doğru aniden Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün Venedik mal-

62 Bu duayı Theyls, s. 195'te tercüme etmektedir. Duanın son sözleri şöyledir: "Yardımını ve katılımınızın ihtişamını müminlerin ordusunun üzerinde parlat, öyle ki onlar Mora'da kan dökmeksizin muzaffer olsunlar. Ey Tanrım! Teşebbüslerimizi destekle! Mora'nın fethini nasip et! Osmanlı'nın inancı Roma ve Viyana'yı da düşürsün".

63 Theyls, s. 203, 206, 211 ve devamında ve 223'te bu seferleri aktarmaktadır.

64 *Aynı eser*, s. 210. Şunları eklemektedir: "Son bir kararlılıkla bu emir yerine getiriliyor".

65 *Aynı eser*, s. 221 ve 226.

larının yasaklanması oldu. Bu hususta çıkartılan ferman, siyasî amaçlı ticarî düşmanlıkların tarihinde en tuhaf belgelerden biridir. Bu belgede, içinde bulunduğumuz yüzyılda büyük bir fatihin yine büyük bir ticaret gücüne, yani Napolyon'un İngiltere'ye büyük yaralar açmaya çalıştığı ambargo sistemini en geliştirilmiş haliyle buluyoruz. Göründüğü kadarıyla daha o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn'da, tıpkı daha sonra Tulieries Sarayı'nda olduğu gibi, bu gibi tedbirlerle bu gibi devletlerin şah damarının kesilebileceği biliniyordu. Ayrıca Venedik o dönemlerde İngiltere'nin daha sonraki zamanlarda en amansız düşmanına karşı gösterdiği direnme gücüne ve dayanıklılığa sahip değildi[66].

Venedik'in şansına, o dönemlerde diğer ticaret devletleri, bilhassa İngiltere, Fransa ve Hollanda, bu tedbirlerden neredeyse Venedik'ten bile daha fazla etkilendiler. Zira Venedik malları ile yapılan ticaretin büyük bir bölümü bu ticaret devletlerinin tebaasının elinde idi ve bu yüzden İstanbul'a, İzmir'e ve Doğu Akdeniz'in diğer önemli ticaret merkezlerine yığılan muazzam miktarlardaki Venedik malları, zararın neredeyse tamamını taşımak zorunda kalacak İngiliz ve Hollandalı tüccarlara aitti. Elçileri bu yüzden Bâbıâli nezdinde itirazda bulundular ve kendilerine ellerindeki malları satana kadar en azından 6 ilâ 8 aylık bir süre tanınmasını sağladılar. Bu sürenin bitiminden sonra yalnızca Venedik ürünlerine uygun olarak başka bir yerde taklit edilerek üretilen ve kabul edilmiş kesin bir menşe şahadetnâmesi ile donatılan malların satışına izin verilecekti. Tabii ki bu esnada Venedik'in de mutlaka kendi yararına kullandığı kaçakçılığa ve yolsuzluğa ışık tutuluyordu[67].

Bu şartlar altında Venedik, sıkıntısı ne kadar artıyorsa, kaçınılmaz ve zorlu savaşı yürütebilecek durumda olmadığının o denli bilincine varıyordu. Bu açıdan umutlarını bilhassa Lehistan'a ve Habsburg'a bağlamıştı. Oysa Lehistan'dan hiçbir şey bekleyemeyeceğini, geçen yaz içerisinde tekrar Varşova'ya gönderilen bir elçilik heyeti aracılığıyla öğrenmişti; ayrıca ertesi yıl yapılacak sefer için, kendi içinde bölünmüş ve sürekli olarak İsveç ile Rusya'nın tehdidi altında olan bu krallıktan en küçük yardımın bile beklenemeyeceğini, Venedik Elçisi

66 Söz konusu ferman için bk. Theyls, s. 212-219. Girişte ambargonun şartları açık ve net olarak verilmektedir; bu belge ayrıca ticaret tarihi için, o dönemlerde Venedik'ten Doğu Akdeniz'e gönderilen bütün ürünlerin tek tek belirtilmesi ve adları ile tanımlanması açısından çok önemlidir.

67 Theyls, s. 219. Lamberty, *Mémoires*, IX, 566.

Giovanni Delfino yerinde tecrübe etmek zorunda kaldı ve bu husustaki bütün çabalarını derhal keserek hiçbir şey başaramadan Venedik'e döndü[68].

Kayser, Venedik'in Viyana Elçisi Pietro Grimani'nin İstendil'in düşüşünden hemen sonra ileri sürdüğü acil yardım çağrılarına önceleri kulak vermekte tereddüt etmişti. Kuzeydeki karışıklıklar kayseri bu yönde yeterince meşgul ediyordu ve Habsburg Kabinesi, Bâbıâli ile bir savaşı göze almadan önce, Hollanda ile aralarındaki husumetlerin de açıklığa kavuşturulması gerekiyordu[69]. Kayser, Mora'nın tamamının ve Venedik'in Girit'teki son kalelerinin kaybı Osmanlı'nın cüretkârlığının tekrar Avrupa Hristiyan âlemine getireceği tehlikeleri bariz bir şekilde ortaya çıkartmışken bile topraklarının Avusturya hanedanının düşmanlarının sürekli tehdidi altında gördüğü İtalya'daki durumun kötü gidişatını öne sürerek, tereddütlü ve çekimser Şark siyaseti için bahaneler buluyordu[70].

XIV. Louis'nin, Bâbıâli tarafından bu yüzden hoş karşılanmayan[71], 1 Eylül 1715'teki ölümü ve nihayet 14 Kasım'da Hollanda ile akdedilen bariyer antlaşması kaysere daha fazla serbestlik sağlayınca Viyana Kabinesi, Şark Meselesi'ni de daha ciddiye almaya ve Venedik vekilinin taleplerine daha sıcak bakmaya başladı. O dönemlerde bu önemli mesele hakkında kayserin divânında bilhassa daha sonra görkemli konuşmalarını şanlı zaferlerle destekleme fırsatı bulacak olan kahramanın, yani Savoy Prensi Eugen'in çok büyük bir ağırlığı vardı.

Venedik ile silah ittifakına girilmesi gerektiğinde ısrar ediyordu. Öncelikle Haçlı İttifak'ı zamanında Kayser Leopold'un sadık bir müttefiki olduğunu kanıtlamıştı, dolayısıyla Habsburg hanedanının minnettarlığı üzerinde büyük bir hakkı vardı ve ayrıca Habsburg'a bağlı devletlerin menfaatleri de savaşa hemen katılmayı gerektiriyordu. Mesela ezelden beri İtalya'nın kalesi kabul edilen Korfu da kaybedilecek olursa, Türkleri Napoli'yi ele geçirmekten ve Milano ile Tirol üzerinden Almanya'ya girerken, aynı zamanda orduları ile Macaristan'a akın etmekten kim men edebilecekti?

68 Diedo, s. 90 ve 115.

69 Diedo, s. 87.

70 Diedo, s. 112; kayserin bakanlarının o dönemlerde Venedik elçisini başlarından savmak için kullandıkları bahane şöyle idi: "Kayserin, İtalya'daki devletlerine, Avusturya hanedanına rakip güçlerin tasarılarına karşı güvence verilmedikçe, Türklerle açıkça savaşa girememesi".

71 Theyls, s. 208: "XIV. Louis'nin ölümü Türkleri oldukça rahatsız etti".

Bâbıâli ile müzakerelere girilmemeli idi. Bâbıâli, bunlarla yalnızca zaman kazanmaya çalışıyordu ki, Venedik'i daha iyi yok edebilsin. Kayserin, şu anda başka devletlerden çekineceği hiçbir şey yoktu ve ayrıca inançları ve onurları, kayseri böyle bir kutsal faaliyete katılım hususunda engellememelerini gerektiriyordu. Bilhassa Fransa'nın son zamanlarda maruz kaldığı kayıplardan dolayı tekrar kendisine gelmek için huzura ihtiyacı vardı ve kendi gücünü muhafaza etmekten başka bir şey düşünmüyordu. İspanya ise Katalonlarla yeterince meşguldü ve ayrıca Kral Felibe daha yeni çıktığı tahtını henüz yeterince sağlamlaştırmamıştı ki, birilerine saldırmayı düşünebilsindi vs.[72]

Bu ve benzer gerekçeler, kayserin Bâbıâli'ye karşı savaşmaya ve Venedik ile silah ittifakı kurmaya karar vermesine sebep oldular. Tabii bu esnada kendi menfaatlerini de korumak istiyordu. Yapılacak anlaşma, karşılıklılık ilkesine dayanan bir himaye ve savunma ittifakı olacaktı. Bu husustaki müzakereler 1716 ilkbahar aylarına kadar sürdü. Kayser tarafından bu amaçla atanan komiserler Prens Eugen, Prens Trautsohn, Kont Sinzendorf ve Kont Gundaker von Starhemberg'in vekâletnâmeleri 10 Şubat'ta hazırlandı ve ittifak antlaşması 13 Nisan'da Viyana'da imzalandı[73].

Aslında birinci maddede resmen belirtildiği gibi bu antlaşma 20 Mart 1684 tarihli Haçlı İttifakı'nın yenilenme ve onay belgesi olacaktı ve Karlofça Barışı'nın Bâbıâli'nin Venedik topraklarına saldırısından dolayı ihlali, sonuçta savaşın asıl gerekçesi olarak vurgulandı. İkinci maddede yalnızca Bâbıâli'ye karşı savaşı hedefleyen önceki ittifak, tarafların diğer düşmanlarını da kapsayacak şekilde genişletildi. Dolayısıyla Venedik'in savaş sürerken mesela Napoli'nin saldırıya uğraması hâlinde, Habsburg'u 6 bin piyade ve sekiz savaş gemisi ile desteklemek zorunda olduğu ve Habsburg'un da karşılığında İtalyan eyaletlerinden birinin herhangi bir düşman saldırısına maruz kalması hâlinde, 12 bin kişilik bir yardımcı kıta göndereceği kararlaştırılmıştı. Ancak üçüncü madde uyarınca Venedik'in yardımcı kıtası, Milano'nun ve Napoli'nin aynı anda saldırıya uğraması hâlinde, kara birlikleri yalnızca Yukarı İtalya'da konuşlanacak ve donanma sadece Napoli için harekete geçecek şekilde kullanılacaktı; yalnızca Milano'ya saldırılması hâlinde, sadece 6 bin kişilik piyade birlikleri gönderilecekti; yalnızca Napoli'nin saldırıya uğraması hâlinde, gemi-

72 Prens Eugen'in konuşması için bk. *Histoire de Prince Eugène*, Viyana 1741, V, 13.

73 Vekaletnâmeler ve ittifak antlaşması için bk. Katona, *hist. crit. regum Hungar.*, XXXVIII, 256 ve devamı ve s. 261 ve 269.

ler ve 3 bin piyade yeterli olacaktı ve Habsburg karşılığında aynı sayıda birlikleri Dalmaçya'ya gönderecekti. Her iki taraf, kendi hizmetlerinde bulundukları sürece, bu yardımcı kıtaların geçimini ve erzakını temin edecekti. Dördüncü madde ile kayser, Bâbıâli'ye ilkbaharda savaş ilân etmeyi ve savaşı hemen var gücüyle yürütmeyi taahhüt ediyordu. Beşinci madde, her iki tarafa karşılıklı olarak birliklerinin söz konusu devletlerin topraklarından serbestçe geçmesini sağlıyordu. Altıncı ve yedinci maddeye göre, Lehistan kralını, Rusların çarını ve Hristiyan âleminin diğer hükümdarlarını da ittifaka katılmaya razı etmeye çalışacaklardı.

Bu defa bu antlaşmanın yerine getirilmesinin meydana getirmeye uygun olduğu beklentilerde hayal kırıklığı yaratacağından korkmak gerekmiyordu. Zira kayserin bir kez daha Macaristan'daki ordunun başına getirdiği Prens Eugen, meseleyi yine kendisine has ateş ve komutanlık yeteneğinin verdiği üstünlükle ele aldı. Mart ayında sefer planı hazırdı. Aynı anda üç kolordu Macaristan'a gidecekti. 70 bin kişilik ilk kolordu Prens Eugen'in bizzat emri altında, 30 bin kişilik ikinci kolordu Kont Guido von Starhemberg'in emrinde ve 25 bin kişilik üçüncü kolordu General Heister'in emri altında olacaktı. Eugen, her zamanki hızlı hareket etme gücü ve ileri görüşlülüğü sayesinde Macaristan'a gidecek alayların tamamlanmasını, kalelerin toplar ve muhafız kıtaları ile takviye edilmesini ve harekât ordusunun amaca uygun ve kalıcı erzak teminini sağlamıştı. Tuna filosunun artırılmasına da özen gösterilmişti. Nisan ayında herşey harekâta hazır olacaktı[74].

Hiç şüphesiz İstanbul'dakilerin Viyana'da müzakere edilenler ve Macaristan'da olanlar hakkında haberleri vardı. Sadrazam, Şubat ayında Habsburg Elçisi Fleischmann'dan kayserin Macaristan'da, Erdel'de ve Hırvatistan'da bu kadar çok sayıda birliği neden topladığı; neden mevcut kaleleri tahkim ve yeni kaleler inşa ettirdiği hakkında bilgi istemiş ve aynı zamanda padişahın Karlofça Barışı'na bilhassa kayseri ilgilendiren hususlar açısından riayet edilmesinden başka bir şey istemediğini eklemişti; ancak, Venediklileri hakettikleri gibi cezalandırmak için, Dalmaçya'ya karşı yeni bir seferin yapılmasına karar verilmişti bile. Elçi, barışı ve iki devlet arasındaki iyi ilişkileri muhafaza etmek için elinden gelen herşeyi yapacağını belirtti, fakat Macaristan'daki savaşa yönelik hareketler açısından iki yıldır Viyana'dan haber almadığı, dolayısıyla Macaristan'da neler olup bittiğini bilmediği gibi inanılması güç bir bahane ile

74 *Histoire de Prince Eugène*, V, 15 ve devamı.

kendisini korudu. Sadrazam, derhal Viyana ile irtibat kurmasını ve cevap almasını tavsiye etti[75].

Cevabın gelmesi uzun sürmedi. Cevap, Prens Eugen'in harp şurası başkanı sıfatıyla sadrazama 2 Nisan'da yazdığı ve aynı ayın 22'sinde İstanbul'a ulaştırılan mektubu ile geldi. Prens, daha geçen yılın Eylül'ünde bu mesele ile ilgili olarak İstanbul'a yazdığı bir yazıya cevap gelmediğine dair şikâyette bulunduktan sonra, aynı kararlılıkla Karlofça Barışı'na riayet edilmesini istiyordu. Zira Bâbıâli geniş çaplı hazırlıklarından dolayı savaşı yenileme niyetini gösteriyordu, birlikleri Habsburg topraklarına düşmanca bir tavır içinde yaklaşmakta olduğu görüntüsünü veriyorlardı ve kayser bu antlaşmaya göre, Venedik Cumhuriyeti'ne müttefiki olarak sahip çıkmak zorunda idi. Karlofça Barışı'na riayet etmek ve barışı tekrar sağlamak için artık tek bir çare vardı: Bâbıâli, hemen Venedik'e karşı bütün düşmanlıkları durduracak ve şimdiye kadar verdiği zararın tamamını tazmin edecekti, yani son zamanlarda fethedilen bütün yerleri hemen geri verecekti. Kayserin elçisi, bu kadar çok halkın huzurunu riske atan bu meseleyi yürütmekle görevlendirilmişti. Oysa Bâbıâli'den mevcut şartlar altında barışçıl davranması ne yazık ki beklenemeyeceğinden, elçinin İstanbul'da uzun süre kalması da ne gerekli ne de yararlı olacaktı. Kayser bu yüzden elçiyi geri çağırmayı uygun görüyordu ve elçisinin bütün maiyeti ve bu mektuba verilecek uygun bir cevap ile birlikte sağ salim ve Milletler Kanunu sayesinde yabancı devletlerin elçilerinin dokunulmazlıklarının kutsandığı ve kayserin ezelden beri uymakta olduğu bütün onurlarla geri gönderilmesini bekliyordu[76].

Hemen ertesi gün bizzat padişahın başkanlığında toplanan büyük Divân-ı Hümâyûn'da bu mektubun geniş çaplı müzakerelerin ve açıklamaların konusu hâline getirilerek ele alınmasında görülen çaba ve ciddiyet, bu yazının ne kadar önemsendiğinin ve Venedik'e karşı daha rahat hareket edebilmek için bu yönde ilişkilerin kopmasını engellemeyi ne kadar çok istediklerinin bir delili idi. Anadolu kadıaskerinin sözcülüğünü yaptığı barış taraftarları, bir kez daha Karlofça Barış Antlaşması'nda Habsburg'a Venedik'e yardım etme yükümlülüğünü getiren bir ittifaktan asla söz edilmediğini ve bu yüzden bir barış ih-

75 Theyls, s. 224 ve devamı.

76 Bu yazı için bk. Katona, *aynı eser*, s. 259. Aynı yazı Bâbıâli'nin kaysere karşı manifestosunda da verilmiştir (bk. Lamberty, *Mémoires*, IX, 591).

lali söz konusu ise bunun sırf bu mektuptan dolayı savaş başlatmak zorunda olmayan, yalnızca sınır boylarının uygun bir savunma durumunda tutulmasını sağlamak zorunda olan Bâbıâli'den değil, tamamen kayserden kaynaklandığını özellikle vurguluyordu. Sadrazam ise savaş için bir gerekçenin mevcut olduğu düşüncesinde ısrar ediyordu; fakat sonunda şimdilik yalnızca savunmada kalmayı ve ancak kayser gerçekten düşmanlıklara başladığı takdirde saldırıya geçmeyi kabul etti. Sınırlarda Habsburg topraklarına yaptıkları her zamanki akınlardan bile vazgeçmeleri istenen komutanlara hemen bu yönde talimatlar verildi. Zira bu savaşı onaylar bir hâli olmayan halkın sesine de kulak vermek gerekiyordu. Kaysere karşı kimin, Venedik'e karşı kimin başkomutanlığa getirileceği sorusu, sadrazamın bizzat Macaristan'a ve Diyarbekir Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa'nın da serasker olarak Korfu üzerine gönderileceği yönünde karara bağlandı[77].

Bu kararlara göre atılacak adımlar belirlendi. Sınırlardaki komutanlara yazılan ve aynı zamanda bir aklama, Prens Eugen'in yazısında mevcut iddiaların çürütülmesi ve kayserin davranışlarına karşı bir suçlama anlamını taşıyan ayrıntılı bir manifestoda, Bâbıâli'nin Venedik savaşı başladığından beri güttüğü siyaset ayrıntılı bir biçimde açıklanıyor, Habsburg ile ilişkilerin bozulmasının bütün suçu kaysere atılıyor ve söz konusu komutanlara her türlü düşmanca hareketten uzak durmaları bir kez daha emrediliyordu[78]. Bu manifesto ve Prens Eugen'in yazısına verilen ve esas olarak aynı şeyleri içeren[79] sert bir cevapla birlikte kayserin daimî elçisi Fleischmann gerçekten de geri gönderildi. Ancak henüz Semendire'ye varmıştı ki, sadrazamın ordusu Belgrad yakınlarına gelene kadar burada beklemesine dair bir emir aldı[80].

Hazırlıklar her yönde büyük bir çaba ile yürütülmesine rağmen, sadrazam ancak Mayıs ayı sonlarına doğru 100 bin kadar askerden oluşan ordusu-

77 Theyls, s. 284 ve devamı. "Bu savaşa karşı halk yüksek sesle homurdanıyordu, öylesine ki hergün gittikçe İstanbul'da herşey daha pahalı oluyordu". Divân-ı Hümâyûn'un müzakereleri, Osmanlı kaynaklarına göre Hammer, VIII, 194 ve devamında daha ayrıntılı olarak verilmektedir.

78 Eksiksiz olarak Theyls, s. 244-261; ama Lamberty, *aynı eser*, s. 587-595'te daha iyi verilmiştir.

79 Theyls, s. 262-266. Bilhassa sonu çok çarpıcı idi, zira Tanrı'nın lanetinin yalnızca masumların kanının akıtalacağı bu savaşı başlatanları değil, çocuklarının ve torunlarının üzerine de olmasını istemekteydi.

80 Theyls, s. 166.

nun başına geçerek Edirne'den Belgrad'a doğru yola çıkabildi ve Niş üzerinden Temmuz ayı sonunda Belgrad'a vardı. Bâbıâli, yalnızca bir savunma savaşı yürütmeyi düşünmediğini bilhassa Macaristan'daki asilerle irtibata geçerek ve bu asilerin başında bulunan ve bir zamanlar Tökeli İmre'nin oynadığı rolü oynamak isteyen genç Franz Rakoçi'ye Erdel voyvodalığını ve Macaristan kralı ünvanını vadederek belli ediyordu.

Bâbıâli, o zamana kadar tam aksine kayserin eline bu yönde herhangi bir sebep vermemek için, Rakoçi'ye mümkün olduğunca mesafeli davranmış ve ne defalarca İstanbul'a gönderilen ve paralarını burada boşu boşuna israf eden elçilerine ne de kendi menfaatleri lehine Bâbıâli'yi kaysere karşı kışkırtmaktan yorulmayan Fransa temsilcilerine kulak vermişti. Bu mesele ile bağlantılı olan, ancak amacımızın dışındaki hâdiselerin ve entrikaların ayrıntılarına burada daha fazla girmeyeceğiz. Yalnızca Rakoçi'nin yüzyılın başlarında esir tutulduğu Lehistan'dan kaçmayı başarmış ve İzmit'e sürgüne gönderilen Tökeli'yi kızdıracak biçimde, Macaristan'da gidişattan memnu olmayan Protestan grubun başına geçtikten ve tıpkı Tökeli gibi, Erdel tahtı üzerinde hak talebinde bulunduktan sonra, Fransa tarafından kayserin, tabiri caizse, etine bu yönden bir kazık batıracak en uygun araç olarak görülmüştü.

Daha sonra Rakoçi'nin Bâbıâli nezdindeki menfaatlerini de her şekilde desteklemeye çalışan des Alleurs ve Feriol'un arabuluculuğu ile Fransa sarayı asileri her yıl 200 bin taler ile desteklemeyi kabul etmiş, ama aynı zamanda Rakoçi'ye fazla vaatlerde bulunmamaya da özen göstermişti. Rakoçi'yi ve bakanı Kont Bercseny'yi değerli hediyelerle hoş tutmaya çalıştılar –Rakoçi'ye XIV. Louis tarafından Lehistan kraliçesinden, Sobieski'nin dul eşinden 700 bin livre karşılığında satın alınan Jaratzlow Beyliği ve Berencsy'ye değerli bir gümüş sofra takımının yanısıra 100 bin livre nakit para verildi–; yapılacak diğer şeylerse, Rakoçi'nin kayser ile girmesi kaçınılmaz mücadelenin gidişatına ve sonucuna göre belirlenecekti[81].

---

81 Burada daha ayrıntılı olarak ele alamayacağımız bu durumlar, kısa süre önce ortaya çıkan "*Actenstücke zur Geschichte Grans Rakoczy's und seiner Verbindungen mit dem Auslande. Aus den Papieren Ladislaus Kökenyesdi's Venedik Betes, seines Agenten in Baiern, Frankreich, Preussen und Russland, 1705-1715. Herausgegeben von Joseph Fiedler*", Viyana 1855 adlı eserle bambaşka bir ışıkta görünmeye başladı (aynı zamanda Viyana Kraliyet Bilim Akademisi'nin tarih komisyonu tarafından yayınlanan Fontes Rerum Austriacarum adlı koleksiyonun iki bölümü olan *Diplomataria et Acta*'nın IX. cildidir). Betes, s. 22'de daha önce kayserin hizmetinde bulun-

Değişken sonuçlarla üç kayserin, I. Leopold'un, I. Josef'in ve VI. Karl'ın hükümdarlıkları boyunca uzayan bu mücadelenin değişkenliği, yabancı devletlerin Rakoçi'nin davasına güven duyması için uygun değildi. Bazı önemli mağlubiyetlerden sonra, nihayet 29 Nisan 1711'de Zathmar'da imzalanan bir uzlaşmada kayserin vasalı olarak sadakat yemini etmek ve Macaristan ile Erdel'de sahip olduğu topraklarla yetinmek zorunda kaldı[82].

O tarihten itibaren kayser, İstanbul'da, kendilerine zorla uygulanan boyunduruğu taşımak istemeyen Rakoçi'yi ve taraftarlarını yanlış vaatlerle ezelden beri belirli bir sevgi ve büyük bir saygı gösterdikleri Bâbıâli'den soğutmaya çalışmakla suçlandı. Yukarıda belirtilen manifestoda bu husus, kayser, Macaristan'ın her yerinde Bâbıâli'nin burada yedi yaşın üzerindeki bütün Hristiyanları kılıçtan geçireceğine dair bir söylenti yaymakla suçlanarak, özellikle vurgulanıyordu. Bu gibi yalanlarla, bu asileri bile yanına çekmeyi, Bâbıâli'ye karşı içlerinde şüphe uyandırmayı ve Bâbıâli'ye başvurduğu takdirde Rakoçi'ye yapmayı düşündükleri iyilikleri engellemeyi umuyordu. Oysa Rakoçi'nin grubundaki aydın Macar generaller bu gibi hilebazlıklardan ne çıkacağını çok iyi biliyorlardı; ancak, Bâbıâli'nin böyle bir şeyi asla düşünmemiş olmasına rağmen, eğitimsiz kitleler bu gibi söylentilere inanıyorlardı[83].

Mevcut şartlar altında Bâbıâli'nin bu asilere yapacağı en büyük iyilik, muhtemelen Rakoçi'ye nihayet uzun süredir boşuna talep ettiği şeyi vermekti: Erdel voyvodalığını ve Macaristan kralı ünvanını. Oysa Rakoçi, Bâbıâli'nin en yakın amaçlarını destekleyerek, minnettarlığını gösterebilecek durumda değildi. Diğer taraftan bu gibi kışkırtmalar, Habsburg sarayını çok fazla rahatsız etmiyordu.

---

duğunu, ama bazı rahatsızlıklardan ötürü buradan ayrıldığını ve daha sonra Bavyera elektörü, Fransa ve Prusya kralları ve Rus çarı nezdinde Rakoçi'nin temsilcisi olarak görev yaptığını bizzat anlatan siyasî bir maceraperestti. Söz konusu koleksiyon, Kayser VI. Karl'a gönderilen iki hâtırâtta ve geniş kapsamlı gizli yazışmalarda çeşitli, ancak başarısız görevlerinin sonuçlarını vermektedir.

82 Kayser hanedanı ve Rakoçi arasındaki bu mücadelelerin ayrıntıları Katona, *hist. crit. reg. Hung.*, eserinde söz konusu yıllara ait Cilt XXXVI ve XXXVII altında verilmektedir; Zathmar Antlaşması için bk. *aynı eser*, s. 644 ve devamı.

83 Bâbıâli'nin manifestosu, Lamberty, *aynı eser*, s. 594: "Bu paşa ekledi ki Prens Rakoçi'ye katılanlar şimdi kendilerine dayatılan boyunduruğu sabırsızca taşıyacaklar ... bu saygıyı onların yüreklerinden sökmek için imparatorun bu yalana hizmet etmediği düşünülebilir, onlar Bâbıâli'ye bağlıdırlar ve desteklerler. ... Bu yalanla o isyan çıkartmak istedi ve onların Bâbıâli'den umut ettikleri lütuflara ve iyiliklere nail olmalarını engellemek istedi".

Hele ki, hedefini gözüne iyice kestiren Prens Eugen'i sindirmek hiç mümkün değildi. Bu hedef ise Tımışvar'ın ve daha 1698'de Karlofça Barışı hakkında yazdığı hatıratında, Habsburg topraklarının bu yönde amaca uygun ve kalıcı bir sınırı olarak sahip olunmasını vazgeçilmez olarak gördüğü Banat'ın fethi idi[84].

2) 1718'de Pasarofça Barışı'na Kadar Venedik'in ve Habsburg'un Bâbıâli'ye Karşı İttifakı

Venedik'te ve Doğu Akdeniz'in Venedik ismine hâlâ bazı umutların bağlandığı her yerinde Habsburg ile ittifakın başarılı bir şekilde kurulmuş olmasına dair haberler, daha iyi bir gelecek için büyük beklentilerle karşılandı. Daha olumlu başarı beklentisi sanki geçen yılın büyük kayıplarını bir an olsun unutturabilmişti. Hatta barış grubu için bile artık kaybedilen toprakların, şehirlerin ve adaların tekrar geri alınmasının imkânsız görünmediği; bazıları içinse kesin bir olgu hâline geldiği bu savaşı var güçleriyle ve kararlılıkla devam ettirmek için bir bahane oldu[85].

Bu açıdan Habsburg sarayında Venedik'in sonunda yaşadığı büyük sıkıntılardan dolayı Bâbıâli ile savaşın bütün yükünü Macaristan'a ve Almanya'ya atacak olan ayrı bir barış yapmaya yanaşabileceği endişelerini tamamen yok etmek için Viyana'daki Venedik elçisi Habsburg Kabinesi nezdinde savaşı ciddiyetle ve dayanıklılıkla sürdürmeye kararlı olduklarına ve istenen hedefe ulaşana kadar bu ittifaka sadık kalınacağına dair güvence vermekle görevlendirildi. Venedik'in tutumu zaten bu hususta dürüst olduğuna, yükümlülüklerini yerine getirmek ve Venedik silahlarının intikamını her halükârda almak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmadığına dair şüphe bırakmıyordu[86].

Hazırlıklar kış ayları boyunca geniş çaplı olarak devam ettirilmişti. Donanma önemli ölçüde takviye edilmiş; nihayet yeni bir donanma başkomutanının seçil-

---

84 Karşılaştırma için bk. yukarıda bu hususla ilgili yerler. Prens Eugen'in o dönemlerde kaysere verdiği ve Heller, *Militärische Correspondenz*, I, 175 ve devamında aktarılan ilginç rapordan bahsediyoruz. Bu değerli kaynak ne yazık ki mevcut iki ciltte 1716 tarihli Türk savaşına kadar uzanmamaktadır.

85 Diedo, *aynı eser*, s. 123: "İttifak, Levant'da ve Dalmaçya'da duyurulduğunda, her yerde nasıl bir kutlamayla alkışlandığına inanmak zor; öyle ki, geçmişteki felaketleri hemen hemen unutan insanlar, gelecekteki başarılarına olan güvenle, birbirlerini teselli edip çok şanslı olayların kehanetinde bulunuyorlardı".

86 Diedo, s. 132. "Senato adına imparatora savaşa devam konusundaki sebatına ve kararlılığına ilişkin güvence vermek üzere büyükelçi görevlendirildi".

mesini sağlanmış; bilhassa Korfu'nun tahkim edilmesine, erzakla donatılmasına özen gösterilmiş; kara kuvvetlerinin yabancı, bilhassa Alman kiralık birliklerle arttırılmasına, daha iyi organize edilmesine ve yetenekli bir başkomutanın kazanılmasına dikkat edilmişti. Venedik, bu açıdan gözünü uzun zamandan beri dönemin en iyi komutanlardan biri olan, Saksonya'nın hizmetinde Lehistan, Macaristan, Almanya ve Flandern seferlerinde kendisini göstermiş, dönemin en büyük iki komutanı Prens Eugen ve Marlborough nezdinde çok büyük bir itibar gören Baron Johann Mathias von der Schulenburg'a dikmişti.

Schulenburg'un Venedik'in hizmetine girmesi için yapılan müzakereler, 1715'teki savaşın başlamasından çok önce, Viyana Elçisi Pietro Grimani'nin ve Venedik'in Utrecht Kongresi'nde Karlofça Barışı sırasında tanıştığımız temsilcisi Carlo Ruzzini'nin arabuluculukları ile başlatılmıştı. Hâlbuki söz konusu yılın Mart ayında müzakereler anlaşıldığı kadarıyla para meselesinden dolayı sona ermişlerdi. Zira Venedik, generalin, oldukça ölçülü olmalarına rağmen, ileri sürdüğü şartları kabul etmekte tereddüt etmişti ve bu tereddütler generali öyle kızdırmıştı ki, Venedik'le daha fazla irtibatta kalmak istemiyordu. Oysa şimdi Mora'nın kaybından sonra, zorunluluk Venedik'i daha yumuşak ve cömert hâle getirmişti. Müzakereler, Schulenburg'un o dönemlerde bulunduğu Viyana'da tekrar başlatıldılar ve bilhassa Venedik ordusunun iyi ellerde olmasını çok isteyen Prens Eugen'in arabuluculuğu sayesinde Ekim ayı başlarında istenen sonucu verdi.

Söz konusu ayın beşinci gününde Schulenburg ve Pietro Grimani tarafından imzalanan bir anlaşmaya göre, Schulenburg, "mareşal ve general *in capite*" olarak, şimdilik üç yıllığına yılda 10 bin Venedik altını maaş ve 2 bin Venedik altını seyahat ve yerleşme masrafları karşılığında, Venedik Cumhuriyeti'nin kara kuvvetlerinin başına geçti. Kâfirler tarafından esir alınmak gibi bir talihsizliğe maruz kalması hâlinde, Venedik para ödeyerek Schulenburg'un serbest kalmasını sağlamak zorunda idi. Yaralanırsa, hizmet süresi bitene kadar maaşını almaya devam edecekti; ölürse maaşı bir yıl daha ödenecekti. Kayser, özel teveccühünün ve güveninin bir işareti olarak, Baron Schulenburg'u 15 Ekim tarihli beratı ile kont ünvanına terfi ettirdi[87].

87 *"Leben und Denkwürdigkeiten Johann Mathias Reichsgrafen von der Schulenburg"*, Leipzig 1834, I, 539, 546 ve devamında hem Venedik ile yapılan antlaşma hem de kayserin uzun soluklu beratı verilmektedir. Belgelere bağlı kalarak hazırlanan bu eser ana kaynaktır. Schulenburg, Prusya kralına yazdığı bir mektupta şöyle demektedir: "O özellikle Prens Eugene ve imparatorluk sarayınca Venedik ordusunun komutasının üstlenilmesi için yanıp tutuşuyordu".

Schulenburg, Ekim ayı sonunda Viyana'dan ayrıldı, fakat o dönemlerde Almanya'da kol gezen veba nedeniyle kaçınılmaz bir karantinadan dolayı Verona'da uzun bir süre kaldıktan sonra, ancak Aralık ayında Venedik'e gelebildi ve burada her ne kadar muhteşem bir şekilde karşılandıysa da yapılacak sefer için hazırlıkları tatmin edici bulmadı. Venedik'in kara kuvvetlerinin tamamı o dönemlerde yalnızca 18 bin kişiden oluşuyordu: Korfu'nun savunması için 10 bin kişi; Zenta ve Kefalonya adalarından her biri için 1.200 kişi, kalanı Dalmaçya ve donanma için. Oysa Schulenburg sefere başlamak için en az 35-40 bin kişi ile yola çıkmıştı. Bu yüzden eksikleri tamamlamak ilk düşüncesi olacaktı. Oysa Macaristan'da beklenen, dolayısıyla kayserin kendi adamlarını kullanacağı savaştan dolayı Almanya'da asker bulmak çok zor olacaktı ve daha uzak ülkelerden kiralık birlikler getirtmek için zaman çok kısaydı. Schulenburg, Rusları bile Venedik hizmetine çekmeyi düşünüyordu! Zorlukla kış ayları boyunca daha 3 zayıf Alman alay toplayabildi. Planına göre 4 ilâ 6 bin kadar asker Korfu'da, aynı sayıda asker Dalmaçya'da, 12 ilâ 14 bin kadar asker hazırlık kıtası olarak ve aynı sayıda asker donanma için kullanılacaktı[88].

Donanma, kara ordusundan çok daha iyi durumda idi. Papanın ve Malta'nın yardımcı filoları ile birlikte ilkbaharda neredeyse toplamda 2 bin kadar top taşıyan 48 büyük yolcu gemisi, silahlı 40 gemi, 40 kadırga ve 50 galyot ile küçük gemiye kadar çıkmıştı. Yalnızca mürettebatın durumu pek iç açıcı değildi. Gemideki hizmetlerin yürümesini sağlamak için, Korfu'nun ayrıca ölümcül hastalıklardan muzdarip olan muhafız kıtasının bir kısmını donanmaya çekmek zorunda kalmışlardı[89].

Schulenburg bu yüzden 1716 Şubat'ında Korfu'ya geldiğinde herşeyi çok kötü bir durumda buldu. Muhafız kıtasının tamamı ancak 1.600 kişiden oluşuyordu ve bunların yalnızca yarısı işe yarayacak durumdaydı. Muhafız kıta-

88 Schulenburg, *Leben.*, II, 8 ve devamı ve s. 58 ve devamı; mareşalin kendi hâtırâtlarına göre.

89 1 Temmuz 1716 tarihli bir konsolosluk yazısı bu husustan bahsetmektedir (Paris Dışişleri Bakanlığı Arşivi); burada Venediklilerin Osmanlı donanması ile karşı karşıya gelmeye cesaret edemeyeceklerinden bahsedilmektedir, zira "onların çok kötü denizci olduklarını ve gemilerini iyi silahlandırmadıklarını bildiğinden, onlar gerek manevra gerek topçuluk olarak iyi denizci yapamayacakları bir hayli askerî gemilere bindirip Korfu'yu boşaltmak zorunda kalacaklar". Ayrıca donanmanın son 4-5 ay içinde bilhassa ilaç ve hastane eksik olduğundan, 6 ilâ 7 bin adamını ölümcül hastalıklardan dolayı kaybettiği eklenmektedir.

sını bazı zorluklardan sonra ancak 3 bin kişiye kadar çıkartabildi, fakat bunların 800 kadarı işe yaramazdı. İstihkâmlar da içler açısı vaziyetteydi ve kısmen tamamlanmamışlardı. Bunun için gerekli malzemeler, kale inşası için araç gereçler ve herşeyden önce işçiler eksikti. Schulenburg, 4 bin adam istedi ve bunlar için söz aldı, ancak bu sayıda adam hiç gelmedi.

Yine de adayı ani bir baskına karşı korumak için elindeki kısıtlı imkânların el verdiği herşeyi yaptı; kaleyi birkaç ay içinde uygun savunma durumuna getirdi ve keşiflerini karşı kıyıya ve Zenta Adası'na kadar genişletti.

Haziran ayı ortalarında henüz adada idi ki, aniden kapudan paşanın donanmasının tamamıyla Burakreis Adası önlerine geldiğini ve hemen Korfu'ya saldırma niyetinde olduğunu öğrendi. Kapudan paşa, anlaşılması güç bir şekilde 2 binin üzerinde top ve yaklaşık 21 bin asker taşıyan çeşitli boylarda 62 yolcu gemisinden, 13 kadırgadan ve 60 galyottan oluşan 135 gemilik donanması ile Venediklilere hiç farkettirmeden Çanakkale Boğazı'nı geçerek, buraya kadar gelebilmişti[90].

Zenta'da bulunan Venedik donanmasının Osmanlı donanmasına kararlı bir saldırısı, başarılı olabilirdi; ancak donanmanın başkomutanı Pisani böyle bir saldırıya cesaret edemedi, aksine daha hafif gemileri ile Schulenburg'un istihkâmları tamamlamak üzere önceden gittiği Korfu'ya geri çekildi. İstihkâmlar hâlâ tamamlanmamıştı. Mareşalin talimatları çok eksik yerine getirilmişti. Mesela topların sadece küçük bir kısmı surların üzerinde idi ve hâlâ bu topları kullanacak yetenekli adamlar eksikti. Ancak 50 kadar işe yarayacak topçu vardı. Onun dışında da, tahkimat işleri için adamlar ve uzun süreli bir kuşatmaya dayanacak savaş araç gereçleri eksikti. Yalnızca yeterli miktarda cephane

90 Venediklilerin bu dikkatsizliğinden yukarıda adı geçen yazı da bahsetmektedir: "St. Marc'ın beyleri yüreklidirler, fakat kendileriyle her zaman paylaşılan politikadan yoksun ve idareden mahrumdurlar; Osmanlı donanmasının Zenta'dan 100 milden fazla uzaklıkta olmayan Burakreis Adası'nda olduğu ve istihbarat yokluğundan Venediklilerin bu donanmanın hâlâ Çanakkale Boğazı'nda olduğuna inandıkları doğrudur". Konsolos, Venedikliler muhtemelen avantajlı olacakları açık bir deniz muharebesine karar vermedikleri takdirde, Osmanlı'nın Zenta, Kefalonya, hatta Korfu'yu bile kolayca ele geçirebileceğini düşünmektedir. Osmanlı donanması sayı olarak üstün olsa da, dayanıklılık ve denize elverişlilik konusunda Venedik donanmasından daha kötü durumda idi. Kapudan paşanın yalnızca 35 yolcu gemisi iyi durumdaydı; ama bunlar bile ancak iki üç saatlik bir ateşe dayanabilirlerdi. Schulenburg, *Leben* ..., II, 16 ve devamında kendi kâğıtlarından Korfu'nun savunma tedbirleri, topların sayısı ve dağılımı (140 top ve 4 havan topu) ve Venedik donanması ile Osmanlı donanmasının ayrıntılı bir tarifi verilmektedir.

vardı. Gerçekten savaşmaya yarayacak muhafız kıtaları ancak 1.500 kişi kadardı. Buna karşın adadan ve ayrıca Zenta'dan kaleye çekilen disiplinsiz milisler ve anakaradan gelen halkın buraya yığılması, karışıklıkları ve Osmanlı donanması gerçekten Korfu açıklarında görünmeye başladığında son raddeye gelen dehşeti daha da artırıyordu.

Osmanlı donanması, Venedik başkomutanının hemen arkasından gelmiş, herhangi bir engelle karşılaşmadan, Korfu'nun etrafından dolanmış ve kalenin karşısında Arnavutluk sahilinde Butrinto açıklarına demirlemek üzere, 5 Temmuz'da kuzeyden kendisini bir kara alayının beklediği kanala girmişti. Ağır gemileri Amiral Andrea Cornaro'nun emri altında Zenta'da kalan ve düşman donanmasının karşısına başarısız bir şekilde çıkan Venedik donanması ancak şimdi Korfu Kanalı'nda Osmanlı donanmasına saldırmaya teşebbüs etti. 8 Temmuz'da küçük Vido Adası'nda ağır bir çatışma meydana geldi, fakat her iki tarafın aynı şekilde önemsiz kayıpları dışında ciddi bir sonuç doğurmadı. Osmanlılar tekrar Butrinto açıklarındaki konumlarına geçtiler ve Venedikliler talihli bir şekilde Korfu Limanı'na ulaştılar[91].

En önemlisi ise buradan Osmanlıların adaya çıkmasını bile engelleyememeleri idi. Kapudan paşa daha çatışma sırasında kaleden yalnızca 6 mil uzaklıktaki İpso'da 10 bin askerini karaya çıkartmıştı ve gelecek günlerde buraya birlik, top, cephane ve erzak indirme işlemi devam etti; böylece çok kısa bir zaman zarfında kaleden yalnızca 2 mil uzaklıkta, Potamo'nun tuz madenleri yakınlarındaki karargâhta 30 bin adam biraraya geldi ve 25 Temmuz'da Chiesalo Manbuca'daki hendeklerden ateş açılarak, düzenli kuşatma başlatılmış oldu.

Schulenburg'un Zenta'dan döndükten sonra, son ana kadar savunmaya kararlı olduğu kaleyi mümkün olduğunca iyi bir savunma durumuna getirebilmek için, kısa zamanda elindeki kısıtlı imkânlarla yaptıkları inanılmazdı. En azından ana surlar tamamen silahlandırılmıştı; toplar, sayı olarak az da olsa, becerikli ve ileri görüşlü bir şekilde dağıtılmışlardı ki, iyi kullanıldıkları takdirde, etkili olabileceklerdi ve nihayet elindeki az sayıda zayıf kuvvetlerle üstün güçteki düşmanın en azından ilk saldırılarına dayanabilmek için herşeyi yapmıştı[92].

---

91 Schulenburg, *Leben*, *aynı eser*, s. 20-29; Diedo, *aynı eser*, s. 127 ve devamı.

92 Schulenburg, 7 Ağustos'da erkek kardeşine şöyle yazmıştır (bk. *Leben*, II, 53): "İhtiyaç duyduğumuz herşeyin ötesinde, düşmanlara karşı koyacak durumda 2 bin adamım yoktur; herşeye duyulan kıtlığın ve onun yaptığı bunalımın başka bir yerde olup olmadığı bilinmiyor".

Beklenenin aksine bunu başardı. 1 Ağustos'ta dış surlara hâkim Abraham ve San Salvador tepelerine üç defa tekrarlanan hücum başarılı bir şekilde geri püskürtüldü; ama düşmanın üstünlüğü karşısında daha uzun süre dayanmaları mümkün değildi; 3 Ağustos'ta Osmanlılar 12 bin kişi ile tekrar hücum edince, tepeleri bırakmak zorunda kaldılar. Bu kayıp ne kadar büyük de olsa, Schulenburg cesaretini kaybetmedi ve 5 Ağustos'ta seraskerin teslim ol çağrısına kulak asmadı[93]. Bu çağrıyı gururla geri çevirdi ve aralarında Scarpon diye adlandırılan burcun ilk sırayı aldığı en önemli dış surları korumak için çabalarını iki katına çıkarttı.

Düşmanın ana hücumu, artık buraya yönelikti. Burayı ele geçirmek için defalarca yaptığı teşebbüslerin birçoğu, 1.500 kişilik bir takviye kuvvetin gelişiyle cesaretleri daha da artan kale muhafızları sayesinde engellenmişti ki, 19 Ağustos olarak belirlenen esas hücum, nihaî durumu ve böylece kalenin akıbetini belirleyecekti. Kahraman komutanlarının bizzat yönetimi altındaki muhafız kıtaları bu hücumu da aynı kararlılık ve başarı ile karşıladılar. Bu, Schulenburg'un en sıcak ama aynı zamanda en parlak silahlı faaliyetlerinden biri idi.

Scarpon'un 400 kişilik muhafız kıtası, düşmanın ilk şiddetli hücumuna dayanamamıştı. Ana hendeğe kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardı ve yeniçeriler hemen Scarpon'a yerleştiler ve buradan iç surlara sürekli top atışına başladılar. Schulenburg, burada herşeyin tehlikede olduğunu ve kalenin ancak bu önemli yerin tekrar geri alınması ile kurtarılabileceğini farketti. Bu önemli anda bir hücum kıtasının başına bizzat geçerek, Osmanlıları altı kez tekrarlanan saldırılarla burçtan dışarı çıkarttı ve ele geçirdikleri diğer yerlerde de geri çekilmeye zorladı. Bu tek gün, Osmanlılara 5 bin ölüye ve yaralıya mâl olurken, muhafız kıtasının kaybı 500 kişi kadar hesaplanıyordu ki, bu bile onlar için büyük bir kayıp sayılırdı[94].

Serasker, sanki iki gün sonra bu mağlubiyetin intikamını daha şiddetli bir hücumla almak istiyormuş gibi görünüyordu. 21 Ağustos'ta düşman karargâhında görülen hareket, hiç şüphesiz bunu gösteriyordu. Schulenburg buna uygun olarak herşeyi güçlü bir savunma için hazır hâle getirdi. Oysa 22

93 Seraskerin yazısı için bk. *aynı eser*, s. 69.

94 Schulenburg, Prens Eugen'e yazdığı bir mektupta bu mücadele hakkında şöyle demektedir (bk. *Leben*, II, 71): "Ağustos'un 19. günü sert bir darlık yaşadım, hayatım boyunca çok sayıda tehlikeli hareket içinde bulunmuş olsam da, benzer bir tehlikeyi hiçbir zaman görmedim".

Ağustos sabahı herşey sessiz kalınca gözcülerinden seraskerin gece vakti, 64 parçadan oluşan topları ve büyük bir savaş araç gereci, cephane ve erzak stokunu geride bırakarak, kuşatmayı kaldırdığını ve hendeklerde sadece az sayıda geç kalanların bulunduğunu öğrenince ne büyük bir şaşkınlık içine düştü, ne büyük bir sevinç duydu. Ordunun tamamı neredeyse dağınık bir şekilde kaçarak, kuzeye doğru geri çekilmiş ve Goin Limanı'nda öyle büyük bir acele ve karışıklık içinde gemilere binmişti ki, bu esnada 900 kişinin denizde boğulduğu söyleniyordu. Schulenburg'un hemen kaçanların arkasından gönderdiği birkaç yüz adam, burada hiçkimseyi bulamadıysa da atlardan, yük ve kesim hayvanlarından oluşan zengin bir ganimetle geri geldi. Osmanlıların 45 gün süren kuşatma sırasındaki ölü ve yaralı sayısı Schulenburg tarafından 8 bin kişi olarak tahmin edilmektedir; başkaları, kaçarken hayatlarını kaybedenlerle birlikte kayıpların sayısını 15 bin kişiye kadar yükseltmektedirler. Muhafız kıtası, yine Schulenburg'un verdiği bilgilere göre 1.500 kişiyi kaybetmişti ki, sayılarının az olmasından dolayı bu kayıp oldukça ağır hissedilmişti ve telafi edilmesi zordu[95].

Venedik donanması bu defa da düşman donanmasının arkasından gitmek için hiçbir teşebbüste bulunmadı ki, bu affedilmez bir hata idi. Donanmanın başkomutanı daha sonra kendi tembelliğini, kısmen olumsuz rüzgârları bahane ederek, kısmen de aynı gün Korfu Kanalı'na gelen İspanyol ve Portekiz yardımcı filosunu beklemek zorunda kaldığını söyleyerek savundu. Aynı şekilde kapudan paşanın ve seraskerin takviye edilmiş Venedik donanmasının yeni bir saldırısına dair korkuları –ki başarılı olmuş olsaydı, adadaki muhafız kıtasını kendi kaderlerine terketmeye zorlayacaktı– şaşırtıcı olduğu kadar fazlaca acele de olan geri çekilmelerinin en önemli sebeplerinden biri kabul edildi. Ayrıca 19 Ağustos'taki hücumdan sonra âdeta itaati reddeden ve 21 Ağustos'ta açık bir isyan çıkartacakmış gibi görünen yeniçerilerin asi ruhlarının ve Macaristan'daki durumlara, bilhassa Prens Eugen'in Petervaradin'de (Petrovaradin) kazandığı zafere dair haberlerin, kuşatmanın kaldırılmasında büyük bir payı vardı[96].

Oysa Venedik donanması, yukarıda bahsedilen takviyeleri aldıktan, dolayısıyla düşman donanmasına daha Butrinto önlerinde başarıyla saldırabile-

95 Schulenburg'un 12 Eylül'de kuşatmanın gidişatı ve sonucu hakkında Prens Eugen'e gönderdiği kendi raporuna göre (bk. *Leben*, II, 72-83). Ayrıca Diedo, s. 127 ve devamı.

96 Schulenburg, *Leben*, II, 51 ve 82.

cek duruma geldikten sonra bile donanma başkomutanının hareketleri öyle tereddütlü, öyle beceriksizdi ki, donanmanın Korfu Kanalı'ndan çıkmasını bile engelleyemedi. Kapudan paşa, Venedikliler kendisini yakalayamadan, 27 Ağustos'u 28 Ağustos'a bağlayan gece donanmasının tamamı ile adanın en kuzeyindeki dağların önünden geçti ve açık denizlere girdi. Sakız Adası'na doğru epeyce bir yol almıştı ki, Pisani 30 Ağustos'ta kanalın güney girişinden ayrıldı ve Zenta'ya kadar geldi. Yine düşmanı buradan itibaren takip etmeye ya cesaret edemedi ya da çabaya değmez diye düşündü. Bundan memnun olmayan yardımcı birlikler, Eylül ayının ilk günlerinde birer birer Venedik donanmasından ayrıldılar[97].

Donanma komutanı iyice hareketsiz kalmamak için, sözde savunması zayıf Modon'a saldırmaya karar verdi ve Schulenburg, istemese de, muhafız kıtasından 2 bin kişi ile bu teşebbüse destek verecekti. Ne var ki Modon'un savunma imkânları konusunda yanılmışlardı ve burayı ele geçirmek için ciddi bir teşebbüse bile cesaret edemeden geri dönmek zorunda kaldılar.

Schulenburg tarafından tavsiye edilmese de, donanma komutanının Ekim ayı sonunda Arta Körfezi'nde Preveze ve Vonitsa kaleleri üzerine yaptığı bir sefer de aynı şekilde başarısız oldu. Vonitsa içlerine hiçbir zarara sebep olmayan birkaç bomba atıldı ve zamanında Korfu'ya geri dönebilmek için bu teşebbüsten tekrar vazgeçildi[98].

Schulenburg'un daha Eylül ayının ilk günlerinde Korfu'dan ani bir baskınla saldırdığı ve zengin depoların mevcut olmasından ve anakarada daha sonraki seferler için sağlam bir üs kazanabileceklerinden[99], ele geçirmeye çok değer verdiği Butrinto'nun fethi ile Schulenburg'un Kasım ayında eski ve harap olmuş istihkâmların tekrar inşasını bizzat sağladığı Ayamavra Adası'nın tekrar geri alınması, Korfu'nun kurtarılmasının yanısıra, Korfu'nun muhtemel kaybı her yerde Avrupa için sonuçları tahmin edilemez bir felaket olarak görüldüğünden çok büyük bir değer biçilen bu seferin tek kazancıydılar. Bu ada, Hristiyan âleminin Osmanlı'nın gücüne karşı son kalesi de düşmüş olsaydı, Venedik'i, hatta İtalya'nın tamamını kim kurtarabilirdi? O dönemlerde böyle düşünülü-

97 *Aynı eser*, s. 84 ve devamı.

98 *Aynı eser*, s. 89-94

99 Prens Eugen'e gönderdiği raporda şöyle diyordu (bk. *Leben,* II, 83): "Bu yeri almak bizim için çok önemlidir; zira iyi tahkim edilebilir ve buraya Türk topraklarının her yerinden haraç alabileceğimiz bir karargâh kurabiliriz".

yordu ve bu felaketin savuşturulmasını ileri görüşlülüğüne ve cesaretine borçlu oldukları kişiye yağdırılan övgüler buna göre hesaplanıyordu.

Schulenburg Aralık ayında Venedik'e geri döndüğünde Venedik'in ve halkın sonsuz sevinci ile karşılandı. Venedik, hizmetlerinin ödülü olarak Schulenburg'a daha önce ömür boyu 5 bin duka tutarında bir emeklilik ücreti, 8 bin duka değerinde pırlantalarla bezenmiş kıymetli bir kılıç ve kendisinden daha önce benzer bir şekilde yalnızca Moralı Francesco Morosini'ye verilmiş olan bir onur, daha hayattayken, faaliyet yeri olan Korfu Adası'nda at üzerinde bir heykelinin dikilmesini bahşetmişti. Döneminin en iyi heykeltıraşlarından biri olan Imbianchi'nin bir eseri olan bu heykel, 1718'de dikilmişti ve bugün bile şu yazı ile Korfu'daki büyük silah meydanını (La Spianata) süslemektedir: "Schulemburg'dan Kont Mathias Iohannes'e, kara kuvvetlerinin en yüce komutanına, Corcyra kuşatmasında caba gösteren Hristiyan devletin şimdiye kadar yasayan en güçlü savunucusuna. Senato. 1716 yılı, XII. günü, Eylül ayı". Bu onur, başka yerlerde de çok büyük bir yankı yarattı. Birçok hükümdar, Prusya ve Lehistan kralları, Toskana büyük dükü ve bilhassa idolü olan Prens Eugen, Schulenburg'a tebriklerini yazılı olarak gönderdiler ve Almanya'da sırf bu amaçla bastırılan dört adet hatıra sikkesi ile bu büyük hâdisenin ve kahramanının hatırası daha sonraki nesillerde canlı tutulmaya çalışıldı[100].

Dalmaçya'da savaş söz konusu yıl içinde sınır boylarının savunulması ve kimi zaman Venediklilere bile en az düşmanlarına, yani Türklere verdikleri kadar zarar veren Morlakların çete saldırıları ile sınırlı kalmıştı. Zira yalnızca talana ve yağmaya yönelen bu eşkiyaların dizginlenmesi zordu ve daha büyük teşebbüsler için işe yaramıyorlardı. Savaş zanaatını tek başlarına icra etmeyi yeğliyorlar, bu esnada ne düşmanın ne de dostun gözünün yaşına bakıyorlar ve komşu Hristiyan ülke ile komşu Osmanlı topraklarını aynı şekilde ateşe veriyorlardı; bu da Venedik'i defalarca bilhassa Dubrovnik ile karşı karşıya getiren bir musibetti.

Büyük bir bölümü Dalmaçya'ya gönderilmiş olan Alman paralı birlikleri de Schulenburg'un bile defalarca şikâyette bulunduğu disiplinsizliklerinden dolayı, pek işe yaramıyorlardı. Genel Proveditore Giorgio Balbi, Schulenburg ile aynı dönemde Venedik'in hizmetine giren General von Nostiz ile birlikte dik-

100 Söz konusu Türk mektupları ve anıtla madalyaların tarifi için bk. Schulenburg, *Leben*, II, 95-97 ve s. 302 ve devamı.

katini bu yüzden bilhassa sınır kalelerinin daha iyi tahkim edilmesine verdi. Siclut Kalesi, muhafız kıtalarının büyük bir bölümünü kurban vermek zorunda kaldığı için, tamamen terk ve yerle bir edildi; Norino ile Opus ise yeniden tahkim edildiler ve yalnızca zayıf bir Türk muhafız kıtası tarafından savunulan küçük Zarine Palankası'nın fethi sınırların bu yönde savunmasını tamamlıyordu. Şanslarına Bosna beylerbeyi şimdilik sürekli düşman akınları ile boğuşmak zorunda kaldığı Macaristan'daki hâdiselerden dolayı Dalmaçya'ya karşı bir şey yapamayacak durumda idi[101]. Tuna ve Sava nehirleri kıyılarındaki olayların geldiği dönüm noktasının Korfu'nun kuşatmasının kaldırılmasının hızlandırılmasında büyük bir payı olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu yüzden bakışlarımızı şimdi oraya çevireceğiz.

Macaristan seferi, birliklerin ve bilhassa süvarilerin ilerlemesini zorlaştıran soğuklar yüzünden oldukça geç başlamıştı. Kayser, Alman hükümdarların yadımlarına dair onayı ancak Haziran sonunda almıştı ve Prens Eugen, yolculuğunu defalarca erteledikten sonra, 1 Temmuz'da nihayet Macaristan'daki ordunun başına geçmek üzere Viyana'dan ayrıldı ve 9 Temmuz'da Varadin yakınlarındaki Futak'ta orduya katıldı.

Düşmanlıklar o dönemde burada başlamıştı bile. İlkbaharda Varadin Valisi Baron Löffelholz, cüretkâr bir saldırı ile Türk topraklarındaki Mitroviçe Kasabası'nı ele geçirmişti ve diğer tarafta Türkler, Sava Nehri üzerindeki gambotlardan Habsburg birliklerine ateş ederek onları defalarca rahatsız etmişlerdi. Ancak ayın sonuna doğru Belgrad'a varan sadrazam ordusu ile Sava Nehri'ni geçmeye yeltendiğinde, Eugen de onları hazır bir vaziyette karşılamak için gerekli tedbirleri aldı.

İlk çatışma, Habsburg birlikleri için pek de talihli geçmedi. Eugen'in Kont Palfy emrinde Tuna Nehri'nden geçirerek keşif yapmaları amacıyla gönderdiği 1.600 kişilik bir süvari birliği ancak Karlofça yakınlarına kadar gelmişti ki, düşmanın sözde 70 bin kişilik bir sipahi birliği tarafından kuşatılarak dört saat süren bir çatışmada neredeyse tamamı öldürüldü ya da esir alındı. Kont Palfy, ancak büyük zorluklarla kurtulabildi. Bu ilk darbe ile iyice cesaretlenen sadrazam, 150 bin kişilik ordusunun tamamını Sava Nehri üzerinden geçirdi ve doğrudan yakınlarında Prens Eugen'in kendisini siperli bir karargâhta beklediği Petervaradin üzerine saldırdı[102].

101 Diedo, *aynı eser*, s. 120 ve 135 ve devamı.

102 *Hist. du Prince Eugène*, V, 24-35.

Sadrazam, 3 Ağustos'ta kuşatmayı resmen başlatmak için Varadin önlerine hendek kazdırmaya başladı. Oysa Eugen, hiç beklemeden, iki gün sonra, 5 Ağustos sabahı, sayıca çok daha üstün olan düşmana muharebe teklif etti. Osmanlıların karşısına yalnızca yaklaşık bir saat genişliğinde, kısmen siperler kısmen de bataklıklar ve tepelerle korunan bir saf oluşturan 187 süvari bölüğü ve 62 piyade taburu, yani toplam 64 bin kişi çıkartabiliyordu. Gücü bu defa Osmanlıların henüz bilmedikleri bir silahlı kuvvet olan ağır zırhlı süvarilerdi. Hepsinin altında mükemmel atlar bulunan 106 ağır zırhlı süvari bölüğü, yalnızca 56 atlı piyade bölüğü ve 25 Husar bölüğü vardı. Sadrazamın 150 bin kişilik ordusunda ise 30 bin sipahi ve 40 bin yeniçeri vardı; kalanı ise düzenli bir muharebede çok yararlı olmayan Anadolu ve Mısır timar birliklerinden, Tatarlardan ve Arnavutlardan oluşuyordu. Büyük bir kısmı ağırlıklarından dolayı saflara yerleştirilemeyen toplar, yalnızca 3 hafif muharebe bataryasından oluşuyordu.

Muharebe, sabah saat yedide Württemberg Prensi Aleksander yönetiminde düşman saflarının sağ kanadı üzerine yapılan cüretkâr ve talihli bir saldırı ile başladı ve sağ kanat yarıldı. Ama burada kazanılan avantajlar, diğer tarafta yeniçerilerin üstünlüğü karşısında ezilen Habsburg piyadelerinin mağlubiyeti ile tekrar yok oldu. Bu kritik anda daha sonra birçok kez adı geçecek olan maceraperest Kont Bonneval'in Habsburg silahlarının onurunu korumak için son ana kadar gösterdiği yiğitlik, burada bilhassa övülüyordu. Oysa Prens Eugen, ağır zırhlı süvarilerini akıllıca kullanarak, zaferi emniyet altına almamış olsaydı, bu talihsizlikten sonra muharebeyi kesin kaybetmiş olacaklardı. Sipahilerin hafif saldırıları karşısında sarsılmayan bu ağır zırhlı süvariler, en iyi süvari generali Kont Palfy'nin yönetiminde yeniçerilerin yoğun saflarını kırdılar. Tekrar toplanan piyadeler hemen arkalarından geldi ve ölümcül bir çatışmada ancak kaçarak kurtulabilen düşmanın mağlubiyetini tamamladı.

Ancak beş saat süren muharebe, öğle vakti bu parlak zaferle son buldu. Ağır ve hafif kalibreden 164 top, 150 sancak ve savaş tuğlası, büyük miktarda cephane, muazzam ganimetler ve şükran duasını yapmak üzere Prens Eugen'in hemen el koyduğu sadrazamın muhteşem otağı ile karargâhın tamamı, günün zafer işaretleri oldu. Yine de bu zafer, galiplere de pahalıya mâl olmuştu. Kayıpları 3 bin ölü ve 2 bin yaralı idi. Osmanlıların kayıpları ise yalnızca ölenler açısından 6 bin kişi olarak tahmin ediliyordu. Kaçanları durdurmaya ve tek-

rar toplamaya çalışan sadrazam ise çok geçmeden Karlofça'da hayatını kaybetmesine sebep olan iki ölümcül yara almıştı[103].

Tımışvar ve Banat, Petervaradin Muharebesi'nden sonra Eugen'in talihli silahlarının sonraki hedefleri hâline geldi. Hemen Kont Palfy ve Württemberg Prensi Aleksander yönetiminde 16 süvari alayından ve 10 piyade bölüğünden oluşan bir kuşatma birliğini oraya gönderdi. Kendisi de ordunun kalan kısmı ile 25 Ağustos'ta onları takip etti. Tımışvar daha o zamanlar, gerek bataklıklar tarafından korunmuş konumu gerekse Karlofça Barış Antlaşması'ndan sonra, bilhassa son zamanlarda buraya kurulan geniş kapsamlı istihkâmlar yüzünden Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü ve en ulaşılmaz sınır kalelerinden biri kabul ediliyordu. Bilhassa geniş kenar mahallenin, yani palankanın tahkim edilmesine özen gösterildi. Bu yüzden kuşatma oldukça zordu ve mevsimin ilerlemiş olduğu gözönünde bulundurulduğunda çok uzun sürebilirdi.

Hendekler 2 Eylül'de açıldı. Ancak o tarihten itibaren kuşatma çalışmaları büyük bir enerji ile sürdürülmesine rağmen elde edilen başarı oldukça azdı. Zira 18 bin kişilik muhafız kıtasının direnişi de kahramanca ve kararlı idi; üstelik yakında onları kurtarmaya geleceklerine de kesin gözü ile bakıyorlardı. Gerçekten de 23 Eylül'ü 24 Eylül'e bağlayan gece, Belgrad'dan 20 bin Türk ile 8 bin Tatar'dan oluşan ve kaleye taze birlikler ve azalmaya başlayan barut, cephane ve erzak getirme amacını taşıyormuş gibi görünen bir kurtarma birliği geliyordu. Ancak Habsburg birlikleri tarafından büyük bir kararlılıkla karşılandılar ve Habsburg'a 4 bin ölüye mâl olan ölümcül bir çatışmada geri püskürtüldüler. Muhafız kıtasının yarma hareketi geç kaldı ve bu yüzden hiçbir etki göstermedi.

Yine de Habsburg ordusu palankayı bir türlü ele geçiremiyordu. Defalarca yapılan saldırılar etkisizdi. Oysa zaman geçiyordu ve sonuç alınması gerekiyordu. Prens Eugen bu yüzden 1 Ekim'de 30 tabur, 3 bin humbaracı ve 2.700 lağımcı tarafından gerçekleştirilen ana hücum emrini verdi. Üç taraftan birden başlatılan hücum, başarılıydı, fakat çok sayıda insanın hayatına mâl oldu. Dört saat süren bir çatışmadan sonra, büyük bir kısmı ateşe verilen palankayı ele geçirdiler, ama aralarında birçok iyi subayın da bulunduğu 1.500 ölü ve yaralı verildi.

103 Muharebenin planı ile birlikte detaylı bir tarifi için bk. *Hist. du Pr. Eug.*, V, 39-59. Karşılaştırma için bk. Katona, *aynı eser*, s. 269 ve devamı.

Bunun üzerine şehre karşı kuşatma çalışmaları öyle teşvik edildi ki, 6 Ekim'de 14 havan ve 50 top ile çok geçmeden şehrin iç kısımlarında ve surlarda korkunç bir tahribe yol açan bombardıman başlatılabildi. Ama kuşatma altındakiler de bilhassa 12 Ekim'de olmak üzere, ateşe öyle ağır bir şekilde karşılık veriyorlardı ki, Eugen bile mevsimin ilerlemiş olması ve bataryalar ile hendekleri su altında bırakan ve kuşatmanın sürdürülmesini imkânsız hâle getiren sürekli yağmurlardan dolayı geri çekilmeyi düşünmeye başladı. Oysa talihi burada da dayanıklılığını ödüllendiriyordu. Asla beklenmeyen bir şey gerçekleşti. 13 Ekim sabahı, kuşatma altındaki kalenin surları üzerinde aniden beyaz bayrak sallandı. Teslimiyet birkaç saat içinde gerçekleşti.

Hâlâ 12 bin kadar kişiden oluşan muhafız kıtasının ve bütün Türklerin serbestçe ve onurlu bir şekilde silahları, uçuşan sancakları ve bandoları, aileleri ve taşınabilir eşyaları ile Belgrad'a gitmelerine izin verildi. Yalnızca firarîler hariç tutularak, teslim edildiler. Gidenlere 1.000 araba ve uygun bir muhafız kıtası tahsis edildi. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve her türlü Hristiyanlar kalabilir veya gidebilirlerdi. Koruzze adı ile şehre yerleşmiş olan avâm takımının bile hiç engellenmeden Belgrad'a gitmesine izin verildi[104].

Böylece 165 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalan Tımışvar, 44 günlük bir kuşatmadan sonra, Osmanlı muhafız kıtasından yalnızca 3 bin kişi kaybedilirken, 4 bin askerini kaybeden Habsburgluların eline geçti. Kont Wallis, hemen güçlü bir muhafız kıtasının yerleştirildiği bu önemli yerin ilk Habsburglu komutanı oldu. Surların üzerinde, kısmen Kanuni Sultan Süleyman tarafından ilk fethedildiği zamanlardan kalan ve Habsburg armasını taşıyan 120 top bulundu. Pançova, Mehadiye (Mehadia) ve Yeni Palanka (Ujpalanka) gibi etrafındaki küçük kaleler gönüllü olarak teslim oldular ve hepsine birer Habsburg muhafız kıtası yerleştirildi. Tuna Nehri'ne kadar Banat'ın tamamının fethi tamamlanmış kabul edilebilirdi[105].

Bu talihli olayların sonuçları daha da yayıldı. Anlaşılan o ki, daha o dönemlerde bu güney ülkelerinde şimdi öncelikle Prens Eugen'in adına ve silahlarının şanına dayanan umutlu ve birçok beklenti doğuran bir hareketlilik görülüyordu. Mesela Ohri başpiskoposu, Arnavutluk'un başka piskoposları ve başpiskoposları ile birlikte defalarca Eugen'e başvurmuş ve resmî bir elçilik

---

104 Teslimiyet belgesi metnini tamamı ile birlikte Tımışvar kuşatmasının gidişatı ve sonucu için bk. *Hist. du Prince Eugéne*, V, 59-83; Katona, *aynı eser*, s. 279 ve devamı.

105 *Hist. du Prince Eugéne, aynı eser*, s. 85.

heyeti aracılığıyla Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak için verilen bu büyük ortak mücadelede halkının yardımlarını sunmuştu. Eugen, dostane bir mektupla bu övüleşi düşüncelerini ve buna bağlı iyi niyetlerini sürdürmeleri için onları cesaretlendirdi ve dinleri ile özgürlükleri için kayserin teveccühünü ve himayesini vadetti. Ancak Arnavutlar ile yapılan bu yazışmalar, gerçek sonuçlar doğurmadı[106].

Aynı şekilde Bâbıâli'nin sürekli şiddet sisteminin ayrılmaz bir parçası olan hükümdar değişiklikleri altında sürekli kaynayan Eflak ve Boğdan'da da güçlü bir Habsburg yanlısı grup oluşmuştu. Eflak'ta birkaç yıl içinde, 26 yıl hükümdarlık yaptıktan sonra, dört oğlu ile birlikte 1714 Ağustos'unda İstanbul'da idam edilen Konstantin Brinkoveanu, ardından iki yıl sonra aynı akıbete uğrayan Stefan Kantakuzen ve son olarak 1716 Şubat'ında Nikola Mavrokordato sallanmakta olan tahta çıkmışlardı[107].

Daha önce Bâbıâli tercümanı olan Mavrokordato'nun Divân-ı Hümâyûn ile ilişkileri gayet iyi olduğundan, Habsburg yanlıları ondan bir kat daha nefret ediyorlardı. Bu grubun yardımlarına güvenerek Erdel'den gelen küçük bir Alman akıncı birliği Eylül ayında birkaç Eflak sınır köyünü ele geçirmişti ve bu saldırı Mavrokordato'yu öylesine korkutmuştu ki, gece vakti Bükreş'ten ayrılarak önce Curcevo'da ve daha sonra Rusçuk'taki Osmanlı muhafız kıtalarına sığındı. Ancak Habsburg birlikleri ülkenin içlerine doğru daha fazla ilerlemediklerinden, Bâbıâli musahibi Mavrokordato'nun bu korkaklığını affetti, Türklerden ve Tatarlardan oluşan muazzam bir muhafız kıtası ile Bükreş'e geri gönderdi ve hatta komşu eyaletlerin seraskerliğine de tayin etti[108].

Zavallı ülke üzerinde Bâbıâli'nin ve hükümdarının tiranlığının baskısı bundan sonra daha da arttı. Rakiplerinin idamı her yerde gündemde idi. Mavrokordato'nun karşısında serbestçe konuşmaya cüret eden Eflak'ın itibarlı ve bilgin metropoliti Antimos bile intikamından kurtulamadı. Azledilerek Si-

106 Bu konuları özellikle Prens Eugen'in Arnavutluk'taki piskoposlara ve başpiskoposlara gönderdiği yazılardan öğreniyoruz (Hammer, VII, 560).

107 Detayları açısından çok ilgi çekici olmayan bu karanlık ilişkiler, teferruatlı olarak *Istoria delle moderne Rivulizioni della Valavhia,* Composta da Antonmaria Del Chiaro Fiorentino, Venedik 1718, bilhassa s. 146'da verilmiştir. Del Chiaro o dönemde bizzat Eflak'ta bulunuyordu ve burada bahsi geçen hâdiselerin şahidi ve kimi zaman da katılımcısı olarak konuşmaktadır.

108 Del Chiaro, s. 213: "Hükümdarın, onu Eflak'a yakın eyaletlerin seraskeri ilân eden fermanı vardı".

naia Dağı'ndaki manastırlara sürgüne gönderildi, fakat daha sonra yolda Gelibolu yakınlarında muhtemelen Mavrokordato'nun emri üzerine yanındaki Türkler tarafından öldürüldü. Bilhassa fakir halkı sonunda iyice sefaletin eşiğine getiren, günden güne artan vergiler ve harçlar çok ağırdı.

Diğer taraftan Habsburg grubunun gücü gittikçe artıyor ve yayılıyordu. O dönemlerde dilden dile dolaşın söz, "Tanrı aşkına Almanlar gelip bizi bu ağır boyunduruktan kurtarsın!" idi[109]. Prens Eugen'in Petervaradin'deki zaferinden ve Tımışvar'ın düşüşünden sonra, bu gergin ruh hali ve Alman yardımı ile kurtulma arzusu zirveye çıktı. Habsburg'un buradaki hoşnutsuzlarla muhtemelen daima irtibat hâlinde olan Erdel başkomutanı Kont Stainville, buna dayanarak bu yönde cüretkâr bir saldırıda bulunabileceğini düşünüyordu.

Kasım ayı ortalarında, Prens Eugen'in de rızasını alarak, doğuştan Bavyeralı olan Albay Dettin'in emrinde, çoğunluğu Sırplardan oluşan ve neredeyse hiç fark edilmeden Bükreş önlerine kadar gelen 1.200 kişilik bir akıncı birliğini Eflak'a gönderdi. Her yerde halk bu yeni gelenlerin tarafına geçti ve atlı milislerin de neredeyse tamamı Habsburg birliklerine katıldı[110]. Başkent yakınlarında nöbet tutan 400 kişilik küçük bir Tatar birliği, gece vakti saldırıya uğradı ve kısmen uykuda öldürüldü veya kaçtı. Albay Dettin, 25 Kasım sabahı hiçbir engelle karşılaşmadan şehre girdi; hemen en önemli noktaları işgal etti; Türklerin evlerine ve dükkânlarına saldırdı ve büyük bir kısmını öldürerek, nihayet kaledeki hükümdarı ve Tuna Nehri'ne doğru kaçmayı başaramayan en önemli bakanlarını ele geçirdi.

Oysa bu saldırı daha yeni tamamlanmıştı ki, halk Tatarların gelişinden dolayı büyük bir korkuya kapılarak, panik hâlinde Erdel'e doğru kaçmaya başladı. Albay Dettin, bu şartlar altında ıssızlaşan bu şehirde tutunamadı. Genel akıma katılmak zorunda kaldı, fakat giderken hükümdarı ve dört oğlu ile saray efradının tamamını yanında götürdü. 7 Aralık'ta onlarla birlikte General

109 Del Chiaro, s. 216: "Ülkenin tamamı korkunç ve çok sıkıntılı bir yıkımın içinde bulunuyordu. Hayatından korkmayan yoktu. Herşey aşırıya kaçmıştı". Talihsiz halkın bir duası ise şöyle idi: "Bir kez olsun Almanların gelmesi ve zavallı ülkemizin böyle ağır bir boyunduruktan kurtulması için Tanrı'ya dua ediyorum".

110 Del Chiaro, s. 223: "İlerleyişleri büyük bir gizlilik içinde sürdü. Halk onlara her tür yardımda bulunuyordu, hatta onlara katılanlar vardı, bütün Eflak süvarisi de öyle yapıyordu, kendi sancaklarıyla kaysere yürekten bağlılıkla boyun eğerek".

Stainville tarafından onurla karşılandıkları ve o tarihten itibaren hafif bir esaret altında tutuldukları Braşov'a geldi[111].

Bu saldırı çok önemli sonuçlar doğurmadı. Zira şimdilik Eflak voyvodasını esaretinden kurtarmakla uğraşabilecek durumda olmayan Bâbıâli, hemen yerine kardeşi Johann Mavrokordato'yu Eflak tahtına oturttu ve bir yıllığına vergi muafiyetinin bile tanındığı bir genel af çıkartarak, kaçan nüfusu tekrar geri dönmeye ikna etmeye çalıştı[112]. Birçoğu bu çağrıya cevap vererek, Erdel'den geri döndü. Yine de bu talihsiz ülkede huzur ve refah bulmak mümkün olmadı. Zira kuzeyde Almanların ve Sırpların akınları devam ederken, güneyde güya ülkeyi koruyacak olan Tatarların talanları, onları zorla hizaya sokmak zorunda kalan yeni hükümdarın başını ağrıtıyordu. Ayrıca gruplar da hâlâ birbirlerine karşı kaba ve düşmanca davranıyorlardı ve bu yüzden de Del Chiaro'nun ifadesine göre, bu talihsiz ülkenin hamisinin kim olacağına bir türlü karar verilemiyordu: Osmanlı sultanı mı, yoksa kayser mi[113]?

Kont Stainville'nin kayserin davası için çok geçmeden, 1717 başlarında Boğdan üzerine yaptığı sefer çok daha olumsuz geçti. Burada da bilhassa yardımları ile mesela Niamts gibi bazı sınır yerlerini işgal etmiş olduğu ve buradan hemen roman, Fokşan ve Berlad gibi başka şehirleri de talan ettiği Habsburg yanlılarının yardımına güveniyordu. Tıpkı Eflak'ta olduğu gibi, şimdi de başkent Yaş'a bir saldırı yapılacak ve Voyvoda Mihai Rakoviça (Mihai Rakovitsi) devrilecekti. Oysa Rakoviça tetikte idi ve zamanında 2 bin kişilik bir Tatar birliğini koruma olarak buraya getirtmişti. Kendisi de muhafız kıtaları ile birlikte Çatatsuja'da sağlam bir konum almıştı.

Ocak ayı başlarında Albay François de Lorraine ve Süvari Yüzbaşı Ernau emrinde doğrudan Yaş'a saldıran küçük Habsburg birliği bu yüzden kararlı bir direnişle karşılaştı. Her ne kadar Yaş ani bir baskına uğradı ve kale de ele geçirildiyse de Almanlar daha keskin soğuklardan dolayı burada buldukları şarapla biraz ısınmaya kalkmışlardı ki, Tatarların saldırısına uğrayarak tekrar şehirden kovuldular. Geri çekilmeleri, Çatatsuja Manastırı dolaylarındaki ağır bir çatışmadan sonra oldukça zorlu oldu ve Habsburgluların tamamen mağlup olması ile sonuçlandı. Neredeyse son kişiye kadar Tatarlar

111 Del Chiaro, s. 224-227.

112 Genel af için bk. *aynı eser*, s. 232.

113 Del Chiaro, s. 234'te 1717 sonunda ilginç eseri şu şekilde bitirmektedir: "Bu talihsiz eyalet, sahibinin kim olacağını bilmiyor, Türk mü yoksa ulu imparator mu?".

tarafından öldürüldüler. Ölüler arasında Ernau da vardı; François, canlı olarak Tatarların eline geçti ve hemen idam edildi; öfkeli prensinin daha sonra Habsburglular ile kesin işbirliği yapanlar veya yaptıkları zannedilenlere uyguladığı ceza muhakemesi ise korkunçtu. Birçok boyar ve bilhassa ruhbanlar, vatan haini olarak korkunç işkenceler altında hayatlarını kaybettiler[114].

Bu hazin tecrübelerden sonra, ne Habsburg sarayının ne de Prens Eugen'in hükümdarlıklarını hâlâ bu yönde genişletme niyetleri kalmamıştı. Eugen, sınırları emniyet altına aldıktan ve birliklerini Erdel ve Yukarı Macaristan'daki kış karargâhlarına geri çektikten sonra Banat'ı Kasım ayı başlarında terketmiş ve büyük törenler eşliğinde papanın vekili Rasponi'nin elinden Papa XI. Clemens'in Petervaradin Zaferi'nden hemen sonra kendisine tanımış olduğu kutsanmış başlığı ve kutsanmış kılıcı[115] aldığı Yanıkkale üzerinden, gelecekteki sefer için kayser ve bakanları ile görüşmek ve gerekli hazırlıkları yapmak için Viyana'ya gelmişti. Bilhassa arabulucu devletlerin barışa giden yolları açmaya çalışmasına ve İstanbul'da barışa yönelik bir eğilim olmasına rağmen, henüz hiçkimse barış yapmayı düşünmüyordu.

Yeni atanan Sadrazam Hacı Halil Paşa ve Kaymakam [Nevşehirli] İbrahim Paşa, resmî karşılama sırasında Hollanda elçilik heyetinin tercümanı W. Theyls, Aralık ayında bu amaçla hükümetinin hizmetlerini sunarken, bu yönde bir konuşma yaptılar. Savaşın ve talihsiz gidişatının bütün suçunu herkesin nefret ettiği Sadrazam Şehid Ali Paşa'nın üzerine attı ve Bâbıâli'nin savaşı kendi lehine çevirmek için bütün imkânlara sahip olmasına rağmen, şanına ve onuruna yakışacak şekilde olduğu takdirde, barış yapmaya hazır olduğunu anlattı. İlk şartı, asla vazgeçilmesi mümkün olmayan ve reddedilmesi hâlinde gerekirse silah zoruyla tekrar geri almaya kararlı oldukları Tımışvar'ın iadesiydi. Rumeli kadıaskeri de, yorgun ülkesinin tekrar kendini toplaması için gerekli huzuru kazandırmak arzusunu taşıdığı için, padişahın da barış yapmaya meyilli olduğunu, ancak bunu yalnızca Tımışvar veya bir eşdeğeri geri verildiği

114 Talihsiz geçen bu sefer hakkında en iyi bilgileri, Hase'nin *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi*, XI, Paris 1827, II. Bölüm, s. 378-388'deki Yunanca tercümesinden aktardığı ve bilginliği ile çok iyi bir şekilde açıkladığı genç Costin'in Boğdan tarihinin henüz basılmamış bölümünde vermektedir.

115 7 Eylül 1716 tarihli bu papalık brövesi ve Eugen'in buna verdiği cevap için bk. *Hist. du Prince Eugène*, V, 53 ve 89.

takdirde yapacağını ekleyerek tercümana aynı şeyi söylüyordu[116]. Ayrıca kayserin o döneme kadar Belgrad'da tutulan daimî elçisi Fleischmann'ın Kasım ayı sonunda, Prens Eugen'e tecrübelerini bizzat aktarmak üzere 3 Aralık'ta vardığı Viyana'ya geri gönderilmesi de Bâbıâli'nin barış yanlısı tutumunun bir göstergesi kabul ediliyordu[117].

Arabulucu devletlerin, Hollanda ve İngiltere'nin iki temsilcisi Kont Colyer ve 1717 Mart'ında Viyana üzerinden dönemin sarayı olan Edirne'ye gelen ve 19 Nisan'da padişahın huzuruna kabul edilen Sir Worthley Montague, ortak adımlarını Bâbıâli'nin bu barışçıl tutumuna dayandırıyorlardı. Viyana'daki işleri ise Hollanda'nın olağanüstü elçisi Hamel-Bruyninx yürütecekti. Oysa burada çabaları için pek olumlu bir tutum görmedi. Prens Eugen, elçi yalnızca bir mütarekeyi bile önerdiğinde, açıkça "kayserin mevcut şartlar altında bunu kabul edemeyeceğini, zira bu kadar kan atılarak alınan avantajları terketmenin ve Türklere kendilerini tekrar toparlayarak, kaysere daha büyük bir güçle saldırmak için zaman tanımanın affedilmez olacağını" açıkladı[118]. Tımışvar'ı bırakmak bir yana, Prens Eugen üstüne bir de Belgrad'ı istiyordu!

Bu şatlar altında İngiltere elçisinin kaymakamın isteği üzerine Mayıs ayında Prens Eugen'e Bâbıâli'nin barışçıl tutumunu bir kez daha gizli bir mektupla bildirmesine yönelik attığı son adım da başarısız oldu. Zira Tımışvar teslim edilmeden, barışın mümkün olmayacağına dair önceki taleplerin tekrarından başka bir şey değildi[119]. Prens Eugen buna da cevap vermedi.

Diğer tarafta, arabulucular bu yönde çaba gösterirlerken, Fransa da Bâbıâli'yi kışkırtmaktan geri kalmıyordu. 1716 Ekim'inde İstanbul'a gelen, ancak her zamanki gibi sofadaki yer ve kılıç ile ilgili münakaşalardan dolayı an-

116 Theyls, *Mémoires curieux*, s. 279 ve devamı ve s. 286: "Rumeli kadıaskeri bana, imparatorluğun yıkıma uğramış işlerini kolaylıkla yeniden düzenleyebilmek için Büyük Hükümdar'ın ve de vezirlerin çoğunun savaştan ziyade barışa hazır olduklarını söyledi".

117 *Hist. du Prince Eugène, aynı eser*, s. 93.

118 Theyls, s. 297: "Altesleri, Mr. Hamel-Bruininck'e, imparator majestelerinin mevcut şartlar içerisinde böyle bir teklifi dinlemeyeceği cevabını verdi, çünkü bunca dökülen kana mâl olan avantajları kaybetmek ve Türklere, imparatora daha sert biçimde saldırmaları için zaman tanımak mazur görülmeyecektir".

119 İtalyanca olan 21 Mayıs 1717 tarihli bu yazı, Theyls, s. 300'de verilmektedir. Sultanın barışçıl tutumu bilhassa vurgulandıktan sonra, şöyle denmektedir: "Ama Büyük Efendi aynı zamanda, Tımışvar geri verilmeksizin herhangi bir antlaşma yapılmasının ne onuru ne de topraklarının güvencesi açısından tutarlı olacağını açıkladı".

cak ertesi yılın Nisan ayında padişahın huzuruna kabul edilen yeni Fransa Elçisi Marki de Bonnac, bu açıdan selefi Kont des Alleurs'un stratejisini aynen devam ettirdi ve bilhassa Divân-ı Hümâyûn'u Rakoçi'yi önemli miktarda para ile desteklemesi yönünde ikna etmeye çalıştı. Ayrıca Bâbıâli'yi o dönemde bizzat Fransa'ya gitmiş olan Rakoçi'ye Macaristan'ı kaysere karşı kolayca ayaklandırmaya yetecek kadar para vermeye ikna etmekle övünüyordu. Rakoçi'nin aynı dönemde Edirne'ye gelen bakanı ve temsilcisi Kont Berczeny'ye en azından birkaç alay Macar asi ve hoşnutsuz Lehler arasından birlikler tutabilecek kadar para verildi. Oysa kont, bunda pek da başarılı olamadı. Neredeyse yalnızca yolunu kaybetmiş Türkleri ve yararsız avâm takımını sancağının altında toplayabildi[120]. Asilerin davasından, Prens Eugen'in zaferlerinden ötürü çoktan vazgeçilmişti bile ve bu dava artık güven vermiyordu.

Hâlbuki her iki tarafın sefer için hazırlıkları, savaşın var güçle devam ettirilmesine dair alınan karara uygundu. Belgrad'ı koruyacak ve mümkünse Tımışvar'ı tekrar geri alacak olan Osmanlı ana ordusu, ağır malî fedakârlıklarla –Enderûn Hazinesi'nin gümüşlerinin ve değerli eşyalarının büyük bir kısmı darphaneye gönderildi– zamanla 200 bin kişiye çıkartıldı. Sefere bizzat katılacak olan padişah, 10 Nisan'da her zamanki ihtişamla Edirne'den ayrıldı. Ancak daha birliklerin küçük bir bölümü bile toplanmamıştı. Bilhassa Anadolu birliklerinin gelmesi uzun sürdü. Şimdilik yalnızca 32 oda yeniçeriden oluşan öncü birlikler Niş'e doğru hareket edebildi. Ancak Prens Eugen'in ordusu ile Belgrad önlerine geldiği haberi alındığında, sadrazam ordunun tamamını 22 Haziran'da Belgrad'a doğru yola çıkardı. Sultan, maiyeti ve haremi ile birlikte 10 Temmuz'da arkasından, ama ancak Sofya'ya kadar, geldi ve savaşın gidişatını beklemek üzere burada kaldı[121].

Prens Eugen, ordunun yola çıkışını bu defa düşmanın Tuna Nehri'ni geçmesini engellemek için mümkün olduğunca hızlandırmıştı. Kış ayları boyunca yalnızca Macaristan'daki orduyu takviye etmekle kalmayıp, başarılı bir savaş yönetimi için kaçınılmaz malî imkânları da sağlamak üzere elinden geleni yapmıştı. Habsburg'a bağlı ülkeler kayserin beklentilerini fazlasıyla yerine getirdiler. Mesela Bohemya 3.143.333 gulden, Moravya

120 Bonnac ve Rakoçi hakkında bk. Theyls, s. 278, 287 ve devamı, 291, 299 ve 304. Bonnac, Rakoçi'ye vadedilen yardım hakkında şöyle diyordu: "Bâbıâli bu prense o kadar para sağlamıştı ki o, bütün Macaristan'ı imparatora karşı kolaylıkla ayaklandırabilirdi".

121 Theyls, s. 299 ve 305.

664 bin gulden ve Silezya 1.218.888 gulden olağanüstü savaş vergisi vermeye razı oldu. Halk arasında da büyük bir iyi niyet görüldü. O güne kadar "Almanların mezarı" diye korkulan Macaristan'a Eugen'in muzaffer sancağı altında gönülden gitmeye razıydılar. Bu yüzden askere alımlar da çok iyi bir şekilde ilerledi. Genç insanlar büyük bir heyecanla sancaklarına gidiyorlardı.

Eugen, ordusunu sefere katılabilecek kadar zamanında gelen yardımcı birlikler ile beraber en az 140 bin kişiye çıkartabileceğine güveniyordu. Hessen Prensi Maksimilyan emrindeki Hessenliler, Viyana'ya gelen ilk yardımcı birlikler oldu. Onları, iki Bavyera prensinin de gönüllü olarak katıldıkları Tümgeneral Maffei markisinin emrindeki 6 bin Bavyeralı takip etti. Eugen'in şanını paylaşmak için yabancı hükümdarların ve beylerin orduya katılımı çok yüksekti. Bu soylu gönüllüler arasında Württemberg, Bevern, Sulmbach, Liechtenstein, Anhalt-Dessau prensleri bilhassa sayılmakta idi. Eugen'in ordusunda Fransız şövalyelerin sayısı da çoktu. Bazı soylu kandan prenslerin yanında Dombes, Marsillac ve Pons prensleri, Villeroi mareşalinin oğlu Marki d'Arlincourt Charolais ve d'Estrade kontları ve birçok ünlü isim vardı. Bütün bunlar Niğbolu ve Saint Gotthard günlerini, Kandiye ve Budin önlerindeki kahramanlıkları hatırlatıyordu[122].

Prens Eugen bilhassa Tuna filosunun artırılmasına ve daha iyi organize olmasına ağırlık veriyordu ve bu hususta kendisine Hamburglu bir gemi yapım ustası olan Fockgersen çok önemli hizmetlerde bulunuyordu. Gemiler, Danimarka örneğine göre öyle hafif yapılıyorlardı ki, yedi fit derinlikte bile hâlâ 42 adet sekizlik top taşıyabiliyorlardı[123].

Kayserin 28 Nisan'da Macaristan ordusu başkomutanlığını onayladığı Prens Eugen, 16 Mayıs'ta Viyana'dan ayrıldı ve 21 Mayıs'ta birliklerin büyük bir bölümünün geldiği Futak'taki ordugâha ulaştı. Burada Tuna ve Sava nehirleri boyunca düşmanlıklar kış aylarında da dinmemişti. 25 Mayıs'ta sınır birliklerinin komutanı General Petraş, yalnızca 1.200 kişilik bir akıncı birliği ile Sava Nehri'ni geçti ve Drina Nehri kıyılarında İzvornik ve Böğürdelen ara-

122 *Hist. du Prince Eugène*, V, 94-100: "Bu büyük komutanın emrinde hizmet etme arzusu her tarafta görülüyordu, muhtemelen bu arzu imparator ve dinin çıkarlarından ziyade bir gün bu hizmetle övünebilmek içindi". O dönemlerde gerçekten de Eugen adının sihri herşeyi belirliyordu!

123 Daha ayrıntılı bilgi için bk. Katona, *aynı eser*, s. 302.

sındaki Lişnitza Palankası'nı tahrip etti[124]. Habsburg harp şurasının seferin hedefi olarak belirlediği Belgrad, tabii ki bütün harekâtların odak noktası olmaya devam etti.

Bunun için öncelikle Tuna Nehri'ni geçmek gerekiyordu. Osmanlı ordusu henüz uzakta olduğundan, 15 ve 16 Haziran'da Pançova'da düşmanın büyük bir engeli ile karşılaşmadan Tuna Nehri'ni geçti. Prens Eugen, hemen ordusunun tamamı ile Belgrad'dan yalnızca bir buçuk saat uzaklıktaki Visnitza yakınlarındaki tepelere sağlam bir ordugâh kurdu. Tuna geçitlerini ve Erdel'i koruyan birliklerin dışında 100 bin silahlı askeri vardı. Yine de bu kuvvetle bile Belgrad'ı ele geçirmenin zor olacağını düşünüyordu. Zira, 20-30 bin kişilik bir muhafız kıtası tarafından korunmakla ve erzakla dolu olmakla kalmayıp, Tuna ve Sava nehirleri arasındaki üçlü bir siper hattı, buraya yaklaşmayı oldukça zorlaştırıyordu ve ayrıca güneye doğru arkayı sürekli olarak oradan gelmesi beklenen Osmanlı ana ordusuna karşı korumak gerekiyordu.

Bütün bunlara rağmen Eugen, düşmanın ana ordusu gelmeden önce bu yönde muhasarayı resmen başlatmak için, ordusunu 19 Haziran'da dört bölüm hâlinde Visnitza'daki ordugâhından Belgrad'a doğru harekete geçirirken, aynı zamanda Mareşal Kont Hauben emrindeki ayrı bir birlikle Belgrad'ı Petervaradin yönünde Zemun'da kuşatmaya aldırdı. Zemun'un zayıf Türk muhafız kıtası tutunamadı ve 1 Temmuz'da kendi isteği ile hemen Habsburg birlikleri tarafından işgal edilen bu kaleyi boşalttı.

O tarihten itibaren büyük bir enerji ile yürütülen kuşatma, önemli sonuçlar doğurmadan düzenli olarak devam etti. Böğürdelen'e yapılan bir saldırı başarısız oldu. Muhafız kıtasının bütün yarma harekâtları ise cesaretle ve önemli kayıplar verdirilerek geri püskürtüldü. Ayrıca bombardıman o kadar etkili idi ki, Temmuz ayı sonunda su şehri diye anılan aşağı şehrin büyük bir kısmı tahrip edilmişti. Oysa aynı dönemde Belgrad'ı kuşatmadan kurtarmak için gelen büyük Osmanlı ordusunun öncü birlikleri Habsburg ordugâhının yakınlarında görünmeye başladı; şimdi önemli olan iki tarafın çifte ateşi arasında yok edici güce maruz kalmamak için Osmanlı ordusunun karşısına çıkmaktı.

---

124 Katona, *aynı eser*, s. 303. Bu seferin askerî yönünü derleyen bir eser: "*Geschichte der Feldzüge der k.k. Armeen gegen die Türken unter dem Commando des Prinzen Eugen von Savoyen in den Jahren 1716, 1717 und 1718.* Von J.B. Schels", "Österreichische militärische Zeitschrift" 1811-1814 yılları, yeni baskı, I. cilt, Viyana 1834, s. 92-132. Bunun dışında *Hist. du Prince Eugène*, V, 101-188'de oldukça detaylıdır.

Sadrazam, nihayet Hasan Paşa Palankası'nda Morava Nehri'ni geçmiş ve buradan hemen ordusunun 30 bin kişilik bir kısmını Orsova'da Tuna Nehri üzerinden Banat'a göndermişti. Buradaki Habsburg birlikleri ne yazık ki etkili bir direniş gösteremeyecek kadar zayıftı. Mehadiye, Osmanlıların 3 bin askerini kaybettikleri kahramanca bir savunmadan sonra teslim olmak zorunda kaldı. 28 Temmuz'da yalnızca 750 kişi kalan muhafız kıtasının serbestçe ve onurlu bir biçimde gitmesi karşılığında teslim oldu. Sadrazam, kuvvetlerini Belgrad önlerindeki düşman ordugâhına yapılacak saldırı için birarada tutmayı gerekli görmemiş olsaydı belki Tımışvar da ciddi bir tehlike altına girmiş olacaktı. Ama Prens Eugen'i sağlam konumundan çıkartmak mümkün olmuyordu.

Dolayısıyla sadrazam, 1 Ağustos'ta Krozka Tepeleri'ne kadar vardığında 140 top ve 35 havan topuyla Habsburg ordugâhına, cesaretle dayanılan ve güçlü bir şekilde cevap verilen, ama aynı zamanda kaleden gelen ateş de devam ettiği ve kayıpları kısmen bu yüzden kısmen de hastalıklardan ve aşırı çabalardan ötürü ancak 70 bin kişi kadar kalmalarına sebep olduğundan zamanla Habsburg ordusu için durumu gittikçe daha kritik hâle getiren ölümcül bir ateş başlattı. Prens Eugen bu yüzden acilen komşu eyaletlerden vazgeçilebilecek bütün birlikleri ordugâhına çekti ve silahlarının talihine ve birliklerinin cesaretine güvenerek düşmanının ilerleyişini bir muharebe ile engellemeye karar verdi. 15 Ağustos'ta başkomutanlık yeteneğinin bütün üstünlüğü ile bunun planını hazırladı ve ertesi gece birlikleri, önceden belirlenen muharebe düzeninde yerlerini almak üzere, sessizce ordugâhtan ayrıldılar[125].

Yoğun bir sis, Habsburg birliklerinin hareketlerini örttüğü için düşman buna hiç hazırlıklı değildi. Sis henüz kalkmamıştı ki, 16 Ağustos sabahı hattın tamamında muharebe başladı. Ani bir baskına uğramalarına rağmen Osmanlılar hemen kararlı bir direnişte bulunmak üzere toplandılar. Oysa ilk saflar, Habsburg birliklerinin vahşi saldırılarına dayanamadı. Saflar kırıldı ve bütün toplarını kaybederek, sadrazamın siperli ana ordugâhına kadar geri püskürtüldü.

Ancak saat sekiz itibariyle sis kalktıktan sonra asıl muharebe başladı. Kısa ama oldukça inatçı idi ve Habsburgluların nihaî zaferine kadar kimin lehine sonuçlanacağı belli değildi. Osmanlılar birçok noktada üstün geldiler. Prens Eugen, son anda zafere alışık birliklerinin başına bizzat geçerek, düşmanı teker teker bütün yerlerinden geri püskürtmemiş olmasaydı belki Hristiyan davası-

125 Askerler için oldukça ilgi çekici olan muharebe planının tamamı Schels, *aynı eser*, s. 115-177'de verilmiştir.

nın kaderi o gün aleyhlerine olacaktı. 20 bin yeniçeri ve 10 bin sipahi tarafından merkezde son ana kadar yiğitçe savunulan, ancak Habsburg humbaracıları ve birkaç tabur süngülü piyade tarafından ele geçirilen 18 topluk ağır bir bataryanın kaybı, Osmanlıların mağlubiyetini tamamladı.

Her zamanki gibi Niş'e doğru bir kaçış başladı. Ordugâhın tamamı bütün cephane, savaş gereçleri ve erzaklar, 186 top, 57 sancak ve 9 tuğ ile birlikte galiplerin eline geçti. Osmanlılar 13 bin ölü ve 5 bin esir; Habsburg birlikleri ise ancak 2 bin kadar ölü ve 4 bin yaralı vermişlerdi, fakat bunların arasında çok iyi subaylar da vardı.

Belgrad'ın artık tutunması mümkün değildi. Prens Eugen'in hemen ertesi gün olan 17 Ağustos'taki teslim ol çağrısına itiraz etmek mümkün değildi. 18 Ağustos'ta imzalanan teslimiyet belgesi, hâlâ 30 bin kişiden oluşan muhafız kıtasına ve Belgrad sakinlerine silahları ve eşyaları ile şehirden serbestçe ayrılma hakkı tanıyordu. Güvenli bir eskort eşliğinde kısmen Niş'e kısmen de Fetişan'a götürüldüler. Habsburglular, 22 Ağustos'ta kaleyi işgal ettiler. İçinde 600'ün üzerinde top ve muazzam bir cephane stoku buldular. 15 kadırga ve 60 silahlı şaykadan oluşan Tuna filosu da kurtarılamadı ve galiplerin eline geçti[126].

Neredeyse hiçbir kılıç darbesine bile gerek kalmadan hemen ardından civardaki Ram, Semendire, Mehadiye, Böğürdelen ve Orsova kaleleri de ele geçirildi. Bosna'da İzvornik ve Hırvatistan'da Nori ise başarılı bir direniş gösterdiler. Çoğunlukla Tatarlardan oluşan ve Boğdan ile Eflak üzerinden Erdel'e ve Yukarı Macaristan'a akın etmiş olan bazı akıncı birlikleri, kolayca geri püskürtüldüler. Buna karşın General Stainville, Erdel'den yola çıkarak, yılın başlarında Boğdan voyvodasının yukarıda bahsettiğimiz hareketlerinin intikamını almak için, Boğdan'a talihli bir intikam seferi düzenledi. Yaş önlerine kadar ülkenin her yerini talan ederek ateşe verdi ve Boğdan voyvodasını aylık 50 kese haraç vermeye zorladı. Aynı şekilde Eflak voyvodası da 120 kese ödemek zorunda kaldı.

Düşman artık hiçbir yerde görünmediği için Ekim ayı başlarında sefer fiilen bitmiş sayılıyordu. Zira sadrazamın Niş'te ancak 30 bin kadar askeri vardı, dolayısıyla hiçbir harekette bulunamıyordu. Anadolu birlikleri, bir zamanlar Haçova (1596) mağlubiyetinde olduğu gibi, daha muharebe alanından

---

126 *Hist. du Prince Eugène*, *aynı eser*, s. 184. Burada kısmen ordugâhta kısmen de kalede ve Tuna filosunda ele geçirilen topların sayısı, kesin bir tahmine göre, toplam 665 top ve 104 havan topu olarak verilmektedir.

Anadolu'ya geri dönmek için kaçmışlardı. Sultanın onları Kızderbendi diye bilinen Trajan geçidinde bir bostancı birliği aracılığıyla durdurma çabası boşuna idi. Ellerinde kılıçları ile kendilerine yol açtılar[127].

4 Ekim'de Prens Eugen, birliklerini Belgrad ve Zemun'da kış karargâhlarına gönderdi. Kendisi ise Belgrad'ın istihkâmlarının tamir edilmesini sağladıktan sonra, hemen büyük bir sevinçle karşılandığı Viyana'ya gitti. Zira bu defa da yalnızca galip olarak değil, Bâbıâli'nin yenilenen barış tekliflerinin de aracısı olarak geldi. Barış teklifleri, henüz kesin açıklamalar olmaksızın, daha Macaristan'dayken Belgrad'ın eski beylerbeyi Mustafa Paşa aracılığıyla yapılmıştı. Prens Eugen, her halükârda barışın kaçınılmaz temel şartı olarak, "uti possidetis", yani "sahip olunduğu gibi" şartını ileri sürmüştü. Kayser, 23 Eylül'de Prens Eugen'e Bâbıâli'nin bundan sonraki tekliflerini dinlemeye yönelik genel bir vekâlet verdi.

Hâlbuki yeni Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa –Hacı Mehmed Halil Paşa hemen azledilmişti– Eylül ayı sona ermeden barış tekliflerinin yenilemesine, şimdilik bir mütareke ve barış kongresinin yapılacağı yer olarak Belgrad'ı teklif etmesine rağmen, Prens Eugen'in bu teklifleri kabul etmeye yanaşmaması üzerine, mesele ancak Viyana'da Habsburg Kabinesi tarafından ele alındı. Temel şart olarak, barışın ancak Venedik ile birlikte yapılabileceği ileri sürüldü ve aynı yıl içinde Venedik'e karşı yaptığı savaşta aslında Venedik karşısında avantajlı bir konumda olduğundan daha ziyade onlarla ayrı bir barışı tercih etmesine rağmen Bâbıâli bu şartı kabul etti.

Mareşal Schulenburg'un sürekli çabalarına rağmen, Venedik'in kara kuvvetlerini daha büyük teşebbüslere uygun hâle getirmek mümkün olmamıştı. Kara kuvvetlerini yine de 30 bin kişiye kadar çıkarttı, fakat oluşumları ile donanımları çok iyi değildi. 14 bin kişi donanmaya dahil edilirken, 10 bin kişi Dalmaçya, Arnavutluk ve adalardaki müstahkem yerlerde muhafız kıtası olarak görev yapmak zorunda idi ve böylece elinde yalnızca 6 bin kişi kalıyordu. Bu şartlar altında Prens Eugen bile bu savaş için Venedik'ten çok fazla katkı beklemiyordu[128].

---

127 Theyls, *Mémoires curieux*, s. 307. Haçova Muharebesi'ndeki firarîlerin kaçışları hakkında bk. cilt III, ilgili sayfalar.

128 *Schulenburg's Leben*, II, 98 ve Eugen'in mareşala yazdığı mektuplar (bk. *aynı eser*, s. 113). 20 Mart 1717 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Cumhuriyet'in yaptığı hazırlıkların ayrıntısı bana onun tarafından çok da bir şey umut edilmemesini doğruluyor, imparator majestelerinin orduları bütün yükü çekecekler". Aynı şekilde Belgrad'daki ordugâhtan yazdığı 23 Haziran tarihli mektup.

Venedik'in askerî kuvvetlerinin odak noktası yine donanması idi. Donanmanın daha büyük olan ağır kısmı 26 savaş gemisi, 3 korvet, 4 galyot ve 8 nakil gemisinden; daha hafif kısmı ise 15 kadırga, 2 baştarde, 3 korvet, 4 galyot ve bir dizi küçük gemilerden oluşuyordu. Bunlara ayrıca papanın emri ile başkomutanlığı Maltalı yaşlı ve çok tecrübeli bir deniz kahramanı olan Belle-Fontaine'ye verilen 4 Vatikan, 5 Malta, 2 Floransa kadırgasından ve 7 Portekiz savaş gemisinden oluşan yardımcı filolar da ekleniyordu. Mayıs ayında deniz kuvvetlerinin tamanı Korfu'da toplandı ve Haziran ayında donanmanın ağır kısmı Genel Kaptan Pisani'nin emriyle, ancak Schulenburg'un tavsiyelerinin aksine, Osmanlı donanmasının karşısına çıkmak ve mümkünse Çanakkale Boğazı'na girerek, İstanbul'u tehdit etmek üzere, Takımadalar'a doğru yola çıktı. En azından mesela Kontramiral Lodovico Flangini gibi en cüretkâr kaptanların umut dolu beklentileri bu yönde idi. Beklentilerinde çok büyük bir yanılgıya düştüler.

Venedikliler Limni ve Gökçeada açıklarına geldiklerinde, yeni tayin edilen Kapudan Halepli İbrahim Paşa komutasındaki 46 savaş gemisinden oluşan düşman donanması Çanakkale'den çoktan ayrılmıştı. Cesaretle üstün düşmanın karşısına çıktılar ve 12, 13 ve 16 Haziran tarihlerinde üç kez yapılan çatışmalarda gerçekten de önemli avantajlar elde ettiler; ancak kalıcı bir başarı yoktu. Venedikliler önemli kayıplar vererek –ölülerin arasında Flangini de vardı– sonunda Mora'ya çekilmek zorunda kalırlarken, Osmanlılar Selanik Limanı'nda sağlam bir konuma geçtiler.

Daha hafif donanma ile arkadan gelen genel kaptan, Matapan Burnu ve Çuha Adası arasında, Selanik'ten takviye edilmiş kuvvetlerle ayrılmış olan kapudan paşa ile bir kez daha çatışmaya girdi ama nafile. Hristiyan donanması yalnızca büyük zorluklarla tamamen yok olmaktan kurtuldu. Birkaç saat süren talihsiz bir çatışmanın sonunda, gemiler ağır fırtınalardan dolayı her yönde dağıldılar ve ancak Korfu'da tekrar toplanabildiler. Şanslarına kapudan paşa, Macaristan'dan gelen haberler kendisini bir an önce Çanakkale Boğazı'na geri dönmeye zorlayana kadar, gemileri ile Koron Limanı'nda sessizce bekliyordu. Zira bu yüzden büyük bir paniğin hâkim olduğu Zenta, Kefalonya ve Ayamavra'ya saldıracağı düşünülüyordu. Ayamavra'nın daha yeni inşa edilen istihkâmlarını havaya uçurmamalarını yalnızca Schulenburg'un kararlı karşı çıkışına borçluydular[129].

129 Denizlerdeki bu teşebbüslerin ayrıntıları için bk. Diedo, *aynı eser*, s. 140-147. Karşılaştırma için bk. *Schulenburg, aynı eser*, s. 108 ve devamı.

Nisan ayından beri Korfu'da bulunan Schulenburg, yılı iyice boş geçirmemek için, ilkbaharda 5 bin kişi ile Ayamavra'dan Preveze ve Vonitsa üzerine bir yıl önce başarısız geçtiği hâlde, bir saldırı gerçekleştirdi. Bu defa hızlı ve kolay bir saldırı oldu. Preveze, üç günlük bir bombardımandan sonra 22 Ekim'de ve Vonitsa, birkaç gün sonra, Kasım ayı başında teslim oldular. Muazzam bir cephane ve erzak stokunun bulunduğu her iki yere hemen Venedik muhafız kıtaları yerleştirildi[130].

Dalmaçya'daki sefer, Morlakların plansız ve çok az kazanç sağlayan akınları ile sınırlı kaldı. Burada ele geçirilen tek yer, Hersek sınırında inatçı bir direnişten sonra teslim olan küçük İmoşi Kalesi oldu. Hersek içlerine doğru ilerlemek ve başkent Mostar'a saldırmak için gerekli imkânlar yoktu. Savaşçı ve Osmanlı'ya sırt çevirmeye meyilli bir halkın yardımlarına güvenebilecek olmalarına rağmen, İşkodra ve korsan yuvası Ülgün'ü gözlerine kestirdikleri Arnavutluk'a doğru bir saldırıda bulunmaya da aynı sebeplerden dolayı cesaret edemediler. Nihayet, bilhassa Karadağlıların yadımlarına güvendikleri Bar üzerine bir saldırıda bulunmaya karar verdiler.

Bu amaçla girişimci ve nüfûzlu Çetine (Cettigne) piskoposu ile görüşmelerde bulunulmuştu. Hâlbuki daha sonra ona pek de güvenemeyecekleri ortaya çıktı. Zira aynı zamanda Moskova'da bulunduğu sıralarda kendisine halkı arasında dağıtılmak üzere, büyük miktarlarda para ve birçok altın sikke bahşetmiş olan Çar Petro için çalışıyordu. Viyana'dan geçerken Prens Eugen ve Habsburg sarayıyla da irtibata geçmişti, ama bu görüşmeler Rusya ile yaptığı görüşmeler gibi bir sonuç doğurmamıştı[131].

Yine de piskoposun bizzat katıldığı sefer talihli geçti. Bar civarındaki Hristiyan halk, Venedik için silahlarına sarılmak için ayaklandı. Ancak ters esen rüzgârlar asıl kuşatma ordusunun karaya çıkmasını engelledi; sonunda karaya çıkmayı başarınca da General Nostiz yönetimindeki kuşatma öyle yavaş ve be-

---

130 *Schulenburg's Leben*, II, 103-107. Diedo, s. 147.

131 Rusya ve Karadağlılar arasındaki ilk bağlantılar öyle ilginç ki, Diedo, s. 151'de bu hususta söylenenleri buraya aktarmak gerekmektedir. Piskopos hakkında şöyle demektedir: "Cumhuriyet'e karşı sevgi duyduğuna pek inanılmıyordu, daha çok Moskova çarına yatkınlık duyuyordu, ondan, ilk hareketlenmelerde Karadağlılara bölüştürmek üzere para ve altın sikke almıştı. Çarın armağanlarını dağıtması için halk tarafından arandığında şöyle cevap veriyordu: Dinî ve mal varlığını savunmayı amaç edinen bir hükümdar olarak o prens alkışlandığında bunu yapmaya hazırım". Ama bütün bu görüşmeler o dönemde hiçbir sonuç getirmedi.

ceriksizce yürütüldü ki, yalnızca nihayet bataryalara yerleştirilebilen az sayıdaki topun ateşi etkisiz olmakla kalmayıp, İşkodra sancakbeyi de 3 bin kişilik bir kurtarma birliği ile buraya gelmek için zaman kazandı. Ordugâhta bulunan bütün yerliler, Türklerin intikamından korkarak, hemen kaçtılar ve Genel Proveditore Mocenigo, birliklerini ve toplarını 27 Ekim'de yelken açan gemilerine götürerek kurtulabilmiş olmaktan memnun olabilirdi. Bunun bedelini en ağır General Nostiz ödemek zorunda kaldı. Muhtemelen kendisini kurtarmak için, genel proveditore bütün suçu ona yıktı. Devlet esiri olarak Venedik'e götürüldü ve burada her ne kadar tekrar özgürlüğüne kavuştuysa da Venedik hizmetinden de alındı[132].

Habsburg sarayı, Venedik'in Viyana Elçisi Pietro Grimani'ye Kont Sinzendorf aracılığıyla Bâbıâli'nin tekliflerini açıkladığında ve İngiltere'yle Hollanda'nın şartlı da olsa arabuluculuğunu teklif ettiğinde, Venedik bu şartlar altında barışa meyletmek zorunda kaldı. Ayrıca kayserin istekleri de başlangıçta çok yüksekti. Yalnızca "uti possidetis" şartında, dolayısıyla Tımışvar'ı Banat ile birlikte ve Belgrad ile çevresini geri vermemekte ısrar etmekle kalmayıp, Prens Eugen'in 15 Şubat 1718'de sadrazama yazdığı bir mektupta belirtildiği üzere, "yalnızca müttefiklerini desteklemek ve Hristiyan âleminin sınırlarını emniyet altına almak için girişmek zorunda kaldığı pahalı bir savaşın tazminatı olarak", Bosna'nın tamamını, Tuna Nehri'nin sağ kıyısında Sırbistan'ı, sol kıyısında Eflak'ı ve son olarak, Moldava ve Turla nehirleri arasındaki toprakların tamamını istiyordu[133].

Bu gibi aşırı istekler tabii ki İstanbul'da ve o dönemde diplomatik entrikaların merkezi olan ve arabulucular Kont Colyer ile zeki eşi tarafından desteklenen Sir Worthley Montague'nin çok yönlü faaliyetlerde bulundukları[134] Edirne'de büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. Sultan, bu taleplere çok öfkelendi ve ilk öfke anında, hükümdarlığının sonuna kadar bir utanç lekesi olarak kalacak bir barışı kabul etmektense tacını ve ülkesini riske atmayı yeğleyeceğini açık-

132 Diedo, *aynı eser*, s. 151 ve devamı. *Schulenburg's Leben*, II, 110.

133 Yazının metni için bk. *Hist du Prince Eugéne*, V, 187.

134 En iyi ama fazla detaylı ve genel hâdiseler açısından çok fazla ilginç olmayan bilgiler için bk. Theyls, *Mémoires curieux*, s. 310 ve devamı. Ünlü ve "*Letters of Lady Mary Worthley Montague written during her travels in Europe, Asia and Africa*" başlığı altında birçok kez basılan mektuplar da aynı döneme aittir. Daha ziyade geleneklere ve toplumsal yaşama ithaf edilmiş olmasına rağmen, kimi zaman o dönemde Osmanlı sarayında dönen siyasî entrikalara da daha derin bir bakış atılmasını sağlamaktadır.

ladı; bütün birlikleri ile hemen Macaristan'a yola çıkmaya hazırdı[135]. Aynı dönemde Fransa'dan Gelibolu'ya gelen Rakoçi'nin Bâbıâli tarafından Erdel voyvodası olarak mükemmel bir şekilde karşılanması ve sultan tarafından Edirne'de bizzat huzura kabul edilerek Bâbıâli'nin saygısı ile birlikte her türlü desteğe de nail olacağına dair güvence alması da çok önemli idi. Aynı zamanda Rakoçi'ye ve temsilcisi Bercsenyi'ye birlikler toplama izni verildi. Dostu olan Fransızlar da Bâbıâli'yi tabii ki sürekli olarak savaşa kışkırtmaya çalışıyorlardı[136].

Oysa taraflardan hiçbiri işleri son raddeye getirmek istemiyordu. Bâbıâli, savaşı ısrarla ve başarı ile devam ettirebilecek ve sultanın tehditlerini gerçeğe dönüştürecek durumda değildi ve Viyana Kabinesi, İspanya ile arasında ortaya çıkan ve İtalya'daki savaşın tekrar başlamasını kaçınılmaz hâle getiren karışıklıklardan dolayı Şark Meselesi'nde geri adım atmak ve Bâbıâli ile barış yapmak için öngördüğü şartlarını azaltmak zorunda kaldı.

Habsburg hanedanın en amansız ve en hareketli düşmanı, İspanya Kralı V. Felibe'in mutlak güce sahip bakanı Kardinal Giulio Alberoni'nin İspanya tacına eski ihtişamlı günlerini tekrar yaşatmak ve öncelikle İtalya'daki toprakları geri kazanmak için ateşi nasıl körüklediği bilinmektedir. Kayserin Türk savaşından dolayı en iyi kuvvetlerini bu yöne çevirmek ve bu arada İtalya'daki toprakları koruyacak muhafız kıtalarını en aza indirmek zorunda kalması, cesur bir darbe indirmek için fırsat sunuyordu. Kardinal, Venediklileri Türklere karşı destekleme bahanesiyle sırf bu amaçla ruhbanların gelirlerinden yüzde 10 vergi toplamasına izin veren papanın özel izniyle 1717'de Venedikliler ile Hristiyanların kâfirlere karşı davası için savaşmaktan uzak, bütün dünyayı hayrete düşürecek ve Vatikan'ı son derece hayal kırıklığına uğratacak bir şekilde, sözde Viyana sarayının reddettiği Savoy dükünün Sicilya kralı olarak tanınmasını kabul ettirmek için doğrudan Sardinya'ya saldıran büyük bir donanmayı biraraya getirmeyi başarmıştı.

Donanma 22 Ağustos'da Cagliari önlerine geldiğinde kral naibi Rubbi markisinin emrinde adanın tamamını savunmak için ancak 3 bin kadar silahlı adam vardı. Dolayısıyla Cagliari hiçbir direniş göstermeden ele geçirildi ve Ekim ayı sona ermeden İspanyollar Sardinya'nın tamamına hakim olmuşlardı. Ne

135 *Hist. du Prince Eugéne, aynı eser*, s. 187.

136 Theyls, s. 316, 318, 322 ve 327. "Prens Rakoçi'nin öğütleri ve Fransız taraftarlarının kışkırtmaları Bâbıâli'yi imparator ve Venediklilere karşı bu savaşı devam ettirmeye teşvik ediyordu".

yazık ki kayser de bu dönemde buradaki hak ve taleplerini silah zoruyla geri alabilecek durumda değildi. Zira Habsburg topraklarından ve Macaristan'dan İtalya'ya şimdilik birlik göndermek mümkün değildi ve orada bulunanlar, büyük bir tehdit altında addedilen ve hiçbir şekilde boş bırakılmamaları gereken Napoli'yi, Sicilya'yı ve Milano'yu korumaya ancak yeterdi.

Bütün Hristiyanları kızdıracak ve kâfirlere karşı savaşta bu kadar çok fedakârlıklarda bulunan Habsburg hanedanının böylesine aleyhine olacak bir şekilde nasıl kanabileceğine dair Vatikan'a yönelik ağır sitemler ve ayrıca İngiltere'nin arabuluculuğunu ve belki de yardımını sağlama teşebbüsleri, Habsburg sarayının bu darbenin olumsuz sonuçlarını kapatabileceğini düşündüğü ilk adımlardı. Papa, kendisini mümkün olduğunca savundu; Hristiyan âleminin iyiliği için gösterdiği çabalarının bu şekilde kötüye kullanılmış olmasına kendi de sitem etti ve Madrid sarayının verdiği bu karardan geri dönmesini sağlamak için bütün nüfûzunu ve manevî gücünü kullanmayı vadetti. İngiltere de yalnızca bu uğursuz kavganın barışçıl çözümü için arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu açıklamakla kalmayıp, bu yöndeki çabaları İspanya Kabinesi'nin ısrarcı olduğu ölçüsüz istekleri karşısında başarısız olunca, silahla müdahale etmeyi bile teklif etti. Bu yönde askıda kalan müzakerelerin en azından zaman kazandırmak gibi bir avantajı oldu. İspanya şimdilik ilerlemiyordu ve kayser, İtalya'daki savaş için kaçınılmaz olarak yapılması gereken hazırlıklardan vazgeçebildi ve bunun yerine Şark Meselesi'ne odaklanabildi.

Edirne'de herkes bu durumun farkındaydı ve barış müzakerelerinin son aşamasına kadar bu avantaj kullanıldı. Yakın zamanda kaysere karşı işbirliğini görüşmek üzere, Bâbıâli'ye İspanyol bir temsilcinin geleceği ve İstanbul'daki Fransız şirketlerinin Marsilya'dan söz konusu temsilciyi büyük miktarda para ile desteklemek üzere emir aldıkları konuşuluyordu ki, İspanyol ve Fransız casuslar da bu gibi söylentileri Divân-ı Hümâyûn'a ve sultanın kulağına kadar götürmek için ellerinden geleni yapıyorlardı[137].

Dolayısıyla her iki taraf hâlâ oldukça savaş yanlısı bir tutum sergilerken, barış meselesi el altından, bilhassa arabulucuların çabaları ile büyük bir hevesle yürütülüyordu. Habsburg tarafında, üçüncü bir sefer için yapılan hazırlıkların esas amacı, barışı hızlandırmaktı. Habsburg birlikleri, Mayıs ayı ortalarında kış karargâhlarından ayrılarak, Prens Eugen'in de 8 Haziran'da

137 Theyls, s. 327.

geldiği Zemun'daki ana ordugâha hareket ettiler. Savaş gerçekten devam etmiş olsaydı, Habsburg silahlarının bir sonraki hedefi Niş, Vidin ve Bosna olacaktı. Sadrazam ve yeniçeri ağası ise ancak Haziran ayı sonunda yaklaşık 100 bin kişi ile Edirne'den ayrılarak, yavaşça Niş ve Vidin'e doğru harekete geçtiler. Seferin tamamı yine de barışın akdedilmesini desteklemesi beklenen Tuna, Sava ve Drina nehirleri boyunca yapılan sahte harekâtlarla sınırlı kaldı[138].

Ne tuhaftır ki Venedik bu defa savaşı oldukça ciddiye aldı ve zayıf imkânlarına rağmen, ama kendi lehine olmamak üzere, en fazla dayanan taraf oldu. Barış hakkında başarı ile sonuçlanması an meselesi olan müzakereler yürütülürken, Venedik'in bu savaş yanlısı tutumunun asıl itici gücü, Mareşal Schulenburg'du. Bu savaştan onurla çıkmak istiyordu ve en azından en sevdiği düşüncesi olan Arnavutluk kıyı şeridinin fethinin tamamlanmış olmasını istiyordu. Nasıl ki bir zamanlar Francesco Morosini, ölüm döşeğinde bile gözlerini Eğriboz'a dikmiş ise Schulenburg da gözünü hiç kırpmadan Arnavutluk'un bu taşlı kıyılarına dikiyordu. Girit ve Mora gibi daha uzaktaki topraklarının bırakın muhafaza edilmesini geri alınması bile imkânsız olduğundan, Venedik'in en azından son zamanlarda Doğu Akdeniz'de kurtarabildiği Korfu, Kefalonya, Ayamavra ve Zenta gibi adaları ile Butrinto, Parga, Preveze ve Vonitsa gibi kaleleri muhafaza etmesini sağlamak için Arnavutluk'u ele geçirmenin kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu. Özel bir bildiri ile bu düşüncenin detaylarını açıkladığı Venedik, düşüncesini kabul etti ve yerine getirme işini Schulenburg'a bıraktı. Oysa Prens Eugen, sanki bu plana karşı idi[139]. Neticede önemli olan, planı hızlı bir şekilde gerçekleştirmekti.

Tabii ki hemen büyük zorluklar ortaya çıktı. Her zamanki gibi, bunun için gerekli kuvvetler ancak zorluklarla biraraya getirilebildi. Donanmadan destek almak şimdilik imkânsız görünüyordu. Zira Kontramiral Marc Antonio Diedo'nun emrinde, zamanında tekrar Takımadalar'a yönelmiş ve burada 19 Temmuz ile 22 Temmuz tarihleri arasında Osmanlı donanması ile San Angelo Burnu ve Çuha Adası arasında birkaç ağır ama yararsız çatışmalara girerek, kapudan paşa Modon Limanı'na demirlerken, Zenta'ya geri çekilmesini

138 Theyls, s. 130 ve devamı.

139 11 Temmuz 1718'de Belgrad'daki ordugâhtan mareşale yazdığı bir mektuptan (bk. *Schulenburg's Leben*, II, 134).

zorunlu kılan önemli kayıplar vermişti[140]. Yalnızca Genel Kaptan Pisani emrindeki hafif donanma baştan beri Arnavutluk seferinde bazı hizmetlerde bulundu. Bu sefer için ardı ardına Kastelnova'da toplanan kara kuvvetleri, toplam 8.500 kişi –Schulenburg 10 bin kişi istemişti– 2 bin Morlak ve yukarıda adı geçen Çetine piskoposunun emrindeki Karadağlı'dan oluşuyordu.

Daha harekât planı bile tam olarak kararlaştırılmamıştı ki, Temmuz ayı ortalarında bu birlikleri toplandı. Schulenburg önce Dıraç'a, buradan da Leş, İşkodra ve Bar'a saldırmak ve seferi son olarak Ülgün'ü alarak kapatmak istiyordu. Ancak Venedikli komutanların çoğunluğu tarafından bastırıldı. Gerek Genel Kaptan Pisani, gerekse Dalmaçya Genel Proveditoresi Mocenigo ve hükümetin olağanüstü komiseri Vendramino, Schulenburg'un bütün itirazlarına rağmen, öncelikle Ülgün'e saldırmak gerektiğinde ısrar ediyorlardı. Donanma da nihayet Kastelnova Limanı'na ulaştıktan sonra, 23 Temmuz gecesi Ülgün Limanı'na gelindi.

Bu tarihten sonra seferin tamamı talihsiz geçti. Her ne kadar karaya hiçbir zorlukla karşılaşmadan çıkabildiler ve alt kısımlar da hemen işgal edildiyse de yüksekte taşlı bir yarımada üzerinde duran, erişimi oldukça zor kaleye karşı hiçbir şey yapamadılar. 1 Ağustos'ta Venedik'ten imzalanan barıştan dolayı bütün harekâtları durdurma emri geldiğinde, daha bir adım arazi bile alınamamıştı. Oysa yakınlarda başkomutanlığı üslenmiş olan serasker, yapılan barışı önemsemeyerek, mütareke hususunda müzakereler sürerken düşmanlıklara devam etti. Venediklilerin bir de ağır bir fırtınadan dolayı zorlaşan geri çekilmeleri ve gemilere binmeleri, ancak büyük zorluklar altında gerçekleştirilebildi. Arkalarından gelen düşmanlarla sürekli çatışmalara girerek, nihayet 11 Ağustos'ta herkes ve herşey, birlikler, toplar ve savaş araç gereçleri gemilere bindirilebildi. 10 gün sonra, bütün birlikler, Eflaklıların terhis edildikleri Kastelnova üzerinden tekrar Korfu'ya geldiler. Bu yararsız seferin mâl olduğu kayıplar 1.000 kişi civarındaydı ve bu, akdedilen barışa zaten çok fazla duyulmayan sevinci de gölgeledi[141]. Barış, 21 Temmuz'da yapılmıştı ve biz de şimdi bu barışın yapılmasına yol açan ve barışla birlikte gelen hâdiselerin detaylarını ele alacağız.

---

140 Diedo, *aynı eser*, s. 162-164.

141 Ülgün üzerine yapılan talihsiz seferi en iyi bizzat Schulenburg anlatmaktadır: *Schulenburg's Leben,* II, 138-150'de "*Journal de siège de Dulcigno et la Relation de la retraite faite par le Feld-Maréchal Comte de Schulenburg*", daha önce s. 117-132'de anlattıklarının delili olarak tamamı verilmiştir. Ayrıca Diedo, *aynı eser*, s. 164-166.

Bâbıâli, başlangıçta hâlâ yüksek taleplerde bulunmuştu. Kayserin İtalya'da içinde bulunduğu karışıklıklardan dolayı taleplerini mümkün olduğunca yüksek tutabileceğini düşünüyordu. Sadrazam, Belgrad Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın önceleri genel olarak "uti possidetis" şartına ve özel olarak Belgrad'ın geniş bir bölge ile birlikte devredilmesine dair verdiği tavizleri geçersiz kılmakta hiçbir sakınca görmüyordu. Mustafa Paşa, diye açıklıyordu arabuluculara, asla bu gibi barış tekliflerinde bulunmaya yetkili değildi; Belgrad her halükârda geri verilmek zorunda idi; Bâbıâli'nin bunun yerine verebileceği başka bir kalesi bile yoktu; bu önemli yeri elden çıkartmaktansa herşeyi tekrar silahların talihine bırakmayı yeğliyordu. Ayrıca uzun vadeli bir barış değil, Habsburg ile yalnızca dört beş yıllığına bir mütareke imzalamak istiyordu[142].

Yalnızca önce Edirne'de, sonra Tatar Pazarcık ve Sofya'da Osmanlı temsilcileri ile müzakereleri devam ettiren arabulucuların telkinleri sayesinde önhazırlıklar, Mart ayı sonunda her iki tarafın da barışın temel şartı olarak "uti possidetis" şartını kabul etmelerini ve kayser Sırbistan, Eflak, Boğdan ve Besarabya'ya dair taleplerinden el altından vazgeçerken, Bâbıâli'nin de Belgrad'ı devretmesini ve Rakoçi'den vazgeçerek, kendisi ile taraftarlarına daha fazla destek vermemeye meyil göstermesini sağlayacak kadar ilerletilebildi. Rakoçi'ye barış yapılana kadar Edirne'de sessiz sakin bekleme emri verildi[143].

Tabii bununla daha henüz bütün zorluklar aşılmamıştı. Her zamanki gibi barış kongresinin yapılacağı yerin seçimi, bunun için tayin edilecek yerin tarafsızlığı, her iki tarafın yakınlarda ve sınırlarda konuşlandıracakları birlikler, temsilcilerin rütbeleri ve takip edilecek merasim düzeni hakkında uzun süre tartışmalar yaşandı. Sonunda Pasarofça ve Ram arasında, Luziza adındaki köyün yakınlarında bunun için özel olarak ayrılacak bir alanda karar kılındı. Temsilciler önceden tayin edilmişlerdi bile. Barış meselesinin en üst yönetimini Prens Eugen'e bırakmış olan kayseri temsilen Topçu Generali ve Harp Şurası Üyesi Birmont Kontu Hugo ve Bakan Mihail von Talman; Venedik'i temsilen Venedik'i daha önce Karlofça ve Utrecht'te de temsil eden ve zamanının en çevik ve en tecrübeli diplomatlarından biri kabul edilen Cavaliere Carlo Ruzzini ve Bâbıâli'yi temsilen, yanlarına daha sonra yalnızca tercüman sıfatı ile Eflak Prensi Johann Mavrokordato'nun da verildiği Silahdar İbrahim Paşa ve

142 Theyls, s. 319-324. Kont Colyer'in sadrazam ile müzakereleri.

143 Theyls, s. 325-335: "Bâbıâli çözümü Prens Rakoçi'nin ve taraftarlarının beyhude vaatlerini artık dinlememekte buldu".

Topçu Ağası [Yirmisekiz Çelebi] Mehmed Efendi katılacaklardı. Bâbıâli nezdinde diplomatik meselelerde yıllarını geçirmiş olan Kont Jakob Colyer, arabulucu olarak Hollanda'yı temsil ediyordu; İngiltere kralı, bu olağanüstü görevi, Sir Robert Sutton'a vermişti. Zira baştan beri bu meselenin içinde olan Sir Worthley Montague, aynı dönemde geri çağrılmıştı ve yerine Bâbıâli nezdinde elçi olarak Sir W. Stanyan getirilmişti. Ruzzini'nin yanında sekreteri olarak, daha sonra bu barış kongresini detaylı olarak anlatarak büyük bir hizmette bulunmuş olan Vendramino Bianchi vardı[144].

Vekâletlerin geçerliliği gibi, elçiler geldikten sonra kongrenin başlamasını daha bir ay kadar erteleyen küçük meseleleri burada atlayabiliriz. Kongre nihayet 5 Haziran'da alışılmışın dışında bir görkemle açıldı. Açılış konuşmasını Sir Robert Sutton yaptı. "Uti possidetis ita porro possideatis (mevcut durumda olduğu gibi–alâ halihi)" şartı, bir kez daha barışın değişmez temeli olarak ileri sürüldü ve herkes tarafından kabul edildi ve Bâbıâli, Venedik'in fethedilen yerlerin kısmen geri verilmesi veya telafi edilmesine dair taleplerini de yerine getirmeyi kabul etti.

Bu şartlar altında Habsburg temsilcilerinin daha ilk konferansta, "uti possidetis" şartına çok geniş bir anlam katarak, bir kez daha Sırbistan'ın tamamının, Eflak'ın ve Boğdan'ın devredilmesine dair taleplerini ileri sürmeleri oldukça dikkat çekici idi. Sırbistan'ın tamamının, Niş, Vidin, Yenipazar ve Üsküp ile birlikte Belgrad'a ve Semendire'ye; Eflak ve Boğdan'ın ise Macaristan, Erdel ve Tımışvar Banatı'na ait olduğunu iddia ediyorlardı[145]. "Uti possidetis" şartının bu tuhaf yorumu, hem Osmanlı temsilcilerini hem de arabulucuları oldukça zor bir duruma düşürdü. Bundan dolayı barış meselesinin tamamen bozulacağından endişe eden arabulucular, her iki taraf için tatmin edici bir uzlaşma sağlamak için ellerinden geleni yaptılar. Pasarofça, Viyana ve Edirne arasında Prens Eugen ve barışı çok isteyen ama gerektiğinde Bâbıâli'nin onurunu ve menfaatlerini silahlarla korumaktan da çekinmeyen[146] yeni sadrazam [Nevşehirli] Damad İbrahim Paşa ile bu yüzden daha uzun süre görüşmeler yapıldı.

---

144 Vendramino Bianchi, *Istorica Relazione della Pace di Passarowiz,* Padova 1719; değerli bir kaynak olarak Theyls, *Mémoires curieux*, s. 341 ve devamı da bununla karşılaştırılmalıdır.

145 Theyls, s. 351 ve devamı ve 358 ve devamı.

146 Sadrazamın bu düşüncesi, Kont Colyer'e kesin ve ağırbaşlı bir dille yazdığı 15 Haziran tarihli mektubundan rahatça anlaşılmaktadır: Theyls, s. 361-364. Bundan sonra

Bilhassa Hollanda'nın Viyana Elçisi Hamel-Bruyninx'in üstün çabaları sayesinde Şansölye Kont Sinzendorf ile yaptığı birkaç konferanstan sonra, Viyana Kabinesi'nin daha ölçülü taleplerde bulunması sağlanabildi. En azından prensipte önceki taleplerinden vazgeçmiş olmamak için, gerçek "uti possidetis" sınırlarının dışında Sırbistan'da tek bir kale, Sitnitza Kalesi ile yetinmeyi kabul ettiler. Oysa Bâbıâli bunu da kabul edemezdi. Bir taraftan İtalya'daki savaşın endişesi, diğer taraftan da sadrazamın kararlı tutumu, gerisini getirdiler[147]. Kayser sonunda Sırbistan, Eflak ve Boğdan'dan tamamen vazgeçti ve böylece Haziran ayının sonunda yalnızca sınırların çizilmesi ve diğer tâli hususların düzenlenmesi kaldı.

Düzenlenmesi gereken tâli hususların en önemlilerinden biri, kongre başlarken, Habsburg temsilcilerinin Bâbıâli'nin Karlofça Barışı'na aykırı olarak hâlâ desteklemekte olduğu Rakoçi'yi ve yandaşlarını, yani Bercsenyi'yi, Anton Esterhazy'yi, Forgaç'ı, Czaki'yi vs., ibretlik bir ceza verilmek üzere, zincire vurarak, kaysere teslim etmesine dair taleplerinden oluşuyordu. Osmanlı temsilcileri bu hususta karar vermenin kendilerine düşmediğini ileri sürerek, meseleyi Bâbıâli'ye havale etmişlerdi. Sadrazam, Osmanlı İmparatorluğu'nun onuruna yakışmayacak bir hareket olarak bu talebi kararlı bir biçimde geri çevirdi. "Bâbıâli, Rakoçi'yi himayesine aldığından", diye yazdı arabuluculara, "saçlarının tek bir teline bile zarar gelmemesini sağlamak bizim için bir onur meselesidir"[148]. Kayser bunun üzerine de bu hususta çok fazla ısrarcı olmadı.

Kayser temsilcilerinin barış antlaşmasında Lehistan'ı da talep etmeleri, Bâbıâli'nin itirazları üzerine daha önceden geri çevrilmişti. Karşılığında Bâbıâli'nin yalnızca 15 yıllık bir barış yapmak istemesine rağmen, Habsburg müzakerecileri barış antlaşmasının süresinin 24 yıla çıkartılmasını sağladılar. Bâbıâli, ayrıca yine Pasarofça'da bu işle görevlendirilen komiserler Feyzullah

Habsburgluların hiçbir ölçüsüz talebine rıza göstermeyecekti; ayrıca herşeyi Allah'ın merhametine havale ediyordu. Bu hususta bilhassa şu sözleri çok yerindedir: "Günahlarımızın bizi lâyık görmediği Allah'ın yardımına bu güçlü imparatorluk nail olacaktır. Roma İmparatorluğu bizim üzerimizde bazı başarılar kazanmışsa bu Allah'ın inayetidir, bizde artık kibir yoktur, dualarımıza ve pişmanlıklarımıza dayanarak O'ndan umut ediyoruz".

147 Sadrazamın 18 Haziran'da arabuluculara yazdığı ve kayser temsilcilerinin aşırı taleplerinin imkânsızlığını kesin gerekçelerle kanıtladığı ikinci ve detaylı bir yazısı belirleyici oldu (bk. Theyls, s. 367-373).

148 Theyls, s. 350 ve sadrazamın 18 Haziran tarihli yazısı; *aynı eser*, s. 368 ve 370.

Efendi ve Habsburg eski elçisi Fleischmann arasında akdedilen ayrı bir ticaret antlaşmasının yapılmasına da gönüllü olarak el uzattı[149].

Sonunda bilhassa Habsburg temsilcilerinin çabaları üzerine, Venedik'e verilecek tazminat ile ilgili kavga da sona erdirildi, fakat bu Venedik aleyhine oldu. Anlaşılan o ki Venedik'e çok da yumuşak davranmamakta ve âdeta barışa feda etmekte pek bir sakınca görülmüyordu. Venedik, tazminat taleplerini Bâbıâli'nin savaşı haksız yere başlattığı gerekçesine dayandırıyordu ve Bâbıâli de daha önce bahsettiğimiz gibi, bu iddiaları genel olarak doğru kabul ediyordu. Ancak Ruzzini şimdi yalnızca Suda, İspirlonga, İstendil ve Çuha'nın geri verilmesini talep etmekle kalmayıp, Bâbıâli'nin hiçbir şekilde boşaltmaya yanaşmadığı Mora'nın yerine, fethedilen Butrinto, Preveze ve Vonitsa'nın yanında bir de Arnavutluk'ta İşkodra'yı, Ülgün'ü ve Bar'ı talep ediyordu[150].

Tabii ki bu mümkün değildi. Bâbıâli küçük iki ada olan Çuha ve Cerigotto adalarından başka bir yeri vermeye yanaşmıyordu ki, bu iki adayı bile yalnızca kendisine Bosna'dan Dubrovnik'e giden yolun, bu yol üzerinde hâlâ Venediklilerin elinde bulunan üç palanka ile birlikte devredilmesi karşılığında veriyordu. Bunun dışında tazminat olarak giriş ve çıkış vergilerini yüzde beşten yüzde üçe indirmeyi önerdi ki bu, Venedik'e her yıl 300-400 bin gulden tutarında bir kazanç getirecekti. Venedik itiraz edecek durumda değildi ve barış antlaşmasını bu şartlar altında imzalamaya razı olmak zorunda kaldı[151]. Antlaşma, her zamanki merasimler tamamlandıktan sonra, Habsburg'la yapılan barış antlaşması ile birlikte 21 Temmuz 1718'de görkemli bir törenle imzalandı. Elçiler, başarı ile tamamladıkları işi her zamanki diplomatik barış öpücüğü ile mühürlediler ve konferans çadırının önünde bekleyen 3 bin Habsburg askeri ile 200 yeniçerinin üç el ateşi, bu büyük hâdisenin sevinçli haberini hemen uzaklara götürdü[152].

Her iki barış belgesinin ana konusu tabii ki sınırların ve mülkiyet haklarının belirlenmesi idi. Kayser ile yapılan barış antlaşmasının 20 maddesinden ilk yedisi yalnızca bu konuya ayrılmıştı[153]. Buna göre, Oltu (Alute) Nehri

149 Theyls, s. 359, 374, 375.

150 Diedo, s. 161. Theyls, s. 356.

151 Theyls, s. 373-377.

152 Theyls, s. 378.

153 Eksiksiz olarak Katona, XXXVIII, 371-390; ayrıca Rousset, *Les Intérêts présens et les pretentions des puissances de l'Europe,* Lahey 1736, III, 187 ve devamı.

bundan böyle Eflak yönünde Habsburg ve Osmanlı toprakları arasındaki sınırı oluşturacaktı. Oltu Nehri'nin Tuna Nehri'ne aktığı yerden itibaren sınır Tuna Nehri boyunca bu nehrin Timok Nehri ile birleştiği yerin 10 saat gerisinde Orsova'ya doğru ilerliyordu ve buradan saparak dağlar boyunca güneye doğru Parakin'e ve küçük Morava ile Drina Nehri'ne doğru gidiyordu. Bu arada Belgrad, Parakin, İstolaç (İstolca), Çaçak, Bedka ve Belina, toprakları ile birlikte Habsburg'a; Zokol ve Rasna ise Osmanlı İmparatorluğu'na kalıyordu. Ayrıca Sava Nehri boyunca açık ve tahkim edilmiş bütün yerler ve nihayet Unna Nehri'nin sağ kıyısındaki Yessenoviç, Dubiça, Eski ve Yeni Pazar (Eski ve Yeni Novi) de Habsburg'a bırakıldı. Sınırların kesin olarak belirlenmesi işi özel olarak kurulacak komisyonlara havale edildi ve her iki tarafın sınır kalelerini muhafaza etmesine ve yakınlarına açık yerler kurmalarına izin verildi.

Antlaşmanın diğer maddeleri, bilhassa sınırlardaki güvenlik ve her iki tarafın karşılıklı saldırılarından dolayı meydana gelebilecek rahatsızlıklar; genel olarak Katolik ruhbanların ve özel olarak Kudüs'teki Kutsal Mezar nöbetçilerinin korunması ve esirlerin serbest bırakılması veya takası açısından, esas olarak Karlofça Barış Antlaşması ile aynı idi. Esirlerin serbest bırakılması ile ilgili olarak ayrıca hâlâ Erdel'de esir tutulan Eflak Voyvodası Nikola Mavrokordato'nun oğulları ve maiyetiyle birlikte, İstanbul'da Yedikule zindanlarında esir tutulan Habsburg generalleri Baron von Petraş ve Baron von Stein ile takas edileceği belirtiliyordu (madde 12). Bâbıâli, Rakoçi, Bercsenyi, Anton Esterhazy, Forgaç, Adam Wai, Mihail Czaki vs. gibi himayesi altındaki Macar kaçakları sınırlardan uzak tutmayı ve eşlerini de yanlarına alabilecekleri uzak yerlerde sürgüne göndermeyi taahhüt ediyordu (madde 15).

Lehistan her ne kadar barışa dahil edilmemiş olsa da Hotin ve diğer anlaşmazlık hususları hakkındaki şikâyetlerini yazılı olarak veya elçiler aracılığıyla Bâbıâli'ye sunabilecekti (madde 16). Ticaret serbestisi ve güvenliği burada yalnızca genel olarak belirlendi ve emniyet altına alındı; gerek Cezayir, Tunus ve Trablusgarb Berberî korsanlarının, gerekse Ülgünlü korsanların faaliyetlerine bir son verileceği belirtiliyordu (madde 13). Bu husustaki diğer hükümler, ayrı olarak yapılacak ticaret antlaşmasında düzenlenecekti.

Barış antlaşması bir ay içinde onaylanacaktı ve ertesi sonbaharda her zamanki büyük elçilikler aracılığıyla ilân edilecekti. Antlaşmanın süresi, Hicrî takvime göre 24 yıl olarak belirlendi ve her iki taraf, bu sürenin bitiminden önce barış antlaşmasının uzatılmasını talep edebilecekti. Barış antlaşması Ta-

tarlar üzerinde de aynen bağlayıcı olacaktı ve onlar da bütün düşmanlıklardan ve saldırılardan vazgeçeceklerdi (madde 20).

Altı gün sonra, 27 Temmuz'da, adı geçen ticaret antlaşması da 20 madde olarak imzalandı[154]. Habsburg tebaasına yüzde üç oranında giriş ve çıkış gümrükleri karşılığında, Tuna Nehri üzerinde ve Karadeniz limanları, Kırım, Trabzon ve Sinop dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde ticaret yapma hakkı tanınıyordu. Gemilerin limana girişinde alınan selâmet vergisi, 300 akçe olarak belirlendi. Bunun dışındaki vergiler ve harçlardan kaynaklanan yüklerin tamamı ebediyen kaldırılıyordu (madde 1-3).

Habsburg ülkelerinden gelen tüccarların ve ticarî işlerinin güvenliği için, kaysere ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün limanlarında menfaatlerini koruyacak ve aynı zamanda yerel yargı yetkisini kullanacak konsoloslar, konsolos yardımcıları, acenteler, temsilcilikler ve tercümanlar bulundurma hakkı veriliyordu. Bu konsoloslara ve ticarî acentelere bu amaçla başta kaldıkları evlerde dinî vecibelerini yerine getirme hakkı olmak üzere, diğer dost ülkelerinin bu sınıfa ait memurlarına tanınan hak ve imtiyazların aynısı tanınıyordu (madde 5). Karşılığında Bâbıâli de tebaasının ve tüccarlarının güvenliğini sağlamak ve menfaatlerini korumak için başta Viyana olmak üzere ki, Habsburg sarayının gönülsüzce kabul ettiği ve daha sonra da göreceğimiz gibi bazı an-

154 Katona, *aynı eser*, s. 392'de özet olarak; eksiksiz olarak Rousset, *aynı eser*, s. 525-531. Kont Leslie, bundan 50 yıl önce, 1665'teki büyükelçiliği sırasında, Tuna Nehri üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'na ticaret yapmak için bir şirket kurmayı denemişti. Bâbıâli o dönemlerde bu planları engellememişti. Ancak bu teşebbüsten, gerçekleştirilirken kendisinden kaynaklanan zorluklardan dolayı vazgeçildi. Valiero, *Guerra di Candia*, s. 623'te bu konuda şöyle demektedir: "Kont, Türk İmparatorluğu'nda Tuna boyunca gelişmiş bir ticaret ve özellikle Türklerin ihtiyaç duyduğu her tür mineralin sağlanmasını sürdürecek bir şirket kurmayı teklif etti. Ancak gerek bu malların çoğunun daha çok kâr sağlama amacıyla İngilizler tarafından deniz yoluyla taşınıyor olması gerekse nehir yoluyla çok kolay olan yolculuğun dönüşte hemen hemen uygulanamaz olması sebebiyle bir sonuca ulaşamadı. Çünkü, geri çekmek zorunda oldukları mallar, hepsi ağır ve paketlenmiş olduklarından kara yoluyla olan taşıma masrafı bütün kazancı yok ediyordu ve bu yüzden proje gerçekleşemedi; tüccarlar, kolaylık ve yarar görmedikleri yerlerde uygulamaya geçmezler". Muhtemelen aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile kara üzerinden ticaret yapmak üzere "Wienerische Orientalische Compagnie (Viyana Şark Şirketi)" ünvanı ile bilhassa Alman ve İtalyan ticaretinin o dönemde en önemli depolama limanı olan ve bir Habsburg konsolosunun da bulunduğu Belgrad'da önemli işler yapan bir şirket kurulmuştu. Karşılaştırma için bk. Benaglia, *Ausführliche Reißbeschreibung*, Frankfurt 1687, s. 28.

laşmazlıklara yol açan bir taviz olmakla birlikte, Habsburg topraklarında konsoloslar veya şehbenderler bulundurma hakkı veriliyordu (madde 6).

Habsburg bandıralı ticaret gemileri, Maltalıların ve diğer Hristiyan korsanların korsanlıklarından dolayı alıkonulamaz veya tazminat ödemeye tâbi kılınamazdı; ayrıca istemedikleri hâlde, Osmanlı birliklerini ve kamuya ait diğer eşyaları taşımaya da zorlanamazlardı (madde 9 ve 11). Daha önce de gördüğümüz gibi, 16. yüzyıldan beri Venedik'in Doğu Akdeniz ticaretine büyük zararlar vermiş olan[155] Yahudi aracıların veya simsarların haksız yere müdahalesi, suçluların cezalandırılması ile engellenecekti (madde 14). İranlı tüccarlar, yüzde beş oranında gümrük ödeyerek, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geçerek, Habsburg ülkelerine gidip gelebileceklerdi (madde 19). Ticaret antlaşmasının kısmen Venedik ile yapılan barış antlaşmasında da bulunan en önemli hükümleri böyle idi.

Venedik Barış Antlaşması'nın[156] birinci ve en önemli maddesi, yine sınırlar ve gelecekteki mülkiyet hakları ile ilgili idi. Mora, İstendil, Suda ve İspirlonga'nın kaybı, anlaşıldığı kadarıyla sessizce sineye çekiliyordu. En azından antlaşmada bu husustan hiç bahsedilmiyordu. Buna karşın Venedik'in elinde kalan yerler şöyle idi: Hersek sınırında İmoşi; Arnavutluk ve Dalmaçya'da Istovaz, Sternizza, Unista, Rolok, Erkano ve birkaç palanka ve nöbet yeri; ayrıca güneye doğru Butrinto, Preveze ve Vonitsa ve nihayet Çuha ve Cerigotto; karşılığında ise Bosna'dan Dubrovnik'e giden yol üzerinde Zarine, Ottovo ve Zubzi palankaları ile birlikte Popovo'yu vermek zorunda kaldılar. Kendisine bırakılan yerlerde Venedik'e ayrıca sınırları tam olarak belirlenmek üzere bir saat çapında bir toprak veriliyordu (madde 1-5).

Bunun dışında barış antlaşmasında Bâbıâli ile Venedik arasında daha önce yapılan kapitülasyonlarda ve bilhassa Karlofça Barış Antlaşması'nda bahsedilenlerin dışında fazla bir şey yoktu. Yalnızca gümrük vergilerinin yüzde beşten yüzde üçe düşürülmesi bir yenilikti (madde 25). Bunun dışında sınırlarda güvenlik, ticaret için özgürlükler ve imtiyazlar ve Venedik tebaasının din meselesi, Berberî ve Ülgünlü korsanlara karşı alınacak tedbirler ve son olarak İstanbul'daki Venedik balyosunun konumu ve öncelik hakları (madde 14) ile

155 Karşılaştırma için bk. cilt III, ilgili sayfalar ve cilt IV, ilgili sayfalar.

156 Venedik Barış Antlaşması'nın Latince orijinali için bk. Rousset, *aynı eser*, s. 196-205; Venedik'in ve Bâbıâli'nin onay belgelerinin İtalyanca tercümesi ile birlikte Cappelletti, *Storia della Repubblica di Venezia*, XI, 188-213.

ilgili hükümlerde ısrar edilerek gösterilen endişeler, Venedik'in daha şimdiden Bâbıâli nezdindeki nüfûzunu ne kadar tehlikede gördüğünü, kurtarılacak ne varsa kurtarmaya çalıştığını ve daha eski zamanlarda Bâbıâli nezdindeki önemli konumunun dayandığı, ancak neredeyse tamamen kaybettiği öncelik haklarını en azından resmî olarak tekrar geri almak için nasıl çabaladığını kanıtlıyordu.

Ayrı bir açıklamada son olarak kayser, Venedik ve Lehistan arasındaki ittifakın, Bâbıâli'nin müttefiklerden birine veya diğerine muhtemel saldırılarına karşı müşterek savunma amacıyla bundan böyle de devam edeceği ve ebediyen geçerli olacağı açıklandı[157].

Bütün antlaşmalar, başka hiçbir zorluk çıkmadan zamanında onaylandı. Ağustos ayı sonunda temsilcilerin tamamı, barış antlaşması belgelerini alıp verdikten sonra kongrenin yapıldığı yerden ayrıldılar ve bunun üzerine her iki tarafın birlikleri de geri çekildi. Prens Eugen, muhafız birliklerinin dağılımını, ülkenin amacına uygun olarak savunulmasını ve herşeyden önce en önemli sınır yerlerinin istihkâmlarının yeniden inşasını bizzat sağlamak üzere yılsonuna kadar Macaristan'da kaldı. Belgrad ve Orsova, çok geçmeden kendi harabelerinden, genişlemiş Cermen İmparatorluğu'nun Osmanlı'nın gücüne karşı alınması imkânsız en önemli iki kalesi olarak yükseldiler[158].

Sınırları belirleme işi, her ne kadar ertesi yıla kadar uzasa da sonunda çok büyük zorluklarla karşılaşılmadan tamamlandı. Ayrıca büyük elçilikler de bu defa her zamanki gibi gidip geldiler. Bâbıâli bu olağanüstü göreve barış kongresi esnasındaki birinci temsilcisini, Rumeli beylerbeyliğine terfi ettirilmiş İbrahim Paşa'yı getirirken, Habsburg Kont Virmont'u bu olağanüstü göreve tayin etmişti. Her iki elçilik heyeti ihtişamla donatılarak, her ikisi de 1719 Ağustos'unda Viyana'ya ve İstanbul'a vardıklarında aynı görkemli karşılamaya

157 Latince orijinali için bk. Katona, *aynı eser*, s. 391. Arabulucuların onayı ile birlikte İtalyancası için bk. Cappelletti, *aynı eser*, s. 208. Bu "ebedî ittifak"ın amacı olarak şunlar belirtilmişti: "Bu müttefiklerden bir ya da diğeri, ayrı olarak ya da hep birlikte, keza Osmanlı İmparatorluğu tarafından, herhangi bir şekilde ve herhangi bir zamanda, saldırı ve çatışma hedefi [olarak] alınırsa, ortak savunma için, herkesin ya da tek tek müttefiklerin, karada ve denizde, çarpışması ve karşılıklı yardımda bulunması şarttır".

158 *Hist. du Prince Eugène*, V, 202: "Gösterilen bu itinalarla Orsova neredeyse alınamaz bir hâle geldi ve Belgrad, mevkileri müstahkem hâle getirmede bu prensin sahip olduğu bilgi sayesinde, zamanımıza kadar düşürülemez bir kale olarak kaldı".

nail oldular. Gerek maiyetlerinin sayısı gerekse hediyelerinin zenginliği, o güne kadar görülen ve yaşanan herşeyin üstünde idi. Osmanlı elçisi Viyana'ya girerken yanında 763 kişi, 645 at, 100 katır ve 180 deve vardı. Karşılığında bu defa Kont Virmont'un İstanbul'a bando ve dalgalanan sancaklar eşliğinde girişinde bir sakınca görülmedi[159].

Bâbıâli bunun dışında da kayserin elçisine oldukça iyi davranıyordu. Zamanlar ve şartlar çok değişmişti. Bilhassa Kudüs ve Sakız Adası'ndaki Katolik Hristiyanlar için önemli imtiyazlar elde eden Kont Virmont, Rakoçi'nin Tekirdağ'a sürgüne gönderilmesini ve yandaşlarının kısmen Avrupa'da daha uzak sancaklara, kısmen de Anadolu'ya sürgün edilmelerini sağladı. Böylece Karlofça Barışı'ndan sonra Tökeli İmre'nin başına gelen talihsizlik, bu defa da Rakoçi'nin başına geldi[160].

Artık hiçkimse Rakoçi'yi himayesine almadığından, Pasarofça'da da hak ve taleplerinden hiç bahsedilmemişti. Daima entrikalarına devam etmesine rağmen, daha sonraları da hiçbir hakkını geri almayı başaramadı. Macaristan'da ve Bâbıâli nezdinde sürekli casusları vardı. Bâbıâli, Rakoçi ile artık hiçbir bağlantıya girmezken, diğer taraftan Rakoçi'nin bütün adımları kayserin casusları tarafından izleniyordu. Günah çıkarma papazı olan bir Cizvit, kayserin daimî elçisi için çalışıyordu ve böylece planladığı herşey hakkında bilgi sahibi olabiliyorlardı. Dolayısıyla zamanla günlük 74 akçeye kadar çıkartılan bir harcırahla Tekirdağ'da daha 17 yıl yaşadı ve burada 1735'te aniden hayata veda etti. Mesela Galata'daki Cizvit Kilisesi'nin mezarlığına gömülen Bercsenyi gibi, yandaşlarının çoğu çok daha önce sefil bir hayat sürmüş ve ölmüşlerdi.

Kont Virmont ayrıca esirlerin serbest bırakılmasında ve takas edilmesinde de çok önemli işler başardığı gibi, İstanbul'da Bâbıâli'nin birçok kez teveccühüne nail olduğu bir yıllık ikameti, Osmanlı sultanının barışa riayet ve barışı

159 *Historische Beschreibung der letzten Gesandtschaft an den türkischen Sultan, so Ihro K.K. und Königl. Katholische Majestät durch Herrn Dammian Hugo Grafen von Wirmondt verrichten lassen. Aus den Nachrichten Herrn* Gerhardt Cornel von der Driesch, *sekretarii Domestici und Historici bei gedachter Gesandtschaft gezogen*, Augsburg 1722, s. 148 ve devamı. Bu geniş kapsamlı eserde, herşey gibi bu elçilik görevlerinde daima meydana gelen hâdiseler de her zamanki sıkıcı anlatımla aktarılmıştır. Osmanlı büyükelçilik heyetinin Viyana'ya girişi hakkında da bu gibi özel yazılar mevcuttur ki, merasim görevlileri için bilgilendirme amacıyla tavsiye edilebilir. Her iki tarafın hediyelerinin tam bir listesi için bk. Hammer, VII, 567-572.

160 Karşılaştırma için bk. yukarıdaki ilgili kısım.

muhafaza etmekte ciddi olduğu izlenimini de edindiğinden, oldukça verimli olmuştu. Ayrıca özel olarak gönderdiği bir yazıda Hollanda'ya da başarılı arabuluculuğu için teşekkür etmişti[161]. Kont Virmont, onurlara ve hediyelere boğulmuş bir hâlde ancak 1720 Haziran'ında tekrar Viyana'ya döndü[162].

Diğer taraftan Venedik açısından, barışı imzalayan kişi olarak Carlo Ruzzini'nin İstanbul'a bizzat olağanüstü elçi olarak geldiği işlerin halli bu kadar kolay olmadı. Bâbıâli, gerek sınırların belirlenmesi gerekse esirlerin takası ile ilgili yeni ve beklenmedik zorluklar çıkarttı. Bu zorluklar ancak ilk hususla ilgili olarak Venedik'in ayrıca Arnavutluk sınırında bölgesi ile birlikte Rolok dağ kalesinden ve Preveze yakınlarında bir burundan vazgeçmesi ve şimdilik, yalnızca İngiltere ve Hollanda elçilerinin arabuluculuğu olmasaydı hiç alamayacakları daha soylu Venedikli esirlerin serbest bırakılması ile yetinmesi sayesinde giderilebildiler[163].

Ruzzini daha sonra bütün dikkatini Venedik'in Berberîlerin korsanlıklarından dolayı zaten yeterince tehdit altında olan ticarî menfaatlerine verdi ve faaliyetlerini bu yönde düzenledi. Venedik, o tarihe kadar Cezayir, Tunus ve Trablusgarb ile ayrı antlaşmalar yapamamıştı ve şimdi de Bâbıâli'nin bu ülkelerin ilgili hükümetlerine verdiği emirler Venedik'in Doğu Akdeniz ticaretinin zayıf da olsa neredeyse tek çaresi idi. İyonya Adaları'ndan Modon üzerinden, Takımadalar'ı geçerek Girit, Kıbrıs ve Suriye sahillerine kadar uzanan hayalî bir sınırın çizilmesi ve Venedik ticaret gemilerinin bu sınırlar dahilinde rahatsız edilmelerine göz yumulmayacağına dair gözdağı verilmesi de yalnızca geçici bir çözümdü. Daha Ruzzini ile İstanbul'da buna dair müzakereler yapılırken, Körfez'de ve Arnavutluk sahillerinde yine korsanlarla ağır çatışmalar meydana geldi[164].

Bu arada sadrazam, Ruzzini'yi Bâbıâli'nin yapılan barış hususunda dürüst olduğu ve bunun ebediyen sürmesini arzuladığı hususunda teselli etti. İstanbul'u 14 gün boyunca sevince boğan dört şehzâdenin sünnet düğünleri (Eylül 1720) sırasında da özel bir muamele gördükten ve yola çıkmadan kısa bir süre önce Venedikli esirlerin kısmen serbest bırakılmasını da sağladıktan sonra, bütün onurlarla yolcu edildi ve gitmeden önce, henüz

161 Theyls, s. 389'da verilmiştir.

162 Ayrıntılı olarak, geri dönüş yolunu da gün be gün anlatan Driesch'te verilmiştir.

163 Diedo, *aynı eser*, s. 171 ve devamı.

164 Diedo, s. 173-175.

tamamlanmamış işleri ve Venedik'in gelecekteki menfaatlerini korumayı eski zamanlardaki bütün hak ve rütbelerle tekrar göreve getirilen Balyos Giovanni Emo'ya bıraktı[165].

Oysa bu arada şartlar nasıl da değişmişti ve bunun sonucunda bu balyosun konumu da değişecekti! Son savaş ve Pasarofça Barış Antlaşması, Venedik'in Avrupa Şarkı'ndaki gücüne ölümcül darbeyi vurmuştu. İyonya sularının ötesindeki bütün güzel ve zengin topraklarını geri dönülemez biçimde kaybetmişti. Venedik'in Doğu Akdeniz yönünde en dışta ve tutulması çok zor olan sınırını artık önemsiz bir ada olan Çuha Adası oluşturuyordu. Gerçi Venedik karşılığında Dalmaçya'da ve Arnavutluk'ta sınırların daha iyi belirlenmesi ve bu topraklar ile komşu büyük adaların amaca daha uygun savunulması için çok önemli olan yerler kazanmıştı. Lâkin fethettiği yerleri uzak bir gelecek için emniyet altına almak üzere gerekli imkânlara bile artık sahip olmayan Venedik için bunun ne anlamı olabilirdi ki?

Barıştan sonra Venedik'e daha 29 yıl, 1747'deki vefatına kadar hizmet veren[166] bir Schulenburg'un askerî dehası bile Venedik'in bu zorlukları aşmasını sağlayamadı. Senato'ya birkaç detaylı raporda adalar ve komşu kıyı şeritleri için eksiksiz ve sürdürülebilir bir savunma sistemine dair sunduğu mükemmel planlar, ancak eksik bir şekilde ve küçük çapta uygulamaya konulabildi.

28 Ekim 1718'de büyük barut deposunun yıldırım düşmesinden dolayı havaya uçması sonucunda Genel Kaptan Pisani'nin 1.500 kişi ile birlikte hayatını kaybettiği bir harabeye dönüşen Korfu, Schulenburg'un yönetiminde hemen ilk yıllarda 94 bin Venedik altın harcanarak tekrar bugün bile kısmen uzmanların hayranlığını üzerine çeken büyük istihkâmlarla donatıldı ve Arnavutluk ile Dalmaçya'da bilhassa Butrinto, Parga, Preveze ve Vonitsa kalelerinin ve Ayamavra ve Zenta adalarının tahkimi için zamanla öyle büyük paralar harcandı ki, bu harcamalar 1732'de 500 bin taler gibi bir meb-

165 Diedo, s. 176-178: "Büyükelçi Ruzzini başlanmış olan ancak bitirilmeyen işleri, tamamlanmak üzere Balyos Emo'ya bırakarak yurduna doğru yola çıktı".

166 Başlangıçta ve 1736'ya kadar Schulenburg ile yapılan anlaşma 3 yıldan 3 yıla yenileniyordu. Oysa o tarihten itibaren aynı onurlu ve avantajlı şartlar altında kendisi ile hayat boyu bir anlaşma yapıldı: 8 bin Venedik altını ücret ve Korfu savunmasından itibaren hayatı boyunca 5 bin duka ek ücret. Kayser kendisine 1734'te çok güzel tekliflerde bulunmasına rağmen, Schulenburg Venedik hizmetinde kalmayı şükran borcu bildi (bk. *Schulenburg's Leben*, II, 158, 195 ve 219 ve devamı).

lağa ulaştı[167]. Ancak bunun gibi olağanüstü harcamalar, Venedik'in malî gücünü aşıyor ve tüketiyordu; üstelik, savaş sırasında büyük bir kısmı başka ellere geçmiş olan Doğu Akdeniz ticaretinin gittikçe düşmesinden dolayı, yardımcı kaynakları da gittikçe tükeniyordu. Yeni inşa edilen istihkâmların muhafazası bile çok zordu.

Bütün bunlara bir de daimî muhafız kıtalarının muazzam miktarlardaki masrafları ekleniyordu. Schulenburg, barış antlaşması yapıldıktan hemen sonra, Venedik'e barış zamanında "tarafsızlığına saygı kazandırmak için", en az 20 bin piyade ve 2 bin süvariden oluşan bir orduya sahip olması gerektiğini kanıtlamıştı. Adaları ve Dalmaçya ile Arnavutluk'taki kaleleri asgari düzeyde korumak için en az 10 bin kişi gerekiyordu. Oysa Venedik'in askerî bütçesini bilhassa yerel kuvvetleri, yani milisleri de orduya alarak daha amaca uygun bir askere alma sistemi getirerek tatmin edici bir seviyeye çıkartmak için elinden gelen herşeyi yapmasına rağmen, daimî ordunun mevcudu asla hiçbir yerde yetmeyen ve gerekli parasal imkânlar olmadığından donanımları ve muhafazaları da oldukça kötü olan 15-16 bin kişinin üzerine çıkmıyordu. Schulenburg, iyi niyetli taleplerinin çok az dikkate alındığına ve çok kötü bir biçimde uygulamaya konulduğuna dair oldukça ağır sitemlerde bulunuyordu. Büyük çabalarla yarattığı birçok şeyin, daha sonra tekrar çöktüğünü kendi gözleri ile görmek zorunda kalıyordu[168].

Adil olmak gerekirse gelirler ve giderler arasındaki farkların Doğu Akdeniz'deki bu toprakları Venedik için çok ağır bir yük hâline getirdiğini de unutmamak gerekir. Bunu en iyi rakamlar gösterir. 18. yüzyılın ortalarında, 1753'te mesela Doğu Akdeniz'deki müstemlekelerden gelen gelirler 206 bin duka; giderler ise 300 bin duka idi; Dalmaçya'nın gelirleri 210 bin duka, giderleri ise 255 bin duka idi. Birkaç yıl sonra, 1768'de Dalmaçya, Arnavutluk ve Doğu Akdeniz'deki adaların yönetimindeki açık 1.082.625 dukaya yükseldiğinde, aradaki fark çok daha ağır gelmeye başladı ki, bu ancak söz konusu müstemlekelerden yıpratıcı ve yok edici bir vergilendirme sistemi ile karşıla-

167 Schulenburg'un 1718'de yapılan barış antlaşmasından sonra Doğu Akdeniz'de Venedik topraklarının savunulması için getirdiği bütün teklifler, kendi raporlarında toplanmıştır (bk. *Schulenburg's Leben*, II, 155-184).

168 Dönemin ordusundaki bu olumsuzluklar hakkında bilgi için bk. *Schulenburg's Leben*, II, 187, 226, 233.

nabilecek yüksek bir rakamdı; bu da zamanla Venedik'in üretici gücünü, ticaretini, toprak verimini ve endüstrisini tamamen tüketti ve yok etti[169].

Dolayısıyla Venedik, Şark'taki topraklarını muhafaza etmek için hiçbir şekilde büyük fedakârlıklarda bulunabilecek durumda değildi; hele ki Bâbıâli ile bu topraklar için tekrar savaşa girmeye hiç cesaret edemezdi. Şark siyasetinin dayandığı ve bir zamanlar dünya tarihi üzerindeki nüfûzunun ana dayanağı olan sistemin tamamı, sonunda Venedik'e Bâbıâli'nin gözünde bütün itibarını kaybettiren ve barışın her ne pahasına olursa olsun muhafazasını siyasî varlığının en önemli şartı, fakat aynı zamanda tamamen yok oluşunun da en önemli sebebi hâline getiren çaresiz ve uğursuz tarafsızlığın hiçliğine kadar düştü.

Zaman zaman bilhassa Ülgünlü korsanların sebep olduğu sürtüşmelerden dolayı birçok hakareti sineye çekmek zorunda kaldıktan sonra[170], Balyos Simon Contarini'nin 1733'te, I. Mahmud'un cülusu üzerine Pasarofça Antlaşması'nın tekrar yenilenmesi ve bütün zamanlar için ebedîleştirilmesi Venedik için büyük bir şans olarak görülüyordu[171]. Bu, Venedik'in âdeta bir zamanlar Şark meselelerinde olağanüstü nüfûzunun sahnesinden inmeden önceki son önemli hareketi idi. O tarihten sonra, sonunda Venedik'i kaçınılmaz yok oluşa doğru sürükleyen siyasî vurdumduymazlıktan bir türlü sıyrılamadı.

---

169 Rakamlar için bk. Daru, *Hist. de la Republique Venice*, VI, 280 ve 288'de elyazması materyallere göre verilen notlar. Burada daha fazla ayrıntı vermek mümkün olmayacaktır. Bu yüzden genel olarak Venedik'in yıkıcı vergilendirme sistemi hakkında söylenenlere atıfta bulunmak istiyoruz, bk. Grasset Saint-Sauveur, *Voyage historique, littérraire, ect. dans les Isles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant,* Paris, An VII, II, 167 ve devamı ve bazı başka yerler.

170 1721'de Ülgünlü korsanlar ile İstanbul'da ancak Fransız elçinin ve kayserin daimî elçisinin arabuluculuğu ile çözüme kavuşturulabilen anlaşmazlıklar yaşandı (bk. Diedo, *aynı eser*, s. 181-186).

171 Bâbıâli, Pasarofça Barış Antlaşması'nın 25. maddesinde geçerlilik süresi olarak yalnızca Sultan III. Ahmed'in hükümdarlık sürdüğü süre kabul edildiği için antlaşmanın söz konusu sultanın ölümü ile birlikte sona ermiş sayılması gerektiğini iddia ediyordu. Balyos ise Venedik'in barışı ebedî olarak gördüğünü söyleyerek, buna itiraz etti. O dönemde İran ile hâlâ askıda olan anlaşmazlıklar ve kayser ile ilişkilerin tekrar gergin hâle gelmiş olması, Bâbıâli'yi biraz olsun yumuşattı. Diedo, s. 250'de, "Birçok tartışmadan sonra, barışa aynı Pasarofça maddeleri üzerine tahttaki sultan tarafından onay verilebileceği sonucuna varıldı" diyor.

Şansına Pasarofça Antlaşması'ndan sonraki ilk yıllarda Bâbıâli'nin dikkatini ve silahlarını daha ziyade İran'a ve Kuzey Avrupa'ya çevirmek zorunda kalışı, Doğu Akdeniz'deki bu değerli müstemlekelerini rahatça kullanabilmesini sağladı. Dolayısıyla amacımıza uygun olarak, yukarıda bahsettiğimiz diğer yönler de bizim için tekrar önem kazanmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PASAROFÇA BARIŞI'NDAN 1739 TARİHLİ BELGRAD BARIŞI'NA KADAR ASYA VE AVRUPA'DAKİ DURUMLAR

1) Osmanlı-Rus Savaşma ve İran ile 1736 Tarihli Barışa Kadar Rusya, İran ve Bâbıâli

Kuzey devletlerinin, özellikle de Rusya'nın –zira Lehistan'dan kendi içindeki çöküşten dolayı korkmak gerekmezdi– Bâbıâli'nin Venedik ve Habsburg ile son savaşına katılmamış olmaları, Bâbıâli nezdinde olumlu karşılandı. Tabii ki Çar Petro'ya bu hususta teklifler yapılmıştı. 13 Nisan 1716'da Viyana'da Habsburg ile Venedik arasında akdedilen ittifak antlaşmasına Moskof çarını bu savaşta silah ittifakına dahil olmaya ikna etmek için çaba gösterileceğine dair bir hüküm eklenmekle kalmayıp[1], bilhassa Venedik daha önce Varşova ve Moskova elçileri aracılığıyla çarı bu savaşa da etkin bir biçimde katılmaya ikna etmeye çalışmıştı. Oysa Venedik, bütün bu çabaları ile ancak Çar Petro'nun Venedik'in iyiliğini gerçekten düşündüğüne dair her zamanki telkinlerinden başka bir şey elde edememişti ve Venedik bu iyi niyete, Petro'nun ricası üzerine 12

1 İttifak antlaşmasının 7. maddesi şöyle idi: "Moskovalıların çarı ona yararlı, aynı zamanda elverişli gözüktü, şimdiki durumda bu antlaşmanın, eğer isteyecek olursa, ne şekilde kabul edileceği daha sonra değerlendirilecektir" (bk. Katona, *aynı eser*, s. 268).

genç Rus'un kadırgalarında denizcilik öğrenmelerine izin vermekle karşılık verebileceğini düşünüyordu[2].

Petro'nun, henüz kuzeyde meşgulken ve dikkatini sürekli olarak Baltık Denizi'nde hâkimiyetini sağlamlaştırmaya, İsveç'e ve Lehistan'a verdiği sürece, Bâbıâli ile her türlü ciddi anlaşmazlıktan kaçınması gayet doğaldı. Diğer tarafta Divân-ı Hümâyûn'un uyumluluğu öyle bir hâl almıştı ki, Lehistan'da antlaşmalara aykırı olarak Rus birliklerinin uzun süre bulunmasına Habsburg ile savaş endişesi var olduğu sürece ses çıkartmıyordu. En azından Boğdan voyvodasının bu yönde defalarca tekrarlanan uyarılarına şimdilik hiç kulak verilmiyordu[3]. Bâbıâli'nin uygulamaya cesaret ettiği tek yaptırım, Rus kürklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında ticaretini yasaklamak gibi önemsiz bir yaptırım oldu[4].

Çar Petro herşeye rağmen ülkesinin güneydeki önemli menfaatlerini tamamen gözden çıkartmaya hiç de niyetli değildi. Prut Barışı ve Edirne'de barışın yenilenmesinden ötürü uğradığı aşağılanmayı henüz unutmamış ve hazmedememişti. Aksine, Bâbıâli'nin içinde bulunduğu sıkıntıyı ve bundan kaynaklanan uysallığı, İstanbul'da silahlar olmadan da daha itibarlı bir konum elde etmek ve böylece bu yöndeki hedefine gittikçe daha fazla yaklaşmak için kullanması gerektiğini düşünüyordu. Bu amaçla 1716 Şubat'ında, her ne kadar padişaha ve sadrazama verilmek üzere yanında özel yazılarla donatılmış olsa da resmî bir sıfatla ortaya çıkmayacağından işlerini halletmek için bilhassa Hollanda elçiliğinin şansölyesi W. Theyls'in yardımlarına başvuran özel temsilcisi Tümgeneral Natalie'yi İstanbul'a göndermişti. Halletmesi gereken işler, bilhassa üç hususu kapsıyordu:

1) Çarın en son Edirne'de onaylanan barışa her halükârda uymaya niyetli olduğuna dair güvence verecek ve karşılığında bilhassa Tatarların Rus

---

2 Diedo, *aynı eser,* s. 116. "Çarın gerçek dostluk gösterileri, oyalama ya da yardım sağlamıyordu, her ne kadar temsilci Doroluki Varşova'da Venedik elçisiyle birlikte hükümdarının samimiyetle Cumhuriyet'e [Venedik] karşı iyi niyetini açıklasa da...on iki gencin gemi kullanma ve askerlik öğrenmek için kamu mavnalarına alınmalarını isteyerek".

3 Boğdan voyvodasının bu yüzden Bâbıâli nezdindeki şikâyeti hakkında Theyls, *Mémoires coreiux,* s. 210'de şöyle demektedir: "Bâbıâli memnun değildi, fakat imparator tarafından saldırıya uğrama korkusuyla bu hissiyat hazmedildi". Ayrıca s. 229: "Bu nazik şartlar altında bütün vezirler majesteleri çarın dostluğunun gerekli olduğuna inanıyorlardı ve hatta Moskovalıların Polonya'da kalmalarına göz yumuyorlardı".

4 *Aynı eser,* s. 212.

topraklarına yönelik antlaşmaya aykırı olarak hâlâ devam eden yağma hareketlerinin engellenmesi başta olmak üzere, Bâbıâli'den de aynı iyi niyeti beklediğini beyan edecekti; 2) çarın her iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin devamı için Bâbıâli nezdinde daimî bir elçi veya en azından işleri ile başa çıkabilecek durumda bir sekreter bulundurmayı uygun gördüğüne dair talebini iletecekti; zira ancak bu şekilde zaman zaman çarın düşmanları tarafından Bâbıâli ile barışı ve dostluğu dürüst bir biçimde muhafaza etmek istemesine karşın çıkartılan kötü söylentileri durdurmak mümkün olabilirdi ve 3) çarın neden birliklerini Lehistan'da bu kadar uzun bir süre tuttuğuna dair bir açıklama getirecekti.

Sadrazam, bu temsilciyi gerçi gereken nezaketle, ama aynı zamanda da hissedilebilir bir soğuklukla huzuruna kabul etti. Temsilcinin misafirhanesinde bir yeniçeri birliği tarafından gözetilmesini ve dışarıyla her türlü irtibatını yasaklamayı uygun gördü. Bu durumlar hakkında bize en iyi bilgileri veren Theyls'in arabuluculuk yaptığı, aylarca süren müzakerelerden sonra, nihayet 22 Nisan'da Bâbıâli'nin Kırım hanına, çarın Tatarların ve çarın emrindeki Kazakların yağma hareketlerine dair şikâyetlerinin ne kadar doğru olduğunu iyice incelemesini ve gereken her türlü telafide bulunmasını emrettiği; ayrıca İstanbul'da bir Rus daimî elçi bulundurmanın uygun olmadığı, zira İstanbul'da yalnızca kayserin ve Bâbıâli'nin müttefiki olan hükümdarların daimî elçi bulundurmalarına izin verildiği; çarın artık Lehistan'a birlik göndermemesi veya buraya birlik bırakmaması gerektiği, zira Bâbıâli'nin bunu barışın ihlali kabul etmek zorunda kalacağı ve son olarak, çarın kısa süre önce Azak yakınlarında padişaha ait bir yere saldırmış ve buradan 40 kişiyi alıp götürmüş olan Rusların ve Kazakların ciddi bir biçimde cezalandırılması ve tazminat ödemeleri için emir vermesi gerektiği bilgileri ile huzurdan azledildi. Sultan bunun dışında çarın son akdedilen barışa riayet etmekte göstereceği davranışlara göre hareket edecekti[5].

Bâbıâli, muhtemelen zaman kazanmak için, oldukça ikili bir oyun oynuyordu. Bir taraftan o dönemlerde elçisini İstanbul'a göndermiş olan Özbek hanını, çara resmen savaş ilân edebilecek duruma gelene kadar Moskofları meşgul etmeleri için Kalmuklarla birleşerek Astrahan Şehri'ni eline geçirmeye

5 Theyls, *aynı eser*, s. 222-224 ve s. 230-232.

çalışması gerektiğini telkin ederek, Ruslara karşı kışkırtıyordu[6]; diğer taraftan ise yaşlı Kırım Hanı [Kara] Devlet Giray'ı bilhassa birliklerini Rusya'ya karşı yeterince dizginleyemediği gerekçesiyle azlederek, halefi Saadet Giray'a sınır eyaletlerindeki Rus komutanlarla barış ve iyi komşuluk ilişkileri içinde kalmasını tembihliyordu[7].

Aynı dönemde ayrıca Azak'ın tahkim edilmesine de büyük bir özen gösteriliyordu, zira çarın burayı tekrar geri almak istediğinden endişe duyuluyordu. Buna karşın, Lehistan Konfederasyonu'nun Kral August'a ve dolaylı olarak Moskof çarına karşı Bâbıâli'nin yardımını talep eden temsilcisi Albay Bekerski, yalnızca genel iyi niyet ve dostane ilişkilere dair dileklerle, ama talep edilen himaye ile ilgili belirli bir vaat olmadan huzurdan ayrıldı[8].

Çar Petro bu arada elçisinin İstanbul'dan getirdiği haberlerle hiç de sakinleşecek gibi değildi. 1717 Mart'ında Bâbıâli'ye bir kez daha Hollandalı Theyls'in yine Divân-ı Hümâyûn'da temsil ettiği Şansölye Yardımcısı Baron Şafirov aracılığıyla Lehistan'a neden birlik göndermek zorunda kaldığını açıklattırdı. Bu, yalnızca kralın ve devletin kesin talebi üzerine yapılmıştı ve bilhassa konfederelerin tâbi oldukları İsveç kralının bitmek bilmeyen kışkırtmalarından dolayı bozulan huzuru tekrar geri getirmekten başka bir amaç gütmüyordu; bu yüzden birliklerinin Lehistan'da bulunması barış ihlali olarak değerlendirilmezdi; üstelik bu amaçlarına ulaşır ulaşmaz Lehistan'dan geri çekilme emrini almışlardı. Çar, ayrıca barışçıl tutumunu kayserin ve Venedik'in sürekli telkinlerine rağmen, Bâbıâli'ye karşı her türlü savaştan imtina ederek yeterince göstermişti. Ayrıca Lehistan'ı aynı tarafsızlıkta tutmak için de elinden geleni yapacaktı. Karşılığında Bâbıâli'nin de aynı tutumu devam ettireceğini ve bilhassa Tatarların hâlâ süregelen yağma hareketlerini suçluları cezalandırarak sona erdireceğini umuyordu.

---

6 *Aynı eser*, s. 232'de şöyle demektedir: Özbekler, "Moskofları bu taraflarda meşgul etmek maksadıyla, Bâbıâli çarla çatışma ve hatta savaşı onun devletlerinin kalbine taşımak için fırsat aradığı"ndan Astrahan'ı ele geçirmeliydiler.

7 *Aynı eser*, s. 289: "Büyük Senyör ona, özellikle, devletlerinin komşusu olan çarın tebassı ve görevlileriyle iyi geçinmesini, tebaadan hiçkimsenin şikâyetçi veya gayri memnun olmamasını emretti".

8 Theyls, s. 268 ve s. 269-274. Burada Leh Konfedere Stanislas Kocdokovski'nin sadrazama gönderdiği 7 Mart 1716 tarihli yazısı ve Niş ordugâhından 2 Temmuz 1716'da gönderilen cevap yazısı verilmektedir.

Bâbıâli, henüz Habsburg ile savaş hâlinde olduğundan, oldukça uyumlu davrandı. Çara, reisülküttab aracılığıyla, bu arada Lehistan'dan geri çekilmiş olan birliklerin burada bulunuşunu barış ihlali kabul etmeyeceğini ve Tatarların yağma hareketlerini de durdurmak için elinden geleni yapacağını bildirdi. Tatarların yaşlı hanı [Kara Devlet Giray] azledilmişti bile ve halefine bu hususta ciddi emirler verilmişti. Ayrıca Azak'ta bulunan bütün Rus esirler serbest bırakılmışlardı. Theyls, bütün bunları ayrı bir yazı ile Şansölye Yardımcısı Baron Şafirov'a, sınırlarda buna benzer hâdiselerin meydana gelmesi hâlinde, doğrudan kendisine hemen cevap verecek olan sadrazama başvurmasını da ekleyerek bildirmekle görevlendirildi[9].

Bâbıâli, Pasarofça Barışı akdedildikten sonra gerek çara gerekse Lehistan kralına, Şansölye Yardımcısı Şafirov'a gönderilen bir yazı ile bir kez daha kaysere karşı savaşa katılmamalarından ötürü şükranlarını sunarak, bu barışçıl ve dostane tutumunu tekrar kanıtlama gereğini duydu. Petro ise Divân-ı Hümâyûn'un bu olumlu tutumunu, amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmakta gecikmedi. Görevi, görünüşte Tatarların yağma hareketlerine dair şikâyetleri yenilemek, gerçekte ise barışın öncekinden çok daha iyi şartlar altında yenilenmesini sağlamak olan Aleksey Daskov'u yeni temsilcisi olarak İstanbul'a gönderdi.

Ne tuhaftır ki bu temsilcinin Divân-ı Hümâyûn'da en etkin ve en tehlikeli rakibi bu defa da İngiltere Elçisi Stanyan oldu. Görünen o ki İngiltere Rusya'nın her halükârda İstanbul'da nüfûz kazanmasını daha o zamanlar engellemek istiyordu. Stanyan, çarın bilhassa tahtını Rakoçi'ye bizzat kazandırmak istediği Lehistan'a karşı niyetleri hakkında şüphe uyandırmaya çalıştı; Daskov'un uzaklaştırılmasını talep etti ve bu arada çarın Osmanlı'ya tâbi Rumlarla işbirliği içine germesi hâlinde, Bâbıâli'nin zamanla maruz kalabileceği tehlikelere işaret etti[10]. Büyük miktarda para ile donatıldığı söylenen Daskov –10 kese altınla reisülküttabı kendi tarafına çekmeyi başarmıştı– rakibine karşı ayakta kalmayı başardı. Theyls, değerli hatıratlarını Pasarofça Barışı ile bitirdiğinden, ne yazık ki bu müzakerelerin gidişatı hakkında fazla

9 Theyls, *aynı eser*, s. 292-296.

10 Stanyan, Hammer, VII, 256'daki raporunda bizzat şöyle demektedir: "Çar, Rumlar arasında iyi hazırlıklar bulacağına inanıyordu. Ben bunun üzerinden hafifçe geçtim, zira onun üzerinde ısrar etmek yerine bir kelimeyle buna değinilmesinin yeterli olacağını sandım, Rumlar üzerine olan itimat hakkında ithamların doğmasını gerekli görmüyorum. Bunlar araştırmaya açıktırlar".

bilgimiz yoktur. Ancak bilinen şu ki, Daskov neredeyse iki yıl süren çabalardan sonra, barışın ebediyen geçerli olmak üzere, hem de Rusya lehine çok daha iyi şartlar altında yenilenmesini sağlayabildi. 16 Kasım 1720'de imzalanan ve esas olarak Prut ve Edirne barış antlaşmalarında öngörülen sınırları emniyet altına alının barış antlaşması, çok önemli üç yeni hüküm içeriyordu[11]: 1) Çar, bundan böyle Bâbıâli nezdinde, kendisi ve maiyeti için Bâbıâli ile barış ve dostluk içinde yaşayan bütün diğer taç giymiş hükümdarların temsilcilerine tanınanlarla aynı imtiyaz ve haklarla bir elçi veya daimî elçi bulundurabilecekti[12]. 2) Rusya'nın bugüne kadar Kırım hanına ödediği yıllık haraç ebediyen kaldırılıyordu ve hiçbir bahane ile bir daha asla talep edilmeyecekti (madde 10) ve 3) Lehistan'ın mevcut hak ve özgürlükleri, bilhassa tahtın miras bırakılmayarak, seçimle belirlenmesi hususunun muhafazası, her iki antlaşma devleti tarafından garanti ediliyordu (madde 12)[13]. Antlaşma bunun dışında yalnızca her iki tarafın tebaasının güvenli ticaretine dair hükümleri, Rusların Kudüs'teki kutsal yerleri herhangi bir para ödemek zorunda kalmadan ziyaret etmekte serbest olduklarına ve nihayet Tatarların, Kazakların ve Kalmukların her türlü akınlarına ve diğer rahatsızlıklarına son verilmesine dair hükümleri tekrarlıyordu.

11 Bacmeister, *Beiträge zur Geschichte Peter's des Großen,* Riga 1784, II, 415'te 12 maddeden oluşan bu barış antlaşmasını 21 Mart 1720'de Petersburg Kabinesi tarafından imzalanan taslağa göre vermektedir. Aynı taslak daha sonra Bâbıâli tarafından fazla değişiklik yapılmadan kabul edildi ve Bacmeister, *aynı eser*, II, 189'da Çar Petro'nun aktarılan günlüğünden anlayabileceğimiz gibi, bunun haberi 27 Aralık 1720'de Petersburg'a ulaştı. Aynı antlaşma alıntılar hâlinde Schöll, *Historie abrégée de traites de paix*, XIV, 298'de de verilmektedir.

12 Dokuzuncu madde göründüğü kadarıyla Petro, bu şekilde İstanbul'da sağlam bir yer edinmek ve diğer büyük devletlerle aynı seviyeye gelmek istediğinden, bu maddeye özellikle önem veriyordu. Bilhassa İngiltere elçisinin son ana kadar buna direnmesi ise anlaşılır bir şeydi. Stanyan gerçekten de Hammer, VII, 255'deki raporunda bizzat aktardığı üzere, sadrazamdan antlaşma imzalanmadan kısa bir süre önce Bâbıâli'nin asla İstanbul'da bir Rus daimî elçisine izin vermeyeceğine dair güvence almıştı: "Onların burada bir temsilci bunlundurmalarının sıkıntısını asla yaşamayacaklar".

13 Ne tuhaftır ki, aynı zamanda Lehistan'ın muhtemel bölünmesi de her iki antlaşma devletinin madde 12'de dendiği gibi, "bu tacın sınırsız güce ve taht halefiyetine sahip olmasını, söz konusu cumhuriyetin önceki hak ve yasalarının kaldırılmasını, Lehistan'a ait ülkelerin veya yerlerin bölünüp zaptedilmesini engellemek için ellerinden gelen herşeyi yapacaklarını" taahhüt ederek, kabul edilemez kılındı (Bacmeister, *aynı eser*, III, 428).

Aynı dönemde İran'da baş gösteren huzursuzluklar, Bâbıâli'yi batıda elini rahatlatmaya ve her halükârda tetikte olmaya zorlamamış olsaydı, Çar Petro'nun niyetlerine ve menfaatlerine bu kadar önemli bir destek sağlayan bu barış antlaşmasını zor imzalardı. Oysa Rusya ile tam da burada yakın zamanda akdedilen ebedî barış antlaşmasını tekrar ciddi bir tehlikeye sokacak bir şekilde karşı karşıya geleceğinden henüz haberdar değildi. Öncelikle tebaasının İran ile önemli miktarlardaki ticareti uğruna Hazar Denizi'nin batı kıyılarında hâkimiyetini yaymaya ve sağlamlaştırmaya uzun zamandır büyük bir özen göstermiş olan Petro, İran İmparatorluğu'nun çöküşünü mümkün olduğunca kendi amaçları için kullanmanın zamanı geldiğine hükmetmişti. Bu defa Bâbıâli'den bile erken davrandı.

Neredeyse 80 yıl süren (1639'dan itibaren) bir barışın, Şah Abbas döneminde ihtişamının zirvesine çıkmış olan bir zamanların güçlü ve kuvvetli Safevî hanedanını, haleflerinin gittikçe artan acizliği ve zayıflığı karşısında zamanla tamamen çöküşüne, kaçınılmaz sonuna doğru sürüklediği bilinmekte idi. İran'ın bu hanedandan gelen son hükümdarı, güçsüz bir kişi olan Şah Hüseyin (1694'ten itibaren), eşlerinin ve hadımağalarının neredeyse kendi iradesi olmayan bir oyuncağı hâline gelmişti ve yaklaşan felaketi ve her yönde, devletin doğusunda ve batısında, kendisine karşı ayaklanan asileri başarıyla bastırabilecek durumda değildi[14].

Asilerin en güçlü ve tehlikeli olanları, o dönemlerde aralarında Gilzai kabilesinin bir kez daha geniş toprakları ve savaşa hazır oluşları ile kendilerini gösterdiği Afganlardı. Kandahar ve iki başkent Gazne ve Kabil, onların topraklarına aitti ve askerî kuvvetlerinin elleri silah tutan 30 bin kişiden oluştuğu söyleniyordu. Afganlar, ancak 17. yüzyılın ortalarından itibaren, Şah II. Abbas döneminde Moğolların baskılarına dayanamayarak, İran'a tâbi olmuşlardı, ancak o tarihlerden beri yok edilmesi mümkün olmayan özgürlük ve bağımsızlık duygularını kaybetmeyerek, bilhassa orduyu yönetme görevini üstlenen kendi reislerini muhafaza etmişlerdi. Uzun zamandır, ama en çok da güçsüz Şah Hüseyin'in 18. yüzyılın başlarında 1705'te Kandahar'a büyük bir ordu gücü

14 İran İmparatorluğu'nun o dönemdeki durumlarını ve Şah Hüseyin'in karakterini bize en iyi Hanway, *Travels* eserinin ikinci bölümünde *Revolutions of Persia*, Londra 1762, s. 103'te anlatmaktadır. Şah Hüseyin hakkında örneğin şöyle demektedir: "Zevküsefa bekçilerinin, musahibleri olduğunu anlamak zor değildir ve gerçekten de sarayın hadımağalardan oluşan bir meclis, mutlak gücün emanetçileri idi".

ile gönderdiği Vali Gürcü Gürgen Han aracılığıyla güçlerini zorbalıkla kırmaya çalıştığından beri, aciz İran yönetiminin baskısından bıkmışlardı.

Gilzai kabilesinin o dönem reisi ve ordu komuṭanı olan Mir Üveys, asilerin başında bulunuyordu. Gürcü Gürgen Han, halkı üzerindeki önemli nüfûzunu, Mir Üveys'i ihanetle suçlayıp tutuklatmakla ve ömür boyu hapiste tutulacağı İsfahan'daki saraya göndermekle kırabileceğini düşünüyordu. Oysa Mir Üveys, burada devletin acizliğini çok daha yakından görme fırsatını buldu ve gerek para gerekse akıllıca davranarak 1707'de Mekke'ye hacca gitme iznini aldığında, halkını İran'ın hâkimiyetinden tamamen kurtarma planı olgunluğa erişti.

İsfahan'a geri döndükten sonra, İranlı valiyi zekice zan altında bırakarak, vatanına geri dönmesine izin vermelerini ve kendisini halkının askerî birliklerinin komutasına tekrar getirmelerini sağladı. Buraya gelir gelmez ise nefret ettiği valiyi ele geçirerek, onu maiyeti ile birlikte bir yemek sırasında öldürttü; Kandahar Şehri'ni ve kalesini hemen zaptetti ve kendisini 1709'da toplanan meclise halkının bağımsız hükümdarı ilân ettirdi. Afganların İran'a sırt çevirmesinin en güçlü sebeplerinden biri, özgürlük duygusunun yanısıra, din kaynaklı nefretleri idi. Zira, Osmanlılar ve Tatarlar gibi, Afganlar da Sünnî Müslümanlardı ve İranlılara bu yüzden ezelden beri sapkın Şiîler olarak ölümcül bir nefret besliyorlardı.

Şah Hüseyin, asileri anında silah zoruyla itaate zorlayamayacak kadar güçsüzdü ve daha sonra 1711'den itibaren Afgan topraklarında hâkimiyetini tekrar kurmak için giriştiği teşebbüsler de başarısız geçti. Birlikleri, Mir Üveys'in kuvvetleri tarafından her yerde mağlup edildiler ve Mir Üveys'in kendisi, 1715'teki ölümüne kadar ülkesinin başında bağımsız hükümdar olarak kalmaya devam etti[15].

Mir Üveys, İsfahan'daki hükümete karşı silahlara sarılmaya niyetlenmişti ki, oğulları henüz reşit olmadıklarından, ülkesinin yönetimini kardeşi Abdullah'a bırakmak zorunda kaldı. Abdullah, ağabeyinin yolundan gidebilecek karakterde biri değildi; aksine İsfahan sarayı ile müzakerelere oturmaya ve ülkesini bir kez daha belirli şartlar altında İran'ın hâkimiyetine bırakmaya meyilli idi. Oysa savaş yanlısı milliyetçi grup, bu düşünceye son derece öfke ile yaklaştı. Mir Üveys'in 18 yaşındaki oğlu Mir Mahmud, bu grubun başına

15 Hanway, *aynı eser*, s. 104-120 ve Raumer, *Historisches Tagebuch vom Jahre 1855*, s. 356 ve devamında "*Persien seit dem Niedergang der Sefi von K.F. Neumann* ".

geçti, amcası Abdullah'ı gece vakti uykusunda kendi elleri ile öldürdü ve ordu da kendi tarafında olduğundan, hiçbir sorunla karşılaşmadan Kandahar'ın bağımsız hükümdarı ilân edildi. Safevîlerin tahtını devirmek için babasının hazırlamış olduğu planları gerçeğe dönüştürmek, yıldızı yükselmekte olan, ama aynı zamanda delilik derecesinde gaddarlığa meyilli bu genç adama kalacaktı. Şah Hüseyin'in devletin neredeyse bütün sınırlarında aynı anda baş gösteren isyanlardan dolayı içinde bulunduğu sıkıntı, kendisine oldukça yardımcı oluyordu.

Gilzailer bu şekilde Kandahar'daki hâkimiyetlerini sağlamlaştırırken, bir diğer Afgan kabilesi olan Abdaliler Herat'ı zaptetmişlerdi (1717); iki yıl sonra, 1719'da ise Kürtler batıdan yağmacı akınlarını Hemedan ve İsfahan önlerin kadar genişlettiler; Lezgiler çok daha önce Dagıstan eyaletine akın etmişlerdi ve 1721'de Şirvan eyaletine kadar ilerleyerek, eyaletin başkenti Şemahi'yi zaptettiler ve son olarak, Özbek Tatarları Hazar Denizi'nin doğusunda Horasan eyaletini yağmaladılar. Şahın zaten sallanmakta olan tahtını tamamen çöküşe doğru götüren bu siyasî sarsıntılara ayrıca aynı düzeyde korkunç doğa felaketleri de ekleniyordu. 26 Nisan 1721'de Azerbaycan eyaletinin başkenti Tebriz, 100 bin kişinin ölümüne sebep olan korkunç bir deprem yaşadı ve hemen ardından 10 gün süren bir güneş tutulması herkesi öylesine büyük bir korkuya düşürdü ki, hiçkimse artık devletin çöküşünden şüphe duymuyordu.

Mir Mahmud aynı dönemlerde Safevî tahtını ele geçirme hedefine oldukça yaklaşmıştı. 1720'de her ne kadar Kirman'dan tekrar Kandahar'a doğru geri püskürtüldüyse de hemen ertesi yıl 90 bin kişilik bir ordunun başında doğrudan İsfahan'a saldırdı, İranlıları şehre yalnızca iki saat uzaklıkta meydana gelen ölümcül bir muharebede mağlup etti ve hiç vakit kaybetmeden şehrin kapılarının önüne geldi. Her yönden terkedilmiş olan Şah Hüseyin, bu sıkıntılı durum karşısında, Kazvin'e geri çekilen oğlu Şah III. Tahmasb lehine tahttan feragat etti ve kendisini çaresizlik içinde, 22 Ekim 1722'de İsfahan'a giren ve hemen Safevîlerin 223 yıl boyunca sahip oldukları tahtı ele geçiren galip Mir Mahmud'un kollarına attı[16].

Gerek Rusya'nın gerekse Bâbıâli'nin uzun zamandır büyük bir heyecanla izlemekte oldukları ve şimdi de her iki devletin Hazar Denizi kıyılarında karşı karşıya gelmelerini kaçınılmaz hâle getiren bir taht değişikliğinin ana hatları

16 Hanway, *aynı eser*, s. 147-180.

böyle idi. Çar Petro'nun keskin görüşü bu hâdiseleri çok önceden tahmin etmişti. Astrahan'ı ele geçirdikten sonra, 1715'ten itibaren Hazar Denizi'nin kıyılarını ve limanlarını Astrahan'dan Dağıstan'ın başkenti Derbend dolaylarına ve Esterâbâd'a kadar gözcülerine iyice incelettirmişti ve 1718 yılı sonlarında Şah Hüseyin ile bir ticaret antlaşması yapmak üzere irtibata geçmişti. Ticaret antlaşması gerçekten de yapıldı, ama şah o dönemlerde çarın kendisine Afganlara karşı sunduğu silahlı yardımı geri çevirmişti.

Oysa Lezgilerin, yukarıda bahsedildiği gibi, Şirvan'a yaptıkları ve Şemahi'yi zaptederken burada yerleşik 300 Rus tüccarı öldürdükleri ve bunlara ait birkaç milyon ruble değerinde birçok malı alıp götürdükleri akınları, çara devletin iç işlerine karışmak için beklenen bir mazeret sağladı. Önce bir elçilik heyeti aracılığıyla Şah Hüseyin'den ve daha sonra Şah Hüseyin artık devleti yönetmediği için, işgalci Mir Mahmud'dan tebaasına yapılanların telafisini istedi. Ancak Mir Mahmud bunu kabul etmediğinden, telafiyi silah zoruyla elde etmeyi kendinde hak gördü. Bu arada seferin asıl hedefi, Dağıstan eyaletini ele geçirmekti.

Hazırlıklar, 1720 boyunca büyük bir özenle yapılmıştı. Yavaş yavaş Astrahan'da büyük bir bölümü İsveç'e karşı hizmette bulunan yaklaşık 30 bin kişilik seçkin ve savaşta deneyimli bir ordu toplandı ve donanmadaki gemilerin sayısı da yük gemileri ile birlikte 442 araca kadar çıkartılmıştı. Sefere katılan donanmanın başında Amiral Apraksin vardı ve Çar Petro da sefere bizzat katılıyordu. Donanma 29 Temmuz'da Astrahan Limanı'ndan ayrıldı ve 4 Ağustos'ta Terek Nehri ağzına geldi; birlikler burada hemen Agrahan'da karaya çıkartıldılar.

Çar burada yerlilere, bilhassa Derbend, Şemahi ve Bakü sakinlerine fetih için değil, yalnızca şahı Afganların zorbalıklarına karşı korumak ve kendi tebaasına verilen zararın öcünü almak için geldiğini bildiren bir manifesto verdi. Bu manifestonun hemen ardından çar, ordusunun başında kendisi de geldi. Hiçbir yerde ciddi bir direniş göstermek mümkün değildi. Daha Derbend'e giden yolun yarısında, Tarku yakınlarında, Dağıstan'ın başkenti olan Derbend Şehri valisinin temsilcileri, şehri çarın himayesine emanet etmek üzere çarı karşılamaya geldiler ve çar ilerlemesini engellemeye çalışan Utamış Sultanı Mahmud'u ölümcül bir çatışmada önemli bir kayıp verdirerek geri püskürttükten sonra, Eylül ayında tek bir kılıç darbesine bile gerek kalmadan Derbend'e girdi.

Güneye doğru, bilhassa Bakü yönündeki teşebbüslerden, Petro tarafından her ne kadar planlanmış olsa da mevsimin ilerlemiş olmasından ve yerlilerin şüpheli tutumundan dolayı şimdilik vazgeçildi. Dolayısıyla Derbend'e uygun bir muhafız kıtası bırakıldıktan ve Petro, sınır hattının korunması için Sulak ve Agrahan nehirleri kıyılarında bir palanka ve birkaç siper yaptırdıktan sonra, donanmanın ve kara ordusunun kısmen fırtınalardan ve kısmen uzun yürüyüşün zorluklarından ve hastalıklardan dolayı önemli kayıplar vererek 4 Ekim'de vardıkları Astrahan'a geri döndü[17].

Petro'nun aniden Dağıstan'da belirmesi ve Derbend Şehri'nin Rus birlikleri tarafından zaptedilmesi, İstanbul'da büyük bir hoşnutsuzluğa sebep oldu. Zira Bâbıâli de ebedî barış imzalandıktan kısa bir süre sonra, oradaki durumlar hakkında yerinde bilgi toplamak ve atacağı adımları ona göre hesaplamak üzere İran'a bir elçi göndermişti. Elçi olarak buraya gönderilen Ahmed Dürrî Efendi, 1720 yılı sona ermeden İstanbul'dan ayrılmış ve Ocak 1721'de İran'a varmıştı. Bâbıâli'nin en bilgili ve en çevik diplomatlarından biri olan Ahmed Dürrî Efendi, bizlere bu görevi hakkındaki öğretici ve ilginç bir rapor bırakmıştır[18].

Şah Hüseyin'in o dönemlerde bulunduğu Tahran'a gelişi, endişelere yol açtı. Devletin içinde bulunduğu sarsılmışlıkta Bâbıâli adına bazı sınır eyaletlerinden feragat etmelerini talep etmek ve bu kabul edilmediği takdirde şaha savaş ilân etmek için geldiğine ciddi olarak inanılıyordu[19]. Zira Petervaradin Muharebesi'nde hayatını kaybeden Sadrazam Ali Paşa zamanında Bâbıâli'nin İran'a savaş açmayı düşündüğüne dair söylentiler yayılmıştı ve bu söylentiler, bilhassa Pasarofça Barışı imzalandıktan sonra sanki daha da ağırlık ve ihtimal kazanmıştı. Ayrıca güçsüz Şah Hüseyin, padişaha Revan (Erivan) ve Kerkük dolaylarında bazı bölgeleri vermeyi kabul etmişti bile. Ahmed Dürrî Efendi, gönderilme sebebinin barışçıl olduğunu ve efendisi olan padişahın 80 yıldır iki devlet arasında süregelen barışı muhafaza etmek istediğini bildirince Tahran sarayında sevinçli bir şaşkınlık yarattı. Yalnızca son zamanlarda sınırlarda

17 Hanway, *aynı eser*, s. 186 ve devamı.

18 *Relation de Dourry Efendy, Ambassadeur de la Porte Othomane auprès du roi de Perse*, Türkçe'den çeviri, Paris 1810.

19 Ahmed Dürrî Efendi, *aynı eser*, s. 5'te bu husus hakkında şöyle demektedir: "Benim elçiliğim İranlıları büyük bir endişeye düşürdü, onlar krallıklarının çalkantı veya kargaşaya düşmesinden, işlerine karışan birçok düşmanın bu kargaşadan faydalanmasından korkuyorlar. Onlardan sınırlarımıza komşu bazı vilayetlerini veya bunlara denk olacak olanları talep ettim".

meydana gelen bazı düzensizlikler hakkında açıklamalar ve bunların telafisini istiyordu. Şahın veziriazamı bu düzensizlikleri son zamanlarda devletin her yerinde baş gösteren isyanlara bağladı ve bu isyanların suçunu seleflerinin zayıflıklarına ve ihmalkârlıklarına atmaya çalıştı. Dürrî Efendi, şahın da barışı muhafaza etmek istediğine dair açıklamaları ile Tahran'dan 1721 Nisan'ında onurlar ve hediyelerle ayrıldı[20].

Şah Hüseyin, bu açıklamalarına daha da ağırlık vermek için, bu elçilik görevine bir karşı elçilik heyeti ile karşılık vermekte gecikmedi ve bu görevi, Murtaza Kulu Han'a verdi. Aralık 1721'de padişahın ordugâhına geldi ve burada mükemmel bir şekilde karşılandı. Burada dört ay kaldıktan sonra, 1722 Nisan'ında padişahın barışçıl ve dostane bir tutum içinde olduğuna dair güvencelerle huzurdan azledildi ve sadrazam, şahın birinci vezirine yazdığı uzun bir mektupta Bâbıâli'nin, efendisi olan şahın isteklerini, bilhassa tebaasının Mekke ve Medine'de güvenli bir şekilde hacca gitmesi, İran ve batı devletleri arasında padişahın ülkeleri üzerinden rahatsız edilmeden ticaret yapılabilmesi ve son zamanlarda Kürtlerin İran topraklarında sık sık meydana gelen yağmaları hususundaki isteklerini yerine getirmek için elinden geleni yapacağını bildirdi[21].

Neticede bu karşılıklı elçi heyetleri sayesinde, İran'da bu yöndeki teşebbüsler için oldukça olumlu görünen durumlar hakkında, her halükârda gerekli tedbirleri almak için, yeterince bilgi sahibi olunuyordu. Oysa sıkıntı içindeki şaha karşı daha düşmanca bir tavır almak için bir karar alınmamıştı ki, tahttan indirildiğine dair haberler neredeyse Rusların Dağıstan'a girdiklerine dair haberlerle birlikte İstanbul'a vardığında, bu yönde daha kararlı adımların atılması ve kararların alınması kaçınılmaz hâle getirdi. Sadrazam bu yüzden önce Rusya'nın İstanbul'daki daimî elçisi İvan Nepluyev'i çarın İran'a girmekle ne amaçladığına dair sorguya çekti.

Elçinin, efendisinin asla Bâbıâli ile yaptığı barışı ihlal etmeyi düşünmediği, aksine yalnızca tebaasına yapılan gaddarlığın ve yağmanın haklı olarak öcünü almayı amaçladığı yönündeki açıklamaları tatmin edici bulundu. Ancak Bâbıâli bununla yine de yetinmek istemedi ve 1722 Ekim'inde Nişli Mehmed Ağa'yı çarın planları hakkında daha fazla bilgi talep etmek üzere Moskova'ya temsil-

20 Ahmed Dürrî Efendi, *aynı eser*, s. 7 ve devamı ve bilhassa s. 38 ve devamı.

21 Şark'ın ağdalı sitilinde yazılmış bu mektup için bk. Ahmed Dürrî Efendi, s. 57-72. Ayrıca Hanway, *aynı eser*, s. 142-144.

cisi olarak gönderdi. Mehmed Ağa'ya ayrıca padişahın çara yazdığı ve Lezgilerin artık yeterince dizginlenmiş olduğunu ve Bâbıâli'nin bu dindaşlarının –Osmanlılar gibi onlar da Sünnî idi– bir Hristiyan hükümdarının hâkimiyetinde daha fazla kalmalarına göz yumamayacağını belirten nezaket dolu, ama aynı zamanda oldukça ölçülü bir mektup da verildi[22].

Anlaşıldığı kadarıyla Rus sınır makamları tarafından kasıtlı olarak oyalanan ve ancak 1723 Şubat'ında Moskova'ya varan bu elçi henüz çarın ordugâhında bulunuyordu ki, Şirvan eyaletinin başkenti Şemahi'ye yerleşmiş olan Lezgilerin başı Hacı Davud Han, ülkesinin kuzeyden akın eden Hristiyan düşmanlara, yani Ruslara karşı Bâbıâli'den himaye talep etti. Bu şartlar altında, o dönemde Gürcistan'a göz dikmiş olan Divân-ı Hümâyûn için bundan daha iyi bir fırsat olamazdı. Davud Han hemen geleneklere uygun olarak kılıç ve bozdoğan ile Derbend hanı ilân edildi ve bir manifestoda padişahın Rusya ile ancak çarın hemen birliklerini Dağıstan'dan ve bilhassa Derbend'ten geri çekmesi şartıyla barışın hâlâ geçerli olduğunu kabul edebileceği açıkça bildirildi. Ayrıca başkent Derbend bir zamanlar Osmanlı'ya aitti ve buraya zamanında camiler kurdukları için, Derbend'in Hristiyan bir hükümdarın elinde kalmasına müsamaha gösterilemezdi. Gürcistan'ın hükümdarı Vahtang da çok geçmeden Bâbıâli'nin himayesine girdi ve böylece Rusya'ya karşı silahlara sarılma bahanesiyle öncelikle Gürcistan'a yönelik fetih planları çok daha kolay gerçekleştirilebilecekti. Erzurum beylerbeyine Anadolu birliklerini toplayarak, Gürcistan'a doğru yola çıkma emri verilirken, Çar Petro da Dağıstan sınırlarında birliklerini güneye doğru yeni teşebbüsler için takviye etti ve Derbend'i iyi bir savunma durumuna geçirdi[23].

Bu şekilde zaten oldukça gergin hâle gelen durumlar karşısında önce Çar Petro, Osmanlı temsilcilerine İran'da kısmen yapılmış ve kısmen yapılacak olan fetihlerin her iki devlet arasında bölüşülmesinin, aradaki anlaşmazlıkları çözmenin ve her iki tarafın menfaatlerini korumanın en iyi yolu olduğu teklifini götürdü. Asla barışı bozmak gibi bir niyeti olmadığını da eklemeyi ihmal etmedi; ancak, padişah planları karşısında düşmanca bir tavır takındığı takdirde, planlarını gerekirse silah zoruyla gerçekleştirmekten de geri kalmayacaktı. Çar Petro, İstanbul'daki elçisi aracılığıyla Bâbıâli'nin barışı bozmaya hiç niyetli olmadığını, hatta paylaşım fikrine aslında sıcak baktığını öğrendiği için

22 Hanway, *The Revolutions of Persia*, s. 198.
23 Hanway, s. 199.

böyle tehditkâr bir dille konuşmaya cesaret edebiliyordu. Bâbıâli, Kırım hanının Astrahan'a saldırma ve böylece Rusların ilerlemesini durdurma teklifini geri çevirmiş ve hanın bu yönde her türlü düşmanlıklardan imtina etmesini söylemişti. Bu yüzden Çar Petro, Osmanlı elçisini mümkün olduğunca sarayında tutmak için elinden geleni yaptı ve bu arada silahları ile daha fazla yer kazanmaya çalıştı. Ruslar, 1723'te Gilan'ı işgal ettiler ve yaz ayları boyunca, kısa bir direnişten sonra 7 Ağustos'da teslim olan Bakü'ye doğru ilerlemeye devam ederken, diğer tarafta Erzurum beylerbeyi Haziran ayında 40 bin kişilik bir ordu ile Gürcistan'a girdi ve başkent Tiflis'i ele geçirdi.

Bu şartlar altında Nişli Mehmed Ağa'nın Mayıs ayı sonunda İstanbul'a getirdiği paylaşım teklifi Divân-ı Hümâyûn'da biraz tereddütle de olsa hoş karşılandı. İran İmparatorluğu'nun içten içe süregelen çöküşü, böyle bir paylaşım planını oldukça destekliyordu. Böyle bir plana kim direnebilirdi ki? Afganların baskısından Kazvin'den Tebriz'e geri çekilen Şah Tahmasb, sıkıntı içinde aynı zamanda yardım için St. Petersburg'a ve İstanbul'a başvurdu. Tahtını ata toprağının bir bölümünü vererek elinde tutmaya bile razı idi! Gerçekten de 23 Eylül 1723'te St. Petersburg'daki elçisi İsmail Bey ile çar arasında bu yönde bir antlaşma yapıldı. Buna göre çar, İran'da huzuru sağlamayı ve Afganları ülkeden kovmayı taahhüt ediyordu; karşılığında Tahmasb, meşru İran şahı olarak, Derbend ve Bakü şehirlerini bölgeleri ile birlikte ve Gilan, Mazenderan ve Esterâbâd eyaletlerini devretmeyi vadediyordu[24].

Oysa işgalci Mir Mahmud da Rusya'nın ve Bâbıâli'nin paylaşım planlarına direnebilecek durumda değildi. Deliliğe varan zorba yönetimi, zorla elde ettiği hâkimiyetini daha başlangıçta yok olmaya mahkûm etmişti. Aralık 1722'de birlikleri tarafından zaptedilen Kazvin'de Ocak 1723'de Afganların 1.600 kişi kaybederek geri çekilmek zorunda kaldıkları korkunç bir ayaklanma meydana geldi. Mir Mahmud, bütün şüphelileri sürekli idam ederek, İsfahan'da bile zor tutunuyordu ve hâkimiyetini buradan silah zoruyla daha da genişletme çabaları da başarısız oldu. Söz konusu yıl içinde yalnızca Ghiez, Ben İsfahan ve bazı başka küçük yerlerin zaptedilmesi ile sınırlı kaldı.

Böylece meydan Rusya ve Bâbıâli'nın paylaşım planına kaldı. Bu planı gerçekleştirmeleri yalnızca Bâbıâli'nin Çar Petro ve Şah Tahmasb arasında akdedilen antlaşmayı tanımak istememesi ve barışın muhafazası için bu antlaşmanın derhal iptal edilmesini talep etmesinden dolayı gecikiyordu. Başlamış olan

24 Antlaşmanın diğer şartları için bk. Hanway, *aynı eser*, s. 203.

müzakereler aniden kesildi ve Bâbıâli'nin Rusya'ya savaş ilân edeceği ve Rus elçisini Yedikule zindanlarına atacağı konuşulmaya başlamıştı ki, Fransa Elçisi Marki Bonnac araya girdi ve barış yanlısı Sadrazam Damad İbrahim Paşa ile birlikte bu zorlu meseleyi sonlandırdı. Divân-ı Hümâyûn'a açıkça bu kritik durumda hedefe ulaşmak için yalnızca iki yol olduğunu açıkladı: Bâbıâli ya kendisine teklif edilen paylaşım antlaşmasını kabul edecek ya da Rusya'ya hemen savaş ilân edecekti.

Divân-ı Hümâyûn'da Bâbıâli'nin bir Hristiyan devletinin hükümdarı ile Müslüman bir hükümdarın topraklarını paylaşmak için anlaşmaya varmasını uygun bulmayan güçlü bir grup, gerçekten de ikincisine karar verecekmiş gibi görünüyordu. Ancak sadrazam telkinleri ile sonunda barış yanlısı grubun üstünlüğü sağlamasını ve paylaşım antlaşmasının esas olarak kabul edilmesini sağladı. Yalnızca Şah Tahmasb'tan İstanbul'a bir elçi heyeti göndererek, Çar Petro ile bir yıl önce akdetmiş olduğu antlaşmanın kabul edilmesini istemesi talep edildi. Ayrıca Sünnîlerin yaşadığı Dağıstan'ın ve Şirvan'ın bir kısmının Rusya'nın hâkimiyetinde kalması istenirken, Çar Petro'nun Bâbıâli'nin sapkın Şah Tahmasb'a tekrar eski haklarının geri verilmesini talep etmesi de bayağı zorluklar çıkardı. Oysa bu zorluklar da sonunda bilhassa Fransız elçinin arabuluculuğuyla aşılabildi[25]. Aynı yıl içinde silahları ile Rusya karşısında dengeyi tutabileceğini düşündüğü bazı önemli avantajlar elde ettiği için, Bâbıâli bu hususta uyumlu davrandı.

1724 Şubat'ında Van Beylerbeyi [Köprülüzâde] Abdullah Paşa, 35 bin kişilik bir ordu ile Azerbaycan'a girmiş ve iki ay süren bir kuşatmadan sonra Hoy Kalesi'ni hücumla almıştı. Daha sonra Haziran ayı sonlarında, Diyarbekir beylerbeyi 30 bin kişi ile Revan eyaletine girerek, geçtiği yerleri talan ederek, 20 bin kişiyi köle olarak aldı ve vakit kaybetmeden başkenti kuşattı. Ancak büyük bir direnişle karşılaştı ve böylece ancak birkaç ay süren ve Osmanlı'ya 20 bin kişiye mâl olduğu söylenen bir kuşatmadan sonra başkenti teslim olmaya zorlayabildi. Van beylerbeyinin Hoy Kalesi'ni aldıktan sonra Tebriz üzerine yaptığı saldırı ise tamamen başarısız oldu; Eylül ayında büyük bir kayıp vererek, Hoy'a geri çekilmek zorunda kaldı. Hemedan'ın Bağdat Beylerbeyi Ahmed* Paşa ta-

25 Hanway, s. 216.

* Zinkeisen sehven Hemedan'ın Hasan Paşa tarafından fethedildiğiniği kaydeder. Ancak Hasan Paşa 1724 Şubat'ında vefat edince yerine oğlu Ahmed Paşa tayin edildi ve Hemedan Ahmed Paşa tarafından fethedildi (çn).

rafından fethi ve bunun sonucunda bazı küçük komşu kalelerinin kendi rızalarıyla teslim olması ile sefer o yıl için sona erdi[26]. Bu arada paylaşım antlaşması Fransa elçisinin arabuluculuğuyla 24 Haziran'da İstanbul'da imzalanmıştı. Altı maddeden oluşuyor ve esas olarak şu hükümleri içeriyordu[27]:

Bu amaçla her iki tarafın tayin edeceği dürüst, barışçıl ve bu gibi meselelerde tecrübeli komiserlerin önceden belirlenecek, hassas ayarlı saatlerle bütün yönlerde at üzerinde tırısta giderek, yerinde kat edilecek yol esas alınarak yapılacak sınır tespitinin ayrıntıları tamamlandıktan sonra, Dağıstan Eyaleti ile Derbend ve Bakü şehirleri ile birlikte Kür (Kura) Nehri'nin Aras Nehri'ne döküldüğü yere kadar Şirvan'ın bir kısmı Rusya'ya kalırken, buradan Erdebil'den Tebriz yakınlarına ve Hemedan üzerinden Kirmanşah'a kadar uzanan bir hat, İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sınırı oluşturacaktı. Tebriz, Selmas, Gence, Karabağ, Nahcivan, Revan, Hemedan, vs. gibi şehirler ve bölgeleri de dahil olmak üzere, kara tarafında bu hattın ötesinde bulunan ve ezelden beri Bâbıâli'ye bağlı Şirvan, Gence, Revan, Mohan, Karabağ, Azerbaycan ve Irak-ı Acem eyaletleri, Osmanlı İmparatorluğu'na kalırken, hattın diğer tarafında Hazar Denizi'ne uzanan kıyı toprakları, Kür Nehri'nin Aras Nehri ile birleştiği yere kadar Rusya'ya ait olacaktı ve buradan itibaren Kirmanşah'a kadar uzanan bölge, Bâbıâli ve çarın toprakları arasındaki sınır olarak İran'a kalacaktı. Her iki taraf, kendilerine verilen topraklarda serbestçe istihkâmlar kurabileceklerdi, ama yalnızca sınırlardan üç mil ötede (madde 1 ve 3).

Şirvan eyaletinin başkenti Şemahi, Bâbıâli'nin hâkimiyeti altında, Davud Han'ın yönetiminde olacaktı; ancak, buraya ne istihkâmlar kurulabilecekti, ne de Bâbıâli burada bir muhafız kıtası bulundurabilecekti. Buraya yalnızca huzursuzlukların çıkması hâlinde, Rus sınır komutanlarına önceden haber vermek suretiyle birlik gönderebilecekti. Ayrıca Gürcistan'a önemli sayıda birlik

---

26 Hanway, *aynı eser*, s. 211-214.

27 Bu antlaşmanın tamamının Türkçe orijinalinden Binbaşı Garber tarafından yapılan Almanca çevirisi, Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde elyazması "*Journal von der Commission wegen der Grenzscheidung in Persien*" adlı raporda bulunmakta olup, Fransızcası buradan alınarak Schoell, *Hist. abrée des traités de paix*, T. XOV, s. 302 ve devamında verilmiştir. İçeriğinin ana noktalarına göre ise ayrıca Hanway, s. 216 ve devamında verilmektedir.

sevkiyatı yapmayı gerekli gördüğü takdirde, bunu söz konusu komutanlara zamanında bildirecekti (madde 2).

Şah Tahmasb'ın bu paylaşım antlaşmasına karşı çıkması hâlinde, her iki devlet onu silahlarıyla antlaşmayı kabul etmeye zorlayabilecek veya makama lâyık gördükleri başka bir İran asıllıyı hallolan tahta çıkartabileceklerdi (madde 4 ve 6). Oysa Şah Tahmasb antlaşmayı direnmeden kabul ettiği takdirde, her iki taraf kendisini İran Devleti'nin meşru hükümdarı kabul etmeyi ve bilhassa başkenti İsfahan'ı geri alması ve işgalci Mir Mahmud'u ülkeden kovması için her türlü yardımda bulunmayı taahhüt ediyordu (madde 5).

Bu paylaşım antlaşmasının iki ay içinde onaylanması, Çar Petro'nun hâkimiyetini doğuda ve batıda genişletmesine dair geniş kapsamlı planlarını gerçekleştirmek için yaptığı son ve en önemli adımlarından biri idi. Söz konusu antlaşmanın bir an önce icra edilmesini istiyordu. 31 Ağustos 1724'te, muhafız kıtasının komutanı Tuğgeneral Aleksandr Romanzov'un, Piyade Yarbayı von Luke'nin ve Topçu Binbaşı Garber'in 24 Haziran tarihli antlaşmaya göre İran'daki sınır tespiti işleri ile görevlendirildikleri vekâletnâmeyi bizzat imzaladı[28]. Oysa isteklerinin yerine geldiğini görmek kısmet olmadı. Bilindiği üzere, 8 Şubat 1725'te amansız bir hastalıktan öldü.

Çar Petro'nun Şark siyasetinin özünün gelecek yüzyıllardaki gelişimini açıkladığı sözde siyasî vasiyetnâmesinin gerçek olup olmadığına dair sıkça ortaya atılan iddialara burada fazla değinmeyeceğiz. Bu durumun derinden incelenmesi ve değerlendirilmesi için kendisinin mi, yoksa bir başkasının mı düşüncelerine bu olağandışı belgede şekil kazandırdığı çok da önemli değildir. Kesin olan bir şey varsa o da ne Şark politikasında bir zamanlar Fransa Kralı I. Fransuva gibi hayalci olan, ne de aldığı kararları

28 Rus komiserlerinden biri olarak sınır tespitine bizzat katılan Binbaşı Garber'in adı geçen elyazması "*Journal von der Commission wegen der Grenzscheidung in Persien* " adlı raporuna ek olarak verilmiştir. 275 sayfalık, güzel yazılmış bu günlük, yalnızca sınır tespitinin detayları ile ilgili herşey için ana kaynak olmakla kalmayıp, İran'ın o dönemlerdeki durumu ve 1726 ile 1727 yılları arasındaki Türk savaşı hakkında da değerli bilgiler içermektedir. Rus komiserlerin 17 Ağustos 1726'da Şemahi'deki Türk ordugâhına gitmek üzere Derbend'den yola çıkmaları ile başlar ve 12 Aralık 1727'de sınır tespit işinin başarıyla yerine getirilmesinden sonra belgenin imzalanması ile sona erer. Bilhassa sınır bölgesini detaylı olarak gösteren ekteki özel bir harita sayesinde coğrafi bilgiler açısından da zengindir.

yerine getirmekte Kayser Şarlken gibi kötü hesaplanmış çekincelerle engellenen bu keskin zekâlı ve ileri görüşlü hükümdarın, ne istediğini ve hedeflerine hangi araçları kullanarak ulaşabileceğini çok iyi bildiği; haleflerine sözlerinden ziyade hareketleri ile bu yönde sürekli olarak gözönünde bulundurduğu büyük hedeflere ulaşmaları için hangi yolu takip etmeleri gerektiğini gösterdiği idi.

İran'ı gözönünde bulundurduğu kadar, İstanbul'u, Hazar Denizi'ni ve Karadeniz'i de gözüne kestirmişti; devletinin ve artmakta olan gücünün menfaatleri için her iki denizdeki hâkimiyetin önemini çok iyi kavramıştı[29]. İşte bu yüzden Hazar Denizi'nin batı kıyılarına sahip olmaya bu kadar büyük bir değer veriyordu. Hedeflediği hâkimiyetin vazgeçilmez bir şartı; gerekli ve doğal bir sonucu olarak görüyordu ve bu yüzden paylaşım antlaşmasının bir an önce yerine getirilmesi ile bu bölgeleri emniyet altına almak istiyordu[30]. Oysa bu isteklerinin yerine gelmesini engelleyecek bazı durumlar vardı.

Öncelikle Bâbıâli, 24 Haziran tarihli antlaşma ile kendisine verilen topraklara ve şehirlere henüz tamamen sahip değildi; ayrıca silahlarla belki de daha avantajlı şartlar elde edebileceği, hatta sonunda Rusya'yı tekrar Hazar Denizi kıyılarından kovabilecek duruma gelebileceği umuduyla paylaşım antlaşmasının yerine getirilmesi konusunda çok da ciddi değildi. Çar Petro'nun ani ölümü ve halefinin planlarını aynı güç ve kararlılıkla yürütebilecek durumda olup olmayacağına dair belirsizlik, Bâbıâli'nin bu ikili politikasını destekliyordu. Böylece birçok bahaneler ileri sürerek, sınır komiserlerinin tayinini kasten mümkün olduğunca uzatıyordu ve 1725'te İran'daki savaşı önemli savaş imkânları ile tekrar başlattı.

29 Çar Petro'nun sözde vasiyetnâmesi bilhassa yakın zamanlarda Şark'ta meydana gelen karışıklıklarda birçok kez anılmış ve ortaya atılmıştır. Örneğin "*Der russisch-türkische Streit und der Widerstand Europas gegen die russische Politik*", Leipzig 1854, s. 2'de ve Baalzow, "*Actenstücke der russischen Diplomatie*", Berlin 1854, s. 72'de mevcuttur. Çar Petro'nun Şark politikasının dayandığı esaslar, dokuzuncu maddede verilmektedir: "İstanbul'a ve Hindistan'a mümkün olduğunca yaklaşmak zorundayız; zira burada hüküm süren, dünyanın gerçek hâkimidir. Dolayısıyla gerek Türkiye'ye, gerekse İran'a sürekli savaşlar yaratmak; Karadeniz'de planlarımızın gerçekleşmesi için vazgeçilmez iki noktayı, yani bu denizi ve Baltık Denizi'ni yavaş yavaş tamamen ele geçirmek için büyük depolar kurmak zorundayız, vs".

30 Venedik Balyosu Emmo 6 Ağustos 1723 tarihli bir raporunda bu hususta şöyle demektedir (bk. Hammer, VII, 298): "Moskova Residente'si [çarı] Hazar Denizi kıyısını sulara egemen olmanın sonucu olarak ileri sürüyor".

Artık karşısında iki düşman vardı. Bir tarafta Şah Tahmasb olmasa da, şaha bağlı eski İran grubu, devletleri aleyhine Rusya ve Bâbıâli arasında imzalanan antlaşmayı onaylamaya yanaşmıyordu ve milletçe nefretin ve dinî fanatizmin var gücüyle Osmanlı'ya karşı kılıcını kuşanıyordu. Diğer taraftan Afganlar da bir kez ele geçirdikleri hâkimiyeti sonuna kadar savunmaya niyetli görünüyorlardı.

Mir Mahmud, deliliğe varan zorbalığının verdiği çaresizlik ve sapkınlıklarının aşırılığından dolayı çok geçmeden tamamen yok olmaya doğru gidiyordu. Toplayabildiği kadar birlik toplayarak, Aralık 1724 sonunda 80 bin kişilik ordusu ile İsfahan'dan Kandahar'a giden yol üzerindeki Yezd'i başarısız bir şekilde kuşattıktan sonra vicdan azabı, kendi birliklerine karşı duyduğu korku ve kendi sefil varlığına karşı duyduğu tiksintiden dolayı çektiği acılar içinde, bir mağarada kendi vücudunu cezalandırarak suç yüklü vicdanını rahatlatmak için ıssız bir yere çekilmişti. Hâlbuki orada da istediği huzuru bulamadı. Kefaretini ödemeye çalıştığı yerden ayrılır ayrılmaz, kana susamışlığı yeniden canlandı. Bir zorbalık nöbeti sırasında, Şah Hüseyin'in hayatta olan bütün akrabalarını, 100ün üzerinde kişiden oluşan amcalarını/dayılarını, yeğenlerini ve çocuklarını gözleri önünde öldürttü. Hemen ardından bir daha iyileşmediği korkunç bir deliliğe kapıldı.

Çok daha önce akrabalarından ve en iyi ordu komutanlarından biri olan, ancak Kazvin üzerine yapılan ilk başarısız denemeden hemen sonra Kandahar'a yalnızlığa çekilmiş olan Mir Eşref, Afganların iktidardaki grubu tarafından İran tahtına çıkartılmıştı. Kandahar'dan geri getirilerek, 2 Nisan 1723'te İsfahan'da resmen İran şahı ilân edildi. Tahta çıkartılmasının ilk şartı olarak, babası Mir Abdullah'ın katili, ruh hastası Mir Mahmud'un başını istedi. İsteği hemen yerine getirildi. Mir Mahmud, 27 yaşına henüz ulaşmıştı ve tam bir zorba olarak, İran tahtını iki buçuk yılda kanlı yönetimi ile lekelemişti[31].

Geleneklere sıkıca bağlı, kararlı, cesur ve zeki, hem iyi bir komutan, hem de iyi bir devlet adamı olan Mir Eşref, Osmanlı için çok daha tehlikeli bir düşmandı. Kendisi de mevcut şartlar altında gaddarlıklarda bulunmasına sebep olan zorlu tedbirler almadığı sürece, hâkimiyetini tesis edemeyeceğinin farkında idi. Yalnızca Mir Mahmud'un grubundan rakiplerini değil, tahta çıkmasına yardımcı olan, ancak şimdi de hırsları, güçleri ve nüfûzları sayesinde tehlikeli olabilecek bütün kişileri zorla ortadan kaldırttı. Aynı zamanda el konulan

31 Hanway, *aynı eser*, s. 219-226.

mal varlıkları ile hazinesini doldurdu ve böylece ülkede yeni vergiler uygulamak zorunda kalmadı. Daha sonra ihanetle Şah Tahmasb'ı ele geçirmeye çalıştı ve Tahmasb'ın geri çekildiği Tahran'ı kuşatmaya alsa da başaramadı, ama Tahmasb'ı sonunda Sava ve Kum şehirlerine ele geçirdiği Mazenderan eyaletine kadar geri püskürttü[32].

Bu şekilde tahtını yeterince güvenceye aldığını düşündükten sonra yaptığı ilk şey, İran'daki hükümdarlığının henüz silah zoruyla kabul ettirmeyi göze alamadığı Bâbıâli tarafından tanınması amacıyla İstanbul'a bir elçi heyeti göndermek oldu. Osmanlı'nın aynı yıl içinde İran'da yaptığı fetihler, oldukça büyük endişelere sebep oluyordu. Rus Elçisi General Romanzov'un Çariçe Katerina'nın Çar Petro tarafından paylaşım hususunda verilen taahhütleri aynen yerine getirmeye niyetli olduğunu bildirmesi üzerine, sadrazamın Bâbıâli'nin de aynı düşüncede olduğuna ve yakında sınır komiserlerini göndereceğine dair güvence vermesine bakmaksızın[33], bu taahhütlerin yerine getirilmesini önce silahları ile şansını denemek için kasten geciktiriyordu. Talih gerçekten de yaver gitti.

Van Beylerbeyi Köprülüzâde Abdullah Paşa, 1725 Mayıs'ında Merend ve Sünûs şehirlerini zaptetti ve 70 bin kişilik bir ordu ile hemen Tebriz'e kadar ilerledi. İranlılar Osmanlı'yı Tebriz önlerinde geri püskürtmeyi denediler, ama nafile. Büyük kayıplar vererek, dört gün boyunca yiğitçe çarpıştıktan sonra, muhafız kıtasının serbestçe Erdebil'e çekilmesi karşılığında teslim olan şehre geri püskürtüldüler. İranlıların bu esnada en az 30 bin, Osmanlılar ise yaklaşık 20 bin kişi kaybettikleri söyleniyordu. Çok geçmeden Erzurum Beylerbeyi [Hacı] Mustafa Paşa 40 bin kişilik ordusu ile Gürcistan'daki Lori Kalesi'nin önüne gelerek, kısa bir direnişten sonra kaleyi ele geçirirken, Bağdat Beylerbeyi Ahmed Paşa, güneyde Lûristan üzerinden akın etti ve bu eyaletin başkenti Hürremâbâd'ı tek bir kılıç darbesine gerek kalmadan zaptetti ve bunun üzerine eyaletin tamamı Osmanlı'ya tâbi oldu. Karabağ valisi, Erdebil komutanı ve Urumiye, Mogan ve Meraga hanları, gönüllü olarak biatlarını sundular.

---

32 Hanway, s. 227-234.

33 Hanway, s. 235. Romanzov'un yaptığı açıklamalar ile ilgili olarak şöyle demektedir: "Sadrazam, söylediklerinin doğruluğuna kendi de inanıyordu ve sultanın da ölen hükümdar ile akdettiği taahhütlere aynen uymak niyetinde olduğunu ve bu yüzden sınırların yerinde düzenlenmesi için komiserlerini hemen göndereceğini beyan etti".

Bâbıâli bu seferin sonunda, paylaşım antlaşmasında kendisine verilen, 120 coğrafî mil uzunluğunda ve 30 ilâ 50 mil genişliğinde, Lûristan Dağları'ndan ve başkenti Hürremâbâd'dan kuzeye doğru Revan'a ve Mogan bozkırlarına kadar uzanan bölgenin sahibi olmuştu. Yalnızca Musul valisinin sonbaharda İsfahan üzerine yapmayı düşündüğü bir saldırı, Sünnî Afganlarla önceden savaş ilanında bulunmadan savaşmanın uygun olmayacağı düşüncesi ile ve Lûristan valisinin 20 bin kişi ile Bağdat eyaletine akını, Ahmed Paşa'nın bütün birliklerini tehdit altındaki eyalet başkentine çekmeye zorladığı için vazgeçildi[34].

Bâbıâli'nin bu düşmanca tutumu St. Petersburg sarayında hoş karşılanmıyordu, zira zaferleri sayesinde daha ağır bir dille konuşacakmış gibi görünüyordu ve sınır tespiti hususundaki taahhütlerini yerine getirmiyordu; oysa Ruslar bu süre içerisinde İran'da oldukça sakin durmuşlardı. Gilan eyaletinin sınırında ve Tarku'da İranlı valilerle bazı önemsiz sürtüşmelerin dışında burada önemli bir şey meydana gelmedi. Hatta, Bâbıâli paylaşım antlaşmasının kesin bir hükmüne göre Afganların İran'dan kovulmasına katılmak zorunda olmasına rağmen, Rusya'nın o tarihe kadar savaşa daha etkin bir biçimde katılmadığı için, General Romanzov'a sitem ediyordu. Romanzov bunun üzerine öncelikle sınır tespitinin yapılması gerektiği cevabını verdiğinde, sadrazam kısmen ilerlemiş mevsimi, kısmen de paylaşımın bilhassa Şirvan eyaletinde yapılması gerektiğinden, önce burada henüz tam olarak tâbi edilemeyen ve kısa bir süre önce Şemahi'ye saldıran Lezgilerin itaat altına alınması geri götürülmesi gerektiğini bahane etti. Romanzov ise haklı olarak Bâbıâli'nin Afgan elçisini kabul ettiği ve müzakerelere oturduğu takdirde, bunun paylaşım antlaşmasının çok daha büyük bir ihlali olduğunu ileri sürdü.

Şah Mir Eşref'in elçisi Abdülaziz Han Ocak 1726'da İstanbul'a geldiğinde durum bu idi. Henüz tanınmayan bir hükümdarın elçisi olarak, her zamanki resmî onurları gösterilmemesi gerektiğine karar verilmesine rağmen, sadrazam tarafından yine de olağanüstü bir ihtişam içinde karşılandı. Belki de bu yüzden oldukça ağır ve tehditkâr bir dil kullanabileceğini düşünüyordu. Mir Eşref'in kendisine verdiği yazılı talimata göre, yalnızca Osmanlı'nın Sünnî olarak kendileri ile aynı dinden olan Afganlara karşı savaşını haksız ilân etmekle kalmayıp, Bâbıâli'nin son zamanlarda yaptığı bütün fetihlerin, bilhassa Hemedan, Kirmanşah, Erdelan, Tiflis, Tebriz, Gence ve Revan eyaletlerinin ve şehirleri-

34 Hanway, *aynı eser*, s. 235-239.

nin geri verilmesini talep ediyordu. Hatta, Bâbıâli'yi padişahın gerçek inancın en yüksek imamı ve hamisi olarak, İran'daki sapkın Şiîlerin hâkimiyetini tamamen sona erdirmek için daha fazlasını yapmamış olmakla suçlamaya çalıştı. Mir Eşref bu yüzden İran'ın tanınan şahı olarak, bu sapkınları sultanın yerine yok etmek için, kendisini ikinci imam ilân etmişti.

Oysa böyle bir küstahlık, şeyhülislâmın ikinci bir halifenin kabul edilmesini imkânsız addeden ve İran'daki ruhanî hâkimiyeti de yalnızca Osmanlı sultanına atfeden fetvası ile hemen bozuldu. Mir Eşref'ın bütün diğer talepleri de böylece kendiliğinden geçersiz oldu. Bu fetvayı ruhanî liderine karşı asi olarak, Mir Eşref'e karşı savaş ilanı takip etti. Abdülaziz Han, her ne kadar zengin hediyelerle olsa bile, her zamanki merasimler olmadan, fetva ile birlikte 1726 Nisan'ı başlarında İstanbul'dan ayrıldı[35].

Böylece Bâbıâli, İran'daki çifte düşmana karşı savaşı 1726'da da var gücüyle devam ettirmek zorunda idi. Hâlâ Mazenderan eyaletinde bulunan ve bütün dünya tarafından terkedilmiş bir hâlde, artık paylaşım antlaşmasını kabul etmeye rıza gösteren Şah Tahmasb, gerçi Bâbıâli'ye yaptığı fetihlere ebediyen sahip olabileceği şartıyla üç yıllık bir mütareke teklif etmişti. Oysa ne Bâbıâli bunu kabul etmek, ne de Rusya kovulan şaha daha fazla yardım etmek istiyordu[36].

Dolayısıyla Şiîlere karşı devletin çeşitli bölgelerinde çoğunlukla Bâbıâli'nin lehine küçük savaş devam ederken, Mir Eşref yaklaşan fırtınaya direnmek için olağanüstü bir hareketlilik içine girdi. İsfahan'a geniş kapsamlı yeni istihkâmlar kurdu; kimi hileyle, kimi zorla Kazvin'i ve birçok başka şehri ele geçirdi ve yalnızca 17 bin piyade, 16 bin süvari ve develerin taşıdığı 40 kadar toptan oluşan zayıf ordusu ile karşısına 70-80 bin asker ve 70 top ile çıkan Hemedan seraskeri Ahmed Paşa ile 20 Kasım 1726'da Hemedan'a 20 saat uzaklıktaki Andıcan Ovası'nda savaşacak kadar cesurdu. Muhtemelen Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı kendi dindaşlarına karşı savaşmaktan pek hoşlanmadığı ve peşinen Mir Eşref tarafından kendi tarafına çekildiği için, muharebe Mir Eşref lehine sonuçlandı. Ahmed Paşa, 12 bin kayıp vererek, alanı boşaltmak zorunda kaldı ve önce Kirmanşah'a ve oradan da Bağdat'a çekildi[37].

---

35 Hanway, s. 240-244.

36 Hanway, *aynı eser*, s. 246. Direnmesinin sebebi olarak burada şöyle denmektedir: "Mütarekeyi kabul etmiş olsa, Tahmasb zorunluluktan kazandığı topraklarını geri alabilecek duruma getirilmiş olurdu".

37 Hanway, *aynı eser*, s. 247-250.

Osmanlı'nın bu mağlubiyeti, Mir Eşref'in Bâbıâli ve İran ile ilişkileri için belirleyici oldu. Divân-ı Hümâyûn, ona karşı savaşına ertesi yıl da devam etmek istemedi. Zira aynı dönemde imparatorluğun diğer bölgelerinde de tehlikeli hareketler baş göstermişti. Arabistan ve Mısır, Mir Eşref'in lehine hareketlenmeye başlamış gibi görünüyorlardı ve İstanbul'da grubunun da yardımıyla bu ülkelerde kutsal Mekke ve Medine şehirlerini ele geçirebileceği ve kendisini halife ya da başimam ilân edebileceği düşüncesi ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu savaş zaten çok da tutulmuyordu; ordu ve halk karşı çıkıyordu ve yakın zamanda yaşanan mağlubiyeti, İran'da Şiîlerin hâkimiyetini yok ederek, bütün müminlerin şükranlarını kazanacak gerçek inancın müdafiilerine karşı silah kaldırmaya cüret ettikleri için Allah'ın bir cezası olarak gören birçok ses yükseliyordu[38].

Ayrıca bu savaş, tıpkı bütün İran savaşları gibi, maddî açıdan oldukça rahatsızlık verici ve mîrî hazine için büyük bir yüktü. 50 milyondan fazla akçeye mâl olmuştu bile ve yeni seferin hazırlıklarını tamamlamak için 10 milyon akçe daha gerekecekti. Bu arada savaş hazinesinin yalnızca en önemli ihtiyaçlarını karşılamak için, Enderûn Hazinesi de kullanılmıştı[39]. Dolayısıyla kış ayları boyunca gerçi İran'daki orduyu ilkbaharda mümkün olduğunca takviye etmek için herşey yapıldı, ama yeni oluşturulan birlikler arasında savaşın devam ettirilmesine karşı önemli bir direniş baş göstermişti. Bilhassa Avrupa eyaletlerinde Bosna'da, Arnavutluk'ta, Mora'da ve Rumeli'de büyük zorluklarla biraraya getirilen birlikler, kendi dindaşları olan Afganlara karşı savaşacaklarını öğrendiklerinde, İran sınırını geçmeyi âdeta reddettiler[40].

Dolayısıyla Bâbıâli'nin Mir Eşref ile barış müzakerelerine başlamaktan başka bir çaresi kalmamıştı. Oysa Serasker Ahmed Paşa, en azından ordusu-

---

38 Hanway, s. 251. "Aynı dinden bir millete karşı yürütülen bir savaş, iğrenç ve yasadışı addediliyordu: Bağnazların birçoğu, muharebenin kaybedilmesini, Şiî krallığının yok edicilerine karşı çıkarak, dinin yayılmasına muhalif olanların cüretini cezalandıran ilahî adalete bağladılar". Ayrıca s. 253: "Halk ve askerler, dürüstlükleri ve batıl inançları, haksız ve din dışı olarak görmelerine sebep olan bir savaşa karşı homurdanıyordu".

39 Garber'in elyazması raporu, s. 153'te bu hususta şöyle denir: "Türkler, uzun yürüyüşlerden ve bunun için gerekli önhazırlıklardan dolayı ülkenin maruz kaldığı ve tahammül etmek zorunda kaldıkları bir yana, 50 milyondan fazla akçeye mâl olduğu, bu yılın (1727) seferi de 10 milyona mâl olacağı ve savaş hazinesi yalnızca boşalmakla kalmayıp sultanın hazinesini de kullanmak zorunda kaldıkları için, İran savaşının sona ermesini çok istiyorlardı".

40 Garber, *Journal*, s. 124.

nun başında daha avantajlı şartlar elde etmek istedi. Bu yüzden 60 bin kişi ile Hemedan Ovasına kadar ilerledi ve burada kısa süren müzakerelerden sonra, 3 Ekim 1727'de barış imzalandı. Dokuz maddeden oluşan bu barışın esas hükümleri aşağıda belirtildiği gibi idi.

Osmanlı sultanı, İran'ın tamamında müminleri başı ve halifelerin halefi kabul edilecek ve kendisine bu şekilde hürmet gösterilecekti (madde 1 ve 2). Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Nihavend, Hürremâbâd, Lûristan, Meraga, Tebriz ve Azerbaycan, Gence, Karabağ ve Revan bölgelerine, ayrıca Tiflis, Nahçivan, Gürcistan, Şemahi ve Şirvan'a ve son olarak geçen yıl İranlılar tarafından zaptedilen Sultaniye, Ebher, Tarim ve Sincan şehirlerine sahip olacaktı. Mir Eşref ayrıca Andıcan Ovası'ndaki muharebede Osmanlıların elinden alınan silahları, topları ve tuğları geri vermeyi taahhüt ediyordu (madde 3-6). Karşılığında Mir Eşref, İran'ın meşru hükümdarı olarak tanınacaktı ve İran hükümdarı olarak adı hutbelerde padişahın adının yanında anılabilecekti, adına sikke çıkartabilecek ve her yıl Mekke'ye bir hac kervanı gönderebilecekti (madde 7-9)[41].

Durumların bu şekilde değişmesi, sonunda Rusya ile Bâbıâli arasındaki sınır tespiti meselesinin de tamamlanmasını sağladı. Rus vekiller, Divân-ı Hümâyûn nezdindeki ısrarlı telkinleri sayesinde sonunda Bâbıâli'nin 1726 yaz aylarında Mehmed Derviş Ağa'yı sınır komiseri tayin etmesini sağlamışlardı. Ağustos ayı sonunda her iki tarafın vekilleri Şemahi'daki ordugâhta ilk kez biraraya geldiler ve 2 Eylül'de tespit çalışmalarına fiilen başlandı. Bu arada karşılaşılan en büyük sorunlardan biri tabii ki Şirvan eyaletindeki Lezgilerin, bilhassa Hacı Davud Han'ın paylaşım antlaşmasının icrasına silah zoruyla direnmek istemeleri idi. El altından Bâbıâli tarafından kışkırtıldıkları şüphesi de yok değildi, zira [Bâbıâli] sınır tespiti çalışmalarının ilerleyişini mümkün olan her şekilde engellemeye çalışıyordu. Silahlarının talihi ne zaman yaver gitse komiserleri o denli zorlu ve inatçı oluyorlardı; savaş alanında dezavantaja düştüğünde ise sınır müzakerelerinde de daha uysal ve dostane bir tavır takınıyorlardı. Dolayısıyla ilk yılda büyük zorluklarla Ekim ayı sonunda ayrı bir belge ile imza altına alındığı üzere, ancak Aras Nehri'nin Kür Nehri ile birleştiği yere kadar sınır hattının belirlenebildiğine şaşmamak gerekiyordu[42].

41 Barışın şartları bu şekilde Hanway, s. 253'te verilmiştir.

42 Bütün bu huzursuzluklar hakkında Garber elyazması raporunda detaylı bilgiler vermektedir; 27 Ekim 1726 tarihli söz konusu belgeyi s. 97'de eksiksiz olarak vermektedir.

Bunun üzerine çalışmaların tamamı tekrar ertesi ilkbahara kadar durdu. Bâbıâli yine zorluk üzerine zorluk çıkarttı ve Lezgiler, sürekli huzursuzluklarla sınır tespitini zorla geciktirmeye ve engellemeye devam ediyorlardı. İstanbul'daki Rusya Elçisi İvan Nepluyev, sarayının emrine uyarak, Bâbıâli'den bir kez daha sınır tespiti hususunda ciddi olup olmadığına ve Rusya ile barış hâlinde kalmak ve her iki devlet arasında ebediyen akdedilen dostluğu gerçeğe dönüştürmek isteyip istemediğine dair bir açıklama istemek zorunda kaldı. Nepluyev'e sınır tespit çalışmaları tamamlanana kadar Bâbıâli'ye karşı hiçbir tavizde bulunmaması emredildi. Oysa reisülküttab her defasında Bâbıâli'nin ebedî barışı hiç bozmadan muhafaza etmeye ve sınır tespit çalışmalarını bir an önce bitirmeye niyetli olduğunu bildiriyordu[43].

Hatta, Divân-ı Hümâyûn şimdi de Rusya'ya şayet sınır tespitini engellemeye davam ederse, Tangeh'a yerleşmiş olan Davud Han'ı zorla buradan çıkartma yetkisini bile verdi. Böylece Rusya, Derbend ve Bakü'deki birliklerini takviye etti ve bunların bir kısmını Temmuz ayında Tangeh üzerine gönderirken, aynı zamanda Mir Eşref ile ilgili yukarıda belirtilen durumlar, Bâbıâli'yi gittikçe daha uysal ve uyumlu hâle getiriyordu. Ağustos ayında sınır komiserlerine sınır tespit çalışmalarını bir an önce bitirmelerini ve Rusya'ya karşı hiçbir düşmanlığa izin verilmemesini emretti[44].

Bâbıâli'nin bu olumlu tutumuna rağmen, sınır tespitine dair yerinde müzakereler yine de bütün yıl boyunca devam etti. Vekiller ne zaman biraraya gelseler, bu gibi sınır tespit çalışmalarında genelde olduğu gibi her taş, her dere ve her ağaç hakkında anlaşmazlıklar çıkarken, Davud Han ve Lezgilerin diğer reisleri Dağıstan ve Şirvan eyaletlerini Rusların buraya yerleşmelerine karşı sürekli ayaklandırmaktan yorulmuyorlardı. Sonunda Mir Eşref ve Bâbıâli arasında akdedilen barış antlaşması artık hiçbir bahaneye yer vermiyordu. Kasım ayı sonunda paylaşım antlaşmasının hükümlerine göre sınır hattı tespiti tamamlanmış ve yalnızca ilgili belgenin çıkartılması kalmıştı. Ancak belgenin hazırlanması sırasında da Osmanlı vekilleri bazı sorunlar çıkartsalar da Aralık ayı başlarında sonunda Tangeh'ın Ruslar tarafından aniden baskına uğrayarak ele geçirilmesi, işleri iyice hızlandırdı ve böylece birkaç gün sonra, 12 Aralık 1727'de Maabur Köyü yakınlarında sınır antlaşması imzalandı. İmza-

43 Garber'in elyazması raporunda Rus daimî elçi İvan Nepluyev'in kendi mektuplarına göre s. 116, 123, 150 ve 153.

44 Garber, *aynı eser*, s. 149.

lanan antlaşmada yeni bir şey yoktu. 1724 tarihli paylaşım antlaşmasında genel olarak belirlenen sınır hattının özelliklerini biraz daha detaylı olarak tarif etmekle yetiniyordu. Çıkabilecek her türlü anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için, Tangeh yıkılacaktı[45].

Oysa ne bu Osmanlı-Rus sınır anlaşmazlıklarının sona erdirilmesi, ne de Mir Eşref ile Bâbıâli arasında akdedilen barış, talihsiz İran devletine huzuru geri verebilirdi ve daha iyi bir geleceği garanti edebilirdi. Bu güzel, ama siyasî anlaşmazlıklar ve din mücadeleleri ile parçalanmış topraklar, gelecekte de kanlı çatışmalara ve büyük sarsıntılara sahne olacaktı. Burada genel olarak hâkim olan karışıklıklar ve güçlü, bütüne hâkim bir devletin eksikliği karşısında bir çete reisinin talihini kendi başına denemeye kalkışmadığı neredeyse hiçbir eyalet yoktu. Nefret ettikleri Osmanlıları tekrar İran'dan çıkartmak bahanesi ise genelde yağmayı ve talanı hedefliyorlardı; dolayısıyla ara sıra, mesela Tebriz ve Erdebil yakınlarında olduğu gibi, bu asilerle yürütülen küçük savaş tehlikeli bir boyuta ulaşmaya başlasa bile yine de bütün olarak bakıldığında, Osmanlı valilerinin her yerde başarıyla bastırabilecek kadar güçlü oldukları plansız ve bireysel bir savaştı.

Rusya ile yine gelecek iki yılda hâlâ tam olarak güvenceye alınamamış sınır meseleleri ile ilgili anlaşmazlıklar, yerinde rahatsızlık verici sürtüşmelere ve İstanbul'da oldukça ciddi açıklamalara sebep oldu. Bilhassa Şirvan Hanı Surhay, Rus sınırının kendi topraklarına bu kadar yaklaşmış olduğunu hazmedemiyordu. Dolayısıyla bu yönde Rusların zorlu tedbirler almasına ve St. Petersburg sarayı temsilcilerinin Divân-ı Hümâyûn nezdinde defalarca ağır şikâyetlerde bulunmasına sebep olan birçok yağmalarda bulundu ki, sadrazam bu şikâyetleri genelde Rusların sınır ihlallerine dair şikâyetlerle bastırıyordu.

Bâbıâli'nin İran ile ilişkilerinde bu küçük anlaşmazlıklardan çok daha önemli ve sonuçları açısından çok daha ağır olan, kovulan Şah Tahmasb'ın taraftarları ile Mir Eşref'i liderleri kabul eden Afganlar arasındaki kavganın gidişatı idi. Mir Eşref'in kaderine yazılmış bu ağır rolü uzun süre talih ve başarıyla taşıyabilecek vasıflara sahip olmadığı kısa sürede anlaşıldı. Bir kez iktidara gel-

45 Garber, raporunda s. 230'da hem "Derbend'den güneye ve batıya doğru ve saate göre ölçülen bir liste" ve bunun yanında bir harita ile s. 274'te 12 Aralık 1727 tarihli sınır antlaşmasını vermektedir. Antlaşma belgesi Schöll, *Hist. abrégée des traités de paix,* XIV, 312'deki Fransızca çevirisinden ve Hammer, VII, 578'de bundan biraz farklılık gösteren, Türkçe orijinaline göre yapılan Almanca çevirisine göre verilmiştir.

dikten sonra, artık tahta çıkmasını sağlayan sağduyuyu ve enerjiyi göstermiyordu. Talihini elinde silahlarıyla daha da pekiştirmek yerine ağır bir bedelle elde edilen barışın tadını çıkartmak istiyordu; av ve Harem'in zevkine düştü; adını görkemli yapılarla ebedileştirmeye çalıştı ve güneyden kendisini tehdit eden fırtınayı pek umursamıyordu. Yalnızca en tehlikeli ve en güçlü rakipleri Rusya ve Bâbıâli ile dostane ilişkilerini muhafaza etmesinin yeterli olduğunu düşünüyordu; bu ilişkileri Rusya ile bir barış ve dostluk antlaşması akdederek ve Bâbıâli ile 1728 Haziran'ında İstanbul'a gelen ve burada olağanüstü bir görkem ve ihtişamla karşılanan bir elçilik heyeti aracılığıyla kurmuştu. Oysa her ikisi de Mir Eşref'i tehlike anında kaderine terkettiler[46].

Anlaşılan o ki, Mir Eşref başlangıçta güneyden Şah Tahmasb'ın sancağı altında yaklaşmakta olan tehlikeyi pek önemsememişti. Ciddi endişeler duymaktan ziyade bu harekete hor görerek bakıyordu[47]. Talihli bir tesadüf, atalarının tahtını tekrar ele geçirmenin ve İran'ın tamamını kendi yönetimi altında tekrar biraraya getirmenin mümkün olabileceğini düşünmesini sağlamamış olsa idi, Şah Tahmasb hükümdarlık için Mir Eşref ile mücadele etmeye muhtemelen cesaret edemeyecekti. Mazenderan eyaletine kadar geri püskürtüldüğünde elinde ancak 1.500 kadar asker kalmıştı ki, Nadir Kulu Han adı altında çoktandır komşu eyaletlerin korkusu hâline gelen zeki, cüretkâr ve nadir bulunan komutanlık vasıfları ile donatılmış Horasanlı çete reisi kendisine tâbi olmayı teklif etmiş ve hizmetini sunmuştu.

Nadir, Kelat yakınlarında yerleşik Tatar Afşar boyuna mensup, çobancılık yapan bir aileden geliyordu. 1689'da dünyaya gelen Nadir, gençliğinden itibaren silah zanaatıyla uğraştı. Talihli bir yağmacıyken bir defasında Özbeklere esir düşmüştü ve önce kendisini diğer görevlerinin yanısıra 1712'de o dönemlerde daha güçsüz Şah Hüseyin'in hüküm sürdüğü İsfahan sarayına bir görevle gönderen bir beyin hizmetinde kendisini gösterdi. Geri döndükten sonra ba-

46 Hanway, s. 272. Bâbıâli ile ilişkileri burada şu şekilde tasvir edilmektedir: "Böylece korkunç bir düşmanı kudretli bir hami hâline getirdikten sonra, sanki hükümdarlığı sağlam bir temel üzerine kurulmuş gibi, kendisini güvende hissediyordu". İstanbul'daki elçisi onuruna verilen ziyafetler hakkında ise şöyle demektedir: "Zafer içinde dönen bir egemen hükümdar için bundan daha görkemli ziyafetler verilemezdi". Hammer, VII, 370 ve devamında ayrıntılı bir tarifini vermektedir.

47 *Aynı eser*, s. 271: "Kaçak Tahmasb'tan herhangi bir kötülük beklemiyordu. Ondan kimi zaman öyle hor görerek bahsediyordu ki, kendisine zarar vermesinin imkânsız olduğuna ikna etmiş gibi idi".

samak basamak hızla yükseldi. Efendisi olan beyi zorla ortadan kaldırdıktan sonra, Horasan'ın İranlı valisinin hizmetine girdi ve başarılı bir şekilde Hive ve Buhara'da yerleşik olup, eyaleti devamlı olarak akınları ile rahatsız eden Kürtlere ve Tatarlara karşı savaştı. 1727'de, başkomutanlığı yürüten kendi amcasını öldürdükten sonra Kelat Kalesi'ni ele geçirdi; Afganları Nişabur'da mağlup etti, bu şehri de tek bir kılıç darbesine gerek kalmadan işgal etti ve bütün bunları, meşru lideri Şah Tahmasb adına yaptığını söyledi.

Bu başarılardan sonra, Şah Tahmasb'tan daha önce işlediği cürümler için af dilemek kolay oldu. Şah Tahmasb tarafından affedilerek, ordusunun bir bölümünün başına getirildi. Hırsı ve eylem hevesi için yeni geniş bir alan bulmuştu. Şahın kendisine rahatsızlık vermeye başlayan eski komutanı Feth [Fatey] Ali Han'ı hile ve zorla ortadan kaldırdı ve böylece eline tamamen düşmüş olan Tahmasb, ister istemez silahlı kuvvetlerinin tamamını Nadir'e emanet etmek zorunda kaldı. Şah Tahmasb'ı Mazenderan eyaletindeki Ferâbâd Şehri'nde saklandığı yerden zafer içinde Nişabur ve Meşed'e götürerek, burada ordusunu 18 bin kişiye kadar takviye etti ve 1728 yılı henüz sona ermeden, önemli bir yer tutan ve Afganların kendi rızalarıyla boşalttıkları Herat sınır kalesi dahil olmak üzere, Horasan'ın tamamını ele geçirmişti. Şah Tahmasb'a göre kendisine şimdilik verebileceği en büyük ödül, kendi adı ile birlikte han ünvanını ihsanıydı. Bundan böyle adı Tahmasb Kulu Han olacaktı.

Nihayet Şah Tahmasb'ın bu beklenmedik çıkışı Mir Eşref'in büyük endişeler duymasına ve daha kararlı adımlar atmasına sebep olurken, işler bu kadar ilerlemişti bile. Yakın zamanda Yezd Kalesi'ni ele geçirmek ve Kirman eyaletini kendisine tâbi etmek için kullandığı bütün silahlı kuvvetlerini acilen İsfahan'da biraraya topladı; Şah Tahmasb lehine genel bir ayaklanmadan çekinerek, burada ve Kaşan, Kum, Kazvin, Tahran, vs. gibi diğer şehirlerde eli silah tutabilecek bütün İranlıları kovdu ve 30 bin kişilik bir ordunun başına geçerek, artık en güçlü ve en tehlikeli düşmanı addettiği Nadir (Tahmasb Kulu) hana yükselmekte olan hükümdarlığının merkezinde saldırmak ve mümkünse yok etmek için Horasan'a doğru yola çıktı.

Oysa ancak Kaşan ve Kum üzerinden Damgan Ovası'na kadar gelmişti ki, Nadir Han 25 bin kişinin başında 2 Ekim 1729'da çok avantajlı bir konumda kendisi ile muharebeye girişti. Sanki Afganların ilk şiddetli hücumu Mir Eşref'e muharebeyi kazandıracakmış gibi görünüyordu. Oysa bu ilk hücum düşman safları tarafından başarı ile karşılandıktan sonra, talih İranlıların yüzüne gül-

meye başladı. Afganlar her yerde geri püskürtülüyorlardı. Yaralı ve ölü sayısı muazzamdı. Topları, çadırları ve eşyalarını geride bırakmak zorunda kaldılar. Ordudan kalanlar, dağınık hâlde Tahran üzerinden İsfahan'a kaçtı.

Burada onları büyük bir panik bekliyordu. Mir Eşref, kalan birlikleri ile İsafahan'ın sekiz saat doğusundaki Mihmandost'ta (Murchakhor) sağlam bir konuma yerleşirken, herkes kaleye hücum ediyordu, Şah Tahmasb'ı 80 bin kişi ile Tahran'da bıraktıktan sonra, Nadir Han da muzaffer ordusu ile arkasından buraya geldi. 13 Kasım'da Afganların İran'daki hükümdarlığını sona erdiren ikinci bir muharebe meydana geldi. Mir Eşref, 4 bin kayıp vererek İsfahan'a kaçtı.

Oysa burada da artık tutunması mümkün değildi. Bu talihsizliklere duyduğu hoşnutsuzluktan burada tutuklu bulunan Hüseyin Şah'ı öldürdü ve bütün Afganları, yaklaşık 12 bin kişiyi yanına alarak, İran hükümdarlarının hazinesini taşıyan 300 deve ile Afganistan'a geri çekilmek üzere Şiraz'a kaçtı. 16 Kasım'da İranlılar İsfahan'ı ele geçirdiler. Burada kalan az sayıda Afganlı amansızca öldürüldü. Kazvin ve çevresinin tamamı kendi rızalarıyla galiplere tâbi olarak, Şah Tahmasb'a biatlarını sundular. Şah, 9 Aralık'ta yanında muzaffer komutanı ile birlikte törenler eşliğinde İsfahan'a girdi ve burada büyük bir sevinçle karşılandı.

Ay sona ermeden, Nadir Han ordusunun başına geçerek, Mir Eşref'in arkasından gitti ve onu Şiraz yakınlarında yakaladı. Afganlar burada 15 Ocak 1730'da ölümcül bir çatışmada üçüncü kez mağlup oldular. Mir Eşref, çaresizlik içinde ordusunun kalanı, silahları ve eşyaları ile birlikte serbestçe Afganistan'a gitmesine izin verilmesi şartıyla alıp götürdüğü bütün hazineleri geri vermeyi teklif etti. Nadir Han bunu kabul etmeyerek, arabuluculardan hemen Mir Eşref'in teslim edilmesini istedi. Kaçmaktan başka bir çaresi kalmamıştı. Başta büyük zorluklar çekerek, Afganistan'a ulaşmaya çalıştı, ama sınırı henüz aşmamıştı ki, Belucistan'da bir Tatar birliğinin saldırısına uğradı ve yalnızca 200 kişiden oluşan küçük maiyeti ile birlikte öldürüldü[48].

Nadir Han, Afganların zorbalıklarının harabeleri üzerine kendisine has zekâ ve dirayet ile baştan beri hedeflediği gibi, İran'daki kendi zorba hükümdarlığının gururlu binasını kurdu. Şiraz'daki kış karargâhında iki ay kaldı ve 1730 ilkbaharında hemen Hemedan'a yöneldi. Osmanlı Valisi Abdullah Paşa,

48 Hanway, *aynı eser*, s. 273-282.

buraya giden yolu kapamayı denedi, ama nafile. Paşayı geri püskürttü ve yalnızca Hemedan Kalesi'ni zaptetmekle kalmayıp, çok geçmeden Kirmanşah, Tebriz ve Erdebil başkentlerini de ele geçirdi. Herat'taki Abdalilerin ayaklanışı, birliklerinin büyük bir kısmı ile önce buraya geri dönmek için, Türk komutanların teklif ettikleri mütarekeyi kabul etmeye zorlamamış olsa idi Osmanlı topraklarındaki fetihlerini hiç şüphesiz daha da genişletirdi[49].

İranlıların Osmanlı topraklarına saldırılarına dair bu haberler, İstanbul'da halk ve yönetim tarafından hoş karşılanmadı. Haberler, Şah Tahmasb'ın tahta çıkışını bildirmek ve aynı zamanda Bâbıâli'nin Afgan yönetimi sırasında yaptığı bütün fetihlerin geri verilmesini talep etmek için buraya gönderdiği elçi henüz İstanbul'dayken geldi. Bu talep, Divân-ı Hümâyûn tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmışken, İranlıların savaş ilanı yapılmadan başlattıkları düşmanlıklara ve en önemli şehirlerden bazılarının kaybedildiğine dair haberler, genel bir öfkeye dönüştü. Ordu ve halk, bu sapkınlardan öç alınması için seslerini yükseltiyorlardı ve Şah Tahmasb'a hemen savaş ilân edilmesini talep ediyorlardı. İran elçisi Limni Adası'na sürgün edilirken, Temmuz ayı sonunda savaş ilân edildi ve Eylül ayında ordu İran'a doğru yola çıkacaktı.

Ne yazık ki bu kritik anda padişahın ve sadrazamın gerçek ya da görünüşteki kararsızlıkları, zaten mevcut olan öfkeyi bir felakete dönüştürdü. Yiyeceklerin pahalılaşması ve vergilerin ağır yükü, yönetimle ilgili diğer hoşnutsuzlukla birleşerek, bu öfkenin daha derindeki sebepleri idi. Bu öfkenin tehlikeli boyutlara ulaşması için ufacık bir kıvılcım yeterliydi. Padişahın Üsküdar'a Sancak-ı Şerif'i dikmekte gösterdiği tereddüt ve seferi mümkün olduğunca bir yıl daha erteleme niyetinin gizlenememesi, bu savaşa ciddi bakmadığının işareti idi. Oysa bu hareketler yola çıkmaya hazır bekleyen birlikleri daha da öfkelendirdi, zira evlerinden istemeyerek ayrılmışlardı ve savaşa hazırlanmak için yaptıkları masrafların boşuna gitmesini istemiyorlardı[50].

Daha önce donanmada hizmet vermiş ve ek olarak eski giysi ticareti yapan Arnavut asıllı basit bir yeniçeri olan Patrona Halil, bu defa padişahın tahtına

49 Hanway, s. 282, 283.

50 Taht değişikliği hakkında en iyi ve en detaylı bilgiler için bk. *Relation des deux Rebellions arrivées à Constantinople en 1730 et 1731, dans la déposition d'Achmet III et l'élévation au trône de Mahomet V, composée sur des Mémoires originaux reçus de Constantinople,* Lahey 1737. Burada en önemli noktalarını veriyoruz. Hanway, *aynı eser*, s. 285-297'deki anlatımını bu esere dayandırmıştır.

mâl olan isyanın başına geçti. Son 200 akçesini İran'a karşı savaşmak üzere harcamış olmaktan o da hoşnut değildi. Aynı avâm takımından iki yandaşı, manav Muslu ve kısa bir süre önce İzmir'de meydana gelen bir halk ayaklanmasında başrolü oynamış olan Emir Ali de yanında idi. Başlangıçta isyan hazırlıklarından yalnızca 12 yandaşının haberi vardı. Daha sonra kendileri gibi düşünenleri bulmak zor olmadı.

Her müminin sancaklarının altında birleşmesi gerektiğine dair bağrışlarla 28 Eylül 1730'da asilerin her zamanki toplanma yeri olan Atmeydanı'na çıktılar. Burada, biraraya toplanan avâm takımı ve zorla hapishanelerden çıkartılan tutuklular ile sayıları gittikçe artarak, 2 bin kişiye kadar çıktı. Silahlar, sipahi kışlalarının yağmalanması ile temin edildi. Bunun dışında isyanın başları disiplin ve her türlü zorbalıklardan imtina edilmesini istiyorlardı. Ayrıca bu isyan her zamanki gibi öncelikle padişaha karşı değil, kötü niyetli vezirlerine yönelikti ve onları daha kolay ele geçirmek için padişahın bütün saray efradı ile birlikte Üsküdar'daki ordugâhtan hemen İstanbul'a geri dönmesini istiyorlardı.

Hoş görünüşlü, nazik ve zamanının çoğunu çiçekler, kuşlar, güzel oyalar ve her türlü oyunlar ile eşlerinin yanında geçiren, kibar ve yumuşak huylu bir adam olan Sultan III. Ahmed, bu kritik anda kararlı adımlar atabilecek vasıfta bir adam değildi. Ertesi gece İstanbul'a geri döndü ve bu isyanı hemen silah zoruyla bastırmak yerine, asilerle müzakereye girecek kadar zayıftı. Asiler ise haklı talepleri yerine getirilene kadar, devletin iyiliği için sarıldıkları silahlarını bırakmayacaklarını bildirdiler. Suçluların, yani şeyhülislâmın [Abdullah Efendi] ve padişahın damatları Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın, Kaymakam Mustafa Paşa'nın ve Kethüda Mehmed Paşa'nın canlı olarak kendilerine teslim edilmesini talep ettiler. Padişahın kendisi ile bir dertleri yoktu; ona iyi dileklerde bulunuyorlardı[51].

Padişah, isyanı zorla bastırmaya çok geç karar verdi. Asilere karşı mücadelede sarayın kapılarında açılan Sancak-ı Şerif'in altında birleşmek için bütün müminlere yapılan çağrı, neredeyse tamamen başarısız oldu. Her sadık savaşçıya hemen 30 akçe ve her gün iki akçe zam verileceği vaadi bile asileri itaate geri götüremedi. Başlangıçta tarafsız kalan birliklerin çoğu, yeniçeriler, sipahiler, topçular, cebeciler, ardı ardına asilerin tarafına geçiyorlardı. Çaresizlik içinde en azından bostancıların ve levendlerin sarayı savunmak üzere si-

---

51 *Relation*, s. 24. Bildirilerinin sonu şöyle idi: "Dahası haşmetmeaplarından onlar memnundular ve onlar onun için her türlü ferahlığı diliyorlardı".

lahlandırılmasına çalışıldı. Ancak sayıları çok az olan bu birlikler de hizmetten imtina ettiler. Patrona Halil bilhassa levendleri öyle sindirdi ki, sarıldıkları silahları tekrar bıraktılar.

Artık direnmek mümkün değildi. Kısa süren müzakerelerden sonra padişah, vezirlerini asilere teslim etti. Kaymakamı, kethüdayı ve sadrazamı sarayın zindanlarına kapatarak ve şeyhülislâmı Bozcaada'ya sürgüne göndermeye söz vererek, en azından hayatlarını kurtarmaya çalıştı. Asiler, şeyhülislâmın sürgüne gönderilmesine onun kutsal makamından dolayı ses çıkartmazken, diğerlerinin, bilhassa nefret ettikleri sadrazamın, teslim edilmesinde o denli ısrar etmeye başladılar. Ne yazık ki, çaresizlik ve acizlik padişahı bu defa da zorlu bir tedbir almaya itti. Bu talihsizleri asilerin öfkesine bırakmamak için, Anadolu kadıaskeri aracılığıyla onları ölüme mahkûm ettirerek, bulundukları zindanlarda boğdurttu.

Cansız bedenleri ertesi gün Atmeydanı'na ve asilerin karargâhına gönderildi, ancak beklenen ibret verici etkiyi yaratmadı. Aksine suçluların kendilerine istedikleri gibi canlı hâlde teslim edilmemesini ihanet kabul ettiler; üstelik, sadrazamın cesedinin aslında kendilerini kandırmak için boğdurulan bir Rum forsanın cesedi olduğunu iddia ediyorlardı.

İsyan, öfke iki katına çıkmış hâlde, şimdi de padişaha yöneldi. Elebaşları hemen tahttan indirilmesini ve yerine Sultan II. Mustafa'nın oğlu, 27 yıldır kafeste tutulan yeğeni Şehzâde Mahmud'un tahta çıkartılmasını talep ediyorlardı. Talihsiz Sultan III. Ahmed bu felaketten hâlâ kurtulma umuduyla verdiği bütün vaatler etkisiz kaldı. Ayasofya Camii'nin sadakatsiz vaizi İspirizâde Ahmed Efendi, taht değişikliğini icra etti. Padişahı toplanan Divân-ı Hümâyûn'da tahttan feragat etmesinin ne denli önemli olduğuna öyle korkutarak ikna etti ki, Sultan Ahmed, 1 Ekim'i 2 Ekim'e bağlayan gecede Şehzâde Mahmud'u kafesten çıkartmak ve bazı iyi niyetli uyarıcı nasihatler vererek, atalarının hallolan tahtına çıkartmak için şehzâde odasına şahsen gitti. Sultan I. Mahmud ertesi sabah devlet erkânının biatlarını kabul ederken, Sultan III. Ahmed onun yerine iç odalara götürüldü ve burada sözde kendisine verilen zehirle 1736'da talihsiz yaşamı son buldu[52].

Ruhen ve bedenen bakımsız kalan, Harem'in yalnızlığında ve hareketsizliğinde yetişen Sultan Mahmud'dan daha güçlü ve daha cesaretli bir şahsi-

52 *Relation*, s. 36-40.

yet bile isyanı hemen sona erdirerek, devlete yeni bir güç kazandıramazdı. Ne de olsa isyanın elebaşı Patrona Halil'i ertesi gün saraya çağırarak, atalarının külleri üzerine ona asla bir zarar vermeyeceğine dair yemin ederek, kendisini âdeta Patrona Halil'in eline teslim ediyordu; aksine verdiği hizmetlerin ödülü olarak kendisinden ne dilerse dilesindi. Başlangıçta hâlâ soylu ve fedakâr rolünü oynamaya çalışan bu kurnaz Arnavut, kendisine verilen her türlü teveccühü geri çevirdi ve yalnızca zavallı halkın ağırlığı altında ezildiği son vergilerin kaldırılmasını talep etti. Talebi hemen yerine getirildi[53].

Patrona Halil, yandaşları ile birlikte gerçekten de birkaç hafta boyunca Atmeydanı'ndaki karargâhında Osmanlı İmparatorluğu'nun asıl hükümdarı oldu. Padişahı âdeta himayesine aldı; 7 Ekim'de törenler eşliğinde Eyüp Camii'nde kılıç kuşanma merasimine giderken padişaha eşlik etti; kendi yandaşları lehine makamlar ve memuriyetler üzerinde tasarruflarda bulundu, hatta Divân-ı Hümâyûn'a bile zorla kanunlar yaptırmaya kalkıştı. Hâlbuki Patrona Halil de isyanı durdurarak, yasal düzeni tekrar yerine getiremedi. Her türlü aşırılıklar, yağmalar, cinayetler ve adam öldürmeler engellenemeden devam ediyordu.

Birlikler bilhassa cülus bahşişini ve ulûfelerinin yükseltilmesini şiddetle talep ediyorlardı. En azından öldürülen vezirlerin, sadrazamın, kethüdanın ve kaymakamın el konulan hazineleri, bunun için Hazine'ye fazla yüklenmek zorunda kalmadan, bu talepleri karşılıyordu. Sadece sadrazamın gizli hazine odasında nakit 3.240.000 Venedik altını ve sayısız değerli küçük eşyalar, altın ve gümüş sofra takımları, zengin kumaşlar ve her türden ve değişik ülkelerden değerli eşyalar bulundu; aynı şekilde kethüdanın kaldırılan hazinesinin de en az 3 bin keseden oluştuğu söyleniyordu[54]. Bu muazzam meblağlar, yalnızca gerçekten kayıt altındaki birlikleri değil, bu esnada askerlerin arasına giren bütün diğer avâm takımını, acemileri, gazileri, asker çocuklarını, kısacası hiçbir zaman silah taşımamış bütün diğerlerini de tatmin etmeye yetiyordu. Her biri 50 çuval taşıyan 150 araba ile getirilen bu paraları dağıtmak tam üç gün sürdü. 40 bin yeniçeri, 20 bin sipahi, 18 bin topçu ve 22 bin ce-

53 *Relation*, s. 41.

54 *Relation*, s. 46. Sadrazamın evinde her biri 60 bin Venedik altını dolu 18 çuvaldan oluşan üç sandık bulunmuştu ki, toplamda yukarıda belirtilen meblağ ya da bir Venedik altını 10 akçe olarak hesaplandığı takdirde, 32.400.000 akçe tutarında bir meblağ ortaya çıkar. Aynı şekilde kethüdanın evinde bulunan, her biri 1.500 akçe değerindeki 3 bin kese, burada belirtilenin aksine 45 milyon değil, 4.500.000 akçe eder.

beci olmak üzere, 100 binin üzerinde insana para dağıtıldı. Yine de bilhassa subayların dağıtım sırasındaki yolsuzluklarından dolayı hoşnut olmayan birçok kişi vardı[55].

Bu anarşi ve kanunsuzluk durumu günden güne dayanılmaz hâle geliyordu. Sonunda yalnızca vatanın kurtarıcısı sıfatıyla yetinmek istemeyen Patrona Halil bile gücü arttıkça taleplerini de artırıyordu. Verdiği hizmetlerin ödülü olarak Kaptanıderyalık makamını istiyordu. Ayrıca sahte fedakârlığı da çok geçmeden ağır bir sınavdan geçti. Kendi yandaşları, Patrona'yı geri dönebilmek umuduyla kendilerine yardımcı olabileceğini düşünen sürgünlerden el altından 20-30 kese altın rüşvet almakla suçluyorlardı. Bu yüzden Patrona'ya karşı oluşan şüphe, asiler arasında güçlerini zayıflatan ve yönetimi onlara karşı daha kararlı adımlar atma cesareti veren uğursuz anlaşmazlıklara sebep oldu.

Asileri öncelikle başkentten uzaklaştırmak için, 24 Ekim'de hiç rahatsız edilmeden sınır eyaletlerinden birine geri çekilebileceklerine dair bir teklif götürüldü. Oysa bu aceleci küstahlık, taleplerinin daha da cüretkâr olmasına sebep oldu. Bir kez daha, nefret ettikleri devlet erkânının uzaklaştırılmasını ve bütün makamların kendi seçecekleri adamlarla doldurulmasını talep ettiler. Bilhassa Bosna'dan buraya çağırdıkları Rüstem Paşa'nın İran'a gönderilecek ordunun seraskerliğine getirilmesinde ısrar ettiler. Padişah, oraya kadar seraskerle birlikte gitmeleri şartıyla bu taleplerini de kabul etti. Oysa tam yola çıkacakken, bir kez daha itaatten imtina ettiler ve daha büyük yeni taleplerle ortaya çıktılar. Patrona Halil'in kaptanıderyalığa, yeniçeri ağasının sadaret makamına ve Muslu'nun yeniçeri ağalığına tayin edilmesini talep ettiler[56].

Ne talihtir ki, aynı zamanda asiler arasındaki bölünme de büyüyordu. Özellikle yeniçeri ocağında Patrona'ya karşı, padişahın lehine güçlü bir grup ayaklandı. Cesur bir odabaşı, Patrona'yı devlet işlerine yetkisi olmadan karışmakla suçladı; sultana ve sadrazama tavsiyelerde bulunmak onun işi değildi; padişah hakkında şikâyet etmek için hiçbir sebep yoktu ve Patrona, küstahlıklarına son vermediği takdirde, ona zorla sınırlarını göstermek için gerekli araçları mutlaka bulacaklardı. Patrona'nın elinde 12 bin Arnavut olduğuna dair tehdidi bile yeniçerileri sindirmeye yetmedi. Arnavutluk'un tamamı da

55 *Relation*, s. 49 ve 58. Cülus bahşişi o dönemlerde her bir kese 1.500 akçe olarak hesaplandığında, toplam 11.250.000 akçe idi.

56 *Relation*, s. 83 ve devamı.

yardımına gelecek olsa bile, diye cevap verdiler, onu ve yandaşlarını mutlaka ellerine geçireceklerdi[57].

Yeniçerilerin padişah lehine bu olumlu tutumları, sultan ve saray için öylesine cesaret verici idi ki, asileri yok etmeyi ciddi olarak düşünmeye başladılar. 2 Kasım'da bundan sonra bütün düzensizlikleri kesin olarak yasaklayan, suçluları ölüm cezası ile tehdit eden ve genelde asilerin işareti olan kırmızı sarık takılmasını ebediyen yasak eden bir ferman çıkartıldı. Asiler bu son tedbire kulak asarak, beyaz sarıklar taktılar; sesleri kesilmeye başlamıştı bile. Ne yeniçeri ağalarının sadarete, ne de Patrona Halil'in kaptanıderyalığa tayinini sağlayabildiler. Yalnızca Muslu'nun yeniçeri kethüdalığına tayini, yeniçerilerin başındakilere 500 bin akçe tutarında bir bağış ile gerçekleştirildi[58]. Patrona Halil, kendi davasından şüphe duymaya başladı, ama yine de son ana kadar şerefli ve inatçı tavrını muhafaza etmeye çalıştı.

Sarayda da icrası için doğru adamları bulana kadar asilere karşı daha kararlı adımlar atmaya karar verilemiyordu. Sonunda hepsi de Patrona Halil'in ve nefret uyandıran asiler yönetiminin ezelî düşmanları olan yeni Kaptanıderya Canım Hoca, Kırım Hanı Kaplan Giray, Mısır eski hıdivinin daha önce Mısır'da baş gösteren bir ayaklanmanın bastırılması sırasında kendisini göstermiş kethüdası Kabakulak İbrahim Paşa ve bir yeniçeri ocağının başı olan Pehlivan Mustafa Ağa, ayaklanmayı bastırmaya gönüllü oldular. Canım Hoca, 21 Kasım'da İstanbul'a geldiğinde, hâlâ tereddütler içinde bulunan padişaha hiç çekinmeden sallanmakta olan tahtını sağlamlaştırmak ve yurtdışında kaybedilen saygıyı tekrar geri kazanmak için tek çarenin asilerin başlarını zorla ortadan kaldırmak olduğunu söyledi; güçlerinin sahte binası bunun üzerine kendiliğinden çökecekti.

Planlar hemen hazırlandı ve padişahın onayı alındı. Patrona Halil'i, Muslu'yu ve yeniçeri ağasını maiyetleri ile birlikte Divân-ı Hümâyûn'a çağırmaya ve toplantı sırasında hazır bulunan bostancılar aracılığıyla öldürmeye karar verildi. Divân-ı Hümâyûn'un 23 Kasım tarihli toplantısında bu saldırı gerçekleştirilecekti. Oysa o gün yalnızca Kırım hanı ile Patrona Halil arasında ağır bir söz düellosu meydana geldi, zira Patrona Halil her zamanki küstahlığıyla sözde İranlıları sürekli olarak desteklediği için Rusya'ya hemen savaş ilân edilmesini talep ederken, Kırım hanı bunun için önemli bir sebebin mevcut ol-

57 *Relation*, s. 98-99.
58 *Relation*, s. 77.

madığını ve İran savaşı ile zaten yeterince zorluklar çekilirken, böyle zorlu bir teşebbüsün devletin menfaatine olmayacağını ikna edici bir biçimde kanıtlamıştı. Patrona Halil fazla güçlü bir maiyetle buraya geldiği için, şimdilik herhangi bir saldırıda bulunmaya cesaret edilemedi[59].

Dolayısıyla 25 Kasım'da sözde savaş meselesi hususunda kesilen bu toplantıyı tekrar görüşmek üzere yeni bir toplantı yapılmasına karar verildi. Bu defa suikast ile ilgili herşey önceden düşünülmüş ve öngörülmüştü. Roller dağıtıldı. Bostancılar gizlenecekleri yerlere yerleştirildiler. Asilerin üç elebaşının herşeyden habersiz yalnızca bir bahane ile ön odada tutulacak olan 26 kişilik zayıf bir muhafız kıtası ile gelmeleri sağlanmıştı. Sarayın bütün kapıları kapatıldı ve önlerine nöbetçiler dikildi.

Kalabalık Divân'da herkes yerine oturduktan sonra, gündem maddeleri her zamanki gibi kesintisiz olarak halledildi. Ancak savaş meselesine geçilmeden önce, sadrazam Patrona Halil'e padişah tarafından Rumeli beylerbeyliğine tayin edildiği ve hemen 30 bin kişinin başına geçerek, Bağdat Beylerbeyi Serasker Ahmed Paşa'nın ordusuna katılmak için hemen İran'a gideceğini bildirmek üzere ayağa kalktı. Muslu da Anadolu beylerbeyi olarak onu ikinci bir birlik ile takip edecekti ve yeniçeri ağası üç tuğ ile onurlandırılacaktı.

Beklenmedik bir şekilde payitahttan bu şekilde uzaklaştırılacaklarını öğrenen asilerin öfkesi direnişe dönüştü. Patrona Halil hemen ayağa kalktı ve sadrazama karşı ölçüsüz hakaretlerde bulunarak, kendisine verilen bu makamı kabul etmediğini ve padişahın emirlerine asla riayet etmeyeceğini bildirdi. Bu ise asilerin yok edilmesi için beklenen işaretti. Pehlivan Mustafa Ağa: "Padişahın ve devletin düşmanlarını öldürün!" diye bağırarak kılıcını çekti, Patrona Halil'in üzerine yürüdü ve onu kısa bir direnişten sonra öldürdü. 30 bostancı hemen gizlendikleri yerden çıkarak, diğer iki elebaşını da öldürerek, toplanmış Divân-ı Hümâyûn'un gözleri önünde bu kanlı sahneyi tamamladılar. Öldürülenlerin 26 kişilik muhafız kıtası da sarayın ön avlusunda kolayca öldürüldü[60].

Başkente hızla yayılan bu kanlı felakete dair haberler ve öldürülenlerin iki saat boyunca sarayın kapılarında sergilenen ve daha sonra denize atılan cansız bedenleri, sakin halkı sevince boğarken, asiler arasında korkuya ve paniğe sebep oldu. Asiler, korkunç bir şekilde cezalandırıldılar. Başta Patrona Halil'in en

59 Patrona Halil ve Kırım hanı arasındaki bu söz düellosu *Relation*, s. 109-114'te detaylı olarak verilmiştir.

60 *Relation*, s. 115-123.

cüretkâr yandaşları olarak en fazla direnişte bulunan Arnavutlar olmak üzere, her yere kaçmaya çalışmalarına rağmen, üç gün içinde 7 bin kadarı yakalandı ve hemen idam edildi. Bu kanlı mahkemeyi icra edenler ise ödüllendirildiler. Kapudan paşa üç tuğ ile vezir tayin edilirken, Pehlivan Mustafa Ağa yeniçeri kethüdalığına ve Kabakulak İbrahim Paşa önce Halep beylerbeyliğine ve iki ay sonra, 22 Ocak 1731'de sadaret makamına tayin edildi. Sadık kalan birliklere ise önemli miktarda para bağışı yapıldı. Bağış miktarının büyük bir kısmı, Patrona Halil'in el konulan ve görünüşteki özverisine rağmen, 3 bin kese altından oluşan hazinesinden karşılandı[61].

Yine de görünüşe göre, fazla erken bir zamanda katılıktan ziyade merhamet gösteriliyordu. 28 Kasım'da çıkartılan ve sürgün edilme şartıyla kalan asilerin hayatını garanti eden genel bir af, amacına ulaşmadı. İsyan, küllerinin altında yanmaya devam etti ve 1731'de yeniden güç kazandı. Başta yeniçeriler olmak üzere, birlikler arasında bile direniş ruhu tehlikeli bir boyutta tekrar uyandı. Patrona Halil'in ve yandaşlarının açık bir Divân-ı Hümâyûn nezdinde öldürülmesi ile yeniçerilerin yalnızca gizlice ve gece vakti öldürülebileceklerine dair en eski imtiyazlarından birinin çiğnenmiş olduğunu sessizce sineye çekememişlerdi[62]. Tahttan indirilen padişahın yandaşları, bilhassa eşlerinden bazıları, 24 Mart'ı 25 Mart'a bağlayan gecede tekrar alev alev yanmaya başlayan ateşi körüklediler.

Kızgın bir yeniçeri ve cebeci topluluğu her zamanki gibi Atmeydanı'na yürüyerek buraya isyan bayrağını dikti ve etrafına avâm takımından da kalabalık bir grup topladıktan sonra, demircilerin dükkânlarını ve ölümden kıl payı kurtulan yeniçeri ağasının sarayını yağmaladılar. Saray ise bu defa hızlı ve kararlı adımlar atmaya karar verdi. Sultan Mahmud, bu asileri yok edecek birliklerin başına bizzat geçmek istedi. Oysa cezalandırılmalarının yalnızca sadrazama ve kapudan paşaya bırakılması daha uygun bulundu. Böylece 25 Mart sabahı, her ikisi de silahlı bir halk kalabalığının da katıldığı kendilerine sadık kalan birliklerin başına geçerek, Atmeydanı'na geldiler ve burada asileri amansız bir çatışmadan sonra yeniçeri kışlalarına kadar geri püskürttüler. Yeniçeri ocağının tamamının asilerin tarafına geçebileceği korkusuyla yeniçerilere saldırmaya cesaret edilemedi[63].

---

61 *Relation*, s. 59

62 *Relation*, s. 135.

63 *Relation*, s. 136-144.

Dolayısıyla isyan 26 Mart'ta da devam etti. 3 bin kişilik yeni bir asi grubu, Atmeydanı'nı bir kez daha işgal etti ve şehrin birçok bölgesini ateşe vererek, Rumların ve Yahudilerin zengin depolarını yağmaladı. 7 Nisan'a denk gelen bayram günü asıl darbenin yapılacağına dair bir söylenti yayılmasına rağmen, daha ciddi sahneler yaşanmadı. Görünen o ki, asilerin becerikli ve kararlı liderleri eksikti ve diğer taraftan sadrazam tedbirlerini öyle iyi almıştı ki, asilerin daha kalıcı bir şekilde ayaklanmaları mümkün görünmüyordu. Mesela Patrona Halil'in himayesi altında bu isyanlarda en etkin rolü oynayan Arnavutlar ve Boşnaklar başta olmak üzere, asiler küçük gruplar hâlinde kolayca yakalandılar ve öldürüldüler veya kalabalıklar hâlinde şehirden kovuldular.

Asilerin İstanbul nüfusundan zamanla 50 bin kişi eksilttiği söylenen bu takibi, yaz boyunca sürdü, hatta Sadrazam Kabakulak İbrahim Paşa'nın azledilmesinin en önemli sebebi oldu. Zira başlarında kızlarağasının bulunduğu düşmanları, bu terör sistemini yalnızca sindirilmiş olan padişahın teveccühünü muhafaza etmek için kullanmakla suçluyorlardı. 11 Eylül'de aniden azledildi ve Eğriboz sancakbeyliğine tayin edildi. Sadaret mührü onun yerine kaba, ama dirayetli bir karaktere sahip Bosna Beylerbeyi Topal Osman Paşa'ya verildi. Son isyanın izlerini amansız bir katılıkla tamamen ortadan kaldırmak, ona kısmet olacaktı[64]. Ancak altı ay, 12 Mart 1732'ye kadar sadaret makamında kalan Topal Osman Paşa, bu zaman zarfında ancak isyan bastırıldıktan sonra tekrar etkin bir biçimde devam ettirilen İran savaşında da önemli bir rol oynadı.

Yukarıda Nadir Han'ı yönetime sırt çeviren Herat üzerine yaptığı seferde bırakmıştık. Zorlu bir yürüyüşten sonra Herat yakınlarına kadar gelmiş, Abdalileri kanlı bir çatışmada geri püskürtmüş, isyan hâlindeki şehri ikinci kez zaptetmiş ve Meşed'e karargâh kurmuştu.

Bu arada Şah Tahmasb* yeniden canlanan talihinin verdiği cesaretle 1730 Ekim'inde 20 bin kişi ile İsfahan'dan yola çıkarak, Tebriz üzerinden Ermenistan'a sefere çıkmıştı. 1731 Şubat'ı sonunda Revan önlerine kadar gelmişti, ama şehre başarısızca saldırdıktan sonra, Serasker Hekimoğlu Ali Paşa tarafından büyük kayıplar vererek geri çekilmeye zorlandı. Serasker onu takip etti, Temmuz ve Eylül aylarında Esterâbâd'da ve Hemedan'a altı saat uzaklıktaki Kürican Ovası'ndaki iki muharebede tamamen mağlup etti ve hemen

64 *Relation*, s. 145-152.

* Zinkeisen sehven Şah Abbas yazmıştır (çn).

akabinde Tebriz ve Hemedan'ı zaptederken, Şah Tahmasb ordusunun kalanları ile Kaşan üzerinden Kazvin'e geri çekildi[65].

Aynı zamanda Bağdat Beylerbeyi Ahmed Paşa'yı geçen yıl içinde gerekli yetkilerin verildiği barış müzakerelerinden de bahsediliyordu. Zira Bâbıâli, geçen yıl içinde İstanbul'da baş gösteren huzursuzluklardan dolayı, ancak barışı tekrar bir an önce tesis ederek İran'da daha fazla kayıp vermekten kurtulabileceğini düşünüyordu. Oysa yıl daha sona ermeden Urumiye'nin ve bazı başka bölgelerin kendi rızalarıyla tâbi olmaları ile eklenen yakın zamandaki fetihler, Osmanlı silahlarını İran'da avantajlı duruma getirmiş olmasına rağmen, Ahmed Paşa yine de barış konusunda başlatılan müzakereleri bir an önce tamamlamak için acele ediyordu. Zira, Nadir Han'ın güneyden geri dönebileceğinden endişe ediyordu ve silahlarının talihini ertesi yıl Bağdat'ı bile tehlikeye atabileceğini düşündüğü yeni bir sefer ile riske atmak istemiyordu[66].

Ocak 1732'de her iki tarafın vekilleri Hemedan'daki ordugâhta tabii ki mevcut şartlar altında Bâbıâli için çok da olumlu olduğu söylenemeyen barış şartları hakkında esas olarak anlaşmaya vardılar. Aras Nehri bundan böyle de Osmanlı ve İran toprakları arasındaki sınırı oluşturacaktı. Bâbıâli, gerçi Tiflis, Revan, Nahçivan ve Şemahi şehirleri ile birlikte Gürcistan, Ermenistan ve Dağıstan'a sahip olmaya devam edecekti, ama bir kez daha Tebriz, Erdelan, Kirmanşah, Hemedan ve Lûristan'dan vazgeçmek zorunda kaldı. Ayrıca her iki devletin Rusları Gilan, Şirvan ve Derbend'den ve Hazar Denizi'nin batı kıyılarından tamamen kovmak için güçlerini birleştirecekleri belirlenmişti[67].

Bu barış tabii ki İstanbul'da hoş karşılanmadı. Aksine Divân-ı Hümâyûn'da olukça gergin açıklamalara sebep oldu, ama sonunda bilhassa şeyhülislâmın bir kez verilen sözün kutsallığına dayandırdığı telkinleri ile kabul edilip onay-

65 Hanway, *Revolutions of Persia*, s. 283 ve devamı.

66 Hanway, s. 278. "Ahmed Paşa, Nadir Han'ın geri dönüşünün yapılacak başka bir seferin son seferden daha farklı geçebileceğini gözardı etmeyecek kadar iyi bir devlet adamı idi ... Tecrübeleri ve kendi dehası İran ile yapılacak bir savaşın devleti için iyi sonuçlar getirmeyeceğini söylüyordu".

67 Barışın bu son hükmünü Hanway, *aynı eser*, s. 298'de şu sözlerle vermektedir: "Gerektiğinde her iki devletin Rusları Gilan, Şirvan ve Derbend'den ve Hazar Denizi'nin batı kıyılarının kalanından kovmak için birleşecekleri öngörülüyordu". Hammer, VII, 408'de verdiği 8 maddelik barış antlaşmasında ise böyle bir şeyden bahsedilmemektedir.

landı. Tabii ki şeyhülislâm ve Sadrazam Topal Osman Paşa barışın bedelini kendi makamlarını kaybederek ödemek zorunda kaldılar.

Oysa İran tarafında da barışın büyük bir muhalifi ortaya çıktı. Hâlâ Horasan'da bulunan ve ordusunu bilhassa Afganları, Tatarları ve Türkmenleri orduya çağırarak takviye etmeye çalışan Nadir Han, barış yapıldığına dair haberleri alır almaz, şaha Osmanlı'dan fethettikleri bütün yerleri geri istemediği için büyük sitemlerde bulundu. Şah Tahmasb İsfahan'a geri dönüp, barışı onayladıktan sonra, ordusunu bırakıp devletin iç meseleleri hakkındaki görüşmelere katılmak üzere İsfahan'a geri dönmesine dair verdiği emre nasıl itaat edebilirdi. Kendisine tâbi 70 bin kişilik bir ordunun başında bulunuyordu; en soylu subaylarının sadakatinden emindi ve şahı tahtından indirme planını en ince ayrıntısına kadar herkese kapalı zihninde taşıyordu. Ama acele ederek, herşeyi berbat etmeyecek kadar da akıllıydı.

Bu yüzden oğullarından birini vali olarak Horasan'da bıraktıktan sonra, kısa günlük yürüyüşlerle Temmuz ayında İsfahan'a doğru yola çıktı ve ancak Ağustos ayında buraya vardı. Burada şahın nezdinde bu utanç verici barış ile ilgili ağır sitemlerini tekrarladı; haince bu gibi adımlar atmasına sebep olan kötü danışmanlarını uzaklaştırmasında ısrar etti ve sahte bir itaatkârlıkla tekrar hizmetlerini sundu. Oysa İsfahan sarayında kendisine düşman grup hâlâ tehlikeli olabilecek boyutta güçlü idi. Hızlı ve onlardan önce davranmasa idi belki de kendisini yok ederlerdi.

Sözde şahın onuruna yapılan bir yoklama sırasında şahı ele geçirerek, generallerine ve daha önce kendi tarafına çekmeyi başardığı devlet erkânına yönelik ateşli bir konuşmada tahta lâyık olmadığını beyan etti ve altı aylık oğlu Abbas Mirza'nın tahta çıkartılmasını teklif etti. Daha o zamanlar hallolan tahta en lâyık kişi olarak Nadir Han'ın çıkmasını isteyen sesler eksik olmamasına rağmen, henüz elini tahta uzatmaya cesaret edemiyordu. Şimdilik bu hükümdarlık şekli altında mutlak güç ile yetiniyordu; tahttan indirilen şahı Horasan eyaletinde Sebzavar'da sürgüne gönderdi ve taç giydirilen çocuğa beşikte biatlarını sundu[68].

Nadir Han'ın bu şekilde mutlak yönetimi ele geçirdikten sonra attığı ilk adım, Bâbıâli'ye savaş ilân etmek oldu. Savaş ilanı, Bağdat beylerbeyine gönderilen, yakın zamanda akdedilen bu utanç verici barışı geçersiz ilân ettiği ve

68 Hanway, *aynı eser*, s. 300-304.

muzaffer ordusu ile hemen Bağdat önlerinde belireceği tehdidini de eklediği bir manifesto şeklinde verildi[69].

Buna verilebilecek tek cevap, 6 Ekim 1732'de İstanbul'da İran'a karşı çıkartılan savaş ilanı idi. Bu defa savaş mevcut olan bütün güçlerle yürütülecekti. Ahmed Paşa, bunun için Anadolu ve Mısır beylerbeyliklerinin kullanılabilecek bütün birliklerini topladı ve Bağdat'ın sağlam bir şekilde savunulmasını sağlarken, eski sadrazam, Trabzon Beylerbeyi Topal Osman Paşa, İran'a gidecek olan ve ilkbahara kadar 80 bin kişiye kadar yükseltilen ana ordunun serasker liğine getirildi.

Nadir Han'ın kış boyunca Hemedan Ovası'na topladığı ordu da aşağı yukarı aynı güçte idi. Bu taraftan da kendisini güvenceye almak için, St. Petersburg sarayına yakın zamanda gerçekleşen taht değişikliğini olağanüstü bir elçilik heyeti ile bildirmeyi de ihmal etmemişti. Bu değişiklik Rusya'nın çok da istediği bir şey olmasa bile, burada da Nadir Han'ın Bâbıâli'ye karşı mücadelesini şimdilik hiçbir şekilde engellememek daha uygun bulundu. Aksine o dönemlerde bilhassa Çariçe Anna'nın (1730) tahta çıkışından sonra, Rusya'nın Bâbıâli ile yine gerginleşen ilişkiler açısından, St. Petersburg Kabinesi için en tehlikeli düşmanı ile iyi ilişkiler içine girmek siyasî akılcılığın bir kuralı hâline geldi[70]. Bu yüzden yalnızca İran elçisini St. Petersburg sarayında en iyi şekilde karışlamakla kalmayıp, çok geçmeden Gilan eyaletinin Reşt Şehri'nde İran ve Rusya arasında, Rusya'nın bazı ticarî imtiyazlar karşılığında İran lehine Hazar Denizi kıyısındaki topraklarının büyük bir bölümünden tekrar feragat etmeyi taahhüt ettiği bir saldırı ve savunma antlaşması meydana getirildi. Yalnızca Nadir Han Bâbıâli ile savaş hâlinde olduğu sürece, Rus birlikleri yerlerinde kalacaktı[71].

---

69 Bu manifestoyu Hanway, s. 305'te vermektedir. Son sözleri şöyledir: "Yakında muzaffer ordumuzun başında Bağdat düzlüklerinin tatlı havasını teneffüs etmeye ve duvarlarının gölgesinde dinlenmeye gidiyoruz".

70 Hanway, s. 306: "Rusya'nın doğal menfaati açısından Türklerin Nadir Han'ın muzaffer birlikleri tarafından mağlup edilme tehlikesi ile karşı karşıya oldukları kabul edilmek zorunda idi".

71 *Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie depuis l'année 1727 jusqu'à 1744 par le Genéral de Manstein*, Leipzig 1771, s. 75. Ayrıca Hermann, *Beiträge zur Geschichte des russischen Reiches,* Leipzig 1843, s. 128'de "*Tagebuch des russisch kaiserlichen Generalfeldmarschalls Grafen von Münnich über den ersten Feldzug des in den Jahren 1735 bis 1739 geführten russisch-türkischen Krieges*" adlı günlük

Rusya'nın bu şekilde gösterdiği fedakârlık, ilk bakışta göründüğü kadar büyük değildi. Zira, İran'daki bu eyaletleri ellerinde tutmak uzun zamandır ağır bir yük hâline gelmişti. Hiçbir gelir getirmiyorlardı, ama büyük masraf ve insan hayatı gerektiriyorlardı. Burada daimî muhafız kıtası olarak bulundurulması gereken 30 bin kişinin yarısı her yıl iklimin sağlıksız olmasından dolayı salgın hastalıklara yakalanarak ölüyordu. Çar Petro tarafından bu topraklar ele geçirildikten sonra, bu şekilde en az 130 bin Rus'un öldüğü hesaplanmıştır. En iyi subayların ve askerlerin mezarı kabul ediliyorlardı. Zaten bu toprakları elde tutmak çok zordu ve Çariçe Anna, Çar Petro'nun büyük planlarını gerçekleştirmek için bakışlarını tekrar Karadeniz kıyılarına ve Kırım'a çevirmişti[72].

Söz konusu seferde Rusya, adı geçen antlaşmanın sonucu olarak Nadir Han'a önemli hizmetlerde bulundu. Erdebil kuşatması sırasında mesela Rusya'nın İran'daki eyaletlerinde başkomutanlığı yürüten General Levaşov, bazı becerikli topçu ve istihkâm subayları ile Nadir Han'ı destekledi ve Erdebil'in teslimi sırasında Türk muhafız kıtasının Şemahi'ye serbestçe çekilmesi için arabuluculuk yaparak, her iki tarafın da kendisine şükran duymasını sağladı[73].

Sefer, Bâbıâli için hiç de başarılı geçmedi. Nadir Han, seferi 1733 Şubat'ında henüz Osmanlı'nın elinde bulunan Kirmanşah'ı kuşatarak ve ele geçirerek başlattı. Daha sonra ordusunun tamamıyla Bağdat'a doğru yola çıktı. Ahmed Paşa'nın buraya giden yol üzerindeki geçitlerden ve Dicle Nehri ile yan nehirler üzerinden geçişini engellemek için üzerine gönderdiği az sayıda Türk birliklerini kolayca geri püskürttü. Bağdat daha Nisan ayının ilk günlerinde her taraftan İranlılar tarafından kuşatmaya alındı. Osmanlıların şansına İranlılar

---

(Hermann, daha sonra "*Geschichte des russischen Staates*", IV, 576 ve 694'te daha önceki düşüncesinin aksine söz konusu günlüğün Mareşal Münnich'in kendisine değil, danışmanı Juncker'e ait olduğuna dair bir düzeltmede bulunmaktadır). Rusya ve İran arasında 6 madde hâlinde akdedilen 21 Ocak 1732 tarihli antlaşma için bk. Rousset, *Becueil de traités*, VII, 457.

72 Manstein, *Mémoires*, s. 76: "Ruslar bu iklime uyum sağlayamadılar ve orada sivrisinekler gibi öldüler". Münnich, *Tagebuch*, s. 127'de Çariçe Anna'nın planları hakkında aynı şekilde şöyle demektedir: "Burada yapılan fetihler, ülkenin yararlı bir genişlemesinden ziyade birçok cesur subayın ve askerin mezarı olarak görüldüğünden ve buraları iyi ve Türklerin avantajına olmayacak şekilde geri vermek için yalnızca uygun bir fırsat beklendiğinden, sahne İran olamazdı".

73 Manstein, *Mémoires*, s. 76.

düzenli bir kuşatma için gerekli araçlara sahip değildiler. Milislerden başka 20 bin kişilik bir muhafız kıtasına sahip bu kaleyi yalnızca ciddi bir kuşatma sonucu açlıktan dolayı teslim olmaya zorlayabilirdi. Topal Osman Paşa, kurtarma birlikleri ile henüz uzakta olduğundan, İranlılar bunu başarabileceklerine inanıyorlardı.

Topal Osman Paşa, ancak Haziran ayında 100 bin kişilik ordusu ile Musul'dan ayrılmıştı ve ertesi ayın ortalarına doğru Kerkük Ovası'na geldi. Nadir Han burada 19 Temmuz'da Bağdat'a 12 saat uzaklıktaki Dulcelik'te 70 bin kişi ile karşısına çıktı. Bağdat önlerinde yalnızca 12 bin kişi kalmıştı. Muharebe oldukça kanlı ve zorlu geçti. Kayıplar her iki tarafta 30 bin ölü ve yaralı olarak tahmin ediliyordu. Sonunda zafer yine Osmanlıların oldu. Bunun yakın sonucu, açlığın ancak daha birkaç gün dayanacak kadar arttığı Bağdat'ın kurtarılması oldu[74].

Ne yazık ki, Topal Osman Paşa kendisini oldukça zayıflamış ordusu ile zaferini her yeri talan edilmiş ülkede hemen devam ettirebilecek kadar güçlü addetmiyordu. Zafer haberlerinin çok büyük bir sevince sebep olduğu İstanbul'da hemen takviye birliklerinin gönderilmesine dair taleplerine kulak verilmemişti. Dolayısıyla 30 bin askeri ile hareketsiz bir biçimde Kerkük'te beklemek zorunda kalırken, Hemedan'a çekilmiş olan Nadir Han, Ekim ayında neredeyse eski ordusuna eşit güçte taze bir ordu ile tekrar sefere çıktı.

Takayak Geçidi'ni aşarak, doğrudan yaklaşık 100 bin kişiden oluşan, ancak büyük bir bölümü aceleyle komşu sancaklardan getirtilmiş olduğundan, gerçekten işe yarayan çok az birliğe sahip olup, Topal Osman Paşa yönetiminde Aronia'da (Leylan) sağlam bir konum almış Osmanlı ordusuna saldırdı. İranlıların Osmanlılara ilk hücumu başarıyla geri püskürtüldü. Bu hücumun İranlılara 4 bin kişiye mâl olduğu söyleniyordu. Bu arada Nadir Han'ın 26 Ekim'de 20 bin kişiden oluşan seçkin birliklerin başında yaptığı ikinci bir hücum, Osmanlılar için felaket oldu. Safları her yerden kırıldı. Topal Osman Paşa, yeniçerilerin başında iki kurşun yarası alarak, muharebenin kalabalığı içinde hayatını kaybetti. Ölümü mağlubiyetin işareti idi. 40 binin üzerindeki insan muharebe alanında öldü veya kaçarken

74 Hanway, s. 306-317. Bağdat önlerinde ve Bağdat'ın kurtarılışı sırasında meydana gelen herşey hakkında en ayrıntılı raporu, Topal Osman Paşa'nın başhekiminin İstanbul'daki Fransız Elçi Marki Villeneueve'ye gönderilen 8 Ağustos 1733 tarihli bir mektup veriyor (Hammer, VII, 599-610).

öldürüldü. Birçok esir, topların tamamı, bütün eşyalar ve savaş hazinesi galiplerin eline düştü[75].

70 yaşındaki Topal Osman Paşa karakteri, düşünce tarzı ve dirayeti, savaşta çevikliği ve bilgeliği sayesinde herkesin saygısını aynı derecede kazandığı için, bu talihsizliğe dair haberler İstanbul'da çok daha ağır hissedildi. Nadir Han bile kutsal savaşta şehid olan bu kahramana saygı duymaktan kendisini alamadı. Bir süreliğine huşû içinde cansız bedeninin yanında kaldı ve onu daha sonra rütbesine lâyık bir cenaze töreni için onur kıtası eşliğinde Bağdat'a gönderdi.

İstanbul'da Divân-ı Hümâyûn'da savaşa devam mı edilmeli, yoksa her ne pahasına olursa olsun İran'la barış mı yapılmalı konusunda ayrılıklar vardı. Sultan ve şeyhülislâm, barış yapılmasını istiyorlardı; sadrazam ise ikna edici bir şekilde savaşın devam edilmesinde ısrar ediyordu ve sonunda üstün geldi. İranlılara fethedilen eyaletleri kılıç çekmeden geri vermektense savaşarak mağlup olmanın çok daha onurlu olduğunu ileri sürüyordu. Dolayısıyla ertesi ilkbaharda savaşabilecek bir ordu hazırlamak için mümkün olan herşey yapıldı. Aralık ayında 8 bin yeniçeri Anadolu'ya geçirildi. Topal Osman Paşa'nın yerine seraskerliğe getirilen, eski sadrazamlardan Fazıl Mustafa Paşa'nın oğlu, Kahire Paşası Köprülüzâde Abdullah Paşa'ya, burada mümkünse Osmanlı adının şerefini kurtarmak gibi zorlu bir görev verildi[76]. Çok ağır fedakârlıklara mâl olmuş bu uzun ve uğursuz İran savaşının son iki yılı, Abdullah Paşa için de uğursuz geçecekti. Osmanlı silahlarının onuru tekrar tesis edilemediği gibi çoğaltılamadı da ve sonuçları açısından yalnızca yeni ve ağır kayıplara ve utanç verici bir barışa sebep oldu.

Nadir Han'ı bir kez ayak bastığı bu zafer ve fetih dolu yolda, hele ki Şah Tahmasb lehine Şiraz'da 1733 sonunda birliklerinin en iyi kısmı ile Belucistan'a sefere çıkmak zorunda bırakan bir ayaklanma ile durdurmak, artık mümkün değildi. Asileri bastırdı ve parlak kaderinin nihaî hedefine yönelmek üzere dev adımlarla muzaffer bir şekilde İsfahan'a geri döndü.

Neredeyse 100 bin kişiden oluşan muazzam bir ordu ile 1734 ilkbaharında Tebriz üzerinden Gürcistan'a girdi; burada tek bir kılıç darbesine bile gerek kalamadan Tiflis'i zaptetti ve bunun üzerine bütün eyaletin biatlarını ka-

75 Hanway, s. 318-322.
76 Hanway, s. 322.

bul etti. Ardından Şirvan eyaletinin asi Lezgilerini dağlara kaçırdıktan sonra, zengin ve canlı bir şehir olan, ancak o dönemlerde Avrupa'nın İran ile ticaretinin ana istif yeri olmasına rağmen, barbarca bir zevkle yerle bir edilen başkent Şemahi'yi ele geçirdi[77].

Osmanlılar bu yıl içinde silahlarının ilerleyişine hiçbir yerde ciddi bir direniş göstermeye cesaret edemediler. Ancak 1735 ilkbaharında Nadir Han barışı yalnızca İran'da Osmanlı'ya ait bütün yerlerin kendisine teslim edilmesinin yanısıra bütün savaş masraflarının da Bâbıâli tarafından tazmin edilmesi şartıyla kabul edebileceğini bildirdiğinde, Köprülüzâde Abdullah Paşa'ya her halükârda bu güçlü düşman karşısında bir kez daha silahların talihini denemesine dair emir verildi. Serasker Abdullah Paşa o dönemlerde 80 bin kişilik ordusu ile Ermenistan'a giden dar bir vadi olan Arpaçay Vadisi'nde oldukça dezavantajlı bir konumda idi. Nadir Han, 10 Haziran'da burada Abdullah Paşa'ya 55 bin askerle saldırdı; tuzağa düşürdü ve beş saat süren ölümcül bir muharebede neredeyse ordusunun tamamını yok etti. Abdullah Paşa, yiğitçe savaşarak şehid oldu; 20 bin Osmanlı öldürüldü veya esir alındı; kalanı dağınık bir şekilde kaçtı; 8 bin kadar asker Kars'a kaçarak kurtulmayı başardı. Eşyalarının tamamı, savaş hazinesi ve 32 muharebe topu, galiplerin eline düştü. Gence, Revan ve Erzurum bunun üzerine kısa bir kuşatmadan sonra neredeyse hiç direniş göstermeden teslim oldular ve yılın sonuna doğru Osmanlılar tarafından işgal edilen bütün eyaletler tekrar İran'a ilhak edilmişti[78].

Bu darbelerden sonra Bâbıâli'nin tabii ki barışı her halükârda tesis etmekten başka bir çaresi kalmamıştı. Zira, herkes bu cüretkâr ve talihli fatihin muzaffer silahlarını Anadolu'nun tamamını aşarak, Marmara Denizi'ne kadar taşıyabileceğinden korkmaya başlamıştı. Burada kim ona direniş gösterebilecekti ki?[79] Ayrıca Rusya ile savaş da artık kaçınılmazdı. Nadir Han, amaçlarını daha rahat takip edebilmek amacıyla bu savaşın çıkmasını sağlamak için bizzat elinden gelen herşeyi yapıyordu. Başardığı ilk şey, 1735'te Rus birliklerinin nihayet İran'dan çıkması oldu. Rusya, aşağıda göreceğimiz gibi,

77 Hanway, s. 331-334.

78 Hanway, s. 334-337.

79 Hanway, s. 333: "Nadir Han, kalbindeki sevinçle muzaffer silahlarını Pers Kralı I. Serhas'tan çok daha heybetli bir güç ile Marmara Denizi'ne taşıyacağını beyan etti. Osmanlı sultanının bütün toprakları adı anıldığında korkudan titriyor. Türkler, krallıkları kurulduğundan beri hiç bu kadar sıkılmadıklarını itiraf ediyorlar".

İran ordusunu Azak Kalesi'ni kuşatmak için kullanmak niyetinde olduğu için, İran'dan çıkışını daha da hızlandırdı[80]. Savaşın en ateşli destekçilerinden biri olan Sadrazam [Gürcü] İsmail Paşa makamından alınıp Girit'e sürgüne gönderilirken, Bağdat Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya bir kez daha Nadir Han ile barış yapmak üzere geniş kapsamlı yetkiler verildi. Ancak gücünün zirvesinde olan Nadir Han, taleplerini buna orantılı olarak yükseltti. Artık yalnızca fethedilen eyaletlerin geri verilmesi ile tatmin olmayıp, defalarca savaş masraflarının tazmin edilmesinde ısrar etti ve bunun üzerine Bağdat'ı talep etti. Sınırsız hükümdarlığın zirvesine ulaşmak için tek bir şeyi eksikti; tacı. Bunu da elde etmemesi artık imkânsızdı.

1736 başlarında, ister doğal bir biçimde, ister başkalarının elinden olsun, III. Abbas olarak tahta oturttuğu zayıf bünyeli çocuk öldü. Aslında ölümünün doğal olmadığı şüphesi de yok değildi[81]. İran takvimine göre yeni yılın ilk günü olan 10 Mart'ta Nadir Han, Kür Nehri'nin Aras Nehri ile birleştiği yerde bulunan Mogan'da toplanan ve ordu komutanlarının, eyaletlerin bütün valilerinin ve bütün devlet büyüklerinin katıldığı görkemle donatılmış bir toplantıda, 100 bin kişilik ordusunun varlığında yeni bir hükümdar seçimi teklif etti. Bu esnada devletin bütünlüğünün sağlanmasında, Afganların ülkeden kovulmasında, Osmanlıların yenilmesinde ve Rusya'nın işgali altında olan eyaletlerin boşaltılmasında gösterdiği hizmetleri özellikle vurgulamayı ihmal etmedi, ama aynı zamanda tek istediğinin son günlerini huzur içinde geçirmek olduğunu da bildirdi. Dolayısıyla ordunun yönetimi de elde edilen avantajları milletin şanı ve devletin iyiliği için gelecekte de muhafaza edebilecek vasıflara sahip başka bir kişiye emanet edilmeli idi. Bu şartlar altında, İran hükümdarlığının asıl kurtarıcısı olan Nadir Han'dan başkasına oy vermeye kim cesaret edebilirdi?

Dört gün süren müzakerelerden sonra, her ikisi, hem kılıç, hem de taç, Nadir Han'a verildi. İkisini de geri çevirmedi, ama onları kabul etmeyi, en azından görünüşte, bazı şartlara bağladı. Taht açısından ailesi için miras halefiyetini; tahttan indirilen hanedan lehine her türlü hareketin yasaklanmasını ve Şiî ile Sünnî mezheplerinin, Sünnî inancı altında tek bir mezhep olarak

80 Münnich, *Tagebuch*, *aynı eser*, s. 142.

81 Hanway, s. 339'da, şöyle demektedir: "Bu çocuk hükümdarın hayatı ne kadar şüpheli olursa olsun, böyle çelimsiz bir engelin hırslı Nadir Han'ın planlarını engellememesi için bazı kurnazlıkların kullanılmış olması muhtemeldir".

birleşmelerini istiyordu. Bilhassa üçüncü noktaya çok ağırlık veriyordu, zira bu dinî bölünmüşlüğü siyasî gruplar arasındaki mücadelenin ana sebebi olarak görmekle kalmayıp, böyle bir birleşmeyi de muhtemelen Osmanlı ve İran İmparatorlukları'nın bir gün kendi âsâsı altında birleşebileceği düşüncesini gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görüyordu[82]. Bu ağır şartlar altında bile İranlılar kaçınılmaz olanı kabul ettiler. Tahmasb Kulu Nadir Han, büyük merasimler altında Nadir Şah olarak İran hükümdarı ilân edildi. Direnen Şiî vaizlerin gelirlerine devletin hazinesi lehine el koyduktan sonra, Haziran ayında çıkartılan özel bir ferman ile Şiîlerin ve Sünnîlerin birleşimine dair büyük reformu tamamladı[83].

Nadir Şah, Temmuz ayında Osmanlı sultanına gönderdiği resmî bir elçilik heyeti ile cülusunu resmen bildirdiğinde, Bâbıâli ile barış müzakereleri henüz askıda idi. O dönemde Rusya'ya savaş ilân edilmiş olması İran ile aralarındaki anlaşmazlıkların kesin olarak çözüme kavuşturulmasını gerektirmesinin yanısıra, söz konusu müzakereler taht değişikliği sayesinde tabii ki hızlandırıldı. Bâbıâli'nin uyumlu davranmasına rağmen, Bâbıâli tarafında Genç Ali Paşa ve şah tarafında Abdülbaki Han olarak belirlenen her iki tarafın vekilleri arasında kısmen Erzurum'da, kısmen İstanbul'da yürütülen barış müzakereleri yine de birkaç ay sürdü. Bilhassa dinî durumların düzenlenmesi önemli sorunlar yaratıyordu. Ancak Eylül ayı sonunda İstanbul'da barış imzalanabildi ve 17 Ekim'de barış belgesi törenler eşliğinde İran elçisine teslim edildi.

Yapılan antlaşmaya göre, toprak mülkiyeti 1639'da Sultan IV. Mehmed ile akdedilen barışa istinaden düzenlenecekti, yani Bâbıâli son savaşta fethettiği bütün yerleri geri verecekti, ama bölgeleri ve toprakları ile birlikte Bağdat'a sahip olmaya devam edecekti[84]. Nadir Şah, savaş masraflarının tazmininden vazgeçiyordu. Karşılığında Şiî mezhebini tamamen bastırarak ve İran'da da yalnızca Sünnîleri İslâm'ın tek gerçek müminleri olarak kabul ederek, bütün dinî anlaşmazlıklara bir son vermeyi taahhüt ederek, Bâbıâli tarafından, İran'ın meşru hükümdarı kabul edilecekti. Bunun sonucunda Mekke'ye ayrı bir hac kervanı göndermesine de izin verilecekti. Ayrıca Bâbıâli nezdinde her üç yılda bir değiştirilecek daimî bir elçi bulundurabilecekti. Barış antlaşmasının diğer

82 Hanway, s. 341.

83 Bu olağandışı fermanı Hanway, s. 343'te vermektedir.

84 İran ile 1639'da yapılan barış antlaşması için bk. bu eserin IV. cildi.

hükümleri ise her zamanki gibi esirlerin değişimi, her iki taraf tebaasının can ve mal güvenliği, serbest ticaret, vs. gibi hususlar ile ilgili idi[85].

Nadir Şah'ın, barış akdedilirken uyumlu davranmasının tek sebebi, uzun süren savaşlardan dolayı iyice tükenmiş ülkesinin huzura ihtiyaç duyması idi. Ayrıca hâdiselerin gidişatı kendisini öncelikle doğuya çağırdığından, batıya doğru fetihlerini genişletmeyi şimdilik düşünemiyordu. Silahlarını gelecek yıllarda Afganistan'a ve daha sonra Hindistan'a doğru götürdü. Burada anlattıklarımızla artık ilgili olmadığından, Nadir Şah'ı orada kendi kaderine terkediyoruz.

Diğer taraftan Bâbıâli, büyük fedakârlıklarda bulunarak elde edilen bu utanç verici barışın maddî kayıplarını en azından Şiîlerin bastırılması ile manevî olarak telafi ediyordu. Ayrıca İran'da fethettiği yerleri geri vermek zorunda kalışını, Nadir Şah'ın karşılığında Bâbıâli'nin o dönemde bütün güçlerini meşgul eden Rus savaşında bir şaşırtma ile yardımcı olmayı taahhüt ettiğini ileri sürerek haklı çıkartmaya çalışıyordu[86].

Her iki devletin birbirlerine düşmanca bir tutum içine girmeyi kaçınılmaz bir zorunluluk hâline getiren daha genel ve dünya üzerindeki konumlarından kaynaklanan konumlarının yanısıra, bilhassa sınır ülkelerinde hem Hazar Denizi kıyılarında, hem de Karadeniz'de henüz tam olarak düzenlenmemiş ve emniyet altına alınamamış toprak mülkiyeti ve bunların ayrılmaz bir parçasını oluşturan akınlar, yağmalar ve diplomatik anlaşmazlıklar, Rusya ve Bâbıâli arasında daha İran savaşının son yıllarında gittikçe daha tehdit edici bir karaktere bürünen ve sonunda ilişkilerin tamamen kopmasını kaçınılmaz hâle getiren hâdiselerdi. Kimi zaman Ukrayna'daki sınır hattı, kimi zaman Don Nehri kenarında Azak yönündeki istihkâmlar ya da Kafkasya halkları üzerindeki hâkimiyet hakları üzerine kanlı çatışmalar ve ağır şikâyetler meydana geliyordu. Bâbıâli bu anlaşmazlıklardan İran savaşı sırasında ne kadar kaçınmak istiyorsa veya üzerinde durmuyorsa St. Petersburg Kabinesi, mevcut şartlar altında parlak zaferler elde edebileceklerini düşündükleri bir savaş için bunları bahane olarak kullanmak amacıyla bu anlaşmazlıkların üzerinde o denli durmaya çalışıyordu.

85 Hanway, s. 345 ve devamı.

86 Hanway, s. 345: "Türk vezirler, insanları fethettikleri bütün yerleri geri vermeleri karşılığında İranlıların Ruslara karşı Osmanlı lehine bir şaşırtmada bulunacağına inandırmaya çalışıyorlardı".

Çar Petro'nun 1723'te bu Çerkesleri, tıpkı Nogay Tatarları gibi Bâbıâli'nin tebaa olarak kabul etmesine rağmen, Rusya mesela 1731'de Terek ve Kuban nehirleri bölgesindeki Kabartay Çerkeslerinin hâkimiyetine talipti. Rus daimî elçisinin Divân-ı Hümâyûn'a sunduğu ve sarayının bu sözde hakkını Çerkeslerin 16. yüzyılda Rus tebaası olarak Ukrayna'dan buraya göçtüklerine ve o tarihten beri daima çarın hâkimiyetini kabul ettiklerine dair inanması güç bir iddia ile kanıtlamaya çalıştığı notası amacına ulaşmadı. Sadrazam, böyle bir şeyi duymak bile istemiyordu ve bu mesele zaten mevcut hoşnutsuzluğu daha da arttırarak, hallolmadan kaldı[87].

Bâbıâli, 1732'nin sonuna doğru Kırım Tatarlarının o dönemlerde Rusların işgali altındaki Dağıstan'dan zorla geçmesini sağlamaya çalıştığında Rusya'nın direnişi daha kararlı ve daha amansız hâle geldi. Bağdat'ın Nadir Han tarafından tehdit edildiği dönemlerdi; Nadir Han'ın ilerleyişini durdurmak için herşey yapılacaktı. Dolayısıyla Kırım Hanı Kaplan Giray'a da büyük bir birlikle hızlı yürüyüşlerle İran'a doğru yola çıkma ve bunun için Dağıstan'dan geçen en kısa yolu seçme emri verildi. Kaplan Giray bu emre hemen uyarak, Kalgay Fethi Giray'ın emrinde 25-30 bin kişilik bir süvari birliği hazırladı. Oysa bu hazırlıklardan haberdar olur olmaz, Tatarların Rus topraklarından geçişlerine yalnızca İstanbul'daki Rus Elçisi İvan Nepluyev itiraz etmekle kalmayıp, söz konusu bölgede bulunan generaller, Ukrayna'da Kont Weissenbach, Don Nehri kıyılarında Tümgeneral Yerepkin ve Hazar Denizi kıyılarında Hessen Hamburg prensi de kalgaya defalarca gönderdikleri yazılarla Rus topraklarının bu şekilde ihlaline, ebedî barışın ihlali olarak asla izin veremeyeceklerini, dolayısıyla zorla geçmeye kalktıkları takdirde, silahlarıyla direneceklerini bildirdiler[88].

Fethi Giray ise bu bildirileri umursamayıp, aksine yalnızca hanın ve Bâbıâli'nin emirlerine uymak zorunda olduğunu açıklayarak, yürüyüşünü hızlandırdı ve böylece 1733 Şubat'ında Rus topraklarının sınırını oluşturan Terek Nehri kıyısına geldi. Bu bölgelerde yerleşik, Ruslara tâbi Tatar ve Kalmuk boylarını da kendi tarafına çekmeyi başardığı ve onları Rusya'ya karşı silah ittifakı

87 Burada adı geçen nota: "Büyük ve Küçük Kabartay'ın başından beri olduğu gibi şimdi de Rus İmparatorluğu'nun tâbileri olduğuna dair Rus arşivlerinden yapılan alıntı", Hammer, VII, 596 ve devamında verilmiştir.

88 Manstein, *Mémoires*, s. 83. Ayrıca daha detaylı olarak: "*Relazione della marcia delli Tartari intrapresa per passar in Persia l'anno 1733*", Hammer, s. 610 ve devamı.

kurmaya kışkırttığı için, buradaki tutumu çok düşmanca bir hâl aldı. Böylece Prens Hessen-Hamburg, Tatarlar Terek Nehri'ni geçer geçmez, Dağıstan'a giden dar geçitlerden geçişlerini engellemek için 4 bin kişiden oluşan bir birlik gönderdi. 11 Haziran'da Goraiçi Köyü yakınlarında oldukça ağır bir çatışma meydana geldi. Silahlı kuvvetlerinin üstünlüğü ile avantajlı olan Tatarlar, zaferi elde etmiş gibi görünüyorlardı ki, Prens Hessen-Hamburg yedek kuvvetleri ile buraya gelerek, Tatarlarda eksik olan toplar aracılığıyla 1.000 kişilik bir kayıp verdirterek, Tatarları geri püskürttü. Ruslar yalnızca 400 adamını kaybettiler. Prens bu esnada yalnızca atının hızı sayesinde kurtulabildiği bir hayatî tehlike atlattı. Yine de eşyalarının tamamını geride bırakmak zorunda kaldı ve bu eşyaların daha sonra İstanbul'da satıldığı iddia edildi. Ruslar dağ geçitlerini işgal ettikleri için Tatarlar bu geçitlerden ikinci kez geçmeyi denemediler ve Bâbıâli'nin kesin emri üzerine Kırım'a geri döndüler[89].

Bu gibi hâdiseler İstanbul'da tabii ki hoş karşılanmıyordu. Bu yüzden bir kez daha Rus elçisi ile reisülküttab arasında, Kabartay meselesi ile ilgili eski kavgaların da tekrar gün yüzüne çıktığı, oldukça tatsız ve gergin açıklamalar meydana geldi. Yine de her iki taraf ilişkileri henüz tam olarak kesmek istemiyordu. Bâbıâli, Tatar seferinin Rusya'ya değil, yalnızca Nadir Han'a yönelik olduğunu ileri sürerek kendisini korumaya çalıştı ve Nepluyev, sarayının emri üzerine, Bâbıâli'ye değil, yalnızca Tatarlara karşı silahlara sarıldıklarını kanıtladı.

Bu arada Rusya'nın İran ile iyi ilişkileri de İstanbul'da olumsuz karşılanıyordu. Zaporog Kazaklarının Hatmanı Orlik aracılığıyla Rusya ve İran arasında akdedilen gizli silah ittifakının detayları öğrenilmişti ve şimdi de haklı olarak Rusya'nın Azak'a göz diktiğinden ve Nadir Han'ın Anadolu'yu aşarak, İstanbul'a saldırmak isteyebileceğinden endişe duyuluyordu[90]. Azak'ın üst kıs-

89 Manstein, *Mémoires*, s. 85; *Relazione*, *aynı eser*, s. 613 ve Münnich, *Tagebuch*, s. 129. Münnich, prensin giysilerinin İstanbul'daki pazarda satıldığından da bahsetmektedir. Zaten bu husustaki davranışları oldukça şüpheli görünmektedir. Manstein da bu hususta şöyle demektedir: "Bu Hessen-Hamburg prensinin yönetmiş olduğu tek eylemdir ve burada cesarete ihtiyaç duymuştu; dedikodu yapanlar onun öylesine tükendiğini ve cesaretinden çok az şey kaldığını söylüyorlar".

90 Hanway, *Revolutions*, s. 334: "Osmanlı sarayı, Rusya ve İran'ın bu kadar iyi anlaşmasını hoş karşılamıyordu ve aralarında Rusya'nın Azak yönünde İran lehine bir şaşırtma yapmak üzere bir antlaşma yaptıklarından endişe ediyordu; Nadir Han'ın böyle bir yardımla silahlarını Anadolu içlerine kadar ilerletebileceğinden ve Osmanlı tahtını sarsabileceğinden endişe etmek için yeterince sebep vardı".

mında yalnızca dokuz Alman mili uzaklığında çok geçmeden önemli bir silah yeri hâline gelecek olan Santa Anna Kalesi'nin inşasına Bâbıâli zaten pek olumlu bakmamıştı ve Kırım hanına Rusya'ya karşı her türlü düşmanlıktan imtina etmesi için kesin emirler verilmiş olmasına rağmen, sınırlardaki sürtüşmeler hâlâ devam ediyordu. Anlaşmazlıkların yeni bir boyutu olarak, bütün bunlara ayrıca Lehistan'daki olumsuz durumlar da ekleniyordu.

Kral II. August, 11 Şubat 1733'te ölmüştü. Ulusal grup, her zamanki gibi hallolan tahta yerli bir Leh soylusunu getirmek istedi ve hem St. Petersburg Kabinesi, hem de Viyana sarayı en yakın taht adayı olan Saksonya elektörününün tahttan hariç tutulmasına meyilli görünüyordu: Rusya, Kurland ile ilgili planları için engel teşkil ettiği için ve Habsburg, kayser hanedanında miras halefiyeti ile ilgili belgeyi imzalamayı reddettiği için. Oysa Lehistan tacı söz konusu olunca, her iki hususta da geri adım attı.

Fransa bu arada sürgünde yaşayan Stanislas Leçinski'yi tahta aday gösterdiğinden ve seçilmesini sağlamak için ne paradan, ne de ikna sanatını kullanmaktan kaçınmadığından, Rusya elektörün davasına daha sıcak bakmaya başladı. Leçinski, 9 Eylül'de gizlice Varşova'ya geldi ve üç gün sonra, 25 Ağustos'tan beri toplanmış Meclis tarafından kral ilân edildi. Zira, eski bir millî hak olan "Liberum Veto" (bağımsız seçim) hakkına yabancı devletlerin müdahalesine hiçbir şekilde izin verilmeyeceğini kanıtlamak istiyorlardı. Oysa her iki saray da bu seçime rıza göstermiyorlardı. Prag'da 15 senatörün ve 600 kadar Leh soylusunun katıldığı bir seçim meclisinde zengin para bağışları ve büyük vaatler ile 5 Ekim'de elektörün Kral III. August olarak seçilmesini sağladılar ve Rusya, bu seçimi muhafaza etmek için Kont Lassi emrinde, zamanla sayıları 50 bine kadar yükseltilen 20 bin askeri hemen Litvanya'ya gönderdi.

Kral Stanislas, bu birlikler yaklaşınca Varşova'dan Danzig'e çekilmişti ve Lassi de 12 bin askerle hemen ardından oraya giderken, birliklerinin büyük bir bölümü Varşova'da kaldı veya ülkenin diğer eyaletlerine dağıtıldı. Lassi'nin ilk temas ettiği Thorn (Lehçe: Torun), Ruslar tarafından herhangi bir kılıç darbesine gerek kalmadan ele geçirildi. 1734 Şubat'ı başlarında vardığı Danzig ise 40 bin kişilik muhafız kıtası ile kararlı bir direniş gösterdi.

Ancak Mart ayı başlarında Mareşal Kont Münnich büyük ölçüde takviye edilen ordunun başkomutanlığını üstlendikten sonra, şehre karşı harekâtlar daha büyük bir enerji ve başarı ile yürütüldü. Önce Elbing'i ele geçirdi, sonra

şehri kurtarmaya çalışan Stanislas taraftarlarının 10 bin kişilik ordusunu geri püskürttü ve Schwetz Şehri ile Weichselmünde Kalesi'ni zaptetti ve sonunda 12 Haziran'da 16 savaş gemisi, 6 firkateyn ve 7 küçük silahlı gemiden oluşan Rus donanması limanın ağzına geldiğinde, 135 gün süren ve Ruslara 8 bin kişiye mâl olan ısrarlı ve oldukça olağandışı bir kuşatmadan sonra, Danzig'i de teslim olmaya zorladı. Münnich'in özellikle teslim edilmesinde ısrar ettiği Kral Stanislas, daha önce şehirden kaçmayı başarmıştı. Elektör August kral ilân ve kabul edildi ve Danzig, gösterdiği direnişin cezasını daha sonra yarısı indirilen 2 milyon taler ödeyerek çekmek zorunda kaldı. Kral Stanislas taraftarlarına karşı yürütülen küçük savaş, ülkenin değişik yerlerinde daha bir süre devam etti ve Rusya bu yüzden birliklerinin bir kısmını bir yıl daha burada bırakmak zorunda kaldı[91].

Bâbıâli'nin şimdi de Rus birliklerinin Lehistan'a girmelerinden dolayı St. Petersburg Kabinesi'nden hesap sormasına sebep olan hâdiseler bunlardı. Rusların Lehistan'a girişini barış ihlali kabul ediyordu ve Lehistan kral seçiminde "Liberum Veto" kuralını himaye etmek istiyormuş gibi bir izlenim bıraktı. Oysa Kont Golovin'in sadrazama yazdığı uzun bir mektupla kanıtlamaya çalıştığı gibi, St. Petersburg sarayının birliklerini Lehistan'a yalnızca Fransızların Stanislas Leçinski lehine entrikalarını engellemek için göndermişti. Habsburg Elçisi Talman da Rusya'nın faaliyetlerini haklı çıkarttığından, Bâbıâli bu hususta da uyumlu davrandı ve sonunda bu meseleden vazgeçti. Yalnızca Kral III. August'un vekilleri Matuyeviç ve Stadniçki'yi kabul etmeyip, arabulucu devletler İngiltere ve Hollanda'nın ve kayser elçisi Talman'ın lehlerine arabuluculuklarına bakmaksızın, onları İstanbul'dan Niş'e gönderdi[92].

Bâbıâli gerçekten de olayları fazla uzatabilecek durumda değildi. İran savaşı henüz sona ermemişti. İsyan ateşi küllerin altında yanmaya devam ediyordu. Tahttan indirilen padişah lehine hâlâ güçlü bir grubun ayaklanabileceğinden endişe ediliyordu. Hazine boştu ve uzun süren İran savaşı sırasında ordu saflarında açılan boşluklar, ülkenin her yerinde eli silah tutan adamların eksikliğinden dolayı zor doldurulabiliyordu; ayrıca halk kitlelerinde genel bir cesaretsizlik ve yorgunluk baş göstermişti.

Bu arada bilhassa Fransa tarafından Rusya'ya ve Avusturya'ya savaş açılması için kışkırtmalar da eksik olmuyordu. Fransa elçisi Marki Villene-

91 Manstein, *Mémoires*, s. 86-110.
92 Münnich, *Tagebuch*, s. 131.

uve, bu yönde Leçinski lehine dayanılmaz bir faaliyet gösteriyordu ve ünlü Kont Bonneval da kendisini destekliyordu. Zira, 1729'dan beri devşirme olarak İstanbul'da maceracı bir hayat yaşıyordu ve Humbaracı Ahmed Paşa olarak Divân-ı Hümâyûn üzerinde bile belirli bir nüfûza sahipti. Yalnızca askerî reformlarla ve bilhassa humbaracı ocağını kurarak, bir süreliğine sadrazamı ve hatta padişahı etkilemekle kalmamış, yüksek siyasette de rol oynamak istiyordu ve tabii ki Avusturya'ya karşı amansız nefretinin tatmini bu arada ana hedefi ve kılavuzu oldu. Dolayısıyla Fransa ve Bâbıâli arasında Rusya'dan ziyade Habsburg'a yönelik bir ittifak fikrini ortaya attı. Buna göre Fransa, Karlofça ve Pasarofça barış antlaşmaları ile kaybedilen bölgelerin tekrar geri alınmasına yardımcı olmak üzere, İtalya üzerinden Bosna'ya 50 bin kişilik bir ordu gönderecekti ve aynı zamanda İtalya'da bir ordu kaysere karşı harekete geçecek ve Almanya'da Bavyera elektörü Habsburg ülkelerine saldıracaktı[93].

İhtiyatlı olan Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa, bu gibi sahtekârlıklarla yoldan çıkacak bir adam değildi ve bu yönde bir savaş hakkında hiçbir şey duymak istemiyordu. Ayrıca İstanbul'daki temsilcileri Rusya ile bir savaşın çok tehlikeli olduğunu belirterek, Divân-ı Hümâyûn'u bu savaştan vazgeçirmeye çalışmaktan yorulmayan deniz devletleri de sadrazamı destekliyorlardı. İngiltere ve Hollanda o dönemlerde Doğu Akdeniz'deki ticaretleri açısından Bâbıâli'nin böyle bir savaş durumunda olacağını düşündükleri üzere, fazla zayıflamasını göze alamıyorlardı ve Rusya'nın Karadeniz'den Akdeniz'e yapılan, ancak o dönemde tamamen kendi ellerinde bulunan ticarete daha etkin bir biçimde katılmasını mümkün olduğunca uzun süre engellemek istiyorlardı[94].

---

93 Münnich, *Tagebuch*, s. 130. Kont Bonneval'in (Humbaracı Ahmed Paşa) maceraları genel olarak bilinmektedir. Bu hususta ilk kez 1737'de ve daha sonra defalarca yayınlanan "*Memoires du conte de Bonneval*", son baskısı M. Guyet Tesherbiers, 2 cilt, Paris 1806, bilgi vermektedir. Büyük bir kısmı kasten 18. yüzyıl stilinde ağdalı bir roman hâline getirilen ve bu yüzden ihtiyatla yaklaşılması gereken gerçekler ve yalanlar. Burada söz konusu edilen plandan burada hiç bahsedilmemektedir. Bu plan, Viyana Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan bir örneğe göre Hammer, VII, 449'da verilmektedir.

94 Mareşal Münnich, Bâbıâli'ye karşı yürütülen savaşa dair notasında, *Tagebuch*, *aynı eser*, s. 158'de bu hususu özellikle vurgulamakta ve şöyle demektedir: "Kumaşlar ve başka mallarla ticaretlerinin en önemli dallarından biri ile Doğu Akdeniz'de ticaret yapan İngilizler ve Hollandalılar, Bâbıâli'nin bu kadar bastırılmasına hoş bakmıyorlar. Zira doğudaki bütün halklar gibi, kendilerini uzun giysileri içinde gösteren Türkler örneğin iflasa gittikleri takdirde, bilhassa İngiltere'de binlerce dokumacı tezgâhlarını

Oysa içinde bulundukları durumlar, beklenenden çok daha önce bir sonuca varacaktı. St. Petersburg Kabinesi, fetih planları için zamanın geldiğine kanaat getirmişti ve bu yüzden bu planları bir an önce gerçekleştirmeyi denedi. 1732 yılı sonunda çariçenin [Anna] bizzat katıldığı gizli bir kabine toplantısında Bâbıâli'ye savaş açılmasına resmen karar verildi. 1734'te Kırım'a yapılacak saldırı ve Azak'ın fethi ile başlayacaktı. Ancak bütün hazırlıklar geniş kapsamlı bir biçimde tamamlanmış olmasına rağmen, Lehistan'da meydana gelen yukarıdaki anlaşmazlıklar, planın uygulanmasını geciktirdi[95]. Hâlbuki bu tarafta nihayet Lehistan'ın tamamı Kral III. August'a tâbi edildikten ve tekrar Şark savaşını düşünebilecek duruma gelindikten sonra, Bâbıâli kendisi barışın ihlal edilmesi için Rusya'nın eline bir sebep verdi.

Bâbıâli, 1735 ilkbaharında bilhassa Rusya ile ilişkilerin tamamen koparılmasını sağlayabileceğini düşündüğü Fransa elçisinin ısrarları üzerine, ikinci kez Tatarları zorla Rus topraklarından İran'a geçirmeye çalıştı. Gut hastalığından muzdarip yaşlı Kaplan Giray Han ister istemez yaklaşık 50 bin kişi ile tekrar Dağıstan'a doğru yola çıkmak zorunda kaldı. Bu arada söz konusu Tatar ordusunun o dönemlerde oluşumunu burada ele almak oldukça ilginç olacaktır. Geleneklere göre har altı hane bir erkek ve üç at temin etmek zorunda idi ve bu durumda Kırım 8 bin kişi, Nogay tatarları 30 bin kişi, Çerkesler 6 bin kişi, Bucak eyaleti 400 kişi, Taman kazası 400 kişi, Abhazya kazası 4 bin kişi, Kuban 500 kişi ve Büyük Kabartay 4 bin kişi sağlıyordu ve böylece birliklerin tamamı toplam 53.300 kişiden oluşuyordu[96].

Han, ordusu ile üç hafta içinde Kuban Nehri'ne ulaşırken, Aksu Nehri kenarında ve Orkapı'da Rusların akınlarına karşı tetikte olacak az sayıda birlikler bıraktı. Bunun en yakın sonucu, gerek Rus daimî elçisinin, gerekse İkinci Şansölye Kont Ostermann'ın sadrazam bu barış ihlaline karşı ağır bir nota ile itiraz etmeleri oldu. Oysa hanın yürüyüşüne devam etmesi hâlinde, şiddetle karşılık vermeye kararlı olduklarına dair bir kez daha savrulan tehditler hiçbir işe yaramadı. Sadrazam, bu hususta hiçbir şey duymak istemediğini söylüyordu; zira efendisi olan sultan, böyle emir vermişti ve değiştirilmesi mümkün değildi.

---

kapatmak zorunda kalırlar. Bunun dışında özellikle büyük birçoğunluğu kendi ellerinden geçen Rus mallarının Karadeniz'den Akdeniz'e ticaretinden endişe duymaktadırlar".

95 Münnich, *Tagebuch, aynı eser*, s. 127 ve 129.

96 Münnich, s. 133.

Arabulucu devletler, ilişkilerin kopmasını engellemek için ellerinden geleni yaparlarken, kısa bir süre sonra İstanbul'da olup bitenler hakkında sözlü rapor vermek üzere St. Petersburg'a çağrılan daimî elçi Nepluyev, sarayını artık bir saniye bile beklememek ve İran savaşı ile meşgul olduğu sürece, Bâbıâli'den önce davranmak gerektiğine ikna etmeye çalışıyordu[97]. Ancak kabinede bu husustaki anlaşmazlık ve Lehistan'dan buraya çağrılan ve biri Ukrayna'da Kırım üzerine gönderilmek üzere toplanan ordunun başına getirilirken, diğerine Azak üzerine gönderilecek ordunun emanet edildiği iki general, Kont Weissbach ve Kont Münnich arasında çıkan bazı husumetler, seferin aynı yıl içinde açılmasını oldukça geciktirdi. Ancak Kont Weissbach'ın aniden ölmesi üzerine Kont Münnich mareşal olarak çariçenin [Anna] gerek Lehistan'da ve Ren Nehri kıyılarında, gerekse Don ve Özü nehirleri kıyılarında toplanan bütün ordularının başkomutanlığına getirilince, kesin bir karara varılabildi.

Kont Münnich, hemen Kırım'a saldırmaya karar verdi ve gerekli hazırlıklar, bilhassa gerekli nakil gemileri eksik olduğu için, Azak'ın kuşatılmasını ertesi yıla ertelenmesi tavsiye etti. Gerçekten de Kırım üzerine hızlı ve becerikli bir biçimde yapılacak bir sefer büyük başarılar vadediyordu. Mevsim henüz fazla ilerlememişti; aralarında yıllar önce Rusya'ya sırt çeviren, ancak hükümdarları Donduk Ombo emrinde eli silah tutan 70 bin Kalmuk'un da bulunduğu birçok Tatar boyu, tekrar Rusya'ya tâbi olmuştu; Bâbıâli, İran'da darbe üzerine darbe yerken, Ruslara Karadeniz'de direniş göstermek için henüz hiçbir hazırlık yapmamıştı ve son olarak, Kırım hanı da birliklerinin en iyi kısmı ile uzakta idi ve Kafkasya cephesi komutanı General Levaşov tarafından durdurulduğu için, kolayca geri dönemezdi; ülkesini savunmak için geride bıraktığı az sayıda birlik ise yarımadanın içlerine dönmüş ve burada her yere dağılmıştı. Bu şartlar altında bir an bile tereddüt etmeye gerek var mıydı?

Dolayısıyla Korgeneral Leontyev'e 1 Ekim'de yaklaşık 40 bin asker ve 50 bin at ile Ukrayna'dan steplere doğru ilerleme emri verildi. Seferin başlangıcı talihli geçti. Nogay Tatarlarının bazı birlikleri aniden saldırıya uğradılar ve öldürüldüler veya esir alındılar. Ancak ilerlemeye başladıklarında 13 Ekim'de öyle ağır ve sürekli kar yağışı ile birlikte öyle bir soğuk başladı ki, erzak temini hiçbir şekilde emniyet altına alınmamış ordunun ilerlemesi mümkün değildi. Tek bir gecede yoğun bir kar yağışından dolayı 1.000 üzerinde at öldü. Böylece bü-

97 Manstein, *Mémoires*, s. 118; Münnich, s. 133.

yük zorluklar altında geri dönmek zorunda kaldılar. 9 bin kayıpla ve bundan da fazla at kaybederek, ancak Kasım ayı sonuna doğru tekrar Ukrayna'daki kış karargâhlarına dönebildiler.

Bu arada Rusların Kırım'a doğru harekete geçtiklerine dair gelen haberler üzerine, Kırım hanı [Kaplan Giray] da Bâbıâli'nin emrinin aksine İran'dan geri dönmüştü. Oysa yolda o da aynı kötü hava şartlarına yakalandı ve söylenene göre 10 bin asker ve 50 bin atını kaybetmişti. Birliklerinin kalanı ile ancak Aralık ayında tekrar Kırım'a dönebildi ve birlikler burada her yöne dağıldılar[98].

St. Petersburg'da çariçenin daha sonra kimsenin sorumluluğu üstlenmediği bu talihsizlikten sonra büyük bir cesaretsizliğin baş gösterdiği meclisinde savaşa devam edip edilmeyeceğine dair farklı görüşler vardı. İkinci Şansölye Ostermann, barış yapılmasını tavsiye ediyordu ve bu görüşünü Ocak 1736'da detaylı ve motivasyonu yüksek bir raporla geliştirdi. Savaşın lehine ve aleyhine olan bütün gerekçeleri birbirleriyle karşılaştırarak ve Kırım üzerine yapılacak bir seferin zorluklarını bilgisine dayanarak doğru aktarmaya çalışarak, sonunda daha kolay görünen ve her halükârda istenen başarıyı vadeden Azak kuşatmasının gerçekleştirilmesi gerektiği kanaatine vardı.

Azak üzerine yapılacak harekâta başarı ile başladıktan sonra bu raporu cevap vermek üzere alan Mareşal Münnich ise yine motivasyonu yüksek bir nota ile savaşın her iki yönde devam ettirilmesinde ısrar ediyordu. Ostermann'ın Kırım seferine karşı ileri sürdüğü endişelerini gözönünde bulundurulması gereken bütün soruları ve durumları iyice tartarak çürütmeye çalışıyordu. Sonunda yalnızca Kırım'ı her halükârda fethetmekle kalmayıp, doğuya ve batıya doğru Kuban, Kabartay, Boğdan, Eflak ve Besarabya topraklarını da fethederek genişletmek gerektiği kanaatine vardı[99].

Kont Münnich'in ileri sürdüğü görüşler, çariçenin kabinesinde ağırlıkta olacak kadar cazipti. Görüşleri sonunda üstün geldi. Bu arada Ostermann'ın telkinlerine de kulak verildi ve Bâbıâli'nin bir kez daha barış teklifinde bulunarak oyalanmasına çalışıldı. Divân-ı Hümâyûn'da kolayca kavranabilecek sebeplerden dolayı barışa meyil duyulduğundan, işlerinin kolay olacağını düşünüyorlardı. Bu yüzden Ukrayna'da esir tutulan Türk ve Tatar tüccarlar tekrar

98 Manstein, *Manstein*, s. 118-121. Münnich, *Tagebuch*, *aynı eser*, s. 133-141.

99 Bu iki ilginç nota için bk. Münnich, *Tagebuch*, s. 144-159. Burada özellikle mareşalin Kırım fethedildikten sonra burayı elde tutmak için yapılması gerekenler hakkında söyledikleri oldukça ilginçtir.

serbest bırakıldı; sadrazama yeni tayin edilen daimî elçi Vişniakov aracılığıyla Kırım'a karşı yapılan son seferin yalnızca Tatarlara yönelik olduğu bildirildi ve Kont Ostermann'ın sadrazama yönelik ağır bir dille yazılmış bir nota ile haklı olduklarını düşündükleri bütün şikâyetleri tekrar sıralayarak ve savaşı hemen başlatacaklarına dair tehditte bulunarak, bir kez daha barış teklif etmesini sağladılar[100].

12 Nisan 1736 tarihli bu nota, Rus devlet adamlarının o dönemden sonra bilhassa Şark politikalarında gösterdikleri kendilerine has diplomatik çevikliğin en güzel örneklerinden biri idi. Kont Ostermann, söylemek istediklerini söylemeyi ve söylemeyi uygun görmediklerini gizlemeyi çok iyi biliyordu. Bâbıâli'nin mevcut antlaşmaları, bilhassa "ebedî barışı" nasıl ihlal ettiğini kanıtlamak için, Bâbıâli tarafından kışkırtılan Türklerin ve Tatarların bilhassa Kazan, Harkov, Poltava, Voroneş eyaletlerinde, Don Nehri kıyılarında ve Azak'ta, vs. 1713'ten itibaren 1732'ye kadar bütün akınlarına ve yağmalarına eğildi. Yapılan bütün şikâyetler boşunaydı. Aksine bu gibi hâdiselerin daha fazla çıkmasına sebep olmuştu. Ostermann daha sonra Divân-ı Hümâyûn'un İran'da bilhassa Bâbıâli'nin atlatmak ve kasten uzattıkça uzatmak için elinden gelen herşeyi yaptığı paylaşım antlaşması ve sınır düzenlemesi hususunda ikiyüzlü davranışlarını kınıyordu, ama aynı zamanda St. Petersburg Kabinesi'nin İran ile dostane ilişkilerine ve bilhassa 1732 tarihli gizli antlaşmalarına Rusya için mümkün olduğunca iyi bir ışık içinde çok hafif ve ihtiyatla değiniyordu. Tabii ki Tatarların iki Dağıstan seferini de özellikle vurguladı. Lehistan anlaşmazlıkları ve Rus birliklerinin Lehistan'a girişine ise bilerek hiç değinmedi. Bâbıâli ile barışı ve dostluğu muhafaza etmek istediği için, haklı davasının öcünü henüz almamış olması yalnızca çariçenin iyi niyetinden ve ölçülülüğünden kaynaklanıyordu. Oysa yalnızca Rus elçilerinin değil, arabulucu devletlerin de bütün telkinleri, açıklamaları ve itirazları başarısız olduğundan, Bâbıâli'nin İran ile müzakere etmekte olduğu barışa Rusya'yı da dahil etmeyi reddetmesi, bardağı taşıran son damla olmuştu. Ülkenin her yerinde ancak Rusya'ya yönelik olabilecek hazırlıklarda bulunması, hatta resmî belgelerde o zamana kadar asla kullanılması reddedilmemiş olmasına rağmen, çariçenin sıfatlarının kullanılmaması, düşmanca niyetlerini gün yüzüne çıkarıyordu.

100 Bu önemli belge, eksiksiz olarak Rousset, *Mercure historique et politique*, Julliet 1736, CI, 37-67'de verilmiştir.

Notanın sonunda ise: "Bu olağandışı davranışlardan ve açıkça gösterilen düşmanca niyetlerden sonra, çariçenin kendi savunmasını düşünmekten ve tebaasını gelecekte ilahî kanunların, doğa ve ulusal kanunlarının ve bir çariçe ve egemen hükümdar olarak gerektirdiği gibi, her türlü kötülüğe karşı korumak için Tanrı'nın kendisine emanet ettiği silahlı kuvvetleri kullanmaktan başka bir çaresi kalmamıştır ... Bu kararı istemeyerek de olsa ve yalnızca Rusya'nın o güne kadar Osmanlı Bâbıâli'sinden dolayı maruz kaldığı zorbalıklar ve kayıpların öcünü almak ve barışı, ülkelerinin ve tebaasının güvenliğini ve huzurunu, tıpkı iki devlet arasında eskiden beri var olduğu gibi, gelecekte de kalıcı bir şekilde garanti altına almaya uygun bir biçimde tekrar tesis etmek için almaktadır".

Bâbıâli de aynı dostane düşüncelere sahip ise vekillerini sınıra göndermesi yeterli idi; çariçe de bu uğurlu barışı en kısa zamanda gerçekleştirmek için kendi vekillerini göndermeyi ihmal etmeyecekti. Son olarak, Bâbıâli'nin İstanbul'daki Rus daimî elçisine bütün maiyeti ile birlikte, medeni milletler arasında ezelden beri gelenek olduğu üzere, sınıra kadar güvenlik içinde eşlik etmekten imtina etmeyeceğini umuyorlardı.

Aslında Avrupa'nın tamamına yönelik bir manifestoyu temsil eden bu nota ile neredeyse aynı zamanda İstanbul'a Rusların Azak önlerine geldikleri ve kaleyi resmen kuşatmaya aldıkları haberleri ulaştı. Bu yüzden, barış teklifleri dürüstçe yapılmış olsa bile amacını yerine getiremeyecek kadar geç kalmıştı.

Mareşal Münnich, geçen yılın sonbaharında Ukrayna'ya varmıştı ve önce Özü ve Donets (Doneç) nehirleri arasında 100 saat genişliğinde bir istihkâm hattının tesisini sağladıktan sonra, Mart ayının ikinci yarısında Santa Anna Kalesi'nden Azak'a yönelik harekâtları, savunma için Don Nehri kıyılarına kurulan iki palankayı ele geçirerek başlatmıştı. Tümgeneral Sparreuter (Spareytes) yalnızca 600 piyade ve az sayıda Kazaklardan oluşan öncü birlikleri ile 20 Mart'ta palankalara saldırmış ve zaptetmişti.

Hemen ardından Münnich, asıl kuvvetlerle kalenin önlerine kadar geldi ve başta ağır toplar olmak üzere, kuşatma için gerekli araçlar eksik olmasına rağmen, hemen kuşatmayı başlattı. Kalenin komutanına teslim olması için yapılan çağrı, muhafız kıtası yalnızca 1000 kadar kişiden oluşmasına rağmen, başarısız oldu. Bazı küçük dış duvarlar Azak'ın tam karşısında yalnızca 100 kişilik bir yeniçeri muhafız kıtasına sahip Lutik Palankası kolayca zaptedildi. 24 Mart'ta şehre ateş açılmaya başlandı, ama etki göstermedi. Buna Münnich'in Mart ayı

sonunda tekrar Özü Nehri kenarındaki ana orduya geri dönmek zorunda kalması eklendi. Zira, 1 Nisan'da Çarizinka'da (Çaritsin) Kırım seferi başlatılacaktı. Böylece Münnich şimdilik Azak önlerindeki komutayı, büyük takviye birlikleri ile buraya gelmesi beklenen ve Münnich'in yerine Don Nehri kıyısındaki ordunun komutanlığına getirilmiş olan Mareşal Lassi gelene kadar kuşatma çalışmalarını gevşek ve ilgisizce yürüten General Levaşov'a bıraktı[101].

O zamana kadar Bâbıâli Azak'ı savunmak için henüz hiçbir şey yapmamış ya da çok az şey yapmıştı. Bu yüzden Divân-ı Hümâyûn'da tavsiyeleri alınan ve kalesinin kendisine verilmeye çalışılan komutasını reddetmiş olan Humbaracı Ahmed Paşa (Bonneval) açıkça Azak Kalesi'nin Münnich gibi bir komutan karşısında hiçbir şekilde tutunamayacağını söyledi. Bu yüzden kalenin hemen boşaltılıp yıkılması ve mevcut silahlı kuvvetleri Kırım'ın savunması için kullanmak en iyisi olacaktı[102]. Oysa son ana kadar barışçıl bir uzlaşmanın meydana gelebileceği umuduyla bu tavsiye Divân-ı Hümâyûn'da pek olumlu karşılanmadı. Oysa artık bu da imkânsızdı.

Sadrazam, Kont Ostermann'ın manifestosunda sayılan suçlamalara karşı kendisini mümkün olduğunca savundu ve bu manifestoya aynı zamanda herhangi bir devletlerin temsilcilerine gönderilen ve Rusya'ya karşı ağır suçlamalar içeren bir bildiri ile cevap verdi[103]. Bunun üzerine 2 Mayıs'ta Rusya'ya karşı resmen savaş kararı alındı. Savaş ilanı 28 Mayıs'ta yapıldı. Aynı gün, bu defa çok büyük bir görkemle Davudpaşa'daki ordugâha geçildi. 10 bin kişiden fazla olan zanaatkârlar ve birlikler de bu savaş gösterisine kendi ihtişamlı gösterileri ile katıldılar. Ancak 14 gün sonra, 16 Temmuz'da, sadrazam buradan Tuna Nehri'ne doğru hareket etti. Bütün bu süre zarfında oldukça iyi muamele görmüş olan Rusya'nın daimî elçisi Vişniakov'a isterse ordu ile birlikte gelme izni verildi. Bender'den sonra 700 kişilik bir sipahi birliği ile Turla Nehri'ne kadar götürüldü ve burada bütün onurlarla azledildi[104].

---

101 Manstein, *Mémoires*, s. 121 ve devamı ve s. 128-131; ayrıca Azak önlerindeki kuşatma çalışmaları ile ilgili detaylı bilgiler için bk. Münnich, *Tagebuch, aynı eser*, s. 159-171.

102 Münnich, *Tagebuch,* s. 143. Bonneval'in (Humbaracı Amhed Paşa'nın) *Mémoires* adlı hâtırâtında bununla ilgili bir şey yoktur.

103 Rousset, *Mercure historique, aynı eser*, s. 67.

104 Manstein, *Mémoires*, s. 128. *Histoire de la guerre Russes et des Impériaux contre les Turcs en 1736 ect. par* M. de Keralio, Paris 1780, I, 22. Vişniakof'un böyle iyi muamele görmesinin en önemli sebebi Humbaracı Ahmed Paşa idi. Her zamanki gibi Yedikule zindanlarına atılacaktı ki, Humbaracı Ahmed Paşa Divân-ı Hümâyûn'a bu

2) Rusya ve Avusturya'nın 1739 Tarihli Belgrad Barışı'na Kadar Osmanlı'ya Karşı Savaşı

Sadrazam ile birlikte Davudpaşa'daki ordugâha gelen deniz devletlerinin temsilcileri İngiliz elçiler Lord Kinnoul ve 1736 başlarından beri Chevalier Fawkener ile 1727'de İstanbul'da vefat eden Kont Colyer'in halefi, Hollanda Elçisi Cornelius Kalkoen'in yanısıra, artık bilhassa Habsburg daimî elçisi Baron von Talman, Divân-ı Hümâyûn nezdinde barışın muhafaza edilmesi için elinden geleni yapıyordu. Bu yöndeki telkinlerine daha fazla ağırlık kazandırmak için, Viyana sarayı kendisine büyükelçi ve yetkili vekil sıfatlarını vermeyi uygun gördü[105].

Habsburg sarayı gerçekten de Rusya ve Bâbıâli arasındaki son karışıklıklarda tuhaf ve oldukça zor bir duruma girmişti ve buradan mümkün olduğunca yara almadan çıkmak istiyordu. Diğer tarafta Avrupa'da genel olarak hâkim olan durumlar ve bilhassa yakın gelecek ile ilgili görüşler, kayserin Bâbıâli ile bir savaştan mümkün olduğunca kaçınmasını gerektirecek şekilde idi. Gerçekten de savaş açmak için hiçbir gerekçe yoktu.

İki ülke arasındaki dostane ve barışçıl ilişkilerde Pasarofça Barışı'ndan sonra çok önemli huzursuzluklar meydana gelmemişti. Viyana sarayı, gerçi 1718 tarihli ticaret antlaşmasının 6. maddesine göre Osmanlı tüccarları için bulundurulması gereken daimî şehbendere ikamet izni vermeyi pek istememişti. Bu rahatsızlık verici maddenin yerine getirilmesini birkaç yıl boyunca engellemek için çareler bulunmuştu. Ancak bu önemli makama seçilen Kapıkulu Ömer Ağa nihayet 1725'te fiilen Viyana'ya geldiğinde, çok geçmeden hoş olmayan sürtüşmeler başladı. Zira, antlaşmaya göre yalnızca konsolosluk ve ticaret işleri ile sınırlı yetkilerini aşarak, diplomatik karaktere sahip daimî elçi rolünü oynamaya çalıştı; ücretsiz bir ikamet ve uygun bir harcırah talep etti ve Kayser Kabinesi'ni rahatsız edecek şekilde salt siyasî meselelere karıştı. Kayserin uygun yerlere dağıtılan para bağışları ile destekleyerek, elçileri Dirling ve Talman aracılığıyla bu hususta Divân-ı Hümâyûn'a sunduğu şikâyetler, so-

---

şekilde zaten kritik olan durumu ve Rusya ile nihaî bir uzlaşmayı daha da zorlaştıracaklarını anlattı. Münnich, *Tagebuch*, s. 144. Rousset, *Mercure historique*, *aynı eser*, s. 99. Ayrıca s. 143'te Davutpaşa ordugâhına gidişleri de detaylı bir biçimde tarif edilmektedir. O dönemde silah altında yalnızca 9 bin yeniçeri vardı.

105 *Mercure historique*, *aynı eser*, s. 70.

nunda etkisini gösterdi ve yetkisi olmayan bu gözcü, 1732'de tekrar geri çağrıldı ve yerine de bir süre kimse getirilmedi.

Ayrıca Bâbıâli o dönemlerde ne Avusturya'ya karşı amansız bir nefret besleyen Humbaracı Ahmed Paşa'nın sürekli kışkırtmalarına kulak vermek istiyordu, ne de bunlara kulak verebilecek durumdaydı. Rakoçi ile işbirliği içinde Divân-ı Hümâyûn'un kaysere savaş ilân etmesini ve iki ordu ile kısmen Macaristan ve Erdel, kısmen de Habsburg topraklarına saldırmasını sağlamaya çalışıyordu[106]. Biri siyasî, biri askerî açıdan olmak üzere, bu amaçla yazdığı ve Divân-ı Hümâyûn'a sunulduklarında belirli bir etki bırakmış gibi görünen iki bildiride böyle bir savaşın avantajlarını ve muhtemel başarılarını en parlak şekilde göstermeye muvaffak olmuştu. Birinci bildirinin sonunda şöyle diyordu: "Bu savaşın ağırlığı Macaristan'dır; görünen o ki, burada başarılı olacaktır. Burada kullanılacak çok sayıda savaşta tecrübeli ordular, başarıyı garanti etmekte ve zaferi belirleyecektir. Yüzyıllardır bu kadar olumlu bir fırsat görülmemiştir; bu fırsatı kullanmadığımız takdirde, bu kadar olumlu şartları belki bir daha asla bulamayız. Peygamber Efendimiz bütün müminlere şanına lâyık olmak için gösterdikleri çabalara uygun düşünceler bahşetsin!"[107]

İddialarına göre, Divân-ı Hümâyûn bunun üzerine kendisine 30-40 bin kişilik bir ordunun başına geçerek, bu savaşa katılabileceği vaadinde bulunmuştu. Ancak Bâbıâli'nin böyle bir savaşa kolayca anlaşılabileceği üzere, duyduğu isteksizlik ve Talman'ın zamanında uygun kişilere dağıttığı birkaç bin duka, meseleyi çok geçmeden tekrar arka plana atmaya ve Humbaracı Ahmed Paşa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdindeki güvenilirliğini oldukça düşük bir seviyeye çekmeye yetti[108].

---

106 Bonneval, *Mémoires*, II, 298'de şöyle demektedir: "Prens Rakoçi buradaydı. Onu birçok defalar gördüm. Bâbıâli'yi bu savaşa karar verdirmek için birlikte tasarılar yaptık ve bunu her ikimiz de diliyorduk. Prens hanedanlığını yeniden kurmak için ve bense intikamım için, asla nefret etmediğim Hristiyanlar ve imparator için değil. Kalabalık Türklerden oluşan bir birliğin başında kendimi hayal ediyorum, Almanlara Kont Bonneval'in lâyık olduğunu veya ona lütfedildiğini veya devleti zehirlemesinin dışına atıldığını hissettirmeyi düşlüyorum".

107 "Bâbıâli'nin Almanya imparatoruna savaşa girmesini gerektiren sebepler", *aynı eser*, s. 299-304. İkinci bildiri: *"Mémoire particulier sur la maniére d'assurer le succées des armées ottomanes contre les Allemands"*, *aynı eser*, s. 305-318.

108 Bonneval. *Mémoires*, II, 299: "Sultan çok önceden bana, savaş hâlinde, büyük vezirin komutası altında veya tek başıma 30-40 bin kişilik bir birliğe komuta etmem için

Diğer taraftan Viyana Kabinesi, Rusya'ya karşı taahhütlerini yerine getirmekten daha fazla kaçamıyordu. St. Petersburg'un Bâbıâli'ye karşı düşmanca tutumu karşısında günden güne daha önemli hâle geliyordu. Her iki ülke arasında 1726'da Bâbıâli'nin daha o zamanlar pek hoş karşılamadığı bir himaye ve savunma ittifakı meydana getirilmişti[109]. Rusya ve Avusturya birbirlerinin topraklarını garanti altına almanın yanısıra, 6. madde uyarınca savaş çıkması hâlinde, birbirlerini 20 bin piyade ve 10 bin süvariden oluşan bir yardımcı birlikle desteklemeyi taahhüt ediyorlardı. Kayser bu yüzden Rusya'nın Bâbıâli'ye karşı savaşına daha etkin katılması için yaptığı baskıları reddedemiyordu, zira Rusya kısa bir süre önce, 1735 ilkbaharında General Kont Lassi'nin emrinde Temmuz ayında oraya varan 10 bin kişilik bir yardımcı kıtasını Ren Nehri kenarındaki orduya göndererek, taahhüdünü yerine getirmişti[110].

Bu yüzden, barış yanlısı sadrazamın Davudpaşa'daki kışlaya davetini kabul eden Baron Talman'ın neden Rusya ve Bâbıâli arasındaki barış için arabuluculuk yapma çabalarını deniz devletlerinin temsilcileri ile birleştirmeye çalıştığı kolayca anlaşılabilir. Sadrazam, Habsburg sarayının bu dostane hizmetlerini kabul etmeye hazır olduğunu bildirmekle kalmayıp, Talman'ın araya girmesi ile Lehistan Kralı August'un elçisi Stadnicki'nin Niş'ten İstanbul'a dönmesine izin vererek ve Bâbıâli'nin hükümdarını resmen tanıyabileceğini açıklayarak da barış yanlısı olduğunu gösterdi[111].

Sadrazam ayrıca arabulucu devletlere karşı da hâlâ barış yanlısı tutumunu koruyordu. Davudpaşa kışlasında bulunduğu sürece, temsilcilerine defalarca kendisinin ve padişahın, onların nüfûzların kullanarak Rusya ile savaşı engellemelerine ne kadar önem verdiğini bildirdi. Bu yönde İngiltere kralına ve Hollanda'ya gönderilen bir yazıda ilişkilerin kopmasındaki bütün suçu gerçi Rusya'ya atfediyordu, ama aynı zamanda gerçek dostlarının arabuluculuğuyla

söz verdi. Bu söz bana bir Divân toplantısında herkesin ortasında verildi. Genel olarak bu söz alkışlandı ve bu sözün icrasını kimsenin engelleyeceğini sanmıyorum".

109 İttifak antlaşması için bk. Rousset, *Intérêts présens des puissances de l'europa*, III, 442. Viyana'da 6 Ağustos 1726'da 14 madde olarak imzalanmıştır. Hollanda elçiliğinin Şansölyei W. Theyls'in 28 Mart 1726 tarihli mektubundan anlaşılacağı üzere, İstanbul'da çok büyük bir rahatsızlık yarattı. Bu mektupta şöyle demektedir: "Çok Yüce Saray ile Moskova arasındaki ittifak burada büyük gürültü kopardı". Hammer, VII, 340.

110 Manstein, *Mémoires*, s. 110.

111 Rousset, *Mercure historique*, *aynı eser*, s. 35 ve 148.

mevcut antlaşmalara istinaden ve Rus birliklerin sınırlardan hemen çekilmeleri şartıyla barış tekrar tesis edilebilir ise her halükârda barış yapmaya meyilli olduğunu açıkladı[112].

Ayrıca her iki devletin temsilcilerinin aynı şekilde İkinci Şansölye Kont Ostermann'a yazılı olarak başvurmalarını sağladı. Bunun üzerine 12 Temmuz'da ortak bir nota hazırladılar. Çok geç de olsa buna aldıkları cevap, hiçbir şekilde tatmin edici ve cesaret verici değildi. Bu arada meydana gelen hâdiseler St. Petersburg Kabinesi'nin taleplerini ve kullandığı dili artırdığından arabuluculuk işini de zorlaştırıyordu.

Kont Ostermann, cevabında sadrazamın 12 Nisan'da gönderdiği yazıya kısaca değindi ve bir kez daha sarayının iyi niyetini ve ölçülü davranışlarını vurgulayarak, içinde bulunulan şartlar altında Bâbıâli'nin gösterdiği barış yanlısı tutumundan şüphe duymakta kesinlikle haklı olduklarını belirtti. Aksine, dürüst ve kalıcı bir barışı tesis etmekten çok uzak, arabulucuların barışçıl tutumlarını yalnızca zaman kullanmak ve İran savaşı bittikten sonra Rusya'ya yönelik uzun zamandır yaptığı planları gerçekleştirmek için kullandığından emindiler. Böyle olmamış olsa idi Bâbıâli sadrazama gönderilen söz konusu yazıda sınırlara elçi gönderilmesine yönelik teklifi kabul etmiş olurdu. Oysa bunu yapmamıştı; artık ne uygun görüyorsa onu yapabilirdi. Rusya ise hiçbir şekilde daha fazla açıklamada bulunmayacaktı. Davasının haklılığı bunu gerektiriyordu ve Tanrı'nın yalnızca kendisini savunmak için sarıldığı silahlarını gelecekte de başarıya götüreceğine sarsılmaz bir biçimde güveniyorlardı[113].

Kont aynı şekilde iki arabulucu devletin ve kayserin St. Petersburg'daki elçileri nezdinde de Azak'ın fethi vesilesiyle çariçeye tebriklerini iletirlerken, Osmanlı sultanı arabulucu devletlerin garantisi altında, çariçeye haklı olarak talep edebileceği bütün telafileri vereceğine dair yeterince güvence vermediği sürece, silahları bırakmayacaklarını bildirdi[114].

Böylece şimdilik bütün arabuluculuk yolları neredeyse tamamen kapanmıştı. Zira, Rusya'nın talepleri öyle yüksekti ki, Bâbıâli'nin bunları kabul etmesini beklemek imkânsızdı. St. Petersburg Kabinesi, yalnızca Azak Kalesi'ni, Karadeniz'de gemilerinin serbestçe dolaşımını ve Rusya'ya tâbi olan Tatarlar üzerindeki hâkimiyetinin tanınmasını talep etmekle kalmayıp, Kırım'ın haraç

112 *Aynı eser*, s. 149 ve İngiltere kralına gönderilen yazı, s. 285-290.

113 Kont Ostermann'ın bu yazısı için bk. *Mercure historique, aynı eser*, s. 397-400.

114 Bu açıklama için bk. *Mercure historique*, s. 206.

ödemesini, her iki devlet arasında yeni bir sınır düzenlemesini, savaş masraflarının tazminini ve İran ile Bâbıâli arasında akdedilen barışa Rusya'nın da dahil edilmesini talep ediyordu[115].

Bu şartlar altında Viyana sarayında bile Bâbıâli'nin yalnızca zaman kazanmaya çalıştığı izlenimine varıldığı sanılıyor. İstanbul'a dönmüş olan Talman'ı kesin bir açıklama yapmadan, çeşitli bahanelerle oyalamaya çalışıyorlardı. Yetkili vekil olarak resmen tanınana kadar ve vekâletlerini sunmak üzere, kaymakamın huzuruna kabul edilene kadar birkaç ay geçti. Ancak 18 Eylül'de büyük bir görkemle huzura kabul edildi, ama esas meselede tek bir adım bile ilerleme gösterilemedi.

Kaymakam yazılı olarak Bâbıâli'nin Tatarların Rusya'ya istediği telafiyi vermelerini sağlamayı asla reddetmediğini bildirdi. Bu bugüne kadar yapılmamış ise padişah bundan sorumlu tutulamazdı. Tatarlar, itaate zorlanamayan inatçı bir milletti. Dolayısıyla Rusya'nın Tatarlara duyduğu hoşnutsuzluk, Bâbıâli'ye mâl edilemezdi. Osmanlı sultanı ayrıca kayser ile dostluk içinde yaşamayı arzu ediyordu ve bunu, Macaristan ve Hırvatistan'daki asiler defalarca talepte bulunmaları ve yardım istemelerine rağmen, Habsburg'a karşı hiçbir düşmanlıkta bulunmaması ile kanıtlamıştı[116].

Kaymakam ayrıca Rus müzakerecilerinin mevcut olmamasını ve teklifleri ne St. Petersburg sarayının yukarıda adı geçen taleplerini, ne de Bâbıâli'nin beklentilerini karşılayabilecek durumda olan arabulucu devletlerin hareketsizliğini de bahane ediyordu[117].

Padişah aynı zamanda Talman'a özel izin olmadan Osmanlı topraklarından ayrılamayacağını bildirdi. Viyana sarayı Bâbıâli'nin bu ikili davranışlarına öyle kızmıştı ki, Talman'a yetkili vekil sıfatını bırakmasını ve Bâbıâli tarafından gelecek olumlu bir cevaba kadar hiçbir şeyi kabul etmemeyi emretti[118].

Viyana sarayı bu arada kısmen çabalarını desteklemek, kısmen de Rusya'ya iyi niyetini kanıtlamak ve her halükârda herşeye hazırlıklı olmak için, Macaristan'a aralıklı olarak 30 bin kişilik bir gözcü birliği gönderdi. Bu birlik, yaşlı Mareşal Kont Palfy emrinde Petervaradin yakınlarındaki Futak'ta

115 *Mercure historique*, s. 157 ve 284.

116 *Mercure historique*, s. 290 ve 396.

117 *Mercure historique*, s. 331.

118 *Mercure historique*, s. 414.

bir ordugâh kurdu. Buradan birkaç birliğe ayrılarak, biri Tımışvar Banatı'nı, ikincisi Erdel'i ve üçüncüsü Hırvatistan'ı koruma altına alırken, Belgrad önlerinde küçük bir birlik kaldı ve bir birlik de Bosna'ya gönderildi[119].

Yine de Bâbıâli'nin eline bununla bir koz vermek istemiyorlardı ve Bâbıâli'yi bu açıdan sakinleştirmek için, sınırlardaki komutanlara komşu paşaların bu yöndeki birlik hareketleri ile ilgili muhtemel sorularına kayserin bu hareketlilikte Bâbıâli ile ilişkilerini koparmayı düşünmediği, aksine tek niyetinin Fransa ile yapılan barıştan sonra birliklerine Macaristan'da Avusturya'da olabileceğinden çok daha iyi bakım sağlamak ve onları aynı zamanda Hırvatistan ve komşu eyaletlerde çıkabilecek muhtemel karışıklıklarda elinin altında tutmak olduğunu bildirmeleri yönünde emir verildi. Hâlbuki Bâbıâli bu cevapla hiç de tatmin olmayarak, Talman'a kayseri bundan böyle yalnızca Rusya'nın müttefiki gözüyle bakacağını, dolayısıyla arabuluculuk yapmasına izin veremeyeceğini bildirdi[120].

Tabii ki 1736'da Rusya ile yürütülen savaşta gelinen nokta, Bâbıâli'nin bu ikili tutumu ve Viyana sarayının siyasî açıdan zamanla fikir değiştirmesi üzerinde oldukça etkili olmuştu. Bu yüzden ana noktalarına göz atmak için, tekrar bu savaşa döneceğiz.

Mareşal Münnich, Nisan ayında Azak'tan Çaritsin'deki karargâha döndükten hemen sonra, Azak önlerindeki komutayı devralmaya hazırlanan General Lassi ile birlikte daha sonra St. Petersburg sarayı tarafından da onaylanan aynı yılın sefer planı hakkında görüşmüştü. Buna göre Münnich hemen Kırım'a saldırırken, General Lassi Azak'ı zaptedecek ve Kalmuk Reisi Donduk Ombo, Kuban Tatarlarına saldıracaktı. Münnich, Orkapı'yı ele geçirdikten sonra, Özü'den Türklerin ve Bucak'tan Tatarların gelişlerini önlemek için, Özü Nehri üzerindeki Kılburun'a ayrı bir birlik gönderecekti. Son olarak, General Lassi de Azak ele geçirildikten sonra, burada kullanılan kuşatma birliği ile tekrar Kırım'daki ana orduya katılacaktı[121].

---

119 *Mercure historique*, s. 70, 290 ve 402. *Mémoires secrets de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1737, 1738 et 1739 par Mr. le Comte de Schmettau*, Frankfort 1771, Avant-propos, s. 8.

120 Rousset, *Mercure historique*, s. 157 ve 508.

121 Münnich, *Tagebuch*, s. 171. Yalnızca bu seferi kapsayan günlükten başka kullanılan ana kaynaklar şöyledir: Manstein, *Mémoires*, s. 131-161 (Manstein, Kırım seferine bizzat katılmış olup, birçok fırsatta kendisini göstermiştir). Ayrıca St. Petersburg'da olayla-

Mareşal Münnich, bu harekât planını bir an önce gerçekleştirmek için, ordunun erzak sağlanmadan ve bilhassa daha sonrası için yeterli sayıda nakliye araçları temin edilmeden, 20 Nisan'da toplam 25 bin daimî birlik ve kalanı Husarlardan, milislerden ve Don, Zaporog ve Ukrayna Kazaklarından oluşan 54 bin kişilik bir ordunun başında Çaritsin'deki ordugâhtan stepleri geçerek Kırım'a doğru yola çıktı. Ordu beş gruba ayrılmıştı. General Spiegel, öncü birliklere komuta ediyordu. Hessen-Hamburg prensi ikinci, Korgeneral İsmailov üçüncü, Korgeneral Leontyev dördüncü ve Tümgeneral Tarakanov beşinci gruba komuta ediyordu.

7 Mayıs'ta Gazikirman'da Özü Nehri'ni geçtiler. Burada ilk kez Tatarlarla ağır bir çatışma meydana geldi, ama Tatarlar asla dayanamadıkları ağır top ateşi sayesinde kolayca geri püskürtüldüler. Kırım hanının [Kaplan Giray] sözde 100 bin süvariden oluşan ve 15 Mayıs'ta Çornaya Dolna'da [Kara Vadi] Ruslara saldıran ana ordusu da dayanamadı ve iki saat süren bir çatışmadan sonra, 17 Mayıs'ta başka hiçbir zorluk olmadan ulaşılan Orkapı saflarının arkasına çekildi.

Bu hatlar o dönemlerde Azak Denizi Boğazı üzerinden Karadeniz'e kadar bir buçuk Alman mil büyüklüğünde, 12-15 kulaç derinliğinde ve yaklaşık 12 kulaç genişliğinde kuru bir hendekten oluşuyordu. Bu hendeğin uzunluğu boyunca yüksek ve güçlü bir toprak sed uzanıyordu. Güçlü barikatlarla kapatılmış ve toplarla donatılmış tek bir kapı, büyük olanı beş ve küçük olanı iki güçlü taş kule tarafından korunan ve birbirlerine eşit olmayan iki yarıya bölüyordu. Alınması imkânsız kabul edilen bu istihkâmları kurmak için 5 bin kişi yıllarca çalışmıştı. Hemen arkasındaki Orkapı Kalesi, muhtemelen Cenevizliler tarafından kurulmuş, güneye doğru tek kapısı olan eski bir kale idi. Etrafında yaklaşık 600 kadar sefil ev vardı. Türk muhafız kıtası, hat üzerindeki kulelerdekiler dahil, yaklaşık 4 bin yeni-

rın gidişatına göre tek tek yayınlanan ve daha sonra "*Nachricht von denen gegen die Türken und Tataren in diesem 1736. Jahre vorgefallenen Kriegs-Operationen der russisch-kaiserlichen Armee*" adı ile derlenen bildiriler, Mart ayında Azak kuşatması ile başlar ve Aralık ayında Kalmuk Hanı Donduk Ombo'nun raporu ile biter. Hepsi elimizde mevcuttur, ama genelde askerî bir doğaya sahip olduklarından, burada yalnızca genel bilgileri aktarıyoruz. Ayrıca Rousset, *Mercure historique*, 1736 yılı ile ilgili kısmında dağınık olarak verilen haberler, esas olarak buna dayanmaktadır ve kısmen çevirilerdir. Keralio, *Histoire de la guerre des Russes*, yeni bir şey vermemektedir, ama bazı yararlı haritalara sahiptir.

çeri ve sipahiden oluşuyordu. Arkalarında ise Kırım hanı 100 bin Tatar ile ordugâh kurmuştu.

Hızlı ve kararlı, hatta kimi zaman biraz da deli bir adam olan Münnich, ne bu istihkâmların görünüşte zaptedilmezliğinden, ne de düşmanın üstünlüğünden çekiniyordu. Önce Kırım hanını [Kaplan Giray] çariçeye tâbi olmaya ve Orkapı'yı teslim etmeye çağırdı. Aksi takdirde, kendisine Kırım'ın tamamını yağmalama emri verilmişti. Han ise Rus topraklarında yapılan yağmaların öncelikle dizginlemesi mümkün olmayan Nogay Tatarları tarafından yapıldığı cevabını verdi. Ayrıca Orkapı'yı teslim etmesi söz konusu olamazdı, zira burada emirlerine itaat etmeyen Türk birlikleri vardı[122].

Bunun üzerine Münnich hemen hatların keşfini ve kuşatma için ne zamana, ne de gerekli araçlara sahip olduğundan, bunların hücumla alınmasını emretti. 20 Mayıs sabahı erken saatlerde hücum başladı ve olağanüstü bir başarı ile gerçekleştirildi. Geniş hendekten hızlıca geçtiler, duvarlara tırmandılar, Tatarların ordugâhına saldırdılar ve direnen herkes yarı uykuda öldürüldü. Han, son anda ve eşyalarının tamamını kaybederek kurtuldu. Rusların kayıpları ise oldukça azdı. Toplam 30 ölü ve 176 yaralı.

Kale 21 Mayıs sabahı, 2.557 kişilik muhafız kıtasının Gözleve (Koslow) veya Özü'ye serbestçe gitmesi karşılığında teslim oldu. Şehirde Türkler, Kırım ve Rusya arasında bir ara depolama yeri olduğundan, uzun zamandır burada istiflenen her türlü malların bulunduğu muazzam bir depo, ayrıca 84 metal top ve birçok erzak bulundu. Oysa ihtiyatsızlık edip, her yer yağmaya açıldı. Kendilerini seferi başarıyla devam ettirmek için gerekli imkânlardan yoksun bırakan barbarca savaş yönetimi daha burada başladı. Kale, 8 bin Rus topçu tarafından işgal edilirken, Türk muhafız katıları, sözde Tatar hanı hâlâ elinde esir bulunan Rus tüccarları teslim etmeyi reddettiği için, teslim şartlarına bakılmaksızın yine de esir alındı[123].

Rusların Kırım'a bu ani akını karşısındaki dehşet, yarımadanın tamamında çok büyüktü. Herkes eşyaları ile birlikte dağlara veya en yakın limanlara kaçtı. Han, ailesini ve hazinelerini, kaçmak için bir geminin beklediği Balaklava'ya göndermişti. Ordusunun büyük bir bölümü dağınık bir şekilde ülkenin iç kesimlerine kaçmıştı. Bu yüzden ciddi bir direniş beklenemezdi. Ruslar, bu güzel ülkeyi yakında tamamen ele geçirmek umudunu taşıyorlardı.

---

122 Manstein, *Mémoires*, s. 137.

123 Münnich, *Tagebuch*, s. 195.

Kırım o dönemlerde henüz canlı bir ülke idi. 40 vilayete bölünmüş ülkenin birçok zengin şehri ve verimli tarlalara sahip köyleri vardı. Tarım, hayvancılık ve ticaret hacmi yüksekti. Hanın yıllık geliri 1.000 kese altın civarında tahmin ediliyordu, Silahlı kuvvetleri 150 bin asker ve ayrıca 40 bin Nogay Tatar'ından oluşuyordu[124].

Münnich, Orkapı'ya Albay Dewitz emrinde yalnızca bir tabur piyade ve 600 Kazak bırakarak, ana ordusu ile hemen Gözleve'ye yöneldi. 10 bin asker ve 3 bin Kazak'tan oluşan ayrı bir birlik, orijinal plana uygun olarak, General Leontyev emrinde Kılburun'a gönderildi. Mareşalin niyeti aslında önce Taman Boğazı'nda bulunan Kerç ve Yenikale şehirlerini ele geçirmek, böylece Azak ile irtibat kurmak ve Karadeniz'in anahtarını ele geçirmekti. Oysa şimdi, zengin bir erzak stoku bulmayı umut ettiği için, önce Gözleve'ye göz dikti. Zira, orduda önemli bir erzak yokluğu baş göstermeye başlamıştı. Birliklerde ekmek, taze su, odun ve bilhassa haftalardır bulamadıkları taze et eksikliği görülüyordu.

Kapudan paşa tarafından Kefe'de karaya çıkartılan birkaç bin sipahi ile takviye edilen Tatarlarla bazı önemsiz çatışmalardan sonra, 5 Haziran'da Gözleve'ye vardılar. Muhafız kıtasının tamamı şehri terketmişti. Tatarlar, Bahçesaray'a geri çekilmişlerdi. Türkler ise 30 gemi ile İstanbul'a kaçmışlardı ve buraya gelişleri büyük bir korkuya sebep oldu[125]. O dönemde 5 bin ev ve birçok görkemli caminin bulunduğu ve ticaretin büyük bir refah yarattığı bu ünlü ve eski kale, böylece tek bir kılıç darbesine bile gerek kalmadan zaptedildi. Bu kalenin ele geçirilmesinin ayrıca Büyük Dük I. Viladimir'in 988'de burada Hristiyanlığı kabul etmesi ve Bizans İmparatoru Romanus'un kızı Anna Porfirogeneta ile evlenmesinden ve böylece Rus hanedanının İstanbul üzerindeki taleplerini dayandırabileceği bir bağlantının meydana gelmiş olmasından dolayı Ruslar için özel bir önemi vardı[126].

Tabii ki burada da ganimet ve erzak eksik değildi. Oysa bunların birçoğu hemen uğursuz yağma ve yok etme sisteminden dolayı mahvoldu. Orduya 34 gün yetecek kadar buğday bulundu. Ancak içme suyu ve atlar için yem sıkıntısı günden güne artıyordu, zira bütün kuyular peşinen Tatarlar tarafından yok edilmişler veya suları içilemez hâle getirilmişti ve çevrenin taşlı arazilerinde, yorulmuş atların son çaresi olan bozkır otları bile yoktu. Her gün yüz-

124 Münnich, *Tagebuch*, s. 215.

125 Rousset, *Mercure historique*, s. 147.

126 Münnich, *Tagebuch*, s. 204.

lerce at ölürken, birlikler arasında da salgın hastalıklar gittikçe çoğalıyor ve yıkıcı oluyordu.

Bu yüzden mareşal, şehrin büyük bir bölümünü ateşe verdikten, güzel camilerden kurşunları bile indirttikten ve birlikler arasında paylaştırdıktan sonra, doğrudan başkent Bahçesaray üzerine yürüyüşüne devam etmek üzere, beşinci günde tekrar Gözleve'deki ordugâhtan ayrıldı. Açık arazide dolanan veya komşu köylere gizlenen, ama ağır toplar sayesinde çoğunlukla geri püskürtülen Tatarlarla sürekli küçük çatışmalar altında ordu 15 Haziran'da bugünlerde burada yaşanan muharebeden dolayı tekrar ünlenen Alma Nehri kıyılarına geldiler. Ertesi gün öncü birlikler Bahçesaray'ın tepelerini zaptetmişlerdi. Kırım'ın etrafı dağlarla çevrili bir vadideki başkentine yalnızca savunması kolay tek bir dar geçitten ulaşılabiliyordu. Oysa başkenti savunmak için buraya bırakılan Tatar birliği, üzerine açılan ilk top ateşi üzerine hemen kaçtı ve böylece sakinleri tarafından terkedilmiş şehir ayın 17'sinde kolayca işgal edildi. Komşu dağlarda gizlenen Tatarların saldırısı, kolayca geri püskürtüldü.

Talihsiz şehir bunun üzerine Orkapı ve Gözleve ile aynı akıbete uğradı. Yağmaya açıldı ve büyük bir kısmı ateşe verildi. Hanın görkemli sarayının bile neredeyse tamamı yok edildi. Hatta Münnich bu yağmayı öyle ileri götürdü ki, şehrin ihtişamlı camisinin altın kaplama kule başlıklarını ve hilal şeklindeki uçları bile indirtterek, ordugâha götürttü. Yüzyılın başlarından beri burada bir şubeleri bulunan Cizvitlerin büyük kütüphanesi de, Kazakların kitapların gizlendiği bodrumdan içeri girerek, iyice sarhoş olduktan sonra kalan şarap fıçılarının da tabanlarını kırmaları ile mahvoldu[127].

Mareşal Münnich bunun üzerine Bahçesaray halkının büyük bir kısmının hazineleri ile birlikte sığındıkları Kefe'ye hemen saldırma planını gerçekleştirmek istedi. Oysa ordusunun günden güne daha kötüye giden durumu, Münnich'i hemen Orkapı'ya geri dönmeye zorladı. Rahatsız edilmeden, ama zorluklar altında geri çekildiler. General İsmailov emrinde bir akıncılar birliği ile kalgayın ikameti olan Akmescid ya da nâm-ı diğer Sultansaray (şimdiki Simferopol) yağmalandı ve yine büyük bir bölümü ateşe verildi. Ordu, 13 Haziran'da Alman Nehri kıyısına ve 6 Temmuz'da tekrar Orkapı önlerine geldi.

127 Münnich, *Tagebuch*, s. 207-213 ve s. 230-234. Burada ayrıca hanın tahrip edilen sarayının da ilginç bir tarifi mevcuttur. Ayrıca Manstein, *Mémoires*, s. 151-154.

Münnich'in niyeti, şimdilik yarımadanın iç kısımlarına yapılacak ikinci bir sefer için güç toplamak, bilhassa gerekli takviye kuvvetlerini ve vazgeçilmez erzak teminini beklemek amacıyla burada kalmaktı. Oysa bu yöndeki bütün beklentilerinde de hayal kırıklığına uğradı. Anlaşmaya uygun olarak Azak alındıktan sonra birliği ile kendisine katılacak olan General Lassi, gelmedi. Zira kale, beklendiği kadar hızlı ele geçirilememişti. Burada kazanacağı övgüleri kendisine lâyık görmediklerine içerleyen General Levaşov, daha önce de bahsettiğimiz gibi, kuşatma çalışmalarını çok ilgisizce yürütmüştü ve General Lassi nihayet 15 Mayıs'ta kale önlerine geldiğinde ve Amiral Bredal komutasındaki Don filosunun da desteğiyle çalışmaları hızlandırdığında, muhafız kıtası hâlâ öyle ağır bir direniş gösterdi ki, kalenin komutanı Mustafa Ağa, kapudan paşanın [Canım Hoca Mehmed Paşa] denizden getirmesi gereken yardımı boşuna bekledikten sonra, ancak 1 Temmuz'da teslim olmayı kabul etti.

Kendisi ve muhafız kıtasının tamamı için Açkuk'a serbest, ama askerî saygı gösterileri olmadan geçiş hakkı elde etti; yeniçerilere ve diğer birliklere silahları ancak kaleden ayrıldıkları zaman geri verilecekti ve komutan, bütün adamları ile birlikte *Kur'an*'a el basarak, bir yıl boyunca Rusya'ya karşı hizmet etmemeyi vadettiler. Rumlar, Ermeniler ve bütün Hristiyanlar rahatsız edilmeden şehirde kalabilirlerdi. Bütün köleler ise serbest bırakılacaktı[128].

Buna uygun olarak, hâlâ 3.463 erkek ve 2.233 kadın ve çocuktan oluşan muhafız kıtası 4 Temmuz'da kaleden ayrıldı. Serbest bırakılan Hristiyan kölelerin sayısı 221 idi. Şehirde yalnızca 63 Rum ve Ermeni tüccar kaldı. Surları 200'ün üzerinde kullanılabilir hâlde demir ve bronz toplar ve her türlü savaş malzemelerin içeren büyük bir depo, ama çok az erzak buldular. General Lassi, sırf tahrip edilen istihkâmları tekrar asgari düzeyde kullanılabilir hâle getirmek için bir ay daha kalenin önünde kalmak zorunda kaldı. Ancak Ağustos ayı başında, kaleye 4 bin kişilik bir muhafız kıtası bıraktıktan sonra, St. Petersburg'dan buraya defalarca gelen emirlere uyarak, 7 bin kişilik küçük bir birlikle Kırım yönünde yola çıkabildi. Oysa birkaç günlük yürüyüşten

128 Azak kuşatması ve işgali hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Manstein, *Mémoires*, s. 161-168; Münnich, *Tagebuch*, s. 221. Azak'ı zaptetmekte gecikilmesinin sebebi olarak, bir mühendis olmayan General Lassi'nin bu işlerden hiç anlamaması ve muhasara toplarının da büyük bir kısmının kullanılabilir durumda olmaması gösterildi. Ayrıca Rousset, *Mercure*, *aynı eser*, s. 202 ve 328. Burada teslim belgesinin de metni verilmektedir.

sonra, Münnich'in Kırım'dan ayrıldığını öğrendi. Bu kadar az sayıda askerle tek başına düşman topraklarında daha fazla ilerlemesi mümkün değildi. Böylece tekrar Azak'a geri döndü ve Ekim ayı başlarında Ukrayna'da Doneç Nehri kenarında ve ana karargâhını kurduğu Çarkov yakınlarında kendisine tahsis edilen kış karargâhına ulaştı[129].

Münnich için, beklediği bu takviye kuvvetlerinin gelmemesinden de daha kötüsü, Ukrayna'dan kendisine gönderilecek olan, ama Münnich Orkapı hattına ulaşamadan Tatarların saldırısına uğrayarak, tamamen yok edilen önemli miktarda erzak oldu. O yüzden burada büyük sıkıntılar içinde yalnızca 26 Temmuz'a kadar tutunabildi. Herşey eksikti, bilhassa su ve yem. Hayvanlar yine öyle büyük sayıda ölüyorlardı ki, leşlerden yayılan koku bütün çevreyi kirletiyordu ve ordu içinde baş gösteren hastalıkları daha da yıkıcı hâle getiriyordu. Bu yüzden acilen bir karar vermek gerekiyordu[130].

Münnich, Orkapı'nın daha önce esir alınan muhafız kıtası Özü Nehri kenarındaki Voronoy'a gönderildikten sonra, 24 Temmuz'dan 27 Temmuz'a kadar Orkapı'nın bütün istihkâmlarını muazzam lağımlarla havaya uçurttu, şehrin tamamını ateşe verdirdi ve geçitteki derin hendeği doldurttu. Sonra da hemen geri çekildi. Geri çekilişini biraz olsun haklı çıkartmak veya gizlemek için, niyetinin düşmanla Özü Nehri kenarında muharebeye girmek olduğu söylentisini yaydı. Oysa bu söylentinin yanlış ve yanıltıcı olduğu kısa sürede anlaşıldı. Zira mevcut durumlar altında, generaller Leontyev ve Tarakanov'un Mayıs ayında aniden saldırdıkları ve hiçbir kılıç darbesine bile gerek kalmadan ele geçirdikleri Kılburun'u bile elde tutmak mümkün değildi. Yine de kaleyi o zamandan beri tam karşısındaki Özü'de büyük oranda takviye edilen düşmana bırakmak istemiyorlardı. Böylece Leontyev'e Kılburun'u hemen yerle bir etme ve birliği ile tekrar ana orduya geri dönme emri verildi. Bu emre uyarak, 4 Ağustos'ta çok sayıda at ve o dönemlerde taze etin tamamen eksik olduğu dönemlerde çok büyük bir yardım olan 20 bin koyunla Duriçka Nehri'nde ana orduya katıldı[131].

O tarihten itibaren Ukrayna hattına geri çekiliş önemli hâdiseler olmadan devam ettirildi. Eylül ayının ilk günlerinde, oldukça tükenmiş bir vaziyette olan

129 Manstein, *Mémoires*, s. 169; Münnich, *Tagebuch*, s. 225.

130 Münnich, *Tagebuch*, s. 225.

131 Münnich, *Tagebuch*, s. 221 ve 229; Manstein, *aynı eser*, s. 156.

ordu –bütün alaylar asıl sayılarının yarısına kadar inmişlerdi– Samara Nehri kıyılarına geldi ve buradan kış karargâhlarına dönmek üzere terhis edildi[132].

Seferin kalıcı kazancı böylece Azak'ın gelirlerinden başka aslında yalnızca Kalmuk Hanı Donduk Ombo'nun Kuban Nehri kenarındaki Tatarlar karşısında elde ettiği avantajlar oldu. Nisan ayında Çaritsin ve Astrahan arasındaki yurdundan yola çıkarak Kuban Nehri'ne kadar ilerlemişti ve burada 5 bin yurttan oluşan bir Tatar birliğini öldürmüş veya köleleştirmişti. Daha sonra, Mayıs ayında 30 bin yurttan oluşan bir ana boyu öyle uzun bir kuşatmaya aldılar ki, sırf canlarını ve mallarını kurtarmak için, Rusya'ya tâbi olmaya hazır olduklarını beyan ettiler. Hanları ve 200 mirza, Donduk Ombo Han nezdinde sadakat yemini ettiler ve verilen rehineler bu yemini gelecek için de emniyet altına alacaklardı.

Çoğunlukla Bâbıâli'ye bağlı olan bu Tatar boylarının tamamı ancak yılın sonunda tâbi edilebildi. Donduk Ombo, Aralık ayında St. Petersburg sarayının kesin emri üzerine bir kez daha Don Kazakları ile takviye edilmiş 25 bin kişilik bir ordu ile Kuban Nehri bölgesine akın etti; Azak Denizi'ne kadar her yeri dolaşarak, direnen herkesi öldürdü ve savunması zaten çok zayıf olan başkentleri Kapil'i tahrip etti. Bu yağma seferi sırasında 30 bin üzerinde insan hayatını kaybetti ve ele geçen ganimet, bilhassa atlar ve kesimlik hayvanlar açısından muazzamdı. Donduk Ombo Han, birlikleri ile Kuban Nehri boylarında kaldı ve ülkeyi çariçe adına işgal altında tuttu[133].

Sefer başlarken kurulan ve Rusların Kırım'da ve Azak önlerindeki başarıları ile sanki tamamen haklıymış gibi görünen beklentiler, oldukça yüksekti. Yalnızca St. Petersburg'da değil, başka yerlerde de bilhassa Orkapı'nın ele geçirilmesi, fazla erken sevince sebep olmuştu. Görkemli ziyafetler; çariçenin ulusuna ve bütün dünyaya yönelik yayınladığı bir manifesto, hatta sonunda bir hatıra sikkesi ile kutlandı. Bu sikkenin üzerinde, sağ tarafında Avrupa'nın ve sol tarafında Asya'nın resimlendiği çifte kartalın etrafında şu anlamlı sözler okunuyordu: Batıya ve doğuya

132 Geri çekiliş hakkında daha ayrıntılı bilgiler için bk. daha önce de adı geçen "*Nachrichten von denen Kriegs-Operationen*", s. 55-64. Ayrıca bk. Münnich, *Tagebuch*, s. 235-243; *Mercure*, s. 549-558.

133 Manstein, *Mémoires*, s. 171-173 ve 188-191. Rousset, *Mercure*, s. 191 ve Bölüm CII (1737), s. 203. Burada Kalmuk reisinin Kuban'a yaptığı son yağma seferine dair kendi raporları da verilmektedir.

bakar; ve altında: Çok yakında Avrupa barışı için Tatarlar mağlup edilip, Tanai (=Don Nehri) özgürleştiğinde. 1736[134].

barış akdedildikten sonra "Uti possidetis", yani "sahip olunduğu gibi" kuralına göre Kırım'ın bir Rus eyaleti hâline geleceğinden kim şüphe duyabilirdi ki? Anlaşıldığı kadarıyla Rusya'nın gücünü bu yönde genişletmesinin doğuracağı tehlikeleri, arabulucu devletlerin daha ileri görüşlü siyasetçilerinden başka kimse düşünmemişti. Rousset, mesela şöyle demekte idi: "Bu büyük eylemler Rusya'nın şanını Asya'nın tamamına yaymaktadır ve Avrupa, çariçenin bütün bunların ruhu olan kabinesinin siyasetine ve bilgeliğine hayran olmaktan kendisini alamamaktadır"[135]. Bu, o dönemde dünyaya hâkim genel görüşün aşağı yukarı ifadesi idi.

Bu yüzden seferin nihaî sonuçlarının yarattığı hayal kırıklığı çok daha büyük oldu. Kırım'da 30 bin kişi kaybederek, sonunda birkaç istihkâmı yerle bir etmekten, birkaç canlı şehri tahrip etmekten ve çaresizliğe itilen bir halkın lanetinden başka bir şey elde edemediklerini kendilerine itiraf etmek zorunda kaldılar. Tabii ki daha sonraları seferin yaratıcısı olan Mareşal Münnich'e başarısızlığın suçunu da yükleme meylini gösterdiler. Aceleci ve cüretkâr davranmakla suçlandı. Daha önceki zamanlarda, bilhassa 1687 ve 1689 yıllarında yapılan ilk Kırım seferi sırasında edinilen tecrübelere göre, ordunun geçimi için gerekli erzaklarını 90 bin arabayla ordunun arkasından götürmek zorunda kaldıkları yeni bir sefer düzenlemenin, üstelik yarısı fethedilen ülkede bir de ordunun muhafazası için gerekli herşeyin yok edilmesinin ihtiyatsızlıktan başak bir şey olmadığı ileri sürülüyordu.

Ayrıca kendisi ve komutanları arasında süregelen ve birden fazla kez harekâtları engelleyici bir etki göstermiş olan husumetlerin de Münnich'ten kaynaklandığı iddia ediliyordu. Bilhassa topçuların başkomutanı ve zorluklar altında geçen bu seferin sıkıntılarına hiç dayanamayan sinirli ve inatçı bir adam olan Hessen-Hamburg prensi ile hiç geçinemediği biliniyordu. Prens, mareşalin emirlerine karşı inatçılığında öyle ileri gitti ki, subayları ve askerleri devamlı olarak Münnich'e karşı kışkırttı ve sonunda Bahçesaray'daki ordugâhta Münnich'i tutuklatmak ve yerine bir başkasını, yani prensi geçirmekten başka bir amacı gütmeyen bir tür komplo hazırladı.

134 Rousset, *Mercure historique*, s. 83 ve s. 359.
135 Rousset, *Mercure historique*, s. 217 ve 240.

Sonuçta mareşalin saraydaki düşmanları, savaş mahkemesi huzurunda Münnich'ten hesap sorulmasını sağladılar. Ancak kışın St. Petersburg'a gelen Münnich, mahkeme huzurunda kendisini aklamayı başardı. Çariçe tarafından oldukça olumlu karşılandı ve teveccühünün bir delili ve verdiği hizmetlerin ödülü olarak kendisine Ukrayna'da önemli miktarda topraklar verildi[136].

Bu bile St. Petersburg Kabinesi'nin Bâbıâli'ye karşı taleplerini düşürmeye veya mücadeleden vazgeçmeye niyetli olmadığını göstermeye yetiyordu. Aksine mareşal daha St. Petersburg'dayken, ertesi senenin sefer planı hazırlandı. Ana hedefi Özü olacaktı. Hazırlıklar büyük çabalarla yürütüldü. Münnich bilhassa Briansk'ta yeni kurulan tersanelerde düz ve yalnızca dört top ve 100 kişi ile donatılarak, Özü Nehri'ni kullanarak, Özü'ye karşı harekete geçecek birçok kanonbot yaptırdı. İlkbaharda sayılarını 200 bine kadar çıkartabileceklerini umdukları ordudaki boşlukları, askere yeni alınan 40 bin kişi dolduracaktı[137].

Bu arada kış ayları boyunca da hazırlıklar devam etti. Kırım'dan geri dönen birlikler gerçi Ukrayna'da kış karargâhlarına çekilmişlerdi, ama devamlı olarak 30 bin asker, Özü Nehri boyunca uzanan sınırları, Kiev'den Ukrayna hattına kadar Bucak Tatarlarının akınlarına karşı korumak için kullanılıyordu. Zira Bucak Tatarları Rus topraklarına sürekli yağma seferleri düzenleyerek, öç almaya çalışıyorlardı. 1737 Şubat'ında böyle bir Tatar birliği, küçük bir şehir olan Kaliberda'da donmuş Özü Nehri'ni geçerek, Ukrayna'ya akın etti; kendisi de hayatını kaybeden General Lesle'nin buraya nöbet tutmak üzere konuşlandırılan küçük birliğini öldürdü ve sonunda kayıplar vererek, nehrin diğer tarafına geri püskürtülene kadar, iki gün boyunca her yeri kılıç ve ateşle yağma ve talan etti[138].

Bu gibi hâdiseler ancak St. Petersburg Kabinesi'nin savaşı aynı yıl içinde tekrar var gücüyle devam ettirme kararını kesinleştiriyordu. Mareşal Münnich, seferin başlatılması için son emirleri bizzat vermek üzere, Şubat ayı sonunda Kiev'deki ana karargâhına geri döndü. Oysa bütün bu savaş hazırlıkları boyunca diplomasi trafiği de gözardı edilmedi. Artık iki amacı vardı. Öncelikle hâlâ mümkün olduğunca avantajlı bir barış elde etmek ve ikinci olarak, kayseri Bâbıâli'ye karşı savaşa daha etkin katılmaya ikna etmek istiyorlardı.

136 Manstein, *Mémoires*, s. 173-177.

137 Manstein, *Mémoires*, s. 191.

138 Manstein, *Mémoires*, s. 183-186 ve Rousset, *Mercure historique*, CII (1737), s. 438-441.

Bâbıâli'nin son bir yıl içinde sergilediği tutum gerçekten de birinci husus açısından hâlâ talepler çok yüksek olsa bile uyumlu davranacağına dair umut verici gibi idi. Sadrazam, Davudpaşa'daki ordugâhtan bariz bir tereddütle Tuna boylarına doğru harekete geçmiş; buraya gelince de Babadağ'da durmuş ve ordusunun yalnızca birkaç birliğini Turla Nehri'ne doğru Bender ve Hotin yönünde ilerletmiş ve başka hiçbir şey yapmamıştı. Hatta Özü Nehri'ne kadar ilerleyip, nehri geçmeyi ve bilhassa Kılburun'u ellerine geçirdiklerinden beri Ruslara Kırım'da saldırmaya hiç niyetli değildi. Bu yüzden yalnızca Vidin'in muhafız kıtasını 12 bin kişi ile takviye ettikten sonra, birliklerini Eylül ayı sonunda kış karargâhlarına gönderdi ve kendisi de İstanbul'a geri dönmeye hazırlandı.

Kapudan paşa da Azak'ı kurtaramayınca Kefe'de Kırım Tatarlarına yardıma gidecek bazı birlikleri karaya çıkartmakla yetinmişti.

Yine de Rusların Ukrayna'ya geri çekildiklerine dair haberler İstanbul'da büyük sevinç yaratmıştı ve Bâbıâli'nin cesaretini ve taleplerini biraz daha artırmıştı. Oysa göründüğü kadarıyla bilhassa İran tarafı henüz güvence alınmadan, Ruslarla her türlü çatışmadan kaçınılmak isteniyordu. Nadir Şah ile yapılacak barış gerçi olmuş gibi idi, ama henüz onaylanmamıştı. Diğer taraftan Rusya'ya karşı 30-40 bin kişilik bir destek kıtası göndereceğine dair umut beslenmesine rağmen, barış onaylanana kadar şaha pek güvenmiyorlardı. Gerçi ertesi yılın ortalarında barış onaylandı, ama şah, Rusya ile dostane ilişkilerini de bozmak istemediğinden ve bütün kuvvetlerine Kandahar üzerine yapacağı bir sefer için ihtiyaç duyacağından, bir destek kıtası göndermeye yanaşmadı[139].

Bâbıâli böylece en azından savaşta tecrübeli birliklerinin büyük birçoğunluğunu Rusya ile göründüğü kadarıyla kaçınılmaz savaşta kullanmak üzere, İran'dan geri çekebilmek gibi bir avantaj elde etti. Divân-ı Hümâyûn'daki barış yanlısı grup hâlâ güçlü olmasına ve sadrazamın da bizzat Rusya ile uzlaşmaya gidilmesi yönünde görüş bildirmesine rağmen, genel ruh hali yine de savaşa meyilli idi. Yeniçeriler ve kışkırttıkları halk, Divân-ı Hümâyûn'daki savaş yanlısı grubun da desteği ile Rusya ve Habsburg'a karşı savaş yapılması yönünde görüş bildiriyordu ve bilhassa Azak tekrar ele geçirilene kadar silahların indirilmemesinde diretiyordu. Barıştan bahsedenler, halkın öfkesine maruz

139 Rousset, *Mercure historique*, CII, 52, 213, 300 ve 643 ve CIII, 34.

kalma tehlikesi ile karşıkarşıyaydılar. Gerçekten de tahtın tekrar riske girebileceği bir isyanla karşı karşıya kalınmıştı[140].

Bu isyanı bastırmak için, alınacak kararlı tedbirlerle halkın gönlünün kazanılması gerekiyordu. Kırım'ın yaşlı hanı Kaplan Giray Han, ülkesini kötü savunduğu için azledildi ve yerine Kalgay Fethi Giray getirildi. Yaşlı ve yiğit Kapudan Paşa Canım Hoca [Mehmed Paşa, Azak'ı kurtaramadığı için aynı akıbete uğradı ve ek olarak savaş masraflarına katkı payı olarak 1.000 kese altın ödemeye mahkûm edildi[141] ve Edirne'ye ya da İstanbul'a dönmek niyetinde olan sadrazama, Babadağ'daki ordugâhta kalma ve burada komşu eyaletlerin beylerbeyleri ile yapılacak seferin planını geçici olarak kararlaştırma emri verildi.

Daha sonra büyük bir Divân-ı Hümâyûn'da Kırım Tatarlarının Rusya'ya karşı cürümlerinden sorumlu tutulamayacakları için, Azak'ın asla gözden çıkartılamayacağına karar verildi. En fazla çariçenin yakınlarında sınırlarını korumak için başka bir kale kurmasına izin verilebilirdi[142]. Oysa Rusya'nın ayak direttiği tam bu husus oldu. Daimî elçi Vişniakov, Babadağ'daki ordugâhtan ayrılırken, sadrazama bu hususta kesin açıklamalarda bulunmuştu. St. Petersburg Kabinesi, barışçıl bir uzlaşmanın ön şartı olarak bunda ayak diretti; üstelik Azak ile birlikte Karadeniz'de denizciliğini de garanti altına almış olacaktı ki, Bâbıâli bu şartı da kabul etmek istemiyordu. İstanbul'daki barış yanlısı grubun umutları bu yüzden şimdilik suya düştü.

Dolayısıyla hazırlıklar her halükârda gerek karada, gerekse denizde geniş kapsamlı olarak devam ettirilecekti. Diğerlerinin yanısıra, kayser ile muhtemel bir savaştan dolayı Divân-ı Hümâyûn'daki itibarı tekrar artmış olan Humbaracı Ahmed Paşa'ya kendisini 100 bin kişilik bir ordunun başında Macaristan'a göndereceklerine dair kesin bir vaatte bulunurken, sadrazam en azından aynı güçte bir ordu ile Bucak'ta ve Özü Nehri kenarında Rusların karşısına çıkacaktı. Oysa bu kadar büyük planların gerçekleştirilmesi için gerekli imkânlar hâlâ eksikti.

140 *Aynı eser*, CII (1737), s. 173, 510 ve 643. Mesela burada şöyle demektedir: "Halk Hristiyanlara karşı kesinkes savaş istiyordu ve Büyük Hükümdar tahttan indirilmekle ve sadrazam en ufak bir barış söylentisinin yayılması hâlinde kafasını kaybedeceği söylenerek tehdit ediliyordu".

141 Hammer, VII, 479. Burada Venedikli bir elçilik raporuna göre, "Azak'ı fethetmeyi başaramadığı için" azledildiği söylenmektedir.

142 Rousset, *Mercure historique*, CII, 50 ve 297.

Bu yüzden barış yanlısı grup, ordunun ve halkın savaş naralarına bakmaksızın, el altından faaliyetlere başladı, zira Rusya ile savaşın yanısıra, söylenenlere göre Venedik'i ve Lehistan'ı kendi tarafına çekmeyi başaran kayser ile ilişkilerin kopmasından korkuyordu. Böylece Habsburg Elçisi Baron Talman ve Viyana sarayı ile müzakereler barış yanlısı grubun etkisi altında yürütülüyordu. Müzakerelerin iki amacı vardı. Birincisi, kayserin Rusya ile ittifak yapmasını önlemek ve ikincisi, kayserin arabuluculuğuyla Bâbıâli ve St. Petersburg arasında barışı tekrar tesis etmekti. St. Petersburg sarayı da deniz devletlerinin yerine Habsburg'un arabuluculuğunu tercih ediyordu. Zira, Viyana Kabinesi'nin Bâbıâli'nin aşağılanmasından korkmak için bir menfaati yoktu. Oysa görünen o ki, Viyana sarayı Bâbıâli'nin özellikle de Rusya lehine aşağılanmasını hiç istemiyordu[143]. Dolayısıyla St. Petersburg Kabinesi temsilcilerini şimdilik mümkün olduğunca Bâbıâli'den uzak tutmaya çalışıyordu.

Talman ise Bâbıâli'den olumlu bir yaklaşım ve onurlu bir muamele görüyordu. Yıl daha sona ermeden, Kasım ayında, kayserin yetkili elçisi olarak sarayının arabuluculuğunu resmen teklif ve müzakereler için vekâletnâmelerini ibraz etmek üzere, sultan tarafından huzura kabul edilmişti. St. Petersburg sarayının barış antlaşmasının ön şartları olarak ileri sürdüğü hususları bildirmesi şartıyla vekâletnâmeleri kabul edildi[144].

Sultan aynı zamanda kaysere yazılı olarak başvurarak, ne yapmayı düşündüğünü ve Rusya ile Bâbıâli arasında savaş ertesi yıl da kaçınılmaz hâle geldiğinde hangi tarafı tutacağını sordu. Kayser Kabinesi böylece kesin bir karar vermeye zorlandı, zira o tarihe kadar yaptığı açıklamalar daima belirsiz ve mesafeli olmuştu. Aynı yılın 21 Nisan'ındaki ölümü, Avusturya'yı böyle kritik bir anda savaş gücünün en önemli desteğinden; en aydın siyasî başlarından birinden yoksun bırakan Prens Eugen'in halefi, Harp Şurası Başkanı Kont Königsegg, Bâbıâli'nin 5 Aralık 1736'daki çeşitli sorularına yazdığı cevabında, ihtiyatla genel hususların dışına çıkmamıştı.

Yazısının en başında kayserin yıllardır barışı muhafaza ve komşu ülkelerde bozulan huzuru tekrar tesis etmekten daha büyük bir arzusu olmadığını bildirdi. Habsburg Kabinesi ayrıca Pasarofça Barışı'ndan beri her iki ülke

143 Rousset, *Mercure historique*, s. 78. Burada Ocak 1737'de St. Petersburg'dan gönderilen bir yazıda şöyle denmektedir: "Eğer bir aracı bulmak gerekirse, bu gücü bilinen imparatordan başkası istenmezdi, Türklerin aşağılanmasında onun çıkarı yoktu".

144 *Aynı eser*, CI (Aralık 1736), s. 644.

arasında barışın bozulmasını gerektirecek hiçbir harekette bulunmamıştı. Diğer taraftan bilhassa 1726 tarihli antlaşmaya istinaden, Rus çariçesine gerek savaş durumunda silahlarla, gerekse Rusya ve Bâbıâli arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklarda arabuluculuk yaparak, yardımda bulunmak zorunda idi. Arabuluculuk konusunda Habsburg elçisi yıllardır iki ülke arasında Tatarların Rus sınır topraklarına sıkça akın etmeleri; Hazar Denizi'ndeki Rus topraklarından geçmek istemeleri ve Rusya'nın yakın zamanda İran ile yapılan barış antlaşmasında kasıtlı olarak hariç tutulmasından dolayı bozulan ilişkileri tekrar tesis etmeye katkıda bulunmak için elinden gelen herşeyi yapmıştı. Oysa bütün çabaları, telkinleri boşuna ve verimsiz olmuştu. Sadrazamın selefi olan Prens Eugen'e gönderdiği yazıda Bâbıâli'nin ifade edilen barışçıl tutumu asla bariz bir şekilde sergilenen düşmanca hareketleri ile uyumlu olmamıştı.

Königsegg, yazısında şöyle devam etmekte idi: "Roma imparatoru yine de Bâbıâli'nin dostluğundan vazgeçen ilk kişi olmayacaktır; ama aynı şekilde hiçbir güç onu Rusların en haşmetli ve en güçlü hükümdarından da ayıramayacaktır. Çariçe ile kayser arasındaki ittifak, Bâbıâli'nin veya herhangi bir başka devletin aleyhine olmayacaktır. Tek amacı, her iki antlaşma taraflarının karşılıklı olarak savunmasıdır. Ekselansları (sadrazam), bizi birbirimize bağlayan hayırlı bağları kopartmayı düşünürlerse umutlarının boşa gideceğinden emin olabilirler. Her iki ülke aksine Bâbıâli'nin silahlı kuvvetlerini sadece o komşu Hristiyan hükümdara, bir diğerine karşı kullanmaktan başka bir niyeti olmadığına kanaat getirdikleri sürece, birbirlerine daha da yakınlaşacaklardır. Gerçek ve değişmez amaçları budur ki, herhangi birine zarar vermekten ziyade yalnızca sınırlarını saldırılara karşı korumaya yönelik olduğundan haşmetli Bâbıâli'nin buna kızmaması gerekir".

Rus çariçesi gerçekten de barışa el uzatmaya meyilli idi yeter ki yapılanlar için kendisine borçlu olunan telafi ve gelecek için gerekli güvenceler verilsindi. Bâbıâli, aynı durumda aynı taleplerde bulunurdu ve Habsburg sarayından aynı desteği alırdı. Bu yüzden, Rusya'nın müttefiki olarak, bütün silahlı kuvvetleri ile Rusya'ya destek olduğu takdirde, hiçbir mazeret ileri sürmek zorunda değildi. Oysa Bâbıâli hâlâ bir şeyleri önleyebilirdi. Kayser bugüne kadar barışın tekrar tesis edilmesi için gösterdiği hizmetlerde nasıl boşuna uğraşmış ise Rusya'ya karşı da gerek sadık bir müttefik, gerekse iyi bir dost ve komşu olarak yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda idi. Dolayısıyla artık

Bâbıâli'ye bir arabulucu olarak değil, Rusya'nın bir müttefiki olarak başvuruyordu. Kış ayları içerisinde yerine getirileceklerini umdukları barışın artık bir antlaşma tarafı idi. Kayserin bu işte hiçbir çıkarı; hele ki topraklarını genişletmek gibi bir kazancı yoktu. Yalnızca mevcut antlaşmaların uzatılmasını ve her iki ülke arasındaki dostluğun sağlamlaştırılmasını istiyordu. Dolayısıyla daha büyük husumetleri önlemek ve halklara tekrar tesis edilen barışın hayrını getirmekten daha kolay bir şey yoktu[145].

Tabii ki bu belirsiz ve çok anlamlı cevap hiç de Bâbıâli'nin istediği gibi değildi. Kaymakamla başlatılan müzakereleri bizzat sadrazamla devam ettirmek için 21 Aralık'ta İstanbul'dan Babadağ'daki ordugâha geçen Baron Talman, sadrazam tarafından gerçi nezaket çerçevesinde karşılandı, ama kesin bir cevap verilmesine dair telkinlerine yalnızca belirsiz ve kaçamak cevaplar aldı. Bunun üzerine, reddedildiği takdirde, hemen oradan ayrılacağına dair tehditte bulunarak, kayserin emri ile hızlı ve kesin bir cevap talep edince, sadrazam, Kont Königsegg'e gönderilen cevap yazısına da aktarılan oldukça ağır bir dille konuşmaya başladı.

Yazıda mesela şöyle deniyordu: Pasarofça Barış Antlaşması uyarınca kayserin hiçbir şekilde Rusya ile Bâbıâli'ye karşı ittifaka girme hakkı yoktu. Ayrıca Viyana sarayının Bâbıâli'nin dostu mu, düşmanı mı olduğu çok da önemli değildi. Zira, bütün düşmanlarının karşısına çıkacak kadar güçlü idi ve savaştan çok olumlu başarılar bekleyebilirdi. Bunun dışında Habsburg sarayına asla düşmanlıklarda bulunmak için bir sebep vermemişti. Azak'a gelince, yakında Azak üzerinde kimin, Rusların mı, yoksa Osmanlıların mı daha fazla hak sahibi olduğunu anlayacaklardı. Bâbıâli hiçbir şekilde bu kaleden vazgeçmeyi, özellikle de Rusya'dan barış talep etmeyi hiç mi hiç düşünmemişti[146].

1737 Şubat'ında Viyana'ya varan bu ağır nota, Habsburg Kabinesi'ni büyük bir endişeye düşürdü. Baş Şansölye Kont Sinzendorf başkanlığında hemen toplanan ve en soylu generallerin de katıldığı bir harp şurasında, 1726 tarihli antlaşmaya istinaden yalnızca Rusya'yı 30 bin kişilik bir yardımcı kıta ile desteklemekle mi yetinmeli, yoksa Bâbıâli'ye savaş ilân etmenin ve Rusya ile aynı zamanda Habsburg'un kullanılabilen bütün silahlı kuvvetlerini mi göndermenin daha uyun olacağı sorusu ciddi bir biçimde tartışıldı.

---

145 Bu yazının tamamı için bk. Rousset, *Mercure historique*, CII, 144-160.

146 Rousset, s. 191.

Başta yaşlı Mareşal Kont Palfy ve bilhassa Prens Eugen'in tavsiyesi üzerine Habsburg hizmetine giren General Kont Seckendorff olmak üzere, çoğu birincisine karar verdi. Ordu, yakın zamanda İtalya'da ve Ren Nehri kenarında yapılan savaşlardan dolayı hâlâ yorgun ve kayserin maddî imkânları da endişe verici bir durumda olduğundan, ilk yıl için yalnızca 30 bin kişilik yardımcı kıtaları Rusya'ya göndermenin ve Bâbıâli'ye ancak Rusya ile barış yapmadığı takdirde savaş ilân etmenin daha uygun olacağını ileri sürdüler.

Kayser nezdinde büyük bir itibara sahip olan Prens Hildburghausen ve General Kont Schmettau ise Bâbıâli'ye hemen savaş ilân edilmesi gerektiği yönünde görüş bildirdiler. Onlara göre, Osmanlı sultanı şayet Ruslara karşı zafer kazanacak olursa kaysere saldırmaktan çekinmeyecekti ve orduyu 30 bin kişiden mahrum bırakmak uygun değildi, zira uzun yürüyüşlerden dolayı bunların büyük bir kısmını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalırlardı. Ayrıca savaşın Avusturya için avantajlı olacağından da kesin olarak emin olabilirlerdi. Bosna'yı, Sırbistan'ı, hâlâ Türklerin işgali altındaki Hırvatistan'ı ve Eflak'ın en azından bir kısmını kazanabilirlerdi.

Bu husustaki bütün müzakereler, çariçeye ertesi ilkbaharda savaşa katılacakları yazılı olarak söz verildiğine, dolayısıyla başka bir kararın alınamayacağına dair açıklama ile aniden kesildi[147].

Geçen yıl sona ermeden, St. Petersburg'daki Habsburg elçisi Kont Ostein arıcılığıyla çariçeye kayserin taahhüt ettiği bütün yükümlülüklerinin kesin olarak yerine getirileceğine dair açıklamalar yapılmıştı. Buna uygun olarak 9 Ocak 1737'de 1726 tarihli ittifak antlaşması, kayserin göndereceği yardımcı kıta 50 bin kişiye çıkartılarak tekrar yenilendi. Çok geçmeden Habsburglu bir askerî yetkilisi olarak Albay Bärenklau, çariçenin harp şurası ile ortak harekât planını görüşmek üzere St. Petersburg'a gitti. Nisan ayı sonunda harekât planı ile Viyana'ya geri döndü ve daha sonra Ukrayna'da Mareşal Münnich'in ordusuna katıldı[148].

Viyana Kabinesi'nin bundan sonraki adımları da tabii ki bu savaş yanlısı tutuma bağlı olurken, diğer taraftan Bâbıâli, bu tutumdan dolayı daha uyumlu

147 Schmettau, *Mémoires secrets de la guerre de Hongrie, Avant-propos*, s. 9 ve ayrıca "*Versuch einer Lebensbeschreibung des Feldmarschalls Grafen von Seckendorff, meist aus ungedruckten Nachrichten bearbeitet*", 1792 (Theresius Freiherrn von Seckendorff), II, 9.

148 Rousset, *Mercure historique*, CI, 660 ve CII, 525. Rusya ile yenilenen antlaşmanın şartları için bk. Hammer, VII, 483.

görünmek zorunda kaldı. Sadrazamın ilk öfke krizi sırasında kaleme aldığı ve akıllı bir ölçülülük sınırlarını aşan son yazısı, göründüğü kadarıyla Divân-ı Hümâyûn'da pek olumlu karşılanmadı. Arabulucu devletlerin Babadağ'a giden ve sadrazamın görüşleri üzerinde çok geçmeden önemli bir nüfûz kazanan temsilcileri Chevalier Fawkener ve Hollandalı Kalkoen de hükümetlerinin emri ile bilgece bir uyumluluk göstermesini tavsiye ettiler.

Anlaşmazlıkları ortadan kaldırmanın en iyi çaresi olarak, muhtemelen Bâbıâli'nin de talebi üzerine önce bütün katılımcı ve arabulucu devletlerin temsilcilerini Eflak'taki Soroka Kasabası'na gönderecekleri ve "uti possidetis" kuralının müzakerelerin temeli olarak kabul edilecekmiş gibi göründüğü bir kongre teklif edildi.

Sadrazamın Kont Königsegg'e yazdığı, biraz fazla mütevazi notada şöyle deniyordu: "Ekselanslarına Tanrı huzurunda Rusya'nın Bâbıâli'ye karşı yaptığı herşeyi unutacağımızı ve tek amacımızın Habsburg sarayının iyiliği için, Rusya ile barışı daha önceki şartlarda tekrar tesis etmek olduğunu vadederiz ... Rusya'dan tazminat talep etmemeye karar verdi. Zira, Bâbıâli'nin onurunu bu şekilde zedelemeyeceğimizi ve başka bir çare olmadığından, Rusların Orkapı, Kılburun ve Kırım'da verdikleri zararlar için tazminat talep etmediğimiz takdirde, Rusya'nın onurunun da aynı şekilde korunmuş olacağına inandık". Bâbıâli yalnızca Azak'tan vazgeçmek istemiyordu. Azak, Rusya tarafından barış zamanında haksız yere zaptedilmişti ve bu yüzden de temsilcilerini planlanan kongreye göndermeden önce, Azak'ın geri verilmesinde ısrar etmek zorunda idi[149].

Oysa 28 Şubat tarihli bir notada kayserin kongre ile ilgili teklife sıcak baktığını bildirmesine rağmen, Kont Königsegg böyle bir tutumu kabul edemezdi. 20 Mart tarihli yazısında, sadrazamın mektubundan ve Baron Talman'ın raporunda büyük bir hayal kırıklığıyla Bâbıâli'nin Azak'ın peşinen geri verilmesi üzerinde anlaşmaya varılmadığı sürece, Soroka'da yapılacak kongreye temsilcilerini göndermeye niyetli olmadığını anladığını belirtiyordu. St. Petersburg sarayı muhtemelen bunu asla kabul etmeyecekti ve kayser de bunu talep edemezdi, zira Azak daha önce de Osmanlı İmparatorluğu'na görkeminden hiçbir şey kaybettirmeden, uzun yıllar Rusların elinde kalmıştı. Bâbıâli, Rusya'yı Tatarların akınlarından korumak için bir şeyler yapmalı idi. Bu hususta ne kadar tereddüt ederse,

149 Rousset, *Mercure historique*, CII (Nisan 1737), s. 402.

barışı tesis etmek o denli zor olacaktı. Kayser, iyi niyetli bir komşudan beklenebilecek herşeyi yapmıştı; ama diğer taraftan artık kendi yükümlülüklerini yerine getirmekten de kaçınamazdı. Sadrazam, barışın nasıl tesis edileceğini biliyordu ve kayser, Bâbıâli'nin bu tedbirleri almasını hoşnutlukla karşılayacaktı[150].

Bu arada Rusya da Habsburg Kabinesi'nin telkinleri ile Nisan ayında temsilcilerini planlanan kongreye göndermeyi kabul etti. Yalnızca bunun için teklif edilen toplantı yeri hususunda anlaşmaya varılamıyordu. Tamamen tarafsız topraklarda yapılması isteniyordu ve böylece Soroka, Özü Nehri kıyısında Kudak ve Bolinya'da Byalarçerkiyev teklif edildikten sonra, Lehistan'da Kral August'un siyasetçi misafirlerine gerekli onurları göstermeyi kabul ettiği Nemirov'da karar kılındı[151].

Her taraftan barışçıl bir uzlaşma için gösterilen eğilime rağmen, Bâbıâli hâlâ zor bir durumda idi. Talman'ın ve arabulucu devletlerin temsilcilerinin sürekli büyük onurlarla muamele edildiği ve bilhassa Talman'ın zengin hediyelerle gönlü alınmaya çalışıldığı Babadağ'da ve Divân-ı Hümâyûn'da dürüstçe olsun olmasın, barış isteniyordu; İstanbul'da sokaklarda ve meydanlarda ise halk ve yeniçeriler, Rusya'ya karşı savaş ve Azak'ın geri alınmasını ısrarla talep etmekten yorulmuyorlardı. Bâbıâli'nin yine genel olarak zaman kazanmak istediğini düşündüren dalgalı ve oyalayıcı siyaseti de bundan kaynaklanıyordu. Kont Königsegg'in Mart ayı sona ermeden önce sadrazamdan gerçekten barış mı, yoksa savaş mı istendiğine dair soruyu sormasına sebep oldu. Zira zaman azalıyordu. Bâbıâli, planlanan kongreye temsilcilerini göndermeye karar vermeli idi. Gerek kayser, gerekse çariçe kendi temsilcilerini atamışlardı bile. Dolayısıyla barışın tekrar tesisine dair bu hayırlı işin istenen hedefe götürüp götürmeyeceği artık Bâbıâli'ye kalmıştı[152].

Buna da yine çok genel ve tatmin edici olmayan ve Azak ile ilgili ana noktaya hiç değinilmeyen bir cevap geldi. Yalnızca Bâbıâli'nin de barışçıl bir tutum içinde olduğu ve temsilcilerini bayramdan hemen sonra, yani Nisan ayı başında, kongrede Osmanlı İmparatorluğu'nun şanına ve onuruna yakışmayacak hiçbir şeyin kararlaştırılmayacağı umuduyla göndermeyi ihmal etmeyeceği bildiriliyordu[153].

150 Rousset, *Mercure historique*, CII, 407.

151 Rousset, s. 440 ve 645 ve CIII, 37.

152 Bu yazı için bk. *aynı eser*, CII, 351.

153 *Aynı eser*, s. 522 ve CIII, 39.

Diplomatik notalarla tek bir adım ilerlemeye izin vermeyen bu aldatıcı oyun artık devam ettirilemezdi. Sadrazama yazdığı son bir yazıda Kont Königsegg barışçıl bir uzlaşma için son tarihi 1 Mayıs olarak belirledi. Buna da bir cevap gelmeyince ve Bâbıâli hâlâ temsilcilerini barış kongresine göndermekte tereddüt edince, Habsburg Kabinesi kendinde maskesini tamamen düşürme ve Bâbıâli'ye karşı hemen savaş ilân etme hakkını buldu. Bu, 6 Haziran tarihli detaylı ve keskin bir manifesto ile yapıldı.

Bu manifesto, Habsburg Kabinesi'nin bu süre içinde Rusya ve Bâbıâli arasında barışı tekrar tesis etmek ve Bâbıâli ile Habsburg arasındaki ilişkilerin kopmasını önlemek için attığı bütün adımları bir kez daha göstermek için, İkinci Şansölye Kont Ostermann tarafından 12 Nisan 1736'da yapılan Rus savaş ilanına kadar geri gidiyordu. Burada yine Habsburg ve Rus sarayları arasındaki ittifak özellikle vurgulanıyordu.

Döneme hâkim durumlar için oldukça karakteristik olan sözlerle şöyle deniyordu: "Hristiyan âleminin tamamını bir sel gibi alıp götürmekle tehdit eden devasa ve korkunç Osmanlı İmparatorluğu'nun muzaffer silahlarının karşısına çıkartmak için kutsal bir ittifak kurmak zorunda kalınan dönemde bu iki imparatorluğun birleşmesi yararlı görülürken, Rusya'nın içinde bulunduğu bu canlı dönemde daha da avantajlı görünmektedir. Bu sele karşı kurulabilecek en güvenli seddir. Kâfirlerin bu seddi kırmak için gösterdikleri çabalar ve kullandıkları hileler, aynı zamanda Hristiyan devletler için yararlılığının bir delilidir. Bu iki itibarlı imparatorluk, karşılıklı menfaatleri gereği sıkı bağlar içinde oldukları sürece, Osmanlı İmparatorluğu'na sınır ülkelerin Bâbıâli'den korkmasına gerek yokken, eskiden Avrupa'da huzursuzluklar çıktığında her seferinde Osmanlı İmparatorluğu'nun boyunduruğu altına girme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktaydılar".

Görünen o ki, Bâbıâli yalnızca zaman kazanmak ve adımlarını duruma göre atmak için, meseleleri uzatmak istiyordu. Bu arada bilhassa kışkırttığı Tatarların Ukrayna'ya sürekli akınlarının etkilerine güveniyordu. Oysa bu yöndeki beklentileri Tatarların mağlubiyetlerinden dolayı boşa çıkınca, temsilcilerinin yola çıkışını geciktirerek, herkesi oyalamaya çalışmıştı. Barışçıl uzlaşma için belirlenen son tarih olan 1 Mayıs'ta Babadağ'dan yeni yola çıkmışlardı; üstelik Özü ve Kudak üzerinden yolu uzatmışlardı. Hiçbir şey olmadan bu ay da geçmişti.

Yazının devamında ise şöyle diyordu: "Mevsim artık öyle ilerledi ki, sadık ve kalıcı bir müttefiki güçlü bir şaşırtma ile desteklemekte biraz daha tereddüt edilirse kendi güvenlikleri için, hatta daha ziyade kâfirlerin bariz bir şekilde ortaya koydukları uğursuz planlarına karşı korumak zorunda oldukları Hristiyan âleminin iyiliği için borçlu olunan yükümlülükleri yerine getirmek imkânsız hâle gelecektir. Müttefikler, belirsiz bir barışın beklentisi ile barışı silah zoruyla elde edebilecekleri bir zamanda hareketsiz kaldıkları takdirde, bu planlar mutlaka hedefine ulaşırdı ... Böylece Bâbıâli'nin barışı düşünmekten uzak olduğuna kanı getirilecek olup, kayser de şimdi karar verdiği üzere, taraf olmak zorunda kalmıştır. Yükümlülüklerinden kaçınamamasına rağmen, hâlâ defalarca delilini sunduğu barışçıl tutumunda ısrar etmektedir. Savaşı başlatmak zorunda kalmasına rağmen, Bâbıâli'nin haklı ve uygun olan barış şartlarını kabul etmesi hâlinde, hâlâ savaşı bitirmeye hazırdır. Daha ileri giden düşünceleri yoktur. Niyeti, Osmanlı gücünü düşürmek değildir".

Dolayısıyla kayserin bu olumlu ruh hâlinden bir an önce yararlanmak tamamen Bâbıâli'ye kalmıştı. O güne kadar olumsuzluklara yol açan tereddütleri, gelecekte de olumsuzluklara yol açacaktı. Kayserin tutumunu da pekâlâ bildiği için, Bâbıâli kendisini bu hususta haklı çıkartamazdı[154].

Yine de Habsburg Kabinesi bu savaş ilanını daha biraz geride tutmayı uygun gördü. Öncelikle kayserin Osmanlı İmparatorluğu'nda çoğunlukla tüccarlardan oluşan tebaasını buradan geri çekmek için, düşmanlıklara ancak Temmuz ayında başlanacaktı. Ayrıca kendi tebaası rahatsız edilmeden ülkelerine dönene kadar alıkoymak üzere, Habsburg topraklarındaki bütün Türk tebaasının bir listesi çıkartıldı[155].

Nemirov'da yapılacak barış kongresinin dürüstlüğüne ve başarısına artık kimse inanmıyordu. Gerçi temsilciler tayin edilmişti: Bâbıâli tarafında Reisülküttab Mustafa Efendi, [Ruznamçe-i Evvel] Mehmed Efendi, Sadrazamın Kethüdası Ragıb Mehmed Efendi ve [Silahdar Kâtibi] Mehmed Said Efendi; Rusya tarafında Baron Şafirov, Kontramiral Nepluyevve avcıbaşı Volinski; Avusturya tarafında St. Petersburg sarayındaki elçi Kont Ostein, Baron Talman ve Kont Wolfeck. Arabulucu devletler, Chevalier Fawkener ve Cornelius Kalkoen tarafından temsil edilecekti. Ancak gitmeleri gereken yere varmak için hiç de

154 Bu önemli belge, "*Manifeste de l'empereur pour déclarer la guerre aux Turcs*" başlığı ile Rousset, *aynı eser*, CIII, s. 164-180'de verilmiştir.

155 *Aynı eser*, s. 41.

acele etmiyorlardı. Aksine yalnızca Bâbıâli tarafında değil, daha ziyade müttefik devletleri tarafında ellerinde silahlarla sonucu daha büyük bir başarı ile elde etmek için zaman kazanmaya çalışıyorlardı. Osmanlı sultanının temsilcileri henüz sakince Babadağ'da beklerlerken, çariçenin temsilcileri Temmuz ayı başlarında Kiev'e bile ulaşmamışlardı ve kayserin temsilcileri henüz talimat dahi almamışlardı. Yukarıda adı geçen savaş manifestosu yayınlanmak üzere baskıya verildiğinde, hâlâ devlet kaleminde oturuyorlardı[156].

Nemirov Kongresi, bütün zamanlarda görülen siyasî dürüstsüzlüğün belki de en muhteşem örneği idi. Peşinen bununla hiçbir şey yapılamayacağından herkes emindi, ama bun meseleyi ciddiye almaya kimsenin niyeti yoktu ve yine de sanki bundan büyük bir hayır bekleniyormuş gibi görünüyorlardı. Dolayısıyla Lehistan Kralı August'un sahneye koyduğu diplomatik bir komedi hâline gelmesine şaşmamalı idi[157]. Katılımcı devletlerin, topraklarında –Nemirov, Podolya'da Braclav Şehri'nin yaklaşık 2 mil ötesinde idi– böyle bir barış kongresinin yapılmasını olumlu karşılayıp karşılamadığına dair sorusuna Nemirov'un sahibi olan başkomutanı Kont Potocki aracılığıyla tarafsız bir devlet olarak, yalnızca temsilcileri karşılamaktan hoşnut olmakla kalmayıp, gerekli onurlarla karşılanmaları için elinden geleni yapacağını bildirdi; yine de müzakereler istenen hedefe ulaşmadığı takdirde, her iki tarafın ordularının birbirlerine yakın oluşlarına bakılmaksızın, Lehistan topraklarında her türlü düşmanlıklardan uzak duracaklarını umuyordu[158].

Kral bunun üzerine bütün masraflarını karşılayarak, Nemirov yakınlarına General Myr'in emrinde 1.500 kişi üzerinde bir onur kıtası tarafından korunan görkemli döşenmiş bir konferans salonu inşa ettirdi. Başkomutana ev sahibi rolünü üstlenmesi ve yabancı elçiler ile maiyetleri için daima açık bir büfe hazır tutması talimatı verildi. Bunlardan her biri için yakınlarda bir ev ve konferans salonu yakınlarında görkemli bir çadır hazırlandı. Sonunda temsilciler Temmuz ayı bitmeden maiyetleri ile birlikte yavaş yavaş Nemirov'a geldiklerinde, başkomutan tarafından karşılanışlarındaki görkem az görülmüştü.

156 Rousset, *aynı eser*, II, 667 ve III, 42, 270 ve 440.

157 Rousset, *aynı eser*, III, 61'de 1737 Temmuz'unda St. Petersburg'dan gönderilen bir yazıda şöyle denmektedir: "Burada barış için bu kongrenin başarısına hiç güven duyulmuyor; bu yüzden Rus temsilciler Nemirov'a ulaşmak için hiç acele etmiyorlardı. Zira herkes, bunun Büyük Vezir [sadrazam] tarafından zaman kazanmak için düzenlenmiş bir aldatmaca olduğuna inanıyordu".

158 Bu yazı için bk. Rousset, *aynı eser*, s. 69.

Her zamanki gibi, toplantılar açılmadan önce, vekâletnâmeler ile ilgili anlaşmazlıklar çıktı. Bu anlaşmazlıklar giderildikten sonra, müzakereler ancak 16 Ağustos'ta törenlerle başlatılabildi. Kayserin baş temsilcisi Kont Ostein, sarayının taleplerini Latince dile getirmek için ilk konuşmacı olarak söz aldı. Ardından Baron Şafirov, oldukça güzel bir konuşma ile bir kez daha mevcut savaşın sebeplerini sıraladı ve aynı zamanda müttefik devletlerin barışı tekrar tesis etme isteklerini de dile getirdi.

Barışın temeli olarak iki imparator sarayının temsilcileri ardından "sahip olunduğu gibi" ilkesini ileri sürdüler. Oysa reisülküttab [Mustafa Efendi] bunu hiçbir şekilde kabul etmek istemiyordu. Aksine Bâbıâli barışı hiçbir şekilde, hatta kayser İspanya ve Fransa ile savaş hâlindeyken bile ihlal etmezken, kayser Pasarofça Barışı'nı ihlal ettiği gerekçesi ile Osmanlı sultanı adına kayserden tazminat istiyordu. Açıkça en azından Belgrad'ın ve Tımışvar'ın tekrar geri verilmesi ve 10 milyon gulden tutarında bir tazminat ödenmesi gerektiğini ileri sürdü.

Karşılığında Rusya da bu sefer kendi yüksek taleplerini dile getirdi. Yalnızca Bâbıâli ile bundan önce yapılan bütün antlaşmaların yeni bir antlaşma karşısında iptalini; çarlık ünvanını ve gemiler için Karadeniz üzerinden Takımadalar'a serbest geçişi değil, aynı zamanda Kırım'ın ve Kuban'ın bütün Tatarlarla birlikte devrini ve Eflak ile Boğdan'ın Rus himayesi altında bağımsız prenslikler olarak kabulünü talep ediyordu. Aynı şekilde Avusturya da sınırlarının Eflak, Boğdan ve Sırbistan yönünde önemli ölçüde genişletilmesini ve bilhassa çok önemli bir yer tutan Vidin Kalesi'nin devredilmesini talep ediyordu. Oysa Osmanlı temsilcileri bu gibi tavizlerde bulunma yetkilerine sahip olmadıklarını düşünüyorlardı. Bunun için önce İstanbul'dan yeni talimatlar almaları gerekiyordu ve bu talimatlar gelene kadar müzakereler şimdilik durdurulacaktı[159].

Oysa Osmanlı payitahtında o dönemde Niş'in düşüşü ve Özü'nün zaptı ile ilgili haberlerden dolayı herkes büyük bir endişe içinde idi. Divân-ı Hümâyûn'da bir kez daha bariz tehlikelere maruz kalmadan savaşa devam edemeyecekler ise Hristiyanlarla barış yapıp yapamayacakları sorusu tartışılıyordu. Şeyhülislâmın fetvası lehte idi ve böylece Nemirov'daki temsilcilere mümkün olduğunca avantajlı şartlar altında barışı akdetmeleri bildirildi[160]. Kongrenin gidişatı artık savaşta olup bitenlere bağlı idi. Kazanılan veya kaybedilen bir muharebe herşeyi belirleyecekti.

159 Rousset, *aynı eser*, s. 319 ve 430.

160 Rousset, *aynı eser*, s. 273.

Avrupa'nın tamamı o dönemlerde bu olağanüstü mücadeleyi heyecanla takip ediyordu. Daha o dönemlerde eğer Hristiyan devletlerin karşılıklı kıskançlıklarından dolayı ayakta tutulmaz ise Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun geldiğine inanılıyordu. Mesela Rousset bu hususta şöyle diyordu: "Anlaşılan o ki, Osmanlı İmparatorluğu ayakta kalmasını gerçekte hem bu imparatorluğun büyümesinden, hem de çöktüğü takdirde harabelerini paylaşacak olan devletlerin gücünün büyümesinden korkan bazı Hristiyan devletlerin kıskançlığına ve menfaatlerine borçludur. Bunun en önemli sebepleri Doğu Akdeniz'deki denizciliğin ve ticaretin menfaatleridir ve komşu Hristiyan ülkeler için daima korkunç bir şey olmasına rağmen, eyaletlerini Hristiyan devletlerin elinde görmekten ve sultanlarını Boğaz'ı geçerek, ikametlerini Anadolu'da Bursa'ya taşımaya zorlamaktan ziyade, Osmanlı İmparatorluğu'nun devam etmesinin çok daha iyi olacağı kararına kolayca varılabiliyor"[161].

Dönem, diğerlerinin yanısıra Kardinal Alberoni'nin boş zamanlarını siyasî uğraşılarla doldurmaya çalışarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne ve İstanbul'da Hristiyan imparatorluk tahtının tekrar tesis edilmesine dair olağandışı bir fantezi ürettiği dönemdi. Döneme hâkim ruh halinin ifadesi açısından burada kısaca bu fanteziye değinmek gerektiğini düşünüyoruz[162].

Kardinalin görüşüne göre, Avrupa'nın her yerinden Osmanlı İmparatorluğu'nu kısa sürede yok edecek bir orduyu biraraya getirmek kolaydı. Bu ordunun en az 370 bin kara birliklerinden ve değişik büyüklükte 240 gemiden oluşacağını tahmin ediyordu. Kayser ve Avusturya İmparatorluğu bunun için 100 bin kişi ve Rusya da aynı sayıda birlik tahsis edecekti. Diğer üç kuzey devleti Danimarka, İsveç ve Lehistan, toplam 50 bin kişi, Fransa ve İspanya, Portekiz, İtalyan devletleri ve İsviçre ise toplam 120 bin kişi tahsis edecekti; donanma ise daha büyük ve daha küçük deniz devletleri tarafından temin edilecekti.

Gerçi müştereken yapılan fetihlerin nasıl dağıtılacağı sorunu kardinali de oldukça zor bir durumda bırakıyordu, ama kendisini çok başarılı olmasa

---

161 Rousset, *aynı eser*, s. 427.

162 "*Des weltberühmten Cardinals Alberoni Vorschlag, das türkische Reich unter der christlichen Potentaten Botmäßigkeit zu bringen sammt der Art und weise, wie dasselbe nach der Überwindung unter sie zuvertheilen*", Frankfurt ve Leipzig 1736, 46 sayfa. Bilhassa Rousset, *Mercure historique*, CIII, 80'den anlaşıldığı üzere, bu belgenin özgünlüğünden o dönemlerde şüphe duyulmamıştır. Bu husustaki detaylar, Raumer'in 1858'e ait "*Historisches Taschenbuch*" adlı cep kitabında "*West und Nord im dritten Stadium der orientalischen Frage*" adlı bildirimde bulunabilir.

da olağandışı bir biçimde bu ikilemden kurtarmasını biliyordu. Siyasi açıdan çok değerli bir yer tutan İstanbul'daki imparatorluk tahtını akıllılık ederek, Batılı büyük bir devlete değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da paylaşılacak diğer topraklar hariç olmak üzere, yalnızca Rumeli'nin ekleneceği Asya ve Afrika topraklarının bağımsız hükümdarı olarak, küçük bir hükümdar olan Holstein-Gottorp düküne emanet ediyordu. Bosna, Sırbistan, Slovenya ve Eflak, İstanbul'daki yeni imparator karşısında önceliğe sahip olacak kaysere bırakılıyordu. Rusya ise yalnızca Azak ve Tataristan (Kırım) ile yetinmek zorunda kalacaktı ve bunun için Finlandiya'yı da tekrar İsveç'e geri verebilecekti. Ayrıca Fransa Tunus'u, İspanya Cezayir'i, Portekiz Trablusgarb'ı, İngiltere Girit Adası'nı ve İzmir'i ve Hollanda Rodos ve Halep'i alacaklardı. Danimarka, Holstein-Gottorp Düklüğü ve İsveç de Finlandiya ile tazmin edilecekti.

Kardinal akabinde hemen İtalya topraklarını da paylaştırıyordu. Toskana Sicilya'ya, Milano ise hukuka dayalı olarak Kıbrıs'ı da alacak olan Sardunya'ya dahil edilecekti. Kardinal bu arada küçük Alman hükümdarlarını da eli boş çevirmek istemiyordu. Görüşüne göre, "büyük ve verimli Eğriboz Adası, herkesin iyiliğini düşündüğünü defalarca kanıtlamış olan Prusya kralının engin ve verimli toprakları için önemli bir genişleme" anlamına gelecekti. Bavyera Elektörlüğü, bilhassa Viyana'nın kuşatmadan kurtarılmasında ve Buda kuşatmasında gösterdiği hizmetlerden dolayı Bohemya sınırına kadar topraklarının genişletilmesini hak ediyordu ve böylece Avusturya'nın diğer toprakları üzerindeki bütün hakkı elinden alınmış olurdu.

Lehistan'a Boğdan ve Bucak Tatarlarının toprakları bırakabilirdi ve aynı zamanda Saksonya hanedanının veraset hakkı da belirlenebilirdi, zira bu, gelecekteki krallık seçimlerinde çıkabilecek muhtemel husumetleri önlemenin tek yolu idi. Venedik, Mora ve Dalmaçya'nın tamamını haklı olarak hak ediyordu ve Ceneviz'e Yunanistan'da Livadiya ve Korsika üzerindeki hâkimiyet verilebilirdi. Maltalılar ise savaşa katılmış olma onuru ve İsviçre de birlikleri için iki kat ücret ile yetineceklerdi. Takımadalar'daki adalar, savaşta ön plana çıkan prenslere ve generallere tahsis edilecekti.

O dönemlerde Şark Meselesi'nin çözümü, gerçekten de ciddi bir biçimde ele alındığı takdirde, Avrupa'daki bütün ilişkileri ne kadar derinden etkileyebileceğini göstermek için, hayalperest kardinalin eksiksiz bir sefer planını da eklediği bu siyasî fantezilerini, burada daha fazla takip etmek gereksizdir. Dönemin karakteristiği olarak yalnızca kardinalin de Rusya'nın Osmanlı

İmparatorluğu'nun yok edilmesi için yapılacak savaşa katılımına bilhassa ağırlık verdiğini belirtmek gerekir. Dolayısıyla "Çar Büyük Petro'nun siyasî vasiyetnâmesinin gerçekleştirilmesi" karşısında duyulan korku, o dönemlerde bugün olduğu kadar güçlü değilmiş. En azından kardinalin planlarında buna dair hiçbir iz bulunmamaktadır.

Burada tekrar savaşın aynı yıl içinde Nemirov'daki kongrenin sonucu üzerinde de oldukça etkili gidişatına geri dönüyoruz.

Kayser, Bâbıâli'ye karşı yürütülecek savaşa bütün silahlı kuvvetleri ile katılmaya karar verdikten sonra, hazırlıklar da buna uygun olarak yürütüldüler. Almanya ve İtalya'daki son savaşlardan dolayı neredeyse tamamen tükenmiş kuvvetlerin büyük çaba göstermesi gerekiyordu. Kasalar boştu, borçlar artmıştı, kredileri düşmüştü ve ordu hiç de tatmin etmeyen bir durumda idi. Bu yüzden bilhassa maddî açıdan olağanüstü yardım gerekiyordu. Seferi başlatmak için gerekli ek harcamalar 6 milyon gulden olarak hesaplanıyordu[163].

Bu harcamaları karşılamak için, Habsburg topraklarının yardımcı kaynaklarını, Alman soylularını ve mümkün olduğunca yurtdışını da kullanmak zorunda kaldılar. Habsburg toprakları bu defa uyum gösteriyorlardı ve neredeyse güçlerinden fazlasını yaptılar. Silezya soyluları mesela 1736 sonbaharında o dönelerde Hollanda'da müzakere edilen ve Macaristan'daki ordunun masraflarını karşılamak için kullanılacak 3,5 milyon gulden tutarında kredi garanti etmişlerdi. Aynı şekilde Bohemya da hiçbir zorluk çıkartmadan kendisinden istenen parayı, birlikleri ve savaş araç gereçlerini tahsis etti. Macar soyluları bile gönüllü olarak 100 bin taler bağış yaptılar ve yılın sonlarına doğru Habsburg toprakları bir kez daha 40 bin asker tahsis ettiler; bunun yarısı, adam başı 44 gulden olarak hesaplanarak, para şeklinde verildi. Yalnızca Sibiu'da (Hermanstad) toplanan Erdel soyluları, kaysere olağan vergileri bile ödeyebilecek durumda değilken, olağanüstü savaş vergisini ödeyemeyeceklerini bildirdiler[164].

Cari ihtiyaçlar ise kısmen genel bir gelir vergisi ve kısmen Tontine diye adlandırılan emeklilik fonları şeklinde olağanüstü bir Türk vergisi ile karşılanıyordu[165]. Alman soylularından da para ve birlikler geleceğine güvenili-

163 Rousset, *Mercure historique*, CII, 518.

164 *Aynı eser*, I, 526, CII, 134 ve 519 ile CIII, 407 ve 571.

165 Kayserin ilgili buyrukları da *aynı eser*de mevcuttur, CII, 647-652: "*Ordonnance de l'Empereur pour la taxe de la guerre des Turcs* ".

yordu. Lehistan kralı, Saksonya elektörü olarak 8 bin kişi; Hessen 6 bin kişi, Braunschweig-Wolfenbüttel dükü ise iki tabur tahsis etti. İçinde bulundukları durumun bir kez daha ayrıntılı olarak anlatıldığı 22 Haziran 1737 tarihli bir önerge ile kayser, Regensburg Meclisi'ni komiseri Fürstenberg kontu aracılığıyla resmen olağanüstü para yardımına çağırdı. Bu yardım 100 "Römermonat" diye adlandırılan yardımdan oluşacaktı, ama bu tutar Alman soylular tarafından yarıya, yani yaklaşık olarak 3 milyon guldene indirildi[166].

Yurtdışında kayser, öncelikle ülkesindeki ruhban mülklerden yüzde onluk olağanüstü bir vergi uygulamak ve ayrıca 600 bin skudi tutarında bir teşvik ödemesi için Vatikan'dan yardım alıyordu. Papa XII. Clemens, Habsburg sarayı ile ilişkilerini sıcak tutmak istediği için, seve seve bu yardımlarda bulunuyordu. Ruhbanlardan alınacak yüzde onluk vergi beş yıllığına tahsis edildi ve yılda 1 milyon gulden olarak hesaplanırken, papa söz verdiği 600 bin skudiden hemen 150 bin skudi tutarında bir peşinat ödedi[167]. İsviçre kantonlarından bazıları, Tirol'daki büyük tuz madenlerinin kendilerine rehin verilmesi karşılığında 3 milyon gulden kredi vermeyi teklif ettiler[168].

Kayser başka yönlerden dolayı da yurtdışının yardımlarını kullanmak istiyordu. Uzun süre, 55 yıl önce Viyana kuşatmasından sonra olduğu gibi tekrar bir dörtlü ittifak oluşturmayı, yani bilhassa Venedik'i ve Lehistan'ı da ittifaka dahil etmeyi düşündü.

Oysa çok da sağlam olmayan tahtında oturan Kral August, İstanbul'da defalarca şikâyette bulunmasına sebep olan Tatarların sürekli akınlarına bakmaksızın, Bâbıâli ile mümkün olduğunca dostane bir ilişki kurmaya çalıştığı için, Lehistan'dan bu yönde hiçbir şey beklenemezdi. Lehistan'ın Rusya ile ittifak kurabileceğinden ve Rusların birliklerini Lehistan'dan geçirebileceğinden endişe eden Bâbıâli de kralın bu çabalarını destekliyordu. Bu yüzden Hotin ve Bender valilerine ve Bucak Tatarlarının hanına defalarca Lehistan yönünde her türlü düşmanlıktan imtina etme emri verildi[169].

Bâbıâli, nihayet August'u Lehistan kralı kabul ederek, en büyük arzusunu da yerine getirdi. Olağanüstü Elçi [Münif] Mustafa Efendi, 11 Temmuz 1737'de krala Varşova'da resmî bir huzura kabulde sultanın beratını teslim

166 Bu buyruğun tamamı için bk. CIII, 189-204 ve kabulü için bk. s. 650.

167 *Aynı eser*, CI, 416 ve CII, 184.

168 *Aynı eser*, CIII, 293.

169 Rousset, II, 216 ve 542.

etti ve kral, şükranlarını belirtmek için, Nemirov'daki barış kongresinde ev sahipliğini üstlendi[170].

Bu taraftan fazla bir şey beklenemediğinden, kayser en azından Venedik'i ittifaka dahil etmek için çaba gösterdi. O dönemde Bâbıâli ve Venedik arasında ilişkilerin kopmasına kadar varabilecek bazı husumetler meydana geldiğinden, bu yönde kolayca hedefe varabilmeyi umut edebiliyorlardı. Bâbıâli, Venedik bandırası altında 50 Türk tüccarı adına zengin bir yük taşıyan bir Malta gemisi için 200 bin duka tazminat talep ediyordu, ama Venedik bu tazminatı ödemeye tabii ki yanaşmıyordu. Ayrıca Dalmaçya sınırlarında da Venedik'in her halükârda donanmasını hazır tutmasını ve Dalmaçya'daki birliklerini önemli ölçüde takviye etmesini gerektiren birçok sürtüşmeler meydana gelmişti. Kaymakam, Aralık 1736'da İstanbul'daki balyosdan bu hazırlıklardan dolayı daha kesin bir cevap isteyince Venedik'in Bâbıâli barışı bozmak için Venedik'e bir sebep vermediği sürece, Bâbıâli ile arasındaki ebedî barışı bozmak gibi bir niyeti olmadığına dair kaçamak bir cevap aldı[171].

Venedik diğer taraftan Viyana, St. Petersburg ve Venedik'te düzenli olarak devam ettirilen müzakerelerde savaşa katılımı doğrudan reddetmek istemiyordu. Kayser ancak 1737 Nisan'ında Venedik'teki elçisi Prens Pio aracılığıyla Bâbıâli ile yürütülen müzakerelerin gidişatını gösteren detaylı bir bildiri sunduğunda ve bu şartlar altında yürüteceği politika hakkında kesin bir açıklama talep ettiğinde, Venedik'in gerçi Bâbıâli'ye karşı yapılacak savaşa katılmaya hâlâ meyilli olduğuna, ancak bu yönde yeni yükümlülükler altına girmeden önce, Habsburg Kabinesi'nin Venedik tarafından verilecek hizmetlere ve daha sonra savaş masrafları için Venedik'e bırakılacak fetihlere dair niyetinin ne olduğunu tam olarak öğrenmek istediği cevabını aldı. Bâbıâli'ye karşı yürütülen son savaştaki gibi rahatsızlıklara maruz kalmaması için, bilhassa Venedik'e bırakılacak fetihler konusunda tam bir güvence verilmeli idi[172].

Anlaşıldığı kadarıyla bunun üzerine Venedik'e ittifaka katılımının ödülü olarak tekrar Mora'yı, Arnavutluk'un tamamını ve Akhaia'nın bir bölümünü vadetmeye meyilli görünüyorlardı. Kayserin bu yöndeki vaatlerinin yeterince açık ve kesin olmaması, ister Venedik'in daha önceki tecrübelerinden dolayı şansını bir kez daha belirsiz bir şekilde denemeye hevesi kaçmış olması, ne-

170 *Aynı eser*, s. 671 ve III, 214.
171 Rousset, CI, 618.
172 Rousset, CII, 397.

ticede teklifi reddetmekte ısrar etti ve ortada Bâbıâli ile mevcut antlaşmaları bozmak için hiçbir sebebin olmadığına dair bir ültimatom verdi. Habsburg elçilerinin Temmuz ayında kayserin daha önceden kalma savunma ittifakını da bozmak zorunda kalacağına dair yeniledikleri tehdit de kararlarından vazgeçmesini sağlayamadı. Aksine, söz konusu ittifak antlaşmasına göre savaşa ancak Bâbıâli gerçekten Habsburg topraklarına saldırdığı takdirde etkin bir biçimde katılmak zorunda olduğunu açıkladı. Körfezde Türk korsanları ile bazı rahatsız edici sürtüşmelere ve balyosun İstanbul'dan Venedik'e gitmekte olan bir kuryesinin o dönemlerde öldürülmesine rağmen, Venedik hem gerekli imkânlardan yoksun olduğu, hem de hevesli olmadığı bir savaşa girmek istemiyordu ve bu hâdiseleri sessiz sedasız görmezden gelmeye karar verdi[173]. Tabii ki Venedik aracılığıyla İspanya'yı da Bâbıâli'ye karşı ittifak için kazanma planı da suya düştü[174].

Kayser böylece savaş başladığında yalnız kalmış olmasına rağmen, yukarıda adı geçen imkânlarla ordusunu zamanla hafif birlikler, topçular ve Amiral Marki Pallavicini ve İkinci Amiral Chevalier Merville emrinde 16 savaş gemisi üzerinde 2.400 denizci ve asker ile 1.000 kadar forsa taşıyan donanma hariç olmak üzere, 112.500 kişiye kadar çıkartmayı başardı[175]. Oysa ordunun donanımı ve erzak temini hâlâ tam değildi. En azından Prens Eugen tarafından ölüm yatağında en lâyık kişi olarak gösterilen ve mareşalliğe yükseltilerek, ordunun başına getirilen Kont Seckendorff, bu hususta şikâyetlerde bulunuyordu. Yılın başlarında kayserin emri üzerine Macaristan, Sırbistan ve Hırvatistan'daki birliklerin karargâhlarına bir teftiş gezisi yaptığında bunu saklamadı. Bir yabancı ve Protestan olarak sarayda güçlü bir grubun gözüne batan Seckendorff, bu açıksözlülüğü ile harp şurasında ve sayısız rakipleri arasında çok az dost edindi[176].

Kayserin damadı olan genç Loren Dükü Fransuva'nın da yanına başkomutan olarak verilmesi ile durumu daha da zorlaştı. Kayserin 27 Mayıs ta-

173 Rousset, CIII, 257 ve 377 ve Diedo, *Storia della republica di Venezia*, IV, 357.

174 Rousset, CII, 526 ve 619.

175 Schmettau, *Mémoires secrets*, *Avant-propos*, s. 15 ve 24.

176 *Versuch einer Lebensbeschreibung des Feldmarschalls Grafen von Seckendorff*, II, 42 ve devamı. Prens Eugen, kayserin ondan sonra orduyu kime emanet edeceğine dair sorusuna şöyle cevap vermişti: "Din söz konusu olmasaydı, gönül rahatlığıyla teklif edebileceği kişi, Seckendorff olurdu". Ordunun o dönemde durumu hakkındaki raporu için bk. *aynı eser*, s. 12 ve devamı.

rihli özel talimatı ile kesin olarak belirlenmiş olmasına rağmen, ikisi arasındaki ilişki oldukça rahatsız verici idi[177]. Ayrıca diğer generaller ve mareşal arasında bilhassa harekât planı konusunda çok geçmeden olumsuz bir görüş ayrılığı yaşandı.

Seckendorff, Rusya'nın da rızası ve Mareşal Münnich ile Mareşal Lassi emrinde iki ayrı ordu hâlinde Özü ve Kırım üzerine harekette bulunacak Rusya ile aynı zamanda Sırbistan üzerine belirleyici bir darbede bulunmak üzere, Habsburg ana kuvvetlerinin Tuna Nehri boylarında yoğunlaştırmak gerektiği görüşünde idi. Oysa Hildburghausen prensi, saray üzerindeki nüfûzu sayesinde harekâtın aynı anda üç ayrı ordu hâlinde başlatılmasını sağlamayı başardı. Seckendorff emrindeki ana ordu, Tuna Nehri üzerinden gene Sırbistan'a girecekti; Hildburghausen prensi emrindeki ikinci bir ordu, emrinde 10 bin millî birlikler bulunan Hırvatistan Banı Kont Esterhazy ile birlikte Sava Nehri üzerinden Bosna'ya akın edecekti ve General Kont Wallis emrinde üçüncü bir ordu, Erdel üzerinden Eflak ve Boğdan'a saldıracaktı.

Önce Vidin'e mi yoksa Niş'e mi saldırmak gerektiği konusunda da görüşler ayrılıyordu. harp şurasındaki oyların çoğunluğu, bu şekilde Tuna Nehri ile temin için çok önemli bağlantı en kolay biçimde muhafaza edilebileceğinden, Vidin yönünde idi. Seckendorff da bunu kabul etti, ama daha sonraki şartlardan dolayı önce Niş'e yönelmek zorunda kaldı.

Hazırlıklar, Mayıs ayı sonunda kesin ve uygun bir talimat ile donatılmış Seckendorff'un Viyana'dan ayrılmasını sağlayacak kadar tamamlanmıştı ve diğer generaller de yerlerini aldılar[178]. 11 Haziran'da Seckendorff Belgrad'a vardı ve hemen çok da iyi durumda olmayan ordunun başına geçti. Başına geçerek Sırbistan'a akın edeceği asıl kuvvetler, eli silah tutan toplam 42 bin kişiden oluşuyordu ve teminleri tam sağlanmamıştı. Bilhassa erzak arabaları, atlar için yeterli miktarda yem ve hastalıkların kol gezdiği düşünülürse çok büyük bir eksiklik olarak görülen uygun bir hastane donanımı eksikti. Savaş hazinesi için her ay ödeneceği söylenen 600 bin gulden de düzenli olarak ödenmiyordu ve 50 bin gulden indirilmişti. Ayrıca Tuna ovalarını neredeyse geçilmez hâle getiren sürekli yağmurlar, harekâtların başlatılmasını oldukça zorlaştırıyor ve geciktiriyordu. Ordunun yola çıkış tarihini sonunda 12 Temmuz olarak belir-

177 Talimat için bk. *aynı eser*, s. 69.
178 Seckendorff'a verilen talimat için bk. *Seckendorff's Lebensbeschreibung*, s. 45-63.

leyen Seckendorff'un öncelikli hedef olarak Vidin'i değil, Niş'i ileri sürmesinin sebebi de bu oldu[179].

Viyana'da seferin nihayet başlatılması 14 Temmuz'da yapılan ve kayserin ve sarayın tamamının, bütün bakanların, dünyevî ve ruhban birliklerinin, zanaat birliklerinin, okulların, vs. katıldığı bir ayin ile kutlandı. Stefan Kilisesi'ndeki ayinden sonra, yukarıda adı geçen 6 Haziran tarihli manifestonun ilân edilmesi ile savaş resmen duyuruldu. Aynı anda kâfirlere karşı galibiyet için her gün dualar okundu ve her iyi Hristiyan'ın katılması için, ülkenin her yerinde sabah saat 7'de Türk çanının çalınacağı ve herkes, nerede olursa olsun, diz çöküp, Habsburg silahlarının üzerine Tanrı'dan rahmet yağdırması için dua edeceği belirlendi[180].

O dönemde Tuna boylarında düşmanlıklar başlatılmıştı bile. 9 Temmuz'da asıl kuvvetler Zemlin ve Yeni Palanka'dan Yagodina'ya kadar ilerlemişti ve Morava Nehri'ni geçtikten sonra, 14 Temmuz'da Barakin'de düşman topraklarına girdiler. Hiçbir yerde direnişle karşılaşmadılar. Niş yolu üzerindeki savunması zayıf birkaç palanka kolayca zaptedildi. Seckendorff, Niş komutanı Mehmed Paşa'nın bir parlamenter aracılığıyla Habsburg birliklerinin neden Morava Nehri'ni geçtiklerine dair sorusuna, 6 Haziran tarihli manifestoyu göndererek cevap verdi.

General Philippi, altı alay süvari, 500 husar, 2 bin humbaracı ve altı adet toptan oluşan öncü birliklerle hemen ardından gelirken, Albay Lentulus emrinde ayrı bir akıncı birliği, Bosna ve Arnavutluk sınırı arasında, Sırbistan'ın güneybatısındaki Kosova bölgesine gönderildi. Bunun sebebi, Peç ve Ohri arşidüklerinin Habsburg birlikleri yaklaşmaya başladıklarında, başta 300 yıldır burada yaşayan Klementinliler olmak üzere, buranın yerlilerini, Rumları ve Arnavutları, genel olarak ayaklandıracaklarını vadetmeleri idi. Ohri arşidükünün talepleri çok yüksek olmasına rağmen, Viyana'da yine de ona kulak verilmesi gerektiğini düşünmüşlerdi. Arşidük, kayserin himayesinden ve dinin serbest icrasından başka eski Kantakuzen hanedanından gelen bir prens olarak, kendisine kayserin vassalı olarak Bosna, Sırbistan ve Arnavutluk'ta ruhban ve dünyevî hâkimiyeti sağlayan eski Justinian beratı-

179 *Seckendorff's Lebensbeschreibung*, s. 100. Burada Schmettau, *Mémoires secrets* eserindeki yanlışlıklar da düzeltilmektedir. Üç ordunun oluşumuna dair detaylar için bk. Rousset, CII, 515.

180 Rousset, CIII, 188.

nın da yenilenmesini ve onaylanmasını talep etmişti. Ayrıca kayserin vassalı olarak Alman meclisinde bir koltuk ve oy talep etmişti. Viyana'da bu talepler tabii ki yalnızca şartlı olarak kabul edildi; yine de bu savaşçı dağ halklarının olumlu ruh hâlinden yararlanmaya karar verildi. Albay Lentulus'un akınının sebebi işte bu idi[181].

General Philippi, hiç vakit kaybetmeden 22 Temmuz'da Niş'e geldi. Kalenin komutanına hemen teslim olmaları için gönderdiği talep üzerine, komutan 20 gün süre istemişti. Oysa Philippi, 24 saat içinde teslim olmalarında ısrar ediyordu. 2 bin kişilik muhafız kıtasının şüpheli ruh hali –yalnızca burada bulunan 600 yeniçeri kanlarının son damlasına kadar savaşmaya hazırdılar– komutana başka bir seçim bırakmadı, zira Seckendorff da asıl birliklerle yaklaşmakta idi. 23 Temmuz'da muhafız kıtasının ve nüfusun tamamının eşyaları ile birlikte askerî onurlar ve kayserin koruması altında serbestçe Sofya'ya gitmelerine izin veren teslimiyet belgesini imzaladı. Seckendorff, teslimiyet belgesini onayladıktan sonra, 3 Ağustos'ta Niş'teki 20 bin kişi buradan ayrıldı. 144 metal top ve büyük bir savaş malzemesi ve erzak stokunun bulunduğu kale hemen General Leutrum emrinde iki tabur tarafından zapt olundu ve bölgenin tamamı Habsburg'a tâbi edildi[182].

Albay Lentulus'un akını da bu arada talihli geçmişti. Stoloç ve Alacahisar (Kruşevaç) üzerinden Pojega bölgesine girmiş; burada çoğu Türkler tarafından terkedilmiş yerlerin, Tersteng, Mitroviça, Priştine, vs. biatlarını kabul etmiş ve nihayet Yeni Pazar'ı da fethederek, Kosova bölgesinin tamamının ilhakını tamamlamıştı[183].

Kayser silahlarının şansı bu tarihten sonra döndü. Albay Lentulus'a fethettiği yerleri elde tutabilmek için acilen talep ettiği birlikleri bile gönderemediler. Kendisine gönderilen küçük bir süvari birliği, birkaç bin Türk sipahinin tuzağına düştü ve Yeni Pazar'a ulaşamadan büyük bir bölümü öldürüldü ve General Schmettau'nun buraya getirmesi gereken ikinci bir yardımcı kıta, yolda erzakı bittiği için geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak 400 kadar kişi Yeni Pazar'a ulaştı. Böylece burada yaptıkları fetihleri, başta Klementinliler olmak üzere,

181 Seckendorff, *Lebensbeschreibung*, II, 106 ve devamı.

182 Seckendorff, *Lebensbeschreibung*, s. 108-117, Schmettau, *Mémoires secrets,* s. 12-32 ve *Mercure historique*, CIII, 181-184. Burada teslimiyet belgesinin metni de verilmektedir.

183 Seckendorff, *aynı eser*, s. 119-122 ve Schmettau, *aynı eser*, s. 26 ve 33.

Osmanlı'nın intikamını üzerlerine çektiklerini düşünen yerlilerin yalvarmalarına rağmen, çok geçmeden tekrar terketmek zorunda kaldılar[184].

Kuzeydeki seferin gidişatı ise çok daha kötü idi. Burada, kuvvetlerin bölünmesinden dolayı, kesin bir harekât planının ve iradeli ve bütünlük içinde bir komutanın eksik olduğu çok geçmeden ortaya çıktı. Anlaşılan o ki, düşmanın gücü ve konumu hakkında bile yeterince bilgi sahibi değildiler. Oysa Bâbıâli bu arada hiç de boş durmamıştı.

Bulgaristan'da, Bosna'da, Eflak'ta ve Boğdan'da, her yerde timarlı sipahi birlikleri toplanmıştı. Önem arz eden bütün sınır kaleleri önemli ölçüde takviye edilmişti. 70 bin askeri ile Babadağ'da bulunan sadrazam, Özü'ye 15 bin kişi, Bender'e 12 bin kişi ve Hotin'e 10 bin kişi göndermişti. Vidin muhafız kıtası, 16 bin kişilik seçkin birliklerden oluşuyordu ve uzun süreli bir kuşatmaya dayanmak için gerekli herşeyle donatılmıştı. İran ile barış yapıldıktan sonra, savaşta tecrübeli eski birlikler sürekli olarak Asya'dan Avrupa'ya çekiliyordu ve burada Turla Nehri kıyılarında ve Tuna boylarındaki birliklerin takviye edilmesine ve daha iyi bir duruma getirilmelerine büyük katkıda bulunuyorlardı[185].

Donanma için de bilhassa padişah yaşlı ve tecrübeli Canım Hoca [Mehmed Paşa]'yı sürgünden geri çağırmaya ve tekrar denizciliğin başına getirmeye karar verdikten sonra, gereken herşey yapılmıştı. Neredeyse aynı dönemde Niş'i ve Özü'yi kaybetmeleri de sanki Bâbıâli için savaşa var gücüyle devam etmek için bir kamçı idi.

Dolayısıyla Seckendorff'un karşısında hazırlıksız olmayan bir düşman yoktu. Oysa bu şartlar altında daha belirleyici darbelerde bulunmak üzere kuvvetlerini birarada tutmak yerine, birçok küçük yararsız çatışmada tüketildiler ve tamamen mağlup edildiler. Seckendorff'un Niş'i aldıktan sonra göz diktiği Vidin'e yapılan saldırı tamamen başarısız oldu.

1 Ağustos'ta altı süvari alayı, 100 husar, 20 takım humbaracı ve 4 top ile Niş karargâhından buraya doğru yola çıkan Mareşal Khevenhiller öyle yavaş ilerliyordu ki, düşman kaleyi her yönden korumaya alabilecek zamanı

184 Seckendorff, *aynı eser*, s. 123 ve devamı ve 156.

185 *Mercure historique*, CIII, 35: "Turla üzerindeki mevcut ordu, Tuna boylarında olan ve Bosna'da bulunan, hepsi birbirinden farklıdır, iki ay önce sayıları ikiye katlandı, eski birlikler, cesaret ve ateş gücü olarak bir şeye ihtiyaç duymayan yeni birliklere görevlerini öğretmeye muktedirdiler".

buldu. Ayrıca kalenin komutanı İvaz Mehmed* Paşa da kendisine yapılan teslim ol çağrısını alay ederek reddetti. Khevenhiller'in kendisine yol açmak için yaptığı bütün hücumlar, Habsburg birlikleri için talihsiz geçti. Bu yüzden kalenin resmen kuşatılması bir yana, etrafını bile saramadılar; üstelik Tuna filosundan ve Eflak'tan Kont Wallis'in birliklerinden beklenen yardım da gelmemişti. Khevenhiller, yavaş yavaş Timok Nehri'nin ötesine kadar geri püskürtüldü ve Seckendorff ayın sonunda takviyeleri bizzat buraya getirdiğinde, mevsimin ilerlemiş olmasından dolayı uzun sürece bir kuşatmanın tehlikelerine maruz kalmak uygun görülmedi. Böylece Timok Nehri kıyısına Sırbistan'ı, Banat'ı ve Eflak'ı koruyacak ve Niş ile bağlantıyı sağlayacak bir gözetleme birliği bırakılırken, Seckendorff Viyana'dan gelen kesin emir üzerine kalan birliklerle Bosna'ya yöneldi[186]. Zira durumlar burada da çok endişe verici bir hâl almıştı.

Önce Verbas Nehri kenarında yapılan bir akında 500 Habsburg askeri Türklerin saldırısına uğramış ve heba olmuştu. Daha sonra Prens Hildburghausen Berbir'den yolu çıkarak, Temmuz ayı sonunda biraz fazla acele ederek Banyaluka'ya doğru ilerlemiş ve bu önemli kaleyi kuşatmaya almıştı. Oysa buraya daha yeni yerleşmişti ki, Travnik Sancakbeyi [Hekimoğlu Ali Paşa] güçlü bir sipahi birliği ile kaleyi kuşatmadan kurtarmaya geldi ve ölümcül bir çatışmadan sonra, kuşatmayı kaldırmaya ve büyük bir kayıp vererek, Berbir'e geri dönmeye zorladı[187].

Anlaşılan o ki, Viyana'da bilhassa bu taraftan çok endişe duyuluyordu. Ciddi bir biçimde Osmanlıların Bosna üzerinden Habsburg topraklarına, yani Krain, Karnthein ve İstirya'ya akın edebileceklerine inanıyorlardı. Hayallerinde Osmanlıları tekrar Viyana önlerinde görüyorlardı bile. Bu yüzden Seckendorff'a Vidin'den vazgeçme ve bunun yerine bilhassa Sava Nehri kıyılarındaki hattı koruma emri verildi[188]. Oysa bilhassa birliklerinin temini yetersiz olduğundan, çok yavaş ilerleyebiliyordu.

---

* Zinkeisen sehven Osman Paşa yazmıştır (çn).

186 Seckendorff, *Lebensbeschreibung,* s. 135-145, Schmettau, *Mémoires secrets,* s. 35-57.

187 *Journal du corps d'armée commandé par le prince de Hildbourghausen,* Schmettau, *Mémoires secrets,* s. 104-113 ve Seckendorff, *Lebensbeschreibung, aynı eser,* s. 124-135.

188 Schmettau, *Mémoires secrets,* s. 146'da kayserin bu emri bilhassa toprakları Karnther ve İstirya'da bulunan bakanlarının telkinleri ile aldığı iddia edilmektedir.

Detinia Nehri kenarında Bosna ve Sırbistan arasında irtibatı muhafaza etmek için vazgeçilmez addettiği, ulaşılması neredeyse imkânsız Uzice dağ kalesinin kuşatması ile fazla zaman kaybetti. Doğanın ve sanatın biraraya geldiği amansız bir direnişten sonra, ancak 2 Ekim'de teslim oldu. Yine de vazgeçilen Vidin ve çok geçmeden Niş'in kaybı için yeterli bir telafi olamazdı. Zira ana amaç olan Bosna sınır hattının tamamen korunmasına bu şekilde henüz ulaşılmamıştı. Seckendorff gerçi oldukça zayıflamış ordusu ile Ekim ayı ortalarında ancak Böğürdelen'e (Sabac) kadar ulaşmıştı ki, Niş'in kaybı seferin tamamını hızlıca sona erdirdi[189].

Niş'te yalnızca yedi tabur piyade, üç takım humbaracı ve 200 Husar'dan oluşan ve yeterince erzakla donatılmış olan, ama salgın hastalıklardan çok çeken küçük bir muhafız kıtası bırakılmıştı. Seckendorff ne yazık ki kalenin komutanı General Doksat de Morez'in –General Leutrum hastalıktan dolayı görevinden çekilmişti– takviye birlikler ve daha iyi bir temin ile ilgili defalarca yaptığı talepleri yerine getiremiyordu. Bu konuda henüz hiçbir şey yapılmamıştı ki, Osmanlılar Ekim ayı başlarında Bulgaristan'dan buraya uzanan, savunması zayıf geçitlerden geçtiler ve 11 Ekim'de sipahiler kalenin ön mahallelerine kadar girdiler. Kaleyi kurtarmak için artık çok geçti.

Seckendorff gerçi Köprülü ailesinden Rumeli Beylerbeyi [Hafız] Ahmed Paşa'nın 120 bin kişilik bir düşman ordusu ile Niş'e doğru gelmekte olduğuna dair dehşet verici haberi aldığında, kaleyi kuşatmadan kurtarmak için elinden geleni yaptı. Timok Nehri kıyısında bulunan Khevenhiller'e birliklerinin en iyi kısmı ile oraya doğru yola çıkma emri verildi; Prens Hildburghausen'in ordusu, Sava Nehri'nden buraya çekilecekti; mareşal elindeki bütün birliklerle sıkıntı içindeki kaleye yardıma gelmek istedi: Hepsi boşuna! Mareşalin çaresiz kale komutanına gönderebildiği tek şey, son ana kadar direnme, "ne teslim ol çağrısına cevap verme, ne de uzlaşarak teslim olma, aksine düşmanı eşikte bekleme" emri oldu.

Oysa Doksat cesaretini tamamen kaybetmiş; ilk teslim ol çağrısı üzerine düşmanla müzakereye oturmuş ve kalenin önüne 100 bin kişi geldiği takdirde, kaleyi hemen teslim etme şartıyla 15 gün süre istemişti. Lâkin, bu süre daha sona ermemişti ki, Köprülü[zâde] Ahmed Paşa gerçekten de 80 bin askeri ile kale önlerine geldi ve hemen teslim ol çağrısını yeniledi. Artık direnmek müm-

189 *Relation du siège d'Usitza*, Schmettau, *Mémoires secrets*, s. 74-91 ve Seckendorff, *Lebensbeschreibung, aynı eser*, s. 150-158.

kün değildi. Toplanan harp şurasında teslim olma kararı alındı ve 18 Ekim'de teslimiyet belgesi imzalandı. Şartlar, esas olarak üç ay önce Osmanlılara tanınan şartlar ile aynı idi. Muhafız kıtasına askerî onurlar altında Belgrad'a veya Pasarofça'ya serbest gidiş hakkı tanınıyordu. Peç patriğine ve Niş'te kayserin himayesine sığınan Klementinlilere teslimiyet belgesinin 8. maddesi ile tam af, vatanlarına rahatsız edilmeden geri dönme ve mülklerine savaştan önce olduğu gibi sahip olma hakkı tanındı[190].

Niş'in düştüğüne dair haberler, son zamanlarda savaş alanından gelen haberlerin zaten pek olumlu olmadığı Viyana'da balyoz etkisi yarattı. Tabii ki önce olan talihsiz General Doksat'a oldu. Belgrad'a vardığı gibi, Niş muhafız kıtasının bütün subayları ile birlikte hemen tutuklandı ve savaş mahkemesine çıkartıldı. Yürütülen dava, 1738 Şubat'ında başı vurularak ve bütün servetine el konulacağı yönünde bir idam kararı ile bitti. Ne Niş muhafız kıtasının diğer subaylarının lehine konuşmaları, ne de kendi savunma yazısı onu kurtarabildi. Savunma yazısından yalnızca 6.032 kişi kaldıklarını ve sadece 32 günlük erzakları, ama neredeyse hiç cephaneleri kalmadığını ve istihkâmların da çok kötü durumda olduğunu kanıtladı, ama nafile. Kayser kararından dönmedi; ibret olması gerektiğini ileri sürdü ve ilân edildikten birkaç gün sonra icra edilen hükmü onayladı. Bazı yüksek rütbeli subaylar da aynı zamanda zincirlere vurularak ağır hapse ve dava masraflarını ödemeye mahkûm edildiler[191].

Habsburg silahlarının talihsizliği için belki de en ağır bedeli, çok da suçsuz olmamasına rağmen, Mareşal Seckendorff ödemek zorunda kaldı. Anlaşılan o ki, sarayda kendisine düşman olan grup, gerçekten yaptığı veya yaptığı iddia edilen hataları, düşüşünü hazırlamak için kullanmışlardı. Niş düşmeden önce, 14 Ekim'de sözde harp şurası ile kış karargâhları ile ilgili detayları görüşmek üzere, Viyana'ya geri dönme emri almıştı. Ordunun başkomutanlığı aynı dönemde General Philippi'ye verildi.

---

190 Schmettau, *Mémoires secrets*, s. 91-100. Burada ayrıca teslimiyet belgesinin de metni tam olarak verilmektedir. Seckendorff, *Lebensbeschreibung*, *aynı eser*, s. 159-166. Burada Seckendorff'u haklı çıkartmak için, Niş'in kaybının suçu biraz fazla da olsa, Khevenhiller'in ihmalciliğine atılmaktadır.

191 Schmettau, *aynı eser*, s. 100 ve devamı. General Doksat'ın (İsviçre kökenli idi) savunma yazısı, hükmün metni ve idamı ile ilgili ayrıntılar için bk. *Mercure historique*, CIV, 279 ve devamı ve s. 395 ve devamı. Bu arada Doksat da Seckendorff gibi Protestan'dı ve Cizvitler idamından önce onu Katolikliğe döndürmek için çaba gösterdiler ama nafile.

22 Ekim'de, yani Niş teslim olduktan birkaç gün sonra, Seckendorff oldukça zayıflamış ve cesareti kırılmış ordusunun yanından ayrıldı. Viyana'dan önceki son durağında harp şurasının başkente geldiğinde evinde göz hapsinde tutulacağına dair kararını aldı ve bu göz hapsi birkaç gün sonra ağır göz hapsine çevrildi. Kayserin emri üzerine açılan bir soruşturmaya istinaden suçlandığı 18 iddiaya cevap verecekti. Bu iddialar genelde talimatlara aykırı olarak alınan askerî düzenlemeler, birliklerin teminlerindeki eksiklikler, kamuya ait paralarda yolsuzluk, vs. ile ilgili idi[192].

Derin sorumluluk duygusu Seckendorff'u her yönden aklayabilecekmiş gibi görünürken, amacına yine de ulaşamadı. Ne özgürlüğünü tekrar geri kazandırabildi, ne de şerefini kurtarabildi[193]. Aksine bunun üzerine resmî bir dava açıldı, ama uzun süren sorgular da yeni açıklamalar getirmedi[194]. Bunlar üzerine bir suçlama kurulamıyordu. Diğer taraftan Seckendorff'u tekrar serbest bırakmak da uygun görülmüyordu. Anlaşılan o ki, Habsburg sarayı Seckendorff karşısında tıpkı bir zamanlar İspanya Kralı IV. Felibe'nin kadir-i mutlak bakanı Olivarez dükünün Ossuna dükü karşısında düştüğü uğursuz duruma düşmüştü. Suçsuz olduğuna inanılıyordu, ama aynı zamanda bu kadar büyük önem arz eden bir adama, böyle bir muameleden sonra tekrar özgürlüğünü vermek fazla cüretkâr görünüyordu ve siyasî açıdan uygun bulunmuyordu[195].

Meseleye her türlü kışkırtmalar, bilhassa dinî açıdan kışkırtmalar da karıştı. Papa vekili ve Cizvitlerin de bunda parmağı olduğu söyleniyordu. Papa, sefer başlarken kaysere Türklere karşı gönderilecek ordunun Vatikan tarafından kutsanması mümkün olmayan bir generale verilmesine dair hoşnutsuzluğunu dile getirmişti[196]. Dönemin ünlü bir Cizvit vaizi olan Peickart ise Viyana'daki Stefan Kilisesi'nin kürsüsünden açıkça Katolik bir ordunun başında sapkın bir generalin yalnızca Tanrı'nın öfkesini kabartacağını ve Habsburg silahlarından rahmetini esirgeyeceğini söyledi[197].

192 Bk. Seckendorff, *Lebensbeschreibung*, s. 181-212.

193 *Lebensbeschreibung*, s. 213-237.

194 Bk. *aynı eser*, s. 248-269.

195 Olivarez dükünün Ossuna dükü ile ilişkileri hakkında bk. bu eserin IV. Cildi.

196 *Mercure historique*, CIII, 11.

197 Lalande, *Histoire de Charles VI*, IV, 577. Bu cevap, Amiral Duquesque'nin Protestan olduğu için hizmetlerini yeterince ödüllendiremediğini söyleyen XIV. Louis'ye verdiği cevabı hatırlatmaktadır. Karşılaştırma için bk. bu kitabın yukarıdaki ilgili bölümü. O dönemde Seckendorff'un yabancı ve Protestan olduğu için böyle bir muamele gördü-

Bilhassa halkı Seckendorff'a karşı kışkırtmak için bu gibi yollara başvuruldu. 1738 Temmuz'unda savaş alanından gelen bazı olumlu haberler üzerine, öncelikle Seckendorff'a karşı halk ayaklanmaları meydana geldi. Saray bu ayaklanmalara hoş bakmıyordu ama yine de bunları mareşali emniyet altına almak için kullanabileceğini düşündü. Böylece Seckendorff gece vakti askerlerin koruması altında İstirya'da Graz Şehri'ne götürüldü. Burada önce ağır, ama daha sonra kaysere defalarca yapılan telkinler sayesinde daha hafif hapse alındı. Oysa ne özgürlüğünü geri kazanabildi, ne de suçunu veya suçsuzluğunu açıklayan bir hüküm. Kayser VI. Karl'ın ölümüne kadar tutuklu olarak kaldı. Ancak İmparatoriçe Maria Theresa'nın Türk seferinden dolayı Seckendorff'a karşı yürütülen bütün soruşturmaları kaldıran ve askerî makamlarını –Philippsburg Kalesi'nin valisi ve kendi adını taşıyan bir Habsburg alayının sahibi idi– emniyet altına alan 6 Kasım 1740 tarihli hükmü, Seckendorff'u ve onurunu kurtardı. Önce Saksonya-Altenburg Düklüğü'ndeki aile mülkü olan Meuselwitz'e geri çekildi ve daha sonra Bavyera'nın hizmetine girdi[198].

Seckendorff, gelecek nesiller nezdinde bütün hususlardan beraat edemese de, bilhassa küçük hesaplara varan bir açgözlülük, hatalı adımlar atmasına sebep oldu. Askerî yetenekleri için, en azından başlangıçta talihli başlattığı Türk savaşının daha sonraki sefil gidişatı ve üzücü sonundan daha iyi bir delil yoktu.

ğüne dair söylentiler, kayserin 23 Kasım 1737'de Regensburg Meclisi'ne söz konusu söylentiyi yalanlamasına ve Seckendorff'un suçunu, bilhassa Niş'in kaybedilmesi ve Vidin üzerine yapılan başarısız harekâtlar yönünde ağır ifadelerle ağırlaştırmaya çalıştığı bir memorandum göndermesine sebep oldu. Tamamı *Mercure historique,* CIV, 77-85'te verilen, ancak Seckendorff'un hayatını anlatan *Lebensbeschreibung* eserinin yazarının hiç değinmediği bu memorandum, o dönem Avrupa'nın tamamında dikkatle izlenen bu devlet davasının en önemli belgelerinden biridir.

198 Seckendorff, *Lebensbeschreibung,* s. 272-283. *Mercure historique*, CV, 415-421. Burada bilhassa kaysere gönderdiği ve Graz'da daha iyi bir muamele görmesini sağlayan yazısı verilmiştir. Seckendorff'a karşı açılan davanın sebepleri henüz tam açıklığa kavuşmamıştır. Meuselwitz'te Seckendorff'un evindeki arşivdeki elyazması hazineler aracılığıyla bu konuya açıklık getirme çabalarımız, bu konuyla ilgili, muhtemelen oldukça önemli belgeler, uzun zaman önce Viyana'daki kraliyet arşivine taşındıkları için başarısızlığa mahkûmdu. Harp şurasının, Seckendorff'a özgürlüğünü tekrar veren 6 Kasım 1740 tarihli kararı, Kont Neipperg tarafından yayınlanan "*Umständliche auf Original-Documente gegründete Geschichte des zu Belgrad am 18. September 1739 geschlossenen Friedens*", Frankfurt ve Leipzig 1790, s. 395'te verilmektedir.

Seckendorff ayrıldıktan sonra ordunun başına getirilen General Philippi, birliklerini Böğürdelen'de sağlam bir ordugâhta toplamış ve burada 25 Ekim'de Hildburghausen prensinin de birlikleri kendisine katılmıştı. Türklerin yapacağından endişe edilen, ancak yapılmayan bir saldırısını bekleyerek, Kasım ayı ortalarına kadar burada kaldı. Sava Nehri'nin sularının yükselmesi sebebiyle ordugâhını diğer kıyıya almak ve birliklerini çok geçmeden kış karargâhlarına göndermek zorunda kaldı.

Aynı şekilde Mareşal Khevenhiller, 25 Eylül'de Timok Nehri kıyısında bulunan Radeyovaç'ta bir çatışmadan galip çıktıktan sonra, Niş'in düşmesi üzerine, çekirdeği Saksonya yardımcı kıtalarından oluşan birliği ile Tuna Nehri'ne doğru geri çekilmişti. Arkasından gelen Osmanlı sipahileri ile sürekli çatışmalar altında Eski Orsova, Mehadiye üzerinden Banat'ı geçerek nihayet Aralık ayında Yukarı Macaristan'da Kosice, Preşov, Levoca, vs. gibi yerlerde tahsis edilen kış karargâhlarına ulaştı.

Sonunda sefer başladığında Erdel'den Campolungo'ya kadar ilerleyen, Kempina, Periesan, Tırgovişte, Petesti, vs. gibi şehirleri işgal eden ve daha sonra Vidin'e yardıma giderken Kraiova'da duran Kont Wallis, yıl daha sona ermeden Vidin ve Bender valileri tarafından Eflak'tan ve Bogdan'dan çıkartılarak, Erdel'e geri püskürtülmüştü[199].

Yine para ve insan hayatı açısından birçok fedakârlıklara sebep olan bu ağır Türk savaşı Avusturya'nın ilk seferinin üzücü sonuçları idi. Aynı yıl içindeki Rus seferinin sonuçları tam tatmin edici olmasa da biraz daha olumlu olmuştu. En azından Azak elde tutulabilmiş ve Özü kazanılmıştı.

Mareşal Münnich, yanında 62 ağır kuşatma topu, 11 havan topu, 16 obüs, 160 hafif top ve 392 hafif havan topu götüren 60-70 bin kişilik ordusu ile Nisan ayı başlarında Özü Nehri kıyısındaki karargâhından ayrılmış; Haziran ayı sonunda Aksu Nehri'ni geçmiş ve 11 Temmuz'da o dönemlerde 20 bin kişilik bir muhafız kıtasının bulunduğu Özü önlerine gelmişti. Erzak ve cephane temini henüz güvence altına alınmamış olmasına rağmen, kale hemen top ateşine tutuldu. İki gün sonra şehir alev alev yanıyordu. Büyük barut deposu korkunç bir gürültü ile patladı, istihkâmların büyük bir bölümünü tahrip etti ve 6 bin kadar insanı altına gömdü.

199 Seferin sonu hakkında ayrıntılı bilgiler için bk. Schmettau, *aynı eser*, s. 102 ve devamı ve s. 113-140: "*Journal du corps d'armée commandé per le maréchal comte de Khevenhuller, depuis le 22. Septembre jusqu'à la fin de la campagne*".

Kalenin tamamı alev denizine benziyordu. Komutan, daha fazla direnemeyeceğine karar verdi. Beyaz bayrağı çekti ve 24 saatlik bir ateşkes talep etti. Oysa Münnich yalnızca bir saat düşünme süresi verdi. Teslim olma şartları henüz müzakere edilirken, Husarlar ve Don Kazakları açılan gediklerden şehre girdiler ve kalan muhafız kıtası arasında korkunç bir katliam gerçekleştirdiler. Şehirde ve surların üzerinden 17 binin üzerinde Türk'ün cesedi bulundu. Teslim olan muhafız kıtası ancak 3.500 kişi kadar kalmıştı. Ruslar da 4 bin kadar ölü ve yaralı vermişti. Muazzam ganimetlerin arasında kullanılabilir durumda 100 top, her türden büyük bir silah stoku ve 300 sancak vardı[200].

Münnich, Özü yakınlarında üçte biri zaten heba olmuş ordusunun teminini sağlayamayacağı için –Özü Nehri üzerinden temini sağlayacak olan küçük filo ancak kale zaptedildikten 14 gün sonra buraya geldi– iki gün sonra Aksu Nehri yönünde tekrar yola çıktı. Neredeyse bir harabe hâline gelmiş şehirde, iki alay ağır süvari, 12 tabur piyade ve 2 bin Kazak'tan oluşan küçük bir muhafız kıtası kaldı. Kalede kalacakları yer olmadığı için, kalenin yakınlarında aceleyle hazırlanmış siperlere yerleştirilmek zorunda kaldılar. Her an endişe duyulan ani bir saldırı karşısında kendilerini savunabilmeleri için gerekli bütün tedbirler alındı. En iyi istihkâm subaylarından biri olan Tümgeneral Stoffeln bu önemli yerin muhafız kıtasının komutanlığına getirildi. Özü'yi diğer taraftan da korumaya almak için, Kılburun'a da iki alay bırakıldı. Münnich, Ağustos ayı sonunda tekrar Ukrayna'ya dönmüştü ve çok geçmeden birlikleri kış karargâhlarına gönderirken, kendisi de kışı geçirmek üzere Poltava'ya yerleşti[201].

Bu arada Mareşal Lassi, 40 bin kişilik ikinci ordu ile Pavlovsk'tan yola çıkarak, Kontramiral Brendal emrindeki Don filosunun desteği ile Kırım'a akın etmek üzere, Azak Denizi kıyılarına kadar gelmişti. Kırım hanı [Fethi Giray Han], Rusları tekrar inşa edilen Orkapı hattının arkasında beklediği için, Temmuz ayı ortalarında Arabat Boğazı üzerinden yarımadaya girdiğinde, neredeyse hiç direnişle karşılaşmadı. Türkler ve Tatarlar birkaç küçük çatışmadan sonra her yerde geri çekildiler. Birkaç gün içinde o dönemlerde çok canlı bir şehir olan Karasubazar –6 bin taş ev, 38 cami ve 2 kilisesi vardı– şehrine vardılar ve neredeyse tek bir kılıç darbesine gerek kalmadan zaptettiler. Ancak Kırım'a

200 Manstein, *Mémoires*, s. 192-210 ve Münnich ile seraskerin resmî raporlar için bk. *Mercure historique*, CIII, 297-310 ve s. 394-402.

201 Manstein, *Mémoires*, s. 212-221.

yapılan bu akın da kalıcı bir kazanç getirmedi. Karasubazar, bilhassa atlar için yem eksikliğinden dolayı elde tutulamadığından, yağmalandıktan sonra hemen geri dönüldü. Yine yararsız bir yağma seferinden başka bir şey olmamıştı. O tarihlerde 1.000 kadar yer, köy ve küçük kasaba, Bahçesaray yakınlarına kadar ilerleyen Ruslar ve Kalmuklar tarafından ateşe verildi ve 30 bin üzerinde büyükbaş hayvan ve 100 bin kadar koyun, geri dönen ordunun ardından götürüldü. Ağustos ayı ortalarında Lassi yarımadadan tekrar ayrılmış ve Moloçniya Voda'da sağlam bir konuma geçmişti. Buradan Orkapı Boğazı'na birkaç akıncı birliği gönderdi, ama Tatarlar hatlarından ayrılmaya cesaret edemediler. Eylül ayı başlarında Ukrayna'ya geri çekilmeye devam etti ve bir ay sonra birlikleri tekrar Don ve Doneç nehirleri kıyılarındaki kış karargâhlarına ulaşırlarken, kendisi de kışı geçirmek üzere Çarkov'a gitti.

Deniz savaşı bu arada Kontramiral Bredal'in emrindeki filonun Kiskov açıklarında (9 ve 10 Ağustos'ta) kapudan paşanın filosuna saldırması ile sınırlı idi. Ruslar bu esnada avantajda kaldılar; bilhassa kapudan paşanın amiral gemisi bayağı hasar gördü ve bu yüzden muhtemelen Azak'a yönelik planından vazgeçmek ve Kefe'ye geri çekilmek zorunda kaldı[202].

İstanbul'da uzun zamandan beri hiçbir şey Rusya'ya ve Hristiyan âlemine karşı nefreti Özü Kalesi'nin kaybedilmesi kadar körükleyememişti. Her ne pahasına olursa olsun geri alınmalı idi, hem de hemen, daha aynı yıl içinde. Söylenenlere göre, bilhassa seraskerliğe tayin edilen Humbaracı Ahmed Paşa'nın ısrarları üzerine, Divân-ı Hümâyûn'da Osmanlı İmparatorluğu'nun onurunun öcünü almak için bir kış seferinin tehlikelerinden bile kaçınılmamalı idi. Bu sefere katılacak olan birliklere iki kat ulûfe vadedildi. Padişah, bu amaçla Enderun Hazinesi'nden önemli miktarda paradan fedakârlık etti ve devlet büyükleri de ister istemez kendi hazineleri ile bu örneği takip etmek zorunda kaldılar. Humbaracı Ahmed Paşa'nın Özü'nün içinde bulundukları yıl henüz bitmeden tekrar Osmanlı'nın elinde olacağına dair başı üzerine bahse girdiği söyleniyordu.

Şartlar sanki bu öngörüyü destekliyor gibiydi. Zaten zayıf olan muhafız kıtası yokluklar, zorluklar ve salgın hastalıklardan dolayı oldukça büyük kayıplar vermişti. Sayıları 8 bin kişiden 5 bin kişiye kadar düşmüştü. Neredeyse çöle benzer bu bölgede temin günden güne zorlaşıyordu ve Rus birlikler çok-

202 Manstein, *Mémoires*, s. 224-236.

tan uzaktaki kış karargâhlarına yerleştikleri için, kalenin kurtarılması söz konusu bile olamazdı[203].

Zaman kaybetmemek için, Bender dolaylarında bulunan Serasker Genç Ali Paşa'ya ve Kırım hanına [Mengli Giray] hemen 20 bin Türk ve aynı sayıda Tatar ile Özü'ye doğru yola çıkma emri verilirken, kapudan paşa kaleye deniz tarafından saldıracaktı. 17 Ekim'de ilk Osmanlı gemileri Kılburun yakınlarında belirdiler, ama Özü Limanı'nda Rus filosunu gördüklerinde hemen geri çekildiler. İki gün sonra ilk düşman sipahileri kara tarafından kalenin önünde görülmeye başladılar ve 27 Ekim'de kuşatma birliğinin tamamı kale surlarının önünde top atışı menzilinde ordugâh kurdu.

Saldırı hemen büyük bir enerji ile başlatıldı, ama aynı şekilde cesaretle direniş gösterildi ve geri püskürtüldü. Ertesi gece siperlere ilk bombalar düşmeye başladı. Ardı ardına 12 gün boyunca hücumlar devam etti, ama kuşatmacılar yarı tahrip edilmiş istihkâmlara girmeyi başaramadılar. Her defasında büyük kayıplarla geri püskürtüldüler. General Stoffeln, az sayıda savunma araçlarını, bilhassa lağımları nadir görülen bir beceriklilikle kullanmasını biliyordu.

Düşman ateşi aralıksız olarak 9 Kasım'ı 10 Kasım'a bağlayan geceye kadar sürdü. Sonra aniden durdu. Ordugâhın birçok yerinde alevlerin yükseldiği görülüyordu ve ertesi sabah ordugâhın tamamen boşaltılmış olduğu fark edildi. Çok sayıda kayıplar, sürekli yağmurlar, itaatten imtina eden birliklerin hoşnutsuzluğu –10 bin kişi âdeta kaçtı– ve güçlü bir kurtarma birliğinin gelmekte olduğuna dair söylentiler, seraskerin kuşatmayı çok sayıda kuşatma arabalarını da geride bırakarak, acilen kaldırmasına sebep olmuştu. Osmanlı'nın kaybı 20 bin kişi dolaylarında tahmin edilirken, Ruslar yalnızca 2 bin kadar kişi kaybetmişlerdi. Bu önemli yerin kahramanca savunulması ile Rus savaş tarihinde ölümsüz bir isim yapan General Stoffeln'e ödül olarak Ukrayna'da büyük topraklar verildi ve muhafız kıtasının tamamına birkaç ay boyunca olağanüstü bir ücret zammı yapıldı[204].

Bu darbe Bâbıâli'yi ne kadar ağır vurduysa da Sırbistan, Bosna ve Eflak'taki durumların lehine değişmesi, Niş'in tekrar geri alınması ve Habsburg birliklerinin Osmanlı topraklarından tamamen çıkartılması ile oldukça artmış olan

---

203 *Mercure historique*, CIII, 592, 625 ve 630.

204 Manstein, *Mémoires*, s. 236-249. Ayrıca General Stoffeln'in ayrıntılı raporları için bk. *Mercure historique*, CIII, 704-708 ve CIV, 98-106.

gururunu, yapılacak barış müzakerelerinde taviz verdirecek kadar kırmaya yetmemişti. Ancak 18 Aralık'ta muzafferane bir şekilde İstanbul'a gelen ölçülü ve uyumlu Muhsinzâde Abdullah Paşa'dan birkaç gün sonra sadaret mührünün alınıp, sarayın mutlak hakimi kızlarağasının telkinleri sayesinde barışa hiçbir şekilde sıcak bakmayan, çabuk sinirlenen ve ısrarcı bir adam olan Yeğen Mehmed Paşa'ya verilmiş olması da bu yöndeki önemli değişikliklerden biri idi[205].

Nemirov Kongresi'nin akıbeti zaten belli idi. Osmanlı temsilcileri, 14 Ekim'de, yani Niş henüz geri alınmadan, İstanbul'dan bütün müzakereleri derhal kesmek üzere talimat almışlardı. Bâbıâli'nin ittifak devletlerinin son taleplerine ültimatomu kısa olmuştu: "Zarar gören taraf olduğundan, padişah barışı ancak talep ettiği telafiler sağlandığı takdirde kabul edebilir. Viyana ve St. Petersburg saraylarının bütün teklifleri ise buna tamamen aykırıdır; bu yüzden tamamının reddedilmesi gerekir".

Rus ve Habsburg temsilcilerinin bütün telkinleri, bilhassa General Myr'in kongrenin iptal edilmesini engelleme çabaları boşuna idi. Osmanlılar hiçbir şey dinlemiyorlardı, çadırlarını söktürdüler ve Lehistan muhafız alayının onur kıtası eşliğinde sadrazamın ordugâhına geri dönmek üzere yola çıktılar. Yola çıkmadan önce Lehistan Başkomutanı General Myr'e övgü dolu bir yazıda misafirperverliği için teşekkür etmişlerdi ve bu esnada savaş nasıl biterse bitsin, Bâbıâli'nin Lehistan'ı savaşı başlatan diğer devletlerle asla aynı tutmayarak, Lehistan ile daima barış ve dostluk içinde yaşayacağına dair güvence vermişlerdi. Tabii ki Habsburg ve Rusya temsilcileri de bunun üzerine ülkelerine geri dönmek zorunda kaldılar[206].

Bâbıâli tarafından daha sonra kayserin uzun zamandır planladığı düşmanca niyetlerini gizlemek için Bâbıâli'yi yanıltıcı barış umutları ile oyaladığı için suçlanan Baron Talman, bu suçlamaya karşı kendisini, gittiği Lvov'dan gönderdiği ve kayserin kesin emri üzerine bu meseledeki davranışlarını bir kez daha açık ve kısa bir şekilde açıkladığı bir memorandum ile savundu. Dost devletlerin İstanbul'daki bütün elçilerine bu ilginç belge resmen bildirildi[207].

205 Hammer, VII, 503'te bir Venedik raporunda şöyle tarif edilmektedir: "Kibirli ve vahşi bir kişi, ihtiyattan çok iş yapma alışkanlığında, kendisi hakkındaki düşüncesi büyük olduğu şeklinde ve işi bilmekte hiçkimsenin ona erişemeyeceğine inanıyor".

206 *Mercure historique*, CIII, 583 ve 588-592. Burada Bâbıâli'nin ültimatomu da verilmiştir.

207 *Mercure historique*, CIV, 69-74. Lvov'da 7 Kasım 1737'de imzalanmıştır.

Buna karşın Bâbıâli Nemirov Kongresi'nin iptal edilmesine yol açan sebepleri, Hristiyan devletlere kendi bakış açısıyla bir beyannâme ile bildirmeyi uygun gördü. Bu beyannâmenin ana düşüncesi, padişahın ön şart olarak ileri sürülen şartları kabul etmesinin imkânsız olduğu ve bu yüzden müzakerelerin derhal kesilmesi için emir verdiği, ama yine de onurlu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun itibarına yakışacak şekilde olması şartıyla Viyana ve St. Petersburg saraylarına barış için elini uzatmaya hazır olduğu idi[208]. Oysa kongre bu şekilde sona ererken, barış müzakereleri, arabulucu devletlerin, bilhassa Fransa'nın faaliyetlerinin ön plana çıktığı bir aşamaya ulaşmıştı.

Yılın ortalarına doğru barışçıl bir insan olan sadrazam, ittifak devletlerinin taleplerinin yüksek olması sebebiyle nüfûzlu bir arabulucunun yardımı olmadan, barışçıl bir uzlaşmaya varmanın çok zor olduğunun farkına vardığında, Kral XV. Louis'nin başbakanı Kardinal Fleury'ye gönderdiği dostane bir yazı ile Versailles Kabinesi'nin arabuluculuğunu talep etmişti. Tıpkı deniz devletleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü fazla zayıfladığı takdirde, Rusya'nın özellikle Avrupa şarkındaki nüfûzunun bilhassa Fransa'nın Doğu Akdeniz ticareti aleyhine zamanla fazla üstünlük sağlayacağını düşünen Fransa, savaş alanında ve Nemirov'daki olayların gelişimini bekleyerek, Bâbıâli'nin talebini yerine getirmekte fazla acele etmemişti. Ancak Ekim ayı başlarında kral, padişaha yazdığı bir mektupta talep edilen arabuluculuğu üstlenmeye hazır olduğunu bildirdi. Çok geçmeden, aynı ayın ortalarına doğru Kardinal Fleury, Fransa'nın İstanbul'daki temsilcisi Marki Villeneuve'yi olağanüstü elçi ve yetkili bakan olarak resmen bu arabuluculuk görevine getiren vekâletnâmeleri hazırlattı[209].

Bu vekâletnâmeler öncelikle Villeneuve'nin hemen Nemirov Kongresi'ne gitmesine ve burada savaşan devletler arasında tatmin edici bir anlaşma sağlamak için bütün nüfûzunu kullanmasına yönelikti. Dolayısıyla kongre bu arada iptal edildiğinden, vekâletnâmeler elçinin eline geçtiklerinde amaçlarını ve ge-

---

208 *Mercure historique*, CIII, 629.

209 *Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade etc. par* M. L'Abbé Laugier, Paris 1768, I, 73-81 ve ayrıca sadrazamın Kardinal Fleury'ye gönderdiği 17 Temmuz tarihli yazısı, Kral XV. Louis'nin Osmanlı sultanına gönderdiği 1 Ekim tarihli yazı ve Villeneuve'ye verilen 19 Ekim 1737 tarihli vekâletnâmeler için bk. *aynı eser*, II, 265-275. Ayrıca Kardinal Fleury'nin buraya ait başka yazıları için bk. Haınmer, VII, 613-615.

çerliliklerini çoktan kaybetmişlerdi. Durumların tamamen değişmiş olması, arabulucu devletlerin de tutumlarını değiştirmelerini gerektiriyordu. Marki Villeneuve, başka adımlar atmadan önce Bâbıâli'nin hâlâ Fransa'nın arabuluculuğunda ısrar edip etmeyeceğinden emin olmak zorunda idi.

Bâbıâli, Fransa'nın arabuluculuğunu hâlâ istiyordu. Özü önlerindeki talihsizlik, Divân-ı Hümâyûn'un moralini öyle bozmuştu ki, kaymakama bir kez daha Fransa'nın arabuluculuğunu talep etme görevi verildi. Dolayısıyla Villeneuve'ye Aralık ayı başlarında sarayından uygun vekâletnâmeler ve talimatlar aldı, ama bu vekâletnâmeleri Viyana ve St. Petersburg sarayları Fransa'nın arabuluculuğunu kabul ettiklerini açıklayana kadar kullanmayacaktı.

Yeni atanan Fransa Elçisi Marki Mirepoix'in aynı şekilde faaliyet gösterdiği Viyana Kabinesi zorluk çıkartmadı. Villeneuve, Aralık ayı başlarında Şansölye Kont Sinzendorf'tan yazılı olarak kayserin Fransa'nın arabuluculuğunu seve seve kabul edeceğine dair onayını almıştı. Aynı zamanda Viyana Kabinesi'nin barış yapmaya yanaşacağı şartlar da bildirilmişti[210].

St. Petersburg sarayı ise Versailles Kabinesi'nin arabuluculuğunu kabul etmenin ön şartı olarak Fransa dışında deniz devletlerinin de arabuluculuğa dahil edilmelerini şart koştu. Oysa Rusya o tarihe kadar deniz devletlerini barış müzakerelerinden mümkün olduğunca uzak tutmaya çalıştığı ve temsilcileri de bu yüzden kongrenin süresi boyunca sadrazamın Babadağ'daki ordugâhında kaldıkları için, bu durum oldukça şüphe çekici idi. Anlaşılan o ki, Rusya şimdi de Fransa'nın tek başına arabuluculuk görevini üstlenmesinin fazlasıyla kayser lehine olacağından endişe duyuyordu ki, deniz devletlerini de arabuluculuk görevine dahil etmenin, bu rahatsızlık verici durumu engellemenin en etkin yolu olacağını umuyordu. Bâbıâli de, en azından ilk başlarda, bu üçlü arabuluculuğa sıcak baktığından, Fransa da onlara uymak zorunda kaldı[211].

Bu durum Marki Villeneuve'nin Bâbıâli ile müzakerelerini zorlaştırırken, kaymakamın olumsuz tavrı da müzakereleri engelliyordu. Zira kaymakam, Fransa'nın bir kez daha arabuluculuk gibi zorlu görevi üstlenmeye hazır olduğunu bildirdiğinde, Villeneuve'yi çok soğuk karşılamıştı ve Bâbıâli'nin hâlâ bu savaşı Fransa kralının arabuluculuğuyla bitirmeye niyetli olduğunu, ama önce Alman imparatoruna Fransa'nın arabuluculuk yapıp, barışı tekrar tesis ederek kaysere ne

210 Laugier, *aynı eser*, I, 101.

211 Laugier, *aynı eser*, s. 123 ve 131 ve *Mercure historique*, CIV, 149.

kadar büyük bir hizmette bulunduğunu hissettirmek istediğini bildirdi; dolayısıyla savaşı şimdilik devam ettirmeyi düşünüyorlardı; barış müzakerelerini tekrar başlatma zamanı geldiğinde, Villeneuve'ye haber verilecekti[212].

Bu kaymakam, Yeğen Mehmed Paşa, daha önce de gördüğümüz gibi, çok geçmeden sadrazam olarak devlet yönetiminin başına geçtiğinde, durumlar daha da kötüleşti. Barış politikası, öncelikle iki ittifak devletinin menfaatlerini ve güçlerini her ikisini de ayrı barış antlaşmalarına ikna etmeye çalışarak bölmeye ve zayıflatmaya yönelikti. Bu amaçla St. Petersburg Kabinesi ile tamamen gizli tutulan ve Kont Ostermann'ın çariçenin bile haberi olmadan, hâlâ esir tutulan Özü valisinin yardımlarına başvurduğu söylenen müzakereler, belki gerçekten de yürütüldü. Ancak anlaşılan o ki, Rusya'nın teklifleri Divân-ı Hümâyûn'u pek tatmin etmemişti. Ayrıca bu yöndeki bütün çabalar, her iki ittifak devletinin hiçbir şekilde ayrı barış antlaşmaları yapmama ve savaşın sonuna kadar ittifakı muhafaza etme kararı ile engellendi[213].

Sadrazam, bu yöndeki umutlarının boşa gittiğini anladıktan sonra, Bâbıâli'nin gerçek niyetleri hakkında açıklamalar bekleyen Villeneuve'yi bekleterek zaman kazanmaya çalıştı. Ancak 10 Şubat 1738'de Boğaz'daki yalısında yapılan gizli bir görüşmede padişahın Özü, Kılburun ve Azak'ı geri alana, Tımışvar ve Belgrad'ı tekrar fethedene ve Rakoçi'ye Erdel ve Macaristan hükümdarlığını temin edene kadar silahları bırakmaya niyetli olmadığını açıkladı. Böylesine aşırı talepler tabii ki Villeneuve'nin kısmen kendi sarayından, kısmen Viyana ve St. Petersburg'dan aldığı talimatlara uygun değildi. Zira talimatlar esas olarak ilgili tarafların menfaatlerini aynı oranda tatmin edecek bir orta yol bulmaya yönelikti. Versailles sarayı bu amaçla Pasarofça Barışı'nın uzatılmasını, Özü ve Kılburun'un Bâbıâli'ye geri verilmesini ve Azak'ın Rusya'ya devredilmesini teklif etmişti. Çariçe, bu teklife sıcak baktığını ve Azak elinde

---

212 Laugier, *aynı eser*, s. 102.

213 Laugier, *aynı eser*, s. 112-115. Villeneuve hakkında burada şöyle demektedir: "O, Büyük Vezir'in [sadrazam], birbirlerinden ayrılmaları umuduyla iki müttefik güçle ayrı ayrı anlaşma politikası izlediğini anladı". *Mercure historique*, CIV, 186 ise St. Petersburg Kabinesi ve Bâbıâli arasında böyle gizli bir müzakerenin yapıldığından şüphe duymaktadır. St. Petersburg'dan gelen bir yazıda bu konu hakkında şöyle denmektedir: "Nereden gelirse gelsin bu söylentiler sadece bizim sarayımızla Viyana sarayı arasında şüphe ve güvensizilik çıkarmak için yayılıyor, ama bir işe yaramaz". Laugier'in çok ayrıntılı eseri, zaten birçok noktada çok dikkatli kullanılmalıdır.

kaldığı takdirde, Özü'yi bazı şartlar altında boşaltmayı bile kabul edebileceğini açıklamıştı[214].

Oysa müzakerelerin tıkanmasına tam da bu nokta sebep oluyordu. Bâbıâli, her halükârda Özü'nün ve Kılburun'un geri verilmesi gerektiğinde ve Azak'ın en kötü ihtimalle yalnızca istihkâmlarının yıkılması şartıyla Rusya'ya bırakılabileceğinde ısrar ediyordu. Zira Kılburun ve Azak kaleleri Rusya'nın elinde kaldığı takdirde, yalnızca Kırım Tatarlarının Osmanlı İmparatorluğu ile irtibatı tamamen kesilmekle kalmayıp, Rusya buraya kolayca bir tersane kurabilir, bir filo bulundurabilir ve buradan Karadeniz'i hâkimiyeti altına alarak, eskiden olduğu gibi, Kazaklar aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kıyı şeritlerine saldırabilir, hatta İstanbul'u bile tehdit edebilirdi. St. Petersburg Kabinesi'nin de bu fethinden neden vazgeçmek istemediği bu sebeplerden dolayı gün gibi ortada idi[215].

Diğer tarafta Viyana sarayı genel olarak Pasarofça Barışı'nın, şartların gerektirdiği değişikliklerle birlikte, askıda kalan müzakerelere temel alınmasını kabul etmişti. Oysa burada da Bâbıâli'nin Rakoçi ile ilgili olağandışı talebi, tatmin edici bir anlaşmaya varılmasını ve Fransa'nın arabuluculuğunu oldukça zorlaştırıyordu. Nasıl ki eskiden Emre Tökeli'yi ve Franz Rakoçi'yi kaysere Macaristan'da ve Erdel'de zorluklar çıkartmak için araç olarak kullandı ise şimdi de Rakoçi'nin oğlu genç Josef Rakoçi'yi aynı amaçla kendi tarafına çekmekten ve yalnızca sindirme aracı olarak olsa bile, hırsını açıkça desteklemekten çekinmiyordu.

Bu genç hükümdar, kötü talihi babasının Tekirdağ'da sürgüne gönderilmesine sebep olduktan sonra, Viyana sarayında yetiştirilmişti ve kayser kendisine yalnızca yıllık bir ücret vermekle kalmayıp, kimi zaman yüksek miktardaki borçlarını da ödemişti. Hırsından dolayı ve kayserin nöbetçilerinin vâsiliğinden sıkılan Rakoçi, 1734'te Viyana'dan gizlice ayrılmanın yolunu bulmuştu. Fransa'nın veya Napoli kralının yardımı ile Erdel Prensliği ve babasının Macaristan'daki mülkleri üzerindeki hakkını aramak için önce Venedik ve Roma'ya gitmişti. Babasının 1735'te ölmesi, hak talebine bir de hukuki zemin hazırladı. Bu yüzden Aralık 1736'da Tekirdağ'a geldi ve çok geçmeden amaçları için Bâbıâli'nin de yardımlarını talep etmek üzere İstanbul'a gitti. Oysa Divân-ı Hümâyûn o dönemlerde taleplerine eğilmeyi pek uygun

214 Laugier, *aynı eser*, s. 124-129.
215 Laugier, *aynı eser*, s. 132-149.

görmemişti. Zira kayserin eline bir sebep verebilecek ve zaten endişe edildiği üzere, Habsburg ile ilişkilerin kopmasını hızlandıracak herşeyden kaçınılıyordu. Dolayısıyla Rakoçi, sakin davranması talimatı ile Tekirdağ'a geri gönderildi[216].

Lâkin, savaş başladıktan sonra ve bilhassa 1737'de silahların talihi tekrar lehine dönünce, Bâbıâli kayserin karşısına Macaristan ve Erdel'deki asilerin başı olarak Rakoçi'yi çıkartmayı da uygun gördü. Padişah, Rakoçi'yi maiyeti ile birlikte resmen İstanbul'a davet etti ve 20 Eylül'de buraya geldiğinde, hükümdarlara lâyık onurlarla karşılandı. Rakoçi'ye görkemli bir şekilde döşenmiş bir konak tahsis edildi; 12 kese altın ve padişah ile kaymakamın ahırlarından getirilen en güzel atlar ilk aşamada yerleşmesini sağlayacaktı ve daha önce babasına verilen günlük harcırahlar, konağın geçimi için ona da verildi[217]. Çok geçmeden, Ocak 1738'de Rakoçi ve Bâbıâli arasında 11 maddede aşağıdaki hükümleri içeren resmî bir antlaşma akdedildi:

Rakoçi, seçimler serbestçe ve engellenmeden yapılabilindiğinde ilgili soylular tarafından da seçilmesi şartıyla Bâbıâli tarafından Erdel prensi ve Macaristan dükü kabul edilecekti. Macaristan ve Erdel'de silahlarla fethedilen bütün yerler, daha önce Bâbıâli'ye ait olsalar bile, Rakoçi'ye bırakılacaktı. Rakoçi ise karşılığında barış dönemlerinde 100 bin kişi, hariçten düşmanlarla savaş durumunda ise 200 bin kişiyi silah altında tutmayı ve eskiden Erdel'in Bâbıâli'ye ödediği 40 bin akçe tutarındaki yıllık haracı ödemeyi taahhüt ediyordu. Osmanlı sultanı, topraklarını savunması için 80 bin kişilik bir ordu tahsis edecekti ve her iki taraf bu ordunun geçimine orantılı olarak katkıda bulunacaklardı. Erdel fethedilemediği takdirde, Bâbıâli barış akdedildiğinde Rakoçi'nin ve taraftarlarının en azından Erdel ve Macaristan'daki mülklerinin geri verilmesini sağlayacaktı ve bu durumda babasına tanınan yıllık ücretleri Rakoçi'ye de ödeyecek ve yandaşlarının ister Tekirdağ, ister başka bir yerde olsun, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamalarına izin verecekti.

Diğer maddeler, bütün Hristiyan mezheplerinin dinlerini serbestçe icra etmeleri, her iki ülke arasında güvenli ve imtiyazlı ticaret ve İstanbul'da

216 Katona, *Hist. crit. regum Hungariae*, XXXVIII, 756 ve 758.

217 Rakoçi'nin İstanbul'daki karşılanmasına dair ayrıntılı bilgiler için bk. *Mercure historique*, CIII, 631 ve CIV, 268-273.

her dört yılda bir değiştirmek üzere, Erdel milletinin temsilcilerini bulundurma izni ile ilgili idi. Macaristan veya Erdel'de hükümdara tâbi olmak istemeyenler, aksine hâlâ kayser taraftarı olanlar, Osmanlı sultanı tarafından ağır kovuşturmalarla tehdit ediliyorlardı; hükümdarın bütün yandaşlarına ise ister Macar, Alman ya da Erdelli olsun, Bâbıâli'nin himayesi vadediliyordu[218].

Bu antlaşma Rakoçi 25 Ocak'ta sadrazamın huzuruna kabul edildiğinde resmen imzalandı. İki gün sonra, önce Erdel'in fethi için vadedilen birliklerin de güya arkasından geleceği Vidin'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Yola çıkarken, Bâbıâli nezdinde onaylanmış Hristiyan devletlerin temsilcilerine adı geçen antlaşmayı bildirmekle görevlendirilen bir vekilini geride bıraktı. Oysa bütün temsilciler, antlaşmayı tanımayı reddettiler[219].

Rakoçi, Vidin'e geldikten sonra 28 Ocak'ta İstanbul'da imzalanan uzun bir manifestoyu ilân etti. Bu manifestoda, "hiçbir şekilde Macaristan'ı ve Erdel'i fethederek Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak etmeye niyetli olmayan, aksine onları Osmanlı İmparatorluğu ve Habsburg toprakları arasında koruma duvarı olarak kullanmak üzere, her iki ülkeye yalnızca bağımsızlıklarını ve eski statülerini kazandırmak isteyen" Bâbıâli ile akdettiği antlaşmaya istinaden bir kez daha babasının mirası olarak hakettiği hükümdarlığa dair bütün haklarını ve taleplerini kesin bir biçimde vurguladı. Aynı zamanda önce her iki ülkede kendisini serbest seçimlere tâbi tutacağını da açıklamakta idi. Zira bu, en eski ve en kutsal imtiyazlarından biri idi ve bu ülkelerin hak ve özgürlüklerini tekrar tesis ve muhafaza etmeye çok değer veriyordu. Oysa bu hak ve özgürlükler, Macaristan tahtının ve Erdel Prensliği'nin Avusturya hanedanı tarafından miras bırakılabilecek hâle getirilmesi ile utanç verici biçimde ihlal edilmişti. Çok değer verdiği vatanının iyiliğinden ve şanından başka bir şey düşünmüyordu ve davasının haklılığı ile niyetlerinin dürüstlüğüne güveniyordu.

Rakoçi'nin Vidin'den gönderilen 30 Ocak tarihli ikinci bir bildirisi, Sırbistan'da düşman karargâhında bulunan bütün Macarları, bayrağı altında toplamaya çağırıyordu; Vidin valisi, buraya gelecek olan her yiğit savaşçıya 40

218 Bu antlaşmanın ayrıntıları, Venedik Elçisi Contarini'nin 27 Ocak 1738 tarihli raporunda verilmiştir (bk. Hammer, VII, 615). Daha az ayrıntılı olarak Laugier, *aynı eser*, s. 118 ve *Mercure historique*, CIV, 510'da verilmiştir.

219 *Mercure historique*, s. 511.

taler vermek ve ayrıca mümkün olan bütün avantajlardan yararlandırmakla görevlendirilmişti[220].

Oysa bütün bu cazip ve tehditkâr adımlar, amacına ulaşmadı. Bir taraftan Bâbıâli Rakoçi'ye vadettiği desteği sağlamazken, diğer taraftan Rakoçi'nin vaatlerinin Macaristan ve Erdel'de etkileri çok azdı. Hiçkimse davası için başını ve canını riske atmaya hevesli değildi. Yalnızca Tökeli'nin ve babasının grubundan asi soylular arasında birkaç huzursuz kişi, bayrağını dikmek için ara sıra gizlice buluşuyorlardı. Ancak kolayca tespit edilip, kısmen tutuklandılar. Ayrıca Rakoçi'nin adına eşkiyalık yapan ve her yerde korkunç cürümlerde bulunarak, uzun süre zavallı ülkenin dehşeti ve belası hâline gelen 5-6 bin kişilik bir avâm takımı toplanmıştı. Kayser bu arada Rakoçi'nin manifestosuna şikâyetlerinin ve taleplerinin temelsiz olduğunu ispat ettiği ve onu âdeta vatan haini ve ağır suçlu olarak öldürülmesi serbest ilân ettiği bir karşı manifesto ile cevap vermeyi ihmal etmedi.

Rakoçi'yi canlı getirene kayserin hazinesinden hemen 10 bin gulden ödenecekti. Rakoçi'yi ölü veya yalnızca başını getirene ise 6 bin gulden ve buna yardımcı olan yandaşlarına da tam bir af vadedildi. Davasını herhangi bir şekilde destekleyenler; Macaristan'a veya Erdel'e girmesine izin verenler; onunla herhangi bir şekilde irtibata geçen, manifestolarını yayan; lehine gizli toplantılar yapan ve onun için silahlarına sarılanlar ise vatan haini ve ağır suçlu kabul edilecek ve bunun için öngörülen şekilde cezalandırılacaktı.

Papa XII. Clemens de kayserin bu manifestosuna Eylül ayında Rakoçi'yi ve yandaşlarını Hristiyan adının düşmanları olarak aforoz ederek ve onları bütün Hristiyan mezheplerinden atarak, ayrıca ağırlık kazandırmaktan çekinmedi[221]. Yaz aylarında İstanbul'a geri dönen ve padişah tarafından Erdel'in bağımsız hükümdarı olarak büyük bir görkemle huzura kabul edilen Rakoçi'nin kayserin bu manifestosuna Toskana'nın büyük dükü olarak hâlâ Macaristan'daki Habsburg birliklerinin başında bulunan Loren dükünü canlı veya ölü teslim edene 10 bin duka vermeyi vadetmesi, tam bir çaresizlikti[222].

---

220 Manifestonun ve bildirinin tamamı için bk. *Mercure historique*, CIV, 394 ve 409-416.

221 Kayserin manifestosu ve papanın bildirisi için bk. Katona, *Hist. crit. Reg. Hungariae*, XXXVIII, 774-782 ve *Mercure historique*, CIV, 522.

222 *Mercure historique, aynı eser*, s. 656-663.

Rakoçi, hayalindeki hükümdarlıktan çok da sevinç duyamıyordu. Endişeler, acılar ve kırılan umutlar altında çökmüş bir hâlde, yaz aylarında gizlemeye çalıştığı, ama bir daha iyileşmediği bir hastalığa yakalandı. Anlaşılan o ki, papa tarafından aforoz edilmesi, onu ölüme götüren darbe oldu. Afarozdan sonra yalnızca birkaç hafta daha yaşadı. 10 Kasım'da 38 yaşında Tuna kıyılarındaki Çernavoda'da öldü. Ölümü, başlarında en sadık dostu Mihail Czacky'nin bulunduğu yandaşlarının son umutlarını da yok etti[223].

Rakoçi hayatta olduğu sürece, talepleri ile barış müzakerelerinin gidişatı üzerinde en önemli engellerden biri idi. Zira, Marki Villeneuve, Rakoçi'nin davasının imkânsızlığını, tamamen hiçliğini ortaya koymak için ne kadar çaba gösteriyor, hatta Humbaracı Ahmed Paşa bile kayser hanedanına karşı duyduğu ezelî nefrete rağmen, açıkça dolandırıcılık olarak niteliyor ise sadrazam bilhassa bu nokta üzerinde o denli ısrarla duruyordu[224]. Taraflardan her biri tekrar silahlarına sarılmışken, bu barış müzakerelerinin yaz ayları boyunca uzayıp gitmesinden başka bir çare var mıydı? Kılburun, Özü ve Azak bir tarafta ve Rakoçi diğer tarafta bu yorucu çemberde sürekli geri dönülen çözümsüz noktalardı.

Sadrazam, Mart ayı ortalarında Edirne'de toplanan orduya katılmak üzere İstanbul'dan ayrıldığında, tek bir adım bile ilerlenememişti. Sadrazamın arkasından acilen tercümanı Delaria'yı ve birinci sekreteri Peyssonel'i gönderen Marki Villeneuve, burada da Versailles sarayı tarafından teklif edilen ön şartların (Azak'ın Rusya'ya devredilmesi, Özü ve Kılburun'un Bâbıâli'ye geri verilmesi, Pasarofça Barışı'nın uzatılması ve diğer hususların bir kongre aracılığıyla karara bağlanması) imzalanmasını sağlayamadı. Her noktada hep yeni zorluklar ortaya atıldı. Kardinal Fleury'nin sadrazama gönderdiği, Bâbıâli'ye Fransa tarafından barışın garantisini verdiği ve Nadir Şah'ın Kandahar'ı ele geçirdikten sonra silahlarını tekrar Bâbıâli üzerine yönelteceğini ikna etmeye çalışarak, geri adım atmasını sağlamaya çalıştığı 10 Nisan tarihli bir yazı bile istenen etkiyi yaratmadı[225].

223 Katona, *aynı eser*, s. 772.

224 *Mercure historique*, *aynı eser*, s. 509: "Prens Rakoçi ve paşa [sadrazam] ile Kont Bonneval arasında geçimsizlik ortaya çıktı. Kont Bonneval, ihtiyattan yoksun olan prensin fikirlerini onaylamadı. Sadrazam bundan dolayı Kont Bonneval'i şiddetle azarladı".

225 Bu yazı için bk. Laugier, *aynı eser*, s. 187-194.

Yeğen Mehmed Paşa, Fransa'nın arabuluculuğuyla yapılacak barışta istenen garantiyi ve telafiyi göremiyordu. Şimdilik Nadir Şah'tan korkmasına gerek olmadığını biliyordu; Villeneuve'nin Rakoçi'ye statüsüne uygun bir hayat garanti etmeye meyilli olduklarını açıkça bildirmiş olmasına rağmen, inanılmaz bir inatçılıkla her zamankinden daha fazla Rakoçi'nin taleplerinin yerine getirilmesinde ısrar etti; Azak'ın yıkılmasını talep etti ve Fransa aracılığıyla barışın garanti edilmesini kayser açısından güvenli ve yeterli kabul ediyordu, ama Rusya açısından kabul etmiyordu.

Neticede ön şartları imzalamayı kesinlikle reddediyordu ve ordusu ile Niş'e kadar ilerlediği bir zamanda, Haziran ayında Marki Villeneuve'ye gönderdiği bir yazı ile Bâbıâli'nin Fransa'nın teminatı altında ve Rakoçi için tazminat ödenmesi şartıyla kayser ile "sahip olunduğu gibi" şartı esasında barış yapmaya hazır olduğuna, ancak Rusya'ya karşı Fransa'nın vereceği teminatın yeterli olmadığına ve tamamen yararsız olduğuna dair ültimatomunu bildirdi; bu devletle ancak Azak'ın tamamen yıkılması ve buraya ait toprakların boş ve sahipsiz topraklar olarak ekilmemesi, hiçbir yerleşime izin verilmemesi ve ayrıca barışın Çar Petro ile akdedilen Prut Barışı esasına dayalı olarak tekrar tesis edilmesi şartıyla barış yapılabilirdi.

Sadrazamın bu düşünce tarzı, o dönemde katılımcı devletlerin birbirlerine karşı tutumu için burada ayrıca vurgulanmasını gerektirmeyecek kadar karakteristikti. Sadrazam, yazısında kayser açısından Fransa'nın vereceği teminatın yeterli olduğunu belirtiyordu. Devamında ise şöyle diyordu: "Ancak Rusya Fransa'dan çok uzak olduğundan ve Rus milleti diğerlerinden farklı bir millet olduğundan, zamanla ve fırsat doğdukça bu teminattan yararlanamayacağımızı öngörmekteyiz. Zira, Fransa kaysere Rusya ile ilgili herhangi bir teklifte bulunduğu takdirde, bu teklifi atlatmak için kolayca çareler bulunabilecektir. Oysa Rusya'ya Azak Kalesi şu anda olduğu gibi bırakıldığında, tecrübelerimizden bir süreliğine sahte bir yüz takınacaklarını, her türlü dostluğu ve anlayışı göstereceklerini, ama bu arada Azak Denizi'nde bir filo hazırlamak ve başka hazırlıklar yapmak için büyük çaba göstereceklerini biliyoruz. Sonra aniden Karadeniz'deki kıyı şeritlerimize saldıracaklar ve onlara hiçbir sebep vermemiş olmamıza rağmen, daha önceki tecrübelerimizden de öğrendiğimiz gibi, büyük zararlar verecekler. Dolayısıyla Azak şu andaki hâli ile Ruslara bırakıldığı takdirde, onlar açısından hiçbir güvence beklenemez". Rakoçi ile ilgili olarak ise şunları ekliyordu: "Bu

hükümdara verilecek telafiye gelince, bu telafiyi tamamen alacağını taahhüt etmedikleri sürece, barışın tamamlanması mümkün değildir"[226].

Böylece bütün barış müzakereleri şimdilik kesilmiş gibi idi. Marki Villeneuve, daha ileri gitmek için yeni talimatlar beklemek zorunda idi. Ayrıca kayserin ordusunun başında bulunan Toskana büyük düküne barış müzakerelerinin devam ettirmek için, muhtemelen Bâbıâli ile ayrı bir barışın yapılmasına yönelikmiş gibi görünen vekâletlerle donattığı için, olağandışı bir duruma düşmüş oldu. Geçen yıl Nemirov'daki barış kongresi açıldığında bulundukları yere geri dönmüşlerdi, yani barışı artık silahların talihi belirleyecekti. Bâbıâli'nin avantajda olduğunu düşündüğü ve gerçekten de bazı yönlerden avantajda olduğu, sadrazamın şerefli ve inatçı tutumundan bariz bir biçimde anlaşılıyordu.

Son seferin sonucu, kayserin silahlı kuvvetlerinden ne bekleyebileceklerini ve ne kadar korkmaları gerektiğini göstermişti. Savaş başlarken sahip olduğu 80 bin kişiden ancak 17 bin kadarını kış karargâhlarına geri gönderdiğini hesaplamışlardı[227]. Generalleri arasındaki husumetleri ve Seckendorff'a karşı açılan davayı sevinçle izlemişlerdi. Kayser'in artık bir Eugen'e sahip olmadığından bahsediliyordu. Habsburg'dan ziyade, şimdi neredeyse dev gibi gördükleri Ruslardan korkuyorlardı[228].

Ayrıca Divân-ı Hümâyûn verdiği kararlarda sürekli olarak İstanbul'a hâkim savaş yanlısı tutumun etkisi altında idi. Bu yıl için aralarında en az 80 bin savaşta deneyimli asker olmak üzere, 200 bin kişiyi sefere çıkartabileceklerini hesaplamışlardı.

Lâkin kayser de karşılarına yine güçlü bir ordu toplamıştı. Bütçeye göre toplam 128.200 kişilik 52 alay piyade, toplam 19.466 at olmak üzere, 18 alay ağır zırhlı süvari, toplam 14.938 kişilik 14 alay hafif zırhlı süvari ve 9.400 kişi olarak hesaplanan 10 alay Husar'dan, yani toplam 172 bin kişiden oluşuyordu. Tabii bunların birçoğu savaş alanından ziyade listelerde vardı. Etkin Tuna ordusu ancak 50 bin kişiden oluşuyordu. Prens Lobkovitz emrinde 20-30 bin kişilik ayrı bir

226 Bu yazı için bk. Laugier, *aynı eser*, s. 221-228.

227 Laugier, *aynı eser*, s. 154.

228 *Mercure historique*, CIV, 406; İstanbul'dan gelen bir yazıda şöyle denmektedir: "Rus ordularının ünü öylesine büyük ki, asker ve komutanlar devlere karşı savaşa gideceklerine inanıyorlar. Eğer Türkler imparatorun ordusundan bu kadar korksalar, barışa bulunduğumuz noktadan daha az uzak oluruz. Fakat Türkler kibirli biçimde artık Prens Eugene'in olmadığını söylüyorlar".

birlik, Boğdan'dan Erdel üzerine harekete geçecekti[229]. Ordunun başkomutanlığına bu defa da kayserin damadı Toskana büyük dükü getirildi. Seckendorff'un yerine mareşal ve Harp Şurası Başkanı Kont Königsegg çok istemese de onun yanına verildi ve ikisinin altındaki diğer birlikler de Hildburghausen prensine, Wallis kontuna, Mareşal Philippi'ye ve Kont Neipperg'e emanet edildi.

Asıl sefer çok geç başlatılmasına rağmen, Tuna boylarındaki düşmanlıklar kış boyunca neredeyse aralıksız, ama ne yazık ki kayser birliklerinin lehine olmayacak şekilde devam etti. Osmanlılar Ocak ayında Sırbistan'dan yağma seferlerini Belgrad önlerine ve Banat'ın iç kesimlerine kadar uzatmışlardı. Eski Orsova iki kez alınmış ve tamamen harap edilmişti. Üzice de kış aylarında Osmanlı'nın eline geçmişti ve Clementinliler bir kez daha zorunlu olarak Bâbıâli'ye tâbi olmuşlardı.

Mart ayı başlarında Vidin valisi [İvaz Mehmed Paşa] 20 bin kişi ile yalnızca 300 kişi tarafından savunulan ve ayın sonunda teslim olan Mehadiye önlerine geldi. Buradan doğruca Orsova'ya ve yakınlarında bulunan, ancak Haziran ayının sonunda Kont Wallisve Kont Neipperg emrindeki Habsburg birlikleri Belgrad ve Tımışvar'dan buraya gelip onları kurtarana kadar direnen San Elizabeth Palankası'na yöneldi. Mehadiye yakınlarındaki Kronia'da 4 Temmuz'da Türklerle karşı karşıya geldiler. Ölümcül bir çatışma sonrasında çok büyük kayıplar verseler de galip geldiler. Osmanlılar bunun üzerine tekrar Mehadiye'dan çekildiler ve Vidin valisi Orsova'nın kuşatmasını da kaldırmak zorunda kaldı.

Çok zor elde edilen bu avantajlar, Viyana'da biraz fazla aceleci bir biçimde, faturası en ağır biçimde zavallı Seckendorff'a çıkan kesin galibiyetler olarak kutlanmaya başladı[230]. Bu olumlu haberlere Viyana'da duyulan sevincin yankıları daha geçmemişti ki, sadrazam Osmanlı silahlarının talihsizliğine dair haberler üzerine ana kuvvetleri ile hızlı bir yürüyüşle Niş'ten Vidin yakınlarına geldi. Vebadan ve iskorbitten* de muzdarip olan Habsburg ordusu, en iyi zamanı plansız gidiş gelişlerle harcarken ve kesin bir darbede bulunmaya karar veremezken, ardı ardına Semendire'yi, Mehadiye'yi ve San Elizabeth Palankası

---

229 Kayser ordusunun gerçek sayısına dair ayrıntılı bir liste için bk. *Mercure historique*, CIV, 292-295.

230 Schmettau, *Mémoires secrets*, s. 151-167 ve resmî raporların verildiği *Mercure historique*, CV, 168-183.

* C vitamini yetersizliğinin yol açtığı bir hastalık; karakteristikleri anemi, zayıflık, diş etlerinde kanama ve diğer bölgelerde kolay kanamadır (çn).

ile birlikte Orsova'yı kaybettiler. San Elizabeth'in muhafız kıtasının Belgrad'a serbestçe gitmesine izin verildi ve burada Orsova Komutanı Albay Kronberg, atıldığı zindanda ölerek, General Doksat'ın Niş'in düşmesinden sonraki akıbetinden kurtuldu. Yeni Palanka ve Mechderbeck'in zengin bakır madenleri de daha Eylül ayında Osmanlıların eline geçti.

Habsburg ordusu, aynı dönemde sefil bir vaziyette Belgrad ve Zemlin surlarının arkasına çekilmişti. Buradan Ekim ayında Pançova ve Türkler tarafından ateşe verilerek tekrar terkedilen Yeni Palanka yönünde bazı küçük akınlar gerçekleştirdiler. Ayın sonuna doğru Pançova da yerle bir edildikten ve Drina Nehri'nin Sava Nehri'ne aktığı yerde bulunan Raçka Kalesi yeterli sayıda muhafız kıtası ile donatıldıktan sonra, oldukça zayıflamış ordu Kasım ayının ilk günlerinde, Tuna Nehri'ni bir kez bile geçmeden veya barış müzakerelerinde kayser lehine kullanılabilecek herhangi bir şey yapmadan kış karargâhlarına geri çekildi. Bosna, Hırvatistan ve Erdel'de küçük savaş yıl boyunca genelde Osmanlılar lehine sonuçlanan bireysel ve plansız çatışmalarla geçmişti[231].

Bu seferde Ruslar da pek başarılı olamamışlardı. Tatarların Ukrayna'ya düzenledikleri sürekli akınları, birlikleri kış boyunca karargâhlarında tetikte tutmuştu. Mareşal Münnich ancak Mayıs ayında bu defa ancak 50 bin kişilik ordusu ile Ukrayna'dan ayrıldı. Yavaşça Özü Nehri'ni takip ederek, Temmuz ayının ilk günlerinde Aksu Nehri'ni geçti ve Kodima'da yaşanan sıcak bir çatışmadan sonra, Turla Nehri yönünde ilerledi.

Viyana Kabinesi ile kararlaştırılan sefer planına göre, Turla Nehri'ni aşacak ve Bender veya Hotin'e saldıracaktı. Oysa bunu başaramadı. Nihayet Ağustos ayının sonunda, Tatarlar ile sürekli çatışmalar altında, Turla Nehri'ne geldiğinde, kıyının diğer tarafında Bender seraskeri ve Bialograd (Bielgorod) hanının emrinde 60 bin asker ve 75 top ile düşman ordusu bekliyordu. Bu yüzden nehri geçmeye cesaret edemeyip, yararsız bir top ateşinden sonra, insanlar ve hayvanlar için yine ağır bir temin eksikliği de baş göstermeye başladığından, sürekli çatışmalar altında tekrar Aksu Nehri'ne doğru geri çekildi ve 1 Eylül'de bu nehri geçti. Ayın sonunda, düşman karşısında verdiği kayıplardan ziyade hastalıklardan dolayı iyice zayıflamış ordu, tekrar Ukrayna'daki kış karargâhına geldi ve Münnich de kışı geçirmek üzere Kiev'e yerleşti[232].

231 Schmettau, *aynı eser*, s. 167-190.

232 Manstein, *Mémoires*, s. 256-274.

Ne yazık ki artık Özü ve Kılburun'un elde tutulması mümkün değildi. Buraya bırakılan muhafız kıtaları, o bölgelerde dolaşan ateşli hastalıklardan ve vebadan dolayı azalıyordu. Ölenlerin yerine yenilerini getirmek neredeyse imkânsızdı. Zira yeni gelen birlikler de çoğunlukla vardıktan birkaç gün sonra ölüyorlardı. Bu yüzden Eylül ayında St. Petersburg'dan her iki yeri yerle bir etme ve tamamen terketme emri verildi. Muhafız kıtalarının ancak üçte biri Ukrayna'ya ulaşabildi. Yalnızca Özü'nün 20 bin Rus'a mezar olduğu söyleniyordu[233].

Mareşal Lassi'nin Kırım seferi de daha başarılı geçmedi. Yalnızca 30-35 bin kişi ile Temmuz ayı başlarında Kırım hanının tekrar inşa edilen hatların arkasında 40 bin kişi ile karşısına çıktığı Orkapı yakınlarına kadar gelmişti. Oysa burada çatışmaya girmek yerine, Lassi hatların etrafından dolandı ve suların çekilmesinden yararlanarak, Azak Denizi'nden yarımadaya girdi. Arka taraftan saldırıya uğrayan Orkapı'nın 2 bin yeniçeriden oluşan muhafız kıtası yalnızca iki gün direniş gösterdi. Silahları bıraktı ve 100 kadar topun bulunduğu bu önemli kale, ikinci kez Ruslar tarafından zaptedildi. Keşke ellerinde de tutabilselerdi!

Mareşal Lassi, buradan yarımadanın iç kesimlerine doğru ilerleyince karşısında kalmasının mümkün olmadığı terkedilmiş ıssız topraklar buldu. Kefe'ye saldırma planından, Azak'tan buraya erzak getirecek olan Amiral Bredal emrindeki filo fırtınada dağıldığından ve büyük bir kısmı yok olduğundan, vazgeçmek zorunda kaldı. Dolayısıyla Tatarlarla birkaç çatışmadan sonra Orkapı'ya geri çekilmekten başka bir çaresi yoktu. Ağustos ayı sonuna kadar burada kaldı; sonra istihkâmlarını yerle bir etti ve hatların büyük bir kısmını yerle bir ettirerek, Ekim ayı başlarında ulaştığı Ukrayna'daki kış karargâhlarına çekildi[234].

Yalnızca Kuban'da bu yıl içinde Kalmuklar ve Don Kazakları Rusya lehine bazı başarılar elde ettiler. Kalmuk Hanı Donduk Ombo, buradaki Tatarları tamamen Rusya'ya tâbi etmeye devam ediyordu ve Don Kazakların Hatmanı Voskovoy, Ağustos ayında Kapalnik yakınlarında Don Nehri'ni geçmeye cesaret eden bir Tatar birliğini büyük bir kayıpla tekrar nehrin diğer kıyısına geri püskürttü[235].

233 Manstein, *Mémoires*, s. 280.

234 Manstein, *Mémoires*, s. 275-278.

235 *Mercure historique*, CV, 198 ve 438. Burada özellikle son olay hakkında ayrıntılı resmî bir rapor mevcuttur.

1738 tarihli seferin gerek Habsburg, gerekse Rusya açısından olumsuz geçmesi, iki müttefik devlet arasında, askıda kalan barış müzakereleri üzerinde de etkisini gösteren bazı husumetlere sebep olmasından dolayı kendisini daha da derin bir şekilde hissettirdi. Viyana'da bilhassa Mareşal Münnich'in öncelikle Bender ve Hotin'e yönelik sefer planına uymaması hoş karşılanmamıştı. Ayrıca kayserin 30 bin kişilik bir Rus yardımcı kıtasına dair talebini de engellediği için, Viyana'da pek itibarı yoktu.

Dolayısıyla kayser, beklenmedik bir şekilde geri çekildiği için, St. Petersburg'daki elçisi aracılığıyla şikâyette bulundu ve Münnich'in Aksu Nehri'ni geçmiş olmasına rağmen, mevsimin ilerlemiş olmasına bakmaksızın, hemen geri dönmesi ve en azından söz konusu iki yerden birini ele geçirmesi emrinin verilmesini sağladı. Lâkin Münnich, generallerinin oybirliği ile aldığı karara istinaden çariçeye sert dille yazılmış bir memorandumla ordunun tamamını gözden çıkartsalar bile bunun şimdilik imkânsız olduğunu açıkladı. Çariçe, ileri sürdüğü gerekçeleri haklı bularak, emrini geri aldı[236].

Tabii ki Viyana sarayı bu karara çok kızdı ve en azından bir sonraki sefer için geçen yıl talep ettikleri 30 bin kişilik yardımcı kıtalarının daha fazla reddedilmemesinde ısrar etti. Çariçe ve bakanları bu defa da kayserin taleplerini yerine getirmeye meyilli görünüyorlardı. Macaristan'a yapılacak sefere katılacak olan alaylar belirlenmişlerdi bile ve onları sınırda karşılayacak olan Habsburg komiserleri de tayin edilmişti. Oysa kış aylarında St. Petersburg'a gelen Münnich, muhtemelen öcünü almak için, bu meseleyi tekrar engellemeyi başardı. Çariçeye birliklerini şimdi Macaristan'a göndermenin Rusya'nın menfaatlerine aykırı olduğunu açıkladı. Bâbıâli ile ilişkilerini bozmaya niyetli olmayan Lehistan'ın bu birliklerin kendi topraklarından geçişine izin vermekte zorluk çıkartması ise Münnich'e bu konuda destek oldu. Neticede bundan tekrar vazgeçildi ve kaysere karşılığında, anlaşıldığı kadarıyla kayserin de seve seve kabul ettiği 2 milyon ruble parasal tazminat ödendi[237].

Bu husumetlerin sonucu, öncelikle ciddi bir biçimde ilgili devletlerin sonunda Bâbıâli ile ayrı bir barış yapacaklarından bahsedilmesi oldu. Habsburg ordusunun başkomutanlığına getirildiğinde Toskana büyük düküne bu yönde geniş kapsamlı yetkilerin verildiğini daha önce dile getirmiştik ve Mareşal Münnich'e de

236 Manstein, *Mémoires*, s. 252 ve 278 ve *Mercure historique*, CV, 560. Burada Münnich'in geri çekilmesini haklı çıkartmaya çalıştığı memorandumu da verilmektedir.

237 *Mercure historique*, CVI, 89, 181, 284, 399 ve 529. Manstein, *aynı eser*, s. 279.

sefere başladığında sarayı tarafından aynı yetkiler verilmişti. Tabii ki Bâbıâli ve bilhassa [Sadrazam] Yeğen Mehmed Paşa, son zamanlardaki zaferlerde sonra daha büyük avantajlar beklenebileceğinden, her iki devlete yönelik faaliyetler gösteriyordu. Oysa bu yüzden en zor durumda kalan, kısmen kendi sarayından, Haziran ve Temmuz aylarında barış için verilecek teminat, kısmen de kayserden Ekim ayında ön şartların ve kesin bir antlaşmanın imzalanması için yeni ve geniş kapsamlı yetkilerle donatılan Marki Villeneuve oldu[238].

Oysa sadrazamın fazla aşırı talepleri ve iki müttefik devletin menfaatleri, müttefikleri sonunda sıkıca kenetlenmeleri gerektiğinin ve hedefe varana kadar beraber hareket etmenin daha doğru olacağının farkına varmalarını sağladı. Rusya, Bâbıâli'nin aşırı taleplerini düşürmesini sağlamak için kaysere ihtiyaç duyuyordu ve kayser, kolayca Rusya'nın gelecekte de başka amaçlar için yardımına ihtiyaç duyabileceği durumlara düşebileceği için Rusya ile birlikte hareket etmek zorundaydı.

Dolayısıyla çariçe Viyana Kabinesi'ne yıl sona ermeden oradaki elçisi Lanczinski aracılığıyla resmen şu açıklamayı yaptı: "Bâbıâli'nin tek amacı, Bâbıâli için iki korkunç devlet olan kayser ve St. Petersburg sarayının karşılıklı taahhütlerini tekrar geri almak ve silahlı kuvvetlerinin tamamını diğerine karşı kullanabilmek için, taraflardan biri ile barış yapmak olduğundan, çariçe, kayserden böyle bir barışın tehlikelerini gözönünde bulundurarak bu barışı hiçbir şart altında kabul etmemesini beklemektedir. Çariçe de Bâbıâli bu devletlerden birini barış müzakerelerinden hariç tutmak niyetinde olduğu sürece aynı şekilde davranmaya kararlıdır. Ayrıca kayser de Bâbıâli için devletlerden hangisini hariç tuttuğu önemli olmadığını anlamış olmalı. Zira, kaysere barış teklif edip, Rusya'yı hariç tutarken, kayseri hariç tutup, çariçeye de özel barış tekliflerinde bulunmaktan çekinmemiştir"[239].

Bu şartlar altında Marki Villeneuve'nin boşuna da olsa yetkilerini kullanarak anlaşmaya varılması için çaba gösterdiği barış müzakereleri tabii ki Bâbıâli'nin aşırı taleplerinden dolayı tıkandı. Zira sadrazam [Yeğen Mehmed Paşa] bir taraftan Mareşal Münnich'in ilk açılımları üzerine her seferinde Kılburun ve Özü'nün geri verilmesinde ve Azak'ın tamamen yıkılmasında ısrar ederken, uyumlu tutumunu zayıflık olarak gördüğü Habsburg temsilcisi Tos-

238 Laugier, *Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade,* II, 276-285'te vekaletnâmeler de verilmiştir.

239 *Mercure historique*, CV, 668.

kana büyük düküne karşı öyle ileri gidiyordu ki, Rakoçi'nin tatmin edilmesinin yanısıra ayrıca Belgrad ve Tımışvar'ı da istiyordu. Sadrazam, Ekim ayı sonunda İstanbul'a döndüğünde ve işleri hedefine daha da yaklaştırmak için, Marki Villeneuve ile birlikte anlaşmazlıkları nihayet ortadan kaldırmaya çalışmaları için özel temsilcileri atadığında, müzakerelerin hâlâ dönüp dolaştığı noktalar bunlardı.

24 Kasım'da bazı resmî formaliteler altında İstanbul'un semtlerinden birinde açılan bu konferanslar da tıpkı bu türde daha önceki çabalar gibi tatmin edici bir sonuç getirmedi. Osmanlı temsilcileri daha başlangıçta Viyana'daki devlet kaleminin Marki Villeneuve'nin vekaletnâmesine dönemin padişahı Sultan I. Mahmud yerine, selefi III. Ahmed'in adını yazacak kadar büyük bir ihmalkârlıkta bulunmasından dolayı, oldukça canları sıkılmıştı[240]. Artık ana meselelerde hiçbir sonuca varılamazdı.

Villeneuve mesela Rakoçi'nin ölümü ile birlikte müzakerelerin tıkanmasına sebep olan en önemli sebeplerden birinin ortadan kalktığını düşünürken, Osmanlı temsilcileri diplomasi taktiklerini kullanarak, Rakoçi'nin ölümünün hiçbir şeyi değiştirmediğini, zira Bâbıâli ile yapılan antlaşma yalnızca Rakoçi ile değil, Erdel milleti ile akdedilmiş olduğunu iddia ediyorlardı. Aynı zamanda da sınırlarını emniyet altına almak için vazgeçilmez bir şart olan Belgrad ve Tımışvar'ın geri verilmesi gerektiğini vurguluyorlardı.

Villeneuve, o dönemlerde yıkılan Kılburun ve Özü kalelerinin yerle bir edilmesini Azak konusunda geri adım atılması için bir gerekçe olarak ileri sürdüğünde ve Rusya'nın bu kalelerden vazgeçmesi karşılığında Orsova'nın yıkılmasını talep ettiğinde, Osmanlılar da Özü Nehri kıyılarında yalnızca Rusya'nın zayıflığını açığa vuran bu iki yerin boşaltılması ile artık ilgilenmediklerini ileri sürdüler ve Azak ile ilgili taleplerinde iki kat daha ısrar ettiler. Ne de olsa Kont Ostermann bizzat bu yere sahip olmanın her iki taraf için aynı öneme haiz olduğunu itiraf etmişti: Rusya için Tatarları ve Bâbıâli için Kazakları dizginlemek için. Dolayısıyla her iki tarafın menfaatlerini tatmin etmek için tek bir çare vardı. Azak yıkılacaktı ve Rusya'ya Don Nehri kıyısında ve Bâbıâli'ye Kuban Nehri'ne doğru olmak üzere, her iki tarafa, Azak yakınlarında yeni birer kale kurma izni verilecekti. Reisülküttaba göre: "Azak, her iki millet arasında bir anlaşmazlık konusudur; efendileri daima değişmiştir; tıpkı etrafında fazla hayranı olan ve bu yüzden dürüst bir adamla evlenmeyi haketmeyen bir ka-

240 Laugier, *aynı eser*, II, 296.

dın gibidir. Önemli olan, iki rakip arasında anlaşmaya varmaktır. En güvenilir çare, her ikisine de meşru birer eş vermek olacaktır. Ruslar kendi Azak'larına, biz de kendi Azak'ımıza sahip olacağız. Yine de bu çare, kaysere Orsova'nın yıkılmasını talep etme hakkı vermez"[241].

Bu hicivli benzetme, Villeneuve'nin Rusya'nın Azak'tan hiçbir şekilde vazgeçmeyeceğine dayanan yetkilerinden vazgeçmesini sağlayamadı. Sonunda reisülküttabın, biraz tereddütle de olsa, Erdel'in serbest bir prenslik statüsünü tekrar kazanmasına dair talebini de uygunsuz olarak reddetti. Neticede konferansların tek sonucu, Villeneuve'nin bir kez daha Viyana ve St. Petersburg saraylarına rapor vererek, yeni talimatlar istemek zorunda kalması oldu[242].

Bu talimatları beklerken ve siyaset meseleleri Ramazan ayından dolayı biraz daha yavaşlarken, barış için arabuluculuk yapmak ayrıca aynı dönemde büyük bir kısmı Fransa'nın Bâbıâli ile ilgili niyetlerine dair şüphe uyandırmak ve Marki Villeneuve'nin çabalarını her şekilde durdurmaya ve engellemeye yönelik çeşitli başka diplomatik entrikaların da dönmesi yüzünden zorlaştırılmakta ve geciktirilmekte idi. Bilhassa Fransa'nın İstanbul'da gittikçe artan nüfûzundan tabii ki pek hoşlanmayan deniz devletlerinin temsilcileri bu yönde faaliyet gösteriyordu.

Genel olarak Bâbıâli'yi Versailles Kabinesi'nin arabuluculuk konusunda dürüst olmadığına ikna etmeye çalışıyorlardı; menfaatleri aksine savaşı mümkün olduğunca uzatmaktı; bu yüzden Fransa işin içinde olduğu sürece asla barış yapılamayacaktı; daha önce benzer durumlarda olduğu gibi, arabuluculuk görevi deniz devletlerine verilmiş olsa idi çok daha iyi sonuçlar alınırdı, vs.[243] Bu gibi telkinler en azından Divân-ı Hümâyûn'un başka devletlerin de tekliflerine sıcak bakmasını sağlayacak derecede etkili oldu.

O dönemlerde bilhassa Lehistan Kralı August ve Lehistan Konfederasyonu, her biri kendisi için ayrı ayrı barış arabuluculuğu onurunu elde etmek için yarışa girdiler. Bunun için Boğdan prensini de kullanan Lehistan kralı, barışı en kısa zamanda Bâbıâli'yi tatmin edecek şekilde tesis etmeyi vadediyordu. Oysa Divân-ı Hümâyûn'da kralın teklifleri fazla belirsiz ve şüpheli bulundu. Durumundan dolayı kaysere ve Rusya'ya bağlı olduğu ve bilhassa kayserin emrin-

241 Laugier, *aynı eser*, s. 313.

242 Laugier, s. 316-323. Reisülküttabın en son talebi hakkında şöyle demektedir: "Neredeyse utanç içindeki bir adam hâlinde son teklifini yaptı".

243 Laugier, *aynı eser*, I, 328.

deki birliklerini geri çekmediği sürece, dürüst olduğundan emin olamıyorlardı. Bu yüzden krala karşı Fransa'nın ilgili devletler tarafından onaylanan ve kabul edilen arabuluculuğunu ileri sürmeyi ve kraldan öncelikle tekliflerinin sebepleri ve müttefik devletlere barışı kabul ettirmeyi umduğu şartları yazılı olarak bildirmesini talep ettiler.

Ne tuhaftır ki St. Petersburg Kabinesi bu entrikayı el altından destekliyordu. Zira, Fransa'nın arabuluculuk yaparken, Bâbıâli'nin menfaatlerini Rusya'nın aleyhine daha fazla gözettiği şüphesinden bir türlü kurtulamıyordu. Bu yüzden Lehistan kralının arabuluculuğu ertesi yıl bir kez daha ortaya atıldı, ama yine bir sonuç getirmedi[244].

Sadrazam, Bâbıâli'ye elçileri aracılığıyla Rusya ve kaysere karşı resmen bir koruma ve saldırı ittifakı teklif eden Lehistan Konfederasyonu ile biraz daha derinden ilgilenmeyi uygun gördü. 200 bin kişiyi hazır tutmayı taahhüt ediyorlardı ve Bâbıâli de karşılığında 50 bin Türk ve aynı sayıda Tatardan oluşan bir yardımcı birlik temin edecekti. Bu birliklerle mesela Silezya yönünde bir şaşırtma harekâtı yapılacaktı ve Bâbıâli bu yönde mümkün olan her şekilde desteklenecekti. Sadrazam, böyle bir ittifaka vereceği onayı önce bütün soyluların imzaları ile bu ittifakı taahhüt etmeleri şartına bağlayacak kadar dikkatli idi; bu da tabii ki yerine getirilmesi çok zor bir şarttı[245].

Divân-ı Hümâyûn'a sunulan antlaşmanın taslağına göre İsveç de bu ittifaka dahil edilecekti. O dönemde İsveç kralının İstanbul'daki diplomatik temsilcileri ile benzer müzakereler yürütüldüğünden, bu hususta kolayca hedefe ulaşabileceklerini düşünüyorlardı.

Söz konusu temsilciler, 1736'da İsveç ve Bâbıâli arasında oldukça avantajlı bir ticaret antlaşmasının yapılmasını sağlamışlardı ve aynı zamanda Rusya ile aralarındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk teklif etmişlerdi. O tarihten sonra kısmen Demirbaş Şarl'ın Bender'de kaldığı dönemlerden hâlâ askıda kalan borçlarının ödenmesi, kısmen de Bâbıâli ile Rusya'ya karşı koruma ve saldırı ittifakının akdedilmesi, diplomatik faaliyetlerinin ana amacı olmuştu. Birinci husus, zamanında gördüğümüz gibi, İsveç'in Bâbıâli'ye 70 top ve 30 bin tüfek taşıyan bir savaş gemisi teslim etmeyi taahhüt etmesi ile kolayca halle-

---

244 Laugier, *aynı eser*, s. 330-336 ve II, 21.
245 Laugier, I, 332.

dildi. İsveçlilerin talepleri biraz aşırı olduğundan, ikinci hususta çok daha büyük zorluklarla karşılaşıldı.

Bâbıâli'den 4 milyon akçe tutarında parasal bir yardım talep ettiler ve İsveç Liefland'ı tekrar geri alana kadar, Rusya ile barış yapmamayı taahhüt etmesinde ısrar ettiler. Divân-ı Hümâyûn'daki en büyük destekçileri ve bir bakıma, kayser hanedanına duyduğu nefretten dolayı özel çaba gösterdiği bu entrikanın ruhu, Humbaracı Ahmed Paşa idi. Bizzat hazırladığı bir nota ile sadrazama İsveç ile kurulacak ittifakın avantajlarını her yönden anlatmaya çalıştı, hatta öyle ileri gitti ki, iki İsveç temsilcisinin yukarıda belirtilen Osmanlı temsilcileri ve Marki Villeneuve arasında yürütülen konferanslara mutlaka katılmaları gerektiğini ileri sürdü. Ayrıca Marki Villeneuve'yi de bu plana ikna etmek için çaba gösterdi. Oysa Villeneuve, İsveçlilerden gelen tekliflerin imkânsızlığını ve umutsuzluğunu hemen anlayacak ve bunu herhangi bir şekilde desteklemeyecek kadar zeki bir diplomattı.

Başlangıçta tekliflere şartlı da olsa kabul etmeye meyil gösteren sadrazam da olaya artık biraz daha net bakmaya başlamıştı. Özellikle İsveçlilerin para istemesi hiç gönlüne yatmıyordu ve diğer teklifleri de yeterince güvence sağlayacakmış gibi görünmediğinden, bu tekliflerden tamamen vazgeçti ve Humbaracı Ahmed Paşa'yı fazla aceleci ve zamansız çabaları için Kasım ayı sonunda Kastamonu'ya sürgüne gönderdi[246].

Nihayet aynı dönemde İran Hükümdarı Nadir Şah'ın da barış arabuluculuğu teklifi daha iyi bir akıbete uğramadı. Temmuz ayında İstanbul'a gelen ve görünüşe göre efendilerinin bu husustaki hizmetlerini yalnızca başka amaçlar için yolu açmak için teklif eden İran elçileri karşısında da Fransa'nın arabuluculuğunun yeterli olduğu ileri sürüldü. Bâbıâli, başta Mekke'de İranlıların Osmanlılarla ve şahın da Osmanlı sultanı ile eşit düzeye getirilmesine yönelik diğer taleplere olumsuz cevap vermekten de çekinmedi, zira şahın Hindistan'daki savaşlarla şimdilik Osmanlı İmparatorluğu'na tehlikeli olamayacak kadar meşgul olduğu biliniyordu. Bu yüzden Bağdat beylerbeyine ordusu ile İran sınırını emniyet altına almak için, tetikte olmasına dair emir vermek şimdilik yeterli görüldü[247].

---

246 Laugier, *aynı eser*, s. 259, 268 ve 299-306. Ayrıca *Mercure historique*, CVI, 184. Burada Humbaracı Ahmed Paşa'nın sürgün edilmesine dair ayrıntılar verilmektedir.

247 *Aynı eser*, s. 258. İranlı elçilere verilen cevap hakkında şöyle denmektedir: "Büyük Vezir [sadrazam] şöyle cevap verdi: Subhi'nin arabulucuk önerisini, Bâbıâli ne kadar

Bütün bu birbirleriyle kesişen diplomatik entrikalara rağmen, Marki Villeneuve yine de sonunda barış arabulucusu olarak hepsine üstün geldi. Divân-ı Hümâyûn'da barış yanlıları gittikçe daha fazla güçlendikleri için, bu yönde de Villeneuve açısından olumlu gelişmeler yaşanıyordu. Barış yanlıları, uzun süredir sessizce inatçı ve savaş yanlısı sadrazamın düşüşünü hazırlamışlardı. Başta kadir-i mutlak kızlarağasının olmak üzere, Humbaracı Ahmed Paşa'nın da dahil olduğu rakipleri, Yeğen Mehmed Paşa'yı Tuna boylarında Habsburg orduları karşısında elde ettiği zaferlerden, bilhassa Orsova'nın fethinden sonra, hemen o dönemlerde kolayca ele geçirilebilecek olan Belgrad ve Tımışvar'a saldırmak yerine Niş'e geri çekilmekle suçluyorlardı. Hâlbuki Yeğen Mehmed Paşa bu entrikaların pekâlâ farkında idi ve ikinci derecedeki rakiplerinden bazılarını hemen zorla ortadan kaldırttı ve cansız bedenlerini ibret olsun diye Boğaz'ın sularına attırdı; bu zorbalık sayesinde hem padişahın güvenini muhafaza etmeyi, hem de Divân-ı Hümâyûn'daki barış yanlısı grubu sindirmeyi başardı[248].

Barış yanlıları ise bilhassa Kırım hanından [Selamet Giray] büyük destek gördüler. Han, Ocak 1739'un sonlarında Divân-ı Hümâyûn'a Azak'ı gözden çıkartmak zorunda kalsalar bile barışın gerekliliğini anlatmak için İstanbul'a gelmişti. Rusya'nın gücünü Kuban Nehri'ne doğru fazla yaymamasına dikkat edildiği takdirde, Azak'ın kaybını kolayca hazmedebilirlerdi[249]. Osmanlı şanının savaşın ne pahasına olursa olsun devam ettirilmesini gerektirdiğinde ısrar eden sadrazam, o tarihten sonra fazla tutunamadı. 22 Mart'ta sadaret mührü elinden alındı ve en amansız rakiplerinden biri olan Vidin Valisi Hacı İvaz Paşa'ya teslim edildi[250].

Yiğit, iyi niyetli, ama biraz da beceriksiz bir adam olan yeni sadrazam, İstanbul'da gittikçe ağır basan barışçıl ve sıkıntılı ruh hâline de cevap vermek isteyen barış yanlısı bir karakter olarak kabul ediliyordu. Son seferin başarılarına dair sevinç, bu ağır savaşın yarattığı sancılardan dolayı zamanla bayağı azalmıştı. Tıpkı eyaletlerde olduğu gibi, burada da veba ve bilhassa Kırım'ın defalarca tamamen talan edilmesinden dolayı payitahtın en önemli günlük gıda

hassas olursa olsun, efendileri nezdinde iyi karşılanmasını umut ederler". Ayrıca *aynı eser*, s. 275 ve s. 326.

248 *Mercure historique*, CVI, 174.

249 Laugier, *aynı eser*, s. 326.

250 Laugier, s. 336 ve *Mercure historique*, CVI, 378.

temini kaynaklarının kesilmesinden ve mevcut karışıklıklar altında Asya'dan da çok az temin sağlanabildiği için, Mısır'dan gelen yetersiz ve güvenli olmayan temine güvenmek zorunda olduklarından beri baş gösteren açlık, zavallı halkın başına bela olmuştu[251].

Anadolu'da artık oldukça tehditkâr bir hâl alan ve ciddi bir savunmayı gerektiren huzursuzluklar birkaç yıldır sürüyordu. Kullanılabilecek durumdaki birliklerin büyük bir kısmının buraya gönderilmesi gerekti. Burada Sarıbeyoğlu adında cüretkâr bir eşkiya, 20 bin kişinin başına geçerek isyan bayrağını çekmiş; bilhassa İzmir ve çevresine zor günler yaşatmış; talanlarını daha sonra neredeyse Anadolu'nun tamamına ve Suriye'ye kadar genişletmiş ve sonunda Bâbıâli'ye itaati reddetmeye yeltenen Bağdat beylerbeyi ile biraraya gelmeye çalışmıştı. Üzerine gönderilen Osmanlı birlikleri ile çeşitli çatışmalardan, ancak 1739 Mayıs'ında Philadelphia (bugünkü Amman) yakınlarında Rakka valisi [Ahmed Paşa] tarafından tamamen mağlup edilene kadar ve başı, bu tehlikeli isyanın bastırıldığına dair bir işaret olarak İstanbul'a gönderilene kadar, genelde galip çıktı[252].

Bu şartlar altında olağan ve olağanüstü savaş vergilerinin muazzam yükü dayanılmaz hâle gelmesine rağmen, azledilen sadrazam [Yeğen Mehmed Paşa] yine de Rusya ve kaysere karşı savaşın devam ettirilmesi için gerekli hazırlıkları kış ayları boyunca geniş kapsamlı olarak yürütmüştü. En az 200 bin kişiyi harekete geçirebilmeyi umuyordu. Yeğen Mehmed Paşa sürgüne gönderildiğinde, bunların büyük bir bölümü Davudpaşa kışlasına gelmişti ve sefer planı da hazırlanmıştı bile. Savaş, üç ayrı ordu ile Asya'da Rusya'ya karşı ve bu defa Osmanlı silahlarının ilk hedefi olarak Belgrad ve Tımışvar'ın gösterildiği Tuna boylarında aynı anda yürütülecekti.

Bu yüzden yeni tayin edilen sadrazam [Hacı İvaz Paşa], barış yanlısı olmasına rağmen savaşın devam ettirilmesine karar vermek zorunda kaldı. Ma-

---

251 *Mercure historique*, CV, 628; CVI, 520 ve CVII, 145. Dönemin ruh hâli şöyle tarif edilmektedir: "Önceden savaş isteyen halk şimdi barış diye bağırıyordu. Veba ve kıtlık sadece burayı değil, deniz kıyısı boyunca uzanan ve erzaklarını Kırım'dan temin etmeyi gelenek haline getirmiş olan diğer yerleri de korkunç biçimde kırıp geçiriyordu, her taraf tamamen tahrip olmuş ve ıssızlaşmıştı".

252 Bu isyanın kökeni ve gidişatı hakkında ayrıntılı bilgiler için bk. *Mercure historique*, CVI, 163. İzmir'den gönderilen bir yazıya göre verilmiş olup, CVII, 142'de sonucu hakkında verilen bilgiler ile karşılaştırılmalıdır.

kama getirildikten birkaç gün sonra, törenler eşliğinde Davudpaşa kışlasından yola çıkıldı ve kaymakam orduyu Sancak-ı Şerif ile birlikte Edirne'ye kadar götürdü. Sadrazam buradan hemen Sofya üzerinden Niş'e ilerledi ve Haziran ayı sonlarında yaklaşık 100 bin kişilik bir ordunun başında buraya geldi. Sürgünden geri getirilen ve bir kez daha seraskerliğe tayin edilen Humbaracı Ahmed Paşa da yanında idi ve Tuna boylarında savaşacak ordunun harekâtları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu söyleniyordu.

Bender seraskerinin ve Bialogard hanının emrindeki ikinci bir ordu, Rusların aynı geçen yıl olduğu gibi Turla Nehri'ni geçmelerini engelleyecekti ve bu amaçla Bender'den Hotin'e kadar her yere siperler kurulmuştu. Kılburun ve Özü'nün istihkâmları da kış ayları boyunca kısmen tekrar inşa edilmişti. Kılburun'a 9 bin kişilik ve Özü'ye 10 bin kişilik bir muhafız kıtası yerleştirilecekti[253].

Bu arada Habsburg birlikleri de Viyana Kabinesi'nde esen barışçıl havaya rağmen, kış karargâhlarından tekrar Tuna Nehri'ne doğru yola çıkmışlardı. Aktif orduyu 25-30 bin Alman birlikleri dahil olmak üzere, en az 100 bin kişiye çıkartabilmeyi ummuşlardı. Oysa ordunun asıl sayısı, Macaristan'daki kalelerin muhafız kıtaları ile birlikte 89.300 piyade ve 36 bin süvariden oluşuyordu[254]. Bunlardan 15.400 kişi, en tehlike altındaki yer olarak büyük özen gösterilen Belgrad muhafız kıtasını oluşturuyordu. Habsburg ordusunun en iyi komutanlarından biri kabul edilen General Succow, bu önemli kalenin komutanlığı gibi zorlu bir göreve getirilmişti.

Tabii bu defa da Habsburg ordusunun kayıt defterlerinde düşmanın karşısında olandan çok daha fazla kayıtlı asker vardı. Savaşa gerçekten katılanların sayısı ancak 50 bin kadardı. Bunlardan 30 bin kişi, Toskana büyük dükünün yerine başkomutanlığa getirilen Mareşal Kont Wallis'in emrinde Petervaradin'de toplanan asıl kuvvetlerdi ve 26 bin kişilik bir birlik, Kont Neipperg'in emrinde Tımışvar'da bekliyordu. Prens Lobkovitz, tıpkı geçen yıl gibi, Erdel'de Saksonya yardımcı kıtaları ile birlikte yaklaşık 30 bin kişilik bir birliğe komuta ediyordu ve Kont Esterhazy, küçük birliği ile Hırvatistan sınırlarını koruyordu[255].

253 *Mercure historique*, CVI, 66, 162, 273 ve 282 ve CVII, 145.
254 *Mercure historique*, CVI, 651.
255 Schmettau, *Mémoire secrets*, s. 192 ve *Mercure historique*, CVI, 537 ve 652.

Savaş hali aslında kış ayları boyunca devam etmişti. Tuna Nehri kıyılarında yalnızca defalarca Banat'a akın eden, saldırıya açık birçok şehri ve köyü kılıçlarıyla ve ateşle tahrip eden Türklerle uğraşmıyorlardı; asıl bela, geçen yıl yapılan seferde toplanarak, her yerde korkunç cürümler işleyen ve yalnızca silah zoruyla zaptedilebilen eşkiya çeteleri idi[256]. Asıl sefer bu arada ancak Haziran ayında başlatıldı.

Mareşal Wallis, sadrazamın güneyden Belgrad yönünde gelmekte olduğunu haber alır almaz, Haziran ayı içinde buraya doğru harekete geçti. Pançova ve Zemlin arasında Tuna Nehri'ni geçti; 27 Haziran'da da Sava Nehri'ni aşarak, Tuna Nehri'nin sağ kıyısından Mirova ve Wişnitza üzerinden, yakınlarında 22 Temmuz'da düşmanın öncü birliklerinin görülmeye başlandığı Hisarcık'a (Grocka/Kruçka) doğru ilerledi. Kayser, Mareşal Wallis'e düşmana nerede rastlarsa rastlasın saldırma emri verdiğinden, muharebe kaçınılmazdı[257]. Muharebe, sadrazam da asıl kuvvetleri ile buraya geldikten sonra, 23 Temmuz'da Hisarcık yakınlarında çok elverişsiz bir arazide meydana geldi ve silahlı kuvvetlerin eşitsizliği karşısında, savaşın ve barışın akıbetini kayser için felaket olabilecek bir şekilde belirledi.

Mareşal Wallis'i bu kritik günde araziyi tanımamasından ve yanlış talimatlardan dolayı yüklendiği suçtan aklamak oldukça zor olacaktır. Viyana'dan aldığı kesin emirlerinin aksine, kuvvetlerini bir noktada yoğunlaştırarak ilerlemek yerine, birliklerini fazla dağıttı ve kısmen ateşe atmış oldu. Öncü birliklerin 23 Temmuz sabahı ilk hücumları çok başarılı geçti. Düşmanın üzerine dikkatsizce dar bir geçitten gönderilen Habsburg ordusunun en güzel ve en cesur alaylarından biri olan ve Kont Palfy ağır zırhlı süvari alayı, son adamına kadar ölümcül bir çatışmada yok oldu. Bu alayla birlikte en iyi generallerden birçoğu, Karaffa, Wittoff, Lerschner (Larşno) ve Waldeck ile Hessen-Rheinfels prensleri de burada kahramanca ölüme gittiler.

Muharebe daha sonra her yönde akşamın geç saatlerine kadar değişken bir biçimde neredeyse hiçbir sonuç vermeden devam etti. Bazı Habsburg alayları âdeta kahramanlık mucizeleri gerçekleştirdiler ve gün boyu konumlarını muhafaza ettiler. Ancak akşam saatlerinde yerlerini terketmek zorunda kaldılar. Zira, Hildburghausen prensi başta olmak üzere, general-

256 *Mercure historique*, CVI, 274.

257 Schmettau, *aynı eser*, s. 198: "Mareşal Wallis, kendisine ulaştırılan imparatorun emriyle, majestelerinin savaş çıkartmak için her fırsatı değerlendirmesi emrini aldı".

lerinden birkaçının, muharebe alanını terketmemeleri ve Kont Neipperg'in birliğini Tuna Nehri'nin diğer kıyısından buraya çektikten sonra, ertesi gün muharebeye başarılı bir şekilde devam edebilecekleri yönünde görüş bildirmelerine rağmen, Mareşal Wallis gecenin karanlığından yararlanarak geri çekilmek gerektiğine karar vermişti. Kont Neipperg, bunu bizzat teklif etmişti, ama Mareşal Wallis bu yardımı reddetti ve ondan yalnızca geri çekilirken koruma olarak iki alay süvari istedi. Türkler farkına varmadan, önce iyi bir düzen içinde Vinca'ya (Zweibrücken) geri çekildiler ve ertesi gün arkalarından kendilerini takip eden 4-5 bin yeniçerinin saldırısını başarıyla geri püskürttükten sonra, Belgrad üzerinden Zemlin'e ve burada Tuna Nehri üzerine kurulan köprülere doğru ilerlediler ve sanki orduyu panik hâlinde bir korku kaplamış gibi, eşyalarının Sava Nehri kıyılarında düşmanın eline geçen bir bölümünü geride bırakarak, 25 Temmuz'da bu köprülerden geçtiler. Birleşen iki birlik bunun üzerine Pançova yakınlarında Tımış Nehri kenarında sağlam bir konuma geçtiler.

Habsburg'a 20 binin üzerinde kişiye, tam olarak 15.722 ölü ve 4.536 yaralıya mâl olan Hisarcık Muharebesi'nin talihsiz sonucu bu oldu. Osmanlılarda ise bilhassa Humbaracı Ahmed Paşa'nın ustaca tavsiyelerine atfedilmeye çalışılan bu başarılar öyle önemseniyordu ki, bu başarıları Macarların Mohaç'taki mağlubiyetlerine benzetmekten çekinmiyorlardı[258].

Anlaşılması zor da olsa, bu sayede Osmanlıların Belgrad'a giden yolu âdeta tamamen serbest bırakılmıştı. 26 Temmuz'da Belgrad'ın terkedilmiş hatlarına girdiğinde, kendileri de buna oldukça şaşırmış gibi görünüyorlardı[259]. Hemen ertesi gün hendekler kazıldı ve 29 Temmuz'da sadrazam, General Succow'a o dönemde 20 bin kişiden oluşan muhafız kıtasının Buda'ya serbestçe gitmesine izin vereceği şartıyla kaleyi teslim etme çağrısında bulundu. Oysa Succow

258 Muharebe ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Schmettau, *aynı eser*, s. 198-214; ayrıca Keralio, *Histoire de la guerre des Russes et des Impériaux contre les Turcs,* II, 150 ve devamı. Burada s. 163'te Habsburg ordusunun kayıpları daha ayrıntılı olarak verilmiş olup, muharebenin ve Habsburg ordusunun geri çekilmesi ile ilgili haritalar da verilmiştir; ayrıca doğrudan Habsburg ordugâhından gelen yazılar: *Mercure historique*, CVII, 156-162 ve s. 294. Türklerin zaferi burada Humbaracı Ahmed Paşa'nın ilk kez Avrupa stilinde çatışmayı ve bilhassa süngünün kullanımını uygulamasına atfedilmektedir.

259 Schmettau, *aynı eser*, s. 214: "Temmuzun 26. günü düşman Belgrad hatlarına ulaştı ve şaşırtıcı biçimde buraları terkedilmiş bir hâlde buldu".

bunu kabul etmedi. Kendisini yalnızca direnecek kadar güçlü görmekle kalmayıp, bilhassa yakınlarda bulunan Habsburg birliklerinin de çok geçmeden kaleyi kurtarmaya geleceğine güveniyordu.

Oysa görünüşe göre Kont Wallis'in böyle bir niyeti yoktu. Sirmiya'yı korumak, Petervaradin ve Banat ile irtibatı kaybetmemek için, Tuna Nehri'nin diğer yakasındaki konumunu muhafaza etmeyi daha önemli görüyordu. 30 Temmuz'da Pançova yakınlarında 12-14 bin Osmanlı ile yaptığı ve başarılı olduğu sıcak bir süvari çatışmasının ana amacı da bu idi. Oysa bu şekilde Belgrad'a yardımcı olmak mümkün değildi. Mareşal buraya âdeta kaybedilmiş bir nokta olarak bakmaya başlamıştı bile.

Bu arada sonunda ordusunu yine de Tuna Nehri'nin sağ tarafına çekmeye karar verdi, ama Belgrad'ı kurtarmaktan ziyade, kaysere gönderdiği raporunda bizzat ifade ettiği gibi, daha fazla saldırılardan korumak için. Bu amaçla Salankamen yakınlarındaki Surdok'a sabit bir ordugâh kurdu.

Artık Tuna Nehri'nin sol kıyısında 20 bin kişiye kadar takviye edilen Osmanlı birliği de Belgrad'a rahatlıkla saldırabileceğinden, kalenin durumu gittikçe daha çaresiz bir hâl alıyordu. 13 Ağustos'ta muhafız kıtası 14 gündür aralıksız süren top ateşi altında öyle zayıflamıştı ki, General Succow mareşalden yardım istemek zorunda kaldı ve iki gün sonra, açıkça kaleyi artık tutamayacağını bildirdi. Surlara gedikler açılmıştı ve istihkâmların zayıflığından dolayı iç kale de uzun süre direnemezdi. Oysa Mareşal Wallis, bunun üzerine kaleyi kurtarmak için elinden geleni yapmak yerine, acilen orada bulunan ağır kuşatma toplarını emniyet altına almak için Petervaradin'e gönderdi ve kayserin kendisine barışı tesis etmesi için verdiği geniş kapsamlı yetkileri kullanmaya karar verdi. General Succow'un yardım talebinde bulunduğu gün olan 15 Ağustos'ta Albay Kont Gross'u ister Marki Villeneuve ile birlikte, ister onsuz olsun, bedeli olarak yıkılan Belgrad'ı bile artık teklif etmekten çekinmediği barış için müzakerelerde bulunmak üzere, sadrazamın ordugâhına gönderdi[260].

Viyana sarayı da uzun zamandır barışın bu şartlar altında ancak bazı fedakârlıklarla sağlanabileceği kanısına varmıştı. Zira Bâbıâli'nin bundan böyle yalnızca Pasarofça Barışı'nı yenilemekle yetinmeyeceği kesindi. Sefer başlamadan çok önce, daha Mart ayı başlarında bu amaçla toplanan ve

260 Schmettau, *aynı eser*, s. 214-228.

mareşaller Königsegg, Wallis ve Khevenhiller ile topçu generalleri Kont Neipperg ve Saksonya-Hildburghausen prensi gibi en önemli generallerin katıldığı bir kabine toplantısında Bâbıâli'nin Orsova ve Mehadiye'yi mevcut durumda geri vermesi karşılığında Eflak'ın hem Türklere ait kısmını, hem de Avusturya'ya ait kısmının bir bölümünü ve Sırbistan'ın Avusturya'ya ait bir bölümünü devredebileceklerine ve söz konusu iki yerin geri verilmesini sağlayamadıkları takdirde, yalnızca bu iki yerin bölgelerini, kaleleri yıkmayı ve istihkâmlarını bir daha asla inşa etmemeyi taahhüt ederek devralabileceklerine karar verildi[261].

11 Mart'ta geçen yılın Kasım ayındaki konferansların tatmin edici olmayan sonuçlarına dair son raporlarına cevap olarak Marki Villeneuve'ye verilen ayrıntılı ve gelecekteki kesin sınırları gösteren ekteki haritalarla açıklanan talimatlar da bu yönde idi. Bu talimatlar, 1 Nisan'da Villeneuve'yi bir kez daha resmen yetkili arabulucu olarak onaylayan padişahın bir yazısı ile aynı zamanda eline geçti[262].

Henüz Belgrad'ın devredilmesinden bahsedilmiyordu ve kayserin kabinesi, sefer başladıktan sonra kendisini son tekliflerine artık bağlı hissetmediği ve başka tavizler de söz konusu olduğu için, bu husus yakından uzaktan düşünülmüyordu. Mareşal Wallis, Albay Kont Gross'u 26 Temmuz'da Türk ordugâhına ilk gönderdiğinde bile sadrazamın Belgrad'ın devredilmesine dair talebini, kayserin bu önemli yeri elden çıkartmayı asla kabul etmeyeceğini ve

261 "*Extract aus denen eingeschickten Meinungen Derer, quo ad operationes bellicas et super negotio pacis vernommener kaiserlicher Herren Feldmarschalen, Generalen von der Cavallerie und Generalfeldzeugmeister, in so weit diese Meinungen das letztere Objectum betreffen*" (Neipperg'de), "*Umständliche auf Originaldocumente gegründete Geschichteder sämmtlichen und wahren Vorgänge bei der Unterzeichnung des zu Belgrad am 18. September 1739 geschlossenen Friedens*", Frankfurt ve Leipzig 1790. Bu yazı, bu konuda yayılan birçok yanlışlıkların ve kasıtlı değişikliklerin düzeltilmesini sağlayan ve örneğin Moser, "*Belgradischer Friedenschluß*", Jena 1740 ve 1788 tarihli "*Göttinger historisches Magazin*", IV, 116-145'te Spittler, "*Geschichte des Belgrader Friedens*" gibi aynı konuda daha önce yazılan yazıları gereksiz kılan, Belgrad Barışı'nın içeriden yazılan tarihinin ana eseridir. Ayrıca Laugier ve Schmettau da buna göre birçok kez düzeltilebilmektedir.

262 Laugier, *aynı eser*, I, 339 ve 346. Burada kayserin son teklifleri de daha ayrıntılı verilmektedir.

kendisinin, yani mareşalin de burayı son ana kadar savunabilecek güce sahip olduğunu açıklayarak, kesin olarak reddetmişti[263].

Oysa mareşal bu kararlı tutumu ile sadrazamın hâlâ gözüne girmeye çalışırken, Belgrad'dan vazgeçme fikri değişik yerlerde ciddi bir biçimde dile getirilmeye başlanmıştı. Kayser, mareşalin son şüpheli raporu üzerine 4 Ağustos'ta "Belgrad'ın kurtulabileceğine dair bir umudun olup olmadığı" sorusuna cevap vermesini istemişti ve bu esnada "düşmana karşı tereddüt ve mütevazilik göstermemek gerektiğini, zira bu durumda barışın kolaylaştırılmaktan ziyade zorlaştırılacağını" belirtti[264].

Mareşal, iki gün önce, 2 Ağustos'ta kaysere gönderdiği bir yazı ile daha erken davranmıştı. Bu yazıda Belgrad'ın durumunun âdeta umutsuz olduğunu belirterek, aynı zamanda bu kaleyi sadrazama hemen Sava Nehri'nin sınır olarak kalması ve Banat'ın bu tarafında bulunan yerlerin tamamının Orsova ile birlikte Belgrad'ın telafisi olarak kaysere verilmesi şartıyla teslim edilmesini teklif etti. Ancak acele etmek gerekiyordu, zira kaybedilen her gün, hatta her saat durumu daha kötü ve daha zor bir hâle getiriyordu[265].

Mareşalin bu aceleciliği sonunda Viyana Kabinesi'nde şüphe uyandırmaya başlamıştı. Bu yüzden kesin bir karar almadan önce, olayların gerçek durumu hakkında bilgi almak için, mareşalin haberi olmadan Kont Neipperg ile irtibata geçilmesi daha uygun bulundu. Kont Neipperg, 27 Temmuz tarihli bir yazı ile Kont Wallis tarafından bizzat barış arabulucusu olarak teklif edilmişti ve bilhassa Pasarofça Barışı'ndan sonra yapılan sınır düzenleme çalışmalarında kendisini göstermiş olan Neipperg bu gibi işlerde çevik ve tecrübeli bir adam olarak kabul edildiğinden, kayser bu teklifi seve seve kabul etmişti. Lâkin Mareşal Wallis, kayserin barış çalışmalarının tamamını âdeta bağımsız olarak Kont Neipperg'in eline vermeye yeltenmesinden ve Nisan ayından beri bununla ilgili olarak hazırlanan bütün belgeleri teslim etme emrini vermesinden pek hoşlanmamıştı. Bunun sonucu, iki general arasında çok geçmeden amansız bir düşmanlığa dönüşen ve müzakerelerin gidişatı üzerinde olumsuz

263 Mareşal Wallis'in kaysere gönderdiği yazı ve Albay Kont Gross'un raporu için bk. Neipperg, *aynı eser*, s. 141-151.

264 Kayserin 4 Ağustos tarihli yazısı için bk. *aynı eser*, s. 152.

265 Neipperg, *aynı eser*, s. 8.

bir etki yaratabilecek bariz bir gerilim oldu[266]. Mareşal Wallis, konta kayserin emrini ve ilgili kâğıtları vermemeyi ve Viyana sarayının onayı olmadan, şimdilik Albay Kont Gross'u arabulucu olarak kullanmayı uygun gördü.

Dolayısıyla Albay Kont Gross, daha önce de gördüğümüz gibi, mareşalin emriyle ve kayserin doğu dillerindeki sekreteri Schwacheim ile birlikte 15 Ağustos'ta sadrazama yalnızca sözlü olarak ve gizlice Belgrad'ı yıkılmış bir hâlde teklif etmek üzere, bir kez daha Türk karargâhına gitti. Ama hiçbir şey başaramadı, zira yalnızca sözlü bir cevap vermeye yanaşan sadrazam, Belgrad'ın kendisine hemen teslim edilmesinde ve barışın ancak ondan sonra müzakere edilebileceğinde ısrar ediyordu. Tabii Mareşal Wallis'in bunu yapacak yetkisi yoktu. Bunun için önce kayserden yeni vekâletnâmeler almak istedi ve bu yüzden sadrazamdan 10 günlük bir ateşkes talep etti, ama sadrazam bunu kabul etmedi[267].

Kont Gross henüz düşman karargâhındaydı ki, 11 Ağustos tarihli iki yazı çok gizemli bir şekilde Kont Neipperg'in eline geçti ve bu sayede bir taraftan Viyana Kabinesi'nin barış ile ilgili görüşü hakkında bilgi ve resmen müzakerelerde bulunmak üzere yetki sahibi olmuş ve diğer taraftan hemen ordunun ve Belgrad'ın durumu hakkında detaylı ve gerçeğe uygun bir rapor hazırlama emrini almış oldu.

Kayserin barış ile ilgili düşünceleri, barışı Belgrad'ı kaybetmeden sağlamak, ama bu arada avantajlı bir barış için doğru zamanı da kaçırmamak gerektiği yönünde idi. Zira kayserin yazısında, "Belgrad, yalnızca şehri bile olsa, düşmanın eline geçtiği takdirde, barış için umut edilemez", denmekte idi. Herhangi bir sonuç vermediği takdirde, önce Belgrad yıkılmış bir hâlde ve son olarak, Sava ve Tuna nehirlerinin sınırları oluşturmaları ve Eski Orsova ile Mehadiye dahil olmak üzere, Banat'a bağlı bütün yerlerin kaysere ait olarak kalması şartıyla Belgrad "istihkâmları sağlam" hâlde bile teklif edilebilirdi. Marki Villeneuve'ye de bu yönde yeni talimatlar verilmişti. Bu yüzden Kont Neipperg, sadrazamın

266 Schmettau, *Mémoires secrets*, s. 256. Kont Neipperg'e verilen talimatlar hakkında şöyle denmektedir: "İmparatorun bütün yetkiyi vermesi ve bu emri, Mareşal Wallis'in kalbini kırdı ve kindar biri olduğundan, çözümü öyle davranmakta buldu ki, Kont Neuperg imparatorun şanına yakışmayan bir anlaşma yapmak zorunda kaldı".

267 Bütün bunlar Kont Wallis ile sadrazam arasındaki yazışmalardan ve bilhassa Sekreter Schwacheim'in resmî açıklamalarından anlaşılmaktadır (bk. Neipperg, *aynı eser*, s. 157-169).

ordugâhına varır varmaz Villeneuve ile irtibata geçmeli idi. İkinci hususa gelince, kayser bilhassa ordunun sayısı ve ruh hâli hakkında ayrıntılı bilgi ve Belgrad'ın durumunu tam olarak öğrenmek istiyordu[268].

Kont Neipperg, 16 Ağustos'ta Mareşal Wallis'in haberi olmadan, çok gizli tutulan, ancak çok da iç açıcı olmayan bir rapor göndererek, ikinci emri hemen yerine getirdi. Buna göre, muhtemel bir düşman saldırısı durumunda alana sürebileceği kuvvetlerin sayısını ancak 10 bin piyade ve donanımı kötü 9 bin süvari olarak bildiriyordu ki, bunların sayısı her gün ölümcül hastalıklardan dolayı daha da azalıyordu. Ayrıca ancak üçte ikisi mevcut olan becerikli subayların da eksikliği görülüyordu ve birliklerin ruh hâli de kötü, sinmiş ve cesaretsizdi. Bu yüzden bu ordu ile hiçbir şekilde bir şey başarılamazdı; hele ki çok sefil bir durumda Belgrad'ın kurtarılması bu ordu ile mümkün değildi. Belgrad'ın muhafız kıtaları ancak 9 bin kişi kadar kalmıştı ve istihkâmları, dış surların tamamını zaptetmiş ve birçok yerde gedikler açmak üzere olan düşmana uzun süre dayanamazdı. Bu yüzden barış müzakerelerinde Belgrad'ı kurtarmak için elinden gelen herşeyi yapacaktı, ama bu şartlar altında, ordunun sefil durumu karşısında savaşın değil bu yıl, ertesi yıl bile devam ettirilmesi mümkün olmadığından, bu yönde çok büyük umutlar beslememekte idi[269].

General Succow'un, Neipperg'in iki gün sonra Türk ordugâhına giderken Belgrad'ı ziyaretinde doğruluğuna bizzat kanaat getirdiği raporları ve ifadeleri de esas olarak Neipperg'in raporuna uygundu. Succow, verilecek hizmete ve kalıcı bir savunmanın ihtiyaçlarına uygun olması için en az 15 bin kişiden oluşması gereken muhafız kıtalarını yalnızca 7 bin kişi olarak tahmin ediyordu ki, her gün 2-3 bin kişi de ölüm ve hastalıklardan dolayı eksiliyordu. Bilhassa topları kullanmak için yeterli kuvvetleri yoktu ve lağımcı birliği ancak 12-15 kişiden oluşuyordu. İstihkâmların da çok kötü durumda olduğu, Neipperg'in daha sonra gönderdiği ayrıntılı ve ayrı bir rapordan anlaşılıyordu[270].

---

268 Kayserin 11 Ağustos tarihli yazısı, ekleri ile birlikte Neipperg, *aynı eser*, s. 169-182.

269 Neipperg, *aynı eser*, s. 182-190. Neipperg, burada şöyle demektedir: "Belgrad'ı kurtarmak için elimden geleni yapacağım, ama bunun olabileceğine pek inanmıyorum, zira kendimi Türklerin yerine koyacak olursam, Sava Nehri'ni geçmeden böyle bir şeyi asla kabul etmeyeceklerdir".

270 General Succow'un raporu ve ifadeleri için bk. *aynı eser*, s. 20-38, s. 224 ve 235 ve Kont Neipperg'in raporu: "*Reflexions sur la situation de la ville et chateau de Belgrade, sa fortification, les travaux y faits avant et pendant le siège*", *aynı eser*, s. 168-224.

Yalnızca yine Mareşal Wallis'in emri üzerine, korkakça ve tereddütler içindeki tutumu hoşnutsuzluk yaratmaya başlamış olan Succow'un yerine Belgrad'da komutanlığı üstlenmek üzere buraya çekilen Topçu Generali Baron Schmettau'un görüşleri farklı idi. 22 Ağustos'ta buraya geldiğinde, kalenin durumunu hiç de o kadar umutsuz görmüyordu. Kesin bir sayımda hâlâ 13.700 kişilik bir muhafız kıtasının mevcut olduğu ortaya çıktı. Schmettau bu yüzden bu yerin içinde bulunduğu sefil durumun öncelikle General Succow'un mevcut savunma araçlarını kullanmaktaki beceriksizliğinden kaynaklandığını düşünüyordu. Birlikleri daha iyi dağıtarak ve topları da amaçlarına daha uygun kullanarak, muhafız kıtasının dayanıklılığını ve cesaretini gerçekten de 29 Ağustos'ta düşmanın ana istihkâmlardan biri olan Borça siperine yaptığı hücumunu başarıyla geri püskürtmelerini sağlayacak kadar yükseltmeyi başardı.

General Schmettau, bu tarihten sonra, ileri sürdüğü plana uyulduğu takdirde, Belgrad'ın kurtulabileceğinden kesin emin oldu. Sekiz gün içinde ordunun tamamını Sava Nehri üzerinden buraya getirmek, sonra bu ordu ile dış surları zaptetmek ve buradan, tıpkı 1717'de Prens Eugen gibi, düşman siperleri üzerine ani bir yarma hareketinde bulunacaktı ki, Schmettau'un kanaatine göre, bu hareket ister istemez belirleyici ve muzaffer bir muharebe ile sonuçlanacaktı. Bunun doğal sonucu ise Belgrad'ın kurtulması olacaktı. Lâkin, generalin ısrarlı telkinleri, kararlaştırıldığının aksine Varadin'e geri çekilmekten vazgeçmesine sebep olduğu için kendisini incinmiş hisseden ve bu şekilde başkalarından akıl almayı hazmedemeyen Mareşal Wallis, anlaşıldığı kadarıyla bu planı kabul etmeye yanaşmıyordu. Oysa bunun için de artık geçti. Zira barış müzakereleri artık Belgrad'ı kurtarmanın mümkün olmadığı bir aşamaya gelmişti[271].

Kont Neipperg, Mareşal Wallis kendisi için sadrazamdan güvenli geçiş sözünü aldıktan sonra, 18 Ağustos'ta yanında yalnızca Albay Kont Gross ve Harp Şurası Sekreteri Mamorz olduğu hâlde, Belgrad'dan ayrılarak Türk ordugâhına gelmişti. Burada, bir bakıma kimliğini gizleyerek ve resmî bir sıfatı olmadan hareket etmesine rağmen, yine de gereken özenle karşılandı ve orada kaldığı sürece oldukça iyi muamele gördü. İhtişamla donatılmış bir çadıra yerleştirildi; sofrası tıpkı sadrazamın sofrası gibi donatıldı; geceleri çadırının önünde, yalnızca yabancı elçilere ve soylu Türklere gösterilen bir onur olan iki büyük ateş

271 Schmettau, *Mémoires secrets*, s. 232-256.

yakıldı ve serbestçe ve engellenmeden gidebileceği her yerde kendisine eşlik eden bir onur kıtası tahsis edildi[272].

Hemen irtibata geçmek istediği Marki Villeneuve ile görüşmesi de hiçbir şekilde engellenmedi. Marki Villeneuve, 26 Mayıs'ta padişahın huzuruna kabul edildiğinde, kayserden aldığı yeni vekaletnâmeleri teslim ettikten sonra, sadrazamın özel bir daveti üzerine ve barışta hâlâ arabuluculuk yapabileceklerini umut eden ve yola çıkışını bu yüzden mümkün olduğunca geciktirmeye çalışan deniz devletlerinin çabalarına rağmen, orduyu takip etmek üzere 15 Haziran'da İstanbul'dan ayrılmıştı. Geçen yılın sonlarına doğru St. Petersburg'a gönderdiği yazılara henüz bir cevap almadığı için de biraz gecikmişti.

Rus sarayı sanki yine Fransa'nın barış için arabuluculuk görevine dair niyetlerine şüphe ile bakıyordu. Bu yüzden, daha önce gördüğümüz gibi, el altından Lehistan Kralı August ile irtibata geçmişti, ama sonunda kaysere ve Versailles sarayına karşı taahhütlerini yine de Marki Villeneuve'ye 9 Nisan'da gerek ön şartların, gerekse kesin barışın imzalanması için yeni vekaletnâmeler verecek kadar sadık kalmıştı. Vekaletnâmeler ile birlikte bir kez daha Azak'ın Rusya'ya verilmesinde ısrar eden Kont Ostermann'ın bir yazısı da gönderilmişti.

Ne tuhaftır ki kont bu yazısında, Doğu Akdeniz ticaretlerinin muhafazası için bu imparatorluğun ayakta tutulmasında menfaatleri olan Avrupa devletlerin çoğunun, Rusya şayet buradan Osmanlı İmparatorluğu üzerine herhangi bir harekette bulunduğu takdirde, direneceklerini ileri sürerek, Azak Kalesi'nin Osmanlı İmparatorluğu için tehlikelerini yumuşatmaya çalışıyordu. Fransa'nın teminatı, bunun için yeterli bir kefaletti. Ayrıca barış antlaşmasında Rusya'nın Azak'ta herhangi bir deniz filosu bulundurmayacağı ve Rus ticaretinin gerek Azak Denizi'nde, gerekse Karadeniz'de yalnızca Türk gemilerinin yardımıyla yapılacağı belirlenebilirdi. Kontun bunun dışındaki ifade-

272 Neipperg, *Umständliche Geschichte*, s. 48 ve Wallis ile sadrazam arasında güvenli geçiş için yapılan yazışmalar, *aynı eser*, s. 190. Schmettau, *Mémoires secrets*, s. 260 ve devamında Neipperg'in yalnızca esir muamelesi gördüğünü, Bosna beylerbeyinin ilk konferanslardan birinde âdeta yüzüne tükürdüğünü ve hakaret ettiğini söyleyerek ki bunların olması mümkün değildi, olayları muhtemelen Wallis'e duyduğu nefretten dolayı çarpıtmaktadır. Aksine Bosna beylerbeyi ile Rumeli beylerbeyi, sadrazama duydukları nefretten dolayı en fazla uyumluluk gösteren kişilerdi.

leri yalnızca genel olarak 1700 tarihli antlaşmaları baz alan gelecekteki sınır düzenlemeleri ile ilgili idi.

Hem vekaletnâmeler, hem de Kont Ostermann'ın yazıları, Marki Villeneuve'ye Edirne'ye ulaştığında Rus devlet kalemi sekreteri Cagnoni tarafından özel olarak teslim edildi. Cagnoni ayrıca Marki'ye çariçenin teveccühünün bir işareti olarak, hizmetleri için 25 bin akçe ve sekreteri ile tercümanı için hediyeler vermekle görevlendirilmişti. Marki, akıllılık ederek, görevini çariçeyi tatmin edecek şekilde tamamladıktan sonra, sarayının da rızasını alarak, taşıma onuruna nail olduğu karakterine uygun olacaklarından emin olduğu bu hediyeleri geri çevirmeyeceğini belirterek, kırıldığını da belli ederek geri çevirdi. Cagnoni bunun üzerine, Niş'te uzun süre kaldıktan sonra, bilhassa Mareşal Wallis'in ısrarları üzerine 15 Ağustos'ta sadrazamın Belgrad önlerindeki ordugâhına gelen ve gördüğümüz üzere, burada Kont Neipperg'in kendisi ile hemen irtibata geçtiği Marki Villeneuve'nin maiyetine katıldı[273].

Marki'nin Kont Neipperg'i teselli etmek için söyleyebileceği bir şey yoktu. O da avantajlı barış şartları elde etmek için doğru zamanın çoktan geçtiği kanaatinde idi. Türklerin talihinden kaynaklanan cüretkârlıkları öylesine sınırsızdı ki, artık geri adım atmaları beklenemezdi. Sadrazam, Belgrad'ın anahtarları kendisine teslim edilmediği sürece hiçbir şeye yanaşmıyordu. Bu kadar ileri gitmeseymişler! Şimdi temini oldukça sağlam 150 bin kişilik bir ordu Belgrad önlerinde ve 25 bin kişilik bir birlik, Tuna Nehri'nin diğer kıyısında duruyordu. Dolayısıyla tek bir çare vardı: Habsburg ordusunu hemen Tuna ve Sava nehirlerinden bu tarafa geçirerek Türklere saldırmak ve onları buradan kovmak. Başı söz konusu olduğu ve ordu da Belgrad'ın alınmasında ısrar ettiği için, sadrazamın vazgeçmeye hiç niyetli olmadığı Belgrad yalnızca bu şekilde kurtulabilirdi. Hâlbuki bu nasıl mümkün olabilirdi ki!

Kont Neipperg, bu çarenin imkânların ötesinde olduğunun pekâlâ farkındayken, diğer taraftan avantajlı bir barış akdetmek için doğru zamanın ya da kayserin 11 Ağustos tarihli yazısında belirttiği gibi, "doğru hızın" kaçırılmış olabileceğinden endişe ediyordu. Gerek Neipperg, gerekse Marki Villeneuve,

---

273 Laugier, *aynı eser*, II, 21-30 ve Marki Villeneuve'ye çariçe tarafından verilen vekâletnâme, s. 287-292. Schmettau, *aynı eser*, s. 261'de Marki Villeneuve'nin Kont Neipperg'den ancak sekiz gün sonra, 26 Ağustos'ta Belgrad önlerindeki ordugâha geldiğini ileri sürerek, belki de kasıtlı olarak, yine büyük bir yanılgıya düşer.

hâlâ verilebilecek en son tavizlere ancak adım adım yaklaşmaya kesin kararlıydılar, ama Belgrad'ın kurtulabileceğine artık inanmıyorlardı. Oldukça utanç verici ve rahatsız edici müzakereler artık yalnızca kalenin yıkılıp yıkılmayacağı ve ne dereceye kadar yıkılacağı veya mevcut durumunda, yani yıkılmadan ve "istihkâmları sağlam" hâlde mi teslim edileceği hususu üzerinde dönüyordu. Viyana sarayı, sonuncu çareyi çıkmaza girildiği takdirde, bizzat kabul etmişti.

Bu arada Neipperg ve Villeneuve'nin son zamanlarda Belgrad'da olanlara dair hiç bilgileri yoktu. Ne Schmettau'nun buraya geldiğinden, ne de kaleyi elde tutmanın mümkün olduğuna dair umutlarını dayandırdığı tedbirlerden haberleri vardı. Anlaşılması zor olsa da hem Belgrad, hem de Habsburg karargâhı ile irtibat, ister Mareşal Wallis'in bu şekilde Kont Neipperg'i zor durumda bırakmak için, ister böyle bir irtibat fazla cüretkâr ve güvensiz kabul edildiği için olsun, tamamen kesilmişti. Bu süre zarfında kayserin Kont Neipperg'e defalarca gönderdiği ve Neipperg'in tutumu üzerinde önemli ölçüde etki edecek mektuplar ve Neipperg'e verilmesi gereken 24 Ağustos tarihli kesin vekâletnâme, ancak ön şartlar imzalandıktan sonra Neipperg'in eline geçti.

Buna karşın sadrazamın cüretkârlığı ve ordunun tehditkâr tutumu, kayserin müzakerecilerin son cesaretini de günden güne kırıyordu. Tam da bu dönemde İstanbul'dan Hisarcık Muharebesi için olağanüstü törenler ve biraz da kasıtlı bir ihtişamla karargâhta dağıtılan ve ilân edilen ödüllerin gelmesi kötü bir tesadüf oldu. Padişahın bir teşekkür yazısında orduyu âdeta bu zaferi kullanarak, düşman topraklarına daha fazla ilerlemeye çağırıyordu. Yeniçeriler bunun üzerine huzursuz olmaya başladılar ve şiddetle Belgrad'ı istediler.

Marki Villeneuve, bu şartlar altında Belgrad'ın istihkâmlarının kısmen yıkılmasını teklif etti. Bunun için nüfûzlu birer adam olan Bosna ve Rumeli beylerbeylerini kazanmıştı bile. Villeneuve'nin görüşüne göre, yeni istihkâmlar yıkılmalı ve eskiler aynen bırakılmalı idi. Müzakereleri defalarca tamamen kesme ve hiçbir şey yapmadan Habsburg karargâhına geri dönme noktasına gelen Kont Neipperg bile sonunda buna rıza gösterdi. Zira Marki, bu taviz verilmezse herşeyin olabileceğinden endişe duymaları gerektiğini ve kayserin her ne pahasına olursa olsun istediği barışa asla ulaşamayacaklarını anlatmıştı. Sadrazamın silahlı kuvvetlerinin tamamıyla Tuna Nehri'ni geçip, hiç durmadan Viyana'ya ilerlemeyeceğini kim garanti edebilirdi?

Sadrazam, 30 Ağustos'ta toplanan bir Divân-ı Hümâyûn'da yine daha yüksek taleplerle ortaya çıktığında, artık herşeyi yapmış ve herşeyi elde etmiş olduklarını düşünüyorlardı. Sadrazam, Belgrad'ın kısmen yıkılmasına rıza gösterecek ise bunun âdeta telafisi olarak Böğürdelen, Yeni Palanka, Eski Orsova, Mehadiye ve bölgesi ile birlikte Terragova'yı istiyordu. Oysa bütün bunlar Neipperg'in en kötü durumda verebileceği tavizlerin ötesinde idi. Zira Sava ve Tuna nehirleri, her halükârda her iki imparatorluk arasında gelecekteki sınır kabul edilmeli idi.

Bu yüzden elindeki bütün imkânları kullanarak buna itiraz etti, ama neredeyse bir gün süren oldukça ısrarlı ve amansız bir müzakereden sonra, bilhassa Marki Villeneuve'nin telkinleri üzerine, bu hususta da geri adım atmaya ikna oldu. Elçi, bir kez bu kadar ileri gittikten sonra, böylesine küçük bir mesele yüzünden barışın tamamını riske etmenin ve böylece en büyük tehlikelere sebebiyet vermenin bir anlamı olmadığına ikna etti. Neipperg'in sürekli olarak "doğru hızı" kaçırmış olabileceği endişesi ve bu "casu extremae necessitatis", yani "aşırı zorunluluk durumunda" başka bir çarenin mümkün olmaması, meseleye son noktayı koydu. Sonunda, Orsova'nın bölgesi olmadan yalnızca aynı isimli adanın karşısında bulunan topraklarla birlikte Çerna Nehri'ne kadar devredilmesine, karşılığında da hemen Bâbıâli tarafından yıkılmak üzere, Mehadiye'nin kaysere bırakılmasına dair küçük bir değişiklik ile ön şartları imzalamaya razı oldu.

Bu hususta tamamen anlaşmaya varıldıktan sonra, ilgili belgeler törenler eşliğinde acilen, ama her zamanki merasimler eşliğinde sadrazamın otağında 1 Eylül'de hazırlandı ve imzalandı. Beş maddede barışın vazgeçilmez temeli olarak aşağıdaki hususlar belirlendi:

Belgrad ve Böğürdelen, Belgrad'ın yeni istihkâmları yıkıldıktan sonra Bâbıâli'ye teslim edilecekti ve karşılığında kayser, her iki yerden topları, cephaneyi, savaş malzemeleri ve erzakı başka bir yere taşımakta serbest olacaktı; Sırbistan ve Eflak'ın Avusturya'ya ait kısmı, hemen yıkılacak olan Perişan Palankası ile birlikte teslim edilecekti ve son olarak, yukarıda belirtilen sınırlamalar ve şekilde Orsova boşaltılacak ve Mehadiye yıkılacaktı.

Bunun dışında Sırbistan yönünde Tuna ve Sava nehirleri sınırı oluşturacak olup, Bosna sınırı Karlofça Barışı sırasında belirlendiği şekilde ka-

lacaktı. Belgrad'ın istihkamlarının yıkımı, bu ön şartlar imzalandıktan altı gün sonra başlayacaktı ve uzman mühendisler tarafından belirlenecek tarihlerde tamamlanmış olacaktı. O tarihe kadar kayser rehine verecekti. Württemberg Kapısı yakınlarındaki istihkâmların yıkımı tamamlandığı anda 500 yeniçeri kalenin bu bölümünü teslim alacaktı. Şehrin ve kalenin kalan kısımları Osmanlılar tarafından ancak Habsburgluların yıkım ve boşaltma işlemleri tamamlandıktan sonra teslim alınacaktı. Mehadiye'nin yıkılması için kullanılacak küçük Osmanlı birliği hariç olmak üzere, Tımışvar Banatı'ndan Osmanlı birlikleri hemen geri çekilecekti. 10 gün geçtikten sonra, kesin barış antlaşmasına eklenecek diğer hususların düzenlenmesine geçilecekti. Bu ön şartlar imzalandıktan sonra, yetkili Fransız elçinin arabuluculuğu altında, Bâbıâli ve Rusya arasında barışın akdedilmesini amaçlayan müzakereler başlayacaktı.

Marki Villeneuve, Kont Neipperg'in imzasının yanına ayrıca bu ön şartların geçerliliği için hükümdarı adına teminatını verdiği belgeyi de ekledi. Anlaşılmaz bir şekilde, antlaşmada belirtilen ön şartların icrasından önce kayserin onayından hiç bahsedilmiyordu[274].

Ön şartlar imzalandıktan sonra, her iki taraf düşmanlıkları derhal kesecekti. Bütün bu olan bitene hiçkimse General Schmettau kadar şaşırmamış ve öfkelenmemişti. Kont Neipperg, 1 Eylül günü Albay Gross aracılığıyla iki kelime ile kalenin ateşini hemen kesme emri verdiğinde, doğrudan bu emre itaat etmeyi reddetti ve Albay Gross bunun üzerine aynı gün içinde Belgrad'a bizzat geldiğinde, ikisi arasında bu hususta ağır bir ağız dalaşı meydana geldi. Schmettau, doğrudan kaleyi bütün Osmanlı kuvvetlerine karşı başarıyla savunabilecek durumda olduğunu ileri sürdü. General Succow bile Habsburg ordusu Zemlin'e doğru ilerlediği takdirde, kaleyi en az Eylül ayının sonuna kadar muhafaza edebileceği görüşünde idi.

Bu ağır kavga yalnızca Mareşal Wallis'in araya girmesiyle yatıştırılabildi. Generale aynı emri bizzat tekrarladı ve bu emre itaat etmediği takdirde, kendisini bekleyen tehlikeleri dile getirdi. Schmettau kaçınılmaz olarak buna bo-

274 Ön şartlar imzalanana kadar, Türk ordugâhında yapılan bu müzakereler ile Marki Villeneuve'nin ve Kont Neipperg'in buraya gelişleri hakkında en ayrıntılı bilgiler, ön şartların metni ve buraya ait diğer belgeler ile birlikte, esas olarak birbirine uygun bir şekilde Neipper, *aynı eser*, s. 33-70 ve s. 235-276 ile Laugier, *aynı eser*, II, 30-71'de verilmiştir.

yun eğmek zorunda kaldı. Zira Mareşal Wallis, barışın akıbetini hiçbir şekilde bir kez daha silahların talihine bağlamak istemiyordu. Aksine, barışı olduğu gibi onaylayarak, Neipperg'e memnuniyetini şüpheye mahal vermeyecek biçimde gösterdi ve Schmettau'nun kesin olarak itiraz etmesine rağmen, ön şartların kayser tarafından onaylanmadan icra edilmesi gibi kritik bir noktaya hiç ses çıkarmadı.

Mareşal Wallis'in emri üzerine Schmettau, 7 Eylül'de tecrübeli bir mühendis olarak, Belgrad'ın yıkılacağı tarihleri, şehir için üç ay içinde, yani Osmanlıların yarısını 45 gün içinde teslim alacakları ve kalenin yıkımını altı ayda tamamlanacak şekilde belirledi. Ana kapı ve yanındaki kışla, 4 Eylül'de 500 yeniçeri için hazırlandı ve o tarihten sonra, Belgrad sokaklarında âdeta alay eder gibi Hisarcık Muharebesi'nde Habsburg birliklerinin elinden alınan sancakları eyerlerinin üzerine örttükleri ihtişamlı atları üzerinde dolaşan Türk subaylar dolaşmaya başladı. Habsburg ordusu çok geçmeden Petervaradin'e geri çekildi; yalnızca Sava Nehri kıyısındaki Mitroviça'da ve Tuna Nehri kıyılarında iki küçük piyade birliği bırakıldı[275].

Ön şartların imzalandığına ve kısmen de icra edildiğine dair ancak 7 Eylül'de Viyana'ya ulaşan haber, Habsburg Kabinesi üzerinde sarsıcı bir etki bıraktı. Neredeyse aynı zamanda Rusların Hotin'de zafer kazandıklarına dair haber de geldiğinden, etkisi daha da derinden hissedildi. Kayser derhal ön şartları hoş karşılamadığını, ama bu felaketi geri çevirmenin bir çaresi olmadığı için, verilen onaya uygun olarak Bâbıâli nezdinde taahhüt ve kabul edilen herşeyi yerine getireceğini açıkladığı bir nevi manifesto ilân ettirdi[276].

---

275 Schmettau, *aynı eser*, s. 265-273. Neipperg, *aynı eser*, s. 79-90. General Schmettau'nun Belgrad'ın yıkılmasına dair açıklaması için bk. *aynı eser*, s. 281 ve *Mercure Historique*, CVII, 515. Mareşal Wallis, ön şartların içeriğini bildiren Kont Neipperg'e derhal şu cevabı vermiştir: "Böyle bir barışı yapabileceğimize artık inanmıyordum; Memnun olmalısınız".

276 Bu manifesto için bk. *Mercure historique*, CVII, 388. Sonunda şöyle denmektedir: "Buna bir çare bulmanın imkânı olmadığından İmparator S. M., bir taraftan henüz imzalanmış bulunan önşartları onaylamadığını ilân ederken diğer taraftan daha önceden yapılan onay dolayısıyla, Bâbıâli'ye verilmiş olanı kararlılıkla takip edeceğini dindarane biçimde taahhüt etti".

Özel bir huzura kabulde Rus elçisi nezdinde ve yabancı saraylardaki bütün temsilcilerine gönderdiği 10 Eylül tarihli bir yazıda da aynı şekilde konuştu[277].

Her iki belgede ise olanların suçunu tabii ki tamamen Mareşal Wallis'e ve Kont Neipperg'e yükledi. Felaketin başlangıcı, yalnızca mareşalin beceriksizliği, kötü niyeti ve yanlış talimatlarından dolayı kaybedilen Hisarcık Muharebesi olmuştu. Barış müzakerelerinde ise aynı beceriksizliği göstermişti. Gerçi müzakereleri yürütme yetkisine sahipti, ama meselenin tamamını daha başlangıçta öyle yanlış ve tamamen karmaşık hâle getirmişti ki, yetkiyi elinden almak ve Kont Neipperg'e vermek zorunda kalınmıştı.

Lâkin Neipperg de beklentilere cevap vermemişti. Belgrad'ın teslim edilmesine ancak başka hiçbir çare kalmadığı takdirde ve Bâbıâli'nin karşılığında başka tavizlerde bulunması hâlinde izin verilmişti. Bu hususta elleri, bir talimatta insan aklına göre mümkün olabilecek her şekilde bağlı idi. Elinde davranışını haklı çıkartabilecek hiçbir şey yoktu. Asla, rehineler olmadan kendisini düşmanın ellerine teslim ettiği için âdeta bir esir muamelesi gördüğü Türk ordugâhına gitme izni verilmemişti. Barış müzakerelerinin durumu ve gidişatı hakkında hiçbir bilgi vermeden, ön şartların imzalanmasını öyle aceleye getirmişti ki, onları durdurmak veya geri almak mümkün olmamıştı. Belgrad'ın teslim edildiğine dair ilk belirsiz haber ancak 2 Eylül'de alınmıştı ve bunun üzerine kontun hemen yetkileri elinden alınmıştı. Üstelik General Succow'un raporuna göre, konta 23 Ağustos'ta Belgrad'ın teslim edilmesi için "casus extremae necessitatis", yani "aşırı zorunluluk durumu"nun henüz ortaya çıkmadığı bildirilmişti. Buna rağmen Belgrad'ı teslim etmekle kalmayıp, ön şartların yerine getirilmesi için de öyle kısa bir süre belirlemişti ki, Habsburg Kabinesi'nin elinden âdeta ön şartları onaylama veya reddetme hakkı alınmıştı. Zira kabineye ancak 7 Eylül akşamı belgenin bir örneği verilmişti, ama Osmanlı birlikleri Belgrad'ın ana kapısını daha 6 Eylül'de zaptetmişlerdi.

"Bu işlem", diye devam ediyor, "Kont Neipperg emirlerimize onlardan uzaklaştığı kadar itaat etmiş olsaydı da lanetlenmeli idi. Ancak eserinin hiçbir noktasında ve hiçbir maddesinde bu emirlere uymadığı için, bu olayı tarihte başka örneği olmayan ve ne yazık ki meydana gelmesine rağmen, yine

277 Tamamı için bk. s. 390-410.

de inanılmaz görünen ve bu yüzden ne önceden tahmin edilebilen, ne de önlenebilen bir hâdise olarak kabul etmek zorundayız".

Daha sonra da ön şartların tek tek eleştirisi geliyordu. Ön şartların hemen yerine getirilmesinde gösterilen acelecilik, şüphesiz Kont Neipperg'in ve Mareşal Wallis'in suçuydu. Wallis, barış meselesine karışması açıkça yasaklandığı hâlde, Kont Neipperg'in tek bir sözü üzerine bu kadar önemli bir kalenin boşaltılmasına ve yıkılmasına izin verebilmişti! Bu acelecilik, Viyana Kabinesi'nin izni olmadan Habsburg topraklarının ve Hristiyan âleminin tamamının aleyhine yapılanları geri almasını tamamen imkânsız hâle getirmişti. Bütün bakanlarının oybirliğiyle aldıkları karara istinaden aslında bu uğursuz ön şartları onaylamaktan imtina etmeye ve Fransa Elçisi Marki Mirepoix'e Fransa kralı adına verilen garantinin, onay verilmeden herhangi bir bağlayıcı etkisi olamayacağını bildirmeye kararlı idi. Oysa ön şartlar yerine getirilmeye başlandığını öğrendikleri için, bundan vazgeçmek zorunda kalmışlardı. Bu yüzden, ön şartlara uymaya karar vermişlerdi ve Marki Villeneuve ile Kont Neipperg aracılığıyla Bâbıâli'ye bu yönde haber gönderilmişti.

Manifestonun sonunda ise şöyle demekte idi: "Zararımıza ve aleyhimize olsalar bile, sanki lehimizeymiş gibi onları yine de yerine getireceğiz. İşbu belge ile yalnızca Kont Neipperg'in talimatlarını ve yetkilerini yerine getirmemekle kalmayıp, âdeta bu talimatlara ve yetkilere aykırı hareket ettiğini; bakanlığımızın bunda hiçbir payının olmadığını ve gerektiğinde bu yönde adaletin öngördüğü kararları almaktan çekinmeyeceğimizi bildiririz".

Viyana Kabinesi'nin bu uğursuz durumda takınmak istediği tutumu anlatmak için bu birkaç ifade yeterlidir sanırız. Suçun tamamını Wallis ve Neipperg'e yükleyerek, kendilerini dünyanın gözünde aklamaya çalışıyorlardı. Bazı gerçekler, bu savunma yazısında muhtemelen kasıtlı olarak gizli tutulmuştu.

Mesela kaysere Belgrad'ı bıraktığı takdirde, sadrazama Kont Gross aracılığıyla tabii ki gizlice 400 bin gulden teklif edildiği bir gerçekti[278]. Ayrıca kayserin Kont Neipperg'e Türk ordugâhına gitme izni verdiği de bir gerçekti. Marki Villeneuve'nin elinde bununla ilgili olarak Şansölye Kont Sinzendorf'un 5 Ağustos tarihli resmî bir yazısı vardı. Kayserin başka bir çare kalmadığı takdirde, Belgrad'ı "istihkâmları sağlam" hâlde devretmeye kararlı olduğunu ve son ana kadar bu kararında ısrar ettiğini defalarca tekrarlamıştık ve bu ayrıca kayse-

278 Neipperg, *aynı eser*, s. 113 ve Laugier, *aynı eser*, II, 88.

rin şöyle dediği 31 Ağustos tarihli yazısından da anlaşılmakta idi: "Gerçekten de barışa meyilliyim ve bu arada ayın 11'inde yazdıklarımı geri almaya hiç niyetim yoktur". Neipperg'in suçlandığı aceleciliğe gelince, Kont Sinzendorf'un Neipperg'e karşı muhtemelen Osmanlıların Belgrad'ı zor ele geçirebilecekleri ve barışın tamamen imkânsız olacağı endişesi ile müzakerelerin yavaş gittiğine dair şikâyette bulunduğu aynı tarihli bir yazısı mevcuttur[279].

Yine de başından beri ilgili durumlara dair net bir görüşe dayalı bir yönetimin ve yürütücü çevrelerde doğru bir taktik ile sağduyulu bir tutumun eksik olduğu bu uğursuz meselede kendilerini mümkün olduğunca aklamaya çalışmalıydılar. Burada da sonunda her zamanki gibi "... plectuntur achivi", yani "... bedelini halklar öder" ilkesi geçerli oldu. Kendisini yeterince güçlü hissetmiş olsaydı, kayserin onayı reddetmesine kim karşı çıkabilirdi. Ön şartlar, kayserin kesin yetkisi olmadan imzalandığına göre, bunları bağlayıcı kabul etmeme özgürlüğüne sahipti. Oysa bunun için elinde mevcut olmayan bir silahlı kuvvet gerekecekti. Tuna Nehri kıyılarında bekleyen ordunun sayısı 18 bin kişiye kadar erimişti ve sadrazam hâlâ 160 bin kişi ile Belgrad önlerinde bekliyordu. Dolayısıyla kayser içinde bulunduğu zorunluluğa boyun eğmek mecburiyetindeydi.

Aksi takdirde dost saraylara karşı bu kadar sert bir dil kullanırken, Kont Sinzendorf oldukça yumuşak dille yazılmış ve yapılanlar hakkında Marki'ye dair hiçbir suçlamanın bulunmadığı 16 Eylül tarihli bir yazı ile Marki Villeneuve'ye kayserin yalnızca ön şartları kabul etmekle kalmayıp, kesin barışın akdedilmesinin de hızlandırılmasını istediğini bildirebilir miydi?[280] Kayser birkaç gün önce, 12 Eylül'de konta "onaylanan hususları ihlal etmekten kaçınarak, geçmişte yapılanları yine de mümkün olduğunca iyileştirmek için elinden geleni yapmasını" belirtmişti. Oysa bu yazı ancak barış antlaşması imzalandıktan sonra kontun eline geçti ve antlaşmanın esasları açısından fazla bir değişikliğe sebep olamazdı[281].

Her iki taraf da artık barışı imzalamak için acele ediyordu: Bâbıâli, kayserin niyetine pek güvenmediği için ve kayser, sadrazamın ordusunun huzursuz hâlinden ve barış işini yine bozabilecek saldırıların meydana gelebileceğinden korktuğu için. Yeniçeriler, barış imzalanmadan önce bir defasında

---

279 Neipperg, *aynı eser*, s. 94, 111 ve devamı ve 313. Laugier, *aynı eser*, II, 87 ve devamı.

280 Bu yazı için bk. Neipperg, s. 349.

281 Neipperg, *aynı eser*, s. 118 ve 373.

Belgrad'a zorla girmeye teşebbüs etmişlerdi. Bu yüzden 18 Eylül sabahı, her zamanki merasimler eşliğinde kesin barış antlaşmasını imzalamak üzere, sadrazamın otağında toplanıldı.

Barış antlaşmasının esasını, değiştirilmeden aynen kalan ön şartlar oluşturuyordu. Diğer 18 madde, kısmen bu esasların açıklaması, kısmen de daha önceki antlaşmalarda mevcut hükümlerin tekrarı ile ilgili idi. Mesela savaş sırasında Eflak, Boğdan, Sırbistan ve Banat'tan giden insanlar için tam af (madde 8); Katolik Hristiyanlara daha önceki imtiyazlara göre tanınması gereken koruma (madde 9); esirlerin değişimi (madde 10); serbest ticaret ve Berberîler ile Ülgünlülere karşı koruma (madde 11), ve saire. Sınırlar, bunun için tayin edilecek özel komiserler tarafından bir ay sonra daha kesin olarak belirlenecek; sınır anlaşmazlıkları hakemler aracılığıyla giderilecek, sınırlarda talanlara ve huzursuzluklara izin verilmeyecek ve [bunlar] cezalandırılacaktı (madde 13-18). Başlarında Mihail Czaki olmak üzere, Osmanlı tarafına geçen ve Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Macar asilerin yalnızca sınırlarda uzak yerlerde bulunabilecekleri de özel olarak belirlenmiş olup, eşlerini yanlarına almalarına izin verilecekti (madde 19).

Diğer maddeler her zamanki gibi ertesi yılın Mayıs ayında uygun hediyelerle gönderilecek elçilik heyetleri (madde 20), diplomatik kişilerin hak ve imtiyazlarının yenilenmesi (madde 21) ve onayların 30 gün içinde alınıp verilmesi (madde 22) ile ilgili idi. Son olarak (madde 23) barışın süresi 27 ay yılı olarak belirlendi ve eyaletlerdeki bütün yöneticilere, bilhassa Kırım hanına ve diğer Tatarlara, barışa uymaları tembih edildi. Fransa'nın teminatları onaylaması ve üstlenmesi, Marki Villeneuve tarafından iki özel belge olarak barış antlaşmasına hemen eklendi[282].

Aynı gün, 18 Eylül'de Rusya ve Bâbıâli arasında da barış antlaşması imzalandı. Bunu özellikle isteyen ve başaran, Kont Neipperg'di. 1 Eylül tarihli ön şartlarda bir kez Rusya ile barış müzakerelerinin hemen başlayacağı belirlenmiş olduğundan, sanki kayser ayrı bir barış antlaşması yapmak istiyormuş şüphesini yaratmak istemediği için, Neipperg bu hususta ısrar etti. Bu yüzden, Rusya ile barış imzalanmadığı takdirde, Habsburg ile akdedilecek barış antlaşmasını da imzalamayacağını beyan etti. Zira Rusya ile barışın daha sonra Niş'te yapılmasına eğilim gösterilmeye başlanmıştı. Kayser ayrıca ça-

282 Barış antlaşmasının Latince metni için bk. Neipperg, *aynı eser*, s. 322-347; Fransızca metin için bk. Laugier, *aynı eser*, II, 294-327.

riçeye gönderdiği ve barış müzakerelerinin kötü gidişatına dair kendisini savunmaya çalıştığı 13 Eylül tarihli bir yazıda Hotin'deki parlak zaferden sonra kendisinden muhtemelen daha iyi barış şartları elde edebileceğine dair umudunu dile getiriyordu[283].

Villeneuve'nin arkasından Belgrad önlerindeki karargâha kadar takip eden Rus yetkilisi Cagnoni, o tarihe kadar sessiz ve pasif kalmıştı. Muhtemelen kısmen kayser ile yapılan müzakerelerin sonucunu, kısmen de kendi taleplerini Rus silahlarının henüz belirsiz başarılarına dayandırmak istiyordu. St. Petersburg Kabinesi'nin asıl ve son niyetleri hakkında açıklamalar yapmaya ikna edilememişti. Ancak kayser ile ön şartların imzalandığı gün, Marki Villeneuve'ye arabulucu olarak Kont Ostermann'ın Azak'ın yıkılmasını kabul ettiği, ama aynı zamanda daha olumlu şartlar elde etmek istediklerini belirttiği bir yazısını teslim etti. Zira Rusların başarıları, sanki bunu yapma hakkı veriyordu[284].

Mareşal Münnich, bu yılın (1739) seferine Mayıs ayında yaklaşık 60-65 bin kişi, 170 ağır top ve 89 kuşatma topu ile birlikte Kiev'deki ordugâhından ayrılarak, Haziran ayının başlarında Özü Nehri'ni geçerek ve 7 Haziran'da Vasilkov'da Lehistan topraklarına adım atarak başlatmıştı. Zira, Lehlerin bu yüzden yaşayacakları sürtüşmelere dair defalarca şikâyetlerine rağmen, bu defa Turla Nehri'ne zorla komşu topraklarından geçen kısa yoldan gitmek istiyordu. Etrafında sürekli Leh süvari birlikleri ile 10 Temmuz'da üç takım hâlinde Aksu Nehri'ni geçti ve ayın sonunda Hotin'den yalnızca birkaç mil uzaklıktaki Sinkovza'da (Sukovvza/Sinkovefs) Turla Nehri'ni geçti. Düşmanlar her yerde geri çekildiler. Ancak Münnich 3 Ağustos ve 11 Ağustos'ta Tatarların iki şiddetli saldırısını geri püskürttükten ve 18 Ağustos ile 26 Ağustos arasında Orkapı'nın tehlikeli ve kolayca savunulabilen dar geçitlerini başarıyla aştıktan sonra, 27 Ağustos'ta Bender Seraskeri Veli Paşa'nın ve Hotin Valisi Kolçak [İlyas] Paşa'nın emrindeki Osmanlıların ana kuvvetleri, Sitavuçane (Savuçan) Köyü'nde karşısına çıktı.

28 Ağustos'ta burada bir muharebe meydana geldi. Bütün gün sürdü ve konumları gereği avantajda olmalarına rağmen, Osmanlıların tamamen mağlup olması ile sona erdi. Akşam vakti muharebe alanından ve içinde 48 top,

283 Bu yazı için bk. Katona, *Hist. crit. Reg. Hung.*, XXXVIII, 833 ve devamı.

284 Neipperg, *aynı eser*, s. 90, 92 ve 103 ve bilhassa Marki Villeneuve'nin Rusya ile barışa dair müzakerelerin durumu hakkında Viyana'daki Fransa Elçisi Marki Mirepoix'e gönderdiği yazı için bk. Laugier, II, 82 ve devamı.

1.000'in üzerinde çadır ve muazzam bir cephane, savaş malzemesi ve erzak stokunun galiplerin eline geçtiği ordugâhlarından dağınık bir hâlde kaçtılar. 1.000'in üzerinde cansız Osmanlı bedeni muharebe alanını kaplıyordu.

Münnich hemen ertesi gün 30 bin kişilik bir ordunun başında bütün kuşatma topları ile Hotin önlerine geldi. Bu güçlü ve iyi donatılmış kalenin komutanı ise herhangi bir direniş gösterebilecek durumda değildi. Yaklaşık 10 bin kişilik muhafız kıtası, Sitavuçane'deki mağlubiyetten sonra kaçmıştı. Bu yüzden 30 Ağustos'ta yalnızca 763 kişi kalan birliği ile savaş esiri olarak teslim olmak zorunda kaldı. 31 Ağustos'ta Münnich, surlarda 179 topun ve ağzına kadar dolu depoların bulunduğu kaleyi zaptetti. Toplam 2.121 kişiden oluşan esirler, hemen Ukrayna'ya gönderildi, ama Münnich, Hotin'e muhafız kıtaları yerleştirdikten sonra, 4 Eylül'de ordusunun başında Boğdan'a doğru yola çıktı.

9 Eylül ve 10 Eylül'de ordunun tamamı Prut Nehri'ni geçti ve 11 Eylül'de Prens Kantemir emrindeki 3 bin kişilik öncü birlikleri, başkent Yaş'a ulaştı. Voyvoda Grigore Gika kaçmıştı ve Yaş'ta toplanan boyarlar, mareşale ülkenin tamamının çariçeye tâbi olacağını beyan eden temsilciler gönderdi. Mareşal, 14 Eylül'de etrafında muhafız alayı ile birlikte Yaş'a girdi. Burada kısa süren kalışının ana amacı, soylular ile 20 bin kişilik Rus muhafız birlikleri ve Yaş'ın istihkâmlarının inşası için kullanılacak 3 bin işçinin geçimini sağlamayı taahhüt ettikleri bir anlaşma imzalamaktı. 21 Eylül'de Prut Nehri'ni geçmiş olan ordunun yanına geri döndü.

Planı, aynı yıl içinde Bucak Tatarlarının topraklarına girerek, mümkünse Bender'i ele geçirmekti. Oysa tam da bu planı gerçekleştirmek üzere idi ki, bütün harekâtları durdurma emri ile birlikte barışın imzalandığı haberi geldi[285].

Mareşal Lassi, bu arada yalnızca terkedilmiş bulduğu, ama bir kez daha yıktıktan sonra, Kırım'ın iç kesimlerine doğru devam etmek üzere geçmeye cesaret edemediği Orkapı hatlarına kadar bir sefer düzenlemişti. Zira tamamen ıssız ve su olmayan bu topraklarda birliklerinin teminini sağlayamazdı. Bu yüzden hemen geri çekildi ve bu arada insanlar tarafından terkedilmiş 20 kadar köyü de ateşe verdi. Don ve Kuban kıyılarında ise Kazaklar ve Kalmuk-

285 Manstein, *Memoires*, s. 282-305 ve daha da ayrıntılı olarak *Mercure historique*, CVII, 443 ve 573-582'deki resmî raporlar.

lar, Tatarlara karşı akınlarını tıpkı önceki yıllarda olduğu gibi başarıyla devam ettirmişlerdi[286].

Bu arada Ruslarla barış yapmak için acele edilmişti. Muhtemelen işleri hemen düzene koyamadıkları takdirde, Rusların elde ettiği zaferlerin St. Petersburg Kabinesi'nin taleplerini arttırmasına sebep olabileceğinden ve böylece barış yapılamayacağından endişe duyuluyordu. Cagnoni gerçekten de zorluk çıkartıyordu, ama sonunda orta yolu bularak ve çariçenin onayını saklı tutarak, belgeyi imzalamasını sağladılar. Böylece barış antlaşmasının 18 Eylül'den önce hazır olması sağlandı. [Antlaşma] 15 maddede aşağıdaki hükümleri içeriyordu[287]:

Her iki devlet ve içinde yaşayan insanlar arasında bütün düşmanlıklar sona erdirilecekti. Aralarında karada ve denizde ebedî, kalıcı ve bozulmayacak bir barış yapılacaktı (madde 1). Her iki devlet arasındaki sınırlar, önceki antlaşmalara göre, bu barış antlaşmasına istinaden hazırlanacak ayrı bir anlaşma ile belirlenecekti (madde 2). Azak yıkılacaktı ve 1700'de belirlenen sınırları dahilindeki bölgesine kimse yerleşmeyecek ve her iki devlet arasında duvar görevi görecekti. Buna karşın Rusya ve Bâbıâli, sınırlarda yeni kaleler kurmakta serbestti. Bu amaçla tayin edilecek komiserlerin vereceği kararlara göre Rusya, Don Nehri kıyısında ve Bâbıâli, Kuban Nehri kıyısında yeni kaleler kurabilecekti. Yıkılan eski Tayran Kalesi bir daha asla kurulmayacaktı. Ayrıca Rusya'nın Azak Denizi'nde ve Karadeniz'de gemiler inşa etmesi ve bir donanma bulundurması yasaktı[288] (madde 3). Bu amaçla tayin edilen özel komiserler, barış antlaşması onaylandıktan sonra altı ay içinde kesin sınırları belirleyecekti (madde 4). Bir taraftan Kazakların ve Kalmukların, diğer taraftan Tatarların bütün düşmanlıkları ve akınları son bulacaktı ve bir daha meydana gelmesi hâlinde ağır bir şekilde cezalandırılacaktı; yağmalanan mallar her halükârda geri verilecekti (madde 5). Büyük ve Küçük Kabartay özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını geri kazanacaklardı; karşılığında Rusya ve Bâbıâli, sessiz durmalarını sağlamak için rehine talep etmekte ve barışı ihlal ettikleri takdirde, onları cezalandırmakta serbesttiler (madde 6).

---

286 *Mercure historique*, CVII, 443.

287 Tam metni için bk. Laugier, II, 336-354.

288 Barış antlaşması metnindeki bu son hüküm şöyledir: "Rusya ne Azak Denizi'nde ne de Karadeniz'de donanma ve başka savaş gemisi inşa etmeyecek ve bulundurmayacaktı".

Sonraki üç maddenin konusu, esir değişimi, düşman tarafına geçenlerin teslim edilmesi ve serbest ticaretti (madde 7, 8, 9). Ancak sonuncusu ile ilgili olarak hemen Rusya'nın Karadeniz'de yalnızca Türklere ait gemilerle ticaret yapabileceği sınırlaması eklendi[289]. Sınır anlaşmazlıkları, uzlaşma ile halledilecekti (madde 10). Dünyevî ve ruhban Rus tebaasının Kudüs ve diğer kutsal yerlere hac yolculukları engellenmeyecekti (madde 11). Çariçenin hakettiği ünvan daha sonraki görüşmelerde dostane bir şekilde karara bağlanacaktı (madde 12). Rusya, bundan böyle çariçenin uygun göreceği sıfatlarla Bâbıâli nezdinde daimî temsilciler bulundurma hakkına sahip olacaktı. Bu temsilciler ve maiyetleri ayrıca diğer imtiyazlı devletlerin çoğuna tanınan bütün imtiyazlardan ve özgürlüklerden yararlanacaktılar (madde 13). Bu barış ayrıca zamanı belirlenecek olan karşılıklı elçilik heyetleri ile onaylanacaktır; imtiyazlı devletlerin heyetleri gibi karşılanacak ve geçimleri sağlanacaktı ve iki devlet arasındaki kalıcı dostluğun işareti olarak, uygun hediyeler ile donatılacaklardı (madde 14). Onay belgeleri, Fransa kralının yetkili temsilcisinin arabuluculuğuyla üç ay içinde alınıp verileceklerdi. Sınır düzenlemeleri, Kırım hanının himayesi altında yapılacaktı ve sınırlara dair hükümlere bakılmaksızın, önceki bütün antlaşmalar tamamen ortadan kalkacak ve geçerliliklerini kaybedeceklerdi (madde 15).

Marki Villeneuve, bu antlaşmaya ayrıca barışın teminatının ancak çariçe onayını verdikten sonra verileceği şartıyla bu antlaşmaya da hemen kendi onayını ekledi. Oysa reisülküttab, sadrazamın imzası ile kendisini bağlarken, Rusya için antlaşmanın geçerliliğinin çariçenin onayına bağlı olmasının Bâbıâli'nin itibarı ile bağdaşmadığını ileri sürerek, bu son noktaya itiraz etti. Oysa Cagnoni'nin kendisine ödediği 5 bin Venedik altını sayesinde antlaşmanın onaylanana kadar arabulucu Marki Villeneuve'nin elinde kalmasına dair bulunan orta yolu kabul etti.

Bu şartlar altında, Rus silahları bariz bir şekilde avantajlı durumdayken, Münnich Hotin'i almışken ve Boğdan'ın tamamını tâbi ederek, Bender'i tehdit etmişken, aslında daha avantajlı barış şartları beklenebilirdi. Oysa yalnızca bu son yapılan fetihler değil, Özü ve Kılburun da sessizce terkediliyordu, Azak yıkılıyordu ve Rusların hem Karadeniz'de bir donanma bulundurma imkânı elinden alınıyordu ve Karadeniz'de denizcilik yapılması neredeyse tamamen

289 Barış antlaşması metnindeki bu hüküm şöyledir: "Karadeniz'deki Rus ticareti ise, Türklere ait gemilerle yapılacaktı".

yasaklanıyordu. Bu barışa hiçkimse Mareşal Münnich kadar kızmadı. Barış şartlarını daha tam olarak öğrenmeden, 25 Eylül'de Erdel'de hiç hareketsiz Habsburg birliklerinin başında bulunan Prens Lobkovitz'e ağır bir yazı gönderdi[290].

Kayserin yeminle verdiği vaatlere bakılmaksızın, çariçe ile kararlaştırılan ve prensin Ruslarla Eflak'ta birleşmesini öngören planın yerine getirilmediğine dair ağır sitemlerde bulunuyordu. Ayrıca çariçenin menfaatleri hiç gözetilmeyerek imzalanan ön şartları, Rusya'nın savaş boyunca yaptıklarını keskin bir şiddetle ve biraz da alayla kayserin yaptıkları, daha doğrusu yapmadıkları ile karşılaştırarak, yıkıcı bir eleştiriye tâbi tuttu.

"Düşman Belgrad'ı almış ve Habsburg ordusunu tamamen mağlup etmiş olsaydı bile asla bundan daha az avantajlı bir barış yapılamazdı. İki saray arasında mevcut olduğu söylenen kutsal ittifaka ne oldu? Rusya kaleler ele geçiriyor, Habsburg ise kaleleri yıkıyor ve düşmana teslim ediyor. Ruslar prenslikleri fethediyor, Habsburg ise Türklere krallıkları devrediyor. Ruslar düşmanı mümkün olduğunca zorluyor, Habsburg ise düşmana istediği ve gururunu okşayan ve artıran herşeyi veriyor. Rusya savaşı devam ettiriyor, Habsburg ise ateşkes yapıyor ve barış imzalıyor. Öyleyse bu çözülmesi imkânsız ittifaka ne oldu? Kayserin ordusu çok zor durumda bile olsa Viyana sarayı çariçenin yardımı ile muhtemelen akdedilenden çok daha avantajlı bir barış akdetmiş olacağını iddia etmeye cesaret ediyorum" diyordu.

Münnich, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Rusya ile yapılan barışın ayrıntılarını henüz öğrenmemişti ve savaşı tek başına devam ettirmeye kararlı idi. Don Kazaklarının Hatmanı Frolow'a 5 bin kişi ile Tuna Nehri'ne doğru bir akın yaptırdı, ama bu akın başarısız geçti. Türkler tarafından geri püskürtülen Frolow, Erdel'i geçerek Lehistan'a gitmek zorunda kaldı ve bu esnada Prens Lobkovitz tarafından yalnızca desteklenmemekle kalmayıp, Münnich'i kızdıracak şekilde âdeta düşman topraklarındaymış gibi muamele gördü. Münnich, gerçi birkaç günlük yürüyüşle Bucak Tatarlarının topraklarında ilerledi, ama daha sonra birliklerine Lehistan'da ve vazgeçmeye hiç niyeti olmayan Boğdan'da karargâh kurdurdu. Ancak Ekim ayı sonunda Boğdan'ı boşaltma

290 Bu yazı için bk. Manstein, *Mémoires*, s. 306-316.

emrini aldığında tekrar Turla Nehri'ni geçerek geri döndü ve Ukrayna'da kış karargâhına yerleşti[291].

St. Petersburg'da ve Viyana'da artık barışın onaylanması hususunda önemli zorluklar çıkartılmıyordu. Sınırların belirlenmesine dair kalan anlaşmazlıklar, yine Marki Villeneuve'nin arabuluculuğuyla Niş'te imzalanan 3 Ekim tarihli 3 maddelik bir anlaşma ile giderilmişti. Bunun için 1700 ve 22 Ekim 1705 tarihli sınır antlaşmaları esas alındı[292].

Kayser, barış antlaşmasını 22 Ekim'de Viyana'da onayladı ve Bosna ile Eflak yönündeki sınırlarla ilgili birkaç anlaşmazlık da özel bir anlaşma ile giderildikten sonra, Belgrad yakınlarında yalnızca 20 bin kişi bırakan sadrazamın 22 Ekim'de geri döndüğü İstanbul'da 5 Kasım'da onay belgeleri her zamanki merasimler eşliğinde alınıp verildi[293]. Kayser aynı zamanda Bâbıâli'ye 13 Ekim'de Viyana'da imzalanan ve her iki imparatorluk sarayı [Viyana ve St. Petersburg] arasındaki ittifakın aynen ve gelecekte de kalıcı olacağını bildiren resmî bir yazı gönderdi[294].

Bu hayırsız barışa genel olarak duyulan memnuniyetsizlik yine de ortadan kalkmamıştı. Bir kurban gerekiyordu ve kayser, kamuoyunun isteğini yerine getirmek için Eylül ayı sonunda Kont Neipperg'i ve Mareşal Wallis'i görevlerinden alarak, ordunun başkomutanlığını Wallis'in yerine Mareşal Seher'e vermişti. Neipperg, Yanıkkale'de (Raab) bir çiftlikte ve Wallis, Zigetvar'da olmak üzere, her ikisi de hapsedilmişlerdi. Aralık ayında iki komutana resmî bir dava açıldı, ama dava, bu gibi durumlarda her defasında olduğu gibi, belirli bir sonuca varmadan uzayıp gitti. Tutuklu olarak Graz'a gönderilen Kont Neipperg, savunmasında gerçi suçunu kısmen itiraf etti, ama hâkimler bu suçu ağır bir hüküm verecek kadar ağır görmüyorlardı. Kayser VI. Karl, 20 Ekim 1740'ta öldüğünde henüz bir karar verilmemişti.

Kızı Maria Theresa'nın ilk hareketlerinden biri, daha Kasım ayı başlarında gerek Mareşal Seckendorff'u, gerekse Neipperg ve Wallis'i her türlü suçtan beraat ettirmek oldu. Neipperg yalnızca serbest bırakılmakla ve bütün makamlarını ve rütbelerini de geri almakla kalmayıp, yürütülen dava da tamamen durduruldu. Wallis de beraat ettirildi gerçi, ama mülklerine gönderildi. Kont

291 Manstein, *Mémoires*, s. 316-320.

292 Bu anlaşma için bk. Laugier, *aynı eser*, II, 355-358.

293 Laugier, *aynı eser*, s. 94-104 ve ilgili belgeler, *aynı eser*, s. 328-334.

294 Bu açıklama için bk. Laugier, *aynı eser*, s. 334.

Neipperg daha sonraları da imparatoriçe'nin defalarca teveccühüne nail oldu. Aynı yılın sonuna doğru Neipperg'i Silezya'daki birinci ordunun başına getirdi; mareşalliğe ve Altın Post Şövalyeliği'ne terfi ettirdi. Aşağı Macaristan ile Yukarıda Macaristan komutanı olarak aynı zamanda hayatının sonuna kadar kaldığı Viyana'nın komutanlığına getirdi. Oğlu, burada defalarca kullandığımız eserde, uğursuz Belgrad barışından dolayı babasının adına yapışan bütün suçlamalardan onu tamamen aklamaya çalıştı[295].

Barış akdedilirken gösterdiği tutumdan dolayı Viyana'da Marki Villeneuve'ye karşı da öyle ağır olumsuz sesler yükselmeye başlamıştı ki, Viyana'daki Fransa Elçisi Marki Mirepoix, kaysere bu konuda bizzat açıklama yapma gereği duydu. Tesadüf müdür, kasıt mıdır, bilinmez, ama kayserin bu amaçla yaptığı huzura kabul sırasında papa vekili Senyör Merlini Paolucci de hazır bulunuyordu. Mirepoix, kaysere yönelik savunma konuşmasını bitirir bitirmez, papa vekili kayser henüz yanlarındayken, ağır hakaretlerle dolu kelimelerle Fransa'nın bu barış meselesindeki tutumunu eleştirdi. Kayser yanlarından ayrıldıktan sonra ise papa vekili öfkesinde öyle ileri gitti ki, Villeneuve'yi âdeta "bu barışta sultan ve efendisi olan kral için Hristiyan âleminin ve Habsburg'un menfaatlerini ve kayserin onurunu kurban etmek" ile suçladı. Papa vekilinin bu aceleci konuşmasını iki diplomat arasında ağır bir ağız dalaşı takip etti ve her yerde bu yüzden Roma ve Versailles sarayları arasında rahatsızlık verici kavgaların çıkabileceğine dair endişeler baş gösterdi[296].

Kayser bu arada Alman Meclisi ve Aralık ayında toplanan Aşağı Avusturya soyluları nezdinde savaşın talihsizce sonuçlanmasından ve barışın tatmin etmeyen içeriğinden dolayı bilhassa gelecekte de yardımlarını emniyet altına almak için üzüntüsünü belirtmeyi uygun gördü ve her iki taraf da yardımlarını gelecekte de esirgememeyi kabul ettiler[297].

St. Petersburg'da olaylar Mareşal Münnich'ten çok daha soğukkanlı ve daha net bir biçimde ele alınmıştı. 100 binin üzerinde insanın canına mâl olmuş ve muazzam miktarlarda paralar yutmuş bir savaşın ağır yükü, barışı isteyecek kadar şiddetli hissediliyordu. Ayrıca kayser kendi barış antlaşmasını meydana getirdikten sonra, cüretkâr bir düşmanın karşısında yalnız kalabile-

295 Neipperg, *aynı eser*, s. 121-132 ve ilgili belgeler, s. 375 ve devamı.

296 *Mercure historique*, CVII, 522.

297 *Aynı eser*, s. 656-666. Burada kayserin ilgili yazıları ve bunlara verilen cevaplar görülebilir.

cekleri endişesinden de kurtulamıyorlardı. Dolayısıyla çariçe hem 18 Eylül tarihli barış antlaşmasını ve 3 Ekim tarihli anlaşmayı biri 16 Ekim ve diğeri 31 Ekim olmak üzere, onaylamıştı ve 21 Kasım'da Rusya'nın Bâbıâli nezdindeki eski elçisi Vişniakov, onay belgesi ile İstanbul'a geldi.

St. Petersburg Kabinesi 18 Eylül tarihli antlaşmaya henüz kayıtsız şartsız onayını vermemişti. Kont Ostermann, Marki Villeneuve'ye gönderdiği bir yazı aracılığıyla onaylar resmen alınıp verilmeden önce bazı noktalar, bilhassa sınırlar, Azak'ın yıkılması ve bölgesi, yakınlarında yeni kalelerin inşası, Hotin'in ve Boğdan'ın boşaltılması ve St. Petersburg'da özellikle ağırlık verildiği üzere, çariçeye imparatoriçe ünvanının tanınması hakkında açıklamalar ve daha fazla teminat istiyordu. Lâkin, barış meselesinin tamamlanmasını fazla geciktirmemek için, daima Marki Villeneuve'nin arabuluculuğuyla şimdilik 28 Aralık'ta onay belgeleri merasimler eşliğinde resmen alınıp verilirken imzalanan 5 maddelik bir uzlaşmada karar kılındı.

Bu uzlaşma da yine Rusya'dan ziyade Bâbıâli lehine idi. Zira sınır düzenlemeleri ve yeni kalelerin inşası bunun için tayin edilecek komiserlerin kararlarına bırakılırken ve Azak'ın yıkım tarihi, belirlenen tarihten itibaren 3 ay içinde tamamlanmak üzere, ertesi yılın Mayıs ayı olarak belirlenirken, barış antlaşmasında yalnızca doğal bir sonuç olarak belirlenen Hotin ve Boğdan'ın boşaltılması, burada bir kez daha kesin olarak tayin edilen, ancak imparatoriçe ünvanının tanınmasına hiç değinilmedi. Vişniakov bu arada Bâbıâli'ye kayserin onaylar alınıp verilirken teslim ettiği, kayser ve çariçe arasındaki ittifakın devam edeceğine dair açıklamayı da tekrar teslim etti. Belge, sadrazam tarafından hiçbir açıklama yapılmadan kabul edildi ve onaylandı[298].

Bâbıâli tarafından imzalanan onay belgesinin 1740 Şubat'ında vardığı St. Petersburg'da barış antlaşması 26 Şubat'ta resmen ilân edildi ve birkaç gün süren görkemli şenliklerle kutlandı. Savaşa katılmış olan generallerin çoğu, bu esnada verdikleri hizmetlerin ödülü olarak önemli terfiler veya büyük miktarda parasal hediyeler aldılar. Savaşı aslında devam ettirmeyi arzu eden ve ertesi yıl Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbine kadar inebilmeyi umut etmiş olan Mare-

298 Laugier, *aynı eser*, s. 105-115 ve ilgili belgeler, s. 359-372 ve devamı.

şal Münnich'in memnuniyetsizliği, muhafız alaylarının ve Preobrajenski alayının yarbaylığına getirildi ki bu, uzun zamandır hırs yaptığı bir onurdu[299].

Yine de onaylanan barış antlaşmalarının icrası sırasındaki zorluklar, ne kayser, ne de Rusya için bitmişti. Bu türdeki barış antlaşmalarından sonra her zamanki gibi bilhassa sınır düzenlemeleri, başka zorlukların da eklendiği çetrefilli, rahatsız verici ve uzun süreli bir mesele hâline geldi. Orsova yakınlarında birkaç sefil köy; Belgrad önlerindeki küçük Tuna Adası Velik-Ostrova [Büyük Ada], Sava Nehri'nin diğer kıyısında küçük bir girinti ve Bosna sınırında Drina ve Unna nehirleri arasında birkaç önemsiz parsel için gerek, kayser için Tümgeneral Kont Guadagny olmak üzere, sınır komiserlerinin 1740 Mayıs'ında toplandıkları Belgrad'da, gerekse Marki Villeneuve'nin arabuluculuk görevini sınır düzenlemelerini de kapsayacak şekilde genişletmek zorunda kaldığı İstanbul'da amansızca ve aşılmaz bir inatçılıkla mücadeleler verildi.

Bu yüzden neredeyse herşey tekrar bozulma noktasına geldi. Orsova yakınlarında Osmanlıların Habsburg topraklarına General Schmettau'nun karşılığında Belgrad'ın başlatılan yıkımını tekrar durdurmasına sebep olan bazı saldırıları ve kanlı çatışmalar meydana gelmişti. Ayrıca Kont Neipperg'in Bâbıâli tarafından onaylanan barış antlaşmasından dolayı daha sonra tutuklanması ve kovuşturmaya tâbi tutulması Bâbıâli tarafından hoş karşılanmamıştı. Kayseri memnun kılmak için gerçi her türlü düzensizlik yasaklandı, Orsova valisi azledildi ve Belgrad'daki sınır komiserlerinin yanına düzenleme çalışmalarını hızlandırmak için Bosna ve Vidin beylerbeyleri de verildi, ama bir adım bile ilerleme kaydedilemedi. Kesin uzlaşma böylece kayserin olağanüstü elçi heyetinin İstanbul'a gelişine ertelendi, ama heyetin gelişi de bu yüzden gecikti[300].

Mayıs ayında gönderilmesi gereken karşılıklı elçilik heyetleri, Belgrad Kalesi nihayet Osmanlılara teslim edildikten sonra, ancak Temmuz ayında Belgrad yakınlarında Sava Nehri kıyılarında biraraya geldi. Ağustos ayının ilk yarısında her iki elçilik heyeti neredeyse aynı zamanda ilgili başkentlere girdiler. Her ikisi de büyük bir maiyet ve muazzam hediyelerle donatılmış olarak, Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa 6 Ağustos'ta Viyana'ya ve Pasarofça Barışı'ndan sonra gönderilen Habsburg büyükelçisi Kont Wirmont'un damadı Kont Ulefeld de İstanbul'a geldiler. Bilhassa Osmanlı elçisi bu defa getirdiği hediyelerin de-

299 Manstein, *Mémoires*, s. 340.

300 Laugier, *aynı eser*, s. 119-139.

ğeri de buna uygun olmasına rağmen, Habsburg sarayında büyük sıkıntı yaratan bir görkemle ortaya çıktı. Zira neredeyse 1.000 kişiden oluşan maiyeti ve aynı sayıda atlar ve yük hayvanları, o dönemlerde pek de iç açıcı olmayan hazineye oldukça pahalıya mâl oldu. 100 bin taler üzerinde bir masrafa sebep oldukları söyleniyordu[301].

Kont Ulefeld, İstanbul'da gerçi biraz daha mütevazi davranıyordu, ama Bâbıâli'nin tutumu pek olumlu sayılmazdı. Ne sadrazamın değişmesi –İvaz Mehmed Paşa Temmuz ayında başkentte meydana gelen bir ayaklanma sonucunda azledilmiş ve yerine Nişancı Ahmed Paşa getirilmişti– ne de Kayser VI. Karl'ın Ekim ayındaki ölümü, Bâbıâli'nin sınır düzenlemesi ile ilgili olumsuz tutumunda bir değişiklik meydana getirdi. Aksine, Habsburg'un büyükelçisi önce Macaristan ve Bohemya Kraliçesi Maria Theresa'nın temsilcisi olarak onaylanması gerektiğinden, kayserin ölümü olumsuz bir etki bile bıraktı. Tabii ki böyle bir onay, "Pragmatische Sanktion"*, yani Maria Theresa'nın babasının Habsburg topraklarındaki halefiyetine dair kayıtsız şartsız haklarının da kabul edilmesi anlamına gelecekti.

Diğer devletlerin bu yöndeki şüpheli tutumları ve bilhassa Humbaracı Ahmed Paşa'nın kışkırtmaları, bu krizde Kont Ulefeld'in durumunu daha da zorlaştırdı. Humbaracı Ahmed Paşa, bir kez daha başını ortaya koyarak, çeşitli bildirilerde sadrazamı "Pragmatische Sanktion"un asla kabul edilmemesi gerektiğine; dolayısıyla Avusturya monarşisinin çökmesinin, Almanya'daki toprakları için ağır bir savaşın çıkmasının kaçınılmaz olduğuna ve Almanya'nın meseleleri üzerindeki nüfûzunu muhafaza edecek ve buradaki menfaatlerini her halükârda koruyacak kadar güçlü bir birliği hemen Macaristan sınırına göndermemenin Bâbıâli açısından affedilmez bir hata olacağına ikna etmeye çalışmaktan yorulmadı[302].

---

301 Kayserin elçisinin getirdiği hediyelerin ayrıntılı listesi için bk. Hammer, VIII, 12.

* Kayser VI. Karl tarafından 19 Nisan 1713'te ilân edilen ve 1724'te anayasa haline getirilen Habsburg yasası. Habsburg topraklarının bütünlüğünü ve bölünmezliğini ve gerek erkek gerekse kız çocuklarının, ilk doğan hakkına uygun olarak miras verasetini düzenliyordu (çn).

302 Laugier, *aynı eser*, II, 201 ve devamı, 22 ve 224: "Kont Bonneval, kafasında şundan emindi: pragmatische sanktionun olması imkânsızdı ve VI. Karl'ın verasetinin paylaşılması Almanya'da bir iç savaşa meydan vermeyecekti, bu durumda Bâbıâli Macaristan sınırına askerî birlik göndermezse tamir olunmaz bir hata yapmış olacaktı. Bu, amaçlarını terketmesinden ziyade, kendi menfaatlerini tehlikeye atmış olmasındandı".

Oysa sonunda bu sorun beklenilenden daha kolay aşıldı. Divân-ı Hümâyûn'un politikası öncelikle öngörülen kayser seçiminde Rusya'nın nüfûzunu mümkün olduğunca uzak tutmaya yönelikti. Bu yüzden Fransa ile birlikte imparatorluk tacının Rusya'nın yardımlarından yararlanarak gücünü arttırmak için teşvik ettiği Lehistan kralına veya Toskana büyük düküne değil, Bavyera hanedanına gitmesi için çaba gösteriyordu[303].

Bütün bunlara bir de Kont Ulefeld'in Fransa'nın arabuluculuk işinde pek dürüst olmadığına ve sınır düzenleme meselesini kasıtlı olarak geciktirdiğine dair şüpheleri de ekleniyordu. Bu şüpheyi bilhassa Marki Villeneuve'nin 28 Mayıs'ta Fransa ve Bâbıâli arasında en son 1604 ve 1673 yıllarında Breves ve Nointel'in çabaları sayesinde onaylanan ve Viyana sarayına yanlışlıkla iki devlet arasında Habsburg aleyhine tamamen yeni bir dostluk antlaşması ve resmî bir savunma ittifakı olarak tanıtılan eski kapitülasyonları onaylatmış olmasına dayandırıyordu. Gerçekte ise söz konusu kapitülasyonlar yalnızca güvenli ticaret ve Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki konsolosluk işlerinin daha iyi organize edilmesi lehine birkaç ekleme ile birlikte genişletilmişti[304].

Bâbıâli tabii ki Versailles sarayının da "Pragmatische Sanktion" ile Macaristan ve Bohemya kraliçesinin tanınmasına dair alacağı tutumu da öğrenmek istiyordu. Uzun zamandır sarayından kesin haberler alamadığından, Marki Villeneuve de bu hususta Bâbıâli'ye bir şey söyleyemiyordu. Oysa her iki taraftaki hâdiseler artık karar verilmesini ve uyumlu davranılmasını gerektiriyordu. Macaristan kraliçesi, Silezya yönünde Prusya'nın tehdidi; Bâbıâli de Asya'da İran yönünde Nadir Şah'ın tehdidi altında idi. Kont Sinzendorf bu yüzden kendi elçisinden ve Marki Villeneuve'den Türk sınır anlaşmazlığını ne pahasına olursa olsun halletmelerini istiyordu ve sadrazam da artık buna meyilli görünüyordu, zira Humbaracı Ahmed Paşa ile birlikte barışçıl bir çözümün en amansız muhalifleri olan, rüşvete eğilimli Reisülküttab [Tavukçuzâde] Mustafa Efendi'yi

303 Bâbıâli tercümanının Marki Villeneuve'ye açıklaması bu yönde idi (bk.Laugier, *aynı eser*, s. 209).

304 Laugier, *aynı eser*, II, 182. Fransa ile yenilenen bu dostluk ve ticaret antlaşması, 1673 tarihli antlaşma yalnızca 53 maddeden oluşurken, tam 84 maddeden oluşuyordu. Karşılaştırma için bk. bu ciltte 1673 tarihli antlaşmanın ve IV. ciltte 1604 tarihli antlaşmanın ele alındığı yerler. İlaveler, bahsettiğimiz gibi, yalnızca ticaret ve konsolosluk işleri ile ilgili idi. Daha fazla ayrıntı için ayrıca bk. Warden, *de l'origine des établissements consulaires ect.*, Paris 1815, s. 192 ve 219. 1740 tarihli antlaşmanın tamamı ayrıca Paris'de 1770'te basılmış olup, ayrıca Wenck, *Cod.jur. gent. rec.*, I, 538'de verilmiştir.

ve Bâbıâli Tercümanı Gika'yı kendi görüşlerine feda etmekten çekinmedi. Reisülküttab azledilerek, Kütahya'ya sürgüne gönderildi ve tercüman önce hapse atıldı, sonra da idam edildi.

Macaristan kraliçesinin resmen tanınmasına dair zorluklar ise Kont Ulefeld'in yeni vekâletnâmelerini nihayet 1741 Şubat'ında, bir hastalık bahane ederek ve daha sonra padişahın huzuruna kabul edilme hakkı saklı tutularak, sadrazama yalnızca sekreteri tarafından teslim edilerek aşıldı[305]. Meseleler bunun üzerine hızlıca halledildi. Kararlı ve sağduyulu, ama aynı zamanda ölçülü bir adam olan yeni Reisülküttab Ragıb Efendi ile kısa süren müzakerelerden sonra, 2 Mart'ta imzalanan, ama ancak 1 Mayıs'da Marki Villeneuve'nin eklediği teminat ile birlikte geçerlilik kazanan 4 maddelik bir sınır antlaşması üzerinde anlaşmaya varıldı.

Villeneuve, o tarihe kadar Versailles Kabinesi'nin "Pragmatische Sanktion" konusundaki tutumu hakkında şüphe içinde kalmıştı. Ancak 19 Mart ve Nisan ayı başlarında, halefi tayin edilen Kont Castellane ile birlikte bu hususa açıklılık getiren mektuplar İstanbul'a ulaşmıştı. Fransa, Macaristan ve Bohemya kraliçesini resmen tanıyordu ve Marki de böylece istenen teminatını vermekte artık hiçbir sakınca görmüyordu. Yine de Bâbıâli'ye bu son dostluk hizmeti karşılığında Bâbıâli'den Habsburg sarayının Fransa'ya savaş ilân etmesi hâlinde, uygun bir oyalama harekâtı ile destekleyeceğine dair bir taahhüt alabileceğini umuyordu. Sadrazam ise bu talebi tabii ki geri çevirdi[306].

Bu arada 2 Mart tarihli antlaşma, mevcut şartlar altında beklenebileceği gibi, Habsburg lehine değildi. Girişte gerçi Macaristan ve Bohemya kraliçesi babasının topraklarının meşru mirasçısı kabul ediliyordu, ama sınırlar Karlofça ve Pasarofça barış antlaşmalarına dayanarak, Bosna'da Sava ve Unna nehirleri Osmanlı İmparatorluğu'nun en uç sınırları olarak kalacak; nehirlerin bu tarafında hâlâ Habsburg tarafından işgal edilen kaleler, palankalar ve kuleler, 45 gün içinde hiçbir zarar görmeden Osmanlı birliklerine teslim edilecek; karşılığında ise Tuna ve Sava nehirleri üzerinde kraliçeye bırakılmış bütün adalar, aynı süre içinde Osmanlılar tarafından boşaltılacak şekilde düzenlenmişti (madde 1).

305 Laugier, *aynı eser*, s. 234-239.
306 *Aynı eser*, s. 249 ve 256.

Belgrad önlerindeki Velik-Ostrova Adası'nın [Büyük Ada] Belgrad'ın tam karşısındaki yarısı tamamen terkedilecek ve bir daha asla ekilmeyecekti ve Tımışvar Banatı'na bakan diğer yarısı, kraliçenin tebaasına bırakılacaktı, ama üzerinde savunma amaçlı hiçbir kale, palanka veya siper bulunmayacaktı (madde 2). Eski Orsova bölgesi kesin olarak belirlendi ve Tuna Nehri ile Sava Nehri üzerindeki adaların paylaşımı, Tuna Nehri üzerindeki Pavizza, Kisselova ve Hisarcık adaları ile Sava Nehri üzerindeki Çingene Adası Bâbıâli'ye ve Unna Nehri'nin Sava Nehri ile birleştiği yere kadar bütün adalar kraliçeye bırakılacak şekilde düzenlendi.

Bunun üzerine hemen kesin haritalar hazırlanarak, sınır meselesini tamamlamak üzere rehber olması amacıyla sınır komiserlerine gönderildi[307]. Sınır düzenlemesi yine de birkaç yıl daha sürdü. Sava ve Unna nehirleri üzerindeki birkaç küçük ada üzerine uzun süre pazarlıklar ve kavgalar yapıldı, ama sonunda 18 Ocak 1744'te Kont Ulefeld'in İstanbul'da bıraktığı daimî elçi Penkler ile yapılan bir antlaşma, bütün bu rahatsızlık verici kavgaları sonlandırarak, Belgrad Barış Antlaşması'na nihaî şeklini de vermiş oldu[308].

Rusya ile sınır düzenlemeleri iki husustan dolayı zorlaştırılmış ve geciktirilmişti: St. Petersburg sarayının bu arada İsveç ve Bâbıâli arasında akdedilen savunma ittifakı ve her iki tarafın büyükelçilerin karşılanması ve geçimlerinin sağlanması için uymaları gereken protokole dair talepler.

İsveçli müzakereciler Hopken ve Karlson, Bâbıâli ile Ocak 1737'de yapılan ticaret antlaşmasından beri Rusya'ya karşı bu savunma ittifakını da meydana getirmek için ellerinden gelen herşeyi yapmışlardı. Bilhassa Marki Villeneuve'nin de ilgisini çekmek ve sadrazam nezdinde nüfûzunu kullanarak, arabuluculuk yapmak üzere kendi taraflarına çekmek için çaba göstermişlerdi. Sarayının da rızasıyla gerçi sadrazamın "Fransa'nın hatırına" 9 maddelik ittifak antlaşmasını 20 Ocak 1740'ta imzalatmasını sağlayacak derecede İsveç lehine konuşmuştu. Ama sadrazam, Rusya'nın eline bir sebep vermemek için, karşılığında St. Petersburg Kabinesi bilhassa Azak'ın yıkılması ve Hotin'in boşaltılması ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirene kadar meselenin gizli tutulmasını talep etmişti. Oysa Rusya'yı sindirmek için, bu ittifakın Rusya ve Bâbıâli arasında

307 Laugier, *aynı eser*, s. 242-249 ve Marki Villeneuve'nin teminatı ile birlikte antlaşmanın kendisi, s. 373-383.

308 Penkler'in raporlarına göre Hammer, VIII, 39.

barışı onaylayan belgeler alınıp verilmeden gün ışığına çıkmasını isteyen İsveçlilerinin niyetlerine tamamen aykırı bir talepti.

Bu arada Kont Ostermann, Stockholm sarayındaki gizli ajanları aracılığıyla İsveç savunma antlaşması hakkında ayrıntılı bilgi almıştı ve Rusya'nın İstanbul'daki elçisi Vişniakov'a Bâbıâli'ye sarayının memnuniyetsizliğini bildirme ve en azından bu antlaşmanın onaylanmasını engellemek için elinden gelen herşeyi yapma talimatını vermişti. Vişniakov, rüşvete meyilli reisülküttaba söz konusu onayı engellediği takdirde, 400 kese altın, hatta başka ne isterse, teklif etmeye cesaret edecek kadar ileri gitti. Oysa bütün çabaları, reisülküttabın bu hususta St. Petersburg Kabinesi'nin isteklerini hiçbir şekilde yerine getiremeyeceğini açıkça belirtmesi ile boşa gitti. Zira, her iki tarafın, kayser ve Rusya arasındaki ittifakın devam edeceğini açık bir biçimde açıkladıkları bir zamanda, Bâbıâli'nin de başka devletlerle antlaşmalar yoluyla geleceğini emniyet altına almak istemesine kızmamaları gerekiyordu[309].

Mayıs ayı sonlarında tekrar İstanbul'a gelen ve Marki Villeneuve'ye 25 bin ruble ve çariçenin kendisi ve eşi için başka değerli hediyeleri, hatta Versailles Kabinesi'nin konumu gereği kabul etmesini uygun bulmadığı Aziz Andreas Nişanı'nın verilmesi ile Rus sarayının menfaatlerine daha fazla bağlamaya çalışan Cagnoni'nin bu yöndeki çabaları da sonuç vermedi. Bir tek sadrazamın Temmuz ayında aniden değişmesi, Rusya'da biraz umut uyandırmıştı. Zira, yeni Sadrazam Nişancı Ahmed Paşa, güya Rusya'dan aldığı rüşvetten dolayı, aynı dönemde İstanbul'a gelen İsveç gemisini Demirbaş Şarl'ın hâlâ ödenmemiş borcuna karşılık kabul etmeyi reddediyordu ve ittifak antlaşmasını, borçların başka bir şekilde ödenmesi üzerinde anlaşmaya varılmadığı sürece onaylamak istemiyordu. Diğer taraftan Rus temsilcilerin onayı engellemek için gösterdikleri sonsuz çabalar sonunda sadrazamın da şüphesini çekmeye başladı ve sonunda antlaşmayı onaylamaya karar verdi. İttifak antlaşması, Marki Villeneuve'nin de telkinleri ile 19 Temmuz'da onaylandı[310].

---

309 Laugier, *aynı eser*, s. 116-118 ve s. 127-130.

310 Laugier, s. 142 ve 145-147. Humbaracı Ahmed Paşa, aynı zamanda Rusya'ya ve Habsburg'a karşı entrikaları hakkında da ayrıntılı bilgi verdiği "*Mémoire, adressé à Aly-Bacha Grand Visir au mois de Juin 1742*" adlı hâtırâtında bizzat açıkladığı gibi, İsveç ittifakının en hevesli destekçilerinden biri idi. Bu hâtırâtın tamamı için bk. Hammer, VIII, 455-473.

Antlaşma, daha önce de bahsettiğimiz gibi, bir savunma ittifakı, ama tabii ki Rusya'ya yönelik olacaktı. Rusya'ya karşı her türlü düşmanca niyetten imtina edileceği açıkça belirtilmiş ve belirlenmişti. Antlaşma tarafları ancak Rusya, süregelen ebedî barışa aykırı olarak taraflardan birine saldırdığı takdirde birbirlerine karşılıklı olarak yardımda bulunacaklardı. Taraflar yalnızca bu durumda karada ve denizde sürdürülebilir bir şaşırtma harekâtı ile destek vermek; hakettikleri intikamı alana kadar silahlarını bırakmamak; yalnızca önceden görüşerek, beraber barış yapmak zorundaydılar ve mevcut ittifak antlaşması, barış tekrar tesis edildikten sonra da geçerli olacaktı (madde 2-6). Yalnızca huzuru ve güvenliği temin etmek amacını taşıdığı için, başka devletler de bu ittifaka katılmakta serbest olacaklardı (madde 7). Bu ittifak antlaşması, İsveç ile antlaşmalar yoluyla bağlantı hâlinde olan Cezayir, Tunus ve Trablusgarb'a bildirilecekti (madde 8). Daha önce akdedilen ticaret antlaşması aynen geçerli kalacaktı ve İsveç tebaasının Osmanlı İmparatorluğu'nda Bâbıâli'ye dost diğer devletlerin tebaasına tanınan hak ve özgürlüklerin tanınacağı yönünde yeniden onaylanacaktı. Rusya, 4 ay içinde onaylanacak bu ittifak antlaşmasından dostane bir biçimde haberdar edilecekti[311].

Diğer hususlarda da olumsuz tavırlar sergilemeye başlayan Rusya, meselenin bu şekilde sonlanmasından hiç hoşlanmamıştı. Büyükelçilerin seçimi, hangi yollardan gidecekleri, heyetlerin buluşacağı yer, bu esnada takip edilmesi gereken merasim ve geçimlerinin nasıl sağlanacağına dair kavgalar daha uzunca bir süre devam etti. Rusya'nın bilhassa son husustaki talepleri, görünüşe göre, Bâbıâli'nin de aşırı taleplerini doğru yansıtmak için, neredeyse gülünç denecek kadar aşırı idi. Oysa St. Petersburg'da tam da bu nesnelliğe ve dış görünüşe değer veriliyordu, zira göründüğü kadarıyla bu nesnellik ve dış görünüş, halledilmesi gereken en önemli noktalardan biri, çariçenin imparatoriçe ünvanı ile ilişkilendiriliyordu. Bu hususta kesin emin olmadıkları sürece, Azak'ın Mayıs ayında başlamış olması gerektiği hâlde, Temmuz ayı sonuna kadar el sürülmemiş yıkımını gerçekleştirmek istemiyorlardı.

Kalmuklar, tekrar Osmanlı sınır topraklarında akınlara başlamışlardı ve Kiev'de toplanan güçlü bir Rus birliği, İstanbul'da büyük endişeler duyulmasına sebep olmaya başlamıştı ki, sonunda Kont Romanzov'un büyükelçi ve Kont Repnin ile Rusya'nın İstanbul'daki eski daimî elçisi Nepluyev'in sınır

311 Antlaşmanın tamamı için bk. Laugier, *aynı eser*, s. 383-390.

komiserliğine tayini, St. Petersburg Kabinesi'nin barışçıl tutumunu sanki yeterince emniyet altına alıyordu. Şimdi iş, her iki tarafın büyükelçilerinin geçecekleri yollara dair özel bir antlaşma imzalamaya kalmıştı. 27 Ağustos'ta Marki Villeneuve'nin arabuluculuğuyla bu belge de imzalandı. Oysa Kont Romanzov, nihayet Aksu Nehri kıyısında iki elçilik heyeti karşılaştıktan ve yollarına devam ettikten sonra, Bender'e henüz gelmişti ve İstanbul ile Azak'taki müzakereler daha bir adım bile ilerlememişti ki, Kayser VI. Karl'ın ölümünden yalnızca sekiz gün sonra, 28 Ağustos'ta Çariçe Anna'nın da ölmesi, işleri hızlandırdı.

İstanbul'daki iki Rus müzakerecisi Vişniakov ve Cagnoni gerçi başlangıçta hâlâ Azak'ın yıkılmasını ve diğer hususları imparatorluk ünvanının tanınması şartına bağlayan ültimatomlarında ısrar ediyorlardı, ama çariçenin ölümünden sonra St. Petersburg'da olayların endişe verici bir şekilde değiştiğine dair aldıkları rahatsızlık verici haberler, sonunda geri adım atmalarına sebep olurken, diğer taraftan Bâbıâli de İran ile ilişkilerinden dolayı Rusya ile bir an önce anlaşmaya varmaya zorlandı[312].

Turla Nehri kenarındaki sınır düzenleme çalışmaları artık istenen yola girmişti ve o tarihe kadar İstanbul'un hemen dışında küçük bir köy olan Yeşilköy'de bekleyen Kont Romanzov, takip edilmesi gereken merasimle ilgili son anlaşmazlıklar da ortadan kaldırıldıktan sonra, 28 Mart 1741'de Osmanlı başkentine törenle giriş yaptı. Oysa kavganın hâlâ devam ettiği husus, yani Azak'ın yıkılmasına karşılık imparatorluk ünvanının tanınması, hemen ortadan kaldırılamadı. Zira Romanzov, Azak'ın yıkılmasının vazgeçilmez geçici ön şartı olarak imparatorluk ünvanının tanınmasını talep ederken, reisülküttab, St. Petersburg sarayı Azak'ı yıkarak, barışçıl tutumunun ikna edici bir delilini sunmadığı sürece, hiçbir şeyi, hele ki imparatorluk ünvanının tanınmasını kabul etmek istemiyordu[313].

İstanbul'dan ayrılmak üzere olan Marki Villeneuve bile Romanzov'un değerli bir kürk hediye ederek, onu kendi tarafına çekmeye çalışmasına rağmen, Bâbıâli'nin tarafını tutuyordu. Âdeta Rusya konusunda acele etmemesini ve fazla taviz vermemesini tavsiye etti. Rusya'yı oyalayarak her halükârda

312 Laugier, *aynı eser*, s. 234.

313 Laugier, *aynı eser*, s. 250 ve 254. Rus büyükelçinin ültimatomu hakkında şöyle demektedir: "Reis efendi sert biçimde bu teklifi reddeti ve imparatorluk ünvanının ele alınmasının bir ön şartı olarak Azak'ın yıkılması konusunda ısrar etti, barışı sürdürmek istediği için samimi niyetlerinin bir delilini Rusya böylece göstermiş olacaktı".

alacağı tedbirleri duruma göre değerlendirme özgürlüğünü saklı tutmalı idi. Artık herşey, Almanya'daki durumların gidişatına bağlı idi. Bâbıâli öncelikle kayser seçimi üzerinde nüfûzunu muhafaza etmeye çalışmalı ve elindeki bütün imkânları kullanarak, Toskana büyük dükünün kayser tahtına çıkmasını engellemeli idi. Tabii bu arada Rusya ile ilişkilerini kesmek zorunda kalabileceği bir duruma da gelebilirdi. Bu yüzden Azak'ın yıkılmasında mutlaka ısrar etmeli, imparatorluk ünvanını kabul etmemeli ve diğer anlaşmazlık konularında da fazla uyumlu davranmamalı idi[314].

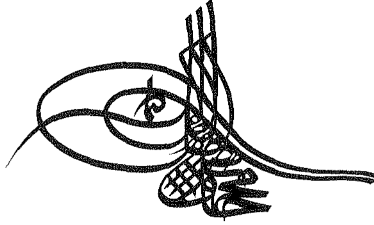
Sadrazam bu fikirlere uyarak, Rusya ile ilişkileri bozmaya niyeti olmamasına rağmen, tekrar zaman kazanmaya çalıştı. Neticede Marki Villeneuve Mayıs ayında İstanbul'u terkettiğinde henüz hiçbir şey karara bağlanmamıştı. Kont Romanzov ile müzakereler, Kont Castellane'nin arabuluculuğuyla yaz ayları boyunca sürdü. Ancak 7 Eylül'de Almanya'da ve St. Petersburg'da bu arada meydana gelen hâdiselerden dolayı, şimdilik bütün kavgaları sona erdiren bir antlaşmanın imzalanması ile sonuçlandı.

Her iki taraf geri adım atmıştı. Buna göre Rusya Azak'ı yıktı ve Bâbıâli de imparatorluk ünvanını tanımayı kabul etti. Her iki taraf Don ve Kuban nehirleri kıyılarındaki yeni kaleleri Azak'tan en az 30 werst, yani 32 kilometre öteye kuracaklardı. Sınırlar bu arada kesin olarak, ama Rusya'nın Ukrayna'da Kırım'a doğru bölgesini önemli ölçüde genişletecek ve Zaporog Kazakları da hâkimiyeti altında kalacak şekilde belirlendi. Henüz anlaşmaya varılamadığı esir değişimi de bu arada halledildi[315].

Rusya'nın da bu arada dört yıllık savaşın kendisine mâl olduğu ağır fedakârlıklarla aslında çok az avantajı pahalıya edinmek zorunda kaldığı anlaşılıyordu. Yıkılmış bile olsa, Azak'a sahip olmak en azından şimdilik Rusya için kapalı kalsa da, Karadeniz'de bir bakıma yer kazanmasını sağlamıştı ve topraklarını Kırım'a doğru genişletmiş olması, güneye doğru gücünü genişletmesinde Rusya'ya çizilen yolda önemli bir ilerleme idi. En iyi hükümdarlarının bundan sonraki ana görevi, bu yöndeki hedeflerini sürekli olarak takip etmek oldu. Bir sonraki kitap, Rusya'nın bundan sonra, buradaki savaştan galip ve şanı ile çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine bu hedefine ne denli ve hangi şartlar altında yakınlaştığını gösterecektir.

314 Laugier, s. 261.

315 Laugier, s. 263. 7 Eylül 1741 tarihli antlaşmanın tamamı için bk. *Mercure historique*, CXI, 499.

YEDİNCİ KİTAP

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İÇERİDE SÜREKLİ HUZURSUZLUKLAR VE DIŞA KARŞI HAREKETSİZLİKLER ALTINDA TÜKENİŞİ. 1774 TARİHLİ KÜÇÜK KAYNARCA BARIŞI'NA KADAR RUSYA'NIN BÂBIÂLİ KARŞISINDA ÜSTÜNLÜĞÜ

BİRİNCİ BÖLÜM

ASYA'DAKİ DURUMLAR VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN 1768'DE RUSYA İLE SAVAŞIN BAŞLAMASINA KADAR İÇ YAŞAMI

1) 1746 Tarihli Barışa ve Nadir Şah'ın 1747'de Ölümüne Kadar İran Savaşı

Bâbıâli'nin Avrupa'daki düşmanları olan kayser ve Rusya ile savaşı bitirmesine sebep olan barış siyasetinin bilhassa İran ve İran'ın cüretkâr hükümdarı Nadir Şah ile içine girdiği gergin ve tehdit edici ilişkilere dayandığını birçok kez dile getirdik.

Nadir Şah'ı 1736'da Bâbıâli ile yaptığı barıştan sonra silahlarını isyan bayrağını çeken Kandaharlı Afganların üzerine ve daha sonra Büyük Moğol Mehmed Şah'ın ülkesi olan Hindistan'a çevirirken bırakmıştık. Söz konusu yıl sona ermeden, 110 bin kişilik bir ordunun başında İsfahan'dan ayrılmış ve hiç vakit kaybetmeden Horasan üzerinden Kandahar'a girmişti. Bu eyaletin o dönemlerdeki hükümdarı Hüseyin Han, Balk (Belh?) ve Semerkant'ın Özbek Tatarları ve komşu savaşçı dağ halklarının İran'ın hükümdarlığından uzun zamandır kurtulmaya çalışan reisleri ile biraraya gelmesine rağmen, karşısına ancak 30 bin kişi çıkartabilmişti. Dolayısıyla başkente varmadan düşmanı geri püskürtmeye çalıştığında, düşman silahları karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Yine de başkente kadar geri püskürtülürken öyle kahramanca ve başarılı bir direniş gösterdi ki, Nadir Şah uzun süren zorlu ve oldukça kanlı geçen bir kuşatmadan sonra, 1737 yılı sonunda Hüseyin Han ile başkenti teslim aldı, ama

Hüseyin Han'ı vali olarak eyaletin yönetiminde bırakmak ve bir uzlaşma imzalamak zorunda kaldı[1].

Nadir Şah'ın Kandahar kuşatması sırasında, kadir-i mutlak vezirliğe tayin edilmiş Dekkan Valisi Nizamü'l-mülk ve Oude Valisi Saadet Han başta olmak üzere, Hindistan Türk hükümdarı Nâsırüddin Mehmed Şah'ın Delhi'deki sarayında bulunan bazı yönetimden hoşnut olmayan kişilerle kurduğu gizli ilişkiler, Hüseyin Han ile uzlaşmaya gitmeye karar vermesinde oldukça etkili olmuştu. Hırsı, fetih hevesi ve belki de açgözlülüğü onu daha da ileriye götürüyordu. Nâsırüddin Mehmed Şah'ın kendisine yardımlarını sunan hain valilerinin vaatlerine kanarak, 1738 yılı ortalarında Kabil'e saldırdı; amansız bir mücadeleden sonra Haziran ayında bu eyaletin zengin başkentini hücumla ele geçirdi; Moğol hanını sahte dostluk telkinleri ile kandırdıktan sonra, Ocak 1739'da Peşaver geçitlerine aşarak, İndus Nehri kıyılarına kadar geldi; nehri geçti; ardı ardına Yeminâbâd ve Lahor şehirlerini ele geçirdi ve Şubat ayında 160 bin kişilik bir ordu ile Nâsırüddin Mehmed Şah'ın karşısına 200 bin kişi ile çıktığı Karnal Ovası'na geldi.

17 bin Hintlinin muharebe alanında kaldığı ölümcül bir muharebede Nadir Şah 14 Şubat'ta kesin bir zafer kazandı. Nâsırüddin Mehmed Şah, üstelik en iyi generallerine mâl olan bu mağlubiyetten, bu cüretkâr düşman karşısında silahlarının talihini bir kez daha deneme cesaretini bulamadı. Hani Nizamü'l-mülk, Nâsırüddin Mehmed Şah'a gerçi görünüşte ülkesinin hükümdarlığını bırakan, ama bütün hazinelerini ve başkent Delhi'yi düşmana teslim eden barışçıl bir uzlaşmaya aracılık yapmayı bizzat teklif etti.

Oysa Nadir Şah bu arada sayısı 350 bin kişiye çıkan ordusunun başında Delhi Kalesi'ni henüz teslim almıştı ki, bu talihsiz şehir tıpkı bugünlerde de görüldüğü gibi, galipler ve mağluplar arasında sürtüşmelerden dolayı çevredeki topraklara kadar yayılan korkunç bir katliama sahne oldu. O tarihlerde en az 110 bin kadar Hintli erkek, kadın ve çocuk, İranlılar tarafından korkunç işkenceler altında öldürülmüştü[2].

1 Hanway, *Revolutions of Persia*, Londra 1762, II, 349-356'da *The History of Nadir Schah* ve Otter, *Voyage en Turkie et en Perse*, Paris 1748, I, 335 ve devamı. Otter'in seyahati 1734-1744 yıllarını kapsamaktadır. Bir süreliğine Basra'da Fransa konsolosu olarak görev yapmıştır ve bu yüzden İran'da o dönemlerde olup bitenle hakkında bilgi sahibi olabilmiştir.

2 Hanway, *aynı eser*, s. 376. "Onurlarına düşkün birçok kişi, eşlerini öldürüp, kendileri de intihar etmiştir. Birçoğu evlerinde yanarak can vermiştir, özellikle kadınlar ve ço-

Bunun üzerine talan ve zorla biraraya getirilen nakit para, altın, gümüş, mücevherler ve her türlü değerli eşyalardan oluşan ve büyük bir kısmı Nadir Şah'ın hazinesine dahil edilen meblağlar muazzamdı. Değerinin en az 87.500.000 sterlin olduğu söyleniyordu[3]. İran şahıo tarihten sonra, neredeyse alay edercesine zorla elinden alınan tacını tekrar başına geçirdiği Nâsırüddin Mehmed Şah'ın ülkesini mutlak hükümdar olarak yönetiyordu. Üstelik Nâsırüddin Mehmed Şah bunun için topraklarının büyük bir kısmını da elden çıkartmak zorunda kaldı. İndus Nehri'nin bu tarafındaki bütün topraklar, bilhassa Peşaver, Kabil, Gazne, vs. gibi eyaletler, bütün şehirleri, palankaları ve kaleleri ile birlikte resmî bir antlaşmaya istinaden İran topraklarına ilhak edildi[4].

Oysa Nadir Şah'ın muazzam ordusu ile Nâsırüddin Mehmed Şah'ın neredeyse yerle bir edilmiş başkentinde ve etrafındaki çoraklaşmış topraklarda derin bir öfke içindeki halkın karşısında uzun süre dayanması mümkün değildi. Ayrıca kendi ülkesindeki huzursuzluklar da bir an önce dönmesini gerektirdi. Zira, genel vali olarak burada bıraktığı oğlu Rıza Kuli Mirza, elini babasının tahtına uzatmıştı ve İran hükümranlığını kabul etmiş olan Arap boyları isyandaydılar.

Böylece Nadir Şah Mayıs ayı ortalarında Hindistan'da topladığı ve en az 120 milyon sterlin tutarında olduğu söylenen ganimetler ile birlikte Delhi'den ayrıldı. Giden ordunun arkasından en az 300 fil, 10 bin at ve bir o kadar deve geliyordu. Nadir Şah, ağır bir talana maruz kalan Lahor üzerinden, Afganların yolunu kesmeye çalıştıkları, ama muvaffak olamadıkları Peşaver'in dar geçitlerinden geçerek, yol üzerinde kendisine sırt çevirmiş olan Hive ve Buhara Tatarlarını da tekrar kendisine tâbi ettikten ve Hindistan'da ele geçirdiği ganimetleri Herat'ta emniyet altına aldıktan sonra, Kandahar üzerinden ancak 1740 Şubat'ında tekrar başkenti İsfahan'a dönebildi.

Döndükten sonra ilk hareketlerinden biri, kendi oğlunun gözlerini dağlatmak oldu. Rıza Kuli Mirza yalnızca Sebsavar'da hapiste bulunan zavallı Şah

---

cuklar; kılıçlar, annesinin göğsündeki bebekler karşısında bile durmamıştır. Dehşet ve çaresizlik, insanları öyle bir ızdıraba sürüklemiştir ki, neredeyse bin kadar kadın kendilerini kuyulara attılar; bunlardan birkaçı daha sonra canlı olarak buralardan çıkartıldı". Bu satırları yazarken, tabii çok başka şartlar altında aynı yerden bize aktarılan sahneler!

3 Hanway, *aynı eser*, s. 383.

4 Antlaşma için bk. Hanway, *aynı eser*, s. 387 ve Otter, Bölüm I, s. 404.

Tahmasb'ı ailesinin tamamıyla birlikte öldürterek babasının öfkesini üzerine çekmekle kalmayıp, sözde İran'ı zorbalığından kurtarmak için, babasının da tahtını ve canını almaya yeltenmişti[5].

Nadir Şah, ardından hemen St. Petersburg sarayına ve Bâbıâli'ye görkemli elçilik heyetleri aracılığıyla Hindistan'a yaptığı seferin başarılarını bildirdi. Tabii ki bu başarılar her iki sarayda soğuk ve biraz da şüphe ile karşılandı. St. Petersburg'a gönderilen İranlı elçi, 2 bin kişiden oluşan maiyeti ve şahın çara hediye olarak gönderdiği 10 fil ile bir yılı aşkın bir süre Astrahan'da beklemek zorunda kaldı. Ancak ertesi yılın (1741) Ekim ayının sonunda St. Petersburg'a törenler eşliğinde girmesine izin verildi.

Aynı dönemlerde İran ve Rusya arasındaki ilişkiler, Nadir Şah'ın Hindistan'da kaldığı süre içerisinde hükümranlığından ayrılan Dağıstan ve Şirvan'daki Lezgilerini tekrar itaate zorlamaya çalışması ile gergin bir hâl aldı. 1741 yılı sona ermeden 35 bin kişi ile Şirvan'a akın etti ve ertesi yılın başlarında Dağıstan'ın dağlık bölgelerine girdi, ama her yerde kararlı bir direnişle karşılaştı. Lezgilerin yalnızca birkaç boyu hükümranlığını kabul ederek, Horasan'a gönderildi. Büyük çoğunluğu ise el ele vererek, İranlıları muzaffer bir muharebede Şirvan ve Derbend'e geri püskürttü.

Lezgiler Rusya'nın himayesine girerek, 66 bin kişiden oluşan silahlı çekirdek kuvvetlerini çariçenin emrine verdiklerinden, Rus sınır birlikleri ve İranlılar arasında sürtüşmeler eksik olmuyordu. St. Petersburg sarayı bu arada General Carakannof emrinde 20 bin kişilik bir gözlem birliğini sınıra gönderdiğinden ve Astrahan'ı iyi bir savunma durumuna geçirdiğinden, Nadir Şah, çariçeye dostluk niyetlerini yinelemeyi, birliklerini 1743 Şubat'ında Dağıstan'dan geri çekmeyi ve silahlı kuvvetlerinin tamamını savaşın kaçınılmaz hâle geldiği Bâbıâli üzerine göndermeyi daha uygun buldu[6].

1741 Mayıs'ında neredeyse 2 bin kişiden oluşan bir maiyet ve aralarında dokuz filin de bulunduğu zengin hediyeler ile İstanbul'a gelen İran elçisi gerçi makamına özgü onurlar ile karşılanmıştı, ama çok yüksek taleplerinden dolayı Bâbıâli'nin hoşnutsuzluğunu kazanmıştı[7]. Yalnızca Mekke'ye serbestçe hacca

5 Hanway, *aynı eser*, s. 397.

6 Hanway, *aynı eser*, s. 400, 408-411 ve 416.

7 Hammer, *aynı eser*, VIII, 27 ve 450. Her zamanki ağdalı üslup ile İran elçisinin İstanbul'da görkemli bir biçimde karşılandığından bahsetmektedir ve kendisine verilen hediyelerin eksiksiz bir listesini vermektedir.

gitme hakkını ve İranlıların kutsal mekânları ziyaretinde Osmanlılar ile aynı seviyede muamele görmelerini talep etmekle kalmayıp, bir kez daha eskiden İran'a ait bütün eyaletlere ve şehirlere dair taleplerini yeniledi ve son savaşın masraflarının tazminini istedi. Bâbıâli, Nadir Şah'ın yakın zamanda Hindistan üzerine yaptığı gibi, bütün İslâm âleminin zenginliklerini barındıran kutsal şehir üzerine benzer bir silahlı talan seferine yeltenebileceğinden çekindiği için, ilk talebi yerine getirmeyi düşünmüyordu. İkinci talebi yerine getirmek ise siyaset mantığına aykırı olacaktı, zira bütün dünyanın gözünde Bâbıâli'nin zayıflığını ortaya koymuş olacaktı. Ayrıca İstanbul'da böyle bir cüretkârlık yalnızca ilişkileri kopartmak için bir bahane kabul ediliyordu[8].

Ayrıca Avrupa'da yakın zamanda yapılan savaşların sancıları hâlâ sürüyordu ve bu yüzden İran şahı ile şimdilik her türlü çarpışmadan kaçınmak istiyorlardı. Hazine boştu ve birlikler, şan ve ganimet elde edemeyeceklerini düşündükleri Asya'ya yapılacak zorlu ve masraflı bir sefere pek hevesli değildiler. Bu yüzden şaha gönderilecek bir karşı elçilik heyeti ile barışçıl tutumunu muhafaza etmeyi denemek istediler. Oysa bu elçilik heyeti amacına ulaşamadı. O dönemlerde henüz Dağıstan'da bulunan Nadir Şah, Osmanlı elçisini soğuk ve nezaketten uzak bir biçimde kabul etti ve aşırı taleplerinde ısrar etmeye devam etti. Talepleri Ermenistan'ın, Anadolu'nun tamamının ve Gürcistan'ın, kısacası bir zamanlar Timurlenk'e ait olup, şahın meşru mirası kabul ettiği bütün toprakların geri verilmesinden oluşuyordu. Bâbıâli, mecburen silahlarına sarılmak zorunda kaldı ve biri Bağdat'ta, diğeri ise Fırat Nehri üzerinde Erzurum yakınlarında iki ordu toplamak için gerekli hazırlıkları yaptı.

Bu arada Lezgiler ile yaptığı savaşın başarısız oluşu şahı biraz dana uysal hâle getirmiş gibi görünüyordu. Diğer taraftan düşmanlıkları sonunda ilişkilerin tamamen kopmasına sebep olacak şekilde başlatmış olmasına rağmen, 1744 yılı içerisinde padişah nezdinde barışçıl niyetlerini tekrar yeniledi. Yalnızca 1741'de Basra yakınlarında Osmanlı'dan ayrılan Arap boylarının tarafını tutmak ve onlarla birlikte bu şehri tehdit etmekle kalmamış, inatçı tutumu ile uzun zamandır Bâbıâli'nin gözüne batan Bağdat Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın haince önerilerine de kulak asmıştı.

---

8 Hanway, *aynı eser*, s. 401 ve 402: "Türkler bu talepleri buyurucu ve aşırı kabul ettiler ve İran şahının yalnızca ilişkileri kopartmak için bir bahane aradığına karar verdiler".

Ahmed Paşa'nın söz konusu Arapların isyanını bastırmakta gösterdiği ilgisizlik, bu hususta hiç şüphe bırakmıyordu. İsyanı haber alır almaz gerçi 40 bin askerle hemen Basra'ya gitmişti, ama isyan eden Arapları tamamen mağlup etmek ve tekrar itaat altına almak yerine bazı önemsiz çatışmalardan sonra onlarla uzlaşmıştı ve aynı hızla Bağdat'a geri dönmüştü. Şahsî düşmanı olan Sadrazam Ali Paşa'nın Ahmed Paşa'yı hile veya zorla makamından etme çabaları nafile idi. Yalnızca Nadir Şah'ın üzerine gönderilecek ordunun başına geçmeyi reddetmekle kalmayıp, aksine öç almak için gizlice henüz Lezgilerle savaş hâlinde olan Nadir Şah'tan silahlarını Osmanlıların üzerine çevirmesini ve öncelikle Kerkük, Musul ve Diyarbakır'ı ele geçirmesini istedi[9]. Her iki tarafta hâdiselerin gidişatını burada sakince beklemek için Bağdat'ı kendisi için istedi. Dolayısıyla Bâbıâli, 1743 başlarında sırf Bağdat'ı elinde tutabilmek için, Ahmed Paşa'nın Basra'yı da kapsayan bu beylerbeyliği makamında kalmasını onaylamak zorunda kaldı.

Oysa Nadir Şah öncelikle bu iki şehri gözüne kestirmişti. Söz konusu yılın başlarında 30 bin kişi ile Basra üzerine yürürken, 40 bin kadar süvari Bağdat önlerine kadar uzanarak, her yeri talan ediyorlardı. Lâkin Osmanlı'nın Bağdat ve Erzurum'da topladığı muazzam silahlı kuvvetler, birliklerini hemen her iki şehirden hiçbir şey yapamadan geri çekmesine ve bütün silahlı kuvvetleri ile Musul yönünde ilerlemesine sebep oldu. Burada Osmanlılara aynı zamanda saldırmak için Diyarbakır'a ve Van üzerinden Erzurum'a ilerlemek istedi. Zaferle sonuçlanacak bir muharebeden sonra fetihlerini vakit kaybetmeden Anadolu'nun tamamına yaymayı ve mümkünse Osmanlı payitahtına kadar ilerlemeyi düşündü. Oysa bu planları daha Eylül ayında geldiği Musul'un Osmanlı muhafız kıtasının yiğitçe direnişi karşısında suya düştü. 30 gün süren bir kuşatmadan sonra 30 bin kişilik bir kayıpla Kerkük'e geri çekilmek zorunda kaldı[10].

O günden sonra sanki talih yıldızı ve silahlarının şanı gitgide geriliyordu. Yalnızca Bâbıâli'ye karşı savaşı hemen dirayetle ve kararlılıkla devam ettirmeye cesaret edememekle kalmayıp, son yıllarındaki ağır savaşların yükünü ve acılarını çekmek zorunda kalan ve tükenme noktasına gelen ülkenin neredeyse her yerinde, Farsistan, Belucistan, Şirvan, Şiraz, Esterâbâd ve sair yer-

9 Hanway, *aynı eser,* s. 406-408. Otter, *Voyages,* II, 358 ve devamında *Motifs de la guerre, qui a commencé l'an 1743 entre les Turcs et le Persans.*

10 Hanway, *aynı eser*, s. 416-419.

lerde tehlikeli bir biçimde baş gösteren isyan ruhuyla mücadele etmek zorunda kalıyordu. Kerkük'ten o dönemlerde silahlarının ana deposu olan Hemedan'a döndükten sonra, 1744 yılının tamamını bu isyanlarla mücadele ederek geçirdi. Ancak yılın sonuna doğru, Ağustos ve Eylül aylarında Kars'ta o dönemlerde silahlı kuvvetlerini ertesi yıl daha önemli darbelerde bulunmak üzere toplamak için akıllıca bir beklemeye çekilmiş olan Osmanlılarla yeniden ağır bir çatışma meydana geldi.

Bâbıâli, Nadir Şah'ın ülke içinde mücadele etmesi gereken zorlukları, onların yardımıyla işgalci Nadir Şah'a karşı atalarının tahtı üzerindeki sözde meşru haklarını elinde silahıyla talep etmek için sahte taht varisi olarak Hüseyin Şah'ın sözde oğlu Safi Mirza'yı Lezgilerin ülkesine göndererek, daha da kışkırttı. Mirza gerçekten de Şemahi bölgesinde 16 bin kişiden oluşan küçük bir ordu topladı, önce Derbend'e saldırdı ve ardından Şirvan'a akın etti. Kür ve Aras nehirlerinin birleştiği yerde Nadir Şah, ikinci oğlu Nesre Ali Mirza'nın komutası altında 25 bin kişi ile muharebe teklif etti ve bu muharebede kötü yönetilen Lezgiler yiğitliklerine rağmen ağır bir mağlubiyet yaşadılar. Tahtın talibi Safi Mirza muharebe alanından yalnızca 70 kişi ile kaçabildi; ama kısa bir süre sonra yakalandı ve bir gözü dağlanarak, Nadir Şah tarafından alay eder gibi İstanbul'a geri gönderildi[11].

Bu arada İranlıların Osmanlılara karşı savaşı çok talihli gitmiyordu. Önceki yıl Musul önlerinde olduğu gibi, bu yıl da Nadir Şah'ın silahlarının gücü, fetih planları için alınması vazgeçilmez bir yer olan güçlü sınır kalesi Kars önlerinde kırıldı. Mayıs ayından beri Kars yakınlarında çatışmalar devam ediyordu. Lâkin Nadir Şah ancak Eylül ayında kaleyi her yönden kuşatmayı ve kuşatmayı resmen başlatmayı başarabildi. Oysa surların kalınlığı, muhafız kıtasının yiğitliği ve sonunda erken gelen kış, bütün gayretlerini boşa çıkarttı. Ekim ayının daha ilk haftasında kuşatmadan tekrar vazgeçmek ve birliklerini ağır kayıplarla İran sınırındaki kış karargâhlarına geri çekmek zorunda kaldı.

Her iki taraf bunun üzerine ertesi yıl yapılacak nihaî savaş için hazırlıklara başladı. Seraskerliğe tayin edilen Yeğen Mehmed Paşa, 1745 Mayıs'ında çoğunlukla Bosna, Sırbistan ve Arnavutluk'tan gelen Rumeli birliklerinden oluşan 100 bin kişilik bir ordunun başında Erzurum'dan Kars'a ilerlemişti ve burada [Çeteci] Abdullah Paşa emrinde 30 bin kişi daha kendisine katılmıştı.

11 Hanway, *aynı eser*, s. 420.

Zafer kazanacağından emin bir şekilde hemen Revan'a doğru yola koyuldu ve 3 Ağustos'ta Nadir Şah 80 bin askerle nihaî bir muharebede Revan yakınlarında karşısına çıktı. Muharebe sabahtan öğlen vaktine kadar, her iki tarafın yiğitçe dövüşmesi üzerine, zaferin kimin tarafında olacağı pek belli olmayan bir biçimde sürdü. Ancak Nadir Şah öğle saatlerinde en iyi birliklerinin başında düşman saflarına daldığında, Osmanlılar akşama kadar süren amansız bir direnişten sonra 20 bin kayıpla siperlerine geri çekilmek zorunda kaldılar. Ağır kayıplara mâl olan sürekli çatışmalar altında –ölenlerin arasında Serasker Yeğen Mehmed Paşa ve [Çeteci] Abdullah Paşa da vardı– sonraki günlerde topları ve eşyaların tamamını geride bırakarak, dağınık bir şekilde kaçarak Kars'a geldiler[12].

Şanslarına Nadir Şah, yalnızca 8 bin kişi kayıp verdiği söylenen bu zaferi, ülkesinin içinde bulunduğu sefil durumdan dolayı hemen devam ettirmeye cesaret edemedi. Henüz tam olarak dindiremediği isyan ateşi İran'ın tamamına sıçrayabilecekken muzaffer ordusunu Anadolu'dan geçirip, İstanbul önlerine kadar nasıl götürebilirdi? İstanbul'dakiler bunun pekâlâ farkındaydılar ve bu yüzden yaşadıkları mağlubiyete rağmen, Nadir Şah'ın geçen yıl gizli dostu Bağdat Beylerbeyi Ahmed Paşa aracılığıyla teklif ettiği ve şimdi de yine zorla elde edebileceğini düşündüğü utanç verici bir barışı kabul etmek yerine savaşı devam ettirmeye kararlıydılar.

Revan'da elde ettiği zaferden sonra ilk teklifine göre, bir kez daha Van, Kürdistan, Bağdat, Basra ve kutsal şehirler olan Necef ve Kerbela'nın teslim edilmesinde ısrar ediyordu. Bâbıâli'nin cevabı, bir sonraki sefer için Kars yakınlarındaki orduyu Anadolu, Rumeli, hatta Mısır'daki birlikler ile hemen takviye etme emrini vermek oldu. Bu, Nadir Şah'ı biraz daha uysal hâle getirdi.

Ocak 1746'da Feth Ali Han olağanüstü elçisi olarak 60 kişilik bir maiyetle birlikte Divân-ı Hümâyûn nezdinde genel olarak Nadir Şah'ın barışı daha olumlu şartlar altında sağlamak istediğini bildirmek üzere İstanbul'a geldi. Yalnızca Mekke ve kutsal mekânlara serbest hacılık yapma hakkı ile ilgili talebinden vazgeçmekle kalmayıp, hediye olarak Azerbaycan ve Irak'ın kendisine teslim edilmesi ile de yetinecekti. Oysa Divân-ı Hümâyûn son isteğini kabul etmeye niyetli değildi, ama hazırlıklar hızla devam ederken, şahın temsilcileri ile dürüst, sürdürülebilir ve kalıcı bir barış hususunda anlaşmaya varmak üzere temsilciler tayin etmeye hazır olduğunu bildirdi.

12 Hanway, s. 426 ve devamı.

Yapılacak barışın temeli olarak Sultan IV. Murad döneminde 1639'da Sehab'da (Zehab) [Kasr-ı Şirin Antlaşması] imzalanan barış antlaşması esas alınacaktı. Şubat ayı sonunda Kars'ta bulunan Serasker Ali Paşa ile anlaşma hâlinde, Revan Zaferi'nden sonra Hemedan'a geri çekilen Nadir Şah tarafından barış müzakereleri için tayin edilecek yere gitmek üzere İstanbul'dan ayrılan Osmanlı müzakerecisi Nazif Efendi'ye verilen talimatlar da bu yönde idi. Müzakereler, Kazvin ve Tahran arasında bulunan Kerden'deki karargâhta bir nevi silahların gölgesi altında yapıldı. Nadir Şah, buraya çok sayıda birlikler toplamışken, Kars ve Erzurum yakınlarında toplanan Osmanlı orduları, barışın yerine getirilememesi hâlinde savaşa hemen devam edebilmek için her gün takviye ediliyorlardı.

Müzakereler bütün yaz boyunca sürdü. Ancak 4 Eylül'de her iki ülkenin sınırlarını tekrar 100 yıl önce Sultan IV. Murad ve Sam Mirza Şah arasında imzalanan barış antlaşmasında [Kasr-ı Şirin Antlaşması] belirlenen duruma getiren barış antlaşması törenler eşliğinde imzalandı. 1746 tarihli barış antlaşması aynı zamanda dinî açıdan da bir barış anlamına gelecekti. Mekke'ye serbestçe hac yolculuğuna dair yıllardır süren kavga, İranlılara bu hususta Osmanlılar ile aynı hakların tanınması ve bunun dışında Bağdat yakınlarındaki kutsal şehir Meşhed-i Ali (Necef) şehrinde hocalarını da bulundurma hakkı verilerek çözüldü. Esirlerin değiş tokuşu ve her iki saray nezdinde her üç yılda bir değiştirilecek daimî temsilcilerin bulundurulması, barışın dürüstlüğü ve kalıcılığı için özel teminatlar olarak kararlaştırıldı[13].

Şark'a özgü bir lüks anlayışı ile hediyelerin sayısı ve daha önce benzer fırsatlar sırasında asla sergilenmemiş zenginliklerle birbirlerine üstün gelmeye çalıştıkları görkemli büyük elçilikler ile sonunda sağlanan bu barış kutlanacaktı. Büyük elçiler ertesi yıl gönderildi[14].

Nadir Şah'ın bu barış hususunda dürüst olup olmadığı ya da daha ziyade ülke içinde huzuru sağladıktan sonra, en büyük isteği olan Osmanlı gücünü

13 Hanway, s. 429 ve devamı. Barış hakkında şöyle demektedir: "Barış, IV. Murad'ın yaptığı barış esas alınarak tek bir farkla akdedilmişti, o da İranlıların Türk makamlarından onay almak zorunda kalmadan Mekke'ye hacca gidebilmeleri ve ayrıca Bağdat yakınlarındaki Meşhed-i Ali (Necef) Şehri'nde kendi hocalarını bulundurma özgürlüğü idi". 1639 tarihli barış antlaşması ve belirlenen sınırlar için bk. bu eserin IV. cildi.

14 Hanway, *aynı eser*, s. 431. Bu hususlarla ilgilenenler, Hammer, VII, 80 ve 481-487'deki Osmanlı kaynaklarında hediyelerin bir listesini bulabilir.

yok etmeyi tekrar denemek için silahlara sarılıp sarılmayacağını bilemeyiz. En azından Osmanlı İmparatorluğu için, barış sağlandıktan kısa bir süre sonra kendi çaresizliğinde yok olması olumlu bir gelişme idi. Yaşadığı hayal kırıklıkları ve ülkesinin her yerinde, Gürcistan'da, Horasan'da, bilhassa da Herat'ta çoğunlukla zaferle baş gösteren isyanlara duyduğu öfke, sonunda ölçüsüz bir zorbalık sergilemesine sebep oldu. Dur durak bilmeden despotça bir deliliğinin kurbanlarını almak için, intikam kılıcı o dönemlerde bir felaket gibi İran'ın tamamını geziyordu.

Hatta kendisine tâbi Özbeklerin ve Türkmenlerin yardımıyla artık güvenmediği ordusunun büyük bir bölümünü bir gecede ölüme götürmek ve daha sonra hazinelerinin bulunduğu Herat'a geri çekilerek burada son günlerini yaşamak gibi şeytanca bir düşünceye kapıldığı bile söyleniyordu. Oysa bu planını gerçekleştiremeden, zorbaca yönetiminden dolayı kendisine komplo kuran son derece öfkeli akrabalarının ve komutanlarının kurbanı oldu. Sancağı altında toplanan İranlılara karşı planladığı cinayetin gerçekleşeceği gece olan 23 Haziran 1747'de, hem de kararlaştırılan işaretin verileceği saatten yalnızca birkaç saat önce, komplocuların muhafız kıtasından kendi taraflarına çekmeyi başardıkları Avşar kökenli yüzbaşılarından ikisi Horasan'da Meşhed yakınlarındaki karargâhta Nadir Şah'ın otağına girdiler ve amansız bir direnişten sonra şahı öldürdüler. Ölümünün en yakın sonucu, İranlılar ve şaha bağlı olup, öcünü almak isteyen Tatarlar arasında korkunç bir katliam oldu. Aynı gece her iki taraftan 5 binden fazla adamın katledildiği söyleniyordu[15].

Bu arada Nadir Şah'ın ölümü, İran'ı yine uzun bir süre için, hızla değişen ve kendi aralarında anlaşmazlıklar yaşayan hükümdarlarının Osmanlı topraklarına saldırılarına karşı en güvenilir korumayı sağlayan çaresizliğe maruz bırakan yeni felaketlerin ve sonsuz bir karışıklığın işareti idi. Nadir Şah'ın Herat'taki hazineleri ele geçirdikten sonra Adil Şah adı ile tahtı ilk ele geçiren yeğeni Ali Kuli Han, 1748 Nisan'ında İstanbul'a gönderdiği olağanüstü görkemli bir elçilik heyeti aracılığıyla Bâbıâli ile Nadir Şah'ın miras olarak kendisine bıraktığı barış antlaşmasını hemen onaylamayı ihmal etmedi. Tabii ki Divân-ı Hümâyûn için o dönemlerde bu barışın muhafazasından daha olumlu bir şey olamazdı.

15 Hanway, *aynı eser*, s. 433. Tatarlar hakkında şöyle demektedir: "Ordunun çeşitli ordugâhlarında generallerinin ölümünün intikamını almak ve daha iyi bir talan fırsatı yaratmak için İranlılara saldırdılar; böylece gün ışımadan her iki tarafta 5 binden fazla insan katledildi".

Ayrıca Bâbıâli'nin bu yöndeki politikası, İran'ı burada daha fazla takip etmeyeceğimiz korkunç bir iç savaşın ve kardeş kavgasının sahnesi hâline getiren husumetleri el altından mümkün olduğunca beslemeye yönelikti. Adil Şah, Mayıs ayında Kazvin Ovası'nda birliklerini sürekli kendine bağlamak için elinde yeterince imkân olmadığından ertesi yıl (1749) bütün dünya tarafından terkedilmiş bir vaziyette Tahran yakınlarında yok olan kardeşi İbrahim Mirza'ya yenildi.

Her yerde yeni taht varisleri– Horasan'da Nadir Şah'ın sonradan doğan oğlu Şahruh; Şah Tahmasb'ın amcası Süleyman; Hüseyin Şah'ın bir yeğeni olan İsmail Mirza, hatta Gürcü Hükümdar Heraklius– ortaya çıkarken, ülke gittikçe daha sınırsız bir karışıklığa düşüyordu[16].

Neticede Bâbıâli'nin artık bu taraftan korkmasını gerektirecek bir şey yoktu. Bu yüzden bir dizi ağır savaş yıllarından sonra, dışa karşı nihayet ülkenin tükenmiş güçlerini tekrar tesis etmesini sağlayan huzura kavuşmuştu. Keşke Osmanlı gücünü gelecekte kalıcı bir şekilde ayağa kaldırmak için bu huzuru kalıcı kılmayı başarabilseydiler!

2) 1768'de Rus Savaşma Kadar Barış Dönemi Boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Yaşamma Bir Bakış

İran ile yapılan barış antlaşmasından sekiz yıl sonra hayata veda eden Sultan I. Mahmud'un 24 yıl süren hükümdarlığı, genelde çöküşe geçen Osmanlı İmparatorluğu tarihinde talihli, hatta görkemli ve şanlı bir dönem olarak kabul edilir. Bâbıâli'nin Avrupa ve Asya'da karşısındaki düşman devletler ile ilişkileri ve dış politikasının sonuçları gözönünde bulundurulduğunda bu dönem gerçekten de talihli bir dönem olarak kabul edilebilir.

Habsburg, Rusya ve İran'a karşı üç uzun soluklu savaş, büyük gayretler ve çok sayıda kayıplara rağmen, silahların talihi, hatta daha ziyade becerikli müzakerecilerin çevikliği sayesinde istendiği gibi utanç verici olmayan barış antlaşmaların akdedilmesi ile sonuçlanmıştı. Bağdat ve Kerden barış antlaşmaları maddî getirilerinden ziyade sonuçları açısından Bâbıâli'nin Avrupa devletleri ile gelecekteki ilişkileri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iç yaşamının gelişimi üzerindeki manevî etkisinden dolayı oldukça önemliydiler. Osmanlı

16 Nadir Şah'ın ölümünden sonra ülkenin içine düştüğü karışıklar için bk. Hanway, *aynı eser*, s. 449-460.

adı Avrupa'da sanki bir kez daha ezelden beri Bâbıâli'nin varlığının ve gücünün temel şartı olan siyasî itibarı tekrar yakalıyorken, sağlanan barış aynı zamanda güçlerini toplamasını ve iç yaşamının canlandırılmasını sağlayan zaman ve imkânları tanıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun iç yaşamı açısından artık herşey bunun için gerekli unsurların mevcut olup olmadığına bağlı idi. En önemlisi ise son yıllarda yaşanan savaşlardan dolayı tükenmiş ülkenin ihtiyaçlarının tamamen bilincinde olup, sağgörülerini ve iyi niyetlerini yerine getirebilmek için gerekli sağlam iradeye ve dirayete sahip adamların var olup olmadığı idi.

Sultan I. Mahmud, çok yüksek niteliklere sahip olmasa da ülkesi için yalnızca en iyisini isteyen ve bir dereceye kadar en azından ülkeyi kendisi yönetiyormuş gibi bir izlenim bırakarak, ülkenin akıbeti üzerinde aktif ve yönlendirici bir nüfûza sahip olma hırsına sahip yumuşak başlı, iyi niyetli ve barışsever bir hükümdar oluşu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümdarları arasında onurlu bir yere sahiptir. Yine de ülkenin içinde bulunduğu durumu ve en yakın çevresine hükmedebilecek ruha, karaktere ve enerjiye sahip değildi[17]. Daha cülusu sırasında asıl yönetim gücü, 1746'daki ölümüne kadar gücü neredeyse mutlak bir şekilde muhafaza eden eski kızlarağası, kara hadım ağaların başı Hacı Beşir Ağa'nın elinde idi.

Doğuştan Habeşli bir köle olan Beşir Ağa, küçük yaşlarda saraya getirilmişti ve burada zekâsı, çevikliği ve aklı ile kısa sürede nüfûzlu bir mevki edinmeyi başarmıştı. Daha I. Mahmud'un babası, 1703'te tahttan indirilen Sultan II. Mustafa zamanında sarayda önemli hizmetlerde bulunmuştu. 15 yıl boyunca kızlarağası olarak sarayın ve Harem'in yönetiminin başında idi ki, 1730'da 80 yaşındayken sultanın başdanışmanı ya da daha doğrusu sultanın ve devletin yöneticisi oldu. Rakipleri bile devlet işlerinde adalet sevgisi ve amansız bir ciddiyetle birleşik derin bir anlayışa ve çok yönlü tecrübeye sahip olduğunu inkâr edemiyorlardı.

Sultan I. Mahmud'a daha yönetime gelir gelmez sadrazamların gücünü mümkün olduğunca sınırlaması ve olması gereken ölçüye indirmesini tavsiye etmişti. Sultan ancak bu şekilde yönetimi kendi eline alabilecek; tahta kaybettiği itibarı ve güvenliği geri kazandırabilecek; komşuları ile barış içinde yaşaya-

17 Sultan I. Mahmud'un kişiliği ve karakteri hakkında Bonneval, *Mémoires*, Paris 1806, Bölüm II, s. 410'da uygun bir tarifini vermektedir.

bilecek ve gelecek için gerekli gücünü toplaması için devletin içeride huzurunu sağlayabilecekti. Zira sadrazamların hırsı ve şana düşkünlükleri, dışarıdaki düşmanlarla yapılan sürekli savaşların ve devleti tüketen ve tahtı tehlikeye atan içerideki huzursuzlukların ana sebeplerinden biri idi. Bu yüzden amaca giden en iyi araç olarak sadrazamların sıkça değiştirilmesini tavsiye ediyordu. Ülkenin iyiliği için hiçbir sadrazam üç yıldan fazla görevde kalmamalı idi[18].

Anlaşılan o ki, padişah da bu tavsiyeden oldukça hoşlanmıştı. O tarihten sonra sadrazamların sıkça değiştirilmesi âdeta bir devlet kuralı ve Sultan I. Mahmud'un uzun süren hükümdarlığı sırasında dengesiz ve dalgalı devlet yönetimini tehlikeye atma pahasına aydın Osmanlı siyasetinin bir prensibi hâline gelmişti. Tabii ki devletin yönetimi yine de padişahın eline geçmedi. Aksine zeki ve herşeye kadir kızlarağasının eline geçti. Sadrazamları tayin ve azleden ve her türlü yüksek rütbe ve makam üzerinde söz sahibi olan yine kızlarağası idi. Bu arada seçimlerinin genelde yerinde olduğu da inkâr edilemezdi. Neredeyse 16 yıllık yönetimi sırasında ardı ardına sadaret mührünü teslim alan 10 sadrazam içinde olağanüstü becerilere, yılların tecrübesine ve kendisini kanıtlamış yiğitliğe sahip birçok adam vardı; mesela bir Topal Osman Paşa, bir Hekimoğlu Ali Paşa, bir Yeğen Mehmed Paşa, vs.

Devlet dairelerinin daha alt birimlerinde de âdeta yabancı devletlerle diplomasi trafiği başta olmak üzere, olağanüstü devlet adamları için bir okul oluşmuştu. Bu adamlardan birkaçı, Avusturya ve Rusya ile akdedilen barıştan sonra çok zorlu bir iş olan sınır belirleme meselesini yöneten Tiryaki Mehmed Paşa; Avusturya ve Fransa'ya gönderilen becerikli olağanüstü elçiler Mustafa Efendi ve Mehmed Said Efendi; Avusturya, Rusya ve İran ile yapılan barış

18 *Turkey, its history and progress from the journals and correspondence of Sir James Porter, fifteen years ambassador at Constantinople, etc.,* Sir George Larpent, Londra 1854. Porter, 1747'den 1762'ye kadar İstanbul'da İngiliz elçisi olarak görev yapmıştır ve bu eserde kendisine ait kâğıtlardan aktarılan açıklamalar, *Observations on the religion, law, government and manners of the Turks* adlı kitabının bir tekrar basımıdır. Bu kitabın 1768'de Leipzig'de Almanca tercümesi de yayınlanmıştır. Kızlarağasının Sultan [I.] Mahmud'a verdiği tavsiye hakkında, s. 260'da şöyle demektedir: "Yeni sultana gücü kendi ellerinde tutmasını; vezirlerini sıkça değiştirmesini, hiçbirini üç yıldan fazla makamında tutmamasını ve komşularıyla barış içinde yaşamasını öğütledi. Bu kurallara dayanarak, efendisine yönetimde huzuru ve tahtın güvenliğini sağlamasını tavsiye etti ve Sultan [I.] Mahmud 24 yıllık hükümdarlığı sırasında bu tavsiyelere devamlı uydu". Ayrıca bk. s. 267.

antlaşmalarında daha sonra Sultan III. Mustafa döneminde sadrazam olarak olağanüstü bir konuma gelen baş müzakereci Koca Ragıb Mehmed Paşa ve son olarak 1757 ve 1763'te Viyana ve Berlin sefirliğinde, ama bilhassa 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı hakkında daha sonra tekrar geri döneceğimiz akıllı ve derin düşüncelere dayanan *Hülasatü'l- İtibar* adlı eseri ile ünlenen Ahmed Resmî Efendi'dir.

Lâkin sarayın bu yönetim sistemi yine de devletin iç yönetiminde kökleşmiş husumetleri ortadan kaldırmaya yetmiyordu. Daha derin reformlara ve gelecek için büyük ve kalıcı işlere imza atılamadı. Mesela Humbaracı Ahmed Paşa'nın başlattığı ve dur durak bilmeyen bir gayretle gerçekleştirmeye çalıştığı, ordunun daha iyi organize edilmesi fikri bile gerçeğe dönüştürülemiyordu. Böyle bir düzenlemeye uzun süredir ihtiyaç duyuluyordu; daha önce de bu yönde bazı öneriler getirilmişti[19] ve her yeniliğe oldukça meyilli olan Sultan Mahmud, Humbaracı Ahmed Paşa'nın fikirlerini dinlemeye meyilli idi.

Bu fikirler, genel olarak Humbaracı Ahmed Paşa'ya göre en büyük zayıflığı bileşiminin yetersizliğinde ve eksik askere alma sisteminde yatan Osmanlı ordusunu zamanla Avrupa orduları ile aynı düzeye getirmekten oluşuyordu. Hâlâ Osmanlı ordusunun çekirdeğini oluşturan 50 bin yeniçeri ve 15-20 bin sipahi ile bile Ahmed Paşa'ya göre çok az şey yapılabilirdi. Zira, büyük bir bölümü oradan buradan toplanmış disiplinsiz, iyi silahlanmamış, amaca uygun giysileri ve saflar hâlinde askerî bir duruşa sahip olmayan insanlardan oluşuyordu; eyaletlerde paşaların emrinde bulunan milisler ise daha da kötü durumda idi. Bunun için kendilerine verilen ulûfelerin büyük bir bölümü paşaların cebine giriyordu ve savaş ilân edildiğinde, ellerinin altında yalnızca aceleyle toplanmış, hiçbir işe yaramayan adamlar oluyordu. Bu yüzden 50 bin Fransız veya Alman arasında 200 bin Türk arasında olduğundan çok daha fazla gerçek asker bulunabiliyordu ve 10 bin Habsburglu'nun 20 bin yeniçeriyi kaçırmaya yeterli olması bundan kaynaklanıyordu[20].

Humbaraca Ahmed Paşa'nın padişahın emri üzerine Divân-ı Hümâyûn'a sunduğu bir takrirde Alman ve Fransız ordularını yapılması gereken reformlara örnek ve kılavuz olarak göstererek, bu eksiklikleri dile getirdi. Bilhassa

19 Bilhassa 1717'de Rochefort adında bir Fransız aracılığıyla Bâbıâli'ye Avrupa örneğine göre bir istihkâm sınıfının oluşturulmasına dair teklif getirilmiştir (bk. Hammer, VIII, 473 ve devamında verilen yazılar).

20 Bonneval, *Mémoires*, II, 274 ve devamı.

Alman stiline göre silahlanılmasını; ordunun düzenli bir biçimde alaylara, taburlara, bölüklere ve tugaylara ayrılmasını; subayların sayısının artırılmasını ve uygun bir biçimde ödüllendirilmesini; birliklerin silah eğitiminden geçirilmesi ve her iki silahlı kuvvetin birbirlerine alışmalarını ve birbirlerini karşılıklı olarak kendilerine karşı savunmalarını öğrenmelerini sağlamak için piyadeler ile sipahilerin küçük ve büyük gruplar hâlinde ortak temsilî çatışmalara katılmalarını talep ediyordu[21].

Başlangıçta Humbaracı Ahmed Paşa'nın fikirlerini alkışlayan ve gerçekleştirilmeleri için yardım vadeden aydın ve sağduyulu adamlar eksik değildi. Oysa kısa bir süre sonra, böyle bir reformun mevcut ordu düzenine tamamen aykırı olduğu ve kararlı bir biçimde yürütüldüğü takdirde, ordunun kökten değiştirilmesi ile sonuçlanacağı ortaya çıktı. İlgililerin çoğunun menfaatlerine aykırı idi ve bu yüzden bunu engellemek için ellerinden geleni yaptılar. Her yerde zamansız, kanunlara aykırı ve tehlikeli olduğu ilân edildi ve sonunda Divân-ı Hümâyûn'un da çoğunluğu bu reforma karşı çıkmak zorunda kaldı.

Humbaracı Ahmed Paşa yine de ilk İran savaşı sırasında en azından deneme amaçlı küçük bir birliği Avrupa örneğine uygun olarak oluşturma iznini almayı başardı. İstanbul halkının da kalabalıklar hâlinde katıldığı At Meydanı'nda bu birliğe büyük bir silah talimi yaptırdı ve bu gösterinin yeni olmasından dolayı bile büyük bir alkış aldı. Sultan I. Mahmud da oldukça ilgili görünüyordu. Bundan cesaret alan Humbaracı Ahmed Paşa, birliğini 5-6 ay içinde 12-15 bin kişiye çıkarttı ve padişahtan en azından ordunun büyük bir bölümünün Avrupa örneğine göre düzenlenmesine dair bir ferman almayı başardı. Piyadelere kılıç, tüfek ve süngüler dağıtılacaktı, sipahilere daha iyi atlar verilecek ve yine uygun silahlarla donatılacaktı; subay kadrosu takviye edilecek ve Avrupa stilinde bir ordu düzeni kurulacaktı.

Yine de bu ferman yerine getirilemedi. Zira, İran'daki ilk seferlerden sonra, Humbaracı Ahmed Paşa'nın rakipleri bu yeniliklere öncekinden de daha büyük itirazlarda bulunmaya başladılar. Yaşlı paşalar, bunlara ne diye ihtiyaç olsun ki diyorlardı; Osmanlı İmparatorluğu bunlar olmadan da ayakta durmuştu ve gelecekte de bunlar olmadan ayakta durmaya devam edecekti. Sonunda ordu içinde husumete ve karışıklığa sebep olacaktı ve saire. Bilhassa kendi birliğinin ortadan kaldırılacağından endişe duyan yeniçeri ağası bu planı engellemek

21 Bildiri için bk. *aynı eser*, s. 177-193.

için mümkün olan herşeyi yaptı. Mesele zorla kabul ettirmeye çalışıldığı takdirde, ayaklanma kaçınılmaz olabilirdi. Yaşlı kızlarağası da Humbaracı Ahmed Paşa'dan pek hoşlanmadığından, rakipleri askerî reformlarını şimdilik tamamen durdurmak zorunda kaldığı bir karşı ferman elde etmekte zorlanmadılar. Yalnızca getirdiği yeniliklerden biri olan ve İran savaşı sırasında avantajlarını yeterince kanıtlamış olan süngü muhafaza edilecekti[22].

Ancak Rusya ile savaşa girildikten sonra ordunun Avrupa modeline göre düzenlenmesi ciddi bir biçimde yeniden gündeme getirildi. Humbaracı Ahmed Paşa'ya kendi sistemine göre kuracağı 12-15 bin kişilik bir birliğin başında sefere katılma emri verildi. Oysa bu emri tam yerine getirecekken, rakipleri bir kez daha bu iş için ayrılan birlikleri kendilerine çekmeyi başardılar. Ancak 1000 kadar kişi toplayabildi ve bunlarla âdeta tek başına Özü Nehri'ne doğru tamamen yararsız bir sefere çıktı[23].

Artık bütün bu meseleyi tekrar geri çevirmek için yabancı etkiler de yer almaya başlamıştı. En azından Osmanlı silahlı kuvvetlerinin Avrupa modeline göre düzenlenmesini endişe ile izleyen St. Petersburg sarayının İstanbul'daki daimî elcisi aracılığıyla Humbaracı Ahmed Paşa'nın reformlarını gerçekleştirmek için kendisine yardımda bulunan en iyi Fransız subaylardan bazılarının olağanüstü teklifler karşısında desteklerini çekmeleri ve Rus hizmetine girmeleri için büyük çabalar gösterdiği ve bunu kısmen başardığı bir gerçektir[24].

Neticede Ahmed Paşa'nın reform sistemini kaysere karşı savaşta daha büyük bir çapta uygulamaya geçirme çabaları, istenen başarıyı getirmedi. Avrupa savaş sanatının her yöndeki bütün avantajlarını bir kez daha vurguladığı ve burada daha önce adı geçen detaylı bir rapor[25] ile kendisine ancak 8 bin sipahi ve 12 bin piyade ile 20 toptan oluşan bir birliğin tahsis edilmesini sağlayabildi, ama bu birlikle neredeyse hiçbir başarı elde edemedi. Zira Tuna boy-

22 Bonneval, *Mémoires*, II, 296-304 ve 265.

23 *Aynı eser*, s. 283-293.

24 Manstein, *Mémoires*, s. 113 ve devamı. Burada çariçe hakkında şöyle demektedir: "Bâbıâli'deki temsilcisi bu görevlilere Türkiye'yi terketmeleri telkininde bulunma ve onlara Rusya'da servetler verileceği ve büyük ihsanlarda bulunulacağı söylenilmesi emrini aldı".

25 Bonneval, *Mémoires*, s. 305-318. Humbaracı Ahmed Paşa da o zamanlar bu bildiride Bâbıâli'ye özellikle birliklerin giysileri açısından bilhassa Prusya ordusunu örnek gösteriyordu. Burada şöyle demektedir: "Hristiyan hükümdarların hepsinin içinde birliklerini iyi biçimde giydiren Prusya kralıdır".

larında bu birlikle katıldığı ilk seferlerde rakipleri her defasında asla çatışmaya girmemesini sağlayacak şekilde bir düzen kurmayı başardılar. Ulûfelerini ve tayınları azaltılarak, kendisine sırt çevirmesi sağlanan birliklerinin büyük bir bölümü, daha düşmanla karşı karşıya gelmeden kaçtı. Bütün bu olanlar karşısında çaresiz kalan Humbaracı Ahmed Paşa, kendisine sadık kalan küçük bir birlikle sonunda Banat yönünde ve Tisa Nehri boyunca Solnuk yakınlarına kadar akına çıktı, ama Habsburg birliklerinin üstün gücü karşısında kayıplar vererek, Tuna Nehri yönünde geri püskürtüldü. Bütün bunlar reform denemelerini daha ileri götürme hevesini tamamen kırdı. Divân-ı Hümâyûn ve bilhassa padişahın nezdinde kendisine gösterdikleri sadakatsizlikten dolayı ağır sitemlerde bulunmak üzere, hayal kırıklığı içinde İstanbul'a geri döndü. Tabii ki artık yapılacak bir şey yoktu. Yalnızca kendi kurduğu humbaracı ocağının komutası 1747'de ölümüne kadar Ahmed Paşa'ye bırakıldı ve bu makam daha sonra meşru oğlu Süleyman Bey'e geçti[26].

Bilhassa barış sağlandıktan sonra artık kimse ordunun Avrupa modeline göre düzenlenmesini düşünmüyordu. Padişahın ve sarayın bu yöndeki siyaseti, anlaşıldığı kadarıyla artık yalnızca yeniçeri ocağına hâkim cüretkâr ruhu, ocağı zayıflatarak ve maddî teşviklerle mümkün olduğunca kırmayı düşünüyorlardı. O dönemde 161 odaya kayıtlı 160 bin yeniçeriden yalnızca çok azı gerçekten silah kullanmayı biliyordu. İstanbul'da muhafız kıtası ve zabıta olarak asla 8-10 bin kişiden fazlasının bulunmaması sağlanıyordu. Diğerleri genelde zanaatla, bilhassa da ticaretle uğraştıkları eyaletlere dağıtıldılar. Sultan Mahmud, önceki imtiyazlara ek olarak yakın zamanda yeniçeriler tarafından ithal edilen mallar için gümrük muafiyeti tanıdığından, ticaretle uğraşmak oldukça kazanç getiriyordu. O tarihten sonra büyük birçoğunluğu bilhassa Suriye ve Mısır'a kadar sahil ticareti ile ilgileniyordu. Önemli bir kısmı kısa sürede zengin oldular. Artık zengin bir tüccar olmak için yeniçeri olunuyordu ve bunu da bir kez başardılar mı, talihlerini yönetim değişiklikleri veya saray isyanları ile denemekten ziyade huzuru ve düzeni korumak, yine kendi menfaatlerine oluyordu[27].

---

26 Bonneval, *aynı eser*, s. 377-390.

27 Bu hususlara bilhassa Porter, *aynı eser*, s. 335-337 dikkat çekmektedir ve şöyle demektedir: "Başlıca hedefi ve en önemli meselesi kendi güvenliği olan Sultan Mahmud'un izlediği politika, dizginlenemez yeniçeri ocağını, en azından İstanbul'da oturanları, sessiz bir tâbiyet ve bağlılık durumuna getirdi". Ayrıca: "Sultan Mahmud, diğer imti-

Humbaracı Ahmed Paşa'ya göre millette eksik olan savaş ruhunu muhafaza etmek ve ülkenin savunma gücünü daha iyi düzenlemek pek mümkün değildi; üstelik uzun süren barış sırasında Osmanlı gücünün dayandığı diğer askerî kurumlar da durdurulması mümkün olmayan çöküşe doğru gidiyordu. Bu yüzden Osmanlı ordusunu Rusya ile bir sonraki savaş başladığında, bilhassa Ahmed Resmî Efendi'nin kesin açıklamalarından öğrendiğimiz kötü durumda görmeye şaşmamak gerekir[28].

Bu şartlar altında Sultan I. Mahmud'un hükümdarlığının devletin iç yönetiminin diğer dallarında da daha derin, sürdürülebilir ve verimli reformlara dayalı bir dönem olamayacağı açıktır. Mesela sürekli malî sıkıntılar her zamanki gibi bilhassa yüksek makamlı zengin devlet memurlarının miraslarının yasal olarak veya zorla alıkonulması ile gideriliyordu ki bu, devlet erkânın sürekli değiştirilmesi sisteminde savaşlar, israf ve kötü yönetimden dolayı boşalan hazineyi doldurmak için sevilen bir araçtı. Bu sayede gerçekten de muazzam meblağlar elde ediliyordu. Örneğin yaşlı kızlarağası 96 yaşında öldüğünde mirasının yalnızca nakit para olarak muazzam bir miktar olan 20 milyon 18 bin keseden oluştuğu ve halefi olan genç Beşir Ağa'ya ait mirasın, sarayı yalnızca altı yıl boyunca yönetmiş olmasına ve yalnızca altı yıl hazineyi kullanma yetkisine sahip olmasına rağmen, 50 milyon akçeye ulaştığı söyleniyordu.

Bu muazzam meblağların büyük çoğunluğu, hazineye dahil edildikten sonra Sultan Mahmud'un yönetim anlayışına uygun olarak, bazıları bu iyi niyetli ve aydın hükümdarın asil ruhunun birer delili olarak günümüze kadar muhafaza edilen yararlı barış eserleri için kullanıldı. Camiler ve medreseler yaptırdı, iyi ücretlerle müderrislikler kurdu, dört kütüphane yaptırdı ve bu yeniliğin istendiği gibi ilerletilmesi sağlanamayacak kadar çok

yazların yanısıra yeniçerilere ithalat vergilerinden muafiyet tanıdı. Bu şaşırtıcı bir sayıda yeniçerinin en kazanç getirici işlerden biri olan ve Kahire, Suriye ve sair yerlere kadar genişlettikleri sahil ticaretinde faaliyet göstermelerine sebep oldu ve bu da askerlik ruhlarını ticaret ruhuna çevirdi. Ticareti teşvik ederek, aralarından zenginlerin oluşmasına sebep oldu ve onları lüksle tanıştırdı; böylece daha önce isyanlara ve ayaklanmalara katılmış olan birçok gazi, şu anda kendi güvenlikleri ve kolaylıkları adına yönetimin huzuru için endişe duyuyor".

28 Ahmed Resmî Efendi, *Wesentliche Betrachtungen oder Geschichte des Krieges zwischen den Osmanen und Russen in den Jahren 1768-1774* (*Hulasatü'l-İtibar*), Türkçe'den çeviri ve H.F. von Diez'in notları ile açıklanmış, Halle 1813. Eserin başı.

rakibi olmasına rağmen, daha Sultan [III.] Ahmed zamanında Macar devşirme İbrahim Müteferrika tarafından kurulan matbaaya çok ilgi gösteriyordu[29].

Sultan I. Mahmud, bilimin ve ciddi araştırmaların dostu idi ve bilhassa sonraki yılarında bilimle uğraşmayı çok seviyordu[30]. Ne yazık ki, gösterdiği bu ilgiye aslında şükran duyması gereken ulemâ sınıfı bu ilgisini hiç de şükranla karşılamıyordu. Hükümdarlığının son yıllarında barışı en yoğun şekilde rahatsız eden tam da bu sınıf oldu. 1752'de neredeyse kadiri-i mutlak kızlarağasının ulemâ sınıfından birine karşı haksızlığından dolayı tahtı bile tehdit edecekmiş gibi görünen bir ayaklanma çıkacaktı. Sıkça çıkan yangınlar ve yeniçeriler arasında tehlikeli hareketlerden dolayı zaten sinmiş olan Sultan I. Mahmud, bu güçlü ocağa ancak en güçlü rakipleri, kadir-i mutlak kızlarağasını kurban ederek bu isyanı bastırabileceğini düşünüyordu. Şeyhülislâmın da telkinleri ile kızlarağasını ulemânın yarattığı fırtına kopacağı anda idam ettirdi. Bu belki de en kararlı, ama aynı zamanda da kendi kendisini aşmasını gerektiren hareketlerinden biri olmuştu.

Bu felaketten sonra çok fazla yaşamadı. Uzun zamandır hasta ve zayıf düşmüş bir hâlde 13 Aralık 1754'te 58 yaşında Cuma Namazı'ndan dönerken, daha saraya varamadan hizmetkârlarının kollarında öldü[31].

Hiçbir zorluk çekmeden tahta çıkan kardeşi ve halefi olan III. Osman'ın üç yıl bile sürmeyen hükümdarlığı, genel olarak sakin, ama daha yüksek devlet amaçlarının teşviki için fazla kazanç getirmeyen şekilde geçti. Neredeyse yarım asrı Harem'in tembelliğinde ve yumuşaklığında geçirmiş, dolayısıyla da kendisini hükümdarlığa hazırlamak için hiçbir fırsat bulamamış olan bu bedensel ve ruhsal olarak geri kalmış hükümdar, hükümdarlık sanatını kendisini kısa sürede âdeta gülünç hâle getiren kaprislerin bir oyunu sanıyordu.

---

29 Tott, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, Amsterdam 1785, I, 112. Hammer, VII, 367 ve 583'te 1728'de İstanbul'da basılan eserlerin tam bir listesini vermektedir.

30 Bonneval, *Mémoires*, II, 411'de şöyle demektedir: "İstanbul'da bir matbaa kurduğumuzdan beri, kendisini okumaya verdi ve bu okuma onu açık zihinli biri yaptı, o doğal olarak kibirli ve kaba olmasına rağmen, iyi ve sevimli biri haline geldi ve özellikle verdiği söze sadık ve samimi biri oldu".

31 Hammer, VIII, 172. Yüzeyselliğinden dolayı dikkatli kullanılması gereken Tott, *aynı eser*, s. 84'te Sultan Mahmud'un ölümü sırasında meydana gelen olayları, halefi III. Osman'ın ölümünde olmuş gibi aktarmaktadır.

Cülusu sırasında yeniçerilere cülus bahşişi olarak yaklaşık 1.200.000 akçe dağıtarak, timar sahiplerini ve devlet memurlarını her taht değişikliğinde ödenmesi gereken vergilerden muaf tutarak, tahtın huzurunu sağladıktan sonra, meyhanelere, kadınların dışarı çıkması ve reâyanın giyim tarzı hakkında birçok kez yenilenen ve aynı sıklıkta tekrar vazgeçilen asayiş kanunlarını yeniden ağırlaştırarak büyük şeyler başardığını sanıyordu. Emirlerine gerçekten de uyulup uyulmadığını bizzat görmek için, tıpkı bir zamanlar II. Osman gibi gece vakti tebdil-i kıyafetle başkentin sokaklarında dolaşmayı ve asayiş görevini âdeta şahsen yerine getirmeyi seviyordu. Bu esnada eline düşen sarhoşların veya talihsiz hayat kadınlarının vay hâline![32] Onun gibi hükümdarlar, devletlerinin gitgide ilerleyen çöküşünü olağanüstü reformlarla durdurabilecek niteliğe sahip değildir.

Tabii ki III. Osman döneminde de sadrazamların sıkça değiştirilmesi gündemde idi. Bunların sonuncusu olan eğitimli, bilgili ve bilhassa dış politikada en önemli devlet işlerinde saçları ağrıyan Koca Ragıb Mehmed Paşa'nın, padişahın kaprislerini neredeyse hiç farkedilmeden 22 Aralık 1756'da gerçekleşen ölümüne kadar sadaret makamında kalacak kadar idare etmeyi başarmış olması, Osmanlı İmparatorluğu için bir talih addedilebilirdi.

III. Osman'ın halefi, Sultan III. Ahmed'in oğlu III. Mustafa ise hükümdarlık meselesine çok farklı bakıyordu. Olgunluk çağında –cülus ettiğinde 41 yaşında idi– olan Sultan [III.] Mustafa, daha yüksek amaçlara hizmet etmesini sağlayacak ruh ve karakter özelliklerine sahipti. Gençliğinin en güzel yıllarını geçirdiği Harem'in sessizliğinde bile sahip olduğu özellikleri ülkesinin iyiliği için kullanmayı isteyecek kadar öz bilince sahip olmayı başarmıştı. Bu açıdan birçok kişiyi yanılttı.

Dış görünüş olarak fazla olumlu bir görüntü çizmeyen III. Mustafa, başlangıçta tıpkı selefleri gibi zayıf ve kaderin öngördüğü ağır sorumlulukları taşıyamayacak kadar beceriksiz addediliyordu. Oysa kısa bir süre sonra karakterinin iyi yönleri gelişmeye başladı. Büyük bir ruh canlılığını, geleneklere bağlılık, düzen ve adalet duygusu, devletin ihtiyacı olan şeylere karşı derin bir anlayış ve yalnızca ara sıra yanlış bir hareketliliğe sapmasına sebep olan olağanüstü bir faaliyet ile bağdaştırdı. Ayrıca yaptığı ciddi araştırmalar, normalin üstündeki yeteneklerini erken dönemlerde geliştirmişti. Yazı ve hitabette usta idi ve

32 Tott, *Mémoires*, I, 81.

en derin düşüncelerini bile başarılı bir şekilde şiirsel mısralara sarmayı biliyordu. Bu açıdan hakkında bildiğimiz herşey daha derinde yatan manevî bir unsurun ve kimi zaman melankoli ve hayalperestliğe kadar varan dinî bir duygunun işaretini taşımaktadır. Yıldızların yanılmazlığına inanıyordu ve müneccimlerinin yardımı ile talihini ve talihsizliğini önceden bilmek istiyordu.

Sultan [III.] Mustafa'nın ruh halini ve manevî yeteneklerini belki de en güzel şekilde gösteren şey, Allah'a huşu içinde bu ağır görevi yerine getirmek için kaçınılmaz addettiği "takdire değer özellikleri" kendisine vermesi için yalvardığı küçük ve ince düşünceli şiiridir. Şu sözlerle başlar:

Kuvvet ve varlıktan yoksunum,
Allah'ım benden hesap sorma!

ve şu sözlerle biter:

Önünde eğiliyorum,
Yalnızca senin emirlerine uyacağım,
Bin canı sana kurban ederim!
Rahman olan Allah aşkına,
Bana üstün özellikler bahşet[33].

Bu üstün yetenekli ve derin düşünceye sahip hükümdarın, artık ülkeyi gitgide artan çöküşten çekip çıkarına zamanının geçtiğinin bilincine varmış olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemde içinde bulunduğu durumlar için karakteristikti:

Devlet çöküşte: Bizim hükümdarlığımızda tekrar şaha kalkacağını düşünme![34]

Osmanlı gücünün kaldırılması için ellerinde imkânı olanlara en derin nefretini de açıkça belli ettiği bir şiirinde bu gerçeği kendisine itiraf etmekte idi:

Devlet memurlarının hepsi işe yaramaz hâle geldiler[35]

33 Ahmed Resmî Efendi, *Wesentliche Betrachtungen* adlı eserin girişinde Diez tarafından aktarılmıştır, s. 11.

34 Diez, Ahmed Resmî Efendi'nin eserine giriş, s. 17.

35 *Aynı eser*, s. 13.

Yine de ülkesini kalkındırmak için elinden geleni yapmaya kesin kararlı idi. Araçlarını seçerken her defasında doğru aracı seçmemiş olabilirdi. Hükümdarlığı ne iç yönetimde, ne de dış meselelerde çok talihli geçen bir hükümdarlık olmadı. Ayrıca en azından başlarda sürekli hareket hâlinde olma hissi ile ne kendisine, ne de ülkesine yarar getiren gereksiz ve yanlış tedbirler aldı.

Tıpkı Sultan III. Osman gibi meyhaneler, kadınlar ve uygunsuz kıyafetler ile ilgili kanunları ağırlaştırarak, ülkenin refahını koruyabileceğini sanıyordu ve tıpkı Sultan [III.] Osman gibi geceleri sokaklarda dolaşarak, emirlere uyulup uyulmadığını kontrol etmekten ve bu arada bazı sert davranışlarda bulunmaktan da çekinmiyordu[36].

Baştan beri iyi niyetle büyük bir özen gösterdiği malî ıslahatlar da çok başarılı olmadı. Askerî birliklere, son defa da olsa cülus bahşişini vermekten ve devlet memuriyetlerinin yenilenen ve yeni çıkartılan beratları için ödenen vergiler için kısmen muafiyet tanımaktan kaçınamadı. Oysa hazinenin bu yüzden kaybettiği gelirleri, kolayca detaylarda takılı kalabilecek aşırı tasarruflarla kapatmaya çalıştığında, hazineye hiçbir şey kazandırmadan cimrilik ve açgözlülük iftirasına uğradı. Bu yöndeki ıslahatları, mesela Harem'in ve sarayın harcamalarında kesintilerin yapılması ve vakıfların daha iyi yönetilmesi gibi akla ilk gelen tedbirlere dayanırken ve bu arada da tabii ki kendisine düşman edinirken, kötü bir malî yönetimden, yüksek makamlardaki devlet erkânının, eyaletlerdeki yöneticilerin ve vergi memurlarının devlet gelirlerinin israfına sebep olan rüşvet ve yolsuzluklarından kaynaklanan kökleşmiş musibetleri gidermesi mümkün değildi. Mekke ve Medine'deki kutsal yerlerin geçimi için tahsis edilen vergilerden ciddi bir denetim sonucu mirî hazine için 1.000 kese fazladan kazanılmış olması bile olağanüstü bir başarı sayılıyordu[37].

36 Tott, *Mémoires*, I, 95.

37 Tott, *aynı eser*, Bölüm I, s. 99 ve 142. Hammer, VIII, 213. Diğerlerinin yanısıra Kont Vergennes tarafından Sultan Mustafa'nın çok iyi bir karakteristiğinin verildiği *Politique de tous les Cabinets de l'Europe pendant les regnes de Louis XV. et de Louis XVI.*, ikinci baskı, Paris 1801, III, 105 ve devamında verilen *Mémoire sur la Porte Ottomane, composé au retour de son Ambassade à Constantinople* (1768) adlı eserde bu hususa özellikle değinilmektedir. "Bu hükümdarın yönetiminde birçok kısıtlama ve sansür oldu; [halk] kişisel bir cimrilik ve pintilikle vergilendirildi; dedikodular böyle ifade ediliyor, ama gerçekte, bu eleştiri tamamen doğru ve haklı değildi". Ayrıca "Sultan Mustafa kendi kendisine faydalı reformlar yapmışsa da düşündüklerinin hepsine ulaşamadı". Diez de *aynı eser*'inde genel olarak Sultan Mustafa hakkındaki karakteristiğinde Vergennes ile uyum sağlamaktadır.

Bu aslında daha ziyade Sultan III. Mustafa'nın cülusu sırasında onayladığı ve padişahın zaaflarını sadrazamın 1763 Nisan'ında ölümüne kadar neredeyse mutlak bir güçle devleti yönetmesine izin vermesini sağlayacak kadar zeki ve çevik Sadrazam Koca Ragıb Mehmed Paşa'nın başarısı idi. Sultan [III.] Mustafa, doğal bağımsızlık dürtüsünden dolayı sonunda böyle bir hâkimiyetten rahatsız olmasına ve tahammül edememesine rağmen, Koca Ragıb Paşa'ya danışmadan hiçbir şey yapmaya cesaret edemiyordu. Koca Ragıb Paşa bu arada ülkeyi sarmış musibetleri gidermek için aslında etkin bir çarenin bulunmadığı hususunda efendisi ile aynı düşünceye sahipti; yalnızca sürekli bir barış durumunu koruyarak, bu musibetlerin zamanla azaltılabileceğini düşünüyordu.

Bu yüzden bilhassa Bâbıâli'nin dış devletlerle ilişkileri açısından yürüttüğü siyaset, barışa dayalı idi[38]. İç yönetimde ise örnek aldığı Köprülülerin başarılarına ulaşamadı. Yine de genel olarak huzuru ve düzeni muhafaza etmeyi başardı ve ordunun güçlendirilmesi, daha iyi bir malî yönetim ve daha yüksek devlet amaçlarının bina, medrese ve kütüphane, vs. inşası aracılığıyla teşviki için oldukça önemli gayretlerde bulundu, ama yine de daha derin tedbirlerle Osmanlı sisteminin ilerlemekte olan çöküşünü kalıcı olarak durdurmayı başaramamıştı. Mesela Karadeniz'i bir kanal aracılığıyla İznik Körfezi'ne bağlamaya çalışması gibi bazı teşebbüslerde talihsizlik âdeta yakısını bırakmamıştı. Bunun için çok büyük paralar harcanmıştı, ama planlar başlar başlamaz beklenmedik zorlukladan dolayı suya düştü[39].

Bu arada Koca Ragıb Mehmed Paşa'nın mirî hazineye mirasından 60 bin kese altın kazandıran ölümünün Sultan Mustafa'nın hükümdarlığı için ayrıca bir talihsizlik olup olmadığını sorgulamamız gerekir. En azından ana dayanağı kendisinin oluşturduğu kararlı ve kesin bir yönetim sistemini takip ediyordu. Oysa ölümünden sonra yalnızca sözde değil, özde de mutlak hükümdar olmak isteyen Sultan [III.] Mustafa, kısa sürede uğursuz bir tereddüde düştü. Çok yönlü faaliyetleri sırasında çok daha güçlü etkiler altında anlamadan ve istemeden kendisi ve ülkesi için felakete sebep olacak şekilde yanlış yollara sürüklendi.

38 Ahmed Resmî Efendi, *Wesentliche Betrachtungen* adlı eserin girişinde Diez tarafından aktarılmıştır, s. 6. Burada sadrazamın Sultan [III.] Mustafa ile ilişikleri ayrıntılı olarak verilmektedir. Diez, yerinde bütün bu bilgileri toplama fırsatına sahipti.

39 Tott, *aynı eser*, s. 97 ve Hammer, VIII, 224.

Koca Ragıb Paşa'nın halefi olan Hamza Hamid Paşa, onun okulundan gelmiş olmasına ve öğretmeninin yerine geçmeye hevesli olmasına rağmen, sadaret makamında ancak altı ay tutunabildi. Hiçbiri Sultan [III.] Mustafa'nın kaprislerini ve huzursuz yapısını dengeleyebilecek veya hükmedecek ruha ve karaktere sahip olmadığından, sadrazamların sıkça değiştirilmesi yeniden gündeme gelmişti. Sultan [III.] Mustafa tek başına hükmettiği dönemlerin en önemli özelliği yine içeride huzurun ve dışarıda barışın korunması oldu. Oysa ikisini de başaramadı. Sadrazamların sıkça değiştirilmesinden kaynaklanan sağlam ve kararlı bir üst düzey yönetim eksikliği, ülkenin her yerinde görülmeye başlayan hareketlerle kendisini gösteriyordu.

Arnavutluk ve Karadağ'da Küçük Stefan (Stiepan Malî veya Stefano Piccolo) adında cüretkâr bir maceraperest, 1762'den tahttan indirilen Çar III. Petro'nun maskesi altında 1767'den beri başarıyla eşkiyalık yapıyordu[40]. Sakız Adası'nda ve Kıbrıs'ta vergi memurlarının zorba davranışlarından dolayı kanlı çatışmalar çıktı. Bağdat'da askerlerin ayaklanması Bağdat Beylerbeyi Ali Paşa'nın hayatına mâl oldu. Gürcistan, haracı ödemeye reddetmesinden ve Rusya tarafından el altında beslenen gruplaşma kavgalarından dolayı sürekli karışıklıklara ve açık isyanlara maruz kalmıştı. Arabistan'da kutsal şehirler Mekke ve Medine nüfusu ile komşu Bedevî boyları arasındaki kavgalar asla dinmiyordu ve Mısır'da Memlükler ve Osmanlı hıdivleri arasındaki düşmanlık, bilhassa Abaza Ali Bey, şeyhü'l-beled, yani 24 sancak tarafından seçilen kişi olarak Memlükların başına geçtiğinden beri, gitgide daha kesin ve tehlikeli bir karakter almaya başlamıştı.

İçerideki bu huzursuzluklar kısmen dış ilişkilerle de daha yakın bir ilişki içine girmişti, zira Rusya ile yapılan bir sonraki savaşta, Rusya tarafından kendi lehlerine kullanıldı. Sultan Mustafa, aslında bu savaştan kaçınmayı yeğlerdi. Lâkin Divân-ı Hümâyûn'daki savaş yanlısı grup bir kez üstünlüğü ele geçirince, savaşı korkakça reddetmek onur meselesi hâline gelmişti. En azından ülkenin hayrına ve kendi şanına savaştan muzafferane bir şekilde çıkacağını umarak savaşı kabul etti. Gerçi savaşın sonunu göremedi, ama savaşın gidişatı mezarına götürdüğü en üzücü tecrübe ve en acı hayal kırıklığı oldu.

Bu savaşın sebepleri ve çıkış noktası, bizi şimdi de Bâbıâli'nin Bağdat barışından sonra Avrupa devletleri ile ilişkilerine geri götürecektir.

---

40 Daha ayrıntılı bilgi için bk. *Stiepan-Mali ou Stephano Piccolo, le pseudo Pierre III, Empereur de Russie, 1768*. Ancak bu yazı yine de dikkatli kullanılmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

BÂBIÂLİ'NİN BELGRAD BARIŞI VE 1768 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NA KADAR DIŞ SİYASETİ

1) Batılı Devletler ve Prusya'nın Şark Siyasetine Girişi

Belgrad Barışı'ndan sonra Avrupa'da meydana gelen karışıklıklar Batılı ve Kuzeyli devletleri bir süreliğine Şark Meselesi'nden uzaklaştırmamış olsaydı bile Bâbıâli'nin gelecekteki siyaseti yine de barışçıl olmaya devam edecekti. Zorunluluklar, yönetimdeki şahsiyetlerin ruh hali ve Bâbıâli'nin dönemin Avrupa devletleri arasındaki büyük hareketler karşısında konumu, daha önce de kısmen ima ettiğimiz gibi, itici güçlerden bazıları idi.

Kendisiyle yeterince meşgul olan Bâbıâli, o dönemlerde Avrupa devlet düzeninin tamamını değiştirecekmiş gibi görünen ve önemli sonuçlara gebe hâdiseler karşısında neredeyse tamamen ilgisiz ve âdeta pasif bir tutum içerisinde idi. Hâdiselere yabancı idi; dolayısıyla bu hâdiseleri nasıl değerlendirmesi gerektiğini de bilmiyordu ve dönemin gerektirdiği zorunluluklardan dolayı ancak başkaları tarafından bu hâdiselerin içine çekilecekti. Avrupa'daki büyük devletlerin Şark siyasetini belirleyen de büyük ölçüde bu tutum oldu.

Kont Vergennes, İstanbul'daki elçilik görevinden geri döndükten sonra 1768'de XV. Louis'ye Bâbıâli'nin durumu hakkında verdiği raporda şöyle diyordu: "Bâbıâli'nin tutumunu anlamak için, Türklerin siyasî kombinasyonlarının Hristiyan devletlerin kombinasyonundan çok uzak olduğunu gözönünde bulundurmak gerekir. Avrupa'yı sürekli olarak tetikte ve belki de sürekli heyecan içinde tutan ve sonunda diğerine aksettirmeden tek bir kurşunun bile

atılamamasına sebep olan denge sistemi, Türklere tamamen yabancıdır. Kendilerine ve devasa imparatorluklarına yoğunlaşan Türkler, bizim karşılıklı menfaatler olarak adlandırdığımız herşeye karşı ilgisiz kalmak için sahip oldukları güce dayanarak bunun için yeterince gerekçeler bulabileceklerini düşünmektedirler. Zira kendi iç yardımcı kaynaklarda daima doğrudan menfaatlerine saldıranların planlarını bozabilecek imkânları bulabileceklerinden emindirler. Bu düşünce, Hristiyanların meselelerine doğrudan katılmalarını yasaklayan ve barış içinde oldukları hiçbir devlet ile doğrudan ve resmen mevcut antlaşmaları ihlal etmedikleri sürece savaşa girmemelerini öngörün şeriat kanunları ile yasaklanmıştır"[1].

Bâbıâli'nin 1745 yılı başlarında o dönemde birbirleriyle savaş hâlinde olan saraylara ciddi bir biçimde barış için arabuluculuk yapmayı teklif etmesi, muhtemelen Osmanlı siyasetinin üzerinde iyice düşünülmüş bir sistemden ziyade Viyana sefiri olarak ve Nemirov ve Belgrad barışlarında temsilci olarak Avrupa devletlerinin diplomatik faaliyetlerini belirli bir ölçüde izleme fırsatını bulmuş olan Reisülküttab Mustafa Efendi'nin cüretkârlığı siyasî kaprisi idi. Bâbıâli'nin Avrupa devletleri arasındaki kavgalar üzerinde belirli bir nüfûz kazanmasını isteyen Humbaracı Ahmed Paşa bile bu adımı öyle orijinal ve tuhaf buldu ki, bu fikri hiçbir şekilde uygun bulmadı. Ona göre padişah –ki buna bilhassa dikkat etmek gerekiyordu– mevcut gücüne göre, gerçekten gerektiğinde ileri sürülen bu teklifi gerçekten ve başarılı bir şekilde yerine getirebilecek durumda değildi. Lâkin Divân-ı Hümâyûn'da şahsî nüfûzu artık iyice azaldığından, itirazı istenen etkiyi yaratmadı.

Gerçekten de bütün kabinelere Bâbıâli'nin barışçıl niyetlerini şeklen ve resmen bildiren bir yazı gönderildi. Oysa Bâbıâli'nin bu beklenmedik siyasî yaklaşımı olumsuz, hatta neredeyse utanç verici bir izlenim bıraktı. Bütün bu hâdiselerden en fazla etkilenen iki devlet, Fransa ve Avusturya, cevaplarını geciktirerek zaman kazanmaya çalıştılar ve daha sonra bu teklifi daimî dostça düşüncelerini ve Avrupa'da barışın tesis edilmesini aynı şekilde arzu ettiklerine dair güvence vererek, nazik bir biçimde geri çevirdiler[2]. Yalnızca kavgalardan aslında fazla etkilenmeyen ikincil ve üçüncül derecede devletler bu teklifi severek kabul ettiler. Bilhassa kısa bir süre önce Bâbıâli ile daha

1 Vergennes, *Mémoire sur la Porte Ottomane*, *aynı eser*, s. 142.

2 Osmanlı kaynaklarına ve Avusturya Sefiri Penkler'in raporuna göre Hammer, VIII, 59.

yakın ilişkiler içine girmiş olan ve tabii ki ilişkilerini sıcak tutmak isteyen Napoli; ayrıca Şark Meselesi'nde artık neredeyse hiç söz sahibi olmayan ve yalnızca tarafsızlığını ve Bâbıâli ile barışı her ne pahasına olursa olsun muhafaza etmeye niyetli olan Venedik Balyosu Donado, senatonun Bâbıâli'nin yazısına olumlu cevabını bir an önce teslim etmek için gösterdiği çaba karşılığında sadrazamdan özel övgüler ve o dönemlerde dost ülkelerin diplomatik temsilcilerine padişahın özel teveccühünü göstermek için kullanılan bir samur kürk aldı[3].

Divân-ı Hümâyûn bu arada akılcı davranarak, bütün bu meseleden sessizce vazgeçti ve nihayet üç yıl sonra savaştaki devletlerin Aachen Barışı (18 Ekim 1748) ile geçici olarak sona eren kavgaları ile bundan böyle hiç ilgilenmedi[4]. Bâbıâli, söz konusu devletler karşısındaki konumunu menfaatlerine uygun olarak muhafaza etmeyi yeğliyordu ve bu yüzden Avrupa'daki genel hâdiselere kararlı bir şekilde müdahale ederek, nüfûz kazanmayı düşünmüyordu bile.

Bâbıâli, barış için teklif ettiği arabuluculuğun geri çevrilmesinden dolayı Viyana kabinesine kızgın olmasına rağmen, bu yönde huzuru muhafaza etmek için yalnızca Toskana büyük dükünü Kayser I. Franz olarak resmen kabul etmeyi değil, Avusturya ile yalnızca belirli bir süre için akdedilen barışı "kalıcı ve ebedî" bir barışa dönüştürmeyi ve aynı zamanda yeni kayser ile Toskana büyük dükü olarak özel bir barış ve dostluk antlaşması akdetmeyi uygun buldu. Bu başarıları bilhassa Kont Ulefeld tarafından Habsburg sefiri olarak geride bırakılan ve Kayser I. Franz'ın tahta çıkmasından sonra vekil ve olağanüstü elçi tayin edilen Baron von Penkler'in diplomatik çevikliğine borçluydular.

3 Hammer, *aynı eser*, s. 59'da Marki de Salas'ın Napoli'nin onay verdiğini bildiren olumlu yazısından bahsetmektedir; Venedik'e gelince Diedo, *Storia della repubblica di Venezia*, IV, 448'de Senato'nun İstanbul'da yarattığı olumlu etkiyi şu sözlerle özellikle vurgulamaktadır: "Sadrazam, sultan adına, rakip hükümdarları barışa, kayıtsız olanları da düşünmeye sevketmek için Hristiyan krallara gönderilen mektuba Senato'nun ivedilikle cevap vermiş olmasını vurgulayarak ve Büyük Efendi'nin, Senato'nun ihtiyatına, inanca, ilkelerin istikrarına olan onayını beyan ederek, bunlar için, haklı olarak, en samimi dostluğun devamı açısından, münasip görüldüğü takdirde, o imparatorluğun âdetine uygun şekilde elçiye, kendisine verilen değerin açık bir delili olarak, Bâbıâli'nin vermek âdetinde olduğu, en seçkin övünç kaynakları arasındaki samur giysi ya da kürkü vermek isteyerek".

4 Vergennes, *Mémoire, aynı eser*, s. 108'de Sultan Mahmud'un o dönemdeki tutumu hakkında şöyle demektedir: "Çeşitli sözlerin etkisiyle arabuluculuğunda karar kılmışsa da, aldığı red duygularını provoke etmek için şanını fazla ilgilendirmemişti".

Son barış antlaşmasından beri askıda kalan sınır anlaşmazlıklarını nihayet sona erdirmeyi başardığı gibi, Habsburg ile yapılan barış antlaşmasının ebedileştirilmesine karşı bilhassa Versailles Kabinesi'nin başını çektiği entrikaları da engellemeyi başardı. Fransa ne de olsa böyle bir durum karşısında en fazla endişe duyması gereken devletti. Zira Marki Villeneuve'nin Belgrad Barışı sırasında başarılı arabuluculuğu sayesinde Divân-ı Hümâyûn'da diğer devletlere kıyasla önemli bir ağırlık ve çok olumlu bir konum elde etmişti ve bu konumunu kendi amaçlarına yönelik olarak kullanabilmek için, ağırlığını muhafaza etmesi gerekiyordu. Tabii ki bu amaçlar, Avrupa'da o döneme damgasını vuran karışıklıklarda öncelikle Bâbıâli'yi Macaristan'da bir şaşırtma harekâtına ikna etmeye ve Avusturya ile ebediyen barış yapmasını mümkün olduğunca engellemeye yönelikti.

Dışişleri Bakanı Marki d'Argens, yalnızca Villeneuve'nin İstanbul'daki halefi Marki Castellane'ye değil, bütün bu meseleye yeniden ciddi bir biçimde eğilen Humbaracı Ahmed Paşa'ya da kesin talimatlar vermişti. Bu talimatlara göre, Habsburg silahlarının İtalya'daki ilerleyişini kendi güvenlikleri için tehlike arz ettiğini ileri sürdüler. Hatta, istenen şaşırtma harekâtı yapıldığı takdirde, muazzam paralar vermeye bile hazırdılar, ama yalnızca Avusturya'ya karşı savaş gerçekten başladığında. Şayet meseleyi başarıyla sonuca götürdüğü takdirde Humbaracı Ahmed Paşa'ya da karşılık olarak o dönemlerde istediği gibi, Fransa'ya engellenmeden ve onurlu bir şekilde geri dönme hakkı vadediliyordu. Lâkin bu yöndeki bütün gayretler nafile idi[5].

Humbaracı Ahmed Paşa'nın yatak odasına varana kadar casuslar bulunduran Penkler –bu görev için bilhassa müphem olduğu kadar sinsi bir kişi olan ve Napoli elçi heyetinin şansölyesi olarak her yere sinsice girmeyi başaran Cenevreli Chenevrier'i kullanıyordu– Fransa'nın yaptığı herşey hakkında bilgi sahibi idi ve böylece doğru zamanda doğru adımları atmayı başarıyordu. Tabii ki Bâbıâli'nin barışçıl tutumu da buna yardımcı oluyordu. Fransa ile Bâbıâli arasında Castellane tarafından teklif edilen ve Toskana Büyük dükü kayser tacından feragat edene kadar Bâbıâli'nin Avusturya'ya karşı savaşı tekrar başlatmasını ve devam ettirmesini öngören gizli antlaşma, Divân-ı Hümâyûn'da

5 Bu durumlar hakkında en iyi bilgileri Kont des Alleurs'un 23 Aralık 1746'da Humbaracı Ahmed Paşa'ya gönderdiği ve şu sözlerle başlayan bir yazı vermektedir: "Argenson markisi, Fransa için esas olanın Türklerin Macaristan'a yönelik bir değişimi yapmanız olduğunu size yazmamı bana emretti"; Hammer, VIII, 488.

olumlu karşılanmadı. 1741'de olağanüstü elçi olarak krala ve Versailles sarayındaki naibine sunmak üçere muazzam hediyelerle Fransa'ya gelen ve o tarihten itibaren Fransa'nın Divân-ı Hümâyûn nezdinde en önemli taraftarı ve destekçisi sayılan Said Efendi bile sözde hizmetlerinin yeterince kabul edilmediğini ve ödüllendirilmediğini düşündüğü için, Fransa'nın bu meseledeki niyetlerini pek desteklemiyordu.

Castellane ve Humbaracı Ahmed Paşa tarafından, ama Versailles Kabinesi'nden resmî yetki alınmadan, Bâbıâli'nin Avusturya'ya karşı silahlarına sarılması hâlinde Fransa'nın savaş masraflarının yarısını karşılayacağına dair vaatleri bile Divân-ı Hümâyûn'u barış yanlısı siyasetinden vazgeçirmeye muvaffak olamadı. Planın başarısız oluşunu bilhassa Castellane'nin beceriksizliğine ve ilgisizliğine atfeden ve bu yüzden görevden alınmasını talep eden Humbaracı Ahmed Paşa, 1746 sonbaharında d'Argens'a şöyle yazıyordu: "Padişah ve vezirleri, bilhassa Hristiyan âlemindeki durumlar Osmanlı İmparatorluğu lehine döndüğünden ve İran'a karşı yapılan savaş, Bâbıâli'yi yeterince meşgul ettiğinden, Macaristan kraliçesini hiçbir şekilde huzursuz etmemeye ve son yapılan antlaşmalardan geri çekilmemeye kesinlikle kararlıdırlar"[6].

Bütün bunlara Divân-ı Hümâyûn'un Fransa'nın niyetlerine pek güvenememesi de ekleniyordu. Versailles sarayının Bâbıâli'yi yalnızca kendi düşmanlarını barış yapmaya zorlamak için yeni bir savaşa karıştırmak istediğine ve Bâbıâli'yi daha sonra kendi kaderine terkedeceğine dair endişelerden bir türlü kurtulamıyorlardı. Ryswick Barış Antlaşması sırasında bu hususta yeterince tecrübe edinmişlerdi. Bâbıâli o zaman da Avusturya, Rusya, Lehistan ve Venedik ile savaşını tek başına yürütmek ve iki yıl sonra utanç verici Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla ancak Fransa'nın da Bâbıâli onurlu bir barış elde edene kadar savaşı devam ettireceğini taahhüt etmesi hâlinde silahlara sarılabilirlerdi. Oysa Versailles Kabinesi böyle bir taahhüdü vermeye kesinlikle yanaşmıyordu.

Neticede Penkler, Fansızların bütün entrikalarına rağmen, sonunda ikna kabiliyeti ve bilhassa reisülküttabın kendisine uymasını sağladığı parası ile Avusturya ile ebedî barışın, sözlü bir kavgadan sonra, 25 Mayıs 1747'de imzalanmasında muvaffak oldu. Divân-ı Hümâyûn ile anlaşmazlık içinde olan ve

6 Humbaracı Ahmed (Bonneval) Paşa'nın ve Castellane'nin mektupları için bk. Hammer, VIII, 487-496.

ciddi bir şekilde Fransa'ya geri çekilmeyi düşünen Humbaracı Ahmed Paşa, meselenin bu şekilde sonuçlanmasına öylesini içerlemişti ki, uzun zaman önce yakalandığı amansız hastalığa bundan iki gün önce yenilmişti[7].

Suçun tamamen kendisine ait olduğu düşünülen Castellane, hemen ardından geri çağrıldı ve yerine altı ay sonra, aynı isimde eski sefirin (1711-1716) oğlu Kont des Alleurs getirildi, ama onun işi oldukça zordu.

O dönemlerde Versailles'de Şark Meselesi açısından yürütülen ikili ve dayanaksız siyaset karşısında çok dikkatli davranmasına rağmen, Fransa'nın Bâbıâli nezdinde sarsılmış itibarını tekrar sağlamlaştırması ve Divân-ı Hümâyûn'da başarılı bir faaliyet göstermek için gerekli güveni geri kazanması çok zordu.

İstanbul'un başından beri birbirlerinin planlarını bozan ve Fransa'nın yabancı saraylar nezdindeki temsilcilerini birçok kez yanlış bir izlenime, çaresiz bir duruma sürükleyen açık ve gizli tuhaf bir siyaset sisteminin içine çekildiği bilinmektedir. O dönemlere hâkim uğursuz metresler yönetiminin ayrılmaz bir parçası olarak, yönetici güçlerin karşılıklı güvensizliklerinin bir sonucu olan bu siyasetin kökleri, bilhassa bazı Leh soylularının teşviki ile 1745'ten beri Lehistan tahtını ele geçirmeye niyetlenen Prens Conti'nin niyetlerine dayanıyordu. Bu yöndeki amaçlarını daha iyi takip edebilmek için, Dışişleri bakanının haberi olmadan güvenlerini kazandığı Fransız sefirleri ile irtibat hâlinde olduğu ve Kral XV. Louis tarafından onaylanan, ama anlaşıldığı kadarıyla ancak Aachen Barış Antlaşması'ndan sonra 1748'de Marki Puissieux'nin bakanlığı sırasında düzenli bir hâl alan ünlü "gizli yazışmaları" oluşturdu. Başlangıçta Prens Conti, yönetimi bizzat ele almıştı, ama daha sonra, 1756'da, siyasetten elini ayağım çektikten sonra, Kral XV. Louis bu yazışmaların yönetimini güveninin özel bir göstergesi olarak, sonunda bu yüzden kötü bir duruma düşen ve bu esnada verdiği sadık hizmetlerin ödülünü sürgüne gönderilerek alan Kont Broglie'ye devretti[8].

---

7 Hammer, VIII, 91 ve 195'te adı geçen yazışmalar. Örneğin Castellane, d'Argens'a şöyle yazmıştı: "Dileklerinizin başarısına karşı her zaman asıl engel olan kararsızlığı Bâbıâli terkedecektir, bizim tarafımızdan bir taahhüt olmadan başlayacak savaş Türklerin onlarla barış yapmalarına kadar devam ederse bu meydana gelmiş olacaktır".

8 Bu hususta ayrıntılı bilgi, Kont Broglie'nin kendisini haklı çıkartmak için Kral XV. Louis'ye gönderdiği mektuplardan alınabilir. Bu mektuplar, *Politique des tous les cabinets de l'Europe* adlı eserin hemen başında verilmektedir. Bölüm I, s. 56'da ise şöyle denmektedir: Prens Conti XV. Louis'den ... "çeşitli yollarla sokulmuş olanlardan ma-

Stockholm, Berlin ve Varşova saraylarında görev alan Marki d'Avrincourt, Şövalye de le Touche ve Marki des Isarts'ın yanısıra Kont des Alleurs baştan beri Prens Conti'nin seçkin grubunun bir üyesi idi. İstanbul'daki sefareti sırasındaki ana görevi, Rusya'nın kuzeye ve güneye yönelik saldırılarına karşı Fransa'nın arabuluculuğunda Lehistan, İsveç, Prusya ve Bâbıâli arasında daha sonra Versailles Kabinesi'nin de katılacağı bir nevi dörtlü ittifak kurmaktı. Bu ittifak hemen devreye girmeyecekti; aksine kendisine özel görevler yükleyerek Bâbıâli'yi korkutmamak için, Rusya'nın Lehistan'ın bağımsızlığını tehdit etmesi hâlinde bir ön tedbir olarak hazır tutulacaktı[9].

Bu zorlu görevi başarıyla yerine getirebilecek biri varsa o da Kont des Alleurs idi. Bunu bilhassa halefi Kont Vergennes onaylamaktan imtina edememekte idi. "Bu sefirin müzakereler sırasında sergilediği bilgeliği ne kadar övsem azdır. Ama durumlar ona karşı idi. Padişahın sistemi kesindi. Huzur istiyordu ve uzun bir ileri görüş gerektiren meselelerle meşgul olmaya meyilli değildi. Bâbıâli'ye hâkim olan ilgisizlik, müzakerecinin aklını yendi. Gayreti ve becerikliliği, sayısız çabalardan sonra yalnızca belirsiz umutlar ve aslında tamamen olumsuz cevaplar olan müphem vaatlerle sonuçlandı"[10].

Des Alleurs, Divân-ı Hümâyûn'a böyle bir ittifakın uygunluğunu, hatta gerekliliğini bir dizi yazı ile anlatmaktan yorulmadı. Bu amaçla İsveç Sefiri Celsing ile irtibata geçmişti, hatta Divân-ı Hümâyûn'un ve sarayın iç kısımlarına kadar nüfûzlu bağlantılar kurmuştu. Lâkin, selefi Castellane'den daha başarılı olamadı. Bütün çabaları bir kez daha Bâbıâli'nin sarsılmaz barış siyaseti karşısında başarısızlığa uğradı.

Aslında Osmanlı devlet uygulamalarına aykırı olmasına rağmen, 1749 Nisan'ında Marki Puissieux'ye Bâbıâli ile böyle bir ittifakın belki daha önceki zamanlarda elde edilebileceğini, ama bunun artık mümkün olmadığını yazıyordu. Söz konusu mektubunda şöyle diyordu: "Belgrad Barışı'ndan sonra bu-

jestelerinin elde edeceği fayda konusu " ... üzerine bu gizli yazışmaların oluşturulmasını önermiştir.

9 des Alleurs, kendisine verilen görevi, Bakan Puissieux'ye gönderdiği 23 Kasım tarihli bir mektubunda (Hammer, *aynı eser*, s. 501) şöyle tanımlamaktadır: "Temel krediyi yeniden almak, İsveç'i korumak, Lehistan'ı yüzüstü bırakmamak, Rusya'nın büyük projelerinin uygulanmasını durdurmak, bana, hiçbir zaman gözden kaçırmamamı emrettiğiniz dört amaçtır".

10 Vergennes, *Mémoire*, *aynı eser*, s. 115.

rada herşey çok değişti. Fransa'nın Bâbıâli'nin arabuluculuk yapmasını reddetmesi, Viyana ve Rusya sarayları ile ebedî barış imzalanması, İran ile yapılan savaştan kaynaklanan bitkinlik ve son olarak padişahın özel menfaati veya sadaretin sarayın emrine girmesi ve ülkenin her yerine hâkim huzursuzluk, padişahın tahtta kalmasını sağlamak ve genel bir ayaklanmayı önlemek için tek çare olarak barışçıl bir sistemin benimsenmesine yol açmıştır"[11].

Des Alleurs, Bâbıâli'nin 30 bin Rus'un Avusturya topraklarından Flandern'e geçmesine itiraz etmesini bile sağlayamadı. Şimdilik ne Rusya, ne de Avusturya ile düşmanca bir tutum içine girmek istiyordu ve Kont des Alleurs'un 1754'te utanç verici olduğu kadar başarısız bir faaliyet gösterdikten sonra, İstanbul'da öldüğünde hiçbir şey başaramamış olması gayet doğaldı.

Kral, onun yerine halefi olarak Kont Vergennes'i tayin etti. 1755 Mayıs'ında belirli ve ölçülü talimatlar ile İstanbul'a geldi ve aynı yönde çok yönlü ve sağ görüşlü, ama aynı şekilde verimsiz bir faaliyet gösterdi. Mevcut durumlar dönemin Versailles sarayının siyaset anlayışına göre nihaî bir sonucu zorunlu ve istenebilir kıldığından, faaliyet göstermesi gerekiyordu.

Fransa ve İngiltere arasında savaş ilân edildi edilecekti. Her an İngiltere'nin 1747'de St. Petersburg sarayı ile yaptığı parasal destek antlaşmasına göre. amaları için Almanya'ya Rusları çekebileceğinden korkuyorlardı. Rusların geçişini tehdit edecekmiş gibi görünen Lehistan topraklarının ihlal edilmezlik meselesi bu yüzden artan bir öneme sahip oluyordu. Bâbıâli'yi bu geçişe gerekirse silah zoruyla karşı çıkmaya ikna etmek artık her zamankinden daha önemli idi. Lâkin Vergennes, sergilediği bütün diplomasi sanatları, açıktan ve gizlice verilen hediyeler ve parası ile ilgisizliğin ve sadrazamların sürekli değişmesinden dolayı Bâbıâli'nin dalgalı siyasetinin üstesinden gelemedi[12].

Versailles Kabinesi'nin aniden değişen Fransa ve Avusturya arasında 1 Mayıs 1756 tarihli ilk dostluk ve savunma ittifakı antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanan siyaset sistemi, Bâbıâli'nin olumsuz tutumunu ve Fransa sa-

11 Hammer, *aynı eser*, VIII, 501.

12 Vergennes, *Mémoire* adlı hâtırâtında bu hususta şöyle demektedir: "Vergennes şövalyesi boşuna doğrudan resmî ve gizlice uygulamalarla çabalamış oldu. Mantıkî kaynağı kullandı mı? Ve bazen daha etkili olan hediyeler ve vaatlerdir. Hiçbir ilerleme yapamadı; uyuşukluk tedavi edilmez boyuttaydı .... Kararlılığı ve gayreti ne olursa olsun kendisini bitirdi, ilerlemeler ne gerçek ne de tatmin edici olmadı".

rayının gelecekteki niyetlerine dair güvensizliğini zirveye çıkarttığında neredeyse delirmek üzere idi.

Fransa'nın yürüttüğü siyasette bu değişikliğin iddia edildiği gibi, gerçekten Bayan Pompadour'un hem Prens Conti'nin, hem de Kont Broglie'nin, hatta Kral XV. Louis'nin bile "gizli yazışmalarının" içeriğini kendisine bildirmeyi ısrarla reddetmelerinden dolayı duyduğu hoşnutsuzluktan kaynaklanıp kaynaklanmadığını ve bu kinci kadının bu esnada Dışişleri bakanlığına getirilen Abbe de Bernis'in telkinlerine uyup uymadığını burada fazla irdelemeyeceğiz[13]. Neticede Avrupa'daki genel durumlardan kaynaklanan daha önemli sebepler de mutlaka vardı.

Bilindiği gibi, Prusya'nın gittikçe artan gücü ve II. Frederik'in İngiltere ile ittifakı bütün siyasî geleneklere rağmen, Fransa ve Avusturya arasında daha sıkı ilişkilerin kurulması fikrini ortaya atmıştı ve bu fikrin gerçekleştirilmiş olması aslında Prens Kaunitz'in cüretkâr olduğu kadar akılcı siyasetinin diplomatik bir ustalık eseri idi. Derin bir siyasî sağduyuyu ve geniş kapsamlı planları tuhaf ve kibirli bir züppenin maskesi altında gizlemeyi çok iyi bilen bu olağanüstü devlet adamı, bu fikri daha Versailles sarayında olağanüstü elçi olarak kaldığı dönemde (1748–1753) Bayan Pompadour'un de onayı ile uzaktan başlatmıştı ki, ittifak antlaşmasının halefi Kont Starhemberg tarafından 1 Mayıs 1756'da imzalanması sanki Avrupa devlet sistemini tamamen değiştirecekmiş gibi görünüyordu ve bütün siyaset âlemini şaşırtarak, bunun sonucunda yakın geleceğin neler getireceğine dair heyecanlı bir beklenti içine soktu[14]. Bu önemli hâdiseyi burada Bâbıâli'nin tutumu ve Fransa'nın bundan sonra Bâbıâli karşısındaki konumu ile ilgili olduğu ölçüde ele alacağız.

Anlaşılacağı üzere, Versailles sarayının bu yönde duyduğu endişe bilhassa Divân-ı Hümâyûn'dan bu uğursuz antlaşmayı mümkün olduğunca uzun bir

13 Kont Broglie, meseleyi Kral XVI. Louis'ye 9 Haziran 1774'te yazdığı bir mektupta bu şekilde açıklamaktadır (*Politique des tous les Cabinets,* I, 58).

14 *Politique, aynı eser*, s. 59. Ayrıca Favier, *Conjectures raisonnèes sur la situation actuelle de la France dans le système politique de l'Europe, aynı eser*, Bölüm II, s. 8 ve devamı; ayrıca *Doutes et questions sur le traité de Versailles du 1 Mai 1756, aynı eser*, Bölüm III, s. 251 ve devamı. Burada bu antlaşmanın iyi ve kötü, hatta bilhassa kötü tarafları her yönden ve kimi yerde biraz fazla olumsuz bir şekilde tanımlanmaktadır. Son olarak da Vergennes, *Mémoire, aynı eser*, s. 117 ve devamı. 1 Mayıs tarihli antlaşmanın oluş sürecini, zarif ama biraz yüzeysel bir şekilde Kurd von Schlözer, *Choiseul und seine Zeit,* Berlin 1848, çizimin başında vermektedir.

süre saklamaya çalışmaları ile gün ışığına çıkıyordu. Viyana Kabinesi ise tam tersine sadrazama bu antlaşmayı bildirmek için acele etmişti. İstanbul'da ise muhtemelen iki yüzyılı aşkın bir süredir en amansız düşmanlar olarak tanınmış olan ve kendilerini de böyle gösteren iki devletin, birden nasıl en samimi dostlar olduklarını ve Fransa'nın Bâbıâli ile eskiden beri var olan dostluğunu nasıl böyle kolayca riske edebileceğini bir türlü anlamak istemiyorlardı ve anlayamıyorlardı.

Zira taraflara topraklarını karşılıklı olarak garanti etme ve bunları korumak için her birinin 20 bin kişi tahsis etme zorunluluğunu getiren bir antlaşmanın zamanla Bâbıâli için de tehlikeli olabileceğinin pekâlâ farkındaydılar. Hatta antlaşmayı daha da derinden inceleyince Bâbıâli'nin "*casus foederis*" şartından muaf tutulmadığı, yani Fransa'nın Avusturya'ya vadettiği yardımı gerektiğinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı da sağlamak zorunda olduğu ortaya çıkınca bu tehdit daha da muhtemel görünüyordu.

Oysa daha da ileri gidilmişti. O dönemde Viyana sarayı ile iyi ilişkiler içinde olan Rusya, âdeta Bâbıâli'nin asla ve hiçbir şart altında "*casus feodoris*" şartından muaf tutulmamasını talep etmişti. St. Petersburg'daki Habsburg sefiri Kont Esterhazy, gerçekten de bu meseleyi müzakere etmek üzere, buradaki Fransız sefiri Chevalier Douglas'ı "gizli bir toplantıya" çağırmaya ikna oldu. Oysa Versailles sarayı böyle bir tavizi fazla ağır buldu. Dönemin Varşova sefiri Kont Broglie, özel bir muhtıra ile böyle bir adımın uygunsuzluğuna ve getirebileceği tehlikelere dikkat çekti ve bu muhtırayı Dışişleri Bakanı Rouillé'den alan XV. Louis, en azından bu görüşlere kulak verecek ve Rusya ile gizli bir antlaşmayı, kabinedeki Avusturya yanlılarını kızdırma pahasına reddedecek kadar basirete sahipti[15].

Ne yazık ki, Fransa ile Bâbıâli'nin arasını bozma hedeflerini dur durak bilmeden takip eden Avusturyalı ve Rus casusların bitmek bilmeyen faaliyetleri sayesinde bu sır Divân-ı Hümâyûn'a kadar ulaşmıştı. Kont Vergennes, sadrazama bu gizli antlaşmanın yapılmadığını kanıtlamaya çalıştı, ama nafile. Fransa'nın 1 Mayıs tarihli antlaşmayı akdederken, Bâbıâli'ye karşı hiçbir düşmanca niyet beslemediğine ve hâlâ Bâbıâli ile barış ve dostluk içinde ya-

15 Favier, *Conjectures*, *aynı eser*, s. 9 ve devamı. "Gizli antlaşma"nın kabulü, kendi düşüncesine göre Bâbıâli için çok daha tehlikeli olmuştu, zira "Rus mantığına göre, zavallı Türkler hiçbir zaman saldırmadan kalmayacaklardı". Vergennes, *Mémoire*, *aynı eser*, s. 119.

şamaya kesin olarak kararlı olduğuna inandırmak için, bütün ikna kabiliyetini kullandı, ama yine nafile. Etkisi aynı kaldı.

Zaten Fransa'ya dost olmayan Sadrazam Koca Ragıb Mehmed Paşa, Fransa'nın bundan böyle Avusturya'nın Bâbıâli'ye karşı müttefiki olduğu ve 1 Mayıs tarihli antlaşmanın kendisine göre kesin ve açık bir düşmanlığa giden bir adım olduğuna dair kesin görüşünden vazgeçmeye niyetli değildi. Vergennes'in sarayının talimatı üzerine bizzat Sultan Mustafa'yı rahatlatmak için yaptığı kesin açıklamalar da istenen etkiyi sağlamadı. Zira Bâbıâli bu açıklamaların yazılı bir taahhüt şeklinde sunulmasını talep etti, ama Vergennes'in bunu yapmaya yetkisi yoktu[16].

30 Aralık 1758'de Dük Choiseul'un bakanlığında 1756 tarihli antlaşmanın yenilenmesi ve genişletilmesi, tabii ki Bâbıâli'nin endişelerini yatıştırmaya pek uygun değildi. Zira Fransa bu şekilde Habsburg sarayına daha da utanç verici bir şekilde bağımlı oluyordu. Avusturya'ya her yıl 3.336.000 gulden destek ödemeyi, 100 bin kişilik yardımcı kıta hazır bulundurmayı, daha önce İsveç'e imparatoriçe ile birlikte ödenen parasal desteği bundan böyle tek başına karşılamayı, ayrıca Saksonya yardımcı kıtalarının da masraflarını üstlenmeyi ve savaş bittikten sonra, fethedilen bütün toprakları Avusturya'ya bırakmayı taahhüt ediyordu[17].

Söz konusu antlaşmalar, karşı olanların bilhassa Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin tamamen yok olması açısından endişe ettikleri sonuçları doğurmamasını genel siyasî durumların oluşumunun yanısıra, yalnızca Kont Vergennes'in diplomatik çevikliğine ve Bâbıâli'nin ilgisizliğine borçluydular.

Onlara göre, Bâbıâli'nin ilk fırsatta Fransız tüccarların gemilerine ve mallarına el koyarak; Doğu Akdeniz duraklarındaki fabrikalarını kapatarak; Osmanlı İmparatorluğu limanlarına ve ticaret yerlerine girişini tamamen yasaklayarak; hatta belki de Fransızlara kötü muamele ederek; özgürlüklerini, hatta canlarını alarak; konsoloslarını zincire vurarak ve İstanbul'daki Fransız sefirini kovarak intikam almaktan daha doğal, daha fazla endişe edilmesi gereken bir

---

16 Vergennes, *aynı eser*, s. 122'de bu açıklamaların şayet "eğer elçi Bâbıâli tarafından kabul edilebilirse, bunun yazılı beyanını talep edecek" olsaydı, etkisini kaybetmemiş olacağını söylemektedir.

17 *Politique de tous les Cabinets*, II, 67'de *Extrait de la Convention ou traité secret entre le Roi et l'Impératrice-Reine, signé à Versailles le 30 Decembre 1758, par le Duc de Choiseul et le Comte de Stahremberg*, özellikle madde 1-7.

şey olabilir miydi? İngilizler de uzun zamandan beri uğraştıkları üzere, entrikalar ve paraları ile Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki ticaretine ölüm darbesini vurmak için bu fırsattan yararlanmayacaklar mıydı?[18]

Şanslarına olaylar bu kadar tırmanmadı. Zira Fransa, Avusturya'ya yalnızca düşmanlarının saldırısına uğradığı takdirde yardımda bulunmak zorunda idi. Oysa Bâbıâli o dönemlerde menfaatleri ve imkânları açısından böyle bir saldırıyı gerçekleştirecek durumda değildi; aynı şekilde Avusturya da başka devletler ile birlikte Türkiye üzerine bir saldırı gerçekleştirecek durumda değildi ve böyle bir niyeti de yoktu. Favier'in doğru olarak belirttiği gibi, Hristiyan hükümdarların Şark İmparatorluğu'nun harabelerini paylaşmak için 1.000 mil uzağa gittikleri romantik dönemler çoktan sona ermişti[19].

Fransa'nın o tarihten sonra Bâbıâli ile ilişkileri biraz soğuk ve gergin de olsa Kont Vergennes Divân-ı Hümâyûn nezdindeki nüfûzunu yine de yavaş yavaş daha yumuşak ve ölçülü düşüncelere geri dönmelerini sağlayacak şekilde kullanmayı başardı. Kısa bir süre sonra, padişaha bilhassa tecrübeli subaylar göndererek, ordu düzenini iyileştirmesine yardımcı olmaya devam eden Versailes Kabinesi'nin düşmanca niyetler beslemediğine kanaat getirildi. Bu yüzden sefirin bilhassa aşağıda göreceğimiz gibi, bu dönemden sonra hepsinden daha önemli bir hâle gelen kuzey meselesinde tavsiyelerine kulak vermeyi reddetmediler. Ayrıca Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretini engelleyebilecek hiçbir şey yapılmadı. Aksine gelişiminin zirvesinde idi ve bu dönemde İngilizlerin ticarî faaliyetlerini bile aşan önemli bir canlanma yaşadı[20].

Belgrad Barışı için arabuluculuk görevinde oynadıkları ikincil derecede rolden dolayı Divân-ı Hümâyûn'daki nüfûzları arka plana itilen deniz devletlerinin o dönemde itici gücü ve yürüttükleri Şark siyasetinin asıl hedefi, ticarî menfaatleri idi. İngiltere ise Doğu Akdeniz ticareti çok da parlak bir durumda olmadığından, deniz devletlerine odaklanmak zorunda idi. Doğu Akdeniz ticaretinin 1718'den beri gerilemede olduğu artık kanıtlanmış bir gerçekti. Buna

18 Bu hususları özellikle vurgalayan: Favier, *Doutes et quastions*, *aynı eser*, s. 302-308.

19 Favier, *Doutes*, s. 315

20 Segur'un Favier'in aşırı endişelerine dair açıklamaları, *aynı eser*, s. 307 ve devamı ve Vergennes, *Mémoire*, s. 119-122: "Sir Vergennes'in durumunu şartlar nazik ve kritik bir hâle soksada, o hiçbir zaman mantığı kaybetmedi, çabalarını sarfettiği amaçlarını unutmadı ... Polonya işlerinin ucunu kaybetmedi ve bu hadiseler içerisinde, Bâbıâli ile Cumhuriyet arasında bir şey yapamadı, yönetimde esaslı bir etkinlik sağlayamadı".

değişik nedenler sebep olmuştu. Bu önemli millî gelir kaynağının zamanla tıkanmasının suçu yine Doğu Akdeniz Şirketi'nin yanlış organizasyonuna ve hareketlerini kısıtlayan rahatsızlık verici sınırlamalara atılıyordu. Bunlara daha önce de değinmiş olduğumuzdan, burada tekrar ele almayacağız.

Kesin olan bir şey varsa o da yalnızca sıkıntılı bir durumda olmakla kalmayıp, her yerde İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretinin karşısına engeller çıkıyordu. Eskiden olduğu gibi, muazzam bir kâr elde etmek yerine, şirket Doğu Akdeniz limanlarına giriş ve çıkışlarının azalmasından ve üzerine yüklenen muazzam harcamalardan dolayı –yalnızca İstanbul'daki sefirin ve çeşitli ticaret merkezlerindeki konsolosların geçimi için 8 bin sterlin katkı payı ödemek zorundaydı– zamanla borç batağına saplandı. 1733-1740 yılları arasında mesela İstanbul'daki harcamaları 214.074 taler, İzmir'de 57.629 taler ve Halep'te 80.056 talerdi ki, bu harcamalar işletme sermayesinin artık taşıyabilecek durumda olmadığı yüzde dört oranında bir kayba uğramasına sebep oluyordu.[21]

Zira Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin canlanması, İngilizleri bilhassa ana ticarî emtiaları olan kumaşlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun pazarlarından neredeyse tamamen atmıştı. Colbert'in hükümetinin bu sayede burada elde edeceği siyasî nüfûzu çok iyi hesaplayarak, Güney Fransa'nın endüstrisini ve ticaretini Şark yönüne itmesi, şimdi meyvelerini veriyordu. Languedoc'ta bazı özel fabrikaların yanısıra masrafları tamamen ilçenin kendisi tarafından karşılanan ve her biri yılda 1.000 parça üreten 12 adet kumaş fabrikası kurulmuştu; bu fabrikaların kalkınmasını temin etmek için ise 300 parça ürettikleri takdirde yalnızca vergi muafiyeti sağlanmakla kalmayıp, parça başına 5 livre teşvik de vadedilmişti.[22]

Bütün bunlara bir de Fransa'nın 1740'ta Bâbıâli nezdindeki son kapitülasyonların yenilenmesi sırasında ticareti için önemli kolaylıklar elde etmiş olması ekleniyordu. 20 parçadan oluşan bir top kumaş başına ithalat vergisi, 40 talerden 30 talere indirildi ve bütün malların ağırlıklarına göre bir

21 Bu hususta en iyi bilgiler, Hanway, *An historical account of the british trade over the Caspian sea*, Londra 1762, s. 34-46 ve 312-329'da Doğu Akdeniz Şirketi'nin Rus şirketine Hazar Denizi üzerinden İran'a yapılan ticaret için verilen imtiyazlara itirazları sırasında aldığı notlardan elde edilebilir. Burada verilen rakamlar s. 319'da verilmektedir.

22 Doğu Akdeniz Şirketi Müdürü William Dunster'in 28 Haziran 1739'da Devlet Bakanı Newcastle düküne verdiği rapordan (bk. Hanway, *aynı eser*, s. 38).

top kumaş başına 2 1/6 taler ve değerleri üzerinden yüzde 1,5 olarak uygulanan masdariye vergisi tamamen kaldırıldı[23]. Fransız tüccarlar tabii ki bu sayede Doğu Akdeniz pazarlarında ürünleri tüketicilerin zevkine ve ihtiyaçlarına daha fazla hitap edebildikleri için de karşısında avantajda oldukları İngilizlerden çok daha ucuza mal arz edebiliyorlardı. Yalnızca hafif ve pahalı değil, aynı zamanda dayanıklı olan ve göze hitap eden Languedoc kumaşları, uzun zamandır Doğu Akdeniz pazarlarında en rağbet gören kumaşlardı; pahalı İngiliz kumaşları ise ancak zengin insanlar tarafından lüks mallar olarak satın alınıyordu[24].

Bunun sonucu, İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretinin neredeyse tamamen yok olmasıydı. Ne kadar vahim bir durumda olduğu, Fransızların her yıl İstanbul'da ve Halep'te 12 bin parça kumaş ithal edip satarken, İngiliz kumaşlarından mesela 1739'da Halep'te 5 bin, İstanbul'da 4 bin ve İzmir'de 3 bin parça kumaşı satılmaması gösterir[25]. O dönemden sonra da satışlar gitgide azalıyordu. 1739-1743 yıllarını kapsayan beş yıllık dönemde İngiltere'den Türkiye'ye yalnızca 38 bin parça kumaş ithal edilirken, aynı dönemde Türkiye'den İngiltere'ye hammadde, bilhassa ipek ve Angora (Ankara) yünü ihracatı da sürekli olarak azalıyordu[26]. Doğu Akdeniz'de birçok İngiliz şirketi ayrıca şubelerini de kapatmak zorunda kaldılar. Mesela Halep'te başlangıçta 40 olan sayıları gitgide bire kadar inmişti[27].

Doğu Akdeniz ticaretinin bu uğursuz durumu, tabii ki uzun zaman önce hükümetin ve ulusun dikkatini ve endişesini çekmiş, onları harekete geçirmişti. 1718'de, parlamentoda bu hususta verilen bir soruşturma önergesi üzerine heyecanlı, ama başarısız bir şekilde Doğu Akdeniz Şirketi'ni tasfiye etmenin ve Türkiye ile ticareti tamamen durdurmanın daha uygun olup olmayacağı hususu görüşülmüştü. 1739 ve 1740 yıllarında şirket bir kez daha hükümetin dikkatini sıkıntılı durumuna çekmeye çalıştı. Bilhassa harçlarını ödeyebilmek ve borçların yükü altında ezilmemek için, tıpkı Fransa'da olduğu gibi, Doğu Akdeniz'e yapılacak kumaş ihracatı için bir prim ve buradan ihraç edi-

23 Aynı kişinin 9 Eylül 1740 tarihli raporundan (*aynı eser*, s. 39).
24 Eton, *Tableau historique, politique et moderne de l'empire ottoman, traduit par Lefebvre,* Paris, An VII, II, 230.
25 Dunster'in verdiği bilgilere göre, *aynı eser*, s. 39.
26 Hanway, *aynı eser*, s. 321.
27 Eton, *aynı eser*, s. 219.

len hammaddeler için gümrük vergilerinin indirilmesini ve İstanbul'daki sefaret ile Doğu Akdeniz duraklarındaki konsolosların geçimleri için ödenen katkı payının azaltılmasını talep ettiler. Katkı payı ile ilgili hususta tacın ve kralın itibarı için İstanbul'daki temsilcilerinin hükümetten sabit bir maaş alması ve aynı zamanda bir ticaret şirketine bağımlı bir hizmetçi gibi görünmemesi uygun bulundu. Bâbıâli nezdindeki İngiliz sefirinin önce diğer uluslara, yani Fransızlara tanınan avantajların İngilizlere de tanınmasını sağlamaya çalışması önerisine şirket sıcak bakmıyordu, zira bununla bağlantılı olabilecek masraflardan kaçınıyordu[28].

Mesela İngiliz Sefiri Porter bile para olmadan, hatta çok para olmadan Bâbıâli nezdinde ticarî meselelerle ilgili hiçbir şey başarılamayacağını söylüyordu; ayrıca bu defa da verilen tavizlerin her fırsatta tekrar keyfiyete göre istendiği anda farklı yorumlanması ve azaltılması tehlikesi ile karşı karşıya kalınıyordu. Bu yüzden en akılcı siyaset, bu meselelerde mümkün olduğunca az ve yalnızca gerçekten gerekli olduğu zamanlarda mevcut kapitülasyonları ileri sürmek gerekiyordu; kararlı ve sağduyulu bir tutum takınarak, çok daha fazla şey elde edilebilirdi[29].

Neticede yıllar süren müzakerelerden sonra, 1744'te Doğu Akdeniz Şirketi'ne tanınan imtiyazların bundan böyle kralın bütün tebasının, hatta Yahudilerin bile şirkete serbestçe girme hakkına sahip olmaları şeklinde sınırlandırılması için parlamentoya bir önergenin sunulmasından başka bir şey elde edilemedi. Önerge her ne kadar Avâm Kamarası tarafından onaylansa da, muhtemelen o dönemlerde şirket çok zor durumda olduğundan bunu dört gözle bekleyen Yahudileri de Doğu Akdeniz ticaretine katmayı tehlikeli buldukları için, Lordlar Kamarası tarafından üç oy farkla reddedildi. Oysa bunun sonucu, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de ticaretinin sürekli acınacak durumda kalması idi; zira Hanway tarafından da onaylandığı üzere, Osmanlı İmparatorluğu limanlarında 10 Fransız gemisine ancak bir İngiliz gemisi düşüyordu.

Ancak 1753'te, Londra'da yerleşik Yahudilerin parlamento kararıyla Türkiye ile ticaret yapmalarına izin verildi, ama oradaki fabrikalarda Yahudileri

28 Hanway, *aynı eser*, s. s. 38-40 ve 312-319.

29 Porter, *Turkey, its history and progress,* Londra 1854, I, 305'te şöyle demektedir: "Ticarî işlerde altın bir merhemin yatıştırıcılığı ile gazap selini tersine çevirmenin bir çaresi vardır: Bu asla başarısız olmaz ... Birkaç ay süren sıkıcı bir müzakereden sonra, altın yönteme başvurmak zorunda kalırsın", vs.

çalıştırmaları kesinlikle yasaktı[30]. Hükümet daha sonra en önemli harcamalarını karşılamaları için yıllık 5 bin sterlin destek vererek Doğu Akdeniz Şirketi'ne yardım etmeye çalıştı, ama bu İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretinin hasta durumu için kesinlikle etkili bir çare değildi[31].

Bu arada burada kaybettiklerini, diğer tarafta ne tuhaftır ki, Rusya ve Hazar Denizi üzerinden İran ile yaptığı ticaretle kazanmayı umuyorlardı. Kraliçe Elizabeth dönemlerinde ve Arkangel Şehri'nin keşfinden sonra, bilhassa İngiltere'de kurulan en eski Rus Ticaret Şirketi defalarca bu yolla İran ile avantajlı ticarî bağlantılara girmeyi denemişti. En eski İngiliz fabrikaları Şirvan, Şemahi, Derbend ve Bakü'de bulunuyordu. Oysa İran'ın sarsıntılı durumundan ve İran'ın Türkiye ile yaptığı ticaretin ve Rusya üzerinden Avrupa'ya, özellikle de Hollanda'ya yapılan ticaretin neredeyse tamamının sahibi olan Ermenilerin yarattığı rekabetten dolayı burada da tutunamadılar. Çar Petro'nun önemli imtiyazlar tanımasına rağmen, birçok İngiliz şirketi bu esnada yok olup gitmişti[32].

1738'de Rusya'nın hizmetinde İngiliz bir gemi kaptanı olan John Elton, Rus ticaret şirketine Hazar Denizi üzerinden İran'a bir yol açmayı denedi. Gerçekten de Nadir Şah'ın Hindistan seferi sırasında dönemin İran genel valisi Rıza Kulu Mirza'nın 1739 Ağustos'unda İngilizlere Hazar Denizi limanlarında ve ülkenin tamamında resmî olarak ticaret yapma hakkını tanımasını sağlamayı başardı. Rus Ticaret Şirketi, ertesi yıl gerekli yetkileri ve imtiyazları alabilmek için meseleyi İngiliz hükümetine sundu. Bilhassa bu yolla İngiltere'nin Doğu Akdeniz ticaretinin pazarların Fransız malları ile doldurulmasından kaynaklanan zararların telafisi olarak İngiliz kumaşları için yeni bir satış yolu bulunabileceğinden ve İran ipeğini daha avantajlı bir şekilde satın alabileceklerini umdukları için ticaret komiserlerinin raporu bu hususta çok olumlu idi.

Oysa yalnızca Doğu Hindistan Şirketi değil, bilhassa Doğu Akdeniz Şirketi de buna şiddetle itiraz ettiler, zira menfaatlerinin bu şekilde bir kez daha çiğnendiğini düşünüyordu. Doğrudan olmasa da İran, Halep ve İzmir arasındaki trafiği düzenleyen Ermeniler aracılığıyla bu ticaretin büyük bir bölümünü elinde tutuyordu. Bu yüzden Rus Ticaret Şirketi tarafından talep edilen imtiyazların yalnızca kendi imtiyazları için değil, navigasyon yasasının da

---

30 Hanway, *aynı eser*, s. 323-328'de ilgili önerge verilmektedir.

31 Eton, *Tableau*, II, 242.

32 Hanway, *aynı eser*, s. 1-8.

ihlali olduğunu düşünüyordu. Lâkin, parlamento nezdindeki telkinleri hiçbir işe yaramadı. Rus Ticaret Şirketi'nin yetkilileri ise İran ile yaptıkları ticaretin avantajlarını öyle güzel anlatmayı başardılar ki, her iki şirket de kendi lehlerine sunulan önergeyi kabul etmek zorunda kaldılar[33].

Doğu Akdeniz Şirketi bundan dolayı daha kritik bir duruma düşerken, diğer tarafta İran ile yeni açılan bir ticaret bağlantısı beklentileri karşılamadı. Ermenilerin kıskançlığı ve entrikaları, İran İmparatorluğu'nun bilhassa Nadir Şah'ın devrilmesinden sonra sürekli dağınık hali ve son olarak İngilizlere tanınan imtiyazlardan dolayı homurdanan Rusların hoşnutsuzluğu, Gilan'da kurulan yeni İngiliz fabrikalarının verimli bir gelişme göstermesini engelledi. 1746 Kasım'ında Çariçe Elizabeth'in kararıyla İngiliz tüccarlarının Hazar Denizi'nde ticaret yapmaları yasaklandı ve bu izni en azından kısmen ancak Çariçe II. Katerina döneminde tekrar geri alabildiler. Daha sonra 1748'de, Nadir Şah'ın ölümünden sonra, Gilan'daki fabrikaları soyuldu ve neredeyse tamamen yok edildiklerinden, buradaki işleri bırakıp, önemli kayıplarla İngiltere'ye geri dönmek zorunda kaldılar[34].

Dolayısıyla İran ile yapılan ticaretin Doğu Akdeniz Şirketi'ne çok büyük bir dezavantaj getirmesi mümkün olmasa ve Fransızların Doğu Akdeniz'deki ticaretleri karşısında bu ticarete atfettikleri öneme ulaşamasa da İngiltere'nin Rusya'daki ticarî menfaatleri hâlâ Londra Kabinesi'nin St. Petersburg sarayı ile ilişkilerini sıcak tutmayı akılcı bir siyasetin kuralı hâline getirmeye itecek kadar önemli idi. İngiliz tüccarlar yalnızca Baltık Denizi kıyılarında St. Petersburg, Riga, Reval, Narva, vs. gibi yerlerde değil, Rusya'nın iç kısımlarında Moskova, Vologda, Tula, Yaroslav, Kazan ve Astrahan gibi yerlerde de ticaret şirketlerine, hatta bilhassa büyük kârlar getiren gemi ihtiyaçlarını karşılamak için kendi fabrikalarını işletiyorlardı.

Tabii ki bütün bunlar İngiltere'nin o dönemlerde Rusya'nın karşısına hiçbir şekilde düşmanca veya engelleyici bir şekilde çıkmak istemiyormuş gibi göründüğü Şark siyasetindeki tutumu üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Aksine özellikle Fransa, İngiltere'nin bilhassa Rusya'nın Karadeniz'de serbest denizci-

33 Hanway, *aynı eser*, s. 9-46. Burada ilgili belgeler, bilhassa Rıza Kuli Mirza'nın kararı, ticaret komiserlerinin raporu ve parlamentonun kararı tam olarak verilmiştir.

34 İran'da ve Hazar Denizi kıyılarındaki İngiliz fabrikalarının akıbeti hakkındaki en kesin bilgiler için bk. Hanway, *aynı eser*, s. 329-353. Aynı eserin 331. sayfasında Çariçe Elizabeth'in 1746 tarihli kararı da verilmiştir.

lik ve ticaret hususundaki niyetini el altından desteklemekten geri kalmayacağını düşünüyordu. Rusya ile birleşerek, bundan kendisi için de önemli avantajlar elde edebilecekti, zira Fransa bu ticaretten tamamen hariç tutulacaktı. Ayrıca mesela Favier, nerdeyse alay ederek, İngiltere'nin İstanbul seferinin âdeta Rusya'nın ticarî ataşesi görevini üstlendiğini söylüyordu ve ileride göreceğimiz gibi, önemli ticarî menfaatleri İngiltere'yi gerçekten de Rusya'nın Şark politikasının en sadık müttefiki ve en sıcak taraftarı hâline getiriyordu[35].

Şimdilik Londra Kabinesi İstanbul'da Doğu Akdeniz ticaretini arttırmak için daha kararlı adımlar atmayı gerekli görmüyordu. Ayrıca bu şartlar altında İngiliz hükümetinin yüzyılın başlarında Berberî devletleri ve bilhassa Cezayir ile 1700 ve 1703 yıllarında akdettiği dostluk ve ticaret antlaşmalarını Cezayir ile 3 Haziran, Trablusgarb ile 19 Eylül ve Tunus ile 9 Ekim tarihlerinde olmak üzere[36], 1751'de bir kez daha yenilediğini, bu durumlar altında ikincil derecede önem taşıyan bir tedbir olarak burada belirtmemiz gerekir. Söz konusu belgeler aslında yeni hükümler içermiyordu. Yalnızca İngiltere kralının toprakları için geçerli davranış kuralları, özgürlükler ve imtiyazlar, Utrecht Barışı'ndan beri İngiltere'nin hâkimiyetinde bulunan Cebelitarık ve Minorka Adası için de geçerli olacak şekilde genişletildiler. Bilhassa Tunus ve Trablusgarb, Cebelitarık veya Port Mahon limanlarında bekleyen İngiliz filosunun ve bu yerlerin muhafız kıtalarının gümrüksüz erzak temini talebine kendi bölgelerinde herhangi bir engel çıkartmamaları isteniyordu (Tunus ile akdedilen antlaşma, madde 7-11, Trablusgarb ile akdedilen antlaşma, madde 21 ve 28).

Ayrıca İngiltere'nin Fransız mallarının Berberî devletlerine ithali sırasında gümrük vergilerinin düşürülmesi hâlinde, kendisi için de peşinen böyle bir imtiyazı, hem de her defasında Fransızlara tanınan vergi indiriminin yüzde iki fazlasının İngilizlere tanınması şeklinde talep ettiğinden de bahsetmek gerekir (Tunus ile akdedilen antlaşma, madde 17). Yine de İngiliz hükümetinin bu

35 Favier, *Conjectures raisonnées*, Rusya'ya ve İngiltere'ye atfettiği bölümlerde (*aynı eser*, Bölüm I, s. 308 ve devamı ve Bölüm II, s. 565 ve devamı), bu noktaları tabii ki hep kendi görüşünden yola çıkarak, özellikle vurgulamıştır, bilhassa şöyle dediği Bölüm I, s. 349'da: "İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi, şu da söylenebilir, Rusya'nın işlerinin resmî görevlisi". - ve ayrıca s. 361 ve 370 ve devamında. Daha sonra da bu hususta Londra Kabinesi'nin Şark politikasının asıl itici gücünün ne olduğunu Eton, *Tableau*, Bölüm II, s. 161 ve devamından öğreniyoruz.

36 Her iki antlaşma için bk. Chalmers, *Collection of treaties,* II; Cezayir için s. 386-390, Tunus için s. 399-405 ve Trablusgarb için bk. s. 421-430.

gibi avantajları, Avrupa ticaret dünyasının sürekli belası hâline gelmiş olan, ancak en eski ve en iyi dostları kabul etmekten çekinmediği bu soyguncu devletlerin utanç verici faaliyetlerini, tebaasına her türlü silah, barut, savaş ve gemi araç gereçlerini Tunus ve Trablusgarb'a gümrüksüz ithal etmelerine izin vererek satın almaktan çekinmemesi yine de şaşırtıcı idi[37]. Söz konusu iki devletle yapılan antlaşmalar 10 yıl sonra, 22 Ocak ve 22 Temmuz 1762'de tekrar onaylandı[38].

O dönemlerde Doğu Akdeniz ticaretinin bu Berberîleri korsanlarına karşı korunması, batının ve kuzeyin daha küçük deniz devletlerinin de Şark politikasının ana unsuru idi. Venedik, keskin ve çaresizce dışarı karşı kapanıklığı içinde körfezi Ülgünlülerin korsanlıklarından temiz tutabilmekten bile memnunken, Pasarofça Barışı'ndan sonra deniz gücünün yok olması ile Divân-ı Hümâyûn'daki nüfûzu da neredeyse hiç denecek kadar az olan Hollanda, her yıl hâlâ Doğu Akdeniz limanlarına gönderdiği birkaç gemiyi Berberîlerin saldırılarına karşı korumak için elinden geleni yapıyordu. Silahlar ve antlaşmalar ile elde edilemeyen şeyler, utanç verici bir şekilde para ve hediyelerle satın alınmak zorunda idi[39].

Napoli de nihayet 1740'ta büyük çabalar ve ağır maliyetler –söylenene göre 100 bin akçe nakit ve sadrazam için 17.500 akçe değerinde bir yüzük– karşılığında Bâbıâli ile elde ettiği dostluk antlaşmasından sonra bu önemli hususu gündemine aldı, ama o dönemlerde hiçbir şey elde edemedi ya da çok az şey elde etti. Zira daha 10 yıl sonra, 1750'de, Napoli Sefiri Kont Ludolf hâlâ Bâbıâli ve Berberîler ile Berberîlere karşı bir güvenlik antlaşması için mücadele veriyordu. O dönemlerde Berberî devletlerin Napoli'nin deniz ticaretine her yıl verdikleri zarara kıyasla hâlâ makul kabul edilen yarım milyon akçeyi

---

37 Tunus ile akdedilen antlaşma, madde 28 ve Trablus ile akdedilen antlaşma, madde 25. İngiltere'nin Berberî devletleri ile ilişkilerinin nasıl algılanması gerektiği, Tunus ile yapılan antlaşma, madde 24'ten anlaşılmaktadır: "İngiltere kralı, Tunus Devleti tarafından daima en yüksek derecede saygı, sevgi ve onurla muamele görecektir, zira bütün diğer güçler arasında İngilizler onların ilk ve en iyi dostlarıdır".

38 Chalmers, *aynı eser*, s. 395 ve 421.

39 Favier, bu hususta *aynı eser*, Bölüm II, s. 145'te şöyle demektedir: "Hollanda deniz kuvvetine kalan hemen Berberîleri durdurmak oldu ve onlar az da olsa ona saygılı oldular, silahları her zaman için mevcutların yerini alabilirdi". Hollanda, 1722'de Bâbıâli'nin arabuluculuğu altında Cezayir ile barışı ve mevcut antlaşmaları yeniledi (Theyls, *Mémoires curieux de la guerre dans la Morée*, Leyd. 1722, s. 282-286 ve s. 309).

gözden çıkartmışlardı. Oysa bununla da anlaşıldığı kadarıyla hiçbir şey elde edemediler. Neticede 1755'te Napoli kralının iki kadırgası Cezayirli korsanlar tarafından zaptedildi[40].

Habsburg vekili Baron Penkler'in 1748 ve 1749 yıllarında Avusturya'nın da bu devletler ile ilişkilerini uygun bir şekilde düzenlediği üç Berberî devleti ile resmî denizcilik antlaşmaları akdettiği Toskana bu yönde daha şanslı idi[41]. Napoli, Bâbıâli ile çok pahalıya satın aldığı dostluk ittifakına rağmen, Divân-ı Hümâyûn'da asla önemli bir etkiye ulaşamadı. Mesela Kont Ludolf ayrıca defalarca İspanya ile yeni bir dostluk antlaşması akdetmeyi denedi, ama nafile[42].

Son olarak deniz güçleri ve Osmanlı İmparatorluğu ile ticarî menfaatlerinden dolayı hâlâ ilişkilerini sürdüren iki küçük kuzey devleti İsveç ve Danimarka da Bâbıâli nezdinde nüfûzlu bir konuma gelmeyi ve kalıcı olarak güvenceye almayı başaramadılar. İsveç gerçi Bâbıâli ile 1740'ta akdettiği savunma ittifakından dolayı hâlâ Rusya'nın güneye doğru saldırılarına karşı kuzeyde rahat bir araç olarak görülüyordu ve bu amaçla bilhassa Fransa'nın telkinleri üzerine, defalarca parasal destek verilmişti. Ancak Fransa her ne kadar İsveç'in Divân-ı Hümâyûn nezdindeki güvenini ve itibarını kaldırmaya ve kalıcı kılmaya çalışmasına rağmen, İsveç'in içeride çöküşü ve bunun ayrılmaz bir parçası olan dışarı karşı güçsüzlüğünden dolayı Bâbıâli nezdindeki temsilcileri, Divân-ı Hümâyûn'da istenen etkin nüfûza bir türlü ulaşamıyorlardı[43].

Danimarka'nın da kendisinin ve başkalarının Bâbıâli ile nihayetinde akdettikleri dostluk ittifakına bağladığı beklentileri karşılanmadı. Dört yıl önce Berberîler ile Akdeniz'de ticaretini ve denizciliğini emniyet altına almak için akdettiği özel antlaşmalardan sonra, 1752'de Baron Gähler, Bâbıâli ile bir dostluk, ticaret ve denizcilik antlaşması akdetmek üzere Kral VI. Christian'ın temsilcisi olarak İstanbul'a geldi. Fransız ve İsveç sefirleri Kont des Alleurs ve Celsing, Divân-ı Hümâyûn nezdinde en büyük taraftarları olmasına rağmen, Divân-ı Hümâyûn'da bazı ağırlığı olan kişileri parası ile kendi tarafına çekerek, istenen hedefe ulaşana kadar, müzakereler birkaç yıl sürdü. Esas olarak bu türde antlaşmaların metnine bağlı kalan antlaşma, 1756 Ekim'i başlarında

40 Hammer, VIII, 105, 138 ve 190, bilhassa Penkler'in basılmamış raporlarına istinaden.

41 Hammer, VIII, 105 ve 139.

42 Hammer, VIII, 242 ve 283.

43 Hammer, VIII, 43. Burada Penkler'in bir raporuna göre şöyle denmektedir: "Bâbıâli, İsveç'e 500 bourseluk yeni bir para yardımı yaptı".

imzalandı ve Gähler hemen ardından kralının olağanüstü elçisi olarak padişahın huzuruna kabul edildi.

Oysa bu dostluk antlaşması her iki devlet için daha önemli sonuçlar getirmedi. Gähler her ne kadar İstanbul'daki makamında daha 10 yıl kaldıysa da, bu uzun dönemden Danimarka'nın Bâbıâli ile daha önemli bir ilişki içine girdiğine delil olabilecek hiçbir şey bilinmemektedir[44].

Danimarka daha sonra da yalnızca Şark'taki ticarî menfaatleri ile ilgilendi. Mesela 1772 Mayıs'ında Cezayir ile dostluk ve denizcilik antlaşmasını yeniledi. Yenilenen bu antlaşmanın en önemli hükmü, Danimarka gemileri ile ithal edilen mallardan alınan gümrük vergisinin yüzde 10'dan yüzde 5'e indirilmesi idi; böylece İngilizlerin, Fransızların ve Hollandalıların uzun zamandır yararlandıkları bu imtiyazı elde etmiş oldular[45].

Batının ve kuzeyin bu küçük deniz devletleri Bâbıâli ile verimli bir ilişki kurmaya çabalarken, aynı dönemde Avrupa'nın Şark politikasına hemen gelecekte de Bâbıâli nezdinde dünya üzerindeki önemli konumuna lâyık bir nüfûz kazanmasına sebep olacak bir şekilde girmek, anakarada bir devlete –Prusya'ya– nail olacaktı.

Prusya da başlangıçta Bâbıâli ile dostane ve sonuçları açısından önemli ilişkiler kurmakta ve Avrupa'nın Şark politikasında ağırlığa sahip olmakta zorlandı. Bu amaçla daha önceki zamanlarda yapılan birkaç deneme, gerek Prusya'nın bu meseleye daha sonraki zamanlarda olduğunun aksine gerektiği gibi önem vermemesinden, gerekse İstanbul'da karşısına çıkan düşmanca etkilerin henüz fazla güçlü olmasından dolayı istenen hedefe ulaşamadı.

O dönemlerde Fransa'dan geri dönen; Bâbıâli tarafından Macaristan Krallığı'na getirilen ve Macaristan kralı olarak Avusturya'ya karşı kullanılan Franz Rakoçi, 1718'de Sadrazam Nişancı Mehmed Paşa'yı Kral I. Frederik Wilhelm'e padişahın dostluğunu sunmaya ikna ettiğinde durum muhtemelen böyle idi. Bu adımın, kralın iki yıl sonra seyisbaşı Jurgosky'yi, kral adına Osmanlı İmparatorluğu'ndan at satın almak üzere İstanbul'a göndermekten ve yine iki yıl sonra, 1725'te İngiliz Sefiri Stanyan'ın, kralın adına padişaha

44 Hammer, VIII, s. 156, 202 ve 283. Özellikle Penkler'in raporlarına istinaden.

45 Bu antlaşma için bk. *Recueil de tous les Traités, Conventions, Mémoires et Notes, conclus et publiés par la Couronne de Dannemarc dès l'année 1766 jusqu'en 1794*, Berlin 1796, s. 71-79.

Jurgorsky'nin burada gördüğü iyi muameleden dolayı değerli silahlardan ve amberden oluşan bir hediye ile birlikte kralın teşekkür yazısını sunmasından başka bir şeye yaramadı[46].

Bu at satın alma meselesinin amacı yalnızca buraları araştırmak ve el altından siyasî bağlantılar kurmak mıydı, bilmiyoruz. Bilinen şu ki, bu olaylardan sonra Prusya ve Bâbıâli arasında hiçbir temasın gerçekleşmediğidir. Ancak 1739'da tekrar kralın bir temsilcisi olan Teğmen Sattler, kralın Kırın hanına yazdığı bir mektupla bu defa İstanbul'a değil, Boğdan'a geldi ve görünüşe göre tek görevi, kralın tutkuyla en sevdiği şeylerden biri olan Potsdam'daki muazzam büyüklükteki muhafız alayı için atlar ve yararlanabileceği adamlar toplamaktı.

Sattler, Hotin ve Bender komutanları ile Besarabya seraskeri İslâm Giray Han aracılığıyla İstanbul'a gönderilen ve kralın, son iki yılda kayserin Bâbıâli'ye karşı savaşına hiçbir şekilde katılmadığını vurgulayarak, Bâbıâli'nin Prusya'ya karşı olumlu bir tutum geliştirmesini sağlamaya çalıştığı, sadrazama yazılmış bir mektubu yanında getirdiğinden, bu görevi siyasî bir nitelik de taşıyordu. Zira sadrazam, bunun üzerine derhal Sattler'e işlerinde yardımcı olunmasını emretti. Yine de Sattler'in çabaları en azından Potsdam muhafız alayı için adamların bulunması açısından istenen sonuca ulaşamadı. Zira Sattler yalnızca normal boylarda iki kişi ile Potsdam'a geri döndü[47].

Kısa bir süre sonra Prusya, hatta kısmen Avrupa'nın tarihine hâkim olacak o güçlü kişilik, keskin siyasî zekâsı ile Şark Meselesi'ni de daima çok daha yüksek bir hedefi kesin ve kararlı bir şekilde gözönünde bulunduracak şekilde ele aldığında, bu yöndeki yol da tekrar açılmış oldu. Kral II. Frederik'in Şark politikasına hâkim olan fikrinin baştan beri Bâbıâli'nin zayıflığına ve buna bağlı olarak üstesinden gelinmesi zor bir hareketsizliğe rağmen, asla küçümsemediği gücünü Habsburg hanedanına karşı kendi amaçları için bir araç olarak kullanmaya yönelik olduğu şüphe götürmemektedir. Bu amaçlarını gerçekleştirirken, çeşitli yönlerden önemli zorluklarla karşılaşması ise oldukça doğaldı. Bu yüzden planlarını gerçekleştirirken, mümkün olduğunca dikkatli davrandı.

Silezya savaşları ile çok fazla meşgul olduğu hükümdarlığının ilk yıllarında bu yöndeki trafiği, Humbaracı Ahmed Paşa ve İsveç Sefiri Karlson ile

46 Hammer, VII, 246, 257 ve 314.

47 Hammer, VII, 525.

birlikte Prusya ve Bâbıâli arasında dostça bir ilişkinin kurulması için nafile de olsa çok büyük çabalar gösteren Boğdan Prensi Gika ile verimsiz yazışmalarla sınırlı kaldı[48]. Avusturya'ya karşı duyduğu nefretten dolayı Divân-ı Hümâyûn'da Prusya ile bir ittifakın en önemli yandaşı hâline gelen Humbaracı Ahmed Paşa'nın bu tutkusu, böyle bir ittifak için Divân-ı Hümâyûn'da önemli kişileri kendi tarafına çekmeyi başarmış olmasına rağmen, krala özel bir güven verebilecek nitelikte değildi.

Ayrıca Breslau Barışı ve daha sonra Dresden Barışı (28 Temmuz 1742 ve 25 Aralık 1745) sayesinde Bâbıâli ile bir dostluk antlaşmasının pratik önemi şimdilik kral için geri planda kalıyordu. Humbaracı Ahmed Paşa, ölümünden bir yıl önce, ister gerçek olsun, ister yalan, Bakan Podewils'e Bâbıâli'nin Prusya ile daha yakın ilişkiler içine girmek istediğini bildirmesi üzerine, Prusya kralı 22 Kasım 1746'da söz konusu bakana şöyle yazıyordu: "Türklerin savaş ilan etmesi aslında hoşuma giderdi, ama Türklerle Avusturyalılar arasında mevcut ateşkes antlaşmasının bitiş tarihi olan 1748 yılına kadar böyle bir şeyin olmayacağını düşünüyorum"[49]. Kral, buna gerçekten de bazı umutlarını bağlamış olsa bile bu umutlar şimdilik yukarıda gördüğümüz gibi, 25 Mayıs 1747'de Avusturya ve Bâbıâli arasındaki barışın ebediyete kadar sürmek üzere yenilenmesi ile engellendi.

II. Frederik o tarihten sonra Şark Meselesi'ni asla tam olarak gözden çıkarmadıysa da Bâbıâli ile daha yakın bir ilişki kurmak için yine de doğrudan bir adım atmadı. Fransız sefiri Kont des Alleurs'un bilhassa 1750 ve 1753 yıllarında büyük bir çaba ile İsveç Sefiri Celsing ile birlikte Prusya'yı İsveç, Lehistan ve Bâbıâli ile Rusya'ya karşı bir ittifaka girmesini sağlamaya ve böylece Berlin sarayı ve Osmanlı sultanı arasında resmî ve kalıcı bir dostluk antlaşmasını meydana getirmeye çalışmasında başarılı olmadığını yukarıda zaten ima etmiştik. Bâbıâli'nin bu yeni kuzey ittifakı ile hiç mi hiç ilgilenmemesini ise muhtemelen çok etkin faaliyetler gösteren ve o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn'da oldukça nüfûz sahibi Habsburg Vekili Penkler'in dur durak bilmeyen çabalarına borçluydular[50].

Ancak 1755'te siyasî fırtınalar bir kez daha her yönde II. Frederik'in şanlı ve korku salan tahtının etrafında toplanıyormuş gibi göründüğünde, kral Şark

48 Hammer, VIII, 45; ikisi arasındaki yazışmalara göre.

49 Hammer, VIII, 85.

50 Hammer, VIII, 104, 137 ve 156. Penkler'in raporlarına istinaden.

Meselesi'ni tekrar dikkate almaya başladı. Çok çevik ve Şark Meselesi'nde oldukça bilgili bir diplomat olan, daha önce Rusya adına Belgrad Barışı'nı akdeden, ama daha sonra St. Petersburg ile arası bozulunca Prusya'nın emrine giren ve kendisini çeşitli diplomatik görev için kullanan kralın yakınlarında yaşayan Napoli asıllı Carlo di Cagnoni, görünüşe göre bu yönde de kralın tavsiyeleri ve kararları üzerinde etkili idi[51]. Neticede II. Frederik o tarihten sonra Bâbıâli ile ciddi olarak daha yakın ve daha verimli bir ilişki kurmayı uygun buldu.

Sultan III. Osman'ın cülusu, bu yönde ilk kez yeniden kararlı bir adım atmak için kullanıldı. 18 Ocak 1755'te kral, padişaha cülusunu kutladığı ve aynı zamanda Bâbıâli ile mevcut dostluğu genişletmek ve pekiştirmek istediğini belirten bir mektup gönderdi. Bu mektubu getiren vekili, Gizli Ticarî Müşaviri Karl Adolf von Rexin, bu amaçla özel talimatlarla donatılmıştı. Padişahtan vekilini iyi karşılamasını ve kendisi, yani kral adına söyleyeceği herşeye kulak vermesini rica ediyordu[52].

Doğuştan Silezyalı olup, daha önce Haude adıyla Pera'da kurulu olan Breslau merkezli Friedrich Hübsch ticaret şirketinde çalışmış ve daha sonra Avusturya'da asker olarak hizmet vermiş olan Rexin, bu gibi işlerdeki sağduyusu ve çevikliğinden dolayı krala öyle sıcak tavsiye edilmişti ki, ona böylesine önemli bir görevi vermekten hiç çekinmedi. Rexin, Mart ayı ortalarında İstanbul'a geldi ve burada bilhassa İsveç Sefiri Celsing'in yardımıyla Divân-ı Hümâyûn'a girmeyi başardı. Kralın yazısı burada oldukça olumlu karşılandı ve aynı şekilde padişahın yazısı ile cevaplandırıldı. Elindeki talimatlara göre, Prusya ile yapılmasını talep ettiği dostluk ittifakı hususunda Porter'in dediği gibi, gereken yerleri "altınla kutsamam" için hiç şüphesiz yeterli imkânlara sahip olmasına rağmen, Divân-ı Hümâyûn ile daha başarılı müzakerelerde bulunamadı.

---

51 Cagnoni, diğer görevlerinin yanısıra Prusya'nın Dresden sefiri olarak görev yapmıştı ve 1751'den beri Berlin Bilimler Akademisi üyesi idi. *Frederic le Grand, Histoire de mon temps,* II, Oeuvres, Berlin 1846, III, 86.

52 Bu yazıyı Hammer, *aynı eser*, s. 513'te vermektedir. Burada diğerlerinin yanısıra şöyle denmektedir: "Biz, ne daha önce ne de daha eski bir tarihte mütalaa etmediğimiz kadar, dostluğuna her zaman büyük önem verdiğimiz majestelerinin bu çok mutlu ve özlenen olayını samimiyetle ve bütün kalbimizle, sadece sözle değil eylemle de, tebrik ederiz. Sonuç olarak majesteleri, her zaman ihtimamımızın kendilerine yönelik olacağına büyük bir kesinlikle ikna olmuş olmalıdır; aramızda mutlu bir şekilde var olan dostluk bağı onarılmış ve korunmuş olarak zarar görmeksizin her zaman günden güne artsın ve sağlamlaşsın".

Şeyhülislâm her ne kadar Prusya ile yapılacak bir ittifak hususunda olumsuz görüş bildirmemesine rağmen, muhtemelen Habsburg Vekili Schwachheim ve Fransız Elçi Kont Vergennes tarafından bu davetsiz misafire karşı kışkırtılan ya da belki de "kutsanan" reisülküttab, böyle bir ittifakın adını bile duymak istemiyordu. Padişahın huzuruna da çıkamayan Rexin, böylece hiçbir şey elde edemeden, "Prusya kralı ile iyi ilişkilerin pekiştirilmesi için Allah izin verirse başka bir yılı beklemek zorunda kalınması" gerektiğine dair nazik bir cevapla azledildi[53].

Oysa ne Rexin, ne de kral cesaretlerini kaybettiler. Kral, zamanla Almanya'daki savaşın geldiği nokta, böyle bir ittifaka nihayet ulaşmayı daha istenir ve acil bir hâle getirdiği için, bu hedefine daha da kilitlendi. Meseleyi el altından ve diğer Prusya vekili, kralın yaveri Varennes ile işbirliği içinde İzmir'den takip eden Rexin, Sultan III. Mustafa'nın cülusu sırasında, 1757'de kralının tebrik yazısını sunmak ve dostluk ittifakına dair müzakereleri tekrar başlatmak üzere, bir kez daha ve bu defa gizlice İstanbul'a geldi. Aydın ve ileri görüşlü Sadrazam Koca Ragıb Mehmed Paşa, meseleye olumlu bakmış olsa da muhtemelen İngiliz Sefiri Porter'in de desteği ile Schwachheim ve Vergennes'in kışkırtmaları karşısında görüşünü açıkça bildirmeye çekinecek kadar sinmişti. Rexin bu defa da padişahın huzuruna çıkamadı[54].

Kral, bu meseleyi kesin bir şekilde sonuçlandırmak için, gizlice ve büyük bir dikkatle hareket edilmesini istiyordu. Zira düşmanlarına karşı gittikçe daha sıkıntılı bir duruma düştüğü 1759 ve 1760 yıllarında bu ittifakın başarılı olmasına büyük, hatta fazla büyük umutlar bağladı ve bu umutların birçoğu daha sonra yerine gelmedi. Gizli yazışmalarında bile bu husustan gizlice ve büyük bir çekince ile bahsediyordu.

Bâbıâli'nin adını vermeden, 1 Mayıs 1760'ta Meissen'deki ordugâhından Marki d'Argens'e şöyle yazıyordu: "Yakında öğreneceğinizi umduğum yeni bir

53 Bu sırada İsveç sefirine verilen olumsuz notaya aynen böyle yazılmıştır, Hammer, *aynı eser*, s. 190. Her iki tarafın da bunun için para verdiklerini II. (Büyük) Frederik kendisi söylemektedir (*Histoire de la guerre de sept ans*, Oeuvres, Berlin 1847, IV, 228): "Bu saraya geçen para miktarı ne kadar büyük, girişilen rüşvet yolu ne olursa olsun, işler hiç ilerlemiyordu, Avustaryalılar ve Fransızlar para dağıttıklarından ve bunda cömert davrandıklarından ve de Türkler harekete geçmektense hiçbir şey yapmamayı hesaplarına daha uygun buluyorlardı".

54 Frédéric le Grand, *Histoire de la guerre de sept ans*, *aynı eser*, s. 183 ve 228. Hammer, *aynı eser*, s. 204.

kurtuluş yolu buldum ve kaderim henüz felaketime karar vermemiş gibi görünmektedir. Cesaretim geri geldi ve bu labirentten çıkıp, düşmanlarımdan öcümü almayı umuyorum. Neticede itiraf etmelisiniz ki, ben aslında iyi bir insanım ve bu soyguncu kayserlerin ve kralların ve beş para etmeyen imparatoriçelerin takiplerini haketmiyorum". Birkaç gün sonra aynı kişiye şöyle yazıyordu: "Hâlâ bir umut ışığı olduğunu yazmıştım; ama bu henüz kesin değil ve bu umut benim istediğim kadar mümkün görünmüyor"[55].

Konunun ne olduğunu pekâlâ bilen Marki, kralın parlak umutlarını bir dereceye kadar paylaşıyordu[56] ve Rexin de bu umutların yerine gelmesi için sürekli çabalıyordu. Hâlâ mücadele etmesi gereken düşmanca etkilere rağmen, sonunda zaten yanına çekmeyi başardığı sadrazamdan başka Divân-ı Hümâyûn'a yakın önemli bazı başka kişileri de parası ile –bu amaçla kendisine 80 bin akçe verilmişti– kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Bunlar arasında Hekim İpsilanti ve sadrazamın kethüdası Ali Ağa ile Boğdan prensinin vekili Drako vardı. Porter'in özellikle vurguladığı gibi, Boğdan ve Eflak prenslerinin vekilleri o dönemlerde Bâbıâli nezdinde çok nüfûzlu ve bu türde zorlu siyasî meselelerde neredeyse vazgeçilmez kişilerdi[57]. Onların yardımıyla Rexin, Prusya ve Bâbıâli arasında 22 Mart 1761 E.S[*] (2 Nisan 1761 Y.S.[**]) tarihinde ilk dostluk ve ticaret antlaşması akdedilmesini sağladı[58].

---

55 *Oeuvres de Frédéric le Grand*, Berlin 1852, XIX, 158, 164 ve 165.

56 *Aynı eser*, s. 167'de markinin 18 Mayıs 1769'da krala yazdığı ve şöyle dediği mektup: "Sör, mektubunuzda bana bahsettiğiniz olayı düşündükten sonra burada Türklerin söz konusu olduğundan şüphe duymuyorum. Eğer bu ilân edilirse harika bir şey olacak. Fakat şimdiye kadar benimsedikleri tavırla en güzel fırsatları kaçırdılar, onların böylesi sağduyuyla davranmaya devam etmemelerinden endişe ediyorum. Yinede ani bir ayaklanma, ayaklanmaların sıkça yaşandığı bir ülkede tam bir darbe olur; bu durumda, bizim çok parlak ve mutlu bir halde olacağımızı hissediyorum".

57 Porter, *Turkey*, Londra 1854, I, 303.

* E.S.: Eski Stil, Gregoryen takvimi reformu öncesi.

** Y.S.: Yeni Stil, Gregoryen takvimi reformu sonrası.

58 Özgün İtalyanca tercümesinde bu antlaşma verilmektedir: Hertzberg, *Recueil des déductions, manifestes, déclarations, traités*, İkinci baskı, Barlin 1790, I, 486. Büyük Frederik, bu antlaşma ve bilhassa Rusya ve Avusturya üzerinde yarattığı endişeler hakkında konuşmaktadır, *Hist. de la guerre de sept ans,* Oeuvres, V, 107. Hammer, VII, 240, antlaşmanın İstanbul'da imzalandığı 22 Şaban tarihinin 29 Mart'a denk olduğunu hesaplamıştır; oysa [Gregoryen takvimi reformu sonrasında] yeni stile göre 2 Nisan tarihine denk gelen ve Büyük Frederik tarafından bizzat belirtilen 22 Mart, belgenin altında resmî olarak kabul edilmektedir.

Esas olarak 8 maddede yalnızca diğer dost ülkelere ve son zamanlarda Napoli, İsveç ve Danimarka'ya tanınan imtiyazların aynısını içeriyordu. madde 1 uyarınca Prusya kralı ve Bâbıâli arasında bundan böyle kalıcı barış ve dürüstlük üzerine kurulu karşılıklı dostluk hâkim olacaktı ve bu amaçla Prusya tebaasına Osmanlı İmparatorluğu'nda yaptıkları ticaret ve denizcilikte diğer dost devletlere sağlanan avantajlardan yararlanacaklardı. Onlara ait malların giriş ve çıkış gümrükleri diğer devletlerde olduğu gibi yüzde üç olarak belirlendi ve kasabiye vergisinin tamamen ortadan kaldırılması (madde 2) gibi diğer vergi kolaylıkları da tanındı. Prusya ve Osmanlı gemileri, karşılıklı olarak birbirlerini selamlayacaklardı ve Prusya gemileri askerî birlikleri veya savaş araç gereçlerini taşımaya zorlanmayacaklardı (madde 3).

Prusya'nın Bâbıâli nezdindeki sefirinin hak ve imtiyazları ile Prusya hükümetinin Doğu Akdeniz'in bütün duraklarında tıpkı diğer dost devletler gibi konsoloslar, konsolos yardımcıları ve tercümanlar bulundurma hakkı 4. maddede düzenlenirken, Prusya tebaası ile hukuki anlaşmazlıklarda ve miras meselelerindeki davranışlar, diğer dost devletler için geçerli esaslara dayanarak, sonraki iki maddede düzenleniyordu. Madde 7, Osmanlı tebaasına Prusya kralının topraklarında eşit muameleyi öngörüyordu ve 8. maddede her iki taraf, kurulan dostluğun meyvesi olarak, gerekli görüldüğü takdirde bu antlaşmaya ayrıca hükümler eklemek gibi önemli bir hakkı saklı tutuyorlardı. Son olarak, antlaşmanın onaylanması için dört aylık bir süre belirlendi.

Kral, antlaşmayı 1 Haziran'da onayladı. Bunun en önemli sonucu, Rexin'in artık Prusya'nın Bâbıâli nezdindeki ilk elçisi olarak açıkça ve resmen tanınması ve bu sıfatla 27 Temmuz'da onaylanmış antlaşmayı teslim almak üzere, sadrazamın huzuruna çıkması oldu.

Bu önemli hâdise doğal olarak İstanbul'daki bütün Prusya düşmanı diplomatik çevreleri tam bir isyan hâline getirdi. Saraylarına bu durumu hemen bildiren Rus Sefiri Obreşkov ve Habsburg vekili Schwachheim, Prusya Antlaşması'nı engelleyebildikleri takdirde, gerekirse 100 bin dukanın bile gözden çıkartılabileceğini söylüyorlardı. Oysa bu yönde vekâlet alamadan, anlaşma onaylanmış ve taraflar arasında alınıp verilmişti bile.

Bunun üzerine yalnızca onlar değil, bilhassa Fransız Elçi Kont Vergennes de Rexin'in bundan sonraki adımlarını takip etti. Kralın yalnızca bu dostluk ve

ticaret antlaşması ile yetinmeyeceği ve bambaşka amaçları takip ettiği gayet açıktı. Gerçekten de II. Frederik'in niyetleri çok daha ileriye yönelikti. Antlaşmanın 8. maddesine istinaden Bâbıâli ile resmî bir koruma ve savunma ittifakı istiyordu. Antlaşmanın akdedilmesini kutlayan Marki d'Argens'e Haziran ayında şöyle yazdı: "Aramızda bir antlaşma yaptığımız doğrudur. Bu özelikler Hristiyanlarda artık bulunmadığı için, Müslümanların sadakatine ve inancına ve insanlığına sığınmak zorunda kaldım. Bu ittifak bana nasıl avantajlar sağlarsa sağlasın, yine de bize barışı getireceğini umut etmeyin"[59].

Lâkin barışı sağlamak için Bâbıâli'nin hemen ve kalıcı yardımına ihtiyaç duyuyordu, zira bu yardım olmadan, akdedilen antlaşmanın da şimdilik bir anlamı olmayacaktı[60]. Kral, Rexin'i bu meseleyi bu şekilde elindeki bütün imkânlarla ileri götürmekle görevlendirdi ve bu yönde atacağı adımlara daha da ağırlık kazandırmak için yıl sonunda padişaha değeri 20 bin akçe olarak tahmin edilen seçkin hediyeler gönderdi. Marki d'Argens bile kralın hediye seçimindeki zarafete ve başarılı seçimine duyduğu hayranlığı belirtmeden edemedi, ama hediyeleri yine de biraz fazla pahalı buldu[61].

Hediyeler, 9 Mart 1762'de Rexin tarafından resmen huzura kabul edildiğinde padişaha sunuldu ve sanki koruma ve savunma antlaşmasına dair müzakereler de o tarihten sonra tekrar etkin bir şekilde devam etti. Sadrazam Koca Ragıb Mehmed Paşa bu hususta olumlu davranıyordu. Zira dış politikası, Prusya'nın yardımıyla Bâbıâli'nin Belgrad Barışı sırasında tecrübe ettiği utancın intikamını almaya, Avusturya ile yapılan ebedî barışı geçersiz kılmaya ve aynı zamanda kuzeyde Prusya tarafından sıkıştırılırken, güneyde Macaristan'da savaşmaya yönelikti. Devam eden gizli müzakerelerde Rexin'e buna yönelik ola-

59 11 Haziran 1781 tarihli yazısı, *Oeuvres*, XIX, 231.

60 Marki'nin krala yazdığı 20 Haziran tarihli mektup için bk. *aynı eser*, s. 236: "Sör, Türklere gelince, majestelerine itiraf etmeliyim ki anlaşmada bana söylediğiyle ve savaşa devamda bağdaştıramıyorum: Harekete geçsinler mi geçmesinler mi? Eğer harekete geçerlerse bu size nasıl bir üstünlük kazandırıcak! Ve harekete geçmezlerse mevcut anlaşmada sizin avantajlarınızı göremiyorum ve işte büyük sorun da şimdi burada".

61 Krala yazdığı 24 Kasım 1761 tarihli mektup, *Oeuvres*, XIX, 267: "Osmanlı kapısına gönderdiğiniz hediyeleri gördüm. Bundan daha fazlası, daha zengini ve daha iyisi olmazdı . Eğer bu olumlu bir sonuç verirse, bu hediyeler için sarf edilen ve Fransa'nın 100 yılda verdiklerinden daha fazlasının olduğuna inandığım bu paralara üzülmeyeceğim". Bu hediyelerin tam listesi Hammer, *aynı eser*, s. 272 ve 526'da verilmektedir.

rak, kralın 1762 yılına ait sefer başladığında, bu taraftan etkin bir destek alacağını düşünmesine sebep olacak kadar kesin vaatlerde bulunmuştu; üstelik aynı zamanda yine yüksek miktarda para –sözde yarım milyon akçe– ile kendisine bağladığı Kırım hanı nezdindeki elçisi Boscamp tarafından aynı yönde olumlu raporlar almıştı.

II. Frederik, Nisan ayı sonunda sevinç içinde Marki d'Argens'e şöyle yazıyordu: "Size içtenlikle şu anda aldığım mutlu bir haberi bildiriyorum. Dostumuz han, 100 bin Tatarla birlikte Yaş yolundadır; bana 26 bin kişilik bir destek kıtası gönderecek; Türkler, Edirne'ye doğru yola çıktılar. Menfaatlerini Rusların menfaatleri ile birleştirmeyi ve bu iki devleti Habsburg'a karşı silahlandırmakta muvaffak oldum. Kolay olmadı, zira birbirinden çok farklı menfaatleri, birleşmelerini sağlamak üzere uzlaştırmak zorunda kaldım. Bu, gelecek nesillere bu gaddar ve inatçı savaşın izlerini yarım yüzyıl boyunca miras bırakacak büyük bir hâdisedir". Daha sonra yazdığı 28 Mayıs tarihli bir yazıda Bâbıâli'nin lehine sefere çıkartacağı ordunun sayısını en az 200 bin kişi olarak belirtiyordu[62].

Ne yazık ki kısa bir süre sonra bütün hayalleri suya düştü. Haziran ayının ilk yarısında, Çar III. Petro ile yaptığı barışın Divân-ı Hümâyûn'da pek olumlu karşılanmadığını açıkça görebiliyordu. 8 Haziran'da d'Argens'e şöyle yazıyordu: "Rusya ile yapılan barış, çok avantajlı bir hâdise, ama diğer taraftan İstanbul'daki müzakereleri rahatsız ediyor. Zaman geçiyor ve çaresizliğimizden kurtulamıyoruz. Tatarlar hâlâ yürüyüşlerine devam ediyorlar. Hâlâ 100 bin kişiler ve onları bir kez işin içine çektik mi, diğerlerinin de onları takip edeceğini umut edelim". Oysa kral, hâlâ şimdi olmasa da daha sonra mutlaka olacağını umut etmesine rağmen, Tatarlar da yerlerinden kıpırdamıyorlardı[63].

Gerçekte ise Rexin kralda çok erken büyük ve dayanağı olmayan umutlar yeşertmişken, Divân-ı Hümâyûn'da ve diplomatik çevrelerde kendisine ve Prusya'ya karşı düşmanca bir tutumun içinde olanlar, bilhassa kralın Rusya ile ittifakından sonra, koruma ve savunma antlaşmasını engellemek için ellerinden geleni yapmışlardı. Bilhassa Kont Vergennes, Rexin'in çabalarının yok edilmesinde en büyük katkıyı sağlamakla övünüyordu. Fransa Kralı XV. Louis adına gizli bir görevle Divân-ı Hümâyûn'a Prusya ile kurulacak ittifakın bil-

62 *Oeuvres de Frédéric le Grand*, *aynı eser*, s. 312 ve 323.

63 Kralın markiye yazdığı mektuplar, *aynı eser*, s. 326, 332.

hassa Lehistan için getirebileceği tehlikeleri vurgulayan bir nota sundu[64]. Anlaşılan o ki, bu nota etkisini göstermişti. Her ikisi de Prusya yanlısı olmalarına rağmen, sadrazam ve şeyhülislâm bile Divân-ı Hümâyûn'daki çoğunluk karşısında ezildiler ve Divân-ı Hümâyûn'un 14 Ekim'de sarayda yapılan toplantısında Prusya ile kurulacak ittifak kesin olarak reddedildi[65].

Altı ay sonra, 1763 Nisan'ı başlarında, Prusya kralı Sadrazam Koca Ragıb Mehmed Paşa'nın ölümü ile Divân-ı Hümâyûn'daki son umudunu da kaybetti. Halefi Hamid Hamza Paşa'nın Prusya elçi heyetine ve kralın geçen yıl gönderdiği zengin hediyelere, başında bilgin ve dürüst bir adam olan Anadolu Defterdarı Ahmed Resmî Efendi'nin bulunduğu bir elçilik heyeti ile karşılık vermesi artık yalnızca diplomatik bir nezaket gösterisi idi. Heyet, zengin hediyelerle yaz aylarında İstanbul'dan ayrıldı ve 9 Kasım'da gelişinin oldukça büyük bir heyecan yarattığı Berlin'e vardı. Bu elçilik heyeti hakkında hazırladığı bir raporda bizzat anlattığı gibi, Berlin'de daha önce böylesi hiç görülmemişti. Bu raporda Almanya'daki durumları algılarken ve tarif ederken sergilediği saflık, hatta yanıltıcılık, bu rapora özel bir cazibe katmaktadır[66].

20 Kasım'da kralın huzuruna çıkarak, yetki belgelerini ve aralarında anlaşıldığı kadarıyla Kral II. Frederik'in özellikle hoşuna giden zengin koşumlu seçkin güzellikte atların da bulunduğu hediyelerini sundu. Ne o zaman, ne de daha sonra siyaset konuşulmadı. Ahmed Resmî Efendi, kendisine verilen talimatlara göre yalnızca Prusya Bakanlığına Bâbıâli'nin yakın zamanda gerçekleşecek Lehistan krallık seçimlerine Prusya'nın ve Rusya'nın karışmasına izin vermeyeceğini ve Prusya'nın Rusya ile kurduğu ittifakın Bâbıâli aleyhine olmamasını umduğunu belirtmekle görevli idi. Kralın daha sonraki bir huzura kabul sırasında laf arasında dile getirdiği ve avantajlarını elçiye bir haritanın üzerinde açıklamaya çalıştığı koruma ve savunma ittifakı konusunda ise Ah-

64 *Politique de tous les Cabinet*'de Vergennes, *Mémoire sur la Porte Ottomane composé au retour de son Ambassade à Constantinople*, III, 123.

65 Hammer, VIII, 272.

66 *Des türkischen Gesandten Resmi Ahmed Efendi gesandtschaftliche Berichte, aus dem Türkischen übersetzt*, Berlin 1809, s. 43 ve devamı. Burada Berlin, o dönemde sarayda verilen ziyafetler, Prusya askerî düzeni, kralın karakteristiği, vs. hakkında yazdıkları çok ilginçtir. Ahmed Resmî Efendi'nin kişiliği hakkında Diez, *Wesentliche Betrachtungen*, Berlin 1813, s. 30 ve devamındaki girişinde bilgi vermektedir. Dolayısıyla Ahmed Resmî Efendi'nin Berlin'de o dönemde düşünüldüğü gibi aptal biri değil, aksine çok iyi eğitimli ve iyi bir gözlem yeteneğine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

med Resmî Efendi herhangi bir açıklama yapmaya yetkili değildi. Bu hususta yalnızca kralın umutlarını tamamen yıkmayacak şekilde açıklamalar yaptı.

Osmanlı sultanının II. Frederik'ten kralın büyük zaferlerini onların başarılı hesaplamalarına atfettiği en becerikli üç müneccimini kendisine göndermesine dair tuhaf talebine, böyle birilerinin olmadığı cevabını verdi. Silahlarının talihini ve ülkesinin refahını borçlu olduğu üç şey, ülkeyi ve savaş yönetmek için gerekli olan ve edinmeye çalıştığı bilgi ve tecrübe; iyi donanımlı bir ordu ve daima dolu bir hazine idi. Sultan III. Mustafa'nın daha sonraki zamanlarda bu Prusya kralının savaş gücünden ziyade aklından korktuğunu söylemesinin sebebi belki de bu bilgece konuşma idi[67].

20 Nisan 1764'te elçiyi uğurlamak için yapılan son huzura kabulde kral bir kez daha Bâbıâli'nin amaçlarına uygun bir dostluğu muhafaza edeceğine dair beklentisini dile getirdi[68]. Kral bununla arzu edilen ittifakın gerçekleşmesine dair umudunu ima etmek istese de bu umudu ne yazık gerçekleşmedi. Zira Rexin'in kısa bir süre sonra, aynı yıl içinde Bâbıâli'yi kendi hazırladığı 11 maddelik bir ittifak antlaşmasına ikna etmeye çalışması, hiçbir sonuç getirmedi. Penkler ve Vergennes bir kez daha Divân-ı Hümâyûn'da Rexin'e karşı üstünlük sağladılar ve anlaşıldığı kadarıyla Rexin de bundan kısa bir süre sonra Rusya'nın da isteği üzerine geri çağrıldı ve yerine 20 Nisan 1764'te Bâbıâli nezdindeki Prusya elçisi tayin edilen Berlin komutanı Binbaşı Zegelin getirildi[69].

Prusya, bu resmî antlaşma olmadan da İstanbul'da artık o dönemlerde Bâbıâli için olumsuz bir yön almış olan kuzey meselesinde yararlanmayı başardığı önemli bir nüfûz edinmişti. Bunu belirleyen iki faktör vardı: 9 Temmuz 1762'de III. Petro'nun tahttan indirilmesi ve II. Katerina'nın çarlık tahtına çıkartılması ile 5 Ekim 1763'te Lehistan Kralı III. August'un ölümü. Bâbıâli'nin konumu ve geleceği üzerinde önemli bir etkiye sahip oldukları oranda, şimdi de Kuzey Avrupa devletlerindeki bu önemli ilişkileri ele alacağız.

---

67 Diez, *aynı eser*, s. 15-17.

68 Ahmed Resmî Efendi, *Gesandtschaftsbericht* (Elçilik Raporu), s. 91.

69 Reksin'in o dönemde sunduğu ama kabul edilmeyen antlaşma taslağı, İtalyanca tercümesi ile Hammer, *aynı eser*, s. 527'de verilmiştir. Buna göre silah ittifakı yalnızca antlaşma taraflarından birinin düşmanlarının saldırısına uğraması ve dostane bir arabuluculuğun işe yaramaması hâlinde akdedilecekti. Johann Christoph von Zegelin, Ekim 1760'tan Ağustos 1763'e kadar Berlin komutanlığı yapmıştır ve ikinci yetkili Prusya sefiri olarak 1764-1776 yılları arasında İstanbul'da kalmıştır, *Oeuvres de Frédéric le Grand*, XIX, 197.

2) 1768 Osmanlı-Rus Harbine Kadar Rusya, Lehistan ve Bâbıâli

Bâbıâli, bir kez kabul ettiği barışçıl siyaset sistemine göre Rusya ve Lehistan ile daima dostane ve olumlu bir ilişki kurmaya ve [bunu] muhafaza etmeye çalışmıştı.

Sınırların asla tam olarak belirlenememesi ve bilhassa Kabartay, Ukrayna ve Yeni Sırbistan'da antlaşmalara aykırı kalelerden kaynaklanan karşılıklı kıskançlıklardan dolayı kaçınılmaz olan küçük anlaşmazlıklar kolayca ve akılcı bir şekilde aşılabiliyordu. Bâbıâli'nin Fransız sefirlerinin Rusya'ya karşı sürekli kışkırtmaları karşısında yoldan çıkmaya niyetli olmadığını defalarca belirttik. Bu türdeki bütün entrikalar şimdilik 1747 Nisan'ında sefir Replueff'in Rusya ile ebedî barışı hiçbir zorluk çıkmadan yenilemesi sayesinde etkin bir biçimde engellendi. Bunun sonucunda Rusya ve Avusturya arasında 1746'da yapılan son antlaşmaya gizli bir hüküm olarak eklenen, tarafların saldırması hâlinde Bâbıâli'ye müşterek savaş ilân etmelerinin Divân-ı Hümâyûn'un bu barış yanlısı tutumu karşısında şimdilik uygulamada bir önemi kalmamıştı[70].

Dolayısıyla Bâbıâli ve kuzey devletleri arasındaki diplomasi trafiği de dostane ve şeffaf olmaya devam ediyordu. Her taht değişikliğinde barışçıl ve dostane komşuluk ilişkileri dilekleri ile her zamanki kutlama heyetleri gidip geliyordu ve bunun dışında da bu ilişkileri olumsuz etkileyebilecek herşeyden kaçınılıyordu.

Ne yazık ki Bâbıâli'yi gitgide daha fazla pasif bir sessizliğe ve hareketsiz bir ilgisizliğe sürükleyen bu huzurun kalıcı olarak muhafazası mümkün değildi. Sonuçlarının kapsamını hemen değerlendirebilecek ve gelecekteki tutumunu buna göre ayarlayabilecek durumda olmamasına rağmen, kuzeydeki komşu devletlerde meydana gelen o iki sarsıcı olay, yani II. Katerina'nın tahta getirilmesi ve III. August'un ölümünün getirdiği geriye dönük etkilerinden kaçınamadı. İstemese de bu hâdiselerin içine çekildi ve Bâbıâli'yi diğerlerinin amaçlarının bir oyuncağı hâline getiren acizliğinin bedelini sonunda çok ağır ödemek zorunda kaldı.

Burada II. Katerina'nın geniş kapsamlı ve hükmetme hırsına dayalı siyasetini kaynağına kadar takip etmek veya talihsiz Lehistan'ın yabancıların açgözlülüğünden dolayı utanç verici bir biçimde parçalanmasına sebep olan karışık-

70 Hammer, VIII, 88 ve 104.

lıkları ele almak görevimiz değildir. Tek taraflı ve bazen de tutkulu bir biçimde de olsa birçok kez derinden etkileyen bir gerçeklikle defalarca anlatılmışlardır[71]. Burada yalnızca Bâbıâli'yi de etkileyen hususları ele alacağız ve Rusya ile uğursuz bir savaşa girmesine sebep olan hâdiseleri irdeleyeceğiz.

Kral III. August'un ölümünden hemen sonra, Lehistan'ın sefil anayasasından dolayı geniş kapsamlı olarak ve tuhaf bir biçimde tanınan siyasî birleşme hakkının siyasî nefretin ve dinî fanatizmin uzun süredir parçalanma ve çaresizlik durumunda ortaya çıkan ve bu talihsiz ülkede güçlü komşularının hükümdarlık niyetlerinin oyuncağı hâline gelen bir ülkede neye mâl olduğu bilinmektedir. Çoğunlukla yalnızca hükümdarlık hevesine kapılan grup liderlerinin oyuncağı olarak, dinî menfaatler kisvesi altında sürekli açık veya gizli kavgalarla kendi güçleri ile ülkelerinin gücünü azaltan ve yok eden çok sayıda küçük silahlı "konfederasyonlar" da herkesçe bilinmekte idi. Bu şartlar altında Çariçe Katerina için Prusya ile işbirliği içinde parası ve birlikleri ile musahibi olan zayıf kişilikli Stanislas Poniatovski'yi neredeyse bir yıl süren bir anarşiden sonra, 1764 Eylül'ünde hallolan tahta çıkartmaktan daha kolay birşey olamazdı. Bu sayede Lehistan'ın bağımsızlığına karşı planlarını takip etmek için daha fazla oynama payı kalıyordu.

Tabii ki bu hâdise başlarında başkomutan Branicki'nin bulunduğu vatanseverlerin millî duygularını incitiyordu. Branicki, daha 1764 Nisan'ında, vekili Albay Stankiewicz aracılığıyla Rusya'nın ve Prusya'nın er veya geç tamamen çariçenin hâkimiyetine girmeye mahkûm anavatanının hak ve özgürlüklerine saldırılarına karşı koruma talep etmek üzere Bâbıâli'ye başvurdu. Branicki ile aynı zamanda sunulan ve grubunun 14 en itibarlı lideri tarafından imzalanmış bir nota ile kendi milliyetinden bir kralın serbestçe seçilmesini ve Rus birliklerinin derhal Lehistan'dan çıkmalarını istiyordu[72].

---

71 Burada yalnızca ana eserleri hatırlatmak isteriz: *Histoire de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette République par Cl. Rulhière*, Paris 1807, 4 cilt. Ferrand, *Histoire des trois démembremens de la Pologne*, Paris 1820. Kont Görtz'ün yayınladığı *Mémoires et actes authentiques relatifs aux négociations qui ont précédées la partage de Pologne*, 1810. *Oeuvres*, VI, Berlin 1847, *Frédéric le Grand, Mémoires depius la paix de Hubertsbourg jusqu'à la fin de partage de la Pologne* ve Dohm, *Denkwürdigkeiten meiner Zeit,* Lemgo 1814, I, 433 ve devamı. Burada Lehistan, Rusya ve Türk savaşı hakkında bütün özel kaynaklar da kullanılabilir.

72 Bu yazı için bk. Hammer, *aynı eser*, s. 531.

Bâbıâli ise meseleyi başlangıçta çok ilgisiz karşıladı. Lehistan'ın özgürlüğü uğruna Rusya'ya karşı silahlarına sarılmaya hiç de hevesli değildi. Bu yüzden Rus Sefiri Obreşkov'a 12 Nisan 1764'te sarayına gönderilmek üzere, serbest kral seçimine, hele ki silah zoruyla her türlü yabancı müdahaleye, itiraz ettiği bir nota tebliğ etmekle yetinildi. Başta Prusya, Fransa ve Habsburg sefirleri olmak üzere, Bâbıâli nezdindeki diğer devletlerin temsilcilerine de aynı notanın suretleri bilgi amaçlı olarak verildi[73].

Vatanseverlere ise iyi niyetli, ama oldukça soğuk bir uyarı yazısı gönderildi ve herşeyden önce birlik olmaları tavsiye edildi. Zira şu anda olduğu gibi birbirlerine düşman iki grup sürekli birbirleri ile mücadele etmeye devam ettiği takdirde, Lehistan Cumhuriyeti kendi çöküşünden kaçamayacaktı, aksine o denli daha hızlı düşmanlarının ganimeti hâline gelecek ve düşmanlarının ona gülmesine sebep olacaktı. Kaçınılmak istenen şey, sonunda bütün bu kavgaların zorunlu sonucu olacaktı ve hallolan tahta bir yabancı oturacaktı. Bu yazının son sözleri şöyle idi: "Hangi tarafı tutarsanız tutun, bunlar Lehistan'ın meselesidir; Bâbıâli'nin bu sözleri yalnızca dostane birer tavsiye olduğundan ve Karlofça Barışı'nın hükümlerini ve Lehistan'ın hak ve özgürlüklerini korumaktan ve ebedî barışı muhafaza etmekten başka bir niyeti olmadığından, bu yazının tek amacı size niyetlerimizin dürüstlüğünü kanıtlamaktır. Lehistan bu önemli meselenin sonuçları ve sonu üzerine iyice düşünmeli ve daha sonra pişman olacağı hiçbir şey yapmamalıdır".[74]

Bâbıâli'nin bu diplomatik çekincesi, vatanseverlerde büyük umutlar yeşertmeye uygun değilken, diğer taraftan onlara düşman diplomatik çevrelere, bilhassa Rusya ve Prusya sefirlerine o denli oynama payı sağlıyordu. Anlaşılan o ki, en tehlikeli rakipleri Fransız Sefiri Kont Vergennes'e karşı Divân-ı Hümâyûn'da üstünlük sağlamışlardı. Zira Vergennes ayrı bir nota ile Bâbıâli'ye Rusların Lehistan'a girişinin tehlikelerini etkileyici bir şekilde bildirdiğinde ve bunu adeta bir barış ihlali olarak kabul edilmesini istediğinde, akılcı bir şekilde yabancı birliklerin daha önce de her zaman Lehistan'a girdiklerine ve Lehistan'ın buna itiraz etmediğinin herkes tarafından bilinen bir gerçek olduğuna dair bir açıklama ile reddedildi; aksine bu türde birlikleri kendi isteği ile misafirperverlik göstererek kabul etmişti. Bâbıâli'nin yetkisi olmadan bu meseleye müdahale etmesi, dostu olan bu devletin hak ve özgürlüklerine bir

73 *Aynı eser*, s. 532.

74 Hammer, s. 533-535.

saldırı gibi görülebilirdi. Ayrıca Bâbıâli'nin mutlaka muhafaza etmeye niyetli olduğu Karlofça Barış Antlaşması'nda bu hususla ilgili hiçbir şey yoktu; dolayısıyla bu konuda müzakerelerde bulunmak, itibarını zedelerdi[75].

Vatansverlerin davasına destek veren Vergennes, Branicki'ye hemen Bâbıâli'nin bu olumsuz ve grubu için umutsuz tutumunu 24 Nisan 1764 tarihli bir yazı ile bildirdi. Bu yazıdan reisülküttabın Rus birliklerinin Lehistan'a girmeleri ile ilgili olarak, St. Petersburg sarayının hiçbir şekilde Lehistan Cumhuriyeti'nin hak ve özgürlüklerine müdahale etmeyeceğine ve hiçbir şekilde kralın serbestçe seçilmesini engellemek veya sınırlamak istemediğine dair defalarca tekrarlanan taahhütlerine başvuruyordu; çariçe, birliklerini yalnızca buraya hâkim olan anlaşmazlıkların tehlikeli sonuçlarını karşılamak üzere ülkeye yerleştirmişti. Vergennes bu hususla ilgili olarak Bâbıâli'nin muhtemelen böylesine müphem taahhütlere inanarak, kendisini bariz bir şekilde ortada olan gerçekleri daha derinden incelemeye karşı kilitlediğini ileri sürüyordu. Bâbıâli, şu anda sandığından çok daha ciddi bir niteliğe büründüğünde, bu musibeti yönetmek için hâlâ zaman olduğundan emindi. Hâlbuki Lehistan meselesinde gösterdiği pasif davranışına dair kesin açıklamalara rağmen, önemli hazırlıkların asıl gerekçelerini anlamak çok zordu; zira hiç şüphesiz Özü ve Turla nehirlerindeki birliklerini, belki de Rusya'nın Lehistan'ı birlikleri ile doldurduğu ve Yeni Sırbistan'ın gitgide daha sağlam bir konum edinmeye çalıştığı bir zamanda, sınırlarını her halükârda korumak için bilgece bir tedbir olarak gördüğü için, takviye etmeye niyetli idi[76].

Oysa Bâbıâli, ister kasıtlı, ister kasıtsız olsun, kendisini ve başkalarını bu gibi siyasî sofizmlerle mümkün olduğunca uzun bir süre kandırmaya çalışırken, hadiseler öyle bir şekilde gelişti ki, Bâbıâli'nin tutumsuz siyasetini çok geçmeden ağır bir sınavdan geçirdi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Stanislas Poniatovski, Varşova önlerinde duran 10 bin Rus'un ve sınırlara kadar ilerlemiş olan Prusya birliklerinin koruması altında 7 Eylül 1764'te kral seçildi[77]. Hâlbuki bu zorlu durumlara hâkim olabilecek ondan daha uygunsuz birisi ola-

75 Bâbıâli'nin Vergennes'e gönderdiği nota, *aynı eser*, s. 277.

76 Bu yazı için bk. *aynı eser*, s. 535-537.

77 Büyük Frederik'in bu seçimden bahsederken kullandığı kelimeleri hatırlatmak ilginç olabilir, *Oeuvres*, VI, 13: "Bir süre sonra 10 bin Rus Varşova'ya yaklaştı, oysa bu sırada Polonya sınırında Prusya birlikleri cumhuriyetçileri ve diğer yabancı güçleri düşündürtmek için gösteride bulunuyorlardı. Bu gösteri Rusya ve Prusya'nın arzusu hi-

mazdı. Tahta çıkartılması ile yeniden kaynamaya başlayan bir grup kavgasını güçlü bir kolla sona erdirmeyi nasıl başarabilirdi ki?

Küçük "konfederasyonlar", çok geçmeden dinî fanatizm kisvesi altında bir tarafta Katoliklerden ve diğer tarafta Protestan ve Rum Ortodokslardan oluşan iki gruba ayrıldı. Çariçe [II.] Katerina, ikinci grubun davasını kendi davası hâline getirmeyi, hak ve taleplerinin sözde koruyucusu olarak ülkede kendi zorba yönetimini daha da yaygınlaştırmayı kendi amaçlarına uygun gördü. Bunun doğal sonucu, ülkede buna öfke duyan millî Katolik grubun ayaklanması oldu. Başlangıçta zayıf ve ülkenin her yerine yayılmış olan Katolikler, Radan ve Varşova'da Haziran ayından itibaren Rus tiranlar, yani Repnin adında bir kişi ile yardımcılarının kamçısı altında Katolik karşıtlarının oluşturduğu Genel Konfederasyon'a karşı, Kamaniçe yakınlarında Türk sınırından yalnızca 7 saat mesafede Podolya'daki küçük Bar Şehri'nde merkezi bulunan kendi konfederasyonlarını kurarak, zamanla bir çekirdek ve güç oluşturdular. Krasinki, Pulavski, Potocki gibi sekiz vatansever, ilk grubunu oluşturdular ve zamanla etraflarında çevreden aynı düşüncede 300 kadar soylu toplandı. Kralın tahttan indirilmesi ve Ruslar ülkeden kovulduktan sonra Lehistan'ın tekrar özgürlüğüne kavuşması, açıkça ortaya attıkları amaçlardı[78].

Bunun kaçınılmaz sonucu amansız ve çaresiz bir kavga oldu. Yok edici niteliği talihsiz ülkeyi daha da derin bir sefalete sürüklediği için, bu kavga her iki tarafın güçlerini o denli yıpratıyordu. Her iki taraf da yabancıların yardımına başvurmak zorunda kaldılar. Güçsüz kral, kendisini tamamen Rusya'nın kollarına attı ve Repnin ile birlikte Varşova'da toplanan Katolik karşıtı meclisin çariçeden Lehistan'daki birlikleri takviye etmesini talep etmesini sağlarken, Bar'daki vatanseverler, bakışlarını ve ricalarını bir kez daha İstanbul'a ve Tatarlara yönelttiler.

Oysa Bâbıâli, isteklerine kulak vermeye pek meyilli değildi. Poniatovski'nin seçilmesinden hemen sonra, vatanseverlerin vekili olan Stankiewicz'i nazik de olsa tatmin edici bir cevap vermeden azledecek ve karşılığında bir yıl geçtikten sonra, yeni kralın elçisi Aleksandroviç'i soğuk da olsa gereken bütün onurlarla kabul edecek kadar zayıftı. Güttüğü müphem ve dayanaksız siyasete uygun olarak, daha sonra Fransız ve Habsburg sefirlerine gerçi elçinin kabul edilmesinin

---

lafına bu seçimlere müdahale etmek isteyenlerin kiminle konuşacakalarını anlamaları ve harekete geçmeden önce bir kez daha düşünmeleri içindi".

78 Rulhière, *Histoire de l'anarchie de Pologne*, III, 43 ve devamı.

kralı da kabul ettiği anlamına gelmediğini bildirdi, ama çok geçmeden Rusya ve Prusya sefirlerinin telkinlerine artık talep ettikleri kabulü reddedemeyecek kadar boyun eğmişti, ama en azından kralın İstanbul'da daimî bir elçi bulundurmasına izin vermedi[79].

O tarihten itibaren bilhassa Kont Vergennes, Rusya'nın Lehistan'da gücünü pekiştirmesinin ve yaygınlaştırmasının sonunda Osmanlı İmparatorluğu için de oluşturacağı tehlikeleri sürekli olarak tarif ederek, Divân-ı Hümâyûn'un daha kararlı bir tutum içine girmesini sağlamaya çalışmaktan yorulmadı. Oysa Bâbıâli, bir kez kabul ettiği pasif sessizlik sisteminin dışında sanki gizlice düzeni sağladıktan sonra tekrar ilk önce Osmanlı İmparatorluğu için tehlikeli olabilecek güce ve bağımsızlığa kavuşmasından ziyade Lehistan'ın bu anarşi ve buna kaçınılmaz olarak bağlı olan güçsüzlük durumunda kalmasını istediğinden, o dönemde herhangi bir şey başarması mümkün değildi. Vergennes, Rusya gibi bir devlet, Lehistan'a yerleştiği takdirde, buradan fetih planlarını çok daha iyi yürütebileceğinden, Osmanlı İmparatorluğu için tehlikenin çok daha büyük olacağını vurguladı, ama nafile. Divân-ı Hümâyûn'un bilge kişileri kendileri de bunu görebiliyorlardı, ama korkarlıkları ile her defasında Lehistan'ın fethini gerçekten tamamlamaya niyetlendiği takdirde, Rusya'nın üstün nüfûzunu kırmak için hâlâ vakit olacağını ileri sürerek, geri çekilmeyi daha uygun buluyorlardı[80].

Dolayısıyla şimdilik herşey Bâbıâli ve Rusya ile Prusya elçileri arasında 1767'den sonra biraz daha canlılık kazanmış gibi görünen verimsiz notaların alınıp verilmesi ile sınırlı kalıyordu. Bu notalarda bir taraftan Rus birliklerinin Lehistan'dan uzaklaştırılması talebi ve sınır bölgelerinde antlaşmalara aykırı kalelerin inşasına, vs. gibi meselelere dair şikâyetler tekrarlanıyordu ve diğer taraftan Rusya'nın ve Prusya'nın yalnızca kendi onurlarını ve Lehistan'ın özgürlüğünü korumak için buraya birlik yığdıklarına dair mazeretler bildirili-

79 Kont Vergennes'in 25 Temmuz 1765 tarihli mektubu için bk. Hammer, *aynı eser*, s. 278.

80 Vergennes, diplomatik faaliyetlerini kendisi defalarca adı geçen *Mémoire* adlı eserinde anlatmaktadır (bk. *aynı eser*, s. 126): "Türkler, Hristiyan güçlerinin Lehistan'ın güçlenmesinden ve bilinçlenmesinden hoşnut olmadıkları ve böyle olursa çabalarını ve amaçlarını onun yerine Osmanlı İmparatorluğu'na çevirecekleri konusunda uyarıldılar". Ayrıca s. 128: "Bâbıâli durumu kötü görüyordu ve devamındaki gelişmelerden korkuyordu, kendisini dinlenmeye vermiş ve kendisine dayatılan çareden nefret ediyordu". Ayrıca s. 132.

yordu; herhangi bir fetih niyetleri yoktu; kale inşaatı ise kesinlikle muhafaza etmeye niyetli oldukları antlaşmalara aykırı değildi ve sırf bu yüzden Bâbıâli ile dostluklarının bozulmasını istemiyorlardı[81].

Diplomasi yoluyla daha henüz bir adım bile atılmamıştı ki, 1768 ilkbaharında Rusların sıkıştırdığı Bar'daki konfederasyonun yardım çağrısı Bâbıâli'yi gittikçe daha sıkıntılı bir duruma sokuyordu. Sultan, defalarca Ruslara karşı duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirmesine ve sanki savaşmaya hazırmış gibi görünmesine rağmen, Divân-ı Hümâyûn içindeki barış yanlıları hâlâ üstünlüğü ellerinde tutuyorlardı. Vergennes'in iddiasına göre, Bar'daki Katolik konfederasyonundan çok daha olumlu karşılanan Katolik karşıtlarına karşı silahlara sarılmaktansa Rus parası için –Katerina'nın o dönemde İstanbul'a 40 bir duka gönderdiği söyleniyordu[82]– bir kez daha aşağılanmayı göze alıyorlardı[83].

Himaye ve –daha da önemlisi– birlikler ve para talep eden Katoliklerin başvurusu başlangıçta çok soğuk karşılandı. Reisülküttab, 5 Nisan'da Rus Sefiri Obreşkov'a bir kez daha sözlü ve yazılı olarak, Bâbıâli'nin "barışı bozan" bu kişilerle bırak yardım etmeyi, irtibata geçmeyi bile itibarına lâyık görmediğini bildiriyordu. Bu hususta ciddi olduğunu kanıtlamak için, Bender ve Hotin valilerine, Kırım hanına ve Boğdan prensine Leh "asileri" hiçbir şekilde desteklememeleri ve bilhassa Osmanlı topraklarına girmelerine izin vermemelerine dair emir verildi.

Oysa çok geçmeden Rusya da şimdilik barışı muhafaza etmeye niyetli olmasına rağmen, kamuoyunda ve Divân-ı Hümâyûn'da savaş yanlıları ve konfederasyon lehine bir değişim baş gösterdi. Kont Vergennes'in sürekli telkinleri sonunda Obreşkov'un yalan telkinlerine üstün geldi ve Rus parası Divân-ı Hümâyûn'da hâlâ önemli bir itici güç olmasına rağmen, diğer taraftan Leh vatanseverlerin eşlerinin Harem'e girmesini sağladıkları değerli küçük eşyalar da etkilerini gösteriyordu[84]. Hâdiselerin kendi gücü ise kalanını hallediyordu.

81 Dönemin oldukça canlı diplomatik nota alışverişi için bk. Hammer, *aynı eser*, s. 540.

82 Rulhière, *aynı eser*, s. 40.

83 Vergennes, *Mémoire*, s. 131: "Herşeyi ifade etmek maksadıyla, ayaklanmaların sebebi onlara rakiplerininkinden daha doğru görünüyordu".

84 Rulhière, *aynı eser*, s. 93: "Çok sayıda Lehistanlı kadın Türkiye'ye sultanın huzuruna çeyizleri ve hediyeleriyle gönderildi".

Bâbıâli'nin asilerin kesinlikle Osmanlı topraklarına girmelerine izin verilmemesi emrine rağmen, [asiler] Ruslar tarafından iyice köşeye sıkıştırıldıklarından, defalarca Boğdan'a ve Besarabya'ya sığınmışlardı. Kendilerini takip eden Rus birliklerinin de bu durumda toprak ihlalinde bulunması kaçınılmazdı. Temmuz ayı ortalarında bir Zaporog Kazak çetesinin Rus birlikleri ile birleşerek, Besarabya sınırında Kırım hanına ait olup, Osmanlı topraklarında bulunan küçük Balta Şehri'ne saldırdıkları ve çoğu Osmanlılardan oluşan savunmasız şehir sakinleri arasında korkunç bir katliam yaptıktan sonra, neredeyse tamamen ateşe verdikleri haberi gelince, İstanbul'un neredeyse tamamı karıştı. Bu hâdisenin aslında Rusya ile Bâbıâli arasındaki ilişkilerin tamamen bozulmasını kaçınılmaz hâle getirmeye çalışan Fransız ajanları tarafından kasıtlı olarak kışkırtılan konfederasyon üyelerinden kaynaklandığı ileri sürülüyordu. Şayet gerçekten öyle idi ise amaçlarına ulaşmışlardı.

O anda her yere hâkim olan heyecana, yeniçerilerin bağrışlarına ve padişahın hoşnutsuzluğuna kulak verilmiş olsa idi, Rusya'ya hemen savaş ilân edilirdi. Lâkin Obreşkov bir kez daha Divân-ı Hümâyûn'da başlarında Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın bizzat bulunduğu barış yanlıları üzerindeki nüfûzu sayesinde kesin kararın en azından ertelenmesini sağlayabildi. Balta'daki rahatsızlığın Ruslar tarafından değil, Ukrayna'dan gelerek burada toplanan bir köylü topluluğu tarafından gerçekleştirildiğine dair güvence veriyordu; bu hâdise hükümeti tarafından yalnızca kınanmakla kalmayıp, suçlular da ağır bir şekilde cezalandırılmıştı.

Artık başlıca hedefi önce Lehistan'ın tamamını boyunduruğu altında almak olan Çariçe [II.] Katerina, gerçekten de Balta'nın yok edildiği haberini alır almaz bu yönde tek amacı Bâbıâli'nin öfkesini dindirmek olan bir manifesto çıkartmıştı. Bu manifestoda suç bilhassa sınırların yeterince düzenlenmiş olmamasına bağlanıyordu; 200 Zaporog Kazak âdeta birer korsan gibi Bâbıâli'ye teslim edilecekti ve bütün Rus birlikleri Osmanlı sınırından çekilecekti. Ülkenin parçalanmış durumu buna izin vermediğinden, Lehistan'ın tamamen boşaltılması için kısa bir süre daha talep ediliyordu[85].

Lâkin, bu manifesto İstanbul'a varamadan, buradaki durumlarda büyük bir değişiklik olmuştu. Lehistan'daki Rus birliklerinin sürekli olarak takviye edilmesi ve altı hafta süren bir kuşatmadan sonra, 17 Ağustos'u 18 Ağustos'a bağlayan

85 Rulhière, s. 98-106.

gece Ruslar tarafından hücumla alınan Krakov'un düşüşü, Fransız sefiri ile işbirliği içindeki konfederasyon casuslarının eline nihayet Divân-ı Hümâyûn'daki barış yanlısı grubu düşürme fırsatını verdi. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, 5 Eylül'de sadaretten alındı ve Bozcaada'ya sürgüne gönderildi. Sadaret mührü onun yerine savaş yanlısı Aydın Valisi Hamza Mahir Paşa'ya emanet edildi. Daha önce gizlice çıkartılan bir fetva ile şeyhülislâm tarafından onaylanan Rusya'ya savaş ilanı, 22 Eylül'de İstanbul'a geldiğinde tam da Sultan III. Mustafa'nın istediği gibi, ilk ve en önemli işi oldu.

Barış yanlılarının son endişeleri de ortadan kaldırıldıktan sonra, savaş ilanı kesin bir karar hâline getirildi ve iki gün sonra sadrazam ve Obreşkov arasında ilişkilerin tamamen kopmasını kaçınılmaz hâle getiren şiddetli bir konuşma meydana geldi. Bâbıâli'nin şimdiki talepleri gerçekten de Rusya tarafından yerine getirilmesi münıkün olmayan türdendi. Zira çariçeden müttefiki olan dört devlet, Danimarka, İsveç, İngiltere ve Prusya'nın garantisi altında bundan böyle Lehistan meselesine, bilhassa krallık seçimine hiçbir şekilde müdahale etmemesi; Lehistan'ın özgürlüklerini hiçbir şekilde rahatsız etmemesi ve bu ülkedeki birliklerin tamamını hemen geri çekmesi isteniyordu.

Bâbıâli'ye çağrılan Obreşkov, 6 Ekim'de maiyeti ile birlikte sadrazamın huzuruna çıkarak, öncelikle sadaret makamına getirilmesini kutlamak isteyince sadrazam konuşmasına neredeyse hiç izin vermedi. Sözünü keserek, sert bir sesle: "Sizleri buraya fazla uzamış bir meseleyi sonlandırmak için çağırdım. Mesele artık asla yerine getirilmeyen yanıltıcı vaatlerle bizi oyaladığınızı anlamak için yaptığımız çok sayıda konferans değildir. Daha dört yıl önce," derken, göğsünden 1764'te elçinin bu hususta imzaladığı belgeyi çıkarttı. "İmparatoriçeniz adına topları olmadan en fazla 7 bin kişiyi, hem de yalnızca kısa bir süre için Lehistan'da bulunduracağını taahhüt etmediniz mi ve şimdi orada 30 bin askeriniz yok mu"? "Takriben 25 bin," diye cevap verdi Obreşkov tereddütle. "Hain! Öyleyse sadakatsizliğini kendin itiraf ediyorsun; Allah katında ve insanların huzurunda birliklerinizin size ait olmayan bir ülkede işledikleri cürümden hiç mi yüzün kızarmıyor? Toplarınızla Kırım hanının bir sarayını yerle bir etmediniz mi"?

Aynı ses tonu ile sefirden hemen adı geçen dört devlet ile birlikte Rus birliklerinin derhal Lehistan'dan çıkartılacağını garanti etmesini istedi. Obreşkov ise bunu yapmaya yetkili olmadığını söyledi. Öyleyse kendisi, yani sadrazam, efendisi olan yenilmez sultanın çariçeye savaş ilân etmek zorunda kaldığını bil-

diriyordu. Ardından sefiri hemen padişahın emri üzerine maiyetinden 10 kişi ile birlikte kabul salonundan çıkarttırıp, devletin esiri olarak sıkı bir gözetim altında tutulduğu Yedikule zindanlarına gönderdi[86].

Hemen ardından Avrupa devletlerinin temsilcilerine gönderilen ve şiddet dolu Lehistan krallık seçiminden Balta saldırısına kadar Bâbıâli'nin Rusya'ya karşı bütün şikâyetlerinin bir kez daha belirtildiği bir notanın amacı, bu önemli adımı dünyanın gözünde haklı çıkartmaktı[87]. Çariçe [II.] Katerina, cevap vermekte gecikmedi. 18 Kasım'da Lehistan'a karşı davranışlarını Katolik karşıtlarına yapılan anlaşmaya göre sağlaması gereken himayeyi haklı çıkartmaya, ama buna karşın ilişkilerin bozulmasının suçunu yalnızca Bar'daki konfederasyon ile bilhassa Podolya'nın tamamı ve Ukrayna'nın Lehistan'a ait kısmının hâkimiyetini vadettikleri için işbirliği yapmayı kabul ettiğini ileri sürdüğü Bâbıâli'nin açgözlülüğüne ve sadakatsizliğine atmaya çalıştığı bir karşı nota hazırlattı. Dünya, çariçenin yalnızca Bâbıâli'ye savaş açmak için hiçbir sebep vermemekle kalmayıp, yumuşak davranarak barışı muhafaza etmek için gereken herşeyi yaptığını elbet anlayacaktı. Bunun dışında davasının haklılığına ve yeminlerini bozan düşmanlarının kibrini kıracak ve kutsal adının onuruna kendisine çok geçmeden avantajlı bir barış bahşedecek olan Tanrı'nın yardımına güveniyordu[88].

Tabii ki bilhassa Bar'daki konfederasyonun bu değişikliklere dair beklentileri çok büyüktü. Sadrazam, Bâbıâli'yi hemen kendi lehlerine harekete geçirmek için gösterdikleri sürekli çabalar üzerine herhangi bir kesin vaatte bulunmadan, Rusya ile ilişkilerin bozulmasına dair gerekçeleri ve gidişatını ayrıntılı olarak açıkladığı 28 Ekim tarihli bir yazı ile bir kez daha önlerindeki mücadelede birlik, cesaret ve dayanıklılığa çağırmakla yetindi. Rusların kovulması ve anavatanlarının oybirliği ile yeni bir kralın seçilmesi sayesinde eski gücünü ve görkemine kavuşması, başlıca hedefleri olmalı idi. Bâbıâli'nin tavsiyelerine uymalı; bu amaçla Kırım hanı, Boğdan prensi, Bender ve Hotin valileri ve sınırlardaki diğer Osmanlı komutanları ile irtibata geçmeli ve savaşa gelecek ilkba-

---

86 Rulhière, *aynı eser*, s. 107 ve devamı ve *Précis de l'audience du Grand-Vésir à Mr. Obreskoff, Résident de Russie, le 6 Octobre 1768*, Hammer, *aynı eser*, s. 547.

87 Nota için bk. *Traduzione del manifesto dato dalla fulgida Porta in ordine alla guerra coi Russi*, Hammer, *aynı eser*, s. 549.

88 Çariçenin notasının tamamı, *Geschichte des gegenwärtigen Krieges zwischen Russland. Polen und der Ottomanischen Pforte*, Frankfurt ve Leipzig 1771, Bölüm IV, s. 42-51'de Almanca olarak verilmiştir.

harda başlayacak olan Bâbıâli'ye olayların gidişatını sürekli olarak bildirerek, onlara karşı duyduğu dürüst ve dostane düşüncelere uygun olarak, menfaatlerini bundan böyle de korumasını sağlamalıydılar[89].

Diğer devletlerin davranışlarına gelince hiçbiri beklenen savaşa aktif olarak katılmaya hevesli ve meyilli değildi. Bu amaçla Rusya, Avusturya, Prusya ve İngiltere arasında dörtlü bir ittifakın kurulması gerçi konuşuluyordu, ama böyle bir ittifak gerçekleşmedi ve bu yüzden faaliyetleri her birinin Bâbıâli'ye arabuluculuk teklif etmesi ve başarısız da olsa en azından başlangıçta Yedikule zindanlarında gördüğü kötü muameleden dolayı şikâyet eden Obreşkov'un serbest bırakılması için araya girmeleri ile sınırlı kaldı.

Bâbıâli'nin tutumunu en çok merak ettiği ve bu yüzden taleplerine karşı akılcı bir yumuşakbaşlılık göstererek kendi tarafına çekmeye çalıştığı Avusturya, mevcut ebedî barışa istinaden tamamen tarafsız kalacağına dair vaatte bulundu. Viyana Kabinesi, Lehistan'da gittikçe büyüyen gücünden rahatsız olduğu Rusya'ya bu yönde herhangi bir şekilde yardım etmeye uzak olsa da konfederasyonun sürekli taleplerini geri çevirmeyi daha uygun buluyordu[90].

Savaş ateşini mümkün olan her şekilde körükleyen Fransa bile barışçıl bir tutum içine girdi. Gizli yazışmalardan dolayı Choiseul dükünün şüphelerini üzerine çekmiş olan Kont Vergennes, 1768 yılı yaz aylarında geri çağırılmıştı[91] ve halefi St. Priest Kontu Guignaut'nun Kasım ayında İstanbul'a geldikten sonra attığı ilk adım, hükümetinin arabuluculuğunu teklif etmek oldu, ancak Bâbıâli bunu duymak bile istemiyordu. Aynı şekilde Hollanda, Danimarka, İsveç, Napoli ve Küçük Stefan yönetimindeki Karadağlıların isyanını nihayet bastırarak, bu yönde huzura kavuşmuş olmaktan memnun olan Venedik gibi daha küçük devletler de Bâbıâli'ye kesinlikle tarafsız kalacaklarını vadettiler[92].

Savaş ilân edildikten sonra, her iki taraf hazırlıkları gerek denizde, gerekse karada büyük bir çaba ile yürüttüler. Oysa Rusya, silahlı kuvvetlerinin kötü durumda olmasından dolayı bu savaşın daha bir süre ertelenmesini ne

89 Hammer, *aynı eser*, s. 319 ve ilgili belgeler, s. 551-559.

90 Buraya ait olan mektuplara göre Hammer, *aynı eser*, s. 320-326.

91 Kont Vergennes'in geri çağrılması hakkında *Politique de tous les Cabinets*, I, 87'de şöyle denmektedir: "M. Vergennes, İstanbul'dan geri çağrıldı çünkü M. Choiseul onun yaptığı haberleşmeye ilişkin suçlamalarda bulunmuştu".

92 Venediklilerin Karadağ isyanısırasındaki davranışları hakkında daha önce de adı geçen *Stepan Mali ou Stefano Picolo*, ilginç açıklamalarda bulunmaktadır.

çok isterdi! Bu hususa burada fazla değinmek istemiyoruz. Her ikisi de bu savaşa katılan iki yabancı subay olan Kont Henkel von Donnersmark'ın ve Albay Falkenskiold'un canlı tarifleri, çariçenin en iyi askerî kuvvetlerine Lehistan'da ihtiyaç duyarken, Bâbıâli ile bu savaşa girmekte ne kadar zorlandığını bize fazlasıyla göstermektedir[93]. Yalnızca karşısına çıkacağı düşmanın zayıflığı, cesaretini kolay bir zafer elde edeceğine dair umutlar besleyecek kadar yükseltebilirdi.

Bâbıâli de silahlarının eski şanını bu defa da kurtarmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyordu. Çok zorlansa bile Sultan III. Mustafa da yıllardır burada saklanan hazinelerini savaş hazırlıkları için kullanmak üzere, hazinesinin kapağını açtı. Defterdara bu amaçla hemen 8,5 milyon akçe verildi ve gerekli kesimlik hayvanların alımı da yarım milyon akçe tutuyordu. Ülkenin her yerinde ertesi ilkbahar için askere çağrı yapıldı ve ulûfeli asker sayısı da mümkün olduğunca takviye edildi. Cephanelerde ve tersanelerdeki hareketlilik, Osmanlı'nın daha önceki şanlı günlerini hatırlatıyordu.

Böylece kısa sürede 100 bin kişilik bir ordu toplandı. Ama nasıl bir ordu! 30 yıl süre barış dönemi, kararlı bir irade ve büyük miktarda paralarla bile tekrar hareket getirilemeyecek ve tekrar tesis edemeyecek birçok şeyi durma noktasına getirmiş ve yok etmişti. Eskiden Humbaracı Ahmed Paşa nasıl ki ordu reformlarını gerçekleştiremediyse Baron Tott'un aynı amaçla gösterdiği çabalar da neredeyse hiçbir şey getirmiyordu. Zira bunun için gerekli unsurlar artık yoktu. Savaşçı ruhu, düzen ve disiplin, becerikli bir savaş yönetimi ve erzak temini sistemi, savaşta tecrübeli adamlar ve herşeyden önce tecrübeli komutanlar eksikti.

Hamza Mahir Paşa'nın ölçüsüz israflarından dolayı iki ay sonra makamını devretmek zorunda kaldığı Sadrazam Mehmed Emin Paşa bir komutan değildi ve külfetli bir seferin zorluklarına gönülsüzce katlanıyordu. Daha önce savaş ilân edene kadar çok uzun süre tereddüt ederken, artık savaşı yürütmek için fazla acele davranılıyordu. Yine de savaş ilân ettikten sonra, ordu Tuna Nehri'ne doğru hareket etmeden önce Ruslara hazırlıklarını tamamlamaları için altı ay gibi bir zaman tanındı. Hiçkimse *Wesentliche Betrachtungen* (*Hülasatü'l-İtibar*) adlı eserinde Ahmed Resmî Efendi gibi bu ve diğer

93 Prusya kraliyet ordusundan Korgeneral Victor Amadeus Kont Henkel von Donnersmark'ın Karl Zabeler tarafından yayınlanan askerî belgeleri, II, Bölüm II, s. 1 -102 ve *Mémoires de M. de Falckenskiold*, Paris 1826, s. 17 ve devamı.

eksiklikleri keskin bir gerçeklik ve alaylı amansız bir sertlikle eleştirmemiştir. Seferi altı ay içinde zaferle tamamlanacak bir gezinti, bir çocuk oyuncağı gibi gören yeterince sorumsuz insanlar olduğunu, ama olayların sonucunu önceden tahmin etmeye çalışan eylem adamı ve sağgörülü kahramanların eksik olduğunu söylüyordu[94].

Bu şartlar altında Divân-ı Hümâyûn tabii ki Tatarların yardımına oldukça güveniyordu. Kahraman liderleri ve 1763'te Rodos'a sürgüne gönderilen kararlı bir Rus düşmanı olan Kırım Giray Han, bu yüzden tekrar geri getirildi ve Kırım'ın hükümdarlığı bir kez daha kendisine verildi. Savaş hazırlıkları için [Kırım] Giray Han'a hemen iki milyon akçe ve onur bağışı olarak 40 bin duka verildi. Burada yalnızca Bâbıâli için uğursuz bir barış olan Küçük Kaynarca Barışı'na kadar ana noktalarını ele alacağımız savaşı, Osmanlı'nın öncü birlikleri olarak her zamanki gibi [Kırım] Giray Han'ın birlikleri başlatacaktı.

94 Ahmed Resmî Efendi, *Wesentliche Betrachtungen*, Diez tercümesi, s. 70 ve devamı. Yine de Ahmed Resmî Efendi'nin barış yanlıların en önemli temsilcisi olduğunu unutmamak gerekir. Yazıları bu yüzden aslında yanlı yazılardır ve Osmanlıların siyasî literatüründe tuhaf bir olgu olsa da bugünün Batı Avrupa'sında zehirli dilleri olan yayıncılarını onurlandırırdı. Ayrıca II. (Büyük) Frederik de, Bâbıâli'nin savaş ilanı sırasındaki beceriksizliğini şu sözlerle vurgulamaktadır: "Bu insanlar ne savaş yapmasını ne de barış yapmasını bilmiyorlar. Beceriksizce bu beyanı yaptılar; bu daha ziyade Ruslara, gelecek ilkbaharda saldıracak olan Osmanlı güçlerine karşı direniş için kış boyunca hazırlık yapmaları için uyarıda bulunmalarıydı".

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1769-1774 TARİHLERİ ARASINDA OSMANLI-RUS SAVAŞI VE KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI

1) Osmanlı Donanmasının Çeşme'de Yok Edilmesine ve 1770 Kagul (Kartal) Muharebesi'ne Kadar Geçen Hâdiseler

Kırım Giray Han, Sultan III. Mustafa ile sefer planı üzerinde bizzat anlaşmaya vardıktan sonra, onurlarla ve değerli hediyelerle birlikte, Yeni Sırbistan'a akın etmek üzere daha sonra 10 bin sipahinin de katıldığı 100 bin Tatar'ın ve 1.500 konfedere Lehlerin kendisini bekledikleri Besarabya'ya gitmek üzere 1768'de İstanbul'dan ayrıldı.

Ocak 1769'un ilk günlerinde, kış mevsiminin tam ortasında, birliklerin başına geçerek Kavşan'da Turla Nehri'ni geçti ve Balta'da ordusunu ikisi kalgayın ve nureddinin emrinde Aksu ve Özü nehirleri bölgesine akın ederken, üçüncüsü kendi emri altında Zaporogların ülkesine ve Yeni Sırbistan'a ilerleyecek üç bölüme ayırdı. Fransız casusu olarak sürekli hanın yakınında bulunan Baron Tott, bu yağma seferinin zorluklarını ve sonuçlarını ilginç ayrıntılarıyla ve canlı bir şekilde tarif etmiştir[1].

Sefer, barbarlığın bütün musibetlerini taşıyordu. Balta, öncü birlikleri oluşturan ve yağma hevesi ile insanlık dışılıkta Tatarları bile geçen dizginlenemez bir birlik olan sipahiler tarafından tamamen kül yığınına çevrildi. Yağmalar her yönde ülkenin iç kısımlarına kadar devam etti. 150'nin üzerinde sı-

1 Tott, *Mémoires*, Tom. II, s. 131-201.

nır köyü ateş ve kılıçla harap edildi ve neredeyse 40 bin kadar insan 100 binin üzerinde hayvanı ile birlikte altı hafta içinde ganimet olarak alınıp götürüldü. Mesela Elizabeth Kalesi gibi, küçük Rus birliklerinin göründüğü tahkim edilmiş az sayıda yerlere saldırmaya cesaret edemediler. Yokluklar ve korkunç soğuklardan dolayı ise büyük zorluklar çekiliyordu. Tek bir gün içinde 3 bin insan ve aynı sayıda at, bu amansız elementin şiddetine yenik düştü. Zorunlu olarak Besarabya ve Bender'e geri çekilmek zorunda kaldılar ve han burada birliklerini terhis ederek, Causeni'de (Kavşan) sarayında dinlenmeye çekildi. Oysa buraya henüz gelmişti ki, sözde hekimi olan bir Rus casus [Siropulo] tarafından kendisine verilen zehirden dolayı, ölümcül bir hastalığa yenik düştü[2].

Bu ölüm karşısında duyulan dehşet, bilhassa İstanbul'da çok büyüktü, zira burada savaşın devam ettirilmesinde Resmî Efendi'nin âdeta son Tatar kahramanı diye tanımladığı Kırım Giray Han'ın yiğitliğine ve sağgörüsüne büyük umutlar bağlanmıştı. Halefi Devlet Giray, bu umutları gerçekleştirecek çapta bir adam değildi. Bu yüzden Kırım Giray Han'ın hiç beklenmedik ölümü, meseleye hâkim olanlar için bu uğursuz savaşın olumsuz akıbetinin âdeta ilk darbesi gibi idi. Tatarların bu ilk akını ve yiğit liderlerinin adı, Moskova'ya kadar Rusya'nın tamamında büyük bir dehşet yaratmıştı. Hanın daha iyi bir mevsimde var gücüyle Lehistan'a saldıracağından korkuluyordu[3].

Kırım Giray Han'ın ölümüyle kaybedilenleri kararlı ve becerikli bir savaş yönetimi ile telafi etmek için Hacı [Yağlıkçızâde] Mehmed Emin Paşa'dan daha uygunsuz kimse olamazdı. Mehmed Emin Paşa ancak Mart ayı sonunda Sancak-ı Şerif'le birlikte Davudpaşa kışlasına geldi ve burada, ailesi akılsızlık edip Hristiyan gözlere yasak olan bu töreni izlemeye çalışan kayser vekili Brognard ile ciddi anlaşmazlıklar yaşadı. Mesele, Bâbıâli'nin o dönemlerde Avusturya'ya karşı gösterdiği uysallık sayesinde kolayca giderilmesine rağmen, zavallı adam bütün bu meseleye öyle güvendi ki, çok geçmeden kalp krizi geçirerek öldü. Halefi Baron Thugut oldu.

Ordu, Edirne'den yola çıkarak Tuna boylarına doğru öyle yavaş ilerliyordu ki, Ruslar 10 Nisan'da 12 bin kişi tarafından savunulurken, yakınlarda 20 bin kişiden oluşan bir gözetim birliğinin bulunduğu Hotin üzerine ilk saldırılarını yaptıklarında daha İsakça'ya bile gelememişlerdi. Prens Aleksander Mihaylo-

2 Tott, *aynı eser*, s. 198 ve Rulhière, *aynı eser*, s. 126.

3 Rulhière, s. 111 ve Ahmed Resmî Efendi, *aynı eser*, s. 103.

viç Galiçin 63 bin kişinin başında kale önlerine gelmiş, ama 20 bin kişilik bir birlik tarafından yalnızca üç gün burada kaldıktan sonra geri püskürtülmüş ve Turla Nehri üzerinden geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Bu ilk talihli darbe İstanbul'da çok erken önemli bir zafer kabul edilip kutlanırken, aslında yalnızca sadrazamın kararlarında daha tereddütlü ve daha dikkatsiz hâle gelmesine sebep oluyordu. Nihayet İsakça'dan Kartal Ovası'na geçtikten sonra, harp şurasında daha uzun bir süre önce Hotin'e mi, yoksa Bender'e mi yönelecekleri tartışıldı. Ordunun temini bu yol üzerinde hiçbir şekilde sağlanmamış olmasına rağmen, sonunda Bender'e yönelmeye karar verildi ve böylece Ruslara Temmuz ayında bir kez daha Turla Nehri'ni geçerek Hotin'e saldırmak için yeterince zaman ve özgürlük tanındı. Oysa bu defa da başarılı olamayacaklardı.

Hantepe'ye geri dönen sadrazam, hemen Kırım hanını Hotin'e gönderdi ve han burada ana kuvvetlerden Moldovancı Ali Paşa emrinde buraya gönderilen 10 bin kişilik birliğin de katılımıyla Rusları bir kez daha Turla Nehri'nin diğer kıyısına sürmeyi başardı. Bu arada yaz ayları boyunca başka hiçbir şeyin yapılmamış olması ve sadrazamın Bender'e yaptığı gereksiz seferle en iyi zamanı boşa harcamaktansa Ruslara hemen Turla Nehri'nin diğer kıyısındaki ordugâhlarında saldırmaya cesaret edemeyişi, herkes tarafından bilinen beceriksizliğinin yanı sora, rakipleri tarafından padişah nezdinde koz olarak kullanıldı. Mehmed Emin Paşa'nın "Hacı" lakabına lâyık olmasını bekleyen Sultan III. Mustafa, ilk öfkesinde elinden sadaret mührünü aldı ve İstanbul'dan döndükten hemen sonra ibret olsun diye başını istedi. Ruslarla haince anlaşmalara girmiş olma suçu ile Boğdan Prensi Gregor Kalimahasi ve Bâbıâli Tercümanı Nikolas Drako da aynı akıbete uğradılar[4].

Keşke sadaret mührü ile birlikte Hotin'deki ordunun serdarlığına da getirilen Moldovancı Ali Paşa teşebbüslerinde daha talihli olsaydı! Ağustos ayında

4 Ahmed Resmî Efendi, s. 108-119. Savaş tarihinin özeline ne burada ne de devamında çok ayrıntılı olarak girmeyeceğiz. Tott ve Rulhière'nin daha genel tutulmuş eserlerinin yanısıra, en ayrıntılı bilgiler şu iki eserde bulunmaktadır: "*Geschichte des gegenwärtigen Krieges zwischen Russland, Polen und der ottomanischen Pforte*", 34 bölüm, Frankfurt ve Leipzig 1771-1774 ve "*Histoire de la guerre entre la Russie et la Turquie et particulièrement de la campagne de 1769*", St. Petersburg 1773, s. 53-130. Bilhassa sonuncusunda Hotin'deki hâdiseler ayrıntılı olarak anlatılmakta ve iyi haritalarla açıklanmaktadır. Ancak Rus stilinde yazıldıklarından dikkatlice kullanılmaları gerekir.

gerçi kuvvetlerinin büyük bir bölümü ile defalarca Ruslara ordugâhlarında saldırmak için Turla Nehri'ni geçti; ama birkaç çatışmada önemli kayıplara maruz kaldıktan sonra, kötü talihi şiddetli yağmurlardan dolayı kabarmış dalgaların nehri geçmek için kurulan köprüyü yıkmasına ve 12 bin kişiden oluşan artçı birliklerinin ana kuvvetlerden tamamen ayrı düşerek 17 Eylül'ü 18 Eylül'e bağlayan gece Rusların âni baskınına uğrayarak, ölümcül bir çatışmada neredeyse tamamen yok edilmelerine sebep oldu. Yalnızca çok az kişi yakınlardaki ormanlara kaçabildi, ama ertesi gün yine de Rusların eline düştüler.

Bu mağlubiyet Türk ordusunda öyle büyük bir dehşet yarattı ki, hemen dağınık bir kaçış hâlinde İsakça'ya geri gelindi ve burada büyük bir kısmı dağıldı. Hotin muhafız kıtası da aynı dehşete kapıldığından artık onları da tutmak mümkün değildi. Ruslar çok geçmeden bu önemli kaleyi ele geçirdiklerinde, burada yalnızca 20 kişi buldular. Büyük bir cephane ve savaş araç gereçleri stoku ve 180 top hiçbir zarar görmeden Rusların eline geçti[5].

Bu fethin en önemli sonucu, daha Temmuz ayında Prens Galiçin'e gönderdikleri bir elçi heyetiyle çariçenin himayesine tâbi olacaklarını beyan eden Boğdan'ın tamamının hiçbir direniş göstermeden Ruslar tarafından işgal edilmesi oldu. Hemen ertesi günlerde Barom Elmpt'in emrinde 10 bin kişilik bir birlik Prut Nehri'ni geçti ve burada bulunan düşman birliklerini neredeyse hiç mücadele etmeden her yerde geri sürdü. Çariçe [II.] Katerina Aleksiyevna'nın hükümdarlığını ve Osmanlı boyunduruğundan kurtuluşu ilân eden bir manifesto –en azından Rus raporlarına göre– Hristiyan halk tarafından büyük sevinçle karşılandı. Baron Elmpt, 26 Eylül'de Yaş'a muzafferâne bir edayla girdi ve burada katedralde verilen bir şükran ziyafetinden sonra, boyarların biatlarını kabul ederek, hemen çariçe adına Rus idaresini tesis etti. Orada burada görünen az sayıda Osmanlı birlikleri küçük akıncılar tarafından tamamen Tuna Nehri'ne sürüldüler[6].

Artık Eflak'ın kurtulması da mümkün değildi. Bâbıâli'nin burada tahta çıkarttığı voyvoda Grigore Gika'nın baskısı altında galiplere yolu açan güçlü bir Rus yanlısı grup oluşmuştu. Başlarında Arçiç Arkimandrit'i Spatar Kantakuzen ve Eflak hükümdarının Arnavut muhafız kıtasının komutanı bulunuyordu. Prens Galiçin'in yerine Rus ordusunun başkomutanlığını üstlendikten sonra,

5 *Histoire de la guerre*, s. 155-162.

6 *Aynı eser*, s. 167-171.

Kont Romanzov tarafından Kasım ayında Albay Karasin emrinde buraya gönderilen küçük bir birlik, Eflaklılar tarafından kolları açık karşılandı. Başkent Bükreş 16 Kasım gecesi saldırıya uğradı ve muhafız kıtasının kısa bir direnişinden sonra işgal edildi. Kaçarken yakalanan voyvoda, ailesi ve saray erkânı ile birlikte önce Yaş'a, sonra da St. Petersburg'a gönderildi.

Ertesi yılın başında G.L. Stoffeln'in emri altındaki daha büyük bir Rus ordusu, Eflak'ın ilhakını tamamladı. Bükreş'in tekrar geri alınması için toplanan bir Türk birliği, 4 Şubat 1770'te Curcevo'da tamamen yok edildi ve bunun üzerine bu şehir de işgal edilerek, kaleye varana kadar kül yığınına çevrildi. Stoffeln muzaffer bir şekilde Bükreş'e geri döndü; burada kendisine katedralde hükümdarlık payelerini teslim eden boyarların ve yüksek rütbeli ruhbanların biatlarını kabul etti ve ülkenin tamamında Eflak'ın Rus hâkimiyetine geçtiğini ilân eden bir manifesto yayınlattı.

Çok geçmeden her iki ülkenin en soylu ruhban ve dünyevî makam sahiplerinden oluşturulan bir heyet, çariçeye bir kez daha biatlarını şahsen sunmak üzere St. Petersburg'a geldi. Heyet çok sıcak karşılandı, 8 Nisan 1770'te törenle çariçenin elini öpmek üzere kabul edildi ve çariçenin, gösterdikleri itaat, heves ve sadakatten dolayı himayesine lâyık olacakları ve hem ülkelerinin, hem de bütün Hristiyanların düşmanını tamamen yok etmek için ellerinden geleni yapacakları düşüncesi ile Hristiyan olarak hakettikleri imtiyazları onaylayacağına ve her halükârda savunacağına dair açıklaması ile sevindirildi[7].

Rusların silahları Asya'da da büyük başarılar elde ettikleri için, St. Petersburg'da bu başarılardan duyulan sevinç daha da büyüktü. Generaller Tottleben ve Medem bu arada Ermenistan'ın, Gruzya'nın, Çerkes topraklarının ve Kabartay'ın büyük bir bölümünü çariçenin hâkimiyetini kabul etmeye zorlamışlardı[8].

Bu hâdiselerin İstanbul'da yarattığı izlenim ise cesaret kırıcı idi. Bilhassa Eflak ve Boğdan'ın sadakatsiz halkı ölüm ve felakete boğulacaktı. Şeyhülislâmın bir fetvası, her yerde kanlı intikam alınmasını, mallarına el konulmasını ve eşleri ile çocuklarının köle yapılmasını yasal hâle getiriyordu. Artık kendilerini tamamen bu şartlar altında avantajlı da olsa barış için elini uzatmayı hiçbir şe-

7 *Histoire de la guerre*, s. 175-182. Heyetin konuşması ve aldıkları cevap için bk. *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm V, s. 71.

8 *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm V, s. 66.

kilde düşünmeyen Rusya'nın kollarına atmak zorunda kalıyorlardı. Rusya'da bu arada ertesi yıl karada savaşı devam ettirirken, deniz savaşının da daha ciddi bir biçimde yürütülmesi için geniş kapsamlı hazırlıklar yapılmıştı.

Papaların, kayserlerin ve kralların yüzyıllardır Papa X. Leo'nun Haçlı seferi vaazından tutun, yukarıda bahsettiğimiz Kardinal Alberoni'nin siyasî hayaline kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmek için kurdukları planlarda Avrupa Hristiyan devletlerinin bütün imkânları ile böyle bir kara ve deniz savaşını birarada yürütmek için boşuna çaba gösterdiklerini, yalnızca kısa bir süredir Avrupa kıtasında ve Şark Meselesi'nde konuşma hakkına sahip olan bir kadının dehası sayesinde tek bir devletin gücü ile denenecekti. Yalnızca Bâbıâli değil, bütün dünya âniden Akdeniz'de ve Çanakkale Boğazı önlerinde bir Rus donanmasının görünmesine şaşıracak ve dehşete düşecekti. En kötüsü ise gelişini farketmeleri; engellemek için hiçbir şey yapmamaları ve kaçınılmaz sonuçlarını hiç düşünmemeleri idi.

Hazırlıklar bir süredir herkesin gözü önünde devam ediyordu. Braşov (Kronştadt), Reval ve Arkangel'de hazırlıklar büyük bir gayret ve güçle yürütülüyordu. 1769 yılı sonunda yapılan masrafların 6 milyon ruble civarında olduğu söyleniyordu[9]. Başta İngiltere ve Hollanda olmak üzere, yurtdışından becerikli deniziler getirtiliyordu. Danimarka tek başına 800 denizci temin etmeyi taahhüt etmişti.

Bunun dışında planın tamamı o dönemlerde St. Petersburg sarayında büyük bir hevesle sözde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodoks halkı Osmanlı sultanının boyunduruğundan kurtarmak için ileri sürülen geleneksel ve geniş kapsamlı fikirlerle bağlantılı idi. Bilhassa Voltaire'nin daha o zamanlar halkların mutluluğuna dair felsefesini bu modern Yunanistan bağımsızlığı taraftarlığı kisvesine büründürdüğü ve Çariçe [II.] Katerina'nın bu fikri gerçeğe dönüştürmek için doğduğuna inanmakla kalmayıp, müttefiki Prusya Kralı Büyük Frederik'i de bu taraftarlığa kazandırmak ve heveslendirmek istediği bilinmekte idi. Oysa kuzeyin Semiramis'i fetih planları için böyle bir kisveyi rahatça kullanabileceği için bu gibi hayallere kapılırken, Rossbach kahramanı Frederik için Rumların özgürlüğü çok da önemli değildi. Aksine özgürlüğü haketmeyecek kadar yozlaşmış olduklarını düşünenlerin kanaatini paylaşıyordu; Voltaire ise Kral Frederik'i Osmanlı İmparatorluğu'nun tabii ki Lehistan'ın çok daha bü-

9 Herrmann, *Geshichte des russischen Staates*, V, 701'de Von Sacken'in raporu.

yük zorluklara gebe paylaşılmasında onun da "pay alması" için büyük bir fırsat olduğuna dair ikna etmeye çalışsa da Frederik sonunda kendisi için Danzig Limanı'nın bütün antik çağ hatıralarına rağmen Pire'den çok daha önemli olduğunu itiraf etmek zorunda kaldı[10].

Bu arada çariçenin meclisinde de meseleyi daha sakin ve soğukkanlı ele alan anlayışlı adamlar da eksik değildi. Kabine üyelerinin çoğunluğu, büyük zorluklardan ve büyük masraflardan dolayı bu maceraperest deniz seferine karşı çıkıyorlardı. Çariçenin kayıtsız şatsız yanında olanlar bir tek Kont Çernişev ve Yunanistan'ın fethine dair ilk fikri Venedikli bir soyludan alan ve daha sonra donanmanın başkomutanlığına getirilerek, seferi gerçekleştirmekle görevlendirilen Kont Aleksi Orlov vardı[11].

Kesin olan bir şey varsa o da bu amaçla 1765'ten beri Yunanistan'da, Rumeli'de, Teselya'da, Arnavutluk'ta, Karadağ'da, Mora'da ve Girit'e kadar Takımadalar'da Rus ajanlar ve casuslar aracılığıyla bağlantılar kurulduğu idi. Hristiyan halk her yerde Rusya lehine ayaklanmaya meyilli görünüyordu; yalnızca silahlar, barut, kurşun ve diğer savaş ihtiyaçları eksikti; bunların bir bölümü Orlov tarafından vadedilerek, bir kısmı bilfiil teslim edildi. Savaş heveslisi Manyalıların ve Mora ile Rumeli'de bazı başka bölgelerin başları ile 1769'da Pisa'da resmî bir antlaşma yapmıştı. Rus bayrakları sahillerde göründüğü anda silahlarına sarılmayı; çariçenin niyetine uygun olarak başkomutanın emirlerine her yönden uymayı ve ordusu ile donanmasının erzak teminini peşinen sağ-

10 Büyük Frederik ve Voltaire arasında bu dönemden kalan yazışmalar (*Oeuvre de Frédéric le Grand*, XXIII, Berlin 1853) bu ilgi çekici mesele hakkında ilginç açıklamalarla doludur. Voltaire 1772 Kasım'ında kralın o dönemlerde Rusya ve Bâbıâli arasında barış için arabuluculuk yapması üzerine şöyle yazıyordu (bk. s. 224): "Bu çirkin Türkleri Boğaziçi'nden kovmak için sizin (imparatoriçeye) yardımcı olmanızı arzu ederim, Bunlar Güzel Yunanistan'ın huzurunu kaçıran ve güzel sanatların düşmanlarıdırlar". Hemen akabinde ise (bk. s. 225): "Türklerin çok güzel buğdayları vardır ama hiç sanat eserleri yoktur, bundan dolayı Türkiye'yi iki toplum arasında paylaştırmanızı dileyeceğim. Bu çok da zor olmayacaktır ve sizin kariyerinizdeki en son parlak icraat olacaktır". Kral ise bir yıl sonra, 26 Kasım 1773'te şu cevabı vermiştir (bk. s. 265): "Heyecanlı biçimde ilgilendiğiniz Greklerin o denli çirkin oldukları söyleniyor ki, özgür olmayı haketmiyorlar". Voltaire kısa bir süre önce, Atina demokrasisinin tekrar tesisi hakkında ise şöyle diyordu: "Danzig Limanı'nı Pire'ye tercih ediyorsunuz; esasta majestelerinin haklı olduğunu sanıyorum, Avrupa'da bulunan bir devlette, bu Danzig Limanı elbette diğerinden daha önemlidir".

11 Von Sacken'in raporu, *aynı eser*, s. 701.

lamayı vadettiler. Karşılığında ayaklanma bir kez başladı mı Ruslardan güçlü bir destek bekliyorlardı[12].

Sonuçta bu ülkelerde o dönemlerde ne Bâbıâli'nin, ne de diğer devletlerin gözünden kaçması mümkün olmayan, beklentilerle dolu bir hareketlilik gözlemleniyordu. Yine de hiçkimse bu hareketi bastırmak ya da Rusya'nın geniş kapsamlı planlarını engellemek için hiçbir şey yapmıyordu[13]. Bâbıâli'nin bunu yapacak imkânları yoktu ve diğer devletlere gelince, mesela İngiltere hepsinden daha fazla Akdeniz'de bir Rus donanmasının bulunmasından rahatsız olacaktı. Ancak bundan tamamen uzak olan San James Kabinesi, yalnızca Rus savaş gemilerinin hiç rahatsız edilmeden İngiltere limanlarına girmelerine izin vermekle kalmayıp, Versailles ve Madrid saraylarına da Rus donanmasının Akdeniz'e girmesini engellediği takdirde, bunu İngiltere'ye karşı düşmana bir hareket kabul edeceğini bildirdi[14].

Gerçi Choiseul dükü bunun üzerine XV. Louis'nin kabinesine bu donanmanın Cebelitarık Boğazı'na girmeden neden batırılması gerektiği zorunluluğunu kanıtlamaya çalıştığı bir rapor sundu; zira bu, Fransa'nın Bâbıâli ve Avrupa nezdinde azalan nüfûzunu tekrar arttırmak için en güvenilir çare idi. Hâlbuki kral ve diğer bakanlar bu cüretkâr harekete şiddetle karşı çıktılar ve kuzeyden gelen donanmanın rahatsız edilmeden gitmesine izin vermeyi daha bilgece buluyorlardı[15].

Rusların gelişi az ya da çok işlerine gelen daha küçük Akdeniz devletleri İspanya, Napoli, Toskana, Malta ve Venedik nasıl karşı çıkabilirlerdi ki? Onlar da Rus donanmasına bazı sınırlamalarla da olsa limanlarını açtılar ve onlarla alışverişten mümkün olduğunca avantaj sağlamaya çalıştılar. Bilhassa Livornolu tüccarlar ve Venedikli bankerler büyük işler yaptılar. Zira Orlov'un donanmasını geçindirmek ve kendi müsriflikleri için harcadığı muazzam pa-

12 *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm V, s. 59.

13 Bu açıdan bilhassa o dönemde İstanbul'daki ruh hali üzerine Prens Galiçin'in Prens Volkonski'ye yazdığı ve Herrmann, *aynı eser*, s. 696 ve devamında aktarılan mektuplar oldukça ilginçtir. Yunanistan ve Mora'daki hareketler hakkında şöyle demektedir: "Burada herşey biliniyor, ama yine de Avrupa eyaletlerinde tam bir kargaşayı uyarmak için ne yapılacağı bilinmiyor".

14 Eton, *Tableau de l'Empire Ottoman*, II, 166.

15 *Politique de tous les Cabinets*, II, 173. Choiseul dükü bu raporu gizlice İspanya Elçisi Marki Fuentes'e ve başka diplomatlara da sunmuş olup, rapor bu şekilde ortaya çıkmıştır.

ralar onların elinden geçiyordu. Rus rubleleri ve Venedik altınları o dönemlerde Hilâl'e karşı yakın bir dostluk bağı kurmuştu[16].

Neticede, 1769 Eylül'ü sonunda İkinci Amiral Spiridov yönetiminde 12 savaş gemisi, 12 firkateyn ve birkaç daha küçük gemi olarak Braşov'dan ayrıldıktan ve kış rüzgârlarından dolayı oldukça zorlu bir yolculuğun ardından önce Hull ve Portsmouth, daha sonra Port Mahon ve Malta'ya demir attıktan sonra, 28 Şubat 1770'te donanmanın ilk kısmı aniden Matapan Burnu'nun batı sahilindeki Porto Vitolo'ya gelmişti. Kont Feodor Orlov'un emrindeki filo yalnızca üç savaş gemisi ve aynı sayıda yük gemisi ile 500 bin kadar askerden oluşuyordu. Tanıma işareti olarak göndere çekilen beyaz üzerine mavi haçlı bayrak, sahile akın eden binlerce Manyalı arasında sevinç dolu bir hareket yarattı, ama bu sevinç gelen yardımın çok az olduğunu görünce, tekrar üzüntüye ve hayal kırıklığına dönüştü. Ancak Orlov çok geçmeden takviyenin geleceğine dair güvence verdikten sonra tekrar cesaretlendiler.

Ne yazık ki, kesin bir plan ve becerikli bir yönetim yoktu. Yalnızca genel olarak Manyotlar iç kesimlerdeki tahkim edilmemiş yerlere saldırırlarken, Rusların bilhassa sahillerdeki tahkim edilmiş yerlere saldırmalarına karar verildi. Bu yüzden bu sefer tam bir yağma seferine dönüştü[17].

Bir Manya çetesi, bu dizginlenemez dağ halkını zaptedebilecek durumda olmayan birkaç Rus subayın refakatinde Kalamata ve Mezistre'ye saldırıp, barbarca bir öfke ile savunmasız Türk halkını öldürdüler; evlerini yağmaladılar ve ganimetlerle yüklü olarak tekrar dağlara geri döndüler. Amiral Spiridov'un donanmasının ikinci kısmı da geldikten sonra, Mora beylerbeyinin merkezi olan Tirepolis (Tirepoliçe) üzerine bir saldırı yapılacaktı. Yaklaşık 15 bin kadar Manyalı yine birkaç Rus yönetiminde Tirepoliçe'ye doğru ilerlediler, ama

---

16 *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm V, s. 53 ve devamı ve Bölüm VI, s. 24. Burada bilhassa Orlov'un tıpkı Pisa ve Floransa'da olduğu gibi, muazzam miktarda para harcadığı Livorno'daki büyük miktardaki para işlerinden bahsedilmektedir.

17 *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm V ve Bölüm VI'nın yanısıra bilhassa iki özel rapor Rusların o dönemlerde Doğu Akdeniz sularındaki teşebbüsleri hakkında bilgi vermektedir: "*Nachricht vom russischen Seekriege wider die Türken, in den Jahren 1769-1773*", F. Gedicke ve J.E. Biester, Berliner Monatsschrift, X, 497 ve devamı ve daha sonraki üç cilt ve "*Journal der Kriegs-Operationen der russischen Flotte in der Levante vom J. 1770-1774*", Schlözer's Briefwechsel, Bölüm VIII, Göttingen 1781, s. 337 ve devamı. Her iki rapor, Rus donanmasında bulunan subaylar tarafından yazılmıştır.

beylerbeyi direniş gösterince, şehre bile yaklaşmadan, utanç verici bir biçimde dağlara kaçtılar. Bunun cezasını Tirepoliçe halkı çekti. Burada bulanan bütün Rumlar, Türkler tarafından öldürüldüler.

Daha başlangıçta Rum topluluklarının ani baskınına uğrayan Balyabadra'nın birkaç gün sonraki durumu daha da kötü idi. Rumlar buraya henüz yerleşmişlerdi ki, Yortu Bayramı'ndan önceki Cuma günkü ayinleri sırasında 400 Arnavut'un ve kaledeki Türk muhafız kıtasının saldırısına uğradılar ve öldürüldüler ya da gülünç paralar karşılığında köle olarak satıldılar. Üstelik yerleştikleri evler de ateşe verildi ve böylece şehrin büyük bir bölümü birkaç saat içinde kül yığınına döndü. Yalnızca birkaç aile taşınabilir malları ile İyon adalarına kaçmayı başardılar.

Bu, yarımadanın tamamında kaçış işareti idi. Zira kuzeyden her ân büyük bir Osmanlı kuvvetinin gelmesi beklenirken, güneyde artık Rusların yardımından bütün umutlar kesilmişti. Feodor Orlov, 500 askeri ile Koron'a saldırmıştı, ama nafile; Prens Peter Dolgoruki (Dolgorukov), Rus hizmetlerinde bulunan yiğit bir Berberî olan tugay komutanı [Mavro] Hannibal ile birlikte Arkadya ve Veligosti gibi bazı yerleri işgal etmiş olsa da bilhassa Rumlara burada da korkunç hareketlerde bulundukları için, bu yerleri uzun süre tutması mümkün değildi.

Yalnızca Dolgoruki'nin işgal ettiği Anavarin sanki Rusların kalıcı bir fethi hâline gelecekmiş gibi görünüyordu. En azından Nisan ayı ortalarında bizzat buraya gelen Aleksi Orlov, burayı daha büyük teşebbüsler için bir ana cephanelik hâline getirmeye niyetli idi. Bu yüzden yalnızca buraya değil, hemen karşısındaki küçük adaya da büyük istihkâmlar ve büyük cephanelikler inşa ettirdi; Koron'un küçük muhafız kıtasını tekrar buraya çekti ve 2 Mayıs'ta, Hristiyan kilisesine dönüştürülen ana camideki ayinden sonra, tumturaklı bir üslupla yazılmış bir manifesto ile Rumlara bir kez daha kâfirlerin zorbalıklarından kurtuluşlarının muhteşemliğini anlattı.

Manifestoda şöyle diyordu: Çar Petro'nun ve Çariçe Anna'nın istediklerini, ama yapamadıklarını şimdi "aziz ve mümin" Çariçe II. Katerina gerçekleştirecekti. Bu amaçla sultana savaş açmış ve muzaffer silahlarıyla bugüne kadar 600 bin (!) Türk'ü öldürmüştü bile. Tek istediği Yunan milletini Türklerin köleliğinden, dayanılmaz zorbalığından ve insanlık dışı gaddarlığından kurtarmaktı. Yakında Türkleri tamamen kovmayı ve İstanbul'a kadar ilerlemeyi

umuyordu. Ancak bu kutsal harekette öncelikle Rum dindaşlarının yardımlarına güveniyordu. Tanrı, özgürlük ve vatan için silahlara sarılmalıydılar. Kendilerine cennette bir mekân edinmenin yanısıra çariçe, kendisine itaat edenleri ve himayesine lâyık olduklarını gösterenlere dünyevî ödülleri ve onurları da eksik etmeyecekti[18].

Hem karadan, hem denizden büyük kuvvetlerle Modon üzerine yapılacak bir saldırı, bu görkemli vaatleri gerçekleştirmenin ilk adımı olacaktı. Oysa büyük bir hayal kırıklığına uğradılar. Modon önlerinde, tıpkı Koron önlerinde olduğu gibi, beklenmedik bir direnişle karşılaştılar. Mayıs ayı başlarında başlatılan kuşatma, bütün ay boyunca başarısıza sürdü ve Tripolis paşası Modon'u kuşatmadan kurtarmak için birlikleri buraya geldiğinden ve yaklaştıkları anda Rumlar ve Manyalılar hemen kaçmaya başladıklarından, ayın sonunda büyük kayıplarla tekrar kaldırılmak zorunda kaldı. Herkes büyük bir dehşet içinde Anavarin'e kaçıyordu. Oysa burada da hiçbirinin tutunması mümkün değildi. Halkın tamamı ya dağlara kaçtı ya da yakınlarda bekleyen ve yalnızca küçük bir kısmını alabilecek Rus gemilerine sığındı.

Genel olarak ortama hâkim olan cesaretsizlik anlaşıldığı kadarıyla Ruslar arasında da yayılmaya başlamıştı. Orlov bile artık talihini burada daha fazla denemeyi uygun bulmuyordu; üstelik, kapudan paşanın donanması ile Andıra Adası'na kadar geldiğini ve Mora'ya saldırmak üzere olduğunu öğrenmişti. Bu yüzden Mayıs ayının son günlerinde silahları ve birlikleri tekrar gemilere bindirdi; geride bırakmak zorunda kaldığı topların ağzını çiviletti ve daha yeni inşa ettirdiği istihkâmları yerle bir ettirdikten sonra, 1 Haziran'da filosunun tamamıyla bu arada Anabolu açıklarına gelmiş Kontramiral Elfinston'a katılmak üzere, denize açıldı. Aceleyle yalnızca birkaç Rum aile gemilere bindirilerek, Port Mahon'da güvenli bir yere götürülebildi.

Rusların Osmanlı'nın intikam hırsına maruz bıraktıkları toprakların cezası ağırdı. Bu intikamı korkunç bir şekilde almak üzere ardı ardına 150 binin üzerinde Arnavut, Gördüs Boğazı'ndan akın etmişti. Arnavutlar ve Eflaklılar, Türkler ve Rumlar birbirlerini aylarca barbarca bir zevkle parçaladılar ve bu antik çağ topraklarını kan ve cesetler, harap edilmiş şehirler ve kül yığınına çevrilmiş köylerle örttüler; ta ki ıssızlaşmış ve çoraklaşmış bir hâlde tek-

18 Yunanca hazırlanan bu manifestonun tercümesi için bk. *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm VI, s.75.

rar Osmanlı'nın eline geçene kadar. Bu yok etme savaşının korkunç sancıları olan veba ve açlık, sırf canını kurtarabilmek için varından yoğundan vazgeçen 20 bin kadar insanın terkettiği bu talihsiz ülkenin acısını tamamlıyordu.

Vahşi Manyotların gücü bile kırılmıştı. Eylül ayında bir Arnavut birliği dağ ovalarına kadar ilerleyince, başta gerçi direniş gösterdiler, ama sonunda Mora beylerbeyinin liderlerinden birkaçı ile yaptığı bir uzlaşma sayesinde yine Bâbıâli'ye tâbi oldular. Bu uzlaşmaya göre kendi beylerinin yönetiminde bir defaya mahsus olmak üzere ödeyecekleri düşük bir haraç karşılığında özgürlüklerini tekrar kazanacaklardı ve Kalamata bağımsız Manya bölgesinin en kuzeydeki sınırı olarak belirleniyordu. Avrupa'nın Doğu Akdeniz ticareti de bu musibetten payını almıştı. Fransız tüccarlar kaybettikleri mallardan ve tahsil edemedikleri alacaklardan dolayı maruz kaldıkları zararı 7 milyon akçe olarak tahmin ediyorlardı[19].

Orlov, talihsiz halkının laneti altındaki Mora'yı bu şekilde uğursuz kaderine terkederken, filosunu kapudan paşanın donanmasına tuzak kurmak için Anabolu açıklarında dolaşan Kontramiral Elfinston'un donanması ile birleştirmeyi başarmıştı. Anlaşılan o ki, her iki taraf, düşman donanması çok parlak bir durumda olmadığı için Rusların zaferi kazanmasını daha muhtemel kılan nihaî bir darbede bulunmayı düşünüyorlardı.

İlkbahara kadar büyük zorluklar altında ancak 25 kadar gemi donatılabilmişti ve bunların yalnızca küçük bir bölümü denize elverişli idi. Osmanlı savaş gemilerinde her zamanki gibi mürettebat eksikliği yaşanıyordu. Takımadalar'dan zorla denizci almaları bu defa neredeyse hiçbir sonuç vermemişti. Mikonos (Mykonos) Adası'nda mesela bu yüzden resmen ayaklanma çıkmıştı. Halk, Rus bayraklarını çekmiş; asker toplamak için buraya gelen Osmanlı memurlarını öldürmüş ve gemilerinde bulunan diğer adaların Rumla-

19 *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm VII, s. 8 ve devamı ve Bölüm IX, s. 64 ve devamı. Rusların o dönemde Mora'ya yaşattıkları sefaletin, Rusların ordu ve yağma seferlerine bizzat katılan Manya beyinin tam özgün olmasa da etkileyici bir anlatımı için bk. *Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce pendant les années 1797 et 1798*, Londra 1800, I, 209 ve devamı. Manya beyi burada bütün suçu Rumları kurtarmayı değil, Kırım'ı ve Karadeniz'i daha kolay ele geçirebilmek için Mora'da bir şaşırtma yapmayı düşünen Orlov'un sadakatsizliğine atmaktadır. Bu eser bu arada Manyalıların gelenekleri, görenekleri ve yaşam tarzları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Birazdan bu konuyu tekrar ele alacağız.

rını zorla serbest bırakmışlardı. Bu yüzden ne düzenli hizmete, ne de disipline alıştırılabilen ve gittiği her yerde korkunç cürümlerde bulunan, oradan buradan toplanmış beceriksiz serserilerle yetinmek zorunda kalınmıştı. Herşeyden önce becerikli deniz subayları da eksikti. Kapudan paşa [Mendelzâde] Hüsameddin, donanma yönetecek bir adamı değildi. Yalnızca öncü filosuyla daha Mart ayında Çanakkale Boğazı'ndan çıkan Cafer Bey ve İkinci Amiral tayin edilen Cezayirli Gazi Hasan Bey dönemin önemli denizcileri kabul ediliyorlardı. Üstelik bu defa Berberistan gemileri de yoktu. Cezayir aynı dönemde Danimarka ile husumetler yaşarken, Tunus Fransa tarafından ve Trablusgarb ise Hollanda tarafından tehdit ediliyorlardı. Dolayısıyla gemilerine kendileri ihtiyaç duyuyor ve Bâbıâli'ye antlaşmaya göre göndermeleri gereken yardımlardan imtina ediyorlardı[20].

Yine de her iki donanma arasında Mora sularında nihaî bir sonuç alınamadı. Birkaç gün boyunca Anabolu açıklarında dolaştıktan ve birbirlerine birkaç kez ateş ettikten sonra, kapudan paşayı Anadolu kıyılarında Kuşadası Limanı'na sığınmak zorunda bırakan şiddetli fırtınalardan dolayı birbirlerinden ayrıldılar. Temmuz ayının ilk günlerinde donanmanın tamamıyla Kuşadası Limanı'ndan yola çıkarak, Sakız Adası Boğazı'na girdi ve Çeşme koyu yakınlarına sağlam bir mevkie demir attı. Biraraya toplanan 9 savaş gemisi, 4 firkateyn, 1 bombardıman kalyonu ve bazı ateş gemileri ile yük gemilerinden oluşan Rus donanması, hemen peşinden buraya geldi. 5 Temmuz sabahı Sakız Boğazı'na ulaşarak, muharebe düzeni alarak burada bekleyen ve 16 savaş gemisi, 6 firkateyn, 11 şebek ve çok sayıda küçük gemiden oluşan düşman donanmasına hemen saldırmaya karar verildi.

Ruslar öğle vakti saldırıya geçtiler. Amiral Spiridov öncü filoyu, Aleksi Orlov merkezi ve Amiral Elfinston artçı filoyu yönetiyordu. Her iki tarafın aynı şiddetle açtıkları ateş, başlangıçta çok az etki gösterdi. Ancak Spiridov amiral gemisi ile düşman hattına girince ve İkinci Amiral Gazi Hasan Bey'in amiral gemisini ateşe verince muharebe farklı bir yön kazanmaya başladı. Alevler ne

20 *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm VI, s. 47 ve devamı. Osmanlı donanmasının teçhizatı ve durumu hakkında Tott, *Mémoires*, II, 232 ve devamında ayrıntılı bilgiler vermektedir; daha sonra kapudan paşa tayin edilen Cezayirli Gazi Hasan Bey ve bu savaştaki katkıları hakkında ise Hammer, *Osmanische Staatsverfassung*, II, 350-357 ve *Fundgruben des Orients*, Bölüm III, s. 1 ve Bölüm IV, s. 423 ve devamında bilgi verilmektedir.

yazık ki Türk amiral gemisinin ana direğinin üzerine düşmesi ile Rus amiral gemisine de sıçradı ve her iki gemi korkunç bir gürültü ile havaya uçtu. Spiridov, Feodor Orlov ve birkaç subay bu felaketten yalnızca mucize eseri kurtulabildiler. Yaklaşık 700 kişiden oluşan kalan mürettebatın tamamı alevler ve dalgalar arasında ölüme gitti ki, yarım milyon ruble tutarındaki donanma hazinesi de dalgalara kapıldığından, bu daha da önemli bir kayıp hâline geldi. Türklerin İkinci Amirali Gazi Hasan Bey de her yeri yara içinde son anda kurtuldu.

Alevlerin birbirine çok yakın duran diğer gemilere de sıçramasından korkulduğu için, Osmanlı donanmasında dehşet had safhada idi. Bu çaresiz durumda geri çekilmek tek çare gibi görünüyordu. Alelacele demir aldılar ve büyük bir karmaşa içinde yalnızca yarım mil uzaklıktaki Çeşme Körfezi'ndeki topların koruması altına sığınmaya çalışırken, Rus ordusu tam bir düzen içinde körfezin girişindeki konumunu koruyordu. Gazi Hasan Bey'in istediği gibi, düşman donanmasını yarıp geçmek için alınacak hızlı bir kararla belki bir kısmı hâlâ kurtarılabilirdi, ancak kapudan paşa bunu yapacak cesarete sahip değildi. Kaçınılmaz felaketi seyretmeyi yeğledi.

Ertesi günün mehtaplı gecesi altında Rus donanmasının Amiral Greig yönetimindeki bir bölümü daha da yakına gelerek, top atışları ve ateş gemileri göndererek Osmanlı donanmasını öyle becerikli bir biçimde ateşe verdi ki, Cafer Bey'in 64 toplu amiral gemisi ve Rusların eline geçen birkaç küçük gemi dışında, donanmanın tamamı olağanüstü korkunç bir görüntü yaratan alevlere kurban giderek, yanıp kül oldu. Bu felaket yaklaşık 8-9 bin kişinin canına mâl oldu. Mürettebatın kalanı kapudan paşa ile birlikte karaya çıkarak kurtulmuştu ve durdurulamaz bir biçimde İzmir'e doğru kaçıyordu.

Ne yazık ki buraya gelişleri de korkunç bir kan gölünün yalnızca habercisi oldu. İzmir'de yaşayan Hristiyanların Ruslarla birleşerek, bütün müminleri yok etmek istediklerine dair söylentiler üzerine ayaklanan fanatik avâm, yeniçerilerle birlikte Rumlara ve Frenklere saldırdı ve bir günde, 8 Temmuz'da 500 kadarını öldürdü. Osmanlı makamları, herkesin korktuğu gibi Orlov şayet donanması ile İzmir önlerine gelmiş olsaydı, muhtemelen tekerrür edecek olan bu cinayetlere ancak büyük zorluklarla dur demeyi başardı. Burada bulunan Fransa, Napoli, Hollanda, Prusya, İngiltere, Venedik ve İsveç konsolosları bu yüzden Orlov'a ortak bir yazı göndererek, Avrupa ticaretinin de maruz kalacağı tehlikeleri anlattılar. Orlov, ricalarına kulak verdi ve böylece İzmir'e gönderilen Osmanlı takviye kuvvetlerin de yardımıyla şimdilik daha büyük fe-

laketler önlendi. Çeşme ise bu arada Ruslar tarafından işgal edilerek, yağmalandı. Osmanlı donanması için Dubrovnik ve Livorno'dan erzak getiren birkaç yük gemisi de Rusların eline geçti[21].

Ruslar bu olağanüstü ânı bir de daha nihaî darbeler için kullanmayı bilselerdi! Ellerindeki imkânlar buna elverişli idi. Rus donanması çok geçmeden Kontramiral Arf yönetiminde 2 bin kişilik seçkin kara birliklerini taşıyan 21 gemi ile takviye edilmekle kalmayıp, Takımadalar'ın bütün adaları da Kont Orlov'a gönderdikleri resmî elçilik heyetleri aracılığıyla Rusya tarafına geçtiler. Çariçenin hâkimiyetini tanımak, himayesine girmek ve gemileri ile yardımda bulunmak istiyorlardı[22].

Tıpkı 200 yıl önce İnebahtı Zaferi sonrasında olduğu gibi, şimdi de Çeşme felaketinden sonra elde edilen başarılar, beklentilerine ve herkesin duyduğu büyük endişelerin çok gerisinde kaldı. Hiçkimse Rus donanmasının hemen Çanakkale Boğazı'na saldırarak, Boğaz'ı zorla geçeceğinden ve düşman donanmasının bu taraftan her türlü teminini keseceğine dair duyulan endişenin bile her yerde dehşet yarattığı Osmanlı payitahtını tehdit edeceğinden şüphe duymuyordu. Herşey sanki gerçekten böyle bir plan düşünülmüş gibi görünüyordu. Zira Kontramiral Elfinston'un Çeşme önlerinde en az zarar gören filosu, hemen Bozcaada'ya doğru yola çıktı ve donanmanın kalanı Amiral Spiridov yönetiminde çok geçmeden Limni Adası'nı ele geçirmek ve buradan Çanakkale Boğazı'na girmeye çalışmak için aynı yolu tuttu.

Hâlbuki Bâbıâli en azından Çanakkale Boğazı'nı savunmak için gerekli tedbirleri acilen almıştı. Moldovancı Ali Paşa 15 bin askeri ile kıyılarını koruyordu ve Baron Tott, Çanakkale Boğazı'ndaki hisarları daha iyi bir savunma durumuna getirmek için çaba gösteriyordu. Rusların bütün teşebbüsleri bu yüzden bu istihkâmlara boşu boşuna ateş açmak ve Selanik yakınlarındaki küçük Kavala Şehri'ni ateşe vermekle sınırlı kaldı. Çanakkale Boğazı'na karşı yapacakları teşebbüsler için güvenli bir kış karargâhı bulabileceklerini düşündükleri Limni Adası'nı bile ele geçiremeyeceklerdi. Adanın açık arazilerini gerçi hiçbir zorluk çıkmadan işgal etmeyi başardılar, ama kale büyük bir direniş gösterdi. Ancak 60 gün süren bir kuşatmadan sonra, 6 Ekim'de resmen teslim

21 *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm IX, s. 32-61. Tott, *Mémoires*, II, 242. *Journal*, *aynı eser*, s. 341.

22 *Journal*, *aynı eser*, s. 343. Burada Takımadalar'dan Orlov'a delegelerini gönderen 27 adanın adı verilmektedir.

oldu. Oysa devir teslim tam yapılacaktı ki, Cezayirli Gazi Hasan Bey yalnızca 3.400 kişi ile Çanakkale Boğazı'ndan buraya gelerek, Ruslara aniden saldırdı ve kısa bir direnişten sonra, adanın tamamını boşaltmaya zorladı[23].

Deniz seferi bu yıl için bu şekilde sona erdi. Rus donanması çok geçmeden Para, Gökçeada ve Taşöz adalarında kış karargâhlarına çekildiler ve buradan zaman zaman yalnızca birkaç gemisini korsanların üzerine gönderiyordu. Orlovlar zaferle ödüllendirilmiş olarak İtalya'ya, Livorno ve Messina'ya geri döndüler ve burada parlak zaferlerinin ödülünü yeterince aldılar.

Denizlerde yaşanan bu talihsizlikten sonra, Bâbıâli aynı zamanda kara savaşının da talihsizliğine maruz kaldı. Mesela Büyük Frederik Hotin'deki hâdiselerden sonra Rus generallerinin yetenekleri ve taktikleri hakkında çok iyi düşünmemesine ve bu savaşı tek gözlünün körlere karşı mücadelesine benzetmesine rağmen, bu sefer de Rusların o dönemde Osmanlı'nın o dönemdeki hâlinde olan bir düşmana karşı her halükârda muzaffer bir üstünlük sağlayacaklarını gösteriyordu[24].

Hotin'in düşmesinden sonra Moldovancı Ali Paşa'nın yerine sadaret makamına getirilen İvazzâde Halil Paşa, tıpkı kendisinden önce gelen iki selefi gibi, serdarlık yapabilecek bir adam değildi. Kış ayları boyunca, sakince Rusların harekete geçmesini ve seferi Kırım hanı tarafından başlatılmasını beklemek üzere ordusuyla Tuna Nehri'nin bu kıyısındaki Babadağ kış karargâhına çekilmişti.

Rusların bu yıl için geniş kapsamlı sefer planları, Kont Romanzov'un ana kuvvetlerle Tuna boylarında harekete geçmesini ve Tuna, Prut ve Turla nehirleri arasındaki bölgenin ele geçirilmesini tamamlarken, Kont Panin yönetimindeki ikinci ordunun Bender'i almak ve Besarabya'yı işgal etmekle görevlendirilmesini kapsıyordu. General Berg aynı dönemde ayrı bir birlikle Orkapı hattını savunacaktı; General Medem ise geçen yıl tâbi edilen Tatarları zaptedecek ve son olarak General Tottleben, Gürcistan tarafından Karadeniz'e doğru ilerle-

23 Limni Adası'nda meydana gelen olaylar hakkında *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm X, s. 3-18'de resmî raporu vermektedir. Çanakkale Boğazı'nın tahkim edilmesinden ve savunmasından Tott, *Mémoires*, T. II'nin sonunda ayrıntılı olarak bahsetmektedir.

24 Frédéric le Grand, *Memoires de 1763-1775, Oeuvres,* VI, 24: "Katerina'nın generalleri en basit taktikleri dahi bilmiyorlardı, sultanın generalleri ise daha az bilgiye sahiptiler. Öylesine ki bu savaş üzerine net bir fikir vermek için, tek gözlü birinin körlere karşı savaşını örnek göstermek gerekir, tek gözlü onlara galip gelecektir".

yecekti. Azak'ta hazır bulundurulan bir filo yardımıyla aynı yıl içinde Kırım'ı tamamen ele geçirmeyi umuyorlardı[25].

Kont Romanzov, Nisan ve Mayıs aylarında Turla ve Prut nehirlerini geçerek, Osmanlı'nın burada toplanan ana kuvvetlerine saldırmak üzere, Tuna Nehri'ne doğru ilerledi. Ara sıra karşılarına çıkan Tatar birliklerini kolayca geri püskürttüler. Prut Nehri'nin küçük bir yan kolu olan Larya Nehri kıyısında 18 Temmuz'da yapılan ilk önemli çatışmada Kırım Hanı Kaplan Giray Han tamamen mağlup oldu ve toplarının tamamını kaybederek Tuna boylarına sürüldü. İvazzâde Halil Paşa bunun üzerine savaşa katılmak zorunda kaldı. İsteksizce ve yalnızca İstanbul'dan bu yönde emir geldiği için İsakça'da nehri geçerek Kartal Ovası'na geldi. 1 Ağustos'ta Kagul Nehri kıyılarında iki düşman ordusu sayıca birbirinden çok farklı olarak karşı karşıya geldiler. Rusların mevcudu ancak 20 bin kadarken, Halil Paşa karşılarına 100 bin asker çıkartıyordu ve Kırım hanı da aynı sayıda birliklerle arkalarını tehdit ediyordu. O dönemlerde Osmanlılar arasında yaygın Rus korkusu, muhtemelen mağlubiyetlerini de belirledi. Aslında tam bir muharebenin cereyan ettiğinden bahsedilemezdi. Osmanlılar daha ilk hücumda her yöne doğru kaçmaya başladılar. Yüzbinlercesi burada mağlup edilmiş ve 140 top ele geçirilmişti, ama çok nadiren görülen bir olay olmasına rağmen, muharebe alanını yalnızca 2 bin ölü kaplıyordu. İsmail ve Kili, çok geçmeden neredeyse hiçbir kılıç darbesine bile gerek kalmadan işgal edildi. Kırım hanı tarafından cesurca savunulan Özü'ye yapılan saldırılar ise başarısız oldu[26].

İyi tahkim edilmiş ve 20 bin asker tarafından 300 topla cesurca savunulan Bender önlerinde de Kont Panin beklenmedik bir direnişle karşılaştı. Ancak iki ay süren bir kuşatmadan sonra 26 Eylül gecesi her iki tarafın büyük kayıpları altında hücumla alındı. İbrail ve Akkirman bunun üzerine ancak kısa bir süre dayanabildiler. İbrail 10 günlük bir kuşatmadan sonra teslim oldu ve Akkirman yaklaşık bir ay sonra açlıktan ölmek üzere olan muhafız kıtasının gönüllü olarak ayrılması ile boşaltıldı[27].

---

25 *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm VIII, s. 33

26 *Aynı eser*, s. 34-99. Ahmed Resmî Efendi, *Wesentliche Betrachtungen*, s. 127-152. Sadrazamın ordusunda bulunan Ahmed Resmî Efendi, bilhassa Tuna boylarındaki hâdiseleri ayrıntılı olarak aktarmaktadır. Bu savaşın diğer hâdiselerine yalnızca yüzeysel olarak değinmektedir. Sayfa 151'de sadrazamın Tuna Nehri'ni geçmesine dair emrin İstanbul'dan geldiğini belirtmekte ve bu esnada Saint Gotthard ve Zenta muharebeleri ile kıyaslama yaparak, bu harekât planının yanlışlığını göstermeye çalışmaktadır.

27 *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm VIII, s. 66-68, s. 72-81 ve Bölüm X, s. 47.

Son üç kalenin fethinin gerektirdiği büyük çabalar, aynı yıl içinde Kırım üzerine herhangi bir başka teşebbüste bulunulmamasının muhtemelen ana sebeplerinden biri idi. Kont Panin, Orkapı yakınlarına kadar ilerlemiş olan General Berg'e bu amaçla istediği takviye kuvvetlerini gönderebilecek durumda değildi[28]. Buna karşın Tuna ve Turla nehirleri arasında yaşayan Yedisan ve Bucak Tatarları'nın 17 Ağustos'ta Bender önlerindeki ordugâhta Kont Panin ile yapılan resmî bir antlaşma ile gönüllü olarak çariçeye tâbi olmaları, Rusya için büyük bir kazançtı. Ancak hiçbir şekilde çariçenin tebaası olarak kabul edilmek istemiyorlar, aksine yalnızca Rusya'nın himayesi altında eski kanunlarına, geleneklerine ve özgürlüklerine sahip olarak kalmak istiyorlardı. 26 reis tarafından imzalanan antlaşmada bu hüküm özel olarak belirtilmekte idi. Buna karşın, onlara da eskiden beri sahip oldukları aynı bağımsızlığın ve özgürlüğün tanınması şartıyla diğer Tatarları, bilhassa Kırım Tatarları'nı, Rusya'nın da yardımı ile çariçenin hâkimiyetini tanımaya ikna etmeyi önerdiler[29].

25 Kasım'da Bükreş'in bir kez daha işgali, Rusların şimdilik bu yöndeki fetihlerini tamamladı. Bu sayede aynı yılın sonunda Boğdan'ın ve Eflak'ın tamamına ve Turla ile Tuna Nehri üzerindeki kale hattı ile bu iki nehir arasındaki topraklara sahip oldular. Yalnızca küçük Curcevo Kalesi burada neredeyse kaybedilmiş bir mevki olarak Osmanlı'nın elinde kaldı. General Tottleben, bir kez daha Rusya'ya tâbi olan Gürcistan'dan muzaffer olarak Karadeniz kıyılarına kadar ilerlerken, General Medem Kabartay'ın Rusya'ya sırt çeviren Tatarları'nı tekrar itaate zorlamıştı[30].

Dolayısıyla bu seferin sonuçları Rusya için her açıdan ne denli tatmin edici ise Bâbıâli için o denli uğursuz sayılabilirlerdi. Oysa Kot Romanzov, zaferlerini Tuna Nehri'nin ötesine de taşımayı şimdilik uygun bulmuyordu. Kasım ayı sonunda yalnızca Tulca Kalesi'ne başarılı bir teşebbüste bulunuldu, ama kale uzun süre tutulamadı. Burada bulunan toplar çivilendikten sonra, Tuna boylarından Kiev'e kadar uzanan kış karargâhına çekilmek üzere, kaleden tekrar ayrılmak zorunda kaldılar. Başkomutanlığa getirilen Kont Romanzov, Yaş'ta karargâh kurdu.

Burada önce Bender'in düşüşünden sonra Bâbıâli'ye barışın sağlanması için yaptığı tekliflerin sonucunu bekledi. İvazzâde Halil Paşa'ya göndererek,

28 *Aynı eser*, s. 69.
29 Antlaşmanın tamamı için bk. Bölüm VIII, s. 75 ve devamı.
30 *Aynı eser*, Bölüm VIII, s. 81-83.

bu amaçla genel olarak çariçenin başka devletlerin arabuluculuk yapmamaları şartıyla barış müzakerelerinde bulunmaya hazır olduğunu açıkladığı mektubuna sadrazamdan yalnızca sözlü olarak bu durum için yetkiye sahip olmadığına ve meseleyi karar verilmek üzere Bâbıâli'ye havale ettiğine dair bir cevap almıştı[31]. Bu hususta tamamen bağımsız olmak isteyen St. Petersburg sarayının barış çabalarına karşın, burada söz konusu müzakerelerin gidişatı ve sonucu üzerinde önemli bir etkiye sahip diğer devletlerin arabuluculuk teşebbüsleri de işin içine giriyordu.

2) Avusturya ve Prusya'nın İlk Arabuluculuk Teşebbüslerinden Küçük Kaynarca Barışı'na Kadar Rusya ve Bâbıâli

Öncelikle Lehistan'ın ilk paylaşımı ile sonuçlanan diplomatik entrikalara dâhil edildiği örgüyü o dönemlerde Avrupa'nın siyasî âleminin bütün çıkarlarının bağlı bulunduğu açık ve gizli iplerine ayıracak olursak, bu eserin mekânını ve sınırlarını aşmış oluruz. Bu yüzden özel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini ve geleceğini etkileyen hâdiseleri ele alacağız.

Tabii ki Rusya'nın muzaffer silahlarının bu denli başarılı bir biçimde ilerlemesi ve Rusya'nın bunun sonucunda çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı aldığı konum diğer devletlerde büyük endişeler yaratıyordu. Bir taraftan Rusya'nın herşeyi son raddeye kadar getirmeyeceğinden emin olunmasına rağmen, Avrupa'nın huzuru ve bağımsızlığı için er veya geç bundan meydana gelecek tehlikeler artık gözardı edilemezdi. Daha önce bu tehlikelerin kaynağının önlenebileceği doğru zamanı kaçırmış olsalar da şimdi belki de biraz geç de olsa etkilerini mümkün olduğunca engellemeye çalışıyorlardı. Avrupa'nın bütün büyük devletlerinin Rusya ve Bâbıâli arasında barışı sağlamak için olağanüstü mücadeleleri bundandı.

Hâlâ Rus yanlısı olmasına rağmen İngiltere bile endişe duymaya başlamıştı. Rus gemilerindeki tebaasını geri çağırdı ve İngiltere'ye bağlı topraklarda asker toplamalarını yasaklarken, İstanbul'daki elçisi John Murray, sırf ülkesinin arabuluculuk yapmasına izin vermesi için reisülküttab nezdinde gülünç bir biçimde yağcılık yapmaya başladı.

Rus donanmasının Cebelitarık Boğazı'ndan geçişini engellemek için tek bir top bile atmayan Fransa, şimdi Bâbıâli'ye tabii ki yıllık 3-4 milyon akçe karşı-

31 Ahmed Resmî Efendi, *Wesentliche Betrachtungen*, s. 152.

lığında birden Rusya'ya karşı destek olarak 12-15 savaş gemisi teklif ediyordu; Bâbıâli, Fransa ile böylesine rahatsızlık verici bir deniz ittifakına girmekte tereddüt etse de bu fırsatı Versailles Kabinesi ile böyle gemilerin ve diğer savaş araç gereçlerinin satın alınması için müzakerelere girmek için kullandı. Ancak Fransa'nın arabuluculuk yapması söz konusu değildi[32].

Mevcut şartlar altında Şark Meselesi'nin çözümünde en fazla söz hakkına sahip diğer iki devletin: Avusturya ve Prusya'nın, Bâbıâli ile ilişkileri bambaşka bir yön aldı. Hiçbir siyasî aydın, Şark Meselesi'ni Kral II. Frederik kadar büyük bir keskinlik ve açıklıkla algılayıp, derinine inemezdi. Daha fazla ayakta kalabileceğinden şüphe duymasına rağmen, Avrupa'daki siyasî dengelerin ve buna bağlı olarak barışın korunması için Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne izin verilmemesi gerektiğini hemen anlamıştı. Bu düşünceyi şimdi her yönde uygulamalı olarak yaymak için gösterdiği kararlılık ve kesinlik ise Prusya'nın İstanbul'daki konumunu gelecek için de emniyet altına aldı[33].

Prens Kaunitz'in bireysel ve sinsi siyaseti daha sonra kendi yolunu çizmesine rağmen, düşüncesinin Avusturya'nın tutumu üzerinde de büyük bir etkiye sahip olduğu genel olarak bilinmekle beraber, Büyük Frederik tarafından bizlere bizzat anlatılmaktadır. Kral ve Kayser II. Josef'in Moravya'da Neisse ve Neustadt'ta 1769 Ağustos ve 1770 Eylül aylarında Kaunitz'in de katılımıyla biraraya gelmeleri sırasında Şark Meselesi ciddi bir biçimde masaya yatırıldı. Kuzeyden Avrupa üzerine yayılma tehdidini yaratan yok edici dalgaya karşı Prusya'nın ve Avusturya'nın biraraya gelmesi ile etkin bir sed çekme hususunda hemen karara verildi. Ancak bunu barışçıl bir yolla başarabilmek için, her iki tarafın barış için arabuluculuk yapmasını hem St. Petersburg Kabinesi'ne, hem de Bâbıâli'ye teklif etmeye karar verildi[34].

Thugut ve Zegelin'den her biri, saraylarının emri üzerine İstanbul'da sağgörülü olduğu kadar başarılı bir faaliyette bulunmaya başladılar. Bâbıâli

---

32 Hammer, *aynı eser*, VIII, 374'te Thugut'un raporları.

33 Frédéric le Grand, I. c., s. 27: "Osmanlı gücünün tamamen ezilmiş olmasında Prusya'nın bir çıkarı yoktu, çünkü ona ihtiyacı olduğu çeşitli durumlarda, savaş hâlinde olduğu güçlere göre, Macaristan olsun Rusya olsun faydalı olabiliyordu". Aralık 1772'de Voltaire nezdinde Osmanlı İmparatorluğu'nun süresi hakkında şöyle diyordu: "Bu defa Türkler Avrupa'dan atılmamışlarsa, bunu o günkü şartlara bağlamak gerekir. Bununla birlikte onlar artık buraya ince bir iple tutunuyorlardı ve gelecek ilk savaşta onların kesin yıkımlarını tamamlayacaklardı", *Correspondance*, Oeuvres, XXIII, 227.

34 Frédéric le Grand, *Mémoires*, Oeuvres, VI, 29 ve devamı.

gerçi başlangıçta sanki kendisinden çıkmış gibi bir izlenimi engellemek isteyerek, her iki sarayın da arabuluculuk tekliflerinin elçileri aracılığıyla yazılı olarak Bâbıâli'den resmen arabuluculuk talep etmelerini talep ederek, bazı zorluklar çıkarttı. Ancak Çeşme'deki talihsizlik ve Kartal'daki mağlubiyetten sonra, daha uysal hâle geldi. Sadrazamın neredeyse tamamen dağılmış ordusundan Tuna boylarında kalan yeniçeriler bile şiddetle barış istediklerinden, Bâbıâli artık barışı ciddi bir biçimde düşünmek zorunda kaldı. Artık Ruslara karşı savaşmak istemiyorlardı ve bu yüzden İstanbul'a padişaha resmî bir haber gönderdiler, ama sonunda her zamanki gibi büyük miktarda bağışlarla tekrar itaate alınabildiler[35]. Şeyhülislâm, fetvasını barış yanlısı grup lehinde verdi ve kaymakamın, padişahın her iki sarayın münhasıran arabuluculuklarını kabul etmeye hazır olduğunu bildiren 12 Ağustos 1770 tarihli yazısı geldiğinde, söz konusu iki hükümdar henüz Neustadt Şehri'nde bulunuyorlardı[36].

Buna dayanarak, iki arabulucu sarayın temsilcilerinin de rızasıyla aynı yılın sonlarına doğru hem Kont Romanzov'un yukarıda adı geçen yazısı, hem de St. Petersburg sarayının, barış meselesinde her ünlü yabancı devletin müdahalesini reddetmeye ve her türlü müzakerenin ön şartı olarak Obreşkov'un serbest bırakılmasına yönelik doğrudan taleplerine bu şekilde cevap verildi.

Söz konusu notada birinci hususla ilgili olarak, oybirliğiyle alınan ve padişah tarafından onaylanan Divân kararına göre, Berlin ve Viyana saraylarının münhasıran arabuluculuğu kabul edildiğinden, Bâbıâli'nin St. Petersburg Kabinesi ile tek başına ve doğrudan müzakerelere giremeyeceği belirtiliyordu. Söz konusu kabinenin tıpkı Bâbıâli gibi barışın sağlanmasını istediğinden, bu arabuluculuğu reddetmeyeceği umuluyordu. Beklentilerin aksine, arabuluculuğu reddetmesi hâlinde, arabuluculuk yapacak saraylar, hangi tarafın asıl zorluk çıkarttığının ve hangi taraftan gerçekten dürüstlük ve güven beklenebileceğinin farkına varmış olacaklardı. Rusya barışı gerçekten istediği ve bu amaçla sunulan arabuluculuğu kabul ettiği takdirde, mevcut durumları herkesten iyi bildiği için, İstanbul'da veya bir kongrede yapılacak barış müzakerelerine katılımı istenen Obreşkov'un serbest bırakılmasında hiçbir engel yoktu. Barış mı umut etsin, yoksa savaşa devam mı

---

35 *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm IX, s. 72'de yeniçerilerin padişaha gönderdikleri haber verilmektedir.

36 Frédéric le Grand, *aynı eser*, s. 30.

etsin kararını buna göre alacağı için, acele ve kesin bir cevap Bâbıâli'yi ancak memnun edebilirdi[37].

Oysa anlaşılan o ki, bakışlarını bilhassa Kırım'a sahip olmaya çevirmiş olan Rusya, savaşa devam etmeye karar vermişti bile. Zira bazı tereddütlerden sonra, teklif edilen arabuluculuğu kabul etmeye meyilli görünmesine rağmen, çariçenin önce Prusya kralına o dönemlerde St. Petersburg'da bulunan kardeşi Prens Heinrich aracılığıyla 1770 yılı sonuna doğru bildirdiği talepleri öyle yüksekti ki, bu taleplerin müzakerelerin temeli olarak esas alınmaları ne arabulucu devletlerden, ne de Bâbıâli'den beklenebilirdi. Yalnızca Azak ile Küçük ve Büyük Kabartay'ın devredilmesini, Karadeniz'de gemileri için serbest dolaşım, Rumlar için genel bir af ve Obreşkov'un serbest bırakılmasını talep etmekle kalmayıp, Kırım hanının bağımsızlığını, savaş tazminatı olarak Boğdan ve Eflak'a 25 yıllığına el koyma iznini ve her iki milletin yapacağı ticaret için depo yeri olarak Takımadalar'da bir adanın tahsis edilmesini istiyordu. Gerek II. Frederik, gerekse Prens Kaunitz, bu talepleri her halükârda uygunsuz buldular[38].

Henüz Neustadt'tayken Avusturya'nın asla Boğdan ve Eflak'ın Rusya'nın elinde kalmasına ve savaş mahallinin Tuna Nehri'nin diğer kıyısına taşınmasına izin vermeyeceğini açıklayan Kaunitz, ciddi bir biçimde barışçıl arabuluculuk görevini silahlı bir müdahaleye çevirmeyi düşünüyordu. Bu yüzden Macaristan'daki birlikleri takviye ederken, Thugut aracılığıyla İstanbul'da derin bir gizlilik içinde 6 Temmuz 1771'de beş madde olarak bilfiil imzalanan şu ünlü yardım antlaşmasına dair müzakereleri yürütüyordu. Bu antlaşma, diplomatik sinsiliğin neler yapabileceğinin ve buna karşın Bâbıâli'nin kendi gücüne duyduğu güvenin daha o dönemlerde ne kadar azaldığının belki de en çarpıcı örneğidir.

Bâbıâli bu antlaşma ile Avusturya'ya donanım masrafları olarak 20 bin kese (11.250.000 gulden veya 10 milyon akçe) ödemeyi taahhüt ediyordu; 4 bin kese antlaşmanın imzalandığı tarihte ödenecekti; kalan 16 bin kese ise sekiz ay içinde her biri 8 bin kese olmak üzere, iki eşit taksit hâlinde gizlice sınıra gönderilecekti. Avusturya sarayı bazı gizli amaçlar için 2-3 bin keseye daha ihtiyaç duyması hâlinde, Bâbıâli bunları da ödeyecekti. Bâbıâli, Avusturya'ya

37 Bâbıâli'nin arabulucu saraylarının bakanlarına yaptığı 2 Aralık 1770 tarihli açıklama için bk. Hammer, *aynı eser*, s. 565.

38 Frédéric le Grand, *aynı eser*, s. 33.

"soylu davranışı için minnettarlığını" göstermek için, Eflak'ın bir tarafta Erdel ve Tımışvar Banatı ve diğer tarafta Tuna ve Olt nehirleri ile sınır olan kısmını devredecekti. Bâbıâli aynı zamanda Avusturya'ya ticareti için de mümkün olan her türlü imtiyazı tanıyordu. Karşılığında Avusturya sarayı, savaş başladığından beri Rusya tarafından fethedilen bütün yerleri müzakereler aracılığıyla veya silahlarla Bâbıâli için geri almayı ve her yönden avantajlı ve itibarına lâyık bir barış yapabilmesi için her türlü yardımda bulunmayı taahhüt ediyordu. Bu arada Avusturya'nın askerî hizmetlerinin aslında tam olarak ne oldukları açıklanmıyordu[39].

Oysa bütün siyasî kurnazlığına rağmen Kaunitz, bu tür diplomatik sırların hele ki bu bağlamda para ile herşeyin satın alınabileceği İstanbul'da uzun zamandan beri var olamadığını unutmuş gibi idi. Çok faal bir adam olan ve casusları aracılığıyla Prusya'nın ve Avusturya'nın attıkları bütün adımları izlettiren İngiliz Elçi Murray, sınıra gizlice gönderilen ilk para sevkiyatından haberdar oldu ve hiç vakit kaybetmeden Berlin'e ve St. Petersburg'a gönderdiği antlaşma metninin tamamını ele geçirmeyi başardı[40]. Prens Kaunitz, tek bir ân bile Rusya'ya Avusturya Kabinesi'nin arabuluculuğunu teklif etmekten vazgeçmediği için, her iki sarayın böyle bir sadakatsizlik karşısında hayretleri o denli büyük oldu. Tabii ki bu mesele, her yerde tam bir uyarı ateşi etkisi yarattı.

Çariçe Katerina, bilhassa karşılığında kesin bir telafi olarak kendisine Lehistan'ın teklif edildiği Boğdan'ın ve Eflak'ın bağımsızlıkları ve Tuna ile Turla Nehri arasındaki fetihleri ile ilgili taleplerinde biraz yumuşadı; Kral II. Frederik, Rusya ile daha sıkı ilişkiler içine girdi ve her üç devlet, Sultan III. Mustafa'nın bir defasında Avusturya ile birlikte bu ganimeti ele geçirmek gibi cüretkâr bir düşünceye kapılmış olmasına rağmen, Bâbıâli'nin çok uzun zaman önce tamamen ellerine verdiği talihsiz Lehistan'ın paylaşımı hususunda kolayca anlaşmaya vardılar[41].

---

39 Bu antlaşmanın tam metnini, Viyana Arşivleri'ndeki örneklere göre Hammer, *aynı eser*, s. 567'de vermektedir.

40 Ferrand, *Histoire des trois demembrements de la Pologne*, I, 251.

41 Frédéric le Grand, *aynı eser*, s. 34-41. Sultan III. Mustafa'nın 1770 Mart'ında Lehistan'ın tamamını Avusturya ve Bâbıâli arasında paylaştırmayı düşündüğünü Thugut'un Hammer, *aynı eser*, s. 373'te verilen raporundan öğreniyoruz. Oysa Divân-ı Hümâyûn daha sonrak boş sözlerle cevap vermeyi daha uygun bulmuştu. *Aynı eser*, s. 379 ve 572. Bu-

Rusya'nın geri adım atması üzerine, Prens Kaunitz Bâbıâli ile yaptığı antlaşmayı artık onaylatmaya gerek duymadı. Bâbıâli'den paranın büyük bir kısmını teslim aldı, ama Rusya'ya karşı tek bir adamını bile seferber etmedi; zira Prusya'nın tutumundan dolayı artık daha ihtiyatlı davranmak zorunda idi. Avusturya, Zips eyaletini ele geçirerek, Lehistan üzerindeki hak talebini bilfiil gerçekleştirmeye çalıştığından, II. Frederik, Rusya ile yapmış olduğu ve kendisine rahatsızlık vermeye başlamış yardım antlaşmasından dolayı ne kadar zor gelse de, çariçeye gizli bir antlaşma aracılığıyla Rusya'nın Avusturya tarafından saldırıya uğraması hâlinde bütün kuvvetleri ile destekleyeceğine dair taahhütte bulunmaktan kaçınamamıştı[42].

Arabulucu sarayların barışın sağlanması için gösterdikleri çabalar bu aşamaya geldiğinde, her iki taraf çoktan silahlarına sarılmışlardı bile. Azledilen Sadrazam İvazzâde Halil Paşa'nın yerine getirilen Bosna Beylerbeyi Silahdar Mehmed Paşa'nın seraskerliğe getirildiği Tuna boylarında, 1771'de yapılan sefer önemli değildi ve belirleyici sonuçlar sağlamadı. Curcevo, İsakça ve Tulca gerçi daha başlangıçta Rusların saldırısına uğradılar, ama ele geçirilemediler. Ruslar ancak Kasım ayında Curcevo'yu ikinci kez ele geçirmeyi ve son seferde yaşanan acı tecrübelerden dolayı bu defa Tuna Nehri'ni hiçbir şekilde geçmeme emrini alan ve birliklerini birarada tutmayı bile neredeyse başaramayan sadrazama Babadağ'daki ordugâhında, ağır bir mağlubiyet yaşatmayı başardılar; Rusların Özü ve Kılburun'a (Kinburn) yaptıkları başarısız bir saldırı ise az da olsa teselli oldu[43].

Savaşın bu defaki ağırlığı bilhassa Kırım'a yönelikti. Kont Panin'in yerine ikinci ordunun komutanlığını üstlenen Prens Vasili Mihayloviç Dolgoruki, Mayıs ayı ortalarında yalnızca 30 bin Rus ve 60 bin Nogay Tatarı ile Poltava'dan Kırım'a doğru yola çıktı ve hiç vakit kaybetmeden bir ay sonra Orkapı hattına

---

rada Bâbıâli'nin 1771 Haziran'ında verdiği sözlü cevap yer almaktadır. Barış müzakereleri sırasında Lehistan'dan hiç bahsedilmedi.

42 Frédéric le Grand, *aynı eser*, s. 40 ve devamı ve s. 69. Kral, burada Prens Kaunitz'in davranışlarına duyduğu öfkeyi anlatacak yeterli söz bulamamaktadır. Yardım antlaşması ile ilgili şöyle demektedir (bk. s. 951): "Bu anlaşma onaylanmamış olsa da, Prens Kaunitz, onun sarayına bu yüklü parayı önceden ödemekte beceriklilik veya daha iyi söylenirse kurnazlık sergiledi". Ayrıca Thugut'un barış müzakereleri sırasında sürekli olarak Rusya'nın çıkarlarını engellemeye çalışmak için attığı adımları "rezil manevralar" olarak tanımlamaktadır.

43 Ahmed Resmî Efendi, *Wesentliche Betrachtungen*, s. 64-175.

ulaştı. Korkak Kırım Hanı Selim Giray, emrinde 60 bin kişi olmasına rağmen, Orkapı'yı savunmak için en ufak bir çaba göstermedi. 25 Haziran'da yapılan ilk hücumda kaleyi düşmana bıraktı ve birlikleri tarafından neredeyse tamamen terkedilmiş bir hâlde başkenti Bahçesaray'a döndü. Tatar boyları arasındaki husumetlerle kendi içinde bölünmüş Kırım Yarımadası'nda artık direniş göstermek mümkün değildi. Orkapı, ardından Karasu, Kezlev ve Bahçesaray, ardı ardına Prens Dolgoruki tarafından neredeyse tek bir kılıç darbesine bile gerek kalmadan ele geçirilirken, doğudan General Şerbatov, Arabat'ı ele geçirdi ve kısa bir süre sonra Yenikale, Kerç, Kefe ve Azak'taki Rus filosunun tehdidi altında Taman Adası da galiplerin eline geçti.

Selim Giray Han, İstanbul'a gemi ile gitmek üzere kıyılara doğru kaçmıştı. Tatar boyların çoğunun liderleri Prens Dolgoruki'ye 1 Temmuz'da temsilcileri aracılığıyla biatlarını sundular ve [bunu] aralarından 48 kişiden oluşan bir elçi heyeti ile St. Petersburg'da çariçe nezdinde bir kez daha tekrarladılar. Rusya ile yapılan antlaşmaya göre Bâbıâli nezdinde tamamen bağımsızlıklarını ilân ederek, özgür ve bağımsız bir halk olarak, Kırım hanını kendi aralarından serbestçe seçme, dinlerini serbestçe icra etme ve çariçenin ordusunda askerlik görevinden muaf tutulma hakları saklı kalmak şartıyla Rusya'nın himayesine girdiler. Tatarlara bütün bu haklar tanındı ve teminat altına alınarak, karşılığında Dolgoruki'nin çariçenin de onayı ile kaçan Selim Giray Han'ın en büyük rakibi Şirinbey Şahin Giray'ı Kırım hanlığına getirmesine rıza gösterdiler[44].

Bu seferin, hatta bu savaşın ana amaçlarından biri bu şekilde elde edilmişti ve St. Petersburg Kabinesi artık elde ettiği avantajları parlak bir barışı sağlayarak emniyet altına almaktan başka bir şey istemiyordu. Bu şekilde uzayıp giden savaşın zorluklarını ve büyük kayıplarını herkesten daha iyi değerlendirebilen ve çariçeyi bunun gerekliliğine ısrarla ikna etmeye çalışacak kadar dürüst olan Kont Romanzov, barışı sağlamak için herkesten daha hevesli idi[45]. İstanbul'da ve Tuna boylarındaki karargâhtaki barış yanlısı grup da Ah-

44 Herrmann, *Geschichte des Russischen Staates*, Bölüm V, s. 704'te Von Sachsen'in raporu; burada şöyle denmektedir: "Bütün bu şartlar bu taraftan [Rusya tarafından] kolayca kabul edildi".

45 Herrmann, *aynı eser*, s. 707'de Von Sacken'in raporu. Bu rapora göre Romanzov, çariçe nezdinde Türk savaşı hakkında şöyle demiştir: "Türklere karşı savaş, majestelerine birçok insana ve büyük meblağlara mâl oluyor. Bâbıâli, Rusya'nın sahip olmadığı imkânlara sahiptir; kahramanları, etrafları zafer işaretleri ile sarılı olarak sonunda bir

med Resmî Efendi'nin ifadesine göre: "Ruslara kılıçlar! Ruslara kılıçlar!" parolasını ağızlarından düşürmeyenler eksik olmamasına rağmen, barışçıl tutumlar daha ağır basıyordu[46].

1772 ilkbaharında, Lehistan'ın paylaşımı da tarafları memnun edecek şekilde tamamlandıktan sonra, arabulucu devletler önce resmî bir kongrede barış müzakerelerinin mümkünse istenen sonuca ulaştırılacağı bir mütareke teklif ettiklerinde, işleri oldukça kolaylaşmıştı. 10 Haziran'da Kont Romanzov ve yeni tayin edilen Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa arasında mütareke imzalandı ve 6 hafta sonra Takımadalar'da bulunan donanmayı da kapsayacak şekilde genişletilmesiyle, müzakere yeri olarak Fokşan belirlendi[47]. Bir yıl önce serbest bırakılan Obreşkov ve Kont Gregor Orlov, Rusya'nın temsilcileriydiler; Bâbıâli ise kolay öfkelenen, kibirli, ama Sultan III. Mustafa'nın yakın dostu olarak çok nüfûzlu bir adam olan eski [esbak] Reisülküttab Yenişehirli Osman Efendi ile ulemânın temsilcisi olarak Ayasofya Şeyhi Yasincizâde [Osman] Efendi tarafından temsil ediliyordu.

19 Ağustos'ta büyük bir ihtişamla başlatılan müzakereler, Nemirov müzakereleri misali başarısız ve sonuçsuz kaldı. En başta arabulucu devletlerin temsilcilerinin, hazır bulunmalarına rağmen müzakerelere kabul edilmemeleri gerginlik yarattı. Nihayet müzakereler başlatıldığında ise tek bir noktada tıkanıp kaldılar. Ruslar, barışın esası olarak Tatarların bağımsızlığının kabul edilmesini istiyorlardı ve Osmanlılar, böyle bir şeyin şeriat kanunları ile bağdaşmadığını ileri sürerek, bu talebi reddediyorlardı. Taraflardan hiçbiri bu hususta geri adım atmadığından, 20 gün sonra hiçbir sonuca varılmadan müzakereler sona erdi[48].

Mütarekenin 6 ay daha uzatılması ve 20 Kasım'da Bükreş'te toplanacak yeni bir kongrenin, en çok sadrazam ve Romanzov tarafından üzücü bulunan

tek gömlekleri ile samanlar üzerinde yatacaklarsa bütün bu zaferler ne işe yarayacak? Savaş, böylesine tehlikeli bir düşmanla bu kadar çok yıl devam ettirilirse, sonunda olacağı budur".

46 Ahmed Resmî Efendi, *aynı eser*, s. 155. Bu Osmanlı tarihçisinin kayıtsız şartsız barış yanlılığının aslında biraz kuşkulu olduğunu burada belirtmek isteriz. Zira o da para alıyordu ve bunların arasında muhtemelen Rus parası da vardı. En azından Kont Romanzov'a sürekli olarak gösterdiği övgüler oldukça dikkat çekicidir.

47 *Geschichte des gegenwärtigen Krieges*, Bölüm XIX, s. 9'da mütarekenin metni verilmektedir.

48 Ahmed Resmî Efendi, *aynı eser*, s. 177-188.

bu musibeti telafi etmesi bekleniyordu. Oysa bu defa da birkaç ay süren müzakereler sırasında diğer hususlarda az ya da çok anlaşmaya varılmasına rağmen, Kırım ve Tatarların bağımsızlığı hususları bir türlü aşılamadı. Birinci Osmanlı murahhası Reisülküttab Abdürrezzak Efendi, Rusya'nın bu hususta geri adım atması hâlinde tazminat olarak 40-50 bin kese önerdi. Ancak Obreşkov ve St. Petersburg sarayı tekrar sorulduğunda taleplerinde ısrar ettiler. Sadrazam, geri adım atmaya hazır olsa da Ruslara önce hadlerini bildirmek ve daha sonra barış yapmak gerektiğini iddia eden kibirli Yenişehirli Osman Efendi tarafından kışkırtılan Sultan III. Mustafa, savaşa devam edilmesine karar verdi. Rusların talep ettiği gibi, Kırım'daki kaleyi, Kerç ve Yenikale'nin asla terkedilmesini istemeyen ulemâ da Ahmed Resmî Efendi'nin ifadesine göre 10 yıl daha savaş yapılsa bile daha iyisini elde etmek mümkün olmayan böylesine utanç verici bir barışa şiddetle itiraz ediyordu. Kanaatine göre "esir olarak" barış yapmak zorunda kalmak için 100 bin kese üzerinde masrafa mâl olan iki sefer daha yapılması gereksizdi[49].

Ne yazık ki, savaşın sonuna doğru bir kez daha Bâbıâli lehine dönecekmiş gibi görünen talih, felaketi geciktirebildi, ama önleyemedi. Bükreş müzakerelerinin kesilmesinden ve mütareke süresinin sona ermesinden sonra, 1773 Mart'ında başlatılan sefer, sonuçları açısından Rusya için hiç de avantajlı değildi. St. Petersburg'un başkomutan Romanzov'u oldukça zayıflamış ordusuyla Tuna Nehri'ni geçmeye zorlamasının acısı ağır oldu. Ruslar daha başlangıçta Rusçuk'ta ağır bir mağlubiyet yaşadılar ve 1.000'nin üzerinde esir verdiler; bu mağlubiyetin intikamı 7 Haziran'da General Weismann'ın Babadağ ve Pazarcık arasındaki Karasu'da aldığı zaferle alınmış olsa da Romanzov'un bizzat yönetimi altında Silistre ve Varna üzerine yapılan iki ana saldırının tamamen başarısız olmaları o denli cesaret kırıcı oldu, zira her ikisinde de önemli kayıplar yaşandı. General Weismann'ın hayatını kaybettiği Küçük Kaynarca Ovası'nda ve Hırsova'da elde edilen küçük avantajlar çok önemli değildiler, zira seferin sonunda Tuna Nehri'ni geçip, savunmaya çekilmek zorunda kaldılar.

Sanki talih yıldızı bir kez daha Bâbıâli'nin yüzüne gülüyordu. Aslında uzun zamandır demoralize olmuş ve bu yüzden değişken ve sadakatsiz hâle gelen bir millet olan Kırım Tatarları, Rusya'nın ağır himaye rejiminden bıkmışlardı bile ve Bâbıâli'ye resmî bir heyet aracılığıyla tekrar sadakat ve tâbi olmayı teklif etmişlerdi. Ayrıca Takımadalar'daki Rus donanması ile irtibata

49 Ahmed Resmî Efendi, *aynı eser*, s. 189-202.

geçtiği için daha da tehlikeli bir hâl almaya başlayan Memlük Ali Bey'in Mısır ve Suriye'de yıllardır süren ayaklanması da aynı yılın Mayıs ayında tamamen mağlup olması ile sona ermişti[50].

Rus donanmasının faaliyetleri 1770'ten itibaren Eğriboz, Midilli, Çeşme, vs. gibi Osmanlı kıyılarına ve adalarına, orada bulunan cephaneliklerin tahrip edilmesinden başka kalıcı sonuçlar doğurmayan bazı bireysel saldırılarla sınırlı kaldı. 1772 Ekim'inde çoğunlukla Ülgünlülerin oluşan küçük bir Osmanlı filosu, Balyabadra önlerinde ateşe verildi ve 1773 Eylül'ünde Beyrut kısa bir süreliğine işgal edildi, ama 30 bin akçe tazminat ve yıllık 40 bin akçe ve 40 okka ipek haracı karşılığında Dürzî emirine bırakıldı[51].

Ne yazık ki Bâbıâli, talihin kendisine sunduğu avantajları kullanmayı bilemedi. İdrak sahibi herkesin, savaşa devam edilmesi hâlinde verilecek kayıpların imparatorluğun imkânlarını fazlasıyla aşacağını bilmesine rağmen, savaş yanlısı grup her zamankinden daha büyük bir şiddetle "Ruslar için kılıç" talep ediyordu. Hükümdarlığının talihsizliğinden dolayı son zamanlarda büyük bir heyecan içinde olan Sultan III. Mustafa, ordusunun başına geçmek gibi cesur bir karar aldı. Ancak Divân-ı Hümâyûn buna karşı çıktı; zaten bu yiğitçe kararını gerçekleştirmesi mümkün olamazdı. 24 Aralık'ta amansız bir hastalığa yenik düşerek hayatını kaybetti. Ölümü, olayların gidişatı üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Zayıf halefi I. Abdülhamid, baştan itibaren savaş yanlısı grubun elinde idi ve her türlü barış teklifini inatla geri çevirerek, kahramanlık payesini kazanabileceğini düşünüyordu. 1774 yılının seferi, Nisan ayında büyük bir ihtişamla başlatıldı, ama kısa sürdü ve utanç verici bir biçimde sona erdi.

16 Haziran'da General Kamensky emrindeki Ruslar, Türk ordusunun öncü birliklerini Pazarcık'ta mağlup ettiler ve ertesi gün Kozluca'da 25 bin kişilik ordugâhlarını dağıttılar. Bu bir muharebe değil, genel bir kaçıştı. Kamensky buradan hiç vakit kaybetmeden, Şumnu'da sadrazamın burada da firar gündemde olduğundan, ancak 8 bin kadar askerin bulunduğu ordugâhına saldırdı. Dövüşmeyi düşünmek mümkün değildi. Her yönden etrafı sarılan Muhsinzâde Mehmed Paşa, ancak ateşkes ilân ederek kurtulabileceğini düşünüyordu. Oysa Romanzov, Muhsinzâde Mehmed Paşa'yı "esir olarak" barış yapmaya zorladı.

50 Ayaklanma hakkında daha fazla bilgi için bk. *A History of the revolt of Ali Beg against the Ottoman Porte,* Londra 1783, s. 93 ve devamı.

51 Schlözer, *Briefwechsel,* Bölüm VIII, s. 345-352'de Rus donanmasının savaş harekâtları hakkındaki rapor.

İçinde bulundukları durumda bunu artık reddedemezdi. Barışı her şart altında kabul etmek zorunda kaldılar ve bu eseri taçlandırmak için, barış yanlısı grubun en gayretli müdafii, burada birçok kez adı geçen Rus dostu sadaret kethüdası Ahmed Resmî Efendi, mütarekenin birinci murahhası tayin edildi. Yanına Reisülküttab Münib Efendi verildi.

Dünya tarihinde hiçbir barış antlaşması Küçük Kaynarca Antlaşması kadar hızlı sonuçlanmamıştır. Osmanlı murahhaslarının tek Rus murahhası olan Prens Nikolas Repnin ile 16 Temmuz'da toplandıkları yer, Silistre'den 5 saat uzaklıktaki Küçük Kaynarca Kasabası idi. Ertesi gün, barış antlaşması imzalanacaktı. Oysa Ruslar, imza tarihinin Prut Barış Antlaşması'nın yıldönümü olan 21 Temmuz'a ertelenmesinde ısrar ettiler. Küçük Kaynarca Barış Antlaşması 28 madde ve iki ek maddeden oluşuyordu[52]. Bu gibi barış antlaşmalarında Bâbıâli tarafından sürekli olarak tekerrür ettirilen barış süresinin sonsuzluğu ve değişmezliği ile genel af (madde 1), düşmanlıkların kesilmesi (madde 10 ve 28), daha önceki antlaşmaların iptali (madde 22), esirlerin takası ve serbest bırakılması (madde 25) ve suçluların teslim edilmesine (madde 2) dair hükümlerin yanısıra, antlaşmanın içeriği şu ana başlıklar altında özetlenebilir:

1) Mülkiyetin ve sınırların düzenlenmesi: Kırım, Kuban, Bucak, Yedisan, vs. Tatarları, hiç istisnasız her iki ülke tarafından her türlü yabancı devletten bağımsız ve özgür kabul edileceklerdi. Cengiz Han'ın soyundan gelen hanlarının seçiminde tamamen özgür olacaklardı. Ne Rusya, ne de Bâbıâli bu seçime ve iç işlerine karışabilecekti. Dinî açıdan, siyasî ve vatandaşlık özgürlüklerine herhangi bir halel gelmeden, Osmanlı sultanının halifeleri kabul edeceklerdi. Rusya, Kerç ve Yenikale dışında Tatarlara Kırım'da fethettiği bütün yerleri ve Bâbıâli'ye Özü Kalesi'ni geri verecekti. Ne Rusya, ne de Bâbıâli Tatarların ülkesine memur gönderecekti ve özgürlükleri ile bağımsızlıkları hiçbir şekilde bozulmayacaktı (madde 3).

Rusya; Akkirman, Kili, İsmail, Bender, vs. ile birlikte Besarabya'nın tamamını ve Boğdan ile Eflak krallıklarını Bâbıâli'ye geri verecekti. Bâbıâli, karşılığında söz konusu iki krallığın halkı için genel af çıkartacak ve dinlerini serbestçe icra etme hakkını vermeyi taahhüt ediyordu. Manastırlara ve bütün özel şahıslara mallarını geri verecek; ruhban sınıfına hakettikleri saygıyı göstere-

52 Barış antlaşmasının tam metni için bk. Wilkinson, *Tableau historique, geographique et politique de la Moldavie et de la Valachie, traduit par M. De la Roquette*, II. baskı, Paris 1824, s. 183-216.

cek; serbestçe göç hakkı tanıyacak; eski vergilerin tahsil edilmesini istemeyecek ve iki yıl geçtikten sonra, ödenecek haraç açısından iki krallığı esirgeyerek ve merhametle muamele edecekti. Boğdan ve Eflak hükümdarları, Bâbıâli nezdinde Rum Ortodoks mezhebinden daîmi bir temsilci bulundurabileceklerdi ve Rusya, her iki krallık lehine Bâbıâli nezdinde kendi elçilerini konuşturabilecekti (parler en leur faveur, madde 16). Rusya ayrıca Takımadalar'ı da halkları için aynı hak ve imtiyazlarının korunması şartıyla Bâbıâli'ye geri verecekti (madde 17).

Rusya'ya ise bölgesi ile birlikte Kılburun (madde 18), Kırım'da adı geçen iki kale, Kerç ve Yenikale (madde 19), 1700'de belirlenen sınırlara uygun olarak Azak (madde 20 ve 22), Kırım hanının rızasıyla Küçük ve Büyük Kabartay (madde 21) kalacak olup, karşılığında Gürcistan ve Mingrelya'daki kalelerden muhafız kıtalarını geri çekecek ve bu ülkelerin meselelerine daha fazla karışmayacaktı (madde 23).

Her iki taraf, kendi topraklarında kaleler ve şehirler inşa etmekte ve mevcut olanları yeniden inşa etmekte serbesttiler (madde 4); muhtemel sınır anlaşmazlıkları, bu amaçla kurulacak komisyonlar tarafından düzenlenecekti.

2) Ticarî ilişkiler: Bâbıâli, Rus ticaret gemilerine, başta İngilizler ve Fransızlar olmak üzere, en büyük imtiyazlara sahip diğer milletlerle aynı imtiyazlar ve öncelik hakları altında, denizlerinde ve limanlarında serbest dolaşım hakkı ve bilhassa Karadeniz'den Akdeniz'e ve Tuna Nehri üzerinde serbest geçiş hakkı tanıyacaktı. Rusya ayrıca değişik duraklarda konsoloslar ve konsolos yardımcıları ve diğer memurları bulundurabilecekti (madde 11). Rusya; Cezayir, Tunus ve Trablusgarb hükümdarları ile ticaret anlaşmaları yapmak istiyorsa Bâbıâli Rusya'ya bu hususta destek olacaktı.

3) Dinî meseleler: Bâbıâli, Rus tebaasının dinini serbestçe icra etmesine; Galata'da bir Grek Ortodoks kilisesi inşa etmelerine ve Kudüs'e rahatsız edilmeden ve vergi ödemeden hacca gitmelerine izin verecekti (madde 7, 8 ve 14).

4) Bâbıâli ile diplomatik ilişkiler: Bâbıâli, çariçenin "padişah" ünvanını taşımasına (madde 18) ve ayrıca İstanbul'da, en imtiyazlı milletlerin temsilcileri ile aynı hak ve imtiyazlara sahip ikinci sınıf bir daîmi elçi bulundurmasına izin verecekti. Rütbesine göre bu elçi, şayet aynı rütbeye sahip ise kayserin elçisinin; değil ise Hollanda elçisinin veya Venedik elçisinin hemen ardından gele-

cekti (madde 5). Bu elçinin tercümanlarına ve diğer memurlara hakettikleri saygı gösterilecekti.

5) Savaş tazminatı: Bâbıâli, Rusya'ya savaş tazminatı olarak üç yıl içinde, 1 Ocak 1775, 1776 ve 1777 tarihlerinde üç taksit hâlinde 15 bin kese (7,5 milyon akçe veya 4,5 milyon ruble) savaş tazminatı ödeyecekti (ikinci ek madde).

6) Geçici hükümler: Rusya, antlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren bir ay içinde birliklerini Tuna Nehri'nin sağ kıyısından sol kıyısına çekecek; iki ay içinde Eflak ve Besarabya'yı ve beş ay içinde bütün diğer bölgeleri boşaltacaktı. Aynı şekilde donanmasını da üç ay içinde Takımadalar'dan geri çekecekti ve Bâbıâli bu esnada elinden gelen her türlü yardımda bulunacaktı (madde 24 ve Birinci Ek madde). Barış antlaşmasının onaylanması için uygun hediyelerle birlikte karşılıklı olağanüstü elçi heyetleri gönderilecekti.

Bu hükümlere uygun olarak Ruslar, belirlenen tarihlerde bilfiil Osmanlı topraklarını boşalttılar ve Rus donanması 3 kısım hâlinde Takımadalar'dan ayrıldı. Geri dönerken hâlâ 16 savaş gemisi, 23 firkateyn, dokuz yarı kadırga ve birçok küçük gemi olmak üzere, toplam 95 araçtan oluşan donanmanın Takımadalar'da kaldığı süre içinde masrafları toplam 32 milyon Venedik altınına mâl olduğu söylenirken, ele geçirdikleri gemilerin değeri 8 milyon Venedik altını kadardı[53].

Bu barışın yakın zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi ve Avrupa'nın şark siyaseti üzerindeki önemini eserimizin daha sonraki bölümlerine bırakırken, şimdilik yalnızca bu bilgileri vermekle yetiniyoruz.

53 *Journal, aynı eser*, s. 353.

DİZİN*

A

* Osmanlı, Osmanlılar ve Osmanlı İmparatorluğu kelimeleri çok sık geçtiği için dizine alınmamıştır

B

C-Ç

D

E

F

G

H

I-İ

J

K

L

M

N

O-Ö

P

Q

R

S-Ş

T

U-Ü

V-W

Y